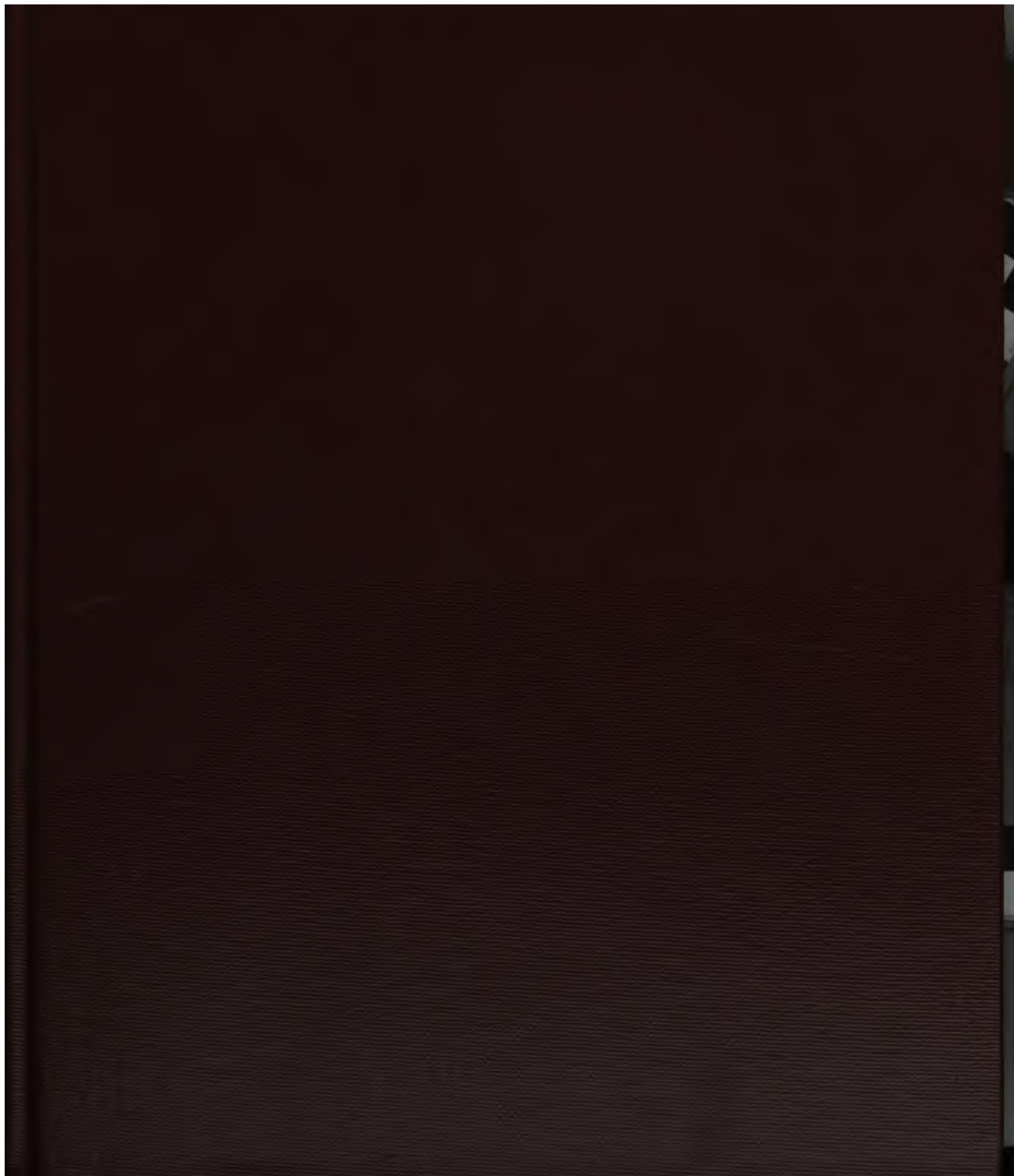
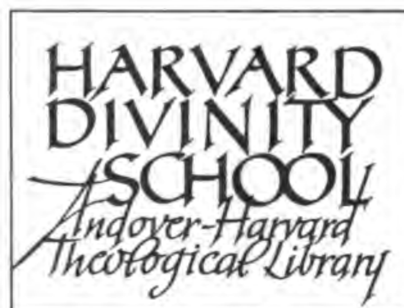

HARVARD
DIVINITY
SCHOOL
Andover-Harvard
Theological Library

IOANNIS CALVINI

INSTITUTIO RELIGIONIS CHRISTIANAE.

AD FIDEM

EDITIONUM PRINCIPUM ET AUTHENTICARUM

ADDITIS PROLEGOMENIS LITERARIIS ET ANNOTATIONIBUS CRITICIS

TRIPLICI FORMA EDIDERUNT

GUILIELMUS BAUM EDUARDUS CUNITZ EDUARDUS REUSS

THEOLOGI ARGENTORATENSES.

EDITIO ITERATA EX OPERIBUS CALVINI SEPARATIM RECUSA.

VOLUMEN II.

BRUNSVIGAE

APUD C. A. SCHWETSCHKE ET FILIUM.

(M. BRUHN.)

1869.

PRAEMONENDA.

Secundum hoc Calvini nostri volumen, quod tibi, benevole lector, nondum semestri spatio post editum primum elapso offerimus, continet ultimam Institutionis latinae recensionem, quam autor anno 1559 praecedenti subinde retractatae substituit deinceps non amplius mutandam. De cuius fontibus, methodo et editionibus authenticis, quum in Prolegomenis nostris primo volumini praemissis accuratissime dictum sit, non est quod multis te hoc loco moremur. Satis habemus te monuisse, textum quem tibi exhibemus summa cum diligentia ad editionem illam principem modo laudatam expressum esse, ita tamen ut omnia eiusdem postrema additamenta, quae in antiquioribus exemplaribus nondum comparuerant, typis cursivis sive italicis, quos dicunt, excudenda curaremus. Eodem modo mutationes omnes in singulis vocibus a [illegible] rasium syntaxi repertas notavimus, quo clarius indefessum Nostri in retractando emendandoque suo opere studium vel in minimis conspicuum eluceret. Unum tamen idque frequentissimum hic semel dixisse sufficiat. Scias pro nomine D o m i n i olim ab autore prae caeteris usurpato quum de Deo loqueretur, inde ab anno 1559 sexcenties hoc alterum reponi, quod utrum ipse Calvinus sic scribi voluerit, an ex scripturae compendio natum dixeris incertum est. Certe illud minime constanter factum esse facile deprehendes. Praeterea sedulo praecedentis recensionis parallelismum in margine significavimus, ubi etiam adscripsimus alterius editionis, ab ipso Calvino biennio post procuratae (Genevae 1561) et ab hac nostra rarissime discrepantis, omnes lectionum varietates quae non in meris mendis reponendae erant. Neque illud neglleximus, quamvis non parum fastidiosum et aliquatenus supervacaneum, scilicet ut recentiores editiones post Calvini mortem impressas, quot-

quot nostras facere potuimus, cum utraque illa genuina conferremus, quia saepius earum textum, quod sane mireris, ab authentico discedere videbamus. Quarum ex peculiaribus lectionibus nonnullae quidem emendationes haberi possunt vel minime contemnendae, vel etiam necessario praeferendae; plures vero satis arbitrarias mutationes vel adeo manifestas corruptelas rectius iudicaveris. Quidquid sit, fuerunt in his haud paucae quas, utpote hodie vulgatissimas, te ignorare noluimus; longe tamen plurimas simpliciter silentio praetermisimus. Sunt autem editiones huius generis, de quibus olim in Bibliotheca nostra calviniana fusius dicturi sumus, in usum nostrum collatae hae sequentes octodecim: 1) Genev. Perrin. 1568. fol. 2) Genev. Perrin. 1569. 8. 3) Laus. Le Preux. 1576. 8. 4) Laus. Le Preux. 1577. 8. 5) Genev. Vignon. 1585. 8. 6) Genev. Le Preux. 1592. 8. 7) Genev. Le Preux. 1602. 8. 8) Genev. Le Preux. 1606. 8. 9) Genev. Le Preux. 1607. fol. 10) Genev. Le Preux. 1609. fol. 11) Genev. Le Preux. 1612. 8. 12) Genev. Chouet. 1617. fol. 13) Genev. Crispin. 1618. 8. 14) Genev. Stoer. 1637. 8. 15) Lugd. Batav. Elzevir. 1654. fol. cuius splendidissimae editionis possidemus sex exemplaria diversis diversorum bibliopolarum titulis distincta. 16) Amstel. Schipper. 1667. fol. 17) Berol. Eichler. 1834. 8. 18) Berol. Thome. 1846. 8. quas duas postremas edendas curavit V. S. V. Augustus Tholuck, professor halensis.

Vale, benevole lector; fave Calvino nostro, fave nobis.

Scrib. Argentorati pridie Cal. Ian. MDCCCLXIV.

INSTITUTIO

CHRISTIANAE RELIGIONIS

IN LIBROS QUATUOR NUNC PRIMUM DIGESTA CERTISQUE
DISTINCTA CAPITIBUS

AD APTISSIMAM METHODUM

AUCTA ETIAM TAM MAGNA ACCESSIONE UT PROPEMODUM
OPUS NOVUM HABERI POSSIT

IOANNE CALVINO AUTORE

1559.

IOANNES CALVINUS LECTORI.

In prima huius nostri operis editione, quia eum quem pro immensa sua bonitate Dominus successum dedit minime exspectabam, leviter, maiori ex parte (ut in minutis operibus fieri solet) defunctus eram; verum quum intelligerem, eo piorum fere omnium favore exceptum esse, quem nunquam voto expetere, nedum sperare ausus fuissem: ut mihi plus multo deferri ex animo sentiebam quam essem promeritus, ita magnae ingratitudinis fore putavi nisi adeo propensis in me studiis, ac meam industriam sponte invitantibus, respondere saltem pro mea tenuitate conarer. Neque id secunda tantum editione tentavi, sed quoties deinde excusum fuit opus nonnulla accessione locupletatum fuit. Etsi autem laboris tunc impensi me non poenitebat, nunquam tamen mihi satisfeci, donec in hunc ordinem qui nunc proponitur digestum fuit. Nunc me dedisse confido quod vestro omnium iudicio probetur. Certe quanto studio ad operam hanc ecclesiae Dei praestandam incubuerim luculentum testimonium proferre licet, quod proxima hyeme dum existimabam a febre quartana mortem mihi denuntiari, quo magis urgebat morbus, eo minus mihi peperci, donec librum superstitem relinquerem, qui tam benignae piorum invitationi gratiam aliquam rependeret. Maluissem equidem citius, verum sat cito si sat bene. Opportune autem prodisse tunc putabo ubi sensero uberiorem adhuc quam antehac fructum aliquem ecclesiae Dei attulisse. Hoc mihi unicum votum. Et sane mecum male ageretur, nisi unius Dei approbatione contentus, vel stulta et perversa imperitorum hominum, vel iniqua et maligna improborum iudicia contemnerem. Nam quamvis Deus et propagandi regni sui, et adiuvandae publicae utilitatis studio animum meum penitus addixerit, mihi quoque probe conscius sim, ipsum et angelos testes habeam, nihil ex quo officium doctoris in ecclesia suscepi, mihi fuisse propositum quam ecclesiae prodesse, sinceram pietatis doctrinam asserendo: neminem tamen esse puto qui pluribus impetatur, mordeatur et laceretur calumniis. Quum iam sub prelo esset epistola, certo rescivi, Augustae, ubi conventus ordinum imperii agebatur, sparsum fuisse de mea ad papatum defectione rumorem et cupidius quam par erat in aulis principum exceptum. Haec est scilicet eorum gratitudo quos certe non latent plurima constantiae meae experimenta, quae ut calumniam adeo foedam respuunt, ita ab ea me apud omnes aequos et humanos iudices tueri debuerant. Fallitur autem cum tota sua caterva diabolus, si me putidis mendaciis obruendo, hac indignitate fractiorem vel magis lentum fore putat: quia Deum pro immensa sua bonitate daturum mihi confido, ut in cursu sanctae suae vocationis aequabili tolerantia perseverem. Cuius rei novum in hac editione documentum piis lectoribus exhibeo. Porro hoc mihi in isto labore propositum fuit, sacrae theologiae candidatos ad divini verbi lectionem ita praeparare et instruere, ut et facilem ad eam aditum habere, et inoffenso in ea gradu pergere queant. Siquidem religionis summam omnibus partibus sic mihi complexus esse videor, et eo quoque ordine digessisse, ut si quis eam recte tenuerit, ei non sit difficile statuere et quid potissi-

mum quaerere in scriptura, et quem in scopum quidquid in ea continetur referre debeat. Itaque, hac veluti strata via, si quas posthac scripturae enarrationes edidero, quia non necesse habebo de dogmatibus longas disputationes instituere, et in locos communes evagari, eas compendio semper astringam. Ea ratione magna molestia et fastidio pius lector sublevabitur: modo praesentis operis cognitione, quasi necessario instrumento, praemunitus accedat. Sed quia huius instituti ratio in tot meis commentariis quasi in speculis clare apparet, re ipsa malo declarare quale sit, quam verbis praedicare. Vale amice lector, et si quem ex meis laboribus fructum percipis, me precibus tuis apud Deum patrem nostrum adiuva. Genevae Calend. August. Anno MDLIX.

Quos animus fuerat tenui excusare libello,
Discendi studio magnum fecere volumen.

Augustinus Epistola 7.
Ego ex eorum numero me esse profiteor qui scribunt proficiendo, et scribendo proficiunt.

PRAECIPUA CAPITA EORUM QUAE IN HOC INSTITUTIONIS CHRISTIANAE OPERE CONTINENTUR.

Haec omnia perspicue ac solide in hisce Institutionibus tractantur et quidquid adversarii contra obiiciunt, ita confutatur. ut cuivis pio lectori ita satisfiat, ne quid eum posthac morentur sophistarum fuci.

POTENTISSIMO ILLUSTRISSIMOQUE MONARCHAE, FRANCISCO, FRANCORUM REGI CHRISTIANISSIMO, PRINCIPI SUO, IOANNES CALVINUS PACEM AC SALUTEM IN CHRISTO PRECATUR.

Quum huic operi manum primum admoverem, nihil minus cogitabam, Rex clarissime, quam scribere quae maiestati tuae postea offerrentur. Tantum erat animus rudimenta quaedam tradere, quibus formarentur ad veram pietatem qui aliquo religionis studio tanguntur. Atque hunc laborem Gallis nostris potissimum desudabam, quorum permultos esurire et sitire Christum intelligebam; paucissimos autem videbam qui vel modica eius cognitione rite imbuti essent. Hanc mihi fuisse propositam rationem liber ipse loquitur, ad simplicem scilicet rudemque docendi formam compositus. Verum quum perspicerem usque eo quorumdam improborum furorem invaluisse in regno tuo, ut nullus sanae doctrinae sit istic locus, facturus mihi operae pretium visus sum si eadem opera et institutionem iis darem, et confessionem apud te ederem, unde discas qualis sit doctrina in quam tanta rabie exardescunt furiosi illi, qui ferro et ignibus regnum tuum hodie turbant. Neque enim verebor fateri, hic me summam fere eius ipsius doctrinae complexum esse quam illi carcere, exsilio, proscriptione, incendio mulctandam, quam terra marique exterminandam vociferantur. Equidem scio, quam atrocibus delationibus aures animumque tuum impleverint, ut causam nostram tibi quam odiosissimam redderent: sed id tibi pro tua clementia perpendendum est, nullam neque in dictis, neque in factis innocentiam fore, si accusasse sufficiat. Sane si quis faciendae invidiae causa, doctrinam hanc, cuius rationem tibi reddere conor, omnium ordinum calculis damnatam, multis fori praeiudiciis confossam iamdudum fuisse causetur, nihil aliud dixerit, quam partim adversariorum factione et potentia violenter deiectam, partim mendaciis, technis, calumniis, insidiose fraudulenterque oppressam. Vis est, quod indicta causa sanguinariae sententiae adversus illam feruntur; fraus, quod seditionis et maleficii praeter meritum insimulatur. Ne quis haec iniuria nos queri existimet, ipse nobis testis esse potes, Rex nobilissime, quam mendacibus calumniis quotidie apud te traducatur, quod non aliorsum spectet nisi ut regibus sua sceptra e manibus extorqueat, tribunalia, iudiciaque omnia praecipitet, subvertat ordines omnes et politias, pacem et quietem populi perturbet, leges omnes abroget, dominia et possessiones dissipet, omnia denique sursum deorsum volvat. Et tamen minimam portiunculam audis. Horrenda enim quaedam in vulgus sparguntur; quae si vera essent, merito illam cum suis autoribus mille ignibus ac crucibus dignam universus mundus iudicet. Quis iam miretur publicum odium in illam accensum esse, ubi iniquissimis istis criminationibus fides habetur? En cur in nostram ipsorum doctrinaeque nostrae damnationem omnes ordines consentiant ac conspirent. Hoc affectu correpti, qui ad iudicandum sedent, praeiudicia quae domo attulerunt, pro sententiis pronuntiant: et se rite perfunctos suis partibus putant, si neminem ad supplicium trahi iubeant, nisi aut sua confessione, aut solidis testi-

moniis convictum. At cuius criminis? Damnatae, aiunt, istius doctrinae. At quo iure damnata est? Id autem erat defensionis praesidium: non doctrinam ipsam abnegare, sed pro vera tueri. Hic mussitandi quoque facultas praeciditur. Quare non inique postulo, Rex invictissime, ut integram causae istius cognitionem suscipias: quae perturbate hactenus nulloque iuris ordine, et impotenti aestu magis quam legitima gravitate tractata est, vel quoquo modo exagitata. Neque hic me privatam defensionem meditari existimes, qua salvum in patriam reditum mihi conficiam: quam tametsi quo decet humanitatis affectu prosequor, ut nunc tamen res sunt, ea non moleste careo. Verum communem piorum omnium, adeoque ipsam Christi causam complector, quae modis omnibus hodie in regno tuo proscissa ac protrita, velut deplorata iacet, Pharisaeorum id quidem quorundam tyrannide magis quam tua conscientia. Sed qui id fiat, hic dicere nihil attinet; afflicta certe iacet. Hoc enim profecerunt impii, ut Christi veritas, si non ut fugata dissipataque intereat, certe ut sepulta et ignobilis lateat; paupercula vero ecclesia aut crudelibus caedibus absumpta sit, aut exsiliis abacta, aut minis ac terroribus perculsa, ne hiscere quidem audeat. Et instant etiamnum qua solent insania et ferocitate, fortiter in parietem iam inclinatum et ruinam quam fecerunt incumbentes. Nullus interim prodit qui talibus furiis patrocinium suum opponat. Quod si qui veritati maxime favere videri volunt, ignoscendum esse censent errori et imprudentiae imperitorum hominum. Sic enim modesti homines loquuntur, errorem et imprudentiam vocantes quam norunt certissimam esse Dei veritatem: imperitos homines, quorum ingenium non adeo despicabile Christo fuisse vident, quin coelestis suae sapientiae mysteriis dignatus sit. Adeo omnes pudet evangelii. Tuum autem erit, serenissime Rex, nec aures, nec animum a tam iusto patrocinio avertere, praesertim ubi de re tanta agitur: nempe quo modo Dei gloriae sua constet in terris incolumitas, quo modo suam dignitatem Dei veritas retineat, quo modo regnum Christo sartum tectumque inter nos maneat. Digna res auribus tuis, digna tua cognitione, digna tuo tribunali. Siquidem et verum regem haec cogitatio facit, agnoscere se in regni administratione Dei ministrum. Nec iam regnum ille sed latrocinium exercet, qui non in hoc regnat ut Dei gloriae serviat. Porro fallitur qui diuturnam prosperitatem exspectat eius regni, quod Dei sceptro, hoc est, sancto eius verbo, non regitur: quando coeleste oraculum excidere non potest, quo edictum est, dissipatum iri populum ubi defecerit prophetia (Prov. 29, 18). Nec te ab hoc studio abducere debet humilitatis nostrae contemptus. Nos quidem quam pauperculi simus et abiecti homunciones, probe nobis conscii sumus: coram Deo, scilicet, miseri peccatores, in hominum conspectu despectissimi: mundi, si vis, excrementa quaedam et reiectamenta, aut si quid vilius nominari potest; ut, quo apud Deum gloriemur, nihil restet, praeter unam eius misericordiam, qua in spem aeternae salutis nullo nostro merito asciti simus; apud homines vero non ita multum, praeter nostram infirmitatem, quam vel nutu confiteri summa inter eos ignominia est. Sed doctrinam nostram supra omnem mundi gloriam, sublimem, supra omnem potestatem, invictam stare oportet: quia non nostra est, sed Dei viventis, ac Christi eius, quem pater regem constituit, ut a mari usque ad mare dominetur, et a fluminibus usque ad terminos orbis terrarum. Et sic quidem dominetur, ut totam terram, cum ferreo suo atque aereo robore, cum splendore aureo et argenteo, sola oris sui virga percussam non secus comminuat quam figulina vascula: quemadmodum de magnificentia regni ipsius vaticinantur prophetae (Dan. 2, 34; Ies. 11, 4; Psal. 2, 9). Reclamant quidem adversarii, falso nos praetendere verbum Dei, cuius sceleratissimi simus corruptores. Haec vero quam sit non modo malitiosa calumnia sed insignis quoque impudentia, ipse, confessionem nostram legendo, pro tua prudentia iudicare poteris. Nonnihil tamen hic etiam dicendum est quod tibi ad lectionem ipsam, vel studium attentionemque excitet, vel certe viam sternat. Paulus, quum ad fidei analogiam omnem prophetiam for-

matam esse voluit (Rom. 12, 6), certissimam amussim posuit qua probari scripturae interpretatio debeat. Ad hanc itaque fidei regulam si nostra exigantur, in manibus est victoria. Quid enim melius atque aptius fidei convenit quam agnoscere nos omni virtute nudos, ut a Deo vestiamur? omni bono vacuos, ut ab ipso impleamur? nos peccati servos, ut ab ipso liberemur? nos caecos, ut ab ipso illuminemur? nos claudos, ut ab ipso dirigamur? nos debiles, ut ab ipso sustentemur? nobis omnem gloriandi materiam detrahere, ut solus ipse gloriosus emineat et nos in ipso gloriemur? Haec atque id genus reliqua quum a nobis dicuntur, interpellant illi, quiritanturque hoc modo subverti caecum nescio quod lumen naturae, fictas praeparationes, liberum arbitrium, et meritoria salutis aeternae opera, cum suis etiam supererogationibus; quia ferre non possunt integram omnis boni, virtutis, iustitiae, sapientiae, laudem ac gloriam apud Deum residere. At non legimus reprehensos qui nimium e fonte aquae vivae hauserint; contra graviter obiurgantur qui foderunt sibi puteos, puteos contritos, et qui continere aquam non valent (Ier. 2, 13). Rursum quid fidei convenientius quam Deum sibi polliceri propitium patrem, ubi Christus frater ac propitiator agnoscitur? quam omnia laeta ac prospera secure ab eo exspectare, cuius inenarrabilis erga nos dilectio eo progressa est ut proprio filio non pepercerit quin pro nobis ipsum traderet? quam in certa exspectatione salutis et vitae aeternae acquiescere, ubi Christus a patre datus cogitatur, in quo tales thesauri sunt absconditi? Hic nobis manum iniiciunt, et illam fiduciae certitudinem arrogantia et praesumptione non carere clamant. At, ut nihil de nobis, ita omnia de Deo praesumenda sunt. Nec alia ratione vana gloria spoliamur, nisi ut in Domino discamus gloriari. Quid ultra? Percurre, fortissime Rex, omnes nostrae causae partes, et quovis sceleratorum hominum genere nequiores nos existima, nisi plane comperias, in hoc nos laborare et probris affici quia spem reponimus in Deo vivo (1 Tim. 4, 10); quia hanc credimus esse vitam aeternam, nosse unum verum Deum, et quem ille misit Iesum Christum (Ioann. 17, 3). Propter hanc spem alii nostrum vinculis constringuntur, alii virgis caeduntur, alii in ludibrium circumducuntur, alii proscribuntur, alii saevissime torquentur, alii fuga elabuntur; omnes rerum angustia premimur, diris exsecrationibus devovemur, maledictis laceramur, indignissimis modis tractamur. Intuere iam in adversarios nostros (de ordine sacrificorum loquor, quorum nutu et arbitrio alii nobiscum inimicitias exercent) et mecum paulisper reputa quo studio ferantur. Veram religionem, quae scripturis tradita est, quaeque inter omnes constare debuerat, facile et sibi et aliis ignorare, negligere, despicere permittunt; parumque referre putant quid quisque de Deo et Christo teneat, vel non teneat, modo implicita, ut aiunt, fide suam mentem ecclesiae iudicio submittat. Nec valde afficiuntur si Dei gloriam manifestis blasphemiis pollui contingat, modo ne quis adversus sedis apostolicae primatum et sanctae matris ecclesiae autoritatem digitum tollat. Cur ergo tanta saevitia et acerbitate pro missa, purgatorio, peregrinationibus et id genus nugis belligerantur, ut sine eorum explicatissima, ut ita dicam, fide salvam fore pietatem negent, quum tamen nihil eorum a verbo Dei esse probent? Cur? nisi quia illis Deus venter est, culina religio: quibus sublatis, non modo non Christianos, sed ne homines quidem futuros se credunt? Tametsi enim alii splendide se ingurgitant, alii tenuibus crustulis victitant, omnes tamen ex eadem vivunt olla, quae sine illis fomentis non frigeret modo, sed penitus conglaciaret. Ideo ut quisque eorum pro ventre est maxime sollicitus, ita pro sua fide deprehenditur bellator acerrimus. Denique huc ad unum omnes incumbunt, vel ut regnum incolume, vel ut ventrem confertum retineant; nemo vel minimam sinceri zeli dat significationem. Nec sic tamen desinunt doctrinam nostram incessere et quibus possunt nominibus criminari et infamare, quo vel invisam vel suspectam reddant. Novam appellant et nuper natam, dubiam esse et incertam cavillantur; rogant quibus confirmata sit miraculis; quaerunt an sit aequum ut contra tot sanctorum patrum con-

sensum et vetustissimam consuetudinem obtineat; urgent ut schismaticam esse fateamur, quae contra ecclesiam proelium moveat; vel ecclesiam multis saeculis intermortuam fuisse, quibus nihil tale auditum fuit. Postremo nihil opus esse aiunt multis argumentis: qualis enim sit, iudicari a fructibus posse, utpote quae tantum sectarum acervum, tot seditionum turbas, tantam vitiorum licentiam pepererit. Scilicet perquam illis facile est apud credulam imperitamque multitudinem desertae causae insultare. Verum si nobis quoque mutuae essent dicendi vices, deferveret profecto haec acrimonia qua sic in nos plenis buccis, ac tam licenter quam impune, despumant. Principio, novam quod appellant, Deo sunt vehementer iniurii, cuius sacrum verbum novitatis insimulari non merebatur. Illis quidem novam esse minime dubito, quibus et Christus novus est et evangelium novum; sed qui illam Pauli concionem veterem esse noverunt, Iesum Christum mortuum propter peccata nostra, resurrexisse propter iustificationem nostram, nihil apud nos deprehendent novum (Rom. 4, 25). Quod diu incognita sepultaque latuit, humanae impietatis crimen est; nunc quum Dei benignitate nobis redditur, saltem postliminii iure suam antiquitatem recipere debebat. Ex eodem ignorantiae fonte pro dubia incertaque habent. Hoc profecto est quod Dominus per prophetam suum conqueritur (Ies. 1, 3), bovem cognovisse possessorem suum et asinum praesepe dominorum suorum; se non agnosci a populo suo. Verum utut in eius incertitudinem ludant, si sua illis proprio sanguine vitaeque dispendio obsignanda esset, liceret spectare quanti ab illis fiat. Longe alia nostra fiducia est, quae nec mortis terrores, nec adeo ipsum Dei tribunal formidat. Quod miracula a nobis postulant, improbe faciunt. Non enim recens aliquod evangelium cudimus, sed illud ipsum retinemus cuius confirmandae veritati serviunt omnia quae unquam et Christus et apostoli miracula ediderunt. At id prae nobis habent singulare, quod assiduis in hunc usque diem miraculis fidem suam confirmare possunt. Imo potius allegant miracula, quae animum alioqui bene compositum labefactare queant: adeo aut frivola sunt et ridicula, aut vana et mendacia. Nec tamen, etiamsi valde prodigiosa essent, contra Dei veritatem ullius momenti esse oportebat: quando et nomen Dei sanctificari ubique et semper convenit, sive portentis, sive naturali rerum ordine. Speciosior forsan esse fucus poterat, nisi de fine usuque miraculorum legitimo scriptura nos admoneret. Signa enim quae apostolorum praedicationem sequuta sunt, in eius confirmationem edita fuisse docet Marcus (16, 20). Sic et Lucas Dominum sermoni gratiae suae reddidisse testimonium narrat, quum signa et portenta fierent per apostolorum manus (Act. 14, 3). Cui simillimum est illud apostoli (Hebr. 2, 4), salutem annuntiato evangelio fuisse confirmatam, contestante Domino signis et portentis et variis virtutibus. Quae vero audimus evangelii esse signacula, eane ad diruendam evangelii fidem convertemus? quae veritati tantum obsignandae sunt destinata, an mendaciis confirmandis accommodabimus? Proinde doctrinam, quae praecedere ab evangelista dicitur, priore loco examinari explorarique par est. Quae si probata fuerit, tum demum a miraculis iure confirmationem sumere debet. Probae autem doctrinae, autore Christo, isthaec nota est, si non in hominum sed Dei gloriam quaerendam vergit (Ioann. 7, 18 et 8, 50). Hanc quum doctrinae probationem Christus asserat, perperam censentur miracula quae alio quam ad illustrandum unius Dei nomen trahuntur. Et meminisse nos decet, sua esse satanae miracula, quae tametsi praestigiae sunt magis quam verae virtutes, sunt tamen eiusmodi quae imprudentes et imperitos deludant. Magi et incantatores miraculis semper claruerunt; idololatriam stupenda miracula aluerunt: quae tamen nec magorum, nec idololatrarum superstitionem nobis approbant. Atque hoc olim ariete vulgi simplicitatem concutiebant Donatistae, quod miraculis pollerent. Idem ergo nunc nostris adversariis respondemus quod tunc Donatistis Augustinus.[1]) Dominum contra istos mirabiliarios cautos nos fecisse, quum

1) In Ioann. tract. 13. 17.

praedixit (Matth. 24, 24) venturos pseudoprophetas, qui signis mendacibus variisque prodigiis in errorem electos, si fieri posset, inducant. Et Paulus admonuit (2 Thess. 2, 9), antichristi regnum futurum cum omni potentia et signis et prodigiis mendacibus. At haec, inquiunt, miracula non ab idolis, non a maleficis, non a pseudoprophetis, sed a sanctis fiunt. Quasi vero non noverimus hanc esse satanae artem, transfigurare se in angelum lucis (2 Cor. 11, 14). Olim Aegyptii sepultum apud se Ieremiam sacrificiis aliisque divinis honoribus prosequuti sunt.[1] Nonne sancto Dei propheta ad idololatriam abutebantur? et tamen tali sepulcri veneratione consequebantur, ut curationem a tactu serpentum putarent iustam illius mercedem esse. Quid dicemus? nisi fuisse hanc semperque fore iustissimam Dei vindictam, iis qui dilectionem veritatis non receperunt, mittere efficaciam illusionis, ut credant mendacio (2 Thess. 2, 11)? Miracula ergo nobis minime desunt, eaque certa nec cavillis obnoxia. Quae autem illi pro se obtendunt, merae sunt satanae illusiones, quando a vero Dei sui cultu ad vanitatem populum abducunt. Praeterea calumniose nobis patres opponunt (antiquos et melioris adhuc saeculi scriptores intelligo) ac si eos haberent suae impietatis suffragatores. Quorum autoritate si dirimendum certamen esset, melior victoriae pars (ut modestissime etiam loquar) ad nos inclinaret. Verum quum multa praeclare ac sapienter ab illis patribus scripta sint, in quibusdam vero iis acciderit, quod hominibus solet, isti pii scilicet filii, qua sunt et ingenii et iudicii et animi dexteritate, eorum tantum lapsus et errores adorant; quae bene dicta sunt vel non observant, vel dissimulant, vel corrumpunt: ut dicas prorsus illis curae fuisse, in auro legere stercora. Tum improbis clamoribus nos obruunt, ceu patrum contemptores et adversarios. Nos vero adeo illos non contemnimus, ut si id praesentis instituti esset, nullo negotio mihi liceat meliorem eorum partem quae hodie a nobis dicuntur, ipsorum suffragiis comprobare. Sic tamen in eorum scriptis versamur, ut semper meminerimus, omnia nostra esse, quae nobis serviant, non dominentur; nos autem unius Christi, cui per omnia, sine exceptione, parendum sit (1 Cor. 3, 21). Hunc delectum qui non tenet, nihil in religione constitutum habebit. Quando multa ignorarunt sancti viri illi; saepe inter se conflictantur, interdum etiam secum ipsi pugnant. Non sine causa, inquiunt, a Solomone admonemur ne transgrediamur antiquos terminos quos posuerunt patres nostri (Prov. 22, 28). At non eadem est regula in agrorum limitibus et obedientia fidei: quam sic comparatam esse oportet ut obliviscatur populum suum et domum patris sui (Psal. 45, 11). Quod si tantopere gestiunt ἀλληγορίζειν, cur non apostolos potius, quam alios quosvis, patres interpretantur, a quibus praescriptos terminos nefas sit revellere? Sic enim interpretatus est Hieronymus, cuius verba in suos canones retulerunt. Quod si eorum, quos intelligunt, fixos volunt esse terminos, cur ipsi, quoties libet, adeo licenter transgrediuntur? Ex patribus erant, quorum alter[1] dixit, Deum nostrum non edere neque bibere, itaque non habere opus calicibus neque discis; alter,[2] sacra aurum non quaerere, neque auro placere quae auro non emuntur. Transgrediuntur ergo limitem quum in sacris tantopere auro, argento, ebore, marmore, lapillis, sericis delectantur, nec rite Deum coli putant nisi omnia exquisito splendore vel potius insano luxu diffluant. Pater erat qui dixit,[3] ideo se libere carnes edere quo die caeteri abstinebant, quia Christianus esset. Itaque fines transsiliunt quum diris animam devovent quae per quadragesimam carnem gustaverit. Patres erant, quorum unus[4]) dixit, monachum, qui manibus suis non laboret, violento, aut si mavis latroni, iudicari aequalem; alter,[5] non licere monachis ex alieno vivere, etiamsi assidui sint in contemplationibus, in orationibus, in

1) Hieron. in praef. Ieremiae.

1) Acatius in libr. 11. c. 16. tripert. hist. 2) Ambros. libr. 2. de offic. c. 28. 3) Spiridion tripert. hist. libr. 1. c. 10. 4) Tripert. hist. libr. 8. c. 1. 5) Augustin. de opere monach. c. 17.

studiis. Et hunc limitem transgressi sunt, quum otiosos ac doliares monachorum ventres in lustris ac fornicibus collocarunt, qui aliena substantia saginarentur. Pater erat qui dixit[1]) horrendam esse abominationem, videre depictam vel Christi vel sancti ullius imaginem in Christianorum templis. Neque id hominis unius voce pronuntiatum est, sed ab ecclesiastico etiam concilio[2]) decretum, ne quod colitur in parietibus depingatur. Plurimum abest quin se intra hos fines contineant, quando non relinquunt angulum imaginibus vacuum. Alius pater[3]) consuluit ut officio humanitatis erga mortuos in sepultura defuncti sineremus eos quiescere. Hos limites perrumpunt quum perpetuam mortuorum sollicitudinem incutiunt. Ex patribus erat qui substantiam panis et vini testatur[4]) in eucharistia ita permanere et non desinere, sicut manet in Christo Domino substantia et natura hominis, iuncta divinae. Igitur modum praetereunt qui fingunt desinere substantiam panis et vini verbis Domini recitatis, ut in corpus ac sanguinem transsubstantietur. Patres erant[5]) qui uti universae ecclesiae unam duntaxat eucharistiam exhibebant, atque ut inde arcebant flagitiosos et sceleratos, ita gravissime damnabant omnes eos qui praesentes ei non communicarent. Hos fines quam procul submoverunt, quum non templa tantum, sed etiam privatas domos missis suis replent, ad eas spectandas quosvis admittunt, et eo quemque libentius, quo largius quisque numerat, quantumvis impuri sint et scelesti; ad fidem in Christum, et fidelem sacramentorum communionem invitant neminem: quin potius suum opus pro gratia et merito Christi venditant. Patres erant[6]) quorum unus ab usu sacrae Christi coenae in totum submovendos decrevit, qui alterius speciei participatione contenti ab altera abstinebant; alter fortiter pugnat, non denegandum populo christiano Domini sui sanguinem, pro cuius confessione sanguinem suum effundere iubetur. Hos quoque terminos sustulerunt, quum inviolabili lege id ipsum iusserunt quod ille excommunicatione puniebat, hic valida ratione improbabat. Pater erat[1]) qui temeritatem esse asseruit, de re obscura in utramvis partem definire sine claris atque evidentibus scripturae testimoniis. Hunc terminum obliti sunt quum tot constitutiones, tot canones, tot magistrales determinationes sine ullo Dei verbo statuerunt. Pater erat[2]) qui Montano inter alias haereses exprobravit quod primus ieiuniorum leges imposuisset. Hunc quoque terminum longe excessere quum ieiunia strictissimis legibus sanxerunt. Pater erat[3]) qui negavit ecclesiae ministris interdicendum coniugium; castitatem pronuntiavit, cum propria uxore concubitum. Et patres erant qui eius autoritati assenserunt. His finibus egressi sunt quum suis sacrificis caelibatum severe indixerunt. Pater erat[4]) qui censuit unum Christum audiendum esse, de quo dictum sit, ipsum audite, nec respiciendum quid alii ante nos aut dixerint aut fecerint, sed quid, qui primus omnium est, Christus praeceperit. Hunc finem neque ipsi sibi praestituunt, neque aliis praestitutum habere permittunt, dum quosvis potius et sibi et aliis magistros quam Christum praeficiunt. Pater erat[5]) qui contendit ecclesiam non debere se Christo praeponere, quia ille semper veraciter iudicet, ecclesiastici autem iudices sicut homines plerumque fallantur. Hoc etiam fine perrupto, asserere non dubitant totam scripturae autoritatem ab ecclesiae arbitrio pendere. Patres omnes uno pectore exsecrati sunt et uno ore detestati, sanctum Dei verbum sophistarum argutiis contaminari et dialecticorum rixis implicari. An isti iis limitibus se continent, dum nihil aliud in tota vita moliuntur, quam infinitis contentionibus et plus quam sophisticis iurgiis scripturae simplicitatem involvere et im-

1) Epiphanii epist. ab Hieron. versa. 2) Concil. illiberit. c. 36. 3) Ambros. libr. de Abrah. 1. c. 9. 4) Gelasius papa in concil. roman. 5) Chrysost. in 1. c. Eph. Calixtus papa, de consecrat. dist. 2. 6) Gelasius canon. comper. de consecrat. dist. 2. Cyprian. epist. 2. libr. 1. de lapsis.

1) Augustin. libr. 2. de peccat. merit. c. ult. 2) Apollon. de quo eccles. histor. libr. 5. c. 18. 3) Paphnut. tripert. histor. libr. 2. c. 14. 4) Cyprian. epist. 2. libr. 2. 5) Augustin. libr. 2. contr. Cresconium grammat. c. 21.

pedire? ut si nunc patres suscitentur, et huiusmodi iurgandi artem audiant quam speculativam theologiam appellant isti, nihil minus credant quam de Deo haberi disputationem. Verum latius iustis spatiis sese oratio nostra effunderet, si recensere vellem quam petulanter isti patrum iugum, quorum observantes filii videri volunt, excutiant. Menses profecto atque anni me deficerent. Et adeo perdita sunt deplorataque impudentia, ut nos castigare ausint quod terminos antiquos transgredi non dubitemus. Iam vero quod nos ad consuetudinem vocant nihil efficiunt. Iniustissime enim nobiscum ageretur si consuetudini cedendum esset. Equidem si recta essent hominum iudicia, consuetudo a bonis petenda erat. Verum longe aliter saepiuscule agi contingit. Quod enim a multis fieri conspectum est, consuetudinis ius mox obtinet. Atqui vix unquam tam bene habuerunt res humanae ut pluribus placerent meliora. Ergo ex privatis multorum vitiis publicus error plerumque factus est, vel potius communis vitiorum consensus: quem nunc boni isti viri pro lege esse volunt. Vident qui oculos habent, non unum mare malorum inundasse, multas sonticas pestes invasisse orbem, omnia in praeceps ruere: ut aut prorsus res humanae deplorandae sint, aut tantis malis iniicienda manus, vel potius vis afferenda. Et abigitur remedium, non alia ratione nisi quia iampridem malis assuevimus. [1]) Sed locum sane habeat in hominum societate publicus error; in regno tamen Dei sola eius aeterna veritas audienda et spectanda est, cui nulla annorum serie, nulla consuetudine, nulla coniuratione praescribi potest. Sic quondam electos Dei docebat Iesaias (8, 12), ne dicerent conspiratio, ad omnia in quibus populus dicebat conspiratio, hoc est, ne in sceleratum populi consensum una ipsi conspirarent, neve timorem eius timerent ac formidarent, sed potius ut Dominum exercituum sanctificarent, et ipse esset timor eorum et pavor. Nunc itaque, ut volent, et praeterita saecula et praesentia exempla nobis obiectent, si Dominum exercituum sanctificaverimus, non valde terrebimur. Sive enim in similem impietatem multa saecula consenserint, fortis est qui ultionem in tertiam et quartam generationem faciat; sive totus simul orbis in eandem nequitiam conspiret, experimento docuit quis sit eorum exitus qui cum multitudine delinquunt, quum universum hominum genus diluvio perdidit, servato Noe cum modica familia, qui per suam unius fidem totum orbem condemnaret (Hebr. 11, 7). Denique prava consuetudo non secus ac publica quaedam est pestis, in qua non minus pereunt qui in turba cadunt. Ad haec expendere decebat quod alicubi dicit Cyprianus, [1]) eos qui ignoratione peccant, etsi non possint omni se culpa eximere, videri tamen posse quoquomodo excusabiles; oblatam autem Dei beneficio veritatem qui pertinaciter respuunt, nihil habere quod obtendant. Dilemmate suo non adeo vehementer nos premunt ut fateri adigant, vel ecclesiam fuisse aliquamdiu intermortuam, vel nunc cum ecclesia nobis litem esse. Vixit sane Christi ecclesia, et vivet quamdiu Christus regnabit ad dexteram patris, cuius manu sustinetur, cuius praesidio defenditur, cuius virtute suam incolumitatem retinet. Praestabit enim ille indubie quod semel recepit, se affuturum suis usque ad consummationem saeculi (Matth. 28, 20). Adversus eam nulla nunc nobis pugna est, siquidem Deum unum et Christum dominum uno consensu, cum omni fidelium populo, colimus et adoramus, qualiter semper ab omnibus piis adoratus est. Sed non parum a vero ipsi aberrant, dum ecclesiam non agnoscunt nisi quam praesenti oculo cernant, et eam iis finibus circumscribere conantur quibus minime inclusa est. In his cardinibus controversia nostra vertitur: primum quod ecclesiae formam semper apparere et spectabilem esse contendunt, deinde quod formam ipsam in sede romanae ecclesiae et praesulum suorum ordine constituunt. Nos contra asserimus, et ecclesiam nulla apparente forma constare posse, nec formam externo illo splendore,

---

1) Decret. dist. 8. c. fin. extr. de consuet.

1) Epist. 3. libr. 2. et in epist. ad Iulianum de haeret. baptiz. 73.

quem stulte admirantur, sed longe alia nota contineri: nempe pura verbi Dei praedicatione, et legitima sacramentorum administratione. Fremunt nisi ecclesia digito semper ostendatur. Sed quam saepe in populo Iudaeorum sic deformari contigit ut nulla species emineret? quam putamus formam resplenduisse, quum Helias solum se relictum deploraret (1 Reg. 19, 11)? quamdiu ab adventu Christi deformis latuit? quoties ab eo tempore bellis, seditionibus, haeresibus sic oppressa est ut nulla parte fulgeret? An si eo tempore vixissent, credidissent ullam esse ecclesiam? Sed audivit Helias salva esse septem millia virorum qui non curvaverant genu coram Baal. Nec dubium nobis esse debet quin semper in terris regnaverit Christus ex quo coelum ascendit. Notabilem vero aliquam formam si tum pii oculis requisiissent, nonne protinus concidissent animis? Et sane id iam summi vitii loco in suo saeculo ducebat Hilarius, quod stulta episcopalis dignitatis admiratione occupati, latentem sub ea larva exitialem lernam non animadverterent. Sic enim loquitur:[1]) unum moneo, cavete antichristum; male enim vos parietum amor cepit; male ecclesiam Dei in tectis aedificiisque veneramini; male sub iis pacis nomen ingeritis: anne ambiguum est in iis antichristum esse sessurum? montes mihi, et sylvae, et lacus, et carceres, et voragines sunt tutiores; in iis enim prophetae aut manentes aut demersi prophetabant. Quid autem hodie in cornutis suis episcopis mundus veneratur, nisi quoniam sanctos esse religionis praesules autumat quos celebribus urbibus videt praesidere? Apagesis ergo tam stupidam aestimationem. Quin potius permittamus hoc Domino: ut quando ipse solus novit qui sui sint (2 Tim. 2, 19), interdum etiam ecclesiae suae exteriorem notitiam ab hominum aspectu auferat. Est, fateor, horribilis illa Dei vindicta super terram, sed si ita meretur hominum impietas, cur istae Dei ultioni obsistere nitimur? Sic anteactis saeculis Dominus hominum ingratitudinem ultus est. Nam quia veritati suae obedire noluerant, et lucem suam exstinxerant, eos excaecatos sensu, et absurdis mendaciis ludi, et altis tenebris immergi passus est, ut nulla verae ecclesiae facies exstaret. Interim tamen suos et dispersos et delitescentes in mediis erroribus et tenebris ab exitio servavit. Nec mirum: didicit enim servare et in ipsa confusione Babylonis et flamma fornacis ardentis. Quod autem formam ecclesiae nescio qua vana pompa censeri volunt, id quam periculosum sit paucis indicabo magis quam enarrabo, ne orationem in immensum extraham. Pontifex, inquiunt, qui sedem apostolicam tenet, et qui ab eo antistites sunt inuncti et consecrati, infulis modo et lituis insigniti sint, ecclesiam repraesentant, et pro ecclesia haberi debent: ideo nec errare possunt. Qui sic? quia pastores ecclesiae et consecrati Domino. Et Aaron caeterique praefecti Israel nonne pastores erant? Aaron vero et filii eius iam sacerdotes designati erraverunt tamen, quum vitulum fabricaverunt. Cur secundum hanc rationem ecclesiam non repraesentassent quadringenti illi prophetae qui Ahab mentiebantur? At ecclesia stabat a partibus Micha, solius quidem et contemptibilis, sed ex cuius ore verum egrediebatur (1 Reg. 22, 8 seqq.). Nonne et nomen et faciem ecclesiae prae se ferebant prophetae, quum uno impetu adversus Ieremiam insurgerent, et minaces iactarent, fieri non posse ut periret lex a sacerdote, consilium a sapiente, verbum a propheta (Ier. 18, 18)? Adversus totam prophetarum nationem solus Ieremias mittitur, qui a Domino denuntiet fore ut lex pereat a sacerdote, consilium a sapiente, verbum a propheta (ibid. 4, 9). Nonne talis splendor refulgebat in eo concilio quod pontifices, scribae et Pharisaei collegerunt, consilia de interficiendo Christo captaturi (Ioann. 12, 10)? Eant nunc, in externa larva haereant, ut Christum et omnes Dei prophetas faciant schismaticos; satanae rursum ministros faciant spiritus sancti organa. Quod si ex animo loquuntur, respondeant mihi bona fide, ubinam gentium ac locorum ecclesiam residere existiment, ex quo basiliensis concilii decreto deiectus et abdicatus est pontificatu Eugenius, subrogato in eius locum Amedaeo? Negare, vel si rumpantur,

---

1) Contra Auxentium.

nequeunt, concilium, quantum ad externos ritus attinet, fuisse legitimum, nec ab uno tantum pontifice, sed a duobus indictum. Damnatus est illic Eugenius schismatis, rebellionis, pertinaciae, cum toto cardinalium et episcoporum grege qui cum eo concilii dissolutionem admoliti erant. Postea tamen principum favore sublevatus, salvum pontificatum recepit. Illa Amedaei electio, generalis et sacrosanctae synodi autoritate rite peracta, in fumum abiit; nisi quod ipse galero cardinalitio, ceu canis latrans iniecta offa, placatus est. Ex illorum haereticorum, rebellium ac pertinacium gremio prodiit quidquid postea paparum, cardinalium, episcoporum, abbatum, presbyterorum fuit. Hic deprehensi haereant necesse est. Utram enim in partem ecclesiae nomen conferent? negabuntne concilium generale fuisse, cui nihil ad exteriorem maiestatem deerat? nempe quod duobus diplomatibus solenniter indictum, praesidente romanae sedis legato consecratum, rerum omnium ordine bene compositum, eadem semper dignitate ad extremum perseveravit. Fatebuntur schismaticum Eugenium cum tota sua cohorte, a qua omnes sanctificati sunt? Aut igitur ecclesiae formam aliter definiant, aut quotquot sunt, habebuntur a nobis schismatici, qui scientes volentes ab haereticis ordinati sunt. Quod si nunquam antea compertum fuisset, externis pompis non alligari ecclesiam, ipsi prolixo documento nobis esse possunt, qui sub specioso illo ecclesiae titulo tamdiu se orbi superciliose venditarunt, quum tamen essent exitiales ecclesiae pestes. De moribus non loquor, et tragicis illis facinoribus, quibus scatet tota eorum vita: quando Pharisaeos se esse aiunt, qui sint audiendi, non imitandi. Ipsam, ipsam doctrinam, cui id deberi aiunt quod sunt ecclesia, exitialem animarum carnificinam, facem, ruinam, et excidium ecclesiae esse non obscure cognosces, si legendis nostris aliquantum otii tui decidas. Postremo, non satis candide faciunt, quum invidiose commemorant quantas turbas, tumultus, contentiones secum traxerit nostrae doctrinae praedicatio, et quos nunc in multis fructus ferat. Nam horum malorum culpa indigne in ipsam derivatur, quae in satanae malitiam torqueri debuerat. Est hic divini verbi quidam quasi genius, ut nunquam emergat, quieto ac dormiente satana. Haec certissima et in primis fidelis nota, qua discernitur a mendacibus doctrinis, quae se facile produnt dum aequis omnium auribus recipiuntur et a mundo plaudente audiuntur. Sic saeculis aliquot, quibus profundis tenebris submersa fuerunt omnia, huic mundi domino cuncti fere mortales ludus erant ac iocus, nec secus ac Sardanapalus aliquis in alta pace desidebat ac deliciabatur. Quid enim aliud quam risisset ac lusisset, tranquilla ac pacata regni possessione? At vero ubi lux e supernis affulgens tenebras eius aliquantum discussit, ubi fortis ille regnum eius turbavit ac perculit, tum vero solitum suum torporem excutere coepit, et arma corripere. Et primum quidem hominum manus concitavit, quibus illucescentem veritatem violenter opprimeret. Per quas ubi nihil profectum est, ad insidias se convertit, dissidia et dogmatum contentiones per Catabaptistas suos et alia nebulonum portenta excitavit, quibus eam obscuraret, tandem et exstingueret. Et nunc utraque machina ipsam tentare perseverat. Siquidem et verum illud semen vi ac manu hominum evellere conatur, et suis zizaniis (quantum in se est) nititur occaecare, ne crescat et fructum reddat. Id tamen ipsum frustra, si monitorem Dominum audimus, qui et eius artes multo ante nobis aperuit ne incautos deprehenderet, et contra omnes eius machinas satis firmis praesidiis armavit. Caeterum, in ipsum Dei verbum invidiam conferre, aut seditionum, quas improbi et rebelles, aut sectarum, quas impostores contra excitant, quanta est malignitas? Novum tamen exemplum non est. Interrogabatur Elias annon is esset qui turbabat Israel? Christus seditiosus Iudaeis erat. Apostolis crimen impingebatur commotionis popularis. Quid aliud agunt qui hodie omnes turbas, tumultus, contentiones, quae in nos ebulliunt, nobis imputant? Talibus autem quid respondendum sit, docuit nos Elias, nos non esse qui vel errores spargimus, vel tumultus commovemus, sed eos ipsos qui Dei virtuti obluctantur. Verum ut illud unum ad retundendam eorum temeritatem

satis est, ita rursum aliorum imbecillitati occurrendum, quos talibus offendiculis commoveri ac perturbatos vacillare non raro contingit. Illi vero ne hac perturbatione labascant, ac de gradu deiiciantur, sciant eadem expertos esse suo saeculo apostolos quae nunc usu nobis veniunt. Erant indocti et instabiles, qui ad suam ipsorum perniciem depravarent quae a Paulo divinitus scripta erant, ut ait Petrus (2 Petr. 3, 16). Erant Dei contemptores, qui, quum audiebant abundasse peccatum ut gratia exundaret, statim ingerebant: manebimus in peccato, ut gratia abundet; quum audiebant fideles non esse sub lege, protinus occinebant: peccabimus, quia non sumus sub lege, sed sub gratia (Rom. 6, 1. 15). Erant qui illum mali suasorem arguebant. Subintrabant multi pseudoapostoli, qui diruerent ecclesias quas ipse aedificaverat. Quidam per invidiam et contentionem, nec sincere evangelium praedicabant, malitiose etiam cogitantes se pressuram suscitare vinculis eius (Phil. 1, 15). Alicubi non multus erat evangelii profectus. Omnes quae sua erant, quaerebant, non quae Iesu Christi. Alii retrorsum abibant, canes ad vomitum, et sues ad volutabrum luti. Plerique libertatem spiritus rapiebant ad licentiam carnis. Insinuabant sese multi fratres, a quibus deinde piis imminebant pericula. Inter ipsos fratres variae concertationes suscitabantur. Quid hic apostolis agendum erat? an non vel ad tempus dissimulandum, vel potius omittendum illud evangelium ac deserendum erat, quod tot litium videbant esse seminarium, tot periculorum materiam, tot scandalorum occasionem? At in huiusmodi angustiis succurrebat, Christum esse lapidem offensionis, et petram scandali, positum in ruinam et resurrectionem multorum, et in signum cui contradiceretur (Luc. 2, 34). Qua fiducia armati per omnia tumultuum offensionumque discrimina audacter progrediebantur. Eadem et nos cogitatione sustentari decet, quando hunc perpetuum evangelii genium esse testatur Paulus (2 Cor. 2, 16), ut sit odor mortis in mortem iis qui pereunt; tametsi in hunc potius usum nobis destinatum erat, ut odor esset vitae in vitam, ac potentia Dei in salutem fidelium. Quod ipsum nos quoque certe experiremur, nisi nostra ingratitudine corrumperemus hoc tam singulare Dei beneficium, ac in exitium nostrum verteremus quod nobis unicum salutis praesidium esse debuerat. Sed ad te revertor, o Rex. Nihil te moveant vanae illae delationes, quibus terrorem tibi iniicere nituntur nostri adversarii: non aliud hoc novo evangelio (sic enim appellant) captari ac quaeri, nisi seditionum opportunitatem ac vitiorum omnium impunitatem. Neque enim divisionis Deus noster autor est, sed pacis; et filius Dei non peccati minister est, qui venit ad dissolvenda opera diaboli. Et nos talium cupiditatum immerito accusamur, quarum ne minimam quidem suspicionem unquam dedimus. Scilicet nos regnorum inversionem meditamur, quorum nulla unquam factiosa vox audita est, et vita semper quieta simplexque cognita fuit, quum sub te viveremus; et qui nunc etiam, domo profugi, tibi tamen regnoque tuo fausta omnia precari non desinimus. Scilicet nos impunitam vitiorum petulantiam aucupamur, quorum in moribus etsi multa reprehendi possunt, nihil tamen tanta insultatione dignum. Nec tam infeliciter, gratia Dei, in evangelio profecimus, quin istis obtrectatoribus vita nostra, castitatis, benignitatis, misericordiae, continentiae, patientiae, modestiae et virtutis cuiusvis exemplum esse possit. Nos sane Deum sincere timere et colere re ipsa palam est, quando tum vita tum morte nostra nomen eius sanctificari petimus, et ipsa invidia coacta est quibusdam nostrum innocentiae et civilis integritatis testimonium dare, in quibus id unum morte plectebatur quod singulari in laude ponendum erat. Quod si qui sub praetextu evangelii tumultuantur (quales hactenus aliquos in regno tuo fuisse non compertum est) si qui vitiorum suorum licentiae libertatem gratiae Dei praetexunt (quales permultos novi) sunt leges et legum poenae, quibus pro meritis graviter coerceantur: modo ne interim evangelium Dei ob scelestorum hominum nequitiam male audiat. Habes, Rex, satis multis expositam calumniatorum virulentam iniquitatem, ne in eorum delationes ultra modum credula aure propendeas. Vereor etiam

ne nimis multis, quando haec iam praefatio ad iustae paene apologiae modum accedit: qua non defensionem texere, sed duntaxat ad ipsam causae actionem audiendam animum tuum praemollire studui, aversum quidem nunc et alienatum a nobis, addo etiam inflammatum; sed cuius gratiam recolligere nos posse confidimus, si hanc nostram confessionem, quam pro defensione apud tuam maiestatem esse volumus, placidus compositusque semel legeris. Sin vero ita aures tuas occupant malevolorum susurri, ut nullus sit reis pro se dicendi locus, importunae vero illae furiae, te connivente, semper vinculis, flagris, equuleis, sectionibus, incendiis saeviunt, nos quidem, velut oves mactationi destinatae, ad extrema quaeque redigemur; sic tamen, ut in patientia nostra possideamus animas nostras, et manum Domini fortem exspectemus: quae indubie tempore aderit, et sese armata exseret, tum ad pauperes ex afflictione eruendos, tum etiam ad vindicandos, qui tanta securitate nunc exsultant, contemptores. Dominus rex regum, thronum tuum iustitia stabiliat, et solium tuum aequitate, illustrissime Rex. Basileae, Calend. Augusti, Anno MDXXXVI.

INSTITUTIONIS CHRISTIANAE RELIGIONIS

LIBER PRIMUS.

DE COGNITIONE DEI CREATORIS.

CAPUT I. [1])

Dei notitiam et nostri res esse coniunctas, et quomodo inter se cohaereant.

1. Tota fere sapientiae nostrae summa, quae vera demum ac solida sapientia censeri debeat, duabus partibus constat, Dei cognitione et nostri. *Caeterum,* [2]) *quum multis inter se vinculis connexae sint,* utra tamen alteram praecedat, et ex se pariat, non facile est discernere. *Nam primo se nemo aspicere potest quin ad Dei, in quo vivit et movetur* (Act. 17, 28), *intuitum sensus suos protinus convertat: quia minime obscurum est dotes quibus pollemus nequaquam a nobis esse, imo ne id quidem ipsum quod sumus, aliud esse quam in uno Deo subsistentiam. Deinde ab his bonis quae guttatim e coelo ad nos stillant, tanquam a rivulis ad fontem deducimur. Iam vero ex nostra tenuitate melius apparet illa, quae in Deo residet bonorum infinitas. Praesertim miserabilis haec ruina, in quam nos deiecit primi hominis defectio, sursum oculos cogit attollere, non modo ut inde ieiuni et famelici petamus quod nobis deest, sed metu expergefacti humilitatem discamus.* Nam ut in homine reperitur quidam miseriarum omnium mundus, *ac ex quo spoliati sumus divino ornatu, pudenda nuditas immensam probrorum congeriem detegit,* propriae infelicitatis conscientia unumquemque pungi necesse est, ut in aliquam saltem Dei notitiam veniat. Ita ex *ignorantiae,* vanitatis, *inopiae, infirmitatis,* pravitatis denique et corruptionis propriae sensu recognoscimus, non alibi quam in Domino sitam esse veram sapientiae *lucem, solidam virtutem, bonorum omnium perfectam affluentiam,* iustitiae puritatem, atque adeo malis nostris ad consideranda Dei bona excitamur; nec ante ad illum serio aspirare possumus, quam coeperimus nobis ipsis displicere. Quis enim hominum non libenter in se requiescat? quis etiam non requiescit quamdiu sibi est incognitus, hoc est, suis dotibus est contentus, et inscius suae miseriae vel immemor? Proinde unusquisque sui agnitione non tantum instigatur ad quaerendum Deum, sed etiam ad reperiendum quasi manu ducitur.

2. Rursum, hominem in puram sui notitiam nunquam pervenire constat, nisi prius Dei faciem sit contemplatus, atque ex illius intuitu ad se ipsum inspiciendum descendat. Nam (quae ingenita est omnibus nobis superbia) iusti semper nobis videmur et integri et sapientes et sancti; nisi manifestis argumentis, iniustitiae, foeditatis, stultitiae, et impuritatis nostrae convincamur. Non autem convincimur si in nos duntaxat ipsos respicimus, et non in Dominum quoque; qui unica est regula ad quam exigendum est istud iudicium. Quia enim ad hypocrisin natura propensi sumus omnes, ideo inanis quaedam iustitiae species pro iustitia ipsa nobis abunde satisfacit. Et quia nihil intra nos *vel circum apparet* quod non sit plurima obscoenitate inquinatum, quod paulo minus foedum est pro purissimo *arridet, quamdiu* mentem nostram intra humanae pollutionis fines continemus. Non secus atque oculus, cui nihil alias obversatur nisi nigri coloris, candidissimum esse iudicat quod tamen subobscura est albedine, vel nonnulla etiam fuscedine aspersum. Quin ex corporeo sensu propius adhuc discernere licet quantum in aestimandis animae virtutibus hallucinemur. Nam si vel terram despicimus medio die, vel intuemur quae aspectui nostro cir-

1) *Confer praecedentis editionis Cap. I.* §. 1—3. 2) *Nonnulla quae antea hic legebantur expuncta sunt.*

cumcirca patent, validissima perspicacissimaque acie videmur nobis praediti; at ubi in solem suspicimus, atque arrectis oculis contemplamur, vis illa quae egregie in terra valebat, tanto fulgore protinus perstringitur et confunditur, ut fateri cogamur, illud nostrum in considerandis terrenis acumen, ubi ad solem ventum est, meram esse hebetudinem. Ita et in reputandis spiritualibus nostris bonis contingit. Quantisper enim extra terram non respicimus, propria iustitia, sapientia, virtute pulchre contenti, nobis suavissime blandimur, et tantum non semidei videmur; at si semel coeperimus cogitationem in Deum erigere, et expendere qualis sit, et quam exacta iustitiae, sapientiae, virtutis eius perfectio, ad cuius amussim conformari nos oportet: quod antea in nobis falso iustitiae praetextu arridebat, pro summa iniquitate mox sordescet; quod mirifice imponebat sapientiae titulo, pro extrema stultitia foetebit; quod virtutis faciem prae se ferebat, miserrima impotentia esse arguetur. Adeo divinae puritati male respondet quod videtur in nobis vel absolutissimum.

3. Hinc horror ille et stupor, quo passim scriptura recitat perculsos atque afflictos fuisse sanctos, quoties Dei praesentiam sentiebant. Quum enim eos videamus qui absente ipso securi firmique consistebant, ipso gloriam suam manifestante, sic quatefieri ac consternari ut mortis horrore concidant, imo absorbeantur, et paene nulli sint: colligendum inde est, hominem humilitatis suae agnitione nunquam satis tangi et affici, nisi postquam se ad Dei maiestatem comparavit. Eius autem consternationis exempla crebra habemus tum in iudicibus, tum in prophetis (Iud. 13, 22; Ies. 6, 5; Ez. 1, 28 et 3, 14), adeo ut vox illa in Dei populo usitata foret: moriemur, quia Dominus apparuit nobis. Ideo et historia Iob ad prosternendos suae stultitiae, impotentiae, pollutionis conscientia homines, potissimum semper argumentum a divinae sapientiae, virtutis, puritatis descriptione ducit. Neque frustra: videmus enim ut Abraham melius se terram et pulverem agnoscat, ex quo propius ad conspiciendam Domini gloriam accessit (Gen. 18, 27); ut Elias retecta facie eius accessum exspectare non sustineat (1 Reg. 19, 13); tantum est in aspectu formidinis. Et quid faciat homo putredo ac vermis, quum ipsos quoque Cherubim velare, ipso pavore, faciem suam oporteat (Ies. 6, 2)? Hoc scilicet est quod dicit propheta Iesaias (24, 23): erubescet sol et confundetur luna quum Dominus exercituum regnaverit; hoc est, ubi claritatem suam extulerit ac propius admoverit, lucidissimum quodque prae illa tenebris obscurabitur. Utcunque tamen Dei nostrique notitia mutuo inter se nexu sint colligatae, ordo recte docendi postulat ut de illa priore disseramus loco, tum ad hanc tractandam postea descendamus.

CAPUT II.

Quid sit Deum cognoscere, et in quem finem tendat eius cognitio.

1. *Iam vero Dei notitiam intelligo, qua non modo concipimus aliquem esse Deum, sed etiam tenemus quod de eo scire nostra refert, quod utile est in eius gloriam, quod denique expedit. Neque enim Deum, proprie loquendo, cognosci dicemus ubi nulla est religio nec pietas. Atque hic nondum attingo eam notitiae speciem, qua homines in se perditi ac maledicti Deum redemptorem in Christo mediatore apprehendunt; sed tantum de prima illa et simplici loquor, ad quam nos deduceret genuinus naturae ordo si integer stetisset Adam. Nam etsi nemo iam, in hac humani generis ruina, Deum vel patrem, vel salutis autorem, vel ullo modo propitium sentiet, donec ad eum nobis pacificandum medius occurrat Christus; aliud tamen est sentire Deum fictorem nostrum sua nos potentia fulcire, providentia regere, bonitate fovere, omnique benedictionum genere prosequi; aliud vero, gratiam reconciliationis in Christo nobis propositam amplecti. Quia ergo Dominus primum simpliciter creator tam in mundi opificio, quam in generali scripturae doctrina, deinde in Christi facie redemptor apparet, hinc duplex emergit eius cognitio: quarum nunc prior tractanda est, altera deinde suo ordine sequetur. Quanquam autem Deum apprehendere mens nostra non potest quin illi cultum aliquem tribuat, non tamen simpliciter tenere sufficiet, illum esse unum quem ab omnibus oporteat coli et adorari; nisi etiam persuasi simus fontem omnium bonorum esse, ne quid alibi quam in ipso quaeramus. Hoc ita accipio, non solum quod mundum hunc, ut semel condidit, sic immensa potentia sustineat, sapientia moderetur, bonitate conservet, humanum genus praesertim iustitia iudicioque regat, misericordia toleret, praesidio tueatur, sed quia nusquam, vel sapientiae ac lucis, vel iustitiae, vel potentiae, vel rectitudinis, vel sincerae veritatis gutta reperietur quae non ab ipso fluat, et cuius ipse non sit causa; ut haec scilicet omnia ab ipso exspectare et petere discamus, eique cum gratiarum actione accepta referre. Nam hic virtutum Dei sensus nobis idoneus est pietatis magister, ex qua religio nascitur. Pietatem voco coniunctam cum amore Dei reverentiam quam beneficiorum eius notitia conciliat. Donec enim sentiant homines, Deo se omnia debere, paterna se eius cura foveri, eum sibi omnium bonorum esse autorem, ut nihil extra ipsum quaerendum sit, nunquam ei se voluntaria observantia subiicient; imo nisi solidam in eo felicitatem sibi constituant, nunquam se illi vere et ex animo totos addicent.*

2. *Itaque frigidis tantum speculationibus ludunt, quibus in hac quaestione insistere propositum est, quid sit Deus; quum intersit nostra potius qua-*

lis sit, et quid eius naturae conveniat scire. Quorsum enim attinet, Deum aliquem cum Epicuro fateri, qui abiecta mundi cura se otio tantum oblectet? Quid denique iuvat Deum cognoscere quocum nihil sit nobis negotii? Quin potius huc valere debet eius notitia, primum ut ad timorem ac reverentiam nos instituat; deinde ut ea duce ac magistra omne bonum ab illo petere, et illi acceptum ferre discamus. Quomodo enim mentem tuam subire queat Dei cogitatio, quin simul extemplo cogites, te, quum figmentum illius sis, eiusdem imperio esse ipso creationis iure addictum et mancipatum? vitam tuam illi deberi? quidquid agis, ad illum referri oportere? Id si est, iam profecto sequitur vitam tuam prave corrumpi nisi ad obsequium eius componitur; quando nobis vivendi lex esse debet eius voluntas. Rursum nec ad liquidum perspicere ipsum potes, nisi ut bonorum omnium fontem esse et originem agnoscas; unde et desiderium illi adhaerendi, et fiducia in ipsum nasceretur si non sua mentem hominis pravitas a recta investigatione abduceret. Nam initio pia mens Deum non quemlibet sibi somniat, sed unicum et verum duntaxat intuetur: neque illi quodcunque visum fuerit affingit, sed talem habere contenta est qualem se manifestat ipse, summaque diligentia semper cavet ne audaci temeritate ultra voluntatem eius egressa perperam vagetur. Ita cognitum, quia cuncta moderari intelligit, tutorem sibi esse confidit ac protectorem, ideoque in eius fidem totam se confert. Quia bonorum omnium intelligit esse autorem, si quid premit, si quid deest, mox se recipit in eius praesidium, opem ab eo exspectans; quia bonum et misericordem esse persuasa est, in eum certa fiducia recumbit, nec dubitat malis suis omnibus semper in eius clementia paratum fore remedium; quia dominum ac patrem agnoscit, eum quoque dignum statuit esse cuius imperium in omnibus intueri, maiestatem suspicere, gloriam promovendam curare, mandatis obsequi debeat; quia iustum esse iudicem videt, suaque severitate armatum ad vindicanda scelera, eius tribunal semper in conspectu sibi proponit, ac ipsius metu se retrahit ac cohibet ab ira eius provocanda. Neque tamen iudicii eius sensu ita terretur ut subducere se velit, etiam si quod pateat effugium; quin illum non minus amplectitur malorum ultorem, quam erga pios beneficum, quando ad eius gloriam non minus pertinere intelligit, impiis et sceleratis apud eum repositam esse poenam, quam iustis vitae aeternae mercedem. Praeterea non sola vindictae formidine se coercet a peccando, sed quia Deum loco patris amat et reveretur, loco domini observat et colit, etiamsi nulli essent inferi, solam tamen eius offensionem horret. En quid sit pura germanaque religio, nempe fides cum serio Dei timore coniuncta; ut timor et voluntariam reverentiam in se contineat, et secum trahat legitimum cultum qualis in lege praescribitur. Atque hoc diligentius notandum est, quod omnes promiscue venerantur Deum, paucissimi reverentur, dum ubique magna est in caeremoniis ostentatio, rara autem cordis sinceritas.

CAPUT III.[1])

Dei notitiam hominum mentibus naturaliter esse inditam.

1. Quemdam inesse humanae menti, *et quidem* naturali instinctu, divinitatis sensum, extra controversiam ponimus; si quidem, ne quis ad ignorantiae praetextum confugeret, quamdam sui numinis intelligentiam universis Deus *ipse indidit, cuius memoriam assidue renovans, novas subinde guttas* instillat: ut quum ad unum omnes intelligant Deum esse, et suum esse opificem, suo ipsorum testimonio damnentur quod non et illum coluerint, et eius voluntati vitam suam consecrarint. Sane sicubi Dei ignorantia quaeratur, nusquam magis exstare posse eius exemplum verisimile est, quam inter obtusiores populos, et ab humanitatis cultu remotiores. Atqui nulla est etiam, ut ethnicus ille ait,[2]) tam barbara natio, nulla gens tam efferata, cui non insideat haec persuasio, Deum esse. Et qui in aliis vitae partibus minimum videntur a belluis differre, quoddam tamen perpetuo religionis semen retinent. Adeo penitus omnium animos occupavit, adeo tenaciter omnium visceribus inhaeret communis ista praesumptio. Nulla ergo quum ab initio mundi regio, nulla urbs, nulla denique domus fuerit quae religione carere posset: in eo tacita quaedam confessio est, inscriptum omnium cordibus divinitatis sensum. Quin et idololatria, huius conceptionis amplum est documentum. Quam enim non libenter se deiiciat homo ut alias prae se creaturas suspiciat, scimus. Proinde quum lignum potius et lapidem colere malit, quam ut nullum putetur habere Deum, constat vehementissimam istam esse de numine impressionem quae adeo ex hominis mente obliterari nequeat, ut facilius sit naturae affectum frangi; quemadmodum certe frangitur, dum homo ex illa naturali inflatione ad infima quaeque sponte se demittit, quo Deum revereatur.

2. Quare vanissimum est quod a quibusdam dicitur: paucorum vafritia et calliditate excogitatam esse religionem, ut hac arte simplicem populum in officio continerent; quum tamen ipsi, qui aliis autores erant Dei colendi, nihil minus crederent quam aliquem esse Deum. Fateor quidem plurima in religione commentos esse astutos homines, quibus reverentiam plebeculae iniicerent, et terrorem incuterent, quo haberent obsequentiores eius animos;

1) *Confer edit. praeced. Cap. I.* §. 4 *seqq.* 2) Cic. de nat. deor. lib. 1, 16.

sed id nusquam obtinuissent nisi iam prius constanti illa de Deo persuasione imbutae fuissent hominum mentes, ex quo velut semine emergit ad religionem propensio. Ac ne illos quidem ipsos qui religionis titulo callide rudioribus imponebant, Dei *notitia* prorsus vacasse credibile est. Tametsi enim exstiterunt olim nonnulli, et hodie non pauci emergunt qui Deum esse negent: velint tamen nolint, quod nescire cupiunt, subinde sentiscunt. Nemo in audaciorem aut effraenatiorem numinis contemptum prorupisse legitur quam C. Caligula; nemo tamen miserius trepidavit, quum aliquod irae divinae indicium se proferebat: ita Deum quem studebat ex professo contemnere, invitus exhorrescebat. Hoc passim eius quoque similibus evenire videas: ut enim quisque est audacissimus Dei contemptor, ita vel ad folii cadentis strepitum maxime perturbatur. Unde id, nisi ex divinae maiestatis ultione, quae illorum conscientias eo vehementius percellit, quo magis eam refugere conantur? Omnes quidem latebras respectant, quibus se abdant a Domini praesentia, et eam rursum ex animo suo deleant; sed velint nolint, irretiti semper tenentur. Utcunque interdum videatur evanescere ad momentum aliquod, subinde tamen recurrit, et novo impetu irruit. Ut si qua illis remissio est a conscientiae anxietate, non multum absimilis sit a somno ebriosorum aut phreneticorum, qui ne dormientes quidem placide conquiescunt: quia diris et horrificis insomniis continenter vexantur. Ergo impii quoque ipsi exemplo sunt, vigere semper in omnium hominum animis aliquam Dei *notionem*.

3. [1]*Hoc quidem recte iudicantibus semper constabit, insculptum mentibus humanis esse divinitatis sensum, qui deleri nunquam potest. Imo et naturaliter ingenitam esse omnibus hanc persuasionem, esse aliquem Deum, et penitus infixam esse quasi in ipsis medullis, locuples testis est impiorum contumacia, qui furiose luctando, se tamen extricare e Dei metu nequeunt. Iocose licet eludant Diagoras et similes, quidquid omnibus saeculis de religione creditum fuit; subsannet Dionysius coeleste iudicium: sardonius hic risus est, quia intus eos mordet conscientiae vermis cauteriis omnibus acrior. Non dico quod Cicero, vetustate obsolescere errores, religionem in dies magis crescere et meliorem fieri. Nam mundus (ut paulo post dicendum erit) omnem Dei notitiam, quantum in se est, excutere conatur, et eius cultum modis omnibus corrumpere. Hoc tantum dico, quum stupida, quam impii ad Deum spernendum cupide accersunt, durities in eorum animis tabescat, vigere tamen, ac subinde emergere quem maxime exstinctum cuperent, deitatis sensum. Unde colligimus non esse doctrinam quae in scholis primum discenda sit, sed cuius sibi quisque ab utero magister est, et cuius neminem oblivisci natura ipsa patitur, quamvis huc multi nervos omnes intendant. Porro* [1]) si ea conditione nati sunt omnes ac vivunt ut Deum cognoscant, Dei autem notitia, nisi huc usque processerit, fluxa est ac evanida: eos omnes a creationis suae lege degenerare palam est qui non ad hunc scopum universas suae vitae cogitationes actionesque destinant. Quod nec philosophos ipsos latuit. Non enim aliud est quod voluit Plato, [2]) dum saepius docuit, summum animae bonum Dei esse similitudinem, ubi percepta eius cognitione in ipsum tota transformatur. Proinde *scitissime* quoque ille apud Plutarchum Gryllus ratiocinatur, dum homines affirmat, si ab eorum vita semel absit religio, non modo brutis pecudibus nihil excellere, sed multis partibus longe esse miseriores, ut qui, tot malorum formis obnoxii, tumultuariam et irrequietam vitam perpetuo trahant. Unum ergo esse Dei cultum, qui superiores ipsos reddat, per quem solum ad immortalitatem aspiratur.

CAPUT IV. [3])

Eandem notitiam partim inscitia, partim malitia vel suffocari vel corrumpi.

1. *Sicut autem omnibus inditum esse divinitus religionis semen experientia testatur, ita vix centesimus quisque reperitur qui conceptum in suo corde foveat, nullus autem in quo maturescat: tantum abest ut fructus appareat suo tempore. Porro sive alii evanescant in suis superstitionibus, sive alii data opera malitiose a Deo desciscant, omnes tamen degenerant a vera eius notitia. Ita fit ut nulla in mundo recta maneat pietas. Quod autem errore aliquos in superstitionem labi dixi, non ita accipio quasi sua eos simplicitas a crimine liberet: quia caecitas, qua laborant, semper fere et superba vanitate et contumacia implicita est. Vanitas, et quidem superbiae coniuncta, in eo deprehenditur quod* neque miseri homines *in Deo quaerendo* supra se ipsos, ut par erat, conscendunt, sed pro carnalis sui stuporis modo ipsum metiuntur; *et neglecta solida investigatione ad vanas speculationes curiose transvolant. Itaque* non apprehendunt qualem se offert: sed qualem pro sua temeritate fabricati sunt, imaginantur. Quo gurgite aperto, quaquaversum pedem moveant, in exitium praecipites semper ruere necesse est. Quidquid enim

---

1) *Haec* §. 3 *in edit. principe a.* 1559 *ex confusione quadam schedarum ad Cap. II. relata legitur, et sic quoque in apographo Riheliano* (1561 *fol.*)*; sed iam in editione Rebuliana* (1561. 8.) *suo loco restituta est.*

1) *Editionis praecedentis Cap. I.* §. 10. 2) In Phaedone et Theaeteto. 3) *Confer praecedentis editionis Cap. I.* §. 6—8 *hic varie transpositas et auctas.*

postea in cultum aut obsequium Dei moliantur, impensum illi ferre nequeunt: quia non ipsum, sed cordis sui figmentum potius et somnium, pro ipso colunt. *Hanc pravitatem diserte notat Paulus* (Rom. 1, 22), *infatuatos esse dicens, quum sapientes esse appeterent. Prius dixerat evanuisse in suis cogitationibus; sed ne quis eos culpa eximeret subiicit, merito eos excaecari, quia sobrietate non contenti, sed plus sibi arrogando quam fas sit, tenebras ultro accersunt, imo inani ac perverso fastu se ipsos infatuant. Unde sequitur, non esse excusabilem eorum stultitiam cuius causa est non vana modo curiositas, sed libido plus sciendi quam par sit, cum falsa confidentia.*

2. *Quod autem David impios et vesanos dicit* (Psal. 14, 1 et 53, 1) *sentire in cordibus suis, non esse Deum, primo ad eos restringitur qui suffocata naturae luce, consulto se ipsos obstupefaciunt, ut paulo post iterum videbimus. Quemadmodum multos videmus, postquam audacia peccandi et consuetudine obduruerint, furiose repellere omnem Dei memoriam quae tamen illis sponte a naturae sensu intus suggeritur. Iam quo magis detestabilem eorum furorem reddat, eos inducit praecise negantes Deum esse, quamvis essentiam illi suam non adimant, sed quia spoliantes eum suo iudicio et providentia otiosum coelo includunt. Nam quum nihil minus Deo conveniat quam abiectam mundi gubernationem fortunae permittere, caecutire ad hominum scelera, ut impune lasciviant: quisquis exstincto coelestis iudicii metu secure sibi indulget, Deum esse negat. Atque haec iusta Dei vindicta est, pinguedinem obducere cordibus, ut impii, postquam oculos suos clauserunt, videndo non videant. Et David alibi* (Psal. 36 2, ibid. 10, 11) *optimus suae sententiae est interpres, ubi dicit timorem Dei non esse prae oculis impiorum; item sibi in maleficiis superbe plaudere, quia Deum non aspicere, sibi persuadeant. Quanquam ergo coguntur aliquem Deum agnoscere, eius tamen gloriam exinaniunt, potentiam illi detrahendo; sicut enim (teste Paulo* 2 Tim. 2, 13) *Deus se ipsum abnegare nequit, quia sui perpetuo similis manet, ita isti mortuum et inane idolum fingendo, Deum negare vere dicuntur. Ad haec notandum est, quamvis luctentur cum proprio sensu, et Deum non solum inde excutere, sed in coelo quoque abolere cupiant, nunquam tamen eo usque invalescere stuporem, quin retrahat Deus ipsos interdum ad suum tribunal. Sed quia nullo metu retinentur quo minus violenter contra Deum ruant: quamdiu illos ita rapit caecus impetus, brutam Dei oblivionem in ipsis regnare certum est.*

3. Sic inane illud patrocinium quod superstitioni suae praetexere multi solent, evertitur. Putant enim studium qualecunque religionis, quamlibet praeposterum, satis esse; sed non animadvertunt, veram religionem ad Dei nutum, ceu ad perpetuam regulam, debere conformari, Deum vero ipsum semper sui similem manere; non spectrum esse aut phantasma, quod pro uniuscuiusque libidine transformetur. Et sane videre est quam mendacibus fucis Deo illudat superstitio, dum gratificari tentat. Nam ea fere sola, quae sibi curae non esse testatus est, arripiens, quae praescribit ac sibi placere docet aut contemptim habet, aut etiam non dissimulanter reiicit. Sua ergo deliria colunt et adorant quicunque cultus Deo commentitios erigunt; quia nequaquam ita cum Deo nugari auderent nisi Deum prius nugarum suarum ineptiis consentaneum finxissent. Quare apostolus, vagam illam et erraticam de numine opinionem, Dei esse ignorantiam pronuntiat. Quum Deum, inquit (Gal. 4, 8), nesciretis, serviebatis iis qui natura dii non erant. Et alibi (Eph. 2, 12) sine Deo fuisse tradit Ephesios quo tempore a recta unius Dei cognitione aberrabant. Nec multum interest, hac saltem in parte, Deumne unum, an plures concipias: quia semper a vero Deo discedis, et deficis: quo relicto, nihil tibi restat nisi exsecrabile idolum. Superest ergo ut cum Lactantio constituamus: nullam esse legitimam religionem nisi cum veritate coniunctam.

4. *Accedit et* secundum peccatum, quod *neque* Dei rationem *unquam habent nisi* inviti; *nec ad ipsum appropinquant donec* renitentes pertrahantur, nec *tum quoque voluntario* imbuuntur timore, qui ex *divinae* maiestatis reverentia *fluat*, sed *tantum servili et coacto, quem illis Dei iudicium extorquet;* quod quia effugere nequeunt, exhorrent, sic tamen ut etiam abominentur. Siquidem convenienter in impietatem, atque in hanc solam, competit illud Statii, timorem primum fecisse in orbe deos. Qui animum a Dei iustitia alienum gerunt, tribunal, quod ad vindicandas eius transgressiones stare sciunt, eversum magnopere cupiunt. Quo affectu adversus Dominum belligerantur, qui sine iudicio esse non potest; sed dum eius potentiam sibi inevitabilem imminere intelligunt, quia nec amoliri, nec effugere valent, reformidant. Itaque ne ubique videantur *eum contemnere cuius maiestas eos urget*, qualicunque religionis specie defunguntur, interim tamen non desinunt omni vitiorum genere se *polluere*, et flagitia flagitiis copulare, donec sanctam Domini legem omni ex parte violarint, et universam eius iustitiam dissiparint; vel certe non ita retinentur simulato illo Dei timore, quin suaviter in peccatis suis acquiescant, et sibi blandiantur, et carnis suae intemperantiae indulgere malint, quam spiritus sancti fraeno eam cohibere. Sed quando inanis ea est et mendax religionis umbra, vix etiam digna quae umbra nominetur, *hinc rursus facile elicitur quantum ab hac confusa* Dei notitia differat quae solis fidelium pectoribus instillatur pietas, ex qua demum religio nascitur. *Et tamen hoc per flexuosos circuitus consequi volunt hypocritae, ut Deo quem fugiunt propin-*

qui appareant. Ubi enim perpetuus obedientiae tenor in tota vita esse debuerat, in cunctis fere operibus secure illi rebellantes, pauculis tantum sacrificiis placare eum student; ubi sanctimonia vitae et cordis integritate illi serviendum erat, frivolas nugas comminiscuntur, et nihili observatiunculas quibus eum sibi concilient. *Imo maiore licentia in faecibus suis torpent, quia confidunt expiationum ludicris se posse erga illum defungi;* deinde ubi in illum defixa esse fiducia debuerat, in se vel creaturis subsidunt, *eo posthabito.* Tandem se tanta errorum congerie implicant, ut scintillas illas, quae micabant ad cernendam Dei gloriam, suffocet, ac demum exstinguat malitiae caligo. Manet tamen semen illud quod revelli a radice nullo modo potest, aliquam esse divinitatem; sed ipsum adeo corruptum, ut non nisi pessimos ex se fructus producat. *Imo inde certius elicitur quod nunc contendo, naturaliter insculptum esse deitatis sensum humanis cordibus, quia reprobis quoque ipsis eius confessionem extorquet necessitas. Rebus tranquillis facete illudunt Deo, imo ad extenuandam eius potentiam dicaces sunt ac garruli. Desperatio si qua eos urget, ad eundem quaerendum exstimulat, dictatque concisas preces, ex quibus pateat non prorsus ignaros fuisse Dei, sed quod citius emergere debuerat, fuisse pervicacia suppressum.*

CAPUT V.[1])

Dei notitiam in mundi fabrica et continua eius gubernatione lucere.

1. Ad haec,[2]) quia ultimus beatae vitae finis in Dei cognitione positus est, ne cui praeclusus esset ad felicitatem aditus, non solum hominum mentibus indidit illud quod diximus religionis semen, sed ita se patefecit in toto mundi opificio, ac se quotidie palam offert, ut aperire oculos nequeant quin aspicere eum cogantur. Essentia quidem eius incomprehensibilis est, ut sensus omnes humanos procul effugiat eius numen; verum singulis operibus suis certas gloriae suae notas insculpsit, et quidem adeo claras et insignes ut sublata sit quamlibet rudibus et stupidis ignorantiae excusatio. *Ideo optimo iure propheta* (Psal. 104, 2) *exclamat, luce quasi vestimento ipsum esse amictum; ac si diceret, coepisse tunc demum visibili ornatu insignem prodire ex quo in mundi creatione sua insignia protulit, quibus nunc quoties oculos huc vel illuc circumferimus, decorus apparet. Ibidem etiam scite idem propheta coelos ut expansi sunt regio illius tentorio comparat, coenacula dicit contignasse in aquis, nubes eius esse vehicula, equitare super alas ventorum, ventos et fulgetra celeres esse eius nuntios. Et quoniam plenius sursum refulget potentiae eius et sapientiae gloria, passim vocatur coelum eius palatium.* Ac primum, quaquaversum oculos coniicias, nulla est mundi particula in qua non scintillae saltem aliquae gloriae ipsius emicare cernantur. Amplissimam vero hanc et pulcherrimam machinam, quam late patet, uno intuitu lustrare nequeas quin vi immensa fulgoris totus undique obruaris. Quare eleganter autor epistolae ad Hebraeos (11, 3) saecula nuncupat invisibilium rerum spectacula; quod nobis vice speculi sit tam concinna mundi positio, in quo invisibilem alioqui Deum contemplari *liceat.* Qua ratione propheta (Psal. 19, 1) coelestibus creaturis idioma attribuit, nullis nationibus incognitum; quod evidentior illic exstat divinitatis testificatio quam ut praeterire gentis ullius vel obtusissimae considerationem debeat. Quod clarius enarrans apostolus (Rom. 1, 19), patefactum esse hominibus dicit quod de Deo cognosci operae pretium erat; quia invisibilia eius, ad aeternam usque eius virtutem et divinitatem, a creatione mundi intellecta, omnes ad unum conspiciunt.

2. Mirificam eius sapientiam quae testentur, innumera sunt tum in coelo, tum in terris documenta: non illa modo reconditiora, quibus propius observandis astrologia, medicina, et tota physica scientia destinata est; sed quae rudissimi cuiusque idiotae aspectui se ingerunt, ut aperiri oculi nequeant quin eorum cogantur esse testes. Equidem qui liberales illas artes vel imbiberunt, vel etiam degustarunt, earum subsidio adiuti longe altius provehuntur ad introspicienda divinae sapientiae arcana; nemo tamen earum inscitia impeditur quominus artificii satis superque pervideat in Dei operibus, unde in opificis admirationem prorumpat. Nempe ad disquirendos astrorum motus, distribuendas sedes, metienda intervalla, proprietates notandas, arte ac exactiore industria opus est; quibus perspectis, ut Dei providentia explicatius se profert, ita in eius gloriam conspiciendam, animum par est aliquanto sublimius assurgere. Sed quum ne plebeii quidem et rudissimi, qui solo oculorum adminiculo instructi sunt, ignorare queant divinae artis excellentiam, ultro se in ista innumerabili, et tamen adeo distincta et disposita coelestis militiae varietate exserentem, constat neminem esse cui non abunde sapientiam suam Dominus patefaciat. Similiter in humani corporis structura connexionem, symmetriam, pulchritudinem, usum, ea quam Galenus[1]) adhibet solertia pensiculare, eximii est acuminis.

1) *Confer editionis praecedentis Cap. I.* §. 11—18. 2) *Initium paulo mutatum.*

1) Libris de usu partium.

Sed omnium tamen confessione, prae se fert corpus humanum tam ingeniosam compositionem, ut ob eam merito admirabilis opifex iudicetur.

3. *Ac proinde quidam ex philosophis olim hominem non immerito vocarunt μικρόκοσμον, quia rarum sit potentiae, bonitatis et sapientiae Dei specimen, satisque miraculorum in se contineat occupandis nostris mentibus, modo ne attendere pigeat. Qua ratione Paulus, ubi admonuit, Deum palpando a caecis quoque posse deprehendi, mox procul quaerendum non esse adiungit, quia scilicet intus singuli coelestem gratiam qua vegetantur, indubie sentiunt* (Act. 17, 27). *Si vero, ut Deum apprehendamus, extra nos egredi opus non est, quam veniam merebitur eius socordia, qui ut Deum inveniat, in se descendere gravabitur? Eadem etiam ratio est cur David, ubi breviter celebravit admirabile Dei nomen et decus quae ubique refulgent, statim exclamet* (Psal. 8, 5)*: quid est homo cuius memor es? Item: ex ore infantium et lactantium stabilisti robur. Siquidem non tantum in genere humano clarum operum Dei speculum exstare pronunciat, sed infantibus dum a matrum uberibus pendent, satis disertas esse linguas ad praedicandam eius gloriam, ut minime opus sit aliis rhetoribus. Unde etiam eorum ora in aciem producere non dubitat tanquam valide instructa ad refellendam eorum amentiam qui Dei nomen pro diabolica sua superbia exstinguere cuperent. Unde et illud emergit quod ex Arato citat Paulus, nos esse Dei progeniem* (Act. 17, 28)*; quia tanta praestantia nos exornans, se patrem nobis esse testatus est. Sicuti etiam ex communi sensu et quasi dictante experientia profani poetae eum vocarunt hominum patrem. Neque vero se quisquam ultro et libenter Deo addicet in obsequium, nisi qui gustato paterno eius amore vicissim ad eum amandum et colendum illectus fuerit.*

4. *Hic autem detegitur foeda hominum ingratitudo, qui dum in se continent officinam innumeris Dei operibus nobilem, et simul tabernam inaestimabili opum copia refertam, quum erumpere deberent in laudes, tanto maiore fastu contra inflantur ac turgent. Quam miris modis in ipsis operetur Deus, sentiunt: quantam etiam donorum varietatem ex eius liberalitate possideant, usu ipso docentur. Haec divinitatis signa esse, coguntur scire velint nolint; intus tamen supprimunt. Non opus quidem est extra se ipsos egredi, modo ne sibi arrogando quod e coelis datum est, defodiant in terra quod eorum mentibus ad Deum clare videndum praelucet. Imo prodigiosos hodie multos spiritus terra sustinet, qui totum divinitatis semen in natura humana sparsum conferre non dubitant ad obruendum Dei nomen. Quam detestabilis est, obsecro, haec vesania, ut homo in corpore suo et anima centies Deum reperiens, hoc ipso excellentiae praetextu Deum esse neget? Non dicent se fortuito a brutis animantibus distinctos; tantum obducto naturae velo, quae illis rerum omnium est artifex, Deum subducunt. Vident tam exquisitum artificium in singulis suis membris ab ore et oculis usque ad infimos unguiculos. Hic quoque naturam substituunt in locum Dei. Sed in primis tam agiles animae motus, tam praeclarae facultates, tam rarae dotes divinitatem prae se ferunt, quae se non patitur facile celari: nisi Epicurei tanquam Cyclopes, ex hac altitudine bellum Deo protervius inferrent. Itane vero ad regendum quinque pedum vermiculum toti coelestis sapientiae thesauri concurrunt? universitas mundi hac praerogativa carebit? Primo statuere aliquid organicum in anima quod singulis partibus respondeat, adeo nihil ad obscurandam Dei gloriam facit, ut potius eam illustret. Respondeat Epicurus, quis atomorum concursus cibum et potum coquens, partem in excrementa, partem in sanguinem digerat, ac efficiat ut singulis membris tanta sit industria ad praestandum officium ac si totidem animae communi consilio corpus unum regerent?*

5. *Sed mihi nunc cum illa porcorum hara negotium non est: eos magis compello qui praeposteris argutiis dediti, frigidum illud Aristotelis dictum libenter obliquo flexu traherent tam ad immortalitatem animae abolendam, quam ad eripiendum Deo ius suum. Nam quia organicae sunt animae facultates, hoc praetextu alligant eam corpori, ut sine eo non subsistat; naturae vero elogiis, quantum in se est, Dei nomen supprimunt. Atqui longe abest quin potentiae animae in functionibus quae corpori serviunt inclusae sint. Quid hoc ad corpus ut coelum metiaris, numerum stellarum colligas, teneas cuiusque magnitudinem, scias quo spatio inter se distent, qua celeritate vel tarditate conficiant suos cursus, quot gradibus huc vel illuc deflectant? Fateor quidem esse aliquem astrologiae usum; sed tantum ostendo, in hac tam alta disquisitione rerum coelestium non esse organicam symmetriam, sed suas animae esse partes a corpore separatas. Exemplum unum proposui, ex quo reliqua sumere, lectoribus promptum erit. Multiplex sane animae agilitas qua coelum et terram perlustrat, praeterita futuris coniungit, retinet memoriter quae pridem audivit, imo quidlibet sibi figurat; solertia etiam qua res incredibiles excogitat, et quae tot mirabilium artium mater est, certa sunt divinitatis insignia in homine. Quid quod dormiendo non tantum se circumagit et versat, sed multa utilia concipit, de multis ratiocinatur, futura etiam divinat? Quid hic dicendum est, nisi deleri non posse quae in homine impressa sunt immortalitatis signa? Nunc quae ratio feret ut sit homo divinus, et creatorem non agnoscat? Nos scilicet, iudicio quod nobis inditum est, discernemus inter iustum et iniustum, nullus autem erit in coelo iudex? Nobis etiam in somno manebit aliquid residuum intelligentiae, nullus Deus excubias aget in mundo regendo? Tot artium rerumque utilium inventores censebimur, ut fraudetur Deus sua laude? quum*

tamen experientia satis doceat disparibus modis aliunde distribui quod habemus. Quod autem de arcana inspiratione quae vegetat totum mundum quidam blaterant, non modo dilutum, sed omnino profanum est. Placet illis celebre dictum Virgilii: [1])

Principio coelum ac terras, camposque liquentes,
Lucentemque globum lunae titaniaque astra,
Spiritus intus alit: totamque infusa per artus,
Mens agitat molem, et magno se corpore miscet.
Inde hominum pecudumque genus, vitaeque volantum,
Et quae marmoreo fert monstra sub aequore pontus,
Igneus est ollis vigor et coelestis origo, etc.

Nempe ut mundus qui in spectaculum gloriae Dei conditus est, suus ipse sit creator. Sic enim idem alibi communem Graecis et Latinis sententiam sequutus: [2])

Esse apibus partem divinae mentis et haustus
Aetherios, dixere. Deum namque ire per omnes
Terrasque tractusque maris coelumque profundum.
Hinc pecudes, armenta, viros, genus omne ferarum,
Quemque sibi tenues nascentem arcessere vitas.
Scilicet huc reddi deinde, ac resoluta referri
Omnia: nec morti esse locum, sed viva volare
Sideris in numerum, atque alto succedere coelo.

En quid ad gignendam fovendamque in cordibus hominum pietatem valeat ieiuna illa speculatio de universa mente quae mundum animat ac vegetat. Quod etiam ex sacrilegis impuri canis Lucretii vocibus melius liquet quae a principio illo deductae sunt. Hoc vero est, ut procul facessat verus Deus quem timeamus et colamus, umbratile numen facere. Fateor quidem pie hoc posse dici, modo a pio animo proficiscatur, naturam esse Deum; sed quia dura est et impropria loquutio quum potius natura sit ordo a Deo praescriptus, in rebus tanti ponderis, et quibus debetur singularis religio, involvere confuse Deum cum inferiore operum suorum cursu, noxium est.

6. *Meminerimus ergo, quoties quisque naturam suam considerat, unum esse Deum, qui sic gubernat omnes naturas ut velit nos in se respicere, fidem nostram ad se dirigi, coli et invocari a nobis; quia nihil magis praeposterum quam frui tam praeclaris dotibus quae in nobis divinitatem spirant, et autorem negligere qui precario nobis eas largitur.* Iam potentia quam praeclaris speciminibus nos in considerationem sui rapit? nisi forte latere nos potest cuius sit virtutis, infinitam hanc coeli ac terrae molem suo verbo sustentare; solo nutu nunc fragore tonitruum coelum concutere, fulminibus quidlibet exurere, fulgetris aerem accendere; nunc variis tempestatum formis conturbare, eundem ipsum statim, ubi libuit, uno momento serenare; mare, quod assiduam terrae vastationem minari sua altitudine videtur, quasi in aere suspensum coercere; et nunc horrendum in modum tumultuoso ventorum impetu concitare, nunc sedatis undis, pacatum reddere. *Huc pertinent quae passim occurrunt potentiae Dei elogia ex naturae testimoniis, praesertim vero in libro Iob et apud Iesaiam; quae nunc consulto praetereo, quia commodiorem alibi locum reperient, ubi ex scripturis de mundi creatione disseram. Tantum nunc attingere volui, exteris et domesticis communem hanc esse viam quaerendi Dei, si lineamenta sequantur quae sursum ac deorsum vivam eius effigiem adumbrant.* Iam ipsa potentia nos ad cogitandam eius aeternitatem deducit: quia aeternum esse, et a se ipso principium habere necesse est, unde omnia trahunt originem. Porro si causa quaeritur qua et ad creanda haec semel omnia inductus sit, et nunc ad conservanda moveatur, solam illi suam bonitatem comperiemus pro causa esse. Quin etiam haec si una sit, plus satis tamen sufficere debet ad nos in amorem eius alliciendos: quando nulla est creatura, ut propheta monet (Psal. 145, 9), in quam non effusa sit eius misericordia.

7. In secundo quoque genere operum eius, quae scilicet praeter ordinarium naturae cursum eveniunt, nihilo obscuriora se proferunt virtutum eius argumenta. Nam in administranda hominum societate ita providentiam suam temperat, ut quum sit erga omnes innumeris modis benignus ac beneficus, apertis tamen ac quotidianis indiciis, suam piis clementiam, improbis ac sceleratis severitatem declaret. Non enim dubiae sunt quas de flagitiis sumit ultiones; quemadmodum non obscure tutorem, ac etiam vindicem se innocentiae esse demonstrat, dum bonorum vitam sua benedictione prosperat, necessitati opitulatur, dolores lenit ac solatur, calamitates sublevat, saluti per omnia consulit. Neque vero perpetuam iustitiae eius regulam obscurare debet, quod improbos et sontes ad tempus impunitos saepiuscule exsultare sinit; probos autem et immerentes multis rebus adversis iactare, impiorum etiam malitia et iniquitate premi sustinet. Quin potius longe diversa cogitatio subire mentem debet: quando in flagitium unum manifesto irae indicio animadvertit, omnia ipsum odisse; quando multa inulta praetermittit, aliud fore iudicium quo punienda differuntur. Similiter misericordiae suae considerandae quantam materiam nobis suppeditat, dum saepius miseros peccatores indefessa tamen benignitate prosequitur, donec eorum pravitatem benefaciendo fregerit, plus quam paterna indulgentia ad se revocando?

8. *In hunc finem propheta (*Psal. 107) *commemorans in rebus desperatis repente et mirabiliter ac praeter spem Deum miseris ac fere perditis succurrere, sive per deserta vagantes a feris protegat et tandem reducat in viam, sive egentibus ac famelicis victum suppeditet, sive captivos ex tetris foveis et ferreis*

1) Aeneid. 6, 724 seqq. 2) Georg. 4, 220 seqq.

custodiis emittat, sive naufragos in portum adducat incolumes, sive a morbis sanet semimortuos, sive aestu et siccitate exurat terras, sive occulta irrigatione gratiae foecundet, sive attollat contemptissimos e vulgo, sive proceres deiiciat ex alto dignitatis gradu: propositis eiusmodi exemplis colligit, qui censentur esse fortuiti casus, totidem esse providentiae coelestis testimonia, praesertim vero paternae clementiae; atque hinc piis dari materiam laetitiae, impiis vero et reprobis ora obstrui. Sed quia maior pars erroribus suis imbuta, in tam illustri theatro caecutit, exclamat rarae et singularis esse sapientiae, prudenter expendere haec Dei opera, quorum aspectu nihil proficiunt qui alioqui videntur esse acutissimi. Et certe quantumvis splendeat Dei gloria, vix centesimus quisque verus est eius spectator. Nihilo magis aut potentia aut sapientia in tenebris latent; quarum altera praeclare emergit dum impiorum ferocia, omnium opinione insuperabilis, momento uno retunditur, arrogantia domatur, diruuntur validissima praesidia, tela et arma comminuuntur, vires infringuntur, machinationes evertuntur, et sua ipsorum mole concidunt; quae supra coelos se efferebat audacia, in centrum usque terrae prosternitur; rursum eriguntur humiles e pulvere (Psal. 113, 7), et inopes e stercore suscitantur, oppressi et afflicti ab extremis angustiis eruuntur, deplorati in spem bonam restituuntur, inermes de armatis, pauci de plurimis, imbecilles de validis victoriam referunt. *Sapientia* vero ipsa manifeste excellit dum optima unamquamque rem opportunitate dispensat, quamlibet mundi perspicaciam confundit, deprehendit astutos in astutia sua (1 Cor. 3, 19), nihil denique non optima ratione attemperat.

9. Videmus non longa nec laboriosa demonstratione opus esse ad eruenda quae illustrandae asserendaeque divinae maiestati serviunt testimonia; siquidem ex paucis quae delibavimus, quocunque incideris, adeo prompta et obvia esse constat, ut oculis designari ac digitis notari facile queant. Atque hic rursus observandum est, invitari nos ad Dei notitiam, non quae inani speculatione *contenta in cerebro tantum volitet*, sed quae solida futura sit et fructuosa, si *rite* percipiatur a nobis *radicemque agat in corde*. A suis enim virtutibus manifestatur Dominus; quarum vim quia sentimus intra nos, et beneficiis fruimur, vividius multo hac cognitione nos affici necesse est, quam si Deum imaginaremur cuius nullus ad nos sensus perveniret. Unde intelligimus hanc esse rectissimam Dei quaerendi viam et aptissimum ordinem; non ut audaci curiositate penetrare tentemus ad excutiendam eius essentiam, quae adoranda potius est, quam scrupulosius disquirenda; sed ut illum in suis operibus contemplemur, quibus se propinquum nobis familiaremque reddit ac quodammodo communicat. Quo respiciebat apostolus quum diceret (Act. 17, 27), non longe quaeritandum esse, quippe qui praesentissima sua virtute habitet in unoquoque nostrum. Proinde David (Psal. 145), inenarrabilem eius magnitudinem ante confessus, postquam ad operum commemorationem descendit, eam ipsam se enarraturum profitetur. Quare et nos in eam Dei investigationem incumbere *decet*, quae sic suspensum admiratione ingenium teneat ut efficaci sensu penitus simul afficiat. Et quemadmodum docet alicubi Augustinus,[1] quia illum non possumus capere, velut sub eius magnitudine deficientes, ad opera respicere convenit, ut eius reficiamur bonitate.

10. *Deinde* eiusmodi notitia non modo ad Dei cultum excitare nos debet, sed ad spem quoque futurae vitae expergefacere, et erigere. Quum enim animadvertamus quae Dominus tum clementiae, tum severitatis suae specimina edit, inchoata duntaxat et semiplena esse, haud dubie ad maiora sic ipsum praeludere reputemus oportet, quorum manifestatio plenaque exhibitio in aliam vitam differtur. E converso pios ab impiis quum videamus afflictionibus gravari, iniuriis concuti, calumniis opprimi, contumeliis probrisque lacerari; scelestos contra florere, prosperari, quietem cum dignitate obtinere, idque impune: protinus colligendum est, alteram fore vitam in qua et sua iniquitati vindicta, et merces iustitiae reposita sit. Ad haec quum observemus Domini ferulis saepius fideles castigari, certo certius constituere licet, multo minus impios eius flagella olim evasuros. Scitum enim est illud Augustini:[2] si nunc omne peccatum manifesta plecteretur poena, nihil ultimo iudicio reservari putaretur; rursus, si nullum peccatum nunc aperte Deus puniret, nulla esse divina providentia crederetur. Fatendum est igitur, in singulis Dei operibus, praesertim autem in ipsorum universitate, non secus atque in tabulis, depictas esse Dei virtutes; quibus in eius agnitionem, et ab ipsa in *veram plenamque* felicitatem invitatur atque illicitur universum hominum genus. Porro lucidissimae quum illic appareant: quorsum tamen potissimum spectent, quid valeant, quem in finem a nobis sint *reputandae*, tum demum assequimur dum in nos ipsos descendimus, ac consideramus quibus modis suam in nobis vitam, sapientiam, virtutem Dominus exserat, suam iustitiam, bonitatem, clementiam erga nos exerceat. *Nam etsi iuste conqueritur David* (Psal. 92, 7), *incredulos desipere, quia in humani generis gubernatione profunda Dei consilia non expendunt, est tamen hoc verissimum quod alibi* (Psal. 40, 13) *dicit, admirabilem Dei sapientiam hac in parte excedere capillos capitis nostri. Sed quia hoc argumentum posthac suo ordine plenius tractandum erit, nunc omitto.*

---

1) Aug. in Psal. 144. 2) Libr. 1. de civitat. Dei, c. 8.

11. Atqui quantacunque claritate et se et immortale suum regnum Dominus in operum suorum speculo repraesentet, qui tamen est noster stupor, ad tam perspicuas testificationes semper hebescimus, *ut sine profectu effluant.* Nam quantum ad mundi *fabricam et pulcherrimam* positionem attinet, quotusquisque est nostrum, qui dum oculos vel in coelum attollit, vel per regiones terrae varias circumfert, mentem ad creatoris memoriam referat, ac non magis, praeterito autore, in operum aspectu desideat? Quantum vero attinet ad ea quae praeter naturalis decursus ordinem quotidie eveniunt, quotusquisque non magis reputat, caeca potius fortunae temeritate rotari et volutari homines quam Dei providentia gubernari? Quod si quando istarum rerum ductu ac directione, ad Dei considerationem adigimur (quod omnibus evenire necessarium est) *tamen* ubi temere divinitatis alicuius sensum concepimus, extemplo ad carnis nostrae deliria *vel prava commenta* delabimur, ac puram Dei veritatem nostra corrumpimus vanitate. In eo quidem dissimiles, quod quisque sibi privatim aliquid peculiaris erroris accersit; in hoc tamen simillimi, quod ad unum omnes ab uno vero Deo ad prodigiosa nugamenta deficimus. Quo morbo non plebeia modo et obtusa ingenia, sed praeclarissima et singulari alioqui acumine praedita, implicantur. Quam prolixe suam in hac parte stoliditatem ac insulsitatem prodidit tota philosophorum natio? Nam, ut aliis parcamus qui multo absurdius ineptiunt, Plato inter omnes religiosissimus et maxime sobrius, ipse quoque *in rotundo suo globo* evanescit. Et quid aliis non eveniret, quum ita primores, quorum erat reliquis praelucere, hallucinentur èt impingant? Similiter, ubi rerum humanarum gubernatio providentiam manifestius arguit quam ut abnegari queat, nihilo tamen inde plus proficitur, quam si temeraria fortunae voluntate crederentur omnia sursum deorsum versari: tanta est nostra in vanitatem et errorem propensio. De excellentissimis semper loquor, non vulgaribus illis, quorum in profananda Dei veritate processit in immensum insania.

12. *Hinc immensa illa errorum colluvies, qua totus orbis refertus ac coopertus fuit. Suum enim cuique ingenium instar labyrinthi est; ut mirum non sit singulas gentes in varia commenta diductas esse. Neque id modo, sed singulis prope hominibus proprios fuisse deos. Nam ut ad inscitiam et tenebras accedit temeritas et lascivia, vix unus unquam repertus est qui non sibi idolum vel spectrum Dei loco fabricaret. Certe non secus atque ex vasta amplaque scaturigine aquae ebulliunt, immensa deorum turba ab hominum mente profluxit, dum quisque nimis licentiose vagando perperam hoc vel illud de ipso Deo comminiscitur. Neque tamen hic superstitionum, quibus implicitus fuit mundus, catalogum texere necesse est: quia nec ullus esset finis; et ut verbum nullum fiat, satis ex tot corruptelis apparet quam horribilis sit humanae mentis caecitas. Rude et indoctum vulgus omitto. Sed inter philosophos qui ratione et doctrina penetrare in coelum conati sunt, quam pudenda est varietas? ut quisque altiore ingenio praeditus fuit, arteque et scientia limatus, ita speciosos colores suae sententiae inducere visus est; quos tamen omnes si propius inspicias, evanidos esse fucos reperies. Argute sibi visi sunt dicere Stoici, posse elici ex cunctis naturae partibus varia Dei nomina, neque tamen propterea lacerari unum Deum. Quasi vero non iam plus satis ad vanitatem proclives simus, nisi multiplex deorum copia nobis obiecta longius et violentius nos in errorem abstraheret. Mystica etiam Aegyptiorum theologia ostendit, sedulo in hoc omnes incubuisse, ne absque ratione desipere viderentur. Ac primo forte intuitu aliquid tanquam probabile simplices et incautos deciperet; sed nihil unquam excogitavit ullus mortalium, quo non turpiter corrupta fuerit religio. Atque haec tam confusa varietas Epicureis et crassis aliis pietatis contemptoribus audaciam addidit, ut omnem Dei sensum abiicerent. Nam quum prudentissimos quosque certare viderent contrariis opinionibus, ex eorum dissidiis et frivola etiam vel absurda cuiusque doctrina, colligere non dubitarunt, frustra et stulte tormenta sibi accersere homines ubi deum qui nullus est investigant; idque se impune facere duxerunt, quia praestaret brevi compendio prorsus Deum negare, quam fingere incertos deos, et deinde lites movere quae nullum haberent exitum. Ac nimis quidem inscite ratiocinantur illi, vel potius tegendae suae impietati nebulam inducunt ex hominum inscitia, ex qua Deo quidquam decedere minime aequum est. Sed quum fateantur omnes, nullam esse rem de qua tantopere docti simul et indocti dissentiant, hinc colligitur, plus quam hebetes ac caecas in coelestibus mysteriis esse hominum mentes quae in Dei investigatione sic errant. Laudatur ab aliis Simonidis responsum, qui rogatus ab Hierone tyranno quid esset Deus, diem sibi ad cogitandum dari petiit. Quum idem quaereret postridie tyrannus, biduum postulavit: ac saepius duplicato numero dierum, tandem respondit: quanto diutius considero, tanto res mihi videtur obscurior. Prudenter sane ille sententiam de re sibi obscura suspenderit; hinc tamen apparet, si naturaliter tantum edocti sunt homines, nihil certum, vel solidum, vel distinctum tenere; sed confusis tantum principiis esse affixos, ut Deum incognitum adorent.*

13. *Iam tenendum quoque est quicunque puram religionem adulterant, ut omnibus accidere necesse est opinioni suae deditis, discessionem facere ab uno Deo. Aliud quidem sibi in animo esse iactabunt; sed quid intendant, vel quid sibi persuadeant, non multum ad rem facit; quando spiritus sanctus pronuntiat omnes esse apostatas, qui pro mentis suae caligine daemonia supponunt in Dei locum. Hac ratione Paulus* (Eph.

2, 12) *sine Deo fuisse pronuntiat Ephesios, donec ex evangelio didicissent quid esset verum Deum colere. Neque hoc ad gentem unam duntaxat restringere oportet, quum generaliter alibi* (Rom. 1, 21) *asserat, evanuisse cunctos mortales in suis cogitationibus, postquam in mundi fabrica illis patefacta erat creatoris maiestas. Ideoque scriptura* (Hab. 2, 18 seq.) *ut vero et unico Deo locum faciat, quidquid divinitatis olim celebratum fuit inter gentes, falsitatis et mendacii damnat; nec ullum numen relinquit nisi in monte Sion, ubi peculiaris vigebat Dei cognitio. Certe inter gentiles Christi aetate proxime ad veram pietatem accedere visi sunt Samaritae; audimus tamen ex ore Christi* (Ioann. 4, 22) *eos nescisse quid colerent; unde sequitur, vano errore fuisse delusos. Denique etiamsi non omnes laboraverint crassis vitiis, aut in apertas idololatrias prolapsi sint, nulla tamen pura et probata fuit religio quae tantum in communi sensu fundata esset. Quamvis enim pauci quidam non insanierint cum vulgo, manet tamen fixa Pauli doctrina* (1 Cor. 2, 8)*: non apprehendi sapientiam Dei a principibus mundi huius. Quod si excellentissimi quique in tenebris errarunt, quid de faecibus ipsis dicendum erit? Quare nihil mirum si cultus omnes hominum arbitrio excogitatos tanquam degeneres repudiet spiritus sanctus: quia in coelestibus mysteriis opinio humanitus concepta, etsi non semper magnam errorum congeriem pariat, erroris tamen est mater. Atque ut nihil deterius accedat, hoc tamen vitium non leve est, fortuito adorare Deum incognitum; cuius tamen rei fiunt Christi ore* (Ioann. 4, 22) *quicunque ex lege edocti non sunt quem Deum colere oporteat. Et certe non longius progressi sunt qui optimi fuerunt legislatores, quam ut in publico consensu fundata esset religio. Quin etiam apud Xenophontem laudat Socrates Apollinis responsum, quo praecepit ut quisque ritu patrio et pro urbis suae consuetudine deos coleret. Unde autem hoc ius mortalibus, ut sua autoritate definiant quod mundum longe superat? vel quis ita maiorum placitis, vel populi scitis acquiescere poterit, ut Deum absque dubitatione recipiat humanitus sibi traditum? Potius iudicio quisque suo stabit, quam se alieno arbitrio subiiciet. Quum ergo nimis infirmum ac fragile sit pietatis vinculum, vel urbis consuetudinem, vel antiquitatis consensum in colendo Deo sequi, restat ut de se testetur e coelo ipse Deus.*

14. Ergo frustra nobis in mundi opificio collucent tot accensae lampades ad illustrandam autoris gloriam: quae sic nos undique irradiant, ut tamen in rectam viam per se nequaquam possint perducere. Et scintillas certe quasdam excitant; sed quae ante praefocantur quam pleniorem effundant fulgorem. Quamobrem apostolus, eo ipso loco ubi saecula simulacra vocat rerum invisibilium (Hebr. 11, 3) subiungit, per fidem intelligi esse verbo Dei aptata; ita significans, invisibilem divinitatem repraesentari quidem talibus spectaculis; sed ad illam perspiciendam non esse nobis oculos, nisi interiore Dei revelatione per fidem illuminentur. Neque Paulus, ubi tradit (Rom. 1, 19) patefieri quod cognoscendum est de Deo ex mundi creatione, talem manifestationem designat quae hominum perspicacia comprehendatur; quin potius eam ostendit non ultra procedere nisi ut reddantur inexcusabiles. Idem quoque, tametsi alicubi (Act. 17, 27) negat Deum procul vestigandum, utpote qui intra nos habitet, alio tamen loco docet quorsum valeat eiusmodi propinquitas: in praeteritis, inquit (ibid. 14, 16), generationibus permisit Dominus gentes ingredi viis suis, non tamen se ipsum sine testimonio reliquit, benefaciens e coelo, dans pluvias et tempora fructifera, implens cibo et laetitia corda hominum. Utcunque ergo non destituatur testimonio Dominus, dum plurima et varia benignitate homines in sui cognitionem suaviter allicit, vias tamen suas, hoc est exitiales errores, propterea sequi non desinunt.

15. Quanquam autem naturali facultate deficimur, quominus ad puram usque et liquidam Dei cognitionem conscendere liceat, quia tamen hebetudinis vitium intra nos est, praecisa est omnis tergiversatio. Neque enim ignorantiam sic praetexere licet, quin semper et ignaviae et ingratitudinis vel conscientia ipsa nos convincat. Digna scilicet quae admittatur defensio, si homo ad audiendam veritatem aures sibi defuisse obtendat, ad quam enarrandam suppetunt mutis creaturis plus quam canorae voces; si oculis se non posse videre causetur, quod sine oculis creaturae demonstrant; si mentis imbecillitatem excuset, ubi omnes sine ratione creaturae erudiunt. Quare omni prorsus excusatione merito excludimur, quod vagi et palantes aberramus, quum omnia rectam viam demonstrent. Sed enim, utcunque hominum vitio imputandum sit, quod semen notitiae Dei, ex mirabili naturae artificio mentibus suis inspersum, mox corrumpunt, ne ad frugem bonam ac sinceram perveniat, verissimum tamen est, nuda ista et simplici testificatione, quae Dei gloriae a creaturis magnifice redditur, nequaquam nos sufficienter erudiri. Simul enim ac modicum divinitatis gustum ex mundi speculatione delibavimus, vero Deo praetermisso, eius loco somnia et spectra cerebri nostri erigimus; *ac* iustitiae, sapientiae, bonitatis, potentiae laudem *ab ipso fonte huc et illuc traducimus.* Quotidiana porro eius facta ita aut obscuramus aut invertimus prave aestimando, ut et suam illis gloriam, et autori debitam laudem praeripiamus.

CAPUT VI. [1])

Ut ad Deum creatorem quis perveniat, opus esse scriptura duce et magistra.

1. *Ergo quanquam hominum ingratitudinem satis superque omni patrocinio spoliat fulgor ille qui in coelo et in terra omnium oculis ingeritur, sicuti Deus, ut genus humanum involvat eodem reatu, cunctis sine exceptione numen suum delineatum in creaturis proponit, aliud tamen et melius adminiculum accedere necesse est quod nos probe ad ipsum mundi creatorem dirigat. Itaque non frustra verbi sui lumen addidit, quo innotesceret in salutem. Atque hac praerogativa dignatus est quos voluit propius et magis familiariter ad se colligere. Nam quia vaga et instabili agitatione circumferri videbat omnium animos, postquam Iudaeos sibi elegit in gregem peculiarem, cancellos illis circumdedit, ne aliorum more evanescerent. Nec frustra eodem remedio nos in pura sui notitia continet; quia mox alioqui diffluerent etiam qui videntur prae aliis firmi stare. Nempe sicuti senes, vel lippi, et quicunque oculis caligant, si vel pulcherrimum volumen illis obiicias, quamvis agnoscant esse aliquid scriptum, vix tamen duas voces contexere poterunt, specillis autem interpositis adiuti distincte legere incipient: ita scriptura confusam alioqui Dei notitiam in mentibus nostris colligens, discussa caligine liquido nobis verum Deum ostendit. Hoc igitur singulare donum est, ubi ad erudiendam ecclesiam non mutis duntaxat magistris Deus utitur, sed os quoque sacrosanctum reserat; neque tantum promulgat colendum esse aliquem Deum, sed eum se esse simul pronuntiat qui colendus sit; nec electos docet modo in Deum respicere, sed se quoque exhibet in quem respiciant. Hunc ordinem ab initio erga ecclesiam suam tenuit, ut praeter communia illa documenta verbum quoque adhiberet; quae rectior est et certior ad ipsum dignoscendum nota. | Nec dubium est quin Adam, Noe, Abraham et reliqui patres hoc adminiculo penetraverint ad familiarem notitiam, quae illos ab incredulis quodam modo discrevit. Nondum loquor de propria fidei doctrina qua fuerunt illuminati in spem aeternae vitae. Nam ut transirent a morte in vitam, Deum non modo creatorem agnoscere necesse fuit, sed redemptorem quoque; ut certe utrumque adepti sunt ex verbo. Ordine enim praecessit illa notitiae species qua tenere datum fuit, quisnam sit Deus ille a quo mundus est conditus et gubernatur. Deinde adiuncta fuit altera interior, quae sola mortuas animas vivificat, qua Deus non tantum mundi conditor, et omnium quae fiunt unicus autor et arbiter cognoscitur, sed etiam redemptor in mediatoris persona. Caeterum quia nondum ad mundi lapsum et naturae corruptionem ventum est, de remedio etiam tractare supersedeo. Meminerint ergo lectores, me nondum de foedere illo disserere, quo sibi Deus adoptavit Abrahae filios, et de illa doctrinae parte qua proprie segregati semper fuerunt fideles a profanis gentibus, quia in Christo fundata fuit; sed tantum quomodo ex scriptura discere conveniat, Deum, qui mundi creator est, certis notis ab omni commentitia deorum turba discerni. Opportune deinde series ipsa ad redemptionem nos deducet. Quanquam autem multa ex novo testamento testimonia adhibebimus, alia etiam ex lege et prophetis, ubi expressa fit Christi mentio; in hunc tamen finem tendent omnia, Deum mundi opificem nobis patefieri in scriptura, et quid de eo sentiendum sit exponi, ne per ambages incertum aliquod numen quaeramus.*

2. *Sive autem per oracula et visiones patribus innotuit Deus, sive hominum opera et ministerio suggessit quod deinde per manus posteris traderent, indubium tamen est insculptam fuisse eorum cordibus firmam doctrinae certitudinem, ut persuasi essent atque intelligerent, a Deo profectum esse quod didicerant. Semper enim Deus indubiam fecit verbo suo fidem, quae omni opinione superior esset. Tandem ut continuo progressu doctrinae veritas saeculis omnibus superstes maneret in mundo, eadem oracula quae deposuerat apud patres, quasi publicis tabulis consignata esse voluit. Hoc consilio lex promulgata fuit, cui postea interpretes additi sunt prophetae. Etsi enim multiplex fuit legis usus, ut melius videbitur suo loco, praesertim vero Mosi et omnibus prophetis propositum fuit, modum reconciliationis inter Deum et homines docere, unde etiam Paulus* (Rom. 10, 4) *Christum vocat finem legis; iterum tamen repeto, praeter doctrinam fidei et poenitentiae propriam, quae Christum mediatorem proponit, scripturam unicum et verum Deum quatenus mundum creavit et gubernat, certis notis et insignibus ornare, ne misceatur cum falsa deorum turba. Ergo quamvis hominem serio oculos intendere conveniat ad consideranda Dei opera, quando in hoc splendidissimo theatro locatus est ut eorum esset spectator, aures tamen praecipue arrigere convenit ad verbum, ut melius proficiat. Ac proinde mirum non est, magis ac magis in stupore suo obdurescere qui in tenebris nati sunt; quia paucissimi ut se intra metas contineant, verbo Dei se praebent dociles, sed potius exsultant in sua vanitate. Sic autem habendum est, ut nobis affulgeat vera religio, exordium a coelesti doctrina fieri debere, nec quemquam posse vel minimum gustum rectae sanaeque doctrinae percipere, nisi qui scripturae fuerit discipulus. Unde etiam emergit verae intelligentiae principium, ubi reverenter amplectimur quod de se illic testari Deus voluit. Neque enim perfecta solum, vel numeris suis completa fides, sed omnis recta Dei cognitio ab obedientia nas-*

1) *Confer prioris editionis Cap. I.* §. 19 *et* 20 *quae tamen magna ex parte h. l. aliter redditae sunt.*

citur. Et sane hac in parte singulari providentia consuluit mortalibus Deus in omnes aetates.

3. Nam si reputamus quam lubricus sit humanae mentis lapsus in Dei oblivionem, quanta in omne genus erroris proclivitas, quanta ad confingendas identidem novas et fictitias religiones libido: perspicere licebit quam necessaria fuerit talis coelestis doctrinae consignatio, ne vel oblivione deperiret, vel errore evanesceret, vel audacia hominum corrumperetur. Quum itaque palam sit, Deum erga eos omnes quos unquam erudire cum fructu voluit, subsidium verbi adhibuisse, quod effigiem suam, in *pulcherrima* mundi *forma* impressam, parum esse efficacem provideret: hac recta via contend*ere expedit*, si ad sinceram Dei contemplationem serio aspiramus. Ad verbum, inquam, est veniendum, ubi probe et ad vivum nobis a suis operibus describitur Deus, dum opera ipsa non ex iudicii nostri pravitate, sed aeternae veritatis regula aestimantur. Ab eo si deflectimus, *ut nuper dixi*, quamlibet strenua enitamur celeritate, quia tamen extra viam cursus erit, nunquam ad metam pertinge*re continget*. Sic enim cogitandum est: fulgorem divini vultus, quem et apostolus (1 Tim. 6, 16) inaccessum vocat, esse nobis instar inexplicabilis labyrinthi, nisi verbi linea in ipsum dirigamur. Ut satius sit in hac via claudicare, quam extra eam celerrime currere. *Itaque saepius* (Psal. 93. 96. 97. 99 et similibus) *David superstitiones e mundo tollendas docens, quo pura vigeat religio, Deum regnantem inducit; regnandi nomine non potestatem significans qua praeditus est, et quam in universa naturae gubernatione exercet, sed doctrinam qua sibi legitimum principatum asserit; quia nunquam evelli queunt ex hominum cordibus errores, donec plantata fuerit vera Dei cognitio.*

4. Proinde *idem propheta*, ubi commemoravit gloriam Dei a coelis enarrari (Psal. 19, 1), opera manuum enuntiari a firmamento, ab ordinata dierum noctiumque serie maiestatem eius praedicari, deinde ad verbi mentionem descendit: lex, inquit (Psal. 19, 8), Domini immaculata, convertens animas; testimonium Domini fidele, sapientiam praestans parvulis; iustitiae Domini rectae, laetificantes corda; praeceptum Domini lucidum, illuminans oculos. *Etsi enim alios quoque legis usus comprehendit* significat *tamen in genere, quum frustra Deus omnes populos ad se invitet coeli terraeque intuitu*, hanc esse peculiarem filiorum Dei scholam. *Eodem spectat Psal. 29. ubi propheta concionatus de terribili Dei voce, quae in tonitru, ventis, imbribus, turbinibus et procellis terram concutit, tremefacit montes, cedros confringit, in fine tandem subiicit, cani eius laudes in sanctuario, quia ad omnes Dei voces quae in aere resonant, surdi sunt increduli. Sicut alium psalmum, ubi descripsit terribiles fluctus maris, ita claudit* (Psal. 93, 5): *testimonia tua verificata sunt; decor templi tui, sanctitas in longitudinem dierum.* Hinc et illud emanat quod Samaritanae mulieri dicebat Christus, gentem eius et reliquos omnes populos adorare quod nescirent; solos Iudaeos Deo vero cultum exhibere (Ioann. 4, 22). Nam quum humana mens pro sua imbecillitate pervenire ad Deum nullo modo queat nisi *sacro* eius verbo adiuta et sublevata, omnes tunc mortales, exceptis Iudaeis, quia Deum sine verbo quaerebant, necesse fuit in vanitate atque errore versari.

CAPUT VII. [1])

Quo testimonio scripturam oporteat sanciri, nempe spiritus: ut certa constet eius autoritas; atque impium esse commentum, fidem eius pendere ab ecclesiae iudicio.

1. [*Verum antequam longius progrediar, quaedam inserere operae pretium est de scripturae autoritate, quae non modo animos praeparent ad eius reverentiam, sed omnem dubitationem eximant. Porro* ubi sermonem Dei esse qui proponitur, in confesso est, nemo est tam deploratae audaciae, nisi forte et sensu communi et humanitate quoque ipsa destitutus, qui fidem loquenti derogare ausit. Sed quoniam non quotidiana e coelis redduntur oracula, et scripturae solae exstant quibus visum est Domino suam perpetuae memoriae veritatem consecrare: *non alio* iure *plenam* apud fideles autoritatem obtinent, *quam ubi statuunt e coelo fluxisse*, ac si vivae ipsae Dei voces illic exaudirentur.] Res sane dignissima quae et tractetur fusius, et accuratius expendatur. Sed dabunt veniam lectores, si magis respiciam quid ferat operis instituti ratio, quam quid huius rei amplitudo requirat. Invaluit autem apud plerosque perniciosissimus error, scripturae tantum inesse momenti quantum illi ecclesiae suffragiis conceditur: ac si vero aeterna inviolabilisque Dei veritas hominum arbitrio niteretur. Sic enim magno cum ludibrio spiritus sancti quaerunt: ecquis nobis fidem faciat, haec a Deo prodiisse? ecquis salva et intacta ad nostram usque aetatem pervenisse, certiores reddat? ecquis persuadeat, librum hunc reverenter excipiendum, alterum numero expungendum, nisi certam istorum omnium regulam ecclesia praescriberet? Pendet igitur, inquiunt, ab ecclesiae determinatione, et quae scripturae reverentia debeatur, et qui libri in eius catalogo censendi sint. Ita sacrilegi homines, dum sub ecclesiae praetextu volunt effraenatam tyrannidem invehere, nihil curant

1) *Confer editionis praecedentis Cap. I. §. 21—24.*

quibus se et alios absurditatibus illaqueent, modo hoc unum extorqueant apud simplices, ecclesiam nihil non posse. Atqui si ita est, quid miseris conscientiis fiet, solidam vitae aeternae securitatem quaerentibus, si quaecunque exstant de ea promissiones, solo hominum iudicio fultae consistant? An accepto tali responso fluctuari et trepidare desinent? Rursum, quibus impiorum sannis subiicitur fides nostra, quantam apud omnes in suspicionem vocatur, si credatur, hominum beneficio, non secus ac precariam habere autoritatem?

2. Sed eiusmodi *rabulae*, vel uno apostoli verbo (Eph. 2, 20) pulchre refelluntur. Ecclesiam ille testatur prophetarum et apostolorum fundamento sustineri. Si fundamentum est ecclesiae prophetica et apostolica doctrina, suam huic certitudinem ante constare oportet, quam illa exstare incipiat. Neque est quod cavillentur, etiamsi inde primum exordium ducat ecclesia, manere tamen dubium quae prophetis et apostolis sint adscribenda, nisi iudicium ipsius intercedat. Nam si christiana ecclesia prophetarum scriptis et apostolorum praedicatione initio fundata fuit, ubicunque reperietur ea doctrina, ecclesiam certe praecessit eius approbatio; sine qua nunquam ecclesia ipsa exstitisset. Vanissimum est igitur commentum, scripturae iudicandae potestatem esse penes ecclesiam, ut ab huius nutu illius certitudo pendere intelligatur. Quare dum illam recipit, ac suffragio suo obsignat, non ex dubia aut alioqui *controversa* authenticam reddit; sed quia veritatem esse agnoscit Dei sui, pro pietatis officio, nihil cunctando veneratur. Quod autem rogant, unde persuadebimur a Deo fluxisse, nisi ad ecclesiae decretum confugiamus? perinde est ac si quis roget, unde discemus lucem discernere a tenebris, album a nigro, suave ab amaro? Non enim obscuriorem veritatis suae sensum ultro scriptura prae se fert, quam coloris sui res albae ac nigrae; saporis, suaves et amarae.

3. Scio equidem vulgo citari Augustini sententiam, ubi se evangelio crediturum negat nisi ecclesiae ipsum moveret autoritas. [1]) Sed quam perperam et calumniose citetur in eum sensum, ex contextu facile est deprehendere. Negotium illi erat cum Manichaeis, qui absque controversia credi sibi volebant, quum veritatem se habere pollicerentur, non ostenderent. Quia vero, ut Manichaeo suo fidem astruerent, obtendebant evangelium, rogat quidnam facturi sint si in hominem incidant qui ne evangelio quidem credat? quo genere persuasionis eum sint in suam sententiam adducturi? Postea subiicit: ego vero non crederem evangelio, etc. significans se, quum alienus esset a fide, non aliter potuisse adduci ut evangelium amplecteretur pro certa Dei veritate, quam ecclesiae autoritate victum. Et quid mirum, si quis, nondum Christo cognito, hominum respectum habeat? Non ergo illic docet Augustinus fundatam esse piorum fidem in ecclesiae autoritate, nec evangelii certitudinem inde pendere intelligit; verum simpliciter nullam fore evangelii certitudinem infidelibus, ut inde Christo lucrifiant, nisi ecclesiae consensus eos impellat. Atque id paulo ante [1]) non obscure confirmat, ita loquendo: quum ego laudavero quod credo, et quod credis irrisero, quid putas nobis esse iudicandum, quidve faciendum, nisi ut eos relinquamus qui nos invitant certa cognoscere, et postea imperant ut incerta credamus; et eos sequamur qui nos invitant prius credere quod nondum valemus intueri, ut ipsa fide valentiores facti, quod credimus intelligere mereamur, non iam hominibus, sed ipso Deo intrinsecus mentem nostram firmante atque illuminante? Haec certe sunt Augustini verba; ex quibus cuivis colligere promptum est, non hanc sancto viro fuisse mentem, ut fidem, quam scripturis habemus, a nutu arbitriove ecclesiae suspenderet; sed tantum ut indicaret quod nos quoque verum fatemur, eos qui nondum spiritu Dei sunt illuminati, ecclesiae reverentia ad docilitatem induci, ut Christi fidem ex evangelio discere sustineant; atque ita hoc modo ecclesiae autoritatem isagogen esse qua ad fidem evangelii praeparamur. Nam, ut videmus, piorum certitudinem longe alio fundamento vult esse suffultam. Alioqui non nego quin saepe Manichaeos ecclesiae universae consensu urgeat, dum scripturam, quam illi repudiabant, vult approbare. Unde illa adversus Faustum exprobratio: [2]) quod se evangelicae veritati non subdat, tam fundatae, tam stabilitae, tanta gloria diffamatae, et a tempore apostolorum per certas successiones commendatae. Sed nusquam eo spectat, ut pendere doceat, quam scripturis autoritatem deferimus, ab hominum definitione aut decreto: tantum, quod in causa plurimum valebat, universale ecclesiae iudicium profert, in quo adversariis erat superior. Si quis pleniorem huius approbationem desiderat, libellum eius legat de utilitate credendi; ubi reperiet, non aliam credendi facilitatem ab ipso commendari nisi quae nobis aditum modo praebeat, sitque opportunum inquirendi exordium, ut ipse loquitur; non tamen in opinione acquiescendum esse, sed certa et solida veritate nitendum.

4. *Tenendum quod nuper dixi, non ante stabiliri doctrinae fidem, quam nobis indubie persuasum sit, autorem eius esse Deum. Itaque summa scripturae probatio passim a Dei loquentis persona sumitur.*

1) Contra Epistolam fundamenti, c. 5.

1) *Imo* post *scilicet* eiusd. libri c. 14. 2) Libr. 32 *passim*.

Non iactant prophetae et apostoli vel acumen suum, vel quaecunque fidem loquentibus conciliant, neque insistunt rationibus; sed sacrum Dei nomen proferunt, quo ad obsequium cogatur totus mundus. Nunc videndum quomodo non opinione tantum probabili, sed liquida veritate pateat, non temere, nec fallaciter obtendi Dei nomen. Iam si conscientiis optime consultum volumus, ne instabili dubitatione perpetuo *circumferantur aut* vacillent, *ne etiam haesitent ad minimos quosque scrupulos*, altius quam ab humanis vel rationibus, vel iudiciis, vel coniecturis petenda est *haec persuasio* nempe ab *arcano* testimonio spiritus. *Verum quidem est, si argumentis agere libeat, multa posse in medium proferri quae facile evincant, si quis est in coelo Deus, legem et prophetias et evangelium ab eo manasse. Imo quamvis docti homines et summo iudicio praediti contra insurgant, et omnes ingenii vires conferant atque ostentent in hac disceptatione, nisi tamen ad perditam impudentiam obduruerint, extorquebitur illis haec confessio, manifesta signa loquentis Dei conspici in scriptura, ex quibus pateat coelestem esse eius doctrinam; ac paulo post videbimus, omnes scripturae sacrae libros quibusque aliis scriptis longissime praecellere. Imo si puros oculos et integros sensus illuc afferimus, statim occurret Dei maiestas, quae subacta reclamandi audacia, nos sibi parere cogat. Praepostere tamen faciunt qui disputando contendunt solidam scripturae fidem adstruere. Equidem tametsi nec summa dexteritate, nec facundia polleo, si tamen mihi certamen esset cum vaferrimis quibusque Dei contemptoribus, qui in labefactanda scriptura solertes et faceti videri appetunt, non difficile mihi fore confido obstreperas eorum voces compescere. Ac si utilis in refellendis eorum cavillis esset labor, non magno negotio quas in angulis iactantias mussitant discuterem. Verum si quis sacrum Dei verbum asserat ab hominum maledictis, non protinus tamen quam requirit pietas certitudinem cordibus infiget. Quia opinione tantum stare videtur religio profanis hominibus, ne quid stulte aut leviter credant, ratione probari sibi cupiunt ac postulant Mosen et prophetas divinitus loquutos esse. Atqui testimonium spiritus omni ratione praestantius esse respondeo. Nam sicuti Deus solus de se idoneus est testis in suo sermone, ita etiam non ante fidem reperiet sermo in hominum cordibus quam interiore spiritus testimonio obsignetur. Idem ergo spiritus qui per os prophetarum loquutus est, in corda nostra penetret necesse est, ut persuadeat fideliter protulisse quod divinitus erat mandatum. Atque haec connexio aptissime ab Iesaia ponitur in his verbis* (Ies. 59, 21)*: spiritus meus qui in te est, et verba quae posui in ore tuo et seminis tui, in perpetuum non deficient. Bonos quosdam male habet quod dum impune obmurmurant impii contra Dei verbum, non ad manum suppetat clara probatio. Quasi vero non ideo vocetur spiritus et sigillum, et arrha ad confirmandam piorum fidem, quia donec mentes illuminet, semper inter multas haesitationes fluctuant.*

5. *Maneat ergo hoc fixum, quos spiritus sanctus intus docuit, solide acquiescere in scriptura, et hanc quidem esse* **αὐτόπιστον**, *neque demonstrationi et rationibus subiici eam fas esse; quam tamen meretur apud nos certitudinem, spiritus testimonio consequi.* Etsi enim reverentiam sua sibi ultro maiestate conciliat, tunc tamen demum serio nos afficit quum per spiritum obsignata est cordibus nostris. Illius ergo virtute illuminati, iam non aut nostro, aut aliorum iudicio credimus, a Deo esse scripturam; sed supra humanum iudicium, certo certius constituimus (non secus ac si ipsius Dei numen illic intueremur) hominum ministerio, ab ipsissimo Dei ore ad nos *fluxisse.* Non argumenta, non verisimilitudines quaerimus quibus iudicium nostrum incumbat; sed, ut rei extra aestimandi aleam positae, iudicium ingeniumque nostrum subiicimus. Non id quidem qualiter solent quidam interdum rem incognitam arripere, quae mox perspecta displicet; sed quia inexpugnabilem nos veritatem tenere, probe nobis conscii sumus. Neque qualiter superstitionibus solent miseri homines captivam mentem addicere, sed quia non dubiam vim numinis illic sentimus vigere ac spirare, qua ad parendum, scientes quidem ac volentes, vividius tamen et efficacius quam pro humana aut voluntate aut scientia, trahimur et accendimur. *Itaque optimo iure per Iesaiam* (43, 10) *clamat Deus, prophetas cum toto populo sibi esse testes, quia vaticiniis edocti indubie tenebant absque fallacia vel ambiguitate loquutum esse Deum.* Talis ergo est persuasio quae rationes non requirat; talis notitia, cui optima ratio constet: nempe in qua securius constantiusque mens quiescit quam in ullis rationibus; talis denique sensus, qui nisi ex coelesti revelatione nasci nequeat. Non aliud loquor quam quod apud se experitur fidelium unusquisque, nisi quod longe infra iustam rei explicationem verba subsidunt. Pluribus nunc supersedeo, quoniam hac de re alibi tractandi locus iterum se offeret: tantum nunc sciamus, veram demum esse fidem quam spiritus Dei cordibus nostris obsignat. *Imo una hac ratione contentus erit modestus ac docilis lector: promittit Iesaias* (54, 13), *omnes renovatae ecclesiae filios Dei fore discipulos. Singulari privilegio illic Deus solos electos dignatur, quos a toto humano genere discernit. Etenim quodnam verae doctrinae initium est nisi prompta alacritas ad audiendam vocem Dei? Atqui Deus audiri postulat, per os Mosis, sicuti scriptum est* (Deut. 30, 10 seqq.)*: ne dicas in corde tuo, quis ascendet in coelum, aut quis descendet in abyssum? ecce sermo est in ore tuo. Si hunc intelligentiae thesaurum filiis suis reconditum esse Deus voluit, nihil mirum vel absurdum si in hominum*

vulgo cernitur tanta inscitia et stupiditas. Vulgus nomino praecipuos etiam quosque, donec in ecclesiae corpus insiti fuerint. Adde quod Iesaias (53, 1) *non extraneis modo, sed Iudaeis etiam qui domestici censeri volebant, propheticam doctrinam incredibilem fore admonens, simul causam addit, quia non revelabitur omnibus brachium Dei. Quoties ergo nos conturbat credentium paucitas, ex opposito veniat in mentem, non alios comprehendere Dei mysteria nisi quibus datum est.*

CAPUT VIII.[1]

Probationes, quatenus fert humana ratio, satis firmas suppetere ad stabiliendam scripturae fidem.

1. Haec nisi certitudo adsit quolibet humano indicio et superior et validior, frustra scripturae autoritas vel argumentis munietur, vel ecclesiae consensu stabilietur, vel aliis praesidiis confirmabitur; siquidem, nisi hoc iacto fundamento suspensa semper manet. Sicuti contra, ubi semel communi sorte exemptam religiose ac pro dignitate amplexi sumus, quae ad eius certitudinem animis nostris inserendam et infigendam non adeo valebant, tunc aptissima sunt adminicula. Mirum enim quantum confirmationis ex eo accedat, dum intentiore studio reputamus, quam ordinata et disposita illic appareat divinae sapientiae dispensatio, quam coelestis ubique et nihil terrenum redolens doctrina, quam pulchra partium omnium inter se consensio, et eiusmodi reliqua quae ad conciliandam scriptis maiestatem conveniunt. Tum vero solidius adhuc confirmantur corda nostra, dum cogitamus, rerum magis dignitate quam verborum gratia in eius admirationem nos rapi. Nam et hoc non sine eximia Dei providentia factum est, ut sublimia regni coelestis mysteria sub contemptibili verborum humilitate bona ex parte traderentur; ne si splendidiore eloquentia illustrata forent, cavillarentur impii, solam eius vim hic regnare. Nunc quum inculta illa et tantum non rudis simplicitas maiorem sui reverentiam excitet quam ulla rhetorum facundia, quid indicare licet nisi potentiorem scripturae sacrae vim veritatis constare, quam ut verborum arte indigeat? Non ergo absque ratione apostolus (1 Cor. 2, 4) Dei virtute, non humana sapientia, fundatam esse fidem Corinthiorum arguit, quod sua inter eos praedicatio, non persuasoriis humanae sapientiae verbis, sed ostensione spiritus et potentiae commendabilis fuisset. Siquidem ab omni dubitatione vindicatur veritas, ubi non alienis suffulta praesidiis, sola ipsa sibi ad se sustinendam sufficit. Haec autem virtus quam propria sit scripturae, inde liquet, quod ex humanis scriptis quamlibet artificiose expolitis, nullum omnino perinde ad nos afficiendos valet. Lege Demosthenem, aut Ciceronem; lege Platonem, Aristotelem, aut alios quosvis ex illa cohorte: mirum in modum, fateor, te allicient, oblectabunt, movebunt, rapient; verum inde si ad sacram istam lectionem te conferas, velis nolis ita vivide te afficiet, ita cor tuum penetrabit, ita medullis insidebit, ut prae istius sensus efficacia, vis illa rhetorum ac philosophorum prope evanescat. Ut promptum sit perspicere divinum quiddam spirare sacras scripturas, quae omnes humanae industriae dotes ac gratias tanto intervallo superent.

2. *Fateor quidem prophetis nonnullis elegans et nitidum, imo etiam splendidum esse dicendi genus, ut profanis scriptoribus non cedat eorum facundia. Ac talibus exemplis voluit ostendere spiritus sanctus non sibi defuisse eloquentiam, dum rudi et crasso stilo alibi usus est. Caeterum sive Davidem, Iesaiam et similes legas, quibus suavis et iucunda fluit oratio, sive Amos hominem pecuarium, Ieremiam et Zachariam, quorum asperior sermo rusticitatem sapit, ubique conspicua erit illa quam dixi spiritus maiestas. Nec me latet, ut satan in multis est Dei aemulus, quo se fallaci similitudine melius insinuet in animos simplicium, ita impios errores quibus miseros homines fallebat, astute sparsisse inculto sermone et fere barbaro, et saepe obsoletis loquendi formis usum esse, ut sub hac larva tegeret suas imposturas. Sed quam inanis et putida sit affectatio, vident omnes mediocri sensu praediti. Quantum vero ad sacram scripturam attinet, quamvis multa arrodere conentur protervi homines, constat tamen sententiis refertam esse quae humanitus concipi non potuerint. Inspiciantur singuli prophetae: nemo reperietur qui non longe excesserit humanum modum; ut palato prorsus carere censendi sint quibus insipida est eorum doctrina.*

3. Tractarunt alii hoc argumentum copiose: quo fit ut pauca tantum delibare in praesens sufficiat, quae ad summam totius causae maxime faciunt. Praeter ea quae iam attigi, non parum habet ponderis ipsa scripturae antiquitas. Nam utcunque graeci scriptores de aegyptiaca theologia multa fabulentur, nullum tamen cuiusquam religionis monumentum exstat quod non sit Mosis saeculo longe inferius. Neque Moses novum Deum comminiscitur; sed quod de aeterno Deo longa temporum serie a patribus quasi per manus traditum acceperant Israelitae, proponit. Quid enim aliud agit, quam ut ad foedus ipsos revocet cum Abrahamo initum? Quod si rem inauditam attulisset, nullus erat accessus; sed oportuit liberationem a servitute, in qua

1) *Confer praecedentis editionis Cap. I.* §. 25—33.

detinebantur, rem omnibus notam ac tritam esse, ut audita eius mentio protinus omnium animos erigeret. Quin etiam de quadringentorum annorum numero probabile est fuisse edoctos. Nunc reputandum est, si a tam alto exordio Moses (qui tamen ipse tanto intervallo temporum superat alios omnes scriptores) repetit doctrinae suae traditionem, quantum vetustate scriptura sacra inter alias omnes emineat.

4. *Nisi forte Aegyptiis credere libeat vetustatem suam extendentibus ad sex annorum millia ante creatum mundum. Sed quum profanis etiam quibusque semper ludibrio fuerit eorum garrulitas, non est cur in eius refutatione laborem. Citat autem Iosephus contra Apionem testimonia memoratu digna ex antiquissimis scriptoribus, unde colligere licet, gentium omnium consensu doctrinam in lege proditam ab ultimis saeculis fuisse celebrem, quamvis neque lecta, neque vere cognita fuerit. Iam ne qua haereret apud malignos suspicio, ne qua etiam improbis cavillandi esset ansa, utrique periculo optimis remediis Deus occurrit. Dum refert Moses quid trecentis fere ante annis coelesti afflatu pronuntiasset Iacob de posteris suis, quomodo tribum suam nobilitat? Imo eam notat aeterna infamia in persona Levi. Simeon, inquit* (Gen. 49, 5. 6), *et Levi vasa iniquitatis; in consilium eorum non veniat anima mea, nec in arcanum eorum lingua mea. Certe potuit dedecus illud silere: non tantum ut patri suo parceret, sed ne se ipsum cum tota familia aspergeret eiusdem ignominiae parte. Quomodo suspectus esse poterit qui primum familiae, ex qua oriundus erat, autorem spiritus sancti oraculo detestabilem fuisse ultro praedicans, neque privatim sibi consulit, neque recusat subire invidiam apud gentiles suos, quibus haud dubie hoc molestum erat? Quum etiam impium Aaronis germani fratris et Mariae sororis murmur commemorat* (Num. 12, 1), *dicemusne ex carnis suae sensu loqui, an parere spiritus sancti imperio? Ad haec quum summa eius esset autoritas, cur saltem ius summi sacerdotii non relinquit filiis suis, sed in ultimum locum eos ablegat? Pauca tantum ex multis delibo; sed in ipsa lege passim occurrent multa argumenta quae vendicent plenam fidem, ut absque controversia Moses quasi Dei angelus e coelo prodeat.*

5. Iam vero tot ac tam insignia quae refert miracula, totidem sunt legis ab ipso latae proditaeque doctrinae sanctiones. Nam quod nube abreptus fuit in montem; quod illic usque ad diem quadragesimum humano contubernio exemptus fuit; quod in ipsa legis promulgatione facies eius tanquam solaribus radiis fulgebat; quod undique micabant fulgetra; tonitrua et fragores toto aere exaudiebantur; tuba etiam nullo humano ore inflata clangebat; quod tabernaculi ingressus nube opposita excipiebatur a conspectu populi; quod horrendo Core, Dathan et Abiron, totiusque impiae factionis exitio tam mirifice vindicata fuit eius autoritas; quod lapis virga percussus flumen protinus eiecit; quod man e coelo ad eius precationem depluit: nonne hinc Deus ipsum coelitus commendabat tanquam indubium prophetam? Si quis obiiciat me sumere pro confessis quae controversia non careant, huius cavilli facilis est solutio. Nam quum haec omnia pro concione publicaverit Moses, quis fingendi locus fuit apud ipsos rerum gestarum oculatos testes? Scilicet prodiisset in medium, ac populum infidelitatis, contumaciae, ingratitudinis aliorumque scelerum coarguens, suam doctrinam sub ipsorum conspectu iactasset sancitam fuisse iis miraculis quae ipsi nunquam vidissent.

6. *Nam et hoc notatu dignum, quoties narrat de miraculis, simul odiose coniungi quae totum populum stimulare ad reclamandum poterant, si vel minima fuisset occasio. Unde apparet non aliter ut subscriberent fuisse adductos, nisi quia plus satis convicti erant sua experientia. Caeterum quoniam res erat illustrior quam ut profanis scriptoribus liberum esset negare edita fuisse a Mose miracula, calumniam illis suggessit pater mendacii, ea magicis artibus adscribens. Sed qua coniectura magum fuisse insimulant qui tantopere ab hac superstitione abhorret, ut lapidibus obruere iubeat qui tantum consuluerit magos et ariolos? Certe nemo impostor praestigiis ludit, qui non obstupefacere vulgi animos studeat, captandae famae causa. Quid autem Moses? se et fratrem Aaronem nihil esse clamans, sed tantum exsequi quae Deus praescripsit, satis abstergit omnem sinistram notam. Iam si res ipsae considerentur, quaenam incantatio facere potuit ut man e coelo quotidie pluens ad populum alendum sufficeret? si quis plus iusta mensura repositum haberet, ex ipsa putredine disceret incredulitatem suam divinitus puniri? Adde quod multis seriis probationibus sic examinari passus est Deus servum suum, ut nunc obstrependo nihil proficiant improbi. Quoties enim superbe et petulanter nunc surrexit totus populus, nunc quidam inter se conspirando sanctum Dei servum evertere conati sunt, eorum furorem praestigiis eludere qui potuit? Et eventus palam docet, hoc modo sancitam in omnia saecula fuisse eius doctrinam.*

7. Ad haec quod tribui Iuda in persona patriarchae Iacob assignat principatum (Gen. 49, 10), quis neget spiritu prophetico factum esse, praesertim si rem ipsam, ut eventu comprobata fuit, cogitationi nostrae subiicimus? Finge Mosen primum esse vaticinii autorem: ex quo tamen scriptum hoc memoriae prodidit, praetereunt anni quadringenti quibus nulla est in tribu Iuda sceptri mentio. Post Saulem inauguratum videtur regia potestas in tribu Beniamin residere. Quum a Samuele ungitur David, quaenam eius transferendae ratio apparet? Quis regem sperasset ex plebeia hominis pecuarii domo

exiturum? Et quum illic septem essent fratres, quis minimo natu honorem destinasset? Qua deinde ratione ad spem regni pervenit? Quis humana arte vel industria vel prudentia gubernatam fuisse unctionem dicat, ac non potius vaticinii coelestis complementum esse? Similiter quae de gentibus in foedus Dei cooptandis, obscure licet, praedicit, quum post duo fere annorum millia evenerint, an non divino afflatu ipsum loquutum esse palam faciunt? Omitto alias praedictiones, quae divinam revelationem ita plane spirant, ut sanis hominibus constet Deum esse qui loquitur. Breviter, unum canticum (Deut. 32) illustre speculum est in quo Deus evidenter apparet.

8. In reliquis autem prophetis multo etiamnum clarius id cernitur. Pauca tantum exempla deligam, quia in omnibus colligendis nimius esset labor. Quum Iesaiae tempore pacatum esset regnum Iuda, imo quum in Chaldaeis aliquid praesidii sibi repositum putaret, de excidio urbis populique exsilio concionabatur Iesaias. Ut demus, nondum satis clarum specimen fuisse divini instinctus, multo ante praedicere quae tunc videbantur fabulosa, tandem vera apparuerunt: quae tamen simul de redemptione vaticinia edit, unde nisi a Deo profecta fuisse dicemus? Cyrum nominat (Ies. 45, 1), per quem subigendi erant Chaldaei, et populus in libertatem asserendus. Elapsi sunt anni plus centum ex quo ita vaticinatus est propheta priusquam nasceretur Cyrus. Nam hic centesimo demum anno aut circiter post illius mortem natus est. Nemo divinare tunc poterat fore aliquem Cyrum cui cum Babyloniis bellum futurum esset; qui, tam potenti monarchia sub manum suam redacta, finem israelitici populi exsilio imponeret. Nuda haec narratio, sine ullo verborum ornatu, nonne indubia esse Dei oracula, non hominis coniecturas, quae Iesaias loquitur, plane demonstrat? Rursus quum Ieremias (25, 11. 12) prius aliquanto quam populus abduceretur, annis septuaginta finiret tempus captivitatis, reditumque et libertatem indiceret, nonne a spiritu Dei gubernari eius linguam oportuit? Cuius impudentiae erit negare talibus documentis sancitam fuisse prophetarum autoritatem, adeoque impletum esse quod ipsi iactant ad vindicandam sermonibus suis fidem? Priora ecce venerunt, nova annuncio; antequam oriantur, nota vobis faciam (Ies. 42, 9). Omitto quod Ieremias et Ezechiel, quum tam procul essent dissiti, tamen eodem tempore prophetantes, in dictis omnibus perinde consentiebant ac si mutuo alter alteri dictasset verba. Quid Daniel? annon usque ad annum fere sexcentesimum de rebus futuris prophetias ita contexit ac si historiam de rebus gestis et passim notis scriberet? Haec si prope meditata habeant pii homines, ad compescendos impiorum hominum latratus abunde instructi erunt. Clarior enim est ista demonstratio quam ut ullis cavillis sit obnoxia.

9. Scio quid in angulis obstrepant quidam nebulones, ut in oppugnanda Dei veritate acumen ingenii sui ostentent. Quaerunt enim, quis nos certiores fecerit a Mose et prophetis haec fuisse scripta quae sub eorum nominibus leguntur? Quin etiam quaestionem movere audent, fueritne unquam aliquis Moses? At si quis in dubium revocet fueritne unquam vel Plato aliquis, vel Aristoteles, vel Cicero, quis non colaphis aut flagellis castigandam talem insaniam dicat? Fuit lex Mosis coelesti magis providentia, quam hominum studio mirabiliter conservata. Et quanquam negligentia sacerdotum ad breve tempus sepulta iacuit, ex quo pius rex Iosias eam invenit, per continuas aetatum successiones inter manus hominum versata est. Neque vero quasi rem ignotam aut novam protulit Iosias, sed quae semper vulgata fuerat, et cuius tunc celebris erat memoria. Dicatum erat templo volumen prototypon; dicatum regiis archivis descriptum inde exemplar. Tantum hoc acciderat quod sacerdotes legem ipsam ex solenni more publicare desierant, et populus etiam ipse usitatam lectionem neglexerat. Quid quod nullum fere saeculum praeteriit quo non confirmata renovataque fuerit eius sanctio? an iis incognitus erat Moses qui Davidem tractabant? Verum, ut de omnibus simul loquar, certo certius est ipsorum scripta non aliter pervenisse ad posteros quam de manu in manum, ut ita loquar, perpetua annorum serie a patribus tradita, qui partim loquentes audierant, partim recenti memoria discebant ab auditoribus, fuisse ita loquutos.

10. Imo quod ex Machabaeorum historia obiiciunt ad elevandam scripturae fidem, tale est ut nihil ad eam stabiliendam excogitari possit aptius. Primum tamen quem obtendunt colorem diluamus: deinde in eos retorquebimus quam in nos machinam erigunt. Quum Antiochus, inquiunt, libros omnes iusserit concremari, unde prodierunt quae nunc habemus exemplaria? Ego autem vicissim interrogo in qua officina tam cito fabricari potuerint? Constat enim post sedatam saevitiam mox extitisse, et a piis omnibus qui in eorum doctrina educati familiariter eos noverant sine controversia fuisse agnitos. Quin etiam quum omnes impii, quasi facta coniuratione, Iudaeis tam proterve insultaverint, nemo unquam illis obiicere ausus est falsam librorum suppositionem. Nam qualiscunque, eorum opinione, sit religio iudaica, Mosen tamen ipsius esse autorem fatentur. Quid ergo aliud quam proterviam suam plus quam caninam produnt isti blaterones, dum supposititios libros esse mentiuntur, quorum sacra vetustas historiarum omnium consensu approbatur? Sed ne refellendis tam putidis calumniis frustra plus operae impendam, potius hinc re-

putemus quantam Dominus conservandi verbi sui curam habuerit, quando ipsum ex truculentia saevissimi tyranni, quasi ex praesenti incendio, praeter spem omnium eripuit; quod pios sacerdotes aliosque tanta constantia instruxit, ut non dubitaverint thesaurum hunc vitae suae dispendio, si opus foret, redemptum ad posteros transmittere; quod acerrimam tot praesidum ac satellitum conquisitionem frustratus est. Quis insigne ac mirificum Dei opus non agnoscat, quod sacra illa monumenta, quae prorsus interiisse sibi impii persuaserant, mox quasi postliminio redierunt, et quidem maiore cum dignatione? Sequuta est enim graeca interpretatio quae per totum orbem ea vulgaret. Neque in eo tantum apparuit miraculum, quod foederis sui tabulas Deus a sanguinariis Antiochi edictis vindicavit, sed quod inter tam multiplices gentis iudaicae clades, quibus subinde attrita et vastata, mox prope ad internecionem redacta fuit, salvae tamen superstitesque manserunt. Lingua hebraea non ignobilis modo, sed prope incognita iacebat; et certe, nisi religioni consultum voluisset Deus, in totum periisset. *Quantum enim, ex quo reversi sunt ab exsilio Iudaei, a linguae patriae genuino usu desciverint, ex eius saeculi prophetis apparet; quod ideo notatu utile est, quia ex hac comparatione clarius elicitur legis et prophetarum antiquitas.* Et per quos salutis doctrinam in lege et prophetis comprehensam nobis Deus servavit, ut Christus suo tempore patefieret? Per infestissimos Christi ipsius hostes Iudaeos; quos merito ecclesiae christianae librarios Augustinus ideo appellat, quia nobis subministrarunt lectionem cuius ipsi usum non habent.

11. *Porro si ad novum testamentum venitur, quam solidis fulturis nititur eius veritas? Historiam humili abiectoque sermone tres evangelistae recitant. Fastidio est multis superbis ista simplicitas; nempe quoniam ad praecipua doctrinae capita non attendunt, ex quibus colligere facile esset, eos supra humanum captum de coelestibus mysteriis disserere. Certe quicunque ingenui pudoris gutta praediti erunt, lecto primo capite Lucae pudefient. Iam Christi conciones, quarum summa a tribus illis evangelistis perstringitur, omni contemptu eorum scripta facile eximunt. Ioannes autem e sublimi tonans, quos non cogit in obsequium fidei, eorum pervicaciam quolibet fulmine validius prosternit. Prodeant in medium omnes isti nasuti censores, quibus summa voluptas est scripturae reverentiam ex suis et aliorum cordibus excutere. Legant Ioannis evangelium: velint nolint, illic reperient mille sententias quae saltem eorum socordiam expergefaciant; imo quae eorum conscientiis ad cohibendos eorum risus horribile inurant cauterium. Eadem Pauli et Petri ratio est, in quorum scriptis quamvis maior pars caecutiat, ipsa tamen coelestis maiestas devinctos sibi omnes et quasi constrictos tenet. Unum vero hoc eorum doctrinam supra mundum satis superque attollit, quod Matthaeus ad mensae suae quaestum antea affixus, Petrus et Ioannes in naviculis suis versati, omnes crassi idiotae, nihil didicerant in hominum schola quod aliis traderent. Paulus vero non tantum ex professo hoste, sed etiam saevo et sanguinario, conversus in novum hominem, subita et insperata mutatione ostendit coelesti imperio se compulsum doctrinam quam oppugnaverat asserere. Negent canes isti spiritum sanctum super apostolos delapsum esse, vel saltem historiae fidem abrogent: res tamen palam clamitat a spiritu fuisse edoctos, qui ante in ipsa plebe contemptibiles, repente de coelestibus mysteriis tam magnifice disserere coeperunt.*

12. Addo quod aliae quoque sunt optimae rationes cur pondere suo non careat ecclesiae consensus. Neque enim pro minimo ducendum est, ex quo scriptura publicata fuit, tot saeculorum voluntates constanter in eius obedientiam consensisse; et utcunque miris modis eam vel opprimere, vel evertere, vel inducere prorsus et ex hominum memoria obliterare satan cum toto mundo conatus sit, semper tamen instar palmae superiorem evasisse, et inexpugnabilem perstitisse. Siquidem nemo fere excellentiore ingenio, vel sophista, vel rhetor olim fuit, qui vim suam adversus ipsam non intenderet; nihil tamen profecerunt omnes. In eius excidium universae terrae potentia se armavit: in fumum abierunt omnes eius conatus. Quomodo tam valide undequaque impetita restitisset, non nisi humano freta praesidio? Quin magis hoc ipso a Deo esse convincitur, quod reluctantibus humanis omnibus studiis, sua tamen virtute usque emerserit. Adde etiam huc, quod non una civitas, non gens una in eam recipiendam et amplexandam conspiravit; sed quam longe lateque patet terrarum orbis, variarum gentium, quibus alioqui nihil inter se commune erat, sancta conspiratione suam autoritatem adepta est. Porro quum plurimum nos movere debeat talis convenientia tam diversorum animorum, et rebus omnibus alioqui inter se dissidentium, quando eam non nisi coelesti numine conciliatam apparet: non parum tamen gravitatis illi accrescit, dum intuemur in eorum pietatem qui sic conveniunt; non omnium quidem, sed quibus, ceu luminibus, fulgere ecclesiam suam Dominus voluit.

13. Iam quanta securitate nos ei doctrinae nomen dare par est, quam tot sanctorum virorum sanguine sancitam ac testificatam videmus? Illi pro semel suscepta non dubitarunt mortem animose et intrepide, atque adeo magna alacritate oppetere: nos cum tali arrhabone ad nos transmissam, qui non certa et inconcussa persuasione susciperemus? Non ergo est mediocris scripturae approbatio, tot testium sanguine fuisse obsignatam; praesertim dum reputamus, eos mortem ad reddendum fidei

testimonium oppetiisse, non fanatica intemperie, qualiter interdum erratici spiritus solent, sed firmo constantique, sobrio tamen, Dei zelo. Aliae sunt nec paucae nec invalidae rationes, quibus sua scripturae dignitas ac maiestas non modo asseratur piis pectoribus, sed adversus calumniatorum technas egregie vindicetur, sed quae non satis per se valeant ad firmam illi fidem comparandam, donec eius reverentiam coelestis pater, suo illic numine patefacto, omni controversia eximit. Quare tum vere demum ad salvificam Dei cognitionem scriptura satisfaciet, ubi interiori spiritus sancti persuasione fundata fuerit eius certitudo. Quae vero ad eam confirmandam humana exstant testimonia, sic inania non erunt, si praecipuum illud et summum, velut secundaria nostrae imbecillitatis adminicula, subsequantur. Sed inepte faciunt qui probari volunt infidelibus, scripturam esse verbum Dei; quod, nisi fide, cognosci nequit. Merito itaque Augustinus,[1] qui pietatem et pacem mentis debere praecedere admonet, ut de tantis rebus aliquid homo intelligat.

CAPUT IX.[2]

Omnia pietatis principia evertere fanaticos, qui, posthabita scriptura, ad revelationem transvolant.

1. Porro qui repudiata scriptura nescio quam ad Deum penetrandi viam imaginantur, non tam errore teneri quam rabie exagitari putandi sunt. Emerserunt enim nuper vertiginosi quidam, qui spiritus magisterium fastuosissime obtendentes, lectionem ipsi omnem respuunt, et eorum irrident simplicitatem qui emortuam et occidentem, ut ipsi vocant, literam adhuc consectantur. Sed velim ab ipsis scire quisnam sit iste spiritus cuius afflatu eo sublimitatis evehuntur, ut scripturae doctrinam ceu puerilem et humilem despicere ausint? Nam si Christi spiritum esse respondent, perquam ridicula est eiusmodi securitas: siquidem apostolos Christi, aliosque in prima ecclesia fideles non alio spiritu illuminatos fuisse, ut opinor, concedent. Atqui nullus eorum verbi Dei contemptum inde didicit, sed unusquisque potius maiore reverentia imbutus fuit; quemadmodum eorum scripta luculentissime testantur. *Et sane sic per os Iesaiae* (59, 21) *praedictum fuerat. Neque enim ubi dicit: spiritus meus qui in te est et verba quae posui in ore tuo non discedent ab ore tuo neque ab ore seminis tui in perpetuum, veterem populum externae doctrinae astringit ac si elementarius esset; quin potius veram hanc et plenam sub Christi regno felicitatem novae ecclesiae fore docet, ut non minus voce Dei quam spiritu regatur. Unde colligimus, nefando sacrilegio divelli ab istis nebulonibus quae inviolabili nexu propheta coniunxit. Huc adde quod Paulus in tertium usque coelum raptus, non destitit tamen proficere in doctrina legis et prophetarum; sicuti et Timotheum singularis praestantiae doctorem hortatur ut lectioni attendat* (1 Tim. 4, 13). *Ac memoratu dignum est elogium illud quo scripturam ornat* (2 Tim. 3, 16)*: utilem esse ad docendum, monendum, arguendum, quo perfecti reddantur servi Dei. Quam diabolici furoris est caducum vel temporalem scripturae usum fingere, quae ad ultimam usque metam filios Dei deducit?* Deinde et hoc mihi responderi ab ipsis velim, an alium hauserint spiritum ab eo quem discipulis suis Dominus promittebat? Tametsi extrema insania vexantur, non tamen eos tanta vertigine puto raptari ut id iactare ausint. Qualem autem fore promittendo denuntiabat? nempe qui non a se ipso loqueretur, sed suggereret eorum animis et instillaret quae ipse per verbum tradidisset (Ioann. 16, 13). Non ergo promissi nobis spiritus officium est, novas et inauditas revelationes confingere, aut novum doctrinae genus procudere, quo a recepta evangelii doctrina abducamur; sed illam ipsam, quae per evangelium commendatur, doctrinam mentibus nostris obsignare.

2. Unde facile intelligimus scripturae et lectioni et auscultationi esse studiose incumbendum, si quem a spiritu Dei usum ac fructum percipere libet, *sicuti etiam laudat Petrus* (2 Petr. 1, 19) *eorum studium qui attenti sunt ad propheticam doctrinam, quae tamen videri poterat loco cessisse post exortam evangelii lucem;* contra vero, si quis spiritus, praeterita verbi Dei sapientia, aliam doctrinam nobis ingerit, eum merito vanitatis ac mendacii suspectum esse debere. Quid enim? quum se satan in angelum lucis transfiguret, quam autoritatem habebit apud nos spiritus, nisi certissima nota discernatur? Et sane perspicue nobis designatus est voce Domini: nisi quia sponte in suum exitium errare affectant miseri isti, dum spiritum a se ipsis potius quam ab ipso quaerunt. At vero indignum esse causantur, spiritum Dei, cui subiicienda sunt omnia, scripturae subiacere. Quasi vero sit hoc ignominiosum spiritui sancto, sibi esse ubique parem et conformem, sibi per omnia constare, nusquam variare. Equidem si ad humanam, vel angelicam, vel alienam quamvis regulam exigeretur, censendus tum esset, in ordinem, adde etiam si placet, in servitutem redigi. Sed dum sibi ipsi comparatur, dum in se ipso consideratur, quis ideo dicet irrogari ei iniuriam? Atqui ita ad examen revocatur. Fateor; sed quo suam apud nos maiestatem sanciri voluit. Nobis abunde

1) Libr. de utilitate credendi. 2) *Confer editionis praecedentis Cap. I. §. 34—36.*

esse debet, simul atque se nobis insinuat. Verum ne sub titulo suo satanae spiritus obrepat, in sua imagine quam scripturis impressit vult a nobis recognosci. Scripturarum autor est; varius dissimilisque esse non potest. Qualem igitur se illic semel prodidit, talis perpetuo maneat oportet. Hoc contumeliosum illi non est; nisi forte honorificum ducamus a se ipso desciscere et degenerare.

3. Quod vero literae occidenti nos incubare cavillantur, in eo poenas luunt contemptae scripturae. Satis enim constat Paulum illic (2 Cor. 3, 6) adversus pseudoapostolos contendere, qui quidem legem citra Christum commendantes, a novi testamenti beneficio populum avocabant, quo paciscitur Dominus se legem suam in fidelium viscera insculpturum, et cordibus inscripturum. Emortua est igitur litera, et suos lectores necat lex Domini, ubi et a Christi gratia divellitur, et intacto corde auribus tantum insonat. Verum si per spiritum efficaciter cordibus imprimitur, si Christum exhibet, verbum est vitae, convertens animas, sapientiam praestans parvulis, etc. Quin etiam eodem loco praedicationem suam apostolus ministerium spiritus vocat (2 Cor. 3, 8), nimirum significans, ita suae quam in scripturis expressit veritati inhaerere spiritum sanctum, ut vim tum demum suam proferat atque exserat ubi sua constat verbo reverentia ac dignitas. Nec his repugnat quod nuper dictum est: verbum ipsum non valde certum nobis esse nisi spiritus testimonio confirmetur. Mutuo enim quodam nexu Dominus verbi spiritusque sui certitudinem inter se copulavit; ut solida verbi religio animis nostris insidat, ubi affulget spiritus qui nos illic Dei faciem contemplari faciat; ut vicissim nullo hallucinationis timore spiritum amplexemur, ubi illum in sua imagine, hoc est in verbo, recognoscimus. Ita est sane. Non verbum hominibus *subitae ostentationis causa in medium protulit* Deus, quod spiritus sui adventu extemplo aboleret, sed eundem spiritum cuius virtute verbum administraverat, submisit, qui suum opus efficaci verbi confirmatione absolveret. In hunc modum Christus discipulis duobus sensum aperiebat (Luc. 24, 27); non ut abiectis scripturis per se saperent, sed ut scripturas intelligerent. Similiter Paulus, dum hortatur Thessalonicenses (1 Thess. 5, 19. 20) ne spiritum exstinguant, non sublimiter eos arripit ad inanes sine verbo speculationes; sed continuo subiicit, non spernendas prophetias. Quo procul dubio innuitur, spiritus lucem praefocari simul atque in contemptum veniunt prophetiae. Quid ad haec tumidi isti ἐνθουσιασταὶ, qui hanc unam reputant eximiam illuminationem, ubi secure omisso ac valere iusso Dei verbo, quidquid stertendo conceperint, non minus confidenter quam temere arripiunt? Filios certe Dei longe alia decet sobrietas; qui ut omni veritatis luce, sine Dei spiritu, orbatos se vident, ita non ignorant, verbum esse organum quo spiritus sui illuminationem fidelibus Dominus dispensat. Alium enim spiritum nesciunt quam qui in apostolis habitavit et loquutus est, cuius oraculis assidue ad verbi audientiam revocantur.

CAPUT X. [1])

Scripturam, ut omnem superstitionem corrigat, verum Deum exclusive opponere diis omnibus gentium.

1. Sed enim quoniam Dei notitiam, quae in mundi machina universisque creaturis non obscure alioqui proponitur, familiarius tamen etiamnum et clarius verbo docuimus explicari, iam operae pretium est expendere ecquid se talem Dominus in scriptura nobis repraesentet, qualem in operibus suis delineari prius visum est. Longa certe materia: si quis in ea diligentius tractanda immorari velit. At ego velut indicem proposuisse contentus ero, quo monitae piae mentes, quid potissimum in scripturis de Deo investigandum sit norint, et ad certum eius inquisitionis scopum dirigantur. [2]) *Nondum attingo peculiare foedus quo genus Abrahae a reliquis gentibus distinxit. Nam gratuita adoptione recipiens in filios qui hostes erant, redemptor iam tunc apparuit; nos autem adhuc in ea notitia versamur quae in mundi creatione subsistit, neque ascendit ad Christum mediatorem. Etsi autem paulo post quosdam ex novo testamento locos citare operae pretium erit (sicuti etiam inde et potentia Dei creatoris, et providentia in primae naturae conservatione probatur) lectores tamen monitos volo quid nunc agere mihi propositum sit, ne fines sibi praescriptos transsiliant. Denique tenere in praesentia sufficiat quomodo Deus coeli et terrae opifex mundum a se conditum gubernet. Passim vero celebratur et paterna eius bonitas, et voluntas ad beneficentiam proclivis; et exempla traduntur severitatis, quae iustum scelerum ultorem esse ostendunt, praesertim ubi tolerantia sua contra obstinatos nihil proficit.*

2. Certis *quidem* locis dilucidae *magis* descriptiones nobis proponuntur, quibus εἰκονικῶς visenda exhibetur germana eius facies. Nam quum eam describeret Moses, videtur sane voluisse breviter comprehendere quidquid de ipso intelligi ab hominibus fas esset. Iehovah, inquit (Exod. 34, 6), Iehovah, Deus misericors et clemens, patiens, et multae miserationis ac verax, qui custodis miseri-

---

1) *Confer edit. praecedentis Cap. I. §. 37. 38.* 2) *Pro sequentibus alia antea h. l. legebantur.*

cordiam in millia, qui aufers iniquitatem et scelera, apud quem innocens non erit innocens, qui reddis iniquitatem patrum filiis ac nepotibus. Ubi animadvertamus eius aeternitatem καὶ αὐτουσίαν, magnifico illo nomine bis repetito, praedicari; deinde commemorari eius virtutes, quibus nobis describitur non quis sit apud se, sed qualis erga nos; ut ista eius agnitio vivo magis sensu, quam vacua et meteorica speculatione constet. Virtutes porro easdem hic enumerari audimus quas notavimus in coelo et terra relucere: clementiam, bonitatem, misericordiam, iustitiam, iudicium, veritatem. Nam virtus et potentia sub titulo Elohim continetur. Iisdem etiam epithetis illum insigniunt prophetae, quum ad plenum volunt sanctum eius nomen illustrare. Ne multa congerere cogamur, in praesentia nobis psalmus unus (145) sufficiat, in quo tam exacte summa omnium eius virtutum recensetur, ut nihil omissum videri queat. Et nihil tamen illic ponitur quod non liceat in creaturis contemplari. Adeo talem sentimus, experientia magistra, Deum, qualem se verbo declarat. Apud Ieremiam (9, 23), ubi pronuntiat qualis agnosci a nobis velit, descriptionem proponit non ita plenam, sed eodem plane recidentem. Qui gloriatur, inquit, in hoc glorietur, quod me noverit Dominum qui facio misericordiam, iudicium et iustitiam in terra. Tria certe haec apprime nobis cognitu sunt necessaria: misericordia, qua sola consistit nostra omnium salus; iudicium, quod in flagitiosos quotidie exercetur, et gravius etiam eos manet in aeternum exitium; iustitia, qua conservantur fideles et benignissime foventur. Quibus comprehensis, te abunde habere vaticinium testatur quo possis in Deo gloriari. Neque tamen ita omittuntur aut veritas eius, aut potentia, aut sanctitas, aut bonitas. Quomodo enim constaret, quae hic requiritur iustitiae, misericordiae, iudicii eius scientia, nisi veritate eius inflexibili niteretur? Et quomodo crederetur terram iudicio et iustitia moderari, nisi intellecta eius virtute? Unde autem, nisi ex bonitate, misericordia? Si denique viae omnes eius sunt misericordia, iudicium, iustitia, in illis quoque et sanctitas conspicua est. Porro non in alium scopum destinatur, quae in scripturis nobis proponitur Dei notitia, quam quae in creaturis impressa nitet. Nempe ad Dei timorem primum, deinde ad fiduciam nos invitat: quo scilicet et perfecta vitae innocentia, et non simulata obedientia colere illum discamus, tum ab eius bonitate toti dependere. [1])

3. *Sed hic summam generalis doctrinae colligere propositum est. Ac primo quidem observent lectores, scripturam ut ad verum Deum nos dirigat, diserte excludere ac reiicere deos omnes gentium, quia saeculis fere omnibus passim adulterata fuit religio. Verum quidem est, unius Dei nomen ubique fuisse notum ac celebre. Nam qui ingentem deorum turbam colebant, quoties ex genuino naturae sensu loquuti sunt, ac si unico Deo contenti essent, simpliciter usi sunt Dei nomine. Atque hoc prudenter notavit Iustinus martyr, qui in hunc finem librum composuit de monarchia Dei, ubi ex plurimis testimoniis ostendit unitatem Dei fuisse omnium cordibus insculptam. Idem etiam Tertullianus ex communi sermone probat. Sed quia omnes ad unum vanitate sua vel tracti vel prolapsi sunt ad falsa commenta, atque ita evanuerunt eorum sensus, quidquid naturaliter senserunt de unico Deo, non ultra valuit nisi ut essent inexcusabiles. Nam et sapientissimi quique eorum vagum mentis suae errorem palam aperiunt, ubi Deum quempiam sibi adesse cupiunt; et ita votis invocant incertos deos. Adde quod multiplicem Dei naturam imaginando, licet minus absurde quam rude vulgus de Iove, Mercurio, Venere, Minerva et aliis sentirent, non fuerunt ipsi quoque immunes a satanae fallaciis. Ac iam alibi diximus, quaecunque effugia argute excogitarunt philosophi, crimen defectionis non diluere, quin ab omnibus corrupta fuerit Dei veritas. Hac ratione Habacuc, ubi idola omnia damnavit, Deum in templo suo quaerere iubet* (2, 20), *ne alium admitterent fideles quam qui se verbo suo patefecerat.*

1) *In fine huius §. nonnulla expuncta sunt.*

CAPUT XI. [1])

Deo tribuere visibilem formam nefas esse, ac generaliter deficere a vero Deo quicunque idola sibi erigunt.

1. *Verum ut scriptura, rudi crassoque hominum ingenio consulens, populariter loqui solet, ubi verum Deum a falsis discernere vult, idolis praecipue eum opponit; non quod probet quae subtilius et elegantius a philosophis traduntur, sed quo melius detegat mundi stultitiam, imo amentiam in quaerendo Deo, quamdiu suis quisque speculationibus adhaeret. Exclusiva igitur definitio, quae passim occurrit, in nihilum redigit quidquid divinitatis propria opinione sibi fabricant homines; quia Deus ipse solus est de se idoneus testis. Interea quum hic brutus stupor totum orbem occupaverit, ut visibiles Dei figuras appeterent, atque ita ex ligno, lapide, auro, argento, aliave mortua et corruptibili materia formarent deos, tenendum nobis est hoc principium, impio mendacio corrumpi Dei gloriam quoties ei forma ulla affingitur. Itaque Deus in lege*

1) *Confer praecedentis editionis Cap. III.* §. 24—39 *cuius initium varie mutatum.*

postquam sibi uni asseruit deitatis gloriam, ubi docere vult quem cultum probet vel repudiet, mox adiungit (Exod. 20, 4)*: non facies tibi sculptile, neque similitudinem ullam; quibus verbis licentiam nostram coercet, ne ipsum ulla visibili effigie repraesentare tentemus. Ac formas omnes breviter enumerat, quibus iam olim coeperat eius veritatem in mendacium convertere superstitio. Scimus enim solem adoratum fuisse a Persis. Quotquot etiam astra in coelo cernebant stultae gentes, totidem sibi finxerunt deos. Iam nullum prope animal fuit quod Aegyptiis non esset dei figura. Graeci vero supra alios sapere visi sunt, quod sub humana forma Deum colerent.*[1]) *Atqui imagines Deus inter se non comparat, quasi altera magis, altera minus conveniat; sed absque exceptione repudiat simulacra omnia, picturas, aliaque signa quibus eum sibi propinquum fore putarunt superstitiosi.*

2. *Id colligere promptum est ex rationibus quas prohibitioni adiungit.* Primum apud Mosen: memento quod Iehovah loquutus tibi sit in valle Horeb; vocem audisti, corpus non vidisti, observa ergo te ipsum, ne forte deceptus facias tibi ullam similitudinem, etc. (Deut. 4, 15). *Videmus ut aperte vocem suam opponat Deus omnibus figuris: ut sciamus a Deo desciscere quicunque visibiles eius formas appetunt. Ex prophetis sufficiet unus* Iesaias *qui* in hac demonstratione plurimus est, ut doceat indecora et absurda fictione foedari Dei maiestatem, dum incorporeus materia corporea, invisibilis visibili simulacro, spiritus re inanimata, immensus exigui ligni, lapidis, vel auri frusto assimilatur (Ies. 40, 18 et 41, 7. 29 et 45, 9 et 46, 5). In eundem quoque modum ratiocinatur Paulus (Act. 17, 29): genus quum simus Dei, non existimandum auro et argento, aut lapidi arte sculpto, aut invento hominis divinum esse simile. Unde constat, quidquid statuarum erigitur *vel imaginum pingitur* ad Deum figurandum, simpliciter ei displicere ceu quaedam maiestatis suae *dedecora.* Et quid mirum si haec e coelo spiritus sanctus oracula detonet; quum ad talem confessionem e terra edendam miseros quoque et caecos idololatras cogat? Nota est illa Senecae querimonia, quae apud Augustinum[2]) legitur: sacros, inquit, immortales, inviolabilesque deos in materia vilissima atque ignobili dedicant, illisque hominum et ferarum habitus induunt; *quidam vero mixto sexu, et diversis corporibus; ac numina vocant quae, si accepto spiritu occurrerent, monstra haberentur. Unde rursus palam apparet, frivolo cavillo elabi imaginum patronos, qui obtendunt Iudaeis fuisse vetitas quod ad superstitionem proclives essent. Quasi vero ad gentem unam pertineat quod Deus ex aeterna sua essentia et continuo naturae ordine adducit. Neque vero Iudaeos Paulus alloquebatur, sed Athenienses, quum errorem in Deo figurando refelleret.*

3. Exhibuit quidem interdum Deus certis signis numinis sui praesentiam, ut diceretur spectari facie ad faciem; sed omnia quae unquam edidit signa, *apte quadrabant ad rationem docendi, et simul aperte monebant homines de* incomprehensibili eius essentia. Nubes enim et fumus et flamma, *quanquam symbola erant coelestis gloriae, quasi iniecto fraeno cohibebant omnium mentes ne penetrare altius tentarent* (Deut. 4, 11). Quare *ne* Moses *quidem* (cui *tamen* prae aliis familiarissime se *patefecit*) *precibus adeptus est* ut faciem illam cerneret; quin responsum accepit, non esse hominem tanti fulgoris capacem (Exod. 33, 13 seqq.). *Apparuit spiritus sanctus sub specie columbae* (Matth. 3, 16)*; sed dum protinus evanuit, quis non videt, unius momenti symbolo admonitos esse fideles spiritum invisibilem credendum esse? ut eius virtute et gratia contenti, nullam sibi externam figuram accerserent. Nam quod sub forma hominis Deus interdum apparuit, praeludium fuit futurae in Christo revelationis. Itaque hoc praetextu minime licuit Iudaeis abuti, ut sibi deitatis symbolum erigerent sub humana figura.* Propitiatorium quoque, unde praesentiam virtutis suae sub lege exseruit Deus, sic compositum erat ut innueret optimum divinitatis aspectum hunc esse, dum animi supra se admiratione efferuntur (Exod. 25, 17. 18. 21). Cherubim siquidem alis extentis illud operiebant, velum obtegebat, locus ipse procul reconditus satis per se occulebat. Proinde insanire eos minime obscurum est, qui simulacra Dei et sanctorum exemplo illorum Cherubim defendere conantur. Quid enim, *obsecro, volebant* imagunculae illae, nisi imagines repraesentandis Dei mysteriis non esse idoneas? quando in hoc formatae erant, ut alis velantes propitiatorium *non oculos modo humanos, sed omnes sensus prohiberent a Dei intuitu, atque ita temeritatem corrigerent.* Huc accedit quod prophetae (Ies. 6, 2) Seraphim sibi in visione ostensos velata facie nobis pingunt; quo significant tantum esse divinae gloriae fulgorem ut angeli quoque ipsi a recto intuitu *arceantur*, et tenues eius scintillae, quae in angelis emicant, ab oculis nostris sint subductae. Quanquam Cherubim, de quibus nunc agitur, ad veterem *legis* paedagogiam pertinuisse agnoscunt quicunque recte iudicant. Ita in exemplum eos trahere quod nostrae aetati serviat, absurdum est. Praeteriit enim saeculum illud puerile, ut ita loquar, cui eiusmodi rudimenta destinata erant. *Ac sane pudendum est, profanos scriptores magis dextros esse legis Dei interpretes quam papistas. Iudaeis per ludibrium exprobrat Iuvenalis, quod puras nubes et coeli numen adorent. Perverse quidem et impie; verius tamen loquitur, Dei effigiem apud illos exstare*

1) Maximus Tyrius platonic. serm. 38. 2) Libr. 6. de civitat. Dei, c. 10.

negans, quam papistae, qui visibilem aliquam Dei effigiem fuisse garriunt. Quod autem populus ille fervida celeritate subinde ad idola sibi quaerenda prorupit, non aliter quam aquae ex magna scaturigine violento impetu ebulliunt, hinc potius discamus quanta sit ingenii nostri ad idololatriam propensio, ne vitii communis culpam regerendo in Iudaeos, sub vanis peccandi illecebris mortiferum somnum dormiamus.

4. *Eodem tendit illud* (Psal. 115, 4 et 135, 15)*: simulacra gentium argentum et aurum, opera manuum hominum; quia et ex materia colligit propheta, non esse deos quorum effigies aurea est vel argentea; et pro confesso sumit, quidquid proprio sensu concipimus de Deo, insipidum esse figmentum. Aurum potius et argentum nominat, quam lutum vel lapidem, ne vel splendor vel pretium idolis reverentiam conciliet. Concludit tamen in genere, nihil minus esse probabile quam ex mortua qualibet materia conflari deos. Interea non minus in altero insistit, nimis vesana temeritate efferri mortales, qui evanidum spiritum in singula momenta precario trahentes Dei honorem conferre audent idolis. Fateri cogetur homo se animal esse ephemeron, et pro Deo tamen haberi volet metallum cui deitatis originem dedit. Unde enim idolis principium, nisi ex hominum arbitrio? Iustissima est profani illius poetae subsannatio:*

> *Olim truncus eram ficulnus, inutile lignum,*
> *Quum faber, incertus scamnum faceretne etc.*
> *Maluit esse Deum.* [1])

Scilicet terrenus homuncio, qui singulis fere momentis vitam exhalat, suo artificio Dei nomen et honorem ad mortuum truncum transferet. Sed quia Epicureus ille facete ludendo nullam religionem curavit, omissis eius et similium dicteriis, pungat nos, imo transfodiat obiurgatio prophetae: nimium esse vecordes qui ex eodem ligno se calefaciunt, furnum accendunt coquendo pani, assant carnem vel elixant, deumque fabricant coram quo supplices ad precandum se prosternunt (Ies. 44, 12). *Itaque alibi* (ibid. 40, 21) *non tantum ex lege reos peragit, sed exprobrat quod ex fundamentis terrae non didicerint; quando scilicet nihil minus consentaneum, quam velle Deum, qui immensus est ac incomprehensibilis, redigere ad quinque pedum mensuram. Et tamen portentum hoc quod palam naturae ordini repugnat, consuetudo ostendit esse hominibus naturale. Tenendum porro est, hac loquendi forma passim* (ibid. 2, 8 et 31, 7 et 57, 10; Oseae 14, 4; Mich. 5, 12) *notari superstitiones, quod opera sint manuum hominum, quae Dei autoritate carent; ut hoc fixum sit, detestabiles esse omnes cultus quos a se ipsis homines excogitant. Furorem exaggerat propheta in psalmo, quod auxilium implorent a rebus mortuis sensuque carentibus, qui intelligentia ideo praediti sunt ut sciant sola Dei virtute omnia moveri. Sed quia tam populos omnes quam privatim unumquemque rapit naturae corruptela ad tantam dementiam, dira imprecatione tandem fulminat spiritus: similes illis fiant qui faciunt ea, et quicunque illis fidunt* (Psal. 115, 8). Notandum autem non minus similitudinem vetari quam sculptile; quo inepta Graecorum cautio refutatur. Belle enim defunctos se putant si Deum non sculpant, dum in picturis licentiosius quam ullae aliae gentes lasciviunt. Atqui Dominus non a statuario modo sibi erigi effigiem, sed a quolibet artifice effingi prohibet: quia perperam et cum maiestatis suae contumelia sic assimilatur.

5. Scio quidem illud vulgo esse plus quam tritum: libros idiotarum esse imagines. Dixit hoc Gregorius; at longe aliter pronunciat spiritus Dei, in cuius schola si edoctus fuisset hac in parte, nunquam ita loquutus foret. Nam quum Ieremias (10, 3) lignum esse doctrinam vanitatis pronunciat; quum Habacuc (2, 18) docet conflatile esse *doctorem* mendacii, certe hinc generalis colligenda est doctrina, futile esse, adeoque mendax, quidquid de Deo ex imaginibus homines didicerint. Si quis excipiat, eos a prophetis reprehendi qui simulacris ad impiam superstitionem abutebantur, fateor id quidem; sed addo, quod omnibus conspicuum est, in totum damnari ab illis quod papistae pro certo axiomate sumunt, imagines esse pro libris. Opponunt enim vero Deo simulacra, tanquam res contrarias, et quae nunquam simul convenire possint. Haec, inquam, comparatio, in locis illis quos nuper citavi, statuitur: quum unus sit verus Deus quem colebant Iudaei, perperam et falso confingi visibiles figuras quae Deum repraesentent; ac misere deludi omnes qui Dei cognitionem inde petunt. Denique nisi ita res haberet, fallacem esse et adulterinam quaecunque ex simulacris petitur Dei cognitio, non ita generaliter damnarent eam prophetae. Saltem hoc habeo: quum vanitatem et mendacium esse docemus, quod simulacris Deum effingere homines tentant, nihil aliud quam de verbo ad verbum nos referre quod prophetae tradiderunt.

6. Legantur praeterea quae de hac re Lactantius et Eusebius scripserunt, qui pro certo assumere non dubitant, mortales fuisse omnes quorum simulacra visuntur. Nec aliter Augustinus, qui secure pronunciat nefas esse non modo adorare simulacra, sed Deo collocare. Neque tamen aliud dicit quam quod multis ante annis in concilio elibertino decretum fuerat; cuius hoc est tricesimum sextum caput: placuit in templis non haberi picturas; ne quod colitur vel adoratur, in parietibus pingatur. Sed in primis memorabile quod ex Varrone alibi citat idem

---

1) Horat. satyr. l. I. 8.

Augustinus,[1]) suaque subscriptione confirmat. Qui primi deorum simulacra induxerunt, eos et metum dempsisse, et errorem addidisse. Hoc si solus Varro diceret, parum fortasse haberet autoritatis: pudorem tamen nobis merito incutere deberet, quod homo ethnicus, quasi in tenebris palpans, ad hanc lucem pervenerit, ideo indignas esse Dei maiestate corporeas imagines, quia metum eius diminuant hominibus, erroremque augeant. Res certe ipsa testatur vere hoc non minus quam prudenter fuisse dictum; sed Augustinus a Varrone mutuatus, tanquam ex suo sensu profert. Ac primum quidem admonet, primos de Deo errores, quibus homines sunt implicity, non coepisse a simulacris, sed nova materia superaddita crevisse. Deinde ideo imminui aut etiam tolli Dei timorem interpretatur, quia facile possit eius numen in simulacrorum stultitia ineptoque et absurdo figmento contemni. Quod secundum utinam non tam verum esse experiremur. Quisquis ergo rite doceri cupiet, aliunde quam ex simulacris discat quod de Deo sciendum est.

7. Quare si quid frontis habent papistae, ne posthac effugio isto utantur, libros esse idiotarum imagines; quod tam aperte pluribus scripturae testimoniis refellitur. Tametsi ut hoc illis concedam, ne sic quidem multum profecerint pro idolis suis tuendis. Cuiusmodi portenta pro Deo obtrudant notum est. Quas vero sanctis picturas vel statuas dicant, quid sunt nisi perditissimi luxus et obscoenitatis exemplaria? ad quae si quis formare se vellet, fustuario dignus sit. Equidem lupanaria pudicius et modestius cultas meretrices ostendunt, quam templa eas quas volunt censeri virginum imagines. Martyribus nihilo decentiorem fingunt habitum. Componant ergo sua idola vel ad modicum saltem pudorem, ut paulo verecundius mentiantur alicuius sanctitatis libros esse. Sed tum quoque respondebimus, non hanc esse in sacris locis docendi fidelis populi rationem; quem longe alia doctrina quam istis naeniis illic institui vult Deus. In verbi sui praedicatione et sacris mysteriis communem illic omnibus doctrinam proponi iussit; in quam parum sedulo intentum sibi animum esse produnt, qui oculis ad idola contemplanda circumaguntur. Quos ergo vocant papistae idiotas, quorum ruditas solis imaginibus doceri sustineat? hos scilicet, quos pro suis discipulis agnoscit Dominus; quos coelestis suae philosophiae revelatione dignatur; quos salutaribus regni sui mysteriis vult erudiri. Fateor quidem, ut res habent, hodie esse non paucos qui talibus libris carere nequeant. Sed unde, quaeso, isthaec stupiditas, nisi quod ea doctrina fraudantur quae sola erat ad eos formandos idonea? Neque enim alia de causa, qui praeerant ecclesiis, resignarunt idolis docendi vices, nisi quia ipsi muti erant. Christum vera evangelii praedicatione depingi, et quodammodo ob oculos nostros crucifigi testatur Paulus (Gal. 3, 1). Quorsum igitur attinebat tot passim in templis cruces erigi, ligneas, lapideas, argenteas et aureas, si probe et fideliter illud inculcaretur, Christum esse mortuum ut in cruce maledictionem nostram sustineret, peccata nostra expiaret corporis sui sacrificio, sanguineque ablueret, nos denique reconciliaret Deo patri? Ex quo uno plus discere poterant quam ex mille crucibus ligneis aut lapideis; nam in aureas et argenteas avari mentes et oculos tenacius forte defigunt, quam in ulla Dei verba.

8. Porro, de idolorum origine, publico fere consensu receptum est quod in libro Sapientiae habetur (14, 15): primos scilicet exstitisse eorum autores, qui hunc honorem detulerunt mortuis, ut ipsorum memoriam superstitiose colerent. Et sane fateor perversum hunc morem fuisse vetustissimum; nec facem fuisse nego qua accensus hominum ad idololatriam furor magis exarsit; non tamen concedo hunc fuisse primum mali fontem. Idola enim iam fuisse prius in usu, quam ista in consecrandis mortuorum imaginibus ambitio invaluisset, cuius apud profanos scriptores crebra fit mentio, constat ex Mose. Quum Rachelem narrat (Gen. 31, 19) furatam esse patris sui idola, non secus ac de communi vitio loquitur. Unde colligere licet, hominis ingenium perpetuam, ut ita loquar, esse idolorum fabricam. A diluvio quaedam erat mundi palingenesia; atqui non multi anni fluunt quin sibi homines pro libidine deos fingant. *Ac credibile est, superstite adhuc sancto patriarcha, idololatriae deditos fuisse nepotes, ut oculis suis non sine acerbissimo dolore cerneret idolis foedari terram, cuius corruptelas nuper Deus tam horribili iudicio purgaverat. Nam Thare et Nachor iam ante natum Abraham falsorum deorum cultores erant, sicuti testatur Iosue* (24, 2). *Quum tam cito desciverit progenies Sem, quid de posteris Cham iudicabimus qui in patre suo pridem fuerant maledicti?* Ita est sane. Mens hominis, ut superbia et temeritate est referta, Deum pro captu suo imaginari audet; ut hebetudine laborat, imo crassissima ignorantia est obruta, pro Deo vanitatem et inane spectrum concipit. Ad haec mala accedit nova improbitas, quod homo, qualem intus concepit Deum, exprimere opere tentat. Mens igitur idolum gignit, manus parit. Hanc esse idololatriae originem, quod homines Deum sibi adesse non credunt nisi carnaliter exhibeat se praesentem, prodit Israelitarum exemplum (Exod. 32, 1 seqq.). Nescimus, dicebant, quid isti Mosi contigerit: fac nobis deos qui nos praecedant. Deum quidem esse noverant, cuius experti virtutem erant in tot miracu-

1) Libr. 4. de civitat. Dei c. 9 et 31.

lis; sed propinquum sibi esse non confidebant, nisi oculis cernerent corporeum vultus eius symbolum, quod sibi testimonium esset gubernantis Dei. A praeeunte ergo imagine volebant cognoscere, Deum itineris sibi esse ducem. Id quotidiana experientia docet, inquietam semper esse carnem, donec sibi simile figmentum nacta est in quo se pro Dei imagine inaniter soletur. Omnibus fere a condito mundo saeculis, huic caecae cupiditati ut obsequerentur homines, erexerunt signa in quibus Deum sibi prae oculis carnalibus obversari credebant.

9. Tale figmentum sequitur protinus adoratio: quum enim Deum se homines in simulacris intueri arbitrarentur, et ipsum quoque illic coluerunt. Tandem toti et animis et oculis illic affixi, magis obbrutescere coeperunt, et, quasi aliquid divinitatis inesset, obstupescere et admirari. Iam constat, homines ad simulacrorum cultum non ante prorumpere, quam crassiore aliqua opinione sint imbuti; non quidem ut deos existiment, sed quia vim aliquam divinitatis illic inhabitare imaginantur. Itaque sive Deum, sive creaturam tibi in simulacro repraesentes, ubi ad venerationem prosterneris, iam superstitione aliqua fascinatus es. Hac ratione, Dominus non statuas modo erigi ad se effigiandum fabrefactas, sed titulos etiam quoslibet et lapides consecrari vetuit qui in adorationem prostarent. Eadem quoque ratione in praecepto legis altera pars de adoratione subiicitur. Nam simul atque effícta est Deo visibilis forma, huic quoque alligatur illius virtus. Ita stupidi sunt homines ut Deum affigant ubicunque affingunt, *ac proinde* fieri non potest quin adorent. Neque interest idolumne simpliciter colant, an Deum in idolo: haec semper idololatria est quum idolo, qualicunque colore, exhibentur divini honores. Et quia superstitiose coli non vult Deus, illi eripitur quidquid confertur in idola. Huc animum advertant qui ad defensionem exsecrabilis idololatriae, qua multis antehac saeculis vera religio submersa subversaque fuit, miseros praetextus aucupantur. Non reputantur, inquiunt, pro diis imagines. Nec tam prorsus incogitantes erant Iudaei, ut non meminissent Deum fuisse cuius manu educti essent ex Aegypto, antequam fabricarent vitulum. Quin Aaroni dicenti, illos esse deos a quibus liberati essent e terra Aegypti, intrepide annuebant, non dubia significatione, velle se retinere illum Deum liberatorem, modo praeeuntem in vitulo conspicerent. Nec ita stupidi fuisse ethnici credendi sunt, ut non intelligerent Deum alium esse quam ligna et lapides. Mutabant enim pro arbitrio simulacra, deos semper eosdem animo retinebant; et multa erant uni deo simulacra, nec pro multitudine complures tamen deos sibi fingebant; praeterea nova quotidie consecrabant, nec putabant tamen se novos facere deos. Legantur excusationes quas ab idololatris sui saeculi fuisse praetextas refert Augustinus:[1] nempe quum arguerentur, respondebant vulgares, se non visibile illud colere, sed numen quod illic invisibiliter habitabat. Qui vero purgatioris, ut ipse loquitur, religionis erant, nec simulacrum, nec daemonium se colere aiebant; sed per effigiem corpoream intueri eius rei signum quam colere deberent. Quid ergo? Omnes idololatrae, sive ex Iudaeis, sive ex gentibus, non aliter quam dictum est fuerunt animati: spirituali intelligentia non contenti, certiorem ac propiorem ex simulacris impressum iri sibi putabant. Postquam semel placuit praepostera ista Dei assimulatio, nullus finis factus, donec novis subinde praestigiis delusi, in imaginibus Deum vim suam exserere opinarentur. Nihilominus et Deum aeternum Iudaei, unum verumque coeli ac terrae dominum, sub talibus simulacris persuasi erant se colere; et gentes, suos licet falsos deos, quos tamen in coelo habitare fingerent.

10. Hoc qui antehac factum, et nostra etiam memoria fieri negant, impudenter mentiuntur. Cur enim coram illis prosternuntur? Cur sese ad illa precaturi, tanquam ad Dei aures, convertunt? Si quidem verum est quod ait Augustinus:[2] neminem orare vel adorare sic intuentem simulacrum, qui non sic afficiatur ut ab eo exaudiri se putet, vel sibi praestari, quod desiderat, speret. Cur inter eiusdem Dei simulacra tantum discrimen, ut altero praeterito, aut vulgariter honorato, alterum omni solenni honore prosequantur? Cur in visendis simulacris, quorum similia domi suae habent, votivis peregrinationibus se fatigant? Cur pro illis hodie, tanquam pro aris et focis, ad caedes usque et strages digladiantur, ut facilius laturi sint unicum Deum sibi eripi quam sua idola? Et tamen nondum crassos vulgi errores (qui paene infiniti sunt, et omnium fere corda occupant) enumero: tantum indico quod ipsi profitentur, quum se maxime ab idololatria purgare volunt. Non vocamus, inquiunt, nostros deos. Neque illi aut Iudaei, aut gentiles olim vocabant; et tamen prophetae passim illis fornicationes cum ligno et lapide exprobrare non desinebant, tantum ob ea quae quotidie ab iis fiunt qui Christiani haberi volunt: nempe quod Deum in ligno et lapide carnaliter venerabantur.

11. Quanquam non ignoro, nec dissimulandum est, distinctione ipsos elabi magis arguta, *cuius paulo post iterum plenior fiet mentio.* Cultum enim quem simulacris suis impendunt, εἰδωλοδουλείαν esse obtendunt, εἰδωλολατρείαν esse negant. Sic enim loquuntur, dum cultum, quem appellant duliae, sine Dei iniuria statuis et picturis posse communicari docent. Ergo innoxios se arbitrantur, si tantummodo servi

1) In Psal. 113. Serm. 2. 4. 2) In Psal. 113. l. c. 5.

sint idolorum, non etiam cultores. Quasi vero non aliquanto levius sit colere quam servire. Et tamen dum in graeca voce latebras captant, secum ipsi pugnant admodum pueriliter. Nam quum λατρεύειν nihil aliud Graecis significet quam colere, perinde valet quod dicunt, ac si imagines suas fateantur se colere, sed absque cultu. Nec est quod obiiciant, aucupia me in verbis tendere; sed ipsi, dum tenebras conantur offundere simplicium oculis, inscitiam suam produnt. Quamlibet tamen sint diserti, nunquam sua eloquentia consequentur ut rem unam et eandem nobis duas esse probent. In re, inquam, ostendant discrimen, ut habeantur veteribus idololatris dissimiles. Sicuti enim reatum non effugiet adulter aut homicida, si aliud ascititium sceleri suo nomen imposuerit, ita istos subtili nominis commento absolvi absurdum est, si causa nihil ab idololatris differunt, quos damnare ipsi etiam coguntur. Atqui tantum abest ut ab illorum causa suam seiungant, ut potius fons totius mali sit praepostera aemulatio, qua cum illis certarunt, dum symbola quibus Deum sibi figurant, et suo ingenio sibi comminiscuntur, et suis manibus confingunt.

12. Neque tamen ea superstitione teneor ut nullas prorsus imagines ferendas censeam. Sed quia sculptura et pictura Dei dona sunt, purum et legitimum utriusque usum requiro: ne quae Dominus in suam gloriam et bonum nostrum nobis contulit, ea non tantum polluantur praepostero abusu, sed in nostram quoque perniciem convertantur. Deum effingi visibili specie nefas esse putamus, quia id vetuit ipse, et fieri sine aliqua gloriae eius deformatione non potest. Ac ne in hac opinione nos solos esse putent, omnes sanos scriptores id semper improbasse reperient, qui in eorum monumentis versati fuerint. Si ne figurare quidem Deo corpoream effigiem fas est, multo minus ipsam pro Deo, vel Deum in ipsa colere licebit. Restat igitur ut ea sola pingantur ac sculpantur quorum sint capaces oculi: Dei maiestas, quae oculorum sensu longe superior est, ne indecoris spectris corrumpatur. In eo genere partim sunt historiae ac res gestae, partim imagines ac formae corporum, sine ulla rerum gestarum notatione. Priores usum in docendo vel admonendo aliquem habent; secundae, quid praeter oblectationem afferre possint, non video. Et tamen constat tales fuisse omnes propemodum imagines quae hactenus in templis prostiterunt. Unde iudicare licet, non iudicio aut delectu, sed stulta et inconsiderata cupiditate illic fuisse excitatas. Omitto quam perperam et indecenter magna ex parte sint effictae, quam licentiose hic pictores et statuarii lascivierint, quam rem paulo ante attigi; tantum dico, etiamsi nihil vitii inesset, nihil tamen habere ad docendum momenti.

13. Verum illo quoque discrimine omisso, an ullas omnino imagines, sive quae res gestas, sive quae hominum corpora figurent, habere in templis christianis expediat, obiter expendamus. Principio, si quid nos movet veteris ecclesiae autoritas, meminerimus quingentis circiter annis, quibus magis adhuc florebat religio, et sincerior doctrina vigebat, christiana templa fuisse communiter ab imaginibus vacua. Ergo tunc primum in ornamentum templorum ascitae sunt, quum ministerii sinceritas nonnihil degenerasset. Non disputabo ecquid rationis habuerint qui primi fuerunt eius rei autores; verum si aetatem cum aetate conferas, videbis illos multum declinasse ab eorum integritate qui imaginibus caruerant. Quid? an passuros fuisse putamus sanctos illos patres ecclesiam tamdiu ea re carere, quam utilem ac salutarem esse iudicarent? At certe quia videbant in ea aut nihil aut minimum utilitatis, plurimum autem subesse periculi, repudiarunt magis consilio et ratione, quam ignoratione aut negligentia praetermiserunt. Quod etiam Augustinus claris verbis testatur.[1]) Quum his sedibus locantur, inquit, honorabili sublimitate, ut a precantibus atque immolantibus attendantur, ipsa similitudine animatorum membrorum atque sensuum, quamvis sensu et anima careant, afficiunt infirmos animos, ut vivere ac spirare videantur, etc. Et alibi:[2]) hoc enim facit et quodammodo extorquet illa figura membrorum, ut animus in corpore vivens magis arbitretur sentire corpus, quod suo simillimum videt, etc. Paulo post: plus valent simulacra ad curvandam infelicem animam, quod os, oculos, aures, pedes habent; quam ad corrigendam, quod non loquuntur, neque vident, neque audiunt, neque ambulant. Haec sane videtur causa esse cur Ioannes (1 Ioann. 5, 21) non tantum a simulacrorum cultu, sed ab ipsis quoque simulacris cavere nos voluerit. Et nos horribili insania, quae ad totius fere pietatis interitum orbem antehac occupavit, plus nimio sumus experti, simul atque in templis collocantur imagines, quasi signum idololatriae erigi; quia sibi temperare non potest hominum stultitia, quin protinus ad superstitiosos cultus delabatur. Quod si nec tantum periculi immineret, quum tamen expendo in quem usum destinata sint templa, nescio quomodo indignum mihi videtur eorum sanctitate, ut alias recipiant imagines quam vivas illas et iconicas, quas verbo suo Dominus consecravit. Baptismum intelligo et coenam Domini, cum aliis caeremoniis quibus oculos nostros et studiosius detineri, et vividius affici convenit, quam ut alias hominum ingenio fabrefactas requirant. En incomparabile imaginum bonum, quod nulla pensatione resarciri potest, si papistis creditur.

1) Epist. 49 (102) quaest. 3. 2) In Psal. 113. Serm. 2, 5. 6.

14. Iam satis multa, opinor, de hac re dicta forent, nisi manum quodammodo mihi iniiceret synodus nicaena, non illa celeberrima quam coegit Constantinus Magnus, sed quae Irenes imperatricis iussu et auspiciis ante annos octingentos habita est. Decrevit enim non habendas modo in templis esse imagines, sed etiam adorandas. Quidquid enim dixerim, magnum ex adverso praeiudicium afferet synodi autoritas. Etsi, ut verum fatear, non tam hoc me movet, quam ut appareat lectoribus, quorsum evaserit eorum furor qui imaginum magis fuerunt cupidi quam Christianos decebat. Sed hoc primum expediamus. Qui hodie simulacrorum usum tuentur, nicaenae illius synodi patrocinium allegant. Exstat autem refutatorius liber sub Caroli Magni nomine, quem ex dictione colligere licet eodem fuisse tempore compositum. Illic episcoporum sententiae qui concilio interfuerunt recitantur, et argumenta quibus pugnarunt. Dixit Ioannes legatus Orientalium: creavit Deus hominem ad imaginem suam; atque inde collegit habendas igitur esse imagines. Idem commendari nobis putavit imagines hac sententia: ostende mihi faciem tuam, quia speciosa est. Alius, ut probaret collocandas esse in altaribus, hoc testimonium citavit: nemo accendit lucernam, et ponit eam sub modio. Alius, ut earum aspectum nobis utilem monstraret, adduxit versum ex Psalmo: signatum est super nos lumen vultus tui, Domine. Alius similitudinem hanc arripuit: sicut patriarchae usi sunt gentium sacrificiis, ita Christianis habendas esse sanctorum imagines pro idolis gentium. Eodem torserunt illud: Domine, dilexi decorem domus tuae. Sed in primis ingeniosa est ista interpretatio: ut audivimus, ita et vidimus. Deum igitur non solo verbi auditu cognosci, sed etiam imaginum aspectu. Simile Theodori episcopi acumen: mirabilis, inquit, Deus in sanctis suis; atqui alibi habetur: sanctis qui sunt in terra; ergo ad imagines hoc referri debet. Denique tam putidae sunt insulsitates, ut eas referre me quoque pigeat.

15. Ubi de adoratione disputant, illic adoratio et Pharaonis, et virgae Ioseph, et tituli quem erexit Iacob, in medium adducitur. Quanquam in hoc postremo non tantum depravant scripturae sensum, sed arripiunt quod nusquam legitur. Tum illa: adorate scabellum pedum eius; item: adorate in monte sancto eius; item: vultum tuum deprecabuntur omnes divites plebis; firmae admodum et appositae illis videntur probationes. Si quis per ludibrium attribuere imaginum patronis ridiculam personam vellet, possetne maiores et crassiores colligere ineptias? Ac ne qua amplius restaret dubitatio, Theodosius mirensis episcopus adorandas esse imagines archidiaconi sui somniis tam serio confirmat, ac si oraculum coeleste in promptu haberet. Eant nunc simulacrorum fautores, et synodi decreto nos urgeant. Quasi vero non omnem sibi fidem abrogent venerandi illi patres, scripturas vel tam pueriliter tractando, vel tam impie foedeque lacerando.

16. Venio nunc ad impietatum portenta, quae evomere ausos esse mirum est: non fuisse autem illis reclamatum cum summa omnium detestatione, bis mirum. Atque hanc flagitiosam amentiam traduci expedit, ut saltem fucus antiquitatis quem papistae obtendunt, simulacrorum cultui detrahatur. Theodosius Amori episcopus anathema crepat adversus omnes qui imagines nolunt adorari. Alius omnes Graeciae et Orientis calamitates huic sceleri imputat, quod non fuerint adoratae. Quibus ergo poenis digni prophetae, apostoli, martyres, quorum tempore nullae exstiterunt? Addunt postea, si imagini imperiali cum suffitu et thymiamate obviam proceditur, multo magis hunc honorem sanctorum simulacris deberi. Constantius autem Constantiae Cypri episcopus se imagines reverenter amplecti profitetur, cultumque honoris, qui vivificae trinitati debetur, illis se exhibiturum confirmat; quisquis idem facere recusaverit, eum anathematizat, et cum Manichaeis et Marcionitis amandat. Ac ne putes privatam esse unius hominis sententiam, assentiuntur reliqui. Imo Ioannes legatus Orientalium, calore ultra provectus, praestare admonet lupanaria omnia in urbem admitti, quam imaginum cultum abnegare. Tandem omnium consensu statuitur, haereticis omnibus deteriores esse Samaritanos, at ipsis Samaritanis εἰκονομάχους. Caeterum, ne suo solenni plaudite fabula careat, additur clausula: gaudeant et exsultent qui Christi habentes imaginem sacrificium illi offerunt. Ubi nunc latriae et duliae distinctio, qua Dei et hominum oculos solent perstringere? Nam concilium sine exceptione tantundem simulacris ac Deo vivo largitur.

CAPUT XII. 1)

Deum ab idolis discerni, ut solus in solidum colatur.

1. *Diximus autem initio, Dei notitiam non esse positam in frigida speculatione, sed secum trahere eius cultum. Ac obiter attigimus quomodo rite colatur; quod aliis locis fusius explicandum erit. Nunc tantum breviter repeto, quoties asserit scriptura unicum esse Deum, non pugnare de nudo nomine, sed hoc etiam praecipere ne alio transferatur quidquid in divinitatem competit. Unde etiam patet quid a superstitione differat pura religio.* Εὐσέβεια *certe Graecis*

1) *Confer praecedentis editionis Cap. III.* §. 20—23.

tantundem valet ac rectus cultus; quia semper caeci ipsi in tenebris palpando senserunt tenendam esse certam regulam, ne praepostere colatur Deus. Religionis nomen etsi vere sciteque Cicero a relegendo deducit, coacta est tamen et longe petita quam assignat ratio, quod probi cultores saepius relegerent ac diligenter retractarent quid verum esset. Potius existimo vagae licentiae opponi hoc nomen: quia maior pars mundi quidquid obviam est temere arripit, imo etiam huc et illuc transvolat; pietas autem, ut in firmo gradu consistat, sese intra fines suos relegit. Sicuti inde mihi dicta videtur superstitio, quod modo et praescripta ratione non contenta supervacuam rerum inanium congeriem accumulet. Caeterum, ut voces omittamus, aetatum omnium consensu receptum semper fuit, vitiari pervertique religionem falsis erroribus. Unde colligimus, zelo inconsiderato quidvis nobis permittimus, frivolum esse quem superstitiosi obtendunt praetextum. Quamvis tamen in omnium ore personet haec confessio, turpis interim se prodit inscitia, quod neque adhaerent uni Deo, neque delectum adhibent in eius cultu, sicuti antehac docuimus. Atqui Deus, ut sibi ius suum vendicet, clamat se esse aemulum, ac severum fore ultorem si cum ullo deo fictitio misceatur. Deinde legitimum cultum definit, ut genus humanum sub obsequio contineat. Utrumque complectitur lege sua, ubi primo sibi addicit fideles, ut illis sit unus legislator; deinde regulam praescribit qua rite ex suo arbitrio colatur. De lege quidem, quia multiplex est eius usus ac finis, suo loco disseram; nunc partem hanc duntaxat attingo, fraenum illic impositum esse hominibus, ne ad vitiosos cultus declinent. Quod autem priore loco posui, tenendum est, nisi in uno Deo resideat quidquid proprium est divinitatis, honore suo ipsum spoliari, violarique eius cultum. Atque hic intentiore cura animadvertere *convenit quibus astutiis ludat superstitio.* Neque enim ad alienos deos sic desciscit ut videatur summum Deum deserere, vel in aliorum ordinem redigere; sed dum supremum locum illi concedit, turbam minorum deorum circumdat, inter quos propria eius officia partitur. Ita (licet dissimulanter et callide) divinitatis gloria, ne apud unum tota maneat, dissecatur. Sic veteres olim, tam ex Iudaeis quam gentibus, deorum patri et arbitro ingentem illam turbam subdiderunt, quibus communis esset, pro ordinis ratione, coeli et terrae cum summo Deo administratio. Sic aliquot retro saeculis, sancti qui hac vita excesserant, in Dei societatem evecti sunt, ut pro illo et colerentur et invocarentur et celebrarentur. Tali abominatione ne offuscari quidem putamus Dei maiestatem, quum magna ex parte supprimatur et exstinguatur; nisi quod frigidam retinemus de suprema eius potentia opinionem. *Interea involucris decepti diducimur in varios deos.*

2. Quin etiam in hunc finem inventa est latriae et duliae, quam appellant, distinctio; quo impune viderentur angelis et mortuis transscribi divini honores. Quem enim sanctis cultum deferunt papistae, nihil re ipsa differre a Dei cultu palam est. Promiscue enim et Deum et illos adorant; nisi quod dum urgentur, exceptione hac evadunt, Deo se illibatum servare quod suum est, quia latriam illi relinquant. Atqui, de re non de voce quum sit quaestio, quis illis permittat tam secure in re omnium maxima ludere? Verum (ut hoc quoque omittamus) non aliud tandem consequentur sua distinctione, quam cultum ab ipsis uni Deo praestari, aliis autem servitium. Λατρεία enim apud Graecos valet quantum apud Latinos cultus; δουλεία vero proprie servitutem sonat. Et tamen in scripturis interdum confunditur hoc discrimen. Porro, ut demus esse perpetuum, nempe inquirendum est quid utrumque valeat. Δουλεία quidem servitus est, λατρεία cultus. Iam quin maius quiddam sit servire quam colere, nemo dubitat. Nam ei servire durum esset saepenumero quem colere non recusares; ita iniqua esset distributio, sanctis assignare quod maius est, Deo quod minus est relinquere. At complures ex veteribus hac distinctione usi sunt. Quid tum, si omnes eam perspiciunt non modo impropriam esse, sed penitus frivolam?

3. Omissis argutiis rem expendamus. Paulus, quum Galatis reducit in memoriam quales fuerint priusquam essent illuminati in Dei notitia, dicit eos duliam exhibuisse iis qui natura non erant dii (Gal. 4, 8). Utcunque latriam non nominet, an ideo excusabilis est eorum superstitio? Ipse quidem nihilominus perversam illam superstitionem damnat, cui nomen duliae imponit, quam si exprimeret latriae nomen. Et quum Christus (Matth. 4, 10) satanae insultum repellit hoc clypeo, scriptum esse, Dominum Deum tuum adorabis, non veniebat nominatim in quaestionem latria. Satan enim nonnisi προσκύνησιν exigebat. Similiter quum reprehenditur Ioannes ab angelo quod in genua coram eo procidisset (Apoc. 19, 10), non debemus intelligere Ioannem tam fuisse amentem ut debitum soli Deo honorem vellet ad angelum transferre. Sed quia fieri aliter nequit, quin divinum aliquid sapiat cultus qui cum religione coniunctus est, προσκυνεῖν ille angelum non potuit quin ex Dei gloria detraheret. Legimus quidem saepe, adoratos fuisse homines. Sed ille fuit civilis honor, ut ita dicam; religio autem aliam habet rationem quae, simul atque coniuncta est cum cultu, divini honoris profanationem secum trahit. Idem et in Cornelio videre licet (Act. 10, 25); neque enim tam male profecerat in pietate quin summum cultum uni Deo tribueret. Quod ergo se coram Petro prosternit, non facit certe hoc animo ut eum adoret loco Dei; severe tamen Petrus ne hoc faciat prohibet. Cur, nisi

quia nunquam tam articulate homines inter Dei et creaturarum cultum discernunt, quin promiscue transferant ad creaturam quod erat Dei proprium? Proinde si volumus unum Deum habere, meminerimus ne tantulum quidem ex eius gloria delibandum, quin *retineat* quod sibi proprium est. *Itaque Zacharias, ubi de ecclesiae reparatione concionatur* (Zach. 14, 9), *diserte exprimit non modo unum fore Deum, sed unum quoque fore eius nomen; ne quid scilicet cum idolis commune habeat. Qualem vero cultum exigat Deus, alibi suo ordine videbitur. Nam lege sua voluit praescribere hominibus quid fas sit ac rectum, et ideo ad certam normam eos astringere, ne quisque sibi permitteret cultum quemlibet comminisci. Sed quia non expedit multa miscendo onerare lectores, partem illam nondum attingo. Hoc tenere sufficiat, quaecunque pietatis officia alio transferuntur quam ad unicum Deum, sacrilegio non carere. Ac primum quidem superstitio divinos honores vel soli et aliis stellis, vel idolis affinxit; deinde sequuta est ambitio, quae mortales Dei spoliis ornando quidquid sacrum erat profanare ausa est, et quanquam stabat principium illud, colere summum numen, geniis tamen, diisque minoribus, aut heroibus mortuis promiscue sacrificia offerre usu receptum fuit. Adeo in hoc vitium proclivis est lapsus, ut quod sibi uni severe vindicat Deus, communicetur cum magna turba.*

CAPUT XIII. 1)

Unicam Dei essentiam ab ipsa creatione tradi in scripturis, quae tres in se personas continet.

1. *Quod de immensa et spirituali Dei essentia traditur in scripturis, non modo ad evertenda vulgi deliria, sed etiam ad refutandas profanae philosophiae argutias valere debet. Scite sibi unus ex veteribus dicere visus est, Deum esse quidquid videmus et quidquid non videmus. Atqui hoc modo in singulas mundi partes divinitatem transfusam esse finxit. Etsi autem Deus, ut nos in sobrietate contineat, parce de sua essentia disserit, duobus tamen illis quae dixi epithetis tam crassas imaginationes tollit quam reprimit humanae mentis audaciam. Nam certe eius immensitas terrere nos debet, ne eum sensu nostro metiri tentemus; spiritualis vero natura quidquam de eo terrenum aut carnale speculari vetat. Eodem pertinet quod saepius domicilium sibi in coelo assignat. Etsi enim, ut est incomprehensibilis, terram quoque ipsam implet, quia tamen mentes nostras pro sua tarditate subsidere in terra videt, merito, ut pigritiem et inertiam excutiat, supra mundum nos attollit. Atque hinc concidit Manichaeorum error, qui duo principia statuendo diabolum fere Deo parem fecerunt. Certe hoc fuit et Dei unitatem abrumpere, et restringere immensitatem.* Nam quod abuti testimoniis quibusdam ausi sunt, turpis inscitiae fuit; sicuti ipse error exsecrabilis insaniae. Anthropomorphitae etiam, qui Deum corporeum ex eo sunt imaginati quod os, aures, oculos, manus et pedes scriptura illi saepe ascribit, facile refutantur. Quis enim, vel parum ingeniosus, non intelligit Deum ita nobiscum, ceu nutrices solent cum infantibus, quodammodo balbutire? Proinde tales loquendi formae non tam ad liquidum exprimunt qualis sit Deus, quam eius notitiam tenuitati nostrae accommodant. Quod ut fiat, longe infra eius altitudinem descendere necesse est.

2. *Sed alia quoque speciali nota, qua propius possit dignosci, se designat; nam ita se praedicat unicum esse, ut distincte in tribus personis considerandum proponat, quas nisi tenemus, nudum et inane duntaxat Dei nomen sine vero Deo in cerebro nostro volitat. Porro ne quis triplicem Deum somniet, aut putet tribus personis lacerari simplicem Dei essentiam, quaerenda hic nobis erit brevis et facilis definitio quae nos ab omni errore expediat. Caeterum quia vocem personae odiose exagitant nonnulli quasi humanitus inventam, qua aequitate id faciant prius videndum. Filium Dei apostolus characterem hypostaseos patris nominans* (Hebr. 1, 3), *haud dubie aliquam patri subsistentiam assignat in qua differat a filio. Nam pro essentia accipere (sicuti fecerunt quidam interpretes, ac si Christus, velut sigillo impressa cera, patris in se substantiam repraesentaret) non durum modo, sed absurdum quoque esset. Nam quum simplex et individua sit essentia Dei, qui totam in se continet, neque portione aut deflexu, sed integra perfectione, improprie, imo inepte dicetur eius character. Sed quia pater, quamvis sua proprietate distinctus, se totum in filio expressit, optima ratione dicitur suam hypostasin reddidisse in eo conspicuam. Cui apte convenit quod mox additur, esse splendorem gloriae. Certe ex apostoli verbis colligimus propriam esse in patre hypostasin quae in filio refulgeat. Unde etiam rursus facile elicitur filii hypostasis, quae eum a patre distinguat. Eadem in spiritu sancto ratio; quia et Deum esse statim probabimus, et tamen alium a patre censeri necesse est. Haec porro distinctio non est essentiae, quam nefas est facere multiplicem. Ergo si fidem obtinet apostoli testimonium, sequitur tres in Deo esse hypostases. Idem quum expresserint Latini personae voce, nimii fastidii atque etiam pervicaciae est de re clara rixari. Si verbum de verbo transferre libeat, subsistentia dicetur. Multi eodem sensu substantiam*

1) *Confer praecedentis editionis Cap. VI.* §. 6—25 *cuius tamen tenor h. l. varie mutatus, suppressis* §. 10 *et* 15 *aliis verso stilo renovatis, plurimis additis, denique quae in fine legebantur ad initium ablegatis et vice versa.*

dixerunt. Nec vero solis Latinis in usu fuit personae nomen, sed Graeci similiter, forte testandi consensus causa, docuerunt tria πρόςωπα in Deo esse. Qui tamen, sive Graeci sive Latini, verbo inter se differunt, probe consentiunt in rei summa.

3. *Nunc ut de persona* oblatrent haeretici, *vel quidam nimis morosi obstrepant, se non admittere* hominum arbitrio confictum nomen, quum nobis excutere non possint tres dici, *quorum quisque in solidum sit Deus, nec tamen plures esse deos, quaenam est ista improbitas*, improbare verba quae non aliud explicant quam quod scripturis testatum consignatumque est? Satius foret, inquiunt, non modo sensa nostra, sed verba etiam intra scripturae fines continere, quam exoticas voces spargere, quae dissensionum ac iurgiorum seminaria futura sint. Sic enim languetur circa verborum pugnas; sic veritas altercando amittitur; sic caritas odiose rixando dissolvitur. Si verbum exoticum appellant quod totidem syllabis compositum in scriptura ostendi non possit, iniquam sane legem nobis imponunt, qua damnatur omnis interpretatio quae scripturae contextu non consarcinatur. Sin exoticum illud est quod curiose excogitatum superstitiose defenditur, quod ad contentionem magis quam ad aedificationem valet, quod vel importune vel nullo fructu usurpatur, quod sua asperitate pias aures offendit, quod a verbi Dei simplicitate abstrahit: eorum sobrietatem toto animo amplector. Non enim minori religione de Deo nobis loquendum quam cogitandum sentio; quando et quidquid de eo a nobis cogitamus stultum est, et quidquid loquimur insulsum. Est autem modus aliquis servandus; petenda certa ex scripturis et cogitandi et loquendi regula, ad quam et mentis cogitationes omnes et oris verba exigantur. Sed quid vetat quo minus quae captui nostro perplexa in scripturis impeditaque sunt, ea verbis planioribus explicemus, quae tamen religiose et fideliter ipsius scripturae veritati serviant, et parce modesteque, ne citra occasionem usurpentur? Cuius rei non desunt *satis multa* exempla. Quid autem, ubi ecclesiam summa necessitate urgeri ad usurpandas trinitatis et personarum voces comprobatum fuerit, si quis verborum novitatem tum reprehendat, nonne merito iudicetur lucem veritatis indigne ferre? ut qui tantum hoc reprehendat, veritatem planam ac dilucidam reddi.

4. Huiusmodi autem verborum novitas (si ita appellanda est) tum potissimum usu venit dum adversus calumniatores asserenda est veritas, qui tergiversando ipsam eludunt. Quod hodie plus satis experimur, quibus plurimum est negotii in expugnandis purae sanaeque doctrinae hostibus; adeo obliquo et volubili flexu lubrici isti angues effugiunt, nisi fortiter premantur et deprehensi urgeantur. Sic veteres variis pravorum dogmatum certaminibus exagitati, quid sentirent coacti sunt exquisita perspicuitate edisserere, ne obliqua subterfugia impiis relinquerent, quibus verborum involucra errorum erant latebrae. Arius fatebatur Christum Deum, et filium Dei, quia evidentibus oraculis reluctari non poterat, et quasi probe defunctus consensum aliquem cum aliis simulabat. At interim non desinebat iactare Christum creatum esse et initium habuisse, ut reliquas creaturas. Quo flexilem hominis vafritiem e latebris extraherent veteres, ultra progressi sunt, Christum pronunciantes aeternum patris filium, patrique consubstantialem. Hic efferbuit impietas, dum nomen ὁμοουσίου pessime odisse et exsecrari Ariani coeperunt. Quod si principio confessi essent sincere et ex animo Deum, non inficiati essent patri esse consubstantialem. Quis probos illos viros insectari audeat quasi rixatores et contentiosos, quod ob voculam unam tanto disceptandi fervore incaluerint, et ecclesiae quietem turbaverint? At vocula illa distinguebat inter purae fidei Christianos et sacrilegos Arianos. Surrexit postea Sabellius, qui patris, filii et spiritus sancti nomina *fere pro nihilo ducebat*, non distinctionis alicuius causa posita esse disputans, sed diversa esse Dei attributa, cuiusmodi plurima habentur. Si in certamen ventum esset, fatebatur se credere patrem Deum, filium Deum, spiritum Deum; sed postea elabi promptum erat, nihil se aliud dixisse quam si Deum fortem et iustum et sapientem vocasset. Itaque recinebat aliam cantilenam, patrem esse filium, et spiritum sanctum esse patrem, nullo ordine, nulla distinctione. *Probi doctores*, quibus tum pietas cordi erat, ut hominis improbitatem frangerent, reclamabant vere agnoscendas esse in Deo uno tres proprietates. Atque ut se contra tortuosas versutias *aperta* simplici*que* veritate munirent, affirmarunt vere in uno Deo subsistere, seu (quod idem erat) in Dei unitate subsistere personarum trinitatem.

5. Si ergo temere non sunt inventa nomina, cavendum est ne ea repudiando superbae temeritatis arguamur. Utinam quidem sepulta essent, constaret modo haec inter omnes fides: patrem, et filium, et spiritum esse unum Deum; nec tamen aut filium esse patrem, aut spiritum filium, sed proprietate quadam esse distinctos. Neque vero tam praecisa sum austeritate ut ob nudas voculas digladiari sustineam. Animadverto enim veteres, multa alioqui religione de iis rebus loquentes, nec inter se, nec singulos etiam secum ubique consentire. Quas enim Hilarius formulas a conciliis usurpatas excusat? Quo licentiae interdum prosilit Augustinus? Quam absimiles sunt Graeci Latinis? Sed huius variationis exemplum unum sufficiat. Nomen ὁμοουσίου quum reddere Latini vellent, dixerunt consubstantialem, unam esse patris et filii substantiam indicantes, atque ita substantiam usurpantes pro essentia. Unde

et Hieronymus ad Damasum sacrilegium esse dicit tres in Deo substantias praedicare. Atqui plus centies apud Hilarium reperies, tres esse in Deo substantias. In vocabulo autem hypostaseos quam perplexus est Hieronymus? Venenum enim subesse suspicatur, quum nominantur tres in Deo hypostases. Et si quis pio sensu hac voce utatur, impropriam tamen loquutionem esse non dissimulat. *Si tamen sincere ita loquutus sit: ac non potius quos oderat episcopos Orientis sciens ac volens gravare studuerit iniusta calumnia. Certe hoc parum ingenue asserit, in omnibus profanis scholis οὐσίαν nihil aliud esse quam hypostasin, quod ex communi tritoque usu passim refellitur. Modestior et humanior Augustinus,* [1]) *qui etsi nomen hypostaseos in hoc sensu latinis auribus novum esse dicit, adeo tamen Graecis suam loquendi consuetudinem non eripit, ut Latinos etiam, qui phrasin graecam imitati fuerant, placide toleret.* Et quod etiam a Socrate de ipsa scribitur lib. 6. Historiae tripartitae, eo tendit quasi ab imperitis hominibus sit perperam ad hanc rem accommodata. Quin idem Hilarius [2]) magno crimini ducit haereticis, quod eorum improbitate cogatur subiicere periculo humani eloquii quae mentium religione contineri oportuerat, non dissimulans quin id sit agere illicita, ineffabilia loqui, inconcessa praesumere. Paulo post multis adhuc excusat quod audet proferre nova nomina. Nam ubi posuit naturae nomina, patrem, filium et spiritum, subnectit, extra significantiam sermonis esse, extra sensus intentionem, extra intelligentiae conceptionem, quidquid ultra quaeritur. Ac alibi [3]) felices Galliae episcopos praedicat, qui aliam nec excudissent, nec recepissent, nec omnino novissent confessionem, quam veterem illam et simplicissimam quae ab aetate apostolorum apud omnes ecclesias recepta fuerat. *Nec absimilis est Augustini excusatio, necessitate extortam fuisse hanc vocem propter humani eloquii in re tanta inopiam, non ut exprimeretur quod est, sed ne taceretur quomodo tres sint, pater, filius, et spiritus. Atque* haec sanctorum virorum modestia monere nos debet ne tam severe velut censorio stilo protinus notemus eos qui in verba a nobis concepta iurare nolint; *modo ne aut fastu, aut protervia, aut malitioso astu id faciant; sed expendant ipsi vicissim* quanta necessitate adacti sic loquamur, ut paulatim utili loquendi formae tandem assuefiant. Cavere etiam discant, ne, ubi occurrendum est ex una parte Arianis, ex altera Sabellianis, dum utrisque tergiversandi ansam praecidi stomachantur, nonnullam suspicionem iniiciant vel Arii se esse discipulos, vel Sabellii. Dicit Arius Christum esse Deum; sed mussitat factum esse et initium habuisse. Dicit unum cum patre; sed clam in suorum aures insusurrat, unitum esse ut caeteros fideles, quanquam singulari praerogativa. Dic consubstantialem, detraxeris versipelli larvam, et tamen nihil addis scripturis. Dicit Sabellius; patrem, filium et spiritum nihil in Deo distinctum sonare. Dic tres esse, vociferabitur te nominare tres deos. Dic in una Dei essentia personarum trinitatem: dixeris uno verbo quod scripturae loquuntur, et inanem loquacitatem compresseris. *Porro* si quos tam anxia constringit superstitio ut haec nomina non ferant, nemo tamen iam, vel si rumpatur, inficiari poterit, quum unum audimus, intelligendam esse substantiae unitatem; quum tres audimus in una essentia, *personas notari* in hac trinitate. Quo non fraudulenter confesso, verba nihil moramur. *Sed expertus pridem sum, et quidem saepius, quicunque de verbis pertinacius litigant, fovere occultum virus: ut magis expediat eos ultro provocare quam in eorum gratiam obscurius loqui.*

6. *Caeterum omissa de vocibus disputatione, iam de re ipsa dicere aggrediar. Personam igitur voco subsistentiam in Dei essentia, quae ad alios relata, proprietate incommunicabili distinguitur. Subsistentiae nomine aliud quiddam intelligi volumus quam essentiam. Si enim sermo simpliciter esset Deus, interea non haberet aliquid proprium, perperam dixisset Ioannes fuisse semper apud Deum* (Ioann. 1, 1). *Ubi continuo post addit, Deum quoque fuisse ipsum sermonem, ad unicam essentiam nos revocat. Sed quia apud Deum esse non potuit quin resideret in patre, hinc emergit illa subsistentia, quae etsi individuo nexu cum essentia coniuncta est, nec potest separari, specialem tamen habet notam qua ab ipsa differat.* [1]) *Iam ex tribus subsistentiis unamquamque dico ad alias relatam proprietate distingui. Relatio hic diserte exprimitur: quia ubi simplex fit Dei mentio et indefinita, non minus ad filium et spiritum pertinet nomen hoc quam ad patrem. Simul autem atque pater cum filio confertur, sua quemque proprietas ab altero discernit. Tertio quidquid singulis proprium est incommunicabile esse assero, quia in filium competere vel transferri non potest quidquid ad notam discretionis tribuitur patri. Neque vero mihi displicet Tertulliani* [2]) *definitio, modo dextre sumatur: esse quandam in Deo dispositionem vel oeconomiam quae de essentiae unitate nihil mutet.*

7. [3])Priusquam tamen longius progrediar, probanda erit et filii et spiritus sancti deitas; deinde ut inter se differant videbimus. Certe quum Dei verbum nobis proponitur in scriptura, absurdissimum fuerit imaginari fluxam duntaxat et evanidam

1) Libr. 5. de Trinit. c. 8 et 9. 2) Libr. 2. de Trinit. c. 2. 3) De conciliis §. 69.

1) *Edd. recentt.* distinguatur. 2) Libr. contra Praxeam c. 2. 3. 3) *Haec olim paulo aliter* (*l. l.* §. 8. *seq*).

vocem, quae in aerem emissa prodeat extra ipsum Deum; cuiusmodi et oracula patribus edita, et prophetiae omnes fuerunt; quum perpetua magis sapientia indicetur apud Deum residens, unde et oracula et prophetiae omnes prodierunt. Non enim minus (teste Petro 1 Petr. 1, 11) loquuti sunt spiritu Christi veteres prophetae quam apostoli, et quicunque postea coelestem doctrinam administrarunt. *Quia vero nondum manifestatus erat Christus, necesse est sermonem intelligere ante saecula ex patre genitum. Quod si sermonis fuit ille spiritus, cuius organa fuerunt prophetae, indubie colligimus verum fuisse Deum. Atque hoc in mundi creatione satis clare docet Moses, sermonem illum intermedium statuens. Cur enim diserte narrat Deum singulis operibus creandis dixisse: fiat hoc vel illud, nisi ut impervestigabilis Dei gloria in imagine sua reluceat? Nasutis et garrulis hoc eludere promptum esset, vocem accipi pro iussu et imperio. Sed meliores interpretes apostoli, qui tradunt* (Hebr. 1, 2) *per filium saecula esse condita, et portare omnia potenti suo verbo. Hic enim videmus verbum pro nutu vel mandato filii accipi, qui ipse aeternus et essentialis est patris sermo.* Nec vero sanis et modestis obscurum est quod dicit Solomon (Prov. 8, 22), ubi sapientiam inducit a Deo ante saecula genitam, et rerum creationi et cunctis Dei operibus praesidentem. *Nam temporarium quendam Dei nutum fingere, stultum ac frivolum esset; quum tunc exserere voluerit Deus fixum aeternumque suum consilium, atque etiam aliquid occultius. Quo etiam spectat dictum illud Christi* (Ioann. 5, 17), *pater meus et ego usque ad hunc diem operamur. Se enim a primo mundi exordio assiduum in opere cum patre fuisse affirmans, apertius explicat quod brevius attigerat Moses. Sic ergo Deum fuisse loquutum colligimus, ut sermoni in agendo suae essent partes, atque ita utriusque communis esset operatio.* Multo autem omnium clarissime Ioannes (1, 3), quum sermonem illum qui ab initio Deus apud Deum erat, rerum omnium causam simul cum Deo patre statuit. Nam et solidam permanentemque verbo attribuit essentiam, *et aliquid peculiare assignat, et dilucide ostendit quomodo Deus loquendo mundi fuerit creator.* Ergo ut omnes divinitus profectae revelationes verbi Dei titulo rite insigniuntur, ita verbum illud substantiale summo gradu locare convenit, oraculorum omnium scaturiginem, quod nulli varietati obnoxium, perpetuo unum idemque manet apud Deum, et Deus ipse est.

8. Hic obstrepunt nonnulli canes, qui quum suam illi divinitatem palam eripere non ausint, aeternitatem clam suffurantur. Dicunt enim, tum demum sermonem esse coepisse quum Deus in mundi creatione sacrum suum os aperuit. Sed nimis inconsiderate substantiae Dei novationem quandam affingunt. Nam ut quae externum opus respiciunt Dei nomina attribui ei coeperunt ab existentia operis ipsius, quale est quod coeli et terrae creator vocatur, ita nullum nomen agnoscit pietas vel admittit quod Deo aliquid novum in se ipso accidisse significet. *Nam si quid fuisset adventitium, concideret illud Iacobi* (1, 17), *manare desursum omne donum perfectum, et descendere a patre luminum, apud quem non est transmutatio, vel conversionis obumbratio. Nihil ergo minus ferendum quam principium fingere illius sermonis qui et deus semper fuit, et postea mundi opifex.* Sed argute scilicet ratiocinantur, Mosen, narrando Deum tunc primum loquutum esse, simul innuere nullum ante in ipso fuisse sermonem. *Quo nihil magis est nugatorium.* Neque enim quia manifestari aliquid certo tempore incipit, colligendum propterea erat, nunquam prius fuisse. Ego vero longe secus concludo: quum in ipso momento quo dixit Deus: fiat lux, sermonis virtus emerserit et exstiterit, ipsum multo ante fuisse. Quam dudum autem, si quis inquiret, nullum exordium reperiet. Neque enim certum temporis spatium terminat quum dicit ipse (Ioann. 17, 5): pater illustra filium gloria quam apud te initio possedi, antequam iacerentur mundi fundamenta. *Neque hoc praeteriit Ioannes; quia antequam ad mundi creationem descendat, principio sermonem apud Deum fuisse dicit.* Constituimus ergo rursum, sermonem extra temporis initium a Deo conceptum, apud ipsum perpetuo resedisse; unde et aeternitas et vera essentia et divinitas eius comprobatur.

9. *Etsi autem mediatoris personam nondum attingo, sed differo usque in eum locum ubi de redemptione agetur, quia tamen sine controversia inter omnes constare debet, Christum esse illum sermonem carne indutum, huc optime convenient quaecunque deitatem Christo asserunt testimonia.* Quum[1]) dicitur Psalmo 45: solium tuum Deus in saeculum et usque, tergiversantur Iudaei, nomen Elohim competere etiam in angelos et summas potestates. Atqui nusquam exstat similis in scriptura locus, qui thronum aeternum creaturae erigat; neque enim simpliciter Deus vocatur, sed aeternus quoque dominator. Deinde nemini defertur hic titulus, nisi cum adiectione, qualiter Moses fore dicitur Pharaoni in deum (Exod. 7, 1). *Alii in genitivo casu legunt, quod nimis insipidum est. Fateor quidem saepe divinum vocari quod singulari praestantia eximium est; sed ex contextu satis liquet durum illud esse et coactum, imo nequaquam quadrare. Verum si non cedat eorum pervicacia, certe non obscure* a Iesaia (9, 6) idem Christus inducitur et Deus, et summa potentia ornatus, quod unius Dei proprium est. Hoc est, inquit, no-

1) *Haec antea non verbo tenus eadem.*

men quo vocabunt eum, Deus fortis, pater futuri saeculi, etc. Oblatrant hic quoque Iudaei, et sic lectionem invertunt: hoc est nomen quo vocabit eum Deus fortis, pater futuri, etc. ut hoc duntaxat filio reliquum faciant, principem vocari pacis. Sed quorsum tot epitheta in Deum patrem hoc loco congesta forent, quum prophetae consilium sit Christum insignibus notis quae fidem in eo nostram aedificent, ornare? *Quare dubium non est quin eadem ratione Deus fortis nunc vocetur, qua paulo ante Immanuel.* Nihil autem dilucidius Ieremiae loco (23, 6) quaeri potest, hoc fore nomen quo vocabitur germen Davidis, Iehovah iustitia nostra. Nam quum doceant ipsi Iudaei ultro, alia Dei nomina nihil quam epitheta esse, hoc solum, quod ineffabile dicunt, esse substantivum ad exprimendam eius essentiam, colligimus filium unicum esse Deum et aeternum, qui alibi pronuntiat se gloriam suam non daturum alteri (Ies. 42, 8). Latebras quidem hic captant, quia et altari a se exstructo nomen istud imposuerit Moses, et Ezechiel civitati novae Ierusalem. Sed quis non videt altare exstrui in monimentum quod Deus sit exaltatio Mosis, nec Hierosolymam insigniri Dei nomine nisi ad testandam Dei praesentiam? Sic enim propheta loquitur: nomen civitatis ex illa die, Iehovah ibi (Ez. 48, 35). Moses vero in hunc modum: aedificavit altare, et vocavit eius nomen, Iehovah exaltatio mea (Exod. 17, 15). Sed maius scilicet certamen restat ex alio Ieremiae loco (33, 16), ubi hoc ipsum elogium ad Ierusalem refertur his verbis: hoc est nomen quo vocabunt eam, Iehovah iustitia nostra. Atqui tantum abest quin hoc testimonium officiat veritati quam defendimus, ut magis suffragetur. Quum enim antea Christum esse verum Iehovah testatus esset, unde fluit iustitia, nunc pronuntiat, ecclesiam Dei hoc vere ita sensuram, ut nomine ipso gloriari queat. *Itaque priore loco fons et causa iustitiae ponitur; deinde additur effectus.*

10. *Quod si non satisfaciunt haec Iudaeis, tam frequenter Iehovam statui in angeli persona, non video quibus cavillis eludant. Angelus apparuisse sanctis patribus dicitur* (Iud. c. 6 et 7; item c. 13). *Idem sibi nomen aeterni Dei vendicat. Si excipiat quispiam, personae quam sustinet respectu hoc dici, minime ita solvitur nodus. Neque enim servus, sacrificium offerri sibi permittens, suum Deo honorem eriperet. Atqui angelus panem se manducaturum negans, iubet offerri sacrificium Iehovae. Deinde vero se illum Iehovam esse re ipsa probat. Itaque Manuah et eius uxor ex hoc signo non angelum modo, sed Deum se vidisse colligunt. Unde vox illa: moriemur quia Deum vidimus. Dum vero respondet uxor, si voluisset nos occidere Iehovah, non suscepisset e manu nostra sacrificium; certe Deum fatetur qui angelus ante dictus est. Adde quod ipsa angeli responsio dubitationem tollit; cur de nomine meo interrogas quod est mirabile? Quo magis detestabilis fuit Serveti impietas, dum asseruit Deum nunquam patefactum fuisse Abrahae et aliis patribus, sed eius loco adoratum fuisse angelum. Recte autem et prudenter orthodoxi ecclesiae doctores sermonem Dei esse interpretati sunt principem illum angelum, qui iam tunc praeludio quodam fungi coepit mediatoris officio. Etsi enim nondum erat carne vestitus, descendit tamen quasi intermedius, ut familiarius ad fideles accederet. Propior igitur communicatio dedit ei angeli nomen; interea quod suum erat, retinuit, ut Deus esset ineffabilis gloriae. Idem sibi vult Oseas* (12, 5), *qui postquam recensuit luctam Iacob cum angelo, Iehovah, inquit, Deus exercituum, Iehovah memoriale nomen eius. Iterum oggannit Servetus, Deum gestasse personam angeli. Quasi vero non confirmet propheta quod a Mose dictum fuerat* (Gen. 32, 29. 30), *ut quid interrogas de nomine meo? Et confessio sancti patriarchae satis declarat non fuisse creatum angelum, sed in quo plena deitas resideret, quum dicit: vidi Deum facie ad faciem. Hinc etiam illud Pauli* (1 Cor. 10, 4), *Christum fuisse populi ducem in deserto; quia etsi nondum advenerat humiliationis tempus, figuram tamen proposuit aeternus ille sermo eius officii cui destinatus erat. Iam si absque contentione expenditur caput Zachariae secundum, angelus qui alterum angelum mittit, idem mox pronuntiatur Deus exercituum, et ei summa potentia adscribitur. Innumera testimonia omitto in quibus tuto acquiescit fides nostra, quamvis Iudaeos non admodum moveant. Nam quum dicitur apud Iesaiam* (Ies. 25, 9)*: ecce Deus noster iste; hic est Iehovah; exspectabimus eum, et servabit nos: oculatis patet monstrari Deum qui in salutem populi denuo exsurgit. Et emphaticae demonstrationes bis positae non alio sinunt hoc trahi quam ad Christum. Apertior etiamnum et solidior locus Malachiae* (3, 1), *ubi venturum dominatorem, qui tunc expetebatur, ad templum suum promittit. Certe nonnisi uni summo Deo sacrum fuit templum, quod tamen propheta Christo vendicat. Unde sequitur, eundem esse Deum qui semper adoratus fuit apud Iudaeos.*

11. Novum autem testamentum innumeris testimoniis scatet. Ideo danda est opera ut breviter potius seligamus pauca quam omnia congeramus. *Quamvis autem de eo loquuti sint apostoli, ex quo iam exstiterat mediator in carne; quidquid tamen adducam, probandae eius aeternae deitati apte conveniet.* In primis istud est singulari animadversione dignum, quod apostoli, quae de aeterno Deo praedicta erant, in Christo vel iam exhibita, vel olim repraesentanda docent. Nam ubi Iesaias (8, 14) Dominum exercituum Iudaeis et Israelitis in petram scandali et lapidem offensionis fore vaticinatur, id Paulus (Rom. 9, 33) asserit in Christo esse impletum. Dominum ergo illum exercituum Christum

esse declarat. Similiter alibi: oportet, inquit (Rom. 14, 10), nos omnes semel sisti ad tribunal Christi. Scriptum est enim: mihi flectetur omne genu, et omnis lingua iurabit mihi (Ies. 45, 23). Id quum apud Iesaiam de se Deus praedicet, Christus re ipsa in se exhibeat, consequitur illum ipsum Deum esse cuius gloria traduci alio non potest. Quod etiam ad Ephesios (Eph. 4, 8; Psal. 68, 19) ex Psalmis citat, in Deum unice competere liquet: ascendens in altum duxit captivitatem. Tum ascensionem eiusmodi adumbratam fuisse intelligens, quum insigni adversus exteras gentes victoria potentiam suam exseruit Deus, in Christo plenius exhibitam significat. Sic Ioannes gloriam filii fuisse testatur, quae Iesaiae per visionem revelata fuit (Ioann. 12, 41; Ies. 6, 1); quum tamen propheta ipse Dei maiestatem sibi visam scribat. Illa vero quae apostolus ad Hebraeos (1, 6. 10) in filium confert, non obscurum est, esse clarissima Dei elogia: tu in principio Domine fundasti coelum et terram, etc.; item: adorate eum omnes angeli eius. Neque tamen illis abutitur, quum ad Christum trahit. Siquidem quaecunque in Psalmis illis canuntur, solus ipse implevit. Ille enim fuit qui exsurgens misertus est Sion; ille qui omnium gentium et insularum regnum sibi asseruit. Et cur dubitasset Ioannes (1, 14) Dei maiestatem ad Christum referre, qui praefatus fuerat, verbum semper fuisse Deum? Quid formidasset Paulus Christum in Dei tribunali collocare (2 Cor. 5, 10), tam aperto praeconio eius divinitatem ante prosequutus (Rom. 9, 5), ubi dixerat, esse Deum in saecula benedictum? Atque ut appareat quam sibi bene in hac parte consentiat, alibi etiam Deum in carne manifestatum esse scribit (1 Tim. 3, 16). Si Deus est in saecula laudandus, ille est igitur cui soli omnem gloriam et honorem deberi, alio loco idem affirmat (1 Tim. 1, 17). Neque vero id dissimulat; quin palam clamat (Phil. 2, 6): quum in forma Dei esset, non fuisse ducturum rapinae loco si aequalem Deo se praebuisset; sed ultro se ipsum exinanivisse. Ac ne factitium quempiam Deum esse impii obstreperent, ultra progreditur Ioannes: ipse, inquit (1 Ioann. 5, 20), est verus Deus, et vita aeterna. Quanquam satis superque nobis esse debet, Deum nominari; praesertim ab eo teste qui diserte nobis non plures esse deos asseverat, sed unum. Ille autem Paulus est, qui sic loquitur (1 Cor. 8, 5): utcunque multi nominentur dii, sive in coelo, sive in terra, nobis tamen unus est Deus, ex quo omnia. Ex eodem ore quum audiamus Deum in carne manifestatum; Deum suo sanguine acquisivisse sibi ecclesiam (Act. 20, 28): quid secundum Deum imaginamur, quem ille nequaquam agnoscit? Et minime dubium est quin idem piis omnibus fuerit sensus. Thomas certe similiter Dominum et Deum suum aperte praedicando (Ioann. 20, 28), unicum illum esse Deum profitetur quem semper adoraverat.

12. Iam si ab operibus eius divinitatem censemus quae illi in scripturis ascribuntur, evidentius inde adhuc elucescet. Quum enim se ab initio una cum patre hactenus operari diceret, Iudaei ad alia eius dicta stupidissimi, senserunt tamen eum sibi divinam potentiam usurpare. Ac propterea (ut Ioannes refert 5, 17) magis eum quaerebant interficere, quod non sabbathum modo solvebat, sed et patrem suum dicebat Deum, aequalem se faciens Deo. Qualis ergo erit stupor noster, nisi hinc eius divinitatem plane astrui sentiamus? Et sane providentia et virtute mundum administrare, nutuque propriae virtutis omnia moderari (quod illi dat apostolus Hebr. 1, 3) non est nisi creatoris. Neque solam gubernandi orbis provinciam cum patre participat, sed alia quoque singula officia, quae creaturis communicari nequeant. Clamat Dominus per prophetam (Ies. 43, 25): ego sum, ego sum qui deleo iniquitates tuas propter me. Secundum hanc sententiam, quum iniuriam irrogari Deo Iudaei existimarent, eo quod peccata Christus remittebat, hanc potestatem sibi competere non tantum verbis asseruit, sed miraculo etiam comprobavit (Matth. 9, 6). Ergo peccatorum remissionis non ministerium, sed potestatem penes ipsum esse conspicimus, quam a se ad alium transituram Dominus negat. Quid? tacitas cordium cogitationes percontari et penetrare, an non solius Dei est? At eam quoque habuit Christus (Matth. 9, 4): unde colligitur eius divinitas.

13. In miraculis autem quam perspicue luculenteque apparet? Quibus etsi paria et similia tum prophetas tum apostolos edidisse fateor, in hoc tamen plurimum est discriminis, quod hi dona Dei suo ministerio dispensarunt, ille suam ipsius virtutem exseruit. Usus est quidem interdum precatione, quo gloriam ad patrem referret; sed videmus ut plurimum propriam eius virtutem nobis *ostensam*. Et quomodo non esset verus autor miraculorum, qui dispensationem aliis sua autoritate committit? Narrat enim evangelista (Matth. 10, 8; Marc. 3, 15 et 6, 7) illum dedisse apostolis potestatem mortuos suscitandi, leprosos curandi, eiiciendi daemones, etc. Illi autem sic ministerio eiusmodi defuncti sunt ut satis ostenderent virtutem non aliunde esse quam a Christo. In nomine Iesu Christi, inquit Petrus (Act. 3, 6), surge et ambula. Non mirum ergo si miracula sua obiecerit Christus, ad revincendam Iudaeorum incredulitatem, utpote quae virtute eius edita, amplissimum divinitatis testimonium reddebant (Ioann. 5, 36 et 14, 11 et 10, 37). Praeterea si extra Deum nulla est salus, nulla iustitia, nulla vita, Christus autem in se haec omnia continet, Deus certe ostenditur. Neque mihi quispiam obii-

ciat, diffusam a Deo in ipsum vitam aut salutem; non enim salutem accepisse, sed ipse salus esse dicitur. Et, si nemo bonus nisi solus Deus (Matth. 19, 17), quomodo esset purus homo, non dico bonus ac iustus, sed ipsa bonitas et iustitia? Quid, quod a primo creationis exordio, teste evangelista (Ioann. 1, 4), in ipso vita erat; et ipse vita iam tum existens, erat lux hominum? Proinde talibus documentis freti fidem in ipso nostram et spem reponere audemus; quum sciamus tamen sacrilegam esse impietatem si cuius fiducia in creaturis haereat. Creditis in Deum, inquit (Ioann. 14, 1), et in me credite. Atque ita Paulus duos Iesaiae locos (Ies. 28, 16 et 11, 10 coll. Rom. 10, 11 et 15, 12) interpretatur: quicunque *sperat* in eo non pudefiet; item: erit ex radice Isai qui consurget ad regendos populos; in ipso gentes sperabunt. Et quid de ea re plura *scripturae* testimonia persequamur, quum toties *occurrat* haec sententia: qui credit in me habet vitam aeternam (Ioann. 6, 47)? Iam quae ex fide pendet invocatio, illi etiam competit, quae tamen divinae maiestatis propria est, si quid aliud proprium habet. Dicit enim propheta: quicunque invocaverit nomen Iehovae, salvus erit (Iocl. 2, 32). Alter vero: turris fortissima nomen Iehova; ad ipsam confugiet iustus, et servabitur (Prov. 18, 10). Atqui in salutem invocatur nomen Christi; sequitur ergo ipsum esse Iehovam. Porro invocationis exemplum habemus in Stephano, quum dicit (Act. 7, 59): Domine Iesu, suscipe spiritum meum; deinde in universa ecclesia, quemadmodum Ananias testatur eodem libro (9, 13): Domine, inquit, scis quanta hic intulerit mala sanctis omnibus qui invocant nomen tuum. Ac quo apertius intelligatur totam divinitatis plenitudinem in Christo corporaliter habitare, fatetur apostolus (1 Cor. 2, 2), nullam inter Corinthios aliam doctrinam prae se tulisse quam eius cognitionem, nec aliud quam ipsam praedicasse. Quale istud quaeso et quantum est, filii duntaxat nomen annuntiari nobis, quos Deus iubet (Ier. 9, 24) in sui solius cognitione gloriari? Quis meram creaturam ipsum iactare ausit, cuius notitia unica est nostra gloriatio? Huc accedit quod salutationes *Pauli* epistolis praefixae eadem a filio precantur beneficia quae a patre: *quo docemur non modo illius intercessione* ad nos pervenire quae largitur coelestis pater, sed potentiae communione *filium ipsum esse autorem.* Quae practica notitia certior haud dubie solidiorque est qualibet otiosa speculatione. Illic enim pius animus Deum praesentissimum conspicit et paene attrectat, ubi se vivificari, illuminari, servari, iustificari ac sanctificari sentit.

14. Quare iisdem etiam e fontibus praecipue ad deitatem spiritus *asserendam* petenda est probatio. *Est quidem minime obscurum illud testimonium Mosis* (Gen. 1, 2) *in creationis historia, spiritum Dei expansum fuisse super abyssos, vel materiam informem; quia ostendit non modo pulchritudinem mundi quae nunc cernitur, vigere salvam spiritus virtute, sed antequam accederet hic ornatus, iam tunc in fovenda illa confusa mole spiritum fuisse operatum. Nullis etiam cavillis obnoxium est quod dicitur apud Iesaiam* (48, 16)*: et nunc Iehovah misit me et spiritus eius; quia summum in mittendis prophetis imperium cum spiritu sancto communicat; ex quo relucet divina eius maiestas. Sed optima, ut dixi, confirmatio nobis erit ex familiari usu.* Longe enim a creaturis alienum est quod illi scripturae tribuunt, et nos ipsi certa pietatis experientia discimus. Ille enim est qui ubique diffusus omnia sustinet, vegetat et vivificat in coelo et in terra. Iam hoc ipso creaturarum numero eximitur, quod nullis circumscribitur finibus, sed suum in omnia vigorem transfundendo, essentiam, vitam, et motionem illis inspirare, id vero plane divinum est. Deinde si regeneratio in vitam incorruptibilem quavis praesenti vegetatione superior est et multo excellentior, quid de eo censendum est cuius ex virtute procedit? Ipsum autem non mutuatitio, sed proprio vigore, regenerationis esse autorem scriptura multis locis docet; neque eius modo, sed futurae quoque immortalitatis. Denique in ipsum omnia, ut in filium, conferuntur quae maxime propria sunt divinitatis officia. Siquidem etiam profunda Dei scrutatur (1 Cor. 2, 10), cui nullus est inter creaturas consiliarius. Sapientiam et loquendi facultatem largitur; quum tamen Dominus Mosi pronuntiet, id facere suum esse solius (Exod. 4, 11). Sic per ipsum in Dei participationem venimus, ut eius virtutem sentiamus erga nos quodammodo vivificam. Iustificatio nostra eius opus est. Ab ipso est potentia, sanctificatio, veritas, gratia, et quidquid boni cogitari potest; quoniam unus est spiritus a quo profluit omne donorum genus. *Nam digna in primis notatu est sententia illa Pauli* (1 Cor. 12, 11 et seqq.)*: quamvis diversa sint dona, et multiplex variaque distributio, eundem tamen esse spiritum; quia ipsum non modo principium vel originem statuit, sed etiam autorem. Quod etiam clarius exprimitur paulo post his verbis: omnia distribuit unus et idem spiritus prout vult. Nisi enim esset aliquid in Deo subsistens, minime ei daretur arbitrium et voluntas. Clarissime ergo Paulus spiritum insignit divina potentia, et in Deo hypostatice residere demonstrat.*

15. Nec vero quum de ipso scriptura loquitur, a Dei appellatione abstinet. Paulus enim nos esse templum Dei ex eo colligit quia spiritus eius habitat in nobis (1 Cor. 3, 17 et 6, 19 et 2 Cor. 6, 16). Quod non est leviter praetereundum: siquidem quum toties promittat Deus se electurum nos sibi in templum, non aliter impletur ea promissio quam eius spiritu in nobis habitante. Certe, ut praeclare

dicit Augustinus:[1]) si ex lignis et lapidibus templum spiritui facere iuberemur, quia cultus hic soli Deo debetur, clarum esset divinitatis eius argumentum; nunc ergo quanto clarius istud est, quod non templum illi facere, sed nos ipsi esse debemus? Et apostolus ipse nunc templum nos Dei esse, nunc spiritus sancti eodem significatu scribit. Petrus vero Ananiam reprehendens quod spiritui sancto mentitus esset, non hominibus mentitum esse dicebat, sed Deo (Act. 5, 3. 4). Atque ubi Iesaias Dominum exercituum loquentem inducit, Paulus spiritum sanctum esse docet qui loquitur (Ies. 6, 9; Act. 28, 25). *Imo quum passim dicant prophetae, verba quae proferunt esse Dei exercituum, Christus et apostoli ad spiritum sanctum referunt; unde sequitur, verum esse Iehovam, qui praecipuus est prophetiarum autor. Rursus*, ubi Deus se ad iram populi contumacia provocatum conqueritur, pro eo Iesaias spiritum eius sanctum contristatum scribit (Ies. 63, 10). *Postremo, si blasphemia in spiritum neque in hoc saeculo, neque in futuro remittitur* (Matth. 12, 31; Marc. 3, 29; Luc. 12, 10), *quum veniam obtineat qui in filium blasphemavit, palam hinc asseritur divina eius maiestas, quam laedere vel imminuere, crimen inexpiabile est. Sciens ac volens supersedeo a multis testimoniis quibus usi sunt veteres. Plausibile illis visum est citare ex Davide* (Psal. 33, 6)*: verbo Domini coeli firmati sunt, et spiritu oris eius omnis virtus eorum; ut probarent non minus spiritus sancti opus esse mundum quam filii. Sed quum in Psalmis usitatum sit bis idem repetere, et quum apud Iesaiam spiritus oris idem valeat atque sermo* (Ies. 11, 4), *infirma illa ratio fuit. Itaque tantum parce attingere volui, quibus solide inniterentur piae mentes.*

16. *Quia autem Christi adventu clarius se patefecit Deus, ita etiam in tribus personis familiarius innotuit. Sed ex multis testimoniis unum hoc nobis sufficiat.* Nam Paulus (Eph. 4, 5) haec tria sic connectit, Deum, fidem et baptismum, ut ab uno ad aliud ratiocinetur: *nempe*, quia una est fides, ut inde unum esse Deum demonstret; quia unus est baptismus, inde quoque unam esse fidem ostendat. *Ergo,* si in unius Dei fidem ac religionem initiamur per baptismum, *nobis necesse est verum censere* Deum in cuius nomen baptizamur. *Nec vero dubium est quin hac solenni nuncupatione perfectam fidei lucem iam esse exhibitam testari voluerit Christus, quum diceret* (Matth. 28, 19)*: baptizate eos in nomen patris et filii et spiritus sancti. Siquidem hoc perinde valet atque baptizari in unius Dei nomen, qui solida claritate apparuit in patre filio et spiritu.* Unde plane constat in Dei essentia *residere* tres personas *in quibus Deus unus cognoscitur. Et sane* quum fides non circumspicere huc et illuc debeat, neque per varia discurrere, sed in unum Deum spectare, in eum conferri, in eo haerere: ex eo facile constituitur quod si varia sint fidei genera, plures etiam esse deos oporteat. Iam quia sacramentum est fidei baptismus, Dei unitatem nobis confirmat ex eo quod unus est. Hinc etiam conficitur, ut nonnisi in unum Deum baptizari liceat; quia eius amplectimur fidem in cuius nomen baptizamur. Quid ergo sibi vult Christus, quum in nomine patris et filii et spiritus sancti baptizari praecepit, nisi una fide in patrem, et filium et spiritum credendum esse? id vero quid aliud est quam clare testari patrem, filium et spiritum unum esse Deum? Itaque quum fixum illud maneat, Deum unum esse, non plures, verbum et spiritum non aliud esse quam ipsam Dei essentiam constituimus. Et vero stolidissime ineptiebant Ariani, qui filii divinitatem confitentes Dei substantiam illi adimebant. Nec absimilis Macedonianos rabies vexabat, qui per spiritum dona gratiae duntaxat in homines effusa intelligi volebant. Nam ut sapientia, intelligentia, prudentia, fortitudo, timor Domini, ab ipso proficiscuntur, ita unus ipse est sapientiae, prudentiae, fortitudinis, pietatis spiritus. Nec secundum gratiarum distributionem ipse dividitur; sed utcunque illae varie dividantur, idem tamen et unus manet, inquit apostolus (1 Cor. 12, 11).

17. Rursum et quaedam patris a verbo, verbi a spiritu distinctio scripturis demonstratur. In qua tamen excutienda, quanta religione ac sobrietate versandum sit, ipsa mysterii magnitudo nos admonet. Ac mihi sane vehementer istud Gregorii Nazianzeni[1]) arridet, *οὐ φθάνω τὸ ἓν νοῆσαι, καὶ τοῖς τρισὶ περιλάμπομαι· οὐ φθάνω τὰ τρία διελεῖν, καὶ εἰς τὸ ἓν ἀναφέρομαι:* non possum unum cogitare quin trium fulgore mox circumfundar; nec tria possum discernere quin subito ad unum referar. Proinde et nos eam personarum trinitatem ne imaginari in animum inducamus quae cogitationem seorsum distractam detineat, ac non ad illam mox unitatem reducat. Veram certe distinctionem insinuant patris, filii et spiritus vocabula, ne quis nuda epitheta esse putet, quibus a suis operibus varie designetur Deus, sed distinctionem non divisionem. Proprietatem filio a patre esse distinctam ostend*unt loci quos iam citavimus; quia sermo non fuisset apud Deum nisi alius esset a patre; neque gloriam suam habuisset apud patrem nisi ab eo distinctus. Similiter* patrem a se distinguit, quum alium esse dicit qui testimonium sibi perhibet (Ioann. 5, 32 et 8, 16). Atque huc tendit quod *alibi* dicitur, patrem per verbum omnia creasse: quod non poterat nisi ab ipso quodammodo distinctus. Praeterea non descendit pater in terram, sed is qui a patre exiit; non mortuus est, nec resurrexit, sed qui ab eo missus fue-

1) Ad Maximin. epist. 66 (170).

1) In serm. de sacro baptismate.

rat. Neque ab assumpta carne exordium habuit haec distinctio, sed antea quoque unigenitum in sinu patris fuisse manifestum est (Ioann. 1, 18). Quis enim asserere sustineat, tum demum sinum patris ingressum filium, quum e coelo descendit ad suscipiendam humanitatem? Erat ergo ante in sinu patris, et suam apud patrem gloriam obtinebat. Spiritus sancti a patre distinctionem Christus innuit, quum dicit eum a patre procedere; a se ipso autem, quoties alium vocat; ut quum alium consolatorem ab se mittendum denuntiat, et alibi saepius (Ioann. 14, 16 et 15, 26).

18. Enimvero ad vim distinctionis exprimendam, similitudines a rebus humanis mutuari nescio an expediat. Solent id quidem interdum facere veteres; sed simul fatentur plurimum differre quidquid pro simili in medium afferunt. Quo fit ut omnem audaciam hic reformidem; ne si quid intempestive productum fuerit, aut malignis calumniae, aut rudibus hallucinationis ansam praebeat. Quam tamen scripturis notatam distinctionem animadvertimus, subticeri non convenit. Ea autem est, quod patri principium agendi, rerumque omnium fons et scaturigo attribuitur; filio sapientia, consilium, ipsaque in rebus agendis dispensatio; at spiritui virtus et efficacia assignatur actionis. Porro, quanquam patris aeternitas, filii quoque et spiritus aeternitas est, quando nunquam Deus sine sapientia virtuteque sua esse potuit, in aeternitate autem non est quaerendum prius aut posterius, non est tamen inanis aut supervacua ordinis observatio, dum primus recensetur pater, deinde ex eo filius, postea ex utroque spiritus. Nam et mens uniuscuiusque eo sponte inclinat ut primo Deum consideret, deinde emergentem ex eo sapientiam, tum postremo virtutem qua consilii sui decreta exsequitur. Qua ratione, a patre duntaxat exsistere dicitur filius, a patre simul et filio spiritus. Multis id quidem locis, sed nusquam clarius quam cap. 8. ad Romanos (v. 9), ubi scilicet idem spiritus, nunc Christi, nunc eius qui suscitavit Christum a mortuis, promiscue vocatur, neque iniuria. Nam et Petrus (2 Petr. 1, 21) spiritum Christi fuisse testatur, quo vaticinati sunt prophetae; quum toties scriptura doceat spiritum fuisse Dei patris.

19. Porro simplicissimam Dei unitatem adeo non impedit ista distinctio, ut filium inde probare liceat unum esse cum patre Deum, quia uno simul cum eo spiritu constet; spiritum autem non aliud esse a patre et filio diversum, quia patris et filii sit spiritus. Siquidem in unaquaque hypostasi tota intelligitur natura, cum hoc, quod subest sua unicuique proprietas. Pater totus in filio est, totus in patre filius, quemadmodum ipse quoque asserit (Ioann. 14, 10 seq.): ego in patre, et pater in me; nec ulla essentiae differentia seiungi alterum ab altero scriptores ecclesiastici concedunt.[1]) His appellationibus quae distinctionem denotant, inquit Augustinus, hoc significatur quod ad se invicem referuntur; non ipsa substantia qua unum sunt. Quo sensu conciliandae sunt inter se veterum sententiae, quae pugnare alioqui nonnihil viderentur. Nunc enim patrem filii principium esse tradunt; nunc filium a se ipso et divinitatem et essentiam habere asseverant, adeoque unum esse cum patre principium. Eius diversitatis causam bene ac perspicue explicat Augustinus alibi,[2]) quum ita loquitur: Christus ad se Deus dicitur, ad patrem filius dicitur. Rursusque pater ad se Deus dicitur, ad filium dicitur pater. Quod dicitur ad filium pater, non est filius; quod dicitur filius ad patrem, non est pater; quod dicitur ad se pater et filius ad se, est idem Deus. Ergo quum de filio sine patris respectu simpliciter loquimur, bene et proprie ipsum a se esse asserimus; et ideo unicum vocamus principium: quum vero relationem quae illi cum patre est notamus, patrem filii principium merito facimus. *In huius rei explicatione quintus liber Augustini de Trinitate totus versatur. Longe vero tutius est in ea quam tradit relatione subsistere, quam subtilius penetrando ad sublime mysterium, per multas evanidas speculationes evagari.*

20. *Ergo, quibus cordi erit sobrietas, et qui fidei mensura contenti erunt, breviter quod utile est cognitu accipiant: nempe quum profitemur nos credere in unum Deum, sub Dei nomine intelligi unicam et simplicem essentiam, in qua comprehendimus tres personas vel hypostaseis: ideoque quoties Dei nomen indefinite ponitur, non minus filium et spiritum, quam patrem designari. Ubi autem adiungitur filius patri, tunc in medium venit relatio; atque ita distinguimus inter personas. Quia vero proprietates in personis ordinem secum ferunt, ut in patre sit principium et origo, quoties mentio fit patris et filii simul, vel spiritus, nomen Dei peculiariter patri tribuitur. Hoc modo retinetur unitas essentiae et habetur ratio ordinis, quae tamen ex filii et spiritus deitate nihil minuit. Et certe, quum ante visum fuerit apostolos asserere filium Dei illum esse quem Moses et prophetae testati sunt esse Iehovam, semper ad unitatem essentiae venire necesse est. Proinde nobis sacrilegium detestabile est, filium vocari alium Deum a patre; quia simplex Dei nomen relationem non admittit, nec potest Deus ad se ipsum dici hoc vel illud esse. Iam quod nomen Iehovae indefinite sumptum in Christum competat, ex Pauli etiam verbis* (2 Cor. 12, 9) *patet: propterea ter rogavi Dominum; quia ubi retulit Christi responsum: sufficit tibi*

1) Augustin. Homil. de temp. 38. De Trinit. et col. Ad Pascentium epist. 174 (238). Cyrillus libr. 7 de Trinit. Idem libr. 3 Dialog. 2) Tract. in Ioann. 39. Idem in Psal. 109. c. 13 et in Psal. 68. c. 5.

gratia mea, subiicit paulo post: ut inhabitet in me virtus Christi. Certum enim est nomen Domini pro Iehova illic esse positum; atque ita restringere ad personam mediatoris frivolum esset ac puerile, quando absoluta est oratio quae filium cum patre non comparat. Et scimus ex recepta Graecorum consuetudine apostolos passim nomen κυρίου substituere in locum Iehovae. Et ne procul quaerendum sit exemplum, non alio sensu oravit Dominum Paulus, quam quo citatur locus Ioelis a Petro (Act. 2, 16; Ioel. 2, 28)*: quisquis invocaverit nomen Domini, salvus erit. Ubi nomen hoc peculiariter filio ascribitur, aliam esse rationem constabit suo loco; nunc tenere satis est, quum absolute Paulus Deum rogasset, statim subiicere nomen Christi. Ita et totus Deus a Christo ipso spiritus nuncupatur. Nihil enim obstat quominus tota spiritualis sit Dei essentia, in qua pater, filius et spiritus comprehendantur. Quod ipsum ex scriptura planum fit; nam ut illic Deum audimus nominari spiritum, ita et spiritum sanctum, quatenus est hypostasis totius essentiae, audimus dici et Dei esse, et a Deo.*

21. Quoniam autem satan, ut fidem nostram ab ipsis radicibus convelleret, partim de divina filii et spiritus essentia, partim de personali distinctione ingentes *pugnas* semper movit, atque *ut* omnibus prope saeculis impios spiritus excitavit, qui *doctores* orthodoxos hac in parte vexarent, *ita et hodie ex veteribus favillis novum ignem accendere conatur, hic perversis quorundam deliriis occurrere operae pretium est. Hactenus dociles manu ducere, non autem cum praefractis et contentiosis manum conserere maxime propositum fuit; nunc autem veritas quae placide ostensa fuit, ab omnibus improborum calumniis asserenda.* Etsi praecipuum studium in hoc incumbet, ut habeant, qui faciles apertasque Dei verbo aures dederint, in quo certo pede consistant. Equidem hic, si quando alias in reconditis scripturae mysteriis, sobrie multaque cum moderatione philosophandum; adhibita etiam multa cautione, ne aut cogitatio aut lingua ultra procedat, quam verbi Dei fines se protendunt. Quomodo enim immensam Dei essentiam ad suum modulum mens humana definiat, quae nondum statuere certo potuit quale sit solis corpus, quod tamen oculis quotidie conspicitur? Imo vero, quomodo proprio ductu ad Dei usque substantiam excutiendam penetret, quae suam ipsius minime assequitur? Quare Deo libenter permittamus sui cognitionem. Ipse enim demum unus, ut inquit Hilarius,[1]) idoneus sibi testis est, qui nisi per se cognitus non est. Permittemus autem si et talem concipiemus ipsum qualem se nobis patefacit; nec de ipso aliunde sciscitabimur quam ex eius verbo. Exstant in hoc argumentum homiliae Chrysostomi quinque adversus Anomoeos, quibus tamen cohiberi sophistarum audacia non potuit quin fraena garrulitati laxarent. Nihilo enim modestius hic se gesserunt quam ubique solent. Cuius temeritatis infelicissimo successu admoneri nos decet, ut docilitate magis quam acumine in istam *quaestionem incumbere curae sit;* nec in animum inducamus aut Deum usquam *investigare* nisi in *sacro* eius verbo, aut de ipso quidquam cogitare nisi *praeeunte* eius verbo, aut loqui nisi ex eodem verbo *sumptum. Quod si, quae subest in una divinitate patris, filii et spiritus distinctio* (*ut est cognitu difficilis*) *ingeniis quibusdam plus facessit negotii et molestiae quam expediat, meminerint labyrinthum ingredi hominis mentes dum suae curiositati indulgent, atque ita regi se sustineant coelestibus oraculis, utcunque mysterii altitudinem non capiant.*

22. *Texere catalogum errorum quibus olim tentata fuit fidei sinceritas in hoc doctrinae capite, nimis longum esset, plerumque inutili taedio; ac haereticorum plerique crassis deliriis totam Dei gloriam ita aggressi sunt obruere, ut satis esse duxerint concutere ac turbare imperitos. Statim vero a paucis hominibus ebullierunt plures sectae, quae partim lacerarent Dei essentiam, partim distinctionem quae inter personas est confunderent. Porro si tenemus quod ante ex scriptura satis ostensum est, simplicem et individuam esse essentiam unius Dei, quae ad patrem et filium et spiritum pertineat; rursus patrem proprietate aliqua differre a filio, et filium a spiritu: non Ario tantum et Sabellio, sed aliis vetustis errorum autoribus clausa erit ianua. Sed quia nostro tempore exorti sunt phrenetici quidam, ut Servetus et similes, qui novis praestigiis omnia involverunt, paucis eorum fallacias discutere operae pretium est. Serveto nomen trinitatis ita fuit exosum, imo detestabile, ut trinitarios omnes, quos vocabat, diceret esse atheos. Omitto insulsas voces quas ad conviciandum excogitavit. Haec quidem speculationum eius fuit summa, tripartitum induci Deum ubi in eius essentia residere dicuntur tres personae, triademque hanc esse imaginariam, quia cum Dei unitate pugnet. Interea personas voluit esse externas quasdam ideas, quae vere non subsistant in essentia Dei, sed Deum nobis hac vel illa specie figurent; ac initio quidem nihil in Deo fuisse distinctum, quia olim idem erat verbum quod spiritus; sed ex quo emersit Christus Deus de Deo, spiritum etiam alium ex ipso Deum fluxisse. Etsi autem allegoriis interdum fucat suas naenias, ut quum dicit sermonem aeternum Dei fuisse spiritum Christi apud Deum, et relucentiam ideae; item, spiritum fuisse deitatis umbram; postea tamen utriusque deitatem in nihilum redigit, asserens secundum dispensationis modum tam in filio quam in spiritu partem esse Dei, sicuti idem spiritus substantialiter in nobis atque etiam in lignis et lapidibus Dei portio est. Quid de mediatoris per-*

1) Libr. 1. de Trinit. c. 19.

sona blateret, suo loco videbimus. Prodigiosum vero hoc commentum, personam nihil aliud esse quam visibilem gloriae Dei speciem, non longa refutatione indiget. Nam quum Ioannes nondum creato mundo λόγον fuisse Deum pronuntiet (Ioann. 1, 1), *longe ab idea discernit. Si vero tunc quoque et ab ultima aeternitate λόγος ille, qui Deus erat, fuit apud patrem, et propria sua gloria apud patrem insignis fuit* (Ioann. 17, 5), *non potuit certe externus esse aut figurativus splendor; sed necessario sequitur fuisse hypostasin, quae in Deo ipso intus resideret. Quanquam autem non fit spiritus mentio nisi in historia creationis mundi, non tamen illic inducitur ut umbra, sed essentialis Dei virtus, quum narrat Moses informem quoque illam massam fuisse in eo suffultam* (Gen. 1, 2). *Aeternum igitur spiritum semper in Deo fuisse tunc apparuit, dum fovendo sustinuit confusam coeli et terrae materiam, donec accederet pulchritudo et series. Certe nondum potuit effigies vel repraesentatio Dei esse, uti somniat Servetus. Alibi vero suam impietatem apertius detegere cogitur, quod Deus aeterna sua ratione filium sibi visibilem decernens, hoc modo visibilem se exhibuit. Nam si hoc verum sit, non alia relinquitur Christo divinitas, nisi quatenus aeterno Dei decreto filius est ordinatus. Adde quod spectra illa quae in locum hypostaseon supponit, sic transformat, ut nova accidentia Deo affingere non dubitet. Illud vero omnium maxime exsecrandum, quod tam filium Dei quam spiritum promiscue creaturis omnibus permiscet. Partes enim et partitiones palam asserit esse in essentia Dei, quarum unaquaeque portio Deus est; praesertim vero spiritus fidelium coaeternos dicit et consubstantiales Deo: quamvis alibi substantialem deitatem non tantum hominis animae, sed aliis rebus creatis assignet.*

23. *Ex hac lacuna prodiit aliud non dissimile monstrum. Nebulones enim quidam, ut serveticae impietatis invidiam ac dedecus effugerent, tres quidem personas esse confessi sunt, sed ratione addita, quod pater, qui vere et proprie unicus est Deus, filium et spiritum formando, suam in eos deitatem transfudit. Nec vero abstinent ab horrendo loquendi genere, patrem hac nota distingui a filio et spiritu, quia sit solus essentiator. Colorem hunc primo obtendunt, passim Christum vocari Dei filium; unde colligunt non alium proprie Deum esse nisi patrem. Atqui non observant, quamvis Dei nomen filio quoque sit commune, tamen κατ' ἐξοχὴν patri interdum adscribi, quia fons est ac principium deitatis; idque ut notetur simplex essentiae unitas. Excipiunt, si vere est Dei filius, absurdum esse censeri personae filium. Ego utrumque verum esse respondeo, Dei nempe esse filium, quia sermo est a patre ante saecula genitus (nondum enim de mediatoris persona nobis sermo est), et tamen explicandi causa habendam esse rationem personae, ut nomen Dei non simpliciter sumatur, sed pro patre. Nam si non alium censemus Deum quam patrem, non obscure deiicitur filius ab hoc gradu. Ergo quoties deitatis fit mentio, minime admitti debet antithesis inter filium et patrem, quasi huic tantum conveniat nomen veri Dei. Nam sane Deus qui Iesaiae apparuit* (Ies. 6, 1), *verus et unicus fuit Deus; quem tamen Ioannes* (12, 41) *affirmat fuisse Christum. Qui etiam per os Iesaiae* (8, 14) *testatus est se fore in lapidem offendiculi Iudaeis, unicus erat Deus: quem Paulus* (Rom. 9, 33) *Christum fuisse pronuntiat. Quum per Iesaiam* (45, 23) *clamat, vivo ego, mihi flectetur omne genu, unicus Deus est: atqui idem Paulus* (Rom. 14, 11) *Christum interpretatur. Huc accedunt quae recitat apostolus* (Hebr. 1, 10 et 6) *testimonia: tu Deus fundasti coelum et terram* (Psal. 102, 26). *Item: adorent eum omnes angeli Dei* (Psal. 97, 7), *quae nonnisi in unicum Deum competunt: quum tamen propria Christi elogia esse contendat. Nec valet cavillum illud, transferri ad Christum quod Dei proprium est, quia sit relucentia gloriae ipsius. Nam quum ubique ponatur nomen Iehovae, sequitur deitatis respectu ex se ipso esse. Nam si est Iehovah, negari non potest quin idem sit ille Deus qui per Iesaiam alibi* (44, 6) *clamat: ego, ego sum, et praeter me non est Deus. Expendere etiam convenit illud Ieremiae* (10, 11)*: dii qui non fecerunt coelum et terram, pereant de terra quae sub coelo est: quando ex opposito fateri necesse erit filium Dei eum esse cuius deitas saepius apud Iesaiam probatur ex mundi creatione. Quomodo autem creator qui omnibus esse dat, non erit ex se ipso, sed essentiam aliunde mutuabitur? Nam quisquis essentiatum a patre filium esse dicit, a se ipso negat esse. Reclamat autem spiritus sanctus, illum Iehovah nominans. Iam si demus totam essentiam esse in solo patre, vel fiet partibilis, vel eripietur filio; atque ita spoliatus sua essentia, titularis solum erit Deus. Essentia Dei, si creditur istis nugatoribus, soli patri convenit, quatenus ipse solus est, et est filii essentiator. Ita divinitas filii quiddam erit abstractum a Dei essentia, vel derivatio partis a toto. Iam concedant ex suo principio necesse est, spiritum esse solius patris: quia si derivatio est a prima essentia, quae nonnisi patri propria est, iure non censebitur spiritus filii, quod tamen refellitur Pauli testimonio, ubi communem Christo et patri facit. Ad haec si expungitur e trinitate patris persona, in quo a filio et spiritu differet nisi quia solus est ipse Deus? Fatentur Christum esse Deum, et tamen a patre differre. Vicissim notam aliquam discretionis esse oportet, ne pater sit filius. Qui in essentia eam ponunt, manifeste in nihilum redigunt veram Christi deitatem, quae sine essentia esse non potest, et quidem tota. Non differet certe pater a filio, nisi proprium aliquid habeat in se quod filio commune non sit. Quid iam reperient in quo eum distinguant? Si in essentia est discretio, respondeant annon*

cum filio eam communicaverit. Hoc vero non potuit esse ex parte: quia dimidium fabricare Deum nefas esset. Adde quod hoc modo foede lacerarent Dei essentiam. Restat ut tota et in solidum patris et filii sit communis. Quod si verum est, iam sane quoad ipsam nulla erit alterius ab altero discretio. Si excipiant, patrem essentiando manere nihilominus unicum Deum, penes quem sit essentia: Christus ergo figurativus erit Deus, ac specie tantum vel nomine, non re ipsa; quia Deo nihil magis proprium quam esse, iuxta illud: qui est, misit me ad vos (Exod. 3, 14).

24. *Falsum quidem esse quod sumunt, quoties absolute fit Dei mentio in scriptura, non nisi patrem intelligi ex multis locis refellere promptum est; et in illis ipsis, quos pro se citant, turpiter produnt suam incogitantiam, quia illic filii nomen apponitur. Unde apparet relative accipi Dei nomen, ideoque restringi ad patris personam; ac eorum obiectio uno verbo diluitur. Nisi solus pater, inquiunt, verus esset Deus, suus ipse pater esset. Neque enim absurdum est, propter gradum et ordinem Deum peculiariter vocari qui non solum genuit ex se suam sapientiam, sed Deus etiam est mediatoris, siculi plenius suo loco disseram. Nam ex quo manifestatus est in carne Christus, filius Dei vocatur, non tantum quatenus ante saecula genitus ex patre fuit aeternus sermo, sed quia mediatoris suscepit personam et munus, ut Deo nos coniungeret. Et quoniam filium a Dei honore tam audacter excludunt, scire velim: quum pronuntiat* (Matth. 19, 17) *nullum esse bonum praeter unum Deum, an se bonitate privet. Non loquor de humana eius natura, ne forte excipiant, quidquid in ea boni fuit, ex gratuito dono fluxisse; quaero an sermo aeternus Dei bonus sit necne. Si negent, satis convicta tenetur eorum impietas; fatendo se ipsos iugulant. Quod autem primo intuitu videtur Christus a se removere nomen boni, sententiam nostram magis confirmat: nempe quum singulare sit unius Dei elogium, quatenus ex vulgari more salutatus fuerat bonus, falsum honorem repudians, bonitatem qua pollet divinam esse admonet. Quaero etiam, ubi affirmat Paulus* (1 Tim. 1, 17) *solum Deum esse immortalem, sapientem et veracem, an his verbis in ordinem mortalium, stultorum et fallacium redigatur Christus? Non erit igitur immortalis, qui ab initio vita fuit ut angelis immortalitatem conferret? non erit sapiens, qui aeterna est Dei sapientia? non erit verax ipsa veritas? Quaero praeterea Christumne adorandum censeant? Si enim hoc iure sibi vendicat* (Phil. 2, 10), *ut flectatur coram ipso omne genu, sequitur illum esse Deum, qui in lege vetuit quemquam alium praeter se adorari. De solo patre sic accipi volunt quod apud Iesaium* (44, 6) *dicitur: ego sum, ac nemo praeter me; hoc testimonium in ipsos retorqueo, quando videmus Christo attribui quidquid Dei est. Nec locus est eorum cavillo, Christum in carne fuisse exaltatum in qua exinanitus fuerat, et carnis respectu omne imperium illi datum esse in coelo et in terra: quia etsi extenditur regis et iudicis maiestas ad totam mediatoris personam, nisi tamen Deus manifestatus esset in carne, non potuit in tantam altitudinem extolli quin Deus secum ipse pugnaret. Atque hanc controversiam optime Paulus tollit* (Phil. 2, 6. 7), *aequalem Deo fuisse docens, antequam se exinaniret sub forma servi. Porro aequalitas ista quomodo staret, nisi fuisset Deus ille cuius nomen est Ia et Iehovah, qui equitat super Cherubim, qui rex est totius terrae, et rex saeculorum? Iam utcunque obstrepant, non potest eripi Christo quod alibi dicit Iesaias* (25, 9): *hic, hic est Deus noster, exspectavimus eum; quando his verbis adventum Dei redemptoris describit qui non modo ab exsilio babylonico populum reduceret, sed ecclesiam plene restitueret omnibus numeris. Altero etiam cavillo nihil proficiunt, Christum fuisse Deum in patre suo. Nam etsi fatemur ratione ordinis et gradus principium divinitatis esse in patre, detestabile tamen esse dicimus commentum illud, solius patris essentiam esse propriam, quasi filii deificator esset: quia hoc modo vel multiplex esset essentia, vel titulo et imaginatione tenus Christum appellant Deum. Si concedant filium esse Deum, sed secundum a patre, iam in ipso genita et formata erit essentia, quae est in patre ingenita et informis. Scio multis nasutis ludibrio esse quod ex verbis Mosis personarum distinctionem elicimus, ubi Deum sic loquentem inducit* (Gen. 1, 26): *faciamus hominem ad imaginem nostram. Vident tamen pii lectores quam frigide atque inepte hoc velut colloquium induceret Moses, nisi subessent in uno Deo plures personae. Iam quos alloquitur pater, certum est fuisse increatos; nihil vero increatum, excepto ipso Deo et quidem uno. Nunc ergo nisi concedant patris, filii et spiritus communem fuisse creandi potestatem, et commune iubendi imperium, sequetur Deum non intus secum ita loquutum esse, sed direxisse ad alios extraneos opifices sermonem. Denique locus unus duo simul eorum obiecta facile expediet. Nam quod pronuntiat Christus ipse* (Ioann. 4, 24), *Deum esse spiritum, ad patrem solum restringi consentaneum non esset, ac si sermo ipse non esset spiritualis naturae. Quod si filio similiter, ut patri, convenit nomen spiritus, sub indefinito Dei nomine filium comprehendi colligo. Subiicit tamen continuo post, non alios probari cultores patri nisi qui eum in spiritu et veritate adorant. Unde alterum consequitur, quia sub capite fungitur Christus officio doctoris, Dei nomen patri adscribere, non ut aboleat suam ipsius deitatem, sed ut gradatim nos ad eam attollat.*

25. *Sed in eo scilicet hallucinantur quod individua somniant, quorum singula partem obtineant essentiae. Atqui ex scripturis docemur unum essentialiter Deum esse, ideoque essentiam tam filii quam spiritus esse ingenitam. Sed quatenus pater ordine primus est, atque ex se genuit suam sapientiam, merito,*

ut nuper dictum est, censetur principium et fons totius divinitatis. Ita Deus indefinite est ingenitus, et pater etiam personae respectu ingenitus. Stulte etiam putant se ex nostra sententia colligere quaternitatem statui, quia falso et calumniose cerebri sui commentum nobis adscribunt, quasi derivative fingamus prodire ex una essentia tres personas: quum ex scriptis nostris liqueat non abstrahere nos personas ab essentia, sed, quamvis in ipsa resideant, distinctionem interponere. Si separatae essent ab essentia personae, probabilis forte esset eorum ratio; sed hoc modo trinitas esset deorum, non personarum quas in se continet unus Deus. Ita solvitur futilis eorum quaestio, concurratne essentia ad conflandam trinitatem? quasi tres deos ex illa descendere imaginemur. Quod excipiunt, trinitatem igitur fore sine Deo, ex eadem insulsitate nascitur; quia etsi ad distinctionem non concurrit ut pars vel membrum, non tamen personae sine ipsa, vel extra ipsam: quia et pater, nisi Deus esset, non poterat esse pater; et filius non aliter filius nisi quia Deus. Deitatem ergo absolute ex se ipsa esse dicimus. Unde et filium, quatenus Deus est, fatemur ex se ipso esse, sublato personae respectu; quatenus vero filius est, dicimus esse ex patre. Ita essentia eius principio caret; personae vero principium est ipse Deus. Et quidem orthodoxi scriptores, quicunque olim de trinitate loquuti sunt, ad personas tantum retulerunt hoc nomen; quando non modo absurdus esset error, in ipsa distinctione complecti essentiam, sed nimis crassa impietas. Nam qui volunt tria concurrere, essentiam, filium et spiritum, eos filii et spiritus essentiam exinanire palam est. Alioqui partes inter se commistae conciderent; quod est in omni distinctione vitiosum. Denique si pater et Deus synonyma essent, sic deificator esset pater; nihil in filio residuum esset praeter umbram; nec aliud esset trinitas quam coniunctio Dei unius cum duabus rebus creatis.

26. *Quod obiiciunt, Christum, si proprie sit Deus, filium Dei perperam vocari, iam responsum est, quia fit unius personae ad alteram comparatio, nomen Dei non sumi indefinite, sed restringi ad patrem, quatenus deitatis est principium, non essentiando, ut fanatici nugantur, sed ratione ordinis. Hoc sensu accipitur sermo ille Christi ad patrem* (Ioann. 17, 3)*: haec est vita aeterna ut credant te unum verum Deum, et quem misisti Iesum Christum. Nam in mediatoris persona loquens, medium gradum tenet inter Deum et homines, neque tamen ideo imminuitur eius maiestas. Nam etsi se ipsum exinanivit, gloriam tamen suam, quae abscondita fuit coram mundo, non perdidit apud patrem. Sic apostolus ad Hebraeos* (1, 10 et 2, 9), *quanquam fatetur exiguo tempore fuisse imminutum infra angelos, non tamen dubitat simul asserere, aeternum esse Deum qui fundavit terram. Tenendum igitur est, quoties Christus in persona mediatoris patrem compellat, sub hoc Dei nomine divinitatem complecti, quae ipsius quoque est. Sic quum apostolis diceret* (Ioann. 14, 28 et 16, 7)*: expedit me ascendere ad patrem, quia pater maior me est, non secundam divinitatem tantum sibi tribuit, ut sit quoad aeternam essentiam patre inferior; sed quia coelesti gloria potitus fideles colligit in eius participationem. In superiore gradu patrem locat, qua tenus differt conspicua splendoris perfectio, quae in coelo apparet, ab ea gloriae mensura quae conspecta fuit in ipso carne vestito. Eadem ratione alibi* (1 Cor. 15, 24) *Paulus Christum dicit redditurum Deo et patri regnum, ut sit Deus omnia in omnibus. Nihil absurdius quam auferre perpetuitatem Christi deitati. Quod si nunquam desinet esse Dei filius, sed idem manebit semper qui fuit ab initio, sequitur, sub patris nomine unicam Dei essentiam, quae utriusque communis est, comprehendi. Et certe ideo ad nos descendit Christus ut, ad patrem attollendo, simul etiam ad se ipsum attolleret, quatenus unum est cum patre. Nomen ergo Dei exclusive ad patrem restringere, ut filio auferatur, neque fas neque rectum est. Nam et hac de causa verum esse Deum asserit Ioannes* (1, 1), *ne quis secundo deitatis gradu subsidere putet infra patrem. Ac miror quid sibi velint isti novorum deorum fabri, dum Christum verum Deum confessi, mox eum excludunt a patris deitate; quasi possit esse verus Deus nisi qui unus est, aut transfusa divinitas non sit novum aliquod figmentum.*

27. *Quod multos locos accumulant ex Irenaeo, ubi patrem Christi asserit esse unicum et aeternum Deum Israel, vel pudenda inscitia est, vel summa improbitas. Animadvertere enim debuerant sancto viro negotium et certamen fuisse cum phreneticis, qui patrem Christi negabant illum esse Deum qui per Mosen et prophetas olim loquutus fuerat, sed nescio quod spectrum e labe mundi productum. Itaque in hoc totus est, ut palam faciat non alium praedicari in scriptura Deum quam Christi patrem, et perperam alium excogitari, ac proinde nihil mirum si toties concludat non alium fuisse deum Israelis quam qui celebratur a Christo et apostolis. Sic etiam nunc, ubi diverso errori resistendum est, vere dicemus, Deum qui olim apparuit patribus, non alium fuisse quam Christum. Porro, si quis excipiat fuisse patrem, in promptu erit responsio, dum pro filii divinitate pugnamus, nos patrem minime excludere. Ad hoc Irenaei consilium si attendant lectores, cessabit omnis contentio. Quin etiam ex sexto capite lib. 3. tota lis facile dirimitur, ubi in hoc unum insistit pius vir, qui absolute et indefinite vocatur in scriptura deus, illum esse vere unicum Deum: Christum vero absolute Deum vocari. Meminerimus hunc fuisse disceptationis statum, sicuti ex toto progressu patet, ac praesertim libri secundi cap. 46.*[1] *non vocari patrem aenigmatice et*

1) *Nobis II.* 27.

parabolice qui vere non sit deus. Adde quod alibi (lib. 3. c. 9) *coniunctim tam filium quam patrem praedicatum fuisse deum contendit a prophetis et apostolis. Postea* (cap. 12) *vero definit quomodo Christus, qui dominus est omnium et rex, et deus, et iudex, ab eo qui est Deus omnium acceperit potestatem: nempe subiectionis respectu, quia humiliatus est usque ad mortem crucis. Interea paulo post* (cap. 16) *affirmat, filium esse opificem coeli et terrae, qui legem tulit per Mosis manum et patribus apparuit. Iam si quis blateret, Irenaeo solum patrem esse Deum Israel, regeram quod idem scriptor aperte tradit,*[1] *Christum unum et eundem exsistere; sicuti etiam ad eum refert vaticinium Habacuc: Deus ab austro veniet. Eodem pertinet quod legitur cap. 9. lib. 4.: ipse igitur Christus cum patre vivorum est deus. Et eiusdem libri cap. 12.*[2]) *interpretatur Abraham credidisse Deo, quia factor coeli et terrae, et solus deus sit Christus.*

28. *Tertullianum*[3]) *nihilo verius patronum sibi asciscunt; quia, etsi asper interdum et spinosus est in suo loquendi genere, summam tamen doctrinae, quam tuemur, non ambigue tradit: nempe quum unus sit Deus, dispensatione tamen vel oeconomia esse eius sermonem; unicum esse Deum substantiae unitate, et nihilominus unitatem dispensationis mysterio in trinitatem disponi; tres esse, non statu, sed gradu; nec substantia, sed forma; nec potestate, sed serie. Dicit quidem se defendere secundum a patre filium, sed non alium intelligit nisi distinctione. Visibilem alicubi filium dicit; sed postquam in utramque partem ratiocinatus est, definit invisibilem esse quatenus est sermo. Denique patrem sua persona determinari affirmans, alienissimum se probat ab eo commento quod refellimus. Et quanquam non alium Deum agnoscit quam patrem, se ipsum tamen proximo contextu explicans, se non exclusive loqui ostendit filii respectu, quia negat alium esse a patre Deum, ideoque non violari monarchiam personae distinctione. Atque ex perpetuo eius consilio verborum sensum colligere promptum est. Contendit enim adversus Praxeam, quamvis in tres personas distinctus sit Deus, non tamen fieri plures deos, neque discerpi unitatem. Et quia secundum Praxeae commentum Christus non poterat Deus esse quin idem esset pater, ideo tantopere de distinctione laborat. Quod vero sermonem et spiritum vocat portionem totius, etsi dura est loquutio, excusabilis tamen est, quando ad substantiam non refertur, sed dispositionem tantum et oeconomiam notat quae solis personis convenit, Tertulliano ipso teste. Inde etiam pendet illud: quot personae tibi videntur, perversissime Praxea, nisi quot sunt voces? Sic etiam paulo post: ut credant patrem et filium in suis quemque nominibus et personis. His arbitror satis refelli posse eorum impudentiam qui ex Tertulliani autoritate fucum tentant facere simplicibus.*

29. *Et certe quisquis diligenter veterum scripta inter se conferet, non aliud reperiet apud Irenaeum quam quod ab aliis, qui deinde sequuti sunt, proditum fuit. Iustinus unus est ex vetustissimis; nobis autem per omnia suffragatur. Obiectent, tam ab illo quam a reliquis patrem Christi vocari unum Deum. Idem Hilarius quoque docet, imo asperius loquitur, aeternitatem esse in patre. An ut filio auferat Dei essentiam? Atqui in eius fidei quam sequimur defensione totus est. Nec tamen eos pudet mutila nescio quae dicta excerpere, ex quibus persuadeant Hilarium esse erroris sui patronum. Ignatium quod obtendunt, si velint quidquam habere momenti, probent apostolos legem tulisse de quadragesima et similibus corruptelis. Nihil naeniis illis, quae sub Ignatii nomine editae sunt, putidius. Quo minus tolerabilis est eorum impudentia, qui talibus larvis ad fallendum se instruunt. Porro hinc veterum consensus clare perspicitur, quod neque in concilio nicaeno Arius ex cuiusquam probati scriptoris autoritate fucum facere ausus est, et nemo ex Graecis vel Latinis excusat a prioribus se dissentire. Augustinus, cui nebulones isti infestissimi sunt, quam sedulo excusserit omnium scripta, et quam reverenter amplexus sit, dicere nihil attinet. Certe in minimis quibusque scrupulis ostendere solet cur ab illis discedere cogatur. In hoc etiam argumento, si quid ambiguum vel obscurum legerit apud alios, non dissimulat. Quam tamen isti oppugnant doctrinam pro confesso sumit, ab ultima antiquitate sine controversia fuisse receptam; neque tamen quid ante docuissent alii, ipsum latuisse, vel ex uno verbo constat, ubi dicit in patre esse unitatem, libro de doctrina christiana primo. An garrient sui tunc fuisse oblitum? Atqui alibi ab hac calumnia se purgat, ubi patrem vocat principium totius deitatis, quia a nullo est; prudenter scilicet expendens specialiter patri adscribi Dei nomen, quod nisi ab ipso fiat initium, concipi nequeat simplex Dei unitas. His etiam demum, ut spero, agnoscet pius lector omnes calumnias discussas, quibus satan hactenus puram doctrinae fidem pervertere vel obtenebrare molitus est. Denique totam huius doctrinae summam fideliter esse explicatam confido, siquidem modum curiositati imponant lectores, nec molestas et perplexas disputationes cupidius quam par sit sibi accersant. Nam quos oblectat speculandi intemperies, minime placandos suscipio. Certe nihil astute praeterii quod mihi adversum esse putarem; sed dum ecclesiae aedificationi studeo, multa non attingere consultius visum est, quae et parum prodessent, et lectores gravarent supervacua molestia. Quid enim disputare attinet an semper generet pater? quando stulte fingitur continuus actus generandi, ex quo liquet ab aeterno tres in Deo personas substitisse.*

1) Cap. 18 et 23 eiusdem libr., *n. bis c.* 16, 2 *et* 20, 4. 2) *Alias c.* 4, 3 *et* 5, 3. 3) Libro adversus Praxeam *passim.*

CAPUT XIV. [1])

In ipsa etiam mundi et rerum omnium creatione scripturam certis notis discernere verum Deum a fictitiis.

1. *Quanquam falsorum deorum cultoribus socordiam merito exprobrat Iesaias* (40, 21), *quod ex terrae fundamentis et coelorum ambitu non didicerint quisnam esset verus Deus, quae tamen est ingenii nostri tarditas et hebetudo, necesse fuit, ne ad gentium figmenta defluerent fideles, expressius illis depingi verum Deum. Nam quum evanida sit quae apud philosophos maxime tolerabilis habetur descriptio, Deum mentem esse mundi, ipsum familiarius a nobis cognosci operae pretium est, ne semper in ambiguo vacillemus. Itaque historiam creationis exstare voluit, cui innixa ecclesiae fides non alium Deum quaereret nisi qui propositus est a Mose opifex mundi et conditor. Illic primo notatum est tempus, ut continua annorum serie fideles ad primam humani generis et rerum omnium originem pervenirent. Quae apprime utilis est cognitio, non tantum ut prodigiosis fabulis, quae in Aegypto et aliis terrae plagis olim grassatae sunt, obviam eatur, sed etiam ut cognito mundi exordio clarius eluceat Dei aeternitas, nosque in sui admirationem magis rapiat. Neque vero movere nos debet profana illa subsannatio, mirum esse cur non citius venerit Deo in mentem, coelum et terram condere, sed otiosus immensum spatium praeterfluere siverit, quod ante plurima aetatum millia efficere posset, quum ad sex annorum millia nondum pervenerit mundi ad ultimum finem vergentis diuturnitas. Nam cur tamdiu distulerit Deus, neque fas est nobis inquirere, neque expedit; quia si eo usque penetrare contendat mens humana, centies in itinere deficiet. Neque etiam cognitu utile esset quod Deus ipse, ut fidei nostrae modestiam probaret, consulto voluit celatum esse. Ac scite pius ille senex,* [2]) *quum protervus quispiam ex eo per ludibrium quaereret, quid ante creatum mundum egisset Deus? respondit fabricasse inferos curiosis. Haec non minus gravis quam severa admonitio compescat lasciviam, quae multos titillat, adeoque impellit ad pravas et noxias speculationes. Denique meminerimus, Deum illum invisibilem et cuius incomprehensibilis est sapientia, virtus et iustitia, Mosis historiam speculi loco nobis proponere, in quo viva eius effigies relucet. Sicuti enim nihil distincte cernunt oculi, vel senio obtusi, vel alio vitio hebetes, nisi specillis adiuventur, ita, quae nostra est imbecillitas, nisi nos dirigat scriptura in Deo quaerendo, statim evanescimus. Qui vero proterviae suae indulgent, quia nunc frustra monentur, sero horribili interitu sentient quanto satius fuerit arcana Dei consilia reverenter suspicere, quam blasphemias evomere quibus coelum obscurent. Et recte Augustinus* [1]) *iniuriam Deo fieri conqueritur, ubi superior eius voluntate flagitatur rerum causa. Idem alibi* [2]) *prudenter admonet, non minus perperam de immensis temporum quam locorum spatiis quaestionem moveri. Certe quantumvis late pateat coelorum circuitus, est tamen aliqua eius dimensio. Nunc si quis cum Deo expostulet, quod centuplo superet vacuitas, annon piis omnibus detestabilis erit petulantia? Eodem furoris prosiliunt qui exagitant Dei otium, quod eorum arbitrio mundum ante innumera saecula non condiderit. Ut suae cupiditati morem gerant, extra mundum egredi affectant. Quasi vero in tam ampla coeli et terrae circumferentia, non satis multa occurrant quae inaestimabili suo fulgore absorbeant sensus omnes nostros; quasi intra sex annorum millia non satis multa documenta ediderit Deus, in quorum assidua meditatione mentes nostrae se exerceant. Ergo libenter maneamus inclusi his cancellis, quibus nos circumscribere Deus voluit, et quasi mentes nostras contrahere ne vagandi licentia diffluerent.*

2. *Eiusdem rationis est quod narrat Moses, non momento, sed sex diebus absolutum fuisse Dei opus. Nam et hac circumstantia ab omnibus figmentis colligimur ad unicum Deum, qui in sex dies opus suum digessit, ne molestum nobis esset in eius consideratione occupari toto vitae cursu. Quamvis enim oculi nostri, in quamcunque partem se vertant, coguntur in operum Dei intuitu versari, videmus tamen quam fluxa sit attentio, et quam cito praetervolent si quae nos tangant piae cogitationes. Hic etiam obstrepit humana ratio, quasi a Dei potentia alieni fuerint tales progressus, donec subacta ad fidei obsequium quietem illam colere discit, ad quam nos invitat septimi diei sanctificatio. In ipso autem ordine rerum diligenter considerandus est paternus Dei amor erga humanum genus, quod non ante creavit Adam quam mundum omni bonorum copia locupletasset. Nam si eum in terra adhuc sterili et vacua locasset, si vitam dedisset ante lucem, visus fuisset eius utilitati parum consulere. Nunc ubi solis et astrorum motus disposuit ad usus humanos, terram, aquas, aerem animalibus replevit, frugum omnium abundantiam protulit quae alimentis sufficeret, curam providi et seduli patris familias suscipiens, mirificam erga nos suam bonitatem ostendit. Quae breviter tantum delibo, si quisque attentius apud se expendat, constabit Mosen certum unius Dei creatoris testem ac praeconem fuisse. Omitto quae iam exposui, non de nuda tantum Dei essentia illic fieri sermonem, sed aeternam quoque eius sapientiam*

1) *Respondet huic Capiti praecedentis editionis Cap. VI. §. 26—48, ita tamen ut suppressis §. 26—29 textus novus substituatur.* 2) Cf. Augustin. confess. 11, 12 (14).

1) Libr. de Genesi contra Manich. 2, 29 (43). 2) Libr. 11 de civitate Dei c. 5.

et spiritum nobis proponi, ne alium Deum somniemus quam qui in illa expressa imagine vult agnosci.

3. *Sed antequam de hominis natura plenius disserere incipiam, aliquid de angelis inserere oportet; quia etsi Moses, vulgi ruditati se accommodans, non alia Dei opera commemorat in historia creationis nisi quae oculis nostris occurrunt, ubi tamen postea angelos Dei ministros inducit, colligere facile licet eorum esse conditorem, cui suam operam et officia impendunt. Quamvis ergo Moses populariter loquens, non statim a primis rudimentis angelos recensuerit inter Dei creaturas, nihil tamen vetat quominus diserte et explicate de illis tradamus quae alibi passim docet scriptura; quia si Deum ex operibus suis agnoscere cupimus, minime omittendum est tam praeclarum et nobile specimen. Adde quod refutandis multis erroribus valde necessaria est haec pars doctrinae. Multorum mentes ita perstrinxit angelicae naturae praestantia, ut putarent illis iniuriam fieri si unius Dei imperio subiecti quasi in ordinem cogerentur. Hinc illis affícta divinitas. Emersit etiam Manichaeus cum sua secta, qui sibi duo principia fabricavit, Deum et diabolum. Ac Deo quidem tribuebat bonarum rerum originem; malas autem naturas ad diabolum autorem referebat. Hoc delirium si mentes nostras teneret implicitas, non constaret Deo sua in mundi creatione gloria. Nam quum nihil magis Dei proprium sit quam aeternitas et αὐτουσία, id est, a se ipso existentia, ut ita loquar, qui diabolo hoc tribuunt, nonne quodammodo eum divinitatis ornant titulo? Iam ubi omnipotentia Dei, si diabolo tale conceditur imperium, ut illo invito ac repugnante, quidquid voluerit exsequatur? Quod autem unicum habent fundamentum Manichaei, nefas esse adscribi bono Deo ullius rei malae creationem, id orthodoxam fidem minime laedit, quae non admittit aliquam esse in mundi universitate malam naturam; quandoquidem nec pravitas et malitia tum hominis, tum diaboli, aut quae inde nascuntur peccata, ex natura sunt, sed ex naturae corruptione; nec quidquam omnino ab initio exstitit, in quo non et sapientiae et iustitiae suae specimen ediderit Deus. His ergo perversis commentis ut obviam eatur, altius animos attollere necesse est quam oculi nostri penetrent. Quo consilio verisimile est, ubi in symbolo nicaeno vocatur Deus omnium conditor, res invisibiles fuisse expressas. Modum tamen, quem praescribit pietatis regula, tenere curae erit, ne altius quam expedit speculando lectores a fidei simplicitate abducti vagentur. Et certe, quum utiliter semper nos doceat spiritus, in quibus vero parum est momenti ad aedificationem vel subticeat prorsus vel leviter tantum et cursim attingat, nostri quoque officii est, libenter ignorare quae non conducunt.*

4. Angelos sane, quum Dei sint ministri ad iussa eius exsequenda ordinati, esse quoque illius creaturas, extra controversiam esse debet. De tempore vel ordine quo creati fuerint, contentionem movere nonne pervicaciae magis quam diligentiae est? Terram esse perfectam, et coelos perfectos, cum omni exercitu eorum, narrat Moses (Gen. 2, 1). Quid attinet anxie percontari quoto die, *praeter astra et planetas, alii quoque magis reconditi* coelestes exercitus esse coeperint? Ne longior sim, meminerimus hic, ut in tota religionis doctrina, tenendam esse unam modestiae et sobrietatis regulam, ne de rebus obscuris aliud vel loquamur, vel sentiamus, vel scire etiam appetamus, quam quod Dei verbo fuerit nobis traditum. Alterum, ut in lectione scripturae iis continenter quaerendis ac meditandis immoremur, quae ad aedificationem pertinent, non curiositati aut rerum inutilium studio indulgeamus. Et quia Dominus non in frivolis quaestionibus, sed in solida pietate, timore nominis sui, vera fiducia, sanctitatis officiis erudire nos voluit, in ea scientia acquiescamus. Quamobrem, si rite sapere volumus, relinquenda sunt nobis illa ματαιώματα, quae et ab otiosis hominibus de angelorum natura, ordinibus, multitudine, absque Dei verbo traduntur. Scio haec cupidius a multis arripi, et maiori voluptati esse quam quae in usu quotidiano sunt posita. Verum, nisi Christi discipulos esse nos piget, eam quam ipse methodum praescripsit sequi ne pigeat. Ita fiet ut eius magisterio contenti, a supervacuis speculationibus, a quibus nos revocat, non tantum abstineamus, sed etiam abhorreamus. Dionysium illum, quicunque fuerit, nemo negaverit multa subtiliter et argute in coelesti hierarchia disputasse; verum si quis propius excutiat, deprehendet maxima ex parte meram esse garrulitatem. Theologo autem non garriendo aures oblectare, sed vera, certa, utilia docendo, conscientias confirmare propositum est. Si librum illum legas, putes hominem de coelo delapsum referre non quae didicit, sed quae oculis vidit. Atqui Paulus, qui extra tertium coelum raptus fuerat (2 Cor. 12, 1 seqq.), non modo nihil tale prodidit, sed testatus quoque est, nefas esse homini loqui quae viderat arcana. Illa ergo nugatoria sapientia valere iussa, ex simplici scripturae doctrina consideremus quod de angelis suis scire nos Dominus voluit.

5. Angelos esse coelestes spiritus quorum ministerio et obsequio utitur Deus ad exsequenda omnia quae decrevit, passim in scriptura legitur; unde et hoc illis nomen attributum est, quod illos veluti internuntios adhibet Deus ad se hominibus manifestandum. Aliae etiam quibus insigniuntur appellationes, ex simili ratione sumptae sunt. Exercitus vocantur, quia ut satellites principem suum circumdant, eius maiestatem exornant et conspicuam reddunt, et instar militum ad signum ducis sui semper intenti sunt, et ita parati sunt ac expediti ad capessenda illius iussa, ut simul ac annuerit operi

se accingant, vel potius sint in opere. Talem imaginem throni Dei, ad declarandam eius magnificentiam, cum alii prophetae describunt, tum praecipue Daniel, ubi mille millia, et decies mille myriadas astitisse dicit, quum Deus tribunal conscendisset (Dan. 7, 10). Quoniam vero vim ac fortitudinem manus suae Dominus per ipsos mirabiliter exserit ac declarat, inde virtutes nominantur (Col. 1, 16; Eph. 1, 21). Quia vero imperium suum in mundo per eos exercet ac administrat, ideo dicuntur nunc principatus, nunc potestates, nunc dominationes. Postremo, quia in illis quodammodo residet gloria Dei, throni quoque hac ratione appellantur. Quanquam de hoc postremo nihil velim asserere; quia diversa interpretatio vel aeque, vel magis etiam congruit. Verum hoc nomine omisso, prioribus illis saepe utitur spiritus sanctus ad commendandam angelici ministerii dignitatem. Neque enim aequum est, sine honore praeteriri ea instrumenta, quibus numinis sui praesentiam specialiter Deus exhibet. Quin etiam ob id non semel dii nuncupantur, quod in suo ministerio, velut in speculo, divinitatem aliqua ex parte nobis repraesentant. Tametsi enim mihi non displicet quod veteres scriptores, ubi scriptura angelum Dei Abrahae, Iacob, Mosi et aliis apparuisse commemorat (Gen. 18, 1 et 32, 1. 28; Ios. 5, 14; Iud. 6, 13 et 13, 22), Christum fuisse angelum illum interpretantur, saepius tamen ubi de angelis omnibus fit mentio, hoc nomen illis tribuitur. Neque id mirum videri debet. Nam si principibus ac praefectis id honoris datur (Psal. 82, 6), quod Dei, qui summus est rex et iudex, vices gerunt in sua functione, longe maior causa est cur deferatur angelis, in quibus divinae gloriae claritas multo abundantius elucet.

6. Quod autem ad consolationem nostram fideique confirmationem facere maxime poterat, in eo docendo plurimum insistit scriptura: nempe angelos divinae erga nos beneficentiae dispensatores esse et administros. Ideoque commemorat, pro salute nostra ipsos excubare, suscipere defensionem nostri, vias nostras dirigere, sollicitudinem gerere ne quid adversi nobis accidat. Universales sunt sententiae quae in primis ad Christum, ecclesiae caput, deinde ad omnes fideles pertinent. Angelis suis mandavit de te, ut custodiant te in omnibus viis tuis; in manibus portabunt te, ne forte offendas ad lapidem pedes tuos (Psal. 91, 11). Item (ibid. 34, 8): manet angelus Domini per circuitum eorum qui timent eum, et eruit eos. Quibus ostendit Deus, sese eorum quos custodiendos suscepit tutelam angelis suis delegare. Secundum hanc rationem angelus Domini consolatur Agar fugitivam, et dominae suae reconciliari iubet (Gen. 16, 9). Pollicetur Abraham servo suo angelum fore ducem itineris ipsius (ibid. 24, 7). Iacob in benedictione Ephraim et Manasse precatur ut angelus Domini, per quem liberatus fuerat ab omni malo, prosperari eos faciat (ibid. 48, 16). Sic angelus protogendis israelitici populi castris praefectus fuit (Exod. 14, 19 et 23, 20); et quoties voluit Israelem Deus redimere e manu hostium, angelorum ministerio vindices excitavit (Iud. 2, 1 et 6, 11 et 13, 10). Sic denique (ne plura commemorare necesse sit) angeli Christo ministrarunt (Matth. 4, 11), et ei adfuerunt in omnibus angustiis (Luc. 22, 43); eius resurrectionem mulieribus, et discipulis gloriosum adventum nuntiarunt (Matth. 28, 5; Luc. 24, 5; Act. 1, 10). Itaque quo istud protectionis nostrae munus impleant, contra diabolum omnesque hostes nostros depugnant, et vindictam Dei adversus eos qui nobis infesti sunt exsequuntur. Quemadmodum legimus (2 Reg. 19, 35; Ies. 37, 36) angelum Dei, ut Ierusalem obsidione liberaret, centum octoginta quinque millia in castris regis Assyrii una nocte confecisse.

7. Caeterum, an singulis fidelibus singuli angeli sint attributi ad eorum defensionem, pro certo asserere non ausim. Certe quum Daniel angelum Persarum et Graecorum angelum inducit (Dan. 10, 13. 20 et 12, 1), significat certos angelos regnis ac provinciis quasi praesides destinari. Christus etiam quum dicit angelos puerorum semper videre faciem patris (Matth. 18, 10), certos esse angelos, quibus commendata sit eorum salus, innuit. Sed ex eo nescio an colligi debeat, unicuique praeesse suum angelum. Hoc quidem pro certo habendum, non tantum uni angelo unumquemque nostrum esse curae; sed omnes uno consensu vigilare pro salute nostra. Nam de omnibus angelis simul dicitur (Luc. 15, 7), quod plus gaudeant super uno peccatore ad resipiscentiam converso, quam super nonaginta novem iustis qui in iustitia perstiterint. De pluribus etiam angelis dicitur (Luc. 16, 23), quod Lazari animam in sinum Abrahae detulerint. Nec vero frustra ministro suo monstrat Elisaeus (2 Reg. 6, 17) tot currus igneos qui peculiariter illi destinati erant. Unus est locus (Act. 12, 15), qui videtur ad id confirmandum aliis paulo clarior. Nam quum Petrus e carcere eductus pulsasset fores domus in qua congregati erant fratres, quum suspicari non possent eum esse, dicebant angelum ipsius. Videtur hoc illis in mentem venisse ex communi conceptione, quod singulis fidelibus praesides assignati sint sui angeli. Quanquam hic quoque responderi potest, nihil obstare quominus unum quemlibet ex angelis intelligamus, cui Dominus tunc Petri curam mandasset, neque tamen propterea esset perpetuus eius custos; quemadmodum vulgo imaginantur duos angelos, bonum et malum, tanquam diversos genios, singulis esse attributos. Neque tamen operae pretium est anxie investigare quod scire nostra non multum refert. Nam si cui

hoc non satisfaciet, omnes coelestis militiae ordines pro salute sua excubias agere, non video quid proficere ex eo possit si intelligat angelum unum peculiariter custodem sibi datum. *Qui vero ad unum angelum restringunt quam de unoquoque nostrum curam Deus gerit, magnam sibi et omnibus ecclesiae membris iniuriam faciunt; ac si de nihilo promissae essent illae auxiliares copiae, quibus undique cincti et muniti animosius certemus.*

8. De multitudine vero et ordinibus qui definire audent, viderint quale habeant fundamentum. Michael, fateor, princeps magnus vocatur apud Danielem (12, 1) et archangelus apud Iudam (v. 9). Et archangelum fore docet Paulus (1 Thess. 4, 16), qui tuba citabit homines ad iudicium. Sed quis inde poterit honorum gradus inter angelos statuere, distinguere singulos suis insignibus, locum et stationem cuique assignare? Nam et duo nomina quae in scripturis exstant, Michael et Gabriel, et tertium, si addere velis ex historia Tobiae, ex significatu videri possunt, pro infirmitatis nostrae captu, angelis indita, etsi id in medio malo relinquere. Quantum ad numerum, audimus ex ore Christi (Matth. 26, 53) multas legiones; a Daniele (7, 10) multas myriadas; *plenos currus vidit Elisaei minister; et ingentem multitudinem declarat, quod dicuntur* (Psal. 34, 8) *castrametari in circuitu timentium Deum. Forma spiritus carere certum est; et tamen scriptura pro ingenii nostri modulo angelos sub Cherubim et Seraphim non frustra nobis alatos pingit, ne dubitemus incredibili celeritate semper ad auxilium nobis ferendum praesentes fore simul ac res tulerit; ac si fulgur e coelo emissum, qua solet pernicitate, ad nos volaret.* Quidquid praeterea de utroque quaeri potest, credamus ex eo esse genere mysteriorum quorum plena revelatio in ultimum diem differtur. Proinde a nimia vel in quaerendo curiositate, vel in loquendo audacia cavendum meminerimus.

9. Hoc tamen, quod nonnulli inquieti homines in dubium vocant, pro certo est habendum, angelos spiritus esse ministratorios, quorum obsequio utitur Deus ad suorum protectionem, et per quos tum sua beneficia inter homines dispensat, tum reliqua etiam opera exsequitur. Fuit illa quidem olim Sadducaeorum opinio, per angelos nihil designari quam vel motus, quos Deus hominibus aspirat, vel ea quae edit virtutis suae specimina. Sed huic deliramento tot reclamant scripturae testimonia, ut mirum sit tam crassam ignorationem in illo populo ferri potuisse. Ut enim omittam quos superius locos citavi, ubi referuntur millia et legiones angelorum, ubi gaudium illis tribuitur, ubi narrantur fideles manibus sustinere, eorum animas deferre in quietem, videre faciem patris et similia, sunt alii, ex quibus clarissime evincitur re vera esse spiritus naturae subsistentis. Nam quod Stephanus *et Paulus* dicunt (Act. 7, 53; Gal. 3, 19), legem esse latam in manu angelorum; et Christus, electos fore post resurrectionem angelis similes (Matth. 22, 30); diem iudicii ne angelis quidem esse cognitum (ibid. 24, 362); se tunc venturum cum sanctis angelis (ibid. 5, 31; Luc. 9, 26): ut maxime torqueatur, necesse erit ita intelligi. Similiter quum Paulus Timotheum coram Christo et electis ipsius angelis attestatur (1 Tim. 5, 21), ut praecepta sua custodiat, non qualitates aut inspirationes sine substantia, sed veros spiritus denotat. Nec aliter subsistit quod in epistola ad Hebraeos legitur (Hebr. 1, 4 et 2, 16), Christum excellentiorem angelis effectum, illis non esse subiectum orbem terrarum, Christum non ipsorum, sed hominum naturam assumpsisse; nisi beatos esse spiritus intelligamus, in quos cadant istae comparationes. Et ipse autor epistolae se ipsum declarat, ubi in regno Dei fidelium animas et sanctos angelos simul collocat (ibid. 12, 22). *Praeterea, quod iam citavimus, angelos puerorum semper videre faciem Dei, eorum praesidio nos defendi, eos laetari de salute nostra, mirari multiplicem Dei gratiam in ecclesia, subesse Christo capiti. Eodem pertinet quod sanctis patribus toties apparuerunt sub forma hominum, loquuti sunt, excepti etiam fuerunt hospitio. Et Christus ipse, ob primatum quem obtinet in persona mediatoris, angelus vocatur* (Mal. 3, 1). Hoc obiter attingere libuit, ad simplices praemuniendos adversus illas stultas et absurdas cogitationes, quae ante multa saecula a satana excitatae subinde repullulant.

10. Restat ut superstitioni occurramus, quae obrepere plerumque solet ubi dicitur angelos nobis omnium bonorum ministros esse ac praebitores. Eo enim protinus delabitur hominis ratio, ut nihil non honoris deferendum illis putet. Ita fit ut quae solius Dei et Christi sunt, ad ipsos transferantur. Ita videmus Christi gloriam superioribus aliquot saeculis fuisse multis modis obscuratam, quum immodicis elogiis angeli praeter Dei verbum cumularentur. Neque ullum fere antiquius est vitium ex iis quae hodie impugnamus. Siquidem Paulo etiam fuisse magnum certamen cum nonnullis apparet, qui sic angelos evehebant, ut Christum propemodum in ordinem redigerent. Hinc tanta sollicitudine urget in epistola ad Colossenses (cap. 1, 16 et 20), Christum non modo angelis omnibus esse anteferendum, sed ipsis quoque bonorum omnium esse autorem; ne eo derelicto ad illos convertamur qui nec sibi sufficere possunt, sed ex eodem quo nos fonte hauriunt. Certe quum in eis fulgor divini numinis refulgeat, nihil est magis proclive quam in eorum adorationem stupore quodam nos prosterni et omnia deinde illis tribuere quae nonnisi Deo debentur. Quod etiam Ioannes in Apocalypsi fatetur sibi accidisse; sed simul addit fuisse sibi re-

sponsum: vide ne feceris; conservus tuus sum, Deum adora (Apoc. 19, 10 et 22, 8. 9).

11. Atqui hoc periculum bene cavebimus si expendamus cur per eos Deus potius quam per se, sine ipsorum opera, potentiam suam declarare, fidelium salutem curare, suaeque beneficentiae dona ipsis communicare soleat. Non facit hoc certe necessitate, quasi carere illis nequeat; nam quoties libet, ipsis praeteritis, opus suum vel solo nutu peragit: tantum abest ut ad levandam difficultatem sint illi subsidio. Hoc ergo ad solatium nostrae imbecillitatis facit, ne quid omnino, quod animis nostris vel in bonam spem erigendis, vel in securitate confirmandis valeat, desideremus. Illud quidem unum satis superque esse deberet, quod Dominus asserit se nostrum esse protectorem. Sed dum tot periculis, tot noxis, tot hostium generibus nos videmus circumsideri, quae nostra est mollities ac fragilitas, fieri interdum poterit ut trepidatione impleamur, vel desperatione concidamus, nisi pro modulo nostro gratiae suae praesentiam apprehendere nos Dominus faciat. Hac ratione non modo nos sibi curae fore promittit, sed se innumeros habere satellites quibus procurandam salutem nostram mandaverit. Horum praesidio ac tutela quamdiu septi sumus, quidquid periculi immineat, nos extra omnem mali aleam esse positos. Perperam id quidem fieri a nobis fateor, quod post illam simplicem promissionem de unius Dei protectione, adhuc circumspectamus unde veniat nobis auxilium. Sed quia Dominus pro immensa sua clementia et facilitate, vult huic nostro vitio subvenire, non est cur tantum eius beneficium negligamus. Eius rei exemplum in puero Elisaei habemus (2 Reg. 6, 17), qui quum montem obsidione cingi videret ab exercitu Syrorum, nec ullum effugium patere, pavore consternabatur quasi actum de se ac domino suo esset. Hic Elisaeus Deum precatus est, ut illius aperiret oculos; ille protinus montem equis ac curribus igneis refertum conspicit, multitudine scilicet angelorum, a quibus custodiendus erat cum propheta. Hac visione confirmatus se recepit et hostes potuit intrepido animo despicere, quorum aspectu fuerat prope exanimatus.

12. Proinde quidquid de angelorum ministerio dicitur, ad hunc finem dirigamus, ut expugnata omni diffidentia, spes in Deo nostra fortius stabiliatur. Siquidem haec praesidia ideo nobis a Domino sunt comparata ne hostium multitudine terreamur, quasi adversus opem eius praevaleret, sed ad illam Elisaei sententiam confugiamus, plures esse pro nobis quam contra nos. Quam igitur praeposterum est, ab angelis nos abduci a Deo, qui in hoc sunt constituti, ut praesentiorem eius opem nobis testentur? Abducunt autem, si non recta ad ipsum manu ducunt, ut solum auxiliatorem spectemus, invocemus ac praedicemus; si non ut eius manus a nobis considerantur, quae nullum ad opus nisi ipso dirigente se moveant; si non in uno mediatore Christo nos retinent, ut ab eo prorsus pendeamus, in eo recumbamus, ad eum feramur et ipso [1]) acquiescamus. Quod enim in visione Iacob describitur (Gen. 28, 12), haerere ac penitus infixum esse animis nostris debet, angelos in terram ad homines descendere, et ab hominibus in coelum ascendere per scalam, cui insidet Dominus exercituum. Quo indicatur sola Christi intercessione fieri ut angelorum ministeria ad nos perveniant, *sicut ipse affirmat* (Ioann. 1, 51)*: posthac videbitis coelos apertos, et angelos descendentes ad filium hominis.* Itaque servus Abrahae (Gen. 24, 7), angeli custodiae commendatus, non propterea ipsum invocat, ut sibi adsit, sed ea commendatione fretus preces fundit coram Domino, petitque ut misericordiam suam erga Abrahamum exserat. Quemadmodum enim non ideo potentiae bonitatisque suae ministros facit eos Deus, ut suam cum illis gloriam partiatur, ita non opem suam ideo in ipsorum ministerio nobis promittit, ut nostram inter ipsos et eum fiduciam dividamus. Valeat ergo platonica illa philosophia [2]) de quaerendo per angelos ad Deum aditu, et ipsis in hunc finem colendis, quo Deum faciliorem nobis reddant: quam superstitiosi curiosique homines conati sunt in religionem nostram ab initio invehere, et ad hunc usque diem perseverant.

13. Quae de diabolis scriptura tradit, eo fere tendunt omnia ut solliciti simus ad praecavendas eorum insidias et molitiones; tum iis armis nos instruamus quae ad propulsandos potentissimos hostes satis firma sint ac valida. Nam quum deus ac princeps huius saeculi vocatur satan, quum fortis armatus, spiritus cui potestas est aeris, leo rugiens dicitur (2 Cor. 4, 4; Ioann. 12, 31; Matth. 12, 29; Eph. 2, 2; 1 Petr. 5, 8): non alio respiciunt istae descriptiones nisi ut cautiores simus et vigilantiores, tum ad pugnam capessendam paratiores. Quod etiam expressis verbis interdum notatur. Nam Petrus, postquam diabolum dixit circuire instar leonis rugientis quaerentem quos devoret, mox adhortationem subiungit, ut fide fortiter resistamus. Et Paulus (Eph. 6, 12), ubi monuit luctam non cum carne et sanguine nobis esse, sed cum principibus aeris, potestatibus tenebrarum, et nequitiis spiritualibus, continuo arma induere iubet quae ad tantum tamque periculosum certamen sustinendum paria sint. Quare nos quoque ad hunc finem omnia conferamus, ut hostem, et hostem audacia promptissimum, viribus robustissimum, artibus callidissimum, dili-

1) *Sic omnes edd. authenticae; recentiores inde ab a.* 1585 *habent:* in ipso. 2) Vide Plat. in Epinomide et Cratylo.

gentia et celeritate infatigabilem, machinis omnibus refertissimum, pugnandi scientia expeditissimum nobis assidue imminere praemoniti, non socordia vel ignavia opprimi nos sinamus, sed ex adverso erectis excitatisque animis pedem figamus ad resistendum; et quia haec militia non nisi morte finitur, ad perseverantiam nos hortemur. Praecipue vero imbecillitatis et ruditatis nostrae nobis conscii, Dei opem invocemus, nec quidquam tentemus nisi ipso freti: quando ipsius est solius et consilium et robur et animos et arma subministrare.

14. Quo autem ad id agendum magis excitemur ac urgeamur, non unum aut alterum aut paucos hostes, sed magnas esse copias denuntiat scriptura, quae nobiscum bellum gerunt. Nam et Maria Magdalena dicitur liberata fuisse a septem daemoniis quibus occupabatur (Marc. 16, 9); et illud esse ordinarium testatur Christus (Matth. 12, 43), quod si eiecto semel daemonio locum iterum patefacias, septem spiritus nequiores secum assumit, ac redit in possessionem vacuam. Imo legio tota dicitur (Luc. 8, 30) hominem unum obsedisse. His ergo docemur, cum infinita hostium multitudine bellandum nobis esse; ne, paucitate contempta, simus ad proelium remissiores, vel intermissionem aliquam dari nobis interdum putantes desidiae indulgeamus. Quod autem singulari numero saepe unus satan vel diabolus proponitur, in eo denotatur principatus ille iniquitatis qui adversatur regno iustitiae. Quemadmodum enim ecclesia et sanctorum societas Christum habet caput, ita impiorum factio, et ipsa impietas cum suo principe nobis depingitur, qui summum imperium illic obtineat. Qua ratione dictum est illud (Matth. 25, 41): ite maledicti in ignem aeternum, qui praeparatus est diabolo et angelis eius.

15. Hoc quoque ad perpetuum cum diabolo certamen accendere nos debet, quod adversarius Dei et noster ubique dicitur. Nam si cordi nobis est Dei gloria, ut par est, totis viribus adversus eum enitendum est qui illius exstinctionem molitur. Si ad regnum Christi asserendum animati sumus ut oportet, necesse est nobis irreconciliabile cum eo bellum esse qui in illius ruinam conspirat. Rursus, si qua salutis nostrae cura nos tangit, nec pax nec induciae cum eo nobis esse debent, qui in eius perniciem assidue insidias tendit. Talis autem describitur Geneseos cap. 3. ubi hominem ab obedientia quam Deo debebat abducit, ut simul et Deum iusto honore spoliet, et hominem ipsum in ruinam praecipitet. Talis etiam in evangelistis, ubi inimicus vocatur (Matth. 13, 28), et spargere zizania ad corrumpendum vitae aeternae semen dicitur. In summa, quod de ipso testatur Christus (Ioann. 8, 44), ab initio fuisse homicidam et mendacem, in omnibus eius factis experimur. Mendaciis enim veritatem Dei oppugnat, lucem tenebris obscurat, hominum mentes implicat erroribus, odia suscitat, contentiones ac pugnas accendit; omnia in eum finem ut Dei regnum evertat, homines in aeternum interitum secum demergat. Unde constat, ipsum natura pravum, malignum ac malitiosum esse. Nam in eo ingenio, quod ad gloriam Dei et hominum salutem impetendam factum est, summam pravitatem esse oportet. Hoc etiam significat Ioannes in epistola sua (3, 8), quum scribit eum ab initio peccare. Siquidem intelligit, ipsum omnis malitiae et iniquitatis autorem, ducem, architectum.

16. Atqui quum a Deo conditus sit diabolus, hanc malitiam quam eius naturae tribuimus, non ex creatione, sed ex depravatione esse meminerimus. Quidquid enim damnabile habet, defectione et lapsu sibi accersivit. Quod ideo nos admonet scriptura, ne talem credentes a Deo prodiisse, Deo ipsi adscribamus quod est ab eo alienissimum. Hac ratione denuntiat Christus (Ioann. 8, 44) satanam ex propriis loqui, quum mendacium loquitur; et rationem ponit, quia non stetit in veritate. Certe quum in veritate perstitisse negat, innuit aliquando in ea fuisse: et quum patrem facit mendacii, hoc illi adimit ne Deo vitium imputet, cuius ipse sibi causa fuit. Quanquam autem haec breviter sunt et minus clare dicta, ad id tamen abunde sufficiunt ut Dei maiestas ab omni calumnia vindicetur. Et quid nostra refert, vel plura, vel in alium finem de diabolis scire? Fremunt nonnulli quod non ordine et distincte lapsum illum, eiusque causam, modum, tempus, speciem pluribus locis scriptura exponat. Sed quia haec nihil ad nos, melius fuit, si non subticeri in totum, at certe leviter attingi; quia nec spiritu sancto dignum fuit, inanibus historiis sine fructu curiositatem pascere: et videmus hoc fuisse Domino propositum, nihil in sacris suis oraculis tradere, quod non ad aedificationem disceremus. Ergo, ne supervacuis ipsi immoremur, contenti simus hoc breviter habere de diabolorum natura: fuisse prima creatione angelos Dei, sed degenerando se perdidisse et aliis factos esse instrumenta perditionis. Hoc quia utile cognitu erat, clare apud Petrum et Iudam docetur (2 Petr. 2, 4; Iudae 6). Angelis, inquiunt, qui peccaverant nec servarant suam originem, sed reliquerant suum domicilium, non pepercit Deus. *Et Paulus electos angelos nominans* (1 Tim. 5, 21), *haud dubie reprobos tacite opponit.*

17. Quantum vero ad discordiam et pugnam attinet quam satanae cum Deo esse dicimus, sic accipere oportet, ut fixum interim illud maneat, illum, nisi volente et annuente Deo, nihil facere posse. Legimus enim in historia Iob, illum se sistere coram Deo ad excipienda mandata, nec pergere audere ad facinus aliquod obeundum, nisi impetrata facultate (Iob. 1, 6 et 2, 1). Sic et quum

decipiendus est Achab, recipit se fore spiritum mendacii in ore omnium prophetarum, et a Domino amandatus id praestat (1 Reg. 22, 20). Hac ratione et spiritus Domini malus dicitur qui torquebat Saul, quod eo veluti flagello puniebantur impii regis peccata (1 Sam. 16, 14 et 18, 10). Et alibi scribitur, plagas Aegyptiis fuisse a Deo inflictas per angelos malos (Psal. 78, 49). Secundum haec particularia exempla Paulus generaliter testatur (2 Thess. 2, 9. 11) excaecationem incredulorum opus esse Dei, quum antea vocasset operationem satanae. Constat ergo sub Dei potestate esse satanam, et sic ipsius nutu regi ut obsequium reddere ei cogatur. Porro quum dicimus satanam Deo resistere, et illius opera cum huius operibus dissidere, hanc repugnantiam et hoc certamen a Dei permissione pendere simul asserimus. De voluntate iam non loquor, nec etiam de conatu, sed de effectu tantum. Quando enim improbus est natura diabolus, minime ad obedientiam divinae voluntatis propensus est, sed totus ad contumaciam et rebellionem fertur. Hoc igitur a se ipso suaque nequitia habet, ut cupiditate et proposito Deo adversetur. Hac improbitate exstimulatur ad conatum earum rerum quas maxime adversarias esse Deo putat. Sed quia Deus illum potentiae suae fraeno vinctum constrictumque tenet, ea modo exsequitur quae sibi divinitus concessa fuerint, atque ita creatori suo, velit nolit, obsequitur; quia cogitur ministerium praebere quocunque ille impulerit.

18. Iam vero quia Deus immundos spiritus, prout libitum est, huc illuc inflectit, hoc regimen ita temperat, ut fideles pugnando exerceant, adoriantur insidiis, incursionibus sollicitent, pugnando urgeant, fatigent etiam saepe, conturbent, pavefaciant, ac interdum vulnerent, sed nunquam vincant nec opprimant; impios autem subactos trahant, in eorum animis et corporibus imperium exerceant, ad omnia flagitia velut mancipiis abutantur. Quantum ad fideles attinet, quia ab eiusmodi hostibus inquietantur, ideo has exhortationes audiunt: nolite locum dare diabolo (Eph. 4, 27); diabolus hostis vester ut leo rugiens circuit, quaerens quem devoret; cui resistite fortes fide (1 Petr. 5, 8); et similes. Ab hoc genere certaminis se non fuisse immunem fatetur Paulus, quum scribit (2 Cor. 12, 7), ad remedium domandae superbiae sibi datum satanae angelum, a quo humiliaretur. Omnibus ergo filiis Dei commune est id exercitium. Quia autem promissio illa de conterendo satanae capite (Gen. 3, 15), ad Christum et omnia eius membra communiter pertinet, ideo nego vinci unquam vel opprimi ab eo fideles posse. Consternantur quidem saepe, sed non exanimantur quin se recolligant; concidunt violentia ictuum, sed postea eriguntur; vulnerantur, sed non lethaliter; denique sic laborant toto vitae curriculo, ut in fine victoriam obtineant. *Quod tamen ad singulos actus non restringo. Scimus enim iusta Dei vindicta satanae permissum fuisse ad tempus Davidem, ut eius impulsu populum numeraret* (2 Sam. 24, 1)*; nec frustra spem veniae relinquit Paulus, etiam si qui diaboli laqueis irretiti fuerint* (2 Tim. 2, 26). Ideo *alibi* (Rom. 16, 20) idem Paulus, promissionem superius citatam inchoari in hac vita, ubi luctandum est, ostendit; post luctam adimpleri, quum dicit: Deus autem pacis brevi satanam conteret sub pedibus vestris. In capite quidem nostro semper ad plenum exstitit haec victoria; quia nihil in eo habuit princeps mundi; in nobis autem, qui membra eius sumus, ex parte nunc apparet; perficietur autem, quum carne nostra exuti, secundum quam infirmitati obnoxii adhuc sumus, spiritus sancti virtute pleni erimus. In hunc modum, ubi suscitatur erigiturque regnum Christi, satan cum sua potestate concidit; quemadmodum ait Dominus ipse (Luc. 10, 18): videbam satanam quasi fulgur de coelo cadentem. Hoc enim responso confirmat quod de praedicationis suae potentia retulerant apostoli. *Item* (ibid. 11, 21)*: quum princeps occupat atrium suum, in pace sunt omnia quae possidet; quum autem supervenit fortior, eiicitur, etc. Et in hunc finem Christus moriendo vicit satanam, qui habebat mortis imperium; et triumphum de omnibus eius copiis egit, ne ecclesiae noceant. Alioqui centies eam pessundaret singulis momentis. Nam (quae nostra est imbecillitas, et quae illius sunt furiosae vires) quomodo vel tantillum contra multiplices et assiduos eius impetus staremus, nisi freti ducis nostri victoria?* Non ergo in animas fidelium permittit Deus regnum satanae, sed impios duntaxat et incredulos illi gubernandos tradit, quos in suo grege censeri non dignatur. Nam dicitur hunc mundum sine controversia occupare, donec a Christo exturbetur (Ioann. 12, 31). Item, excaecare omnes qui non credunt evangelio (2 Cor. 4, 4). Item, peragere opus suum in filiis contumacibus (Eph. 2, 2). Et merito; sunt enim impii omnes vasa irae. Ideo cui potius quam divinae ultionis ministro subiicerentur? Denique ex patre diabolo esse dicuntur (Ioann. 8, 44); quia ut in eo filii Dei agnoscuntur fideles quod imaginem eius gerunt, ita illi ex satanae imagine, in quam degenerarunt, eius filii proprie censentur (1 Ioann. 3, 8).

19. Quemadmodum autem superius refutavimus nugatoriam illam de sanctis angelis philosophiam, quae docet nihil esse quam inspirationes vel motiones bonas, quas in mentibus hominum Deus excitat, sic et hoc loco refellendi sunt qui diabolos nihil quam malos affectus aut perturbationes esse nugantur, quae nobis ingeruntur a carne nostra. Id autem breviter facere licebit, quia exstant non pauca in hanc rem et satis aperta scripturae testi-

monia. Primum quum immundi spiritus vocantur et angeli apostatae, qui ab origine sua degenerarunt, ipsa nomina satis exprimunt, non motiones aut affectiones mentium, sed magis revera, quod dicuntur, mentes vel spiritus sensu et intelligentia praeditos. Similiter ubi filii Dei cum diaboli filiis tam a Christo quam ab Ioanne conferuntur (Ioann. 8, 44; 1 Ioann. 3, 10), nonne inepta esset comparatio si nomen diaboli nihil quam malas inspirationes designaret? Et Ioannes aliquid etiamnum apertius addit (1 Ioann. 3, 8), diabolum ab initio peccare. Similiter quum Michaelem archangelum inducit Iudas (v. 9) pugnantem cum diabolo, certe angelo bono opponit malum et defectorem. Cui respondet id quod legitur in historia Iob (1, 6 et 2, 1), comparuisse satanam cum sanctis angelis coram Deo. Clarissimi autem omnium sunt illi loci qui mentionem poenae faciunt quam sentire incipiunt a Dei iudicio, et praecipue sensuri sunt in resurrectione. Fili David, cur venisti ante tempus ad torquendum nos (Matth. 8, 29)? Item: ite maledicti in ignem aeternum, qui praeparatus est diabolo et angelis eius (ibid. 25, 41). Item: si propriis angelis non pepercit, sed catenis detractos proiecit in caliginem ad aeternam damnationem servandos, etc. (2 Petr. 2, 4). Quam ineptae loquutiones forent, destinatos aeterno iudicio diabolos, ignem illis esse praeparatum, iam torqueri ipsos et cruciari a Christi gloria, si nulli essent omnino diaboli? Sed quoniam haec res disputatione non eget apud eos qui verbo Domini fidem habent, apud istos vero inanes speculatores, quibus nihil placet nisi novum, scripturae testimoniis parum proficitur, videor mihi fecisse quod volui, ut scilicet instructae sint piae mentes adversus eiusmodi deliria, quibus inquieti homines se et alios simpliciores turbant. Fuit autem operae pretium hoc quoque attingere, ne qui illo errore impliciti, dum putant nullum se habere hostem, fiant ad resistendum segniores et incautiores.

20. *Interea ne pigeat in hoc pulcherrimo theatro piam oblectationem capere ex manifestis et obviis Dei operibus.* Est enim hoc (ut alibi diximus) etsi non praecipuum, naturae tamen ordine primum fidei documentum, quaquaversum oculos circumferamus, omnia quae occurrunt, meminisse Dei esse opera, et simul quem in finem a Deo condita sint, pia cogitatione reputare. Ergo ut vera fide apprehendamus quod de Deo scire refert, historiam creationis mundi operae pretium est in primis tenere, qualiter a Mose breviter exposita, et a sanctis deinde viris, Basilio praesertim et Ambrosio, copiosius illustrata est. Ex ea discemus, Deum verbi ac spiritus sui potentia ex nihilo creasse coelum et terram; hinc omne genus animalia resque inanimatas produxisse, mirabili serie distinxisse innumeram rerum varietatem, suam unicuique generi naturam indidisse, assignasse officia, loca attribuisse et stationes; et, quum omnia sint corruptioni obnoxia, providisse tamen ut singulae species ad diem extremum salvae conserventur. Proinde alias fovere arcanis modis, et novum subinde vigorem illis quasi instillare; aliis vim propagandi contulisse, ne suo interitu prorsus intereant. Itaque coelum et terram quam fieri potuit absolutissima rerum omnium copia, varietate, pulchritudine, non secus atque amplam ac splendidam domum, exquisitissima simul et copiosissima supellectile instructam ac refertam, mirabiliter exornasse. Demum hominem formando eumque tam specioso decore totque ac tantis dotibus insigniendo, praeclarissimum in eo suorum operum specimen edidisse. Verum quoniam mundi creationem enarrare mihi non est propositum, satis sit haec paucula iterum in transitu attigisse. Melius enim est, ut iam monui, lectores ex Mose et aliis, qui mundi historiam fideliter ac diligenter memoriae commendarunt, pleniorem huius loci intelligentiam petere.

21. *Quorsum vero tendere*, et quem in scopum referri debeat *operum Dei* consideratio, *pluribus* disputare nihil attinet; quum et *alibi* magna ex parte expedita haec quaestio, [1]) et quantum praesentis instituti interest, paucis verbis absolvi queat. Sane si pro dignitate explicare libeat quam inaestimabilis Dei sapientia, potentia, iustitia, bonitas in mundi compositione reluceat, nullus orationis splendor, nullus ornatus tantae rei magnitudini par erit. Nec dubium quin velit nos Dominus in hac sancta meditatione continenter occupari: ut dum illas immensas sapientiae, iustitiae, bonitatis, potentiae suae divitias in omnibus creaturis, velut in speculis contemplamur, non tantum eas fugiente oculo percurramus, et evanido (ut sic loquar) intuitu; sed in ea cogitatione diu immoremur, eam serio ac fideliter animis revolvamus, memoriaque identidem repetamus. Verum quia nunc in didactico versamur genere, ab iis supersedere nos convenit quae longas declamationes requirunt. Ergo ut compendio studeam, tunc sciant lectores se vera fide apprehendisse quid sit Deum coeli et terrae esse creatorem, si illam primum universalem regulam sequantur, ut quas in suis creaturis Deus exhibet conspicuas virtutes, non ingrata vel incogitantia vel oblivione transeant; deinde sic ad se applicare discant quo penitus afficiantur *in suis cordibus.* Prioris exemplum est, dum reputamus quanti fuerit artificis, hanc stellarum multitudinem, quae in coelo est, tam disposita serie ordinare et aptare ut nihil excogitari possit aspectu speciosius; alias ita inserere et affigere suis stationibus ut moveri nequeant; aliis liberiorem cursum concedere, sed ita ut errando non

1) *Add. fortasse:* fuerit. *Cf. ed. praeced. VI.* 47.

ultra spatium vagentur; omnium motum ita temperare, ut dies et noctes, menses, annos et anni tempora metiatur; et hanc quoque, quam quotidie cernimus, inaequalitatem dierum ad tale temperamentum redigere ut nihil confusionis habeat. Sic quoque dum potentiam observamus, in sustinenda tanta mole, in tam celeri coelestis machinae volutatione gubernanda, et similibus. Haec enim paucula exempla satis declarant quid sit Dei virtutes in mundi creatione recognoscere. Alioqui si totam rem, ut dixi, oratione persequi libeat, nullus erit modus. Quando tot sunt divinae potentiae miracula, tot insignia bonitatis, tot sapientiae documenta, quot sunt in mundo rerum species, imo quot sunt res vel magnae vel exiguae.

22. Restat altera pars quae *ad fidem propius accedit:* ut dum animadvertimus in bonum ac salutem nostram Deum omnia destinasse, simul in nobis ipsis, et tantis quae in nos contulit bonis, sentimus ipsius potentiam et gratiam, inde nos ad ipsius fiduciam, invocationem, laudem, amorem excitemus. Porro omnia se hominis causa condere, ipso creandi ordine demonstravit ipse Dominus, *ut paulo ante admonui.* Non enim abs re est quod mundi fabricam in sex dies distribuit; quum nihilo difficilius esset, uno momento totum opus simul omnibus numeris complere, quam eiusmodi progressione sensim ad complementum pervenire. Verum in eo suam erga nos providentiam paternamque sollicitudinem commendare voluit, quod antequam hominem fingeret, quidquid utile illi ac salutare providebat fore, id totum praeparavit. Quantae nunc ingratitudinis foret, dubitare an huic optimo patri curae simus, quem videmus de nobis, priusquam nasceremur, fuisse sollicitum? Quam impium esset diffidentia trepidare, ne aliquando nos in necessitate destituat eius benignitas, quam videmus nondum natis cum summa bonorum omnium affluentia fuisse expositam? Ad haec audimus ex Mose (Gen. 1, 28 et 9, 2), nobis eius liberalitate subiectum quidquid omnino rerum est in toto orbe. Certum est, non ideo fecisse quo nos luderet inani titulo donationis. Ergo nihil unquam nobis defuturum est quoad salutis nostrae referet. Denique, ut semel finiam, quoties Deum nominamus coeli et terrae creatorem, simul in mentem nobis veniat, eorum omnium quae condidit, dispensationem in manu ac potestate ipsius esse, nos vero esse ipsius filios, quos alendos et educandos in suam fidem custodiamque receperit; ut bonorum omnium summam ab eo uno exspectemus, ac certo speremus illum nunquam passurum nos rebus ad salutem necessariis indigere, ne aliunde spes nostra pendeat; ut quidquid desideramus, ad eum vota nostra respiciant; cuiuscunque rei fructum percipimus, eius esse beneficium agnoscamus, et cum gratiarum actione profiteamur; ut tanta bonitatis ac beneficentiae suavitate illecti, ipsum toto pectore amare et colere studeamus.

CAPUT XV. [1])

Qualis homo sit creatus: ubi de animae facultatibus, de imagine Dei, libero arbitrio, et prima naturae integritate disseritur.

1. *Iam de hominis creatione dicendum; non modo quia inter omnia Dei opera nobilissimum ac maxime spectabile est iustitiae eius, et sapientiae, et bonitatis specimen: sed quia, ut initio diximus, non potest liquido et solide cognosci Deus a nobis, nisi accedat mutua nostri cognitio. Etsi autem ea duplex est: nempe ut sciamus quales nos prima origine simus conditi, et qualis nostra conditio esse coeperit post Adae lapsum (nec vero multum prodesset creationem nostram tenere, nisi in hac tristi ruina agnosceremus qualis sit naturae nostrae corruptela et deformitas) nunc tamen integrae naturae descriptione contenti erimus. Et sane* antequam ad miseram istam hominis conditionem, *cui nunc addictus est*, descendimus, operae pretium est tenere qualis *ab initio conditus* fuerit. Cavendum est enim ne *praecise* tantum naturalia hominis mala demonstrando, ea videamur ad naturae autorem referre: *quandoquidem* in hoc praetextu se habere satis defensionis putat impietas si obtendere queat, quidquid habet vitii, a Deo quodammodo profectum esse; nec dubitat, si redarguitur, cum Deo ipso litigare, culpamque in eum transscribere cuius merito rea agitur. Et qui religiosius loqui de numine videri volunt, libenter tamen excusationem pravitatis suae captant a natura, non cogitantes se Deum quoque (licet obscurius) sugillare, cuius in contumeliam recideret, si quid vitii inesse naturae probaretur. Quum ergo videamus carnem inhiare subterfugiis omnibus, quibus utcunque derivari alio a se malorum suorum culpam existimat, huic malitiae diligenter obviandum est. Itaque sic tractanda est humani generis calamitas, ut praecidatur omnis tergiversatio, et iustitia Dei ab omni insimulatione vindicetur. *Postea suo loco videbimus quam longe absint homines ab ea puritate qua donatus fuerat Adam. Ac primo tenendum est, quum ex terra et luto sumptus fuit, iniectum fuisse superbiae fraenum; quia nihil magis absurdum est quam sua excellentia gloriari qui non solum habitant tugurium luteum, sed qui sunt ipsi ex parte terra et cinis.*

---

1) *Fere novum, paucissimis exceptis quae ex praecedentis editionis Cap. II.* §. 6. 7. 18. 19 *deprompta sunt.*

Quod autem Deus vas testaceum non modo animare dignatus est, sed etiam domicilium esse voluit immortalis spiritus, iure in tanta fictoris sui liberalitate gloriari potuit Adam.

2. *Porro hominem constare anima et corpore, extra controversiam esse debet. Atque animae nomine essentiam immortalem, creatam tamen intelligo, quae nobilior eius pars est. Interdum spiritus vocatur. Etsi enim, dum simul iunguntur haec nomina, significatione inter se differunt, ubi tamen seorsum ponitur spiritus, tantundem valet atque anima. Sicuti quum Solomo de morte loquens, dicit tunc spiritum ad Deum redire qui dedit illum* (Eccl. 12, 7). *Et Christus spiritum suum patri commendans* (Luc. 23, 46), *Stephanus etiam Christo* (Act. 7, 59), *non aliud intelligunt, quam ubi soluta est a carnis ergastulo anima, Deum esse perpetuum eius custodem. Qui vero animam imaginantur ideo spiritum dici quia flatus sit, aut vis divinitus infusa corporibus quae tamen essentia careat, eos nimis crasse desipere, et res ipsa et tota scriptura ostendit. Verum quidem est, dum terrae plus iusto affixi sunt homines, hebetari, imo, quia a patre luminum alienati sunt, tenebris esse obcaecatos, ut se a morte fore superstites non cogitent. Interim tamen non ita in tenebris exstincta lux est, quin immortalitatis suae sensu tangantur. Certe conscientia, quae inter bonum et malum discernens, Dei iudicio respondet, indubium est immortalis spiritus signum. Quomodo enim ad Dei tribunal penetraret motus sine essentia, et terrorem sibi ex reatu incuteret? Neque enim spiritualis poenae metu afficitur corpus, sed in solam animam cadit; unde sequitur, essentia praeditam esse. Iam ipsa Dei cognitio satis coarguit, animas quae mundum transscendunt, esse immortales, quia ad vitae fontem non perveniret vigor evanidus. Denique quum tot praeclarae dotes quibus humana mens pollet, divinum aliquid insculptum ei esse clamitent, totidem sunt immortalis essentiae testimonia. Nam qui brutis animalibus inest sensus, extra corpus non egreditur, vel saltem non longius se extendit quam ad res sibi obiectas. Mentis vero humanae agilitas coelum et terram, naturaeque arcana perlustrans, et ubi saecula omnia intellectu et memoria complexa est, singula digerens sua serie, futuraque ex praeteritis colligens, clare demonstrat latere in homine aliquid a corpore separatum. Deum invisibilem et angelos intelligentia concipimus, quod minime in corpus competit. Recta, iusta et honesta, quae sensus corporeos latent, apprehendimus. Ergo huius intelligentiae sedem spiritum esse oportet. Imo somnus ipse, qui hominem obstupefaciens vita etiam exuere videtur, non obscurus est immortalitatis testis: quando non modo earum rerum, quae nunquam factae sunt, cogitationes suggerit, sed etiam in futurum tempus praesagia. Breviter haec attingo quae profani quoque scriptores splendidiore verborum ornatu magnifice extollunt; sed apud pios lectores satis valebit simplex admonitio. Iam nisi anima essentiale quiddam esset a corpore separatum, non doceret scriptura nos habitare domos luteas, et morte migrare ex tabernaculo carnis; exuere quod corruptibile est, ut tandem ultimo die reportemus mercedem, prout se quisque gesserit in corpore. Nam hi certe loci, et similes qui passim occurrunt, non solum manifeste distinguunt animam a corpore, sed hominis nomen ad eam transferendo, praecipuam esse partem indicant. Iam quum hortatur fideles Paulus* (1 Cor. 7, 1), *ut se mundent ab omni inquinamento carnis et spiritus, duas partes in quibus resident sordes peccati constituit. Petrus quoque Christum vocans* (1 Petr. 2, 25) *animarum pastorem et episcopum, perperam loquutus esset, nisi essent animae erga quas fungeretur hoc officio. Neque staret quod dicit de aeterna animarum salute, et quod iubet animas purificare, et pravas cupiditates militare adversus animam* (1 Petr. 1, 9; ibid. 2, 11); *quod item autor epistolae ad Hebraeos* (13, 17) *pastores dicit excubias agere, ut rationem reddant pro animabus nostris, nisi propriam essentiam animae haberent. Eodem spectat quod Paulus* (2 Cor. 1, 23) *testem invocat Deum in animam suam; quia rea coram Deo non fieret nisi poenae esset obnoxia. Quod etiam clarius exprimitur Christi verbis, dum timere eum iubet qui postquam occiderit corpus, animam potest mittere in gehennam ignis* (Matth. 10, 28; Luc. 12, 5). *Iam dum autor epistolae ad Hebraeos* (12, 9) *patres carnis nostrae a Deo distinguit, qui unus est pater spirituum, non potuit clarius animarum essentiam asserere. Ad haec, nisi animae corporum ergastulis solutae manerent superstites, absurde induceret Christus* (Luc. 16, 22) *Lazari animam gaudio fruentem in sinu Abrahae, et rursum divitis animam horrendis tormentis addictam. Hoc idem Paulus confirmat* (2 Cor. 5, 6. 8), *nos a Deo peregrinari docens quamdiu in carne habitamus; eius vero praesentia extra carnem frui. Ne longior sim in re parum obscura, hoc tantum ex Luca* (Act. 23, 8) *addam, inter Sadducaeorum errores referri quod spiritus et angelos esse non crederent.*

3. *Huius etiam rei probatio inde firma colligitur, quod dicitur homo creatus ad imaginem Dei* (Gen. 1, 27). *Quamvis enim in homine externo refulgeat Dei gloria, propriam tamen imaginis sedem in anima esse dubium non est. Non infitior quidem, externam speciem, quatenus nos distinguit a brutis animalibus, ac separat, simul Deo propius adiungere. Nec vehementius contendam, si quis censeri velit sub imagine Dei, quod quum prona spectent animalia caetera terram, os homini sublime datum est, coelumque videre iussus, et erectos ad sidera tollere vultus. Modo fixum illud maneat, imaginem Dei, quae in his externis notis conspicitur vel emicat, spiritualem esse. Osiander enim (quem scripta eius testantur in futilibus commentis perverse fuisse ingeniosum) imaginem Dei pro-*

miscue tam ad corpus quam ad animam extendens, coelum terrae miscet. Dicit patrem, filium et spiritum sanctum in homine locare suam imaginem, quia utcunque stetisset Adam integer, Christus tamen futurus fuerit homo. Ita, secundum eum, corpus quod destinatum erat Christo, exemplar ac typus fuit corporeae illius figurae quae tunc formata fuit. Sed ubi reperiet Christum spiritus esse imaginem? Fateor certe in mediatoris persona lucere totius divinitatis gloriam; sed quomodo sermo aeternus vocabitur spiritus imago, quem ordine praecedit? Denique evertitur inter filium et spiritum distinctio, si hic illum nominet suam imaginem. Ad haec scire ex eo velim quomodo Christus in carne quam induit spiritum sanctum referat, et quibus notis vel lineamentis exprimat eius similitudinem. Et quum filii quoque personae sermo ille: faciamus hominem, etc. (Gen. 1, 26) *communis sit, eum sui ipsius imaginem sequitur esse: quod ab omni ratione abhorret. Adde quod non nisi ad Christi hominis typum vel exemplar formatus fuit homo, si recipitur Osiandri figmentum; atque ita idea ex qua sumptus est Adam, fuit Christus, quatenus vestiendus carne erat; quum scriptura longe alio sensu doceat eum in imagine Dei creatum esse. Plus coloris habet eorum argutia, qui exponunt, Adam creatum fuisse in imagine Dei, quia Christo, qui unica Dei imago est, fuerit conformis. Sed in ea quoque nihil est solidum. Disputatio etiam non parva est de imagine et similitudine, dum interpretes differentiam quae nulla est, inter duas istas voces quaerunt, nisi quod similitudo vice expositionis addita est. Primo scimus Hebraeis tritas esse repetitiones quibus rem unam bis explicant; deinde in re ipsa nulla est ambiguitas quin Dei imago nominetur homo, quia Deo similis est. Unde ridiculos esse apparet, qui subtilius philosophantur in nominibus illis, sive Zelem, hoc est imaginem, statuant in substantia animae, et Demuth, hoc est similitudinem, in qualitatibus, sive aliud diversum afferant. Quia ubi Deus hominem creare decrevit in imagine sua, quod erat obscurius, exegetice repetit hac particula, ad similitudinem. Quasi diceret se hominem facturum, in quo se ipsum velut in imagine repraesentaret, propter insculptas similitudinis notas. Itaque Moses paulo post idem recitans, imaginem Dei bis ponit, omissa similitudinis mentione. Frivolum autem est quod obiicit Osiander, non dici partem hominis, vel animam cum suis dotibus, imaginem Dei; sed totum Adam, cui nomen a terra, unde sumptus est, impositum fuit. Frivolum, inquam, sani omnes lectores hoc iudicabunt. Nam dum mortalis vocatur totus homo, non ideo morti subiicitur anima; nec rursum ubi dicitur animal rationale, ideo in corpus ratio vel intelligentia competit. Quamvis ergo anima non sit homo, absurdum tamen non est, eum animae respectu vocari Dei imaginem; etsi principium quod nuper posui retineo, patere Dei effigiem ad totam praestantiam, qua eminet hominis natura inter omnes animantium species. Proinde hac voce notatur integritas qua praeditus fuit Adam quum recta intelligentia polleret, affectus haberet compositos ad rationem, sensus omnes recto ordine temperatos, vereque eximiis dotibus opificis sui excellentiam referret. Ac quamvis primaria sedes divinae imaginis fuerit in mente et corde, vel in anima eiusque potentiis, nulla tamen pars fuit etiam usque ad corpus, in qua non scintillae aliquae micarent. Certum est in singulis etiam mundi partibus fulgere lineamenta quaedam gloriae Dei; unde colligere licet, ubi in homine locatur eius imago, tacitam subesse antithesin, quae hominem supra alias omnes creaturas extollat, et quasi separet a vulgo. Neque vero negandum est, angelos ad Dei similitudinem creatos esse, quando summa nostra perfectio, teste Christo* (Matth. 22, 30), *erit similes illis fieri. Sed non frustra peculiari hoc elogio Dei erga nos gratiam commendat Moses; praesertim quum visibiles tantum creaturas homini comparet.*

4. *Nondum tamen data esse videtur plena imaginis definitio, nisi clarius pateat quibus facultatibus praecellat homo, et quibus speculum censeri debeat gloriae Dei. Id vero non aliunde melius quam ex reparatione corruptae naturae cognosci potest. Quin Adam, ubi excidit e gradu suo, hac defectione a Deo alienatus sit minime dubium est. Quare etsi demus, non prorsus exinanitam ac deletam in eo fuisse Dei imaginem, sic tamen corrupta fuit, ut quidquid superest, horrenda sit deformitas. Ideoque recuperandae salutis nobis initium est in ea instauratione quam consequimur per Christum, qui etiam hac de causa vocatur secundus Adam, quia nos in veram et solidam integritatem restituit. Quamvis enim vivificantem spiritum quo donantur a Christo fideles, opponens Paulus* (1 Cor. 15, 45) *animae viventi in qua creatus fuit Adam, uberiorem gratiae mensuram in regeneratione commendet, non tamen alterum illud caput tollit, hunc regenerationis esse finem, ut nos Christus ad imaginem Dei reformet. Itaque alibi novum hominem renovari docet secundum imaginem eius qui creavit illum. Cui respondet illud: induite novum hominem qui secundum Deum creatus est* (Eph. 4, 23; Col. 3, 9). *Iam videndum est, quid maxime sub hac renovatione comprehendat Paulus. Priore loco agnitionem ponit, altero autem sinceram iustitiam et sanctitatem, unde colligimus imaginem Dei initio in luce mentis, in cordis rectitudine, partiumque omnium sanitate conspicuam fuisse Dei imaginem. Quanquam enim fateor synecdochicas esse loquendi formas, non potest tamen principium hoc convelli, quod in renovatione imaginis Dei praecipuum est, in ipsa etiam creatione tenuisse summum gradum. Eodem pertinet quod alibi tradit* (2 Cor. 3, 18), *nos revelata facie gloriam Christi speculantes, in eandem imaginem transformari. Videmus nunc ut Christus perfectissima sit Dei imago,*

ad quam formati sic instauramur, ut vera pietate, iustitia, puritate, intelligentia imaginem Dei gestemus. Quo posito, osiandrica illa de figura corporis imaginatio per se facile evanescit. Quod autem vir solus imago et gloria Dei vocatur apud Paulum (1 Cor. 11, 7), et mulier excluditur ab hoc honoris gradu, ad ordinem politicum restringi ex contextu patet. At sub imagine, cuius fit mentio, comprehendi quidquid ad spiritualem et aeternam vitam spectat, iam satis probatum esse arbitror. Hoc idem aliis verbis confirmat Ioannes, asserens (1, 4), vitam, quae in aeterno Dei sermone ab initio erat, fuisse lucem hominum. Nam quum propositum sit singularem Dei gratiam, qua homo reliquis animantibus praecellit, laudare, ut eum segreget ex communi numero, quia non vulgarem adeptus est vitam, sed coniunctam cum luce intelligentiae: simul ostendit quomodo ad imaginem Dei sit conditus. Ergo, quum Dei imago sit integra naturae humanae praestantia, quae refulsit in Adam ante defectionem, postea sic vitiata et prope deleta, ut nihil ex ruina nisi confusum, mutilum, labeque infectum supersit, nunc aliqua ex parte conspicitur in electis, quatenus spiritu regeniti sunt; plenum vero fulgorem obtinebit in coelo. Ut vero sciamus quibus partibus constet, de animae facultatibus disserere operae pretium est. Nam illa Augustini [1]) speculatio minime firma est, animam trinitatis esse speculum, quia in ea resident intellectus, voluntas et memoria. Neque etiam probabilis eorum opinio, qui Dei similitudinem in dominatu ei tradito locant: ac si Deum hac nota solum referret, quia constitutus sit omnium rerum herus ac possessor, quum penes ipsum, non extra, proprie quaerenda sit, imo interius sit animae bonum.

5. Caeterum, antequam longius progrediar, Manichaeorum delirio occurrere necesse est, quod rursus hac aetate invehere tentavit Servetus. Quod dicitur (Gen. 2, 7) inspirasse Deus in faciem hominis spiraculum vitae, putarunt animam traducem esse substantiae Dei; quasi aliqua immensae divinitatis portio in hominem fluxisset. Atqui hic diabolicus error quam crassas et foedas absurditates secum trahat, breviter ostendere facile est. Nam si ex Dei essentia per traducem sit anima hominis, sequetur, Dei naturam non solum mutationi esse obnoxiam et passionibus, sed ignorantiae quoque, pravis cupiditatibus, infirmitati et omne genus vitiis. Nihil homine inconstantius quia eius animam exagitant et varie distrahunt contrarii motus; subinde per inscitiam hallucinatur; minimis quibusque tentationibus victus succumbit; animam ipsam scimus sordium omnium lacunam ac receptaculum esse. Quae omnia Dei naturae adscribere conveniet, si recipimus animam esse ex Dei essentia, vel arcanum divinitatis influxum. Quis ad hoc portentum non exhorreat? Vere quidem ex Arato Paulus (Act. 17, 28) nos dicit esse Dei progeniem; sed qualitate, non substantia, quatenus scilicet divinis nos dotibus ornavit. Interea creatoris essentiam lacerare, ut partem quisque possideat, nimiae amentiae est. Animas ergo, quamvis illis insculpta sit imago Dei, creatas esse non minus quam angelos, certo statuendum est. Creatio autem non transfusio est, sed essentiae ex nihilo exordium. Nec vero, si a Deo spiritus datus est, et ex carne migrando ad eum redit, protinus dicendum est, ex eius substantia decerptum esse. Atque hac quoque in parte Osiander, dum suis illusionibus effertur, impio errore se implicuit, imaginem Dei in homine non agnoscens sine essentiali iustitia, quasi nos inaestimabili spiritus sui virtute conformes sibi reddere nequeat Deus, quin substantialiter Christus in nos se transfundat. Quocunque colore has praestigias fucare conentur nonnulli, oculos sanis lectoribus nunquam ita perstringent quin videant resipere Manichaeorum errorem. Atque ubi de imaginis instauratione disserit Paulus, ex eius verbis elicere promptum est, non substantiae influxu, sed spiritus gratia et virtute, hominem fuisse Deo conformem. Dicit enim (2 Cor. 3, 18) Christi gloriam speculando, in eandem imaginem nos transformari tanquam a Domini spiritu: qui certe ita in nobis operatur ut Deo consubstantiales nos reddat.

6. Animae definitionem a philosophis petere stultum esset, quorum nemo fere, excepto Platone, substantiam immortalem solide asseruit. Eam quidem alii quoque Socratici attingunt; sed ita ut nemo aperte doceat de quo ipse persuasus non fuit. Inde autem Platoni rectior sententia, quod imaginem Dei in anima considerat. Alii eius potentias ac facultates ita praesenti vitae affigunt, ut extra corpus nihil reliquum faciant. Porro ex scriptura ante docuimus esse substantiam incorpoream; nunc addendum est, quamvis proprie loco non comprehendatur, corpori tamen inditam illic quasi in domicilio habitare: non tantum ut omnes eius partes animet, et organa reddat apta et utilia suis actionibus, sed etiam ut primatum in regenda hominis vita teneat: nec solum quoad officia terrenae vitae, sed ut ad Deum colendum simul excitet. Hoc postremum tametsi in corruptione liquido non cernitur, eius tamen reliquiae in ipsis vitiis impressae manent. Unde enim tanta famae cura hominibus, nisi ex pudore? unde autem pudor, nisi ex honesti respectu? cuius principium et causa est, quod se ad colendam iustitiam natos esse intelligunt: in quo inclusum est religionis semen. Sicut autem absque controversia ad coelestis vitae meditationem conditus fuit homo, ita eius notitiam animae fuisse insculptam certum est. Et sane praecipuo intelligentiae usu careret homo, si sua eum lateret felicitas: cuius perfectio est cum Deo coniunctum esse. Unde et praecipua

1) Libr. de Trinit. 10. c. 11 (17) seqq. et libr. de Civit. Dei 11. c. 10. c. 24 seqq.

animae actio est ut illuc aspiret. Ac proinde, quo quisque magis ad Deum accedere studet, eo se probat ratione esse praeditum. Qui plures volunt esse animas in homine, hoc est sensitivam et rationalem, etsi videntur aliquid afferre probabile, quia tamen in eorum rationibus nihil est firmum, repudiandi nobis sunt, nisi in rebus frivolis et inutilibus nos torquere libeat. Magnam repugnantiam esse dicunt inter organicos motus et rationalem animae partem. Quasi non ipsa quoque ratio secum dissideat, et eius consilia alia cum aliis non secus ac hostiles exercitus confligant. Sed quum haec perturbatio sit ex naturae depravatione, perperam inde colligitur, duas esse animas, quia facultates qua decet symmetria inter se non consentiant. Caeterum de ipsis facultatibus subtilius disserere philosophis permitto; nobis ad aedificandam pietatem simplex definitio sufficiet. Vera quidem esse, nec iucunda modo cognitu, sed etiam utilia esse fateor, dextreque ab illis collecta quae docent; nec vero ab eorum studio prohibeo, qui discendi cupidi sunt. Admitto igitur primo loco esse quinque sensus, quos tamen Platoni [1]) organa magis vocari placet, quibus in sensum communem, ceu in receptaculum quoddam, obiecta omnia instillentur; sequi phantasiam, quae a sensu communi apprehensa diiudicet; postea rationem, penes quam universale est iudicium; postremo mentem, quae defixo quietoque intuitu contempletur quae ratio discurrendo volutare solet. [2]) Item menti, rationi, phantasiae, tribus animae facultatibus cognitivis tres etiam appetitivas respondere: voluntatem, cuius partes sint, quae mens et ratio proponunt, appetere; vim irascendi, quae a ratione et phantasia porrecta arripiat; vim concupiscendi, quae a phantasia sensuque obiecta apprehendat. Haec ut vera sint, aut saltem probabilia, quoniam tamen vereor ne magis nos sua obscuritate involvant quam iuvent, omittenda censeo. Si cui libet alio modo animae potentias distribuere, ut altera vocetur appetitiva, quae tametsi rationis expers, rationi tamen obtemperat, si aliunde dirigatur; altera dicatur intellectiva, quae sit per se ipsam ratione particeps: non valde reclamo. Nec istud refellere velim, tria esse agendi principia, sensum, intellectum, appetitum. Sed nos divisionem potius eligamus infra omnium captum positam, quae certe a philosophis peti non potest. Nam illi dum simplicissime loqui volunt, animam dividunt in appetitum et intellectum, sed utrumque faciunt duplicem. [3]) Hunc interdum contemplativum esse dicunt, qui sola cognitione contentus, nullum actionis motum habeat (quam rem ingenii nomine designari putat Cicero), [4]) interdum practicum, qui boni malive apprehensione voluntatem varie moveat. Sub quo genere bene iusteque vivendi scientia continetur. Illum quoque (appetitum dico) in voluntatem et concupiscentiam partiuntur, ac βούλησιν quidem esse quoties rationi appetitus, quem ὁρμὴν appellant, obtemperat; πάθος autem fieri, ubi excusso rationis iugo ad intemperiem excurrit. Ita semper in homine rationem imaginantur qua se recte moderari queat.

7. *Ab hac docendi ratione paulum discedere cogimur; quia philosophi, quibus incognita erat naturae corruptio quae ex defectionis poena provenit, duos hominis status valde diversos perperam confundunt.* Sic ergo habeamus: subesse duas humanae animae partes, quae quidem praesenti instituto conveniant, intellectum et voluntatem. Sit autem officium intellectus, inter obiecta discernere, prout unumquodque probandum aut improbandum visum fuerit; voluntatis autem, eligere et sequi quod bonum intellectus dictaverit; aspernari ac fugere quod ille improbarit. [1]) Nihil hic nos remorentur illae Aristotelis minutiae, nullam esse menti per se motionem, sed electionem esse quae moveat; quam eandem nuncupat intellectum appetitivum. Ne superfluis quaestionibus intricemur, satis sit nobis intellectum esse quasi animae ducem et gubernatorem; voluntatem in illius nutum semper respicere, et iudicium in suis desideriis exspectare. Qua ratione vere tradidit ipse idem Aristoteles, [2]) simile quiddam esse in appetitu fugam et persequutionem, quale est in mente affirmatio aut negatio. Porro quam certa nunc sit ad dirigendam voluntatem intellectus gubernatio, *alibi* videbitur. Hic duntaxat volumus, nullam reperiri posse in anima potentiam, quae non rite ad alterutrum istorum membrorum referatur. *Atque* hoc modo sensum sub intellectu comprehendimus: quem alii sic distinguunt, quod sensum ad voluptatem propendere dicunt, pro qua intellectus bonum sequatur. Inde fieri ut appetitio sensus, concupiscentia fiat et libido; affectio intellectus, voluntas. Rursum pro appetitus nomine, quod illi malunt, voluntatis nomen, quod usitatius est, usurpo.

8. *Ergo animam hominis Deus mente instruxit, qua bonum a malo, iustum ab iniusto discerneret, ac quid sequendum vel fugiendum sit, praeeunte rationis luce videret. Unde partem hanc directricem τὸ ἡγεμονικὸν dixerunt philosophi. Huic adiunxit voluntatem, penes quam est electio. His praeclaris dotibus excelluit prima hominis conditio, ut ratio, intelligentia, prudentia, iudicium, non modo ad terrenae vitae gubernationem suppeterent, sed quibus transscenderent usque ad Deum et aeternam felicitatem. Deinde, ut accederet*

1) In Theaeteto. 2) Arist. libr. 1. Ethic. cap. ult. Item libr. 6. c. 2. 3) Themist. in libr. 3. de Anima c. 49. De duplici intellectu. 4) De fin. libr. 5, 13.

1) Ita Plato in Phaedro. 2) Libr. Ethic. 6. c. 2.

electio, quae appetitus dirigeret, motusque omnes organicos temperaret, atque ita voluntas rationis moderationi esset prorsus consentanea. In hac integritate libero arbitrio pollebat homo, quo, si vellet, adipisci posset aeternam vitam. Hic enim intempestive quaestio ingeritur de occulta praedestinatione Dei; quia non agitur quid accidere potuerit necne, sed qualis fuerit hominis natura. Potuit igitur Adam stare si vellet, quando non nisi propria voluntate cecidit. Sed quia in utramque partem flexibilis erat eius voluntas, nec data erat ad perseverandum constantia, ideo tam facile prolapsus est. Libera tamen fuit electio boni et mali; neque id modo, sed in mente et voluntate summa rectitudo, et omnes organicae partes rite in obsequium compositae, donec se ipsum perdendo bona sua corrupit. Hinc tanta philosophis obiecta caligo, quod in ruina aedificium, et in dissipatione aptas iuncturas quaerebant. Principium illud tenebant, non fore hominem rationale animal, nisi inesset libera boni et mali electio. Veniebat etiam illis in mentem, alioqui tolli discrimen inter virtutes et vitia, nisi proprio consilio vitam homo institueret. Probe quidem hactenus, si nulla fuisset in homine mutatio, quae dum ipsos latuit, nihil mirum si coelum terrae misceant. Qui vero Christi se discipulos esse professi in homine perdito et in spirituale exitium demerso liberum arbitrium adhuc quaerunt, inter philosophorum placita et coelestem doctrinam partiendo, plane desipiunt, ut nec coelum nec terram attingant. Sed haec suo loco melius. Nunc duntaxat illud tenendum est, longe alium prima creatione fuisse hominem quam totam eius posteritatem, quae originem a corrupto trahens, haereditariam labem ab eo contraxit. Nam ad rectitudinem formatae erant singulae animae partes, et constabat mentis sanitas, et voluntas ad bonum eligendum libera. Si quis obiiciat: quasi in lubrico fuisse positam, quia imbecilla esset facultas, satis ad tollendam excusationem valuit ille gradus. Neque enim aequum fuit hac lege Deum constringi, ut hominem faceret, vel qui non posset vel nollet omnino peccare. Praestantior quidem fuisset talis natura; sed praecise expostulare cum Deo, quasi hoc debuerit conferre homini, plus quam iniquum est; quando in eius arbitrio fuit quantulumcunque vellet dare. Cur autem perseverantiae virtute eum non sustinuerit, in eius consilio latet; nostrum vero est ad sobrietatem sapere. Acceperat quidem posse, si vellet, sed non habuit velle quo posset;[1]) quia hoc velle sequuta esset perseverantia. Excusabilis tamen non est, qui tantum accepit, ut sibi sponte accerseret interitum; nulla vero imposita fuit Deo necessitas quin mediam illi voluntatem daret, atque etiam caducam, ut ex illius lapsu gloriae suae materiam eliceret.

1) August. l. 11 super Genes. c. 7 seq. De corrept. et gr. c. 11.

CAPUT XVI.[1])

Deum sua virtute mundum a se conditum fovere ac tueri, et singulas eius partes sua providentia regere.

1. *Porro Deum facere momentaneum creatorem, qui semel duntaxat opus suum absolverit, frigidum esset ac ieiunum. Atque in hoc praecipue nos a profanis hominibus differre convenit, ut non minus in perpetuo mundi statu quam prima eius origine praesentia divinae virtutis nobis illuceat.* Etsi enim impiorum quoque animi solo *terrae coelique* aspectu ad creatorem *surgere* coguntur, suum tamen peculiarem modum habet fides, quo *solidam creationis laudem Deo assignet.* Quo pertinet illud apostoli quod ante citavimus (Hebr. 11, 3), non nisi fide nos intelligere concinnatum esse saeculum verbo Dei; quia nisi ad providentiam eius usque transimus, nondum rite capimus quid hoc valeat, Deum esse creatorem, utcunque et mente comprehendere et lingua fateri videamur. Carnis sensus, ubi Dei virtutem semel in ipsa creatione sibi proposuit, illic subsistit; et quum longissime procedit, nihil aliud quam in edendo tali opificio, autoris sapientiam et potentiam et bonitatem (quae sponte sese proferunt et nolentibus etiam ingerunt) expendit et considerat; in eo autem conservando et moderando generalem quandam actionem, unde vis motionis dependeat. *Denique ad res omnes sustinendas sufficere putat vigorem divinitus ab initio inditum.* At vero fides altius penetrare debet, nempe ut quem omnium creatorem esse didicit, statim quoque perpetuum moderatorem et conservatorem esse colligat; neque id universali quadam motione tam orbis machinam quam singulas eius partes agitando; sed singulari quadam providentia unumquodque eorum quae condidit, ad minimum usque passerem, sustinendo, fovendo, curando. *Sic David* (Psal. 33, 6), *breviter praefatus mundum fuisse a Deo conditum, statim ad continuum providentiae tenorem descendit: verbo Iehovae coeli firmati sunt, et spiritu oris eius omnis virtus eorum. Mox addit* (ibid. v. 13)*: Iehova respexit super filios hominum; et quae in eandem sententiam attexit. Quanquam enim non tam scite ratiocinantur omnes, quia tamen credibile non esset curari a Deo res humanas, nisi esset mundi opifex, nec quisquam serio credit fabricatum esse mundum a Deo, quin sibi persuadeat operum suorum curam habere: non abs re David optima serie ab uno ad alterum nos deducit. In genere quidem arcana Dei inspiratione vegetari omnes mundi partes et philosophi docent, et humanae mentes con-*

1) *Materia huius capitis deprompta est quoad* §. 1—3 *ex Cap. VI. praecedentis editionis* §. 49—51; *quoad* §. 4 *seqq. ex Cap. XIV.* §. 38—41 *sed varie mutata phrasi.*

cipiunt. Interea eo usque non pertingunt quo evehitur David, secumque pios omnes attollit, dicens (Psal. 104, 27 seqq.): omnia ad te respiciunt, ut des illis escam tempore suo; te dante, colligunt; te manum aperiente, satiantur bonis; simul atque faciem averteris, consternantur; ubi reduxeris spiritum, intereunt, et in terram revertuntur; si rursus emittis spiritum, creantur, et renovas faciem terrae. *Imo quamvis Pauli sententiae* (Act. 17, 28) *subscribant, in Deo nos esse et moveri et vivere; longe tamen absunt a serio eius quam commendat gratiae sensu: quia specialem Dei curam, ex qua demum cognoscitur paternus eius favor, minime gustant.*

2. *Quo melius pateat hoc discrimen, sciendum est, providentiam Dei, qualis traditur in scriptura, fortunae et casibus fortuitis opponi. Iam quum vulgo persuasum fuerit omnibus saeculis, et eadem opinio cunctos fere mortales hodie quoque occupet, fortuito contingere omnia, quod de providentia tenendum erat, non modo hac prava opinione obnubilari, sed fere sepeliri certum est. Si quis in latrones incidat, vel feras bestias, si vento repente exorto naufragium faciat in mari, si domus vel arboris ruina obruatur; si alius per deserta oberrans inveniat penuriae suae remedium, undis iactatus ad portum perveniat, mirabiliter a distantia tantum unius digiti evadat a morte: hos omnes tam prosperos quam adversos occursus fortunae carnis ratio adscribet. Quisquis vero edoctus est Christi ore* (Matth. 10, 30), *capillos omnes capitis sui esse numeratos, causam longius quaeret, ac statuet quoslibet eventus occulto Dei consilio gubernari.* Ac de rebus quidem inanimatis sic habendum est, quamvis naturaliter singulis indita sit sua proprietas, vim tamen suam non exserere, nisi quatenus praesenti Dei manu diriguntur. Sunt igitur nihil aliud quam instrumenta quibus Deus assidue instillat quantum vult efficaciae, et pro suo arbitrio ad hanc vel illam actionem flectit ac convertit. Nullius creaturae mirabilior vel illustrior vis est quam solis. Praeterquam enim quod totum orbem illuminat suo fulgore, quantum istud est quod animalia omnia suo calore fovet ac vegetat? terrae foecunditatem suis radiis inspirat? seminibus in eius gremio tepefactis herbescentem inde viriditatem elicit, quam novis alimentis suffultam auget ac confirmat, donec in culmos assurgat? quod perpetuo vapore pascit, donec in florem, et ex flore in frugem adolescat? quod tunc etiam excoquendo ad maturitatem perducit? quod arbores similiter et vites ab eo tepefactae *gemmant* primum *ac* frondescunt, deinde florem emittunt, et ex flore fructum generant? At Dominus, ut solidam horum omnium laudem sibi vendicaret, ante et lucem exstare voluit, et terram omni herbarum et fructuum genere refertam esse, quam solem crearet (Gen. 1, 3 et 11). Non ergo solem faciet pius homo vel principalem vel necessariam eorum causam quae ante solis creationem exstiterunt, sed instrumentum duntaxat quo utitur Deus, quia ita vult; quum possit, eo praeterito, per se ipsum nihilo difficilius agere. *Deinde quum legimus* (Ios. 10, 13), *biduo solem substitisse in uno gradu ad preces Iosuae, in gratiam regis Ezechiae umbram eius retrocessisse per decem gradus* (2 Reg. 20, 11), *paucis illis miraculis testatus est Deus, non sic quotidie caeco naturae instinctu solem oriri et occidere, quin ipse, ad renovandam paterni erga nos sui favoris memoriam, cursum eius gubernet. Nihil magis naturale est quam ver hyemi, veri aestatem, aestati autumnum vicissim succedere. Atqui in hac serie tanta perspicitur ac tam inaequalis diversitas, ut facile appareat singulos annos, menses et dies nova et speciali Dei providentia temperari.*

3. *Et sane omnipotentiam sibi vendicat ac deferri a nobis vult Deus, non qualem sophistae fingunt inanem, otiosam et fere sopitam; sed vigilem, efficacem, operosam, et quae in continuo actu versetur; neque etiam quae generale tantum sit principium confusi motus, ac si fluvium per alveos semel praefixos fluere iuberet, sed ad singulos et particulares motus intenta sit. Ideo enim censetur omnipotens, non quod possit quidem facere, cesset tamen interim et desideat, vel quem praefixit naturae ordinem generali instinctu continuet; sed quia sua providentia coelum et terram gubernans, sic omnia moderatur ut nihil nisi eius consilio accidat. Nam quum in Psalmo* (115, 3) *dicitur facere quaecunque vult, certa et deliberata notatur voluntas. Insipidum enim esset philosophico more interpretari prophetae verba, Deum esse primum agens, quia principium et causa est omnis motus; quum potius hoc solatio in rebus adversis se leniant fideles, nihil se perpeti nisi Dei ordinatione et mandato: quia sunt sub eius manu. Quod si Dei gubernatio sic extenditur ad omnia eius opera, puerile cavillum est, eam includere in naturae influxu. Nec vero magis Deum sua gloria fraudant quam se ipsos utilissima doctrina, qui Dei providentiam coarctant tam angustis finibus, ac si libero cursu, secundum perpetuam naturae legem, ferri omnia sineret; quia nihil homine miserius, si ad quoslibet coeli, aeris, terrae, aquarum motus expositus foret. Adde quod hoc modo nimis indigne extenuatur singularis erga unumquemque Dei bonitas. Exclamat David* (Psal. 8, 3), *infantes adhuc pendentes a matrum uberibus satis facundos esse ad celebrandam Dei gloriam; quia scilicet statim ab utero egressi, coelesti cura paratam sibi alimoniam inveniunt. Est quidem hoc verum in genere, modo ne oculos et sensus nostros fugiat quod palam experientia demonstrat, aliis matribus plenas esse mammas et uberes, aliis fere aridas, prout liberalius hunc Deus alere vult, parcius vero alium. Qui vero Dei omnipotentiae iustam laudem tribuunt, duplicem inde percipiunt fructum, quod satis ampla benefaciendi facul-*

tas penes ipsum sit, in cuius possessione sunt coelum et terra, et cuius nutum respiciunt omnes creaturae, ut se in obsequium addicant. Deinde quod secure in eius protectione quiescere licet, cuius arbitrio omnes subiacent quae alicunde timeri possunt noxae, cuius imperio, non secus ac fraeno, coercetur satan cum omnibus suis furiis totoque apparatu, a cuius nutu pendet quidquid saluti nostrae adversatur; nec aliter corrigi vel sedari possunt immodici et superstitiosi metus, quos subinde ex periculorum obiectu concipimus. Superstitiose nos esse timidos dico, si quoties minantur nobis creaturae, vel terrorem aliquem ingerunt, perinde expavescimus ac si quam ex se vim nocendi haberent ac potestatem, vel temere laederent ac fortuito, vel adversus earum noxas non satis esset in Deo auxilii. Exempli gratia, vetat propheta (Ier. 10, 2) ne a stellis et signis coeli metuant filii Dei, quemadmodum increduli solent. Non quemlibet certe timorem damnat. Sed quum mundi gubernationem a Deo ad astra transferant infideles, suam vel felicitatem vel miseriam ab astrorum decretis et praesagiis, non autem a Dei voluntate pendere fingunt; ita fit ut timor eorum, ab uno illo quem respicere debebant, ad stellas et cometas abstrahatur. Ab hac igitur infidelitate qui cavere volet, memoria semper teneat, non erraticam vel potentiam, vel actionem, vel motionem esse in creaturis; *sed arcano Dei consilio sic regi, ut nihil contingat nisi ab ipso sciente et volente decretum.*

4. *Principio igitur teneant lectores providentiam vocari, non qua Deus e coelo otiosus speculetur quae in mundo fiunt, sed qua veluti clavum tenens, eventus omnes moderatur. Ita non minus ad manus quam ad oculos pertinet. Nec enim, quum filio suo dicebat Abraham: Deus providebit, tantum volebat praescium futuri eventus asserere, sed curam rei incognitae in eius voluntatem reiicere, qui rebus perplexis et confusis exitum dare solet. Unde sequitur, providentiam in actu locari.* Nimis *enim* inscite nugantur multi de nuda praescientia. Non tam crassus est eorum error qui gubernationem Deo attribuunt, sed confusam et promiscuam, ut dixi; nempe quae orbis machinam cum singulis partibus generali motu volvat atque impellat, cuiusque vero creaturae actionem peculiariter non dirigat. Neque tamen hic etiam error tolerabilis est. Hac enim providentia quam universalem appellant, nihil impediri tradunt, vel creaturas omnes, quominus contingenter moveantur, vel hominem, quo minus libero voluntatis suae arbitrio huc atque illuc se convertat. Atque ita inter Deum et hominem partiuntur: ut ille motionem huic sua virtute inspiret qua agere possit pro naturae sibi inditae ratione; hic autem actiones suas voluntario consilio moderetur. Breviter, Dei potentia sed non destinatione mundum, res hominum, ipsosque homines gubernari volunt. Taceo Epicureos (qua peste refertus semper fuit mundus), qui Deum otiosum inertemque somniant; aliosque nihilo saniores, qui olim commenti sunt Deum ita dominari supra mediam aeris regionem, ut inferiora fortunae relinqueret. Siquidem adversus tam evidentem insaniam satis clamant mutae ipsae creaturae. *Nunc enim sententiam illam, quae vulgo fere obtinuit, refutare propositum est, quae caecam modo nescio quam et ambiguam motionem quum Deo concedat, quod praecipuum est illi adimit, ut incomprehensibili sapientia quaeque dirigat ac disponat ad suum finem: atque ita verbo tantum non re Deum facit mundi rectorem, quia moderationem eripit.* Quid enim, quaeso, est moderari nisi ita praeesse ut destinato ordine ea regas quibus praees? *Neque tamen quod de universali providentia dicitur in totum repudio; modo vicissim hoc mihi concedant, mundum a Deo regi, non tantum quia positum a se naturae ordinem tuetur, sed quia peculiarem uniuscuiusque ex suis operibus curam gerit. Verum quidem est, singulas rerum species arcano naturae instinctu moveri, ac si aeterno Dei mandato parerent, et quod semel statuit Deus, sponte fluere.* Atque huc referri potest quod dicit Christus (Ioann. 5, 17), se et patrem ab initio usque semper fuisse in opere; et quod Paulus docet (Act. 17, 28), in ipso nos vivere, moveri, et esse; *quod etiam autor epistolae ad Hebraeos, Christi divinitatem probare volens, dicit* (1, 3) *potenti eius nutu sustineri omnia. Sed perperam hoc praetextu tegunt et obscurant quidam* specialem providentiam, quae adeo certis clarisque scripturae testimoniis asseritur, ut mirum sit potuisse de ea quempiam dubitare. *Et certe qui velum illud quod dixi obtendunt, coguntur ipsi quoque correctionis vice addere, multa fieri peculiari Dei cura: sed hoc perperam ad actus tantum particulares restringunt. Quare nobis probandum est, Deum sic attendere ad singulos eventus regendos, et sic omnes illos provenire a definito eius consilio, ut nihil fortuito contingat.*

5. *Si demus principium motus penes Deum esse, sponte vero vel casu omnia ferri quo impellit naturae inclinatio, mutuae dierum et noctium vices, hyemis etiam et aestatis, erunt Dei opus, quatenus suas quibusque partes attribuens certam legem praefixit; nempe si aequabili tenore eundem semper modum servarent dies qui noctibus succedunt, menses mensibus, et anni annis. Quod autem nunc immodici calores cum siccitate coniuncti quidquid est frugum exurunt, nunc pluviae intempestivae segetes corrumpunt, quod ex grandinibus et procellis subita calamitas accidit, non erit hoc Dei opus, nisi forte quia ex astrorum occursu, et aliis naturalibus causis vel nebulae, vel serenitas, vel frigus vel calor originem trahunt. Atqui hoc modo nec paterno Dei favori, nec iudiciis locus relinquitur. Si Deum humano generi satis beneficum esse dicant, quia coelo et terrae vim ordinariam instillet*

qua alimenta suppeditent, nimis dilutum est ac profanum figmentum; ac si foecunditas anni unius non esset singularis Dei benedictio, penuria autem et fames non esset maledictio et vindicta. Sed quia rationes omnes colligere nimis longum esset, sufficiat ipsius Dei autoritas. In lege et in prophetis saepius pronuntiat, quoties rore et pluvia terram irrigat, se gratiam suam testari, coelum obdurescere instar ferri suo imperio, uredine et aliis vitiis consumi segetes, grandinibus et procellis quoties agri feriuntur, certae et specialis suae vindictae esse signum. Haec si recipimus, certum est non cadere pluviae guttam nisi certo Dei mandato. Laudat quidem David (Psal. 147, 9) *generalem Dei providentiam, quod escam ministret pullis corvorum invocantibus eum; sed quum animalibus Deus ipse famem minatur, nonne satis declarat nunc tenui, nunc ampliore dimenso, prout visum est, se alere cuncta animantia? Puerile est, ut iam dixi, hoc ad particulares actus restringere, quum sine exceptione loquatur Christus* (Matth. 10, 29), *nullum ex passerculis nullius pretii cadere in terram sine patris voluntate. Certe si avium volatus certo Dei consilio regitur, fateri necesse est cum propheta* (Psal. 14, 5), *sic eum habitare in sublimi, ut se humiliet ad videndum quaecunque accidunt in coelo et in terra.*

6. *Sed quia scimus humani praecipue generis causa mundum esse conditum, in eius etiam gubernatione hic nobis spectandus est finis.* Exclamat propheta Ieremias (10, 23): scio Domine, quia non est hominis via eius, neque viri ut dirigat gressus suos. Solomo autem (Prov. 20, 24): a Domino sunt gressus viri, et quomodo disponet homo viam suam? Dicant nunc, hominem a Deo moveri secundum naturae suae inclinationem, ipsum autem convertere motum quo visum fuerit. At si id vere diceretur, penes hominem foret viarum suarum arbitrium. Negabunt forte, quia nihil sine Dei potentia valeat. At quum prophetam et Solomonem constet non potentiam modo, sed electionem quoque ac destinationem Deo attribuere, nequaquam se expediunt. Atque hanc hominum temeritatem eleganter alibi carpit Solomo (Prov. 16, 1), qui scopum sibi praestituunt sine Dei respectu, ac si manu eius non ducerentur. Hominis, inquit, est dispositio cordis, et Domini est praeparatio linguae. Ridicula sane insania, quod facere sine Deo instituunt miseri homines, qui ne profari quidem possunt nisi quod ille voluerit. Porro quo magis exprimeret scriptura, nihil penitus in mundo geri nisi ex eius destinatione, quae maxime fortuita videntur, illi subiacere ostendit. Quid enim magis ad casum referas quam dum praetereuntem viatorem defractus ex arbore ramus interficit? At longe aliter Dominus, qui se fatetur eum tradidisse in manum occisoris (Exod. 21, 13). Sortes similiter quis non fortunae caecitati permittat? Verum Dominus non patitur, qui sibi vendicat earum iudicium (Prov. 16, 33). Non sua potentia fieri docet ut et in sinum coniiciantur lapilli et extrahantur; sed quod unum casui dari poterat, a se ipso esse testatur. *Eodem pertinet illud Solomonis* (Prov. 22, 2)*: pauper et foenerator occurrunt sibi; oculos amborum Deus illuminat. Quamvis enim permixti sint pauperibus divites in mundo, dum singulis divinitus assignatur sua conditio, admonet, Deum, qui omnibus illucet, minime caecutire, atque ita pauperes ad tolerantiam hortatur; quia onus sibi a Deo impositum excutere conantur quicunque sua sorte contenti non sunt. Sic et alter propheta profanos homines obiurgat, qui industriae hominum vel fortunae adscribunt quod alii iacent in sordibus, alii ad honores emergunt* (Psal. 75, 7)*: neque ab oriente, neque ab occasu, neque a deserto sunt exaltationes; quia Deus iudex est, hic humiliat et hic elevat. Quia non potest Deus exuere iudicis munus, hinc ratiocinatur, arcano eius consilio alios excellere, alios manere contemptibiles.*

7. *Quin etiam particulares eventus testimonia esse dico in genere singularis Dei providentiae. Excitavit Deus in deserto ventum australem, qui populo adveheret copiam avium* (Exod. 19, 13). *Quum Ionam voluit in mare proiici, ventum turbini excitando emisit* (Ion. 1, 4. 6). *Dicent, qui non putant Deum mundi gubernacula tenere, hoc fuisse praeter communem usum. Atqui inde colligo nullum unquam ventum oriri, vel surgere, nisi speciali Dei iussu. Nec vero aliter verum esset illud* (Psal. 104, 4), *ventos facere suos nuntios, et ministros suos ignem flammeum, nubes facere vehicula sua, et equitare super alas venti; nisi et nubes et ventos circumageret suo arbitrio, singularemque virtutis suae praesentiam in illis ostenderet. Sic etiam alibi* (Psal. 107, 25 seqq.) *docemur, quoties ventorum flatu mare ebullit, impetus illos testari singularem Dei praesentiam. Praecipit et excitat spiritum procellae, et in sublime attollit fluctus maris; deinde stare facit procellam in silentio, ut cessent fluctus navigantium. Sicut alibi denuntiat, ventis urentibus se flagellasse populum. Sic quum naturaliter vis generandi indita sit hominibus, Deus tamen speciali gratiae vult ferri acceptum quod alios relinquit in orbitate, alios sobole dignatur; nam donum eius, fructus ventris. Ideo dicebat Iacob uxori: an ego pro Deo sum, ut tibi dem liberos* (Gen. 30, 2)*? Ut semel finiam, nihil magis ordinarium in natura quam nos pane ali. Atqui pronuntiat spiritus* (Deut. 8, 2), *non modo terrae proventum Dei esse donum speciale, sed non vivere solo pane homines; quia non ipsa saturitas eos vegetat, sed arcana Dei benedictio; sicut e converso minatur se fracturum panis fulturam* (Ies. 3, 1). *Nec vero aliter seria posset concipi oratio de quotidiano pane, nisi Deus cibum paterna manu nobis suggereret. Ideo propheta* (Psal. 136, 25), *ut fidelibus persuadeat, Deum in ipsis pascendis optimi patrisfamilias partes implere, admonet, escam dare omni carni. Denique*

ubi ab una parte audimus (ibid. 34, 16. 17)*: oculi Domini super iustos, et aures eius ad preces eorum; ab altera autem: oculus Domini super impios, ut perdat e terra memoriam eorum, sciamus creaturas omnes sursum et deorsum praesto ad obsequium adesse, ut eas in quemcunque vult usum accommodet. Unde colligitur, non tantum generalem eius providentiam vigere in creaturis, ut naturae ordinem continuet; sed in certum et proprium finem aptari, admirabili eius consilio.*

8. Qui huic doctrinae invidiam facere volunt, calumniantur esse dogma Stoicorum de fato; quod et Augustino [1]) exprobratum aliquando fuit. Nos etsi de verbis inviti litigamus, fati tamen vocabulum non recipimus: tum quia est ex eorum genere, quorum profanas novitates refugere nos Paulus docet; tum quia eius odio conantur gravare Dei veritatem. Dogma vero ipsum falso nobis ac malitiose obiectatur. Non enim cum Stoicis necessitatem comminiscimur ex perpetuo causarum nexu et implicita quadam serie, quae in natura contineatur; sed Deum constituimus arbitrum ac moderatorem omnium, qui pro sua sapientia, ab ultima aeternitate decrevit quod facturus esset, et nunc sua potentia, quod decrevit exsequitur. Unde eius providentia non coelum modo ac terram et creaturas inanimatas, sed hominum etiam consilia et voluntates gubernari sic asserimus, ut ad destinatum ab ea scopum *recta ferantur.* Quid ergo? inquies: nihilne fortuito, nihil contingenter accidit? Respondeo, vere a Basilio magno dictum esse: fortunam et casum ethnicorum esse voces, quarum significatione piorum mentes occupari non debeant. Nam si successus omnis Dei benedictio est, calamitas et adversitas, eius maledictio, fortunae iam in rebus humanis aut casui nullus relinquitur locus. Et movere nos quoque illud Augustini debet: [2]) in libris contra Academicos, inquit, non mihi placet toties me appellasse fortunam, quamvis non aliquam deam volucrim hoc nomine intelligi, sed fortuitum rerum eventum in externis vel bonis vel malis. Unde et illa verba sunt quae nulla religio dicere prohibet, forte, forsan, forsitan, fortasse, fortuito; quod tamen totum ad divinam revocandum est providentiam. Neque hoc tacui, dicens: etenim fortasse quae vulgo fortuna nuncupatur, occulto quoque ordine regitur: nihilque aliud in rebus casum vocamus, nisi cuius ratio et causa secreta est. Dixi quidem hoc: verum poenitet me sic nominasse illic fortunam; quum videam homines habere in pessima consuetudine, ut ubi dici debet: hoc Deus voluit, dicant: hoc voluit fortuna. *Denique passim docet, si quid fortunae relinquitur, temere versari mundum. Et quanquam alicubi definit partim libero hominis arbitrio, partim Dei providentia omnia geri, huic tamen subesse homines et ab ea regi, satis paulo post ostendit, principium illud sumens, nihil esse absurdius quam fieri quidquam nisi ordinante Deo, quia temere accideret.* [1]) *Qua ratione et contingentiam quae ab hominum arbitrio pendet excludit; mox vero clarius causam esse quaerendam negans voluntatis Dei. Quoties autem permissionis ab ipso mentio fit, quomodo hoc intelligi debeat ex uno loco optime patebit, ubi Dei voluntatem summam esse probat et primam omnium causam, quia nihil nisi ex iussu eius vel permissione accidit. Certe non fingit Deum in otiosa specula cessantem, dum aliquid vult permittere, ubi actualis (ut ita loquar) voluntas intercedit, quae alioqui non posset censeri causa.*

9. Quoniam tamen longe infra providentiae Dei altitudinem *subsidit mentis nostrae tarditas*, adhibenda est quae eam sublevet distinctio. Dicam igitur, utcunque ordinentur omnia Dei consilio certa dispensatione, nobis tamen esse fortuita. Non quod fortunam reputemus mundo ac hominibus dominari, temereque omnia sursum deorsum volutare (abesse enim a christiano pectore decet hanc vecordiam); sed quoniam eorum quae eveniunt, ordo, ratio, finis, necessitas, ut plurimum in Dei consilio latet, et humana opinione non apprehenditur, quasi fortuita sunt, quae certum est ex Dei voluntate provenire. Non enim aliam imaginem prae se ferunt, aut in natura sua consideratae, aut secundum notitiam nostram iudiciumque aestimatae. Fingamus, exempli gratia, mercatorem, qui silvam ingressus cum comitatu fidorum hominum imprudenter a sociis aberret, ipso errore feratur in spoliarium, incidat in latrones, iuguletur. Mors eius non tantum Dei oculo praevisa, sed decreto stabilita fuerat. Non enim dicitur praevidisse quantum cuiusque vita protenderetur, sed terminos constituisse ac fixisse qui praeteriri non poterunt (Iob. 14, 5). Quantum tamen mentis nostrae captus apprehendit, omnia illic fortuita apparent. Quid hic sentiet Christianus? nempe quidquid in morte eiusmodi intercessit, fortuitum natura, ut est, reputabit; providentiam tamen Dei praefuisse non dubitabit ad fortunam in suum finem dirigendam. Eadem est ratio futurorum contingentiae. Futura omnia, ut incerta nobis sunt, ita in suspenso habemus, ac si utramvis in partem propensa forent. Manet tamen nihilominus cordibus nostris infixum, nihil eventurum quod non Dominus iam providerit. *Hoc sensu apud Ecclesiasten saepe repetitur nomen eventus: quia primo intuitu non penetrant homines ad primam causam, quae procul abscondita est. Et tamen nunquam ita deletum fuit ex hominum cordibus quod de occulta Dei pro-*

1) Libr. ad Bonif. 2. c. 6 et alibi. 2) L. 1. Retract. c. 1.

1) Libr. 83. quaestionum qu. 28. Libr. de Trinit. 3. c. 4 (9).

videntia proditum est in scripturis, quin semper micarent in tenebris aliquae scintillae. Sic Philistinorum augures, quamvis ambigui vacillent, Deo tamen partim adversum casum tribuunt, partim fortunae: si arca, inquiunt (1 Sam. 6, 9), *transierit per viam illam, sciemus Deum esse qui nos percussit; sin vero per alteram, casus fuit super nos. Stulte quidem, ubi eos fallit divinatio, ad fortunam confugiunt; interea videmus eos constringi, ne audeant quod infeliciter illis acciderat fortuitum putare. Caeterum, quomodo providentiae suae fraeno eventus quoslibet in quamcunque vult partem flectat Deus, insigni exemplo liquebit. Ecce eodem articulo temporis quo deprehensus fuerat David in deserto Mahon, irruptionem faciunt Philistini in terram; cogitur Saul discedere* (1 Sam. 23, 26. 27). *Si Deus, saluti servi sui consulere volens, impedimentum hoc Sauli obiecit, certe quamvis repente praeter hominum opinionem arma ceperint Philistini, non tamen dicemus casu fuisse factum; sed quae nobis videtur contingentia, secretum Dei impulsum fuisse agnoscet fides. Non semper quidem apparet similis ratio; sed indubie sic habendum est, quaecunque cernuntur in mundo conversiones, ex secreta manus Dei agitatione prodire. Interea quod statuit Deus, sic necesse est evenire ut tamen neque praecise, neque suapte natura necessarium sit. Exemplum in Christi ossibus familiare occurrit. Quum induerit corpus nostro simile, fragilia eius ossa nemo sanus negabit; quae tamen frangi fuit impossibile. Unde iterum videmus, non temere in scholis inventas fuisse distinctiones de necessitate secundum quid, et absoluta; item consequentis et consequentiae: quando ossa filii sui Deus, quae a fractura exemerat fragilitati subiecit, atque ita restrinxit ad consilii sui necessitatem, quod naturaliter contingere potuit.*

CAPUT XVII. [1])

Quorsum et in quem scopum referenda sit haec doctrina, ut nobis constet eius utilitas.

1. *Porro (ut propensa sunt ad vanas argutias hominum ingenia) fieri vix potest quin se perplexis nodis impediant, quicunque non tenent probum rectumque huius doctrinae usum. Itaque in quem finem omnia divinitus ordinari scriptura doceat, breviter hic attingere expediet. Ac primo quidem notandum est, tam in futurum quam in praeteritum tempus considerandam esse providentiam Dei; deinde sic moderatricem esse rerum omnium, ut nunc mediis interpositis operetur, nunc sine mediis, nunc contra omnia media. Postremo huc tendere, ut totum humanum genus sibi esse curae Deus ostendat; praecipue vero in regenda ecclesia (quam propiore intuitu dignatur) se excubias agere. Iam et hoc addendum est, quamvis aut paternus Dei favor et beneficentia, aut iudicii severitas saepe in toto providentiae cursu reluceat, interdum tamen eorum quae accidunt occultas esse causas, ut obrepat cogitatio, caeco fortunae impetu volvi et rotari res humanas; vel ad obloquendum nos caro sollicitet, ac si Deus homines quasi pilas iactando, ludum exerceret. Verum quidem est, si quietis et sedatis mentibus ad discendum parati essemus, exitu tandem patefieri, Deo constare optimam consilii sui rationem; vel ut suos erudiat ad tolerantiam, vel ut corrigat pravos eorum affectus, et lasciviam domet, vel ut ad sui abnegationem subigat, vel expergefaciat torporem; rursum ut prosternat superbos, ut impiorum astutiam discutiat, ut dissipet eorum machinationes. Utcunque tamen nos lateant ac fugiant causae, apud eum esse absconditas certo habendum est; ac proinde cum Davide* (Psal. 40, 6) *exclamandum: magna fecisti Deus mirabilia tua, et cogitationes tuas super nos non licet ordinare; si loqui tento, praevalent supra narrationem. Etsi enim semper in aerumnis nostris occurrere debent peccata, ut poena ipsa nos ad poenitentiam sollicitet, videmus tamen ut Christus arcano patris consilio plus iuris asserat, quam ut quemque prout meritus est castiget. Nam de caeco nato ait* (Ioann. 9, 3): *neque hic peccavit, neque parentes eius; sed ut manifestetur gloria Dei in ipso. Hic enim obstrepit sensus, dum ipsos natales praevenit calamitas, ac si Deus parum clementer immeritos sic affligeret. Atqui in hoc spectaculo fulgere gloriam patris sui testatur Christus, modo puri sint nobis oculi. Sed tenenda modestia est, ne ad causam reddendam Deum trahamus; sed ita revereamur occulta eius iudicia, ut nobis eius voluntas iustissima sit rerum omnium causa. Quum coelum occupant densae nubes, exoriturque violenta tempestas, quia et tristis caligo oculis obiicitur, et tonitru aures percellit, et sensus omnes terrore obstupefiunt, videntur nobis omnia confundi et misceri; eadem interim semper manet in coelo quies et serenitas. Ita statuendum est, dum res in mundo turbulentae iudicium nobis eripiunt, Deum ex pura iustitiae et sapientiae suae luce hos ipsos motus optime composito ordine temperare ac dirigere in rectum finem. Et certe prodigiosus in hac parte est multorum furor, qui maiore licentia Dei opera vocare audent ad suum calculum, et arcana eius consilia excutere, tum etiam de incognitis praecipitem ferre sententiam, quam de mortalium hominum factis. Quid enim magis praeposterum, quam erga aequales nostros hac uti modestia, ut iudicium suspendere malimus quam notam temeritatis incurrere; obscuris autem Dei iudiciis, quae reverenter suspicere decebat, proterve insultare?*

---

1) *Huic Capiti respondent in editione praecedente Cap. XIV.* §. 42—54.

2. *Ergo Dei providentiam rite et utiliter nemo expendet, nisi qui sibi cum fictore suo mundique opifice negotium esse reputans, ad metum et reverentiam, qua decet humilitate, se submiserit. Hinc fit ut tam multi hodie canes doctrinam hanc virulentis suis morsibus, vel saltem latratu impetant, quia non plus Deo licere volunt quam ipsis dictat propria ratio. Nos etiam quanta possunt protervia exagitant, quod non contenti legis praeceptis, quibus comprehensa est Dei voluntas, arcanis etiam eius consiliis mundum regi dicamus. Quasi vero cerebri nostri figmentum sit quod docemus, ac non ubique idem diserte pronuntiet spiritus et innumeris loquendi formis repetat. Sed quia eos retinet aliquis pudor, ne suas blasphemias audeant in coelum evomere, quo liberius insaniant, se nobiscum litigare fingunt. Verum nisi admittant, incomprehensibili. Dei consilio quidquid in mundo accidit gubernari, respondeant quorsum dicat scriptura, eius iudicia profundam esse abyssum* (Psal. 36, 7)? *Nam quum clamet Moses* (Deut. 30, 12 seqq.) *voluntatem Dei non procul in nubibus, vel in abyssis quaerendam esse, quia familiariter in lege exposita sit, sequitur profundae abysso conferri aliam voluntatem absconditam; de qua etiam Paulus* (Rom. 11, 33): *o profunditatem divitiarum et sapientiae et cognitionis Dei! quam inscrutabilia sunt iudicia eius, et impervestigabiles viae eius! quis enim cognovit mentem Domini, aut consiliarius eius fuit? Ac verum quidem est, in lege et evangelio comprehendi mysteria, quae longe emineant supra sensus nostri modum; sed quoniam Deus ad capienda haec mysteria, quae verbo patefacere dignatus est, suorum mentes intelligentiae spiritu illuminat, nulla iam illic abyssus, sed via, in qua tuto ambulandum est, et lucerna pedibus regendis, et lux vitae, et certae conspicuaeque veritatis schola. At mundi gubernandi admirabilis ratio merito abyssus vocatur; quia, dum nos latet, reverenter adoranda est. Pulchre utrumque paucis verbis expressit Moses. Occulta, inquit* (Deut. 29, 29), *Deo nostro; quae autem hic scripta sunt, ad vos et filios vestros pertinent. Videmus enim ut non tantum ad legem meditandam studium adiicere, sed arcanam Dei providentiam reverenter suspicere iubeat. Huius quoque altitudinis elogium ponitur in libro Iob, quod mentes nostras humiliet. Postquam enim orbis machinam sursum et deorsum lustrando magnifice disseruit autor de operibus Dei, subiicit tandem* (Iob. 26, 14): *en istae sunt extremitates viarum eius, et quantulum quod auditur in eo? Qua ratione distinguit alio loco* (ibid. 28, 21. 28) *inter sapientiam quae penes Deum residet, et sapiendi modum quem hominibus praescripsit. Nam ubi de naturae arcanis concionatus est, sapientiam dicit soli Deo esse cognitam, fugere autem oculos omnium viventium. Sed paulo post subiicit, vulgatam esse ut investigetur, quia dictum sit homini: ecce, timor Dei est sapientia. Huc spectat Augustini dictum:*[1]) *quia non omnia novimus quae de nobis optimo ordine Deus agit, in sola bona voluntate nos secundum legem agere, in aliis vero secundum legem agi; quia eius providentia lex sit incommutabilis. Ergo, quum sibi ius mundi regendi vendicet Deus nobis incognitum, haec sit sobrietatis ac modestiae lex, acquiescere summo eius imperio, ut eius voluntas nobis sit unica iustitiae regula, et iustissima causa rerum omnium. Non illa quidem absoluta voluntas de qua garriunt sophistae, impio profanoque dissidio separantes eius iustitiam a potentia; sed illa moderatrix rerum omnium providentia, a qua nihil nisi rectum manat, quamvis nobis absconditae sint rationes.*

3. *Ad hanc modestiam quicunque erunt compositi, neque in praeteritum tempus de rebus adversis contra Deum frement, neque scelerum culpam in ipsum regerent; sicut homericus Agamemnon:* ἐγὼ δ' οὐκ αἴτιός εἰμι, ἀλλὰ Ζεὺς καὶ μοῖρα. *Neque rursum, ut plautinus ille adolescens, quasi fatis abrepti, desperatione se proiicient in exitium: instabilis est sors rerum, pro libidine fata agunt homines; referam me ad scopulum, ut rem istic cum aetate perduam. Neque alterius exemplo Dei nomen suis flagitiis obtendent. Sic enim Lyconides in altera comoedia: deus impulsor fuit; credo deos voluisse, nam ni vellent, non fieret, scio. Quin potius ex scriptura, quid Deo placeat inquirent ac discent, ut spiritu duce illuc nitantur. Simul Deum, quocunque vocat, sequi parati, re ipsa ostendent nihil huius doctrinae cognitione esse utilius.*[2]) Stulte cum suis ineptiis tumultuantur profani homines, ut paene coelum terrae, ut dicitur, permisceant. Si mortis nostrae punctum signavit Dominus, effugere non licet: frustra igitur in cautionibus adhibendis laboratur. Quod ergo alius committere se viae non audet, quam periculosam audit, ne a latronibus trucidetur; alius medicos accersit ac pharmacis se fatigat, ut vitae opituletur; alius a crassioribus cibis abstinet, ne laedat imbecillam valetudinem; alius ruinosas aedes inhabitare formidat; omnes denique vias excogitant, et magna animi intentione excudunt, quibus id quod concupiscunt assequantur: aut haec omnia inania sunt remedia, quae captantur ad corrigendam Dei voluntatem, aut non certo eius decreto terminantur vita et mors, sanitas et morbus, pax et bellum, et alia quae homines, prout vel appetunt vel oderunt, ita sua industria vel obtinere vel refugere student. Quin etiam orationes fidelium perversas, nedum supervacuas fore colligunt, quibus petitur ut Dominus prospiciat iis quae iam ab aeterno decrevit. In summa, omnia quae in posterum capiuntur consilia tollunt, perinde ac Dei providentiae adversa,

1) Libr. 83. quaest. c. 27. 2) *Add.* quam immerito exagitant perversi homines, quod ea quidam perperam abutantur. 1561—1585.

quae, illis non advocatis, quid fieri vellet decrevit. Deinde quidquid iam accidit, ita providentiae Dei imputant, ut conniveant ad hominem, quem id ipsum designasse constet. Occidit sicarius probum civem? exsequutus est, inquiunt, consilium Dei. Furatus est aliquis, aut scortatus? quia fecit quod provisum erat a Domino et ordinatum, minister est eius providentiae. Parentis mortem, neglectis remediis, securus filius exspectavit? non potuit Deo obsistere, qui sic ab aeterno praestituerat. Ita flagitia omnia, virtutes vocant quia Dei ordinationi obsequantur.

4. Atqui, quod ad futura pertinet, humanas deliberationes facile cum Dei providentia conciliat Solomo. Sicut enim eorum stoliditatem ridet, qui sine Domino quidvis audacter suscipiunt, ac si eius manu non regerentur, ita alibi sic loquitur (Prov. 16, 9): cor hominis cogitat viam suam, et Dominus diriget gressus eius; significans aeternis Dei decretis nos minime impediri quominus sub eius voluntate et prospiciamus nobis, et omnia nostra dispensemus. Neque id manifesta caret ratione. Namque is qui vitam nostram suis terminis limitavit, eius simul curam apud nos deposuit, eius conservandae rationibus subsidiisque instruxit, periculorum quoque praescios fecit; ne incautos opprimerent, cautiones ac remedia suggessit. Nunc perspicuum est quid sit nostri officii: nempe, si vitam nobis nostram tutandam commisit Dominus, ut eam tueamur; si subsidia offert, ut iis utamur; si pericula praemonstrat, ne temere irruamus; si remedia suppeditat, ne negligamus. Atqui periculum nullum oberit, nisi fatale: quod ineluctabile est remediis omnibus. Quid autem si ideo fatalia non sunt discrimina, quia iis propulsandis ac superandis remedia tibi Dominus assignavit? Vide quomodo tuae ratiocinationi cum ordine divinae dispensationis conveniat. Tu cavendum non esse periculum colligis, quia, fatale quum non sit, simus etiam citra cautionem evasuri: Dominus autem ideo ut caveas iniungit, quia fatale tibi esse nolit. Non expendunt insani isti quod est sub oculis, consultandi cavendique artes inspiratas hominibus esse a Domino, quibus providentiae eius subserviant, in vitae propriae conservatione. Quemadmodum contra neglectu et socordia, quae illis iniunxit mala, sibi accersunt. Qui fit enim ut vir providus, dum sibi consulit, imminentibus etiam malis se explicet, stultus inconsulta temeritate pereat, nisi quod et stultitia et prudentia divinae sunt dispensationis instrumenta in utramque partem? Ideo nos celare futura omnia voluit Deus, ut tanquam dubiis occurramus, neque desinamus parata remedia opponere, donec aut superata fuerint, aut omnem curam superaverint. *Ideo ante admonui, providentiam Dei non semper nudam occurrere, sed prout adhibitis mediis eam Deus quodammodo vestit.*

5. *Iidem praeteriti temporis eventus perperam et inconsiderate ad nudam Dei providentiam trahunt. Nam quia ex ea pendent quaecunque contingunt*, ergo, *inquiunt*, nec furta, nec adulteria, nec homicidia, perpetrantur, quin Dei voluntas intercedat. Cur ergo, inquiunt, fur punietur, qui eum expilavit quem Dominus paupertate voluit castigare? Cur punietur homicida, qui eum interfecit cui vitam Dominus finierat? Si Dei voluntati serviunt huiusmodi omnes, cur punientur? Sed enim eos Dei voluntati servire nego. Non enim qui malo animo fertur, praebere ministerium Deo iubenti dicemus, quum malignae cupiditati tantum obsequatur. Paret ille Deo, qui de eius voluntate edoctus, eo contendit quo ab ea vocatur. Unde autem edocemur, nisi ex eius verbo? Proinde in rebus agendis ea est nobis perspicienda Dei voluntas quam verbo suo declarat. Id requirit unum Deus a nobis, quod praecipit. Si quid adversus praeceptum designamus, non obedientia est, sed contumacia et transgressio. At nisi vellet, non faceremus. Fateor; sed an facimus mala in hunc finem, ut ei obsequium praestemus? At nobis ea nequaquam mandat; quin potius irruimus, non quid ille velit cogitantes, sed libidinis nostrae intemperie sic furentes, ut contra ipsum destinato consilio nitamur. Atque hac ratione, male agendo, iustae eius ordinationi servimus; quia pro immensa suae sapientiae magnitudine, ad bene agendum malis instrumentis uti bene probeque novit. Ac vide quam insulsa sit eorum argumentatio: impunita esse autoribus suis scelera volunt, quia nonnisi Dei dispensatione patrantur. Ego plus concedo: fures et homicidas et alios maleficos, divinae esse providentiae instrumenta, quibus Dominus ipse ad exsequenda quae apud se constituit iudicia utitur. Atqui eorum malis ullam inde excusationem deberi nego. Quid enim? An vel eadem secum iniquitate Deum implicabunt, vel suam pravitatem illius iustitia operient? Neutrum possunt. Quo minus se purgent, propria conscientia redarguuntur; quo minus Deum insimulent, totum in se malum deprehendunt: penes ipsum, non nisi legitimum malitiae suae usum. Sed enim per ipsos operatur. Et unde, quaeso, foetor in cadavere, quod calore solis tum putrefactum, tum reseratum fuerit? Radiis solis excitari omnes vident; nemo tamen illos foetere ideo dicit. Ita quum in homine malo subsideat mali materia et culpa, quid est quod inquinamentum aliquod contrahere putetur Deus, si ad suum arbitrium utatur eius ministerio? Facessat igitur canina haec procacitas, quae allatrare quidem eminus Dei iustitiam potest, sed non attingere.

6. *Verum has calumnias vel potius phreneticorum deliria facile discutiet pia sanctaque providentiae meditatio, quam nobis dictat pietatis regula, ut optimus et suavissimus inde fructus nobis proveniat.* Ergo christianum pectus, quum certo certius persuasum

sit, omnia Dei dispensatione evenire, nihil fortuito contingere, ad illum, velut praecipuam rerum causam, oculos semper referet; causas tamen inferiores suo loco intuebitur. Deinde singularem Dei providentiam ad se conservandum excubare non dubitabit, quae nihil evenire passura sit, quam quod bono ac saluti sibi vertat. Quoniam autem cum hominibus primum, deinde cum reliquis creaturis illi negotium est, utrobique sibi pollicebitur Dei providentiam regnare. Quantum ad homines attinet, sive boni sint, sive mali, eorum consilia, voluntates, conatus, facultates sub eius manu esse agnoscet, ut flectere quo libuerit, ac quoties libuerit constringere, in eius arbitrio situm sit. Singularem Dei providentiam in salutem fidelium excubare plurimae sunt et luculentissimae promissiones quae testantur: iacta super Dominum curam tuam, et ipse te enutriet, nec permittet unquam fluctuari iustum (Psal. 55, 23); quoniam illi curae sumus (1 Petr. 5, 9). Qui habitat in adiutorio altissimi, in protectione Dei coeli commorabitur (Psal. 91, 1). Qui tangit vos, tangit pupillam oculi mei (Zach. 2, 8). Ero clypeus tuus, murus aheneus; adversantibus tibi adversabor (Ies. 26, 2). Etiamsi mater obliviscatur filiorum, non tamen obliviscar tui (ibid. 49, 15). Quin etiam hic potissimus est scopus in historiis biblicis, ut doceant tanta sedulitate vias sanctorum custodiri a Domino, ut ne ad lapidem quidem impingant. Ergo ut iure paulo ante a nobis explosa fuit eorum opinio, qui universalem Dei providentiam comminiscuntur, quae non speciatim ad curam uniuscuiusque creaturae se demittat, in primis tamen specialem hanc curam erga nos recognoscere operae pretium est. Unde Christus (Matth. 10, 29 seq.), ubi asseruit ne vilissimum quidem passerculum in terram decidere sine patris voluntate, huc statim applicat, ut quo pluris sumus passeribus, eo propiore cura reputemus Deum nobis prospicere, ac eo usque ipsam extendit, ut confidamus capillos capitis nostri numeratos esse. Quid nobis aliud optemus, si nec unus e capite pilus defluere potest nisi ex eius voluntate? *Non de genere humano tantum loquor; sed quia Deus ecclesiam sibi in domicilium elegit, non dubium est quin paternam in ea regenda curam singularibus documentis ostendat.*

7. His tum promissis, tum exemplis confirmatus Dei servus, adiunget testimonia quae docent sub eius potestate esse omnes homines, sive eorum conciliandi sunt animi, sive cohibenda malitia, ne quid noceat. Dominus enim est, qui dat nobis gratiam, non apud eos modo qui nobis bene volunt, sed etiam in oculis Aegyptiorum; hostium vero nostrorum improbitatem frangere variis modis novit. Interdum enim mentem illis adimit, ne quid sani sobriive capere queant: qualiter satanam dimittit, qui mendacio impleat os omnium prophetarum, ad decipiendum Achab (1 Reg. 22, 22); Rechabeam iuvenili consilio dementat, ut regno per suam stultitiam spolietur (1 Reg. 12, 10 et 15). Nonnunquam ubi mentem illis concedit, ita absterret et exanimat, ne id quod conceperunt velint aut machinentur. Interdum etiam, ubi conari permisit quod libido et rabies suadebat, impetus eorum opportune abrumpit, nec sinit ad finem usque procedere quod instituunt. Sic consilium Achitophel, quod exitiale Davidi futurum erat, ante tempus dissipavit (2 Sam. 17, 7 et 14). Sic et creaturas omnes in suorum bonum ac salutem moderari ei curae est, ac diabolum etiam ipsum, quem conspicimus nihil ausum fuisse tentare adversum Iob, sine permissu eius ac mandato (Iob. 1, 12). Hanc notitiam necessario sequitur tum animi gratitudo in prospero rerum successu, tum in adversitate patientia, tum etiam in posterum incredibilis securitas. Quidquid ergo prospere atque ex animi sententia eveniet, id totum acceptum Deo referet, sive per hominum ministerium senserit eius beneficentiam, sive ab inanimatis creaturis adiutus fuerit. Sic enim reputabit cum animo suo: certe Dominus est qui ad me istorum animos inclinavit, qui mihi adglutinavit, ut suae erga me benignitatis instrumenta forent. In frugum abundantia cogitabit, Dominum esse qui coelum exaudit, ut coelum exaudiat terram, ipsa quoque exaudiat suos foetus; in aliis non dubitabit benedictionem Domini solam esse qua omnia prosperentur; nec tot causis admonitus, ingratus esse sustinebit.

8. Si adversi quid contigerit, extemplo mentem hic quoque extollet in Deum, cuius manus ad patientiam placidamque animi moderationem nobis imprimendam valet plurimum. Si Ioseph in recognoscenda fratrum perfidia immoratus esset, nunquam fraternum potuisset in eos animum recipere. Sed quoniam mentem ad Dominum reflexit, oblitus iniuriae, ad mansuetudinem ac clementiam inclinatus est, ut fratres etiam ultro soletur, ac dicat: non vos estis qui me vendidistis in Aegyptum, sed Dei voluntate praemissus sum ante vos, ut vitam vobis conservem. Vos quidem cogitastis de me malum, sed Dominus convertit illud in bonum (Gen. 45, 8). Si Iob ad Chaldaeos se convertisset, a quibus vexabatur, statim accensus esset ad vindictam; sed quia opus Domini simul recognoscit, semet pulcherrima illa sententia consolatur: Dominus dedit, Dominus abstulit; sit nomen Domini benedictum (Iob. 1, 21). Sic David convitiis et lapidibus a Semei impetitus, si in hominem defixisset oculos, ad retaliandam iniuriam suos animasset; verum quia non sine Domini motu illum agere intelligit, illos potius mitigat. Sinite eum, inquit (2 Sam. 16, 10), quia Dominus ei praecepit ut maledicat. *Hoc eodem fraeno alibi doloris intemperiem cohibet: tacui et obmutui, inquit, quia tu fecisti Iehovah* (Psal. 39, 10). Si nullum

efficacius est irae atque impatientiae remedium, non parum certe profecit qui Dei providentiam didicit in hac parte meditari, ut possit eo mentem semper revocare: Dominus voluit, ideo ferendum est; non modo quia reluctari non licet, sed quia nihil vult nisi quod et iustum sit et expediat. *Summa huc redit ut iniuste ab hominibus laesi, omissa eorum improbitate (quae nihil quam dolorem nostrum exasperaret, animosque acueret ad vindictam), meminerimus ad Deum conscendere, ac pro certo statuere discamus, iusta eius dispensatione fuisse et permissum et immissum quidquid hostis scelerate in nos admisit. Paulus, ut a retaliandis iniuriis nos compescat, prudenter admonet* (Eph. 6, 12), *nobis non esse luctam cum carne et sanguine, sed cum hoste spirituali diabolo, ut nos ad certandum paremus. Sed haec ad sedandos omnes iracundiae impetus utilissima admonitio est, tam diabolum quam improbos omnes Deum armare ad conflictum, et sedere quasi agonothetam ut patientiam nostram exerceat. Quod si absque hominum opera eveniant quae nos premunt clades et miseriae, in memoriam redeat legis doctrina* (Deut. 28, 2 seqq.)*: quidquid prosperi est, ex fonte benedictionis Dei fluere; adversa omnia esse eius maledictiones: ac terreat nos illa horribilis denuntiatio* (Lev. 26, 23)*: si temere inceditis contra me, ego quoque temere incedam contra vos. Quibus verbis coarguitur torpor noster, ubi pro communi carnis sensu fortuitum esse ducentes quidquid in utramque partem accidit, neque beneficiis Dei animamur ad eius cultum, neque flagellis ad resipiscentiam stimulamur. Haec eadem ratio est cur acerbe expostularent Ieremias et Amos* (Thren. 3, 38; Am. 3, 6) *cum Iudaeis, quia tam bona quam mala fieri putarent Deo non iubente. Eodem refertur illa Iesaiae concio* (45, 7)*: ego Deus creans lucem et formans tenebras, faciens pacem et creans malum, ego Deus facio haec omnia.* [1])

9. Neque tamen interim ad causas inferiores vir pius connivebit. Neque enim, quia ministros divinae bonitatis arbitrabitur eos a quibus beneficio affectus fuerit, ideo illos praeteribit, ac si nullam gratiam sua humanitate promeriti essent; sed illis obstrictum se ex animo sentiet, et libenter fatebitur obligationem, et gratiam pro facultate et re nata referre studebit. Denique Deum in acceptis bonis reverebitur et praedicabit, ut praecipuum autorem; sed homines ut eius ministros honorabit, atque, ut res est, intelliget se Dei voluntate iis esse devinctum per quorum manum beneficus esse voluerit. Si quid iacturae vel ob negligentiam vel ob imprudentiam fecerit, Domino quidem volente factum id apud se statuet, verum sibi quoque imputabit. Si quis morbo absumptus sit, quem, quum ex officio curare debuisset, negligenter tractavit, tametsi non ignorabit ad terminum pervenisse quem praeterire non poterat, peccatum tamen suum inde non elevabit; sed quia non est defunctus erga eum fideliter suo munere, perinde accipiet ac si negligentiae suae culpa periisset. Multo minus, ubi in designando vel homicidio vel furto fraus et concepta animo malitia intercesserit, eam excusabit sub praetextu divinae providentiae; sed in eodem facinore, Dei iustitiam, hominis nequitiam, ut se utraque manifeste prodit, distincte contemplabitur. In futuris vero potissimum, inferiorum huiusmodi causarum rationem habebit. Nam inter Domini benedictiones reponet, si non destituetur subsidiis humanis, quibus ad incolumitatem suam utatur; itaque nec in capiendis consiliis cessabit, nec torpebit in ope eorum imploranda, quibus suppetere conspiciet unde iuvetur; sed a Domino sibi in manum offerri reputans quaecunque commodare sibi aliquid possunt creaturae, ipsas, tanquam legitima divinae providentiae instrumenta, ad usum applicabit. Ac, quum incertus sit quem sint exitum habitura quae negotia aggreditur (nisi quod in omnibus Dominum suo bono prospecturum novit) ad id studio aspirabit quod sibi expedire ducet, quantum intelligentia menteque assequi potest. Neque tamen in capiendis consiliis proprio sensu feretur; sed Dei sapientiae se commendabit ac permittet, ut eius ductu in rectum scopum dirigatur. Caeterum non in externis subsidiis ita eius fiducia subnitetur, ut si adsint, in iis secure acquiescat; si desint, perinde ac destitutus trepidet. Mentem enim in sola Dei providentia semper habebit defixam, neque a firmo eius intuitu, praesentium rerum consideratione, abduci patietur. *Sic Ioab, tametsi proelii eventum in arbitrio manuque Dei esse agnoscit, non tamen inertiae se dedit, sed quod suae vocationis est sedulo exsequitur; Domino autem permittit eventum moderari. Stabimus fortes, inquit* (2 Sam. 10, 12), *pro gente nostra et urbibus Dei nostri; Dominus autem faciat quod bonum est in oculis suis. Eadem cognitio temeritate et prava confidentia exutos ad continuam Dei invocationem nos impellet; tum etiam animos nostros bona spe fulciet, ut quae nos circumstant pericula, secure et fortiter despicere non dubitemus.*

10. Hac vero parte *se prodit* inaestimabilis piae mentis felicitas. Innumera sunt quae vitam humanam *obsident* mala, *quae totidem ostentant mortes.* Ut extra non exeamus: quum mille morborum receptaculum sit corpus, imo intus inclusas teneat ac foveat morborum causas, se ipsum homo ferre non potest, quin multas exitiorum suorum formas secum ferat, ac vitam quodammodo cum morte implicitam trahat. Quid enim aliud dicas, ubi nec frigetur, nec sudatur sine periculo? Iam quocunque te vertas, quae circa te sunt omnia, non modo

---

1) *Capitis XIV. §. 48. h. l. expuncta.*

ambiguae sunt fidei, sed aperte fere minantur, ac praesentem mortem videntur intentare. Conscende navem, pede uno a morte distas. Equo inside, in lapsu pedis unius vita tua periclitatur. Incede per vias urbis, quot sunt in tectis tegulae, tot discriminibus es obnoxius. Si ferramentum in tua aut amici manu sit, exserta est noxa. Quotquot animalia ferocia vides, in tuam perniciem armata sunt. Quod si vel horto bene munito includere te studeas, ubi nihil quam amoenitas appareat, illic serpens interdum delitescet. Domus assidue incendio subiecta, interdiu tibi paupertatem, noctu etiam oppressionem minatur. Ager grandini, pruinae, siccitati, aliisque tempestatibus expositus quum sit, sterilitatem atque ex ea famem tibi denuntiat. Omitto veneficia, insidias, latrocinia, vim apertam, quorum pars nos domi obsident, pars peregre consequuntur. Inter has angustias annon oportet miserrimum esse hominem, utpote qui in vita semivivus anxium et languidum spiritum aegre trahat, non secus ac si imminentem perpetuo cervicibus gladium haberet? Dices ista raro evenire, aut certe non semper, neque omnibus, nunquam vero simul omnia. Fateor: sed quum aliorum exemplis admoneamur, evenire etiam nobis posse, nec nostram magis, quam eorum vitam excipi debere, fieri non potest ut non timeamus ac formidemus tanquam nobis eventura. Tali ergo trepidatione quid calamitosius fingas? Adde quod Dei contumelia non caret, si dicatur hominem, ex creaturis nobilissimam, prostituisse ad caecos et temerarios quoslibet fortunae ictus. Sed hic de miseria hominis tantum loqui propositum est, quam sensurus sit, si sub imperium fortunae redigatur.

11. At ubi lux illa divinae providentiae semel homini pio affulsit, iam non extrema modo, qua ante premebatur, anxietate et formidine, sed omni cura relevatur ac solvitur. Ut enim merito fortunam horret, ita secure Deo sese audet permittere. Hoc, inquam, solatium est, ut intelligat patrem coelestem sic omnia sua potentia continere, sic imperio nutuque suo regere, sic sapientia moderari, ut nihil, nisi ex eius destinatione, cadat. In eius porro fidem se receptum, angelorum curae demandatum, neque aquae, neque ignis, neque ferri noxa posse attingi, nisi quoad locum illis dare Deo moderatori libuerit. Sic enim canit Psalmus (91, 3 seqq.): quoniam ipse liberabit te de laqueo venatoris, et a peste noxia; sub ala sua proteget te, atque in pennis eius fiduciam habebis; pro scuto erit veritas eius: non timebis a pavore nocturno, nec a sagitta volante per diem, a peste perambulante in caligine, a noxa grassante in meridie, etc. Unde et illa emergit in sanctis gloriandi fiducia: Dominus mihi adiutor, non timebo, quid faciat mihi caro. Dominus protector meus, quid trepidabo? Si consistant adversum me castra, si ambulavero in medio umbrae mortis, non desinam bene sperare (Psal. 118, 6 et 27, 3 et 56, 5 et alibi). Unde id quaeso habent, quod illis nunquam excutitur sua securitas, nisi quia, ubi temere mundus volutari in speciem videtur, Dominum ubique operari sciunt, cuius opus confidunt sibi fore salutare? Iam si vel a diabolo, vel a sceleratis hominibus impetitur eorum salus, hic vero, nisi providentiae recordatione ac meditatione confirmentur, protinus concidere necesse sit. Verum ubi in memoriam revocant, diabolum totamque improborum cohortem sic omnibus partibus manu Dei, tanquam fraeno, cohiberi, ut nec concipere ullum adversus nos maleficium, nec conceptum moliri, nec ad perpetrandum, si maxime moliantur, digitum movere queant, nisi quantum ille permiserit, imo nisi quantum mandarit, nec compedibus tantum eius teneri ligatos, sed etiam ad obsequia praestanda fraeno cogi: habent unde se prolixe consolentur. Nam ut Domini est eorum furorem armare, et convertere destinareque quo libuerit, ita et modum finemque statuere, ne pro sua libidine licentiose exsultent. *Qua persuasione suffultus Paulus, profectionem suam, quam uno in loco dixerat a satana impeditam fuisse, alibi in Dei permissione statuit* (1 Thess. 2, 18; 1 Cor. 16, 7). *Si tantum dixisset obstaculum fuisse a satana, nimium potestatis visus fuisset ei dare, ac si ipsa quoque Dei consilia evertere esset in eius manu; nunc vero ubi Deum arbitrum statuit, a cuius permissione pendeant omnia itinera, simul ostendit, nihil nisi eius nutu consequi satanam posse, quidquid machinetur. Eadem ratione David* (Psal. 31, 16), *quia propter varias conversiones, quibus assidue volvitur et quasi rotatur hominum vita, in hoc asylum se recipit, tempora sua esse in manu Dei. Poterat aut vitae cursum, aut tempus in singulari numero ponere; sed temporum nomine exprimere voluit, quantumvis instabilis sit hominum conditio, quaecunque subinde accidunt vices divinitus gubernari.* Qua ratione Rasin et rex Israel, quum viribus in exitium Iuda copulatis viderentur faces ad perdendam et absumendam terram accensae, vocantur a propheta (Ies. 7, 1 seqq.) titiones fumigantes, qui nihil quam modicum fumum exhalare queant. Sic Pharao, quum et opibus, et robore, et multitudine copiarum omnibus formidolosus esset, ipse belluae marinae, copiae eius piscibus comparantur (Ez. 29, 4). Ducem ergo et exercitum denuntiat Deus se hamo suo capturum, et tracturum quo volet. Denique, ne hic diutius immorer, facile, si animadvertas, perspicies, extremum esse omnium miseriarum, providentiae ignorationem; summam beatitudinem in eiusdem cognitione esse sitam.

12. De providentia Dei, quantum ad solidam fidelium et eruditionem et consolationem conducit (nam explendae vanorum hominum curiositati neque satis quidquam esse potest, neque optandum est

ut satisfiat), satis dictum foret, nisi obstarent pauci quidam loci, qui innuere videntur, contra quam supra expositum est, non firmum ac stabile constare Deo consilium, sed pro rerum inferiorum dispositione mutabile. Primum aliquoties Dei poenitentia commemoratur, ut, quod illum poenituerit hominis creati (Gen. 6, 6); Saulis in regnum evecti (1 Sam. 15, 11); quod eum poenitebit mali quod infligere populo suo statuerat, simul ac conversionem eius aliquam senserit (Ier. 18, 8). Deinde nonnullae decretorum eius abrogationes referuntur. Per Ionam edixerat Ninivitis, quadraginta diebus elapsis perituram Niniven; atqui mox eorum poenitentia ad clementiorem sententiam inflexus est (Ion. 3, 4. 10). Ezechiae mortem per os Iesaiae pronuntiarat; ad quam differendam lacrymis eius et precibus commotus est (Ies. 38, 1. 5; 2 Reg. 20, 1. 5). Hinc argumentantur multi, Deum non aeterno decreto res hominum constituisse; sed prout sunt cuiusque merita, vel prout aequum ac iustum censet, singulos in annos, dies et horas, hoc vel illud decernere. De poenitentia sic habendum: non magis illam in Deum cadere, quam vel ignorantiam, vel errorem, vel impotentiam. Si enim nemo sciens ac volens se in poenitentiae necessitatem coniicit, Deo poenitentiam non tribuemus, quin aut ignorare dicamus quid futurum sit, aut effugere non posse, aut praecipitanter et inconsiderate ruere in sententiam cuius statim poeniteat. Id autem tantum abest a sensu spiritus sancti, ut in ipsa poenitentiae mentione neget Deum poenitudine duci, quia homo non sit quem poenitere queat (1 Sam. 15, 29). *Ac notandum est in eodem capite sic utrumque coniungi, ut comparatio speciem repugnantiae optime conciliet. Mutatio figurate traditur, quod Deum poeniteat Saulis in regem creati. Paulo post additur: non mentietur fortitudo Israel, nec poenitudine flectetur; quia homo non est, ut eum poeniteat. Quibus verbis palam absque figura immutabilitas asseritur.* Itaque Dei ordinationem in rebus humanis administrandis et perpetuam et omni poenitentia superiorem esse certum est. Ac ne dubia esset eius constantia, testimonium illi reddere sui quoque adversarii coacti sunt. Balaam enim, vel invitum, in hanc vocem prorumpere oportuit, non esse Deum instar hominis ut mentiatur, nec quasi hominis filium ut mutetur; ac fieri non posse ut non faciat quidquid dixerit, ut non impleat quidquid loquutus sit (Num. 23, 19).

13. Quid ergo sibi vult poenitentiae nomen? Nempe quod aliae omnes loquendi formulae quae Deum humanitus nobis describunt. Quia enim ad eius altitudinem non pertingit nostra infirmitas, quae nobis traditur eius descriptio, ad captum nostrum submittenda est, ut a nobis intelligatur. Haec est porro submittendi ratio, ut se talem nobis figuret, non qualis in se est, sed qualis a nobis sentitur. Extra omnem perturbationis affectum quum sit, irasci se peccatoribus testatur. Quemadmodum ergo, quum audimus Deum iratum, imaginari non debemus aliquam in ipso motionem, sed reputare potius loquutionem hanc a sensu nostro sumptam, quia faciem excandescentis iratique prae se ferat Deus quoties iudicium exercet: ita nec aliud debemus concipere sub poenitentiae vocabulo, quam factorum mutationem; quia soleant homines, facta sua mutando, testari sibi displicere. Quoniam ergo mutatio quaelibet inter homines correctio eius est quod displicet, correctio autem ex poenitentia provenit: ideo per poenitentiae nomen significatur quod Deus in suis operibus mutat; interim nec consilium illi, nec voluntas invertitur, nec affectus commutatur; sed quod ab aeterno providerat, probaverat, decreverat, perpetuo tenore prosequitur, utcunque appareat subita hominum oculis varietas.

14. Nec sacra historia, dum Ninivitis remissum narrat quod iam promulgatum fuerat excidium, et Ezechiae vitam denuntiata morte prorogatam, abrogata fuisse Dei decreta ostendit. Qui sic sentiunt, in denuntiationibus hallucinantur; quae tametsi simpliciter affirmant, tacitam in se nihilominus conditionem continere ex fine ipso intelligetur.[1]) Cur enim ad Ninivitas Ionam Dominus mittebat, qui ruinam urbis praediceret? Cur per Iesaiam mortem indicabat Ezechiae? Poterat enim et illos et hunc perdere, sine cladis nuntio. Aliud ergo spectavit quam ut mortis suae praescii venientem illam eminus cernerent. Nimirum non perditos voluit; sed, ne perderentur, emendatos. Quod ergo Niniven post quadraginta dies ruituram Ionas vaticinatur, ideo fit ne ruat. Quod Ezechiae spes vitae longioris praeciditur, ideo fit ut longiorem vitam impetret. Quis iam non videt, Dominum eiusmodi comminationibus voluisse ad resipiscentiam expergefacere quos terrebat, ut effugerent quod peccatis suis meriti erant iudicium? Id si convenit, natura rerum eo nos ducit, ut in simplici denuntiatione conditionem tacitam subaudiamus. Quod etiam confirmatur similibus exemplis. Abimelech regem corripiens Dominus, quod Abrahae suam uxorem sustulisset, his verbis utitur (Gen. 20, 3): ecce, tu morieris propter mulierem quam accepisti; est enim viro iuncta. Postquam autem ille excusavit, in hunc modum loquitur: restitue uxorem viro; est enim propheta, et orabit pro te ut vivas; sin minus, scito quod moriendo morieris tu, et omnia quae habes. Vides, ut primo edicto vehementius animum eius concutiat, quo satisfactioni reddat intentum; altero autem voluntatem liquide suam explicet? Quando similis est aliorum locorum ratio, ne ex illis inferas

1) *Recentiores nonnullae edd.* (1612 *seqq.*) *habent:* intelligitur.

quidquam fuisse priori Domini consilio derogatum, quia quod promulgaverat, irritum fecerit. Viam enim potius aeternae suae ordinationi sternit Dominus, quum poenam denuntiando, ad resipiscentiam monet eos quibus vult parcere, quam voluntate quidquam variet, ac ne sermone quidem; nisi quod syllabatim non exprimit quod intelligere tamen promptum est. Siquidem illud Iesaiae (14, 27) manere verum oportet, Dominus exercituum deliberavit, et quis poterit dissolvere? manus eius extenta, et quis avertet eam?

CAPUT XVIII.

Deum ita impiorum opera uti, et animos flectere ad exsequenda sua iudicia, ut purus ipse ab omni labe maneat.

1. *Ex aliis locis, ubi Deus satanam ipsum et omnes reprobos suo arbitrio flectere vel trahere dicitur, difficilior emergit quaestio. Quomodo enim per illos agens nullam ex eorum vitio labem contrahat, imo in opere communi ab omni culpa sit immunis, ministros autem suos iuste damnet, vix capit sensus carnis. Hinc reperta distinctio inter agere et permittere: quia hic nodus multis inexplicabilis visus est, sub Dei manu et imperio satanam et impios omnes ita esse, ut eorum malitiam in quemcunque visum est finem dirigat, et sceleribus utatur ad exsequenda sua iudicia. Ac excusabilis forte esset eorum modestia, quos terret absurditatis species, nisi quod perperam mendacii patrocinio asserere tentant Dei iustitiam ab omni sinistra nota. Absurdum videtur, volente ac iubente Deo excaecari hominem, qui mox caecitatis suae poenas daturus est. Tergiversando itaque effugiunt, Dei tantum permissu, non etiam voluntate hoc fieri. Ipse vero palam se facere pronuntians, effugium illud repudiat. Quod autem nihil efficiant homines nisi arcano Dei nutu, nec quidquam deliberando agitent nisi quod ipse iam apud se decreverit, et arcana sua directione constituat, innumeris et claris testimoniis probatur. Quod ante citavimus ex Psalmo, Deum quaecunque vult facere, ad omnes actiones hominum pertinere certum est. Si Deus bellorum et pacis certus est arbiter, ut illic dicitur, idque sine ulla exceptione, eo inscio aut quiescente homines caeco motu temere ferri quis dicere audebit? Sed in specialibus exemplis plus lucis erit. Ex primo capite Iob scimus satanam se coram Deo sistere ad excipienda iussa, non minus quam angelos, qui sponte obediunt; diverso quidem id modo et fine, sed tamen ne quid aggredi possit, nisi volente Deo. Etsi nuda permissio deinde subiici videtur, ut sanctum virum affligat, quia tamen vera est illa sententia* (Iob. 1, 21)*: Dominus dedit, Dominus abstulit; sicut Deo placuit, ita factum est, colligimus, eius probationis cuius satan et scelesti latrones ministri fuerunt, Deum fuisse autorem. Molitur satan sanctum virum desperatione adigere in furorem: Sabaei crudeliter et impie in aliena bona praedando involant. Agnoscit Iob divinitus se exutum esse omnibus fortunis, et se pauperem factum quia sic placuerit Deo. Ergo quidquid agitent homines, vel satan ipse, Deus tamen clavum tenet, ut ad exsequenda sua iudicia convertat eorum conatus. Vult Deus perfidum regem Achab decipi: operam suam offert diabolus ad eam rem; mittitur cum certo mandato, ut sit spiritus mendax in ore omnium prophetarum* (1 Reg. 22, 20 seqq.). *Si Dei iudicium est excaecatio et amentia Achab, nudae permissionis figmentum evanescit; quia ridiculum esset, iudicem tantum permittere, non etiam decernere quid fieri velit, et mandare exsequutionem ministris. Iudaeis propositum est Christum exstinguere; Pilatus et milites rabiosae eorum libidini morem gerunt. Fatentur tamen in solemni precatione discipuli, nihil fecisse omnes impios nisi quod manus et consilium Dei decreverant* (Act. 4, 28). *Sicuti iam ante concionatus fuerat Petrus, definito consilio et praescientia Dei traditum fuisse ut interficeretur* (ibid. 2, 23)*; ac si diceret, Deum (quem nihil ab initio latuit) scientem et volentem statuisse quod Iudaei exsequuti sunt. Sicuti alibi* (ibid. 3, 18) *repetit, Deus qui praenuntiavit per omnes suos prophetas passurum esse Christum, ita implevit. Absalom incesto coitu, patris torum polluens, detestabile scelus perpetrat* (2 Sam. 16, 22)*; Deus tamen hoc opus suum esse pronuntiat. Verba enim sunt* (ibid. 12, 12)*: tu fecisti occulte; ego vero palam faciam, et coram sole hoc. Quidquid saevitiae exercent Chaldaei in Iudaea, opus Dei esse pronuntiat Ieremias* (50, 25). *Qua ratione Nabucadnezer vocatur Dei servus. Clamat passim Deus, suo sibilo, tubae suae clangore, imperio et iussu excitari impios ad bellum; Assyrium vocat virgam furoris sui, et securim quam manu sua movet* (Ies. 5, 26 et 10, 5 etc.). *Cladem urbis sanctae et templi ruinam vocat opus suum. David non obstrepens Deo, sed iustum iudicem agnoscens, ex illius tamen iussu provenire maledicta Semei fatetur* (2 Sam. 16, 10). *Dominus, inquit, iussit eum maledicere. Saepius in sacra historia occurrit, quidquid accidat, proficisci a Domino, sicuti decem tribuum defectionem, interitum filiorum Heli, et eiusdem generis permulta. Qui mediocriter exercitati sunt in scripturis, vident me ex multis pauca tantum proferre testimonia, ut brevitati consulam; ex quibus tamen satis superque liquet nugari eos et ineptire, qui in locum providentiae Dei nudam permissionem substituunt, ac si in specula sedens exspectaret fortuitos eventus, atque ita eius iudicia penderent ab hominum arbitrio.*

2. *Quantum ad arcanos motus spectat, quod de corde regis praedicat Solomo* (Prov. 21, 1), *flecti huc*

vel illuc, prout Deo visum est, ad totum certe humanum genus extenditur, tantundemque valet ac si dixisset, quidquid animis concipimus, arcana Dei inspiratione ad suum finem dirigi. Et certe nisi intus operaretur in mentibus hominum, non recte dictum esset auferre labium a veracibus, et a senibus prudentiam; auferre cor principibus terrae, ut errent per devia (Ies. 29, 14). *Atque huc pertinet quod saepe legitur homines esse pavidos, prout eius terrore occupantur eorum corda* (Psal. 107, 40; Ez. 7, 26; Lev. 26, 36). *Sic David e castris Saulis, nemine sciente, egressus est, quia sopor Dei irruerat super omnes* (1 Sam. 26, 12). *Sed nihil clarius potest desiderari quam ubi toties pronuntiat se excaecare hominum mentes, ac vertigine percutere, spiritu soporis inebriare, incutere amentiam, obdurare corda* (Rom. 1, 26 et 11, 8). *Haec etiam ad permissionem multi reiiciunt, ac si deserendo reprobos a satana excaecari sineret. Sed quum diserte exprimat spiritus sanctus iusto Dei iudicio infligi caecitatem et amentiam, nimis frivola est illa solutio. Dicitur indurasse cor Pharaonis, item aggravasse et roborasse. Eludunt insulso cavillo quidam has loquendi formas; quia dum alibi dicitur Pharao ipse aggravasse cor suum* (Exod. 8, 15), *indurationis causa ponitur eius voluntas. Quasi vero non optime conveniant haec duo inter se, licet diversis modis, hominem, ubi agitur a Deo, simul tamen agere. Ego autem, quod obiiciunt, in eos retorqueo: quia si indurare nudam permissionem sonat, ipse contumaciae motus non erit proprie in Pharaone. Porro quam dilutum esset ac insipidum ita interpretari, ac si tantum Pharao se obdurari passus esset. Adde quod ansam talibus cavillis praecidit scriptura. Tenebo, inquit Deus, cor illius* (ibid. 4, 21). *Sic et de incolis terrae Canaan dicit Moses progressos fuisse in pugnam, quia roborasset Deus eorum corda* (Ios. 11, 20). *Quod idem ab alio propheta repetitur* (Psal. 105, 25)*: vertit cor eorum ut odio haberent populum suum. Similiter apud Iesaiam* (10, 9) *contra gentem fallacem missurum se Assyrios pronuntiat, ac praecepta daturum, ut auferant spolia et diripiant praedam. Non quia impios et praefractos homines docere velit ad sponte parendum, sed quia flexurus sit ad exsequenda sua iudicia, perinde ac si iussa eius animis insculpta gestarent. Unde apparet certa destinatione Dei fuisse impulsos. Fateor quidem interposita satanae opera saepe Deum agere in reprobis; sed ut eius impulsu satan ipse suas partes agat et proficiat quatenus datum est. Spiritus malus turbat Saulem; sed dicitur esse a Deo* (1 Sam. 16, 14)*: ut sciamus furorem Saulis a iusta Dei vindicta prodire. Dicitur etiam idem satan excaecare infidelium mentes* (2 Cor. 4, 4)*; sed unde hoc, nisi quod a Deo ipso manat efficacia erroris, ut mendaciis credant qui renuunt parere veritati? Secundum priorem rationem dicitur* (Ez. 14, 9)*: si propheta quispiam loquutus fuerit mendaciter, ego Deus illum decepi. Secundum alteram vero dicitur ipse dare homines in reprobum sensum, et proiicere in foedas cupiditates* (Rom. 1, 28)*; quia iustae suae vindictae praecipuus est autor, satan vero tantum minister. Sed quia, ubi secundo libro disputabimus de libero vel servo hominis arbitrio, iterum haec res tractanda erit, breviter mihi nunc dixisse videor quantum locus postulabat. Summa haec sit: quum Dei voluntas dicitur rerum omnium esse causa, providentiam eius statui moderatricem in cunctis hominum consiliis et operibus, ut non tantum vim suam exserat in electis, qui spiritu sancto reguntur, sed etiam reprobos in obsequium cogat.*

3. *Quando autem hactenus recitavi solum quae aperte et non ambigue in scriptura traduntur, viderint qui coelestibus oraculis sinistras ignominiae notas inurere non dubitant, quodnam usurpent censurae genus. Nam si ex inscitiae simulatione laudem modestiae appetunt, quid superbius fingi potest, quam Dei autoritati verbulum unum opponere: mihi secus videtur, vel: hoc attingi non placet? Sin aperte maledicunt, quidnam proficient coelum sputis impetendo? Novum quidem huius petulantiae exemplum non est; quia fuerunt omnibus saeculis impii et profani homines, qui adversus hanc doctrinae partem ore rabido latrarent. Sed quod olim pronuntiavit spiritus per os Davidis* (Psal. 51, 6), *re ipsa sentient verum esse, ut vincat Deus quum iudicatur. Oblique perstringit David hominum amentiam in hac tam effraeni licentia, quod ex suo coeno non solum adversus Deum litigant, sed potestatem sibi arrogant eius damnandi. Interea breviter admonet, quas in coelum evomunt blasphemias, ad Deum non pertingere, quin iustitiam suam discussis calumniarum nebulis illustret, fides etiam nostra, quia in sacro Dei verbo fundata, superior est toto mundo* (1 Ioann. 5, 4), *nebulas istas ex sua altitudine despiciat. Nam quod primo obiiciunt, si nihil eveniat nisi volente Deo, duas in eo contrarias esse voluntates, quia occulto consilio decernat quae lege sua palam vetuit, facile diluitur. Antequam tamen respondeam, monitos iterum volo lectores, cavillum hoc non in me sed in spiritum sanctum torqueri, qui certe hanc sancto viro Iob confessionem dictavit* (Iob. 1, 21)*: sicut Deo placuit ita factum est; quum spoliatus esset a latronibus, in illorum iniuria et maleficio iustum Dei flagellum agnoscit. Quid alibi scriptura? Non obtemperarunt patri suo filii Heli, quia voluit Deus occidere eos* (1 Sam. 2, 25). *Clamat etiam alius propheta* (Psal. 115, 3), *Deum, qui in coelo residet, quaecunque vult facere. Et iam satis aperte ostendi Deum vocari eorum omnium autorem quae isti censores volunt otioso tantum eius permissu contingere. Testatur se creare lucem et tenebras, formare bonum et malum* (Ies. 45, 7)*; nihil mali accidere quod ipse non fecerit* (Amos 3, 6). *Dicant obsecro, volensne an nolens iudicia sua exerceat? Atqui sicuti docet Moses*

(Deut. 19, 5), *eum qui fortuito securis lapsu occiditur, divinitus traditum esse in manum percussoris, ita tota ecclesia dicit apud Lucam* (Act. 4, 28), *Herodem et Pilatum conspirasse, ut facerent quae Dei manus et consilium decreverat. Et sane, nisi Deo volente crucifixus esset Christus, unde nobis redemptio? Neque tamen ideo vel secum pugnat, vel mutatur Dei voluntas, vel quod vult se nolle simulat; sed quum una et simplex in ipso sit, nobis multiplex apparet: quia pro mentis nostrae imbecillitate, quomodo idem diverso modo nolit fieri et velit, non capimus. Paulus ubi gentium vocationem dixit mysterium esse absconditum* (Eph. 3, 10), *paulo post adiungit, in ea manifestatam fuisse πολυποίκιλον sapientiam Dei. An quia propter hebetudinem sensus nostri multiplex apparet Dei sapientia (vel multiformis, ut reddidit vetus interpres) ideo somnianda nobis est in ipso Deo aliqua varietas, quasi vel consilium mutet, vel a se ipso dissideat? Imo, ubi non capimus quomodo fieri velit Deus quod facere vetat, veniat nobis in memoriam nostra imbecillitas, et simul reputemus, lucem quam inhabitat, non frustra vocari inaccessam, quia caligine obducta est. Ergo huic Augustini*[1]) *sententiae pii omnes et modesti facile acquiescent: interdum bona voluntate hominem velle aliquid quod Deus non vult, velut si bonus filius patrem vult vivere, quem Deus vult mori; rursus fieri posse ut idem velit homo voluntate mala, quod Deus vult bona, velut si malus filius velit mori patrem, velit hoc etiam Deus. Nempe ille vult quod non vult Deus; iste vero vult quod vult et Deus. Et tamen bonae voluntati Dei pietas illius potius consonat, quamvis aliud volentis, quam huius idem volentis impietas: tantum interest quid velle homini, quid Deo congruat, et ad quem finem referatur cuiusque voluntas, ut vel approbetur, vel improbetur. Nam Deus quae bene vult, per malas voluntates malorum hominum implet. Paulo vero ante dixerat, sua defectione angelos apostatas omnesque reprobos, quantum ad ipsos pertinet, fecisse quod Deus nolebat; quantum vero ad omnipotentiam Dei, nullo modo hoc potuisse: quia dum contra Dei voluntatem faciunt, de ipsis facta est eius voluntas. Unde exclamat: magna opera Dei, exquisita in omnes voluntates eius* (Psal. 111, 2); *ut miro et ineffabili modo non fiat praeter eius voluntatem quod etiam contra eius fit voluntatem: quia non fieret si non sineret; nec utique nolens sinit, sed volens, nec sineret bonus fieri male, nisi omnipotens etiam de malo facere posset bene.*

4. *Hoc etiam modo solvitur, imo sponte liquescit altera obiectio. Si non modo impiorum opera utitur Deus, sed etiam consilia et affectus gubernat, scelerum omnium esse autorem; ac proinde immerito damnari homines si exsequuntur quod decrevit Deus, quia eius voluntati obtemperent. Perperam enim miscetur cum praecepto voluntas, quam longissime ab illo differre innumeris exemplis constat. Nam etsi, dum stupravit Absalom patris uxores* (2 Sam. 16, 22), *voluit Deus hoc probro ulcisci Davidis adulterium, non ideo tamen praecepit scelerato filio incestum committere, nisi forte Davidis respectu, sicut loquitur de convitiis Semei. Nam illum Dei iussu maledicere dum fatetur* (2 Sam. 16, 10), *minime commendat obsequium, ac si Dei imperio pareret protervus ille canis; sed eius linguam flagellum Dei esse agnoscens, castigari patienter sustinet. Hoc quidem tenendum est, dum per impios peragit Deus quod occulto suo iudicio decrevit, non esse excusabiles, quasi obediant eius praecepto, quod data opera pro sua libidine violant. Iam quomodo ex Deo sit, et occulta eius providentia regatur quod perverse faciunt homines, illustre documentum est electio regis Iarobeam* (1 Reg. 12, 20), *in qua severe damnatur populi temeritas et amentia, quod ordinem a Deo sancitum perverterit, ac perfide desciverit a familia Davidis, et tamen scimus voluisse ungi. Unde et in verbis Oseae quaedam apparet repugnantiae species, quod ubi conquestus est Deus* (Os. 8, 4), *regnum illud se nesciente et nolente fuisse erectum, alibi* (ibid. 13, 11) *praedicat se dedisse regem Iarobeam in furore suo. Quomodo haec convenient, Iarobeam non ex Deo regnasse, et ab eodem fuisse praefectum regem? Nempe quia nec desciscere a familia Davidis potuit populus quin iugum sibi divinitus impositum excuteret, neque tamen libertas ipsi Deo erepta fuit quominus Solomonis ingratitudinem ita puniret. Videmus ergo ut Deus, perfidiam nolendo, defectionem tamen alio fine iuste velit. Unde et Iarobeam praeter spem sacra unctione impellitur ad regnum. Hac ratione dicit sacra historia* (1 Reg. 12, 15) *fuisse a Deo suscitatum hostem, qui Solomonis filium exueret regni parte. Diligenter utrumque expendant lectores, quia placuerat Deo sub manu unius regis gubernari populum, ubi in duas partes scinditur, fieri contra illius voluntatem; et tamen ab eiusdem voluntate initium fuisse divortii. Nam certe quod Iarobeam nihil tale cogitantem propheta et voce et unctionis tessera ad spem regni sollicitat, non fit hoc vel nescio vel invito Deo, qui ita fieri mandavit; et tamen iure damnatur populi rebellio, quod velut invito Deo a Davidis posteris desciverit. Hac ratione etiam subiicitur postea, quod Rechabeam superbe despexit populi preces, hoc a Deo factum esse, ut stabiliret verbum quod pronuntiaverat per manum Abihae servi sui. Ecce ut nolente Deo laceretur sacra unitas, et tamen ut eodem volente alienentur a filio Solomonis decem tribus. Accedat simile quoque aliud exemplum, ubi consentiente populo, imo manus suas praebente, iugulantur filii regis Achab, et exterminatur tota progenies* (2 Reg. 10, 7). *Vere quidem refert Iehu, nihil in terram cecidisse ex Dei sermonibus, sed ipsum fecisse quidquid loquutus fuerat per manum servi sui*

1) Enchir. ad Laur. c. 101 (26).

Eliae. Et tamen non abs re cives Samariae perstringit quod operam suam commodassent. Iustine estis, inquit? si ego coniuravi contra dominum meum, quis hos omnes occidit? Iam ante liquido, nisi fallor, explicui quomodo in eodem opere tam se prodat hominis crimen, quam refulgeat Dei iustitia; et modestis ingeniis semper haec Augustini[1] *responsio sufficiet: quum pater tradiderit filium, et Christus corpus suum, et Iudas Dominum, cur in hac traditione Deus est iustus, et homo reus, nisi quia in re una quam fecerunt, causa non una est ob quam fecerunt? Si quos autem magis impediat quod nunc dicimus, nullum esse Dei cum homine consensum, ubi hic iusto illius impulsu agit quod sibi non licet, succurrat quod alibi admonet idem Augustinus:*[2] *quis non ad ista iudicia contremiscat, ubi agit Deus etiam in cordibus malorum quidquid vult, reddens eis tamen secundum eorum merita? Et certe in Iudae perfidia nihilo magis fas erit culpam sceleris Deo adscribere, quia filium suum et tradi voluit ipse, et tradidit in mortem, quum redemptionis laudem ad Iudam transferre. Itaque vere alibi idem scriptor admonet, in hoc examine Deum non inquirere quid potuerint homines, vel quid fecerint, sed quid voluerint, ut in rationem veniat consilium et voluntas. Quibus hoc asperum videtur, quam tolerabilis sit sua morositas paulisper cogitent, dum rem claris scripturae testimoniis testatam, quia excedat eorum captum, respuunt, ac vitio vertunt in medium perferri quae Deus, nisi scivisset utilia esse cognitu, nunquam per prophetas suos et apostolos doceri iussisset. Nam sapere nostrum nihil aliud esse debet quam mansueta docilitate amplecti, et quidem sine exceptione, quidquid in scripturis traditum est. Qui vero protervius insultant, quum satis constet eos contra Deum blaterare, longiori refutatione digni non sunt.*

1) Epist. 48 (93) ad Vincentium c. 7. 2) De grat. et lib. arbitr. ad Valent. c. 21 (42).

INSTITUTIONIS CHRISTIANAE RELIGIONIS

LIBER SECUNDUS.

DE COGNITIONE DEI REDEMPTORIS

IN CHRISTO, QUAE PATRIBUS SUB LEGE PRIMUM, DEINDE ET NOBIS IN EVANGELIO PATEFACTA EST.

CAPUT I. [1])

Adae lapsu et defectione totum humanum genus maledictioni fuisse addictum, et a prima origine degenerasse; ubi de peccato originali.

1. Non sine causa proverbio veteri tantopere homini commendata semper fuit cognitio sui ipsius. Nam si turpe ignorare ducitur quaecunque ad humanae vitae rationem pertinent, multo vero foedior ignorantia nostri est, qua fit ut in capiendo de re qualibet necessaria consilio misere hallucinemur atque adeo caecutiamus. Verum quo utilior est praeceptio, eo diligentius videndum est nobis ne ipsa praepostere utamur; quod philosophis quibusdam videmus accidisse. Illi enim, dum hominem hortantur ut se ipsum noverit, finem simul proponunt, ne dignitatem excellentiamque suam nesciat; neque aliud ipsum in se contemplari volunt, quam unde inani fiducia intumescat et superbia infletur. *Nostri autem cognitio primum in eo sita est: ut reputantes quid nobis in creatione datum sit, et quam benigne suam erga nos gratiam continuet Deus, sciamus quanta sit naturae nostrae excellentia, siquidem integra maneret; simul tamen cogitemus, nihil nobis inesse proprium, sed precario nos tenere quidquid in nos Deus contulit, ut semper ab ipso pendeamus. Deinde ut nobis occurrat misera post Adae lapsum nostra conditio, cuius sensus, prostrata omni gloria et fiducia, nos pudore obrutos vere humiliet. Nam sicuti Deus ad imaginem suam initio nos finxit, ut mentes nostras tum ad virtutis studium, tum ad aeternae vitae meditationem erigeret, ita, ne socordia nostra obruatur tanta generis nostri nobilitas quae nos a brutis animalibus discernit, cognoscere operae pretium est, ideo nos ratione et intelligentia praeditos esse, ut sanctam et honestam vitam colendo ad propositum beatae immortalitatis scopum tendamus. Caeterum in mentem venire nequit prima illa dignitas, quin mox ex altera parte se offerat triste foeditatis et ignominiae nostrae spectaculum, ex quo in primi hominis persona ab origine nostra excidimus. Unde et nostri odium ac displicentia veraque humilitas oritur, et novum accenditur quaerendi Dei studium, in quo quisque ea bona recuperet quorum prorsus inanes et vacui deprehendimur.*

2. *Hoc sane* quaerendum in excutiendis nobis esse praescribit Dei veritas: nempe talem exigit notitiam, quae nos et ab omni propriae facultatis confidentia procul avocet, et omni gloriandi materia destitutos ad submissionem adducat. Quam regulam tenere convenit, si ad rectam et sapiendi et agendi metam pertingere libet. Neque me latet quanto plausibilior sit illa sententia quae ad reputanda nostra bona potius nos invitat, quam ad inspiciendam, *quae nos pudore obruere debet*, miseram nostram inopiam una cum ignominia. Siquidem nihil est quod magis appetat humanum ingenium quam blanditiis demulceri; atque ideo, ubi dotes suas magni fieri audit, in hanc partem nimia cre-

---

1) *Huc referendae sunt ex praecedentis editionis Cap. II.* § 1—5. 7—15.

dulitate propendet. Quo minus mirum est, hic adeo perniciose fuisse a maxima hominum parte aberratum. Nam quum sit ingenitus universis mortalibus plus quam caecus sui amor, libentissime sibi persuadent, nihil inesse sibi quod merito debeat esse odiosum. Ita sine alieno patrocinio vanissima haec opinio fidem passim obtinet, hominem sibi abunde sufficere ad bene beateque vivendum. Quod si qui modestius sentire volunt, utcunque aliquid Deo concedant, ne sibi arrogare omnia videantur, sic tamen partiuntur ut potissima et gloriae et fiduciae materia semper apud se resideat. Iam si accedit oratio, quae sponte prurientem in hominis medullis superbiam suis illecebris titillet, nihil est quod magis arrideat. Proinde ut unusquisque humanae naturae praestantiam benignissime suo praeconio extulit, ita magno saeculorum prope omnium applausu fuit exceptus. Sed enim quaecunque talis est humanae excellentiae commendatio, quae hominem in se acquiescere doceat, nihil aliud quam suavitate illa sua delicias facit; et sic quidem illudit, ut qui assentiuntur, eos pessimo exitio perdat. Quorsum enim pertinet, vana omni fiducia fretos deliberare, instituere, tentare, moliri quae putamus ad rem pertinere, et defici quidem ac destitui tum sana intelligentia, tum vera virtute inter primos conatus, pergere tamen secure, donec in exitium corruamus? Atqui non aliter succedere iis potest, qui se aliquid posse propria virtute confidunt. Talibus ergo magistris, qui reputandis tantum bonis nostris nos detinent, si quis auscultet, non in sui cognitionem proficiet, sed in pessimam ignorationem abripietur.

3. Ergo quum in hoc consentiat Dei veritas cum publico omnium mortalium sensu, secundam sapientiae partem in nostri cognitione repositam esse, in ipsa tamen cognoscendi ratione magnum est dissidium. Tunc enim homo, iudicio carnis, probe sibi exploratus videtur, quum et intelligentia et integritate sua confisus audaciam sumit, ac sese incitat ad virtutis officia, et indicto vitiis bello ad id quod pulchrum et honestum est toto studio incumbere conatur. Qui autem se ad amussim divini iudicii inspicit et examinat, nihil reperit quod animum ad bonam fiduciam erigat, ac quo penitius se excussit, eo magis deiicitur; donec omni fiducia prorsus abdicatus, nihil sibi ad vitam recte instituendam relinquit. *Neque tamen vult nos oblivisci Deus primae nobilitatis, quam Adae patri nostro contulerat, nempe* quae nos ad iustitiae *bonitatisque* studium merito expergefacere debeat. Non enim possumus aut primam nostram originem, aut quorsum conditi sumus cogitare, quin ad meditandam immortalitatem expetendumque Dei regnum pungamur. Sed tantum abest ut animos nobis faciat ista recognitio, ut potius submissis illis ad humilitatem prosternat. Quae enim illa est origo? Nempe a qua excidimus. Quis ille creationis nostrae finis? A quo penitus aversi sumus, ut miserae nostrae sortis pertaesi ingemiscamus; ingemiscendo, ad perditam illam dignitatem suspiremus. Nos autem, quum dicimus nihil in se oportere hominem intueri quod ipsum animosum reddat, intelligimus nihil esse penes ipsum cuius fiducia debeat superbire. Quare si libet, quam homo sui notitiam habere debet, ita partiamur, ut primo loco, quem in finem creatus sit, et donis non contemnendis praeditus reputet; qua cogitatione ad divini cultus vitaeque futurae meditationem excitetur; [1]) deinde suas facultates, vel certe facultatum inopiam expendat; qua perspecta, non secus atque in nihilum redactus, in extrema confusione iaceat. Huc tendit prior consideratio, ut quale sit officium suum agnoscat; altera, quid ad ipsum praestandum valeat. De utraque, prout series docendi poscet, a nobis disseretur.

4. *Quia vero non leve delictum, sed detestabile fuisse scelus oportet, quod tam severe ultus est Deus, species ipsa peccati in lapsu Adae consideranda nobis est, quae horribilem Dei vindictam accendit in totum humanum genus. Puerile est quod de gulae intemperie vulgo receptum fuit. Quasi vero summa et caput virtutum omnium in abstinentia unius tantum fructus fuerit, quum undique affluerent quaecunque expetibiles erant deliciae, atque in beata illa terrae foecunditate non tantum copia ad lautitias suppeteret, sed etiam varietas. Altius igitur spectandum, quia prohibitio ab arbore scientiae boni et mali, obedientiae examen fuit, ut parendo Adam se Dei imperio libenter subesse probaret. Nomen vero ipsum ostendit praecepti non alium fuisse finem, quam ut sua sorte contentus, se improba cupiditate altius non efferret. Promissio autem, qua vitam aeternam sperare iussus est quamdiu ederet de arbore vitae; rursum horrenda mortis denuntiatio, simul ac gustaret de arbore scientiae boni et mali, ad fidem eius probandam et exercendam spectabat. Hinc elicere non difficile est, quibus modis in se provocaverit Adam iram Dei. Non male quidem Augustinus,* [2]) *dum superbiam dicit malorum omnium fuisse initium; quia nisi hominem altius quam licebat et quam fas erat extulisset ambitio, manere poterat in suo gradu: plenior tamen definitio ex tentationis specie, quam describit Moses, sumenda est. Nam dum serpentis captione abducitur per infidelitatem mulier a verbo Dei, iam initium ruinae apparet fuisse inobedientiam. Quod etiam confirmat Paulus, unius hominis inobedientia omnes fuisse perditos docens* (Rom. 5, 19). *Simul tamen notandum, descivisse primum hominem ab imperio Dei, quod non tantum satanae illecebris captus fuerit, sed contempta veritate,*

1) *Recentiores plures* (1607 *seqq.*) *male:* excitet. 2) In Psal. 18 (19) enarr. 2.

deflexerit ad mendacium. Et certe, contempto Dei verbo, excutitur omnis eius reverentia; quia nec aliter consistit eius maiestas inter nos, nec integer manet eius cultus, nisi dum ab eius pendemus ore. Proinde infidelitas radix defectionis fuit. Hinc autem emersit ambitio, et superbia, quibus annexa fuit ingratitudo, quod Adam, plus appetendo quam concessum erat, tantam Dei liberalitatem qua ditatus erat, indigne sprevit. Haec vero prodigiosa fuit impietas, terrae filio parum videri quod ad similitudinem Dei factus esset, nisi accedat aequalitas. Si foedum et exsecrabile scelus est apostasia, qua se homo conditoris sui imperio subducit, imo petulanter excutit eius iugum, frustra extenuatur peccatum Adae. Quanquam non simplex apostasia fuit, sed cum foedis in Deum probris coniuncta, dum satanae calumniis subscribunt quibus Deum et mendacii et invidiae et malignitatis insimulat. Denique infidelitas ambitioni ianuam aperuit; ambitio vero contumaciae fuit mater, ut homines, abiecto Dei metu, sese proiicerent quo ferebat libido. Itaque recte Bernardus ianuam salutis aperiri nobis docet, quum hodie evangelium auribus recipimus; sicuti illis fenestris, dum satanae patuerunt, mors admissa fuit. Nunquam enim repugnare Dei imperio ausus fuisset Adam nisi eius verbo incredulus. Optimum scilicet hoc erat fraenum ad omnes affectus rite temperandos, nihil melius esse quam Dei mandatis parendo colere iustitiam; deinde ultimam felicis vitae metam esse ab ipso diligi. Diaboli ergo blasphemiis abreptus, quantum in se erat, exinanivit totam Dei gloriam.

5. *Sicut spiritualis Adae vita erat, manere opifici suo coniunctum et devinctum, ita alienatio ab eo fuit animae interitus. Nec mirum, si genus suum pessumdedit sua defectione qui totum naturae ordinem pervertit in coelo et in terra. Ingemiscunt omnes creaturae, inquit Paulus* (Rom. 8, 22), *corruptioni obnoxiae, non volentes. Si causa quaeritur, non dubium est quin partem sustineant eius poenae quam promeritus est homo, in cuius usum conditae fuerant. Quum ergo sursum et deorsum ex eius culpa fluxerit maledictio, quae grassatur per omnes mundi plagas, nihil a ratione alienum, si propagata fuerit ad totam eius sobolem. Postquam* ergo in eo obliterata fuit coelestis imago, non solus sustinuit hanc poenam, ut in locum sapientiae, virtutis, sanctitatis, veritatis, iustitiae, quibus ornamentis vestitus fuerat, teterrimae cederent pestes, caecitas, impotentia, impuritas, vanitas, iniustitia; sed iisdem quoque miseriis implicuit suam progeniem ac immersit. Haec est haereditaria corruptio, quam peccatum originale veteres nuncuparunt, peccati voce intelligentes naturae antea bonae puraeque depravationem. Qua de re multa fuit illis concertatio, *quum a communi sensu nihil magis sit remotum quam ob unius culpam fieri omnes reos, et ita peccatum fieri commune. Quae videtur fuisse ratio vetustissimis ecclesiae doctoribus, cur obscure tantum perstringerent hoc caput; saltem minus dilucide quam par erat explicarent. Neque tamen haec timiditas efficere potuit quin surgeret Pelagius, cuius profanum commentum fuit: Adam suo tantum damno peccasse, nihil nocuisse posteris. Hac scilicet astutia satan morbum tegendo incurabilem reddere tentavit.* Caeterum quum evinceretur manifesto scripturae testimonio, peccatum a primo homine transiisse in totam posteritatem, cavillabatur transiisse per imitationem, non propaginem. Ergo boni viri in hoc elaborarunt (ac prae aliis Augustinus), ut ostenderent nos non ascita nequitia corrumpi, sed ingenitam vitiositatem ab utero matris afferre. Quod inficiari summae impudentiae fuit. Sed Pelagianorum et Coelestianorum temeritatem non mirabitur, qui ex illius sancti viri monumentis perspexerit quam fuerint in aliis omnibus perditae frontis bestiae. Certe non ambiguum est quod confitetur David (Psal. 51, 7), se in iniquitatibus genitum, et in peccato conceptum a matre. Non arguit illic patris aut matris delicta; sed, quo Dei erga se bonitatem melius commendet, propriae perversitatis confessionem ab ipsa genitura repetit. Quum id Davidi peculiare non fuisse constet, sequitur communem humani generis sortem sub eius exemplo notari. Omnes ergo qui ab impuro semine descendimus peccati contagione nascimur infecti; imo, antequam lucem hanc vitae aspicimus, sumus in Dei conspectu foedati et inquinati. Quis enim daret mundum de immundo? Ne unus quidem, ut est in libro Iob (14, 4).

6. Audimus ita in filios transmitti parentum immunditiem, ut omnes citra ullam exceptionem, sua origine sint inquinati. Huius autem pollutionis non reperietur exordium, nisi ad primum omnium parentem, tanquam ad fontem, ascendimus. Ita certe habendum est: fuisse Adamum humanae naturae non progenitorem modo, sed quasi radicem, atque ideo in illius corruptione merito vitiatum fuisse hominum genus. Quod ex illius et Christi comparatione planum facit apostolus. Quemadmodum, inquit (Rom. 5, 12), per unum hominem peccatum intravit in universum mundum, et per peccatum mors, quae in omnes homines pervagata, quando omnes peccaverunt, ita per gratiam Christi iustitia et vita nobis restituta est. Quid hic garrient Pelagiani? peccatum Adae imitatione propagatum? Ergone ex Christi iustitia nihil aliud proficimus, nisi quod exemplum nobis est ad imitationem propositum? Quis tantum sacrilegium ferat? Quod si extra controversiam est, Christi iustitiam communicatione nostram esse, et ex ea vitam, simul conficitur, utramque ita in Adam fuisse perditam, ut in Christo recuperetur; peccatum vero et mortem ita per Adam obrepsisse, ut per Christum

aboleantur. Non sunt obscura verba, iustificari multos per Christi obedientiam, quemadmodum per Adae inobedientiam peccatores fuerant constituti. Ideoque inter eos duos hanc esse relationem, quod hic nos suo exitio involutos secum perdidit, ille nos sua gratia in salutem restituit. In tam perspicua luce veritatis nihil longiori vel magis laboriosa probatione opus esse arbitror. Sic et in priore ad Corinthios (15, 22), quum in resurrectionis fiducia vult pios confirmare, ostendit recuperari in Christo vitam, quae in Adam perdita fuerat. Qui nos omnes in Adam mortuos esse pronuntiat, iam simul aperte quoque testatur, peccati labe esse implicitos. Neque enim ad eos perveniret damnatio qui nulla iniquitatis culpa attingerentur. Sed clarius intelligi quid velit, quam ex alterius membri relatione, non potest; ubi spem vitae restitutam in Christo docet. Satis autem scitur, illud non aliter fieri quam ubi mirifica illa communicatione iustitiae suae vim in nos Christus transfundit; quemadmodum alibi scribitur (Rom. 8, 10), spiritum nobis vitam esse propter iustitiam. Ergo neque aliter interpretari licet quod dicitur, nos in Adam mortuos esse, quam quod ipse peccando non sibi tantum cladem ac ruinam ascivit, sed naturam quoque nostram in simile praecipitavit exitium. Neque id suo unius vitio, quod nihil ad nos pertineat; sed quoniam universum suum semen ea, in quam lapsus erat, vitiositate infecit. *Nec vero aliter staret illud Pauli* (Eph. 2, 3), *natura omnes esse irae filios, nisi iam in ipso utero maledicti essent. Naturam vero illic notari, non qualis a Deo condita est, sed ut in Adam vitiata fuit, facile colligitur: quia minime consentaneum esset, Deum fieri mortis autorem. Sic ergo se corrupit Adam, ut ab eo transierit in totam sobolem contagio. Satis etiam clare pronuntiat coelestis ipse iudex Christus, omnes pravos et vitiosos nasci, ubi docet* (Ioann. 3, 6), *quidquid genitum est ex carne, carnem esse, ideoque omnibus clausam esse vitae ianuam, donec regeniti fuerint.*

7. Neque ad eius rei intelligentiam necessaria est anxia disputatio, quae veteres non parum torsit: an filii anima ex traduce paternae animae oriatur? quod in ea potissimum lues resideat. Eo nos esse contentos oportet, Dominum, quas voluit humanae naturae collatas dotes, apud Adamum deposuisse. Ideo illum, quum acceptas perdidit, non tantum sibi perdidisse, sed nobis omnibus. Quis de animae traduce sit sollicitus, ubi audit Adamum nobis non minus quam sibi ornamenta illa quae perdidit accepisse? non uni homini data illa fuisse, sed universae hominis naturae attributa? Nihil ergo absurdi, si spoliato eo natura nuda inopsque destituitur, si illo per peccatum inquinato in naturam contagio serpit. Proinde a radice putrefacta rami putridi prodierunt, qui suam putredinem transmiserunt ad alios ex se nascentes surculos. Sic enim vitiati sunt filii in parente, ut nepotibus essent tabifici; hoc est, ita corruptionis exordium in Adam fuit, ut perpetuo defluxu a prioribus in posteros transfundatur. Neque enim in substantia carnis aut animae causam habet contagio; sed quia a Deo ita fuit ordinatum, ut, quae primo homini dona contulerat, ille tam sibi quam suis haberet simul ac perderet. Quod autem cavillantur Pelagiani, verisimile non esse a parentibus piis corruptionem ducere liberos, quum magis eorum puritate sanctificari debeant, facile refutatur. Non enim ex eorum regeneratione spirituali descendunt, sed generatione carnali. Proinde, ut ait Augustinus,[1]) sive reus infidelis, sive absolutus fidelis, non absolutos uterque generat, sed reos; quia ex vitiosa natura generat. Porro quod eorum sanctitati quodammodo communicant, specialis est populi Dei benedictio, quae non facit quominus prima illa et universalis gentis humanae maledictio praecedat. Ex natura enim, reatus; sanctificatio autem ex supernaturali gratia.

8. Atque, ne haec de re incerta et incognita dicta fuerint, peccatum originale definiamus. Neque vero singulas, quae a scriptoribus positae sunt, definitiones excutere mihi propositum est; sed unam proferam duntaxat, quae veritati mihi videtur optime consentanea. Videtur ergo peccatum originale haereditaria naturae nostrae pravitas et corruptio, *in omnes animae partes diffusa*; quae primum facit reos irae Dei, tum etiam opera in nobis profert quae scriptura vocat opera carnis (Gal. 5, 19). Atque id est proprie quod a Paulo saepius peccatum nominatur. Quae vero inde emergunt opera, qualia sunt adulteria, scortationes, furta, odia, caedes, comessationes, fructus peccati secundum hanc rationem vocat; quanquam et peccata, cum in scripturis passim, tum etiam ab ipso nuncupantur. Haec itaque duo distincte observanda: nempe, quod sic omnibus naturae nostrae partibus vitiati perversique, iam ob talem duntaxat corruptionem damnati merito convictique coram Deo tenemur, cui nihil est acceptum nisi iustitia, innocentia, puritas. Neque ista est alieni delicti obligatio. Quod enim dicitur, nos per Adae peccatum obnoxios esse factos Dei iudicio, non ita est accipiendum ac si insontes ipsi et immerentes culpam delicti eius sustineremus; sed quia per eius transgressionem maledictione induti sumus omnes, dicitur ille nos obstrinxisse. Ab illo tamen non sola in nos poena grassata est, sed instillata ab ipso lues in nobis residet, cui iure poena debetur. Quare Augustinus,[2]) utcunque alienum peccatum saepe vocet (quo clarius ostendat propa-

1) Lib. cont. Pelag. et Coelest. de pecc. orig. c. 39 s.
2) Cum alibi saepe, tum vero l. 3. de peccatorum merit. et remiss. c. 8.

gine in nos derivari) simul tamen et proprium unicuique asserit. Et apostolus ipse disertissime testatur (Rom. 5, 12), ideo mortem in omnes pervagatam quod omnes peccarint, id est, involuti sint originali peccato et eius maculis inquinati. Atque ideo infantes quoque ipsi, dum suam secum damnationem a matris utero afferunt, non alieno, sed suo ipsorum vitio sunt obstricti. Nam tametsi suae iniquitatis fructus nondum protulerint, habent tamen in se inclusum semen, imo tota eorum natura quoddam est peccati semen; ideo non odiosa et abominabilis Deo esse non potest. *Unde sequitur, proprie coram Deo censeri peccatum quia non esset reatus absque culpa.* Alterum *deinde accedit*, quod haec perversitas nunquam in nobis cessat, sed novos assidue fructus parit: ea scilicet, quae ante descripsimus, opera carnis; non secus atque incensa fornax flammam et scintillas efflat, aut scaturigo aquam sine fine egerit. Quare qui peccatum originale definierunt carentiam iustitiae originalis, *quam inesse nobis oportebat*, quanquam id totum complectuntur quod in re est, non tamen satis significanter vim atque energiam ipsius expresserunt. Non enim natura nostra boni tantum inops et vacua est, sed malorum omnium adeo fertilis et ferax, ut otiosa esse non possit. Qui dixerunt esse concupiscentiam, non nimis alieno verbo usi sunt, si modo adderetur (quod minime conceditur a plerisque) quidquid in homine est, ab intellectu ad voluntatem, ab anima ad carnem usque, hac concupiscentia inquinatum refertumque esse; aut, ut brevius absolvatur, totum hominem non aliud ex se ipso esse quam concupiscentiam.

9. *Quamobrem dixi cunctas animae partes a peccato fuisse possessas, ex quo a fonte iustitiae descivit Adam. Neque enim appetitus tantum inferior eum illexit, sed arcem ipsam mentis occupavit nefanda impietas, et ad cor intimum penetravit superbia; ut frigidum sit ac stultum, corruptelam, quae inde manavit, ad sensuales tantum, ut vocant, motus restringere, aut fomitem vocare qui solam partem quae illis sensualitas est ad peccatum alliciat, excitet ac trahat. In quo crassam inscitiam detexit Petrus Lombardus,* [1]) *qui sedem quaerens et vestigans dicit in carne esse, teste Paulo, non quidem proprie, sed quia in carne magis apparet. Quasi vero tantum partem animae designet Paulus, ac non totam naturam quae supernaturali gratiae opponitur. Et Paulus omnem dubitationem tollit, corruptionem docens non in una tantum parte subsidere, sed nihil a mortifera eius tabe purum esse, aut sincerum. Nam de vitiosa natura disputans, non tantum inordinatos, qui apparent, appetituum motus damnat, sed praecipue contendit mentem caecitati et cor pravitati addictum esse. Atque tertium illud ad Romanos caput nihil aliud est quam originalis peccati descriptio. Id ex renovatione clarius patet. Nam spiritus, qui veteri homini et carni opponitur, non modo gratiam notat qua corrigitur inferior pars animae vel sensualis, sed plenam omnium partium reformationem complectitur. Atque ideo Paulus* (Eph. 4, 23) *non tantum crassos appetitus in nihilum redigi, sed nos spiritu mentis renovari iubet; sicut etiam alibi* (Rom. 12, 2) *transformari nos iubet in novitate mentis. Unde sequitur, partem illam, in qua maxime refulget animae praestantia et nobilitas, non modo vulneratam esse, sed ita corruptam, ut non modo sanari, sed novam prope naturam induere opus habeat. Quatenus et mentem et cor occupet peccatum, mox videbimus. Hic tantum breviter attingere volui, totum hominem quasi diluvio a capite ad pedes sic fuisse obrutum, ut nulla pars a peccato sit immunis; ac proinde quidquid ab eo procedit in peccatum imputari. Sicut dicit Paulus* (Rom. 8, 7), *omnes affectus carnis, vel cogitationes, esse inimicitias adversus Deum, et ideo mortem.*

10. Eant nunc qui Deum suis vitiis inscribere audent, quia dicimus naturaliter vitiosos esse homines. Opus Dei perperam in sua pollutione scrutantur, quod in illa integra adhuc et incorrupta Adae natura requirere debuerant. A carnis ergo nostrae culpa, non a Deo nostra perditio est; quando non alia ratione periimus, nisi quia degeneravimus a prima nostra conditione. Neque hic obstrepat quispiam, potuisse Deum nostrae saluti melius prospicere si Adae lapsui occurrisset. Nam obiectio ista cum ob nimis audacem curiositatem piis mentibus abominanda est, tum ad praedestinationis arcanum attinet, quod suo loco postea tractabitur. Quare ruinam nostram naturae depravationi imputandam meminerimus, ne in Deum ipsum naturae autorem stringamus accusationem. Haerere quidem exitiale illud vulnus in natura verum est; sed multum refert accesseritne aliunde, an ab origine insederit. Constat autem per peccatum inflictum fuisse. Non est igitur cur conqueramur, nisi de nobis ipsis, quod diligenter annotavit scriptura. Dicit enim Ecclesiastes (7, 29): hoc scio, quod fecerit Deus hominem rectum; ipsi autem quaesierunt sibi adinventiones multas. Homini tantum suum exitium adscribendum apparet, quum Dei benignitate rectitudinem adeptus, sua ipse dementia in vanitatem delapsus sit.

11. Dicimus ergo naturali hominem vitiositate corruptum, sed quae a natura non fluxerit. A natura fluxisse negamus, ut significemus adventitiam magis esse qualitatem quae homini acciderit, quam substantialem proprietatem quae ab initio indita fuerit. Vocamus tamen naturalem, ne quis ab unoquoque prava consuetudine comparari putet, quum

1) Libr. 2. dist. 31.

haereditario iure universos comprehensos teneat. Neque id sine autore facimus. Eadem enim causa nos omnes esse natura filios irae docet apostolus (Eph. 2, 3). Quomodo creaturae omnium nobilissimae infensus esset Deus, cui placent infima quaeque opera sua? Sed operis sui corruptioni magis infensus est quam operi suo. Ergo si ob vitiatam humanam naturam non inscite dicitur homo naturaliter esse Deo abominabilis, non etiam inepte dicetur naturaliter pravus et vitiosus. Quemadmodum non veretur Augustinus, ratione corruptae naturae, naturalia dicere peccata quae in carne nostra necessario regnant, ubi abest Dei gratia. Ita evanescit stultum Manichaeorum nugamentum, qui quum substantialem in homine malitiam imaginarentur, alterum illi conditorem affingere ausi sunt, ne iusto Deo viderentur mali causam et principium assignare.

CAPUT II. [1])

Hominem arbitrii libertate nunc esse spoliatum et miserae servituti addictum.

1. Postquam visum est peccati dominatum, ex quo primum hominem sibi obligatum tenuit, *non solum* in toto genere grassari, *sed in solidum etiam occupare singulas animas, nunc propius* excutiendum restat, ex quo in hanc servitutem redacti sumus, an omni spoliati simus libertate? et si qua particula adhuc viget, quousque vis eius procedat? Sed quo facilius nobis huius quaestionis veritas eluceat, scopum obiter praefigam, quo tota summa destinanda sit. *Haec autem optima cavendi erroris erit ratio*, si pericula considerentur quae utrinque imminent. [2]) Nam ubi omni rectitudine abdicatur homo, statim ex eo desidiae occasionem arripit; et quia nihil ad iustitiae studium valere per se dicitur, illud totum, quasi iam nihil ad se pertineat, susque deque habet. Rursum vel minutulum illi quidpiam arrogari non potest, quin et Deo praeripiatur suus honor, et ipse temeraria confidentia labefactetur. Ad hos ergo scopulos ne impingamus, tenendus hic cursus erit, ut homo nihil boni penes se reliquum sibi esse edoctus, et miserrima undique necessitate circumseptus, doceatur tamen ad bonum quo vacuus est, ad libertatem qua privatus est, aspirare, et acrius ab ignavia excitetur quam si summa virtute fingeretur instructus. Hoc secundum quam necessarium sit, nemo non videt. De priore video a pluribus dubitari quam conveniebat. Nam hoc extra controversiam posito, nihil homini de suo adimendum esse, quantopere intersit ipsum falsa gloriatione deiici, palam constare debet. Nam si ne tum quidem hoc homini concessum fuit, ut in se gloriaretur, quum Dei beneficentia summis ornamentis esset insignitus, quantum nunc humiliari convenit, ubi ob suam ingratitudinem ab eximia gloria in extremam ignominiam deturbatus est? Pro eo, inquam, tempore quo in summum honoris fastigium evectus erat, scriptura nihil aliud ei tribuit quam quod creatus esset ad imaginem Dei: quo scilicet insinuat, non propriis bonis sed Dei participatione fuisse beatum. Quid ergo nunc superest, nisi ut Deum (cuius beneficentiae gratus esse non potuit, quum divitiis gratiae eius afflueret) omni gloria nudus ac destitutus agnoscat? et quem bonorum suorum recognitione non glorificavit, nunc saltem propriae paupertatis confessione glorificet? Nihilo etiam minus e re nostra est, omnem sapientiae virtutisque laudem nobis derogari, quam ad Dei gloriam attinet: ut cum sacrilegio ruinam nostram coniungant qui aliquid ultra verum nobis largiuntur. Quid enim aliud fit, quum marte nostro docemur contendere, nisi quod baculo arundineo in sublime evehimur, quo mox confracto decidamus? Quanquam nimis etiamnum commendantur vires nostrae, dum baculo arundineo comparantur. Fumus enim est quidquid de illis vani homines commenti sunt *et garriunt*. Quare non abs re toties ab Augustino praeclara ista sententia repetitur, praecipitari magis a suis defensoribus liberum arbitrium, quam stabiliri. Haec praefari necesse fuit propter nonnullos, qui, dum audiunt humanam virtutem funditus everti, ut Dei virtus in homine aedificetur, totam hanc disputationem pessime oderunt quasi periculosam, nedum supervacuam: quam tamen et in religione necessariam, et nobis utilissimam esse apparet.

2. Nunc consideremus, *quum paulo ante dixerimus in mente et corde sitas esse animae facultates*, quid pars utraque polleat. Philosophi sane magno consensu rationem in mente considere fingunt, quae instar lampadis consiliis omnibus praeluceat, et instar reginae voluntatem moderetur. Ita enim luce divina perfusam esse, ut optime consulere, eo vigore praestare, ut optime imperare queat. Sensum contra torpere et lippitudine teneri, ut semper humi serpat, et in crassioribus obiectis volutetur, nec unquam se attollat ad veram perspicaciam. Appetitum, si rationi parere sustineat, nec sensui subigendum se permittat, ad studium virtutum ferri, rectam viam tenere, et in voluntatem formari; quod si in servitutem sensus se addicat, ab eo corrumpi et depravari, ut in libidinem degeneret. Atque omnino, quum ex eorum opinione illae quas supra dixi animae facultates *insideant*, intellectus, sensus,

1) *Capitis huius materiam habuisti in editione praecedente Cap. II.* §. 16. 17. 20—46. 2) Haec duo praecipitia notat August. epist. 47. (215) et in Ioann. c. 12.

et appetitus, seu voluntas (quae appellatio iam vulgatiore usu recepta est), intellectum ratione praeditum asserunt optima ad bene beateque vivendum moderatrice; ipse modo se in sua praestantia sustineat, ac vim sibi naturaliter inditam exserat. Inferiorem autem eius motionem, quae sensus dicitur, qua ad errorem et hallucinationem abstrahitur, talem esse, ut rationis ferula domari et paulatim profligari queat. Voluntatem porro inter rationem et sensum mediam locant, sui scilicet iuris et libertatis compotem, sive rationi obtemperare, sive sensui rapiendam se prostituere libeat.

3. Non inficiantur quidem interdum, ipsa nimirum experientia convicti, quanta cum difficultate rationi apud se regnum homo stabiliat, dum nunc titillatur voluptatum illecebris, nunc falsa bonorum imagine deluditur, nunc impotenter percutitur immoderatis affectibus, et tanquam funibus, vel nervis, ut ait Plato, [1]) in diversum abripitur. Qua etiam ratione Cicero dicit, [2]) illos a natura datos igniculos pravis opinionibus malisque moribus mox exstingui. Ubi vero semel occuparunt in animis hominum eiusmodi morbi, impotentius grassari fatentur quam ut facile coercere eos liceat; nec dubitant ferocibus equis comparare, qui exturbata ratione, ceu auriga excusso, intemperanter ac sine modo lasciviant. Hoc tamen extra controversiam ponunt, virtutes et vitia in nostra esse potestate. Nam si nostrae, inquiunt, [3]) electionis est hoc aut illud agere, ergo et non agere. Rursum, si non agere, ergo et agere. Libera autem electione agere videmur quae agimus, et ab iis abstinere quibus abstinemus; ergo si quid boni agimus ubi libeat, possumus illud omittere; si quid mali perpetramus, possumus id quoque fugere. Quin etiam eo licentiae quidam eorum [4]) proruperunt, ut iactarint deorum quidem esse munus, quod vivimus; nostrum vero, quod bene sancteque vivimus. *Unde et illud Ciceronis* [5]) *in persona Cottae, quia sibi quisque virtutem acquirit, neminem ex sapientibus unquam de ea gratias Deo egisse. Propter virtutem enim laudamur, inquit, et in virtute gloriamur. Quod non fieret si donum esset Dei, non a nobis. Ac paulo post: iudicium hoc omnium mortalium est, fortunam a Deo petendam, a se ipso sumendam esse sapientiam.* Haec ergo philosophorum omnium sententiae summa est, humani intellectus rationem rectae gubernationi sufficere; voluntatem illi subiacentem, a sensu quidem ad mala sollicitari, sed, ut liberam electionem habet, impediri nequaquam posse quin rationem ducem per omnia sequatur.

4. Inter scriptores *ecclesiasticos*, tametsi nemo exstitit qui non agnosceret et sanitatem rationis in homine graviter ex peccato vulneratam, et voluntatem pravis cupiditatibus valde implicitam esse, multi tamen eorum longe plus aequo philosophis accesserunt. Ex quibus veteres mihi videntur hoc consilio vires humanas sic extulisse, ne si impotentiam diserte essent confessi, primum philosophorum ipsorum cachinnos, quibuscum tunc certamen habebant, excuterent; deinde carni suapte sponte nimis ad bonum torpenti novam desidiae occasionem praeberent. Ergo ne quid communi hominum iudicio absurdum traderent, scripturae doctrinam cum philosophiae dogmatibus dimidia ex parte conciliare studium illis fuit; praecipue tamen secundum illud spectasse, ne desidiae locum facerent, ex eorum verbis apparet. Habet Chrysostomus alicubi: [1]) quoniam bona et mala in nostra Deus potestate posuit, electionis liberum donavit arbitrium, et invitos non retinet, sed volentes amplectitur. Item: [2]) saepe qui malus est, si voluerit, in bonum mutatur, et qui bonus, per ignaviam excidit et fit malus; quia liberi arbitrii esse nostram naturam fecit Dominus, nec imponit necessitatem, sed congruis remediis appositis totum iacere in aegrotantis sententia sinit. Item: [3]) sicut, nisi gratia Dei adiuti, nihil unquam possumus recte agere; ita, nisi quod nostrum est attulerimus, non poterimus supernum acquirere favorem. Dixerat autem prius, ut non totum divini sit auxilii, simul nos aliquid afferre oportet. Adeoque verbum hoc illi passim familiare est: afferamus quod est nostrum, reliqua Deus supplebit. Cui consentaneum quod ait Hieronymus: [4]) nostrum esse incipere, Dei autem perficere; nostrum offerre quod possumus, illius implere quod non possumus. Vides certe iis sententiis homini plus quam par erat ad virtutis studium illos esse largitos; quia putabant se non aliter torporem nobis ingenitum posse expergefacere, quam si solo ipso nos peccare arguerent. Id autem quanta dexteritate ab illis factum sit, postea videbimus. Certe, quas retulimus sententias, esse falsissimas, paulo post constabit. Porro tametsi Graeci prae aliis, atque inter eos singulariter Chrysostomus, in extollenda humanae voluntatis facultate modum excesserunt, veteres tamen omnes, excepto Augustino, sic in hac re aut variant, aut vacillant, aut perplexe loquuntur, ut certi fere nihil ex eorum scriptis referre liceat. Itaque enumerandis singulorum sententiis exactius non insistemus, sed carptim ex unoquoque tantum delibabimus quantum argumenti explicatio exigere visa fuerit. Qui postea sequuti sunt (dum pro se quisque in humanae naturae de-

---

1) Lib. 1. de legib. 2) Lib. 3. Tusc. Quaest. 3) Vide apud Arist. libr. 3. Ethic. c. 5. 4) Seneca passim. 5) Lib. 3. de Nat. deorum.

1) Homil. de prodit. Iudae. 2) Homil. 18. in Genesin. 3) Homil. 52. 4) Dialog. 3. contra Pelag.

fensione argutiae laudem captat) sensim alii post alios in deterius continuo delapsi sunt; donec eo ventum est ut vulgo putaretur, homo sensuali tantum parte corruptus, habere prorsus incolumem rationem, voluntatem etiam maiori ex parte. *Interea volitavit illud in ore omnium, naturalia dona in homine corrupta esse, supernaturalia vero ablata. Sed quorsum tenderet, vix centesimus quisque leviter gustavit. Ego certe si dilucide tradere velim qualis sit naturae corruptela, his verbis facile sim contentus. Sed magnopere interest attente expendi, quid homo et in cunctis naturae suae partibus vitiatus, et donis supernaturalibus exutus valeat. Nimis ergo philosophice hac de re loquuti sunt qui se Christi iactabant esse discipulos. Nam quasi adhuc integer staret homo* semper apud Latinos liberi arbitrii nomen exstitit. Graecos vero *non puduit* multo arrogantius usurpare vocabulum, siquidem αὐτεξούσιον dixerunt, ac si potestas sui ipsius penes hominem fuisset. Quoniam ergo ad vulgus etiam ipsum omnes hoc principio imbuti sunt, praeditum esse libero arbitrio hominem, nonnulli autem eorum qui eximii volunt videri, quousque id extendatur nesciunt, nos vim vocis prius excutiamus, tum ex scripturae simplicitate exsequamur, quid suapte natura homo ad bonum aut malum polleat. Liberum arbitrium quid esset, quum in omnium scriptis identidem occurrat, pauci definierunt. Videtur tamen Origenes id de quo passim inter eos conveniebat, posuisse, quum dixit:[1]) facultatem esse rationis ad bonum malumve discernendum, voluntatis ad utrumvis eligendum. Nec ab eo variat Augustinus, quum docet facultatem esse rationis et voluntatis, qua bonum eligitur gratia assistente, malum, ea desistente. Obscurius Bernardus, dum vult argute loqui, qui ait esse consensum, ob voluntatis inamissibilem libertatem, et rationis indeclinabile iudicium. Nec satis popularis Anselmi definitio, qui tradit esse potestatem servandi rectitudinem propter se ipsam. Itaque Petrus Lombardus[2]) et Scholastici Augustini definitionem magis amplexi sunt, quia et apertior erat, et gratiam Dei non excludebat, sine qua voluntatem sibi per se non sufficere videbant. Sua tamen et ipsi afferunt, sive quae meliora esse, sive quae[3]) facere putabant ad maiorem explicationem. Principio consentiunt, nomen arbitrii magis ad rationem referendum, cuius est discernere inter bona et mala; epithetum liberi, ad voluntatem proprie pertinere, quae ad utrumque flecti possit. Quare quum libertas proprie voluntati conveniat, Thomas optime quadrare dicit,[4]) si liberum arbitrium dicatur vis electiva, quae mixta quidem ex intelligentia et appetitu, magis tamen ad appetitum inclinet. Iam habemus in quibus sitam esse doceant vim liberi arbitrii, in ratione scilicet et voluntate. *Nunc quantum utrique tribuant, breviter videndum superest.*

1) Lib. 3. de principiis. 2) Lib. 2. Sent. dist. 24. sect. 5. 3) *Edd. aa.* 1617 *et* 1654 *quatuor ista vocabula:* meliora esse, sive quae *vitiose omittunt.* 4) Part. 1. quaest. 83. art. 3.

5. Communiter solent res medias, quae scilicet nihil ad regnum Dei pertinent, sub libero hominis consilio ponere; veram autem iustitiam ad specialem Dei gratiam et spiritualem regenerationem referre. Quod dum vult ostendere autor operis de vocatione gentium, triplicem voluntatem numerat:[1]) primam sensitivam, alteram animalem, tertiam spiritualem; quarum priores duas homini liberas esse tradit, ultimam opus esse spiritus sancti in homine. Quod an verum sit, suo loco tractabitur; nunc enim recensere breviter aliorum sententias, non refellere propositum est. Hinc fit, ut quum de libero arbitrio agunt scriptores, non quid ad civiles seu externas actiones, sed quid ad divinae legis obedientiam valeat, in primis requirant. Quam posteriorem quaestionem sic praecipuam esse fateor, ut illam arbitrer non prorsus negligendam. Cuius sententiae spero me optimam rationem redditurum. Obtinuit autem in scholis distinctio, quae triplicem libertatem numerat:[2]) a necessitate primam, secundam a peccato, tertiam a miseria; quarum prima sic homini naturaliter inhaereat ut nequeat ullo modo eripi, duae alterae per peccatum sint amissae. Hanc distinctionem ego libenter recipio, nisi quod illic necessitas cum coactione perperam confunditur; inter quas quantum sit discriminis, et quam necessario considerandum, alibi apparebit.

6. *Hoc si recipitur,* extra controversiam erit, non suppetere ad bona opera liberum arbitrium homini, nisi gratia adiuvetur, et gratia quidem speciali, qua electi soli per regenerationem *donantur. Nam phreneticos nihil moror, qui gratiam pariter et promiscue expositam esse garriunt.*[3]) Sed nondum istud liquet: sitne in totum privatus bene agendi facultate, an habeat adhuc nonnullam, sed pusillam et infirmam, quae per se quidem nihil possit, opitulante vero gratia suas ipsa quoque partes agat. Id dum vult expedire magister sententiarum,[4]) duplicem gratiam necessariam esse nobis docet, quo reddamur ad bonum opus idonei. Alteram vocat operantem, qua fit ut efficaciter velimus bonum; cooperantem alteram, quae bonam voluntatem sequitur adiuvando. In qua partitione hoc mihi displicet, quod dum gratiae Dei tribuit efficacem boni appetitum, innuit hominem iam suapte natura bonum quodammodo, licet inefficaciter, appetere; sicut Bernardus, bonam quidem voluntatem opus Dei esse asserens, homini tamen hoc concedit, ut motu proprio bonam eiusmodi voluntatem appetat. Sed istud

1) Libr. 1. c. 2. 2) Lombard. lib. 2. dist. 25. 3) Lombard. lib. 2. dist. 26. sect. 7. 8. 4) Lib. 2. dist. 26.

ab Augustini[1]) mente procul abest, a quo tamen sumpsisse partitionem videri vult Lombardus. In secundo membro ambiguitas me offendit, quae perversam genuit interpretationem. Ideo enim putarunt nos secundae Dei gratiae cooperari, quod nostri iuris sit primam gratiam vel respuendo irritam facere, vel obedienter sequendo confirmare. Quod autor operis de vocatione gentium sic exprimit:[2]) liberum esse, iis qui rationis iudicio utuntur, a gratia discedere; ut non discessisse sit praemium, et ut quod non potest nisi spiritu cooperante fieri, eorum meritis deputetur quorum id potuit voluntate non fieri. Haec duo notare obiter libuit, ut videas iam lector quantum a sanioribus Scholasticis dissentiam. Longiore enim intervallo a recentioribus sophistis differo, quanto scilicet a vetustate longius abscesserunt. Utcunque, ex hac tamen partitione intelligimus qua ratione liberum dederint arbitrium homini. Pronuntiat enim tandem Lombardus,[3]) non liberi arbitrii ideo nos esse, quod ad bonum et malum, vel agendum vel cogitandum, peraeque polleamus, sed duntaxat quod coactione soluti sumus. Quae libertas non impeditur, etiamsi pravi simus, et servi peccati, et nihil quam peccare possimus.

7. Liberi ergo arbitrii *hoc modo dicetur* homo, non quia liberam habeat boni aeque ac mali electionem, sed quia male voluntate agit, non coactione. Optime id quidem; sed quorsum attinebat rem tantulam adeo superbo titulo insignire? Egregia vero libertas, si homo quidem non cogitur ad serviendum peccato; sic tamen est ἐθελόδουλος, ut vincta teneatur peccati compedibus eius voluntas. Equidem λογομαχίας abominor, quibus frustra ecclesia fatigatur: sed religiose censeo cavendas eas voces quae absurdum aliquid sonant, praesertim ubi perniciose erratur. Quotus autem, quaeso, quisque est, qui dum assignari homini liberum arbitrium audit, non statim concipit illum esse et mentis suae et voluntatis dominum, qui flectere se in utramvis partem a se ipso possit? Atqui, dicet quispiam, sublatum erit huiusmodi periculum, si de significatione diligenter plebs admoneatur. Imo vero quum in falsitatem ultro humanum ingenium propendeat, citius errorem ex verbulo uno hauriet, quam veritatem ex prolixa oratione. Cuius rei certius habemus in hoc ipso vocabulo, quam optandum sit, experimentum. Illa enim veterum interpretatione praetermissa, tota fere posteritas in verbi etymo dum haeret, in exitialem confidentiam evecta est.

8. Quod si nos patrum autoritas movet, illi quidem assidue in ore habent vocabulum, sed simul declarant quanti faciant illius usum. In primis Augustinus, qui non dubitat servum appellare.[1]) Alicubi succenset adversus eos qui liberum negant arbitrium; sed praecipuam rationem declarat, quum ait,[2]) tantum ne audeat quisquam sic negare voluntatis arbitrium, ut velit excusare peccatum. At certe alibi[3]) fatetur, sine spiritu non esse liberam hominis voluntatem, quum cupiditatibus vincientibus ac vincentibus subdita sit. Item,[4]) victa vitio in quod cecidit voluntate, coepisse carere libertate naturam. Item,[5]) hominem, libero arbitrio male usum, et se et arbitrium suum perdidisse. Item,[6]) liberum arbitrium captivatum, ne quid possit ad iustitiam. Item,[7]) liberum non fore, quod non Dei gratia liberaverit. Item,[8]) iustitiam Dei non impleri, quum lex iubet, et homo quasi suis viribus facit; sed quum spiritus adiuvat et hominis non libera, sed a Deo liberata voluntas obsequitur. Atque horum omnium rationem breviter reddit, quum alibi[9]) scribit, hominem magnas liberi arbitrii vires quum conderetur accepisse, sed peccando amisisse. Itaque alibi,[10]) postquam ostendit liberum arbitrium constitui per gratiam, acriter in eos invehitur, qui sibi illud arrogant sine gratia. Ut quid ergo, inquit, miseri homines aut de libero arbitrio audent superbire, antequam liberentur, aut de suis viribus, si iam liberati sunt? Nec attendunt in ipso nomine liberi arbitrii utique libertatem sonare. Ubi autem spiritus Domini, ibi libertas (2 Cor. 3, 17). Si ergo servi sunt peccati, quid se iactant de libero arbitrio? A quo enim quis devictus est, huic et servus addictus est. Si autem liberati sunt, quid se iactant velut de opere proprio? An ita liberi sunt, ut nec servi eius esse velint qui dicit (Ioann. 15, 5): sine me nihil potestis facere? Quid, quod alio etiam loco[11]) videtur iocose eludere usum eius vocis, quum dicit, liberum quidem esse arbitrium, sed non liberatum; liberum iustitiae, servum peccati. Quam sententiam alibi[12]) quoque repetit et explicat, ubi docet liberum a iustitia non esse hominem, nisi arbitrio voluntatis; a peccato autem non fieri liberum, nisi gratia salvatoris. Qui libertatem hominis nihil aliud esse sibi testatur quam emancipationem, vel manumissionem a iustitia, illius inane nomen videtur belle irridere. Itaque si quis vocis huius usum non prava intelligentia sibi permittat, per me quidem non vexabitur ob eam rem; sed quia sine ingenti periculo non posse retineri censeo, magno contra ecclesiae bono futurum

1) De libero arbitrio. 2) Lib. 2. c. 4. 3) Lib. 2. sent. distinct. 25.

1) Lib. 1. contra Iulian. 2) Hom. 53. in Ioann. 3) Ad Anast. epist. 144 (145). 4) De perf. iust. c. 4. 5) Ench. ad Laurent. c. 30. 6) Lib. 3. ad Bonifac. c. 8. 7) Lib. 1. ad Bonifac. c. 3. 8) Ibid. Lib. 3. c. 7. 9) Ibid. Lib. de verb. Apost. serm. 2 (131, 6). 10) Lib. de spiritu et litera c. 30. 11) De corrept. et grat. c. 13. 12) Lib. 1. ad Bonif. c. 2.

si aboleatur, neque ipse usurpare velim, et alios, si me consulant, abstinere optarim.

9. Magnum mihi praeiudicium attulisse forsan videar, qui scriptores omnes ecclesiasticos, excepto Augustino, ita ambigue aut varie in hac re loquutos esse confessus sum, ut certum quidpiam ex eorum scriptis haberi nequeat. Hoc enim perinde nonnulli interpretabuntur, quasi a suffragii iure depellere ideo ipsos voluerim, quia mihi sint omnes adversarii. Ego vero nihil aliud spectavi quam quod volui simpliciter ac bona fide consultum piis ingeniis; quae si eorum sententiam hac in parte exspectent, semper incerta fluctuabunt: adeo nunc hominem liberi arbitrii viribus spoliatum, ad solam gratiam confugere docent; nunc propriis ipsum armis aut instruunt, aut videntur instruere. Difficile tamen factu non est, ut appareat eos in huiusmodi loquendi ambiguitate, humana virtute nihil aut quam minimo aestimata, totam spiritui sancto bonorum omnium laudem detulisse, si quasdam eorum sententias huc inseram quibus id clare docetur. Quid enim sibi vult illud Cypriani, toties ab Augustino [1]) celebratum: de nullo gloriandum, quia nihil nostrum est, nisi ut homo prorsus apud se exinanitus, a Deo totus pendere discat? Quid illud Augustini [2]) et Eucherii, dum lignum vitae Christum esse exponunt, ad quem qui manum porrexerit, vivet; lignum scientiae boni et mali, voluntatis arbitrium, de quo qui relicta gratia Dei gustaverit morietur? Quid illud Chrysostomi, [3]) quod omnis homo non modo naturaliter peccator, sed totus peccatum est? Si nihil boni nostrum est, si homo a vertice ad calcem totus est peccatum, si ne tentare quidem licet quantum valeat arbitrii facultas: qui iam inter Deum et hominem laudem boni operis partiri liceat? Possem eiusmodi formae permulta ex aliis referre; sed ne quis cavilletur, me seligere sola ea quae causae meae serviunt, quae autem adversantur callide praeterire, ab hac recitatione abstineo. Audeo tamen hoc affirmare, utcunque nimii interdum sint in libero arbitrio extollendo, hunc tamen illis propositum fuisse scopum, ut hominem, a virtutis suae fiducia penitus aversum, in Deo uno fortitudinem suam repositam habere doceant. Nunc ad simplicem veritatis explicationem in consideranda hominis natura venio.

10. Quod *tamen* initio huius capitis praefatus sum, cogor rursum hic repetere: ut quisque maxime suae calamitatis, inopiae, nuditatis, ignominiae conscientia deiectus est et consternatus, ita optime in sui cognitione profecisse. Non enim periculum est ne sibi nimium adimat homo, dummodo recuperandum in Deo discat quod sibi deest. At sibi ne tantillum quidem sumere ultra ius suum potest, quin et inani confidentia se perdat et divinum honorem ad se traducens, immanis sacrilegii reus fiat. Et sane quoties haec libido mentem nostram incessit, ut aliquid nostrum habere expetamus, quod in nobis scilicet potius quam in Deo resideat, cogitationem hanc non ab alio consiliario sciamus nobis suggeri, quam qui primos parentes induxit ut diis esse similes vellent, scientes bonum et malum. Si verbum diabolicum est, quod hominem in se ipso erigit, illi ne locum demus, nisi ab hoste consilium capere libet. Dulce quidem est tantum habere propriae virtutis, ut in te ipso [1]) acquiescas; sed, ne ad inanem istam fiduciam illectemur, deterreant nos tot graves sententiae, quibus severe prosternimur; quales sunt: maledictum esse qui confidit in homine, et ponit carnem brachium suum (Ier. 17, 5). Item, non delectari Deum robore equi, tibias viri illi non placere; sed affici erga timentes se, suspicientes bonitatem suam (Psal. 147, 10). Item, ipsum esse qui dat lasso vires, et virtute defecto robur auget: qui facit ut fatigentur et laborent adolescentes, iuvenes impingant; qui autem in ipso uno sperant, roborentur (Ies. 40, 29 seqq.). Quae omnes eo spectant, ut ne quantulacunque fortitudinis nostrae opinione nitamur, si Deum volumus habere propitium, qui superbis resistit, humilibus autem dat gratiam (Iac. 4, 6). Tum in memoriam rursum veniant istae promissiones: effundam aquam super sitientem, et flumina super aridam (Ies. 44, 3). Item: omnes sitientes venite ad aquas (idem 55, 1). Quae testantur, ad percipiendas Dei benedictiones nullos admitti nisi suae paupertatis sensu tabescentes. Nec praetereundae eiusmodi, qualis ista est Iesaiae (60, 19): non erit amplius tibi sol ad lucendum per diem, neque luna ad lucendum per noctem; sed erit tibi Dominus in lucem sempiternam. Solis certe aut lunae splendorem non aufert Dominus servis suis; sed quia vult in ipsis solus gloriosus apparere, ab iis etiam quae habentur eorum opinione excellentissima, fiduciam eorum procul avocat.

11. Semper sane mihi vehementer illud Chrysostomi [2]) placuit, fundamentum nostrae philosophiae esse humilitatem; magis etiamnum illud Augustini [3]): quemadmodum, inquit, rhetor ille rogatus quid primum esset in eloquentiae praeceptis, respondit pronuntiationem; quid secundum, pronuntiationem; quid tertium, pronuntiationem; ita si me interroges de religionis christianae praeceptis, primo, secundo, et tertio et semper respondere liberet humilitatem.

1) Libr. de praedest. sanct. c. 3. Item ad Bonifacium lib. 4. et alibi. 2) Lib. de Genesi ad lit. 8, 4. 3) Homil. 1. in Adventu.

1) *Edd. recentiores maiores male:* se ipso. 2) Homil. de perfect. Evang. 3) Epist. 56. ad Diosc. (118).

Porro humilitatem non intelligit, ubi homo aliquantae virtutis sibi conscius a superbia fastuque abstinet; sed ubi talem se vere sentit qui nullum habeat nisi in humilitate refugium, quemadmodum alibi declarat. Nemo, inquit,[1]) se palpet; de suo satanas est; id unde beatus est, a Deo tantum habet. Quid enim de tuo habes nisi peccatum? Tolle tibi peccatum, quod tuum est; nam iustitia Dei est. Item:[2]) quid tantum de naturae possibilitate praesumitur? vulnerata, sauciata, vexata, perdita est; vera confessione, non falsa defensione opus habet. Item:[3]) quando quisque cognoscit quod in se ipso nihil est, et adiutorium de se nullum habet, arma in ipso confracta sunt, bella sedata sunt. Necesse autem est ut conterantur omnia impietatis arma, confringantur, comburantur: remaneas inermis, nullum habeas in te adiutorium. Quanto magis in te infirmus es, tanto magis te suscipit Dominus. Sic in Psalmum septuagesimum,[4]) iustitiae nostrae reminisci nos vetat, quo Dei iustitiam agnoscamus; ac Deum ostendit sic nobis gratiam suam commendare, ut nos nihil esse sciamus; stare tantum Dei misericordia, quum a nobis ipsis non nisi mali simus. Ne hic ergo de iure nostro cum Deo contendamus, ac si saluti nostrae decederet quod illi tribuitur. Siquidem ut nostra humilitas eius est altitudo; ita confessio nostrae humilitatis miserationem eius in remedium paratam habet. Neque vero exigo ut homo non convictus ultro cedat, et si quas facultates habet, ab iis animum avertat, quo in veram humilitatem subigatur; sed ut seposito φιλαυτίας καὶ φιλονεικίας morbo (quo excaecatus aequo altius de se sentit) in veraci scripturae speculo se ipsum probe recognoscat.

12. *Ac illa quidem vulgaris sententia, quam sumpserunt ex Augustino, mihi placet, naturalia dona fuisse corrupta in homine per peccatum, supernaturalibus autem exinanitum fuisse. Nam hoc posteriore membro intelligunt tam fidei lucem quam iustitiam, quae ad coelestem vitam aeternamque felicitatem adipiscendam sufficerent. Ergo se abdicans a regno Dei, simul privatus est spiritualibus donis, quibus in spem salutis aeternae instructus fuerat. Unde sequitur, ita exsulare a regno Dei, ut quaecunque ad beatam animae vitam spectant, in eo exstincta sint, donec per regenerationis gratiam ipsa recuperet. In his sunt, fides, amor Dei, caritas erga proximos, sanctitatis et iustitiae studium. Haec omnia quum nobis restituat Christus, adventitia censentur, et praeter naturam; ideoque fuisse abolita colligimus. Rursum sanitas mentis et cordis rectitudo simul fuerunt ablata. Atque haec est naturalium donorum corruptio. Nam etsi aliquid intelligentiae et iudicii residuum manet una cum voluntate, neque tamen mentem integram et sanam dicemus, quae et debilis est, et multis tenebris immersa, et pravitas voluntatis plus satis nota est. Quum ergo ratio qua discernit homo inter bonum et malum, qua intelligit et iudicat, naturale donum sit, non potuit in totum deleri; sed partim debilitata, partim vitiata fuit, ut deformes ruinae appareant. Hoc sensu dicit Ioannes* (1, 5), *lumen adhuc in tenebris lucere, sed a tenebris non comprehendi; quibus verbis utrumque clare exprimitur, in perversa et degenere hominis natura micare adhuc scintillas, quae ostendant rationale esse animal, et a brutis differre, quia intelligentia praeditum sit; et tamen hanc lucem multa ignorantiae densitate suffocari, ut efficaciter emergere nequeat. Sic voluntas, quia inseparabilis est ab hominis natura, non periit; sed pravis cupiditatibus devincta fuit, ut nihil rectum appetere queat. Haec quidem plena est definitio, sed quae pluribus explicanda est. Ergo*, ut secundum primam illam distinctionem, qua hominis animam in intellectum et voluntatem partiti sumus, orationis ordo procedat, vim intellectus priore loco excutiamus. Perpetuae caecitatis ita eum damnare, ut nihil intelligentiae ullo in genere rerum reliquum facias, non modo verbo Dei, sed sensus etiam communis experimento repugnat. Videmus enim insitum esse humano ingenio desiderium nescio quod indagandae veritatis, ad quam minime aspiraret, nisi aliquo eius odore ante percepto. Est ergo iam haec nonnulla humani intellectus perspicientia, quod veritatis amore naturaliter rapitur; cuius neglectus in brutis animantibus arguit crassum absque ratione sensum. Quanquam haec qualiscunque appetentia, antequam cursus sui stadium ingrediatur, deficit, quia mox concidit in vanitatem. Siquidem mens hominis, prae hebetudine, rectam veri investigandi viam tenere nequit; sed per varios errores vagatur, et tanquam in tenebris palpando subinde impingit, donec tandem palata evanescat. Ita veritatem quaerendo, quam sit ad ipsam quaerendam et inveniendam inepta, prodit. Altera deinde vanitate graviter laborat: quod in quarum rerum veram notitiam incumbere expediat, saepius non discernit. Itaque in disquirendis supervacuis ac nihili rebus ridicula curiositate se torquet; ad res maxime cognitu necessarias aut non advertit, aut contemptim et raro deflectit; studium certe suum vix unquam serio applicat. De qua pravitate quum passim conquerantur profani scriptores, omnes fere se ea implicuisse comperiuntur. Quare Solomo in toto suo Ecclesiaste, ubi ea studia est persequutus in quibus sibi videntur homines valde sapere, inania tamen esse et frivola pronuntiat.

13. Neque tamen ita conatus eius semper in irritum cedunt, quin aliquid assequatur, praesertim ubi se ipsam ad inferiora ista intendit. Quin etiam

1) Homil. in Ioann. 49, 8. 2) Libr. de natura et grat. c. 52. 53. 3) In Psal. 45, c. 13. 4) Serm. 1, 4.

non ita stupida est quin exiguum quiddam et de superioribus delibet, utcunque negligentius illis percontandis vacet; non id quidem aequa facultate. Nam quum supra vitae praesentis spatium evehitur, tum praecipue demum convincitur suae imbecillitatis. Quare, ut melius perspiciamus quousque pro gradibus suae facultatis in unaquaque re procedat, distinctionem nobis proponere operae pretium est. Sit ergo haec distinctio, esse aliam quidem rerum terrenarum intelligentiam, aliam vero coelestium. Res terrenas voco, quae ad Deum regnumque eius, ad veram iustitiam, ad futurae vitae beatitudinem non pertingunt, sed cum vita praesenti rationem relationemque habent, et quodammodo intra eius fines continentur. Res coelestes, *puram Dei notitiam*, verae iustitiae rationem, ac regni coelestis mysteria. In priore genere sunt politia, oeconomia, artes omnes mechanicae, disciplinaeque liberales. In secundo, Dei ac divinae voluntatis cognitio, et vitae secundum eam formandae regula. De priori autem sic fatendum: quoniam homo animal est natura sociale, naturali quoque instinctu, ad fovendam conservandamque eam societatem propendet; ideoque civilis cuiusdam et honestatis et ordinis universales impressiones inesse omnium hominum animis conspicimus. Hinc fit ut nemo reperiatur qui non intelligat, oportere quosvis hominum coetus legibus contineri, quique non earum legum principia mente complectatur. Hinc ille perpetuus tam gentium omnium, quam singulorum mortalium in leges consensus, quia insita sunt universis, absque magistro legislatore, ipsarum semina. Neque moror dissensiones et pugnas quae mox emergunt, dum alii cupiunt ius et fas omne inversum, soluta legum repagula, libidinem solam pro iure grassari, ut fures et latrones; alii (quod vitium plus quam vulgare est) iniquum esse putant quod pro aequo ab aliis sancitur, contra laudabile contendunt quod ab aliis vetatur. Siquidem illi non ideo leges oderunt quod ignorent bonas et sanctas esse; sed praecipiti cupiditate furentes cum manifesta ratione pugnant, et, quod mentis intelligentia probant, pro sua libidine abominantur. Posterius certamen tale est, ut primam illam conceptionem aequitatis non dirimat. Siquidem de legum capitibus dum inter se disceptant homines, in quandam aequitatis summam consentiunt. In quo debilitas certe humanae mentis arguitur, quae etiam dum viam sequi videtur, claudicat et vacillat. Manet tamen illud, inspersum esse universis semen aliquod ordinis politici. Atque hoc amplum argumentum est, in huius vitae constitutione nullum destitui luce rationis hominem.

14. Sequuntur artes tum liberales, tum manuariae, quibus discendis quia inest omnibus nobis quaedam aptitudo, in eis etiam apparet vis humani acuminis. Quanquam autem non sunt omnes omnibus discendis idonei, satis tamen communis energiae certum specimen est, quod nemo prope reperitur cuius in arte aliqua perspicientia non se exserat. Neque sola suppetit ad discendum energia et facilitas, sed ad excogitandum in unaquaque arte novum aliquid, vel amplificandum et expoliendum quod alio praeeunte didiceris. Quod ut Platonem perperam impulit ut traderet comprehensionem eiusmodi nihil esse quam recordationem, ita nos optima ratione cogit fateri, esse ingenitum humano ingenio eius principium. Haec ergo documenta aperte testantur universalem rationis et intelligentiae comprehensionem esse hominibus naturaliter inditam. Sic tamen universale est bonum, ut in eo pro se quisque peculiarem Dei gratiam agnoscere debeat. Ad quam gratitudinem nos abunde expergefacit *ipse naturae conditor*, dum moriones creat, in quibus repraesentat quibus excellat dotibus hominis anima, nisi eius lumine perfusa; quod [1]) sic naturale inest omnibus, ut prorsus gratuitum sit erga singulos beneficentiae eius munus. Ipsarum porro artium inventio aut methodica traditio, aut interior et praestantior cognitio (quae propria est paucorum) non est quidem solidum argumentum communis perspicaciae; quia tamen promiscue contingit piis et impiis, iure inter naturales dotes numeratur.

15. Quoties ergo in profanos scriptores incidimus, illa quae admirabilis in iis affulget veritatis luce admoneamur, mentem hominis, quantumlibet ab integritate sua collapsam et perversam, eximiis tamen etiamnum Dei donis vestitam esse et exornatam. Si unicum veritatis fontem Dei spiritum esse reputamus, veritatem ipsam neque respuemus, neque contemnemus, ubicunque apparebit, nisi velimus in spiritum Dei contumeliosi esse; non enim dona spiritus, sine ipsius contemptu et opprobrio, vilipenduntur. Quid autem? Veritatem affulsisse antiquis iureconsultis negabimus qui tanta aequitate civilem ordinem et disciplinam prodiderunt? Philosophos caecutisse dicemus cum in exquisita ista naturae contemplatione, tum artificiosa descriptione? Dicemus mentem illis defuisse, qui arte disserendi constituta, nos cum ratione loqui docuerunt? Dicemus eos insaniisse, qui medicinam excudendo, suam industriam nobis impenderunt. Quid mathemata omnia? putabimusne amentium deliria? Imo ne sine ingenti quidem admiratione veterum scripta legere de his rebus poterimus; admirabimur autem, quia praeclara, ut sunt, cogemur agnoscere. Porro laudabilene aliquid aut praeclarum censebimus, quod non recognoscamus a Deo provenire? Pudeat nos tantae ingratitudinis in quam non inciderunt ethnici poetae, qui et philosophiam et leges, et bonas om-

1) *Recentiores editt. nonnullae habent:* ut quod.

nes artes, deorum inventa esse confessi sunt. Ergo quum homines istos, quos scriptura ψυχικοὺς vocat, usque eo fuisse pateat in rerum inferiorum investigatione acutos et perspicaces, talibus exemplis discamus quot naturae humanae bona Dominus reliquerit, postquam vero bono spoliata est.

16. Neque tamen interim obliviscamur haec praestantissima divini spiritus esse bona, quae in publicum generis humani bonum, quibus vult, dispensat. Si enim Beseleel et Oliab intelligentiam et scientiam quae ad fabricam tabernaculi requirebatur, oportuit a spiritu Dei instillari (Exod. 31, 2 et 35, 30), non mirum est, si earum rerum, quae sunt in vita humana praestantissimae, cognitio per spiritum Dei communicari nobis dicatur. Neque est cur roget quispiam, quidnam cum spiritu commercii impiis, qui sunt a Deo prorsus alieni? Nam quod dicitur spiritus Dei in solis fidelibus habitare, id intelligendum de spiritu sanctificationis, per quem Deo ipsi in templa consecramur. Neque tamen ideo minus replet, movet, vegetat omnia eiusdem spiritus virtute, idque secundum uniuscuiusque generis proprietatem, quam ei creationis lege attribuit. Quod si nos Dominus impiorum opera et ministerio, in physicis, dialecticis, mathematicis et reliquis id genus voluit adiutos, ea utamur; ne si Dei dona ultro in ipsis oblata negligamus, demus iustas ignaviae nostrae poenas. At vero, ne quis hominem valde beatum putet, quum sub elementis huius mundi tanta veritatis comprehendendae energia illi conceditur; simul addendum est, totam istam, et intelligendi vim, et intelligentiam quae inde consequitur, rem esse fluxam et evanidam coram Deo, ubi non subest solidum veritatis fundamentum. Verissime enim Augustinus (cui subscribere, ut diximus, coacti *sunt* Magister sententiarum [1]) *et Scholastici*) ut gratuita homini dona post lapsum detracta esse, ita naturalia haec quae restabant, corrupta fuisse docet: non quod per se inquinari possint, quatenus a Deo proficiscuntur, sed quia polluto homini pura esse desierunt, ne quam inde laudem consequatur.

17. *Haec summa sit, in universo genere humano perspici, naturae nostrae propriam esse rationem, quae nos a brutis animalibus discernat, sicut ipsa sensu differunt a rebus inanimatis. Nam quod nascuntur moriones quidam, vel stupidi, defectus ille generalem Dei gratiam non obscurat; quin potius tali spectaculo monemur, quod nobis relictum est, Dei indulgentiae merito debere adscribi, quia nisi nobis pepercisset, totius naturae interitum secum traxisset defectio. Quod autem alii praestant acumine, alii iudicio superant, aliis mens agilior est ad hanc vel illam artem discendam, in hac varietate gratiam suam nobis commendat Deus, ne sibi quisquam velut proprium arroget, quod ex mera illius liberalitate fluit. Unde enim alius alio praestantior, nisi ut in natura communi emineat specialis Dei gratia, quae multos praeteriens, nemini se obstrictam esse clamat? Adde quod singulares motus pro cuiusque vocatione Deus instillat. Cuius rei multa occurrunt exempla in libro Iudicum, ubi dicitur spiritus Domini induisse quos ad regendum populum vocabat* (Iud. 6, 34 etc.). *Denique in eximiis quibusque factis specialis est instinctus. Qua ratione Saulem sequuti sunt fortes, quorum tetigerat Deus corda. Et quum praedicitur inauguratio in regnum, ita loquitur Samuel: transibit super te spiritus Domini, et eris vir alius* (1 Sam. 10, 6). *Atque hoc ad totum gubernationis cursum extenditur; sicuti postea narratur de Davide, quod transierit super eum spiritus Domini a die illa in posterum* (ibid. 16, 13). *Sed idem alibi traditur quoad particulares motus. Imo apud Homerum* [1]) *ingenio pollere dicuntur homines, non modo prout cuique distribuit Iupiter, sed οἷον ἐπ' ἦμαρ ἄγῃσι. Et certe experientia ostendit, dum attoniti saepe haerent qui maxime ingeniosi erant ac solertes, in manu et arbitrio Dei esse mentes hominum, ut eas singulis momentis regat: qua ratione dicitur auferre sensum prudentibus, ut errent per invia* (Psal. 107, 40). *Caeterum in hac diversitate conspicimus tamen aliquas imaginis Dei superstites notas, quae totum humanum genus ab aliis creaturis distinguant.*

18. Nunc exponendum est quid cernat humana ratio, ubi ad regnum Dei venitur et spiritualem illam perspicientiam, quae tribus potissimum rebus constat, Deum nosse, *paternum* erga nos eius *favorem, in quo salus nostra consistit*, et formandae secundum *legis regulam* vitae rationem. Cum in primis duobus, tum vero in secundo proprie, qui sunt hominum ingeniosissimi, talpis sunt caeciores. Equidem non infitior, sparsim quaedam apud philosophos de Deo legi scite et apposite dicta, sed quae vertiginosam quandam imaginationem semper resipiant. Praebuit quidem illis Dominus, ut supra dictum est, exiguum divinitatis suae gustum, ne ignorantiam impietati obtenderent, et eos interdum ad dicenda nonnulla impulit, quorum confessione ipsi convincerentur; sed ita viderunt quae videbant, ut tali intuitu minime ad veritatem dirigerentur, nedum pertingerent. Qualiter nocturni fulgetri coruscationem, qui in medio agro est viator, longe lateque ad momentum videt, sed adeo evanido aspectu, ut ante noctis caligine resorbeatur, quam pedem movere queat; tantum abest ut in viam tali subsidio deducatur. Praeterea illae veritatis guttulae, quibus libros tanquam fortuito aspergunt, quot et quam portentosis mendaciis sunt inquinatae? Denique illam divinae erga nos bene-

1) Libr. 2. distinct. 25.

1) Odyss. XVIII, 137.

volentiae certitudinem (sine qua hominis ingenium immensa confusione repleri necesse est) ne olfecerunt quidem unquam. Ad hanc ergo veritatem nec appropinquat, nec contendit, nec collimat humana ratio, ut intelligat quis sit verus Deus, qualisve erga nos esse velit.

19. Sed quia falsa perspicaciae nostrae opinione ebrii aegerrime nobis persuaderi sinimus, illam in rebus divinis caecam prorsus esse et stupidam, satius, opinor, fuerit scripturae testimoniis quam rationibus id comprobare. Hoc pulcherrime docet Ioannes, eo quem nuper citavi loco (Ioann. 1, 4), quum scribit in Deo ab initio fuisse vitam, et eam vitam quae esset lux hominum; lucem hanc in tenebris lucere, et a tenebris non comprehendi. Indicat quidem hominis animam fulgore divinae lucis irradiari, ut nunquam plane vel exigua saltem eius flamma, vel saltem scintilla destituatur, sed ea tamen illuminatione Deum non comprehendere. Cur id? quia eius acumen, quantum ad Dei notitiam, mera est caligo. Quum enim spiritus homines appellat tenebras, eos semel spoliat omni spiritualis intelligentiae facultate. Quare fideles, qui Christum amplectuntur, non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis aut viri, sed ex Deo natos asserit (Ioann. 1, 13). Quasi diceret, non esse tam sublimis sapientiae capacem carnem, ut Deum, et quod Dei est, suscipiat, nisi Dei spiritu illuminetur. Quemadmodum testatus est Christus (Matth. 16, 17), hanc specialem esse patris revelationem, quod a Petro agnosceretur.

20. Si persuasum nobis foret (quod extra controversiam esse debet) naturae nostrae deesse quidquid coelestis pater electis suis per spiritum regenerationis confert, hic nulla esset haesitandi materia. Sic enim loquitur populus fidelis apud prophetam (Psal. 36, 10): quoniam apud te est fons vitae, et in lumine tuo videbimus lumen. Idem testatur apostolus (1 Cor. 12, 3), quum ait neminem posse dicere dominum Iesum, nisi in spiritu sancto. Et Ioannes Baptista, stuporem discipulorum videns, exclamat (Ioann. 3, 27), neminem posse accipere quidquam, nisi datum illi fuerit desuper. Donum autem ab eo intelligi de speciali illuminatione, non communi naturae dote, inde constat, quod tot verbis, quibus Christum commendaverat discipulis suis, nihil se profecisse conqueritur. Video, inquit, verba nihil esse ad mentes hominum de rebus divinis imbuendas, nisi Dominus per spiritum suum intelligentiam dederit. Quin imo Moses (Deut. 29, 2), dum populo exprobrat suam oblivionem, simul tamen notat, non aliter ipsum posse in mysteriis Dei sapere, nisi ipsius beneficio. Viderunt, inquit, oculi tui signa illa portentaque ingentia, et non dedit tibi Dominus cor ad intelligendum, nec aures ad audiendum, nec oculos ad videndum. Quid plus exprimeret, si nos vocaret stipites in operibus Dei considerandis? Unde Dominus per prophetam (Ier. 24, 7), singularis gratiae loco pollicetur se daturum Israelitis cor, ut ab illis cognoscatur; nimirum innuens, tantum hominis mentem spiritualiter sapere, quantum abs se illustrata fuerit. Hoc quoque sua voce dilucide confirmavit Christus (Ioann. 6, 44), quum diceret, neminem venire ad se posse, nisi cui datum a patre suo foret. Quid? annon ipse est viva patris imago, in qua totus gloriae eius splendor nobis exprimitur? Ergo non potuit melius ostendere, qualis sit nostra ad cognoscendum Deum facultas, dum ad cernendam eius imaginem, ubi ita palam exhibetur, oculos nobis esse negat. Quid? annon ideo in terras descendit ut patris voluntatem hominibus patefaceret? Annon sua quoque legatione fideliter defunctus est? Ita est sane; sed nihil efficitur eius praedicatione, nisi interior magister spiritus viam ad animos patefaciat. Ergo non veniunt ad eum, nisi qui a patre audierunt et edocti sunt. Quae ista discendi et audiendi ratio? Nempe ubi aures ad audiendum, et mentes ad intelligendum spiritus mira et singulari virtute format. Ac ne illud novum videatur, Iesaiae vaticinium citat (54, 13), ubi, dum ecclesiae instaurationem promittit, eos Dei discipulos fore docet, qui in salutem colligentur. Si aliquid peculiare de electis suis illic praedicit Deus, constat non de eo doctrinae genere ipsum loqui quod impiis etiam et profanis commune est. Restat igitur ut intelligamus, nemini patere in regnum Dei ingressum nisi cui novam mentem spiritus sanctus sua illuminatione fecerit. Omnium vero clarissime Paulus, qui disputationem hanc ex professo ingressus, postquam stultitiae ac vanitatis damnavit universam hominum sapientiam adeoque prorsus exinanivit, ita concludit demum (1 Cor. 2, 14), animalem hominem non posse percipere quae sunt spiritus Dei; stultitiam esse illi, nec posse intelligere, quia spiritualiter diiudicantur. Quem vocat animalem? nempe qui naturae lumine nititur. Ille, inquam, nihil in spiritualibus mysteriis Dei comprehendit. Quid ita? an quia per ignaviam negligit? Imo etiamsi enitatur, nihil potest; quia scilicet spiritualiter diiudicantur. Quid istud significat? quia humanae perspicaciae penitus abscondita, per solam spiritus revelationem patefiunt; adeo ut pro stultitia ducantur, ubi spiritus Dei non illucet. Ante autem supra oculorum, aurium, mentium capacitatem extulerat quae praeparavit Deus diligentibus se; quin sapientiam humanam quasi velum quoddam esse testatus fuerat, quo mens a cernendo Deo impeditur. Quid volumus? pronuntiat apostolus infatuatam a Deo sapientiam huius mundi (1 Cor. 1, 20): et nos scilicet acumen illi tribuemus, quo ad Deum et coelestis regni adyta penetrare possit? Facessat a nobis tanta vecordia.

21. Itaque quod hic detrahit hominibus, alibi soli Deo tribuit in precatione. Deus, inquit, et pater gloriae det vobis spiritum sapientiae et revelationis (Eph. 1, 17). Iam audis, omnem sapientiam et revelationem esse Dei donum. Quid tum praeterea? Illuminatos oculos mentis vestrae. Certe si nova revelatione indigent, a se ipsis caecutiunt. Sequitur deinde: ut sciatis quae sit spes vocationis vestrae, etc. Ergo tantae intelligentiae non esse capaces hominum mentes ut vocationem suam noverint, fatetur. Neque hic garriat Pelagianus quispiam, huic vel stupiditati, vel ruditati Deum succurrere, dum verbi sui doctrina eo dirigit hominis intellectum, quo, sine duce, pervenire non poterat. Habebat enim David legem, in qua, quidquid sapientiae desiderari potest, comprehensum erat; neque tamen eo contentus, oculos sibi retegi postulat, ut legis ipsius mysteria consideret (Psal. 119, 18). Qua certe loquutione innuit, solem exoriri terris, ubi hominibus Dei verbum elucet; verum eos non multum inde consequi, donec oculos vel dederit vel aperuerit ille ipse, qui ideo pater luminum vocatur (Iac. 1, 17), quia ubicunque spiritu suo non resplendet, omnia tenebris occupantur. Sic et apostoli ab optimo quidem magistro rite et abunde edocti fuerant: nisi tamen indigerent spiritu veritatis, qui eorum mentes hac ipsa doctrina, quam ante audierant, erudiret, non illum exspectare iuberentur (Ioann. 14, 26). Si quod petimus a Deo, deesse nobis confitemur, et ipse, in eo quod promittit, nostram arguit inopiam, nemo iam fateri dubitet, se tantum ad intelligenda Dei mysteria valere, quantum eius gràtia fuerit illuminatus. Qui sibi plus intelligentiae tribuit, eo caecior est, quod caecitatem suam non agnoscit.

22. Restat tertium illud membrum, de cognoscenda vitae probe *instituendae* regula, quam vere operum iustitiae notitiam nuncupamus; ubi videtur mens humana esse aliquanto quam in superioribus acutior. Siquidem testatur apostolus (Rom. 2, 14), gentes quae legem non habent, dum legis opera faciunt, sibi pro lege esse, ac ostendere opus legis scriptum in cordibus suis, testimonium illis reddente conscientia, et cogitationibus inter se accusantibus, aut excusantibus coram iudicio Dei. Si gentes naturaliter legis iustitiam habent mentibus suis insculptam, certe non dicemus eas in vitae ratione prorsus caecutire. Et nihil est vulgatius, quam lege naturali (de qua istic apostolus loquitur) hominem sufficienter ad rectam vitae normam institui. Nos vero expendamus, quorsum indita hominibus haec legis notitia fuerit; tum protinus apparebit quousque illos ad rationis veritatisque scopum deducat. Id quoque ex Pauli verbis liquet, si quis dispositionem observet. Dixerat paulo ante, eos qui in lege peccaverunt, per legem iudicari; qui sine lege peccaverunt, sine lege perire. Hoc quia poterat absurdum videri, ut sine ullo iudicio praecedente gentes pereant, continuo subiicit, suam illis conscientiam esse vice legis, ideoque ad iustam earum damnationem sufficere. Finis ergo legis naturalis est, ut reddatur homo inexcusabilis. Nec male hoc modo definietur: quod sit conscientiae agnitio, inter iustum et iniustum sufficienter discernentis, ad tollendum hominibus ignorantiae praetextum, dum suo ipsorum testimonio redarguuntur. Ea est hominis erga se ipsum indulgentia, ut in malis perpetrandis libenter mentem a peccati sensu, quoad licet, semper avertat. Qua ratione videtur impulsus fuisse Plato, ut existimaret non peccari nisi ignorantia.[1]) Id quidem ab eo convenienter dictum foret, si humana hypocrisis tantum in tegendis vitiis proficeret, ut mens non sibi male conscia esset coram Deo. Sed quum subterfugiens peccator impressum sibi boni et mali iudicium, illuc identidem retrahatur, nec connivere ita permittatur, quin cogatur, velit nolit, aliquando aperire oculos: falso dicitur, ipsum ignorantia sola peccare.

23. Verius Themistius,[2]) qui intellectum in definitione universali, seu rei essentia, rarissime falli docet; hallucinationem esse quum ultra progreditur, nempe quum ad hypothesin descendit. Homicidium esse malum, si in genere quaeratur, nemo erit qui non affirmet; qui autem conspirat in mortem inimici, tanquam de re bona deliberat. Adulterium in genere damnabit adulter; in suo privatim sibi blandietur. Haec est ignorantia, dum homo, ubi ad hypothesin ventum est, eius regulae obliviscitur, quam in thesi nuper constituerat. De qua re elegantissime disserit Augustinus in expositione primi versus Psalmi 57. Quanquam ne istud quidem est perpetuum. Sic enim interdum flagitii turpitudo conscientiam urget, ut non sibi imponens sub falsa boni imagine, sed sciens et volens, in malum ruat. Ex quo affectu prodeunt istae voces: video meliora, proboque; deteriora sequor.[3]) Quare mihi scitissime Aristoteles[4]) incontinentiam et intemperantiam videtur distinxisse. Ubi incontinentia regnat, dicit per affectum perturbatum seu πάϑος particularem notitiam menti eripi, ne malum observet in suo facinore, quod generaliter in similibus cernit; ubi deferbuit perturbatio, poenitentiam extemplo succedere. Intemperantiam autem non exstingui aut frangi peccati sensu, sed contra obstinate in suscepta mali electione persistere.

24. Porro quum iudicium universale audis in boni et mali discrimine, ne sanum ubique et integrum esse putes. Nam si in hunc tantum finem iusti et iniusti delectu imbuta sunt corda hominum,

1) In Protagora. 2) Paraph. in 3. libr. de anima c. 46. 3) Medea apud Ovidium. 4) Libr. Ethic. 7. c. 3.

ne ignorantiae excusationem praetexant, minime necessarium est veritatem in singulis cernere; sed satis superque est, eatenus intelligere, ne tergiversari queant quin teste conscientia convicti *iam nunc ad Dei tribunal horrere incipiant*. Et si rationem nostram volumus ad Dei legem exigere, quae perfectae est iustitiae exemplar, comperiemus quam multis partibus caecutiat. Certe quae in prima tabula praecipua sunt, minime assequitur; qualia sunt, de fiducia in Deum, de virtutis et iustitiae laude illi tribuenda, de nominis eius invocatione, de vero sabbatismo. Quae unquam anima, naturali sensu freta, subodorata est in his et similibus positum esse legitimum Dei cultum? Nam quum volunt profani homines Deum colere, etiam si centies revocentur ab inanibus suis nugis, semper tamen illuc relabuntur. *Negant quidem placere Deo sacrificia, nisi accedat mentis sinceritas; quo testantur aliquid se concipere de spirituali Dei cultu, quem tamen falsis commentis statim pervertunt. Nam quidquid de eo lex praescribit, verum esse nunquam illis persuaderi poterit.* Dicamne praestare ulla perspicacia mentem, quae nec per se sapere, nec monitionibus auscultare valet? In secundae tabulae praeceptis aliquanto plus habet intelligentiae; quo scilicet ad civilis inter homines societatis conservationem propius accedunt. Quanquam et hic deliquium interdum pati deprehenditur. Excellentissimo enim cuique ingenio absurdissimum est, iniquam ac nimis imperiosam dominationem ferre, si qua modo ratione depellere queat. Nec aliud est iudicium humanae rationis, quam servilis esse abiectique animi, patienter eam ferre; rursum honesti ingenuique pectoris, excutere. *Nec vero iniuriarum ultio pro vitio ducitur apud philosophos.* Atqui Dominus nimia ista ingenuitate damnata, illam apud homines infamem patientiam suis praescribit. Omnino autem in universa legis observatione perspicientiam nostram fugit concupiscentiae animadversio. Non enim adduci se sustinet animalis homo, ut cupiditatum suarum morbos recognoscat. Ante suffocatur naturae lumen, quam ad primum huius abyssi ingressum accedat. Nam dum philosophi pro vitiis notant immoderatos animi motus, illos exstantes et se crassioribus signis exserentes intelligunt; quae autem placide titillant animum prava desideria, nihili reputant.

25. Quare, ut supra merito reprehensus est Plato quod omnia peccata ignorantiae imputarit, ita et eorum est repudianda opinio qui consultam malitiam et pravitatem in omnibus peccatis intercedere tradunt. Nimium enim experimur quoties labamur cum bona nostra intentione. Tot obruitur hallucinationum formis nostra ratio, tot erroribus est obnoxia, in tot impedimenta impingit, tot angustiis irretitur, ut plurimum a certa directione absit. Quam vero nihili sit coram Domino in cunctis vitae partibus, Paulus ostendit (2 Cor. 3, 5), dum negat nos idoneos qui cogitemus ex nobis quidpiam, tanquam ex nobis. Non de voluntate loquitur aut affectu; sed hoc quoque adimit nobis, ne putemus in mentem venire nobis posse, quomodo rite quidpiam agendum sit. Itane depravata est omnis industria, perspicientia, intelligentia, cura, ut rectum nihil coram Domino excogitare aut meditari queat? Nobis nimirum, qui rationis acumine (quam pretiosissimam dotem reputamus) aegre patimur spoliari, durum id nimis videtur, spiritui autem sancto aequissimum, qui novit omnes cogitationes sapientum vanas esse, et qui clare pronuntiat,[1] omne figmentum humani cordis tantummodo malum (Psal. 94, 11; Gen. 6, 3 et 8, 21). Si quidquid ingenium nostrum concipit, agitat, instituit, molitur, semper malum est, qui in mentem nobis veniat instituere quod Deo placeat, cui sola sanctitas et iustitia accepta est? Ita videre est, mentis nostrae rationem, quoquo se vertat, esse vanitati misere obnoxiam. Huius imbecillitatis sibi conscius erat David, quum petebat sibi dari intellectum ad mandata Domini recte discenda (Psal. 119, 34). Innuit enim, suum ingenium nequaquam sufficere, qui novum obtingere sibi cupit. Neque id semel facit: sed in uno psalmo decies fere repetit eandem precationem. Qua repetitione subindicat quanta ad petendum necessitate urgeatur. Et quod ille sibi uni petit, Paulus communiter ecclesiis precari solet. Non cessamus, inquit (Phil. 1, 4; Col. 1, 9), orare pro vobis et postulare ut impleamini agnitione Dei in omni prudentia et intelligentia spirituali, ut ambuletis digne Deo, etc. Quoties autem eam rem Dei beneficium facit, meminerimus eum simul testari, non esse in hominis facultate positam. Adeo autem hunc rationis defectum, ad intelligenda quae Dei sunt, agnovit Augustinus,[2] ut non minus necessariam mentibus illuminationis gratiam putet, quam oculis solis lucem. Nec eo contentus, correctionem subiicit, quod oculos ipsi aperimus ad cernendam lucem; mentis autem oculi, nisi a Domino aperiantur, clausi manent. *Neque uno tantum die illuminari mentes nostras docet scriptura, ut deinde per se videant; quia ad continuos progressus et incrementa pertinet quod nuper adduxi ex Paulo. Et hoc diserte exprimit David, his verbis* (Psal. 119, 10)*: in toto corde meo exquisivi te, ne errare me facias a mandatis tuis. Nam quum regenitus esset, adeoque non vulgariter profecisset in vera pietate, fatetur tamen assidua directione se opus habere in singula momenta, ne a scientia qua praeditus est declinet. Itaque alibi rectum spiritum, quem sua culpa perdiderat, innovari*

1) *Recentiores pauciores male:* pronuntiet. 2) Libr. 2. de pecc. merit. et rem. c. 5.

petit (Psal. 51, 12); *quia eiusdem Dei est, quod initio dederat, ablatum nobis ad tempus restituere.*

26. Examinanda nunc voluntas, in qua praecipue arbitrii libertas vertitur. Quandoquidem magis huius esse electionem, quam intellectus, ante visum est. Principio, ne quid ad humanae voluntatis rectitudinem pertinere videatur, quod a philosophis traditum publico consensu receptum est, omnia naturali instinctu bonum appetere: observemus, liberi arbitrii vim non considerandam in eiusmodi appetitu, qui magis ab essentiae inclinatione quam mentis deliberatione proficiscitur. Nam et Scholastici fatentur, nullam esse liberi arbitrii actionem, nisi dum se ratio vertit ad opposita. Quo [1]) intelligunt, oportere appetitus obiectum tale esse quod electioni subiaceat, et deliberationem praeire, quae electioni viam sternat. Et sane si respicias quale sit istud naturale boni in homine desiderium, invenies illi cum belluis esse commune. Siquidem et illae bene sibi esse cupiunt, et ubi species boni, quae sensum moveat, apparet, eo sequuntur. Homo vero, nec id quod vere sibi bonum sit, pro naturae suae immortalis excellentia, ratione deligit, ut id studio persequatur, nec rationem adhibet in consilium, nec mentem intendit; sed sine ratione, sine consilio, naturae inclinationem instar pecudis sequitur. Nihil ergo hoc ad arbitrii libertatem, an homo sensu naturae ad bonum appetendum feratur; sed hoc requiritur, ut bonum recta ratione diiudicet, cognitum eligat, electum persequatur. Ac ne cui scrupulus inhaereat, advertendus est duplex paralogismus. Nam et appetitus hic non proprius voluntatis motus, [2]) sed naturalis inclinatio, et bonum, non virtutis aut iustitiae appellatur, sed conditionis: ut scilicet homo bene habeat. *Denique ut maxime appetat homo assequi quod bonum est, non tamen sequitur. Sicuti nemo est cui non grata sit aeterna beatitudo, ad quam tamen nemo nisi spiritus impulsu aspirat.* Quando igitur nihil ad probandam arbitrii libertatem facit naturale hominibus bene habendi desiderium, non magis scilicet quam in metallis et lapidibus, ad essentiae suae perfectionem inclinans affectio, in aliis consideremus, sitne penitus ita omni ex parte vitiata corruptaque voluntas, ut nihil nisi malum generet; an particulam aliquam illaesam retineat, unde nascantur bona desideria.

27. Qui primae Dei gratiae tribuunt ut efficaciter velimus, e converso innuere videntur, inesse facultatem animae ultro ad bonum aspirandi, sed imbecilliorem quam quae in solidum affectum emergere aut conatum excitare possit. Nec dubium quin hanc opinionem, ab Origene et veterum quibusdam sumptam, Scholastici communiter amplexi sint; quando solent hominem in puris, ut loquuntur, naturalibus reputare. Qualem describit apostolus his verbis: non quod volo bonum, hoc facio; sed quod nolo malum, hoc ago: velle adiacet mihi, perficere autem non invenio (Rom. 7, 15 et 19). Sed perperam hoc modo invertitur tota, quam illic exsequitur Paulus, disputatio. Tractat enim de lucta christiana, quam brevius attingit ad Galatas (5, 17), quam fideles in conflictu carnis et spiritus in se perpetuo sentiunt. Porro spiritus non a natura est, sed a regeneratione. Loqui autem apostolum de regeneratis inde constat, quod ubi dixerat in se bonum nullum habitare, subnectit expositionem, quod intelligat de carne sua. Ideoque negat se esse qui malum faciat, sed peccatum in se inhabitans. Quid sibi vult *ista correctio:* in me, hoc est, in carne mea? Nempe ac si in hunc modum loqueretur: non habitat in me bonum a me ipso; nam in carne mea nihil boni reperire est. Hinc sequitur illa species excusationis: non facio malum ipse, sed quod habitat in me peccatum; quae solis regeneratis competit, qui praecipua animae parte ad bonum tendunt. Iam vero quae subiicitur conclusio totum hoc liquido declarat. Condelector, inquit (Rom. 7, 22), legi secundum interiorem hominem; video autem aliam legem in membris meis, repugnantem legi mentis meae. Quis in se tale dissidium habeat, nisi qui spiritu Dei regeneratus, reliquias carnis suae circumfert? Proinde Augustinus, quum sermonem illum de hominis natura aliquando haberi putasset, interpretationem suam, tanquam falsam et male congruentem, retractavit. [1]) Et vero, si illud recipimus, homines sine gratia habere quamlibet pusillos, aliquos tamen ad bonum motus, quid respondebimus apostolo, neganti vel ad cogitandum aliquid nos esse idoneos (2 Cor. 3, 5)? Quid Domino per Mosen pronuntianti, omne figmentum humani cordis tantummodo malum esse (Gen. 8, 21)? Quum ergo falsa loci unius sententia impegerint, non est quod eorum sententiam moremur. Potius valeat hoc Christi (Ioann. 8, 34): qui facit peccatum, servum esse peccati. Peccatores sumus omnes natura; itaque sub peccati iugo detinemur. Quod si totus homo peccati imperio subiacet, ipsam certe voluntatem, quae praecipua est eius sedes, arctissimis vinculis constringi necesse est. *Nec vero aliter constaret illud Pauli* (Phil. 2, 13), *Deum esse qui velle in nobis operatur, si qua voluntas praecederet spiritus gratiam. Facessat igitur quidquid de praeparatione multi nugati sunt; quia etsi interdum petunt fideles cor sibi formari ad legis Dei obsequium (sicuti David pluri-*

---

1) *Recentiores plurimae male:* Qui (1592 *seqq.*). 2) *Nonnulli libri male:* modus.

1) Libr. ad Bonif. 1. c. 10. et in Retract. libr. 1. c. 15. 23. 26.

bus locis [Psal. 119; ibid. 51, 12]) *notandum tamen est hoc quoque precandi desiderium a Deo esse, quod ex eius verbis colligere licet. Nam quum optet in se cor mundum creari, certe creationis initium sibi non arrogat. Ideo apud nos potius valeat illud Augustini:* [1]) *praevenit te Deus in omnibus; praeveni et tu aliquando eius iram. Quomodo? confitere ista omnia a Deo te habere; quidquid boni habes esse ab ipso; a te, quidquid est mali. Et paulo post: nostrum nihil nisi peccatum.*

CAPUT III. [2])

Ex corrupta hominis natura nihil nisi damnabile prodire.

1. Sed melius homo utraque animae parte cognosci non potest, quam si cum suis elogiis in medium prodeat, quibus a scriptura insignitur. Si totus depingitur his Christi verbis (Ioann. 3, 6): quod natum est ex carne, caro est (ut evincere promptum est), valde miserum esse animal convincitur. Affectus enim carnis, teste apostolo (Rom. 8, 6), mors est; quandoquidem inimicitia est adversus Deum, eoque legi Dei nec subditur, nec subdi potest. Itane est perversa caro, ut toto suo affectu simultatem adversus Deum exerceat? ut cum legis divinae iustitia consentire nequeat? ut nihil denique parere queat, nisi mortis materiam? Nunc fac in hominis natura nihil esse nisi carnem, et inde quidpiam, si potes, boni elice. At carnis vocabulum ad sensualem pertinet tantum, non ad superiorem animae partem. Id vero ex verbis et Christi et apostoli abunde refellitur. Argumentum est Domini, oportere hominem renasci, quia caro est. Non secundum corpus renasci praecipit. Anima [3]) autem non renascitur, si corrigatur aliqua eius portio, sed ubi tota renovatur. Idque confirmat utroque loco posita antithesis. Sic enim carni comparatur spiritus, ut nihil relinquatur medium. Ergo quidquid non est spirituale in homine, secundum eam rationem dicitur carneum. Nihil autem habemus spiritus, nisi per regenerationem. Est igitur caro quidquid habemus a natura. Verum de ea re si qua alias posset esse dubitatio, ea nobis a Paulo tollitur (Eph. 4, 23): ubi descripto veteri homine, quem dixerat corruptum esse concupiscentiis erroris, iubet nos renovari spiritu mentis nostrae. Vides eum non ponere illicitas ac pravas cupiditates in parte sensitiva modo, sed in ipsa etiam mente, atque ideo eius exigere renovationem. Et sane eam humanae naturae imaginem paulo ante depinxerat, quae nulla in parte nos non corruptos ac perversos esse ostenderet. Nam quod gentes omnes scribit (Eph. 4, 17. 18) ambulare in vanitate mentis suae, obtenebratas esse intelligentia, alienatas a vita Dei, propter ignorantiam quae in ipsis est, et caecitatem cordis sui, minime est dubium quin competat in eos omnes quos Dominus ad rectitudinem suae tum sapientiae, tum iustitiae nondum reformavit. Quod etiam clarius fit ex comparatione mox adiuncta: ubi fideles admonet quod non ita didicerint Christum. Siquidem ex istis verbis colligimus, Christi gratiam unicum esse remedium, quo ab illa caecitate et malis inde consequentibus liberemur. Nam et ita de regno Christi vaticinatus erat Iesaias (60, 2), quum Dominum ecclesiae suae fore in lucem sempiternam promitteret; quum interim tenebrae obtegerent terram, et caligo populos. Quum in sola ecclesia exorituram Dei lucem testetur, extra ecclesiam certe non nisi tenebras et caecitatem relinquit. Non recensebo sigillatim quae in hominis vanitatem passim, in psalmis praesertim et prophetis, habentur. Magnum est quod scribit David (Psal. 62, 10): si cum vanitate appendatur, ipsa fore vaniorem. Gravi telo confoditur eius ingenium, quum omnes quae inde prodeunt cogitationes ut stultae, frivolae, insanae, perversae irridentur.

2. Nihilo levior est cordis condemnatio, quum fraudulentum dicitur (Ier. 17, 9) prae omni re et perversum. Sed quia brevitati studeo, contentus ero uno tantum loco, qui tamen lucidissimi speculi instar futurus sit, in quo totam naturae nostrae imaginem intueamur. Apostolus enim, dum humani generis arrogantiam vult deiicere, his testimoniis agit (Rom. 3, 10): quod non est iustus quisquam, non est intelligens, aut requirens Deum; omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt; non est qui faciat bonum, ne unus quidem; sepulcrum patens est guttur eorum, linguis suis dolose agunt, venenum aspidum sub labiis eorum; quorum os maledictione plenum, et amaritudine; quorum veloces pedes ad effundendum sanguinem; in viis quorum contritio et infelicitas; quibus prae oculis non est timor Dei. His fulminibus non in certos homines, sed in universam filiorum Adam nationem invehitur. Neque in unius aut alterius saeculi depravatos mores declamat, sed accusat perpetuam naturae corruptionem. Siquidem propositum illi est eo loco non simpliciter homines obiurgare, quo resipiscant, sed docere potius ineluctabili calamitate omnes oppressos, e qua emergere non possint, nisi misericordia Dei eruantur. Id quia probari non poterat nisi de clade et exitio naturae constitisset, protulit haec testimonia, quibus plus quam perditam esse naturam

1) De verb. apost. serm. 10. 2) *Hoc capite praecedentis editionis Cap. II. §. 47—60 repraesentatur.* 3) *Libri editi fere omnes male:* animo.

nostram convincitur. Maneat ergo hoc; non pravae duntaxat consuetudinis vitio tales esse homines quales hic describuntur, sed naturae quoque pravitate; quando non aliter stare potest apostoli argumentatio, nullam esse homini salutem nisi a Domini misericordia, quia in se perditus est et deploratus. Non hic laborabo in approbanda testimoniorum applicatione, ne cui videantur intempestive usurpata. Perinde agam ac si a Paulo primum haec dicta forent, non e prophetis desumpta. Initio adimit homini iustitiam, id est integritatem et puritatem, deinde intelligentiam. Intelligentiae autem defectum arguit apostasia a Deo, quem requirere, primus est sapientiae gradus. Illud autem necesse est iis evenire qui a Deo defecerunt. Subnectit, omnes declinasse et quasi putridos esse redditos; nullum esse qui faciat bonum; tum flagitia, quibus singula sua membra contaminant qui in nequitiam semel soluti sunt, adiungit. Postremo timore Dei vacuos testatur, ad cuius regulam gressus nostri dirigi debuerant. Si istae sunt haereditariae humani generis dotes, frustra in natura nostra aliquid boni requiritur. Equidem fateor non omnia haec in unoquoque homine flagitia emergere; infitiari tamen non licet quin hydra ista in singulorum pectoribus lateat. Nam ut corpus, dum iam morbi causam et materiam inclusam in se fovet, etiamsi nondum ferveat dolor, non dicetur sanum, ita nec anima, dum talibus vitiorum morbis scatet, sana censebitur. Quanquam non per omnia quadrat similitudo. In corpore enim quamlibet morbido vigor vitae superest; anima vero isto exitiali gurgite immersa, non ex vitiis modo laborat, sed omni bono prorsus vacua est.

3. Eadem fere quae prius soluta est quaestio, ex integro nobis surgit. Omnibus enim saeculis exstiterunt aliqui, qui natura duce ad virtutem tota vita intenti essent. Neque moror, si multi lapsus in eorum moribus notari possint; ipso tamen honestatis studio documentum ediderunt nonnihil fuisse in natura sua puritatis. Quid pretii habeant coram Deo huiusmodi virtutes, tametsi plenius edisseremus ubi agetur de operum meritis, dicendum tamen est hoc quoque loco, quatenus ad praesentis argumenti explicationem necesse est. Exempla igitur ista monere nos *videntur*, ne hominis naturam in totum vitiosam putemus, quod eius instinctu quidam non modo eximiis facinoribus excelluerunt, sed perpetuo tenore vitae honestissime se gesserunt. Sed hic succurrere nobis debet, inter illam naturae corruptionem esse nonnullum gratiae Dei locum, non quae illam purget, sed intus cohibeat. Nam si singulorum animos laxis habenis Dominus in libidines quaslibet exsultare permitteret, nemo haud dubie esset, qui non re ipsa fidem faceret, verissime in se competere omnia mala, quibus universam naturam damnat Paulus. Quid enim? tene eorum numero eximas, quorum pedes ad sanguinem effundendum veloces, manus rapinis et homicidiis foedatae, guttura sepulcris patentibus similia, linguae fraudulentae, venenata labia, opera inutilia, iniqua, putrida, lethalia; quorum animus sine Deo, quorum intima pravitates, quorum oculi ad insidias, animi ad insultandum elati, omnes denique partes ad infinita flagitia concinnatae? Si omnibus eiusmodi portentis obnoxia est unaquaeque anima, quemadmodum audacter pronuntiat apostolus, videmus certe quid futurum sit, si Dominus humanam libidinem pro sua inclinatione vagari sinat: nulla est rabiosa bellua, quae tam praecipitanter feratur; nullum est quamlibet rapidum ac violentum flumen, cuius adeo impetuosa sit exundatio. In electis suis morbos istos curat Dominus, eo quem mox exponemus modo; in aliis, iniecto fraeno duntaxat coercet, tantum ne ebulliant, quatenus expedire providet ad conservandam rerum universitatem. Hinc alii pudore, alii legum metu retinentur, ne in multa foeditatis genera prorumpant, utcunque suam magna ex parte impuritatem non dissimulent; alii, quia honestam vivendi rationem conducere ducant, ad eam utcunque aspirant; alii supra vulgarem sortem emergunt, quo sua maiestate alios contineant in officio. Ita sua providentia Deus naturae perversitatem refraenat, *ne in actum erumpat*, sed non purgat *intus*.

4. Nondum tamen solutus est scrupulus. Aut enim Camillum parem Catilinae faciamus convenit, aut in Camillo habebimus exemplum, naturam, si studio excolatur, bonitate non prorsus vacare. Ego vero fateor, quae in Camillo fuerunt speciosae dotes, et Dei fuisse dona, et iure commendabiles videri, si in se aestimentur; sed quomodo naturalis probitatis erunt in ipso documenta? Annon ad animum redeundum erit, et haec ducenda ratiocinatio:[1]) si homo animalis tali morum integritate praestitit, non deesse utique naturae ad virtutis studium facultatem? Quid autem, si animus pravus fuerit et contortus, qui aliud potius quidvis quam rectitudinem sectatus sit? Et talem fuisse non dubium est, si animalem illum hominem concedis. Quam mihi in hac parte praedicabis humanae naturae ad bonum potentiam, si in summa integritatis specie semper ad corruptionem ferri deprehenditur? Ergo, ut hominem a virtute non commendaveris, cuius vitia sub virtutis imagine imponunt, ita humanae voluntati recti expetendi facultatem non tribuas, quantisper ipsa in sua perversitate defixa est. Quanquam haec certissima est et facillima huius quaestionis solutio: non esse istas communes naturae dotes, sed speciales Dei gratias, quas vario et ad certum mo-

1) Vid. Aug. libr. 4. contra Iulian.

dum profanis alioqui hominibus dispensat. Qua ratione non formidamus, in vulgari sermone hunc bene natum, illum pravae naturae dicere. Nec tamen utrumque desinimus includere sub universali humanae pravitatis conditione; sed indicamus, quid specialis gratiae in alterum Dominus contulerit, quo alterum non sit dignatus. *Saulem praeficere regno volens, quasi novum hominem formavit* (1 Sam. 10, 6). *Atque haec ratio est, cur Plato, ad homericam fabulam alludens, regum filios creari dicat aliqua singulari nota insignes; quia Deus humano generi consulere volens, saepe quos ad imperium destinat, heroica natura instruit; atque ex hac officina prodiit quidquid magnorum ducum celebrant historiae. Idem et de privatis hominibus censendum est. Sed quia, ut praestantissimus quisque fuit, eum semper impulit sua ambitio (qua labe foedantur omnes virtutes, ut coram Deo gratiam omnem amittant) pro nihilo ducendum est quidquid laude dignum apparet in hominibus profanis. Adde, quod praecipua pars rectitudinis deficit ubi nullum est illustrandae Dei gloriae studium, quo vacui sunt omnes quos spiritu suo non regenuit. Nec vero frustra dicitur apud Iesaiam* (11, 3), *super Christum requiescere spiritum timoris Dei; quo docemur, quicunque a Christo alieni sunt, eosdem carere timore Dei, qui sapientiae initium est* (Psal. 111, 10). *Quantum ad virtutes quae inani specie nos decipiunt, in foro quidem politico et in communi hominum fama habebunt laudem: apud coeleste vero tribunal nullius erunt pretii ad iustitiam promerendam.*

5. Qua igitur peccati servitute vincta detinetur voluntas, ad bonum commovere se non potest, nedum applicare. Eiusmodi enim motus conversionis ad Deum principium est, quae Dei gratiae tota in scripturis tribuitur. Quemadmodum precatur a Domino Ieremias (31, 18) ut se convertat, si conversum velit. Unde propheta eodem capite, spiritualem populi fidelis redemptionem describens, dicit redemptum de manu fortioris; nempe significans, quam arctis compedibus alligatus est peccator, quamdiu a Domino desertus sub iugo diaboli agit. Manet nihilominus voluntas, quae propensissima affectione ad peccandum et propendeat et festinet; siquidem non voluntate privatus est homo, quum in hanc necessitatem se addixit, sed voluntatis sanitate. Neque vero inepte Bernardus, qui velle nobis omnibus inesse docet: sed velle bonum, profectus; velle malum, defectus. Ideo simpliciter velle, hominis; male velle, corruptae naturae; bene velle, gratiae. Porro quod libertate abdicatam voluntatem dico necessitate in malum vel trahi vel duci, mirum est si cui videatur aspera loquutio, quae nec absonum habet quidpiam, nec a sanctorum usu aliena est. Offendit autem eos qui inter necessitatem et coactionem distinguere nesciunt. At si quis eos interroget, an non Deus necessario bonus sit, an non diabolus necessario malus, quid respondeant? Sic enim connexa est Dei bonitas cum divinitate, ut non magis necessarium sit ipsum esse Deum, quam bonum. Diabolus autem per lapsum sic a boni communione alienatus est, ut nihil quam male agere possit. Quod si quis sacrilegus obganniat, Deo parum laudis ex sua bonitate deberi, ad quam servandam cogatur: cui non erit prompta responsio, immensa eius bonitate fieri ne male agere possit, non violenta impulsione? Ergo, si liberam Dei voluntatem in bene agendo non impedit, quod necesse est illum bene agere; si diabolus, qui nonnisi male agere potest, voluntate tamen peccat: quis hominem ideo minus voluntarie peccare dicet, quod sit peccandi necessitati obnoxius? Hanc necessitatem quum ubique praedicet Augustinus, [1]) dum etiam invidiose Coelestii cavillo urgeretur, ne tum quidem asserere dubitavit, in haec verba: per libertatem factum est ut esset homo cum peccato; sed iam poenalis vitiositas subsequuta ex libertate fecit necessitatem. Ac quoties incidit eius rei mentio, non dubitat in hunc modum loqui de necessaria peccati servitute. [2]) Haec igitur distinctionis summa observetur, hominem, ut vitiatus est ex lapsu, volentem quidem peccare, non invitum nec coactum; affectione animi propensissima, non violenta coactione; propriae libidinis motu, non extraria coactione; qua tamen est naturae pravitate, non posse nisi ad malum moveri et agi. Quod si verum est, peccandi certe necessitati subiacere non obscure exprimitur. *Augustino subscribens Bernardus* [3]) *ita scribit: solus homo inter animalia liber; et tamen interveniente peccato, patitur quandam vim et ipse; sed a voluntate, non a natura, ut ne sic quidem ingenita libertate privetur. Quod enim voluntarium, etiam liberum. Et paulo post: ita nescio quo pravo et miro modo ipsa sibi voluntas peccato quidem in deterius mutata, necessitatem facit, ut nec necessitas (quum voluntaria sit) excusare valeat voluntatem, nec voluntas (quum sit illecta) excludere necessitatem. Est enim necessitas haec quodammodo voluntaria. Postea dicit, nos premi iugo, non alio tamen quam voluntariae cuiusdam servitutis; ideo pro servitute esse miserabiles, pro voluntate inexcusabiles: quia voluntas, quum libera esset, servam se peccati fecit. Tandem concludit: ita anima miro quodam et malo modo sub hac voluntaria quadam ac male libera necessitate et ancilla tenetur et libera; ancilla propter necessitatem, libera propter voluntatem; et, quod magis mirum magisque miserum est, ideo rea quod libera, eoque ancilla quo rea, ac per hoc, eo ancilla quo libera. Hinc certe agnoscunt lectores nihil me novum afferre, quod olim ex piorum omnium con-*

1) Libr. de perf. instit. c. 4. 2) De nat. et grat. c. 66. et alibi. 3) Serm. super Cantica. 81.

sensu prodidit Augustinus, et mille fere annis postea in claustris monachorum retentum fuit. Lombardus autem, quum necessitatem a coactione distinguere nesciret, pernicioso errori materiam dedit.

6. *Ex opposito reputare operae pretium est, quale sit* divinae gratiae remedium, quo naturae vitiositas *corrigitur ac sanatur.* Nam quum Dominus in ope ferenda, quod nobis deest largiatur, ubi constiterit quale sit in nobis illius opus, quae sit e converso nostra penuria, statim elucescet. Quum dicit apostolus Philippensibus (1, 6), se confidere quod qui coepit in ipsis opus bonum, perfecturus sit usque in diem Iesu Christi, non dubium quin per boni operis principium, ipsam conversionis originem, quae est in voluntate, designet. Bonum itaque opus inchoat in nobis Deus, iustitiae et amorem et desiderium et studium in cordibus nostris excitando; vel (ut magis proprie loquamur) corda nostra flectendo, formando, dirigendo in iustitiam; perficit autem, ad perseverantiam nos confirmando. Ne quis a Domino bonum inchoari tergiversetur, quod voluntas, per se infirma, adiuvetur, alibi declarat spiritus quid valeat voluntas sibi relicta. Dabo, inquit (Ez. 36, 26), vobis cor novum, spiritum novum ponam in medio vestri, et auferam cor lapideum de carne vestra, et dabo vobis cor carneum, et spiritum meum ponam in medio vestri, et faciam ut in praeceptis meis ambuletis. Quis [1]) voluntatis humanae infirmitatem dicit subsidio roborari, quo ad boni electionem efficaciter aspiret, quum transformari renovarique totam oporteat? Si qua est in lapide mollities, quae adminiculo tenerior facta flexum quemlibet recipiat, neque ductile esse cor hominis negabo in recti obedientiam, modo gratia Dei quod in eo imperfectum est suppleatur. Verum si hac similitudine ostendere voluit [2]) nihil unquam boni expressum iri a corde nostro, nisi penitus aliud fiat, ne inter ipsum et nos partiamur quod sibi uni vendicat. Si ergo lapis in carnem transformatur, quando nos Deus ad recti studium convertit, aboletur quidquid est propriae nostrae voluntatis; quod in eius locum succedit, totum a Deo est. *Voluntatem dico aboleri, non quatenus est voluntas; quia in hominis conversione integrum manet quod primae est naturae. Creari etiam novam dico, non ut voluntas esse incipiat, sed ut vertatur ex mala in bonam. Hoc in solidum a Deo fieri affirmo, quia ne ad cogitandum quidem idonei sumus, eodem apostolo teste* (2 Cor. 3, 5). *Itaque alibi tradit non modo Deum opitulari infirmae voluntati, vel pravam corrigere, sed operari in nobis velle* (Phil. 2, 13). *Unde facile colligitur quod dixi, quidquid boni est in voluntate, esse unius gratiae opus. Quo sensu alibi dicit, Deum esse qui omnia operatur in omnibus* (1 Cor. 12, 6). *Neque enim illic de universali gubernatione disserit, sed bonorum omnium, quibus pollent fideles, laudem asserit uni Deo. Omnia autem dicendo, certe ab initio ad finem usque Deum spiritualis vitae autorem facit; quod idem aliis verbis prius docuerat, fideles ex Deo esse dicens in Christo* (Eph. 1, 1)*: ubi aperte novam creationem, qua aboletur quod communis naturae est, commendat. Subaudienda enim est inter Adam et Christum antithesis, quam alibi clarius explicat, ubi docet nos esse Dei facturam, creatos in Christo ad bona opera, quae praeparavit ut in illis ambulemus* (ibid. 2, 10). *Hac enim ratione probare vult gratuitam esse nostram salutem; quia initium omnis boni sit a secunda creatione quam in Christo consequimur. Atqui si qua esset vel minima ex nobis facultas, aliqua etiam esset meriti portio. Verum ut nos prorsus exinaniat, nihil promeritos esse ratiocinatur, quia in Christo conditi sumus ad bona opera quae praeparavit Deus: quibus verbis iterum significat omnes bonorum operum partes a primo motu Dei esse proprias. Hac ratione propheta, postquam in Psalmo dixit nos Dei esse figmentum* (Psal. 100, 3), *ne qua fiat partitio, mox adiungit: non fecimus nos ipsi. De regeneratione eum loqui, quae principium est spiritualis vitae, ex contextu patet, ubi continuo post sequitur, nos esse populum eius et gregem pascuorum eius. Videmus autem, ut non contentus simpliciter salutis nostrae laudem Deo dedisse, diserte ab omni societate nos excludat; quasi diceret, ne tantillum quidem restare homini in quo glorietur, quia totum a Deo est.*

7. Sed erunt forte qui concedent voluntatem, a bono suopte ingenio aversam, sola Domini virtute converti; sic tamen ut praeparata suas deinde in agendo partes habeat. Quemadmodum docet Augustinus, [1]) omne bonum opus gratiam praecedere, et id comitante, non ducente; pedissequa, non praevia voluntate. *Quod non male a sancto viro dictum praepostere huc detorquet Petrus Lombardus.* [2]) Ego autem *tam* in prophetae verbis *quae citavi, quam in aliis locis clare* duo signari *contendo:* quod et pravam nostram voluntatem corrigat Dominus, vel potius aboleat, et a se ipso bonam submittat. Quatenus a gratia praevenitur, in eo ut pedissequam appelles tibi permitto; sed quia reformata opus est Domini, hoc perperam homini tribuitur, quod gratiae praevenienti pedissequa voluntate obsequatur. Ideo non recte a Chrysostomo scriptum est: [3]) nec gratiam sine voluntate, nec voluntatem sine gratia quidquam posse operari. Quasi vero non ipsam quoque voluntatem operetur gratia, *sicuti ex Paulo nuper vidimus.* Neque vero Augustini consilium

1) *Libri nonnulli recentiores male:* Qui (1617. 1618. 1636. 1654. 1667). 2) *Supple:* Dominus *ex edd. antiqq.*

1) Ad Bonif. epist. 106. 2) Libr. 2. sent. dist. 25. 3) Serm. de invent. S. Crucis.

fuit, dum pedissequam gratiae vocat humanam voluntatem, secundas quasdam a gratia partes illi assignare in bono opere; sed quia hoc illi tantum propositum erat, refellere pessimum Pelagii dogma, quod primam salutis causam in hominis merito ponebat, quod satis erat praesenti causae, contendit, gratiam omni merito esse priorem; altera interim quaestione omissa, de perpetuo gratiae effectu, quam tamen alibi egregie tractat. Aliquoties enim dum dicit, Dominum praevenire nolentem ut velit; volentem subsequi ne frustra velit: ipsum boni operis in solidum facit autorem. Quanquam clariores de hac re sunt eius sententiae quam ut longam argumentationem desiderent. Laborant, inquit,[1] homines invenire in nostra voluntate quod nostrum sit, et non ex Deo; et quomodo inveniri possit ignoro. Libro autem contra Pelagium et Coelestium primo, ubi dictum illud Christi interpretatur: omnis qui audierit a patre meo, venit ad me (Ioann. 6, 45), arbitrium, inquit, sic adiuvatur ut non solum quid faciendum sit sciat, sed quod sciverit etiam faciat. Atque ita quum Deus docet, non per legis literam, sed per spiritus gratiam, ita docet ut quod quisque didicerit, non tantum cognoscendo videat, sed etiam volendo appetat agendoque perficiat.

8. Et quoniam in praecipuo cardine iam versamur, agedum summam rei paucis ac apertissimis tantum scripturae testimoniis probatam *tradamus lectoribus;* tum deinde (ne quis nos detortae perperam scripturae insimulet) ostendamus neque huius sancti viri (*Augustinum dico*) testimonio destitui, quam ex scriptura desumptam asserimus veritatem. Nam neque expedire censeo ut quae in sententiae nostrae confirmationem adduci ex scripturis possunt, ordine singula recenseantur; modo ex selectissimis, quae proferentur, via sternatur ad reliqua omnia, quae sparsim leguntur intelligenda; neque rursum intempestive factum iri, si palam fecero mihi cum eo viro non male convenire, cui plurimum autoritatis merito defert piorum consensus. *Certe boni exordium non aliunde quam a solo Deo esse, facili et certa ratione liquet. Neque enim voluntas reperietur ad bonum propensa nisi in electis. Atqui electionis causa extra homines quaerenda est; unde conficitur rectam voluntatem non esse homini a se ipso, sed ex eodem beneplacito, quo ante mundi creationem electi sumus, fluere. Accedit altera non absimilis ratio. Nam quum bene volendi et agendi principium sit ex fide, videndum est unde sit ipsa fides. Quum vero gratuitum esse Dei donum clamet tota scriptura, sequitur ex mera gratia esse ubi velle bonum incipimus, qui ad malum toto animo sumus naturaliter propensi.* Ergo Dominus, ubi in populi sui conversione duo haec ponit, ut cor illi lapideum auferat, det carneum, aperte testatur oportere aboleri quod ex nobis est, quo ad iustitiam convertamur; quidquid autem in eius locum subit, a se ipso esse. Neque id uno loco pronuntiat; dicit enim apud Ieremiam (32, 39): dabo eis cor unum, et viam unam, ut timeant me universis diebus. Paulo post: timorem nominis mei dabo in cor eorum, ut non recedant a me. Rursum apud Ezechielem (11, 19): dabo eis cor unum, et spiritum novum dabo in visceribus eorum; cor lapideum auferam de carne eorum, et dabo eis cor carneum. Non posset evidentius sibi vendicare, nobis adimere, quidquid est in voluntate nostra boni et recti, quam dum conversionem nostram, creationem novi spiritus et novi cordis esse testatur. Sequitur enim semper, et ex voluntate nostra nihil prodire boni donec reformata fuerit, et post reformationem, quatenus bona est, a Deo esse, non a nobis.

9. Sic et precationes sanctorum compositae leguntur. Inclinet cor nostrum ad se Dominus, dicebat Solomo (1 Reg. 8, 58), ut servemus mandata sua. Pervicaciam cordis nostri ostendit, quod in legis divinae rebellionem naturaliter exsultet, nisi flectatur. *Idem et in Psalmo* (119, 36) *habetur: inclina cor meum ad testimonia tua. Semper enim notanda est antithesis inter perversum cordis motum quo fertur ad contumaciam, et correctionem hanc qua in obsequium cogitur.* David autem quum *se directrice gratia ad tempus orbatum fuisse sentiens,* Deum rogat ut cor mundum in se creet, spiritum rectum innovet in suis visceribus (ibid. 51, 12), an non omnes cordis sui partes impuritate refertas agnoscit, et spiritum obliqua pravitate contortum? munditiem autem quam flagitat, Dei creaturam vocando, an non totam illi acceptam refert? *Si quis excipiat, precationem ipsam signum esse pii sanctique affectus, prompta est solutio, quamvis iam aliqua ex parte resipuisset David, conferre tamen priorem statum cum illa tristi ruina quam expertus erat. Personam ergo hominis a Deo alienati suscipiens, merito sibi dari petit quaecunque electis suis in regeneratione confert Deus. Itaque mortuo similis, optat se iterum creari, ut ex mancipio satanae, fiat spiritus sancti organum.* Mira sane et portentosa superbiae nostrae libido. Nihil severius Dominus exigit, quam ut religiosissime suum sabbathum observemus, quiescendo scilicet ab operibus nostris; a nobis vero nihil magis aegre impetratur, quam ut, operibus nostris valere iussis, Dei operibus iustum locum cedamus. Nisi obstaret vecordia, satis luculentum testimonium reddidit gratiis suis Christus, ne maligne supprimerentur. Ego sum, inquit (Ioann. 15, 1), vitis, vos palmites; pater meus agricola est; sicut palmes non potest fructum ferre a se ipso, nisi manserit in vite, sic nec vos, nisi in me manseritis;

1) Libr. 2. de remiss. peccat. c. 18.

quia sine me nihil potestis facere. Si non aliter per nos fructificamus, quam revulsus a terra palmes et humore privatus germinat, non est amplius quaerendum, quae sit naturae nostrae ad bonum aptitudo. Nec ambigua est ista conclusio: sine me nihil potestis facere. Non dicit nos esse infirmiores quam qui nobis sufficiamus; sed nos ad nihilum redigendo omnem vel exiguae facultatulae opinionem excludit. Si in Christo insiti fructificamus instar vitis, quae tum a terrae humore, tum a rore coelesti, tum a solis fomento vegetationis ducit energiam, nihil in bono opere restare nobis video, si Deo illibatum servamus quod suum est. *Nequidquam obtenditur frivola argutia, succum iam inclusum esse in palmite, et vim proferendi fructus, ideoque non omnia sumere a terra vel a prima radice quia aliquid suum conferat. Neque enim aliud vult Christus, quam nos aridum et nihili esse lignum ubi sumus ab eo separati; quia seorsum nulla sit in nobis bene agendi facultas, sicut alibi quoque inquit* (Matth. 15, 13)*: omnis arbor quam non plantaverit pater meus, eradicabitur.* Quare apostolus totam illi summam transscribit *in loco iam citato* (Phil. 2, 13): Deus est, inquit, qui in vobis operatur et velle et perficere. Prior pars operis boni est voluntas; altera, validus in exsequendo conatus: utriusque autor est Deus. Ergo Domino surripimus, si quid nobis arrogamus aut in voluntate, aut in effectu. Si diceretur Deus opem ferre infirmae voluntati, nobis nonnihil relinqueretur; sed quum dicitur efficere voluntatem, iam extra nos quidquid in ea bonum est locatur. Porro quoniam carnis nostrae pondere bona etiamnum voluntas obruitur, ne emergat, subiunxit, eluctandis eius pugnae difficultatibus, conatus constantiam ad effectum usque administrari. Siquidem nec aliter constare posset quod alibi docet (1 Cor. 12, 6), unicum esse Deum qui efficit omnia in omnibus, *ubi totum spiritualis vitae cursum comprehendi ante docuimus. Qua ratione David, postquam vias Dei sibi patefieri precatus est, ut ambulet in eius veritate, mox adiungit* (Psal. 86, 11), *unias cor meum ad timendum nomen tuum. Quibus verbis significat, etiam qui probe affecti sunt, tot esse distractionibus obnoxios ut facile evanescant vel effluant, nisi ad constantiam firmentur. Qua ratione alibi, postquam gressus suos dirigi ad servandum Dei sermonem precatus est, robur quoque ad bellandum sibi dari postulat* (ibid. 119, 133)*: ne dominetur, inquit, mihi ulla iniquitas.* Hunc itaque in modum et inchoat et perficit Dominus bonum opus in nobis; ut illius sit, quod recti amorem concipit voluntas, quod in eius studium inclinatur, quod ad eius sectandi conatum incitatur et movetur; deinde quod electio, studium, conatus non fatiscunt, sed ad effectum usque procedunt; postremo, quod homo in illis constanter pergit, et in finem usque perseverat.

10. Ac voluntatem movet, non qualiter multis saeculis traditum est et creditum, ut nostrae postea sit electionis, motioni aut obtemperare aut refragari; sed illam efficaciter afficiendo. Illud ergo toties a Chrysostomo repetitum repudiari necesse est: quem trahit, volentem trahit. Quo insinuat Dominum porrecta tantum manu exspectare, an suo auxilio iuvari nobis adlubescat. Talem fuisse hominis adhuc stantis conditionem concedimus, ut potuerit ad alterutram partem inclinare; sed quum suo exemplo docuerit, quam miserum sit liberum arbitrium, nisi Deus in nobis et velit et possit, quid fiet nobis si ad eum modulum suam gratiam nobis impertitur? Imo nos ipsi eam obscuramus et extenuamus nostra ingratitudine. Non enim docet apostolus, offerri nobis bonae voluntatis gratiam si acceptemus, sed ipsum velle in nobis efficere:[1]) quod non aliud est nisi Dominum suo spiritu cor nostrum dirigere, flectere, moderari, et in eo, tanquam in possessione sua, regnare. *Nec vero per Ezechielem* (11, 19 et 36, 27), *promittit se daturum electis spiritum novum hoc tantum fine, ut in praeceptis suis ambulare possint, sed ut re ipsa ambulent.* Neque secus accipi sententia Christi (Ioann. 6, 45) potest, omnis qui audivit a patre meo venit ad me, quam ut efficacem a se ipsa Dei gratiam doceat, quemadmodum et Augustinus[2]) contendit. Qua gratia non quoslibet promiscue dignatur Dominus, quemadmodum vulgo iactatur illud (nisi fallor) occamicum, eam nemini denegari, facienti quod in se est. Docendi quidem sunt homines, expositam esse Dei benignitatem omnibus, sine exceptione, qui eam quaerunt; sed quum ii demum quaerere incipiant, quibus *coelestis* gratia aspiravit, nec haec saltem portiuncula de eius laude decerpenda erat. Haec est sane electorum praerogativa, ut per spiritum Dei regenerati ipsius ductu agantur ac gubernentur. *Quare merito Augustinus*[3]) *tam eos deridet, qui aliquas volendi partes sibi arrogant, quam reprehendit alios qui putant promiscue dari omnibus quod speciale est gratuitae electionis testimonium. Communis, inquit, omnibus est natura, non gratia; vitreum acumen appellans quod mera vanitate splendet, ubi ad omnes generaliter extenditur, quod Deus quibus vult confert. Alibi autem: quomodo venisti? credendo: time ne, dum tibi arrogas quod inventa sit a te via iusta, pereas de via iusta. Veni, inquis, libero arbitrio; voluntate propria veni. Quid turgescis? vis nosse quod et hoc praestitum est tibi? ipsum audi vocantem: nemo venit ad me, nisi pater meus traxerit eum. Et citra controversiam elicitur ex Ioannis verbis, sic efficaciter gubernari divinitus piorum corda, ut inflexibili affectu sequantur. Qui ex*

---

1) *Sic libri editi omnes. Lege:* effici. *Cf. T. I. p.* 343.
2) Libr. de praed. sanct. c. 8. 3) De verbis apost. serm. 11.

Deo genitus est, inquit (1 Ioann. 3, 9), *non potest peccare; quia semen Dei in ipso manet. Nam medium quem sophistae imaginantur motum, cui obsequi vel quem repellere liberum sit, aperte excludi videmus, ubi asseritur efficax ad perseverandum constantia.*

11. De perseverantia nihilo magis dubium futurum erat, quin habenda esset pro gratuito Dei dono, nisi invaluisset pessimus error, pro hominum merito hanc dispensari, prout se unusquisque non ingratum primae gratiae praebuerit. Sed enim, quoniam inde natus est quod putabant in manu nostra esse respuere vel accipere oblatam Dei gratiam, hac opinione explosa, ille quoque sponte sua corruit. Quanquam hic bifariam erratur. Nam praeterquam quod nostram erga primam gratiam gratitudinem legitimumque usum posterioribus remunerari docent, addunt etiam, non iam solam gratiam in nobis operari, sed esse tantum nobis cooperatricem. De priore sic habendum est: Dominum, dum in dies locupletat, et novis suae gratiae dotibus cumulat servos suos, quia opus quod in illis coepit gratum acceptumque habet, in illis invenire, quod maioribus gratiis prosequatur. Atque huc pertinent sententiae illae: habenti dabitur; item: euge, serve bone, quia in paucis fuisti fidelis, super multa te constituam (Matth. 25, 21. 23 et 29; Luc. 19, 17 et 26). Sed hic duo sunt cavenda, ne aut remunerari dicatur posterioribus gratiis legitimus usus primae gratiae, ac si homo sua ipsius industria redderet gratiam Dei efficacem; aut sic remuneratio censeatur ut desinat haberi gratuita Dei gratia. Fateor ergo exspectandam esse fidelibus hanc Dei benedictionem, quo melius usi fuerint superioribus gratiis, ut eo maioribus posthac adaugeantur; sed illum quoque usum a Domino esse dico, et hanc remunerationem a gratuita eius benevolentia provenire. *Ac sinistre non minus quam infeliciter tritam illam distinctionem usurpant, operantis gratiae et cooperantis. Hac quidem usus est Augustinus, sed commoda definitione leniens, Deum cooperando perficere quod operando incipit; ac eandem esse gratiam, sed sortiri nomen pro diverso modo effectus. Unde sequitur, eum non partiri inter Deum et nos ac si ex proprio utriusque motu esset mutua concurrentia, sed gratiae multiplicationem notare. Quo pertinet quod alibi dicit,*[1] *multa Dei dona praecedere bonam hominis voluntatem, inter quae est et ipsa. Unde sequitur, nihil reliquum facere quod ipsa sibi arroget.* Quod et Paulus nominatim expressit (Phil. 2, 13). Nam quum dixisset, Deum esse qui efficit in nobis et velle et perficere, continuo subdidit, utrumque facere pro bona voluntate, hac dictione gratuitam esse benignitatem indicans. Ad id autem quod dicere solent, postquam primae gratiae locum dedimus, iam conatus nostros subsequenti gratiae cooperari, respondeo: si intelligant nos, ex quo semel Domini virtute in iustitiae obsequium edomiti sumus, ultro pergere, et propensos esse ad sequendam gratiae actionem, nihil reclamo. Est enim certissimum, ubi gratia Dei regnat, talem esse obsequendi promptitudinem. Unde id tamen nisi quod spiritus Dei ubique sibi consentiens, quam principio generavit obedientiae affectionem, ad perseverandi constantiam fovet et confirmat? At si hominem a se ipso sumere volunt unde gratiae Dei collaboret, pestilentissime hallucinantur.

12. *Atque huc falso per inscitiam torquetur illud* apostoli (1 Cor. 15, 10): plus omnibus iis laboravi; non ego, sed gratia Dei mecum. Sic enim accipiunt: quia paulo arrogantius dictum videri poterat quod se praeferret omnibus, id quidem corrigere, laudem ad Dei gratiam referendo; sed ita ut se gratiae cooperarium vocet. Ad hanc festucam mirum est, tot non malos alioqui homines impegisse. Non enim gratiam Domini secum laborasse scribit apostolus, ut se consortem laboris faciat; quin potius totam laboris laudem uni gratiae transscribit, ista correctione: non ego, ait, sum is qui laboravi, sed gratia Dei quae mihi aderat. Fefellit autem eos loquutionis ambiguitas, sed magis praepostera versio, in qua vis graeci articuli praetermissa fuit. Nam si ad verbum reddas, non dicit gratiam sibi fuisse cooperatricem, sed gratiam quae sibi aderat, omnium fuisse effectricem. Atque id non obscure, licet breviter, docet Augustinus, quum ita loquitur: praecedit voluntas bona hominis multa Dei dona, sed non omnia; quae autem praecedit ipsa, in eis et ipsa est. Sequitur deinde ratio: quia scriptum sit (Psal. 59, 11; 23, 6): misericordia eius praevenit[1] me; et, misericordia eius subsequetur me: nolentem praevenit, ut velit, volentem subsequitur, ne frustra velit. *Cui consentit Bernardus,*[2] *ecclesiam ita loquentem inducens: trahe quodammodo invitam ut facias voluntariam; trahe torpentem ut reddas currentem.*

13. Audiamus nunc Augustinum suis verbis loquentem, ne aetatis nostrae Pelagiani, hoc est sorbonici sophistae, totam vetustatem nobis adversam pro suo more criminentur. In quo scilicet patrem suum Pelagium imitantur, a quo in eandem olim arenam ipse Augustinus protractus est. Libro de correptione et gratia ad Valentinum[3] fusius exsequitur, quod breviter, eius tamen verbis, referam: gratiam persistendi in bono Adae fuisse datam si vellet; nobis dari ut velimus, ac voluntate concupiscentiam superemus. Habuisse ergo illum posse, si vellet; sed non velle, ut posset; nobis et velle dari

1) Enchir. ad Laur. c. 32.

1) *Sic.* 2) Serm. 2. in Cant. 3) Cap. 12.

et posse. Primam fuisse libertatem, posse non peccare; nostram multo maiorem, non posse peccare. Ac ne de futura post immortalitatem perfectione loqui putetur (*sicuti perperam Lombardus* [1]) *eo trahit*), scrupulum hunc paulo post eximit. Tantum quippe, inquit, spiritu sancto accenditur voluntas sanctorum; ut ideo possint quia sic volunt, ideo velint, quia Deus operatur ut sic velint. Nam si in tanta infirmitate, in qua tamen ad reprimendam elationem perfici virtutem decet, ipsis relinquatur voluntas sua, ut adiutorio Dei possint, si velint, nec Deus operetur in illis ut velint, inter tot tentationes infirmitate voluntas [2]) ipsa succumberet, ideoque perseverare non possent. Subventum est ergo infirmitati voluntatis humanae, ut gratia divina indeclinabiliter et inseparabiliter ageretur, ideoque quantumvis infirma non deficeret. Tractat deinde [3]) copiosius quomodo corda nostra Dei afficientis necessario sequantur motum, ac dicit quidem Dominum homines suis voluntatibus trahere, sed quas ipse operatus est. Habemus nunc Augustini ore testatum quod in primis obtinere volumus, non offerri tantum a Domino gratiam, quae libera cuiusque electione aut recipiatur, aut respuatur; sed ipsam esse, quae in corde et electionem et voluntatem formet: ut quidquid deinde sequitur boni operis, fructus sit ipsius ac effectus, nec aliam habeat sibi obsequentem voluntatem nisi quam fecit. Sunt enim eius quoque verba ex alio loco: omne bonum in nobis opus nonnisi gratiam facere.

14. Quod autem alibi [4]) dicit, non tolli gratia voluntatem, sed ex mala mutari in bonam, et quum bona fuerit adiuvari, significat tantum, hominem non ita trahi ut sine motu cordis, quasi extraneo impulsu feratur; sed intus sic affici ut ex corde obsequatur. Specialiter gratuitoque electis dari, in hunc modum ad Bonifacium [5]) scribit: scimus non omnibus hominibus dari Dei gratiam; et quibus datur, neque secundum merita operum dari, neque secundum merita voluntatis, sed gratuita gratia; quibus non datur, scimus iusto Dei iudicio non dari. Ac in eadem epistola fortiter eam opinionem impugnat, quae hominum meritis subsequentem gratiam reddi putat, quia primam gratiam non respuendo se dignos praestiterint. Vult enim Pelagium fateri, nobis gratiam necessariam esse ad singulas actiones, neque operibus retribui, quo sit vere gratia. Sed breviore summa comprehendi res non potest quam ex octavo capite libri ad Valentinum, de correptione et gratia: ubi primum docet, quod humana voluntas non libertate

1) Libr. 2. dist. 25. 2) *Libri nonnulli habent:* tentationes, infirmitates, voluntas (1617. 1654. 1667 *et Thol.*). 3) Cap. 14. 4) Epist. 105 (194). 5) *Imo ad Paulinum* Epist. 106 (186).

gratiam, sed gratia consequatur libertatem; quod per eandem gratiam impresso delectationis affectu, ad perpetuitatem conformetur; quod insuperabili fortitudine roboretur; quod illa gubernante nunquam excidat, deserente protinus corruat; quod gratuita Domini misericordia et ad bonum convertatur et conversa in ipso perseveret; quod voluntatis humanae directio in bonum, et post directionem constantia, ex sola Dei voluntate pendeat, non ullo suo merito. Ita homini tale relinquitur liberum arbitrium (si appellare ita libet), quale alibi scribit, [1]) quod nec ad Deum converti, nec in Deo persistere, nisi per gratiam, possit; a gratia valeat quidquid valet.

CAPUT IV. [2])

Quomodo operetur Deus in cordibus hominum.

1. Hominem peccati iugo ita captivum teneri, ne ad bonum aut voto aspirare, aut studio contendere suapte natura queat, sufficienter, nisi fallor, probatum est. Praeterea distinctio inter coactionem et necessitatem posita fuit, unde liqueret eum, dum necessario peccat, nihilo tamen minus voluntarie peccare. Sed quoniam, dum in servitutem diabolo addicitur, illius arbitrio videtur magis agi quam suo, quale sit actionis utriusque genus, expediendum restat; tum solvenda quaestio, an aliquid in malis operibus Deo sit tribuendum, in quibus nonnullam eius actionem intercedere scriptura insinuat. Alicubi Augustinus humanam voluntatem equo comparat sessoris nutum exspectanti, Deum ac diabolum, sessoribus. Si Deus illi insidet, inquit, perinde ac moderatus et peritus sessor, composite illam regit, tarditatem incitat, nimiam celeritatem compescit, petulantiam luxuriamque coercet, pervicaciam retundit, in rectam viam deducit; quod si eam diabolus occupavit, instar stolidi ac petulantis sessoris per invia rapit, impellit in foveas, per praecipitia devolvit, ad contumaciam ferociamque instigat. Qua similitudine, quando melior non occurrit, in praesentia contenti erimus. Imperio igitur diaboli quod animalis hominis voluntas dicitur subiacere ut inde agitetur, non significat ipsam reluctantem ac restitantem ad obsequia adigi (quemadmodum invita mancipia obire iussa nostra dominii iure cogimus), sed satanae praestigiis fascinatam illi se ad omnem ductum obsequentem necessario praebere. Nam quos spiritus sui regimine non dignatur Dominus, eos

1) Epist. 46 (214). 2) *Confer editionis praecedentis Cap. II.* §. 68—75.

ad satanae actionem iusto iudicio ablegat. Quare apostolus Deum huius saeculi excaecasse mentes infidelibus exitio destinatis ait (2 Cor. 4, 4), ne cernant lumen evangelii. Et alio loco (Eph. 2, 2), ipsum operari in filiis contumacibus. Excaecatio impiorum, et quaecunque inde sequuntur flagitia, opera satanae nuncupantur; quorum tamen causa extra humanam voluntatem quaerenda non est, ex qua radix mali surgit; in qua fundamentum regni satanae (hoc est, peccatum) residet.

2. Longe est alia ratio divinae in talibus actionis. Quae ut certius nobis pateat, exemplo sit calamitas a Chaldaeis sancto Iob illata. Chaldaei, interemptis eius pastoribus, gregem hostiliter depraedantur. Iam eorum improbum facinus palam exstat; neque in eo opere cessat satan, a quo totum id provenire narrat historia. Ipse autem Iob Domini opus in eo recognoscit, quem dicit sibi abstulisse quae erepta erant per Chaldaeos. Quomodo idem opus ad Deum, ad satanam, ad hominem autorem referamus, quin vel satanam excusemus Dei consortio, vel Deum mali autorem praedicemus? Facile, si finem agendi primum inspiciamus, deinde modum. Domini consilium est servi sui patientiam calamitate exercere; satan molitur eum ad desperationem adigere; Chaldaei ex re aliena praeter ius et fas lucrum quaerere affectant. Tanta in consiliis diversitas opus iam valde distinguit. In modo non minus est discriminis. Satanae affligendum servum suum Dominus permittit; Chaldaeos, quos ad id exsequendum ministros delegit, illi permittit ac tradit impellendos; satan alioqui pravos Chaldaeorum animos venenatis suis aculeis ad perpetrandum id flagitium instigat; illi ad iniustitiam furiose ruunt, omniaque membra scelere obstringunt ac contaminant. Proprie ergo agere dicitur satan in reprobis, in quibus regnum suum, hoc est nequitiae, exercet. Dicitur et Deus suo modo agere, quod satan ipse (instrumentum quum sit irae eius) pro eius nutu ac imperio huc atque illuc *se* inflectit ad exsequenda eius iusta iudicia. Omitto hic universalem Dei motionem, unde creaturae omnes ut sustinentur, ita efficaciam quidvis agendi ducunt. De illa speciali actione tantum loquor quae in unoquoque facinore apparet. Idem ergo facinus Deo, satanae, homini assignari, videmus non esse absurdum; sed varietas in fine et modo facit, ut illic inculpata Dei iustitia reluceat, satanae hominisque nequitia cum suo *opprobrio* se prodat.

3. Veteres religiosius interdum simplicem quoque veritatis confessionem in hac parte reformidant, quod verentur ne impietati fenestram de operibus Dei irreverenter obloquendi aperiant. Quam sobrietatem ut exosculor, ita minime periculosum iudico, si simpliciter teneamus quod scriptura tradit. Ne Augustinus quidem illa superstitione interdum solutus est; quemadmodum ubi dicit,[1]) indurationem et excaecationem non ad operationem Dei, sed ad praescientiam spectare. At istas argutias non recipiunt tot scripturae loquutiones, quae plus aliquid Dei, quam praescientiam, intervenire clare ostendunt. Et Augustinus ipse libro contra Iulianum quinto longa oratione contendit, non permissionis tantum aut patientiae divinae esse peccata, sed etiam potentiae, ut sic priora peccata puniantur. Similiter quod de permissione afferunt, dilutius est quam ut subsistat. Saepissime excaecare dicitur Deus et indurare reprobos, eorum corda vertere, inclinare, impellere, *ut alibi fusius docui.* Id quale sit, nequaquam explicatur, si confugitur ad praescientiam aut permissionem. Nos ergo duplici ratione respondemus id fieri. Siquidem quum sublato eius lumine, nihil quam caligo et caecitas supersit; quum ablato eius spiritu corda nostra in lapides obdurescant; quum cessante eius directione, in obliquitatem contorqueantur: rite excaecare, indurare, inclinare dicitur quibus facultatem videndi, parendi, recte exsequendi adimit. Secunda ratio, quae multo propius accedit ad verborum proprietatem, quod ad exsequenda sua iudicia per ministrum irae suae satanam, et consilia eorum destinat quo visum est, et voluntates excitat, et conatus firmat. *Sic ubi recitat Moses* (Deut. 2, 30), *Sehon regem transitum non dedisse populo, quia induraverat Deus spiritum eius et cor obfirmaverat, finem consilii mox subiungit, ut daret eum in manus nostras, inquit. Ergo, quia perditum Deus volebat, obstinatio cordis, divina fuit ad ruinam praeparatio.*

4. Secundum priorem rationem istud videtur dictum: aufert labium a veracibus, et rationem tollit a senioribus (Iob. 12, 20); aufert cor ab iis qui praesunt populo terrae, errare eos facit per invium (Psal. 107, 40). Item (Ies. 63, 17): quare dementasti nos Domine, indurasti cor nostrum, ne timeamus te? Quandoquidem indicant potius quales Deus homines faciat deserendo, quam qualiter opus in ipsis suum peragat. At sunt alia testimonia quae ultra procedunt; qualia sunt de Pharaonis induratione (Exod. 4, 21 et 7, 3): indurabo cor Pharaonis, ne vos audiat, ac dimittat populum. Postea dicit se aggravasse cor illius et roborasse (ibid. 10, 1). An induravit non emolliendo? Id quidem verum est; sed plus aliquid fecit, quod obstinatione pectus eius obfirmandum satanae mandavit. Unde prius dixerat: tenebo cor illius (ibid. 3, 19). Egreditur populus ex Aegypto, prodeunt obviam infesti regionis incolae: unde excitati? Moses certe populo asserebat (Deut. 2, 30), Dominum fuisse qui corda eorum roborasset. Propheta vero eandem historiam recitans,

1) Libr. de praedest. et gratia c. 4. 5.

dicit (Psal. 105, 25), ipsum vertisse corda eorum ut odio haberent populum suum. Iam dicere non possis destitutos Domini consilio impegisse. Nam si roborantur et vertuntur, destinato inflectuntur ad id ipsum. Ad haec, quoties in populi transgressiones vendicare illi placuit, quomodo opus suum in reprobis adimplevit? ut videas efficaciam agendi penes ipsum fuisse, illos ministerium duntaxat praebuisse. Quare nunc sibilo suo evocaturum se illos minabatur (Ies. 5, 26 et 7, 18); nunc instar sagenae sibi fore ad irretiendos (Ez. 12, 13 et 17, 20); nunc mallei instar, ad feriendos Israelitas (Ier. 50, 23). Sed praecipue tum declaravit, quam non sit otiosus in illis, dum Sennacherib securim vocat (Ies. 10, 15), quae ad secandum manu sua et destin*ata fuit et impacta*. Non male alicubi Augustinus [1]) ita definit: quod ipsi peccant, eorum esse; quod peccando hoc vel illud agant, ex virtute Dei esse, tenebras prout visum est dividentis.

5. Porro satanae ministerium intercedere ad reprobos instigandos, quoties huc atque illuc Dominus providentia sua eos destinat, vel ex uno loco satis constiterit. Dicitur enim saepius in Samuele, quod Saulem aut raptaverit aut dimiserit spiritus Domini malus *et spiritus malus a Domino* (1 Sam. 16, 14; 18, 10 etc.). Ad spiritum sanctum id referre nefas est. Spiritus ergo impurus Dei spiritus vocatur, quia ad eius nutum potentiamque respondet, instrumentum magis ipsius in agendo, quam a se ipso auctor. *Simul addendum est quod a Paulo* (2 Thess. 2, 11) [2]) *traditur, divinitus efficaciam erroris ac seductionis immitti, ut credant mendacio qui veritati non paruerunt.* Longo tamen discrimine semper distat in eodem opere id quod agit Dominus ab eo quod satan et impii moliuntur. Ille mala instrumenta, quae sub manu habet et versare quolibet potest, servire iustitiae suae facit. Hi prout mali sunt, nequitiam ingenii pravitate conceptam effectu pariunt. Reliqua, quae ad vendicandam *a* calumnia Dei maiestatem, tum praecidendam impiis tergiversationem pertinent, in capite de providentia iam exposita sunt. [3]) Hic enim breviter propositum modo fuit, quomodo in reprobo homine regnet satan, quomodo in utroque agat Dominus, indicare.

6. In actionibus autem quae nec iustae per se, nec vitiosae sunt, et ad corpoream magis quam spiritualem vitam spectant, quam libertatem obtineat homo, *etsi supra attigimus*, nondum *tamen* explicatum est. Nonnulli in talibus liberam ei electionem concesserunt, magis, ut arbitror, quod de re non magni momenti disceptare nolebant, quam quod asserere pro certo vellent illud ipsum quod conce*dunt*. Ego, etsi eos qui nullas esse sibi ad iustitiam vires tenent, quod in primis ad salutem cognitu necessarium est tenere fateor, non tamen puto hanc quoque partem negligendam, ut noverimus specialis esse gratiae Domini, quoties in mentem venit eligere quod e re nostra est, quoties eo voluntas inclinat, rursum quoties et mens et animus refugit quod alioqui erat nociturum. Atque huc se protendit divinae providentiae vis, non modo ut rerum eventus succedant quemadmodum expedire prospexerit, sed ut voluntates quoque hominum eodem tendant. Equidem si sensu nostro reputamus rerum externarum administrationem, nihil dubitabimus eatenus sub humano arbitrio sitas esse; verum si aures tot testimoniis praebemus, quae Dominum in his quoque regere animos hominum clamant, arbitrium ipsum speciali Dei motioni subiic*ere nos cogent.* Quis Aegyptiorum voluntates Israelitis conciliavit, ut preciosissima quaeque vasa illis commodato darent (Exod. 11, 3)? Nunquam eo animum ipsi suapte sponte induxissent. Ergo eorum animi Domino magis suberant quam a se ipsis regebantur. *Nec sane Iacob, nisi persuasus esset Deum, prout visum est, hominibus induere diversos affectus, dixisset de filio Ioseph* (*quem profanum esse quempiam Aegyptium putabat*)*: det vobis Deus invenire misericordiam coram hoc viro* (Gen. 43, 14). *Sicuti et tota ecclesia in Psalmo* (106, 46) *fatetur, quum eius misereri voluit Deus, mansuefacta ad clementiam ab ipso fuisse crudelium gentium corda. Rursum quum exarsit in iram Saul, ut se ad bellum accingeret, causa exprimitur* (1 Sam. 11, 6), *quod eum impulerit spiritus Dei.* Quis animum Absolomi avertit ab amplexando consilio Achitophel, quod esse vice oraculi solebat (2 Sam. 17, 14)? Quis flexit Rehabeam, ut iuvenili consilio persuaderetur (1 Reg. 12, 10)? *Quis gentes magnae prius audaciae perterruit ad Israelis adventum? Id quidem divinitus fieri confessa est meretrix Rahab* (Ios. 2, 9). *Quis rursus metu et formidine deiecit Israelis corda, nisi qui in lege minatus est se daturum illis cor pavidum* (Lev. 26, 36)*?*

7. Excipiet quispiam, esse haec singularia exempla, ad quorum regulam exigi nequaquam universa debeant. Ego vero dico, sufficienter iis probari quod contendo, Deum, quoties viam facere vult suae providentiae, etiam in rebus externis hominum voluntates flectere et versare, nec ita esse liberam ipsorum electionem, quin eius libertati Dei arbitrium dominetur. Velis nolis, animum tuum a motione Dei potius quam ab electionis tuae libertate pendere, haec quotidiana experientia reputare coget, quod te in rebus minime perplexis iudicium et mens saepe deficit, in rebus factu non arduis animus flaccescit; rursum in rebus obscurissimis expeditum statim offertur consilium, in magnis et

1) De Praedest. sanct. 2) *Hunc locum olim iunxerat illis quos initio paragraphi praecedentis laudat.* 3) *Nimirum supra l. I. c. 16 seqq. Olim hic legebatur:* exponentur, *scil. infra Capp. VI et XIV quae tum erant.*

periculosis animus omni difficultate superior suppetit. Atque ita interpretor quod ait Solomo (Prov. 20, 12): ut auris audiat, ut oculus videat, Dominus facit utrumque. Non enim mihi de creatione loqui videtur, sed peculiari functionis gratia. Quum vero scribit (Prov. 21, 1), Dominum cor regis, quasi rivos aquarum in manu sua tenere et inclinare quocunque voluerit, sub una profecto specie totum genus comprehendit. Si cuius enim voluntas omni subiectione soluta est, id iuris regiae voluntati maxime competit, quae in alias quodammodo regnum exercet; quod si illa Dei manu flectitur, neque nostra eximetur ea conditione. Hac de re insignis exstat Augustini [1]) sententia: scriptura, si diligenter inspiciatur, ostendit non solum bonas hominum voluntates, quas ipse facit ex malis, et a se factas in actus bonos et vitam dirigit aeternam, verum illas quae conservant saeculi creaturam, ita esse in Dei potestate, ut eas quo voluerit, quando voluerit, faciat inclinari, vel ad praestanda beneficia, vel ad poenas infligendas, occultissimo quidem iudicio, sed iustissimo.

8. Hic meminerint lectores, ab eventu rerum non esse aestimandam humani arbitrii facultatem, quod imperiti quidam praepostere facere solent. Ex eo enim pulchre et ingeniose sibi videntur humanam voluntatem convincere servitutis, quod ne summis quidem monarchis omnia ex sententia fluant. Atqui facultas ista, de qua loquimur, intra hominem consideranda est, non ab extraneo successu metienda. Siquidem in liberi arbitrii disputatione non hoc quaeritur, an homini, quaecunque animo deliberarit, perficere et exsequi per externa impedimenta liceat, sed an in re qualibet liberam habeat et iudicii electionem et voluntatis affectionem? Quae utraque si hominibus suppetat, non minus liberi arbitrii Attilius Regulus erit, angustiis dolii aculeati inclusus, quam Augustus Caesar magnam orbis terrarum partem nutu suo gubernans.

CAPUT V. [2])

Obiectionum refutatio, quae pro defensione liberi arbitrii afferri solent.

1. De humani arbitrii servitute satis dictum videri posset, nisi qui falsa libertatis opinione praecipitare ipsum conantur, suas ex adverso quasdam rationes obtenderent ad sententiam nostram oppugnandam. Congerunt primo absurda nonnulla, quibus eam in odium trahant, tanquam a sensu quoque communi abhorrentem; postea scripturae testimoniis cum ea congrediuntur. Utrasque machinas ordine retundemus. Si peccatum, aiunt, necessitatis est, iam desinit esse peccatum; si voluntarium est, ergo vitari potest. Haec Pelagii quoque arma erant ad impetendum Augustinum; cuius tamen nomine illos nolumus praegravari, donec de re ipsa satisfactum a nobis fuerit. Nego igitur peccatum ideo minus debere imputari, quod necessarium est; nego rursum, consequi quod inferunt, evitabile esse, quia voluntarium sit. Si quis enim disceptare cum Deo velit, et hoc praetextu iudicium subterfugere, quoniam aliter non potuerit, habet paratam responsionem *quam alibi attulimus, non ex creatione esse sed naturae corruptela, quod homines peccato mancipati nihil velle possunt nisi malum.* Unde enim ista *quam improbi libenter praetexerent* impotentia, nisi quod *Adam ultro se diaboli tyrannidi addixit? Hinc ergo vitiositas, cuius vinculis tenemur constricti, quod primus* homo defecit a suo opifice. Huius defectionis si merito rei tenentur universi homines, ne se necessitate excusatos putent, in qua ipsa luculentissimam habent damnationis suae causam. *Atque hoc supra clare explicui, et in diabolo ipso exemplum proposui, unde pateret non minus voluntarie peccare qui necessario peccat; sicuti rursum in electis angelis quum voluntas indeclinabilis sit a bono, non desinit tamen voluntas esse. Quod idem Bernardus* [1]) *quoque scite docet, nos ideo miseriores esse, quod voluntaria est necessitas; quae tamen nos sibi addictos ita constringit, ut servi simus peccati, sicuti ante retulimus.* Secundum ratiocinationis membrum vitiosum est: quia a voluntario *perperam transsilit* ad liberum; nos autem supra evicimus, voluntarie fieri quod liberae tamen electioni non subiaceat.

2. Subiiciunt, nisi ex libera arbitrii electione tum virtutes tum vitia procedunt, non esse consentaneum ut homini vel poena infligatur, vel praemium rependatur. Hoc argumentum, etsi aristotelicum est, fateor tamen a Chrysostomo et Hieronymo alicubi usurpatum. [2]) Pelagianis tamen fuisse familiare nec ipse Hieronymus dissimulat, ac ipsorum etiam verba refert: quod si gratia Dei in nobis agit, illa ergo, non nos qui non laboramus, coronabitur. De poenis respondeo, illas iure nobis irrogari, a quibus peccati culpa emanat. Quid enim refert, liberone iudicio an servili, modo voluntaria cupiditate peccetur; praesertim quum inde peccator arguatur homo, quia est sub servitute peccati? Quantum ad iustitiae praemia, magna vero absurditas, si fateamur illa ex Dei benignitate potius quam propriis meritis dependere. Quoties hoc apud Augustinum recurrit, non merita nostra Deum coronare sed sua dona; praemia autem vo-

---

1) De grat. et lib. arbit. ad Valent. c. 20. 2) *Vide editionis praecedentis Cap. II. §. 76—94.*

1) Serm. 81. in Cantica. 2) In epist. ad Ctesiphont. et Dial. 1.

cari, non quae meritis nostris debeantur, sed quae gratiis iam collatis retribuantur? Acute sane hoc animadvertunt, nullum iam superesse locum meritis si non ex liberi arbitrii fonte prodeunt; sed quod istud tantopere dissentaneum ducunt, longe aberrant. Neque enim dubitat Augustinus passim pro necessario docere, quod ita nefas confiteri putant; quemadmodum ubi dicit:[1]) merita quorumlibet hominum quae sunt? quando ille non cum mercede debita, sed cum gratuita gratia venit, omnes peccatores solus a peccatis liber ac liberator invenit. Item:[2]) si reddetur tibi quod debetur, puniendus es; quid ergo fit? non tibi reddidit Deus debitam poenam, sed donat indebitam gratiam. Si vis esse alienus a gratia, iacta merita tua. Item:[3]) nihil es per te; peccata sunt tua, merita autem, Dei; supplicium tibi debetur, et quum praemium venerit, sua dona coronabit, non merita tua. *Eodem sensu alibi*[4]) *non gratiam ex merito, sed meritum ex gratia esse docet. Ac paulo post concludit Deum suis donis merita omnia praecedere, ut inde eliciat sua merita, et prorsus gratis dare, quia nihil invenit unde salvet.* Sed quid longiorem catalogum texere necesse est, quum subinde tales sententiae in eius scriptis recurrant? Atqui melius etiamnum hoc errore liberabit eos apostolus, si audiant quo ex principio sanctorum gloriam deducat. Quos elegit, eos vocavit; quos vocavit, eos iustificavit; quos iustificavit, eos glorificavit (Rom. 8, 29). Cur ergo, teste apostolo (2 Tim. 4, 8), coronantur fideles? Quia domini misericordia, non sua industria, et electi sunt et vocati et iustificati. Facessat ergo inanis hic timor, nulla fore amplius merita si liberum non stabit arbitrium. Stultissimum enim est ab eo absterreri ac refugere quo nos scriptura vocat. Si omnia accepisti, ait (1 Cor. 4, 7), quid gloriaris, quasi non acceperis? Vides ob id ipsum libero arbitrio adimere eum omnia, ne quem meritis locum relinquat. Sed *tamen ut inexhausta et multiplex est Dei beneficentia ac liberalitas*, quas gratias[5]) in nos confert, quia nostras facit, perinde ac nostras virtutes remuneratur.

3. Addunt quod ex Chrysostomo[6]) sumptum videri potest, quod si haec non sit voluntatis nostrae facultas, bonum aut malum eligere, aut omnes eiusdem naturae participes malos esse oporteret, aut omnes bonos. Nec longe abest ab eo, quicunque est scriptor ille operis, de vocatione gentium, qui sub Ambrosii nomine circumfertur, dum ratiocinatur,[7]) neminem unquam a fide fuisse recessurum nisi mutabilitatis conditionem Dei gratia nobis relinqueret. In quo mirum est tantos viros sibi excidisse. Quomodo enim Chrysostomo in mentem non venit, electionem Dei esse quae inter homines sic discernat? Nos quidem concedere minime formidamus, quod Paulus magna contentione asserit, omnes simul pravos esse et malitiae deditos; sed cum illo subiicimus, Dei misericordia fieri ne omnes in pravitate permaneant. Ergo quum pari morbo laboremus naturaliter omnes, soli illi convalescunt quibus medicam manum admovere Domino placuit. Alii, quos iusto iudicio praetermittit, in sua putredine tabescunt donec absumantur. Nec aliunde est quod alii ad finem perseverant, alii in coepto cursu prolabuntur. Siquidem et ipsa perseverantia donum Dei est, quod non omnibus promiscue largitur, sed quibus visum est impertit. Si causa differentiae requiritur, cur alii constanter perseverent, alii instabilitate deficiant, non alia nobis constat, nisi quod illos sua virtute roboratos sustinet Dominus, ne pereant; his, quo sint inconstantiae documenta, non eandem virtutem administrat.

4. Instant praeterea, frustra exhortationes suscipi, supervacuum esse admonitionum usum, ridiculas esse obiurgationes, nisi sit penes peccatorem parere. Similia olim quum obiectarentur Augustino, libellum de correptione et gratia scribere coactus fuit. Ubi etsi copiose illa diluit, ad hanc tamen summam adversarios revocat: o homo, in praeceptione cognosce quid debeas agere; in correctione cognosce tuo te vitio non habere; in oratione cognosce unde accipias quod vis habere. *Eiusdem fere argumenti est liber de spiritu et litera, ubi Deum legis suae praecepta non humanis viribus metiri docet, verum ubi iussit quod rectum est, gratis dare implendi facultatem suis electis. Nec vero haec res longae disceptationis est.* Primum non soli sumus in hac causa, sed Christus et omnes apostoli. Viderint isti quomodo superiores evadant in certamine, quod cum talibus antagonistis suscipiunt. Christus, qui testatur nos sine se nihil posse (Ioann. 15, 5), an ideo minus reprehendit et castigat eos qui extra se ipsum male agebant? an ideo minus exhortatur ut quisque bonis operibus incumbat? Paulus quam severe in Corinthios invehitur ob caritatis neglectum? Iisdem tamen demum caritatem a domino dari flagitat. Testatur in epistola ad Romanos (9, 16), non esse volentis, neque currentis, sed miserentis Dei; non desinit tamen postea et admonere et hortari et corripere. Cur non ergo Dominum interpellant, ne ita ludat operam, ab hominibus ea exigendo quae solus ipse dare potest, ea castigando quae gratiae eius defectu admittuntur? Paulum cur non admonent ut parcat iis, quorum in manu non est velle aut currere, nisi praeeunte Dei misericordia, quae nunc ipsos destituit? Quasi vero non optima doctrinae suae ratio Domino constet, quae

1) In Psal. 70. Serm. 1. 2) In Psal. 31. Serm. 2, 7. 3) Epist. 52 (155). 4) De verb. Apost. Serm. 15. (169, 8). 5) *Libri nonnulli recentiores male:* gratia (1607. 1617. 1654. 1667). 6) Homil. 22. in Genes. 7) Libr. 2. c. 4.

in promptu se offert religiosius quaerentibus. Doctrina certe et exhortatio et obiurgatio quantum per se efficiant ad aminum immutandum indicat Paulus, dum scribit (1 Cor. 3, 7), neque qui plantat esse aliquid, neque qui rigat, sed Dominum, qui incrementum dat, solum efficaciter agere. *Sic Mosen severe videmus legis praecepta sancire, et prophetas acriter instare, et minari transgressoribus, quum tamen fateantur tunc sapere demum homines, ubi cor illis datur ad intelligendum; proprium Dei opus esse, corda circumcidere, et pro lapideis dare carnea; legem suam inscribere visceribus; denique animas innovando, facere ut efficax sit doctrina.*

5. Quorsum ergo exhortationes? nempe si *ab impiis* obstinato corde *spernuntur*, in testimonium illis futurae sunt, ubi ad Domini tribunal ventum fuerit; quin etiam iam nunc illorum conscientiam verberant ac feriunt; quia, utcunque irrideat *protervissimus quisque*, improbare tamen non potest. Sed quid faciat *miser homuncio, inquies*, quando cordis mollities, quae ad obedientiam necessaria erat, illi denegatur? Imo quid tergiversatur, quum duritiem nulli nisi sibi ipsi imputare queat? Itaque impii, libenter eas eludere parati si liceat, velint, nolint, earum virtute *prosternuntur*. Praecipua autem utilitas erga fideles consideranda est: in quibus ut omnia per spiritum suum agit Dominus, ita verbi sui instrumentum non praetermittit, et illud ipsum non sine efficacia usurpat. Stet ergo quod verum est, totam piorum virtutem in Dei gratia sitam esse, *secundum illud prophetae* (Ez. 11, 19) *dictum: dabo illis cor novum ut in illis ambulent. Atqui excipies*, cur iam admonentur officii sui, ac non potius sinuntur spiritus directioni? cur hortationibus sollicitantur, quando festinare magis nequeunt quam fert spiritus incitatio? cur castigantur si quando a via deflexerunt, quando necessaria carnis infirmitate lapsi sunt? O homo, quis es qui legem imponas Deo? Si ad recipiendam hanc ipsam gratiam, qua fit ut hortationi pareatur, per hortationem vult nos praeparari, quid habes quod in ea oeconomia mordeas vel sugilles? Si nihil exhortationes reprehensionesque apud pios aliud proficerent, nisi ut peccati redarguerent, essent eo ipso reputandae non prorsus inutiles. Nunc quum agente intus spiritu ad inflammandum boni desiderium, ad discutiendum torporem, ad eximendam iniquitatis voluptatem et venenatam dulcedinem, contra autem, ad odium taediumque generandum plurimum valeant, quis audeat superfluas cavillari? Si quis clariorem desiderat responsionem, sic habeat: bifariam Deus in electis suis operatur: intus, per spiritum; extra per verbum. Spiritu, mentes illuminando, corda in iustitiae amorem cultumque formando, novam eos creaturam facit. Verbo, ad eandem renovationem expetendam, quaerendam, assequendam excitat. Utroque manus suae efficaciam pro dispensationis suae modo exserit. Verbum idem dum reprobis destinat, etsi non in eorum correctionem, in alium tamen usum valere facit: quo in praesens conscientiae testimonio urgeantur, et in iudicii diem magis reddantur inexcusabiles. *Sic Christus, quamvis pronuntiet neminem ad se venire nisi quem pater traxerit* (Ioann. 6, 44 et 45), *et electos venire postquam a patre audierint et didicerint, non tamen ipse doctoris munus negligit, sed voce sua sedulo invitat, quos intus a spiritu sancto doceri necesse est ut aliquid proficiant. Apud reprobos admonet Paulus* (2 Cor. 2, 16) *non otiosam esse doctrinam, quia illis odor est mortis in mortem, suavis tamen odor Deo.*

6. In congerendis scripturae testimoniis valde sunt laboriosi; idque sedulo faciunt, ut, quoniam pondere nequeunt, numero saltem nos adobruant. Sed quemadmodum in proeliis, ubi ad manus ventum est, imbellis multitudo, quantumlibet pompae et ostentationis habeat, paucis ictibus protinus funditur ac fugatur, ita nobis facillimum erit illos cum sua turba disiicere. Quia enim in paucissimos scopos coeunt loci omnes, quibus adversum nos abutuntur, ubi in suas classes distributi fuerint, compluribus una responsione satis fiet; singulis dissolvendis incumbere necesse non erit. Praecipuum robur locant in praeceptis: quae putant facultatibus nostris sic attemperata esse, ut quidquid ab illis exigi probatum sit, his praestari posse necessario consequatur. Ergo singula percurrunt, et ex illis virium nostrarum modum metiuntur. Aut enim, inquiunt, illudit nobis Deus, quum sanctitatem, pietatem, obedientiam, castitatem, dilectionem, mansuetudinem imperat; quum immunditiam, idololatriam, impudicitiam, iram, rapinam, superbiam, et similia interdicit; aut ea tantum requirit, quae sunt in nostra potestate. Porro omnia fere quae accumulant praecepta, in tres species distinguere licet. Alia primam ad Deum conversionem exigunt; alia simpliciter de legis observatione loquuntur; alia perseverare in recepta Dei gratia iubent. De omnibus in genere disseramus, tum descendemus ad formas ipsas. Hominum facultates ad divinae legis praecepta extendere, vulgare id quidem iamdiu esse coepit, et nonnullam speciem habet; sed a rudissima legis ignorantia prodiit. Nam qui pro ingenti piaculo ducunt, si dicatur legis observationem esse impossibilem, validissimo scilicet argumento insistunt, frustra alias datam esse legem. Perinde enim loquuntur ac si nusquam Paulus de lege loquutus esset. Quid enim, quaeso, ista sibi volunt, legem propter transgressiones positam esse (Gal. 3, 19); per legem esse cognitionem peccati (Rom. 3, 20); legem peccatum efficere (ibid. 7, 7); subingressam esse ut abundaret delictum (Rom. 5, 20)? An ad nostras vires limitandam fuisse, ne frustra daretur?

Quin potius longe supra nos positam, quo impotentiam nostram convinceret. *Certe ex eiusdem definitione finis legis ac complementum est caritas* (1 Tim. 1, 5). *Atqui dum ea Thessalonicensium animos repleri optat* (1 Thess. 3, 12), *satis fatetur sine profectu in auribus nostris sonare legem, nisi totam eius summam cordibus nostris Deus inspiret.*

7. Equidem si scriptura nihil aliud doceret, quam legem esse vitae regulam, ad quam studia nostra componere debeamus, ego quoque citra moram pedibus in eorum sententiam descenderem. Sed quum multiplicem legis usum diligenter ac perspicue nobis explicet, ex illa potius interpretatione, quid lex in homine valeat, considerare convenit. Quantum praesentis causae refert, simul ac quid agendum sit nobis praescripsit, obediendi virtutem a Dei bonitate esse docet; ideoque ad preces invitat quibus eam nobis dari postulemus. Si solum exstaret imperium, nulla promissio, tentandae essent vires, an ad respondendum imperio sufficerent; sed quum simul promissiones connectantur, quae in divinae gratiae auxilio non modo subsidium, sed totam virtutem nobis esse sitam clamant, illae satis superque testantur nos prorsus ineptos, nedum impares, observandae legi esse. Quare ne amplius ista virium nostrarum cum legis praeceptis proportio urgeatur, ac si Dominus, quam in lege daturus erat iustitiae regulam, ad modulum nostrae imbecillitatis exegisset. Magis ex promissionibus reputandum, quam simus ipsi a nobis imparati, qui omni in parte tantopere eius gratia indigemus. Sed cui, aiunt, verisimile fiet, Dominum truncis ac lapidibus legem destinasse? Neque id quispiam persuadere molitur. Non enim aut impii saxa sunt aut stipites, dum adversari Deo suas libidines per legem edocti, suo ipsorum testimonio rei fiunt; aut pii, dum suae impotentiae admoniti, ad gratiam confugiunt. Quo pertinent istaé solennes Augustini [1]) sententiae: iubet Deus quae non possumus, ut noverimus quid ab ipso petere debeamus; magna est praeceptorum utilitas, si libero arbitrio tantum detur, ut gratia Dei amplius honoretur; fides impetrat quod lex imperat, imo ideo lex imperat, ut impetret fides quod imperatum erat per legem; imo fidem ipsam exigit a nobis Deus, et non invenit quod exigat, nisi dederit quod inveniat. Item: det Deus quod iubet, et iubeat quod velit.

8. Id, recensendis tribus praeceptorum formis quas superius attigimus, clarius cernetur. Iubet saepius Dominus tum in lege, tum in prophetis, ut ad se convertamur. At succinit ex adverso propheta (Ier. 31, 18): converte me Domine, et convertar; postquam enim convertisti me, egi poenitentiam, etc. Iubet ut praeputia cordis nostri circumcidamus. At per Mosen denuntiat, istam circumcisionem manu sua fieri (Deut. 30, 6). Cordis novitatem passim requirit; sed alibi a se dari testatur (Ez. 36, 26). Quod autem promittit Deus, ut Augustinus ait, [1]) non facimus ipsi per arbitrium vel naturam; sed facit ipse per gratiam. Atque haec observatio est, quam idem ipse inter regulas Ticonii quinto [2]) loco enumerat, ut bene distinguamus inter legem et promissiones, vel inter mandata et gratiam. Eant nunc qui ex praeceptis colligunt ecquid homo valeat ad obedientiam, ut Dei gratiam perimant, per quam praecepta ipsa adimplentur. Secundi generis praecepta simplicia sunt, quibus Deum colere, eius voluntati servire et adhaerere, eius placita observare, eius doctrinam sequi iubemur. Sed innumeri sunt loci, qui testificentur illius esse donum, quidquid iustitiae, sanctitatis, pietatis, puritatis haberi potest. Ex tertio genere erat illa, quae a Luca refertur Pauli et Barnabae exhortatio ad fideles, ut in gratia Dei permanerent (Act. 13, 43). Sed unde illa constantiae virtus petenda sit, alio loco idem Paulus tradit. Quod superest, inquit (Eph. 6, 10), fratres, sitis fortes per Dominum. Alibi (ibid. 4, 30) vetat ne contristemus spiritum Dei, quo obsignati sumus in diem redemptionis nostrae. Sed quod illic exigit, quia praestari ab hominibus non poterat, Thessalonicensibus a Domino imprecatur (2 Thess. 1, 11), nempe ut dignos habeat eos vocatione sua sancta, et impleat bonum omne propositum bonitatis suae, opusque fidei in illis. *Eodem modo in secunda ad Corinthios epistola, de eleemosynis tractans, bonam et piam eorum voluntatem saepius commendat: paulo post tamen gratias agit Deo, qui posuit in corde Titi ut exhortationem susciperet* (2 Cor. 8, 16). *Si ne oris quidem officium ad alios hortandos praestare Titus potuit nisi quatenus suggessit Deus, quomodo alii ad agendum voluntarii fuissent, nisi Deo ipso corda eorum dirigente?*

9. Cavillantur haec omnia testimonia astutiores: quia nihil impediat quominus ipsi conferamus nostras vires, et infirmis conatibus Deus suppetias ferat. Afferunt etiam locos ex prophetis, ubi conversionis nostrae effectus inter Deum et nos videtur dimidiari. Convertimini ad me, et ego convertar ad vos (Zach. 1, 3). Quales nobis suppetias Dominus ferat, supra demonstratum est: neque hic opus est repetere. Unum hoc duntaxat mihi concedi volo, frustra implendae legis facultatem in nobis requiri, quia eius obedientiam nobis Dominus imperet, quando constat omnibus Dei praeceptis adimplendis et necessariam esse gratiam legislatoris,

1) In Enchir. ad Laurent. 31 s. De gratia et lib. arbitr. c. 16. Homil. 29. in Ioann. Epist. 24.

1) Lib. de doctrin. Christ. 3, 33. 2) *imo tertio.*

et nobis promissam, *quia inde patet, saltem plus a nobis exigi quam simus solvendo. Nec vero ullis cavillis dilui potest illud Ieremiae* (31, 32), *irritum fuisse pactum Dei percussum cum veteri populo, quia literale tantum erat; non aliter autem sanciri quam ubi accedit spiritus, qui ad obediendum corda format.* Neque eorum errori adstipulatur sententia illa: convertimini ad me et convertar ad vos. Siquidem illic Dei conversio notatur, non qua cor nostrum ad resipiscentiam renovat, sed qua se benevolum ac propitium rerum prosperitate testatur; quemadmodum rebus adversis offensionem interdum indicat. Quoniam igitur multis miseriarum et calamitatum formis vexatus populus, aversum a se Deum querebatur, respondet non defuturam illis suam benignitatem si ad vitae rectitudinem, et ad se ipsum, qui est iustitiae exemplar, redeant. Perperam ergo detorquetur locus, dum eo trahitur ut opus conversionis videatur inter Deum et homines partiri. Haec eo brevius perstrinximus, quod huic argumento proprius in legis tractatione locus erit.

10. Secundus argumentorum ordo superiori finitimus est. Allegant promissiones, quibus Dominus cum voluntate nostra paciscitur. Quales sunt: quaerite bonitatem et non malitiam, et vivetis (Am. 5, 14). Si volueritis et audieritis, bona terrae comedetis; quod si nolueritis, gladius devorabit vos: quia os Domini loquutum est (Ies. 1, 19). Item: si abstuleris abominationes tuas a facie mea, non expelleris; si audieris vocem Iehovae Dei tui, et facias et custodias omnia mandata eius, faciet te Dominus excelsiorem cunctis gentibus terrae (Ier. 4, 1; Deut. 28, 1). Et reliquae similes. Importune et per ludibrium, quae Dominus in promissionibus offert beneficia, voluntati nostrae delegari putant, nisi nostrum sit illa vel stabilire, vel irrita facere. Et sane rem istam facundis querimoniis amplificare promptum est; nos crudeliter a Domino illudi, quum benignitatem suam a voluntate nostra pendere denuntiat, si voluntas ipsa nostri *iuris* non est; egregiam vero fore hanc liberalitatem Dei, si beneficia sua ita nobis exponat, ne fruendi ulla sit facultas; miram promissionum certitudinem, quae ut nunquam impleantur, a re impossibili dependeant. De promissionibus eiusmodi quae conditionem habent appositam, alibi dicemus, ut palam futurum sit, in earum impossibili complemento nihil esse absurdi. Quantum ad hunc locum attinet, nego Deum inhumaniter illudere nobis, dum nos ad beneficia sua demerenda invitat, quos novit esse prorsus impotentes. Siquidem quum fidelibus iuxta et impiis offerantur promissiones, suum apud utrosque usum habent. Quemadmodum praeceptis impiorum conscientias pungit Deus, ne suaviter nimium in peccatis delicientur, nulla iudiciorum suorum memoria, ita in promissionibus quodammodo eos attestatur, quam indigni sint sua benignitate. Quis enim aequissimum et convenientissimum esse neget, Dominum iis benefacere a quibus colitur? maiestatis autem suae contemptores pro sua severitate ulcisci? Rite ergo et ordine agit Deus, dum impiis peccati compedibus devinctis, hanc legem in promissionibus dicit, tum demum sua beneficia percepturos, si a pravitate discesserint; vel ob hoc solum, ut intelligant se ab iis merito excludi, quae veris Dei cultoribus debentur. Rursum, quia modis omnibus ad implorandam suam gratiam fideles exstimulare studet, nequaquam erit absonum, si quod illum multo cum fructu agere praeceptis erga eos ostendimus, id quoque promissionibus tentet. De voluntate Dei praeceptis edocti, miseriae nostrae admonemur, qui sic ab illa toto pectore dissidemus; simul instigamur ad invocandum eius spiritum, per quem in rectam viam dirigamur; sed quia praeceptis ignavia nostra non satis acuitur, subduntur promissiones, quae dulcedine quadam ad eorum amorem nos alliciant. Quo autem maiore tenemur iustitiae desiderio, eo fimus ad quaerendam Dei gratiam ferventiores. En quomodo illis obtestationibus: si volueritis, si audieritis, neque volendi audiendive liberam facultatem nobis Dominus tribuat, neque tamen ob impotentiam nos ludibrio habeat.

11. Habet et tertia classis multam cum illis affinitatem. Locos enim producunt quibus ingrato populo Deus exprobrat, per eum duntaxat stetisse, quominus ab indulgentia sua omne genus bonorum receperit. Cuius generis sunt isti: Amalec et Chananaeus ante vos sunt, quorum gladio corruetis, eo quod nolueritis acquiescere Domino (Num. 14, 43). Quia vocavi vos, et non respondistis, faciam huic domui sicut feci Silo (Ier. 7, 13). Item (ibid. v. 28): haec gens non audivit vocem Domini Dei sui, nec recepit disciplinam: ideo proiecta est a Domino. Item (Ier. 32, 32 seqq.): quia indurastis cor vestrum, et noluistis obedire Domino, haec omnia mala evenerunt vobis. Tales exprobrationes, inquiunt, quomodo adversus eos congruerent, quibus extemplo respondere liceat: nobis vero prosperitas cordi erat, adversa timebamus; quod autem illius adipiscendae, horum vitandorum causa, Domino non paruimus, nec vocem eius auscultavimus, eo factum est, quia peccati dominationi obnoxiis liberum non fuit. Frustra igitur mala nobis exprobrantur, quae effugere non fuit nostrae potestatis. Sed, omisso necessitatis obtentu in quo infirmum est ac futile patrocinium, rogo possintne culpam deprecari? Nam si culpae alicuius tenentur convicti, non abs re Dominus exprobrat, eorum perversitate factum esse quominus suae clementiae fructum sentirent. Respondeant ergo, possintne infitiari causam contumaciae, pravam suam voluntatem fuisse? Si mali fontem

intra se reperiunt, quid vestigandis extraneis caussis inhiant, ne sibi fuisse exitii autores videantur? Quod si verum est, suo, non alieno vitio, et divinis beneficiis privari peccatores, et ultionibus castigari, magna ratio est, cur istas exprobrationes ex ore Dei audiant. Ut si obstinate in vitiis pergant, discant in calamitatibus suam potius nequitiam accusare et detestari, quam Deum iniquae saevitiae insimulare; si docilitatem non exuerunt, peccatorum taedio capti (quorum merito miseros se ac perditos vident) in viam redeant, ac id ipsum seria confessione agnoscant quod Dominus obiurgando commemorat. In quem usum illas, quae citantur, prophetarum obiurgationes apud pios profecisse, ex solenni Danielis oratione constat, quae habetur capite nono. Prioris autem usus exemplum intuemur in Iudaeis, quibus suarum miseriarum causam enarrare Ieremias (7, 27) iubetur; quum tamen non aliter casurum esset quam Dominus praedixerat: loqueris ad eos omnia verba haec, et non audient te; vocabis eos, et non respondebunt tibi. Quorsum igitur canebatur surdis? ut nolentes ac inviti intelligerent verum esse quod audiebant: nefarium esse sacrilegium, si malorum suorum culpam, quae in ipsis residebat, Deo transscriberent. Paucis his solutionibus expedire te facillime possis ab immensa testimoniorum congerie, quam ad erigendum liberi arbitrii simulacrum hostes gratiae Dei struere solent, tam ex praeceptis quam ex obtestationibus adversus legis transgressores. *Probrose de Iudaeis in Psalmo* (78, 8) *refertur: generatio prava quae non direxit cor suum. Alio etiam Psalmo* (95, 8) *hortatur propheta suae aetatis homines, ne obdurent corda sua; nempe quia omnis contumaciae culpa in hominum pravitate haeret. Sed stulte inde colligitur, cor in utramque partem esse flexibile, cuius praeparatio a Deo est. Dicit propheta* (Psal. 119, 112): *inclinavi cor meum ad observanda praecepta tua; nempe quia libenter et hilari animi propensione Deo se addixerat, neque tamen se inclinationis autorem esse iactat, quam in eodem Psalmo fatetur Dei esse donum. Itaque tenenda Pauli admonitio, dum fideles iubet* (Phil. 2, 12) *operari salutem suam cum timore et tremore, quia Deus est qui operatur et velle et perficere. Agendi quidem partes illis assignat, ne indulgeant carnis torpori; sed metum et sollicitudinem praecipiens sic eos humiliat, ut meminerint hoc ipsum, quod agere iubentur, proprium esse Dei opus. Quo diserte exprimit, passive, ut ita loquar, agere fideles quatenus e coelo suggeritur facultas, ut nihil sibi prorsus arrogent. Proinde, dum nos hortatur Petrus* (2 Petr. 1, 5), *ut subministremus in fide virtutem, non concedit nobis secundas partes quasi separatim quidquam agamus, sed tantum carnis pigritiem expergefacit, qua plerumque suffocatur ipsa fides. Eodem spectat illud Pauli* (1 Thess. 5, 19): *spiritum ne extinguatis, quia subinde obrepit fidelibus ignavia, nisi corrigatur. Si quis tamen inde inferat, in eorum esse arbitrio fovere oblatam lucem, facile refutabitur eius inscitia, quia haec ipsa sedulitas quam requirit Paulus* (2 Cor. 7, 1), *nonnisi a Deo est. Nam et saepe iubemur ab omni inquinamento nos purgare, quum spiritus sibi uni consecrandi munus vendicet. Denique per concessionem ad nos transferri quod in Deum competit, ex Ioannis verbis palam est: quisquis ex Deo est, servat se ipsum* (1 Ioann. 5, 18). *Vocem hanc arripiunt liberi arbitrii praecones, quasi partim Dei virtute, partim nostra servemur. Quasi vero hanc ipsam custodiam, cuius apostolus meminit, non habeamus e coelo. Unde et patrem rogat Christus* (Ioann. 17, 15), *ut nos a malo servet. Et scimus pios, dum adversus satanam militant, non aliis quam Dei armis victoriam consequi. Itaque Petrus, ubi animas purificare iussit in obedientia veritatis, mox correctionis vice addit, per spiritum* (1 Petr. 1, 22). *Denique, quam nihili sint omnes humanae vires in certamine spirituali, breviter ostendit Ioannes, quum tradit* (1 Ioann. 3, 9), *non posse peccare qui ex Deo geniti sunt, quia semen Dei in illis manet. Ac rationem alibi* (5, 4) *reddit, quod fides nostra sit victoria quae vincit mundum.*

12. Citatur tamen de lege Mosis testimonium, quod solutioni nostrae valde adversari videtur. Nam ille populum post legem promulgatam, hunc in modum contestatur (Deut. 30, 11): mandatum hoc quod praecipio tibi hodie non est occultum, neque procul positum, neque in coelo situm, sed iuxta te est, in ore tuo et in corde tuo, ut facias illud. Haec certe si de nudis praeceptis dicta intelligantur, fateor, ad causam praesentem habere non parum momenti. Nam etsi eludere levis operae fuerit, quod hic non de observationis sed cognitionis facilitate et proclivitate agatur, nonnullum tamen scrupulum sic quoque forsan relinquerent. Verum omnem nobis dubitationem eximit apostolus, non ambiguus interpres, qui de evangelii doctrina Mosen hic loquutum esse affirmat (Rom. 10, 8). Quod si quis refractarius contendat, violenter a Paulo detorta fuisse ut ad evangelium trahi possent, quanquam impietate non carebit eius audacia, est tamen quo praeter apostoli autoritatem redarguatur. Nam si de solis praeceptis loquebatur Moses, vanissima confidentia populum inflabat. Quid enim aliud quam se praecipitassent, si legis observationem aggressi forent suis viribus tanquam sibi non difficilem? Ubi ergo legis observandae ista tam obvia facilitas, quando nullus nisi per exitiale praecipitium patet accessus? Proinde nihil certius est quam Mosen his verbis misericordiae foedus comprehendisse, quod una cum legis exactione promulgaverat. Nam et paucis ante versibus (Deut. 30, 8) docuerat, circumcidi manu Dei oportere corda

nostra, ut ipsum diligamus. Ergo hanc, de qua mox loquitur, facilitatem non in hominis virtute, sed in ope ac praesidio spiritus sancti posuit, qui opus suum potenter in nostra infirmitate peragit. Quanquam nec de praeceptis simpliciter intelligendus est locus, sed magis de promissionibus evangelicis, quae adeo comparandae iustitiae facultatem in nobis non stabiliunt ut eam prorsus evertant. Id reputans Paulus, non sub dura illa, ardua et impossibili conditione salutem in evangelio proponi, qua nobiscum lex agit (nempe ut ipsam ii demum assequantur qui mandata omnia impleverint), sed facili, expedita, et expositi accessus, hoc testimonio confirmat. Nihil ergo hoc testimonium ad vendicandam humano arbitrio libertatem.

13. Obiectari solent et alii quidam loci quibus ostenditur, Deum interdum, reducto gratiae suae subsidio, explorare homines, et exspectare quorsum convertant sua studia. Qualiter est apud Oseam (5, 15): vadam ad locum meum donec ponant in corde suo, et quaerant faciem meam. Ridiculum, aiunt, erat, si consideraret Dominus an Israel faciem suam quaesiturus esset, nisi flexibiles fuissent animi, qui utrovis suopte ingenio inclinare possent. Quasi vero istud non sit in prophetis usitatissimum, Deo speciem aspernantis ac proiicientis populum prae se ferre, donec vitam in melius emendarit. Sed quid tandem ex talibus minis adversarii elicient? Si volunt, populum a Deo derelictum conversionem a se ipso posse meditari, tota scriptura reclamante id facient; si necessariam Dei gratiam ad conversionem fatentur, quid nobiscum litigant? At necessariam ita concedunt ut suam homini velint servatam facultatem. Unde id probant? certe non ex loco illo, neque similibus. Aliud est enim secedere ab homine, et respicere quid sibi permissus relictusque agat; aliud, vires eius aliquantulas pro modo imbecillitatis adiuvare. Quid ergo, dicet quispiam, insinuant istae formulae? Respondeo, perinde valere ac si ita loqueretur Deus: quandoquidem monendo, hortando, increpando nihil apud contumacem hunc populum proficitur, subducam me paulisper, et eum affligari tacitus sinam. Videbo an aliquando eum post longas calamitates capiat mei recordatio, ut quaerat faciem meam. Abscedere autem Dominum procul, signat prophetiam submovere. Speculari ecquid facturi sint homines, significat tacitum et quasi se dissimulantem afflictionibus variis eos ad tempus exercere. Utrumque facit quo nos magis humiliet. Citius enim contunderemur rerum adversarum flagellis quam corrigeremur, nisi spiritu suo nos ad eam docilitatem componeret. Porro ubi Dominus, infracta nostra pervicacia offensus et tanquam fatigatus, nos paulisper omittit (submoto scilicet verbo suo, in quo praesentiam quandam sui exhibere solet) et experimentum capit quid se absente facturi simus, inde falso colligitur, aliquas esse liberi arbitrii vires quas contempletur et exploret; quando non in alium id finem facit quam ut ad recognoscendam nostram οὐδένειαν nos adigat.

14. Pugnant etiam ex perpetua loquendi ratione, quae tum in scripturis, tum in hominum sermonibus observatur. Siquidem bona opera nuncupantur nostra, et quod sanctum placitumque Domino est, non minus facere quam peccata perpetrare dicimur. Quod si peccata iure nobis imputantur, veluti a nobis profecta, certe et in iustitiis aliquid nobis assignandum eadem ratione erit. Neque enim consentaneum esset rationi, ut ea diceremur facere quibus agendis proprio motu inhabiles, instar lapidum a Deo moveremur. Ut ergo Dei gratiae primas demus, nostram tamen operam vel secundarias tenere partes illae loquutiones indicant. Si unum illud urgeretur, bona opera nostra nuncupari, ego vicissim obiicerem, panem nuncupari nostrum quem nobis dari a Deo poscimus. Quid ex possessionis titulo percipient, quam Dei benignitate ac gratuito munere nostrum fieri, quod minime alias nobis debetur? Ergo aut eandem in oratione dominica rideant absurditatem; aut ne pro ridiculo habeant quod nostra vocantur bona opera, in quibus nihil habemus proprium nisi ex Dei largitate. Atqui istud aliquanto est validius, quod nos ipsos Deum colere, servare iustitiam, obedire legi, bonis operibus studere scriptura saepe affirmat. Haec quum sint propria mentis et voluntatis officia, quomodo conveniret ad spiritum haec referri, et simul nobis tribui, nisi quaedam esset studii nostri cum divina virtute communicatio? His tricis nullo labore nos exsolvemus, si rite modum reputemus quo in sanctis agit spiritus Domini. Extranea est illa similitudo qua nos invidiose gravant. Quis enim ita desipit ut hominis motionem a iactu lapidis nihil differre autumet? Neque vero quidquam simile consequitur ex nostra doctrina. In naturales hominis facultates referimus, approbare, respuere, velle, nolle, eniti, resistere; *nempe* approbare vanitatem, respuere solidum bonum, velle malum, nolle bonum, eniti ad nequitiam, resistere iustitiae. Quid hic agit Dominus? Si eiusmodi pravitate uti vult tanquam irae suae instrumento, dirigit ac destinat quo libuerit, ut per vitiosam manum bonum suum opus exsequatur. Scelestum igitur hominem, qui Dei potentiae sic servit, dum libidini tantum suae obsequi studet, an cum saxo conferemus, quod alieno impetu vibratum, nec motu, nec sensu, nec voluntate propria fertur? Videmus quantum sit discriminis. Quid vero in bonis, de quibus praecipua est quaestio? Ubi regnum in illis suum erigit, voluntatem, ne vagis libidinibus sursum deorsum raptetur pro naturae inclinatione, per spiri-

tum suum cohibet; quo in sanctitatem ac iustitiam propendeat, ad iustitiae suae regulam flectit, componit, format, dirigit; ne titubet aut concidat, spiritus sui virtute stabilit ac confirmat. *Qua ratione Augustinus,*[1]) *dices mihi, inquit, ergo agimur, non agimus: imo agis, et ageris; et tunc bene agis, si a bono agaris. Spiritus Dei qui te agit, agentibus adiutor est, nomen adiutoris praescribit, quod et tu aliquid agas. Priore membro admonet actionem hominis non tolli spiritus sancti motu, quia a natura est voluntas, quae regitur ut ad bonum aspiret. Quod autem mox adiungit, ex nomine auxilii posse colligi nos etiam aliquid agere, non convenit ita accipere, quasi seorsum aliquid nobis tribuat; sed ne foveat in nobis ignaviam, sic Dei actionem cum nostra conciliat ut velle sit a natura, bene autem velle a gratia. Ideo paulo ante dixerat: nisi Deus nos adiuvet, non modo vincere,*[2]) *sed neque pugnare poterimus.*

15. Hinc apparet, gratiam Dei (*ut hoc nomen sumitur ubi de regeneratione est sermo*) esse spiritus regulam ad dirigendam ac moderandam hominis voluntatem. Moderari non potest quin corrigat, quin reformet, quin renovet (unde dicimus principium regenerationis esse, ut quod nostrum est aboleatur) simul quin moveat, agat, impellat, ferat, teneat. Unde vere dicimus illius in solidum esse omnes quae inde emanant actiones. Interim non negamus verissimum esse quod Augustinus docet, non destrui gratia voluntatem, sed magis reparari; quia utrumque optime constat: ut instaurari dicatur hominis voluntas, dum correcta vitiositate et perversitate ad veram iustitiae regulam dirigitur; et simul nova in homine voluntas dicatur creari, quia sic vitiata corruptaque est, ut novum penitus ingenium induere necesse habeat. Nihil iam obstat quominus rite agere dicamur quod agit spiritus Dei in nobis, *etiamsi nihil a se ipsa conferat nostra voluntas quod ab eius gratia separetur. Ideoque memoria tenendum quod alibi ex Augustino citavimus, frustra quosdam satagere ut in hominis voluntate quidquam boni proprium reperiant; quidquid enim mixturae ex liberi arbitrii virtute afferre student homines ad Dei gratiam, nihil aliud quam eius corruptio est: perinde ac si quis lutosa et amara aqua vinum dilueret. Etsi autem quidquid in voluntate boni est, ex mero spiritus instinctu provenit, quia tamen nobis naturaliter ingenitum est velle, non abs re ea agere dicimur quorum laudem sibi iure Deus vendicat;* primum, quia nostrum est eius benignitate quidquid operatur in nobis, modo non a nobis esse intelligamus; deinde quia nostra est mens, nostra voluntas, nostrum studium, quae ab eo in bonum diriguntur.

16. Quae praeterea hinc inde testimonia corradunt, mediocribus etiam ingeniis non multum facessent negotii, quae superiores modo solutiones probe imbiberint. Citant ex Genesi sententiam illam (4, 7): sub te erit appetitus eius, et tu dominaberis illi; quam de peccato interpretantur, ac si Cain promitteret Dominus, non fore in animo eius vim superiorem peccati, si in eo perdomando laborare vellet. Nos autem magis congruere dicimus ordini orationis, ut de Abele accipiatur hoc dictum. Illic enim iniquitatem invidiae quam in fratrem Cain conceperat, arguere propositum est Deo. Id facit duplici ratione: quod frustra meditabatur scelus quo fratrem praecelleret apud Deum, apud quem nullus est honor nisi iustitiae; deinde quod nimium ingratus esset iam accepto Dei beneficio, qui ne subiectum quidem suo imperio fratrem ferre posset. Verum ne hanc interpretationem ideo videamur amplexari quod altera nobis contraria sit, demus sane de peccato loquutum fuisse Deum. Si ita est, aut promittit hoc Dominus quod denuntiat, aut iubet. Si iubet, nullam inde probationem facultatis humanae sequi iam demonstravimus; si promittit, ubi promissionis complementum, quando peccato, cui dominari ipsum oportebat, Cain succubuit? Promissioni inclusam dicent tacitam conditionem ac si diceretur, victoriam reportaturum fuisse si certaret; sed quis recipiat istas ambages? Nam si ad peccatum refertur ista dominatio, nemo ambigat imperativam esse orationem, in qua non definitur quid possimus, sed quid vel supra potestatem debeamus. *Quanquam et res ipsa et ratio grammaticae postulant, comparationem fieri Cain et Abelis: quia*[1]) *primogenitus frater minori posthabitus non fuisset, nisi proprio scelere deterior.*

17. Utuntur et testimonio apostoli, quia dicit non esse volentis, nec currentis, sed miserentis Dei (Rom. 9, 16): ex quo eliciunt, aliquid esse in voluntate et conatu, quod per se licet imbecillum, misericordia Dei *adiutum, prospero successu non careat.* Atqui si sobrie pensitarent quae illic causa tractetur a Paulo, ista sententia non adeo inconsiderate abuterentur. Scio eos posse Origenem et Hieronymum[2]) citare suae expositionis suffragatores; possem et illis vicissim Augustinum opponere; sed quid illi opinati sint nostra nihil refert, si constat quid voluerit Paulus. Illic docet, iis demum paratam esse salutem quos sua misericordia Dominus dignetur; ruinam et interitum manere quoscunque non elegerit. Reproborum sortem sub Pharaonis exemplo demonstraverat; gratuitae quoque electionis certitudinem Mosis testimonio confirmarat: miserebor cuius miserebor. Concludit, non esse volentis aut currentis, sed miserentis Dei. Quod

1) De corrept. et grat. c. 2. 2) *Sic.*

1) *Nonnulli libri male:* qua. 2) Orig. libr. 7. in epistol. ad Romanos. Hieronym. dial. 1. in Pelag.

si in hunc modum intelligatur, non sufficere voluntatem aut conatum quia tantae moli sint impares, parum convenienter a Paulo dictum foret. Proinde apage istas argutiolas: non est volentis neque currentis; ergo est aliqua voluntas, est aliquis cursus. Simplicior enim est mens Pauli: non est voluntas; non est cursus quae nobis viam ad salutem comparant; sola est hic Domini misericordia. Non enim aliter hic loquitur quam ad Titum, ubi scribit (3, 4), apparuisse Dei bonitatem et humanitatem, non ex operibus iustitiae quae fecimus nos, sed pro immensa eius misericordia. Ne illi quidem ipsi qui argutantur, Paulum innuisse aliquam esse voluntatem et aliquem cursum, quia negaverit esse volentis, aut currentis, mihi ad eandem formam ratiocinari concederent: aliqua nos bona opera fecisse, quia negat Paulus ex operibus quae fecerimus, Dei bonitatem nos assequutos. Quod si vitium in hac argumentatione perspiciunt,[2]) aperiant oculos, et suam non carere simili fallacia cernent. Firma est etiam ratio illa qua nititur Augustinus[1]): si ideo dictum foret, non esse volentis neque currentis, quia non sufficiat voluntas nec cursus, posse in contrariam partem retorqueri, non esse Dei misericordiae, quia[3]) neque sola illa ageret. Quum hoc secundum sit absurdum, merito concludit Augustinus, ideo esse hoc dictum quia nulla sit hominis voluntas bona, nisi praeparetur a Domino; non quin velle debeamus et currere; sed quia utrumque Deus efficit in nobis. *Non minus inscite torquetur a quibusdam illud Pauli* (1 Cor. 3, 9): *Dei cooperarii sumus, quod ad solos ministros restringi minime dubium est; cooperarios autem vocari non qui ex se quidquam afferant, sed quoniam eorum opera utitur Deus postquam idoneos reddidit instruxitque necessariis dotibus.*

18. Ecclesiasticum producunt, quem dubiae autoritatis scriptorem esse non ignoratur. At enim, ut a nobis non[4]) repudietur (quod facere tamen iure nostro nobis licet), quid ille testatur pro libero arbitrio? Dicit (15, 14), hominem statim atque creatus fuit, relictum esse in manu consilii sui; data illi esse praecepta, quae si servaret ab illis vicissim servaretur; ante hominem positam esse vitam et mortem, bonum et malum: quodcunque voluerit ei datum iri. Esto, acceperit homo a sua creatione facultatem adipiscendae vitae aut mortis: quid si ex adverso respondeamus perdidisse? Certe animus non est contradicere Solomoni qui asserit (Eccl. 7, 29), hominem rectum ab initio creatum esse, ipsum sibi ascivisse multas adinventiones; verum quia homo degenerando et sui et bonorum omnium naufragium fecit, quidquid primae creationi tribuitur, non protinus sequitur in vitiatam ac degenerem naturam competere. Ergo non illis modo, sed ipsi quoque Ecclesiastico (quicunque tandem sit) respondeo: si hominem vis instituere ut apud se ipsum acquirendae salutis facultatem quaerat, tanti non est nobis tua autoritas ut vel minimi praeiudicii adversus indubitatum Dei verbum vicem obtineat; sin malignitatem carnis duntaxat coercere studes, quae sua mala in Deum transferendo vanam[1]) defensionem captare solet, ideoque respondes rectitudinem homini inditam fuisse quo ipsum exitii sibi causam esse appareat, libenter assentio: modo mihi rursum tecum hoc conveniat, iis ornamentis, quibus eum Dominus initio induerat, nunc sua culpa esse spoliatum; *atque ita pariter fateamur medico nunc opus esse, non patrono.*

19. Nihil tamen frequentius in ore habent quam parabolam Christi de viatore, quem semivivum latrones in via proiecerunt (Luc. 10). Sub viatoris huius typo calamitatem repraesentari generis humani scio vulgatissimum esse omnibus paene scriptoribus. Inde argumentum sumunt nostri adversarii, non ita peccati ac diaboli latrocinio mutilatum esse hominem, quin superstites retineat bonorum priorum reliquias: quandoquidem dicitur relictus esse semivivus. Ubi enim est illud vitae dimidium nisi rectae et rationis et voluntatis portio aliqua maneret? Primum, si nolim locum dare ipsorum allegoriae, quid obsecro facturi sunt? nam praeter germanum orationis Domini sensum a patribus excogitatum fuisse, nihil dubium est. Allegoriae ultra procedere non debent quam praeeuntem habent scripturae regulam; tantum abest ut fundandis ullis dogmatis per se sufficiant. Neque desunt rationes quibus possim, si lubeat, totum hoc commentum convellere: neque enim dimidiam homini vitam relinquit Dei verbum, sed penitus interiisse docet, quantum ad beatae vitae rationem. Non semivivos dicit sanatos Paulus, dum loquitur de nostra redemptione; sed, quum mortui essemus, suscitatos; non semivivos inclamat ad recipiendam Christi illuminationem, sed dormientes et sepultos (Eph. 2, 5 et 5, 14); nec secus Dominus ipse, dum horam venisse ait qua mortui ad vocem suam resurgant (Ioann. 5, 25). Qua fronte levem allusionem tot claris sententiis opponerent? Valeat tamen allegoria haec pro certo testimonio: quid tamen a nobis extorquebunt? Semivivus est homo; habet igitur aliquid salvum: nempe habet mentem intelligentiae capacem, etiam si ad coelestem spiritualemque sapientiam non penetret; habet nonnullum honestatis iudicium; habet aliquem divinitatis sensum, utcunque veram Dei rationem non assequatur. Sed quo ista recidunt? certe non efficiunt

1) Epist. 107. ad Vitalem (217). 2) *Libri pauci recentiores male:* prospiciunt. 3) *Iidem fere:* qua. 4) *Iidem omitt.*

1) *Edd. recentiores male:* unam (1602. 1606. 1617. 1654).

ut nobis illud Augustini, communibus etiam scholarum suffragiis approbatum, adimatur: adempta esse homini post lapsum gratuita bona unde salus dependet: naturalia vero corrupta pollutaque esse. Stet ergo nobis indubia ista veritas, quae nullis machinamentis quatefieri potest: mentem hominis sic alienatam prorsus a Dei iustitia, ut nihil non impium, contortum, foedum, impurum, flagitiosum concipiat, concupiscat, moliatur; cor peccati veneno ita penitus delibutum, ut nihil quam corruptum foetorem efflare queat. Quod si quidpiam interdum boni in speciem ostentant, mentem tamen semper hypocrisi et fallaci obliquitate involutam, animum interiori perversitate illigatum manere.

CAPUT VI.

Homini perdito quaerendam in Christo redemptionem esse.

1. *Quum in Adae persona perierit totum humanum genus, nobis adeo nihil prodesset illa quam memoravimus originis praestantia et nobilitas, ut magis cedat in maiorem ignominiam, donec in filii sui unigeniti persona redemptor appareat Deus, qui homines peccato foedatos et corruptos pro suo opere non agnoscit. Ergo postquam excidimus a vita in mortem, inutilis esset tota illa Dei creatoris, de qua disseruimus, cognitio, nisi succederet etiam fides, Deum in Christo patrem nobis proponens. Erat quidem hic genuinus ordo, ut mundi fabrica nobis schola esset ad pietatem discendam, unde ad aeternam vitam et perfectam felicitatem fieret transitus. Sed post defectionem, quocunque vertamus oculos, sursum et deorsum occurrit Dei maledictio, quae dum innoxias creaturas culpa nostra occupat et involvit, desperatione animas nostras obruat necesse est. Etsi enim multis adhuc modis paternum erga nos favorem exstare vult Deus, ex mundi tamen conspectu patrem colligere non licet, ubi nos intus urget conscientia, ostenditque iustam in peccato abdicationis causam esse, ne pro filiis nos censeat Deus vel reputet. Accedit et socordia et ingratitudo: quia nec mentes nostrae, ut sunt excaecatae, quid verum sit cernunt; et, ut pravi sunt omnes sensus nostri, Deum maligne sua gloria fraudamus. Itaque veniendum ad illud Pauli* (1 Cor. 1, 21)*: quoniam in sapientia Dei non cognovit mundus per sapientiam Deum, placuit Deo per stultitiam praedicationis salvos facere credentes. Sapientiam Dei appellat magnificum hoc theatrum coeli et terrae, innumeris miraculis refertum, ex cuius intuitu sapienter Deum cognoscere decebat; sed quia tam male illic profecimus, revocat nos ad fidem Christi, quae ob stultitiae speciem incredulis fastidio est. Quanquam ergo humano ingenio non respondet praedicatio crucis, humiliter tamen eam amplecti oportet, si ad Deum opificem nostrum et fictorem, a quo sumus alienati, redire cupimus, ut nobis iterum pater esse incipiat. Certe post lapsum primi hominis nulla ad salutem valuit Dei cognitio absque mediatore: quia non de sua tantum aetate loquitur Christus, sed omnia saecula comprehendit, quum dicit, hanc esse vitam aeternam, cognoscere patrem verum unum Deum, et quem ille misit Iesum Christum* (Ioann. 17, 3). *Quo foedior est eorum socordia, qui coelum profanis et incredulis quibuslibet patefaciunt, absque eius gratia quem scriptura passim docet unicam esse ianuam qua in salutem ingredimur. Quod si quis ad evangelii promulgationem illud Christi dictum restringere velit, in promptu refutatio est, quia omnibus et saeculis et gentibus communis fuit ratio illa, non posse absque reconciliatione placere Deo, qui alienati sunt ab eo, et maledicti pronuntiantur ac filii irae. Huc adde quod respondit Christus* (Ioann. 4, 22) *mulieri samaritanae: vos adoratis quod nescitis; nos autem adoramus quod scimus, quia salus ex Iudaeis est. Quibus verbis et quaslibet gentium religiones falsitatis damnat, et rationem assignat, quia soli electo populo fuerit promissus redemptor sub lege. Unde sequitur, nullum unquam Deo cultum placuisse nisi qui in Christum respiceret. Unde etiam affirmat Paulus* (Eph. 2, 12), *gentes omnes absque Deo fuisse, et spe vitae orbatas. Iam quum doceat Ioannes* (1, 4), *vitam ab initio fuisse in Christo, et ab ea excidisse totum mundum, ad fontem illum redire necesse est. Atque ideo Christus, quatenus est propitiator, se vitam esse asserit. Et sane non ad alios quam Dei filios pertinet coelorum haereditas. Filiorum autem loco et ordine censeri minime consentaneum est, qui non insiti sunt in corpus unigeniti filii. Et clare testatur Ioannes* (1, 12), *qui credunt in eius nomen, filios Dei fieri. Sed quia de fide in Christum ex professo disserere mihi nondum propositum est, in transcursu attigisse satis fuerit.*

2. *Ac proinde veteri populo nunquam se Deus ostendit propitium, nec spem gratiae unquam fecit absque mediatore. Omitto sacrificia legis, quibus palam et aperte edocti fuerunt fideles: non alibi quam in expiatione, quae a solo Christo peracta est, quaerendam salutem esse. Hoc tantum dico, beatum et felicem ecclesiae statum semper in Christi persona fuisse fundatum. Nam etsi Deus totam Abrahae sobolem in foedere suo complexus est, prudenter tamen ratiocinatur Paulus* (Gal. 3, 16), *Christum proprie esse semen illud in quo benedicendae erant omnes gentes; quando scimus non omnes, qui secundum carnem ex eo geniti sunt, reputatos fuisse in semine. Nam ut de Ismaele et aliis taceam, qui factum est ut ex duobus filiis Isaac, nempe Esau et Iacob fratribus geminis, quum adhuc in utero matris coniuncti essent, uno electo alter repudiaretur? Imo qui factum*

est ut, primogenito reiecto, minor natu solus gradum tenuerit? Unde etiam contigit ut maior pars abdicaretur? Patet igitur in uno praecipue capite censeri Abrahae semen; nec salutem promissam constare donec ad Christum ventum fuerit, cuius officium est quae dissipata erant colligere. Prima itaque electi populi adoptio a gratia mediatoris pendebat. Quod etsi non adeo claris verbis exprimitur apud Mosen, vulgo tamen piis omnibus fuisse notum satis apparet. Nam antequam rex in populo creatus esset, iam Hanna Samuelis mater, de piorum felicitate disserens, in suo cantico sic loquitur (1 Sam. 2, 10)*: dabit robur regi suo Deus, et exaltabit cornu Messiae sui. Quibus verbis intelligit Deum ecclesiae suae benedicturum. Cui etiam respondet oraculum quod paulo post subiicitur: ambulabit sacerdos quem constituam coram Christo meo. Nec vero dubium est quin coelestis pater in Davide eiusque posteris conspici voluerit vivam Christi imaginem. Ideo pios ad Dei timorem hortari volens, iubet osculari filium* (Psal. 2, 12)*; cui scilicet haec evangelii sententia respondet: qui non honorat filium, non honorat patrem* (Ioann. 5, 23). *Itaque, licet decem tribuum defectione collapsum fuerit regnum, foedus tamen quod pepigerat Deus in Davide et eius successoribus, stare oportuit, sicut et per prophetas loquutus est* (1 Reg. 11, 12. 34. 39)*: non scindam prorsus regnum propter David servum meum et propter Ierusalem quam elegi; sed filio tuo restabit tribus una; ubi secundo et tertio idem repetitur. Diserte etiam adscribitur: affligam semen Davidis, sed non cunctis diebus. Aliquo postea temporis intervallo dictum est: propter David servum suum dedit lucernam Deus in Ierusalem, ut suscitaret ei filium, et salvam tueretur Ierusalem* (1 Reg. 15, 4). *Iam quum res ad interitum vergerent, rursus dictum fuit* (2 Reg. 8 19)*: noluit Deus dispergere Iehudah propter David servum suum, quia loquutus erat ut daret ei lucernam et filiis eius in perpetuum. Huc redit summa, praeteritis omnibus aliis, Davidem unum fuisse electum, in quo beneplacitum Dei resideret; sicuti dicitur alibi* (Psal. 78, 60 et 67)*: repulit tabernaculum Silo, et tabernaculum Ioseph, et tribum Ephraim non elegit; sed elegit tribum Iehudah, montem Sion quem dilexit; elegit servum suum David, ut pasceret Iacob populum suum, haereditatem suam Israel. Denique sic ecclesiam suam servare voluit Deus, ut eius incolumitas et salus a capite illo penderet. Ideoque exclamat David* (Psal. 28, 8)*: Iehovah fortitudo populi sui, robur salutum Christi sui. Et mox precationem addit: serva populum tuum, et benedic haereditati tuae; significans ecclesiae statum individuo nexu cum Christi imperio coniunctum esse. Eodem sensu alibi* (Psal. 20, 10)*: serva Iehovah, rex exaudiat nos quo die invocabimus. Quibus verbis aperte docet fideles non alia fiducia confugisse ad Dei opem, nisi quia delitescebant sub regis praesidio, quod ex alio Psalmo* (Psal. 118, 25. 26) *colligitur: serva Iehovah, benedictus qui venit in nomine Iehovae; ubi satis constat revocari ad Christum fideles, ut se Dei manu salvos fore sperent. Eodem respicit alia precatio, ubi tota ecclesia Dei misericordiam implorat* (Psal. 80, 18)*: sit manus tua super virum dexterae tuae, super filium hominis, quem conservasti (vel aptasti) tibi. Nam etsi populi totius dissipationem deplorat autor Psalmi, tamen instaurationem flagitat in solo capite. Ubi autem populo in exsilium abducto, vastata terra, et rebus in speciem perditis, ecclesiae cladem luget Ieremias praecipue regni interitu spem fidelibus praecisam esse queritur* (Thren. 4, 20). *Christus, inquit, spiritus oris nostri captus est in peccatis nostris, cui diximus: in umbra tua vivemus inter gentes. Hinc iam satis liquet, quia non potest Deus propitius humano generi esse absque mediatore, sanctis patribus sub lege Christum semper fuisse obiectum, ad quem fidem suam dirigerent.*

3. *Porro ubi rebus afflictis solatium promittitur, maxime ubi describitur ecclesiae liberatio, fiduciae et spei vexillum in Christo ipso praefigitur. Egressus est Deus in salutem populi sui cum Messiah suo, inquit Habacuc* (3, 13). *Et quoties de instauratione ecclesiae mentio fit apud prophetas, populum revocant ad promissionem Davidi factam de regni perpetuitate. Nec mirum, quia nulla fuisset alioqui foederis stabilitas. Quo pertinet insigne illud responsum Iesaiae. Quum enim videret ab incredulo rege Achaz repudiari quod de solvenda obsidione Hierosolymae et praesenti salute testatus fuerat, quasi ex abrupto transit ad Messiam: ecce virgo concipiet ac pariet filium* (7, 14), *oblique significans quamvis rex et populus sua pravitate reiicerent oblatam sibi promissionem, ac si data opera incumberent ad labefactandam Dei fidem, non fore tamen irritum foedus, quin suo tempore veniret redemptor. Denique prophetis omnibus curae fuit, ut Deum placabilem ostenderent, semper in medium proferre illud Davidis regnum, unde pendebat et redemptio et aeterna salus. Sic Iesaias* (55, 3)*: statuam vobiscum foedus, misericordias Davidis fideles; ecce testem dedi eum populis. Nempe quia in rebus perditis non aliter sperare poterant fideles, nisi teste illo interposito Deum sibi fore exorabilem. Eodem modo Ieremias* (23, 6)*, ut desperatos erigat, ecce, inquit, dies veniunt quibus suscitabo Davidi germen iustum, et tunc servabitur Iuda, et Israel tuto habitabit. Ezechiel autem* (34, 23)*: suscitabo super oves meas pastorem unum, nempe Davidem servum meum; ego Iehovah illis in Deum ero, et servus meus David in pastorem, et percutiam cum iis foedus pacis. Item alibi* (37, 25. 26)*, postquam de incredibili renovatione disseruit, servus, inquit, meus David erit rex eorum, et erit pastor unus super omnes, et foedus pacis aeternum percutiam cum ipsis. Pauca ex multis delibo, quia tantum lectores volo admonitos, spem omnium*

piorum non alibi unquam fuisse repositam quam in Christo. Succinunt etiam alii omnes prophetae, sicuti apud Oseam dicitur (1, 11)*: congregabuntur filii Iuda et filii Israel pariter, et ponent sibi caput unum. Quod postea* (3, 5) *clarius explicat: revertentur filii Israel, et inquirent Iehovam Deum suum et Davidem regem suum. Michaeas etiam, de populi reditu verba faciens, diserte exprimit* (2, 13)*: transibit rex ante ipsos et Iehovah in capite eorum. Sic Amos* (9, 11) *populi renovationem promittere volens: suscitabo, inquit, in die illa tabernaculum David quod collapsum est, et sepiam interruptiones, et subversiones erigam; nempe quia unicum illud erat salutis vexillum, iterum in sublime emergere regiam gloriam in familia Davidis, quod in Christo impletum est. Itaque Zacharias sicuti eius saeculum Christi manifestationi propius erat, apertius exclamat* (9, 9)*: laetare filia Sion, iubila filia Ierusalem, ecce rex tuus venit tibi iustus et servatus. Quod loco Psalmi ante citato* (28, 8) *respondet: Iehovah robur salutum Christi sui, serva Iehovah; ubi salus a capite ad totum corpus extenditur.*

4. *His vaticiniis ita imbui voluit Deus Iudaeos, ut liberationis petendae causa, recta oculos ad Christum converterent. Nec vero quamvis turpiter degenerassent, potuit tamen aboleri memoria generalis illius principii, Deum per manum Christi, sicuti Davidi pollicitus fuerat, fore ecclesiae liberatorem; atque demum hoc modo firmum fore gratuitum foedus quo Deus electos suos adoptaverat. Hinc factum est, ut in ore puerorum personaret canticum illud* (Matth. 21, 9), *quum Christus Hierosolymam paulo ante mortem ingressus est: hosianna filio David. Vulgo enim notum ac celebre fuisse apparet, atque ex communi usu petitum quod canebant, unicum sibi restare misericordiae Dei pignus in adventu redemptoris. Hac ratione Christus ipse discipulos, ut distincte et perfecte credant Deo, iubet in se credere: creditis in Deum, et in me credite, inquit* (Ioann. 14, 1). *Etsi enim proprie loquendo a Christo fides ad patrem conscendit, significat tamen eam, etiamsi Deo innititur, paulatim evanescere, nisi intercedat ipse medius, qui eam in solida firmitate retineat; alioqui altior quoque est Dei maiestas quam ut ad eam penetrent mortales, qui tanquam vermiculi super terram reptant. Quare illud vulgare dictum sic admitto: Deum esse fidei obiectum ut tamen correctione opus habeat; quia non frustra vocatur Christus invisibilis Dei imago* (Col. 1, 15)*; sed hoc elogio monemur, nisi occurrat nobis Deus in Christo, non posse in salutem nobis innotescere. Etsi autem apud Iudaeos falsis commentis obtenebraverant scribae quod de redemptore prophetae tradiderant, sumpsit tamen pro confesso Christus, quasi publico consensu receptum, non aliud rebus perditis esse remedium, nec modum alium liberandae ecclesiae, quam mediatore exhibito. Non fuit quidem vulgo cognitum ut decebat, quod docet Paulus, Christum esse finem legis* (Rom. 10, 4)*; quam tamen verum sit ac certum, ex lege ipsa et prophetis liquido patet. De fide nondum dissero, quia alibi opportunior erit locus. Hoc modo fixum lectoribus maneat: primus ad pietatem gradus sit, agnoscere Deum esse nobis patrem, ut nos tueatur, gubernet ac foveat, donec colligat in aeternam haereditatem regni sui; hinc palam fieri quod nuper diximus, salvificam Dei cognitionem absque Christo non constare; ideoque ab exordio mundi ipsum fuisse propositum omnibus electis in quem respicerent, et in quo acquiesceret eorum fiducia. Hoc sensu scribit Irenaeus patrem, qui immensus est, in filio esse finitum, quia se ad modulum nostrum accommodavit, ne mentes nostras immensitate suae gloriae absorbeat. Quod fanatici non reputantes, utilem sententiam ad impium phantasma detorquent, ac si portio tantum divinitatis a tota perfectione defluens in Christo esset; quum nihil aliud velit quam Deum in Christo solo comprehendi. Omnino verum semper fuit illud Ioannis* (1 Ioann. 2, 23)*: qui non habet filium neque patrem habet. Nam etsi olim gloriati sunt multi summum numen, coelique et terrae opificem se colere, quia tamen nullus illis erat mediator, fieri non potuit ut Dei misericordiam vere gustarent, atque ita persuasi essent sibi patrem esse. Quia ergo caput non tenebant, hoc est Christum, evanida fuit apud eos Dei cognitio; unde etiam factum est, ut in crassas foedasque superstitiones demum prolapsi ignorantiam suam proderent; sicuti hodie Turcae, quamvis plenis buccis praedicent coeli et terrae creatorem suum esse Deum, substituunt tamen in locum veri Dei idolum, dum a Christo abhorrent.*

CAPUT VII. [1])

Legem fuisse datam, non quae populum veterem in se retineret, sed quae foveret spem salutis in Christo usque ad eius adventum.

1. *Ex continua illa, quam retulimus, serie colligere licet, legem non ideo post mortem Abrahae quadringentis circiter annis fuisse superadditam, ut electum populum a Christo abduceret; imo ut suspensos teneret animos usque ad eius adventum, accenderet etiam eius desiderium, et in exspectatione confirmaret ne longiore mora deficerent. Legis nomine non solum decem praecepta, quae pie iusteque vivendi regulam praescribunt, intelligo, sed formam religionis per manum*

1) *Haec ex editionis praecedentis Cap. III.* §. 91—105 *huc translata sunt, nonnullis in fronte additis.*

Mosis a Deo traditam. Neque enim datus est Moses legislator qui benedictionem generi Abrahae promissam aboleret; imo videmus ut passim revocet in memoriam Iudaeis gratuitum illud foedus cum patribus eorum percussum, cuius haeredes erant; ac si ad illud renovandum missus foret. Id clarissime ex caeremoniis patefactum fuit. Quid enim magis inane aut frivolum quam homines, ut se Deo reconcilient, foetidum nidorem ex adipe pecudum offerre? ut sordes suas eluant, ad aquae vel sanguinis aspersionem confugere? Denique totus legalis cultus (si per se reputetur, nec contineat umbras et figuras quibus respondeat veritas) res erit prorsus lusoria. Quare non abs re et in concione Stephani (Act. 7, 44), *et in epistola ad Hebraeos* (8, 5) *tam diligenter expenditur locus ille, ubi Deus Mosen iubet quaecunque ad tabernaculum pertinent formare secundum exemplar quod ostensum illi fuerat in monte* (Exod. 25, 40). *Nisi enim spirituale aliquid fuisset propositum quo tenderent, non secus in illis operam lusissent Iudaei atque gentes in suis nugis. Profani homines, qui nunquam serio in pietatis studium incubuerunt, non absque fastidio audire sustinent tam multiplices ritus; neque solum mirantur cur Deus veterem populum fatigaverit tanta caeremoniarum congerie, sed despiciunt illas ac rident tanquam pueriles lusus. Nempe quia ad finem non attendunt, a quo si legales figurae separentur, vanitatis damnari necesse est. Atqui ostendit typus ille, Deum non ideo mandasse sacrificia ut cultores suos occuparet in terrenis exercitiis, sed potius ut altius erigeret eorum mentes. Quod etiam ex eius natura liquido constare potest; quia, ut spiritualis est, non alio quam spirituali cultu oblectatur. Testantur hoc tot prophetarum sententiae, quibus Iudaeos socordiae arguunt, quod putent ullius esse apud Deum momenti quaevis sacrificia. An quia legi quidquam derogare consilium sit? Minime: sed (ut erant veri illius interpretes) hoc modo ad scopum oculos dirigi voluerunt a quo vulgus errabat. Iam ex gratia Iudaeis oblata certo colligitur, legem Christo non fuisse vacuam. Hunc enim adoptionis finem illis proposuit Moses, ut essent Deo in regnum sacerdotale* (Exod. 19, 6); *quod assequi non poterant nisi maior et praestantior quam ex sanguine pecudum reconciliatio intercederet. Quid enim minus consentaneum, quam Adae filios, qui haereditaria labe nascuntur omnes peccati mancipia, in regiam dignitatem attolli, et hoc modo fieri gloriae Dei consortes, nisi aliunde illis proveniret tam praeclarum bonum? Ius quoque sacerdotii quomodo apud eos vigere potuit qui vitiorum sordibus abominabiles Deo erant, nisi consecrati essent in sancto capite? Quare eleganter Petrus illud Mosis dictum convertit, plenitudinem gratiae, cuius gustum sub lege perceperant Iudaei, in Christo exhibitam esse docens* (1 Petr. 2, 9). *Vos estis genus electum, inquit, regale sacerdotium. Huc enim tendit vocum inversio, plus adeptos esse quibus apparuit Christus per evangelium, quam illorum patres; quia omnes praediti sint sacerdotali honore et regio, ut mediatore suo freti, libere in Dei conspectum prodire audeant.*

2. *Atque hic obiter notandum est, regnum quod tandem erectum fuit in familia Davidis, esse legis partem, et contineri sub Mosis ministerio, unde sequitur, tam in toto genere levitico quam in posteris Davidis Christum oculis veteris populi quasi in duplici speculo fuisse obiectum. Quia, ut nuper dixi, non aliter coram Deo esse poterant vel reges vel sacerdotes, qui et servi erant peccati ac mortis, et sua corruptione polluti. Hinc verissimum esse patet illud Pauli* (Gal. 3, 24), *Iudaeos quasi sub paedagogi custodia fuisse retentos, donec veniret semen in cuius gratiam data erat promissio. Nam quia nondum familiariter innotuerat Christus, similes fuerunt pueris, quorum imbecillitas nondum plenam rerum coelestium scientiam ferre poterat. Quomodo autem caeremoniis ad Christum fuerint manuducti, ante dictum est, et ex pluribus prophetarum testimoniis melius intelligere licet. Nam etsi novis quotidie sacrificiis ad Deum placandum accedere ipsos oportuit, unico tamen sacrificio scelera omnia expiatum iri promittit Iesaias* (53, 5), *cui concinit Daniel* (9, 26. 27). *Sacerdotes ex tribu Levi designati sanctuarium ingrediebantur; at de unico sacerdote semel dictum fuit, iureiurando divinitus electum esse qui sacerdos esset in perpetuum secundum ordinem Melchisedech* (Psal. 110, 4). *Erat tunc visibilis olei unctio; aliam fore Daniel ex visione pronuntiat. Ac ne pluribus insistam, satis prolixe et dilucide autor epistolae ad Hebraeos a quarto capite ad undecimum usque demonstrat, nihili et inanes esse caeremonias donec ad Christum ventum fuerit. Quod vero ad decem praecepta spectat, tenenda similiter est Pauli admonitio* (Rom. 10, 4), *Christum esse finem legis, in salutem omni credenti; et altera* (2 Cor. 3, 6), *Christum esse spiritum qui literam per se mortiferam vivificat. Nam priore quidem significat frustra doceri iustitiam praeceptis, donec eam Christus et gratuita imputatione et spiritu regenerationis conferat. Quare merito Christum vocat complementum legis, vel finem; quia nihil prodesset quid exigat Deus a nobis scire, nisi sub iugo et onere intolerabili laborantibus et oppressis Christus succurreret. Alibi* (Gal. 3, 19) *legem propter transgressiones positam esse docet; nempe ut homines damnationis suae convictos humiliaret. Porro quia haec ad Christum quaerendum vera et unica est praeparatio, quaecunque diversis verbis tradit, probe inter se consentiunt. Sed quia disceptatio illi fuit cum perversis doctoribus, qui legis operibus iustitiam nos mereri fingebant, ut eorum errorem refutaret, coactus est interdum nudam legem praecise accipere; quae tamen gratuitae adoptionis foedere alioqui vestita est.*

3. *Quo modo autem a lege morali edocti magis inexcusabiles reddamur, ut nos ad veniam expetendam reatus sollicitet, breviter cognoscere operae pretium est.*

Si verum est perfectionem iustitiae in lege nos edoceri: istud etiam consequitur, absolutam eius observationem perfectam esse coram Deo iustitiam: qua [1]) scilicet homo iustus apud coeleste tribunal censeatur ac reputetur. Quare Moses, lege promulgata, non dubitat contestari coelum et terram quod proposuisset Israeli vitam et mortem, bonum et malum (Deut. 30, 19). Nec refragari licet quin iustam legis obedientiam maneat aeternae salutis remuneratio, quemadmodum a Domino promissa est. Rursum tamen operae pretium est recognoscere ecquid eam obedientiam praestemus, cuius merito concipienda sit illius remunerationis fiducia. Quantulum enim est videre in legis observantia positum vitae aeternae praemium, nisi praeterea constet an ea via pervenire ad vitam aeternam nobis liceat? [2]) Hac [3]) vero in parte legis imbecillitas se profert. Nam quia in nullo nostrum illa legis observantia deprehenditur, a vitae promissionibus exclusi in solam maledictionem recidimus. Dico non quid fiat modo, sed quid necessarium sit. Quum enim longe supra humanam facultatem sit legis doctrina, potest quidem homo eminus spectare appositas promissiones, non tamen fructum ex iis aliquem colligere. Hoc ergo unum restat, ut ab earum bono suam miseriam melius aestimet, dum cogitat praecisa spe salutis mortem sibi certo imminere. Ex adverso instant horrificae sanctiones, quae non paucos nostrum, sed omnes ad unum irretitos constringunt; instant, inquam, ac inexorabili asperitate nos persequuntur, ut praesentissimam in lege mortem cernamus.

4. Itaque si legem duntaxat intuemur, nihil aliud possumus quam animum despondere, confundi ac desperare, quum ex ea damnemur omnes ac maledicamur; a beatitudine, quam suis cultoribus proponit, procul arceamur. Ergone, inquies, ita nos ludificatur Dominus? Quantulum enim a ludibrio abest, spem felicitatis ostentare, ad eam invitare et hortari, illam testari nobis expositam, quum interim praeclusus sit et inaccessus ingressus? Respondeo: etiamsi promissiones legis, quatenus conditionales sunt, a perfecta legis obedientia dependeant, quam nullibi reperire est, non tamen frustra datas esse. Ubi enim didicimus irritas nobis fore et inefficaces, nisi gratuita sua bonitate, citra intuitum operum, nos Deus amplexetur, atque adeo illam bonitatem, nobis per evangelium exhibitam, fide simus amplexati: ne ipsis quidem deest sua efficacia, etiam cum annexa conditione. Sic enim tum omnia nobis gratuito confert, ut hoc quoque ad cumulum suae beneficentiae adiungat, quod semiplenam nostram obedientiam non respuens, et quod deest complemento remittens, perinde atque a nobis impleta conditione, legalium promissionum fructum percipere nos facit. Sed hanc quaestionem, quia in tractanda fidei iustificatione plenius disputanda erit, non ultra in praesens prosequemur.

5. Quod autem impossibilem legis observationem diximus, id est paucis verbis explicandum simul et confirmandum. Solet enim vulgo absurdissima sententia videri, ut Hieronymus non dubitarit anathema illi denuntiare. Quid visum sit Hieronymo, nihil moror; nos quid verum sit inquiramus. Non texam hic longas ambages de variis possibilitatis generibus. Impossibile appello quod nec fuit unquam, et ne in posterum sit Dei ordinatione *ac decreto* impeditur. Si ab ultima memoria repetamus, neminem sanctorum exstitisse dico qui, corpore mortis circumdatus, ad eum dilectionis scopum pertigerit ut ex toto corde, ex tota mente, ex tota anima, ex tota potentia Deum amaret; neminem rursum, qui non concupiscentia laborarit. Quis reclamet? Video quidem quales nobis sanctos imaginetur stulta superstitio, quorum scilicet puritati vix coelestes angeli respondeant; sed repugnante tum scriptura, tum experientiae ratione. Dico item neminem posthac futurum, qui ad verae perfectionis metam perventurus sit, nisi corporis mole solutus. In hanc rem primum suppetunt aperta scripturae testimonia. Non est homo iustus super terram qui non peccet, dicebat Solomo (1 Reg. 8, 46). David autem [1]) non iustificabitur in conspectu tuo omnis vivens (Psal. 143, 2). Iob plurimis locis idem affirmat. Clarissime omnium Paulus, quod caro concupiscit adversus spiritum, et spiritus adversus carnem (Gal. 5, 17). Nec alia ratione probat, omnes qui sub lege sunt maledictioni subiectos, nisi [2]) quia scriptum sit maledictos omnes, qui non permanserint in omnibus eius mandatis (Gal. 3, 10; Deut. 27, 26); innuens scilicet, imo pro confesso assumens, neminem permanere posse. Quidquid autem scripturis praedictum est, id pro perpetuo, adeoque pro necessario haberi decet. [3]) Eiusmodi argutia vexabant Augustinum Pelagiani, *iniuriam fieri Deo si plus iubeat quam per eius gratiam praestare queant fideles.* Ille, ut effugeret calumniam, fatebatur [4]) posse quidem Dominum, si vellet, hominem mortalem in angelicam puritatem evehere; sed neque fecisse unquam, nec facturum, quod aliter in scripturis asseruisset. Id neque ego infitior; sed addo tamen importune de potentia Dei disputari contra eius veritatem; ideo cavillis non esse obnoxiam sententiam si quis

---

1) *Edd. recentt.:* quia. 2) *Edd. aliquot recentiores:* libeat (1617. 1654). 3) *Libri nonnulli* (1607. 1617. 1637) *legunt:* haec.

1) autem *omitt. edd. nonnullae recentiores.* 2) nisi *omitt. edd. recentt. pauciores.* 3) *Edd. recentiores fere omnes male:* docet (1592 *seqq.*). 4) Libr. de natura et gratia.

dicat fieri non posse quod non futurum scripturae pronuntiant. Verum si de verbo disputatur, Dominus rogantibus discipulis, quis possit salvus esse, respondet (Matth. 19, 25), apud homines id quidem impossibile, apud Deum vero omnia possibilia. Validissima etiam ratione id contendit Augustinus, [1]) nunquam in hac carne reddere nos quem debemus legitimum Deo amorem. Amor, inquit, notitiam ita sequitur, ut Deum amare nemo perfecte possit, qui non cognitam prius ad plenum habuerit eius bonitatem. Nos, dum in mundo peregrinamur, cernimus per speculum et in aenigmate; sequitur ergo imperfectum esse nostrum amorem. Sit ergo extra controversiam, impossibile esse in hac carne legis implementum, si naturae nostrae impotentiam intuemur, quemadmodum et ex Paulo alibi (Rom. 8, 3) adhuc ostendetur.

6. Sed quo tota res melius patefiat, officium usumque legis, *quam moralem vocant*, succincto ordine recolligamus. Porro tribus istis partibus, quantum intelligo, continetur. Prima est, ut dum iustitiam Dei ostendit, id est, quae sola Deo accepta est, suae unumquemque iniustitiae [2]) admoneat, certiorem faciat, convincat denique ac condemnet. Sic enim opus est, caecum et ebrium amore sui hominem ad notitiam simul et confessionem suae tum imbecillitatis tum impuritatis adigi; *quando* nisi vanitas eius evidenter redarguatur, insana virium suarum confidentia inflatus est, nec adduci unquam potest ut de earum tenuitate sentiat, quantisper eas arbitrii sui modo metitur. Atqui [3]) simulac eas comparare ad legis difficultatem coepit, habet illic quod ferociam minuat. Utcunque enim ingentem de iis opinionem praesumpserit, mox tamen eas sub tanto pondere anhelare sentit, deinde titubare ac labascere, tandem concidere etiam ac deficere. Sic legis magisterio eruditus, exuit illam qua prius caecutiebat arrogantiam. Similiter altero, quo ipsum laborare dictum est, superbiae morbo sanandus est. Quamdiu iudicio suo stare permittitur, hypocrisin comminiscitur pro iustitia; qua contentus factitiis nescio quibus iustitiis adversus Dei gratiam erigitur. Postquam vero ad legis trutinam examinare vitam suam cogitur, omissa commentitiae illius iustitiae praesumptione, immenso spatio se abesse a sanctitate cernit; rursus infinitis vitiis se abundare, quibus purus antea videbatur. Tam profundis enim ac sinuosis recessibus absconduntur concupiscentiae mala, ut hominis aspectum facile fallant. Nec sine causa dicit apostolus (Rom. 7, 7), se concupiscentiam ignorasse nisi lex diceret: non concupisces; quia, nisi per illam retegatur ex latebris suis, occultius miserum hominem perdit quam id exitiale eius telum sentiatur.

7. Ita lex instar est speculi cuiusdam, in quo nostram impotentiam, tum ex hac iniquitatem, postremo ex utraque maledictionem contemplamur; quemadmodum oris nostri maculas speculum nobis repraesentat. Quem enim ad sequendam iustitiam destituit facultas, hic in luto peccatorum haereat defixus necesse est. Peccatum continuo maledictio sequitur. Ideo, quo maioris transgressionis deprehensos convictosque lex tenet, eo gravioris simul iudicii reos agit. Huc pertinet apostoli dictum (Rom. 3, 20), quod per legem est cognitio peccati. Primum enim eius officium illic tantum notat, cuius [1]) experimentum est in peccatoribus nondum regeneratis. Huic coniuncta sunt ista, legem esse subingressam ut abundaret peccatum (ibid. 5, 20), ac proinde esse administrationem mortis, quae iram operetur et occidat (2 Cor. 3, 7; Rom. 4, 15). Eo enim magis haud dubie crescit iniquitas, quo liquidiore peccati intelligentia conscientia feritur; quod ad praevaricationem tunc adversus legislatorem contumacia accedit. Restat igitur ut iram Dei in peccatoris exitium armet; quia nihil per se potest quam accusare, damnare et perdere. Et quemadmodum scribit Augustinus: [2]) si desit [3]) spiritus gratiae, in hoc tantum adest ut reos faciat et occidat. Id autem quum dicitur, nec ignominia afficitur lex, nec eius quidem excellentiae quidquam derogatur. Sane si voluntas nostra tota in eius obedientiam formata compositaque foret, plane iam ad salutem sufficeret sola ipsius cognitio; at quum natura nostra carnalis et corrupta cum spirituali Dei lege hostiliter pugnet, nec eius disciplina quidquam emendetur, superest ut lex quae in salutem (si auditores idoneos nacta fuisset) data erat, in peccati et mortis occasionem cedat. [4]) Quandoquidem enim omnes eius transgressores esse convincimur, quo iustitiam Dei clarius reserat, [5]) eo nostram ex adverso iniquitatem magis detegit; quo vitae salutisque praemium iustitiae repositum certius confirmat, eo certiorem iniquorum *interitum* reddit. Tantum ergo abest quin legi contumeliosa sint ista elogia, ut ad illustriorem divinae beneficentiae commendationem plurimum valeant. Nam inde profecto patet, nostra nequitia et pravitate nos impediri quominus vitae beatitudine per legem in propatulo posita fruamur. Unde suavior redditur, quae sine legis subsidio nobis succurrit Dei gratia; et amabilior, quae illam nobis confert, misericordia, qua discimus identidem bene-

---

1) De spiritu et litera c. 36 et saepe alias. 2) *Edd. recentiores male:* iustitiae (1607 *seqq.*). 3) *Edd. nonnullae adeoque ipsae authenticae:* At qui.

1) *Edd. recc. male:* eius (1607 *seqq.*). 2) De correpț. et gratia c. 1. 3) *Edd. recc. male:* dicit (1607 *seqq.*). 4) Vide Ambr. c. 1. de Iac. et vita beata c. 6. 5) *Edd. recc.* referat *vel* refert.

faciendo et nova dona cumulando nunquam *ipsum* fatigari.[1])

8. Quod autem omnium nostrum iniquitas et damnatio legis testimonio consignatur, non ideo fit (si tamen rite in ea proficimus) ut concidamus desperatione ac desponsis animis in praecipitium corruamus. In hunc certe modum illinc examinantur reprobi, sed ob animi obstinationem. Apud filios Dei alium esse eruditionis finem convenit. Nos quidem iudicio legis damnatos esse testatur apostolus (Rom. 3, 19), quo omne os obstruatur et obnoxius reddatur omnis mundus Deo. Idem tamen alibi (ibid. 11, 32) docet, Deum omnes sub incredulitate conclusisse, non ut perdat, aut omnes perire sinat, sed ut omnium misereatur. Nempe ut, omissa suae virtutis stolida opinione, sola Dei manu stare se et consistere intelligant, ut nudi et vacui ad eius misericordiam confugiant, in hanc se toti reclinent, in hanc penitus se abdant, hanc unam pro iustitia et meritis arripiant, quae omnibus in Christo exposita est, quicunque eam vera fide et expetunt et exspectant. Deus enim in legis *praeceptis* nonnisi perfectae iustitiae, qua nos omnes destituti sumus, remunerator, contra autem severus scelerum iudex apparet. In Christo autem facies eius gratiae ac lenitatis plena, erga miseros etiam ac indignos peccatores relucet.

9. De profectu ad implorandam auxilii gratiam saepe Augustinus; ut quum scribit Hilario:[2]) iubet lex ut facere iussa conati, et in nostra infirmitate sub lege fatigati, adiutorium gratiae poscere noverimus. Item Asellio:[3]) utilitas legis est ut hominem de sua infirmitate convincat et gratiae medicinam, quae in Christo est, implorare compellat. Item ad Innocentium Romanum:[4]) iubet lex; gratia vires agendi subministrat. Item Valentino:[5]) iubet Deus quae non possumus, ut noverimus quid ab illo petere debeamus. Item:[6]) data est lex ut vos reos faceret; rei facti, timeretis; timentes, indulgentiam peteretis; de viribus vestris non praesumeretis. Item:[7]) ad hoc data est lex ut de magno parvulum faceret; ut te ad iustitiam vires de tuo non habere monstraret, ac sic[8]) inops, indignus ac egenus ad gratiam confugeres. Postea sermonem ad Deum dirigit: ita fac Domine, ita fac misericors Domine: impera quod non possit impleri; imo impera quod non nisi per gratiam tuam possit impleri; ut quum homines id implere per suas vires nequiverint, omne os obstruatur, et nemo sibi magnus videatur; sint omnes parvuli, et reus fiat omnis mundus coram Deo. Sed ego ineptus sum qui tot testimonia congero, quum proprium opus scripserit sanctus ille vir, cui titulum fecit: de spiritu et litera. Secundum profectum non tam significanter describit, vel quod dependere ex illo priore noverat, vel quod non ita probe tenebat, vel quod verba non habebat quibus tectum alioqui sensum ita distincte et perspicue explicaret. Neque tamen in reprobis quoque ipsis primum hoc legis officium cessat. Quanquam enim cum filiis Dei non hucusque pergunt, ut post carnis *deiectionem* interiore homine renoventur ac reflorescant, sed primo terrore attoniti in desperatione iacent, pertinet[1]) tamen ad manifestandam divini iudicii aequitatem eiusmodi fluctibus eorum conscientias exagitari. Siquidem libenter semper cupiunt adversus Dei iudicium tergiversari; nunc illo nondum patefacto, legis tamen et conscientiae testimonio sic consternati, in se ipsis produnt quid meriti sint.

10. Secundum legis officium est, ut qui nulla iusti rectique cura, nisi coacti, tanguntur, dum audiunt diras in ea sanctiones, coerceantur saltem poenarum formidine. Coercentur autem, non quod interior eorum animus permoveatur aut afficiatur, sed quia, tanquam iniecto fraeno, manus ab exteriori opere continent, *et* suam pravitatem intus cohibent, quam alioqui petulanter effusuri erant. Ex eo nec meliores quidem sunt, nec apud Deum iustiores. Nam tametsi vel terrore vel pudore impediti exercere non audent, quod animo conceperunt, nec suae libidinis furias palam efflare, cor tamen non habent compositum ad timorem et obedientiam Dei; imo quo magis sese retinent, eo fortius intus accenduntur, fervent, bulliunt, parati quidvis facere, et quovis prorumpere, nisi hic terror legis obstaret. Nec id solum, sed legem quoque ipsam pessime oderunt, et Deum legislatorem exsecrantur, ut eum, si possent, maxime velint tollere, quem nec recta iubentem, nec suae maiestatis contemptores ulciscentem ferre possunt. Aliis quidem obscurius, aliis clarius, omnibus tamen nondum regeneratis hic sensus inest, ut non voluntaria submissione, sed inviti ac restitantes, tantum timoris violentia ad legis studium trahantur. Sed tamen haec coacta expressaque iustitia necessaria est publicae hominum communitati, cuius hic tranquillitati consulitur, dum cavetur ne omnia permisceantur tumultu, quod[2]) fieret si omnia omnibus licerent. Quin etiam filiis Dei non est inutile hac paedagogia exerceri, quantisper ante vocationem, spiritu sanctificationis destituti, insipientia carnis lasciviunt. Dum enim divinae ultionis terrore vel ab externa petulantia retrahuntur, utcunque nondum animo domiti parum

1) *Edd. recent.* defatigari (1607 *seqq.*). 2) Epist. 89 (157). 3) Epist. 200 (196). 4) Epist. 95 (177). 5) Libr. de grat. et l. arb. c. 16. 6) In Psal. 70. Serm. 1, 19. 7) In Psal. 118. Serm. 27, 3. 8) sic *bene edd. omnes recentiores; olim male:* acsi.

1) *Edd. nonnullae recentiores male:* pertinent (1617. 1654. 1667 *et Tholuckii prior*). 2) *Edd.* 1617. 1654*:* tumultu quid . . . ?

in praesentia promoveant, aliqua tamen ex parte ferendo iustitiae iugo assuefiunt: ne quum vocati fuerint, sint ad disciplinam, ceu ad rem incognitam, rudes prorsus ac novitii. Hoc officium videtur apostolus proprie attigisse, quum tradit legem non esse iusto positam (1 Tim. 1, 9), sed iniustis et immorigeris, impiis et peccatoribus, sceleratis et profanis, parricidis, homicidis, fornicariis, paederastis, plagiariis, mendacibus ac periuris, et si quid aliud sanae doctrinae adversatur. Indicat enim esse exsultantibus, et sine modo alioquin vagaturis carnis libidinibus retinaculum.

11. Ad utrumque vero accommodari potest, quod alibi dicit, legem fuisse Iudaeis paedagogum ad Christum (Gal. 3, 24); siquidem duo sunt hominum genera quos ad Christum sua paedagogia manuducit. Alii, de quibus primo loco diximus, quia propriae aut virtutis, aut iustitiae fiducia nimis pleni sunt, recipiendae Christi gratiae non sunt *idonei*, nisi prius sint exinaniti. Ergo eos miseriae suae agnitione lex ad humilitatem subigit, quo ita praeparentur ad expetendum quod sibi antea deesse non putabant. Alii opus habent fraeno quo retineantur, ne ita laxent fraena carnis suae lasciviae, ut ab omni iustitiae studio prorsus excidant. Ubi enim nondum regit spiritus Dei, illic sic ebulliunt interdum libidines, ut periculum sit ne animam sibi obnoxiam in oblivionem contemptumque Dei demergant; et fieret, nisi Dominus hoc remedio obviam iret. Itaque quos ad regni sui haereditatem destinavit, si non statim regenerat, ad tempus suae visitationis conservat per legis opera sub timore, non illo quidem casto et puro, qualis in eius filiis esse debet, utili tamen ad hoc ut ad veram pietatem pro suo captu erudiantur. Huius rei tot habemus documenta, ut minime opus sit exemplo. Quicunque enim aliquamdiu in ignoratione Dei versati sunt, hoc sibi accidisse fatebuntur ut legis fraeno retinerentur in qualicunque Dei metu et observantia, donec spiritu regenerati, ex animo ipsum amare inciperent.

12. Tertius usus, qui et praecipuus est, et in proprium legis finem propius spectat, erga fideles locum habet, quorum in cordibus iam viget ac regnat Dei spiritus. Nam tametsi digito Dei legem scriptam et insculptam habent in cordibus, hoc est, sic affecti sunt et animati per spiritus directionem ut obtemperare Deo cupiant, bifariam tamen adhuc in lege proficiunt. Est enim illis optimum organum, quo melius in dies ac certius discant qualis sit Domini voluntas, ad quam aspirant, atque in eius intelligentia confirmentur. Ut si quis servus iam ita sit toto animi studio comparatus ut domino suo se approbet, necesse tamen habet mores domini explorare accuratius et observare, ad quos se componat et accommodet. Nec se quispiam nostrum ab hac necessitate eximat. Nemo enim eo sapientiae adhuc penetravit, ut non possit ex quotidiana legis eruditione novos facere progressus in puriorem divinae voluntatis notitiam. Deinde, quia non sola doctrina, sed exhortatione quoque indigemus, hanc quoque utilitatem ex lege capiet servus Dei, ut frequenti eius meditatione excitetur ad obsequium, in eo roboretur, a delinquendi lubrico retrahatur. In hunc enim modum sanctos sibi instare oportet, qui secundum spiritum quantalibet alacritate ad Dei iustitiam contendant, carnis tamen ignavia semper onerantur, quominus legitima promptitudine pergant. Huic carni lex flagrum est, quo instar inertis tardique asini ad opus urgeatur.[1]) Imo spirituali homini, quia nondum carnis mole expeditus est, assiduus aculeus erit, qui desidere illum non permittat. Nimirum in hunc usum respiciebat David, quum insignibus illis encomiis legem celebraret (Psal. 19, 8 seq.): lex Domini immaculata, convertens animas; iustitiae Domini rectae, laetificantes corda; praeceptum Domini lucidum, illuminans oculos, etc. Item (ibid. 119, 105): lucerna pedibus meis verbum tuum, et lumen semitis meis; ac innumera quae toto illo Psalmo prosequitur. Neque vero repugnant ista paulinis sententiis quibus ostenditur, non quem regeneratis usum lex praestet, sed quid homini per se conferre queat. Hic autem canit propheta quanta cum utilitate legis suae lectione erudiat Dominus eos, quibus intus obsequendi promptitudinem aspirat, *nec sola praecepta arripit, sed rebus annexam gratiae promissionem, quae sola facit ut quod amarum est dulcescat. Quid enim lege minus amabile, si flagitando tantum et minando metu sollicitet animas, et terrore angat? Praesertim vero ostendit David, se in lege mediatorem apprehendisse, sine quo nulla est oblectatio vel suavitas.*

13. Quod discernere dum imperiti quidam nesciunt, *totum* Mosen animose explodunt, *duasque legis tabulas* valere iubent; quia scilicet Christianis alienum esse arbitrantur, adhaerere doctrinae quae mortis administrationem continet. Facessat longe ex animis nostris profana isthaec opinio: pulchre enim docuit Moses, legem, quae apud peccatores nihil quam mortem generare potest, in sanctis meliorem praestantioremque habere debere usum. Sic enim moriturus populo *edixit* (Deut. 32, 46): ponite corda vestra in omnia verba quae ego testificor vobis hodie, ut mandetis ea filiis vestris, doceatisque custodire, facere et implere universa quae scripta sunt in volumine legis huius, quia non incassum praecepta sunt vobis, sed ut singuli in eis viverent. Quod si absolutum in ea iustitiae exemplar eminere nemo infitietur, aut nullam esse nobis recte iusteque vivendi regulam oportet, aut ab ea nefas

---

1) *Edd. recentiores male:* urgeantur (1607 *seqq.*).

est discedere. Siquidem non plures, sed una est perpetua et inflexibilis vivendi regula. Quamobrem, quod iusti hominis vitam in legis meditatione continuam facit David (Psal. 1, 2), id ne ad saeculum unum referamus, quia singulis ad finem mundi aetatibus convenientissimum est; nec absterreamur ideo, aut refugiamus ab eius institutione, quod exactiorem multo sanctitatem praescribat quam praestaturi sumus, dum circumferemus carcerem corporis nostri. Non enim iam rigidi exactoris vicem erga nos fungitur, cui non satisfiat nisi soluto penso; sed in hac ad quam nos adhortatur perfectione, metam demonstrat ad quam nobis tota vita contendere *non minus utile est quam officio nostro consentaneum.* In qua contentione si non deficimus, bene est. Stadium namque est tota haec vita, cuius decurso spatio dabit Dominus ut metam illam, ad quam nunc eminus nituntur nostra studia, teneamus.

14. Nunc ergo, quoniam vim exhortationis erga fideles habet lex, non quae eorum conscientias maledictione liget, sed quae pigritiam subinde instando excutiat et imperfectionem vellicet, multi, dum volunt significare hanc ab illius maledictione liberationem, dicunt abrogatam esse legem fidelibus (*de morali adhuc loquor*), non quod amplius illis non iubeat quod rectum est, sed duntaxat ne sit illis quod antea erat; hoc est, ne eorum conscientias perterrendo et confundendo damnet ac perdat. Et sane talem legis abrogationem non obscure docet Paulus. A Domino quoque fuisse praedicatam ex eo apparet, quod opinionem illam de lege a se dissipanda non refutasset nisi invaluisset inter Iudaeos. Quum autem non potuerit temere, sine ullo praetextu, emergere, credibile est, ab eius doctrinae falsa interpretatione fuisse natam; qualiter cuncti fere errores occasionem a veritate sumere consueverunt. Nos vero, ne ad eundem impingamus lapidem, accurate distinguamus quid in lege sit abrogatum, quid firmum adhuc maneat. Quum testatur Dominus (Matth. 5, 17) se non venisse ad legem abolendam, sed ad implendam; nec praeteriturum, donec coelum ac terra transeant, apicem ex lege quin omnia fiant: nihil de observantia legis per suum adventum, detractum iri satis confirmat. Et merito; quando in hunc finem potius venit ut eius transgressionibus mederetur. Manet igitur per Christum inviolabilis legis doctrina, quae nos docendo, admonendo, obiurgando, corrigendo, ad omne opus bonum formet ac comparet.

15. Quae vero de maledictione dicuntur a Paulo, non ad institutionem ipsam pertinere, sed solum *ad* constringendae conscientiae vigorem, constat. Non enim solum docet lex, sed imperiose exigit quod mandat. Si non exhibeatur, imo si qua in parte ab officio cessetur, maledictionis fulmen stringit. Hac ratione dicit apostolus (Gal. 3, 10), omnes qui sunt ex operibus legis esse exsecrationi obnoxios, quia scriptum sit: exsecrabilis omnis qui non complet omnia. Eos autem sub operibus legis dicit, qui in remissione peccatorum iustitiam non statuunt, per quam a legis rigore solvimur. Solvi ergo nos a legis vinculis oportere docet, nisi volumus sub illis misere perire. Sed quibus vinculis? illius austerae et infestae exactionis quae ex summo iure nihil remittit, nec transgressionem ullam impunitam sinit. Ab hac, inquam, maledictione ut nos redimeret Christus, factus est pro nobis maledictio (ibid. 3, 13 et 4, 4). Scriptum est enim: maledictus omnis qui pendet in ligno. Capite quidem sequenti tradit, Christum legi fuisse subiectum ut eos qui sub lege erant redimeret; sed eodem sensu. Subdit enim continuo: quo ius filiorum adoptione reciperemus. Quid istuc est? ne perpetua servitute premeremur, quae conscientias nostras anxietate mortis compressas teneret. Interim manet illud semper inconcussum, ex legis autoritate nihil decessisse quin eadem semper veneratione obedientiaque ipsam suscipi a nobis conveniat.

16. *Alia caeremoniarum ratio, quae non effectu, sed usu solo fuerunt abrogatae. Quod autem illis finem adventu suo Christus imposuit, adeo nihil earum sanctitati derogat, ut eam magis commendet ac illustret. Nam sicuti veteri populo inane praebuissent spectaculum, nisi mortis et resurrectionis Christi virtus illic monstrata esset, ita nisi cessassent, discernere hodie non liceret quorsum fuissent institutae. Ideo Paulus, ut earum observationem non supervacuam modo, sed noxiam quoque esse probet, umbras fuisse docet, quarum nobis exstat in Christo corpus* (Col. 2, 17). *Videmus ergo ut in earum abolitione melius refulgeat veritas, quam si adhuc procul et quasi obtento velo Christum, qui palam apparuit, figurarent. Ideo et Christi morte velum templi in duas partes scissum cecidit* (Matth. 27, 51); *quia iam viva et expressa coelestium bonorum imago in lucem prodierat, quae obscuris tantum lineamentis inchoata fuerat, sicuti loquitur autor epistolae ad Hebraeos* (cap. 10, 1). *Huc pertinet dictum Christi* (Luc. 16, 16)*: legem et prophetas fuisse usque ad Ioannem; ex eo regnum Dei coepisse evangelizari. Non quod praedicatione, quae spem salutis et vitae aeternae continet, privati fuerint sancti patres; sed quia procul et sub umbraculis intuiti sunt duntaxat, quod hodie in plena luce conspicimus. Cur autem ecclesiam Dei ab illis rudimentis altius transscendere oportuerit, explicat Ioannes Baptista* (Ioann. 1, 17)*; quod lex per Mosen data sit, gratia autem et veritas per Iesum facta. Quia, etsi vere expiatio in veteribus sacrificiis promissa fuit, et arca foederis certum fuit paterni Dei favoris pignus, hoc totum umbratile fuisset, nisi in Christi gratia fundatum, ubi reperitur solida aeternaque stabilitas. Hoc quidem fixum maneat, quamvis servari desierint ritus legales, ipso*

tamen fine melius cognosci quanta fuerit eorum utilitas ante Christi adventum, qui usum tollendo vim et effectum sua morte obsignavit.

17. Paulo plus difficultatis *habet quae notatur a Paulo ratio* (Col. 2, 13): et vos quum essetis mortui per delicta et praeputium carnis vestrae, convivificavit cum illo, donans vobis omnia delicta, delens quod adversus nos erat chirographum in decretis, quod erat nobis contrarium; et ipsum tulit e medio, affigens cruci, etc. Videtur enim legis abolitionem aliquantum [1]) ultra dilatare, ut nihil iam nobis sit cum illius decretis. *Errant enim qui* simpliciter de lege morali accipiunt, cuius tamen inexorabilem magis severitatem, quam doctrinam abolitam interpretantur. Alii acutius pensiculantes Pauli verba, perspiciunt in legem caeremonialem proprie competere, et ostendunt, id non semel apud Paulum sonare vocabulum decreti; nam ad Ephesios (2, 14) quoque ita loquitur: ipse est pax nostra, qui fecit utraque unum, legem mandatorum in decretis sitam evacuans, ut duos conderet in se ipso, in unum novum hominem. De caeremoniis illic agi, minime ambiguum; quia interstitium vocat, quo Iudaei a gentibus dissidebant. Quare priores illos ab his iure reprehendi fateor; sed ab his quoque nondum bene explicari mens apostoli mihi videtur. Nam illos duos locos simul per omnia comparari, nullo modo placet. Ephesios quum de sua in societatem Israelis cooptione certiores facere vellet, impedimentum, quo arcebantur olim, sublatum docet. Illud erat in caeremoniis. Ritus enim ablutionum et sacrificiorum quibus Iudaei Domino consecrabantur, eos a gentibus segregabant. At in epistola ad Colossenses sublimius mysterium attingi quis non videat? Certamen est quidem illic de mosaicis observationibus, ad quas pseudoapostoli christianum populum adigere studebant; sed quemadmodum in epistola ad Galatas controversiam illam altius ducit, et quodammodo ad fontem suum revocat, ita et hoc loco. Nam si in ritibus nihil aliud consideras quam defungendi necessitatem, quorsum attinebat vocari chirographum contrarium nobis? praeterea in eo totam prope redemptionis nostrae summam ponere, ut induceretur? Quare res ipsa clamat, hic aliquid interius reputandum esse. Ego autem confido me germanam intelligentiam assequutum, si tamen mihi verum esse conceditur quod alicubi verissime ab Augustino scriptum est, *imo quod ex claris apostoli verbis hausit*, in caeremoniis iudaicis confessionem magis delictorum exstitisse quam expiationem. Quid enim sacrificiis aliud agebant quam se mortis conscios fatebantur, qui in suum locum catharmata substituebant? Quid purificationibus, nisi quod se immundos testabantur? Ita *renovabatur subinde* ab illis et piaculi et impuritatis suae *chirographum*: solutio in illa testificatione non erat. Qua ratione scribit apostolus (Hebr. 9, 15), morte demum Christi intercedente redemptionem praevaricationum esse peractam, quae manebant sub veteri testamento. Merito ergo chirographa vocat apostolus suis cultoribus adversa: quando per illa suam damnationem ac immunditiem palam consignabant. Nec obest, quod illi quoque eiusdem nobiscum gratiae participes fuerunt. Id enim sunt assequuti in Christo, non in caeremoniis quas illic a Christo discernit apostolus; quoniam Christi gloriam, tum usurpatae, obscurabant. Habemus caeremonias, si per se considerentur, eleganter et apposite vocari chirographa, hominum saluti contraria; quia velut solennia instrumenta erant, quae ipsorum obligationem testarentur. Illis quum vellent rursum christianam ecclesiam astringere pseudoapostoli, non sine causa Paulus, altius repetita earum significatione, Colossenses admonuit, quo relaberentur, si subiugari se in eum modum ab ipsis passi essent. Simul enim illis excutiebatur Christi beneficium: quatenus, peracta semel aeterna expiatione, quotidianas illas observationes abolevit; quae ad peccata consignanda tantum validae, ad eadem delenda nihil poterant.

1) *Edd. pauciores:* aliquantulum (1617. 1654. 1667).

CAPUT VIII. [1])

Legis moralis explicatio.

1. [2]) *Hic decem legis praecepta, cum brevi eorum explicatione, inserere non alienum fore arbitror, quia et inde melius patebit quod attigi, quem semel Deus praescripsit cultum adhuc vigere; deinde accedet secundi capitis confirmatio, non solum didicisse ex ea Iudaeos quaenam esset vera pietatis ratio, sed horrore iudicii, quum se observationi viderent impares, fuisse subactos ut vel inviti ad mediatorem traherentur. Porro* inter explicandam eorum summam quae in vera Dei notitia requiruntur, docuimus non posse ipsum pro sua magnitudine a nobis concipi, quin statim occurrat *eius maiestas quae nos ad eius cultum adstringat.* In cognitione nostri hoc praecipuum posuimus, ut propriae virtutis opinione vacui, et propriae iustitiae fiducia exuti, contra egestatis conscientia fracti et contusi, solidam humilitatem discamus, ac nostri deiectionem. Utrumque in lege sua Dominus exsequitur, ubi primum vindicata sibi legitima imperandi potestate, ad numinis sui reverentiam nos vocat, atque in quo sita ea sit et constituta praescribit; deinde, promulgata iustitiae suae

1) *Huius quoque capitis materia tota e praecedentis editionis Cap. III. desumpta est, ita tamen ut ex hoc nonnulla aliis operis partibus inserta sint cf. supra Libr. I. Cap. XI. XII., infra Libr. IV. Cap. XII. XIII.* 2) *Olim III. 1 seqq.*

regula (cuius rectitudini ingenium nostrum, ut pravum est et contortum, perpetuo adversatur, et infra cuius perfectionem facultas nostra, ut imbecilla est et ad bonum enervata, procul iacet) tum impotentiae nos, tum iniustitiae arguit. Porro haec ipsa quae ex *duabus tabulis* discenda[1]) sunt, quodammodo nobis dictat lex illa[2]) interior, quam omnium cordibus inscriptam et quasi impressam superius dictum est. Non enim sinit nos perpetuum somnum sine sensu dormire nostra conscientia, quin intus testis sit ac monitrix eorum quae Deo debemus, quin boni et mali discrimen nobis obiiciat, atque ita nos accuset dum ab officio discedimus. Verum, qua errorum caligine obvolutus est homo, per legem illam naturalem vix tenuiter degustat quis Deo acceptus sit cultus; certe a recta eius ratione longissimo intervallo distat. Ad hoc arrogantia et ambitione sic turgidus, suique amore excaecatus est, ut se prospicere nondum queat, et velut in se descendere, quo submittere se[3]) ac deiicere discat suamque miseriam fateri. Proinde (quod tum hebetudini tum contumaciae nostrae necessarium erat) Dominus legem scriptam nobis posuit: quae et certius testificaretur quod in lege naturali nimis obscurum erat, et mentem memoriamque nostram, excusso torpore, vividius feriret.

2. Nunc promptum est intelligere quid ex lege discendum sit, nempe Deum, sicut creator est noster, ita iure locum patris et domini erga nos obtinere; hac ratione gloriam, reverentiam, amorem, timorem illi a nobis deberi. Quin etiam nos non esse nostri iuris, ut quocunque animi libido incitarit sequamur; sed ab eius nutu suspensos in eo solo debere consistere quod ei placuerit. Deinde iustitiam ac rectitudinem illi cordi esse, iniquitatem vero abominationi: ideoque, nisi velimus impia ingratitudine a conditore nostro deficere, iustitiam tota vita nobis esse necessario colendam. Nam si tum illi demum exhibemus quam decet reverentiam, dum voluntatem eius nostrae praeferimus, sequitur non alium esse legitimum eius cultum, quam iustitiae, sanctitatis, puritatis observationem. Nec praetendere excusationem licet, quod facultas desit, et, velut exhausti debitores, solvendo non simus. Non enim convenit ut Dei gloriam metiamur ex nostra facultate; qualescunque enim simus, manet ille sui similis semper, amicus iustitiae, iniquitati infensus. Quidquid a nobis exigat (quia non potest nisi rectum exigere), ex naturae obligatione obsequendi necessitas nos manet; quod autem non possumus, id vitii nostri est. A propria enim cupiditate, in qua peccatum regnat, si vincti tenemur, ne soluti simus in nostri patris obsequium, non est cur necessitatem pro defensione causemur, cuius malum et intra nos est et nobis imputandum.

3. Ubi huc usque per legis doctrinam profecerimus, tum ad nos, eadem docente, descendere oportet, unde tandem duo referamus: primum, iustitiam legis cum vita nostra comparando, longe abesse quin Dei voluntati respondeamus, ideoque indignos esse, qui locum nostrum retineamus inter eius creaturas, nedum inter filios censeamur; deinde vires nostras reputando, adimplendae legi non impares modo eas esse, sed prorsus nullas. Hinc necessario sequitur tum propriae virtutis diffidentia, tum animi anxietas et trepidatio. Neque enim iniquitatis pondus sustinere potest conscientia, quin mox Dei iudicium obversetur. Sentiri vero Dei iudicium non potest quin mortis horrorem incutiat. Similiter impotentiae documentis coacta, facere nequit quin protinus in virium suarum desperationem concidat. Utraque affectio humilitatem ac deiectionem generat. Ita fit demum ut homo, aeternae mortis (quam iniustitiae suae merito sibi imminere videt) sensu perterrefactus, ad unam Dei misericordiam, tanquam ad unicum salutis portum, sese convertat; ut suae non esse facultatis sentiens exsolvere quod legi debet, in se ipso desperabundus, ad opem aliunde poscendam et exspectandam respiret.

4. Sed enim non contentus Dominus iustitiae suae reverentiam conciliasse, quo etiam eius amore, simul et iniquitatis odio, corda nostra imbueret, promissiones ac minas subiunxit. Quia enim magis caligat mentis nostrae oculus quam ut sola boni pulchritudine afficiatur, *clementissimus pater* pro sua indulgentia nos ad ipsum amandum et expetendum illectare praemiorum dulcedine voluit. Denuntiat ergo reposita virtutibus apud se praemia; nec operam frustra sumpturum qui praeceptis suis fuerit obsequutus. Edicit ex adverso, non tantum esse exsecrabilem sibi iniustitiam, sed nec impune evasuram; quod ipse contemptae suae maiestatis ultor sit futurus. Ac quo modis omnibus cohortetur, tam vitae praesentis benedictiones, quam aeternam beatitudinem pollicetur eorum obedientiae qui mandata sua servaverint; transgressoribus non minus praesentes calamitates, quam aeternae mortis supplicium minatur. Illa enim promissio (Lev. 18, 5): qui fecerit haec, vivet in illis; item comminatio illi respondens (Ez. 18, 20): anima quae peccaverit, ipsa morietur; ad futuram procul dubio et nunquam finiendam vel immortalitatem vel mortem spectant. Quanquam ubicunque commemoratur benevolentia aut ira Dei, sub illa aeternitas vitae, sub hac aeternum exitium continetur. Praesentium autem benedictionum ac maledictionum longus in lege catalogus recensetur (Lev. 26, 4 seqq.; Deut. 28, 1 seqq.). Atque in sanctionibus quidem summa Dei puritas, quae iniqui-

1) *Edd. recc. male:* dicenda (1607—1654). 2) *Edd. nonnullae recc. omitt.:* illa (1617. 1654. 1667). 3) *Edd. pauciores omitt.:* se (1617. 1654).

tatem ferre non potest, in promissionibus vero, praeter summum erga iustitiam amorem (quem praemio fraudare non sustinet) mira quoque eius benignitas approbatur. Nam quum eius maiestati cum nostris omnibus simus obaerati, iure optimo quidquid requirit a nobis, tanquam debitum reposcit; debiti autem solutio remuneratione digna non est. Iure igitur suo decedit quum praemium proponit nostris obsequiis, quae non ultro ceu indebita exhibentur. Quid autem ipsae nobis per se afferant, *partim dictum est, partim clarius iterum suo loco* apparebit. Satis in praesentia est, si tenemus ac reputamus esse in legis promissionibus non vulgarem iustitiae commendationem, quo certius constet, quantopere Deo placeat eius observatio; sanctiones in maiorem iniustitiae exsecrationem esse positas, ne vitiorum blanditiis delibutus peccator iudicium *legislatoris* sibi paratum obliviscatur.

5. Porro quod Dominus, perfectae iustitiae regulam traditurus, omnes eius partes ad voluntatem suam revocavit, in eo indicatur nihil esse illi acceptius obedientia. Quod eo diligentius observandum est, quo proclivior est humanae mentis lascivia ad varios identidem excogitandos cultus quibus illum demereatur. Omnibus enim saeculis haec irreligiosa religionis affectatio (quia humano ingenio naturaliter insita est) se prodidit, ac etiamnum prodit; quod homines comparandae iustitiae rationem praeter Dei verbum semper comminisci gestiunt. Unde in bonis quae communiter censentur operibus, angustiorem locum tenent legis praecepta, innumera illa humanorum turba totum fere spatium occupante. At vero quid aliud Moses quam eiusmodi libidinem cohibere studuit, quum post legis promulgationem sic populum compellaret? Observa et audi omnia quae praecipio tibi, ut bene sit tibi et filiis tuis post te in sempiternum, quum feceris quod bonum est et placitum coram Deo tuo; quod praecipio tibi, hoc tantum facito: non addas, nec minuas (Deut. 12, 28). Atque antea, quum testatus esset hanc esse eius sapientiam et intelligentiam coram reliquis nationibus, quod iudicia, iustitias et caeremonias accepisset a Domino, subiecerat (Deut. 4, 9): custodi igitur te ipsum et animam tuam sollicite, ne obliviscaris verborum quae viderunt oculi tui, et ne aliquando excidant e corde tuo. Quia scilicet providebat Deus, non quieturos Israelitas quin, recepta lege, novas praeterea iustitias parturirent, nisi severe retinerentur, hic iustitiae perfectionem esse comprehensam pronuntiat: quod validissimum retinaculum esse debebat. Nec tamen ab illa tantopere vetita audacia destiterunt. Quid nos? eodem certe dicto constringimur. Non enim dubium quin perpetuo valeat illud quo absolutam iustitiae doctrinam legi suae Dominus vendicavit: illa tamen non contenti, bonis operibus aliis super alia confingendis et cudendis prodigiose laboramus. Huic sanando vitio remedium optimum erit, si constanter insederit haec cogitatio: legem nobis esse divinitus traditam, quae nos perfectam iustitiam edoceret; illic non aliam iustitiam doceri nisi quae ad praescriptum divinae voluntatis exigatur; frustra igitur novas operum formas ad demerendum Deum tentari, cuius legitimus cultus sola constat obedientia. Quin potius, quod extra Dei legem evagetur bonorum operum studium, esse divinae veraeque iustitiae non tolerandam profanationem. Verissime quoque Augustinus, [1]) qui nunc matrem custodemque virtutum omnium, nunc originem appellat, obedientiam quae Deo praestatur.

6. Verum, ubi lex Domini explicata nobis fuerit, tum aptius demum et maiore cum fructu *quod* de ipsius officio usuque *ante disserui confirmabitur*. Ante vero quam ad excutienda singula capita ingredimur, quae ad universalem eius notitiam faciunt, modo praecipere operae pretium est. Initio constitutum sit, non ad externam honestatem modo, sed ad interiorem spiritualemque iustitiam, hominis vitam in lege informari. Quod quum infitiari nemo queat, paucissimi tamen rite animadvertunt. Id fit quia in legislatorem non respiciunt, a cuius ingenio natura quoque legis aestimanda est. Si quis rex edicto scortari, occidere, furari prohibeat, sanctione, fateor, non tenebitur si quis scortandi, occidendi, furandi cupiditatem animo conceperit tantum, nihil eorum perpetrarit. Nempe quia mortalis legislatoris providentia non nisi ad externam civilitatem protenditur, non violantur eius interdicta nisi patratis flagitiis. Deus autem, cuius oculum nihil fugit, et qui externam speciem non tam moratur quam cordis puritatem, sub scortationis, homicidii, furti interdicto, libidinem, iram odium, alieni appetentiam, dolum et quidquid tale est, vetat. Nam quum sit spiritualis legislator, animae non minus quam corpori loquitur. Homicidium autem animae, ira est ac odium; furtum, mala cupiditas et avaritia; scortatio, libido. Leges etiam humanae, dicet quispiam, consilia et voluntates spectant, non fortuitos eventus. Fateor; sed quae extra emerserunt. Quo animo unumquodque facinus editum fuerit, expendunt; sed arcanas cogitationes non scrutantur. Proinde illis satisfactum fuerit, ubi quis manum duntaxat continuerit a transgressione; contra autem, quia animis nostris lata est lex *coelestis*, eorum coercitio ad iustam eius observationem in primis necessaria est. At vulgus hominum, etiam dum legis contemptum fortiter dissimulat, oculos, pedes, manus, et omnes corporis partes in aliquam legis observationem componit; cor ab

---

1) Libr. 14. de civit. Dei, c. 12. De bono coniug. c. 23. Contra adv. legis et proph. 1, 19.

omni obedientia alienissimum interim retinet, ac se defunctum putat si probe homines celaverit quod gerit in conspectu Dei. Audiunt, non occides, non moechaberis, non furaberis: gladium ad caedem non exserunt; corpora sua meretricibus non commiscent, manus alienis bonis non iniiciunt. Haec omnia bene hactenus: sed caedes totis animis spirant, fervent in libidinem, omnium bona oculis retortis aspiciunt et cupiditate devorant. Iam vero deest quod praecipuum erat legis. Unde, quaeso, tam crassus stupor, nisi quod omisso legislatore, iustitiam suo magis ingenio accommodant? His fortiter reclamat Paulus (Rom. 7, 14), affirmans legem esse spiritualem; quo significat, non modo animae, mentis, voluntatis obsequium exigere, sed requirere angelicam puritatem, quae omnibus carnis sordibus abstersa nihil quam spiritum sapiat.

7. Hunc quum esse legis sensum dicimus, non novam ex nobis interpretationem ingerimus, sed Christum sequimur optimum legis interpretem (Matth. 5, 21 seqq.). Quum enim Pharisaei perversa opinione populum imbuissent, legem perficere qui externo opere nihil adversus legem perpetrasset, hunc periculosissimum errorem arguit, et impudicum mulieris aspectum scortationem esse pronuntiat; homicidas testatur quicunque fratrem oderint; facit enim reos iudicio qui vel iram animo conceperint, reos consilio qui murmurando aut fremendo aliquam offensi animi significationem dederint, reos gehennae ignis qui conviciis et maledicentia in apertam iram prosilierint. Haec qui non viderunt, finxerunt Christum alterum Mosen, legis evangelicae latorem, quae defectum mosaicae illius suppleverit. Unde illud vulgatum axioma de perfectione legis evangelicae, quae legem veterem longo intervallo superet. Quod multis modis est perniciosissimum. Nam ex ipso Mose, ubi postea praeceptorum summam colligemus, patebit quam indignam contumeliam divinae legi inurat. Patrum certe sanctimoniam non procul ab hypocrisi abfuisse insinuat, nosque ab una illa et perpetua iustitiae regula deducit. Facillima autem est erroris confutatio: quod putarunt Christum legi adiicere, ubi suae tantum integritati restituit, dum Pharisaeorum mendaciis obscuratam et fermento inquinatam asserit et repurgat.

8. Haec nobis secunda sit observatio, plus inesse semper in praeceptis ac interdictis quam verbis exprimatur: quod tamen sic temperandum est, ne sit nobis instar lesbiae regulae, qua freti, scripturam licentiose contorquentes, quodlibet e quolibet faciamus. Faciunt enim quidam hac immoderata excurrendi libertate, ut apud alios vilescat legis autoritas, aliis spes intelligentiae concidat. Igitur si fieri potest, ineunda est via aliqua quae nos ad Dei voluntatem recto ac solido gressu deducat. Quaerendum, inquam, quatenus excedere verborum fines debeat interpretatio; ut appareat, non attextam esse legi divinae ex humanis glossis appendicem, sed purum germanumque legislatoris sensum fideliter redditum. Sane adeo in omnibus fere praeceptis manifestatae sunt synecdochae, ut derididiculo iure sit futurus, qui legis sensum ad verborum angustias restringere velit. Ultra verba itaque progredi sobriam legis interpretationem palam est; sed quo usque, obscurum manet, nisi modus aliquis finiatur. Hunc ergo modum optimum fore censeo si ad praecepti rationem dirigatur; nempe ut in unoquoque praecepto expendatur, cur datum nobis fuerit. Exempli gratia: omne praeceptum aut imperativum est, aut prohibitorium. Utriusque generis veritas statim occurrit, si rationem, ceu finem, intuemur; ut praecepti quinti finis est, honorem esse iis reddendum quibus eum attribuit Deus. Haec igitur praecepti summa, *rectum esse, Deoque* placere ut eos honoremus quibus aliquid excellentiae largitus est; contemptum et contumaciam adversus eos, abominationi esse. Primi praecepti ratio est, ut Deus solus colatur. Summa igitur praecepti erit veram pietatem, hoc est numinis sui cultum Deo cordi esse, impietatem abominari. Sic in singulis praeceptis inspiciendum qua de re agatur; deinde quaerendus finis, donec reperiamus quid proprie illic testetur sibi placere *legislator*, vel displicere. Demum ab eo ipso ad contrarium ducenda ratiocinatio, in hunc modum: si placet hoc Deo, contrarium displicet; si hoc displicet, contrarium placet; si hoc praecipit, contrarium vetat; si hoc vetat, contrarium praecipit.

9. Quod nunc subobscure attingitur, inter exponenda praecepta clarissimum ipsa exercitatione fiet. Quare sufficit attigisse; nisi quod postremum membrum, quod vel alioqui non intelligeretur, vel intellectum forsan absonum initio videri posset, sua probatione breviter confirmandum erit. Probatione illud non eget: dum bonum iubetur, vetari quod cum eo pugnat malum; nemo est enim qui non concedat. Imperari quoque contraria officia, dum mala vetantur, non aegerrime recipiet commune iudicium. Virtutes quidem commendari, dum adversa vitia damnantur, vulgare est. Sed nos plus aliquid postulamus quam vulgo significent istae formulae. Contrariam enim vitio virtutem, fere interpretantur vitii ipsius abstinentiam; nos eam ultra procedere dicimus, ad officia scilicet factaque contraria. Itaque in hoc praecepto: non occides, sensus hominum communis nihil aliud considerabit, quam ab omni maleficio ac malefaciendi libidine abstinendum esse. Ego praeterea contineri dico, ut proximi vitam quibus possimus subsidiis adiuvemus. Ac ne sine ratione loquar, ita confirmo: Deus vetat iniuria fratrem laedi aut violari, quia

vitam eius caram nobis esse vult ac pretiosam; simul ergo postulat quae ad illius conservationem conferri possunt officia caritatis. Atque ita videre est ut semper nobis finis praecepti reseret quidquid illic facere aut iubemur aut vetamur.

10. Cur autem Deus ita velut dimidiis praeceptis, per synecdochas significarit magis quid vellet quam expresserit, quum aliae quoque rationes reddi soleant, haec mihi in primis placet: quia peccatorum foeditatem, nisi ubi palpabilis est, diluere, et speciosis praetextibus inducere semper caro molitur, quod erat in unoquoque transgressionis genere deterrimum et scelestissimum, exemplaris loco proposuit, cuius ad auditum sensus quoque exhorresceret, quo maiorem peccati cuiuslibet detestationem animis nostris imprimeret. Hoc nobis imponit saepius in aestimandis vitiis, quod, si tectiora sunt, elevamus. Has praestigias Dominus discutit, quum nos assuefacit universam vitiorum multitudinem ad haec capita referre, quae optime quantum sit in unoquoque genere abominationis repraesentant. Exempli gratia, ira et odium non usque adeo exsecranda putantur mala, quum suis nominibus appellantur; at quum interdicuntur nobis sub homicidii nomine, melius intelligimus quanta sint in abominatione apud Deum, cuius voce in tam horrendi flagitii ordinem reiiciuntur; atque ipsi, iudicio eius permoti, delictorum, quae prius levia videbantur, gravitatem assuescimus melius reputare.

11. Tertio loco considerandum quid sibi velit divinae legis in duas tabulas partitio, quarum non abs re nec temere solennem mentionem aliquoties factam esse omnes sani iudicabunt. Et in promptu causa est quae ambiguos nos de hac re manere non sinit. In duas enim partes, quibus tota continetur iustitia, legem suam sic divisit Deus, ut priorem religionis officiis, quae peculiariter ad numinis sui cultum pertinent, alteram officiis caritatis quae in homines respiciunt, assignaverit. Primum sane iustitiae fundamentum est Dei cultus, quo everso reliqua omnia iustitiae membra, velut divulsi collapsique aedificii partes, lacera et dissipata sunt. Qualis enim iustitiae esse dices, quod homines non vexas furtis ac rapinis, si per sceleratum sacrilegium interim Dei maiestatem sua gloria spolias? quod fornicatione corpus tuum non conspurcas, si blasphemiis tuis profanas nomen Dei sacrosanctum? quod hominem non trucidas, si memoriam Dei interimere et exstinguere contendis? Frustra igitur sine religione venditatur iustitia, ac nihilo maiore specie quam si truncum abscisso capite corpus ad decorem obtendatur. Neque modo est praecipua ipsius pars, sed anima quoque, qua tota ipsa spirat et vegetatur; neque enim citra Dei timorem inter se homines aequitatem ac dilectionem servant. Principium ergo et fundamentum iustitiae vocamus Dei cultum; quod eo sublato, quidquid inter se aequitatis, continentiae, temperantiae homines exercent, inane est ac frivolum coram Deo. Dicimus fontem et spiritum; quia ex eo discunt homines temperanter ac sine maleficio inter se vivere, si Deum venerantur, tanquam recti et iniqui iudicem. Proinde priore tabula ad pietatem et propria religionis officia, quibus maiestas sua colenda est, nos instituit; altera praescribit quomodo propter nominis sui timorem nos in hominum societate gerere debeamus. Qua ratione Dominus noster (ut evangelistae referunt Matth. 22, 37; Luc. 10, 27) legem totam summatim in duo capita collegit, ut Deum ex toto corde, ex tota anima, ex totis viribus diligamus; ut proximum amemus sicut nosmet ipsos. Vides ut e duabus partibus, quibus totam legem concludit, alteram in Deum dirigat, alteram hominibus destinet.

12. Verum, quanquam universa lex duobus capitibus contenta est, Deus tamen noster, quo omnem excusationis praetextum tolleret, voluit fusius et explicatius decem praeceptis enarrare tum quaecunque ad honorem, timorem, amorem sui spectant, tum quae ad caritatem pertinent, quam propter se ipsum nobis erga homines mandat. Nec in divisionem praeceptorum noscendam male studium intenditur; modo eius generis rem esse memineris, in qua liberum cuique iudicium esse debeat, ob quam non sit contentiose cum dissentiente pugnandum. Nobis quidem hic locus necessario attingendus est, ne, quam posituri sumus divisionem, ceu novam et nuper excogitatam lectores aut rideant aut mirentur. Legem esse decem verbis distinctam, quia Dei ipsius autoritate saepius comprobatur, extra controversiam est. Quare non de numero, sed secandi ratione ambigitur. Qui sic partiuntur ut tria praecepta dent primae tabulae, reliqua septem in secundam reiiciant, praeceptum de imaginibus numero expungunt, vel certe sub primo occultant; quum mandati loco haud dubie a Domino distincte positum sit; decimum vero, de non concupiscendis proximi rebus, inepte in duo concerpunt. Accedit quod talem partiendi rationem puriore saeculo incognitam fuisse, mox intelligetur. Alii quatuor capita nobiscum in prima tabula numerant; sed primi vice, promissionem statuunt sine praecepto. Ego autem, quia, nisi evidenti ratione convincar, decem verba apud Mosen pro decem praeceptis accipio, et totidem pulcherrimo ordine disposita videre mihi videor, permissa illis sua opinione, sequar quod magis mihi probatur, nempe ut quod illi praeceptum primum faciunt, locum praefationis in totam legem teneat; sequantur deinde praecepta primae quatuor, secundae tabulae sex, eo quo recensebuntur ordine. Hanc divisionem Origenes [1]) sine con-

1) Origenes in Exod. lib. 3.

troversia, perinde atque passim suo saeculo receptam, tradidit. Suffragatur et Augustinus ad Bonifacium, qui in enumeratione hunc ordinem servat: ut uni Deo religionis obsequio serviatur, ut idolum non colatur, ut nomen Domini non in vanum accipiatur; quum ante seorsum de umbratili sabbathi praecepto loquutus foret. Alibi [1]) quidem prima illa divisio illi arridet, sed ob nimium levem causam, quod in numero ternario, si tribus praeceptis conficiatur prima tabula, magis eluceat mysterium trinitatis. Quanquam nec illic dissimulat in caeteris nostram sibi magis placere. Nobiscum praeter illos est autor operis imperfecti in Matthaeum. Iosephus, non dubium quin ex communi aetatis suae consensu, quina praecepta singulis tabulis assignat. Quod cum rationi adversatur in eo quod religionis et caritatis distinctionem confundit, tum refutatur Domini autoritate, qui apud Matthaeum (Matth. 19, 19) in catalogo secundae tabulae, mandatum de parentibus honorandis reponit. Nunc Deum *ipsum* audiamus loquentem *suis verbis*.

PRAECEPTUM PRIMUM.

Ego sum Iehovah, Deus tuus qui eduxi te de terra Aegypti, de domo servitutis: non habebis deos alienos coram facie mea.

13. Partemne mandati primi facias priorem sententiam, an separatim legas, mihi in medio est, modo ne vice prooemii cuiusdam esse in totam legem mihi neges. Primum in legibus ferendis curandum est ne contemptu mox abrogentur. Providet ergo in primis Deus ne legis, quam laturus est, maiestas aliquando in contemptum veniat: ad quam sanciendam triplici argumento utitur. Potestatem ac ius imperii sibi vendicat, quo electum populum constringat parendi necessitate. Promissionem gratiae proponit, cuius suavitate eundem alliciat ad sanctitatis studium. Beneficium commemorat, quo *Iudaeos* redarguat ingratitudinis, nisi benignitati suae responde*ant*. Sub nomine Iehovah imperium et legitima dominatio designatur. Quod si ab ipso sunt omnia, et in ipso consistunt, aequum est ut in ipsum referantur: quemadmodum ait Paulus (Rom. 11, 36). Abunde itaque hoc solo verbo sub divinae maiestatis iugum redigimur, quia portentosum fuerit ab eius ditione velle nos submovere extra quem esse non possumus.

14. Postquam se eum esse ostendit qui ius habeat praecipiendi, cui obedientia debeatur, ne sola necessitate videatur trahere, dulcedine quoque illectat, Deum se *ecclesiae* pronuntiando. Subest enim loquutioni relatio mutua, quae in promissione continetur: ero illis in Deum, ipsi erunt mihi in populum (Ier. 31, 33). Unde Abrahae, Isaac et Iacob immortalitatem ex eo Christus confirmat, quod Dominus se eorum Deum testatus sit (Matth. 22, 32). Quare perinde est ac si ita loqueretur: ego vos mihi delegi in populum, cui non modo in praesenti vita benefacerem, sed vitae quoque futurae beatitudinem largirer. Quorsum autem istud spectet, variis locis in lege annotatur. Nam quum hac misericordia nos dignatur Dominus ut populo suo in consortio accenseat, eligit nos, inquit Moses (Deut. 7, 6 et 14, 2 et 26, 18), ut simus sibi in populum peculiarem, in populum sanctum, ac custodiamus praecepta sua. Unde illa cohortatio (Lev. 19, 2): sancti estote, quia sanctus sum. Porro ex his duobus illa quae est apud prophetam (Mal. 1, 6) obtestatio ducitur: filius honorat patrem, et servus dominum; si ego Dominus, ubi timor? si ego pater, ubi amor?

15. Sequitur commemoratio beneficii, quae eo validior esse debet ad nos commovendos, quo magis detestabile, etiam inter homines, ingratitudinis flagitium. Recentis quidem beneficii tum Israelem admonebat, sed quod ob mirificam magnitudinem in aeternum memorabile, ad posteritatem quoque valeret. Ad haec convenientissimum est praesenti causae; innuit enim Dominus, eos e misera servitute ideo liberatos ut se libertatis autorem obedientia et obsequendi promptitudine colant. Solet etiam (quo nos in vero sui unius cultu retineat) certis epithetis sese insignire, quibus sacrum suum numen ab omnibus idolis ac diis commentitiis discernit. Nam, ut antea dixi, quae nostra est ad vanitatem propensio cum temeritate coniuncta, simulac nominatur Deus, mens nostra sibi cavere nequit, quin ad inane aliquod commentum delabatur. Huic igitur malo remedium dum afferre vult Deus, ipse suam divinitatem certis titulis ornat, atque ita nos quibusdam veluti cancellis circumscribit, ne huc aut illuc evagemur, et temere nobis fingamus novum aliquem Deum, si derelicto Deo vivo, idolum erigamus. Hac ratione prophetae, quoties eum proprie designare volunt, illum vestiunt et quasi includunt iis notis sub quibus se populo israelitico manifestaverat. Neque enim, quum Deus Abrahae, vel Deus Israelis vocatur (Exod. 3, 6), quum in templo hierosolymitano collocatur inter Cherubim (Am. 1, 2; Psal. 80, 2 et 99, 1; Ies. 37, 16), istae et similes loquendi formulae ipsum uni loco alligant, aut populo; sed in hoc duntaxat sunt positae ut cogitationes piorum in illo Deo sistant, qui suo foedere, quod cum Israele pepigit, sese ita repraesentavit ut ab eiusmodi idea deflectere nullo modo liceat. *Fixum tamen illud maneat, redemptionis fieri mentionem, quo alacrius Iudaei se Deo addicant qui sibi iure eos vendicat.* Nos autem (ne ad nos pertinere nihil id putemus) reputare convenit, aegyptiacam Israelis servitutem typum esse spiritualis

1) Libr. 2. quaest. Vet. test. 7. Quaest. in heptat. 2, 71.

captivitatis in qua omnes vincti detinemur, donec brachii sui virtute liberatos in regnum libertatis nos *coelestis vindex* traducit. Quemadmodum ergo, quum dissipatos olim Israelitas ad cultum nominis sui recolligere vellet, eos ab intolerabili, qua premebantur, Pharaonis dominatione eripuit, ita quibus hodie se in Deum esse profitetur, eos omnes iam ab exitiali diaboli potestate asserit, quae illa corporali adumbrata fuit. Quamobrem nemo est cuius animus inflammari non debeat ad auscultandam legem, quam a summo *rege* profectam audit; a quo ut suam originem ducunt omnia, ita aequum est ut finem suum vicissim in ipsum destinent ac dirigant. Nemo, inquam, est qui non rapi debeat ad amplexandum legislatorem, ad cuius observanda mandata peculiariter se delectum esse docetur; a cuius benignitate, cum bonorum omnium affluentiam, tum immortalis vitae gloriam exspectat; cuius mirabili virtute ac misericordia e faucibus mortis se liberatum novit.

16. Fundata et stabilita legis suae autoritate, praeceptum primum edit: ne habeamus deos alienos coram facie sua. Finis praecepti est quod Dominus in populo suo solus vult eminere, *et iure suo potiri in solidum.* Id ut fiat, impietatem ac superstitionem quamlibet, qua divinitatis suae gloria vel minuitur vel obscuratur, a nobis abesse iubet; atque eadem ratione, vero pietatis studio coli se a nobis atque adorari praecipit. Et verborum simplicitas id fere sonat. Siquidem habere Deum non possumus quin simul complectamur quae sunt ei propria. Quod ergo vetat habere alienos deos, eo significat ne quod sibi proprium est alio transferamus. Etsi autem quae Deo debemus innumera sunt, ad quatuor tamen capita non inepte referentur: adorationem, cui accedit tanquam appendix spirituale conscientiae obsequium, fiduciam, invocationem, gratiarum actionem. Adorationem voco venerationem ac cultum quem illi reddit *quilibet nostrum,* ubi se eius magnitudini submisit. Quare non immerito eius partem facio, quod nostras conscientias eius legi subiicimus. Fiducia est, ex virtutum eius recognitione, acquiescendi in eo securitas; quum in eo sapientiam, iustitiam, potentiam, veritatem, bonitatem omnem reponentes, sola eius communicatione nos beatos existimamus. Invocatio sit mentis nostrae, quoties urget ulla necessitas, in eius fidem atque opem receptus, tanquam ad unicum praesidium. Gratiarum actio est gratitudo, qua laus bonorum omnium illi tribuitur. Horum ut nihil patitur Dominus alio derivari, ita omnia sibi in solidum exhiberi mandat. Neque enim satis fuerit ab alieno abstinere deo, nisi in hoc ipso te contineas; quod nefarii quidam contemptores solent, quibus summum compendium est religiones omnes ludibrio habere. Atqui praecedat oportet vera religio, qua in Deum viventem animi referantur; cuius cognitione imbuti, ad suscipiendam, timendam, colendam ipsius maiestatem, ad amplexandam bonorum eius communicationem, ad opem ubique requirendam, ad recognoscendam laudisque confessione celebrandam operum magnificentiam, in omnibus vitae actionibus, tanquam ad unicum scopum, aspirent; tum caveatur prava superstitio, qua animi a vero Deo deflexi huc atque illuc ceu in varios diducuntur deos.[1]) *Proinde si uno Deo simus contenti, memoria repetamus quod ante dictum est, procul abigendos esse fictitios omnes deos, nec lacerandum esse cultum quem unus ille sibi vendicat. Quia* ne tantillum quidem ex eius gloria delibare fas est, quin apud ipsum quaecunque ei propria sunt resideant. *Particula quae sequitur, coram facie mea, indignitatem auget: quod Deus ad zelotypiam provocatur, quoties figmenta nostra substituimus in eius locum; quemadmodum si impudica mulier, producto palam ante oculos mariti adultero, eius animum magis ureret. Quum ergo praesenti sua virtute et gratia testatum faceret Deus, se populum quem elegerat respicere, quo magis a scelere defectionis deterreat, non posse novos deos ascisci admonet, quin testis sit ac spectator sacrilegii. Huic* enim audaciae plurimum impietatis accrescit, quod in suis transfugiis Dei oculos ludificari se posse iudicat. Ex adverso reclamat Dominus, quidquid struimus, quidquid molimur, quidquid fabricamus, in conspectum suum venire. Pura sit ergo conscientia vel ab occultissimis apostasiae cogitationibus, si religionem nostram approbare Domino libet. Siquidem integram et incorruptam divinitatis suae gloriam non externa modo confessione requirit, sed in oculis suis, qui[2]) abditissimas cordium latebras intuentur.

PRAECEPTUM SECUNDUM.

Non facies tibi sculptile, neque similitudinem ullam eorum quae in coelo sunt sursum, vel in terra deorsum, vel in aquis quae sub terra sunt. Non adorabis, neque coles.

17.[3]) Quemadmodum proximo mandato Deum se unum esse pronuntiavit, praeter quem nulli alii dii cogitandi aut habendi sint, ita qualis sit, et quo cultus genere honorandus, apertius etiamnum edicit, ne quid sibi carnale affingere audeamus. Finis ergo praecepti est, quod superstitiosis ritibus legitimum sui cultum non vult profanari. Quare in summa nos a carnalibus observatiunculis, quas sto-

1) *Hic in editione praecedente Cap. III. 20 seqq. leguntur nonnulla quae iam mutato suo loco libri nostri primi Cap. XII. constituerunt. Sequentia, sed paucis versibus absoluta, olim Cap. III. 23. habuisti.* 2) *Edd. nonnullae recentt. male:* quae (1607—1654). 3) *Olim C. III. 24.*

lida mens nostra, ubi Deum pro sua crassitie concepit, comminisci solet, in totum revocat et abstrahit, ac proinde ad legitimum sui cultum, hoc est spiritualem et a se institutum, format. Quod autem est in hac transgressione crassissimum vitium notat: idololatriam externam. Ac duae quidem sunt mandati partes. Prior licentiam nostram coercet, ne Deum, qui incomprehensibilis est, sub sensus nostros subiicere, aut ulla specie repraesentare audeamus. Secunda vetat ne imagines ullas adoremus religionis causa. Porro formas omnes breviter enumerat, quibus solebat a *profanis et* superstitiosis gentibus figurari. Per ea quae in coelo sunt, solem, lunam, aliasque stellas et fortasse aves intelligit. Quemadmodum Deuteronomii quarto (v. 15) exprimens suam mentem, tam aves quam astra nominat. Quod non annotassem, nisi quosdam viderem ad angelos imperite referre. Itaque reliqua membra, quia per se nota sunt, praetermitto. [1]) *Ac iam libr. 1. satis aperte docuimus, quascunque excogitat homo visibiles Dei formas, pugnare ex diametro cum eius natura, ideoque, simulac in medium prodeunt idola, corrumpi veram religionem et adulterari.*

18. *Quae additur sanctio non parum ad excutiendam socordiam valere debet. Minatur*

Se *Iehovam* esse, Deum nostrum, Deum, [2]) aemulatorem, qui visitet iniquitatem patrum in filios, in tertiam et quartam generationem, in iis qui oderunt nomen suum; faciat autem misericordiam in millia, iis qui diligunt se, ac praecepta sua servant.

Hoc vero perinde est ac si diceret, se solum esse in quo haerere debeamus. Eo ut nos inducat, potentiam suam praedicat, quae se impune *contemni vel* elevari non patiatur. Ponitur hic quidem nomen El, quod Deum significat; sed quia a fortitudine ducitur, quo sensum melius exprimerem, *hoc quoque reddere non dubitavi, vel contextui inserere.* Deinde aemulatorem se vocat, qui consortem ferre nequeat. Tertio, vindicem se futurum asserit suae maiestatis ac gloriae, si qui eam ad creaturas aut sculptilia transferant; neque id brevi aut simplici vindicta, sed quae in filios, nepotes et pronepotes se protendat, qui scilicet paternae impietatis imitatores erunt. Quemadmodum perpetuam quoque in longam posteritatem iis misericordiam ac benignitatem suam exhibet qui se diligunt, ac legem suam custodiunt. Personam mariti erga nos induere usitatissimum est Deo, siquidem coniunctio qua nos sibi devincit, dum in ecclesiae sinum recipit, sacri cuiusdam coniugii instar habet, quod mutua fide stare oportet. *Ipse* ut omnibus fidelis ac veracis mariti officiis defungitur, ita vicissim a nobis stipulatur amorem ac castitatem coniugalem: hoc est, ne animas nostras satanae, libidini foedisque carnis cupiditatibus stuprandas prostituamus. Unde quum Iudaeorum apostasiam corripit, eos proiecta pudicitia adulteriis inquinatos conqueritur. Ergo ut maritus, quo sanctior est ac castior, eo gravius accenditur si uxoris animum ad rivalem inclinare videt, ita Dominus, qui nos sibi in veritate desponsavit, ardentissimam zelotypiam suam esse testatur, quoties, neglecta sancti sui coniugii puritate, scelestis libidinibus conspurcamur, tum vero praesertim dum numinis sui cultum, quem maxime illibatum esse decuerat, alio derivamus, vel inficimus aliqua superstitione. Quandoquidem hoc modo non tantum violamus datam in coniugio fidem, sed ipsum nuptialem thorum inductis adulteris polluimus.

19. In comminatione videndum est quid sibi velit, quum se visitaturum edicit iniquitatem patrum in filios, ad tertiam et quartam generationem. Nam praeterquam quod a divinae iustitiae aequitate alienum est poenam alieni delicti ab insonte expetere, Deus ipse quoque hoc se non commissurum affirmat, ut filius portet iniquitatem patris (Ez. 18, 20). Atqui sententia tamen haec non semel repetitur, de poenis avitorum scelerum in futuras generationes prorogandis. Sic enim saepius alloquitur eum Moses (Num. 14, 18): Iehovah, Iehovah, qui reddis iniquitatem patrum filiis in tertiam et quartam generationem. Ieremias similiter (Ier. 32, 18): qui facis misericordiam in millibus, qui reddis iniquitatem patrum in sinum filiorum post eos. Nonnulli, dum in solvendo hoc nodo aegre desudant, de poenis duntaxat temporariis putant intelligendum: quas si filii sustinent pro parentum delictis, non est absurdum, quando saepe in salutem infliguntur. Quod verum quidem est. Nam Ezechiae denuntiabat Iesaias (39, 7), filios eius regno spoliandos, et in exsilium deportandos, ob peccatum ab eo perpetratum. Domus Pharaonis et Abimelech ob laesum Abrahamum affligantur (Gen. 12, 17 et 20, 3), etc. Sed quum id ad quaestionis huius solutionem affertur, effugium est magis quam vera interpretatio. Graviorem enim ultionem edicit hic et similibus locis quam ut intra vitae praesentis terminos limitetur. Sic igitur accipiendum est, quod iusta Domini maledictio non modo in caput impii, sed in totam quoque familiam incumbat. Ubi incubuit, quid exspectari potest, nisi ut pater, spiritu Dei destitutus, flagitiosissime vivat? filius ob patris nequitiam similiter a Domino derelictus, eandem exitii sequatur viam? nepos demum et pronepos, ho-

1) *Huc usque textus antiquior simpliciter ex Cap. III. §. 24. repetitur. Quae hic olim sequebantur §. 24—39 nunc Lib. I. Cap. XI. leguntur et h. l. paucis interiectis ad §. 40 transitur.* 2) vel fortem, nam hoc Dei nomen a fortitudine ductum est. *Haec iam 1559 in margine leguntur.*

minum detestabilium exsecrabile semen, praecipites post eos ruant?

20. Primum inspiciamus an talis vindicta divinam iustitiam dedeceat. Si universa hominum natura est damnabilis, quos Dominus gratiae suae communicatione non dignatur, iis paratum scimus esse interitum; nihilominus propria iniquitate, non iniquo Dei odio intereunt. Nec ulla relinquitur expostulatio, cur non aliorum exemplo Dei gratia in salutem adiuventur. Quum ergo haec impiis et flagitiosis irrogatur ob scelera punitio, ut Dei gratia in multas generationes domus eorum priventur, quis ob iustissimam hanc vindictam Deo criminationem intendat? At Dominus contra pronuntiat, poenam peccati paterni in filium non transituram (Ez. 18, 20). Observa quid illic agatur. Israelitae, quum diu et assidue multis calamitatibus vexarentur, proverbium iactare coeperant, patres suos comedisse uvam acerbam, unde dentes filiorum obstupescerent; quo significabant, admissa fuisse a parentibus peccata quorum poenas ipsi, iusti alioqui et immerentes, penderent, implacabili magis Dei iracundia, quam moderata severitate. Iis denuntiat propheta, non ita esse, quia ob propria flagitia plectantur, neque Dei iustitiae convenire ut filius iustus ob scelesti patris nequitiam supplicium luat, quod neque in praesenti sanctione habetur. Nam si visitatio, de qua nunc sermo est, adimpletur quum ab impiorum familia gratiam, lumen suae veritatis, reliqua salutis adiumenta aufert Dominus, eo ipso quod excaecati et derelicti ab ipso filii parentum vestigiis insistunt, maledictiones ob paterna scelera sustinent. Quod *vero* et temporariis miseriis subiiciuntur, et aeterno demum exitio, ita iusto Dei iudicio, non ob aliena peccata, sed ob iniquitatem propriam puniuntur.

21. Altera ex parte offertur promissio de propaganda in mille generationes Dei misericordia; quae etiam frequenter in scripturis [1]) occurrit, et in solenni ecclesiae foedere inseritur: ero Deus tuus, et seminis tui post te (Gen. 17, 7). Quod respiciens Solomon [2]) scribit (Prov. 20, 7) filios iustorum post mortem eorum beatos fore; non tantum sanctae educationis ratione, quae et ipsa certe momentum non minimum habet, sed ob istam in foedere promissam benedictionem, quod Dei gratia in familiis piorum aeterna resideat. Eximia hinc fidelibus consolatio, ingens impiis terror; nam si post mortem quoque memoria tum iustitiae, tum iniquitatis tantum apud Deum valet, ut maledictio huius et illius benedictio in posteritatem redundet, multo magis in ipsis autorum capitibus residebit. Caeterum nihil obstat quod impiorum soboles interdum ad bonam frugem se recipit, fidelium soboles degenerat; quia non perpetuam hic regulam figere voluit *legislator*, quae suae electioni [1]) derogaret. Nam ad consolationem iusti ac terrorem peccatoris sufficit non esse vanam ipsam aut inefficacem sanctionem, tametsi non semper locum habeat. Quemadmodum enim quae paucis sceleratis infliguntur temporales poenae, testimonia sunt divinae adversus peccata irae, et futuri olim in omnes peccatores iudicii, tametsi multi impune usque ad vitae finem evadant, ita quum exemplum unum edit Dominus istius benedictionis, ut filium in patris gratiam misericordia et benignitate sua prosequatur, documentum praebet constantis et perpetuae in suos cultores gratiae; quum patris iniquitatem semel in filio persequitur, docet quale reprobos omnes iudicium ob scelera propria maneat. Quam certitudinem potissimum hic spectavit. Obiter etiam misericordiae suae amplitudinem nobis commendat, quam in mille generationes extendit, quum quatuor duntaxat generationes assignarit vindictae.

1) *Edd. recentt.* non*:nullae* scriptura (1617. 1654. 1667).
2) *Edd. recentt.* Salomon (1670 *seqq.*).

PRAECEPTUM TERTIUM.

Non usurpabis nomen *Iehovae* Dei tui in vanum.

22. Finis praecepti est, quod nominis sui maiestatem vult nobis esse sacrosanctam. Summa igitur erit, ne ipsam contemptim et irreverenter *habendo* profanemus. Cui interdicto cohaeret ex ordine praeceptum, ut eam religiosa veneratione prose*qui nobis studio et curae sit.* Itaque sic animis et linguis comparatos esse nos decet, ut nihil de *ipso* Deo eiusque mysteriis aut cogitemus aut loquamur nisi reverenter et multa cum sobrietate; ut in aestimandis eius operibus nihil nisi erga ipsum honorificum sapiamus. Haec, inquam, tria observare non oscitanter convenit: ut quidquid mens de ipso concipit, quidquid lingua profatur, ipsius excellentiam resipiat, et sacrae nominis eius sublimitati respondeat; denique ad extollendam eius magnificentiam aptum sit. Sancto eius verbo et adorandis mysteriis ne temere praeposterequc abutamur, vel ad ambitionem, vel ad avaritiam, vel ad ludicra nostra; sed prout impressam gerunt nominis eius dignitatem, suum inter nos honorem ac pretium semper habeant. Postremo, eius operibus ne obloquamur aut detrectemus, quemadmodum illi contumeliose solent obstrepere miseri homines; sed quidquid ab ipso memoramus factum cum sapientiae, iustitiae, bonitatis elogiis praedicemus. Id est nomen Dei sanctificare. Ubi secus fit, vano pravoque abusu polluitur; quia rapitur extra legitimum usum, cui soli consecratum erat; atque ut nihil aliud, sua tamen dignitate exutum, contempti-

1) *Edd. recentt.* male: lectioni (1607—1667).

bile paulatim redditur. Quod si in hac temeraria usurpandi importune divini nominis facilitate tantum est mali, multo plus in eo, si in nefarios usus conferatur; ut qui ipsum necromantiae superstitionibus, diris devotionibus, illicitis exorcismis, aliisque impiis incantationibus servire faciunt. Iuramentum autem in mandato potissimum assumitur, in quo perversus divini nominis abusus maxime est detestabilis: quo inde melius absterreamur ab omni, in universum, eius profanatione. *Hic autem de cultu Dei praecipi et reverentia nominis eius, non autem de aequitate quae inter homines colenda est, inde patet quod deinde in secunda tabula periurium et falsum testimonium damnabit, quo laeditur humana societas, supervacua autem esset repetitio si hoc praeceptum tractaret de officio caritatis. Iam ipsa quoque distinctio hoc postulat, quia non frustra Deus, ut dictum est, duas legi suae tabulas attribuit. Unde colligitur hoc ius suum sibi vendicare, ac tueri nominis sui sanctitatem, non autem docere, quid homines hominibus debeant.*

23. Primo loco habendum est, quid sit iuramentum. Est autem Dei attestatio ad veritatem sermonis nostri confirmandam. Quae enim manifesta in Deum probra continent exsecrationes, indignae sunt quae inter iuramenta censeantur. Eiusmodi attestationem, ubi rite peragitur, speciem esse cultus divini, ostenditur multis locis scripturae; ut quum Iesaias (19, 18) de Assyriis et Aegyptiis in foederis societatem cum Israele vocandis vaticinatur: loquentur, inquit, lingua Chanaan, et in nomine Domini iurabunt, hoc est, iurando per nomen Domini confessionem religionis edent. Item, quum de propagando eius regno loquitur (Ies. 65, 16): quicunque benedicet sibi, in Deo fidelium benedicet, et qui iurabit in terra, iurabit in Deo vero. Ieremias, si eruditi, inquit (12, 16), docuerint iurare populum in nomine meo, sicut docuerunt iurare per Baal, aedificabuntur in medio domus meae. Et merito nomen Domini in testimonium invocando nostram in ipsum religionem dicimur testari. Sic enim ipsum aeternam esse et immutabilem veritatem confitemur: quem appellamus non modo tanquam prae aliis idoneum veritatis testem, sed etiam ceu eius assertorem unicum, qui abscondita in lucem proferre queat; deinde ut cordium cognitorem. Ubi enim desunt hominum testimonia, ad Deum testem refugimus; ac praesertim ubi asserendum est quod in conscientia latet. Qua ratione amare succenset iis Dominus qui per alienos deos deierant, atque id iurisiurandi genus, argumentum manifestae defectionis interpretatur. Filii tui dereliquerunt me, et iurant in iis qui non sunt dii (Ier. 5, 7). Et sceleris huius gravitatem poenarum comminatione declarat: disperdam eos qui iurant per nomen Domini, et iurant per Melchon (Zephan. 1, 5).

24. Iam ubi intelligimus, sacramentis nostris Dominum inesse velle nominis sui cultum, eo maior adhibenda diligentia, ne pro cultu vel contumeliam vel contemptum et vilitatem contineant. Contumelia est non levis si per ipsum peieratur; unde et profanatio appellatur in lege (Levit. 19, 12). Quid enim restat Domino, ubi sua veritate fuerit spoliatus? iam Deus esse desinet. Sed enim spoliatur certe, dum falsi suffragator et approbator constituitur. Quare Iosuah, dum Achan ad confessionem veri adigere vult: fili mi, ait (Ios. 7, 19), da gloriam Domino Israel; innuens scilicet Dominum gravissime inhonorari si per eum peieratur. Neque mirum: non enim stat per nos quin mendacium sacro eius nomini quodammodo inuratur. Quam loquutionem usitatam inter Iudaeos fuisse, quoties ad sacramentum dicendum quispiam vocaretur, constat ex simili obtestatione qua utuntur in evangelio Ioannis Pharisaei (Ioann. 9, 24). Ad hanc cautionem nos instituunt formulae quae in scripturis usurpantur: vivit Dominus; haec faciat mihi Dominus et haec addat; testis sit Deus in animam meam (1 Sam. 14, 39; 2 Sam. 3, 9; 2 Cor. 1, 23); quae insinuant Deum advocare nos non posse orationis nostrae testem, quin periurii ultorem nobis imprecemur si fallimus.

25. Vile et vulgare redditur Dei nomen, quum veris quidem, sed supervacuis iuramentis adhibetur: siquidem accipitur hic quoque in vanum. Quare non satis fuerit a periurio abstinere, ni simul meminerimus, iusiurandum non libidinis aut voluptatis, sed necessitatis causa permissum et institutum; ideoque extra licitum illius usum egredi, qui rebus non necessariis accommodat. Porro non alia praetendi necessitas potest, quam ubi vel religioni vel caritati est serviendum. Qua in re nimis licentiose hodie delinquitur, eoque intolerabilius quod assuetudine ipsa pro delicto imputari desiit: quod certe apud Dei tribunal non parvo aestimatur. Passim enim promiscue temeratur Dei nomen in nugacibus colloquiis; nec male fieri putatur, quia in tantae improbitatis possessionem longa et impunita audacia ventum est. Manet tamen ratum Domini mandatum; manet firma sanctio, et effectum olim suum obtinebit, qua peculiaris quaedam vindicta in eos edicitur, qui frustra nomen ipsius usurparint. Peccatur et alia in parte, quod in Dei locum sanctos eius servos in iuramentis substituimus, manifesta impietate: quia sic divinitatis gloriam ad eos traducimus. Neque enim abs re est, quod speciali mandato praecipit Dominus iurare per nomen suum; speciali interdicto prohibuit ne per alienos deos iurantes audiamur (Exod. 23, 13; Deut. 6, 13 et 10, 20). Et apostolus idem liquide testatur, quum scribit (Hebr. 6, 16), homines in iuramentis superiorem se ipsis appellare; Deum, quia sua gloria maiorem non habebat per se ipsum iurasse.

26. Hac iurisiurandi moderatione Anabaptistae non contenti, omnia sine exceptione exsecrantur, quoniam Christi generale sit interdictum (Matth. 5, 34): ego dico vobis, ne iuretis omnino; sit autem sermo vester: est est, non non; quod ultra est, a malo est. Sed hoc modo inconsiderate in Christum impingunt, dum illum faciunt patri adversarium, et qui ad decreta eius abroganda in terram descenderit. Siquidem Deus aeternus in lege non modo iuramentum, ceu rem legitimam, permittit (Exod. 22, 11), quod ipsum abunde foret, sed in necessitate imperat. Christus autem se asserit unum esse cum patre, se non aliud afferre quam quod pater mandaverit, doctrinam suám non esse a se ipso (Ioann. 10, 30; ibid. 18 et 7, 16), etc. Quid ergo? Deumne sibi contrarium facient, qui quod semel in moribus praecipiendo approbarit, postea prohibeat ac damnet? Sed quia in verbis Christi nonnihil est difficultatis, ea paulisper expendamus. Hic autem nunquam verum assequemur nisi oculos intendamus in Christi scopum, et ad id quod illic agit animum advertamus. Illi non est institutum, legem aut laxare, aut restringere, sed ad veram ac germanam intelligentiam reducere, quae falsis scribarum et Pharisaeorum commentis valde depravata fuerat. Id si tenemus, non putabimus Christum damnasse in totum iuramenta; sed ea tantum quae legis regulam transgrediuntur. Ex ipsis constat, populum nihil tunc cavere solitum praeter periuria, quum non iis solis, sed inanibus quoque ac supervacuis iuramentis lex interdicat. Dominus ergo, certissimus legis interpres, non modo peierare, sed etiam iurare, malum esse admonet. Quomodo iurare? nempe in vanum. Quae autem in lege commendantur iuramenta salva et libera relinquit. Videntur sibi validius pugnare quum mordicus arripiunt particulam omnino: quae tamen non ad iurandi verbum refertur, sed subiectas sacramentorum formulas. Nam et ista erat erroris portio, quod, dum per coelum et terram deierabant, Dei nomen se non putabant attingere. Ergo post praecipuum praevaricationis caput, omnia etiam subterfugia Dominus illis praecidit, ne se opinentur evasisse, si suppresso Dei nomine coelum et terram appellarint. *Nam hic quoque obiter notandum, quamvis non exprimatur nomen Dei, homines tamen obliquis formis per ipsum iurare, quemadmodum si per lumen vitale, per panem quo vescuntur, per baptismum suum, aut alia divinae erga se liberalitatis pignora quaelibet iurent. Neque vero Christus, eo loco per coelum et terram et Hierosolymam iurare vetans, superstitionem corrigit, ut falso quidem putant; sed eorum potius sophisticam argutiam refellit, qui pro nihilo ducebant indirecta iuramenta futiliter iactare, quasi sacro Dei nomini parcerent, quod tamen insculptum est singulis eius beneficiis. Alia est ratio ubi vel mortalis quispiam, vel mortuus, vel angelus in locum Dei substituitur; sicuti apud profanas gentes excogitavit adulatio putidam illam formam, per vitam aut genium regis; quia tunc falsa apotheosis unius Dei gloriam obscurat et minuit. Verum ubi nihil aliud est propositum quam ex sacro Dei nomine petere dictorum confirmationem, quamvis id oblique fiat, in frivolis omnibus iuramentis laeditur eius maiestas. Licentiam hanc vano praetextu spoliat Christus, omnino iurare prohibens. Eodem et Iacobus tendit, illa Christi verba quae citavi usurpans* (5, 12)*: quia semper in mundo grassata est illa temeritas, quae tamen profanatio est nominis Dei. Nam si ad substantiam referas particulam omnino, ac si nulla exceptione illicitum esset quodvis iusiurandum, quorsum explicatio quae mox additur: neque per coelum, neque per terram, etc. Quibus satis patet, cavillis occurri unde levari suum vitium Iudaei putabant.*

27. Itaque sanis iudiciis ambiguum iam esse nequit, Dominum illic iuramenta modo ea improbasse, quae per legem vetita essent. Nam et ipse, qui perfectionis, quam docebat, exemplar in vita exhibuit, non abhorruit a iuramentis quoties res requirebat; et discipuli, quos magistro suo per omnia paruisse non dubitamus, idem exemplum sequuti sunt. Quis audeat dicere iuraturum fuisse Paulum, si iusiurandum prorsus interdictum fuisset? Atqui ubi res ita tulit, sine ullo scrupulo iurat, etiam addita interdum imprecatione (Rom. 1, 9; 2 Cor. 1, 23). Nondum tamen finita est quaestio, quando nonnulli sola ab hoc interdicto publica iuramenta eximi arbitrantur: qualia sunt quae deferente exigenteque magistratu praestamus; qualia etiam in sanciendis foederibus usurpare principes solent, vel populus quum in nomen principis iurat, vel miles quum sacramento militiae adigitur, et quae sunt huiusmodi. In hunc quoque ordinem (et iure) referunt, quae exstant apud Paulum, ad asserendam evangelii dignitatem: quando apostoli in sua functione privati homines non sunt, sed publici Dei ministri. Et sane non infitior illa esse tutissima, quod solidioribus scripturae testimoniis defenduntur. Iubetur magistratus in re dubia adigere testem ad iuramentum, ille vicissim iuramento respondere. Et apostolus ait (Hebr. 6, 16), humanas controversias hoc remedio expediri. In hoc praecepto habet uterque solidam officii sui approbationem. Quin etiam apud veteres ethnicos observare licet, publicum et solenne iusiurandum in magna religione habitum fuisse; vulgaria, quam promiscue faciebant, aut pro nihilo, aut non ita magno fuisse reputata, perinde ac Dei numen in his non intercedere putarent. Verum privata iuramenta, quae sobrie, sancte, reverenter necessariis rebus adhibentur, damnare nimis periculosum fuerit, quae ipsa et ratione et exemplis fulciuntur. Nam si privatis in

re gravi et seria Deum inter se iudicem appellare licet, multo magis testem. Insimulabit te frater tuus perfidiae; purgare te studebis, ex caritatis officio; ille nulla ratione satisfieri sibi patietur. Si in discrimen fama tua ob illius obstipatam malignitatem veniat, sine offensa ad Dei iudicium provocabis, ut tuam innocentiam tempore manifestet. Minus est testem advocare, si verba expenduntur. Non video igitur cur hic illicitam asseramus attestationem. Neque desunt plurima exempla. Si Abraham et Isaac sacramentum cum Abimelech publico nomine praetexitur (Gen. 21, 24 et 26, 32), at certe Iacob et Laban privati erant, qui mutuo iuramento foedus inter se sanciunt (Gen. 31, 53). Privatus erat Boos, qui promissum coniugium Ruth eodem modo confirmavit (Ruth. 3, 13). Privatus erat Abdias, vir iustus et timens Dei, qui iuramento asseverat quod Eliae vult persuadere (1 Reg. 18, 10). Nullam itaque meliorem regulam habeo, nisi ut iuramenta sic moderemur ne temeraria sint, ne promiscua, ne libidinosa, ne frivola; sed iustae necessitati serviant, ubi scilicet vel Domini gloria vendicanda, vel promovenda fratris aedificatio. Quo legis mandatum spectat.

PRAECEPTUM QUARTUM.

Recordare ut diem sabbathi sanctifices. Sex diebus operaberis et facies omnia opera tua: septimo autem die sabbathum *Iehovae* Dei tui est. Non facies ullum opus in eo, etc.

28. Finis praecepti est ut propriis affectibus et operibus emortui regnum Dei meditemur, atque ad eam meditationem institutis ab ipso rationibus exerceamur. Verum, quoniam habet peculiarem et divisam a reliquis considerationem, paulo diversam interpretationis seriem requirit. Umbratile veteres nuncupare solent, quod externam diei observationem contineat quae in Christi adventu cum reliquis figuris abolita fuerit. Quod vere quidem ab illis dicitur; sed dimidia tantum ex parte rem attingunt. Quare altius repetenda est expositio, et dispiciendae tres causae, quibus constare hoc mandatum observasse mihi videor. Voluit enim *coelestis legislator* sub diei septimi quiete populo Israel spiritualem requiem figurare, qua a propriis operibus feriari debent fideles, ut Deum in se operari sinant. Deinde statum diem esse voluit, quo ad legem audiendam et caeremonias peragendas convenirent, vel saltem quem operum suorum meditationi peculiariter darent, ut hac recordatione ad pietatem exercerentur. Tertio servis, et iis qui sub aliorum degerent imperio, quietis diem indulgendum censuit, quo aliquam haberent a labore remissionem.

29. Illam tamen spiritualis quietis adumbrationem primarium in sabbatho locum tenuisse multifariam docemur. Nullius fere siquidem praecepti obedientiam severius Dominus exegit. Quum subversam omnem religionem vult apud prophetas significare, polluta, violata, non custodita, non sanctificata sua sabbatha conqueritur; quasi, omisso hoc obsequio, nihil amplius restaret in quo posset honorari (Num. 15, 32; Ez. 20, 12 et 22, 8 et 23, 38; Ier. 17, 21. 22 et 27; Ies. 56, 2). Eius observantiam eximiis encomiis prosequitur; unde et fideles, inter alia oracula, sabbathi revelationem mirifice aestimabant. Sic enim loquuntur Levitae apud Nehemiam (9, 14), in solenni congregatione: ostendisti patribus nostris sabbathum tuum sanctum; mandata et caeremonias et legem dedisti eis per manum Mosis. Vides ut singulari dignatione habeatur inter praecepta omnia legis. Quae omnia pertinent ad commendandam mysterii dignitatem, quod a Mose et Ezechiele pulcherrime exprimitur. Sic habes in Exodo (31, 13 et 35, 2): videte ut sabbathum meum custodiatis, quia signum est inter me et vos, in generationibus vestris, ut sciatis quod ego sum Dominus, qui sanctifico vos: custodite sabbathum, sanctum est enim vobis; custodiant filii Israel sabbathum, et celebrent illud in generationibus suis; pactum est sempiternum inter me et filios Israel signumque perpetuum. Fusius etiamnum Ezechiel (20, 12); cuius tamen summa huc redit, esse in signum quo Israel cognosceret, Deum esse suum sanctificatorem. Si sanctificatio nostra propriae voluntatis mortificatione constat, iam se profert aptissima signi externi cum re ipsa interiori analogia. Quiescendum omnino est, ut Deus in nobis operetur; cedendum voluntate nostra, resignandum cor, abdicandae cunctae carnis cupiditates. Denique feriandum est ab omnibus proprii ingenii muniis, ut Deum habentes in nobis operantem, in ipso acquiescamus, quemadmodum apostolus quoque docet (Hebr. 3, 13 et 4, 4).

30. Perpetuam istam cessationem Iudaeis repraesentabat unius diei ex septenis observatio; quae ut maiori religione coleretur, eam exemplo suo Dominus *commendavit*. Non enim ad excitandum hominis studium mediocriter valet, ut se ad creatoris imitationem tendere noverit. Si quis arcanam aliquam in septenario numero significationem requirat, quando hic in scriptura perfectionis est numerus, non sine causa delectus est ad notandam perpetuitatem. Cui et illud suffragatur, quod Moses in die, quo narrat requievisse Dominum ab operibus suis, finem describendae dierum ac noctium successionis facit. Potest et altera probabilis afferri numeri notatio: quod scilicet designarit Dominus, nunquam absolutum fore sabbathum donec ventum ad ultimum diem fuerit. Nostram enim in illo beatam quietem hic inchoamus; in ea novos quotidie pro-

gressus facimus; sed quia assidua est adhuc cum carne militia, non prius consummabitur quam implebitur illud Iesaiae (66, 23) de continuanda neomenia cum neomenia, sabbatho cum sabbatho, nempe quum erit Deus omnia in omnibus (1 Cor. 15, 28). Videri ergo possit Dominus per diem septimum populo suo delineasse futuram sui sabbathi in ultimo die perfectionem, quo continenti sabbathi meditatione ad hanc perfectionem tota vita aspiraret.

31. Si quis hanc numeri observationem ceu nimis argutam fastidiat, nihil impedio quominus simplicius accipiat: Dominum certum diem ordinasse, quo ad meditandam spiritualis quietis assiduitatem populus sub legis paedagogia exerceretur. Septimum assignasse, vel quia sufficere providebat, vel ut proposita exempli sui similitudine, melius populum exstimularet, vel certe admoneret non alio spectare sabbathum nisi ut suo creatori conformis redderetur. Parum enim interest: modo mysterium, quod praecipue delineatur, maneat, de perpetua nostrorum operum quiete. Ad quod contemplandum identidem revocabant Iudaeos prophetae, ne carnali cessatione defunctos se putarent. Praeter allegatos iam locos sic habes apud Iesaiam (58, 13): si averteris a sabbatho pedem tuum ut non facias voluntatem tuam in die sancto meo, et vocaveris sabbathum delicatum et sanctum Domini gloriosi, et glorificaveris eum dum non facis vias tuas, et non invenitur voluntas tua ut loquaris sermonem, tunc delectaberis super Domino etc. Caeterum non dubium quin Domini Christi adventu, quod caeremoniale hic erat, abolitum fuerit. Ipse enim veritas est, cuius praesentia figurae omnes evanescunt; corpus, cuius aspectu umbrae relinquuntur. Ipse, inquam, verum sabbathi complementum. Per baptismum illi consepulti, in consortium mortis eius insiti sumus, ut resurrectionis participes in novitate vitae ambulemus (Rom. 6, 4). Ideo sabbathum umbram fuisse rei futurae alibi scribit apostolus (Col. 2, 16 et 17); corpus exstare in Christo, hoc est, solidam veritatis substantiam, quam illo loco bene explicavit. Ea non uno die contenta est, sed toto vitae nostrae cursu; donec penitus nobismetipsis mortui Dei vita impleamur. A Christianis ergo abesse debet superstitiosa dierum observatio.

32. Enimvero quoniam duae posteriores causae veteribus umbris annumerari non debent, sed [1]) saeculis omnibus peraeque conveniunt, abrogato sabbatho, inter nos tamen etiamnum locum istud habet, ut statis diebus ad audiendum verbum, ad mystici panis fractionem, ad publicas orationes conveniamus; deinde ut servis et operariis sua detur a labore remissio. Utramque in sabbathi praeceptione curae fuisse Domino, procul dubio est. Prior abunde testimonii, vel in solo Iudaeorum usu, habet. Secundam signavit Moses in Deuteronomio (5, 14), his verbis: ut requiescat servus tuus et ancilla tua, sicut et tu; memento quod et ipse servieris in Aegypto. Item in Exodo (23, 12): ut requiescat bos et asinus tuus, et respiret filius ancillae tuae. Utrumque quis neget nobis perinde ac Iudaeis convenire? Conventus ecclesiastici nobis Dei verbo praecipiuntur, et eorum necessitas, ipsa vitae experientia, nota satis est. Nisi stati sint, et suos habeant constitutos dies, quomodo haberi possunt? Omnia decenter et ordine gerenda inter nos sunt ex apostoli sententia (1 Cor. 14, 40). Tantum vero abest quin decorum et ordo, nisi ista politia et moderatione, conservari possit, ut praesentissima impendeat ecclesiae perturbatio et ruina si dissolvatur. Quod si eadem nobis necessitas incumbit, cuius in subsidium Iudaeis Dominus sabbathum constituerat, nemo causetur nihil ad nos pertinere. Voluit enim providentissimus et indulgentissimus pater noster, nostrae, non minus quam Iudaeorum, necessitati prospicere. Cur non quotidie, inquies, potius convenimus, ut ita tollatur dierum discretio? Utinam illud quidem daretur; et sane digna erat spiritualis sapientia, cui quotidie decideretur particula aliqua temporis. Sed si a multorum infirmitate obtineri non potest ut quotidiani conventus agantur, et caritatis ratio plus ab illis exigere non permittit, cur non pareamus rationi, quam nobis videmus Dei voluntate impositam?

33. Paulo hic cogor esse longior, quod hodie ob diem dominicum tumultuantur nonnulli inquieti spiritus. Plebem christianam quiritantur in iudaismo foveri, quia retinet aliquam dierum observationem. Ego autem respondeo, citra iudaismum dies istos a nobis observari; quia longo intervallo differimus in hac parte a Iudaeis. Non enim ut caeremoniam arctissima religione celebramus, qua putemus mysterium spirituale figurari; sed suscipimus ut remedium retinendo in ecclesia ordini necessarium. Atqui Paulus docet (Col. 2, 16), non esse in eius observatione iudicandos Christianos; quia sit umbra rei futurae. Ideo timet ne inter Galatas frustra laborarit, quod adhuc dies observarent (Gal. 4, 10. 11). Et ad Romanos (14, 5) asserit, superstitiosum esse si quis iudicat inter diem et diem. At quis, praeter istos duntaxat furiosos, non videat de qua observatione intelligat apostolus? Non enim in finem istum politicum et ecclesiasticum ordinem respiciebant; sed quum tanquam rerum spiritualium umbras retinerent, tantundem obscurabant Christi gloriam et evangelii lucem. A manuariis operibus non ideo feriabantur quod essent a sacris studiis et meditationibus avocamenta; sed religione quadam, quod feriando mysteria olim commendata recolere se

1) *Edd. recentt. omitt.*: sed (1607—1667).

somniabant. In hanc, inquam, praeposteram dierum discretionem invehitur apostolus: non in legitimum delectum, qui societatis christianae paci serviat. Siquidem in ecclesiis ab eo institutis sabbathum in hunc usum retinebatur. Illum enim diem praescribit Corinthiis (1 Cor. 16, 2), quo symbola ad sublevandos hierosolymitanos fratres colligantur. Si timetur superstitio, plus erat periculi in iudaicis feriis, quam in dominicis (quos nunc habent Christiani) diebus. Nam quod ad evertendam superstitionem expediebat, sublatus est Iudaeis religiosus dies, quod decoro, ordini, paci, in ecclesia retinendis necessarium erat, alter in eum usum destinatus est.

34. Quanquam non sine delectu dominicum quem vocamus diem veteres in locum sabbathi subrogarunt. Nam quum verae illius quietis, quam vetus sabbathum adumbrabat, in resurrectione Domini finis sit ac complementum, ipso die, qui umbris finem attulit, admonentur Christiani ne umbratili caeremoniae inhaereant. Neque sic tamen septenarium numerum moror, ut eius servituti ecclesiam astringam. Neque enim ecclesias damnavero, quae alios conventibus suis solennes dies habeant, modo a superstitione absint. Quod erit, si ad solam *observationem* disciplinae *et ordinis bene compositi* referantur. Summa sit: ut sub figura Iudaeis tradebatur veritas, ita nobis sine umbris commendatur: primum, ut perpetuum tota vita sabbatismum meditemur a nostris operibus, quo Dominus in nobis per suum spiritum operetur; deinde ut pia operum Dei recognitione privatim se quisque, quoties vacat, diligenter exerceat; tum etiam, ut omnes simul legitimum ecclesiae ordinem, ad verbum audiendum, ad sacramentorum administrationem, ad publicas orationes constitutum, observemus; tertio ne nobis subditos inhumaniter premamus. Ita evanescunt nugae pseudoprophetarum qui iudaica opinione populum superioribus saeculis imbuerunt;[1]) nihil aliud afferentes nisi abrogatum esse, quod caeremoniale erat in hoc mandato (id vocant sua lingua diei septimae taxationem), remanere autem quod morale est, nempe unius diei observationem in hebdomade. Atqui id nihil aliud est quam in Iudaeorum contumeliam diem mutare, diei sanctitatem animo eandem retinere; siquidem manet nobis etiamnum par mysterii in diebus significatio quae apud Iudaeos locum habebat. Et sane videmus, quid tali doctrina profecerint. Qui enim eorum constitutionibus haerent, crassa carnalique sabbatismi superstitione Iudaeos ter superant; ut nihilo minus hodie ipsis conveniant obiurgationes, quae apud Iesaiam (1, 13 et 58, 13) leguntur, quam iis quos sua aetate propheta increpabat. *Caeterum generalis doctrina praecipue tenenda est: ne religio inter nos vel concidat vel languescat, diligenter colendos esse sacros coetus, et externis subsidiis, quae ad fovendum Dei cultum valeant, operam dandam esse.*

1) De hac libertate vide Socratem hist. trip. libr. 9. c. 38.

PRAECEPTUM QUINTUM.

Honora patrem tuum et matrem ut sis longaevus super terram quam *Iehova* Deus tuus daturus est tibi.

35. Finis est: quoniam Domino Deo suae dispositionis conservatio cordi est, ordinatos ab ipso eminentiae gradus oportere nobis esse inviolabiles. Summa igitur erit, ut quos nobis praefecit Dominus, eos suspiciamus, eosque et honore et obedientia et gratitudine prosequamur. Unde sequitur interdictum, ne quid eorum dignitati, vel contemptu, vel contumacia, vel ingratitudine derogemus. Sic enim late patet vocabulum honoris in scriptura. Ut quum dicit apostolus (1 Tim. 5, 17), presbyteros qui bene praesunt, duplici honore dignos esse, non modo reverentiam iis deberi intelligit, sed quam ministerium eorum remunerationem meretur. Quoniam autem hoc de subiectione praeceptum cum humani ingenii pravitate valde pugnat (quod, ut est celsitudinis appetentia turgidum, aegre se subiici sustinet), quae natura maxime amabilis est ac minime invidiosa superioritas, in exemplar proposita est; quia facilius animos nostros emollire et inflectere ad submissionis consuetudinem poterat. Ad omnem ergo legitimam subiectionem ab ea quae facillima est toleratu, nos paulatim assuefacit Dominus; quando est omnium eadem ratio. Siquidem quibus attribuit eminentiam, quatenus ad eam tuendam necesse est, suum cum illis nomen communicat. In unum ipsum ita conveniunt patris, Dei ac Domini tituli, ut quoties unum aliquem ex iis audimus, maiestatis illius sensu animum nostrum feriri oporteat. Quos ergo istorum facit participes, eos quadam fulgoris sui scintilla illustrat, ut sint pro suo quisque loco spectabiles. Ita qui nobis est pater, in eo divinum aliquid reputare par est; quia divinum titulum non sine causa gerit. Qui princeps est, qui dominus, habet nonnullam honoris cum Deo communionem.

36. Quapropter ambiguum esse non debet quin hic universalem regulam Dominus statuat: nempe prout quemque novimus esse nobis eius ordinatione praefectum, ut ipsum reverentia, obedientia, gratitudine, et quibus possumus officiis prosequamur. Nec interest dignine an indigni sint, quibus honor iste deferatur; nam qualescunque sint tandem, non tamen sine Dei providentia hunc locum assequuti sunt, cuius ratione ipse legislator eos honorari voluit. Nominatim tamen de parentum reverentia praecepit, qui nos in hanc vitam sustulerunt; ad quam natura ipsa quodammodo instituere nos debet.

Monstra enim sunt, non homines, qui patriam potestatem contumelia vel pervicacia infringunt. Ideo cunctos parentibus immorigeros trucidari iubet Dominus, ut beneficio lucis indignos, qui non recognoscunt quorum opera in eam pervenerint. Atque ex variis quidem legis appendicibus apparet verum esse quod annotavimus, tres esse honoris de quo hic loquitur partes: reverentiam, obedientiam, gratitudinem. Primam Dominus sancit, dum interfici praecipit (Exod. 21, 17; Levit. 20, 9; Prov. 20, 20), qui maledixerit patri *aut* matri; quandoquidem illic contemptum ac contumeliam vindicat. Secundam, dum adversus immorigeros et rebelles poenam mortis edicit (Deut. 21, 18). Ad tertiam pertinet quod dicit Christus (Matth. 15, 4), ex praecepto Dei esse ut benefaciamus parentibus. Et quoties mandati mentionem facit Paulus, obedientiam in eo requiri interpretatur (Eph. 6, 1; Col. 3, 20).

37. Subnectitur promissio, commendationis vice, quae magis admoneat quam grata Deo sit, quae hic nobis imperatur submissio. Istum enim aculeum excitando torpori nostro admovet Paulus, quum dicit mandatum hoc esse primum cum promissione. Siquidem quae in prima tabula praecessit, non specialis et propria unius mandati fuit, sed ad legem universam extendebatur. Porro sic accipienda haec est: peculiariter Israelitis loquebatur Dominus de terra quam illis promiserat in haereditatem. Si ergo divinae benignitatis arrhabo erat terrae possessio, non miremur si Dominus testari voluerit suam gratiam, vitae longitudinem largiendo. Per quam fiebat ut diuturnus caperetur sui beneficii fructus. Sensus ergo est: honora patrem et matrem, quo per longum vitae spatium frui tibi diu liceat ea terrae possessione, quae tibi futura est in gratiae meae testimonium. Caeterum, quia tota terra fidelibus benedicta est, praesentem vitam inter Dei benedictiones merito reponimus. Quare ad nos similiter spectat isthaec promissio, quatenus scilicet divinae benevolentiae documentum nobis est praesentis vitae duratio. Non enim ea aut nobis promittitur, aut promissa fuit Iudaeis, quasi beatitudinem in se contineret; sed quia symbolum piis esse solet divinae indulgentiae. Quare, si contingat ante maturam aetatem obsequentem parentibus filium e vita abripi (quod non raro cernitur), nihilo minus in suae promissionis complemento constanter Dominus perseverat, quam si eum centum terrae iugeribus muneretur cui *unum modo* pollicitus erat. Totum in hoc situm est ut expendamus longam vitam eatenus promitti, quatenus Dei benedictio est; benedictionem vero esse quatenus divinae gratiae est documentum, quam *ipse* per mortem infinito *uberius et* solidius servis suis testificatur *et re ipsa demonstrat.*

38. Ad haec, dum praesentis vitae benedictionem Dominus pollicetur filiis qui parentes qua decet observatione coluerint, simul innuit, omnibus immorigeris ac inobsequentibus certissimam imminere maledictionem, cui ne desit exsequutio, eos per legem suam mortis iudicio obnoxios pronuntiat, ac supplicium de ipsis sumi mandat. Si iudicium effugiunt, ipse ultionem expetit quovis modo. Videmus enim quantus numerus ex hoc hominum genere vel in proeliis vel in rixis cadat; alii insolitis modis affliguntur; omnes prope comminationem hanc non esse vanam argumento sunt. Quod si qui evadunt ad ultimam senectutem, quia in hac vita, Dei benedictione privati, nihil aliud quam misere languent, et maioribus in posterum poenis reservantur, multum abest quin benedictionis piis filiis promissae fiant participes. Sed istud etiam obiter annotandum, quod illis obedire nonnisi in Domino iubemur (Eph. 6, 1), neque id obscurum est ex iacto prius fundamento; praesident enim eo loco in quem evexit eos Dominus, communicata cum ipsis honoris sui portione. Quae ergo submissio illis exhibetur, ad suspiciendum summum illum patrem gradus esse debet. Quare si in legis transgressionem nos instigant, merito tum non parentes nobis habendi sunt, sed extranei, qui nos a veri patris obedientia subducere conantur. Sic de principibus, dominis, et universo superiorum genere habendum. Indignum enim et absonum est ut ad deprimendam Dei celsitudinem eorum eminentia polleat, quae ut ab illa pendet, ita in illam deducere nos debet.

PRAECEPTUM SEXTUM.

Non occides.

39. Finis praecepti est: quoniam hominum genus unitate quadam Dominus devinxit, incolumitatem omnium unicuique debere esse commendatam. In summa ergo violentia omnis et iniuria, ac omnino quaevis noxa, qua proximi corpus laedatur, nobis interdicitur. Ac proinde iubemur, si quid in opera nostra ad tuendam proximorum vitam subsidii est, fideliter impendere, quae ad eorum tranquillitatem faciunt, procurare; depellendis noxis excubare; si quo in discrimine sunt, praebere manum auxiliarem. Si Deum legislatorem sic loqui recordaris, simul cogita, velle per hanc regulam animae tuae moderari. Ridiculum enim foret ut is qui cordis cogitationes speculatur, iisque praecipue immoratur, ad veram iustitiam nihil quam corpus erudiret. Ergo et homicidium cordis hac lege prohibetur, et praecipitur interior affectus conservandae fratris vitae. Manus quidem homicidium parit, sed animus concipit, dum ira et odio inficitur. Vide an irasci adversus fratrem possis quin noxae libidine ardeas. Si non irasci, ergo nec odisse: quando odium nihil aliud est quam ira inveterata. Dissimules licet, et

vanis ambagibus extricare te coneris: ubi vel ira vel odium est, illic est maleficus affectus. Si tergiversari pergis, iam ore spiritus pronuntiatum est, homicidam esse qui fratrem in corde suo oderit (1 Ioann. 3, 15): ore Domini Christi pronuntiatum est, reum esse iudicio, qui fratri suo irascitur; reum esse concilio, qui dixerit racha; reum esse gehennae ignis, qui dixerit fatue (Matth. 5, 22).

40. Duplicem autem aequitatem scriptura notat, qua nititur hoc praeceptum: quia et imago Dei est homo, et caro nostra. Quare, nisi imaginem Dei violare liceat, sacrosanctum habere illum; nisi omnem exuere humanitatem, ut carnem propriam fovere debemus. Quae a redemptione et Christi gratia ducenda est exhortatio, alibi tractabitur. Duo illa naturaliter in homine considerari Dominus voluit, quae nos ad conservationem eius inducerent: ut et suam imaginem in ipso impressam revereamur, et carnem nostram amplexemur. Non ergo evasit homicidii crimen, qui a sanguinis effusione sibi temperarit. Si quid opere perpetras, si conatu machinaris, si voto et consilio concipis, quod alterius saluti sit adversum, homicidii reus teneris. Nisi rursum illam pro facultate et opportunitate tueri studes, ea quoque immanitate legem praevaricaris. Quod si tantopere de corporis incolumitate laboratur, hinc colligamus, quantum studii et operae saluti animae debeatur, quae in immensum coram Domino praecellit.

PRAECEPTUM SEPTIMUM.

Non moechaberis.

41. Finis eius: quia pudicitiam et puritatem Deus amat, facessere a nobis omnem immunditiem oportere. Summa igitur erit, ut ne qua spurcitia, aut libidinosa intemperie carnis inquinemur. Cui respondet affirmativum praeceptum, ut caste et continenter omnes vitae nostrae partes *moderemur*. Scortationem autem nominatim vetat, ad quam tendit omnis libido: ut illius foeditate (quae crassior est et palpabilior, quatenus scilicet corpori etiam maculam inurit) in libidinis cuiusvis abominationem nos adducat.[1]) Quoniam hac lege conditus est homo ut solitariam vitam non agat, sed adiuncto sibi subsidio utatur, deinde ex peccati maledictione in hanc necessitatem magis addictus est, quantum satis erat, Dominus opitulatus est nobis in hac parte dum coniugium instituit, cuius societatem sua autoritate initam, sua quoque benedictione sanctificavit. Unde constat et aliam quamlibet, extra coniugium, societatem coram ipso maledictam esse; et illam ipsam coniugalem in necessitatis remedium esse ordinatam, ne in effraenem libidinem proruamus. Ne ergo nobis blandiamur, dum audimus non posse virum cum muliere, sine Dei maledictione, extra coniugium copulari.

42. Iam quum per naturae conditionem et accensa post lapsum libidine, mulieris consortio bis obnoxii simus, nisi quos singulari gratia Deus inde exemit, videant singuli quid sibi datum sit. Virginitas, fateor, virtus est non contemnenda; sed quoniam aliis negata est, aliis nonnisi ad tempus concessa, qui ab incontinentia vexantur, et superiores in certamine esse nequeunt, ad matrimonii subsidium se conferant, ut ita in suae vocationis gradu castitatem colant. Nam qui non capiunt hoc verbum, si non proposito concessoque remedio intemperantiae suae succurrant, cum Deo pugnant, ac resistunt eius ordinationi. Neque mihi quispiam obstrepat (quod multi hodie faciunt) Dei se auxilio adiutum omnia posse. Dei enim auxilium non nisi iis adest, qui in viis suis ambulant, hoc est, in sua vocatione, a qua se omnes subducunt, qui praeteritis Dei subsidiis necessitates suas superare eluctarique inani temeritate contendunt. Continentiam singulare esse Dei donum, atque ex eorum genere quae non promiscue, nec in universum corpori ecclesiae, sed paucis membris conferantur Dominus affirmat (Matth. 19, 12). Primum enim certum hominum genus facit, quod se castraverit propter regnum coelorum, hoc est, ut solutius ac liberius vacare regni coelestis negotiis liceat. At ne talem castrationem esse in hominis sitam potestate quis putet, paulo ante ostenderat non omnes esse capaces, sed quibus peculiariter e coelo datum sit. Unde concludit, qui potest capere capiat. Asserit etiamnum apertius Paulus, dum scribit (1 Cor. 7, 7), unumquemque habere proprium donum a Deo; unum sic, alterum autem sic.

43. Quando aperta denuntiatione admonemur, non esse cuiuslibet servare castitatem in caelibatu, etiamsi studio et conatu ad id maxime aspiret; peculiarem esse gratiam, quam Dominus non nisi certis hominibus confert, quo ipsos habeat ad opus suum expeditiores: nonne Deo et naturae ab eo institutae repugnamus, si non vitae nostrae genus ad facultatis nostrae modum accommodamus? Hic scortationem Dominus prohibet; puritatem ergo et pudicitiam a nobis requirit. Eius servandae una est ratio, ut suo quisque modulo se metiatur. Nemo temere matrimonium contemnat, veluti rem sibi aut inutilem aut supervacuam; nemo caelibatum aliter expetat, quam si uxore carere possit. Neque in eo etiam carnis tranquillitati vel commoditati consulat, sed tantum ut vinculo hoc solutus ad omnia pietatis officia promptior sit ac paratior. Et

1) *Edd. nonnullae recentiores* abducat (1617. 1654. 1667. *Thol.*).

quoniam multis hoc beneficium non nisi ad tempus confertur, tamdiu quisque a coniugio abstineat quamdiu erit ad servandum caelibatum idoneus. Si ad domandam libidinem vires deficiant intelligat iam sibi coniugii necessitatem a Domino impositam. Hoc demonstrat apostolus, quum praecipit (1 Cor. 7, 2 et 9) ut ad fugiendam scortationem unusquisque uxorem suam habeat, et unaquaeque mulier virum. Item, ut qui non potest se continere, matrimonium in Domino contrahat. Primum significat maiorem hominum partem incontinentiae vitio esse obnoxiam; deinde ex iis qui obnoxii sunt neminem excipit quem non iubeat ad unicum illud remedium confugere, quo impudicitiae obviam itur. Ergo qui sunt incontinentes, si hac ratione mederi negligunt suae infirmitati, eo ipso peccant quod huic apostoli mandato non obtemperant. Neque sibi blandiatur, qui mulierem non attingit, ac si impudicitiae argui non posset, quum interim animus libidine intus ardeat. Pudicitiam enim definit Paulus, coniunctam cum castitate corporis animi puritatem. Caelebs mulier, inquit (1 Cor. 7, 34), cogitat quae Domini sunt; quomodo sancta sit corpore et spiritu. Itaque dum superius illud praeceptum ratione confirmat, non tantum dicit melius esse uxorem ducere quam scorti societate se polluere; sed dicit melius esse nubere quam uri.[1])

44. Porro, si coniuges recognoscunt suam societatem esse a Domino benedictam, eo admonentur non esse intemperata et dissoluta libidine conspurcandam. Non enim si incontinentiae turpitudinem velat matrimonii honestas, ideo eius irritamentum protinus esse debet. Quare non omnia sibi licere coniuges existiment; sed suam quisque uxorem sobrie habeat, et vicissim uxor virum; sic agentes ne quid omnino indignum honestate ac temperantia matrimonii admittant. Sic enim ad modum et modestiam revocari decet coniugium in Domino contractum, non in extremam quamque lasciviam exundare. Hanc petulantiam Ambrosius[2]) gravi quidem, sed non indigna sententia notavit, quum uxoris adulterum vocavit, qui in usu coniugali nullam verecundiae vel honestatis curam habet. Postremo reputemus, quis hic legislator scortationem damnet: nempe is, qui quum nos totos possidere debeat, iure suo, animae, spiritus et corporis integritatem requirit. Ergo dum scortari prohibet, simul vetat et lascivo corporis ornatu, et obscoenis gesticulationibus, et impuris sermonibus alienae pudicitiae insidiari. Non enim ratione caret Archelai sententia ad adulescentem molliter et delicate ultra modum vestitum, non referre qua parte cinaedus esset; siquidem Deum respicimus, qui omnem contaminationem abominatur, quacunque in parte vel animae vel corporis nostri appareat. Ac ne dubium sit, memineris hic pudicitiam a Deo commendari. Si pudicitiam requirit a nobis Dominus, quidquid illi adversum est damnat. Proinde si ad obedientiam adspiras, nec animus prava cupidine intus ardeat, nec oculi in corruptos affectus lasciviant, nec corpus ad lenocinium excolatur, nec lingua spurcis sermonibus mentem ad similes cogitationes illiciat, nec gula sua intemperie inflammet. Sunt enim omnia eiusmodi vitia veluti maculae quaedam quibus castitatis puritas conspurcatur.

PRAECEPTUM OCTAVUM.

Non furtum facies.

45. Finis: quoniam abominationi est Deo iniustitia, ut reddatur unicuique quod suum est. Summa igitur erit, nos vetari rebus alienis inhiare, ac proinde iuberi, suis unicuique conservandis bonis fidelem operam impendere. Sic enim cogitandum est, unicuique evenisse quod possidet, non fortuita sorte, sed ex distributione summi rerum omnium Domini; non posse igitur praeverti malis artibus facultates cuiuspiam, quin fraus divinae dispensationi fiat. Plurima autem sunt furtorum genera. Unum est in violentia, quum vi quacunque et praedatoria licentia aliena diripiuntur. Alterum in malitiosa impostura, ubi fraudulenter intercipiuntur. Aliud in tectiori calliditate, ubi per speciem iuris excutiuntur. Aliud in blanditiis, ubi sub donationis praetextu emunguntur. Sed ne in generibus recensendis nimium insistamus, artes omnes, quibus proximorum possessiones et pecuniae ad nos derivantur, ubi a sinceritate dilectionis, ad fallendi aut quovis modo nocendi cupiditatem obliquant, pro furtis noverimus esse habendas. In forensi certamine obtineant licet, a Deo tamen non secus aestimantur. Nempe videt longas captiones, quibus simpliciorem homo vafer animum incipit irretire, donec in suas tandem nassas attrahat; videt duras inhumanasque leges, quibus potentior tenuem urget ac praecipitat; videt illecebras quibus tanquam hamis imprudentem astutior inescat: quae omnia latent humanum iudicium, nec in cognitionem veniunt. Neque haec iniuria in pecunia modo, aut in mercibus, aut agris locum habet, sed in iure cuiusque. Suo enim bono proximos fraudamus, si denegamus officia quibus erga eos obstringimur. Si procurator aut villicus otiosus vorat domini substantiam, nec ad rei familiaris curam intentus est; si commissas sibi facultates vel iniuria dissipat, vel luxuriose

1) *Huc usque nova recensio praecedentis tenorem sequuta, quae h. l. in eadem sequuntur (a Cap. III. §. 66 media ad §. 72) ad Lib. IV. Cap. XII. §. 23 seqq. ablegat et statim ad §. 73 transit.* 2) Ambr. libr. de philos. quem citat Augustinus libr. contra Iulianum 2. c. 7.

profundit; si servus herum ludibrio habet, si eius arcana divulgat, si ullo modo tum vitam, tum bona eius prodit; si dominus rursum familiam immaniter vexat: furti apud Deum tenetur. Alienum enim et retinet et praevertit, qui non exsequitur quod ex suae vocationis munere aliis debet.

46. Rite ergo sic parebimus mandato, si nostra sorte contenti nullum nisi honestum et legitimum lucrum facere studeamus; si non appetamus cum iniuria ditescere, nec fortunis diruere proximum moliamur, quo res nobis accrescat; si non crudeles opes, et ex aliorum sanguine expressas cumulare contendamus; si non intemperanter undecunque per fas et nefas corradamus, quo vel expleatur nostra avaritia, vel prodigentiae satisfiat. Verum e converso sit nobis perpetuus hic scopus, omnes quoad licet consilio atque ope fideliter in retinendis suis iuvare; quod si cum perfidis ac fallacibus negotium fuerit, ex nostro potius aliquid cedere parati simus, quam ut contendamus cum illis. Neque id modo: sed quos rerum difficultate viderimus premi, eorum necessitatibus communicemus, ac nostra copia sublevemus eorum inopiam. Postremo respiciat unusquisque quatenus ex officio aliis sit obligatus, ac quod debet, bona fide persolvat. Hac ratione populus omnes sibi praefectos in honore habeat, eorum dominationem aequo animo ferat, legibus et iussis pareat, nihil detrectet, quod propitio Deo ferre possit. Rursum illi plebis suae curam sustineant, publicam pacem conservent, bonis sint praesidio, malos coerceant; sic omnia administrent quasi supremo iudici Deo functionis suae rationem reddituri. Ecclesiarum ministri fideliter verbi ministerio incumbant, nec salutis doctrinam adulterent, sed puram et sinceram populo Dei tradant. Nec doctrina solum, sed vitae exemplo instituant; praesint denique, ut boni pastores ovibus. Populus vicissim eos pro nuntiis et apostolis Dei suscipiat, cum iis honorem reddat quo *summus magister* eos dignatus est: quae eorum vitae necessaria sunt praebeat. Parentes liberos, ut sibi a Deo commissos, alendos, regendos, docendos suscipiant; nec saevitia eorum animos exasperent et a se avertant, sed lenitate ac indulgentia quae suam personam deceat, eos foveant et amplectantur. Quo modo et suam illis observantiam a liberis deberi ante dictum est. Iuniores senilem aetatem revereantur, ut eam aetatem honorabilem esse Dominus voluit. Senes quoque iuventutis imbecillitatem sua prudentia, et quo magis quam illi pollent rerum usu moderentur, non asperis clamosisque insectationibus eos incessentes, sed temperantes comitate ac facilitate severitatem. Servi se ad obsequium sedulos et morigeros dominis praestent; neque id ad oculum, sed ex animo, tanquam Deo ipsi servientes. *Heri* quoque non morosos se et intractabiles erga servos gerant, non asperitate nimia divexent, non contumeliose accipiant; sed potius agnoscant sibi fratres esse, suosque sub coelesti Domino conservos, quos mutuo amare et humaniter tractare debeant. Ad hunc, inquam, modum quisque reputet, quid in suo ordine ac loco proximis debeat, et quod debet solvat. Ad haec, referenda semper mens ad legislatorem; ut animis perinde ac manibus regulam hanc noverimus constitui, quo aliorum commodis atque utilitatibus et tuendis et promovendis studeant.

PRAECEPTUM NONUM.

Non eris adversus proximum tuum testis mendax.

47. Finis eius: quoniam mendacium Deus (qui veritas est) exsecratur, veritatem sine fuco esse inter nos colendam. Summa igitur erit, ne vel calumniis falsisque criminationibus violemus alicuius nomen, vel mendacio in suis fortunis gravemus; denique ne maledicentiae et procacitatis libidine quempiam laedamus. Cui interdicto cohaeret imperium, ut unicuique fidelem operam, quoad licet, in asserenda veritate commodemus, ad tuendam et nominis et rerum suarum integritatem. Sensum mandati sui videtur exponere voluisse Dominus his verbis (Exod. 23, 1): non suscipies vocem mendacii, nec iunges manum tuam, ut pro impio dicas falsum testimonium. Item (ibid. v. 7): mendacium fugies. Alio etiam loco (Levit. 19, 16) non ea modo parte a mendacio nos revocat, ne simus criminatores ac susurrones in populo; sed ne quis decipiat fratrem suum. Utrumque enim distinctis mandatis cavet. Sane dubium non est quin, ut praecedentibus mandatis cohibuit saevitiam, impudicitiam, avaritiam, ita hic falsitatem coerceat; cuius duo sunt membra, quae prius notavimus. Aut enim malignitate et obtrectandi pravitate delinquimus in famam proximorum; aut mentiendo, interdum etiam obloquendo, detrahimus eorum commodis. Nihil autem interest, solenne et iudiciarium testimonium hic nominari putes, an vulgare, quod in privatis sermonibus fertur. Semper enim eo recurrendum est: ex singulis vitiorum generibus speciem unam paradigmatis loco proponi, ad quam caeterae referantur; eam autem potissimum deligi, in qua vitii turpitudo maxime emineat. Quanquam generalius *extendere convenit ad calumnias et sinistras obtrectationes, quibus inique gravantur proximi: quia* forensis testimonii falsitas nunquam periurio caret. Periuriis autem, *quatenus Dei nomen profanant ac violant*, in mandato tertio satis est obviatum. Proinde legitima praecepti observatio est, ut lingua in asserenda veritate, proximorum tum bonae famae, tum utilitatibus serviat. Aequitas plus quam manifesta est. Nam si quibuslibet thesauris pretiosius est nomen bonum, nihilo minore

noxa nominis integritate quam fortunis spoliatur homo. In diripienda autem eius substantia, non minus interdum falso testimonio, quam manuum rapacitate proficitur.

48. Et tamen mirum est, quam supina securitate passim in hac re peccetur, ut rarissimi reperiantur, qui non hoc morbo notabiliter laborent; adeo venenata quadam dulcedine oblectamur in alienis malis tum inquirendis, tum detegendis. Nec putemus idoneam esse excusationem, si saepenumero non mentimur. Nam qui prohibet mendacio fratris nomen deturpari, vult etiam illibatum conservari, quantum per veritatem licet. Siquidem utcunque illi adversus mendacium tantum caveat, eo ipso tamen innuit, sibi esse commendatum. Atqui id nobis sufficere debet ad famam proximo salvam custodiendam, Deo eam curae esse. Quare damnatur procul dubio in universum maledicentia. Porro maledicentiam intelligimus, non obiurgationem quae fit castigandi studio; non accusationem aut iudiciariam denuntiationem, qua remedium malo quaeritur; non publicam reprehensionem, quae ad incutiendum caeteris peccatoribus terrorem tendit; non manifestationem apud eos quorum salutis interest praemonitos fuisse, ne ignorantia periclitentur: sed odiosam criminationem quae ex malignitate et obtrectandi petulantia nascitur. Quin huc quoque extenditur mandatum istud, ne scurrilem urbanitatem affectemus, et amaris laedoriis intinctam, quibus aliorum vitia, sub imagine lusus, mordaciter perstringantur (qualiter solent nonnulli qui facetiarum laudem, cum aliorum rubore ac etiam gemitu captant), quando ex eiusmodi procacitate non leviter interdum fratres sugillantur. Nunc si ad legislatorem convertamus oculos, quem convenit non minus auribus atque animo, quam linguae, pro suo iure dominari, succurret certe et audiendarum obtrectationum aviditatem, et importunam ad sinistra iudicia propensionem, nihilo minus interdici. Ridiculum enim est si quis putet, Deum odisse maledicentiae in lingua morbum, malignitatis in animo non improbare. Quare si verus est timor atque amor Dei in nobis, demus operam, quoad licet et expedit, et quantum fert caritas, ne maledictis et amaris salibus vel linguam vel aures praebeamus; ne obliquis suspicionibus temere mentem permittamus; sed aequi erga omnium dicta et facta interpretes, tum iudicio, tum auribus, tum lingua salvum illis suum honorem candide servemus.

PRAECEPTUM DECIMUM.

Non concupisces domum proximi tui, etc.

49. Finis est: quoniam totam animam dilectionis affectu possideri vult Deus, omnem adversam caritati cupiditatem ex animis excutiendam. Summa igitur erit, ne qua cogitatio nobis irrepat, quae noxia et in alterius detrimentum vergente concupiscentia animos nostros commoveat. Cui respondet ex adverso praeceptum, ut quidquid concipimus, deliberamus, volumus, meditamur, id cum proximorum bono et commoditate sit coniunctum. Sed hic magna et perplexa, ut videtur, difficultas nobis occurrit. Si enim vere superius a nobis dictum est, sub scortationis et furti vocabulis, scortandi libidinem et nocendi fallendique consilium cohiberi, supervacuum fuisse videri queat, ut nobis postea seorsum alienorum bonorum concupiscentia interdiceretur. Sed nobis facile nodum istum expediet distinctio inter consilium et concupiscentiam. Consilium enim, qualiter de eo in superioribus praeceptis loquuti sumus, est deliberata voluntatis consensio, ubi animum libido subiugavit. Cupiditas citra talem et deliberationem et assensionem esse potest, quum animus vanis perversisque obiectis pungitur modo et titillatur. Quemadmodum ergo voluntatibus, studiis, operibus caritatis regulam praeesse hactenus Dominus iussit, ita ad eandem nunc dirigi animi conceptiones iubet, ne sint ullae pravae et contortae, quae animum aliorsum exstimulent. Quemadmodum animum inflecti atque induci in iram, odium, scortationem, rapinam, mendacium vetuit, ita nunc prohibet instigari.

50. Neque vero sine causa tantam rectitudinem exigit. Nam quis aequum esse neget, omnes animae potentias caritate occupari? Si qua autem a caritatis scopo aberret, quis morbosam esse infitietur? Iam vero unde fit ut animum tuum subeant cupiditates fratri tuo damnosae, nisi quod neglecto illo tibi uni studes? Si enim caritate totus esset imbutus animus, nulla eius particula talibus imaginationibus pateret. Vacuum ergo eatenus caritate esse oportet, quatenus concupiscentiam recipit. Obiiciet quispiam, non tamen consentaneum esse ut phantasiae, quae temere volutantur in mente, et tandem evanescunt, pro concupiscentiis, quarum sedes in corde est, damnentur. Respondeo, hic quaestionem esse de eius generis phantasiis quae, dum mentibus obversantur, simul animum cupiditate mordent ac feriunt; quandoquidem nunquam in mentem venit optare aliquid, quin cor excitatum saliat. Mirabilem ergo dilectionis ardorem Deus mandat, quem ne minimis quidem concupiscentiae tricis vult impediri. Animum mirifice compositum requirit, quem ne levibus quidem aculeis commoveri contra dilectionis legem patitur. Ad hanc intelligentiam mihi primum viam aperuit Augustinus; ne gravi suffragio destitui eam putes. Etsi autem qualibet prava cupiditate interdicere consilium Domini fuit, ea tamen obiecta in exemplum proposuit quae falsa delectationis imagine nos ut plurimum

capiunt; ne quid cupiditati prorsus relinqueret, ubi ab iis rebus retrahit in quas potissimum insanit et exsultat. En secunda legis tabula, in qua satis admonemur, quid hominibus debeamus propter Deum, a cuius consideratione pendet tota caritatis ratio. Quare frustra inculcaveris quaecunque in hac tabula docentur officia, nisi doctrina tua Dei timore et reverentia, tanquam fundamento, subnitatur. *Qui duo praecepta quaerunt in concupiscentiae prohibitione, perversa sectione quod unum erat lacerare, prudens lector me tacente iudicabit. Nec obstat quod secundo repetitur verbum: non concupisces; quia ubi domum posuit, partes eius enumerat, ab uxore incipiens. Unde clare patet, uno contextu, quod recte Hebraei faciunt, legendum esse, ac Deum in summa praecipere, ut quod possidet quisque, maneat salvum et intactum, non modo ab iniuria aut libidine fraudandi, sed a minima etiam cupiditate quae animos sollicitet.*

51. Quorsum vero spectet lex universa, non erit nunc difficile iudicium, nempe in iustitiae complementum: ut hominis vitam ad divinae puritatis exemplar formet. Ita enim suum ingenium Deus illic delineavit, ut, si quis factis quidquid illic praecipitur repraesentet, imaginem Dei quodammodo sit in vita expressurus. Quamobrem Moses (Deut. 10, 12), quum summam illius reducere Israelitis in memoriam vellet, et nunc Israel (aiebat) quid petit abs te Dominus Deus tuus, nisi ut timeas Dominum, et ambules in viis eius; diligas eum ac servias ei in toto corde, et in tota anima, custodiasque mandata eius? Nec cessabat eadem occinere illis quoties indicandus erat legis scopus. Huc *ita* respicit legis doctrina, ut hominem vitae sanctitate cum Deo suo coniungat, et (quemadmodum alibi Moses loquitur) cohaerere faciat. Porro eius sanctitatis perfectio in duobus iam recitatis capitibus sita est, ut diligamus Dominum Deum ex toto corde, tota anima, totis viribus, et proximum, sicut nos ipsos. Ac primum quidem est ut Dei dilectione anima nostra omni ex parte impleatur. Ex ea protinus ultro fluet proximi dilectio. Quod ostendit apostolus (1 Tim. 1, 5), dum scribit finem praecepti esse caritatem *ex* conscientia pura et fide non simulata. Vides tanquam in capite collocari conscientiam et fidem non simulatam; hoc est, uno verbo, veram pietatem; inde caritatem deduci. Fallitur ergo, si quis autumat rudimenta quaedam et primordia iustitiae duntaxat in lege tradi, quibus homines ad tirocinium inchoentur, non etiam dirigantur ad rectam bonorum operum metam: quando ultra illam Mosis et hanc Pauli sententiam, ad supremam perfectionem, nihil desiderare queas. Quo enim, quaeso, procedere volet, qui ista institutione contentus non erit, qua homo ad timorem Dei, ad spiritualem cultum, ad mandatorum obedientiam, ad sequendam viae Domini rectitudinem, denique ad puritatem conscientiae, sinceram fidem et dilectionem eruditur? Unde confirmatur illa legis interpretatio, quae omnia pietatis et dilectionis officia in eius praeceptis vestigat et reperit. Qui enim arida ieiunaque tantum elementa sectantur, ac si dimidia ex parte voluntatem Dei edoceret, finem illius, teste apostolo, nequaquam tenent.

52. Enimvero quia in commemoranda legis summa interdum Christus et apostoli priorem tabulam praetermittunt, ea in re plurimi hallucinantur, dum eorum verba ad utramque tabulam trahere volunt. Vocat Christus apud Matthaeum (23, 23) praecipua legis misericordiam, iudicium et fidem. Sub fidei vocabulo mihi non est ambiguum quin veritatem erga homines designet. Atqui, ut sententia in totam legem protendatur, quidam pro religione erga Deum accipiunt. Frustra certe; nam Christus de his operibus disserit quibus homo se iustum approbare debet. Hanc rationem si observemus, desinemus etiam mirari cur alibi roganti adulescenti, quae sint mandata quorum observatione ad vitam ingredimur, haec sola respondeat (Matth. 19, 18): non occides, non moechaberis, non furaberis, non falsum testimonium dices, honora patrem et matrem; dilige proximum tuum sicut te ipsum. Siquidem prioris tabulae obedientia aut in cordis affectu, aut in caeremoniis fere erat. Cordis affectus non apparebat, caeremoniis hypocritae assidue incumbebant; at opera caritatis talia sunt ut solidam iustitiam per ea testemur. *Hoc vero ita passim occurrit in prophetis, ut lectori mediocriter exercitato familiare esse debeat. Nam fere quoties hortantur ad poenitentiam, omissa priore tabula, fidem, iudicium, misericordiam et aequitatem urgent. Neque hoc modo praetereunt Dei timorem, sed eius seriam probationem a signis exigunt. Hoc quidem notum est, ubi de legis observatione disserunt, plerumque insistere in secunda tabula; quia illic maxime perspicitur iustitiae et integritatis studium. Neque opus est recensere locos, quia per se quisque facile animadvertet quod dico.*

53. Ergone, inquies, pluris est ad iustitiae summam, cum hominibus innocenter vivere, quam pietate Deum honorare? Minime; sed quia non temere quis caritatem per omnia custodit, nisi Deum serio timeat, inde quoque pietatis approbatio sumitur. Huc accedit, quod Dominus quum probe noverit nihil beneficentiae a nobis pervenire ad se ipsum posse, quod et per prophetam testatur (Psal. 16, 2), non sibi officia nostra deposcit, sed erga proximum bonis operibus nos exercet. Itaque non sine causa apostolus (Eph. 3, 19) totam sanctorum perfectionem in caritate reponit. Nec ipsam alibi (Rom. 13, 8) absurde vocat legis complementum; addens, legem perfecisse, qui diligit proximum. Item (Gal. 5, 14): totam legem uno verbo comprehendi, dilige proximum sicut te ipsum. Non enim aliud docet

quam *Christus ipse*, dum ait (Matth. 7, 12): quaecunque vultis ut faciant vobis homines, eadem facite illis; hoc est enim lex et prophetae. Certum est, in lege et prophetis primum locum tenere fidem et quidquid ad legitimum Dei cultum pertinet, inferiore loco subsidere dilectionem; sed intelligit Dominus, in lege nobis tantum praescribi iuris et aequitatis inter homines observantiam, qua ad testandum *pium eius* timorem, si quis in nobis est, exerceamur.

54. Hic ergo haereamus: tum optime ad Dei voluntatem legisque praescriptum compositam fore vitam nostram, quum fratribus omni ex parte fructuosissima fuerit. In tota vero lege syllaba una non legitur, quae regulam homini de iis statuat quae carnis suae commodo facturus aut omissurus sit. Et sane, quando ita nati sunt homines ut in amorem sui plus iusto toti proni ferantur, et, quantumvis a veritate excidant, eum semper retineant, nulla fuit opus lege, quae amorem illum sponte sua immodicum, magis inflammaret.[1]) Quo plane perspicuum est, non nostri ipsorum amorem, sed Dei et proximi, observationem mandatorum esse; optimeque ac sanctissime eum vivere, qui quam minimum fieri potest, sibi vivit ac studet; neminem vero eo peius nec iniquius vivere, qui sibi duntaxat vivit ac studet, suaque duntaxat cogitat ac quaerit. Quin etiam, quo magis exprimeret Dominus quanta propensione nos in proximorum dilectionem agi oporteret, ad nostri amorem (quia nullum habebat vehementiorem aut validiorem affectum) tanquam ad regulam exegit. Ac diligenter quidem pensitanda est vis loquutionis. Non enim (quod stolide somniarunt sophistae quidam) priores partes τῇ φιλαυτίᾳ concedit, et secundas caritati assignat; sed potius quem naturaliter amoris affectum trahimus ad nos ipsos, eum ad alios transfert. Unde apostolus (1 Cor. 13, 5) asserit, caritatem non quaerere quae sua sunt. Nec pili aestimanda est eorum ratio, regulatum semper esse inferius sua regula. Siquidem non regulam statuit in amore nostri Dominus, cui caritas erga alios subesset; sed ubi naturali pravitate solebat amoris affectus in nobis residere, ostendit alio iam oportere diffundi; ut non minori alacritate, ardore, sollicitudine parati simus ad benefaciendum proximo quam nobis ipsis.

55. Iam sub proximi vocabulo quum Christus in parabola Samaritani (Luc. 10, 27 seqq.) demonstrarit alienissimum quemque contineri, non est quod dilectionis praeceptum ad nostras necessitudines limitemus. Non nego, ut quisque est nobis coniunctissimus, ita officiis nostris esse familiarius adiuvandum. Ita enim fert humanitatis ratio, ut eo plura homines inter se officia communicent, quo arctioribus inter se aut cognationis, aut familiaritatis, aut viciniae vinculis connectuntur. Atque id nulla Dei offensione, cuius providentia huc quodammodo adigimur. Sed dico, universum hominum genus, nulla exceptione, uno caritatis affectu esse amplexandum: nullum hic esse discrimen barbari aut Graeci, digni vel indigni, amici vel inimici; quoniam in Deo, non in se ipsis considerandi sunt. A quo intuitu dum deflectimus, non mirum est si multis erroribus implicamur. Quare, si veram diligendi lineam tenere libet, non in hominem primum convertendi sunt oculi, cuius aspectus odium saepius quam amorem exprimeret; sed in Deum, qui amorem, quem sibi deferimus, ad universos homines diffundi iubet. Ut sit hoc perpetuum fundamentum: qualiscunque sit homo, diligendum tamen esse, quia diligitur Deus.

56. Quapropter pestilentissimae vel ignorantiae vel malitiae fuit, quod Scholastici ex praeceptis de non appetenda vindicta, de diligendis inimicis, quae et omnibus olim Iudaeis tradita fuerunt, et tum omnibus in commune Christianis tradebantur, consilia fecerunt, quibus parere vel non parere liberum esset. Eorum autem necessariam obedientiam ad monachos relegarunt; qui vel hoc uno simplicibus Christianis essent iustiores, quod ultro se servandis consiliis obstringerent. Et rationem assignant cur ea non recipiant pro legibus: quod onerosa nimium et gravia videantur, Christianis praesertim, qui sunt sub lege gratiae. Itane legem Dei aeternam de diligendo proximo refigere audent? An tale in aliqua legis pagina discrimen exstat? ac non magis passim illic occurrunt mandata quae inimicorum dilectionem a nobis severissime exigant? Quale enim est istud, quod esurientem iubemur inimicum pascere (Prov. 25, 21)? eius boves et asinos errantes in viam dirigere, aut oneri succumbentes sublevare (Exod. 23, 4)? Belluisne in eius gratiam benefaciemus, nulla in ipsum benevolentia? Quid? annon aeternum est verbum Domini (Deut. 32, 35), mihi vindictam, et ego rependam? Quod alibi quoque explicatius habetur: non quaeras ultionem, nec memor eris iniuriae civium tuorum (Levit. 19, 18). Aut haec obliterent ex lege, aut Dominum legislatorem fuisse agnoscant, non consiliarium fuisse mentiantur.

57. Et quid haec, quaeso, sibi volunt quae ausi sunt insulso glossemate illudere? Diligite inimicos vestros; benefacite iis qui oderunt vos; orate pro persequentibus vos; benedicite iis qui vos exsecrantur: ut sitis filii patris vestri qui est in coelis (Matth. 5, 44). Quis non hic cum Chrysostomo[1]) ratiocinetur, ex tam necessaria causa probe

1) Vide August. de doctrin. christiana libr. 1. c. 23 seqq.

1) Libro de compunctione cordis.

constare, non esse exhortationes, sed praeceptiones? Quid nobis amplius restat, ubi expungimur e numero filiorum Dei? At secundum eos filii patris coelestis erunt soli monachi, soli Deum patrem audebunt invocare. Quid interim ecclesia? Eodem iure relegabitur ad gentiles et publicanos. Dicit enim Christus: si amicis vestris estis benevoli, quam inde gratiam exspectatis? annon gentes et publicani idem faciunt? Bene vero nobiscum agetur si Christianorum titulus nobis relinquatur, coelestis regni adimatur haereditas. Nec minus firmum est Augustini [1]) argumentum: quum scortari, inquit ille, Dominus vetat, non inimici minus quam amici uxorem attingere prohibet; quum furtum interdicit, nihil omnino permittit, sive ab amico, sive ab inimico. Haec autem duo, non furari et non scortari, ad dilectionis regulam revocat Paulus; imo docet (Rom. 13, 9) sub hoc mandato contineri: diliges proximum tuum sicut te ipsum. Ergo aut falsum legis interpretem fuisse Paulum oportet, aut necessario hinc conficitur, diligendos quoque esse inimicos ex praecepto, quemadmodum amicos. Vere itaque se filios satanae esse produnt, qui commune iugum filiorum Dei excutiunt adeo licentiose. Dubites autem maiorine stupiditate an impudentia istud dogma evulgarint. Nemo enim veterum est, qui non tanquam de re certa pronuntiet haec esse mera praecepta. Ne Gregorii quidem aetate dubitatum de eo fuisse, ex secura eius asseveratione liquet; nam citra controversiam pro praeceptis habet. Et quam stolide ratiocinantur? Onus, inquiunt, esset nimis grave Christianis. Quasi vero gravius quidquam excogitari possit, quam diligere Deum ex toto corde, ex tota anima, ex totis viribus. Prae ista lege nihil non facile haberi debeat, sive diligendus inimicus, sive omnis vindictae cupiditas ex animis deponenda. Omnia certe nostrae imbecillitati ardua sunt et difficilia, vel ad minimum usque legis apicem. Dominus est in quo virtutem facimus: det ille quod iubet, et iubeat quod velit. Sub lege gratiae esse Christianos, non est effraenate sine lege vagari, sed Christo insitos esse, cuius gratia a legis maledictione liberi sint, et cuius spiritu legem habeant in cordibus inscriptam. Hanc gratiam legem improprie vocavit Paulus, alludens ad legem Dei, cui per contentionem eam opponebat: isti in nomine legis de nihilo philosophantur.

58. Eiusdem est rationis quod peccatum veniale nuncuparunt, cum occultam impietatem, quae primae tabulae adversatur, tum directam ultimi mandati praevaricationem. Sic enim definiunt, esse cupiditatem sine deliberato assensu, quae non diu cordi insideat. Ego autem ne subire quidem posse dico, nisi ob defectum eorum quae in lege requiruntur. Vetamur alienos habere deos. Quum mens diffidentiae machinis perculsa, alio circumspectat, quum subita cupidine alio transferendae suae beatitudinis incessitur: unde isti quamlibet evanidi motus, nisi quia est aliquid in anima vacuum ad recipiendas eiusmodi tentationes? Ac ne longius argumentum protrahatur, praeceptum est de diligendo Deo ex toto corde, ex tota mente, ex tota anima. Nisi ergo omnes animae potentiae in Dei amorem intenduntur, iam discessum est a legis obedientia; quia Deo non bene stabilitum in conscientia nostra thronum arguunt, qui illic insurgunt adversus regnum eius hostes eiusque edicta interpellant. Mandatum vero ultimum proprie huc pertinere demonstratum est. Pupugit nos animi aliquod desiderium? iam concupiscentiae rei tenemur, ac simul constituimur legis transgressores; quia Dominus non tantum deliberare et machinari quod sit in iacturam alterius vetat, sed concupiscentia etiam stimulari et aestuare. Legis vero transgressioni maledictio Dei semper incumbit. Non est igitur quod vel levissimas cupiditates iudicio mortis eximamus. In aestimandis peccatis, inquit Augustinus, [1]) non afferamus stateras dolosas, ubi appendamus quod volumus, et quomodo volumus, pro arbitrio nostro, dicentes, hoc grave, hoc leve est; sed afferamus stateram divinam de scripturis sanctis, tanquam de thesauris dominicis, et in illa quid sit gravius appendamus; imo non appendamus, sed a Domino appensa recognoscamus. *Quid autem scriptura? certe dum Paulus stipendium mortem vocat* (Rom. 6, 23), *sibi putidam hanc distinctionem incognitam fuisse ostendit. Quum plus iusto proclives ad hyprocisin simus, fomentum hoc addi minime oportuit, quod torpidas conscientias mulceret.*

59. Utinam reputarent, quid sibi velit illud Christi dictum: qui transgressus fuerit unum ex mandatis istis minimis, et docuerit sic homines, nullus habebitur in regno coelorum (Matth. 5, 19). An ex eo numero non sunt, dum legis transgressionem ita extenuare audent ac si digna morte non esset? Atqui oportuerat considerare, non simpliciter quid praecipiatur, sed quisnam sit ille qui praecipit, quia in qualicunque mandatae ab eo legis transgressiuncula eius autoritati derogatur. An illis parum est Dei maiestatem ulla in re violari? Deinde si suam in lege voluntatem exposuit Deus, quidquid legi contrarium est illi displicet. An iram Dei sic exarmatam fingent ut non mortis vindicta protinus consequatur? Neque ipse obscure pronuntiavit, si vocem eius exaudire in animum potius inducerent, quam claram veritatem insipidis suis argutationibus obturbare. Anima, inquit, quae peccaverit, ipsa mo-

1) Libr. de doctrina Christi 1, 30.

1) Libr. 2. de Baptism. contra Donatist. c. 6.

rietur (Ez. 18, 20). Item, quod nuper citavi: stipendium peccati mors (Rom. 6, 23). Isti autem quod peccatum esse fatentur, quia negare nequeunt, mortale tamen non esse contendunt. Sed enim quia plus satis hactenus insaniae indulserunt, discant saltem aliquando resipiscere. Quod si delirare perseverant, illis valere iussis, habeant filii Dei, omne peccatum mortale esse; quia est adversus Dei voluntatem rebellio, quae eius iram necessario provocat; quia est legis praevaricatio, in quam edictum est sine exceptione Dei iudicium: sanctorum delicta venialia esse, non ex suapte natura, sed quia ex Dei misericordia veniam consequuntur.[1])

CAPUT IX.

Christum, quamvis sub lege Iudaeis cognitus fuerit, tamen in evangelio demum exhibitum fuisse.

1. *Quia non frustra Deus iam olim per expiationes et sacrificia voluit se patrem testari, nec frustra populum electum sibi consecravit, iam tunc haud dubie in eadem imagine cognitus est in qua nunc pleno fulgore nobis apparet. Ideo Malachias, postquam Iudaeos ad legem Mosis iussit attendere, et in eius studio perseverare (quia post eius mortem futura erat aliqua muneris prophetici interruptio), mox denuntiat exoriturum esse solem iustitiae* (Mal. 3, 20). *Quibus verbis admonet, legem in hoc valere ut pios in exspectatione venturi Christi contineat; eius tamen adventu longe plus lucis sperandum esse. Hac ratione Petrus prophetas dicit fuisse sciscitatos et sedulo inquisivisse de salute, quae nunc per evangelium patefacta est, et fuisse illis revelatum, quod non sibi vel suo saeculo, sed nobis ministrarent ea quae per evangelium annuntiantur* (1 Petr. 1, 10. 12). *Non quod inutilis fuerit veteri populo eorum doctrina, vel ipsis etiam nihil profuerit; sed quia thesauro potiti non sunt, quem nobis transmisit Deus per eorum manum. Nam hodie nobis ante oculos familiariter proponitur gratia de qua testificati sunt; et quum eam modice delibaverint, uberior nobis offertur eius fruitio. Ideo Christus, qui se testimonium a Mose habere asserit* (Ioann. 5, 46), *gratiae tamen mensuram qua Iudaeos superamus extollit. Nam discipulos alloquens* (Matth. 13, 16), *beati, inquit, oculi, qui vident quae videtis, et beatae aures, quae audiunt quae vos auditis. Multi enim reges et prophetae hoc optarunt, nec adepti sunt* (Luc. 10, 23). *Haec non parva est revelationis evangelicae commendatio, quod sanctis patribus, qui rara pietate excelluerunt, nos Deus praetulit. Cui sententiae minime repugnat alter locus* (Ioann. 8, 56), *ubi dicitur Abraham vidisse diem Christi, et gaudio exsultasse. Quia etsi obscurior fuit intuitus rei procul remotae, nihil tamen ad bene sperandi certitudinem defuit; unde laetitia illa quae sanctum patriarcham ad mortem usque comitata est. Neque vox illa Ioannis Baptistae* (ibid. 1, 18): *Deum nemo vidit unquam, unigenitus qui est in sinu patris enarravit nobis, pios qui ante mortui fuerant excludit a societate intelligentiae et lucis quae refulget in Christi persona; sed illorum sortem cum nostra comparans, mysteria quae sub umbris obscure tantum speculati sunt, docet nobis manifesta esse; quemadmodum probe explicat autor epistolae ad Hebraeos* (1, 1), *multifariam et multis modis loquutum fuisse olim per prophetas, nunc vero per dilectum filium. Quamvis ergo unigenitus ille, qui nobis hodie est splendor gloriae et character substantiae Dei patris, olim Iudaeis innotuerit, sicuti alibi citavimus ex Paulo, fuisse antiquae liberationis ducem, verum tamen est, quod alibi tradit idem Paulus* (2 Cor. 4, 6), *Deum qui iussit e tenebris lumen splendescere, nunc illuxisse cordibus nostris, ad illustrandam notitiam gloriae Dei in facie Iesu Christi. Quia ubi apparuit in hac sua imagine, quodammodo se fecit visibilem, praeut obscura et umbratilis ante fuerat eius species. Quo turpior et magis detestabilis est eorum ingratitudo ac pravitas, qui hic in meridie caecutiunt. Et ideo mentes eorum a satana obtenebratas esse dicit Paulus, ne cernant gloriam Christi, nullo velo interposito in evangelio refulgentem.*

2. *Porro evangelium accipio pro clara mysterii Christi manifestatione. Fateor certe, quatenus evangelium vocatur a Paulo doctrina fidei, eius partes censeri quaecunque passim in lege occurrunt promissiones de gratuita peccatorum remissione, quibus sibi Deus reconciliat homines. Fidem enim terroribus illic opponit, quibus angitur et vexatur conscientia, si ex operibus petenda sit salus. Unde sequitur, vocem evangelii large sumendo, sub ea comprehendi, quae olim testimonia Deus misericordiae suae paternique favoris patribus dedit. Verum per excellentiam aptari dico ad promulgationem exhibitae in Christo gratiae; idque non modo communi usu receptum est, sed a Christi et apostolorum autoritate pendet* (Matth. 4, 17; 9, 35; 2 Tim. 1, 10). *Unde proprium hoc illi tribuitur, ipsum praedicasse evangelium regni. Et Marcus* (1, 1) *praefatur hoc modo: initium evangelii Iesu Christi. Nec vero opus est locos colligere, quibus probetur res satis superque nota. Suo igitur adventu Christus vitam et immortalitatem illustravit per evangelium. Quibus verbis non intelligit Paulus demersos fuisse patres in tenebris mortis, donec carnem indueret filius Dei; sed hanc praerogativam honoris evangelio vendicans, novum et insolitum legationis genus fuisse docet, qua Deus quae pollicitus fuerat praestitit: ut in filii per-*

1) *Hucusque repetitur textus Cap. III. praecedentis editionis et subsistit in* §. 90. — §. 91 *seqq. vide supra Cap. VII.*

sona exstaret promissionum veritas. Nam etsi semper experti sunt fideles, verum esse illud Pauli (2 Cor. 1, 20)*: in Christo omnes promissiones esse etiam et amen, quia eorum cordibus fuerunt obsignatae: quia tamen omnes nostrae salutis numeros in carne sua implevit, viva ipsa rerum exhibitio iure novum et singulare praeconium obtinuit. Ex quo illud Christi* (Ioann. 1, 52)*: posthac videbitis coelos apertos et angelos Dei ascendentes ac descendentes super filium hominis. Etsi enim alludere videtur ad scalam in visione ostensam patriarchae Iacob, praestantiam tamen adventus sui commendat hac nota, quod ianuam coelorum nobis aperuerit ut familiaris pateat ingressus.*

3. *Cavendum tamen est a diabolica imaginatione Serveti, qui dum magnitudinem gratiae Christi extollere vult, vel saltem se velle fingit, promissiones in totum abolet, quasi finem simul cum lege acceperint. Obtendit,*[1] *fide evangelii nobis afferri promissionum omnium complementum. Quasi vero nulla sit inter nos et Christum distinctio. Admonui quidem nuper, Christum nihil reliquum fecisse ex tota salutis nostrae summa; sed ex eo perperam infertur, beneficiis ab ipso partis nos iam potiri; ac si falsum illud Pauli esset, salutem nostram in spe esse absconditam. Fateor quidem nos, in Christum credendo, simul transire a morte in vitam. Sed tenendum interea est illud Ioannis* (1 Ioann. 3, 2)*, quamvis sciamus nos esse filios Dei, sed nondum apparuisse, donec similes ei erimus; dum scilicet eum videbimus qualis est. Quamvis ergo praesentem spiritualium bonorum plenitudinem nobis in evangelio Christus offerat, fruitio tamen sub custodia spei semper latet, donec corruptibili carne exuti transfiguremur in eius qui nos praecedit gloriam. Interea in promissiones recumbere nos iubet spiritus sanctus, cuius autoritas compescere apud nos debet latratus omnes impuri illius canis. Nam teste Paulo* (1 Tim. 4, 8)*, pietas tam futurae quam praesentis vitae promissionem habet; qua ratione iactat se apostolum Christi secundum promissionem vitae quae in ipso est* (2 Tim. 1, 1)*. Et alibi nos easdem habere promissiones admonet* (2 Cor. 7, 1)*, quibus olim donati fuerunt sancti. Denique hanc felicitatis summam statuit, quod obsignati simus spiritu promissionis sancto. Nec vero aliter Christo fruimur, nisi quatenus eum amplectimur promissionibus suis vestitum. Quo fit ut habitet ipse quidem in cordibus nostris, et tamen ab ipso peregrinemur; quia per fidem ambulamus et non per aspectum. Nec male inter se conveniunt haec duo, nos possidere in Christo quidquid ad coelestis vitae perfectionem spectat, et tamen fidem esse visionem bonorum quae non videntur. Tantum in natura promissionum vel qualitate notandum est discrimen: quia evangelium digito monstrat quod lex sub typis adumbravit.*

4. *Hinc etiam convincitur eorum error, qui legem nunquam aliter evangelio conferunt, quam operum merita gratuitae imputationi iustitiae. Est quidem haec antithesis minime repudianda: quia saepe Paulus sub legis nomine regulam iuste vivendi intelligit, qua Deus a nobis exigit quod suum est, nullam vitae spem faciens nisi omni ex parte obsequimur, ac vicissim maledictione addita si vel minimum deflectimus; nempe ubi disputat gratis nos placere Deo et per veniam iustos censeri, quia nusquam invenitur legis observatio, cui merces promissa est. Apte igitur Paulus iustitiam legis et evangelii facit inter se contrarias. Sed non ita successit evangelium toti legi, ut diversam rationem salutis afferret: quin potius ut sanciret ratumque esse probaret quidquid illa promiserat et corpus umbris adiungeret. Neque enim Christus, ubi dicit legem et prophetas fuisse usque ad Ioannem, patres maledictioni addicit, quam effugere non possunt servi legis; sed rudimentis tantum imbutos fuisse significat, ut longe subsisterent infra evangelicae doctrinae altitudinem. Proinde Paulus, evangelium appellans Dei potentiam in salutem omni credenti* (Rom. 1, 16)*, mox addit habere testimonium a lege et prophetis. In fine vero eiusdem epistolae quanquam praeconium Iesu Christi revelationem esse tradit mysterii temporibus aeternis taciti, sententiam hanc addita explicatione mitigat, manifestatum esse docens per scripturas propheticas. Unde colligimus, ubi de tota lege agitur, evangelium respectu dilucidae manifestationis tantummodo ab ea differre; caeterum propter inaestimabilem gratiae affluentiam, quae nobis fuit in Christo exposita, non abs re eius adventu dicitur erectum fuisse in terris coeleste Dei regnum.*

5. *Iam inter legem et evangelium interpositus fuit Ioannes, qui medium obtinuit munus et utrique affine. Etsi enim Christum vocans agnum Dei et victimam expiandis peccatis, summam evangelii protulit; quia tamen incomparabilem illam virtutem et gloriam, quae demum enituit in resurrectione, non explicuit, Christus apostolis parem esse negat* (Matth. 11, 11)*. Hoc enim significant eius verba: quamvis inter filios mulierum excellat Ioannes, qui tamen minimus est in regno coelorum, maiorem illo esse. Quia non hominum personas illic commendat; sed postquam Ioannem praetulit omnibus prophetis, evangelii praedicationem in summum gradum attollit, quam alibi vidimus notari per regnum coelorum. Quod autem se vocem tantum esse Ioannes ipse respondet* (Ioann. 1, 23)*, quasi prophetis esset inferior, non facit hoc simulatae humilitatis causa, sed docere vult sibi non mandatam esse propriam legationem, sed officio apparitoris se defungi; sicuti a Malachia praedictum erat* (Mal. 3, 23)*: ecce mitto Eliam prophetam antequam veniat dies Iehovae magnus et terribilis. Nec vero*

---

1) *Nonnulli libri male:* Ostendit (1607—1654).

aliud toto ministerii sui cursu egit, quam ut Christo pararet discipulos. Sicuti etiam hoc sibi divinitus iniunctum esse ex Iesaia probat. Hoc sensu dictus est a Christo (Ioann. 5, 35) *lucerna ardens et lucens, quia nondum illuxerat plenus dies. Nec tamen hoc obstat quominus numeretur inter evangelii praecones, sicuti eodem usus est baptismo, qui postea traditus fuit apostolis. Sed quod exorsus est, non nisi Christo in coelestem gloriam recepto liberiore progressu per apostolos completum est.*

CAPUT X. [1])

De similitudine veteris et novi testamenti.

1. *Ex superioribus liquere iam potest,* quoscunque ab initio mundi homines Deus in populi sui sortem cooptavit, *eadem* lege atque doctrinae *eiusdem quae inter nos viget* vinculo fuisse ei foederatos. *Sed quia non parum interest caput hoc stabiliri, vice appendicis annectam, quum patres eiusdem nobiscum haereditatis fuerint consortes, et eiusdem mediatoris gratia communem salutem speraverint, quatenus in societate hac diversa fuerit eorum conditio.* Quanquam autem quae ex lege ac prophetis ad eius probationem collegimus testimonia, palam faciunt non aliam unquam fuisse in Dei populo religionis pietatisque regulam, quia tamen apud scriptores multa saepe de discrimine veteris ac novi testamenti disputantur, quae scrupulum parum acuto lectori iniicere possint, huic rei melius atque exactius discutiendae peculiarem locum iure destinabimus. Quin etiam, quod utilissimum alioqui futurum erat, necessarium nobis fecerunt *prodigiosus nebulo Servetus et* furiosi nonnulli ex Anabaptistarum secta, qui non aliter de israelitico populo sentiunt quam de aliquo porcorum grege, utpote quem nugantur a Domino in hac terra saginatum, citra spem ullam coelestis immortalitatis. Hunc ergo pestiferum errorem ut arceamus a piis animis, simul etiam ut difficultates omnes eximamus, quae audita diversitatis mentione inter vetus ac novum testamentum suboriri protinus solent, obiter inspiciamus quid simile, quidve diversum habeant, quod olim cum Israelitis foedus ante Christi adventum Dominus pepigit, et quod nunc eo manifestato percussit nobiscum.

2. Ac uno quidem verbo expediri utrumque potest. Patrum omnium foedus adeo substantia et re ipsa nihil a nostro differt, ut unum prorsus atque idem sit. Administratio tamen variat. Sed quia ex tanta brevitate nemo certam intelligentiam assequeretur, longiorem explicationem, si quid prodesse volumus, persequi necesse est. Caeterum in similitudine vel potius unitate ostendenda, singulas particulas, quae iam expeditae sunt, ex integro retractare supervacuum fuerit; *miscere vero quae adhuc alibi dicenda erunt, intempestivum.* In tribus *autem* maxime capitibus hic insistendum est. Primum ut teneamus, non carnalem opulentiam ac felicitatem metam fuisse Iudaeis propositam ad quam demum aspirarent, sed in spem immortalitatis fuisse cooptatos, atque huius adoptionis *fidem* illis fuisse tum oraculis, tum lege, tum prophetis certo *factam.* Deinde, foedus quo conciliati Domino fuerunt, nullis eorum meritis, sed sola Dei vocantis misericordia fuisse suffultum. Tertium, et habuisse ipsos et cognovisse mediatorem Christum, per quem et Deo coniungerentur, et promissionum eius compotes forent. Ex quibus secundum, *quia nondum forte satis innotuit, suo loco fuse demonstrabitur. Plurimis enim ac* luculentis prophetarum testimoniis confirmabimus, a mera fuisse bonitate ac indulgentia, quidquid unquam Dominus populo suo benefecit ac promisit. Tertium quoque suas habuit sparsim non obscuras demonstrationes. Ac ne primum quidem intactum reliquimus.

3. In hoc ergo explicando (quia *ad causam praesentem maxime pertinet, et* de ipso plus controversiae nobis faciunt) intentiorem ponemus operam; sic tamen ut si quid aliorum explicationi adhuc deest, obiter sufficiatur, *vel opportuno deinde loco addatur.* Sane de omnibus dubitationem eximit apostolus, quum ait (Rom. 1, 2), Deum patrem evangelium, quod de filio suo secundum tempus destinatum promulgavit, longe ante per prophetas in scripturis sanctis promisisse. Item, fidei iustitiam, quae per evangelium ipsum docetur, testimonium habere a lege et prophetis (Rom. 3, 21). Evangelium siquidem hominum corda non in praesentis vitae laetitia detinet, sed ad spem immortalitatis evehit; non terrenis deliciis affigit, sed spem in coelo repositam annuntians, illuc quodammodo transportat. Sic enim alibi definit (Eph. 1, 13): posteaquam evangelio credidistis, obsignati estis spiritu promissionis sancto, qui est arrhabo haereditatis nostrae, in redemptionem acquisitae possessionis. Item (Col. 1, 4): audivimus fidem vestram in Christo Iesu et caritatem erga sanctos: propter spem vobis repositam in coelis, de qua [1]) audistis per sermonem veracem evangelii. Item (2 Thess. 2, 14): vocavit nos per evangelium, in participationem gloriae Domini nostri Iesu Christi. Unde et verbum salutis et potentia Dei ad salvandos fideles, et regnum

1) *Vide praecedentis editionis Cap. XI.* §. 1—23.

1) *Edd.* 1617. 1654. 1667 *male:* quo.

coelorum nuncupatur. Quod si spiritualis est evangelii doctrina, et ad vitae incorruptibilis possessionem aditum aperit, ne putemus eos quibus promissum ac denuntiatum fuit, praeterita neglectaque animae cura, in captandis corporis voluptatibus instar pecudum obstupuisse. Nec cavilletur hic quispiam, promissiones, quae in lege et prophetis de evangelio sunt consignatae, novo populo esse destinatas. Nam paulo post quam illud posuit de evangelio in lege promisso, subiicit quaecunque lex continet, ad eos sine dubio proprie dirigi qui sub lege sunt (Rom. 3, 19). In alio quidem argumento, fateor; sed non adeo erat obliviosus, ut quum diceret ad Iudaeos vere pertinere quaecunque lex docet, non cogitaret quid paucis ante versibus affirmasset de evangelio in lege promisso. Clarissime ergo demonstrat apostolus ad futuram vitam praecipue spectasse testamentum vetus, quum sub eo dicit evangelii promissiones contineri.

4. Eadem ratione sequitur et gratuita Dei misericordia constitisse, et Christi intercessione fuisse confirmatum. Nam et evangelica praedicatio nihil aliud quam paterna Dei indulgentia iustificari praeter suum meritum peccatores pronuntiat, et tota eius summa in Christo terminatur. Quis igitur expertes Christi Iudaeos facere ausit, quibuscum audimus fuisse percussum evangelii foedus, cuius unicum fundamentum Christus est? Quis alienos reddere a gratuitae salutis beneficio, quibus administratam fuisse audimus iustitiae fidei doctrinam? Ac ne diu de re liquida disceptemus, habemus insignem Domini sententiam (Ioann. 8, 56): Abraham exsultavit ut videret diem meum; vidit et gavisus est. Et quod de Abraham testatur illic Christus, ostendit apostolus in fideli populo fuisse universale, quum dicit (Hebr. 13, 8), Christum manere heri, hodie, et in saecula. Neque enim de Christi aeterna divinitate simpliciter illic loquitur; sed de eius virtute, quae perpetuo fidelibus fuit patefacta. Quare et beata virgo et Zacharias in suis canticis (Luc. 1, 54 et 72) revelatam in Christo salutem exhibitionem esse dicunt promissionum, quas Abraham et patriarchis olim fecerat Dominus. Si Christum suum exhibendo iurisiurandi sui veteris fidem solvit Dominus, dici non potest quin eius finis in Christo et vita aeterna semper fuerit.

5. Quin apostolus non foederis tantum gratia pares nobis facit Israelitas, sed etiam sacramentorum significatione. Nam poenarum exemplis quibus castigatos olim fuisse illos scriptura recitat, deterrere Corinthios volens, ne in similia flagitia incurrerent, a praefatione ista orditur (1 Cor. 10, 1. 11): non esse cur ullam praerogativam nobis vendicemus, quae nos a Dei vindicta eripiat quam illi subierunt, *quando* non iisdem modo beneficiis prosequutus sit illos Dominus, sed iisdem quoque symbolis illustrem inter eos gratiam suam reddiderit; ac si diceret: si confiditis vos extra periculum esse, quia et baptismus quo insigniti estis, et coena quam quotidie suscipitis, eximias habent promissiones, interim contempta Dei bonitate licentiose lascivitis: scitote nec Iudaeos talibus symbolis caruisse, adversus quos tamen iudicia sua Dominus severissime exercuit. Baptizati sunt in transitu maris et nube, qua protegebantur ab ardore solis. Transitum illum baptismum carnalem fuisse aiunt, qui spirituali nostro secundum quandam proportionem respondeat. Verum si id recipitur, non procederet apostoli argumentum, qui hic vult ademptum Christianis, ne baptismi praerogativa Iudaeos praecellere se putent. Nec obnoxium est huic cavillo quod protinus sequitur, illos eandem nobiscum spiritualem escam manducasse, ac eundem bibisse spiritualem potum, quem Christum interpretatur.

6. Obiiciunt quidem, ad frangendam hanc Pauli sententiam, quod ait Christus (Ioann. 6, 31): patres vestri manducaverunt manna in deserto, et mortui sunt; qui manducat carnem meam, non morietur in aeternum. Quae duo inter se nullo negotio conciliantur. Dominus, quia sermonem habebat ad auditores, qui tantum ventris alimento quaerebant saturari, verum animae cibum non curabant, ad eorum captum orationem aliquantum attemperat, praesertim vero comparationem mannae et corporis sui pro eorum sensu statuit. Postulabant ut acquirendae sibi autoritatis gratia suam virtutem miraculo aliquo approbaret, quale ediderat Moses in deserto, quum manna e coelo impetraverat. In manna autem nihil apprehendebant nisi carnalis inediae, qua populus tunc affligtabatur, remedium; ad mysterium illud sublimius, quod Paulus respicit, non penetrabant. Christus ergo, ut demonstret quanto praestantius a se beneficium exspectare debeant, quam quod a Mose collatum patribus suis praedicarent, hanc comparationem format: si magnum fuit opinione vestra et memorabile miraculum, quod Dominus per Mosen populo suo, ne in deserto fame periret, coelestem cibum subministravit, quo sustentaretur ad modicum tempus, hinc colligite quanto excellentior sit cibus, qui immortalitatem largitur. Videmus cur, quod in manna praecipuum erat, praetermiserit Dominus, infimam tantum eius utilitatem notarit. Nempe quoniam Iudaei, velut exprobrandi studio, Mosen illi obiecerant, qui populi necessitati mannae remedio opitulatus esset, respondet, se longe superioris gratiae esse administrum, prae qua vilescere merito debeat carnalis populi educatio, quam solam tanti aestimabant. Paulus, quia noverat Dominum, quum manna e coelo deplueret, non in ventris duntaxat pastum effudisse, sed spiritualis quoque mysterii loco dispensasse, ad figurandam quae in Christo habetur spiritualem

vivificationem, partem istam, quae consideratione dignissima erat, non negligit. Quare certo clareque conficitur, non easdem modo quibus nos dignatur nunc Dominus, vitae aeternae ac coelestis promissiones communicatas fuisse Iudaeis, sed etiam sacramentis vere spiritualibus obsignatas. Qua de re copiose Augustinus adversus Faustum Manichaeum disputat.

7. Quod si *testimonia ex lege et prophetis sibi recitari* malint lectores, *ex quibus perspiciant spirituale foedus fuisse patribus etiam commune, sicuti ex Christo et apostolis audimus*, huic quoque voto obsequar, eoque libentius quod ita certius convincentur adversarii, ne quid postea tergiversari queant. Atque ab ea quidem demonstratione incipiam, quam tametsi Anabaptistarum supercilio futilem et paene ridiculam fore scio, apud dociles tamen et sanos plurimum valebit; *ac pro confesso sumo, eam verbo Dei inesse vitae efficaciam, ut quoscunque Deus participatione eius dignatur, eorum animas vivificet. Valuit enim semper illud Petri* (1 Petr. 1, 23), *semen esse incorruptibile quod in aeternum manet, sicuti etiam ex verbis Iesaiae* (40, 6) *colligit. Iam quum hoc sacro vinculo Deus olim sibi devinxerit Iudaeos, non dubium est quin eos segregaverit in spem aeternae vitae. Nam quum verbum fuisse amplexos dico, quod illos Deo propius adiungeret, communicandi rationem* intelligo, non illam generalem quae per coelum et terram omnesque mundi creaturas diffunditur (quae licet universa vivificet pro suae unumquodque naturae modo, non tamen a corruptionis necessitate eruit), sed istam specialem qua piorum animae et illuminantur in Dei notitiam, et illi quodammodo copulantur. Huiusmodi verbi illuminatione, quum adhaeserint Deo Adam, Abel, Noe, Abraham, et reliqui patres, dico minime dubium esse, quin illis in regnum Dei immortale fuerit ingressus. Erat enim solida Dei participatio, quae extra vitae aeternae bonum esse non potest.

8. Si tamen illud nonnihil implicitum videtur, age, ad ipsam foederis formulam transeamus, quae non placidis modo ingeniis satisfaciet, sed eorum inscitiam abunde coarguet, qui contradicere nituntur. Sic enim semper pepigit cum servis suis Dominus: ero vobis in Deum, et vos eritis mihi in populum (Levit. 26, 12). Quibus verbis et vitam, et salutem, et omnem summam beatitudinis comprehendi, prophetae quoque expone*re soliti sunt.* Non enim David sine causa saepius pronuntiat, beatum populum cuius dominus est Deus (Psal. 144, 15; ibid. 33, 12), beatam gentem quam in haereditatem sibi elegit; nec terrenae quidem felicitatis gratia, sed quoniam a morte eripit, perpetuo conservat, aeternaque misericordia prosequitur, quos in populum assumpsit. Quemadmodum est apud alios prophetas: tu Deus noster, non moriemur; Dominus, rex noster, legislator noster, ipse salvabit nos; beatus es Israel, quia in Domino Deo salvaris (Habac. 1, 12; Ies. 33, 21; Deut. 33, 29). Sed ne in re supervacua multum laboremus, passim in prophetis recurrit haec admonitio, nihil ad bonorum omnium affluentiam, adeoque salutis certitudinem deesse, modo nobis Dominus sit in Deum; et merito. Si enim facies eius, simul atque illuxit, praesentissimum est salutis pignus, cuinam se homini in Deum manifestet, cui non salutis quoque thesauros aperiat? Hac enim conditione Deus noster est ut in medio nostri habitet; quemadmodum per Mosen testabatur (Levit. 26, 11). Obtineri autem talis eius praesentia non potest, ut non simul vita possideatur. Atque ut nihil ultra exprimeretur, satis claram habebant vitae spiritualis promissionem in his verbis: sum Deus vester (Exod. 6, 7). Non enim solis utique corporibus Deum se fore denuntiabat, sed animis praecipue; animae autem, nisi per iustitiam Deo coniunctae, ab ipso alienae in morte manent. Adsit rursum illa coniunctio: perpetuam salutem secum ducet.

9. Accedit eo, quod non modo se illis Deum esse testabatur, sed se quoque semper fore promittebat, quo spes eorum, praesentibus bonis non contenta, in aeternitatem protenderetur. Id porro valuisse apud eos temporis futuri notationem ostendunt multae voces, ubi se non in praesentibus tantum malis, sed in posterum consolantur fideles, quod sibi Deus nunquam defuturus esset. Iam vero (quae pars erat secunda promissionis) ipsos de Dei benedictione extra terrenae vitae limites erga se proroganda, clarius etiamnum confirmabat: ero Deus seminis vestri post vos (Gen. 17, 7). Nam si suam erga mortuos benevolentiam declaraturus erat, benefaciendo posteris, erga ipsos multo minus defuturus erat eius *favor.* Neque enim instar hominum est Deus, qui suum ideo amorem ad amicorum filios transferunt, quia morte interrumpitur eorum facultas, quo minus iis quibus bene volebant impendant sua officia. At Deus, cuius beneficentia morte non impeditur, suae profecto misericordiae fructum mortuis non tollit, quam eorum causa transfundit in mille generationes (Exod. 20, 6). Praeclaro igitur documento magnitudinem atque affluentiam suae bonitatis, quam post mortem sensuri essent, volebat illis Dominus commendare, quum talem describebat quae in totam familiam exuberaret. Huius vero promissionis veritatem tum obsignavit Dominus, et quasi complementum protulit, quum Deum se Abraham, Isaac et Iacob longe post eorum mortem appellaret (ibid. 3, 6). Quid enim? an non ridicula erat appellatio, si perierant? Perinde enim fuisset ac si ita foret loquutus: ego sum Deus eorum, qui non sunt. Proinde uno isto argumento Sadducaeos a Christo constrictos fuisse evangelistae referunt

(Matth. 22, 32; Luc. 20, 37), ut ne infitiari quidem possent resurrectionem mortuorum a Mose esse testatam. Nempe qui ex ipso Mose didicerant, omnes sanctos esse in manu illius (Deut. 33, 3). Unde inferre promptum erat, ne morte quidem exstingui quos in tutelam, custodiam, protectionemque suam recepisset qui mortis et vitae est arbiter.

10. Iam (qui praecipuus est cardo in hac controversia) dispiciamus annon ipsi quoque fideles sic instituti fuerint a Domino, ut meliorem alibi vitam sibi esse sentirent, ac neglecta terrena illam meditarentur. Primum, *quae divinitus iniuncta illis fuit* vivendi conditio, assiduum erat exercitium, quo admonerentur se omnium esse miserrimos, si in hac modo vita felices essent. Adam, vel sola recordatione perditae felicitatis infelicissimus, anxiis laboribus egestatem suam aegre sustentat, ac ne in solis manuum laboribus Dei maledictione prematur, unde solatium illi restabat, extremum luctum percipit. Ex duobus filiis alter illi nefando fratris parricidio eripitur; eum habet superstitem cuius aspectum merito detestetur ac horreat. Abel in ipso aetatis flore crudeliter trucidatus exemplum est humanae calamitatis. Noe bonam aetatis partem (dum totus orbis secure deliciatur) cum magna fatigatione in arca exstruenda deterit. Quod mortem effugit, id fit maioribus eius molestiis quam si centum mortes obeundae essent. Nam praeterquam quod arca illi est quasi sepulcrum decem mensium, insuavius nihil esse potest quam in animalium stercoribus paene immersum tamdiu detineri. Postquam tantas difficultates eluctatus est, in novam moeroris materiam incidit: ludibrio se haberi a proprio filio videt, et ei quem magno Dei beneficio salvum ex diluvio receperat, suo ipsius ore maledicere cogitur.

11. Abraham *quidem unus instar decem myriadum nobis esse debet, si spectatur eius fides, quae nobis in optimam credendi regulam proponitur; in cuius etiam genere, ut filii Dei simus, censeri nos oportet. Quid vero absurdius, quam patrem omnium fidelium esse Abraham, et ne postremum quidem angulum inter illos tenere? Atqui ex numero, imo ex gradu apprime honorifico deiici non potest, quin aboleatur tota ecclesia. Iam quod ad vitae experimenta attinet,* ubi primum vocatur *Dei imperio*, a patria, parentibus, amicis avellitur, in quibus praecipuam vitae dulcedinem esse putant, ac si illum destinato consilio omnibus vitae oblectamentis spoliare Dominus vellet. Simul ac terram ingressus est in qua iubetur habitare, fame inde exigitur. Eo ad opem quaerendam refugit, ubi, quo se incolumem servet, necesse habet uxorem prostituere; quod incertum an multis mortibus fuerit acerbius. Ubi in terram habitaculi sui reversus est, inde rursum fame expellitur. Qualis est felicitas eam terram incolere ubi toties esuriendum, imo vero inedia pereundum, nisi aufugias?[1]) Simul eodem necessitatis redigitur apud Abimelech, ut caput redimere iactura uxoris opus habeat. Dum huc atque illuc multos annos incertus vagatur, assiduis servorum rixis compellitur, nepotem, quem filii loco habebat, a se dimittere. Quae discessio sine dubio non aliter ab eo accepta fuit, quam si membri unius sectionem passus foret. Paulo post captivum ab hostibus abripi audit. *Quocunque pergat, vicinos reperit immanis barbariae, qui ne ex effossis quidem magno labore puteis aquam bibere sinant. Neque enim usum redimeret a rege Gerar, nisi ante fuisset prohibitus.* Iam ubi ad effoetam senectutem ventum est, quod habet ea aetas insuavissimum et acerbissimum, orbitate mulctatum se videt, donec praeter spem Ismaelem gignit; cuius tamen nativitatem magno redimit, dum Sarae probris fatigatur, perinde ac si ancillae contumaciam fovendo, domesticae perturbationis ipse causa esset. Nascitur demum Isaac, sed ea mercede ut exturbetur primogenitus Ismael, ac pro derelicto paene hostiliter proiiciatur. Ubi solus relictus est Isaac, in quo acquiescat defessa boni viri senectus, paulo post mactare ipsum iubetur. Quid calamitosius excogitet humana mens quam patrem fieri filii carnificem? Si morbo absumptus foret, quis non putasset miserrimum esse senem, cui in ludibrium datus esset filius, ob quem orbitatis dolor ei geminaretur? Si ab extraneo aliquo interfectus, indignitate multum esset aucta calamitas: istud vero omnia calamitatis exempla superat, patris manu trucidari. Sic denique toto vitae curriculo iactatus ac vexatus fuit, ut si quis velut in tabula exemplar calamitosae vitae depingere velit, nihil reperiat magis appositum. Neque obiiciat quispiam eum non fuisse prorsus infelicem, quod a tot tantisque tempestatibus prospere tandem emerserit. Non enim beatam vitam ducere illum dicemus, qui per infinitas difficultates ad longum spatium laboriose eluctetur; sed qui, sine malorum sensu, praesentibus bonis placide fruatur.

12. Isaac, qui minoribus malis affiictatur, vix tamen minimum suavitatis gustum percipit. Eas ipse quoque vexationes experitur, quae beatum esse hominem in terra non sinant. Illum fames fugat e terra Chanaan. Uxor e sinu illi eripitur. Vicini illum subinde exagitant, ac modis omnibus premunt, ut de aqua etiam cogatur decertare. Domi suae a nuribus multum molestiarum sustinet; filiorum dissidio angitur; nec mederi tanto malo potest, nisi per exsilium eius cui benedixerat. At vero Iacob nihil quam extremae infelicitatis insigne est exemplar. Pueritiam domi inquietissime transigit inter fratris primogeniti minas ac terrores, quibus demum cedere cogitur. Profugo a paren-

1) *Verba haec:* Qualis . . . . aufugias? *desunt in editt.* 1592—1637.

tibus ac natali solo praeterquam quod acerbum est exsulare, apud Laban avunculum nihilo mitius ac humanius accipitur. Parum est durissimam atque austerissimam septem annis servire servitutem, nisi dolo malo in uxore eludatur. Alterius uxoris gratia in novam servitutem ingrediendum est, ubi totum diem solis aestu torreatur, noctu pervigil urgeatur gelu ac frigore, quemadmodum ipse conqueritur. Tantam vitae asperitatem dum annos viginti sustinet, quotidie novis soceri iniuriis affligitur. Nec domi suae quietus est, quam videt uxorum odiis, iurgiis, aemulationibus distractam ac paene dissipatam. Ubi in patriam iubetur se recipere, abitum captare illi necesse est ignominiosae fugae similem; nec tamen soceri iniquitatem ita potest effugere, quin eius probris ac contumeliis in medio itinere vexetur. Excipit mox eum multo saevior difficultas. Nam dum ad fratrem accedit, tot mortes habet in conspectu, quot ab homine crudeli et inimico parari queant. Diris ergo terroribus supra modum discruciatur ac discerpitur quamdiu adventum eius exspectat; ubi in conspectum eius prodit, tanquam semimortuus ad pedes procumbit, donec placatiorem sentit, quam sperare ausus fuerat. Ad haec Rachele, unice dilecta coniuge, primo terrae ingressu privatur. Postea quem ab ea filium sustulerat, eoque prae aliis amabat, a fera laceratum audit; cuius ex morte quantum moerorem ceperit, declarat ipse, quod post diuturnas lacrymas solatiis omnibus viam obstinate claudit, nihil sibi reliquum faciens nisi ut descendat ad filium lugens in sepulcrum. Interim raptus et defloratio filiae, in iis vindicandis filiorum audacia, quae illum non foetere modo fecerat apud omnes regionis incolas, sed praesentissimum internecionis periculum illi creaverat, quantae anxietatis, luctus, taedii causae erant? Sequitur horrendum illud flagitium Ruben primogeniti, quo nihil gravius accidere poterat. Nam quum inter summa infortunia reponatur uxoris pollutio, quid dicendum sit ubi a proprio filio perpetratum est id scelus? Aliquanto post altero incestu contaminatur familia, ut constantissimum alioqui et infractum calamitatibus animum tot dedecora labefactare debeant. Sub extremum vitae, dum suae ac suorum inediae succurrere quaerit, novi infortunii nuntio percellitur, qui intelligit filium alterum in vinculis detineri; quem ut recipiat, Beniamin unicum suum desiderium, permittere aliis cogitur. Quis putet in tanta malorum congerie momentum illi datum, quo saltem secure respiraret? Itaque ipse optimus de se testis asseverat Pharaoni, dies suos breves ac malos fuisse super terram. Qui per continuas miserias vitam se transegisse pronuntiat, negat profecto eam prosperitatem se sensisse quae illi a Domino promissa fuerat. Ergo aut malignus ingratusque Dei gratiae aestimator erat Iacob, aut vere se miserum fuisse super terram profitebatur. Si vera fuit affirmatio, sequitur non habuisse ipsum spem in rebus terrenis defixam.

13. Si sancti isti patres, quod utique indubitatum est, beatam vitam exspectarunt e manu Dei, aliam quam terrestris vitae beatitudinem et cogitarunt et viderunt. Quod etiam pulcherrime ostendit apostolus (Hebr. 11, 9). Fide, inquit, demoratus est Abraham in terra promissionis, tanquam aliena, in casulis habitando, cum Isaac et Iacob consortibus eiusdem haereditatis. Exspectabant enim bene fundatam civitatem, cuius opifex ac conditor Deus. In fide defuncti sunt omnes isti, non acceptis promissionibus; sed procul eas inspicientes, ac credentes, confitentesque quod hospites et inquilini forent super terram. Quo significant se patriam inquirere. Et si desiderio eius quam reliquerant tacti fuissent, erat facultas revertendi: sed meliorem appetebant, nempe coelestem. Unde Deus non erubescit vocari eorum Deus; quando paravit illis civitatem. Stipitibus enim obtusiores fuissent, tam pertinaciter promissiones consectando, quarum nulla spes in terris apparebat, nisi complementum earum alibi exspectassent. Id vero in primis non sine ratione urget, quod peregrinationem hanc vitam nuncuparunt, qualiter et Moses refert (Gen. 47, 9). Si enim peregrini et inquilini sunt in terra Canaan, ubi promissio Domini, qua illius constituti *erant* haeredes? Manifeste ergo indicat longius spectare, quod de possessione illis Dominus promiserat. Quare pedem in terra Canaan non acquisierunt nisi in sepulcrum, quo testabantur se sperare fructum promissionis non nisi post mortem percepturos. Atque haec causa est cur tanti aestimaverit Iacob illic sepeliri, ut iureiurando adegerit filium Ioseph ad eam pollicitationem; cur Ioseph post aliquot saecula transferri ossa sua, iam pridem in cinerem collapsa, voluerit.

14. Denique aperte constat, in omnibus vitae studiis propositam futurae vitae beatitudinem habuisse. Quorsum enim primogenituram tantopere affectasset, tantoque periculo ambiisset Iacob, quae exsilium et tantum non abdicationem illi conflatura erat, boni vero nihil prorsus allatura, nisi ad altiorem benedictionem respexisset? Atque eum sibi sensum fuisse declaravit ea voce quam inter ultimos spiritus edidit: salutare tuum exspectabo Domine (Gen. 49, 18). Quam salutem exspectasset, quum intelligeret se animam exspirare, nisi in morte initium novae vitae cerneret? Et quid de sanctis ac filiis Dei disceptamus, quum eiusmodi intelligentiae gustu ne is quidem caruerit, qui veritatem oppugnare alioqui nitebatur? Quid enim sibi volebat Balaam, quum diceret (Num. 23, 10): moriatur anima mea morte iustorum, et fiant novissima mea similia eorum, nisi quod sentiebat id quod postea David prodidit (Psal. 116, 15 et 34, 22), pretiosam esse mortem sanctorum in conspectu Domini, mor-

tem vero impiorum pessimam? Si ultima linea et meta in morte forent, nullum in ea notari posset discrimen iusti et impii. Sorte, quae post mortem utrosque diversa manet, inter se distinguuntur.

15. Nondum ultra Mosen progressi sumus, quem isti nihil aliud officii habuisse dicunt, quam ut carnalem populum agri ubertate rerumque omnium copia ad colendum Deum induceret, et tamen (nisi quis sponte semet offerentem lucem refugiat) perspicua iam exstat spiritualis foederis declaratio. Quod si ad prophetas descendamus, illic plenissimo fulgore et vita aeterna et regnum Christi se profert. Ac primum David, qui ut tempore aliis fuit superior, ita pro ordine divinae dispensationis coelestia mysteria obscurius quam illi adumbravit, quanta tamen perspicuitate ac certitudine ad eum scopum omnia sua dirigit? Terrestrem habitationem qualiter aestimarit testatur haec sententia (Psal. 39, 13): advena hic sum et peregrinus, quemadmodum omnes patres mei; vanitas omnis homo vivens, velut umbra quisque obambulat; et nunc quae exspectatio mea, Domine? spes mea ad te ipsa. Sane qui nihil esse in terra solidum aut stabile confessus spei tamen in Deum firmitatem retinet, alibi repositam sibi felicitatem contemplatur. Ad eam contemplationem fideles revocare solet quoties vult eos vere consolari. Nam alibi (ibid. 103, 17) postquam de brevitate fluxaque et evanida imagine humanae vitae loquutus est, subiicit: misericordia autem Domini usque in aeternum, super timentes eum. Cui simile est quod habetur etiam Psalmo centesimo secundo (v. 26): initio Domine tu fundasti terram, et opera manuum tuarum sunt coeli; ipsi peribunt, tu autem permanes; velut vestis veterascent, et sicut indumentum mutabis eos: tu autem idem ipse perstas, et anni tui non deficient; filii servorum tuorum habitabunt, et posteri eorum coram te stabilientur. Si ob coeli ac terrae interitum non desinunt pii stabiliri coram Domino, sequitur eorum salutem cum Dei aeternitate esse coniunctam. Atqui omnino non potest stare spes ista, nisi in promissionem recumbat quae apud Iesaiam (51, 6) exponitur. Coeli, inquit Dominus, sicut fumus liquescent; terra sicut vestimentum atteretur, et habitatores eius sicut haec interibunt: salus autem mea in aeternum erit, et iustitia mea non deficiet. Ubi iustitiae ac saluti tribuitur perpetuitas, non quatenus penes Deum resident, sed quatenus ab hominibus sentiuntur.

16. Neque vero aliter accipere liceat, quae de fidelium prospero successu passim canit, nisi ut in coelestis gloriae manifestationem conferantur. Qualia sunt (Psal. 97, 10): custodit Dominus animas sanctorum suorum, de manu peccatoris liberabit eos; lux orta est iusto, et rectis corde laetitia (ibid. 112, 4). Item: iustitia pii manet in saeculum saeculi, cornu eius exaltabitur in gloria; desiderium peccatorum peribit (Psal. 112, 9. 10). Item (ibid. 140, 14): verum tamen iusti confitebuntur nomini tuo; habitabunt recti cum vultu tuo. Item (ibid. 112, 6): in memoria aeterna erit iustus. Item (ibid. 34, 23): redimet Dominus animas servorum suorum. Siquidem servos suos Dominus impiorum libidini non vexandos modo, sed lacerandos perdendosque saepe permittit; in tenebris et squallore languere patitur bonos, dum impii paene inter stellas refulgent; nec illos ita vultus sui serenitate exhilarat, ut diuturna laetitia fruantur. Quamobrem ne ipse quidem dissimulat, si in praesentem rerum statum oculos defigant fideles, gravissima tentatione perculsum iri, ac si nulla esset innocentiae apud Deum gratia nec merces. Adeo impietas, ut plurimum, prosperatur ac floret, dum piorum natio ignominia, paupertate, contemptu, omnique crucis genere premitur. Parum, inquit (ibid. 73, 2), abfuit quin lapsus pes meus, quin effusi fuerint gressus mei, dum urit me fortuna stultorum, dum improborum prosperitatem video. Tandem post narrationem concludit (ibid. v. 16): instituebam cogitationem si possem haec cognoscere; sed tormentum est spiritui meo, donec ingrediar in sanctuarium Domini, et intelligam novissimum eorum.

17. Ergo vel ista Davidis confessione discamus, non ignorasse sanctos patres sub veteri testamento, quam raro vel nunquam in hoc mundo repraesentet Deus quae servis suis pollicetur, atque ideo animos ad Dei sacrarium sustulisse, in quo reconditum habebant, quod in praesentis vitae umbra non apparet. Hoc erat ultimum Dei iudicium, quod quum oculis minime cernerent, fide contenti erant intelligere. Qua fiducia freti, quidquid eveniret in mundo, venturum tamen aliquando tempus non dubitabant, quo Dei promissiones implerentur. Qualiter istae voces testantur: ego in iustitia contemplabor faciem tuam, satiabor specie tua (ibid. 17, 15). Item: ego sicut oliva viridis in domo Domini (ibid. 52, 10). Item: iustus ut palma florebit, sicut cedrus Libani frondescet; plantati in domo Domini, in atriis Dei nostri florebunt; adhuc fructificabunt in senecta, pingues ac virides erunt (ibid. 92, 13 seqq.). *Quum paulo ante dixisset, quam profundae sunt cogitationes tuae Iehova, dum florent impii, germinant quasi herba, ut pereant in perpetuum.* Ubi species ista et decor fidelium, nisi ubi mundi huius facies regni Dei manifestatione inversa fuerit? In illam aeternitatem quum oculos converterent, contempta praesentium calamitatum momentanea asperitate, secure in has voces erumpebant (ibid. 55, 23. 24): non dabis in aeternum ut moriatur iustus, tu vero praecipitabis scelestos in puteum interitus. Ubi in hoc mundo puteus aeterni exitii, qui sceleratos absorbeat, in quorum felicitate hoc quoque alibi numeratur, quod diem extremum in puncto

sine multo languore claudunt? Ubi tanta sanctorum stabilitas, quos ipse David non modo concuti, sed opprimi et conteri prorsus ubique conqueritur? Nempe ob oculos sibi statuebat, non quid ferat instabilis et plus quam aestuaria mundi vicissitudo; sed quid facturus sit Dominus, quum ad aeternam coeli ac terrae constitutionem olim sedebit. Quemadmodum alio loco eleganter describit (Psal. 49, 7. 8 etc.): nituntur stulti opulentia sua, ob divitias multas superbiunt; et tamen nemo, quantalibet excellentia polleat, redimere fratrem suum a morte possit, nemo pretium redemptionis Deo solvere. Quum autem videant et sapientes mori, perversos pariter et stultos interire, et alienis relinquere divitias suas, cogitant domos sibi permansuras in sempiternum, habitationes in saecula, et nomina sua in terra celebrant. At homo in honore non permanebit: similis erit pecudibus quae intereunt. Haec meditatio eorum, summa stultitia est: quam tamen posteri cupide aemulantur. Instar gregis apud inferos collocabuntur, mors praesidebit illis. Exorta luce recti dominabuntur illis; forma ipsorum peribit; infernus, ipsorum domicilium. Primum illa stultorum irrisio, quod in lubricis et volubilibus mundi bonis acquiescant, ostendit longe aliam sapientibus quaerendam esse felicitatem. Sed illic resurrectionis mysterium evidentius reserat, ubi illis perditis et exstinctis piorum regnum erigit. Quem enim, quaeso, dicemus esse illum lucis exortum, nisi novae vitae revelationem, quae finem praesentis sequitur?

18. Inde illa nascebatur cogitatio, quam in miseriarum solatium ac tolerantiae remedium fideles usurpabant: momentum in indignatione Domini, vita in eius misericordia (ibid. 30, 6). Quomodo afflictiones momento terminabant, qui per totam fere vitam affligebantur? ubi tantam videbant divinae benignitatis durationem, cuius vix minimum gustum delibabant? Si in terra haesissent, nihil tale reperire poterant: sed quia coelum intuebantur, agnoscebant punctum esse temporis, quo exercentur per crucem sancti a Domino; miserationes saeculi esse, quibus colliguntur; rursum impiorum, qui per somnium beati ad diem unum essent, aeternum ac nunquam finiendum exitium praevidebant. Unde illae voces (Prov. 10, 7): memoria iusti in benedictione erit; nomen autem impiorum putrescet. Pretiosa mors sanctorum in conspectu Domini; mors peccatorum pessima (Psal. 116, 15 et 34, 22). Item apud Samuelem (1 Sam. 2, 9): Dominus pedes sanctorum servabit, et impii in tenebris conticescent. Quae significant, illos probe cognovisse, utcunque varie circumferrentur sancti, ultimum tamen eorum exitum, vitam ac salutem; impiorum felicitatem amoenam esse viam qua in mortis voraginem paulatim labuntur. Ideo istorum mortem vocabant (Ez. 28, 10 et 31, 18 et alibi) exitium incircumcisorum, ut quibus resurrectionis spes praecisa esset. Quare nullam hac excogitare potuit David graviorem imprecationem: deleantur de libro vitae, et cum iustis non scribantur (Psal. 69, 29).

19. Prae aliis vero insignis illa sententia Iob (19, 25): scio quia redemptor meus vivit, et in novissimo die de terra resurrecturus sum, et in carne mea videbo Deum salvatorem meum; reposita est haec spes mea in sinu meo. Qui volunt venditare suum acumen, cavillantur non esse haec intelligenda de ultima resurrectione, sed de primo quoque die, quo sibi mitiorem fore Deum Iob exspectabat: quod ut illis ex parte demus, extorquebimus tamen, velint, nolint, ad eam spei amplitudinem non potuisse pervenire Iob si cogitatione in terra resedisset. Necesse ergo est fateamur, oculos in futuram immortalitatem sustulisse, qui sibi vel in sepulcro iacenti redemptorem affore conspexerit. Siquidem de praesenti tantum vita cogitantibus mors extrema est desperatio, quae nec ipsa spem eius abscindere poterat. Etiam si me occiderit, dicebat (Iob. 13, 15), in ipso nihilominus sperabo. Nec mihi obstrepat hic nugator quispiam, paucorum fuisse istas voces, unde minime probetur talem fuisse inter Iudaeos doctrinam. Responsum enim a me statim accipiet, paucos istos non prodidisse talibus sententiis arcanam aliquam sapientiam, ad quam seorsum ac privatim excellentia tantum ingenia admitterentur; sed, ut erant constituti a spiritu sancto plebis doctores, quae communiter ediscenda essent Dei mysteria, et popularis religionis principia esse deberent, palam promulgasse. Quum ergo audiamus publica spiritus sancti oracula, quibus de spirituali vita tam clare ac dilucide in Iudaeorum ecclesia disseruit, intolerabilis pertinaciae fuerit eos ad carnale tantummodo foedus ablegare, ubi solius terrae ac terrestris opulentiae fiat mentio.

20. Si ad posteriores prophetas descendam, illic vero liceat, quasi in campo nostro, libere spatiari. Nam si in Davide, Iob, Samuele fuit non difficilis victoria, illic multo est facilior. Hanc enim oeconomiam et hunc ordinem in dispensando misericordiae suae foedere tenuit Dominus, ut quo propius, temporis progressu, ad plenam exhibitionem accedebatur, ita maioribus in dies revelationis incrementis illustraret. Proinde initio, quum prima salutis promissio Adae data fuit, quasi tenues scintillae emicarunt; postea facta accessione, maior lucis amplitudo coepit exseri, quae magis ac magis deinde emersit, latiusque fulgorem suum protulit, donec tandem nubibus omnibus discussis, sol iustitiae Christus universum terrarum orbem ad plenum illuminavit. Non est ergo metuendum ne, si ad causam nostram comprobandam prophetarum petamus suffragia, illa nos deficiant, sed quia ingentem

materiae sylvam fore video, in qua diutius multo immorari necesse sit quam ferat instituti ratio, esset enim opus longi voluminis, simulque vel parum perspicaci lectori viam me stravisse ex superioribus arbitror, qua inoffenso cursu pergere queat, a prolixitate non adeo in praesens necessaria abstinebo: praemonitis tamen lectoribus, ut viam sibi ea clavi expedire meminerint, quam prius in manum illis dedimus. Nempe, quoties fidelis populi beatitudinem prophetae commemorant (cuius vix minima vestigia in praesenti vita cernuntur), ad hanc distinctionem confugiant: Dei bonitatem quo melius prophetae commendarent, temporariis beneficiis, velut lineamentis quibusdam, populo adumbrasse; sed talem eius pinxisse effigiem quae mentes extra terram, elementa mundi huius, et periturum saeculum raperet, atque ad cogitandam futurae ac spiritualis vitae felicitatem necessario excitaret.

21. Exemplo uno contenti erimus. Quum Israelitae Babylonem deportati suam dissipationem morti simillimam esse cernerent, dimoveri ab ea opinione vix poterant, quin fabulosum putarent esse quod de sua restitutione vaticinabatur Ezechiel (37, 4), quod perinde id aestimabant ac si denuntiasset suscitatum in vitam iri putrida cadavera. Dominus, ut ostenderet nec ea ipsa difficultate se impediri quominus beneficio suo locum faceret, prophetae campum aridis ossibus plenum per visionem ostendit; quibus, sola verbi sui virtute, spiritum vigoremque uno momento reddidit. Serviebat quidem ad praesentem incredulitatem corrigendam visio; sed interim Iudaeos commonefaciebat quantum ultra populi reductionem virtus Domini protenderetur, quae arida et dispersa ossa, solo nutu, adeo facile vegetaret. Quare sententiam illam cum altera Iesaiae rite comparabis (Ies. 26, 19): vivent mortui, cadaver meum, resurgent: expergiscimini et exsultate, qui habitatis in pulvere, quia ros viridis campi, ros tuus; et terram gigantum detrahes in ruinam: vade popule mi, intra in tabernacula tua; claude ostia tua super te, abscondere pauxillum, donec pertranseat indignatio: ecce enim Dominus egredietur de loco suo, ut visitet iniquitatem habitatoris terrae contra eum; et revelabit terra sanguinem suum, nec operiet diutius interfectos suos.

22. Quanquam si quis ad eiusmodi canonem omnia redigere tentet, absurde fecerit; sunt enim aliquot loci, qui nullo integumento futuram, quae in regno Dei fideles manet, immortalitatem demonstrant. Quales nonnullos recitavimus, et quales sunt cum alii plerique, tum praecipue duo isti. Alter apud Iesaiam (66, 22): sicut coeli novi et terra nova, quae facio stare coram me, sic stabit semen vestrum; et erit mensis ex mense, sabbathum ex sabbatho: veniet omnis caro ut adoret coram facie mea, dicit Dominus; et egredientur, et videbunt cadavera virorum qui praevaricati sunt in me, quod vermis eorum non morietur, et ignis non exstinguetur. Alter vero Danielis (12, 1): in tempore illo consurget Michael princeps magnus, qui stat pro filiis populi sui; et veniet tempus angustiae, quale non [1]) fuit ex quo gentes esse coeperunt: et tunc salvabitur populus tuus omnis, qui inventus fuerit scriptus in libro; et ex iis, qui dormiunt in terrae pulvere, evigilabunt alii in vitam aeternam, alii in opprobrium sempiternum.

23. Iam in duobus reliquis probandis, patres scilicet Christum in foederis sui pignus habuisse, atque in ipso omnem benedictionis fiduciam reposuisse, quia minus controversiae et plus claritatis habent, non laborabo. Constituamus ergo secure, quod nec ullis diaboli machinis revelli queat: vetus testamentum seu foedus, quod cum israelitico populo percussit Dominus, non rebus terrenis fuisse limitatum, sed spiritualis aeternaeque vitae promissionem continuisse; cuius exspectationem omnium animis impressam oportuit, qui in foedus vere consentiebant. Hanc vero insanam ac perniciosam opinionem procul summoveamus, aut Dominum nihil aliud proposuisse Iudaeis, aut illos nihil quaesivisse praeter ventris saturitatem, carnis delicias, florentes opes, externam potentiam, liberorum foecunditatem, et quidquid animalis homo in pretio habet. Non enim aliud coelorum regnum hodie promittit suis Christus Dominus (Matth. 8, 11), quam ubi recumbant cum Abraham, Isaac et Iacob. Ac Iudaeos saeculi sui Petrus haeredes esse evangelicae gratiae asserebat (Act. 3, 25), quod filii essent prophetarum, comprehensi in foedere quod Dominus olim cum sua gente pepigisset. Ac ne id solis verbis testatum esset, Dominus facto quoque approbavit. Eo enim quo resurrexit momento multos sanctorum resurrectionis suae consortio dignatus est, ac visendos in civitate praebuit (Matth. 27, 52); certo arrhabone sic dato, quidquid fecit ac passus est in aeternae salutis acquisitionem, ad veteris testamenti fideles non secus quam ad nos pertinere. Nempe et eodem fidei spiritu, quo in vitam regeneramur, teste Petro (Act. 15, 8), praediti fuerunt. Quum spiritum illum, qui est veluti quaedam immortalitatis in nobis scintilla, unde et arrhabo haereditatis nostrae alibi (Eph. 1, 14) vocatur, in illis similiter audimus habitasse, quomodo illis vitae haereditatem adimere audeamus? Quo magis mirum est eo stuporis olim recidisse Sadducaeos, ut tum resurrectionem, tum animarum substantiam negarent, quorum utrumque tam illustribus scripturae testimoniis consignatum habebant. Nec minus prodigiosa hodie foret totius nationis stoliditas in exspectando ter-

1) *Libri nonnulli:* non quale *scil.* 1592 *seqq., etiam Tholuckii posterior editio.*

restri Christi regno, nisi hanc repudiati evangelii poenam daturos scripturae multo ante praedixissent. Sic enim iusto Dei iudicio conveniebat mentes caecitate percutere, quae oblatum coeli lumen respuendo tenebras ultro sibi accersivissent. Mosen ergo legunt, et assidue revolvunt; sed opposito velamine impediuntur ne cernant lucem in eius vultu refulgentem (2 Cor. 3, 14). Atque ita manebit illis obtectus ac involutus, donec ad Christum convertatur,[1]) a quo illum nunc quantum possunt, abducere ac distrahere student.

CAPUT XI.[2])

De differentia unius testamenti ab altero.

1. Quid ergo? inquies, nullumne discrimen veteris et novi testamenti relinquetur? et quid fiet tot scripturae locis ubi tanquam res diversissimae inter se conferuntur? Ego vero libenter recipio quae in scriptura commemorantur differentias; sed ita ut nihil constitutae iam unitati derogent: quemadmodum videre erit, ubi eas ordine tractaverimus. Sunt autem illae (quantum animadvertere mihi licuit, et meminisse possum) numero quatuor praecipuae. Quibus si quintam adiungere libeat, minime reclamo. Eas omnes sic esse dico, et ostensurum me profiteor, ut ad modum administrationis potius quam ad substantiam pertineant. Hac ratione nihil impedient quominus eaedem maneant veteris ac novi testamenti promissiones, atque idem ipsorum promissionum fundamentum, Christus. Porro prima est, quod tametsi olim quoque Dominus populi sui mentes in coelestem haereditatem volebat collimare arrectosque esse animos, quo tamen in spe illius melius alerentur, contemplandam sub beneficiis terrenis ac quodammodo degustandam exhibebat: nunc clarius liquidiusque revelata per evangelium futurae vitae gratia, recta ad eius meditationem, omisso inferiori, quem apud Israelitas adhibebat, exercitationis modo, mentes nostras dirigit. Hoc consilium Dei qui non animadvertunt, non putant veterem populum altius conscendisse quam ad illa quae corpori promittebantur bona. Audiunt toties terram Canaan nominari, velut insigne adeoque unicum legis divinae cultoribus praemium. Audiunt nihil severius Dominum eiusdem legis transgressoribus interminari, quam ab eius terrae possessione expellendos, ac dispergendos in alienas regiones. Vident in hanc fere summam recidere, quaecunque vel benedictiones vel maledictiones a Mose denuntiantur. Ex iis minime dubitanter constituunt Iudaeos non sua causa, sed aliena fuisse a caeteris populis segregatos: nempe ut imaginem haberet christiana ecclesia, in cuius externa specie spiritualium rerum documenta cerneret. Sed quum aliquoties scriptura demonstret, huc terrena, quibus eos prosequebatur, beneficia Deum *ipsum* destinasse, ut ad spem coelestium ita ipsos manu duceret: eiusmodi dispensationem non considerare, nimiae imperitiae, ne dicam hebetudinis, fuit. Cum hoc hominum genere status controversiae nobis est, quod illi possessionem terrae Canaan Israelitis pro summa atque ultima beatitudine habitam, nobis post revelatum Christum coelestem haereditatem figurare docent. Nos contra contendimus, in terrena qua fruebantur possessione, velut in speculo, futuram, quam sibi in coelis praeparatam crederent, haereditatem esse intuitos.

2. Id melius elucebit ex similitudine quam posuit Paulus ad Galatas (4, 1). Comparat Iudaeorum gentem haeredi parvulo, qui ad se regendum nondum idoneus, tutoris aut paedagogi, cuius custodiae commissus est, dictum sequitur. Quod autem eam ad caeremonias similitudinem potissimum refert, nihil obstat quominus huc quoque aptissime applicetur. Eadem ergo illis haereditas quae nobis destinata fuit, sed cuius adeundae et tractandae nondum per aetatem capaces forent. Eadem inter illos ecclesia, sed cuius aetas adhuc puerilis erat. Sub hac ergo paedagogia illos continuit Dominus, ut spirituales promissiones non ita nudas et apertas illis daret, sed terrenis quodammodo adumbratas. Abraham ergo, Isaac et Iacob, eorumque posteritatem quum in spem immortalitatis cooptaret, terram Canaan in haereditatem illis promisit: non in qua spes suas terminarent, sed cuius aspectu in spem verae illius, quae nondum apparebat, haereditatis se exercerent ac confirmarent. Ac ne hallucinari possent, dabatur superior promissio quae terram illam non supremum esse Dei beneficium testaretur. Sic Abraham in accepta terrae promissione torpere non sinitur; sed maiori promissione erigitur illius mens in Dominum. Audit enim (Gen. 15, 1): Abraham, ego protector tuus, et merces tua magna valde. Hic videmus Abrahamo proponi finem suae mercedis in Domino, ne illam quaerat fluxam ac lubricam in elementis huius mundi, sed immarcescibilem esse reputet. Subiungit deinde terrae *promissionem*, non alia conditione quam ut sit divinae benevolentiae symbolum, ac coelestis haereditatis typus. Quem sanctis fuisse sensum, eorum voces declarant. Sic David a benedictionibus temporariis ad summam illam atque ultimam assurgit. Languet, inquit (Psal. 73, 26), tui desiderio cor meum et caro mea; Deus portio mea in sempiternum. Item (ibid. 16, 5): Dominus pars haereditatis meae et calicis mei; tu

1) *Edd. recc. male:* convertantur. 2) *Olim Cap. XI.* §. 24—41.

es qui conservas haereditatem meam mihi. Item (Psal. 142, 6): clamavi ad te Domine; dixi, tu es spes mea, portio mea in terra vivorum. Qui sic loqui audent, se profecto mundum et quidquid est bonorum praesentium spe sua transscendere profitentur. Hanc tamen futuri saeculi beatitudinem prophetae saepius sub typo quem a Domino acceperant, describunt. Qualiter intelligendae sunt istae sententiae (Prov. 2, 21; apud Iesaiam multis locis), quod pii haereditate possidebunt terram, scelerati autem ex ea disperdentur; quod Ierusalem omne genus divitiis abundabit, et Sion rerum omnium copia diffluet. Quae omnia videmus non in terram peregrinationis nostrae, aut in terrestrem Ierusalem proprie competere, sed in veram patriam fidelium ac coelestem illam civitatem, in qua Dominus benedictionem et vitam mandavit in perpetuum (Psal. 133, 3).

3. Haec ratio est cur maioris, quam nunc deceat, aestimasse mortalem vitam eiusque benedictiones sancti legantur sub veteri testamento. Tametsi enim probe noverant non esse in ea tanquam in cursus sui meta consistendum, quia tamen recognoscebant, quae illic ad eos pro teneritudinis ipsorum modulo exercendos, gratiae suae lineamenta Dominus impresserat, maiori eius suavitate afficiebantur, quam si ipsam per se considerassent. Quemadmodum autem Dominus, benevolentiam suam erga fideles praesentibus bonis testando, spiritualem felicitatem eiusmodi typis ac symbolis tunc adumbrabat, ita e converso dabat in poenis corporeis in reprobos iudicii sui documenta. Itaque ut Dei beneficia in rebus terrenis magis conspicua erant, ita poenae. Hanc inter poenas et praemia analogiam ac convenientiam (ut sic loquar) dum imperiti non expendunt, mirantur tantam in Deo varietatem, ut qui ad quaelibet hominis delicta saevis horrendisque suppliciis vindicanda olim subitus, nunc velut posito pristinae iracundiae affectu, et mitius et rarius multo puniat: et parum abest quin ob id diversos veteris et novi testamenti deos imaginentur, *quod etiam Manichaeis accidit.* Verum talibus scrupulis facile expediemur, si animum referemus ad istam *quam notavi* Dei dispensationem, quod tum futurae ac aeternae felicitatis gratiam terrestribus beneficiis, tum spiritualis mortis gravitatem corporeis poenis significare et figurare pro eo tempore voluit, quo testamentum suum quodammodo adhuc involutum israelitico populo tradebat.

4. Alterum veteris et novi testamenti discrimen statuitur in figuris; quod illud, absente veritate, imaginem tantum et pro corpore umbram ostentabat; hoc praesentem veritatem et corpus solidum exhibet. Atque huius fere fit mentio ubicunque veteri testamento novum opponitur; fusior tamen est eius tractatio in epistola ad Hebraeos quam alibi usquam. Illic disputat apostolus adversus eos, qui legis mosaicae observationes aboleri posse non putabant nisi ut secum traherent religionis totius ruinam. Quo hunc errorem refutet, assumit quod de Christi sacerdotio praedictum apud prophetam fuerat (Psal. 110, 4; Hebr. 7, 11. 19 et 9, 9 et 10, 1). Nam quum aeternum illi deferatur sacerdotium, certum est aboleri sacerdotium illud ubi alii aliis successores quotidie substituebantur. Praevalere autem novi istius sacerdotis institutionem probat, quod iuramento stabilitur. Subiungit postea in ea sacerdotii translatione verti etiam testamenti mutationem. Atque id necessarium fuisse ratione confirmat, quoniam ea erat legis imbecillitas, quae nihil adducere ad perfectionem posset. Tum deinde prosequitur, quae illa fuerit imbecillitas, *nempe* quod externas carnis iustitias habuerit, quae cultores suos non possent secundum conscientiam perfectos reddere, quod pecudum victimis nec peccata delere, nec veram sanctitatem conciliare poterat. Concludit ergo, umbram fuisse in ipsa futurorum bonorum, non vivam rerum effigiem; ideoque non aliud habuisse officii nisi ut introductio esset in spem meliorem quae in evangelio exhibetur. Hic videndum est qua parte foedus legale cum foedere evangelico, Christi ministerium cum mosaico conferatur. Nam si ad promissionum substantiam pertineret comparatio, magnum exstaret inter duo testamenta dissidium; sed quum status quaestionis alio nos ducat, eo tendendum est ut verum reperiamus. Foedus ergo quod aeternum et nunquam interiturum semel sancivit, in medio statuamus. Illius complementum, unde tandem habet ut statum ratumque sit, Christus est. Talis confirmatio dum exspectatur, caeremonias Dominus per Mosen praescribit, quae sunt velut solennia confirmationis symbola. Id in contentionem veniebat, cederene oporteret Christo quae in lege ordinatae erant caeremoniae. Hae vero tametsi foederis duntaxat accidentia erant, vel certe accessiones ac annexa, et (ut vulgus loquitur) accessoria, quia tamen instrumenta erant illius administrandi, foederis nomen habent, qualiter et aliis sacramentis dari solet. Proinde, in summa, vetus testamentum hoc loco appellatur solennis confirmandi foederis ratio, caeremoniis et sacrificiis comprehensa. In ea quoniam nihil solidum subest, nisi ulterius transeatur, oportuisse antiquari et abrogari contendit apostolus, ut Christo potioris testamenti sponsori ac mediatori locus daretur, per quem aeterna sanctificatio electis semel acquisita est, et transgressiones obliteratae, quae sub lege manebant. Quod si malis, ita accipe: vetus fuisse Domini testamentum, quod umbratili et inefficaci caeremoniarum observatione involutum tradebatur; ideoque temporarium fuisse, quia veluti in suspenso erat, donec firma et substantiali confirmatione subniteretur. Tum vero demum novum aeternumque factum fu-

isse, postquam Christi sanguine consecratum stabilitumque fuit. Unde calicem, quem discipulis in coena porrigit Christus, novi testamenti calicem vocat in suo sanguine (Matth. 26, 28); ut significet, tum vere Dei testamento suam constare veritatem, per quam novum fit et aeternum dum sanguine suo obsignatur.

5. Hinc liquet quo sensu dixerit apostolus (Gal. 3, 24 et 4, 1), legis paedagogia deductos fuisse Iudaeos ad Christum, antequam ipse in carne exhiberetur. Illos quoque filios et haeredes Dei fuisse fatetur, sed qui propter pueritiam sub paedagogi custodia habendi essent. Conveniebat enim, sole iustitiae nondum exorto, nec tantum esse revelationis fulgorem, nec tantam intelligendi perspicaciam. Sic ergo verbi sui lucem illis Dominus dispensavit, ut eam eminus adhuc et obscure cernerent. Ideo hanc intelligentiae tenuitatem pueritiae vocabulo Paulus notat, quam elementis huius mundi et externis observatiunculis, tanquam regulis puerilis disciplinae, voluit Dominus exerceri, donec effulgeret Christus, per quem fidelis populi cognitionem adolescere oportebat. Hanc distinctionem signavit Christus ipse, quum diceret (Matth. 11, 13), legem et prophetas fuisse usque ad Ioannem; ex eo evangelizari regnum Dei. Quid lex et prophetae sui temporis hominibus prodiderunt? nempe gustum praebebant eius sapientiae, quae olim ad liquidum manifestanda erat, et procul emicantem praemonstrabant. Ubi autem digito potest ostendi Christus, reseratum est regnum Dei. In ipso enim expositi sunt thesauri omnes sapientiae et intelligentiae (Col. 2, 3), quibus prope ad ipsa coeli adyta penetratur.

6. Nec obstat, quod nemo fere in christiana ecclesia reperiri queat, qui fidei praestantia sit cum Abraham componendus; quod ea vi spiritus excelluerint prophetae, qua hodieque orbem universum illuminant. Non enim quid in paucos gratiae contulerit Dominus, hic quaeritur; sed quam in populo docendo ordinariam dispensationem sequutus sit: qualis apud illos ipsos prophetas, qui peculiari supra alios cognitione praediti fuerunt, habetur. Nam et obscura, ceu de rebus longinquis, et typis inclusa est eorum praedicatio. Ad haec, utcunque mirifica in illis notitia emineret, quum tamen ad communem populi paedagogiam submittere se necesse habuerint, in puerorum grege ipsi quoque censentur. Postremo nunquam tanta ullis tunc contigit perspicientia, quae non saeculi obscuritatem aliqua ex parte resiperet. Unde illud Christi (Matth. 13, 17; Luc. 10, 24): multi reges et prophetae desiderarunt videre quae vos videtis et non viderunt, et audire quae vos auditis nec audierunt. Itaque vestri oculi beati quia vident, et aures quia audiunt. Et sane hac praerogativa Christi praesentiam pollere aequum fuit, ut ab ea dilucidior emergeret coelestium mysteriorum revelatio. *Quo etiam pertinet quod ante citavimus ex priore Petri epistola* (1, 12), *fuisse illis patefactum, nostro maxime saeculo utilem esse eorum operam.*

7. Venio ad tertium discrimen, quod ex Ieremia sumitur, cuius sunt verba (Ier. 31, 31): ecce dies venient, dicit Dominus, et feriam domui Israel et domui Iuda foedus novum; non secundum pactum quod pepigi cum patribus vestris, in die qua apprehendi manum eorum ut educerem eos e terra Aegypti, pactum quod irritum fecerunt, quamvis dominarer eis; sed hoc erit pactum quod feriam cum domo Israel: ponam legem meam in visceribus eorum, cordibus eorum inscribam eam, et propitiabor iniquitati eorum; et non docebit unusquisque proximum suum, vir fratrem suum: omnes enim cognoscent me a minimo usque ad maximum. Ex quibus occasionem accepit apostolus (2 Cor. 3, 6) comparationis huius inter legem et evangelium statuendae, ut illam vocaret literalem, hoc spiritualem doctrinam; illam diceret fuisse deformatam in tabulis lapideis, hoc fuisse cordibus inscriptum; illam esse praedicationem mortis, hoc vitae; illam damnationis, hoc iustitiae; illam evacuari, hoc permanere. Quum apostolo propositum fuerit mentem prophetae enarrare, verba unius expendere satis fuerit, ut assequamur utriusque sensum. Quanquam est aliquid inter eos dissimile. Odiosius enim loquitur de lege apostolus quam propheta. Neque id simplici legis respectu, sed quod erant nebulones quidam legis κακόζηλοι, qui perverso caeremoniarum studio, evangelii claritatem obscurabant; de legis natura secundum eorum errorem ac stultam affectionem disputat. Ergo id peculiare in Paulo observare operae pretium erit. Uterque vero, quia vetus ac novum testamentum per contentionem inter se componit, nihil in lege considerat nisi quod proprium eius est. Exempli gratia: lex misericordiae promissiones passim continet; sed quia sunt aliunde ascitae, non veniunt in legis rationem quum de pura eius natura sermo habetur. Hoc illi tantum tribuunt, ut praecipiat quae recta sunt, scelera prohibeat, praemium edicat cultoribus iustitiae, poenam transgressoribus minetur; cordis interim pravitatem, quae cunctis hominibus naturalis inest, non immutet aut emendet.

8. Nunc membratim apostoli collationem explicemus. Vetus testamentum literale est, quia sine spiritus efficacia promulgatum; novum spirituale, quod Dominus hominum cordibus spiritualiter insculpsit. Ideo secunda antithesis est veluti primae declaratio. Vetus mortiferum est, quia nihil potest quam maledictione involvere universum hominum genus; novum est vitae organum, quia a maledictione liberatos in gratiam cum Deo restituit. Illud damnationis ministerium est, quia reos peragit iniustitiae omnes filios Adam; hoc iustitiae, quia Dei misericordiam revelat, per quam iustificamur. Postrema antithesis ad legis caeremonias referenda.

Quia illud rerum absentium imaginem habebat, interire ac evanescere tempore oportuit. Evangelium, quia ipsum corpus exhibet, firmam perpetuamque retinet stabilitatem. Vocat quidem Ieremias et leges morales infirmum ac fragile foedus, sed alia ratione; quod scilicet ingrati populi subita defectione mox abruptum fuerit. Sed quia eiusmodi violatio est a culpa populi, in testamentum proprie non conferetur. Caeremoniae vero, quoniam sua ipsarum infirmitate Christi adventu fuerunt dissolutae, causam infirmitatis intra se habebant. Porro differentia illa literae et spiritus non sic accipienda est, ac si nullo cum fructu legem suam Iudaeis Dominus tulisset, nullo eorum ad se converso; sed per comparationem posita est, ad commendandam gratiae affluentiam, qua evangelii praedicationem *idem legislator, quasi novam personam induens*, honoravit. Nam si eorum multitudinem recensemus quos ex populis omnibus per evangelii praedicationem spiritu suo regeneratos in ecclesiae suae communionem collegit, paucissimos ac paene nullos dicemus, qui olim in Israele cordis affectu atque ex animo foedus Domini amplexi sint; qui tamen multi fuerunt, si suopte numero sine comparatione censeantur.

9. Ex tertio discrimine quartum emergit. Vetus enim testamentum scriptura vocat servitutis, quod timorem in animis generet; novum autem libertatis, quod in fiduciam ac securitatem eosdem erigat. Sic Paulus ad Romanos (8, 15), non accepistis, inquit, spiritum servitutis iterum ad timorem; sed spiritum adoptionis, per quem clamamus abba, pater. Huc pertinet quod habetur ad Hebraeos (12, 18), non accessisse nunc fideles ad corporeum montem et incensum ignem ac turbinem et caliginem et procellam, ubi nihil audiatur, aut videatur, nisi quod terrore mentes percellat; adeo ut ipse quoque Moses expavescat, ubi vox terribilis insonat, quam audire omnes deprecentur; sed accessisse ad montem Sion, et civitatem Dei viventis, Ierusalem coelestem, etc. Quod autem in sententia quam ex epistola ad Romanos adduximus, breviter tangit Paulus, fusius explanat ad Galatas (4, 22), quum ad allegoriam trahit duos Abrahae filios, in hunc modum: quod Agar serva typus sit montis Sinai, ubi legem accepit populus Israel; Sara libera, figura sit coelestis Ierusalem, a qua fluit evangelium. Quod quemadmodum semen Agar servum nascitur, quod ad haereditatem nunquam perveniat, Sarae liberum, cui haereditas debeatur, ita per legem addicamur in servitutem, per solum evangelium in libertatem regeneremur. Huc autem summa redit, vetus testamentum pavorem ac trepidationem incussisse conscientiis; novi beneficio fieri ut in laetitiam solvantur. Illud iugo servitutis conscientias astrictas tenuisse, huius liberalitate in libertatem manumitti. Quod si ex populo israelitico sancti patres obiiciuntur, quos quum eodem fidei spiritu nobiscum praeditos fuisse constet, sequitur eiusdem et libertatis et laetitiae fuisse participes: respondemus, neutrum a lege *fuisse:* sed quum se per legem et servili conditione premi, et conscientiae inquietudine fatigari sentirent, ad evangelii subsidium confugisse; ideoque peculiarem novi testamenti fructum fuisse, quod praeter communem veteris testamenti legem illis malis exempti fuerunt. Deinde negabimus ita libertatis et securitatis spiritu fuisse donatos, ut non experti sint aliqua ex parte et timorem a lege et servitutem. Utcunque enim illa, quam per evangelii gratiam assequuti erant, praerogativa fruerentur, erant tamen iisdem observationum vinculis et oneribus cum vulgo obnoxii. Quum ergo ad eas caeremonias sollicite observandas adigerentur, quae paedagogiae servituti similis symbola erant et chirographa, quibus se peccati reos faterentur, ab obligatione non solverent: iure prae nobis sub servitutis ac timoris testamento fuisse dicuntur, dum respicitur communis illa dispensatio, qua tunc cum israelitico populo Dominus agebat.

10. Tres, quas posteriores retulimus, comparationes sunt legis et evangelii; quare in illis lex veteris testamenti, evangelium novi nomine signatur. Prima latius extenditur: comprehendit enim sub se et quae ante legem editae sunt promissiones. Quod autem ipsas sub veteris testamenti nomine censendas Augustinus [1]) negavit, optime in eo sensit, nec aliud voluit quam quod docemus: siquidem ad illas Ieremiae et Pauli sententias respiciebat, ubi vetus testamentum a verbo gratiae et misericordiae discernitur. Istud quoque scitissime eodem loco subiungit, pertinere ab initio mundi ad novum testamentum filios promissionis, regeneratos a Deo, qui fide per dilectionem operante obedierunt mandatis. Idque in spe non carnalium, terrenorum, temporalium, sed spiritualium, coelestium, aeternorum bonorum, praecipue credentes in mediatorem; per quem non dubitarunt et spiritum sibi administrari, ut bene facerent, et ignosci, quoties peccarent. Id enim ipsum est quod asserere in animo fuit: eiusdem nobiscum benedictionis in aeternam salutem consortes fuisse omnes sanctos, quos ab exordio mundi peculiariter a Deo selectos scriptura commemorat. Inter nostram ergo et illius partitionem hoc interest, quod nostra (secundum illam Christi sententiam: lex et prophetae usque ad Ioannem, ex eo regnum Dei evangelizatur [Matth. 11, 13]) inter evangelii claritatem, et obscuriorem quae praecesserat verbi dispensationem distinguit; altera simpliciter legis debilitatem secernit ab evangelii firmitudine. Atque hic quoque de sanctis patribus annotandum est: ita sub veteri tes-

1) Libr. 3. ad Bonif. c. 4.

tamento vixisse, ut non illic restiterint; sed aspirarint semper ad novum, adeoque certam eius communionem amplexi sint. Qui enim praesentibus umbris contenti mentem ad Christum non extenderunt, eos caecitatis ac maledictionis damnat apostolus. Ut enim reliqua taceamus, quaenam maior caecitas fingi possit, quam a pecude mactata peccati expiationem sperare? quam in externa aquae irrigatione animae purgationem quaerere? quam frigidis Deum caeremoniis, perinde atque illis valde oblectetur, velle placare? Ad istas enim omnes absurditates delabuntur, qui sine Christi respectu in legis observationibus haerent.

11. Quintum, quod adiungere licet, discrimen in eo iacet, quod ad Christi usque adventum gentem unam segregaverat Dominus, in qua foedus gratiae suae contineret. Quando distribuebat altissimus gentes, quando dividebat filios Adam, inquit Moses (Deut. 32, 8), in possessionem illi cessit populus suus; Iacob funiculus haereditatis eius. Alibi (ibid. 10, 14) sic populum alloquitur: en Domini Dei tui est coelum et terra et omnia quae in ea sunt; patribus tamen tuis tantummodo adhaesit, amavit eos ut eligeret semen eorum post eos; nempe vos ipsos, e cunctis gentibus. Populum ergo illum veluti solus ad se ex hominibus pertineret, nominis sui cognitione dignatus est solum; foedus suum quasi in eius sinu deposuit, praesentiam sui numinis illi manifestavit, omnibus praerogativis eum honoravit. Sed (ut reliqua omittamus beneficia) quod unum hic agitur, illum verbi sui communione sibi devinxit, ut eius appellaretur et haberetur Deus. Interea gentes alias, quasi nihil secum haberent rei aut commercii, in vanitate ambulare sinebat (Act. 14, 16), nec ut earum exitio mederetur, quod unicum erat remedium afferebat, verbi scilicet sui praedicationem. Itaque Israel tunc filius Domino delicatus; alii extranei. Ille cognitus et in fidem tutelamque susceptus; alii tenebris suis relicti. Ille a Deo sanctificatus; alii profani. Ille Dei praesentia honoratus; alii omni propinquitate exclusi. At ubi venit plenitudo temporis (Gal. 4, 4), instaurandis omnibus destinata, exhibitusque est ille Dei et hominum conciliator: diruta maceria quae tamdiu misericordiam Dei intra Israelis fines conclusam tenuerat, annuntiata pax est iis qui procul erant, non secus atque iis qui prope coniuncti; ut Deo simul reconciliati, in unum populum coalescerent (Eph. 2, 14). Quare nulla iam Graeci aut Iudaei, circumcisionis vel praeputii ratio, sed omnia in omnibus Christus (Gal. 6, 15), cui datae sunt gentes in haereditatem, et termini terrae in peculium; ut sine discrimine dominetur a mari usque ad mare, et a fluminibus usque ad ultimos orbis fines (Psal. 2, 8 et 72, 8 etc.).

12. Gentium igitur vocatio insignis est tessera, qua supra vetus testamentum novi excellentia illustratur. Plurimis quidem et clarissimis prophetarum oraculis testata ante fuerat; sed ita ut in regnum Messiae eius complementum reiiceretur. Ac ne Christus quidem statim a primo suae praedicationis exordio ad eam progressus fecit; sed eo usque distulit donec absolutis omnibus redemptionis nostrae numeris, ac finito humiliationis suae tempore, acciperet a patre nomen quod est supra omne nomen, coram quo omne genu flecteretur (Phil. 2, 9). Unde mulieri cananaeae, hac opportunitate nondum expleta, negat se missum nisi ad oves perditas domus Israel (Matth. 15, 24), nec apostolos in prima missione patitur eosdem limites superare (ibid. 10, 5). In viam gentium, inquit, ne abieritis, et in civitates Samaritanorum ne ingrediamini; sed ite potius ad oves perditas domus Israel. Utcunque autem tot testimoniis prodita foret, ubi tamen apostolis auspicanda fuit, sic nova et insolens illis visa est, ut tanquam prodigium aliquod exhorrerent. Trepide sane nec sine recusatione tandem aggressi sunt. Nec mirum: videbatur enim rationi minime consentaneum, ut Dominus, qui tot saeculis Israelem a reliquis gentibus selegerat, quasi repente mutato consilio delectum illum tolleret. Vaticiniis quidem id praedictum erat; sed non poterant vaticiniis adeo attenti esse, ut rei novitate, quae se oculis ingerebat, nihil moverentur. Neque satis ad eos permovendos valebant, quae iam olim futurae gentium vocationis specimina Deus ediderat. Siquidem praeterquam quod paucissimos vocaverat, illos ipsos inserebat quodammodo in familiam Abrahae, ut populo suo accederent; ista vero publica vocatione non modo Iudaeis aequabantur gentes, sed velut in demortuorum locum subire eas apparebat. *Adde quod nunquam aequati fuerant Iudaeis extranei, quoscunque Deus ante in corpus ecclesiae asciverat. Itaque non abs re Paulus mysterium hoc tantopere praedicat absconditum a saeculis et generationibus, et quod etiam angelis mirabile esse dicit.*

13. His quatuor aut quinque membris totam veteris et novi testamenti differentiam, quantum ad simplicem docendi rationem sufficit, puto bene ac fideliter explicatam. Verum quia nonnulli hanc in gubernanda ecclesia varietatem, diversum in docendo modum, tantam rituum ac caeremoniarum conversionem pro magna absurditate iactant, iis quoque respondendum est antequam ad alia transeamus. Fieri autem id breviter potest, quia non tam firmae sunt obiectiones ut accurata refutatione opus habeant. Non est, inquiunt, consentaneum ut Deus, qui perpetuo sibi constat, tantam mutationem passus sit, ut quod semel iusserat et commendaverat postea improbaret. Respondeo, non propterea mutabilem iudicari Deum debere quod diversis saeculis diversas formas accommodaverit, prout cuique ex-

pedire noverat. Si alia hyeme officia, alia aestate familiae suae agricola praescribit, non propterea illum inconstantiae arguemus, aut deviare putabimus a recta agriculturae regula, quae cum perpetuo naturae ordine coniuncta est. Similiter si quis paterfamilias aliter suos liberos in pueritia, aliter in adolescentia, aliter in iuventute erudiat, regat, tractet, non propterea dicemus ipsum levem esse, aut a sua sententia discedere. Quid ergo inconstantiae notam Deo inurimus, quod temporum diversitatem aptis et congruentibus notis distinxerit? Posterior similitudo penitus satisfacere nobis debet. Iudaeos pueris similes facit Paulus, Christianos adolescentibus (Gal. 4, 1. 3 seq.). Quid in hoc Dei regimine est inordinati, quod illos in rudimentis detinuit, quae pro aetatis modulo ipsis congruebant; nos firmiore et quasi viriliore disciplina instituit? Ergo in eo elucet Dei constantia quod eandem omnibus saeculis doctrinam tradidit; quem ab initio praecepit nominis sui cultum, in eo requirendo perseverat. Quod externam formam et modum mutavit, in eo non se ostendit mutationi obnoxium; sed hominum captui, qui varius ac mutabilis est, catenus se attemperavit.

14. Atqui, unde (inquiunt) ista diversitas, nisi quia talem esse Deus voluit? nonne tam bene ab initio quam post Christi adventum perspicuis verbis citra ullas figuras revelare potuit vitam aeternam, paucis et claris sacramentis suos erudire, spiritum sanctum largiri, gratiam suam per orbem universum diffundere? Hoc vero perinde est ac si cum Deo litigarent quod mundum tam sero creaverit, quum posset ab initio; quod alternas vices inter hyemem et aestatem, inter diem et noctem esse voluerit. Nos vero (quod sentire omnes pii debent) quidquid a Deo factum est, sapienter et iuste factum ne dubitemus; etiamsi causam saepe nesciamus cur ita fieri oportuerit. Hoc enim esset nimium nobis arrogare, non concedere Deo ut consilii sui rationes habeat quae nos lateant. At mirum est, inquiunt, quod nunc pecudum victimas, et totum illum sacerdotii levitici apparatum respuat et abominetur, quibus olim oblectabatur. Quasi vero Deum externa ista et caduca oblectent, aut ullo modo afficiant. Iam dictum est, nihil horum fecisse sua causa, sed omnia pro hominum salute dispensasse. Si medicus iuvenem optima ratione a morbo curet, in eodem postea iam sene alio curationis genere utatur, num ideo dicemus ipsum medendi rationem repudiare quae antea placuerat? Imo quum in illa constanter perstet, rationem aetatis habet. Sic Christum aliis signis et absentem figurari, et venturum praenuntiari oportuit: aliis nunc exhibitum repraesentari decet. Quod ad vocationem Dei latius per omnes populos in adventu Christi sparsam quam ante fuerat, et gratias spiritus largius effusas, quis, obsecro, aequum esse neget, ut in manu et arbitrio Dei sit libera gratiarum suarum dispensatio, ut quas velit nationes illuminet? quibus velit locis verbi sui praedicationem excitet? qualem et quantum velit doctrinae suae profectum et successum largiatur? nominis sui notitiam, quibus velit saeculis, auferat e mundo, propter ipsius ingratitudinem? quando iterum velit, propter suam misericordiam restituat? Videmus ergo nimis indignas esse calumnias, quibus impii homines hac parte simplicium animos exagitant, ut vel Dei iustitiam vel scripturae fidem in dubium vocent.

CAPUT XII. 1)

Christum, ut mediatoris officium praestaret, oportuisse fieri hominem.

1. *Iam* magnopere nostra interfuit, verum esse et Deum et hominem qui mediator noster futurus esset. *De necessitate si quaeritur, non simplex quidem* (*ut vulgo loquuntur*) *vel absoluta fuit; sed manavit ex coelesti decreto, unde pendebat hominum salus. Caeterum quod nobis optimum erat statuit clementissimus pater.* Quum enim iniquitates nostrae, quasi interiecta inter nos et ipsum nube, nos a regno coelorum prorsus alienassent, nemo, nisi qui ad eum pertingeret, pacis restituendae interpres esse poterat. Quis autem pertigisset? quispiamne ex filiis Adam? Atqui omnes cum parente suo ad conspectum Dei horrebant. Angelorum aliquis? Sed enim illi quoque opus habebant capite, per cuius nexum solide et indistracte Deo suo cohaererent. Quid igitur? Deplorata certe res erat, nisi maiestas ipsa Dei ad nos descenderet, quando ascendere nostrum non erat. Ita filium Dei fieri nobis Immanuel oportuit, id est nobiscum Deum: *et hac quidem lege, ut mutua coniunctione eius divinitas et hominum natura inter se coalescerent.* Alioqui nec satis propinqua vicinitas, nec affinitas satis firma, unde nobis spes fieret Deum nobiscum habitare. *Tantum erat inter nostras sordes et summam Dei munditiem dissidium. Quamvis ab omni labe integer stetisset homo, humilior tamen erat eius conditio quam ut sine mediatore ad Deum penetraret. Quid ergo exitiali ruina in mortem et inferos demersus, foedatus tot maculis, corruptione sua foetidus, denique obrutus omni maledictione? Non ergo abs re* Paulus Christum proponere mediatorem volens, *diserte commemorat* esse hominem.

---

1) *Huic capiti materiam praebuit sed varie mutandam et augendam quod olim fuerat Cap. VII.* §. 8—10.

Unus, inquit (1 Tim. 2, 5), mediator Dei et hominum, homo Iesus Christus. Poterat Deum dicere: poterat saltem et nomen hominis sicut Dei omittere; sed *quia spiritus per os eius loquens* infirmitatem nostram noverat, *ut tempestive occurreret, aptissimo remedio usus est, filium Dei tanquam unum ex nobis familiariter in medio statuens.* Ne quis igitur se torqueat ubinam ille quaerendus mediator, aut qua via ad ipsum perveniendum, *hominem nominans,* propinquum, imo contiguum nobis esse *admonet,* quandoquidem caro nostra est. Idem certe designat, quod alibi *pluribus verbis* explicatur, non esse nobis pontificem, qui non possit compati infirmitatibus nostris, quando sit more nostro, sola peccati exceptione, per omnia tentatus (Hebr. 4, 15).

2. Id etiam clarius fiet, si reputemus quam non vulgare fuerit quod mediatori praestandum erat, nempe sic in Dei gratiam nos restituere, ut faceret ex filiis hominum illius filios; ex haeredibus gehennae, regni coelestis haeredes. Quis hoc poterat, nisi filius Dei fieret *idem* filius hominis, et sic nostrum acciperet ut transferret ad nos suum, *et* quod suum erat natura, nostrum faceret gratia? Hac ergo arrha freti nos esse filios Dei confidimus, quia naturalis Dei filius sibi corpus de corpore nostro, carnem ex carne nostra, ossa ex ossibus *aptavit,* ut idem nobiscum esset. Quod nobis proprium erat *suscipere gravatus non est,* ut vicissim ad nos pertineret quod proprium ipse habebat; atque ita in commune ipse nobiscum et filius Dei esset et filius hominis. *Hinc sancta illa fraternitas, quam ore suo commendat, ubi dicit: ascendo ad patrem meum et patrem vestrum, Deum meum et Deum vestrum* (Ioann. 20, 17). Hac ratione *certa nobis est* regni coelestis haereditas, quia unicus Dei filius, cuius *in solidum propria erat,* nos sibi fratres adoptavit: quod si fratres, ergo et haereditatis consortes (Rom. 8, 17). *Ad haec apprime utile fuit hac etiam de causa* verum esse Deum et hominem qui redemptor noster futurus esset. Eius erat mortem absorbere: quis hoc poterat nisi vita? Eius erat peccatum vincere: quis hoc poterat nisi ipsa iustitia? Eius erat mundi et aeris potestates profligare: quis hoc poterat nisi virtus et mundo et aere superior? Porro penes quem vita est, aut iustitia, aut coeli *imperium et* potestas, nisi penes solum Deum? Sese ergo clementissimus Deus *in persona unigeniti* redemptorem nostrum fecit, dum nos redemptos voluit.

3. Alterum hoc nostrae *cum Deo reconciliationis* caput erat, ut homo, qui sua se inobedientia perdiderat, *remedii loco obedientiam opponeret,* iudicio Dei satisfaceret, poenas peccati persolveret. Prodiit ergo verus homo, Dominus noster, Adae personam induit, nomen assumpsit, *ut eius vices subiret patri obediendo,* ut carnem nostram in satisfactionis *pretium* iusto Dei iudicio sisteret; ac in eadem carne poenam *quam meriti eramus* persolveret. Quum denique mortem nec solus Deus sentire, nec solus homo superare posset, humanam naturam cum divina sociavit, ut alterius imbecillitatem morti subiiceret, *ad expianda, peccata* alterius virtute *luctam cum morte suscipiens nobis victoriam acquireret.* Qui ergo Christum sua aut divinitate, aut humanitate spoliant, eius quidem vel *imminuunt* maiestatem *et gloriam,* vel bonitatem obscurant. Sed non minus altera ex parte hominibus sunt iniurii, quorum fidem ita labefactant et evertunt, quae nisi hoc fundamento nixa stare non potest. *Adde quod sperandus fuit redemptor ille Abrahae Davidisque filius, quem in lege et prophetis Deus promiserat. Unde alterum fructum colligunt piae mentes, quod ipsa originis specie ad Davidem et Abraham perductae, certius agnoscunt hunc esse Christum, qui tot oraculis celebratus fuit. Sed illud, quod nuper exposui, praecipue tenendum est, communem naturam pignus esse nostrae cum filio Dei societatis; carne nostra vestitum debellasse mortem cum peccato, ut nostra esset victoria et triumphus noster; carnem quam a nobis accepit, obtulisse in sacrificium, ut facta expiatione reatum nostrum deleret, et placaret iustam patris iram.*

4. *His ut par est considerandis qui sedulo attentus erit, vagas speculationes facile negliget quae leves spiritus et novitatis cupidos ad se rapiunt. Cuius generis est, Christum, etiamsi ad redimendum humanum genus non fuisset opus remedio, futurum tamen fuisse hominem. Fateor equidem, in primo creationis ordine et integro naturae statu praefectum angelis et hominibus fuisse caput, qua ratione dicitur a Paulo* (Col. 1, 15) *primogenitus omnis creaturae, sed quum tota scriptura clamet vestitum fuisse carne, ut fieret redemptor, aliam causam vel alium finem imaginari nimiae temeritatis est. Quorsum ab initio promissus fuerit Christus satis notum est: ut scilicet instauraret collapsum mundum, et perditis hominibus succurreret. Itaque sub lege proposita fuit eius imago in sacrificiis, ut sperarent fideles Deum sibi propitium fore postquam expiatis peccatis reconciliatus foret. Certe quum saeculis omnibus, etiam lege nondum promulgata, nunquam sine sanguine promissus fuerit mediator, colligimus, aeterno Dei consilio purgandis hominum sordibus fuisse destinatum, quia piaculi signum est sanguinem fundi. Sic de eo concionati sunt prophetae, ut reconciliatorem Dei et hominum fore promitterent. Sufficiet pro omnibus unum illud in primis celebre Iesaiae testimonium* (53, 4. 5), *ubi praedicit percutiendum esse Dei manu propter scelera populi, ut castigatio pacis esset super eum; et sacerdotem fore, qui se in victimam offerret; ex plagis eius fore aliis sanitatem; et quia omnes errarunt et instar ovium fuerunt dispersi, placuisse Deo illum affligere, ut omnium iniquitates ferret. Ubi ad opem miseris peccatoribus ferendam Christum divinitus proprie ad-*

dici audimus, quisquis has metas transsilit, stultae curiositati nimis indulget. Iam ubi prodiit ipse, hanc adventus sui causam esse asseruit, ut placato Deo nos a morte in vitam colligeret. Idem testati sunt de eo apostoli. Sic Ioannes, antequam doceat sermonem factum esse carnem, defectionem hominis narrat (Ioann. 1, 9. 10). *Sed ipse ante omnes audiendus est de officio suo disserens. Sic Deus dilexit mundum, inquit* (ibid. 3, 16), *ut filium suum unigenitum daret; ut quisquis credit in eum non pereat, sed habeat vitam aeternam. Item* (ibid. 5, 25): *venit hora ut mortui audiant vocem filii Dei, et qui audierint vivant. Ego sum resurrectio et vita: qui credit in me, quamvis sit mortuus, vivet* (ibid. 11, 25). *Item: filius hominis venit ad servandum quod perierat* (Matth. 18, 11). *Item: sanis non opus est medico* (ibid. 9, 12). *Nullus esset finis si omnia referre vellem. Uno quidem consensu ad hunc fontem nos revocant apostoli; et certe nisi ad reconciliandum Deum venisset, concideret honor sacerdotii, quando ad deprecandum medius statuitur inter Deum et homines sacerdos* (Hebr. 5, 1). *Non esset iustitia nostra, quia pro nobis victima factus est, ut nobis peccata Deus non imputet* (2 Cor. 5, 19). *Denique omnibus elogiis, quibus eum ornat scriptura, spoliabitur. Concidet etiam illud Pauli* (Rom. 8, 3): *quod impossibile erat legi, Deum misisse filium suum, ut in similitudine carnis peccati pro nobis satisfaceret. Nec stabit quod alibi docet* (Tit. 2, 11), *in hoc speculo apparuisse Dei bonitatem et immensum amorem erga homines, dum Christus datus est redemptor. Denique non alium finem ubique assignat scriptura, cur carnem nostram suscipere voluerit Dei filius et hoc etiam mandatum a patre acceperit, nisi ut victima fieret ad patrem nobis placandum. Ita scriptum est, atque ita oportuit Christum pati, et praedicari in nomine eius poenitentiam* (Luc. 24, 26). *Propterea diligit me pater, quia animam meam pono pro ovibus; hoc mandatum dedit mihi* (Ioann. 10, 17). *Sicut exaltavit Moses serpentem in deserto, ita oportet exaltari filium hominis* (ibid. 3, 14). *Alibi: pater serva me ex hac hora; sed propterea veni in hanc horam: pater glorifica filium* (ibid. 12, 27. 28). *Ubi clare finem assumptae carnis assignat, ut victima et piaculum fiat abolendis peccatis. Eadem ratione pronuntiat Zacharias* (Luc. 1, 79), *secundum promissionem datam patribus venisse, ut illuminet qui in umbra mortis sedebant. Haec omnia meminerimus de filio Dei praedicari, in quo alibi Paulus omnes scientiae et sapientiae thesauros absconditos esse testatur, et praeter quem nihil se scire gloriatur* (Col. 2, 3; 1 Cor. 2, 2).

5. *Si quis excipiat, horum nihil obstare quominus idem Christus, qui damnatos redemit, testari etiam potuerit suum erga salvos et incolumes amorem, eorum carnem induendo, brevis responsio est, quum pronuntiet spiritus aeterno Dei decreto coniuncta simul haec duo fuisse, ut fieret nobis redemptor Christus, et eiusdem naturae particeps, fas non esse longius inquirere. Nam quem titillat plus aliquid sciendi cupiditas, immutabili Dei ordinatione non contentus, ostendit etiam ne hoc quidem Christo, qui nobis in pretium redemptionis datus est, se contentum esse. Nec vero Paulus solum recitat quorsum missus fuerit, sed ad sublime praedestinationis mysterium conscendens, omnem humani ingenii lasciviam et pruritum opportune compescit. Elegit nos in Christo pater ante mundi creationem, ut adoptaret in filios secundum propositum voluntatis suae, et acceptos habuit in filio dilecto, in quo habemus redemptionem per sanguinem eius* (Eph. 1, 4). *Hic certe non praesupponitur Adae lapsus quasi tempore superior; sed quid ante saecula statuerit Deus ostenditur, quum mederi vellet humani generis miseriae. Si rursum obiiciat adversarius, consilium hoc Dei pependisse ex hominis ruina quam praevidebat, mihi satis superque est, impia audacia ad fingendum novum Christum prorumpere, quicunque sibi de Christo plus inquirere permittunt vel scire appetunt, quam Deus arcano suo decreto praedestinavit. Ac merito Paulus, ubi de proprio Christi officio ita disseruit, precatur Ephesiis* (3, 16 seqq.) *spiritum intelligentiae, ut comprehendant quae sit longitudo, sublimitas, latitudo et profunditas, nempe caritas Christi quae omnem scientiam supereminet: ac si data opera cancellos mentibus nostris circumdaret, ne a gratia reconciliationis tantillum declinent quoties fit Christi mentio. Quare quum fidelis hic sermo sit, teste Paulo* (1 Tim. 1, 15), *Christum venisse ut peccatores salvos faceret, in eo libenter acquiesco. Et quum alibi doceat idem apostolus gratiam quae nunc per evangelium manifestata est, datam nobis fuisse in Christo ante tempora saecularia* (2 Tim. 1, 9), *ad finem usque constanter in ea manendum statuo. Huic modestiae inique obstrepit Osiander, qui hanc quaestionem a paucis ante leviter motam, rursus hoc tempore infeliciter agitavit. Confidentiae eos insimulat, qui filium Dei negant apparriturum in carne fuisse, si non cecidisset Adam; quia nullo scripturae testimonio commentum hoc repudietur. Quasi vero perversae curiositati fraenum non iniiciat Paulus, ubi de redemptione per Christum parta loquutus, mox iubet stultas quaestiones fugere* (Tit. 3, 9). *Eousque erupit quorundam vesania, dum praepostere acuti videri appetunt, ut quaererent an naturam asini assumere potuerit Dei filius. Hoc portentum, quod pii omnes tanquam detestabile merito exhorrent, hoc praetextu excusat Osiander, quod nusquam diserte in scriptura refellitur. Quasi vero, dum nihil pretiosum aut dignum cognitu Paulus ducit praeter Christum crucifixum* (1 Cor. 2, 2), *asinum salutis autorem admittat. Ergo qui alibi Christum praedicat aeterno patris consilio in caput fuisse ordinatum ut omnia colligeret* (Eph. 1, 22), *nihilo magis alium agnoscet cui nullae redimendi partes iniunctae sint.*

6. *Quod autem iactat principium prorsus frivo-*

lum est. Hominem vult creatum esse ad imaginem Dei, quia formatus fuerit ad exemplar futuri Christi, ut illum referret quem iam pater carne vestire decreverat. Unde colligit, si nunquam excidisset Adam a prima sua et integra origine, Christum tamen futurum fuisse hominem. Quam istud et nugatorium sit et contortum, per se intelligunt omnes sano iudicio praediti. Interea primum se vidisse putat quid esset imago Dei, quod scilicet non solum in dotibus eximiis, quibus ornatus fuerat, relucebat Dei gloria, sed essentialiter in eo habitabat Deus. Ego vero ut concedam imaginem Dei Adam gestasse quatenus Deo coniunctus erat (quae vera est ac summa dignitatis perfectio) Dei tamen similitudinem non alibi quaerendam esse contendo quam in illis praestantiae notis quibus Adam Deus insigniverat prae aliis animantibus. Ac Christum quidem iam tunc fuisse imaginem Dei uno consensu fatentur omnes; et proinde quidquid excellentiae insculptum ipsi Adae fuit, inde manasse quod per unigenitum filium ad opificis sui gloriam accederet. Ad imaginem ergo Dei conditus est homo, in quo suam gloriam creator ipse conspici quasi in speculo voluit. In hunc gradum honoris evectus fuit unigeniti filii beneficio, sed addo filium ipsum tam angelis quam hominibus commune fuisse caput; ita ut quae in hominem collata fuerat dignitas, ad angelos quoque pertineret. Neque enim dum audimus vocari filios Dei (Psal. 82, 6), *consentaneum esset negare inditum illis fuisse aliquid quo patrem referrent. Quod si tam in angelis quam in hominibus repraesentari suam gloriam et in utraque natura conspicuam esse voluit, inscite nugatur Osiander, angelos fuisse tunc posthabitos hominibus, quia non gestarent Christi figuram. Neque enim praesenti Dei intuitu assidue fruerentur, nisi ei essent similes. Nec aliter docet Paulus* (Col. 3, 10), *renovari homines ad imaginem Dei, quam si angelis socientur, ut simul inter se cohaereant sub uno capite. Denique, si Christo creditur, haec ultima erit nostra felicitas, ubi in coelos erimus recepti, conformes esse angelis. Quod si inferre Osiandro licet, primarium imaginis Dei exemplar fuisse in Christo homine, eodem iure contendet quispiam Christum oportuisse fieri angelicae naturae consortem, quia ad illos quoque pertineat imago Dei.*

7. *Non est igitur cur metuat Osiander Deum posse mendacem deprehendi, nisi in eius mente prius fuisset de filio incarnando decretum fixum et immutabile. Quia etiamsi non collapsa fuisset Adae integritas, similis fuisset Deo cum angelis; neque tamen propterea necesse fuisset filium Dei fieri vel hominem vel angelum. Frustra etiam absurdum illud metuit, nisi immutabili Dei consilio ante creatum hominem Christus fuisset nasciturus, non ut redemptor, sed ut primus homo, ne a sua praerogativa excideret; quando iam non nisi per accidens natus esset, ut scilicet instauret perditum genus humanum: ut inde inferat, creatum igitur fuisse ad imaginem Adae. Cur enim horrebit quod tam aperte docet scriptura* (Hebr. 4, 15), *similem nobis fuisse factum per omnia, excepto peccato? unde et Lucas filium Adae in genealogia censere non dubitat* (Luc. 3, 38). *Scire etiam velim cur a Paulo* (1 Cor. 15, 47) *Christus vocetur secundus Adam, nisi quia destinata ei fuit humana conditio, ut ex ruina erigeret Adae posteros. Nam si creationem ordine illa praecessit, dicendus fuit primus Adam. Secure affirmat Osiander, quia iam Christus homo praecognitus erat in mente Dei, homines ad hoc exemplar fuisse formatos. Paulus autem secundum Adam nominans, inter primam hominis originem et restitutionem quam per Christum consequimur, mediam statuit defectionem, ex qua naturae in pristinum ordinem reformandae necessitas. Unde sequitur, eandem filio Dei nascendi fuisse causam, ut homo fieret. Interea male et insulse ratiocinatur Osiander, Adam, quamdiu integer stetisset, futurum imaginem fuisse sui ipsius, non Christi. Respondeo ex opposito, quia, etsi nunquam induisset carnem Dei filius, fulgebat nihilominus et in corpore et in anima eius imago Dei; in cuius radiis semper apparuit, Christum esse vere caput, et primatum tenere in omnibus. Atque ita solvitur futilis argutia, quam ventilat Osiander, carituros fuisse angelos hoc capite nisi Deo propositum fuisset filium suum carne vestire, etiam citra Adae culpam. Nimis enim inconsiderate arripit, quod nemo sanus concedet, Christo non competere primatum in angelos, ut fruantur eo principe, nisi quatenus est homo. Atqui facile elicitur ex Pauli verbis* (Col. 1, 15), *quatenus aeternus est Dei sermo, primogenitum esse omnis creaturae, non quod creatus sit, vel numerari inter creaturas debeat; sed quia integer mundi status, qualis ab initio fuit summa pulchritudine insignis, non aliud principium habuit; deinde quatenus homo factus est, primogenitum esse ex mortuis. Utrumque enim uno et brevi contextu considerandum proponit apostolus* (ibid. 1, 16. 18), *per filium creata fuisse omnia, ut angelis dominetur; et hominem esse factum ut redemptor esse inciperet. Eiusdem inscitiae est quod homines dicit carituros fuisse Christo rege, nisi homo fuisset. Quasi vero non potuerit constare regnum Dei, si aeternus Dei filius, licet non indutus humana carne, angelis et hominibus in societatem coëlestis gloriae suae et vitae collectis, primatum ipse tenuisset. Sed in hoc falso principio semper hallucinatur, vel sibi praestigias facit, ecclesiam fuisse ἀκέφαλον futuram nisi apparuisset in carne Christus. Quasi vero, sicuti eo capite fruebantur angeli, non etiam divina sua virtute praeesse hominibus potuerit, et arcana virtute spiritus sui vegetare ipsos et fovere, instar corporis sui, donec in coelum collecti eadem cum angelis vita fruerentur. Quas hactenus refutavi naenias, pro firmissimis oraculis ducit Osiander; nempe ut suarum speculationum dulcedine inebriatus ridiculos paeanas de nihilo efflare*

solet. Unum vero postea dicit longe firmius se afferre, prophetiam Adae scilicet qui uxore sua conspecta dixit: hoc nunc os ex ossibus meis et caro de carne mea (Gen. 2, 23). *Unde autem prophetiam esse evincit? nempe quia eundem sermonem Christus apud Matthaeum Deo tribuit. Quasi vero, quidquid per homines loquutus est Deus, vaticinium aliquod contineat. Vaticinia in singulis legis praeceptis quaerat Osiander, quae a Deo autore profecta esse constat. Adde quod rudis et terrenus fuisset Christus in literali sensu subsistens. Quia non de mystica unione qua ecclesiam dignatus est disserit, sed tantum de fide coniugali; ob hanc causam Deum pronuntiasse docet, virum et uxorem fore carnem unam, ne insolubile illud vinculum quisquam divortio violare tentet. Haec simplicitas si Osiandro sordet, Christum reprehendat, quia discipulos ad mysterium non traduxerit, patris dictum subtilius interpretando. Nec vero eius delirio suffragatur Paulus, qui ubi dixit nos esse carnem de carne Christi, mox adiungit, magnum hoc esse mysterium* (Eph. 5, 30). *Neque enim quo sensu hoc protulerit Adam referre voluit, sed sub figura et similitudine coniugii sacram coniunctionem proponere, quae nos unum cum Christo facit. Et hoc verba sonant, quia se de Christo et ecclesia hoc dicere admonens, correctionis loco a lege coniugii discernit spiritualem Christi et ecclesiae coniunctionem. Quare facile evanescit haec futilitas. Nec vero mihi necesse arbitror similes quisquilias discutere; quia ex brevissima hac refutatione deprehendetur omnium vanitas. Haec quidem sobrietas filiis Dei solide pascendis abunde sufficiet: quum venit plenitudo temporum, missum fuisse filium Dei factum ex muliere, factum sub lege, ut eos qui sub lege erant redimeret* (Gal. 4, 4).

CAPUT XIII. [1]

Christum veram humanae carnis substantiam induisse.

1. De Christi divinitate, *quae alibi claris et firmis testimoniis probata est*, nunc iterum disserere supervacuum, nisi fallor, esset. *Videndum igitur restat quomodo carne nostra indutus mediatoris partes impleverit.* Ac humanae quidem naturae veritas olim tam a Manichaeis quam a Marcionitis impugnata est; quorum hi quidem spectrum pro Christi corpore sibi fingebant, illi autem coelesti carne praeditum somniabant. Sed utrisque scripturae testimonia et multa et valida resistunt. Non enim vel in coelesti semine, vel in hominis larva benedictio promittitur, sed in semine Abrahae et Iacob (Gen. 22, 18 et 26, 4); neque homini aëreo promittitur thronus aeternus, sed Davidis filio, et fructui ventris eius (Psal. 45, 7). Unde et in carne exhibitus, filius vocatur Davidis et Abrahae (Matth. 1, 1): non ideo tantum quod ex virginis utero natus sit, in aëre autem creatus: sed quia, Paulo interprete (Rom. 1, 3), secundum carnem factus sit ex Davidis semine; sicut alibi docet idem apostolus eum descendisse ex Iudaeis (ibid. 9, 5). Quamobrem Dominus ipse non contentus hominis nomine, filium quoque hominis subinde se appellat, *clarius exprimere* volens se hominem esse ex hominis semine *vere* progenitum. Quum spiritus sanctus toties per tot organa, tantaque diligentia et simplicitate rem per se non abstrusam enarraverit, quis cogitasset tanta ullos mortales impudentia fore qui offucias adhuc spargere auderent? Et tamen alia etiamnum testimonia ad manum se offerunt, si congerere plura libeat. Quale est illud Pauli (Gal. 4, 4), Deum misisse filium suum factum ex muliere; et innumera, quibus fami, siti, frigori, aliisque naturae nostrae infirmitatibus obnoxium fuisse constat. At ex multis deligenda sunt ea potissime quae animis in vera fiducia aedificandis conducere queant: ut quum dicitur (Hebr. 2, 16), angelis nequaquam tantum honoris detulisse, ut eorum naturam assumeret, sed nostram assumpsisse, ut in carne et sanguine per mortem destrueret eum qui *potiebatur* mortis imperio. Item, eius communicationis beneficio nos fratres eius censeri (ibid. 2, 11). Item, debuisse fratribus similem fieri, ut misericors esset ac fidelis intercessor; nos pontificem non habere, qui non possit compati infirmitatibus nostris (ibid. 4, 15); et similia. *Eodem pertinet quod paulo ante attigimus, oportuisse in carne nostra expiari peccata mundi, quod a Paulo clare asseritur* (Rom. 8, 3). *Ac certe ideo ad nos pertinet quidquid Christo contulit pater, quia caput est ex quo totum corpus per iuncturas connexum simul coalescit* (Eph. 4, 16). *Imo non aliter conveniet quod dicitur, spiritum ei datum esse absque mensura* (Ioann. 1, 16 et 3, 34), *ut de plenitudine eius hauriamus omnes; quando nihil absurdius quam Deum in sua essentia adventitio dono locupletari. Hac etiam ratione dicit alibi Christus ipse* (ibid. 17, 19)*: ego propter eos sanctifico me ipsum.*

2. Quos vero in erroris sui confirmationem locos proferunt, nimis inepte contorquent, *nec quidquam frivolis argutiis proficiunt, ubi diluere conantur quae iam ex parte nostra adduxi.* Marcion phantasma pro corpore Christum induisse imaginatur, quia dicatur alicubi in similitudinem hominis factus, et figura compertus ut homo. Sed ita minime expendit quid illic agat Paulus. Non enim quale sibi corpus sumpserit Christus vult *docere;* sed quum

1) *Olim Cap. VII.* §. 11. 12.

iure divini*tatem* suam exserere posset, nihil prae se tulisse nisi quod erat *abiecti contemptique* hominis. Nam, ut eius exemplo nos *hortetur* ad submissionem ostendit, quum Deus esset, potuisse *mundo* gloriam suam conspicuam *statim proponere;* cessisse tamen iure suo, *et* sponte se ipsum exinanisse; *quia scilicet* imaginem servi induit, et ea humilitate contentus, carnis velamine suam divinitatem abscondi *passus est.* Hic certe non docet quid fuerit Christus, sed qualiter se gesserit. *Quin etiam ex toto contextu facile colligitur, in vera hominis natura exinanitum fuisse Christum. Quid enim hoc sibi vult, figura repertum fuisse tanquam hominem, nisi quia ad tempus non resplenduit divina gloria, sed tantum in vili et abiecta conditione apparuit humana species? Nec vero aliter constaret illud Petri* (1 Petr. 3, 18), *mortuum fuisse carne, vivificatum spiritu, nisi infirmus fuisset filius Dei in hominis natura. Quod Paulus clarius explicat, passum fuisse asserens pro carnis infirmitate* (2 Cor. 13, 4). *Atque huc pertinet exaltatio, quia diserte novam gloriam adeptus fuisse dicitur Christus, postquam se ipsum exinanivit. Quod apte non quadraret nisi in hominem carne et anima praeditum.* Manichaeus aëreum fabricatur corpus, quia vocetur Christus secundus Adam de coelo coelestis (1 Cor. 15, 47). At neque illic essentiam corporis coelestem inducit apostolus, sed vim spiritualem, quae a Christo diffusa nos vivificat. *Porro eam, ut vidimus, Petrus et Paulus ab eius carne separant.* Quin potius ex eo loco egregie stabilitur, quae inter orthodoxos de Christi carne *viget doctrina.* Nisi enim unam haberet nobiscum corporis naturam Christus, inanis esset ratiocinatio quam tanta vehementia Paulus prosequitur (ibid. 15, 13): si Christus resurrexit, nos quoque resurrecturos; si non resurgimus, neque Christum resurrexisse. *Quibuscunque cavillis elabi conentur sive Manichaei veteres, sive recentes eorum disci̇puli, non se expedient. Putidum est effugium, quod nugantur Christum dici filium hominis quatenus hominibus promissus est; siquidem palam est, hebraico more vocari filium hominis verum hominem. Christus vero haud dubie phrasin linguae suae retinuit. Quid etiam per filios Adam intelligi conveniat, extra controversiam esse debet. Ac* (*ne longius abeamus*) *locus Psalmi octavi, quem ad Christum apostoli accommodant, abunde sufficiet: quid est homo, quod memor es eius, aut filius hominis, quod visitas eum? Hac figura exprimitur vera Christi humanitas: quia etsi non fuerit ex patre mortali immediate genitus, origo tamen eius ex Adam fluxit. Nec vero aliter staret quod iam citavimus* (Hebr. 2, 14), *Christum participem factum carnis et sanguinis, ut pueros sibi aggregaret ad obsequium Dei. Quibus verbis aperte Christus eiusdem nobiscum naturae socius et consors statuitur. Quo etiam sensu dicit, ex uno esse autorem sanctitatis, et eos qui sanctificantur. Nam id referri ad naturae societatem ex contextu evincitur; quia mox subiicit: ideo non erubescit eos vocare fratres* (ibid. 2, 11). *Si enim prius dixisset fideles ex Deo esse, in tanta dignitate quaenam esset erubescentiae ratio? Sed quia pro immensa gratia ad sordidos et ignobiles se aggregat Christus, ideo dicitur non erubescere. Frustra autem obiectant, impios hoc modo fore Christi fratres; quia scimus filios Dei non ex carne et sanguine, sed ex spiritu nasci per fidem. Proinde fraternam coniunctionem non facit sola caro. Tametsi autem apostolus hunc honorem assignat solis fidelibus, quod ex uno sint cum Christo, non tamen sequitur quominus ex eodem fonte nascantur increduli secundum carnem. Quemadmodum ubi dicimus Christum factum esse hominem ut nos faceret Dei filios, non extenditur haec loquutio ad quoslibet; quia fides media interponitur, quae nos in Christi corpus spiritualiter inserit. De primogeniti etiam nomine rixam inscite movent. Causantur Christum debuisse ex Adam nasci statim ab initio, ut primogenitus esset inter fratres. Primogenitura enim non ad aetatem, sed ad gradum honoris et virtutis eminentiam refertur* (Rom. 8, 29). *Nihilo etiam plus coloris habet quod garriunt Christum hominem assumpsisse, non angelos, quia in gratiam receperit humanum genus. Nam ut apostolus amplificet honorem, quo nos Christus dignatus est, angelos nobis comparat, qui posthabiti fuerunt hac in parte* (Hebr. 2, 16). *Ac, si probe expenditur Mosis testimonium* (Gen. 3, 15), *ubi semen mulieris dicit contriturum caput serpentis, litem prorsus decidet. Neque enim de uno duntaxat Christo illic sermo habetur, sed de toto humano genere. Quoniam acquirenda nobis erat a Christo victoria, generaliter pronuntiat Deus posteros mulieris superiores fore diabolo. Inde sequitur, Christum ex humano genere esse progenitum: quia consilium Dei est, Evam quam alloquitur, bona spe erigere, ne moerori succumbat.*

3. *Testimonia ubi Christus semen Abrahae et fructus ventris Davidis vocatur, non minus stulte quam improbe allegoriis involvunt. Nam si allegorice positum esset nomen seminis, Paulus certe hoc non tacuisset, ubi clare et sine figura affirmat* (Gal. 3, 16) *non esse plures Abrahae filios redemptores, sed unum Christum. Eiusdem est farinae, quod obtendunt non aliter vocari Davidis filium nisi quia promissus fuerat, et suo demum tempore fuit exhibitus. Postquam enim filium Davidis*[1]) *nominavit Paulus* (Rom. 1, 3), *continuo post subiiciens, secundum carnem, naturam certe designat. Sic et nono capite* (v. 5) *Deum benedictum praedicans, seorsum ponit, secundum carnem ex Iudaeis descendere. Iam nisi vere genitus esset ex semine Davidis, quid valebit ista loquutio, fructum esse*

---

1) *Sic bene* 1561. *Editio princeps* 1559 *habebat:* Dei.

ventris eius? Quid promissio ista (Psal. 132, 11): *ex lumbis tuis descendet, qui manebit in solio tuo? Porro in Christi genealogia, qualis refertur a Matthaeo, sophistice ludunt. Etsi enim non recenset Mariae parentes sed Iosephi, quia tamen de re tunc vulgo comperta verba facit, satis habet ostendere Iosephum ex Davidis semine ortum esse, quum satis constaret Mariam ex eadem esse familia. Magis etiam urget Lucas, salutem a Christo allatam toti generi humano communem esse docens, quia Christus autor salutis ex Adam communi omnium patre sit progenitus. Fateor equidem ex genealogia non aliter colligi Christum esse filium Davidis, nisi quatenus ex virgine progenitus est. Sed nimis superbe novi Marcionitae fucandi erroris sui causa, nempe ut Christum de nihilo corpus sumpsisse evincant, mulieres contendunt esse ἀσπόρους, atque ita evertunt naturae elementa. Quoniam autem theologica non est haec disputatio, et rationum quas adducunt ea est futilitas, quae nullo negotio refelli queat, quae philosophiae sunt et artis medicae non attingam; ac diluere satis erit quae ex scriptura obiiciunt, nempe Aaron et Ioiadah duxisse uxores ex tribu Iehudah, atque ita confusam tunc fuisse tribuum discretionem, si inesset mulieri generativum semen. Atqui satis notum est, quantum ad politicum ordinem spectat, censeri progeniem ex virili semine; neque tamen praestantiam sexus obstare quominus in generando coeat semen mulieris. Haec quoque solutio ad omnes genealogias extenditur. Saepe ubi catalogum hominum recenset scriptura, solos viros nominat: an ideo dicendum est mulieres nihil esse? Imo pueris ipsis notum eas sub viris comprehendi. Hac ratione dicuntur feminae parere suis maritis, quia familiae nomen penes masculos semper residet. Iam sicuti virilis sexus praestantiae hoc conceditur ut ex patrum conditione nobiles censeantur filii vel ignobiles, ita etiam in servitute partus ventrem sequitur, secundum iurisconsultos. Unde colligere licebit ex materno semine foetum procreari. Et communi gentium usu pridem receptum fuit matres vocari genitrices; cui et lex Dei consentit, quae perperam alioqui coniugium avunculi cum nepte sua vetaret, quia nulla esset consanguinitas. Viro etiam fas esset sororem uterinam in coniugium accipere, modo ex altero patre esset genita. Sicuti autem fateor vim passivam adscribi mulieribus, ita respondeo de illis promiscue idem praedicari quod de viris. Neque enim Christus ipse dicitur* (Gal. 4, 4) *factus per mulierem, sed ex muliere. Ac quidam ex eorum caterva, excusso pudore, nimis proterve quaerunt an dicere velimus ex semine menstruali virginis procreatum esse Christum; quia vicissim excipiam, annon coaluerit in matris sanguine, quod fateri cogentur. Apte ergo ex Matthaei verbis conficitur, quia ex Maria genitus est Christus, procreatum esse ex eius semine, sicuti quum dicitur Boos genitus ex Rahab* (Matth. 1, 5), *similis notatur generatio. Nec vero Matthaeus hic virginem quasi canalem describit, per quem fluxerit Christus; sed hunc mirificum generandi morem a vulgari discernit, quod per eam ex semine Davidis genitus fuerit Christus. Eadem enim ratione qua Isaac ex Abraham, Solomo ex Davide, Ioseph ex Iacob, similiter Christus ex matre genitus esse dicitur. Sermonis enim seriem ita evangelista contexit, et probare volens Christum originem ducere a Davide, hoc uno contentus est, ex Maria esse genitum. Unde sequitur, pro confesso sumpsisse, Mariam fuisse consanguineam Ioseph.*

4. *Absurda, quibus nos gravare volunt, puerilibus calumniis sunt referta. Turpe et probrosum Christo esse ducunt, si ex hominibus originem traxerit: quia non potuerit a communi lege eximi, quae totam Adae sobolem absque exceptione sub peccato includit. Atqui hunc nodum facile solvit antithesis, quae apud Paulum* (Rom. 5, 12) *legitur: sicuti per unum hominem peccatum, et per peccatum mors, ita per iustitiam unius hominis abundavit gratia. Cui et altera respondet* (1 Cor. 15, 47): *prior Adam e terra terrenus et animalis, secundus e coelo coelestis. Itaque alibi idem apostolus* (Rom. 8, 3) *Christum in similitudine carnis peccati missum fuisse docens, ut legi satisfaceret, eum diserte a communi sorte separat, ut sit absque vitio et corruptela verus homo. Pueriliter autem nugantur: si ab omni macula immunis est Christus, ac per arcanam spiritus operationem genitus fuit ex semine Mariae, non esse igitur impurum semen mulieris, sed viri duntaxat. Neque enim immunem ab omni labe facimus Christum, quia tantum ex matre sit genitus absque viri concubitu, sed quia sanctificatus est a spiritu, ut pura esset generatio et integra, qualis futura erat ante Adae lapsum. Ac omnino fixum hoc nobis manet, quoties de Christi puritate nos admonet scriptura, notari veram hominis naturam: quia supervacuum esset dicere, purum esse Deum. Sanctificatio etiam de qua loquitur Ioannis 17. in natura divina locum non haberet. Nec vero duplex fingitur Adae semen, quamvis nulla ad Christum contagio pervenerit: quia hominis generatio per se immunda aut vitiosa non est, sed accidentalis ex lapsu. Proinde nihil mirum si Christus, per quem restituenda erat integritas, a vulgari corruptione exemptus fuerit. Quod etiam pro absurdo nobis obtrudunt, si sermo Dei carnem induit, fuisse igitur angusto terreni corporis ergastulo inclusum, mera est procacitas, quia, etsi in unam personam coaluit immensa verbi essentia cum natura hominis, nullam tamen inclusionem fingimus. Mirabiliter enim e coelo descendit filius Dei, ut coelum tamen non relinqueret; mirabiliter in utero virginis gestari, in terris versari, et in cruce pendere voluit, ut semper mundum impleret, sicut ab initio.*

CAPUT XIV. [1]

Quomodo duae naturae mediatoris [2] efficiant personam.

1. Porro quod dicitur (Ioann. 1, 14), verbum carnem esse factum, non sic intelligendum est quasi vel in carnem versum, vel carni confuse permixtum fuerit; sed quia e virginis utero templum sibi delegit in quo habitaret; et qui filius erat Dei, filius hominis factus est, non confusione substantiae, sed unitate personae. Siquidem ita coniunctam unitamque humanitati divinitatem asserimus, ut sua utrique naturae solida proprietas maneat, et tamen ex duabus illis unus Christus constituatur. Si quid in rebus humanis tanto mysterio simile potest reperiri, hominis similitudo appositissima videtur, quem ex duabus substantiis conspicimus constare; quarum neutra tamen sic alteri permixta est, ut non retineat naturae suae proprietatem. Neque enim aut anima corpus aut corpus anima est. Quare et de anima seorsum dicitur quod in corpus nullo modo cadere potest; et de corpore rursus, quod nulla ratione animae conveniat; de toto homine, quod nec de anima seorsum, nec de corpore, nisi inepte, accipi possit. Postremo animi propria transferuntur ad corpus, et propria corporis ad animam. Qui tamen iis constat, unus homo est, non plures. Huiusmodi vero loquendi formulae et unam esse in homine personam ex duobus connexis compositam significant, et duas subesse diversas naturas, quae hanc constituant. Ita et de Christo scripturae loquuntur. Attribuunt illi interdum quae ad humanitatem singulariter referri oporteat, interdum quae divinitati peculiariter competant; nonnunquam quae utramque naturam complectantur, neutri seorsum satis conveniant. Atque istam quidem duplicis naturae coniunctionem, quae in Christo subest, tanta religione exprimunt, ut eas quandoque inter se communicent; qui tropus veteribus *ἰδιωμάτων κοινωνία* dictus est.

2. *Haec parum firma essent nisi plurimae et passim obviae scripturae phrases probarent nihil eorum fuisse humanitus excogitatum.* Quod de se ipse dicebat Christus: antequam Abraham fieret, ego sum (Ioann. 8, 58), longe ab humanitate alienum erat. *Nec me latet quo cavillo depravent locum hunc erronei spiritus, nempe superiorem fuisse omnibus saeculis, quia iam tunc praecognitus fuit redemptor tam in patris consilio, quam in mentibus piorum. Sed quum aperte diem manifestationis ab aeterna essentia distinguat, et ex professo ab antiquitate imperium sibi conciliet, quo excellat supra Abraham, sibi haud dubie vendicat quod divinitatis est proprium.* Quod primogenitum Paulus (Col. 1, 15) asserit universae creaturae, qui ante omnia exstiterit, et per quem omnia consistant, *quod etiam se praedicat* (Ioann. 17, 5) *gloriosum fuisse apud patrem ante mundum conditum, seque una cum patre operari* (ibid. 5, 17), nihilo magis homini competit. Haec igitur et similia peculiariter divinitati *attribui certum est.* Quod *autem* servus patris vocatur (Ies. 42, 1 et aliis locis), quod crevisse narratur aetate et sapientia apud Deum et homines (Luc. 2, 52), quod gloriam suam non quaerere (Ioann. 8, 50), nescire diem ultimum (Marc. 13, 32), a se ipso non loqui, non facere voluntatem suam (Ioann. 14, 10 et 6, 38), visus et palpatus fuisse dicitur (Luc. 24, 39), solius humanitatis id *totum* est. Siquidem quatenus Deus est, nec augeri ulla re potest, et omnia propter se operatur, nec *quidquam eum latet;* agit omnia pro suae voluntatis arbitrio, et est invisibilis ac impalpabilis. *Neque tamen haec humanae tantum suae naturae seorsum adscribit, sed in se ipsum recipit, quasi mediatoris personae conveniant.* Communicatio autem idiomatum sive proprietatum est, quod dicit Paulus (Act. 20, 28), Deum suo sanguine acquisivisse sibi ecclesiam, et, Dominum gloriae crucifixum (1 Cor. 2, 8). *Item quod dicit Ioannes* (1 Ioann. 1, 1), *palpatum fuisse sermonem vitae.* Deus certe nec sanguinem habet, nec patitur, *nec manibus tangi potest;* sed quoniam is qui verus erat Deus et homo, Christus, sanguinem suum pro nobis crucifixus fudit, quae in humana eius natura peracta sunt, ad divinitatem improprie, licet non sine ratione, transferuntur. Simile est exemplum, ubi Ioannes docet Deum posuisse animam suam pro nobis (ibid. 3, 16). Ergo et illic *humanitatis* proprietas cum *altera natura* communicatur. Rursum quum diceret Christus (Ioann. 3, 13) adhuc in terris agens, neminem in coelum ascendisse nisi filium hominis qui in coelo erat, certe tunc *secundum hominem et in carne quam induerat* non erat in coelo, sed quia ipse idem erat Deus et homo, propter *duplicis* naturae unionem alteri dabat quod erat alterius.

3. Sed omnium clarissime veram Christi substantiam enarrant loci, qui utramque simul naturam comprehendunt, quales in evangelio Ioannis exstant quamplurimi. Siquidem nec deitatis singulare, nec humanitatis fuit, sed utriusque simul, quod illic legitur, potestatem accepisse a patre remittendi peccata, suscitandi quos velit, iustitiam, sanctitatem, salutem largiendi; *praefectum esse* iudicem vivis et mortuis, ut honoretur quemadmodum et pater. *Denique* quod lux mundi, pastor bonus, unicum ostium, vitis vera nuncupatur (Ioann. 1, 29 et 5, 21 seqq.,

1) *Confer editionis praecedentis Cap. VII.* §. 13—17 *ubi tamen singula multifariam aliter expressa invenies. Cf. etiam ibid.* §. 6. 2) *Edd. recc. add.* unicam.

9, 5 et 10, 7 seqq., et 15, 1 etc.). Huiusmodi enim praerogativis Dei filius, quum in carne manifestatus est, praeditus fuit: quas *etsi* ipse una cum patre ante mundum conditum obtinebat, *non tamen eodem modo vel respectu;* et quae homini qui nihil quam homo esset, dari non poterant. In eundem quoque sensum accipere convenit, quod apud Paulum habetur (1 Cor. 15, 24), Christum peracto iudicio redditurum esse regnum Deo et patri. Regnum sane filii Dei quod initium nullum habuit, neque finem habiturum est: sed quo modo sub carnis humilitate delituit, et se ipsum exinanivit (Phil. 2, 7) *accepta* servi forma, depositaque maiestatis specie, patri se obedientem praestitit, ac eiusmodi subiectione *defunctus*, *tandem* gloria et honore coronatus est (Hebr. 2, 7), *atque evectus in summum imperium*, ut coram ipso flectatur omne genu (Phil. 2, 10), ita tunc et nomen ipsum et coronam gloriae, et quidquid a patre accepit, patri subiiciet, ut sit Deus omnia in omnibus (1 Cor. 15, 28). *Quorsum enim data ei potestas est ac imperium, nisi ut per eius manum pater nos gubernet? Quo etiam sensu dicitur ad patris dexteram sedere. Hoc vero temporale est, donec praesenti divinitatis aspectu fruamur. Atque hic excusari non potest veterum error, qui dum ad mediatoris personam non attendunt, totius fere doctrinae quae in evangelio Ioannis legitur, genuinum obscurant sensum, seque implicant multis laqueis. Sit igitur nobis haec rectae intelligentiae clavis, neque de natura divina, neque de humana simpliciter dici, quae ad mediatoris officium spectant. Regnabit ergo Christus donec prodierit mundi iudex, quatenus pro infirmitatis nostrae modulo patri nos coniungit. Ubi autem consortes coelestis gloriae Deum videbimus qualis est, tunc perfunctus mediatoris officio, desinet patris legatus esse, et ea gloria contentus erit, qua potiebatur ante mundum conditum. Nec alio respectu peculiariter in Christi personam competit Domini nomen, nisi quatenus medium gradum statuit inter Deum et nos. Quo pertinet illud Pauli: unus Deus ex quo omnia, et unus Dominus per quem omnia* (1 Cor. 8, 6)*; nempe cui temporale imperium a patre mandatum est, donec facie ad faciem conspicua sit divina eius maiestas; cui adeo nihil decedet, imperium patri reddendo, ut longe clarior emineat. Nam et tunc desinet caput Christi esse Deus, quia Christi ipsius deitas ex se ipsa fulgebit, quum adhuc velo quodam sit obtecta.*

4. *Atque* haec observatio ad solvendos quam plurimos nodos non parvo usui futura est, *si eam scite accommodent lectores.* Mirum enim quantum rudes, *imo quosdam etiam non prorsus indoctos*, torqueant eiusmodi formulae, quas vident Christo attribui, neque divinitati eius, neque humanitati satis *aptas;* quia non considerant eius personae, in qua Deus et homo manifestatus est, *et mediatoris officio* congruere. Ac omnino videre est, quam pulchre inter se haereant [1]) singula, si modo sobrium habeant interpretem, qui tanta mysteria qua decet religione examinet. [2]) Verum nihil est, quod furiosi et phrenetici spiritus non perturbent. Arripiunt attributa humanitatis, ad tollendam divinitatem; divinitatis rursum, ad tollendam humanitatem; quae vero de utraque natura sic coniuncte dicta sunt ut neutri conveniant, ad tollendam utramque. Id vero quid aliud est, quam contendere Christum non esse hominem, quia Deus est; non esse Deum quia homo est; nec hominem nec Deum esse, quia et homo simul et Deus est? Christum ergo, ut Deus est et homo, unitis, licet non confusis, naturis constans, Dominum nostrum verumque Dei filium esse constituimus, etiam secundum humanitatem, etsi non ratione humanitatis. Procul enim abigendus est a nobis Nestorii error, qui dum naturas distrahere potius quam distinguere volebat, duplicem Christum ita comminiscebatur: quando scripturam videmus clara voce reclamare, ubi et filii Dei nomen inditur ei qui de virgine nascitur, et virgo ipsa mater Domini nostri appellatur (Luc. 1, 32. 43). Cavendum et ab eutychiana insania, ne dum volumus personae unitatem demonstrare, utramque naturam destruamus. Tot enim iam citavimus testimonia, ubi ab humanitate distinguitur divinitas, et tot alia passim exstant, ut vel contentiosissimis possint os obstruere. *Et paulo post nonnulla subiiciam quae figmentum illud melius discutiant. Nobis in praesentia satis erit locus unus. Neque enim templum Christus* (Ioann. 2, 19) *vocasset corpus suum, nisi distincte in eo habitaret divinitas.* Quare ut merito in ephesina synodo damnatus fuerat Nestorius, ita et postea in constantinopolitana ac chalcedonensi Eutyches; quando non magis confundere duas in Christo naturas licet quam distrahere.

5. *Verum nostro quoque saeculo emersit non minus exitiale monstrum Michael Servetus, qui figmentum ex Dei essentia, spiritu, carne et tribus elementis increatis conflatum pro filio Dei supposuit. Ac primo quidem negat Christum alia ratione Dei filium esse nisi quatenus in utero virginis genitus est ex spiritu sancto. Huc autem tendit vafrities, ut eversa duplicis naturae distinctione Christus aliquid sit ex Deo et homine permixtum, neque tamen Deus et homo censeatur. Toto enim progressu huc incumbit, antequam patefactus fuerit Christus in carne, umbratiles tantum fuisse in Deo figuras; quarum tunc demum exstitit veritas aut effectus, quum vere incepit esse filius Dei sermo ille, qui ad hunc honorem destinatus fuerat. Et nos quidem fatemur mediatorem, qui ex virgine natus est, proprie esse Dei filium. Nec vero speculum*

---

1) *Edd. recentiores* cohaerent (1592—1606), cohaereant (1607 *seqq.*). 2) Aug. in Enchir. ad Laurent. c. 36.

esset inaestimabilis Dei gratiae homo Christus, nisi in eum collata esset haec dignitas ut sit ac vocetur unigenitus Dei filius. Fixa tamen interim manet ecclesiae definitio, censeri Dei filium, quia sermo ante saecula ex patre genitus, unione hypostatica naturam humanam susceperit. Porro unio hypostatica veteribus dicta est, quae personam unam constituit ex naturis duabus. Quae loquutio ad refellendum Nestorii delirium inventa fuit; quia filium Dei fingebat ita habitasse in carne, ut non idem ille esset homo. Duplicem nos facere Dei filium calumniatur Servetus, quum dicimus aeternum sermonem, antequam carne vestitus esset, iam fuisse Dei filium; ac si aliud diceremus quam manifestatum fuisse in carne. Neque enim si Deus fuit antequam homo fieret, ideo novus esse Deus incepit. Nihilo absurdius est in carne apparuisse Dei filium, qui tamen ab aeterna genitura semper hoc habuit ut filius esset. Quod subindicant angeli verba ad Mariam: quod nascetur ex te sanctum, vocabitur filius Dei, ac si diceret filii nomen, quod obscurius fuerat sub lege, celebre fore et passim notum. Cui respondet illud Pauli (Rom. 8, 15)*: quia nunc per Christum sumus filii Dei, libere et cum fiducia clamare abba, pater. Annon olim quoque sancti patres habiti fuerunt inter Dei filios? Imo hoc iure freti Deum invocarunt patrem. Sed quia ex quo in mundum productus est unigenitus Dei filius, clarius innotuit coelestis paternitas, hoc quasi privilegium assignat Paulus Christi regno. Hoc tamen constanter tenendum est, nunquam vel angelis vel hominibus Deum fuisse patrem nisi unigeniti filii respectu; praesertim homines, quos propria iniquitas Deo exosos reddit, gratuita adoptione esse filios, quia ille est natura. Nec est quod obstrepat Servetus, pendere hoc a filiatione quam Deus apud se decreverat: quia hic non agitur de figuris, qualiter expiatio in sanguine pecudum ostensa fuit; sed quum re ipsa filii Dei esse non potuerint nisi in capite fundata esset eorum adoptio, detrahere capiti quod membris commune fuit, ratione caret. Ultra progredior: quum angelos vocet scriptura* (Psal. 82, 6) *Dei filios, quorum tanta dignitas a futura redemptione non pendebat, Christum tamen ordine praeire necesse est, qui patrem illis conciliet. Breviter iterum repetam, et idem addam de genere humano. Quum a prima origine conditi hac lege fuerint tam angeli quam homines, ut Deus communis utrisque esset pater, si verum est illud Pauli* (Col. 1, 15), *semper Christum fuisse caput et primogenitum omnis creaturae, ut primatum in omnibus teneret: rite mihi colligere videor, filium quoque Dei fuisse ante mundi creationem.*

6. *Quod si principium habuit eius filiatio (ut ita loquar) ex quo in carne patefactus est, sequetur filium humanae quoque naturae respectu fuisse. Volunt Servetus et similes phrenetici Christum, qui in carne apparuit, esse Dei filium, qui extra carnem non potuit censeri hoc nomine. Respondeant nunc mihi an secundum utramque naturam et utriusque respectu sit filius. Sic quidem garriunt: sed longe aliter docet Paulus. Fatemur quidem Christum in carne humana filium dici, non ut fideles, adoptione duntaxat et gratia, sed verum et naturalem, ideoque unicum, ut hac nota discernatur ab omnibus aliis. Nos enim, qui in novam vitam sumus regeniti, Deus filiorum nomine dignatur: nomen veri et unigeniti uni Christo defert. Quomodo autem unicus in tanto fratrum numero, nisi quod natura possidet quod nos dono accepimus? Atque hunc honorem extendimus ad totam mediatoris personam, ut vere et proprie sit filius Dei, qui et natus est ex virgine, et se victimam patri in cruce obtulit; sed deitatis tamen respectu, sicuti Paulus docet* (Rom. 1, 1 seqq.), [1]) *dum se ait segregatum in evangelium Dei, quod ante promiserat de filio suo, qui genitus est ex semine David secundum carnem, declaratus filius Dei in virtute. Cur secundum carnem distincte nominans filium Davidis, seorsum diceret declaratum esse Dei filium, nisi vellet innuere aliunde hoc pendere quam a carne ipsa? Nam quo sensu alibi dicit* (2 Cor. 13, 4), *passum fuisse ex infirmitate carnis, resurrexisse ex virtute spiritus, ita nunc discrimen statuit utriusque naturae. Certe concedant necesse est, sicuti a matre accepit cuius causa filius Davidis vocatur, ita a patre habere cuius causa sit filius Dei, idque ab humana natura aliud esse ac diversum. Duplici nomine eum insignit scriptura, passim vocans nunc Dei, nunc hominis filium. De secundo lis moveri non potest quin ex communi linguae hebraicae usu hominis dicatur filius, quia est ex progenie Adae. Ex opposito contendo deitatis aeternaeque essentiae ratione vocari Dei filium; quia non minus consentaneum est ad divinam naturam referri quod vocatur Dei filius, quam ad humanam, quod vocatur filius hominis. Denique, eo quem citavi loco, non aliter intelligit Paulus eum, qui secundum carnem genitus est ex semine Davidis, declaratum esse in virtute filium Dei, quam alibi* (Rom. 9, 5) *docet, Christum qui ex Iudaeis descendit secundum carnem, esse Deum benedictum in saecula. Quod si utroque loco geminae naturae distinctio notatur, quo iure negabunt filium Dei esse naturae divinae respectu, qui secundum carnem filius etiam est hominis?*

7. [2]) Tumultuose quidem illi erroris sui patrocinium urgent, quod dicitur Deus proprio filio non pepercisse, quod illum ipsum, qui e virgine nasceretur, filium altissimi vocari angelus praecepit (Luc. 1, 32). Verum (ne tam futili obiectione superbiant) expendant paulisper nobiscum quam valide ratiocinentur. Si enim rite concluditur, a conceptione

---

1) *Idem argumentum excussum habuisti Cap. VII. §. 6. praec. edit.* 2) *Huc quoque nonnulla translata sunt ex Cap. VII. §. 6.*

coepisse Dei filium, quia qui conceptus est, filius vocatur, sequetur, esse coepisse verbum a sua manifestatione in carne, quia Ioannes (1 Ioann. 1, 1) tradit se de verbo vitae annuntiare, quod manus suae contrectaverunt. Similiter quod apud prophetam (Mich. 5, 2) legitur: tu Bethlehem terra Iuda, parvula es in millibus Iuda; ex te mihi nascetur dux qui regat populum meum Israel, et egressus eius ab initio, a diebus aeternitatis: quomodo cogentur interpretari, si talem argumentandi modum sequi volent? *Nos enim minime Nestorio suffragari testatus sum, qui duplicem Christum commentus est: quando ex doctrina nostra iure fraternae coniunctionis nos secum Dei filios Christus fecit: quia in carne, quam a nobis sumpsit, ipse unigenitus est Deí filius. Ac prudenter admonet Augustinus,*[1] *mirae et singularis Dei gratiae illustre esse speculum, quod honorem adeptus est, quatenus est homo, quem mereri non poterat. Hac igitur praestantia etiam secundum carnem ab utero ornatus fuit Christus, ut filius Dei esset. Neque tamen in personae unitate fingenda est permixtio, quae deitati quod proprium est tollat. Nec vero magis absurdum est aeternum Dei sermonem, et Christum, unitis in unam personam duabus naturis, vocari diversis modis Dei filium, quam secundum varios respectus nunc filium Dei, nunc filium hominis dici. Nihilo etiam magis nos gravat alia Serveti calumnia: antequam apparuit in carne Christus, nusquam vocari Dei filium nisi sub figura; quia etsi obscurior fuit tunc eius descriptio, quum tamen iam clare probatum sit, non aliter aeternum fuisse Deum nisi quia sermo fuit ab aeterno patre genitus, neque aliter nomen hoc competere in mediatoris personam quam suscepit, nisi quia Deus est in carne manifestatus, neque Deum patrem ita fuisse vocatum ab initio, nisi mutua iam tunc fuisset ad filium relatio, per quem omnis cognatio vel paternitas censetur in coelo et in terra: hinc colligere promptum est, sub lege quoque et prophetis fuisse Dei filium, antequam celebre esset hoc nomen in ecclesia. Quod si de sola voce certetur, Solomo de immensa Dei altitudine disserens, tam filium eius, quam ipsum incomprehensibilem affirmat* (Prov. 30, 4)*: dic nomen eius, si potes, inquit, aut filii eius. Nec me latet apud contentiosos non fore satis ponderis in hoc testimonio: neque etiam eo valde nitor, nisi quod maligne eos cavillari ostendit qui filium Dei negant esse Christum, nisi quatenus homo factus est. Adde quod uno ore et consensu vetustissimi quique scriptores hoc idem tam aperte testati sunt, ut non minus ridicula quam detestabilis sit eorum impudentia, qui Irenaeum et Tertullianum obiicere nobis audent, quorum uterque invisibilem fatetur fuisse Dei filium, qui postea visibilis apparuit.*

8. *Etsi autem horrenda portenta cumulavit Servetus, quibus forte alii non subscriberent;* quicunque *tamen* filium Dei non agnoscunt nisi in carne, si propius instes, ab illis id concedi animadvertes, non alia ratione nisi quia conceptus est in utero virginis ex spiritu sancto: qualiter olim nugati sunt Manichaei, hominem ex traduce Dei animam habere; quia legebant (Gen. 2, 7) Deum inspirasse Adae vitae spiraculum. *Nam ita mordicus arripiunt filii nomen, ut nullum inter naturas discrimen relinquant, sed confuse blaterent Christum hominem esse Dei filium, quia secundum humanam naturam ex Deo genitus est. Sic aeterna sapientiae genitura, quam praedicat Solomo, aboletur, et nulla habetur deitatis ratio in mediatore, vel in hominis locum spectrum supponitur. Crassiores Serveti praestigias, quibus se et quosdam fascinarit (ut hoc exemplo admoniti pii lectores se in sobrietate et modestia contineant), refellere utile quidem esset; tamen supervacuum fore duco, quia id peculiari libro a me factum est. Huc summa redit, filium Dei ab initio fuisse ideam, et iam tunc praeordinatum fuisse hominem, qui esset essentialis Dei imago. Nec alium Dei sermonem agnoscit nisi in externo splendore. Hanc fuisse genituram interpretatur, quod filii generandi ab initio genita fuit in Deo voluntas, quae etiam actu se extendit in ipsam creaturam. Spiritum interea miscet cum ipso sermone, quia Deus invisibile verbum et spiritum dispensaverit in carnem et animam. Denique figuratio Christi locum geniturae apud eum obtinet; sed qui tunc per speciem umbratilis fuit filius, eum tandem esse genitum dicit per sermonem, cui seminis partes attribuit. Unde sequetur, porcos et canes non minus esse Dei filios, quia ex originali semine verbi Dei creati sunt. Etsi autem ex tribus increatis elementis Christum conflat, ut sit genitus ex essentia Dei, sic tamen primogenitum esse fingit inter creaturas, ut eadem sit essentialis divinitas lapidibus secundum suum gradum. Ne vero Christum videatur sua deitate exuere, asserit carnem eius Deo esse* ὁμοούσιον *et sermonem fuisse hominem factum, carnis in Deum conversione. Ita dum Christum apprehendere non potest filium Dei, nisi eius caro ex Dei essentia prodierit, et in deitatem fuerit conversa, aeternam sermonis hypostasin redigit in nihilum, et filium Davidis, qui promissus fuit redemptor, nobis eripit. Saepius quidem hoc repetit, genitum fuisse filium a Deo, scientia et praedestinatione; tandem vero hominem factum ex materia illa quae initio apud Deum fulgebat in tribus elementis, quae deinde apparuit in prima luce mundi, in nube et columna ignis. Porro quam turpiter secum ipse subinde pugnet, nimis prolixum esset referre. Ex hoc compendio colligent sani lectores, versutis ambagibus impuri canis spem salutis prorsus fuisse ex-*

1) Libr. de corrept. et grat. c. 11. et: libr. 10. de civit. Dei c 29.

stinctam. Nam si caro esset ipsa divinitas, desineret esse eius templum. Iam nec redemptor nobis esse potest nisi qui ex Abrahae Davidisque semine progenitus, vere secundum carnem homo factus sit. Ac perperam in verbis Ioannis insistit, sermonem fuisse factum carnem; quia sicut Nestorii errori occurrunt, ita impium hoc commentum, cuius autor fuit Eutyches, minime adiuvant, quum evangelistae non aliud fuerit propositum quam personae unitatem asserere in duabus naturis.

CAPUT XV. [1]

Ut sciamus quorsum missus fuerit Christus a patre, et quid nobis attulerit, tria potissimum spectanda in eo esse, munus propheticum, regnum et sacerdotium.

1. *Recte Augustinus,*[2]) *quamvis haeretici Christi nomen praedicent, commune tamen illis cum piis fundamentum esse negat, sed manere ecclesiae proprium; quia si diligenter considerentur quae ad Christum pertinent, nomine tenus invenitur Christus apud eos, re ipsa non est. Sic hodie papistae, quamvis in ore ipsorum resonet filius Dei mundi redemptor, quia tamen inani nominis obtentu contenti sua virtute et dignitate eum nudant, vere in eos competit illud Pauli* (Col. 2, 19), *caput non tenere. Ergo ut in Christo reperiat fides solidam salutis materiam, atque ita in ipso acquiescat, statuendum hoc principium est, tribus partibus constare quod ei iniunctum a patre munus fuit. Nam et propheta datus est, et rex et sacerdos, quanquam nomina haec tenere parum prodesset, nisi accederet finis et usus cognitio. Nam et in papatu quoque pronuntiantur, sed frigide nec magno cum fructu, ubi nescitur quid in se unumquodque elogium contineat. Diximus ante, quamvis Deus prophetas continua serie alios aliis submittens populum nunquam destituerit utili doctrina et quae ad salutem sufficeret, piorum tamen mentes hac persuasione semper fuisse imbutas, adventu Messiae demum plenam intelligentiae lucem sperandam esse. Adeoque eius rei opinio pervenerat usque ad Samaritanos, quibus tamen nunquam innotuerat vera religio. Quod patet ex voce illa mulieris: Messias quum venerit, docebit nos omnia* (Ioann. 4, 25). *Neque vero hoc Iudaei temere praesumpserant animis; sed, ut erant certis oraculis edocti, ita credebant. Illustris inter alias est Iesaiae sententia* (Ies. 55, 4)*: ecce posui eum testem populis, ducem et magistrum populis dedi eum; nempe quo modo iam alibi vocaverat angelum vel interpretem magni consilii* (Ies. 9, 6). *Hac ratione apostolus perfectionem doctrinae evangelicae commendans, ubi dixit, varie olim et sub figuris multiplicibus Deum loquutum esse patribus per prophetas, adiungit, novissime nobis loquutum esse per dilectum filium* (Hebr. 1, 1). *Quia autem commune prophetis officium fuit tenere suspensam ecclesiam, et simul fulcire usque ad mediatoris adventum, ideo conquestos in dissipatione fideles legimus, privari se ordinario illo bono: signa nostra non videmus; non est inter nos propheta; non est cognoscens amplius* (Psal. 74, 9). *At vero, quum iam non longe abesset Christus, praefixum fuit Danieli* (9, 24) *tempus ad obsignandam visionem et prophetiam, non solum ut vaticinio de quo illic agitur certa constaret autoritas; sed ut fideles aequo animo carerent ad tempus prophetis, quia instaret omnium revelationum plenitudo et clausula.*

2. *Porro notandum est ad haec tria munera Christi pertinere elogium. Scimus enim sub lege sacro oleo tam prophetas quam sacerdotes ac reges fuisse unctos. Unde et celebre Messiae nomen promisso mediatori fuit impositum. Etsi autem fateor peculiari regni intuitu et ratione dictum fuisse Messiam (ut etiam alibi ostendi) prophetica tamen et sacerdotalis unctio gradum suum obtinent, neque sunt a nobis negligendae. Prioris expressa fit mentio apud Iesaiam* (61, 1), *his verbis: spiritus Domini Iehovae super me; ideo unxit me Iehova ut praedicarem mansuetis, medelam afferrem contritis corde, promulgarem captivis liberationem, publicarem annum beneplaciti, etc. Videmus unctum spiritu fuisse ut praeco et testis esset gratiae patris; neque id communi more: quia a reliquis doctoribus, quorum simile erat officium, discernitur. Atque hic rursus notandum est, non sibi modo unctionem accepisse, ut fungeretur docendi partibus; sed toti suo corpori, ut in continua evangelii praedicatione virtus spiritus respondeat. Interea manet illud fixum, hac quam attulit perfectione doctrinae finem impositum fuisse omnibus prophetiis: ut autoritati eius derogent, qui evangelio non contenti extraneum aliquid assuunt. Nam extra omnium ordinem singulari privilegio eum evexit vox illa quae detonuit e coelo: hic est filius meus dilectus; ipsum audite* (Matth. 3, 17). *Ab ipso deinde capite ad membra diffusa est haec unctio; sicut a Ioele* (3, 1) *praedictum fuerat: prophetabunt filii vestri, et filiae vestrae visiones videbunt, etc. Quod autem dicit Paulus* (1 Cor. 1, 30), *datum esse nobis in sapientiam; et alibi* (Col. 2, 3), *in eo absconditos esse thesauros omnes scientiae et intelligentiae, paulo diversum sensum habet; nempe extra ipsum nihil esse utile cognitu, et quicunque fide percipiunt qualis sit, totam bonorum coelestium immensitatem complexos esse. Qua ratione alibi scribit*

---

1) *Materia quidem huius Capitis etiam in editione praecedente tractata est sed perfunctorie, sc. Cap. VII.* §. 2–5. *Iam fusius et ab integro eadem exponitur.* 2) Enchir. ad Laurent. c. 5 (1).

(1 Cor. 2, 2): *nihil scire pretiosum duxi praeter Iesum Christum, et hunc crucifixum. Quod verissimum est, quia ultra evangelii simplicitatem progredi fas non est. Atque huc tendit prophetica dignitas in Christo, ut sciamus in summa doctrinae quam tradidit, inclusos esse omnes perfectae sapientiae numeros.*

3. *Venio ad regnum, de quo frustra verba fierent nisi prius admoniti essent lectores spiritualem esse eius naturam: quia inde ad quid valeat et quid nobis conferat, totaque eius vis et aeternitas colligitur. Aeternitas porro, quam apud Danielem* (2, 44) *angelus Christi personae tribuit, merito angelus item apud Lucam saluti populi accommodat* (Luc. 1, 33). *Sed haec quoque duplex aut duobus modis statuenda est: altera enim ad totum ecclesiae corpus pertinet, altera propria est cuiusque membri. Ad priorem referendum est quod in Psalmo* (89, 36 seqq.) *dicitur: semel iuravi per sanctitatem meam Davidi; non mentiar, semen eius in aeternum manebit; solium eius sicut sol in conspectu meo, sicut luna stabilietur in aeternum, et testis in coelo fidelis. Neque enim dubium est quin illic promittat Deus se per manum filii sui aeternum fore ecclesiae praesidem ac defensorem. Neque enim alibi quam in Christo reperietur vaticinii huius veritas. Quandoquidem statim post mortem Solomonis concidit maiori ex parte regni dignitas et cum ignominia familiae davidicae ad privatum hominem translata est, postea sensim diminuta fuit, usquedum prorsus tristi et pudendo interitu deficeret. Eundem habet sensum illa Iesaiae exclamatio* (53, 8): *generationem eius quis enarrabit? Nam Christum ita a morte superstitem fore pronuntiat, ut eum coniungat cum suis membris. Ergo quoties audimus armari Christum aeterna potestate, meminerimus hoc praesidio fulciri ecclesiae perpetuitatem: ut inter turbulentas agitationes, quibus assidue vexatur, inter graves et formidabiles motus qui innumeras clades minantur, salva tamen maneat. Sic ubi David* (Psal. 2, 2 seq.) *hostium audaciam ridet, qui iugum Dei et Christi eius abrumpere conantur, dicitque reges et populos frustra tumultuari, quia ad frangendos eorum impetus satis fortis est qui in coelis habitat: de perpetua ecclesiae conservatione pios certiores reddens, ad bene sperandum animat quoties illam opprimi contigerit. Sic alibi* (ibid. 110, 1) *quum dicit in persona Dei: sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum, admonet, utcunque ad oppugnandam ecclesiam multi et validi hostes conspirent, non tamen suppetere illis vires quibus adversus decretum illud immutabile Dei praevaleant, quo filium suum constituit aeternum regem. Unde sequitur fieri non posse ut diabolus cum toto mundi apparatu ecclesiam unquam deleat, quae in aeterno Christi solio fundata est. Iam quod ad specialem cuiusque usum spectat, eadem illa aeternitas in spem beatae immortalitatis erigere nos debet. Quidquid enim terrenum est atque ex mundo, temporale, imo etiam caducum esse cernimus. Ergo Christus ut spem in coelos nostram attollat, regnum suum pronuntiat non esse ex mundo* (Ioann. 18, 36). *Denique ubi quisque nostrum spirituale Christi regnum esse audit, hac voce excitatus penetret ad spem melioris vitae; et quod nunc protegitur Christi manu, plenum huius gratiae fructum in futuro saeculo exspectet.*

4. *Quod diximus vim et utilitatem regni Christi non posse aliter a nobis percipi quam dum spirituale esse cognoscimus, vel hinc satis liquet, quod dum toto vitae cursu militandum sub cruce nobis est, aspera et misera est nostra conditio. Quid igitur nobis prodesset, collectos esse sub regis coelestis imperium, nisi extra terrenae vitae statum constaret eius fructus? Ideoque sciendum est, quidquid nobis felicitatis in Christo promittitur, non subsistere in externis commodis, ut laetam et tranquillam vitam agamus, floreamus opibus, securi simus ab omni noxa, et deliciis affluamus quas expetere solet caro, sed coelestis vitae esse proprium. Sicut autem in mundo prosper et optabilis populi status partim bonorum omnium copia et domestica pace, partim validis praesidiis continetur, quibus tutus sit contra externam violentiam, ita et Christus suos omnibus ad aeternam animarum salutem necessariis locupletat, et virtute munit qua stent inexpugnabiles contra quoslibet hostium spiritualium impetus. Unde colligimus ipsum nobis magis regnare quam sibi, idque intus et extra: ut scilicet donis spiritus, quibus naturaliter vacui sumus, quatenus expedire novit Deus, referti, ex iis primitiis sentiamus vere nos Deo coniunctos esse ad perfectam beatitudinem. Deinde ut eiusdem spiritus virtute freti non dubitemus contra diabolum, mundum, et quodvis noxae genus nos semper fore victores. Huc tendit responsum Christi ad Pharisaeos: quia regnum Dei intra nos est, cum observatione non venturum* (Luc. 17, 21). *Probabile enim est, quia profitebatur se regem illum esse sub quo speranda erat summa Dei benedictio, per ludibrium rogasse ut proferret sua insignia. Ipse vero, ne stulte pompis immorentur (qui alioqui plus aequo propensi sunt in terram) eos in suas conscientias ingredi iubet, quia regnum Dei est iustitia, pax et gaudium in spiritu sancto* (Rom. 14, 17). *His breviter docemur quid nobis conferat Christi regnum. Nam quia non terrenum est vel carnale, quod corruptioni subiaceat, sed spirituale, ad aeternam nos usque vitam attollit, ut patienter hanc vitam sub aerumnis, inedia, frigore, contemptu, probris, aliisque molestiis transigamus, hoc uno contenti quod nunquam destituet nos rex noster quin necessitatibus nostris subveniat, donec militia nostra perfuncti vocemur ad triumphum. Quia talis est regnandi ratio ut communicet nobiscum quidquid accepit a patre. Iam quia nos potentia sua armat et instruit, decore et magnificentia ornat, opibus locupletat: hinc nobis suppetit uberrima gloriandi materia, atque etiam fiducia suggeritur, ut intrepide cer-*

amus cum diabolo, peccato et morte. Denique ut iustitia eius vestiti omnia mundi opprobria fortiter superemus, et sicut ipse suis donis liberaliter nos replet, ita nos vicissim fructus in eius gloriam proferamus.

5. *Ideo regia eius unctio non ex oleo vel aromaticis unguentis confecta nobis proponitur, sed Christus Dei vocatur, quia super eum requievit spiritus sapientiae, intelligentiae, consilii, fortitudinis et timoris Dei* (Ies. 11, 2). *Hoc oleum est laetitiae, quo Psalmus* (45, 8) *praedicat eum fuisse unctum prae consortibus suis; quia nisi in ipso talis esset praestantia, inopes essemus omnes ac famelici. Neque enim privatim* (*ut dictum est*) *ipse sibi ditatus est; sed ut ieiunos et aridos sua abundantia perfunderet. Nam sicuti dicitur pater non dedisse filio spiritum ad mensuram* (Ioann. 3, 34), *ita exprimitur ratio, ut de plenitudine eius acciperemus omnes et gratiam pro gratia* (ibid. 1, 16). *Ex quo fonte manat largitio cuius meminit Paulus* (Eph. 4, 7), *qua varie distribuitur gratia fidelibus, secundum mensuram donationis Christi. His satis superque confirmatur quod dixi, Christi regnum in spiritu, non terrenis deliciis vel pompis esse situm, ac proinde, ut simus eius participes, mundo renuntiandum esse. Huius sacrae unctionis visibile symbolum in Christi baptismo ostensum fuit, dum super eum requievit spiritus in specie columbae* (Ioann. 1, 32; Luc. 3, 22). *Spiritum vero eiusque dona unctionis voce designari* (1 Ioann. 2, 20. 27), *neque novum est, neque absurdum videri debet; quia non aliunde vegetamur. Maxime vero quod ad coelestem vitam spectat, nulla est in nobis vigoris gutta, nisi quam nobis spiritus sanctus instillat, qui sedem in Christo delegit, ut inde large ad nos scaturirent coelestes divitiae quarum adeo sumus egeni. Quod autem et regis sui fortitudine invicti stant fideles et spirituales eius divitiae in eos exuberant, non immerito dicuntur Christiani. Caeterum huic, de qua loquuti sumus, aeternitati nihil derogat Pauli sententia* (1 Cor. 15, 24. 28)*: tunc regnum tradet Deo et patri. Item: subiicietur filius ipse, ut sit Deus omnia in omnibus. Quia nihil aliud vult, quam in illa perfecta gloria non talem fore regni administrationem qualis nunc est. Dedit enim pater omnem potestatem filio ut per eius manum nos gubernet, foveat, sustentet, sub eius tutela nos protegat, nobisque auxilietur. Ita quantisper a Deo peregrinamur, Christus intercedit medius, qui nos paulatim ad solidam cum Deo coniunctionem perducat. Et certe quod sedet ad patris dexteram, tantundem valet ac si vocetur patris legatus, penes quem tota sit imperii potestas; quia Deus mediate* (*ut ita loquar*) *vult in eius persona ecclesiam regere ac tueri. Sicuti etiam interpretatur Paulus primo ad Ephesios* (v. 20 seq.), *locatum fuisse ad dexteram patris, ut sit ecclesiae caput, quae est corpus eius. Nec alio tendit quod alibi docet* (Phil. 2, 9), *datum illi fuisse nomen quod est super omne nomen, ut in nomine Iesu omne genu flectatur, et omnis lingua confiteatur quod sit in gloriam Dei patris. Nam iis etiam verbis in Christi regno ordinem commendat praesenti nostrae infirmitati necessarium. Ita recte colligit Paulus, Deum per se tunc fore unicum ecclesiae caput, quia impletae erunt Christi partes in ecclesiae defensione. Eadem ratione passim scriptura Dominum vocat, quia hac lege eum nobis praefecit pater ut suam dominationem per eum exerceat. Licet enim multa dominia celebrentur in mundo, unus nobis Deus pater, ex quo omnia, et nos in ipso; et unus Dominus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum, inquit Paulus* (1 Cor. 8, 5 seq.). *Unde rite colligitur, eundem esse ipsum Deum, qui per os Iesaiae* (33, 22) *asseruit se regem esse ac legislatorem ecclesiae. Nam etsi ubique beneficium et donum patris vocat quidquid habet potestatis, non aliud tamen significat, quam se divinitus regnare; quia ideo mediatoris induit personam ut e sinu patris et incomprehensibili gloria descendens ad nos appropinquaret. Quo iustius est nos omnes uno consensu ad parendum accingi, summaque alacritate obsequia nostra dirigere ad eius nutum. Nam sicuti regis et pastoris officia coniungit erga pios, qui se morigeros ultro subiiciunt, ita ex opposito audimus sceptrum ferreum gestare, quo frangat ac conterat praefractos omnes, quasi vasa figuli* (Psal. 2, 9). *Audimus etiam iudicem fore gentium ut terram operiat cadaveribus, et altitudinem sibi adversam prosternat* (ibid. 110, 6). *Cuius rei quaedam hodie cernuntur exempla; plenum vero documentum exstabit ultimo iudicio, quod etiam proprie censeri potest extremus regni eius actus.*

6. *Iam de sacerdotio breviter sic habendum, finem et usum eius esse ut sit mediator purus omni macula, qui sanctitate sua Deum nobis conciliet. Sed quia aditum occupat iusta maledictio, et Deus pro iudicis officio nobis infensus est, ut nobis favorem comparet sacerdos ad placandam iram ipsius Dei, piaculum intervenire necesse est. Quare ut hoc munus impleret Christus, cum sacrificio in medium prodire oportuit. Nam et sub lege sacerdotii fas non erat sanctuarium ingredi absque sanguine; ut scirent fideles, quamvis sacerdos interpositus esset deprecator, non posse tamen Deum propitiari, nisi expiatis peccatis. Qua de re prolixe apostolus disputat in epistola ad Hebraeos a septimo capite fere ad finem usque decimi. Summa tamen huc redit, non nisi in Christum competere sacerdotii honorem, quia sacrificio mortis suae reatum nostrum delevit, et satisfecit pro peccatis. Quanti vero momenti res sit, ex solenni illo Dei iureiurando, quod absque poenitentia prolatum est, monemur: tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech* (Psal. 110, 4). *Sancire enim haud dubie voluit caput illud, in quo praecipuum salutis nostrae cardinem verti sciebat. Neque enim, ut dictum est, nobis aut precibus nostris ad Deum patet accessus, nisi purgatis inqui-*

namentis nos sacerdos sanctificet, gratiamque nobis obtineat, a qua nos scelerum nostrorum et vitiorum arcet immundities. Ita videmus a morte Christi incipiendum esse, ut ad nos perveniat sacerdotii eius efficacia et utilitas. Hinc sequitur aeternum esse deprecatorem, cuius patrocinio favorem consequimur. Unde rursus oritur non modo precandi fiducia, sed etiam tranquillitas piis conscientiis; dum in paternam Dei indulgentiam tuto recumbunt, certoque persuasae sunt ei placere quidquid per mediatorem consecratum est. Quum vero sub lege victimas ex pecudibus offerri sibi Deus iusserit, diversa et nova in Christo fuit ratio, ut idem esset hostia qui sacerdos. Quia nec alia pro peccatis idonea satisfactio reperiri poterat, nec quisquam tanto honore dignus qui Deo unigenitum filium offerret. Iam sacerdotis personam sustinet Christus, non modo ut aeterna reconciliationis lege patrem nobis faventem ac propitium reddat, sed etiam ut nos asciscat in societatem tanti honoris (Apoc. 1, 6). *Nam qui in nobis polluti sumus, in ipso tamen sacerdotes, offerimus nos et nostra omnia Deo, coelesteque sanctuarium libere ingredimur, ut grata sint ac boni odoris in conspectu Dei quae a nobis proveniunt sacrificia precum et laudis. Atque hucusque se extendit illud Christi dictum: propter eos sanctifico me ipsum* (Ioann. 17, 19)*: quia sanctitate eius perfusi, quatenus nos secum patri dicavit (qui alioqui foetemus coram eo) tanquam puri et mundi, imo etiam sacri, placemus. Huc pertinet unctio sanctuarii, cuius mentio fit apud Danielem* (9, 24). *Notanda enim est antithesis inter hanc unctionem et illam umbratilem, quae tunc in usu fuerat: ac si diceret angelus, discussis umbris in Christi persona clarum fore sacerdotium. Quo magis detestabile est eorum commentum, qui non contenti Christi sacerdotio se ipsos ad eum mactandum ingerere ausi sunt, quod tentatur quotidie in papatu, ubi missa censetur immolatio Christi.*

CAPUT XVI. [1)]

Quomodo redemptoris partes impleverit Christus, ut nobis salutem acquireret; ubi de morte et resurrectione eius agitur, et in coelum ascensu.

1. *Quae hactenus de Christo diximus, ad unum hunc scopum referenda sunt, ut in nobis damnati, mortui et perditi iustitiam in ipso, liberationem, vitam et salutem quaeramus; quemadmodum docemur insigni illa Petri sententia, non esse aliud nomen sub coelo datum hominibus in quo oporteat salvos fieri* (Act. 4, 12). *Neque vero temere, vel fortuito casu, vel hominum arbitrio impositum illi fuit nomen Iesu, sed e coelis ab angelo supremi decreti praecone allatum, ratione etiam addita: quia ad servandum a peccatis populum missus esset* (Matth. 1, 21; Luc. 1, 31). *In quibus verbis notandum est quod alibi attigimus, redemptoris munus ei fuisse iniunctum ut nobis esset salvator. Interea tamen mutila esset redemptio, nisi per continuos progressus ad ultimam usque salutis metam nos perduceret. Itaque simulac vel minimum ab eo deflectimus, sensim evanescit salus, quae solida in eo residet: ut se ultro privent omni gratia quicunque in eo non acquiescunt. Et memoratu digna est illa Bernardi* [1)] *admonitio, non modo lucem sed cibum quoque esse nomen Iesu; oleum etiam esse, sine quo aridus est omnis animae cibus; salem esse, sine cuius conditura insipidum est quidquid proponitur; denique esse mel in ore, in aure melos, in corde iubilum et simul medicinam; et quidquid disputatur insulsum esse, nisi ubi sonat hoc nomen. Sed hic diligenter expendere convenit, quomodo nobis ab ipso parta sit salus: ut non modo ipsum eius autorem persuasi simus, sed quae ad stabilem fidei nostrae fulturam sufficiunt amplexi, repudiemus quaecunque possent huc vel illuc nos abstrahere. Quum enim nemo possit in se ipsum descendere ac serio reputare qualis sit, quin Deum sibi iratum infestumque sentiens necesse habeat eius placandi modum ac rationem anxie expetere, quod satisfactionem exigit, non vulgaris requiritur certitudo; quia peccatoribus, donec a reatu soluti fuerint, semper incumbit ira Dei et maledictio, qui, ut est iustus iudex, non sinit impune legem suam violari, quin ad vindictam armatus sit.*

2. *Verum antequam longius progredimur, in transcursu videndum est quomodo conveniat, Deum, qui nos misericordia sua praevenit, fuisse inimicum, donec per Christum nobis reconciliatus est. Nam quomodo in filio unigenito singulare amoris sui pignus nobis dedisset, nisi iam ante fuisset gratuito favore complexus? Quoniam ergo hic emergit aliqua repugnantiae species, hunc nodum expediam.* In hunc fere modum spiritus in scripturis loquitur, Deum fuisse hominibus inimicum, donec in gratiam Christi morte sunt restituti; fuisse maledictos, donec illius sacrificio expiata est eorum iniquitas; fuisse a Deo separatos, donec per ipsius corpus fuerunt in coniunctionem recepti (Rom. 5, 10; Gal. 3, 10. 13; Col. 1, 21. 22). Huius generis loquutiones ad sensum nostrum sunt accommodatae, ut melius intelligamus, quam misera sit et calamitosa extra Christum nostra conditio. Nisi enim claris verbis diceretur, iram ac vindictam Dei mortemque aeternam nobis incu-

1) *Confer editionis praecedentis Cap. VII.* §. 19—37.

1) Bernardi in Cant. Serm. 15.

buisse, minus agnosceremus quam miseri essemus sine Dei misericordia, et beneficium liberationis minoris aestimaremus. Exempli gratia, audiat aliquis: si te, quo tempore adhuc peccator eras, odisset Deus et te abiecisset, ut eras meritus, horribile exitium te manebat; sed quia sponte ac gratuita sua indulgentia te in gratia retinuit, nec alienari a se passus est, eo periculo sic te liberavit: afficietur quidem et sentiet aliqua ex parte quantum debeat misericordiae Dei. Verum audiat rursum quod scriptura docet, se alienatum fuisse a Deo per peccatum, haeredem irae, mortis aeternae maledictioni obnoxium, exclusum ab omni spe salutis, extraneum ab omni benedictione Dei, satanae mancipium, sub peccati iugo captivum, horribili denique exitio destinatum et iam implicitum: hic Christum deprecatorem intercessisse, poenam in se recepisse ac luisse, quae ex iusto Dei iudicio peccatoribus omnibus imminebat; mala, quae Deo exosos illos reddebant, sanguine suo expiasse; hoc piaculo satisfactum ac rite litatum Deo patri esse; hoc intercessore iram eius fuisse placatam; hoc fundamento pacem Dei cum hominibus esse subnixam; hoc vinculo benevolentiam illius erga ipsos contineri: his nonne eo magis permovebitur, quo melius ad vivum repraesentatur quanta e calamitate ereptus fuerit? In summa, quoniam non potest animus noster vitam in Dei misericordia vel satis cupide apprehendere vel qua decet gratitudine excipere, nisi formidine irae Dei et aeternae mortis horrore ante perculsus et consternatus, sic instituimur sacra doctrina, ut sine Christo Deum nobis quodammodo infestum cernamus, et eius manum in exitium nostrum armatam, benevolentiam eius paternamque caritatem non nisi in Christo amplexemur.

3. Atque hoc tametsi pro captus nostri infirmitate dicitur, non tamen falso. Deus enim, qui summa iustitia est, iniquitatem, quam in omnibus nobis conspicit, amare non potest. Habemus ergo omnes in nobis, quod Dei odio dignum sit. Proinde secundum corruptae nostrae naturae, et deinde accedentis pravae vitae *respectum*, in offensione Dei revera sumus omnes in eius conspectu rei, et ad gehennae damnationem nati. Verum quia Dominus quod suum est in nobis perdere non vult, adhuc aliquid invenit, quod pro sua benignitate amet. Utcunque enim peccatores vitio nostro simus, manemus tamen eius creaturae; utcunque mortem nobis asciverimus, ipse tamen nos ad vitam condiderat. Sic mera et gratuita nostri dilectione excitatur ad nos in gratiam recipiendos. Atqui, si perpetuum et irreconciliabile dissidium est inter iustitiam et iniquitatem, quamdiu peccatores manemus, suscipere nos totos non potest. Itaque ut sublata omnis simultatis materia nos sibi prorsus reconciliet, proposita in morte Christi expiatione, quidquid in nobis mali est abolet, ut iusti in eius conspectu et sancti appareamus, qui antea immundi eramus ac impuri. Proinde sua dilectione praevenit ac antevertit Deus pater nostram in Christo reconciliationem. Imo quia prius diligit, postea nos sibi reconciliat. Sed quia in nobis, donec sua morte succurrit Christus, manet iniquitas quae Dei indignationem meretur, et est coram eo maledicta ac damnata, non ante plenam habemus firmamque cum Deo coniunctionem, quam ubi Christus nos coniungit. Adeoque si Deum nobis pacatum ac propitium volumus polliceri, in Christum solum oculos mentesque defigere convenit; ut revera per ipsum solum consequimur ne imputentur nobis peccata, quorum imputatio iram Dei secum trahit.

4. Atque hac ratione dicit Paulus (Eph. 1, 4), eam dilectionem, qua nos ante mundi creationem complexus est Deus, in Christo constitisse ac fuisse[1]) fundatam. Haec perspicua sunt et scripturae consentanea, locosque illos optime inter se conciliant, ubi dicitur (Ioann. 3, 16), Deum suam erga nos dilectionem in eo declarasse quod unigenitum filium in mortem dederit; et tamen fuisse inimicum, antequam morte Christi in gratiam reductus esset (Rom. 5, 10). Verum quo firmiora sint apud eos qui veteris ecclesiae testimonium requirunt, citabo locum Augustini,[2]) ubi id ipsum docetur. Incomprehensibilis, inquit, ac immutabilis est Dei dilectio: non enim ex quo ei reconciliati sumus per sanguinem filii eius, coepit nos diligere, sed ante mundi constitutionem dilexit nos, ut cum eius unigenito etiam nos filii eius essemus, antequam omnino aliquid essemus. Quod ergo reconciliati sumus per mortem Christi, non sic accipiatur quasi ideo nos reconciliaverit ei filius, ut iam amare inciperet quos oderat; sed iam nos diligenti reconciliati sumus, cum quo propter peccatum inimicitias habebamus. Quod utrum verum dicam, attestetur apostolus. Commendat, inquit (Rom. 5, 8), dilectionem suam erga nos, quoniam, quum adhuc peccatores essemus, Christus pro nobis mortuus est. Habebat itaque ille erga nos caritatem, etiam quum inimicitias adversus eum exercentes operaremur iniquitatem. Proinde miro et divino modo, et quando nos oderat, diligebat. Oderat enim nos, quales ipse non fecerat: et quia iniquitas nostra opus eius non omni ex parte consumpserat, noverat simul in unoquoque nostrum et odisse quod feceramus, et amare quod fecerat. Haec sunt Augustini verba.

5. *Iam ubi quaeritur quomodo abolitis peccatis dissidium Christus inter nos et Deum sustulerit, et iustitiam acquisierit quae eum nobis faventem ac benevolum redderet, generaliter responderi potest, toto*

1) ac fuisse *om.* 1561. 2) Tract. in Ev. Ioann. 110, 6.

obedientiae suae cursu **hoc nobis** *praestitisse. Quod Pauli testimonio* **probatur.** *Quemadmodum unius transgressione peccatores* **multi sunt** *constituti, sic unius obedientia iusti constituimur* (Rom. 5, 19). *Et sane alibi causam veniae quae nos eximit a maledictione legis, extendit ad totam Christi vitam: ubi venit plenitudo temporis, misit Deus filium suum factum ex muliere, subiectum legi, ut eos qui sub lege erant redimeret* (Gal. 4, 4). *Ita in ipso quoque baptismo asseruit impleri iustitiae partem quod obedienter patris mandatum perageret* (Matth. 3, 15). *Denique ex quo induit personam servi, coepit ad nos redimendos pretium liberationis solvere. Scriptura tamen, quo certius definiat modum salutis, hoc morti Christi quasi peculiare ac proprium adscribit. Pronuntiat ipse animam se dare in redemptionem pro multis* (Matth. 20, 28). *Paulus docet mortuum esse propter peccata nostra* (Rom. 4, 25). *Clamabat Ioannes Baptista, ipsum venisse ad tollendum peccata mundi, quia agnus Dei esset* (Ioann. 1, 29). *Alibi Paulus* (Rom. 3, 24) *nos iustificari gratis tradit, per redemptionem quae est in Christo, quia propositus est reconciliator in suo sanguine. Item, nos iustificatos esse in sanguine ipsius et reconciliatos per mortem* (Rom. 5, 9). *Rursum: qui peccatum non noverat, pro nobis factus est peccatum, ut essemus iustitia Dei in illo* (2 Cor. 5, 21). *Non omnia persequar, quia immensus esset catalogus, et multa deinde suo ordine citanda erunt. Quamobrem in symbolo fidei quod apostolicum vocant, optimo ordine statim a natalibus Christi fit transitus ad mortem et resurrectionem, ubi perfectae salutis summa consistit. Neque tamen excluditur reliqua pars obedientiae quam defunctus est in vita: sicuti Paulus* (Phil. 2, 7) *ab initio ad finem usque totam comprehendit, quod se ipsum exinanierit, forma servi accepta, et patri fuerit obediens usque ad mortem, mortem autem crucis. Et sane in ipsa quoque morte primum gradum occupat voluntaria subiectio, quia ad iustitiam nihil profuisset sacrificium non sponte oblatum. Itaque ubi testatus est Dominus se animam pro ovibus ponere, diserte addit: nemo tollit eam a me ipso* (Ioann. 10, 18). *Quo sensu Iesaias* (53, 7) *dicit obmutuisse instar agni coram tonsore. Et historia evangelica refert obviam prodiisse militibus, et coram Pilato, omissa defensione, stetisse ad subeundum iudicium. Non id quidem absque certamine: quia et infirmitates nostras susceperat, et hoc modo probari oportuit quam patri suo praestabat obsequium. Et hoc non vulgare fuit amoris erga nos incomparabilis specimen, luctari cum horribilibus formidinibus, et inter diros illos cruciatus abiicere sui curam, ut nobis consuleret. Atque illud quidem tenendum est, non potuisse rite Deo aliter litari, quam dum proprio se affectu abdicans Christus illius se arbitrio subiiceret, totumque addiceret. Quam ad rem apposite testimonium illud Psalmi citat apostolus* Hebr. 10, 5. Psal. 40, 8: *in libro legis scriptum est de me ut faciam voluntatem tuam Deus; volo, et lex tua in medio cordis mei; tunc dixi, ecce venio. Caeterum quia non nisi in sacrificio et ablutione, quibus expiantur peccata, quietem reperiunt trepidae conscientiae, illuc merito dirigimur, et in morte Christi statuitur nobis vitae materia. Porro quia nos maledictio ex reatu manebat ad coeleste Dei tribunal, primo loco refertur damnatio coram praeside Iudaeae Pontio Pilato, ut sciamus, poenam, cui eramus obstricti, fuisse iusto inflictam. Horribile Dei iudicium effugere non poteramus; ut inde nos eriperet Christus, coram homine mortali, imo etiam scelesto et profano damnari sustinuit. Neque enim solum ad astruendam historiae fidem exprimitur nomen praefecti, sed ut discamus quod docet Iesaias* (53, 5), *castigationem pacis nostrae fuisse super eum, eiusque livore nos fuisse sanatos. Neque enim tollendae damnationis nostrae causa* satis erat quamlibet obire mortem; sed, quo redemptioni nostrae *satisfaceret*, genus mortis deligendum fuit, in quo et damnationem ad se traducens, et piaculum in se recipiens, utroque nos liberaret. Si a latronibus iugulatus fuisset, vel tumultuarie caesus per seditionem vulgi, in eiusmodi morte nulla satisfactionis species exstitisset. Verum ubi reus ad tribunal sistitur, testimoniis arguitur et premitur, ipsius iudicis ore morti *addicitur*: his documentis intelligimus ipsum personam *sontis et malefici* sustinere. Atque hic duo *notanda* sunt quae et prophetarum vaticiniis praedicta erant, et eximiam fidei consolationem et confirmationem *afferunt*. Quum enim Christum audimus a iudicis solio ad mortem dimissum, inter latrones esse suspensum, habemus complementum eius prophetiae quae ab evangelista citatur, inter iniquos reputatus est (Ies. 53, 11; Marc. 15, 28). Cur istud? nempe ut peccatoris, non iusti aut insontis, vices obiret: quia non innocentiae, sed peccati causa mortem oppetebat. Contra, ubi audimus eodem quo damnatus fuit ore absolutum (nam eius innocentiae non semel testimonium palam reddere coactus est Pilatus) in mentem veniat quod est apud alterum prophetam: quae non rapuerat exsolvisse (Psal. 69, 5). Atque ita et peccatoris sceleratique personam in Christo repraesentatam *intuebimur*, et relucente innocentia, *conspicuum simul fiet*, alieno potius quam proprio scelere gravatum. Passus ergo est sub Pontio Pilato, solemni praesidis sententia in sceleratorum numerum ita relatus: neque sic tamen quin iustus ab ipso simul pronuntietur, dum affirmat nullam se in eo invenire causam (Ioann. 18, 38). *Haec nostra absolutio est quod in caput filii Dei translatus est reatus, qui nos tenebat poenae obnoxios. Nam haec compensatio in primis tenenda est, ne trepidemus atque anxii simus tota vita, ac si nobis instaret iusta Dei ultio, quam in se transtulit Dei filius.*

6. Imo et ipsa mortis species insigni mysterio

non caret. Maledicta crux erat, non humana tantum opinione, sed divinae legis decreto (Deut. 21, 23). In eam ergo dum tollitur Christus, maledictioni se obnoxium facit. Atque ita factum oportuit, ut omni exsecratione, quae propter iniquitates nostras nos manebat, vel potius nobis incumbebat, eximeremur, dum in eum traducitur. Quod etiam in lege adumbratum fuit. Siquidem אשמות [1] (quo vocabulo peccatum ipsum proprie designatur) vocabantur oblatae pro peccatis victimae et expiatrices. Qua nominis translatione innuere spiritus voluit, instar *καθαρμάτων* ipsas esse, quae debitam sceleribus exsecrationem susciperent ac sustinerent. Quod autem in mosaicis sacrificiis figurate repraesentatum fuit, id in Christo figurarum archetypo exhibetur. Quare, ut iusta expiatione defungeretur, animam suam אשם impendit, hoc est satisfactoriam peccati hostiam, ut inquit propheta (Ies. 53, 5 et 11), in quam reiecta quodammodo macula et poena nobis desinat imputari. Apertius id ipsum testatur apostolus, quum docet (2 Cor. 5, 21), eum, qui peccatum non noverat, peccatum pro nobis a patre factum, quo iustitia Dei efficeremur in illo. Nam filius Dei, omni vitio purissimus, iniquitatum tamen nostrarum probrum ac ignominiam induit, ac sua vicissim puritate nos operuit. Eodem videtur respexisse, quum tradit (Rom. 8, 3) de peccato, damnatum fuisse peccatum in eius carne. Siquidem peccati vim abolevit pater, quum in Christi carnem translata fuit eius maledictio. Indicatur itaque hac voce, Christum patri fuisse in morte pro victima satisfactoria immolatum, ut peracta per eius sacrificium litatione, iram Dei iam horrere desinamus. *Nunc* liquidum est, quid sibi velit illud prophetae (Ies. 53, 6), positas fuisse in eo nostras omnium iniquitates: nempe quod sordes earum abstersurus, iisdem per translatitiam imputationem obtectus fuit. Eius rei symbolum fuit crux, cui affixus est, teste apostolo. Christus, inquit (Gal. 3, 13), redemit nos ab exsecratione legis, dum pro nobis factus est exsecratio. Scriptum est enim (Deut. 27, 26): exsecrabilis omnis qui pendet in ligno; ut in gentes benedictio Abrahae in Christo perveniret. *Eodem respexit Petrus* (1 Petr. 2, 24), *ubi docet peccata nostra portasse in ligno; quia ex ipso maledictionis symbolo clarius intelligimus, onus quo eramus oppressi fuisse illi impositum.* Neque tamen eam subiisse maledictionem intelligendus est, qua obrutus ipse fuerit; quin subeundo potius vim eius universam depressit, infregit, dissipavit. Proinde fides in Christi damnatione absolutionem, benedictionem in maledictione apprehendit. *Quare non abs re Paulus triumphum, quem sibi in cruce peperit Christus, magnifice praedicat, ac si crux, quae plena erat dedecoris, conversa esset in currum triumphalem. Dicit enim* (Col. 2, 14) *affixum fuisse cruci chirographum, quod erat contrarium nobis, et exspoliatos principatus ac palam traductos. Nec mirum, quia per spiritum aeternum, teste altero apostolo* (Hebr. 9, 14), *se ipsum obtulit Christus. Unde illa naturae rerum conversio. Sed haec ut firmam radicem agant in cordibus nostris, et penitus insideant, semper nobis in mentem veniant sacrificium et ablutio. Neque enim certo confidere possemus Christum esse ἀπολύτρωσιν καὶ ἀντίλυτρον καὶ ἱλαστήριον, nisi victima fuisset. Ideoque toties fit sanguinis mentio, ubi modum redemptionis ostendit scriptura. Quanquam non modo ad litationem valuit effusus Christi sanguis, sed lavacri etiam vice fuit, ad sordes nostras purgandas.*

7. *Sequitur in symbolo, mortuum fuisse et sepultum. Ubi rursum* videre est quomodo in vicem nostram ubique se supposuerit ad solvendum nostrae redemptionis pretium. Mors iugo suo nos obligatos tenebat; in illius se potestatem loco nostro tradidit, quo nos inde eximeret. Hoc intelligit apostolus (Hebr. 2, 9), quum scribit eum mortem gustasse pro omnibus. Moriendo enim effecit ne moriamur, vel (quod idem est) morte sua vitam nobis redemit. Hoc autem a nobis diversum habuit, quod morti se velut deglutiendum permisit, non ut eius gurgitibus absorberetur, sed magis ut eam absorberet, a qua mox eramus absorbendi; quod subigendum ei se permisit, non ut eius potestate opprimeretur, sed magis ut eam prosterneret, quae nobis imminebat ac iam depressis insultabat. Denique ut per mortem destrueret eum qui habebat mortis imperium (Hebr. 2, 14), id est diabolum, et liberaret eos qui timore mortis per totam vitam obnoxii erant servituti. Hunc primum fructum mors eius nobis protulit. Alterum vero, quod participatione sui membra nostra terrena mortificat, ne suas in posterum actiones exerceant; veteremque nostrum hominem enecat, ne posthac vigeat ac fructificet. Quo etiam sepultura eius pertinet: nempe cuius consortes peccato et ipsi sepeliamur. Non enim, dum nos in similitudinem mortis Christi insitos esse apostolus docet, et cum eo sepultos in peccati mortem (Rom. 6, 5; Gal. 2, 19), per eius crucem nobis crucifixum esse mundum et nos mundo (Gal. 6, 14), nos illi commortuos esse (Col. 3, 3), ad exprimendum mortis eius exemplum duntaxat nos adhortatur; sed hanc illi inesse efficaciam declarat, quae in Christianis omnibus apparere debeat, nisi velint mortem ipsam inutilem reddere et infructuosam. Proinde duplex in morte sepulturaque Christi beneficium nobis fruendum proponitur: liberatio a morte *cui mancipati eramus* et carnis nostrae mortificatio.

1) *Puncta vocalia hic et infra absunt in edd. authenticis. Ed.* 1561. 8. *literas rabbinicas adhibet. Edd.* 1576. 1585 *et Thol. literis latinis scribunt.*

8. *Nec vero descensum ad inferos omittere convenit, in quo ad redemptionis effectum non parum est momenti.* Quanquam *enim* ex veterum scriptis particulam, *quae legitur in symbolo*, apparet non adeo fuisse olim in ecclesiis usitatam, *in tractanda tamen doctrinae summa locum ei dari necesse est*, utpote quae rei maximae *utile ac minime spernendum* mysterium continet. Sunt quidem et ex veteribus nonnulli, qui eam non praetermittant. Unde coniicere licet, post aliquantum temporis insertam non protinus sed sensim ecclesiis insuevisse. Id certe extra controversiam est, ex communi piorum omnium sensu fuisse desumptam; quando nemo est patrum, qui non in suis scriptis descensum Christi ad inferos commemoret, tametsi interpretatione diversa. Verum aut a quibus, aut quo primum tempore inserta fuerit, parum ad rem attinet. Potius hoc in symbolo animadvertendum, ut plena et numeris omnibus absoluta fidei summa nobis *constet*, in quam nihil ingeratur nisi ex purissimo Dei verbo petitum. *Si quos porro impedit morositas ne in symbolum admittant, mox tamen planum fiet* tanti interesse ad redemptionis nostrae *summam, ut ea praeterita multum ex mortis Christi fructu depereat.* Sunt etiam rursum qui opinentur, non aliquid novum hic dici, sed aliis verbis repeti, quod prius de sepultura dictum fuerat; quandoquidem inferni vocabulum saepius in scripturis pro sepulcro *ponatur.* Quod de verbi significatione obtendunt, verum esse concedo, non raro pro sepulcro accipi infernum; sed eorum opinioni rationes duae repugnant, quibus ego facile adducor ut ab illis dissentiam. Quantae enim oscitantiae fuisset, rem minime difficilem, verbis expeditis et claris demonstratam, obscuriore deinde verborum complexu indicare magis quam declarare? Nam quoties loquutiones duae rem eandem exprimentes simul connectuntur, posteriorem esse prioris exegesin convenit. At vero qualis erit ista exegesis, si quis ita loquatur: quod Christus sepultus esse dicitur, significat ad inferos descendisse? Deinde non est verisimile, irrepere potuisse superfluam eiusmodi battologiam in compendium hoc, ubi summatim, quam fieri potest paucissimis verbis, praecipua fidei capita notantur. Nec dubito quin mihi facile assentiantur quicunque rem ipsam paulo diligentius expenderint.

9. [1]) *Alii secus interpretantur, quod Christus descenderit ad animas patrum, qui sub lege mortui erant, ut nuntium peractae redemptionis perferret, ac erueret eas ex carcere, ubi inclusae tenebantur; et huc perperam trahunt testimonia ex Psalmo* (107, 16), *quod portas aereas et vectes ferreos fregerit. Item ex Zacharia* (9, 11), *quod redemerit vinctos e puteo in quo non erat aqua. Verum, quum Psalmus eorum liberationes praedicet, qui in longinquis regionibus capti in vincula coniiciuntur; Zacharias autem profundo et arido puteo vel abysso comparet cladem babylonicam in qua demersus erat populus, et simul doceat, totius ecclesiae salutem esse exitum a profundis inferis: nescio qui factum sit ut posteritas locum putaret esse subterraneum, cui affinxit nomen limbi. Sed haec fabula tametsi magnos autores habet, et hodie quoque a multis serio pro veritate defenditur, nihil tamen quam fabula est. Nam concludere in carcere mortuorum animas puerile est: Christi autem animam illuc descendere ut eas manumitteret, quid opus fuit? Libenter equidem fateor, Christum ipsis illuxisse virtute sui spiritus: ut gratiam quam spe gustaverant duntaxat, mundo fuisse tunc exhibitam agnoscerent. Et probabili ratione huc aptari potest Petri locus* (1 Petr. 3, 19), *ubi dicit Christum venisse, ac praedicasse spiritibus qui in specula erant (carcerem vertunt communiter). Nam et contextus eo nos ducit, fideles, qui ante id tempus defuncti fuerant, consortes fuisse eiusdem nobiscum gratiae; quia vim mortis inde amplificat, quod ad mortuos usque penetraverit, dum piae animae eius visitationis, quam sollicite exspectaverant praesenti aspectu sunt potitae; contra, reprobis clarius patuit se excludi ab omni salute. Quod autem Petrus non tam distincte loquitur, non ita accipiendum est quasi nullo discrimine pios simul et impios permisceat; sed tantum docere vult communem utrisque fuisse mortis Christi sensum.*

10. *Verum de Christi descensu ad inferos, seposita ratione symboli*, certior expositio quaerenda est. Et nobis ex Dei verbo constat, non modo sancta et pia, sed plena quoque eximiae consolationis. Nihil actum erat si corporea tantum morte defunctus fuisset Christus; sed operae simul pretium erat ut divinae ultionis severitatem sentiret: quo et irae ipsius intercederet, et satisfaceret iusto iudicio. Unde etiam eum oportuit cum inferorum copiis aeternaeque mortis horrore, quasi consertis manibus, luctari. Correctionem pacis nostrae illi impositam fuisse ex propheta (Ies. 53, 5) *nuper retulimus*, fuisse propter scelera nostra a patre percussum, attritum propter nostras infirmitates. Quibus significat, in locum *sceleratorum* sponsorem, vadem, adeoque instar rei submissum, qui dependeret ac persolveret omnes, quae ab illis expetendae erant, poenas; uno hoc duntaxat excepto, quod doloribus mortis non poterat detineri (Act. 2, 24). Ergo si ad inferos descendisse dicitur, nihil mirum est, quum eam mortem pertulerit, quae sceleratis ab irato Deo infligitur. *Ac nimis frivola, adeoque ridicula est eorum exceptio, qui dicunt hoc modo perverti ordinem: quia absurdum est sepulturae subiici quod praecessit. Ubi enim quae in hominum conspectu passus est Chri-*

1) *Haec non absunt ab edit. praecedente* (*Cap. VII.* §. 27) *sed hic omnino mutata apparent.*

stus exposita fuerunt, opportune subiicitur invisibile illud et incomprehensibile iudicium quod coram Deo sustinuit: ut sciamus non modo corpus Christi in pretium redemptionis fuisse traditum; sed aliud maius et excellentius pretium fuisse, quod diros in anima cruciatus damnati ac perditi hominis pertulerit.

11. *Hoc sensu dicit Petrus Christum resurrexisse solutis mortis doloribus, a quibus impossibile erat ipsum teneri, vel superari. Non simpliciter nominat mortem; sed filium Dei implicitum fuisse doloribus exprimit, quos parit maledictio et ira Dei: quae origo mortis est. Quantulum enim fuisset, secure et quasi per lusum prodire ad subeundam mortem? Hoc vero immensae misericordiae verum fuit specimen, mortem quam tantopere horrebat, non refugere. Nec dubium est, quin idem docere velit apostolus in epistola ad Hebraeos, ubi scribit* (5, 7), *Christum a suo metu fuisse exauditum (reverentiam alii vertunt vel pietatem, sed quam parum apte, res ipsa evincit, et ipsa etiam loquendi forma). Christus ergo cum lacrymis et clamore valido orans a metu suo exauditur; non ut a morte sit immunis, sed ne absorbeatur ut peccator: quia illic personam nostram gerebat. Et certe nulla fingi potest magis formidabilis* abyssus, quam sentire te a Deo derelictum et alienatum: et quum invocaveris non exaudiri: perinde ac si in tuam perniciem ipse conspirasset. Eo Christum videmus fuisse deiectum ut coactus fuerit, urgente angustia, exclamare: Deus meus, Deus meus, ut quid me dereliquisti (Psal. 22, 2; Matth. 27, 46)? Quod enim nonnulli volunt, ex aliorum potius opinione quam ex suo sensu sic loquutum fuisse, nequaquam probabile est; quum ex intimi animi angore deductam fuisse vocem constet. Neque tamen innuimus Deum fuisse unquam illi vel adversarium vel iratum. Quomodo enim dilecto filio, in quo animus eius acquievit, irasceretur? aut quomodo Christus patrem aliis sua intercessione placaret, quem infensum haberet ipse sibi? Sed hoc nos dicimus, divinae severitatis gravitatem eum sustinuisse, quoniam manu Dei percussus et afflictus, omnia irati et punientis Dei signa expertus est. Proinde Hilarius[1]) eo descensu hoc nos esse consequutos ratiocinatur, ut mors perempta sit. Nec aliis locis a nostra sententia abludit; ut quum ait, crux, mors, inferi, nostra vita sunt. Item alibi: filius Dei in infernis est; sed homo refertur ad coelum. *Et quid privati hominis testimonium cito, quum idem apostolus* (Hebr. 2, 15) *asserat, hunc victoriae fructum commemorans, quod liberati fuerint, qui metu mortis per totam vitam obnoxii erant servituti? Vincere ergo metum oportuit, qui naturaliter cunctos mortales assidue angit ac urget; quod fieri non potuit nisi pugnando. Porro fuisse non vulgarem aut levi de causa conceptum moerorem, mox clarius patebit.* Ita cum diaboli potestate, cum mortis horrore, cum inferorum doloribus manum conserendo, factum est ut et referret de illis victoriam et triumphum ageret, ne iam in morte ea formidemus, quae princeps noster deglutivit.

12. *Hic nebulones quidam, licet indocti, malitia tamen magis quam inscitia impulsi, clamitant me atrocem facere Christo iniuriam: quia minime consentaneum fuerit eum de animae salute timere. Deinde calumniam durius exagitant, me desperationem adscribere filio Dei, quae fidei contraria sit. Primum de metu pavoreque Christi, quem tam aperte praedicant evangelistae, controversia ab his improbe movetur. Nam antequam instaret tempus mortis, turbatus est spiritu, et affectus moerore; in ipso vero congressu coepit expavescere vehementius. Simulationem si fuisse dicant, nimis putidum est effugium. Confidenter ergo (ut vere docet Ambrosius) profiteri Christi tristitiam convenit, nisi nos crucis pudeat. Et sane nisi poenae fuisset particeps anima, corporibus tantum fuisset redemptor. Luctari autem oportuit ut erigeret, qui prostrati iacebant; adeoque nihil inde coelesti eius gloriae decedit, ut in hac parte refulgeat bonitas nunquam satis laudata, quod infirmitates nostras in se suscipere gravatus non est. Unde etiam solatium illud anxietatum et dolorum, quod nobis proponit apostolus* (Hebr. 4, 15), *mediatorem hunc expertum esse nostras infirmitates, ut ad succurrendum miseris propensior sit. Obtendunt, quod vitiosum per se est, indigne Christo tribui. Quasi vero supra spiritum Dei sapiant, qui haec duo simul conciliat, Christum fuisse tentatum per omnia sicut nos, et tamen absque peccato. Non est igitur cur nos terreat infirmitas Christi, cui ut se subiiceret, non violentia aut necessitate coactus, sed mero amore nostri, misericordiaque inductus est. Quidquid autem sponte passus est pro nobis, nihil ex eius minuit virtute. In uno autem falluntur isti obtrectatores, quod infirmitatem in Christo omni vitio labeque puram et vacuam non agnoscunt; quia se intra obedientiae fines continuit. Nam quia moderatio in naturae nostrae depravatione conspici non potest, ubi omnes affectus turbido impetu modum excedunt, hac ulna perperam metiuntur filium Dei. At quum integer esset, in cunctis eius affectibus viguit moderatio, quae excessum cohiberet. Unde nobis in dolore, metu et formidine similis esse potuit, ut tamen hac nota differret. Convicti ad aliud tandem cavillum transsiliunt: quamvis mortem timuerit Christus, maledictionem et iram Dei, a qua se tutum esse noverat, non timuisse. Sed expendant pii lectores, quam honorificum hoc sit Christo, molliorem ac magis meticulosum fuisse, quam plerosque gregarios homines. Contumaciter ad mortem properant latrones aliique malefici; eam multi alto animo despiciunt, alii placide eam obeunt. Eius horrore filium Dei fuisse perculsum et*

1) Hil. de trinit. l. 2, 24 et 3, 15.

prope attonitum, cuius fuisset constantiae vel magnitudinis? Quod enim prodigiosum censeri vulgo posset, de eo refertur, prae vehementia cruciatus guttas sanguinis ex eius facie fluxisse. Neque vero spectaculum hoc praebuit aliorum oculis, quum in arcano recessu gemitus suos ad patrem dirigeret. Et dubitationem eximit quod angelos, qui insolita consolatione eum erigerent, e coelo descendere necesse fuit. Quam pudenda, ut dixi, fuisset haec mollities, eo usque torqueri ob communis mortis formidinem, ut sanguineo sudore difflueret, neque posset recreari nisi angelorum conspectu? Quid? illa precatio ter repetita: pater, si fieri potest, transeat a me calix iste (Matth. 26, 39), *annon ex incredibili amaritudine animi profecta, ostendit asperius et magis arduum fuisse Christo certamen quam cum morte communi? Unde apparet nugatores istos, cum quibus disputo, audacter garrire de rebus incognitis; quia nunquam serio reputarunt, quid sit aut valeat nos redemptos esse a Dei iudicio. Atqui haec nostra sapientia est, probe sentire quanti constiterit Dei filio nostra salus. Si nunc roget quispiam an tunc descenderit Christus ad inferos quum mortem deprecatus est: respondeo hoc fuisse exordium, unde colligi potest quam diros et horribiles cruciatus perpessus fuerit, quum se ad tribunal Dei reum stare cognosceret nostra causa. Quanquam autem sese ad momentum occultavit divina vis spiritus, ut locum infirmitati carnis cederet, sciendum tamen est talem fuisse tentationem ex doloris et metus sensu, quae cum fide non pugnaret. Et hoc modo impletum est quod habetur in concione Petri* (Act. 2, 24), *non potuisse eum teneri a doloribus mortis: quia se quasi derelictum a Deo sentiens, ne tantillum quidem deflexit a bonitatis eius fiducia. Quod docet celebris illa invocatio, in qua prae doloris vehementia clamavit* (Matth. 27, 46)*: Deus meus, Deus meus, ut quid dereliquisti me? Nam etsi supra modum angitur, non tamen desinit vocare Deum suum, a quo se derelictum exclamat. Porro hinc refellitur tam Apollinaris error, quam eorum qui Monothelitae dicti sunt. Ille Christo fingebat spiritum aeternum fuisse animae vice, ut tantum esset dimidius homo. Quasi vero expiare peccata nostra potuerit nisi patri obediendo. Ubi autem affectus aut voluntas obedientiae nisi in anima? quam ideo turbatam fuisse scimus, ut nostrae, trepidatione discussa, pacem et quietem obtineant. Ad haec, contra Monothelitas, videmus ut nunc secundum hominem noluerit, quod volebat secundum divinam naturam. Omitto quod metum, de quo loquuti sumus, contrario affectu subigat. Neque enim obscura est illa repugnantiae species: pater libera me ex hac hora; sed propterea veni in horam hanc: pater clarifica nomen tuum* (Ioann. 12, 27. 28). *In qua tamen perplexitate nulla fuit intemperies, qualis in nobis cernitur dum maxime nitimur ad nos domandos.*

13. *Sequitur a mortuis resurrectio, sine qua mutilum esset quod hactenus diximus.* Quando enim in cruce, morte et sepultura Christi nonnisi infirmitas apparet, transsilienda sunt illa omnia fidei, ut pleno robore instruatur. Proinde tametsi in eius morte habemus solidum salutis complementum, quia per eam et Deo reconciliati sumus, et iusto eius iudicio satisfactum, et maledictio sublata, et persoluta est poena: dicimur tamen non per mortem, sed per resurrectionem regenerati in spem vivam (1 Petr. 1, 3); quia ut ille resurgendo victor mortis emersit, ita fidei nostrae victoria in ipsa demum consistit resurrectione. Quale hoc sit, melius Pauli verbis exprimitur. Mortuum enim dicit (Rom. 4, 25) propter peccata nostra, suscitatum propter nostram iustificationem; ac si diceret, morte eius sublatum peccatum, resurrectione instauratam restitutamque iustitiam. Quomodo enim moriendo liberare nos a morte poterat, si morti ipse succubuisset? quomodo comparasset nobis victoriam, si in certamine defecisset? Quare sic salutis nostrae materiam inter Christi mortem et resurrectionem partimur, quod per illam peccatum abolitum et mors exstincta, per hanc iustitia reparata et erecta vita: sic tamen ut huius beneficio vim efficaciamque suam illa nobis proferat. *Itaque Paulus in ipsa resurrectione declaratum fuisse filium Dei asserit* (Rom. 1, 4)*: quia tunc demum exseruit coelestem potentiam, quae et clarum divinitatis eius speculum est, et stabilis fidei nostrae fultura. Sicuti etiam alibi docet* (2 Cor. 13, 4) *passum fuisse pro infirmitate carnis, resurrexisse autem ex virtute spiritus. Eodem sensu alibi de perfectione disserens: ut cognoscam illum, inquit* (Phil. 3, 10), *et potentiam resurrectionis illius. Continuo tamen post societatem cum morte annectit. Cui aptissime congruit illud Petri* (1 Petr. 1, 21), *Deum suscitasse eum a mortuis, et dedisse illi gloriam, ut fides et spes nostra esset in Deo. Non quod fides morte suffulta vacillet, sed quia virtus Dei, quae sub fide nos custodit, in ipsa maxime resurrectione sese aperit. Proinde meminerimus, quoties solius mortis fit mentio, simul comprehendi quod proprium est resurrectionis; parem quoque synecdochen esse in voce resurrectionis, quoties seorsum a morte ponitur: ut secum trahat quod peculiariter morti convenit. Sed quia resurgendo palmam adeptus est, ut fieret resurrectio et vita, merito contendit Paulus* (1 Cor. 15, 17) *abolitam esse fidem, et inane fallaxque evangelium, nisi Christi resurrectio cordibus nostris sit infixa. Ideo alibi, postquam in Christi morte adversus damnationis terrores gloriatus est, amplificandi causa addit* (Rom. 8, 34)*: imo idem qui mortuus est resurrexit, et nunc coram Deo pro nobis apparet mediator.* Deinde, quemadmodum ante exposuimus ex communicatione crucis pendere carnis nostrae mortificationem, sic et alterum ex eius resurrectione fructum nos obtinere, illi respondentem, intelligendum

est. Ideo enim, inquit apostolus (Rom. 6, 5), similitudini mortis eius insiti sumus, ut participes resurrectionis in vitae novitate ambulemus. Itaque alibi (Col. 3, 5), ut argumentum ex eo quod Christo sumus commortui deducit, mortificanda esse membra nostra super terram; ita etiam, quia cum Christo surreximus, ex eo infert, quae sursum sunt nobis esse quaerenda, non quae super terram (ibid. 3, 1). Quibus verbis non invitamur duntaxat, exemplo suscitati Christi, ad sectandam vitae novitatem; sed eius fieri virtute docemur ut regeneremur in iustitiam. Tertium quoque ex ea fructum consequimur, quod veluti accepta arrha securi reddimur de nostra ipsorum resurrectione, cuius illam esse certissimam hypostasin constat, *qua de re prolixius disputat 1. Cor. 15.* Obiter autem annotandum est, quod dicitur ex mortuis resurrexisse: qua voce et mortis et resurrectionis veritas exprimitur; ac si diceretur, et eandem, qua caeteri homines naturaliter defunguntur, mortem obiisse, et in eadem, quam mortalem susceperat, carne immortalitatem recepisse.

14. *Resurrectioni non abs re annectitur in coelum ascensus. Etsi enim* gloriam virtutemque suam Christus resurgendo plenius illustrare coepit, deposita iam scilicet *abiecta et ignobili conditione mortalis vitae* et crucis ignominia, sua tamen demum in coelum ascensione regnum suum vere auspicatus est. Quod apostolus ostendit quum docet illum ascendisse ut impleret omnia (Eph. 4, 10). *Ubi in specie repugnantiae admonet pulchrum esse consensum: quia sic a nobis discessit, ut*[1] *praesentia esset utilior, quae in humili carnis domicilio se continebat quantisper in terris versatus est. Itaque Ioannes* (7, 37), *ubi praeclaram illam invitationem retulit: si quis sitit, veniat ad me, etc. subiicit nondum fuisse tunc fidelibus datum spiritum, quia nondum glorificatus erat Iesus. Quod etiam testatus est discipulis ipse Dominus* (Ioann. 16, 7)*: expedit vobis ut abeam; nisi enim abiero, spiritus sanctus non veniet. Corporalis vero absentiae solatium proponit, quod non deseret pupillos, sed iterum ad eos veniet, invisibili quidem modo, sed magis optabili; quia tunc certiore experientia edocti sunt, imperium quo potitur, et quam exercet potentiam non modo ad beate vivendum, sed feliciter quoque moriendum fidelibus sufficere. Et sane* videmus quanto maiorem spiritus sui abundantiam tum effuderit, quanto magnificentius regnum suum promoverit, quanto maiorem potentiam tum in adiuvandis suis, tum in hostibus deiiciendis extulerit. In coelum ergo sublatus corporis sui praesentiam e conspectu nostro sustulit; non ut adesse fidelibus desineret, qui adhuc in terris peregrinarentur, sed ut praesentiore virtute et coelum et terram regeret. Quin potius quod pollicitus est, se futurum nobiscum usque ad consummationem saeculi, id sua hac ascensione praestitit; qua ut corpus supra omnes coelos elevatum est, ita virtus et efficacia ultra omnes coeli ac terrae fines diffusa propagataque est. Hoc Augustini[1]) verbis malo quam meis explicare. Iturus, inquit, per mortem erat Christus ad dexteram patris, unde venturus est ad vivos et mortuos iudicandos; praesentia itidem corporali, secundum sanam doctrinam fideique regulam; nam praesentia spirituali cum eis erat venturus post ascensionem suam. Et alibi[2]) fusius ac clarius: secundum ineffabilem et invisibilem gratiam impletur quod ab eo dictum est (Matth. 28, 20): ecce vobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem saeculi. Secundum carnem vero quam verbum assumpsit, secundum id quod de virgine natus est, secundum id quod a Iudaeis comprehensus est, quod ligno confixus, quod de cruce depositus, quod linteis involutus, quod in sepulcro conditus, quod in resurrectione manifestatus, non semper habebitis me vobiscum. Quare? Quoniam conversatus est secundum corporis praesentiam quadraginta diebus cum discipulis suis, et eis deducentibus videndo, non sequendo, ascendit in coelum, et non est hic (Act. 1, 3. 9): ibi enim sedet ad dexteram patris; et hic est: non enim recessit praesentia maiestatis. Ergo secundum praesentiam maiestatis, semper habemus Christum; secundum praesentiam carnis, recte dictum est discipulis: me autem non semper habebitis. Habuit enim illum ecclesia secundum praesentiam carnis paucis diebus; modo fide tenet, oculis non videt.

15. Quare mox subiicitur, consedisse ad patris dexteram: similitudine scilicet a principibus sumpta, qui suos habent assessores, quibus regendi imperandique vices demandant. Ita Christus, in quo exaltari, et per cuius manum regnare vult pater, in eius dexteram receptus dicitur (Marc. 16, 19; Hebr. 1, 3), ac si diceretur coeli ac terrae dominio inauguratus commissae sibi administrationis possessionem solenniter adiisse. Nec semel adiisse tantum, sed in ea perstare, donec ad iudicium descendat. Sic enim apostolus interpretatur quum ita loquitur (Eph. 1, 20; cf. Phil. 2, 9): constituit illum pater ad dexteram suam supra omnem principatum et potestatem et virtutem et dominationem, et omne nomen quod nominatur non solum in hoc saeculo, sed in futuro; et (1 Cor. 15, 27; Eph. 4, 15): omnia subiecit sub pedibus eius, et ipsum dedit caput ecclesiae supra omnia, etc. Vides quorsum pertineat illa sessio, nempe ut eius maiestatem tum coelestes tum terrenae creaturae suspiciant, manu eius regantur, nutum intueantur, virtuti subiectae sint. Ne-

1) *Sic edd. authenticae. Recc. bene corrigunt:* ut eius discessus esset utilior ea praesentia *caett.*

1) Tract. in Evang. Ioann. 109. 2) Tract. 50.

que aliud volunt apostoli, quum illam toties commemorant (Act. 2, 30 seq. et 3, 21; Hebr. 1, 8); quam ut eius arbitrio permissa esse universa doceant. Quare non recte illi, qui beatitudinem simpliciter designari putant. Porro nihil refert, quod in Actis (7, 56) Stephanus cum stantem se videre testatur, quia non de corporis constitutione, sed imperii maiestate hic agitur; ut sedere nihil aliud sit quam coelesti tribunali praesidere.[1])

16. Hinc multiplicem fructum colligit fides. Siquidem intelligit, Dominum suo in coelum ascensu aditum regni coelestis, qui per Adam praeclusus fuerat, aperuisse. Quando enim in carne nostra quasi nostro nomine eo ingressus est, inde sequitur quod ait apostolus (Eph. 2, 5), nos quodammodo in coelestibus iam in ipso considere, utpote qui coelum non spe nuda exspectemus, sed in capite nostro possideamus. Deinde agnoscit illum non sine magno nostro bono apud patrem residere. Sanctuarium enim non manu factum ingressus, coram facie patris assiduus pro nobis advocatus et intercessor apparet (Hebr. 7, 25 et 9, 11; cf. Rom. 8, 34); eius oculos in suam iustitiam ita convertit, ut a peccatis nostris avertat; eius animum ita nobis reconciliat, ut viam et accessum nobis sternat ad eius thronum sua intercessione; ipsum gratia et clementia replens, qui alioqui miseris peccatoribus plenus horroris futurus erat. Tertio potentiam eius apprehendit, in qua situm est nostrum robur, virtus, opes, et adversus inferos gloriatio. Nam ascendens in coelum, captivam duxit captivitatem (Eph. 4, 8), et spoliatis hostibus locupletavit populum suum, ac quotidie spiritualibus divitiis cumulat. In excelsis ergo sedet, ut transfusa inde ad nos sua virtute in vitam spiritualem nos vivificet, ut spiritu suo sanctificet, ut variis gratiarum dotibus ecclesiam suam exornet, ut protectione sua tutam adversus omnes noxas conservet, ut ferocientes crucis suae ac nostrae salutis hostes manus suae fortitudine coerceat, denique ut omnem teneat potestatem in coelo et in terra: donec inimicos omnes suos, qui etiam nostri sunt, prostraverit, ac ecclesiae suae aedificationem consummarit. *Atqui hic verus est regni eius status, haec potestas quam in eum contulit pater, donec ultimum actum ad vivorum et mortuorum iudicium adveniens compleat.*

17. Non obscura quidem praesentissimae virtutis documenta praebet suis Christus; sed, quia sub carnis humilitate quodammodo in terris delitescit eius regnum, optimo iure vocatur fides ad cogitandam visibilem illam praesentiam quam supremo die manifestabit. Visibili enim forma e coelo descendet qualis ascendere visus est (Act. 1, 11; Matth. 24, 30); ac omnibus apparebit cum ineffabili regni sui maiestate, cum immortalitatis fulgore, cum immensa divinitatis potentia, cum angelorum satellitio. Inde igitur illum iubemur redemptorem exspectare ad diem illum, quo agnos segregabit ab hoedis, electos a reprobis (Matth. 25, 31 seqq.; 1 Thess. 4, 16); nec erit quisquam aut vivorum aut mortuorum, qui iudicium eius effugiat. Ab extremis enim orbis angulis exaudietur tubae clangor, quo ad ipsius tribunal accersentur omnes, tum quos dies ille superstites deprehendet, tum quos iam antea e vivorum consortio mors sustulerit. Sunt qui secus vivorum et mortuorum vocabula hic accipiant; et sane videmus quosdam veterum in particulae istius expositione haesitasse; sed ille sensus, ut planus est et dilucidus, ita symbolo longe convenientior est, quod populariter scriptum esse constat. Neque repugnat quod apostolus asserit, omnibus hominibus constitutum semel mori (Hebr. 9, 27). Nam etsi non morientur naturali modo et ordine, qui ad iudicium ultimum in vita mortali supererunt, mutatio tamen illa quam patientur, quia instar mortis erit, non improprie mors appellatur. Non omnes quidem dormituros certum est, sed immutabuntur omnes (1 Cor. 15, 51). Quid istud est? Interibit et absorbebitur uno momento mortalis eorum vita, et in novam penitus naturam transformabitur. Interitum istum carnis nemo negaverit mortem esse; manet tamen interim verum, quod vivi et mortui ad iudicium citabuntur; quia mortui, qui in Christo sunt, resurgent primi: deinde qui reliqui erunt et superstites obviam Domino cum illis rapientur in aera (1 Thess. 4, 16). Et certe verisimile est hanc particulam ex concione Petri *quam refert Lucas* (Act. 10, 42) desumptam fuisse, et solenni Pauli ad Timotheum obtestatione (2 Tim. 4, 1).

18. Hinc egregia exoritur consolatio, quod penes eum iudicium audimus esse, qui nos sibi in iudicando honoris consortes iam destinavit; tantum abest ut in condemnationem nostram tribunal sit conscensurus. Quomodo enim perderet populum suum clementissimus princeps? quomodo membra sua caput dissiparet? quomodo suos clientes patronus condemnaret? Nam si audet exclamare apostolus, Christo intercedente nullum prodire posse qui condemnet (Rom. 8, 33), multo verius est, Christum ipsum intercessorem non condemnaturum eos quos in fidem clientelamque suam recepit. Non modica certe securitas, quod non ad aliud tribunal sistemur quam redemptoris nostri, a quo salus sit exspectanda;[1]) praeterea, quod ille qui per evangelium nunc aeternam beatitudinem promittit, tunc ratam promissionem iudicando facturus est. Ergo

1) Augustin. de fide et symbolo c. 7 seq.

1) Vide Ambros. libr. 1. de Iac. c. 6.

in hunc finem pater filium honoravit, omne iudicium illi deferendo (Ioann. 5, 22), ut ita conscientiis suorum, terrore iudicii trepidis, consuluerit. *Hactenus symboli apostolici ordinem sequutus sum; quia dum paucis verbis capita redemptionis perstringit, vice tabulae nobis esse potest, in qua distincte et sigillatim perspicimus, quae in Christo attentione digna sunt.* [1]) Apostolicum autem nuncupo, de autore interim minime sollicitus. Apostolis certe magno veterum scriptorum consensu adscribitur: sive quod ab illis in commune conscriptum ac editum existimabant, sive quod compendium istud, ex doctrina per eorum manus tradita bona fide collectum, tali elogio confirmandum censuerunt. Neque vero mihi dubium est, quin a prima statim ecclesiae origine, adeoque ab ipso apostolorum saeculo, instar publicae et omnium calculis receptae confessionis obtinuerit, undecunque tandem initio fuerit profectum. Nec ab uno aliquo privatim fuisse conscriptum verisimile est, quum ab ultima usque memoria sacrosanctae inter pios omnes autoritatis fuisse constet. Quod unice curandum est, id extra controversiam positum habemus, totam in eo fidei nostrae historiam succincte distinctoque ordine recenseri, nihil autem contineri quod solidis scripturae testimoniis non sit consignatum. Quo intellecto, de autore vel anxie laborare, vel cum aliquo digladiari, nihil attinet; nisi cui forte non sufficiat certam habere spiritus sancti veritatem, ut non simul intelligat aut cuius ore enuntiata, aut cuius manu descripta fuerit.

19. [2]) Quando autem totam salutis nostrae summam ac singulas etiam partes videmus in Christo comprehensas, cavendum ne vel minimam portiunculam alio derivemus. Si salus quaeritur, ipso nomine Iesu docemur penes eum esse; si spiritus alia quaelibet dona, in eius unctione reperientur; si fortitudo, in eius dominio; si puritas, in eius conceptione; si indulgentia, in eius nativitate se profert, qua factus est nobis per omnia similis, ut condolescere disceret; si redemptio, in eius passione; si absolutio, in eius damnatione; si maledictionis remissio, in eius cruce; si satisfactio, in eius sacrificio; si purgatio, in eius sanguine; si reconciliatio, in descensu ad inferos; si mortificatio carnis, in eius sepulcro; si vitae novitas, in eius resurrectione; si immortalitas, in eadem; si haereditas regni coelestis, in coeli ingressu; si praesidium, si securitas, si bonorum omnium copia et facultas, in eius regno; si secura iudicii exspectatio, in potestate iudicandi illi tradita. Denique in ipso thesauri omne genus bonorum quum sint, inde ad satietatem hauriantur, non aliunde. Nam qui uno ipso non contenti feruntur huc atque illuc in spes varias, etiamsi in illum praecipue respiciunt, eo tamen ipso rectam viam non tenent, quod aliquam suae cogitationis partem alio deflectunt. Quanquam irrepere diffidentia ista non potest, ubi semel abundantia bonorum eius probe cognita fuerit.

1) *Quae hic sequuntur olim Cap. VI. §. 3. legebantur.*
2) *Textus redit ad Cap. VII. §. 37. ed. praec.*

CAPUT XVII. [1])

Recte et proprie dici Christum nobis promeritum esse gratiam Dei et salutem.

1. *Haec etiam quaestio vice auctarii expedienda est. Sunt enim homines quidam perperam arguti, qui etsi fatentur salutem nos per Christum consequi, nomen tamen meriti audire non sustinent, quo putant obscurari Dei gratiam; atque ita Christum volunt instrumentum esse duntaxat vel ministrum, non autorem vitae vel ducem et principem, sicuti a Petro vocatur* (Act. 3, 15). *Equidem fateor, si quis simpliciter et per se Christum opponere vellet iudicio Dei, non fore merito locum: quia non reperietur in homine dignitas quae possit Deum promereri; imo, ut verissime Augustinus* [2]) *scribit, clarissimum lumen praedestinationis et gratiae ipse est salvator homo Christus Iesus, qui ut hoc esset, nullis operum vel fidei praecedentibus meritis, natura humana quae in illo est comparavit. Respondeatur quaeso, ille homo, ut a verbo patri coaeterno in unitatem personae assumptus filius Dei unigenitus esset, unde hoc meruerit? Appareat igitur in nostro capite ipse fons gratiae, unde secundum uniuscuiusque mensuram per cuncta eius membra se diffundit. Ea gratia quisque ab initio fidei suae fit christianus, qua homo ille ab initio suo factus est Christus. Item alibi:* [3]) *nullum illustrius est praedestinationis exemplum quam ipse mediator. Qui enim hunc fecit ex semine David hominem iustum, qui nunquam esset iniustus, sine ullo merito praecedentis voluntatis eius, ipse ex iniustis facit iustos qui membra sunt illius capitis, et quae sequuntur. Quum ergo de Christi merito agitur, non statuitur in eo principium; sed conscendimus ad Dei ordinationem, quae prima causa est: quia mero beneplacito mediatorem statuit, qui nobis salutem acquireret. Atque* [4]) *ita inscite opponitur Christi meritum misericordiae Dei. Regula enim vulgaris est, quae subalterna sunt, non pugnare; ideoque nihil ob-*

1) *Caput plane novum in quo autor accuratius exponit quae in ed. praeced. Cap. VII. §. 18. obiter tantum attigerat.*
2) Libr. 1. de praedest. sanct. c. 15. 3) De bono persever. cap. ult. 4) *Edd. recc.:* Atqui.

stat quominus gratuita sit hominum iustificatio ex mera Dei misericordia, et simul interveniat Christi meritum, quod Dei misericordiae subiicitur. Nostris autem operibus apte opponitur tam gratuitus Dei favor quam Christi obedientia: suo ordine utrumque. Nam Christus non nisi ex Dei beneplacito quidquam mereri potuit; sed quia ad hoc destinatus erat ut iram Dei sacrificio suo placaret, suaque obedientia deleret transgressiones nostras, in summa, quando ex sola Dei gratia (quae hunc nobis constituit salutis modum) dependet meritum Christi, non minus apte quam illa humanis omnibus iustitiis opponitur.

2. *Haec distinctio colligitur ex plurimis scripturae locis. Ita Deus dilexit mundum ut filium suum unigenitum daret, ut quisquis credit in eum non pereat* (Ioann. 3, 16). *Videmus ut priorem locum teneat Dei dilectio, tanquam summa causa vel origo; sequatur fides in Christum, tanquam causa secunda et propior. Si quis excipiat, Christum non nisi formalem esse causam, magis extenuat eius virtutem quam ferant verba. Nam si fide quae in ipsum recumbit iustitiam consequimur, salutis nostrae materia in eo quaerenda, quod pluribus locis clare probatur. Non quod priores dilexerimus eum, sed ipse nos prior dilexit, ac filium suum misit* ἱλασμὸν *pro peccatis nostris* (1 Ioann. 4, 10). *Clare his verbis demonstratur, Deum, ne quid suo erga nos amori obstaret, reconciliandi modum statuisse in Christo. Ac magnum pondus habet nomen placationis: quia Deus ineffabili quodam modo, quo tempore nos amabat, simul tamen erat infensus nobis, donec reconciliatus est in Christo. Quo pertinent omnes istae sententiae: ipse expiatio est pro peccatis nostris* (ibid. 2, 2); *item: placuit Deo reconciliare per ipsum omnia erga se, pacificans per sanguinem crucis eius per ipsum* (Col. 1, 20), *etc. Item: erat Deus in Christo, mundum sibi reconcilians, non imputans hominibus peccata* (2 Cor. 5, 19). *Item: gratos nos habuit in dilecto filio* (Eph. 1, 6). *Item: ut ambos in unum hominem reconciliaret Deo per crucem* (ibid. 2, 16). *Ratio huius mysterii ex primo ad Ephesios capite petenda est, ubi postquam docuit Paulus nos in Christo fuisse electos, simul addit, nos in eodem gratiam esse adeptos. Quomodo coepit Deus favore suo complecti quos ante conditum mundum dilexerat, nisi quia amorem suum exseruit ubi reconciliatus est Christi sanguine? Nam quia Deus fons est omnis iustitiae, necesse est ut homo, quamdiu peccator est, illum habeat hostem et iudicem. Quare principium amoris est iustitia, qualis a Paulo describitur* (2 Cor. 5, 21), *eum qui peccatum non fecerat, pro nobis peccatum fecit, ut essemus iustitia Dei in ipso. Significat enim, gratuitam iustitiam adeptos Christi sacrificio, ut Deo placeamus, qui natura sumus filii irae, et per peccatum alienati. Caeterum haec distinctio etiam notatur, quoties Dei caritati adiungitur Christi gratia, unde sequitur, eum de suo quod acquisivit, nobis largiri; quia non aliter quadraret seorsum a patre ei adscribi hanc laudem, quod gratia eius sit, et ab ipso proveniat.*

3. *Quod autem vere Christus sua obedientia nobis gratiam apud patrem acquisierit ac promeritus sit, ex pluribus scripturae locis certo et solide colligitur. Nam hoc pro confesso sumo, si pro peccatis nostris Christus satisfecit, si poenam nobis debitam persolvit, si obedientia sua Deum placavit, denique si iustus pro iniustis passus est, iustitia eius partam nobis salutem; quod tantundem valet ac promereri. Atqui teste Paulo* (Rom. 5, 11), *reconciliati sumus, et reconciliationem accepimus per eius mortem. Atqui reconciliatio locum non habet nisi ubi offensio praecessit. Sensus ergo est, Deum cui propter peccatum eramus exosi, morte filii sui placatum fuisse, ut nobis sit propitius. Ac diligenter notanda est quae paulo post sequitur antithesis. Sicut per transgressionem unius peccatores constituti sunt multi, sic et per obedientiam iusti constituuntur multi* (ibid. 5, 19). *Sensus enim est: sicut Adae peccato alienati a Deo sumus et destinati ad interitum, ita Christi obedientia nos in favorem recipi tanquam iustos. Nec futurum verbi tempus praesentem iustitiam excludit; sicut ex contextu apparet. Nam et prius dixerat* χάρισμα *ex multis delictis esse in iustificationem.*

4. *Caeterum quum dicimus Christi merito partam nobis esse gratiam, hoc intelligimus, sanguine eius nos fuisse mundatos, et eius mortem expiationem fuisse pro peccatis. Sanguis eius emundat nos a peccato* (1 Ioann. 1, 7). *Hic sanguis est qui effunditur in remissionem peccatorum* (Luc. 22, 20). *Si hic effectus est fusi sanguinis ut non imputentur nobis peccata, sequitur eo pretio satisfactum esse iudicio Dei. Quo pertinet illud Baptistae: ecce agnus Dei qui tollit peccatum mundi* (Ioann. 1, 29). *Nam omnibus legis sacrificiis Christum opponit, ut impletum in eo solo doceat quod figurae illae monstrarunt. Scimus autem quid passim dicat Moses: expiabitur iniquitas, peccatum delebitur ac remittetur. Denique in veteribus figuris optime docemur quae sit mortis Christi vis et efficacia. Et hanc rem apostolus, dextre sumpto hoc principio, in epistola ad Hebraeos* (9, 22) *explicat, quod remissio absque sanguinis effusione non fiat. Unde colligit, Christum in abolitionem peccati per suum sacrificium semel apparuisse. Item, oblatum esse ut multorum tolleret peccata* (ibid. 12). *Dixerat autem prius, non per sanguinem hircorum aut vitulorum, sed per sanguinem proprium semel intrasse in sancta, aeterna redemptione inventa. Iam dum in hunc modum ratiocinatur: si sanguis vitulae sanctificat secundum carnis puritatem, multo magis sanguine Christi purificari conscientias ab operibus mortuis, facile patet, nimis extenuari Christi gratiam nisi eius sacrificio vim expiandi, placandi et satisfaciendi concedimus: quemadmodum paulo post addit, mediator hic est novi testamenti, ut morte in-*

terveniente in redemptionem praecedentium delictorum quae manebant sub lege, promissionem aeternae haereditatis accipiant qui vocati sunt. Praesertim vero expendere convenit analogiam quae a Paulo describitur, quod pro nobis factus sit maledictio, etc. (Gal. 3, 13). *Supervacuum enim, adeoque absurdum fuit, onerari Christum maledictione, nisi ut, quod alii debebant persolvens, iustitiam illis acquireret. Clarum est etiam Iesaiae* (53, 5) *testimonium, quod castigatio pacis nostrae Christo imposita fuit, et livore eius nobis obtigit sanitas. Nisi enim satisfecisset pro peccatis nostris Christus, non diceretur placasse Deum poena, cui eramus obnoxii, in se recepta, cui respondet quod ibidem sequitur, propter scelus populi mei percussi eum. Accedat etiam Petri interpretatio* (1 Petr. 2, 24), *quae nihil ambiguum relinquet, quod peccata nostra portaverit super lignum. Onus enim damnationis, quo levati sumus, dicit in Christum esse reiectum.*

5. *Nec obscure pronuntiant apostoli pretium solvisse, quo nos a reatu mortis redimeret. Iustificati gratia ipsius per redemptionem quae est in Christo, quem posuit Deus ἱλαστήριον per fidem quae est in sanguine eius. Gratiam Dei in hoc commendat Paulus* (Rom. 3, 24), *quia redemptionis pretium dedit in Christi morte; deinde iubet nos confugere ad eius sanguinem, ut iustitiam adepti coram Dei iudicio securi stemus. Idem valet istud Petri* (1 Petr. 1, 18)*: redempti non auro et argento, sed pretioso sanguine agni immaculati. Neque enim congrueret antithesis nisi pro peccatis satisfactum esset hoc pretio, qua ratione Paulus dicit nos pretiose emptos esse* (1 Cor. 6, 20). *Non staret etiam alterum eius dictum* (1 Tim. 2, 5), *unus mediator qui se dedit ἀντίλυτρον, nisi reiecta in eum esset poena quam meriti eramus. Ideo idem apostolus redemptionem in sanguine Christi definit remissionem peccatorum* (Col. 1, 14), *ac si diceret, iustificari nos vel absolvi coram Deo, quia sanguis ille in satisfactionem respondet. Cui et alter locus consonat, deletum fuisse in cruce chirographum quod erat contrarium nobis* (ibid. 2, 14). *Solutio enim vel compensatio notatur quae nos a reatu absolvit. Magnum et his verbis Pauli subest pondus: si iustificamur ex operibus legis, ergo gratis Christus mortuus est* (Gal. 2, 21). *Nam hinc colligimus, a Christo petendum esse, quod lex conferret si quis eam impleat; vel (quod idem est) nos consequi per Christi gratiam quod Deus operibus nostris in lege promisit: qui fecerit haec, vivet in ipsis* (Levit. 18, 5). *Quod non minus clare in concione Antiochiae habita confirmat* (Act. 13, 38), *credendo in Christum iustificari nos asserens ab omnibus a quibus non potuimus in lege Mosis iustificari. Nam si observatio legis iustitia est, quis neget Christum, dum hoc onere in se suscepto nos Deo perinde conciliat ac si essemus legis observatores, favorem nobis promeritum? Eodem spectat quod postea ad Galatas* (4, 4) *tradit: Deus filium suum misit legi subiectum, ut eos qui sub lege erant redimeret. Quorsum enim subiectio ista, nisi quod iustitiam nobis peperit, suscipiens praestandum cui nos solvendo non eramus? Hinc illa iustitiae imputatio sine operibus, de qua Paulus disserit* (Rom. 4, 5)*: quia scilicet accepta nobis fertur quae in solo Christo reperta fuit iustitia. Nec certe alia de causa vocatur caro Christi cibus noster* (Ioann. 6, 55), *nisi quia in eo reperimus vitae substantiam. Ea porro vis non aliunde provenit, nisi quia in iustitiae nostrae pretium crucifixus fuit Dei filius. Sicut dicit Paulus* (Eph. 5, 2), *quod se ipsum tradiderit sacrificium in odorem bonae fragrantiae. Et alibi: mortuus est propter peccata nostra; resurrexit propter iustificationem nostram* (Rom. 4, 25). *Inde conficitur, non modo per Christum salutem nobis datam esse, sed patrem nobis eius gratia nunc esse propitium. Nam solide in eo impleri non dubium est, quod per Iesaiam sub figura pronuntiat Deus: propter me faciam, et propter Davidem servum meum* (Ies. 37, 35). *Cuius rei optimus testis est apostolus quum dicit: remittuntur vobis peccata propter nomen eius* (1 Ioann. 2, 12). *Nam etsi non exprimitur Christi nomen, Ioannes tamen suo more sub pronomine αὐτὸς eum designat. Quo etiam sensu pronuntiat Dominus: sicuti ego vivo propter patrem, ita et vos vivetis propter me* (Ioann. 6, 57). *Cui respondet quod dicit Paulus* (Phil. 1, 29)*: vobis datum est propter Christum, ὑπὲρ Χριστοῦ, non solum ut in eum credatis, sed etiam ut pro eo patiamini.*

6. *Quaerere vero an sibi ipse meruerit (quod faciunt Lombardus*[1]*) et Scholastici) non minus stulta est curiositas quam temeraria definitio ubi hoc idem asserunt. Quid enim opus fuit descendere unicum Dei filium ut sibi acquireret quidquam novi? Et consilium suum exponens Deus omnem dubitationem eximit. Non enim filii utilitati consuluisse dicitur* (Rom. 8, 32) *pater in eius meritis, sed eum tradidisse in mortem, neque ei pepercisse, quia mundum diligeret. Et notandae sunt loquutiones propheticae: puer natus est nobis* (Ies. 9, 6)*; item: exsulta filia Sion, ecce rex tuus venit tibi* (Zach. 9, 9). *Frigeret etiam alioqui confirmatio illa amoris, quam Paulus commendat, quod Christus pro inimicis mortem subierit* (Rom. 5, 10). *Inde enim colligimus rationem sui non habuisse; idque clare affirmat, dicens: pro illis sanctifico me ipsum* (Ioann. 17, 19). *Se enim sibi nihil acquirere testatur, qui fructum sanctitatis suae in alios transfert. Et certe hoc maxime dignum observatu quod Christus, ut se totum addiceret*

---

1) Libr. 3. sent. dist. 18.

in salutem nostram, quodammodo sui oblitus est. Praepostere vero huc trahunt Pauli testimonium: propterea exaltavit illum pater, et dedit illi nomen (Phil. 2, 9), *etc. Quibus enim meritis assequi potuit homo, ut iudex esset mundi, caput angelorum, atque ut potiretur summo Dei imperio, atque in eo resideret maiestas illa cuius millesimam partem cunctae hominum et angelorum virtutes attingere nequeunt? Sed facilis et plena solutio est, Paulum illic non disserere de causa exaltationis Christi, sed consequentiam duntaxat ostendere ut nobis esset exemplo, nec omnino aliud voluit quam quod alibi dicitur, oportuisse Christum pati, et ita intrare in gloriam patris* (Luc. 24, 26).

INSTITUTIONIS CHRISTIANAE RELIGIONIS

LIBER TERTIUS.

DE MODO PERCIPIENDAE CHRISTI GRATIAE,

ET QUI INDE FRUCTUS NOBIS PROVENIANT, ET QUI EFFECTUS CONSEQUANTUR.

CAPUT I. [1]

Quae de Christo dicta sunt, nobis prodesse, arcana operatione spiritus.

1. *Nunc videndum quomodo ad nos perveniant quae pater filio unigenito contulit bona, non in privatum usum, sed ut inopes egenosque locupletaret. Ac primo habendum est, quamdiu extra nos est Christus et ab eo sumus separati, quidquid in salutem humani generis passus est ac fecit, nobis esse inutile nulliusque momenti. Ergo ut nobiscum quae a patre accepit communicet, nostrum fieri et in nobis habitare oportet. Ideo et caput nostrum vocatur, et primogenitus inter multos fratres* (Eph. 4, 15; Rom. 8, 29)*; nos etiam vicissim dicimur in ipsum inseri, et eum induere* (Rom. 11, 17; Gal. 3, 27)*: quia nihil ad nos, ut dixi, quaecumque possidet, donec cum ipso in unum coalescimus. Etsi autem verum est hoc fide nos consequi, quando tamen videmus non omnes promiscue amplecti Christi communicationem, quae per evangelium offertur, altius conscendere ipsa ratio nos docet, ac de arcana spiritus efficacia inquirere, qua fit ut Christo bonisque eius omnibus fruamur. Disserui ante de aeterna spiritus deitate et essentia; nunc speciali hoc capite contenti simus, Christum ita in aqua et sanguine venisse, ut de eo testificetur spiritus, ne salus per hunc parta nobis effluat. Quemadmodum enim tres citantur in coelo testes, pater, sermo et spiritus, ita etiam tres in terra, aqua, sanguis et spiritus* (1 Ioann. 5, 7. 8)*. Neque frustra repetitur spiritus testimonium, quod sentimus cordibus nostris sigilli vice insculptum esse. Unde fit ut ablutionem et sacrificium Christi obsignet. Qua ratione etiam dicit Petrus* (1 Petr. 1, 2) *fideles electos esse in sanctificatione spiritus, in obedientiam et aspersionem sanguinis Christi. Quibus verbis admonet, ne irrita sit sacri illius sanguinis effusio, arcana spiritus irrigatione animas nostras eo purgari. Qua ratione etiam Paulus, de purgatione et iustificatione verba faciens, dicit* (1 Cor. 6, 11) *nos fieri utriusque compotes in nomine Iesu Christi et spiritu Dei nostri. Huc summa redit, spiritum sanctum vinculum esse, quo nos sibi efficaciter devincit Christus. Quo etiam pertinent quae proximo libro de eius unctione docuimus.*

2. *Verum, quo res apprime digna cognitu certius liqueat, tenendum est Christum peculiari modo spiritu sancto venisse instructum: nempe ut a mundo nos segregaret, ac in spem colligeret aeternae haereditatis. Hinc spiritus sanctificationis dicitur, quia non virtute tantum generali quae conspicitur tam in humano genere quam in reliquis animantibus, nos vegetat et fovet, sed radix ac semen est coelestis vitae in nobis. Itaque hoc maxime elogio Christi regnum commendant prophetae, quod uberior spiritus affluentia tunc floreret. Insignis prae aliis est Ioelis locus* (3, 1)*: effundam in illa die de spiritu meo super omnem carnem. Etsi enim videtur dona spiritus restringere propheta ad munus prophetandi, sub figura tamen significat, Deum illustratione spiritus sui facturum sibi discipulos, qui prius expertes et vacui fuerant coelestis doctrinae. Porro, quia Deus pater propter filium suum spiritu sancto nos donat, et tamen apud eum totam plenitu-*

1) *De spiritu sancto brevius egerat editionis praecedentis Cap. VII.* §. 38. 39. *unde nonnullis suppressis, plurimis additis, paucissima huc transtulit autor.*

dinem deposuit, ut suae liberalitatis minister esset ac dispensator, nunc patris, nunc filii spiritus vocatur. Vos, inquit Paulus (Rom. 8, 9), *non estis in carne, sed in spiritu, si quidem spiritus Dei habitat in vobis; quod si quis spiritum Christi non habet, hic non est eius. Inde vero spem facit plenae renovationis, quod is, qui suscitavit Christum a mortuis, vivificabit mortalia corpora nostra propter spiritum eius habitantem in nobis* (ibid. v. 11). *Nihil enim absurdi est, patri adscribi donorum suorum laudem quorum est autor, et tamen Christo, apud quem deposita sunt spiritus dona quae suis largiatur, easdem adscribi partes. Ideo cunctos sitientes ad se invitat ut bibant* (Ioann. 7, 37). *Et Paulus docet* (Eph. 4, 7) *singulis distribui spiritum pro mensura donationis Christi. Ac sciendum est spiritum Christi dici, non modo quatenus aeternus sermo Dei est eodem spiritu cum patre coniunctus, sed secundum mediatoris quoque personam: quia nisi hac virtute praeditus, frustra ad nos venisset. Quo sensu vocatur* (1 Cor. 15, 45) *secundus Adam e coelo datus in spiritum vivificantem. Ubi Paulus singularem quam suis vitam inspirat filius Dei, ut secum unum sint, comparat cum vita animali quae reprobis etiam communis est. Similiter* (2 Cor. 13, 13) *ubi optat Christi gratiam et Dei caritatem fidelibus, simul annectit communicationem spiritus, sine qua nec paternum Dei favorem, nec Christi beneficentiam quisquam gustabit. Sicut etiam alibi* (Rom. 5, 5) *dicit: caritas Dei effusa est in corda nostra per spiritum sanctum, qui datus est nobis.*

3. *Atque hic notare expediet quibus elogiis spiritum insigniat scriptura, ubi de exordio totaque instauratione salutis nostrae agitur. Primo vocatur spiritus adoptionis* (Rom. 8, 15; Gal. 4, 6)*: quia nobis testis est gratuitae Dei benevolentiae qua nos Deus pater in dilecto unigenito complexus est, ut nobis esset in patrem, nosque ad precandi fiduciam animat, imo verba dictat, ut intrepide clamemus abba pater. Eadem ratione dicitur arrhabo et sigillum nostrae haereditatis* (2 Cor. 1, 22)*: quia in mundo peregrinantes et mortuis similes e coelo ita vivificat, ut certi simus sub fideli Dei custodia salutem nostram in tuto esse; unde et vita esse dicitur propter iustitiam* (Rom. 8, 10). *Quoniam vero arcana* sua irrigatione ad germina iustitiae proferenda nos foecundat, vocatur saepius aqua, ut apud Iesaiam (55, 1): omnes sitientes venite ad aquas. Item (ibid. 44, 3): effundam spiritum meum super sitientem et flumina super aridam. Quibus respondet Christi sententia *quam nuper adduxi:* si quis sitit, veniat ad me (Ioann. 7, 37). Quanquam interdum a purgandi mundandique energia sic nuncupatur, ut apud Ezechielem (36, 25), ubi Dominus aquas mundas promittit quibus populum suum *a sordibus abluet. Quoniam vero* gratiae suae liquore perfusos in vitae vigorem *restituit ac* fovet, inde nomen obtinet olei et unctionis (1 Ioann. 2, 20. 27). *Rursum quia* concupiscentiae nostrae vitia assidue excoquendo et exurendo corda nostra incendit amore *Dei et studio pietatis*, ab hoc quoque effectu merito ignis appellatur (Luc. 3, 16). Denique *nobis describitur quasi fons* (Ioann. 4, 14), *unde ad nos manant coelestes omnes divitiae: vel Dei manus* (Act. 11, 21), *qua suam potentiam exercet: quia* virtutis suae afflatu divinam nobis vitam sic inspirat, ut non iam agamur ipsi a nobis, sed eius actione ac motu regamur, ut si qua sunt in nobis bona, fructus sint gratiae ipsius, nostrae vero sine ipso dotes, mentis sint tenebrae cordisque perversitas. *Hoc quidem iam clare expositum est, donec intentae sint in spiritum mentes nostrae, Christum iacere quodammodo otiosum: quia frigide eum extra nos, adeoque procul a nobis speculamur. Scimus autem non aliis prodesse nisi quorum est caput et primogenitus inter fratres, qui denique eum induerunt. Facit sola haec coniunctio, ne inutiliter, quoad nos, cum salvatoris nomine venerit. Quo spectat sacrum illud coniugium quo efficimur caro de carne eius, et ossa ex ossibus* (Eph. 5, 30), *adeoque unum cum ipso: solo autem spiritu unit se nobiscum. Eiusdem spiritus gratia et virtute efficimur illius membra, ut nos sub se contineat vicissimque illum possideamus.*

4. *Verum quia fides praecipuum est eius opus, ad eam magna ex parte referuntur, quae ad vim eius et operationem exprimendam passim occurrunt: quia non nisi per eam nos in evangelii lumen adducit, sicuti docet Ioannes Baptista,*[1]) *datam esse praerogativam credentibus in Christum ut sint filii Dei, qui non ex carne et sanguine, sed ex Deo nati sunt* (Ioann. 1, 12). *Ubi Deum opponens carni et sanguini, supernaturale esse donum asserit, quod fide recipiant Christum, qui alioqui suae incredulitati dediti manerent. Cui simile est illud Christi responsum* (Matth. 16, 17)*: caro et sanguis non revelavit tibi, sed pater meus qui in coelis est. Quae nunc breviter attingo, quia iam alibi copiose tractavi. Simile est etiam illud Pauli, obsignatos fuisse Ephesios spiritu promissionis sancto* (Eph. 1, 13). *Ostendit enim internum esse doctorem, cuius opera in mentes nostras penetrat salutis promissio, quae alioqui aerem duntaxat vel aures nostras feriret. Similiter ubi Thessalonicenses dicit electos a Deo in sanctificatione spiritus et fide veritatis* (2 Thess. 2, 13)*: quo contextu breviter admonet fidem ipsam non aliunde prodire quam a spiritu. Quod apertius explicat Ioannes: nos scimus quod manet in nobis e spiritu quem nobis dedit. Item: ex hoc cognoscimus in eo nos manere, et ipsum in nobis, quod dedit nobis ex spiritu suo* (1 Ioann. 3, 24 et 4, 13). *Itaque discipulis suis, ut capaces essent coelestis sapientiae, promisit Christus spiritum veritatis, quem mundus non potest capere* (Ioann. 14, 17).

1) *Sic edd. authenticae et proxime sequentes. Prima* 1592 *om.* Baptista.

Et hoc illi proprium munus attribuit, suggerere quae ipse ore docuerat; quia frustra caecis lux se offerret nisi spiritus ille intelligentiae aperiret mentis oculos, ut rite clavem vocare queas qua coelestis regni thesauri nobis reserantur, eiusque illuminationem mentis nostrae aciem ad videndum. Ideo Paulus (2 Cor. 3, 6) *tantopere commendat ministerium spiritus; quia sine profectu clamarent doctores nisi Christus ipse interior magister suo spiritu ad se traheret, qui dati sunt a patre. Ergo sicut in Christi persona reperiri diximus perfectam salutem, ita, ut fiamus eius participes, baptizat nos in spiritu sancto et igni* (Luc. 3, 16), *illuminans nos in evangelii sui fidem, atque ita regenerans ut simus novae creaturae, et profanis sordibus purgatos in sancta Deo templa consecrat.*

CAPUT II. [1]

De fide: ubi et definitio eius ponitur, et explicantur quae habet propria.

1. *Verum haec omnia cognitu facilia erunt, ubi posita fuerit clarior fidei definitio, ut vim eius et naturam teneant lectores. Repetere autem memoria convenit quae ante tradita fuerunt, quum* Deus nobis per legem praescribat, quid agendum sit, si qua in parte lapsi fuerimus, terribile illud quod edicit mortis aeternae iudicium nobis *incumbere.* Rursum, quia non modo arduum, sed prorsus supra vires extraque omnem nostram facultatem est legem implere ut exigit: si nos duntaxat ipsos intuemur, et quae meritis nostris digna sit conditio reputamus, nihil bonae spei esse reliquum, sed a Deo abiectos *sub aeterno interitu iacere.* Hoc *tertio* explicatum fuit unam esse *liberationis* rationem *quae nos a tam misera calamitate eruat: ubi apparet Christus redemptor, per cuius manum coelestis pater, pro sua immensa bonitate et clementia nostri misertus, succurrere nobis voluit: siquidem et solida fide misericordiam hanc amplectimur, et in ipsa constanti spe acquiescimus.* Hoc vero nunc expendere convenit, qualis esse haec fides debeat, per quam regni coelestis possessionem adeunt quicunque adoptati sunt a Deo in filios: quando tantae rei efficiendae non quamlibet opinionem aut etiam persuasionem parem esse constat. Atque eo maiore cura et studio dispicienda est nobis et disquirenda germana fidei proprietas, quo perniciosior hodie est in hac parte multorum hallucinatio. Siquidem bona pars orbis, audito eius nomine, nihil altius concipit quam vulgarem quendam evangelicae historiae assensum. *Imo quum in scholis de fide disputant, Deum eius obiectum simpliciter vocando, evanida speculatione (ut alibi diximus) miseras animas rapiunt transversum magis quam ad scopum dirigant. Nam quum Deus lucem inaccessam habitet, Christum occurrere medium necesse est. Unde et se lumen mundi vocat* (Ioann. 8, 12), *et alibi, viam, veritatem et vitam* (ibid. 14, 6)*: quia ad patrem, qui fons est vitae, nisi per ipsum nemo venit; quia solus patrem cognoscit, deinde fideles quibus eum voluerit patefacere* (Luc. 10, 22). *Secundum hanc rationem Paulus nihil se cognitu eximium ducere asserit praeter Christum* (1 Cor. 2, 2)*; et Actorum vigesimo se praedicasse refert fidem in Christum; et alibi Christum ita loquentem inducit: mittam te inter gentes, ut accipiant remissionem peccatorum et sortem inter sanctos, per fidem quae est in me* (Act. 26, 17). *Et Paulus in eius persona nobis visibilem esse Dei gloriam testatur, vel, quod idem valet, illuminationem cognitionis gloriae Dei in eius facie lucere. Verum quidem est in unum Deum fidem respicere; sed illud quoque addendum est, ut agnoscat quem ille misit Iesum Christum. Quia Deus ipse procul absconditus lateret nisi nos irradiaret fulgor Christi. In hunc finem quidquid habebat pater, apud unigenitum deposuit, ut in eo se patefaceret, ut ipsa bonorum communicatione exprimeret veram gloriae suae imaginem* (2 Cor. 4, 6). *Siquidem ut dictum est, spiritu nos trahi oportere ut ad Christum quaerendum incitemur, ita vicissim monendi sumus invisibilem patrem non alibi, quam in hac imagine quaerendum esse. Qua de re eleganter Augustinus,* [1] *qui de fidei scopo disserens, sciendum esse tradit quo sit eundum et qua; tum continuo post colligit, munitissimam adversus omnes errores viam esse eundem Deum et hominem. Deum enim esse quo tendimus, hominem qua imus: utrumque autem non nisi in Christo inveniri. Nec vero Paulus, dum fidem erga Deum praedicat, in animo habet evertere quod toties inculcat de fide, quae totam suam stabilitatem habet in Christo. Petrus vero aptissime utrumque connectit, dicens per ipsum nos in Deum credere* (1 Petr. 1, 21).

2. [2] *Ergo* hoc malum, ut alia innumera, Scholasticis acceptum referri par est, qui *velut obducto velo Christum texerunt, in cuius intuitum nisi recta intenti simus, per multos labyrinthos semper vagari continget.* Praeterquam *vero* quod caliginosa sua definitione totam vim fidei deterunt *ac fere exinaniunt, commentum fabricarunt, implicitae fidei, quo nomine crassissimam ignorantiam ornantes miserae plebeculae cum magna pernicie illudunt. Imo* (*ut verius et apertius dicam quod res est*) *commentum hoc* veram fidem

---

1) *Huc translatum habes praecedentis editionis Caput V. sed varie auctum et transpositum.*

1) Libr. 11. de civitat. Dei c. 2. 2) *Ad* §. 2 *et* 3. *cf. supra dicti Cap. V.* §. 2. 34. 35.

non modo sepelit, sed penitus destruit. Hoccine credere est, nihil intelligere, modo sensum tuum obedienter ecclesiae submittas? Non in ignoratione, sed in cognitione sita est fides; *atque illa quidem* non Dei modo, sed divinae voluntatis. Nec enim ex eo salutem consequimur, vel quod parati sumus pro vero amplecti quidquid ecclesia praescripserit, vel quod inquirendi cognoscendique provinciam ad ipsam relegamus; sed quando Deum agnoscimus nobis esse propitium patrem, reconciliatione per Christum facta; Christum vero in iustitiam, sanctificationem et vitam nobis esse datum. Hac, inquam, cognitione, non sensus nostri submissione, ingressum in regnum coelorum obtinemus. Nam quum dicit apostolus (Rom. 10, 10), corde credi ad iustitiam, ore confessionem fieri ad salutem, non satis esse indicat si quis implicite credat quod non intelligat, nec etiam inquirat; sed explicitam requirit divinae bonitatis agnitionem, in qua consistit nostra iustitia.

3. Equidem non infitior, qua sumus ignorantia circumsepti, quin plurima nobis implicita nunc sint, et etiam sint futura, donec deposita carnis mole propius ad Dei praesentiam accesserimus; in quibus ipsis nihil magis expediat quam iudicium suspendere, animum autem offirmare ad tenendam cum ecclesia unitatem. Verum hoc praetextu ignorantiam humilitate temperatam fidei nomine insignire, absurdissimum est. Fides enim in Dei et Christi cognitione (Ioann. 17, 3) non in ecclesiae reverentia iacet. Et videmus qualem labyrinthum ista sua implicatione sint fabricati, ut quidvis, nullo cum delectu, dum sub ecclesiae obtruditur titulo, ab imperitis instar oraculi arripiatur, interdum etiam prodigiosissimi errores. Quae inconsiderata facilitas, quum certissimum sit in ruinam praecipitium, ab iis tamen excusatur, quia definite nihil credat, sed apposita conditione, si talis ecclesiae sit fides. Ita in errore veritatem, in caecitate lucem, in ignorantia rectam scientiam teneri fingunt. Quibus refutandis ne longius immoremur, tantum admonemus lectorem ut ipsa cum nostris conferat: ipsa enim veritatis perspicuitas satis expeditam per se refutationem suggeret. *Neque enim apud eos hoc quaeritur, an implicita sit fides multis ignorantiae reliquiis, sed definiunt, rite credere qui in sua inscitia stupent, adeoque sibi indulgent, modo ecclesiae autoritati et iudicio de rebus incognitis assentiantur. Quasi vero scriptura passim non doceat cum fide coniunctam esse intelligentiam.*

4. *Nos vero fidem, quamdiu in mundo peregrinamur, implicitam esse concedimus, non solum quia nos multa adhuc latent, sed quia multis errorum nebulis circumdati non omnia assequimur. Nam perfectissimi cuiusque summa sapientia est proficere, placidaque docilitate longius eniti. Itaque fideles hortatur Paulus* (Phil. 3, 15), *ut si qua de re alii ab aliis dissentiant, exspectent revelationem. Et sane experientia docet, donec carne simus exuti, minus nos assequi quam optandum esset. Ac quotidie legendo in multos obscuros locos incidimus, qui nos ignorantiae coarguunt. Atque hoc fraeno in modestia nos Deus retinet, fidei mensuram singulis assignans, ut optimus etiam quisque doctor ad discendum paratus sit. Ac insignia huius fidei implicitae exempla in Christi discipulis notare licet, antequam plenam illuminationem adepti essent. Videmus quam difficulter rudimenta ipsa gustent, ut haesitent in minimis quibusque, ut a magistri ore pendentes, non tamen multum promoveant. Quin etiam, dum ad monumentum accurrunt mulierum admonitu, resurrectio magistri illis instar somnii est. Quum illis fidei testimonium ante reddiderit Christus, ea prorsus fuisse vacuos dicere fas non est: imo, nisi persuasi fuissent Christum resurrecturum esse, concidisset in illis omne studium. Nec vero superstitio traxit mulieres, ut cadaver hominis exstincti aromatibus condirent de cuius vita nulla spes foret; sed quamvis fidem haberent eius verbis, quem sciebant veracem esse, ruditas tamen, quae adhuc occupabat eorum mentes, fidem caligine obvolvit, ut essent fere attoniti. Unde etiam dicuntur tunc demum credidisse, ubi re ipsa ab ipsis comperta fuit sermonum Christi veritas: non quod credere inceperint, sed quia occultae fidei semen, quod in eorum cordibus velut emortuum erat, tunc recepto vigore emersit. Vera ergo in illis fuit, sed implicita fides; quia reverenter Christum pro unico doctore amplexi erant. Deinde ab ipso edocti, statuebant sibi esse autorem salutis. Denique credebant e coelo venisse, ut per gratiam patris discipulos illuc colligeret. Nec vero familiarior huius rei probatio quaerenda est, quam quod in cunctis semper mixta est fidei incredulitas.*

5. *Vocare etiam fidem implicitam licet, quae tamen proprie nihil aliud est quam fidei praeparatio. Plerosque credidisse evangelistae referunt, qui tantum miraculis in admirationem rapti, non ultra progressi sunt quam Christum esse Messiam, qui promissus fuerat, quamvis ne tenui quidem evangelii doctrina imbuti essent. Talis observantia, quae eos subegit ut Christo libenter se subiicerent, ornatur fidei titulo, cuius tamen nonnisi initium fuit. Sic aulicus ille qui de filii sanatione promissioni Christi credidit, domum reversus, teste evangelista* (Ioann. 4, 53), *denuo credidit. Nempe quia primo instar oraculi habuit, quod audierat ex ore Christi, deinde eius autoritati se addixit, ad recipiendam doctrinam. Quanquam sciendum est, ita fuisse docilem et paratum ad discendum, ut tamen verbum credendi priore loco particularem fidem denotet, secundo loco eum numeret inter discipulos qui nomen Christo dederant. Non absimile exemplum in Samaritanis proponit Ioannes, qui mulieris sermoni crediderunt ut fervide ad Christum accurrerent, qui tamen eo audito sic loquuntur*

(Ioann. 4, 42): *iam non credimus ob sermonem tuum, sed eum audivimus, et scimus quod servator sit mundi. Ex his patet, eos etiam qui primis elementis nondum sunt imbuti, modo ad obediendum ferantur, vocari fideles, non quidem proprie, sed quatenus Deus pro sua indulgentia pium illum affectum tanto honore dignatur. Sed haec docilitas cum proficiendi desiderio longe distat a crassa ignorantia, in qua torpent qui fide implicita (qualis fingitur a papistis) contenti sunt. Nam si Paulus* (2 Tim. 3, 7) *severe eos damnat qui semper discentes, nunquam ad scientiam veritatis perveniunt, quanto graviorem ignominiam merentur, qui data opera affectant nihil scire?*

6. [1]) *Haec igitur vera est Christi cognitio, si eum qualis offertur a patre suscipimus, nempe evangelio suo vestitum: quia sicuti in scopum fidei nostrae ipse destinatus est, ita nonnisi praeeunte evangelio recta ad eum tendemus. Et certe illic nobis aperiuntur thesauri gratiae: quibus clausis, parum nobis Christus prodesset. Sic Paulus fidem doctrinae individuam comitem addit his verbis: non ita didicistis Christum; siquidem edocti estis quae sit veritas in Christo* (Eph. 4, 20). *Neque sic tamen ad evangelium restringo fidem, quin fatear a Mose et prophetis traditum fuisse, quod ad eam aedificandam sufficeret; sed quia plenior Christi manifestatio in evangelio exhibita est, merito vocatur a Paulo doctrina fidei* (1 Tim. 4, 6). *Qua etiam ratione alibi* (Rom. 10, 4) *dicit, fidei adventu legem abolitam fuisse: hac voce comprehendens novum et insolitum docendi genus, quo patris misericordiam magis illustravit, et de salute nostra certius testatus est Christus, ex quo apparuit magister. Quanquam facilior erit et aptior methodus, si gradatim a genere ad speciem descendimus.* Principio admonendi sumus, perpetuam esse fidei relationem cum verbo, *nec magis ab eo posse divelli, quam radios a sole, unde oriuntur. Ideo apud Iesaiam* (55, 3) *clamat Deus: audite me, et vivet anima vestra. Et hunc eundem fidei fontem demonstrat Ioannes his verbis: haec scripta sunt ut credatis* (Ioann. 20, 31). *Propheta quoque hortari volens populum ad fidem: hodie, inquit, si vocem eius audieritis* (Psal. 95, 8). *Et audire passim accipitur pro credere. Denique non frustra Deus apud Iesaiam* (53, 13) *hac nota discernit filios ecclesiae ab extraneis, quod omnes erudiet, ut sint ab ipso edocti. Quia si promiscuum esset beneficium, cur ad paucos dirigeret sermonem? Cui respondet quod passim evangelistae fideles et discipulos ponunt tanquam synonyma, ac praesertim Lucas in Actis apostolorum saepius. Quin etiam hoc epitheton ad mulierem usque extendit* (Act. 9, 36). *Quare* si ab hoc scopo in quem collimare debet, vel minimum deflectit *fides, naturam suam non retinet,* sed incerta est credulitas, et vagus mentis error. Idem verbum basis est, qua fulcitur et sustinetur: unde si declinat, corruit. Tolle igitur verbum, et nulla iam restabit fides. Non hic disputamus an ad seminandum Dei sermonem, unde fides concipiatur, necessarium sit hominis ministerium, quod alibi tractabimus; sed verbum ipsum, utcunque ad nos deferatur, instar speculi esse dicimus, in quo Deum intueatur fides. Sive igitur hominis operam in hoc Deus adhibeat, sive sola sua virtute operetur, semper tamen iis quos ad se trahere vult, per verbum suum se repraesentat. *Unde et fidem definit Paulus obedientiam quae praestatur evangelio* (Rom. 1, 5), *et alibi obsequium fidei laudat in Philippensibus* (2, 17). Neque enim unum id in fidei intelligentia agitur, ut Deum esse noverimus, sed etiam, imo hoc praecipue, ut qua sit erga nos voluntate, intelligamus. Neque enim scire, quis in se sit, tantum nostra refert, sed qualis esse nobis velit. Iam ergo habemus, fidem esse divinae ergo nos voluntatis notitiam ex eius verbo praeceptam. Huius autem fundamentum est, praesumpta de veritate Dei persuasio. De cuius certitudine, quamdiu secum animus tuus disceptabit, dubiae et infirmae, vel potius nullius autoritatis erit verbum. Neque etiam sufficit Deum credere veracem, qui nec fallere nec mentiri possit, nisi constituas procul dubio, quidquid ab ipso prodit, sacrosanctam esse et inviolabilem veritatem.

7. Sed quoniam nec ad vocem Dei quamlibet cor hominis in fidem erigitur, inquirendum adhuc est, quid proprie fides in verbo respiciat. Vox Dei erat ad Adam (Gen. 2, 17): morte morieris; vox Dei ad Cain (ibid. 4, 10): sanguis fratris tui clamat ad me de terra; sed quae nihil per se, nisi fidem quatefacere queant: tantum abest ut stabiliendae sint idoneae. Non negamus interim quin fidei officium sit veritati Dei subscribere, quoties et quidquid et quocunque modo loquitur; sed quaerimus modo quid in verbo Domini reperiat fides, quo nitatur et recumbat. Ubi solam indignationem et vindictam conscientia nostra conspicit, quomodo non trepidabit et exhorrescet? Deum autem quem exhorrescit, quomodo non refugeret? Atqui Deum quaerere fides debet, non refugere. Constat ergo nondum plenam haberi a nobis fidei definitionem, quando voluntatem Dei qualemcunque nosse, pro fide censendum non est. Quid, si in locum voluntatis, *cuius saepe tristis est nuntius et formidabile praeconium,* benevolentiam seu misericordiam subiiciamus? Ita certe ad fidei ingenium propius accesserimus. Tum enim ad Deum quaerendum allicimur postquam didicimus *salutem nobis apud eum esse repositam:* quod ipsum nobis confirmatur ubi sibi curae studioque eam esse declarat. Proinde gratiae promissione opus est, qua nobis testificetur se propitium esse patrem; quando *nec aliter ad eum*

1) *Cf. eiusd. Cap. V. §. 4 seqq.*

appropinquare possumus, et in eam solam reclinare cor hominis potest. *Hac ratione in Psalmis passim iunguntur haec duo sicuti inter se cohaerent, misericordia et veritas: quia nec quidquam nos iuvaret scire Deum esse veracem, nisi clementer nos ad se alliceret; nec eius misericordiam amplecti nostrum esset, nisi eam sua voce offerret. Veritatem tuam et salutem praedicavi; non celavi bonitatem tuam et veritatem tuam: bonitas tua et veritas custodiant me* (Psal. 40, 11). *Alibi: misericordia tua ad coelos, veritas tua usque ad nubes* (ibid. 36, 6). *Item: omnes viae Iehovae clementia et veritas custodientibus foedus eius* (ibid. 25, 10). *Item: multiplicata est super nos misericordia eius, et veritas Domini manet in aeternum* (ibid. 117, 2). *Item: canam nomini tuo super misericordia et veritate tua* (ibid. 138, 2). *Omitto quod in eandem sententiam apud prophetas legitur, Deum clementem esse et fidelem in promissis. Temere enim statuemus Deum nobis propitium, nisi de se testetur ipse, nosque sua invitatione praeveniat, ne dubia vel obscura sit voluntas. Iam autem visum est unicum amoris pignus esse Christum, sine quo sursum et deorsum apparent odii et irae signa.* Iam quum non multum habitura sit momenti divinae bonitatis notitia, nisi in ea nos acquiescere faciat, excludenda est dubitatione mixta intelligentia, quae non solide sibi constet, sed ipsa secum disceptet. At vero plurimum abest quin mens hominis, ut caeca est et obtenebrata, ad percipiendam usque Dei voluntatem penetret ac conscendat, atque etiam cor, ut perpetua haesitatione fluctuatur, securum in ea persuasione resideat. Itaque aliunde et mentem illuminari, et cor obfirmari convenit, quo Dei verbum plenam apud nos fidem obtineat. Nunc iusta fidei definitio nobis constabit, si dicamus esse divinae erga nos benevolentiae firmam certamque cognitionem, quae gratuitae in Christo promissionis veritate fundata, per spiritum sanctum et revelatur mentibus nostris et cordibus obsignatur.

8. [1]) *Verum antequam ultra progrediar, quaedam prooemia necessaria erunt ad nodos explicandos, qui obstaculum alioqui afferre possent lectoribus. Ac primo refutanda est, quae in scholis volitat* nugatoria fidei formatae et informis distinctio. *Imaginantur enim eos credere quidquid cognitu necessarium est ad salutem, qui nullo timore Dei, nullo pietatis sensu tanguntur. Quasi vero spiritus sanctus corda nostra in fidem illuminando, non sit nobis adoptionis nostrae testis. Superciliose tamen,* tota scriptura reclamante, persuasionem illam timore Dei vacuam, fidei nomine dignantur. Cum eorum definitione longius conflictari opus non est, quam fidei naturam simpliciter enarrando, qualis verbo Dei traditur. Unde liquido patebit quam imperite et insulse de ipsa strideant magis quam loquantur. *Partem iam attigi, reliqua suo loco deinde subiiciam. Nunc dico, nihil eorum commento posse fingi absurdius. Fidem assensum esse volunt, qua recipiet quilibet Dei contemptor quod ex scriptura profertur. Atqui primo videndum erat, sibine quisque proprio marte fidem accersat: an spiritus sanctus per eam testis sit adoptionis. Itaque pueriliter ineptiunt, quaerendo an eadem sit fides quam superveniens qualitas format: an vero diversa et nova. Unde certo apparet ita garriendo de singulari spiritus dono nunquam cogitasse: quia initium credendi iam in se reconciliationem continet, qua homo ad Deum accedit. Quod si expenderent illud Pauli* (Rom. 10, 10)*: corde creditur ad iustitiam, fingere desinerent frigidam illam qualitatem. Si una haec nobis suppeteret ratio, valere deberet ad litem finiendam: assensionem scilicet ipsam, sicuti ex parte attigi, et fusius iterum repetam, cordis esse magis quam cerebri, et affectus magis quam intelligentiae.* Qua ratione obedientia vocatur fidei (Rom. 1, 5), cui nullum aliud obsequium praefert Dominus, et merito, quando illi sua veritate nihil est pretiosius; quam a credentibus, quasi subscriptione facta, obsignari Ioannes Baptista est testis (Ioann. 3, 33). Quoniam res minime dubia est, uno verbo statuimus, eos inepte loqui quum fidem formari dicunt, accessione piae affectionis ad assensum facta; quum assensus quoque pia affectione constet, qualis saltem in scripturis demonstratur. Sed alterum multo clarius argumentum se etiamnum offert. Quum enim fides Christum amplectatur, ut nobis offertur a patre, ille vero non in iustitiam modo, peccatorum remissionem et pacem offeratur, sed in sanctificationem quoque et fontem aquae vivae: eum haud dubie rite cognoscere nunquam poterit quin sanctificationem spiritus simul apprehendat. Aut si quis apertius id dictum cupiat, fides in Christi notitia sita est. Christus nisi cum spiritus sui sanctificatione cognosci nequit. Consequitur, fidem a pio affectu nullo modo esse distrahendam.

9. *Quod* solent obtrudere quod ait Paulus (1 Cor. 13, 2): si quis scilicet omnem fidem habeat, ut montes transferat, caritatem vero non habeat, eum nihil esse, quo fidem caritate spoliatam deforment, non animadvertunt quid eo loco sit apostolo fides. Quum enim proximo capite (ibid. 12, 10) disseruisset de variis donis spiritus, in quibus reposuerat genera linguarum, virtutes, prophetiam, et hortatus esset Corinthios (ibid. 31) ad sectanda ex iis meliora, hoc est, unde plus fructus et emolumenti rediret ad totum ecclesiae corpus: subiicit, excellentiorem adhuc se viam demonstraturum. Eiusmodi dona omnia utcunque per se excellentia sint, nihili tamen aestimanda esse nisi caritati serviant. Esse enim in ecclesiae aedificationem data;

1) *Ad* §. 8. 9. *cf. eiusd. Cap. V.* §. 2. 32. 33.

in eam nisi conferantur, perdere suam gratiam. Ad id probandum distributione utitur, repetens eadem illa quae superius recensuerat dona, sed aliis nominibus. Pro eodem autem usurpat virtutes et fidem, nempe pro edendorum miraculorum facultate. Quum ergo haec sive virtus sive fides particulare sit donum Dei, quo impius quispiam et pollere queat et abuti, ut dono linguarum, ut prophetia, ut aliis charismatibus, non mirum si a caritate separetur. Totus autem istorum error in eo est, quod quum vocabulum fidei sit πολύσημον, significati diversitate non observata, perinde pugnant ac si eadem ubique foret acceptio. Locus Iacobi, quem in eiusdem erroris patrocinium accersunt, alibi discutietur. Quanquam [1]) *vero plures* esse fidei formas docendi causa concedimus, dum volumus ostendere qualis sit in impiis Dei notitia, unicam tamen piorum fidem, ut scriptura docet, agnoscimus et praedicamus. Credunt certe plurimi Deum esse, evangelicam historiam ac reliquas scripturae partes veras esse arbitrantur; quale fere iudicium esse solet de iis quae vel olim gesta narrantur, vel ipsi praesentes spectavimus. Sunt etiam qui ultra procedunt: nam et Dei sermonem pro certissimo habent oraculo, nec eius praecepta prorsus negligunt, et minis et promissionibus utcunque commoventur. Talibus quidem fidei testimonium tribuitur, sed per κατάχρησιν: quoniam Dei verbum non impugnant manifesta impietate, vel *reiiciunt*, vel contemnunt, sed quandam potius obedientiae speciem prae se ferunt.

10. [2]) Verum haec fidei seu umbra, seu imago, ut nullius est momenti, ita indigna est fidei appellatione; a cuius solida veritate quam procul absit, tametsi mox fusius videbitur, nihil tamen impedit nunc obiter indicari. Credidisse dicitur Simon magus, qui tamen suam incredulitatem paulo post prodit (Act. 8, 13. 18). Quod fides illi tribuitur, non intelligimus cum quibusdam, simulasse verbis quam in corde nullam haberet; sed potius arbitramur evangelii maiestate victum qualemcunque fidem adhibuisse, atque ita Christum, vitae et salutis autorem agnovisse, ut libenter illi nomen daret. Eodem modo credere ad tempus dicuntur in evangelio Lucae (8, 7. 14), in quibus verbi semen, antequam fructificet, praefocatur; aut etiam nullis dum actis radicibus arescit mox et deperit. Tales non dubitamus quodam verbi gustu affectos ipsum avide arripere, et divinam eius virtutem persentiscere; ut fallaci fidei simulatione non hominum oculis modo imponant, sed suis ipsorum animis. Ipsissimam enim pietatem esse sibi persuadent illam quam Dei verbo deferunt reverentiam, quia nullam esse impietatem reputant, nisi manifestum et confessum eius vel probrum vel contemptum. Qualiscunque autem illa est assensio, ad cor ipsum usque minime penetrat, ut illic defixa resideat; et quanquam radices egisse interdum videtur, vivae tamen illae non sunt. Tot vanitatis recessus habet, tot mendacii latebris scatet cor humanum, tam fraudulenta hypocrisi obtectum est, ut se ipsum saepe fallat. At vero qui talibus fidei simulacris gloriantur, intelligant diabolis nihilo se in hac parte praecellere. Priores certe illi sunt multo inferiores, qui stupidi audiunt et intelligunt, quorum notitia diaboli contremiscunt (Iac. 2, 19); alii in hoc pares sunt, quod qualiscunque sensus, quo tanguntur, in terrorem tandem exit et consternationem.

11. *Scio quibusdam durum videri ubi fides reprobis tribuitur, quum Paulus* (1 Thess. 1, 4) *eam fructum electionis esse asserat. Qui tamen nodus facile solvitur: quia etsi in fidem non illuminantur, nec evangelii efficaciam vere sentiunt, nisi qui praeordinati sunt ad salutem; experientia tamen ostendit reprobos interdum simili fere sensu atque electos affici, ut ne suo quidem iudicio quidquam ab electis differant. Quare nihil absurdi est quod coelestium donorum gustus ab apostolo, et temporalis fides a Christo illis adscribitur: non quod vim spiritualis gratiae solide percipiant ac certum fidei lumen, sed quia Dominus, ut magis convictos et inexcusabiles reddat, se insinuat in eorum mentes, quatenus sine adoptionis spiritu gustari potest eius bonitas. Si quis obiiciat, nihil igitur amplius restare fidelibus unde certo adoptionem suam aestiment, respondeo, quamvis magna sit similitudo et affinitas inter Dei electos, et qui fide caduca ad tempus donantur, vigere tamen in solis electis fiduciam illam quam celebrat Paulus* (Gal. 4, 6), *ut pleno ore clament, abba, pater. Ergo, ut solos electos semine incorruptibili Deus in perpetuum regenerat, ut nunquam dispereat semen vitae eorum cordibus insitum, ita solide in illis obsignat adoptionis suae gratiam, ut stabilis ac rata sit. Sed hoc minime obstat quin illa inferior spiritus operatio cursum suum habeat etiam in reprobis. Interea docentur fideles, sollicite et humiliter se ipsos excutere, ne pro fidei certitudine obrepat carnis securitas. Adde quod reprobi nunquam sensum gratiae nisi confusum percipiunt, ut umbram potius apprehendant quam solidum corpus: quia peccatorum remissionem spiritus proprie in solis electis obsignat, ut eam speciali fide in usum suum applicent. Merito tamen dicuntur reprobi Deum credere sibi propitium, quia donum reconciliationis, licet confuse nec satis distincte, suscipiunt: non quod eiusdem vel fidei, vel regenerationis participes sint cum filiis Dei, sed quia commune cum illis fidei principium habere videntur, sub integumento hypocriseos. Nec vero nego quin hucusque eorum mentes irradiet Deus, ut eius gratiam agnoscant; sed sensum illum a peculiari testimonio quod reddit suis electis, ita di-*

---

1) *Redit ad* §. 2. 2) *Olim Cap. V.* §. 3.

stinguit, ut ad solidum effectum et fruitionem non perveniant. Non enim ideo se propitium illis demonstrat, quia vere ex morte ereptos in custodiam suam recipiat, sed tantum illis manifestat praesentem misericordiam. Viva autem fidei radice solos electos dignatur, ut in finem usque perseverent. Ita diluitur obiectio illa, si vere gratiam suam demonstrat Deus, hoc perpetuo fixum esse: quia nihil obstat quominus praesenti gratiae suae sensu, qui postea evanescit, Deus aliquos illustret.

12. *Quanquam etiam fides divinae erga nos benevolentiae notitia est, et certa de eius veritate persuasio, non mirum tamen est divini amoris sensum in temporariis evanescere, qui licet fidei sit affinis, ab ea tamen multum differt. Voluntas Dei immutabilis est, fateor, et semper eius veritas sibi constat. Atqui nego hucusque progredi reprobos, ut in arcanam illam revelationem penetrent, quam solis electis scriptura vendicat. Nego igitur eos vel Dei voluntatem, ut est immutabilis, capere, vel eius veritatem constanter amplecti, quia in sensu evanido subsidunt; sicuti arbor non satis alte plantata, ut vivas radices agat, temporis successu arescit, licet per aliquot annos non flores tantum et folia emittat, sed etiam fructus. Denique sicut primi hominis defectione deleri potuit ex eius mente et anima imago Dei, ita mirum non est si quibusdam gratiae suae radiis reprobis illuceat, quos postea exstingui patitur. Nec vero quidquam impedit quominus leviter alios tingat evangelii sui notitia, alios penitus imbuat. Hoc interim tenendum est, quantumvis exigua sit ac debilis in electis fides, quia tamen spiritus Dei certa illis arrha est ac sigillum suae adoptionis, nunquam ex eorum cordibus deleri posse eius sculpturam; reprobos vero tali luce aspergi quae postea dispereat. Neque tamen fallacem esse spiritum: quia semen quod iacit in eorum cordibus, non vivificat, ut semper maneat incorruptibile, sicuti in electis. Ultra procedo: nam quum ex scripturae doctrina et quotidiano usu constet, reprobos interdum affici divinae gratiae sensu, quoddam mutui amoris desiderium in illorum cordibus excitari necesse est. Sic in Saule ad tempus viguit pius affectus ut Deum amaret, a quo paterne se tractari sciens, aliqua bonitatis eius dulcedine capiebatur. At quemadmodum radicitus non haeret in reprobis de paterno Dei amore persuasio: ita non solide eum redamant ut filii, sed mercenario quodam affectu ducuntur. Nam soli Christo hac lege datus est spiritus ille amoris, ut eum membris suis instillet. Nec certe longius quam ad electos patet illud Pauli* (Rom. 5, 5)*: diffusa est caritas Dei in corda nostra per spiritum sanctum, qui datus est nobis; nempe caritas quae illam, quam supra attigi, invocationis fiduciam generat. Sicuti ex opposito videmus, Deum mirabiliter irasci filiis suis quos amare non desinit: non quod apud se eos oderit, sed quia terrere eos vult irae suae sensu, ut superbiam carnis humiliet, torporem excutiat, et ad poenitentiam sollicitet. Itaque eodem tempore et iratum sibi, vel peccatis suis, et propitium concipiunt: quia non ficte iram eius deprecantur, ad quem tamen cum tranquilla fiducia confugiunt. His quidem constat, quosdam non simulare fidem, qui tamen vera fide carent; sed dum subito zeli impetu feruntur, se ipsos falsa opinione decipiunt. Nec dubium est, quin ipsos occupet socordia, ne cor suum probe, ut par erat, examinent. Tales fuisse probabile est, quibus (teste Ioanne) Christus se ipsum non credebat, quum tamen in ipsum crederent; quia noverat omnes, et sciebat quid esset in homine* (Ioann. 2, 24). *Quod nisi a communi fide multi exciderent (communem appello, quia magna est similitudo et affinitas fidei temporalis cum viva et perpetua) non dixisset Christus discipulis: si vos manseritis in sermone meo, vere discipuli mei estis; et cognoscetis veritatem, et veritas vos liberos reddet* (ibid. 8, 31). *Eos enim compellat, qui amplexi erant eius doctrinam, et hortatur ad profectum fidei, ne torpore suo lumen quod datum est, exstinguant. Ideo Paulus* (Tit. 1, 1) *fidem electis peculiariter vendicat, significans multos evanescere, quia vivam radicem non traxerunt. Sicuti etiam loquitur Christus apud Matthaeum* (15, 13)*: omnis arbor quam non plantavit pater meus, eradicabitur. In aliis crassius est mendacium, quos Deo et hominibus illudere non pudet. In hoc genus hominum, qui fallaci praetextu impie fidem profanant, invehitur Iacobus* (2, 14). *Nec Paulus* (1 Tim. 1, 5) *requireret a filiis Dei fidem non fictam, nisi quia multi sibi audacter arrogant quod non habent, et inani fuco vel alios vel interdum se ipsos fallunt. Itaque bonam conscientiam arcae comparat, in qua custoditur fides* (ibid. 19)*: quia multi ab illa excidendo circa hanc naufragium fecerunt.*

13. *Tenenda etiam est ambigua verbi significatio. Saepe enim fides tantundem valet ac sana pietatis doctrina, sicut eo quem nuper citavimus loco, et eadem epistola, ubi Paulus diaconos tenere vult mysterium fidei in pura conscientia* (1 Tim. 3, 9). *Item, ubi denuntiat quorundam defectionem a fide* (ibid. 4, 1). *Ex opposito autem dicit enutritum fuisse Timotheum verbis fidei* (ibid. v. 6). *Item, ubi dicit, profanas inanitates et oppositiones falso nominatae scientiae, in causa esse ut multi a fide discedant* (2 Tim. 2, 16)*: quos alibi reprobos vocat circa fidem. Sicuti rursum, ubi Tito praecipit* (Tit. 1, 13 et 2, 2)*: admone eos ut sani sint in fide, sanitatis voce nihil aliud intelligit, quam doctrinae puritatem, quae hominum levitate facile corrumpitur et degenerat. Nempe quia in Christo, quem possidet fides, absconditi sunt omnes thesauri scientiae et sapientiae* (Col. 2, 3), *merito extenditur ad totam coelestis doctrinae summam, a qua non potest separari. Contra ad particulare aliquod obiectum aliquando restringitur. Sicuti quum dicit Matthaeus* (9, 2 seqq.), *Christum fidem eorum vidisse,*

qui per tegulas paralyticum demiserant; et ipse clamat se non invenisse tantam fidem in Israel quantam centurio attulerat (ibid. 8, 10). *Atqui probabile est intentum prorsus fuisse ad filii sanationem, cuius cura occupaverat totum eius animum. Sed quia solo Christi nutu et responso contentus corporalem praesentiam non flagitat, huius circumstantiae causa tantopere extollitur eius fides. Et nuper docuimus Paulum* (1 Cor. 13, 2) *accipere fidem pro dono miraculorum, quo pollent qui nec spiritu Dei sunt regeniti, nec eum serio colunt. Alibi etiam fidem ponit pro doctrina, qua in fide instituimur. Nam quum scribit* (ibid. 13, 10) *fidem abolendam, non dubium est id referri ad ecclesiae ministerium, quod infirmitati nostrae hodie utile est. In his quidem loquendi formis constat analogia. Caeterum ubi improprie transfertur nomen fidei ad falsam professionem vel mendacem titulum, nihilo asperior videri debet κατάχρησις, quam ubi timor Dei ponitur pro vitioso et perverso cultu. Sicuti quum saepius dicitur in sacra historia, gentes exteras, quae in Samariam et vicina loca traductae fuerant, timuisse Deos fictitios et Deum Israel; quod tantundem valet, ac coelum terrae miscere. Sed nunc quaerimus quid sit fides quae filios Dei ab incredulis distinguit, qua Deum invocamus patrem, qua transimus a morte in vitam, et qua Christus, aeterna salus et vita, in nobis habitat. Eius autem vim et naturam breviter et dilucide explicuisse videor.*

14. [1]) Nunc singulas partes *definitionis eius* de integro persequamur, quibus diligenter excussis, nihil (ut opinor) dubium restabit. Cognitionem dum vocamus, non intelligimus comprehensionem, qualis esse solet earum rerum, quae sub humanum sensum cadunt. Adeo enim superior est, ut mentem hominis se ipsam excedere et superare oporteat, quo ad illam pertingat. Neque etiam ubi pertigit, quod sentit assequitur; sed dum persuasum habet quod non capit, plus ipsa persuasionis certitudine intelligit quam si humanum aliquid sua capacitate perspiceret. [2]) Quare eleganter Paulus (Eph. 3, 18), qui id vocat comprehendere quae sit longitudo, latitudo, profunditas et sublimitas, et cognoscere supereminentem cognitioni dilectionem Christi. Voluit enim significare, modis omnibus infinitum esse quod mens nostra fide complectitur, et genus hoc cognitionis esse omni intelligentia longe sublimius. Quia tamen arcanum voluntatis suae, quod a saeculis et generationibus absconditum erat, Dominus sanctis patefecit (Col. 1, 26 et 2, 2), optima ratione fides subinde in scripturis agnitio vocatur; ab Ioanne (1 Ioann. 3, 2) vero scientia, quum fideles testatur scire se esse filios Dei. Et sane certo sciunt; sed divinae veritatis persuasione confirmati magis, quam rationali demonstratione edocti. Id indicant et Pauli verba (2 Cor. 5, 6), nos in hoc corpore habitantes, a Domino peregrinari, quia per fidem ambulamus, non per aspectum; quibus ostendit, ea quae per fidem intelligimus a nobis tamen abesse et aspectum nostrum latere. Unde statuimus fidei notitiam certitudine magis quam apprehensione contineri.

15. Addimus, certam ac firmam, quo solidior persuasionis constantia exprimatur. Nam ut dubia et versatili opinione non est contenta fides, ita nec obscura perplexaque conceptione; sed plenam et fixam, qualis de rebus compertis et probatis esse solet, certitudinem requirit. *Tam alte enim et radicitus haeret in cordibus nostris incredulitas, et ita ad eam sumus propensi, ut quod ore fatentur omnes, Deum esse fidelem, non absque arduo certamine quisquam sibi persuadeat. Praesertim ubi ad rem ventum est, omnium vacillatio detegit vitium quod latebat. Nec vero frustra tam insignibus elogiis verbo Dei autoritatem asserit spiritus sanctus; sed morbo quem dixi mederi vult, ut Deus in suis promissis plenam obtineat apud nos fidem. Eloquia Iehovae, eloquia pura, inquit David* (Psal. 12, 7), *argentum fusum in eximio catino terrae, purgatum septies. Item* (ibid. 18, 31): *sermo Iehovae excoctus, clypeus est omnibus confidentibus in ipso. Solomo autem idem confirmans et fere iisdem verbis: omnis sermo Dei excoctus* (Prov. 30, 5). *Sed quia in hoc fere argumento Psalmus centesimus decimus nonus consumitur, plura recitare supervacuum esset. Certe quoties ita suum sermonem commendat nobis Deus, oblique incredulitatem nobis exprobrat: quia non alio tendit nisi ut perversas dubitationes e cordibus nostris eradicet.* Sunt *etiam* permulti qui Dei misericordiam sic concipiunt, ut quam minimum consolationis inde recipiant. Simul enim misera anxietate constringuntur, dum dubitant an misericors sibi sit futurus; quia illam ipsam, de qua persuasissimi sibi videntur, clementiam nimium exiguis finibus terminant. *Etenim* ita secum reputant, magnam quidem eam esse et copiosam, effusam in multos, obviam omnibus et paratam; sed incertum esse an ad se quoque perventura sit, vel potius an sint ad eam perventuri. Haec cogitatio, quum in medio cursu resistat, dimidia tantum est. Itaque non tam secura spiritum tranquillitate confirmat, quam irrequieta haesitatione sollicitat. Longe est alius sensus πληροφορίας, quae fidei semper in scripturis tribuitur: nempe qui Dei bonitatem perspicue nobis propositam extra dubium ponat. Id autem fieri nequit, quin eius suavitatem vere sentiamus, et experiamur in nobis ipsis. Quare apostolus ex fide deducit fiduciam, et ex hac rursum audaciam (Eph. 3, 12). *Sic enim loquitur*, per Christum nos habere audaciam, et aditum in fiducia, quae est per fidem

1) *Hinc usque ad finem textus noster veterem tenorem sequitur Cap. V.* §. 7 *seqq.* 2) *Edd. recc. omnes* (1569 *seqq.*): perciperet.

illius. Quibus sane verbis ostendit, non esse rectam fidem, nisi quum tranquillis animis audemus nos in conspectum Dei sistere. Quae audacia nonnisi ex divinae benevolentiae salutisque certa fiducia nascitur. Quod adeo verum est, ut saepiuscule pro fiducia nomen fidei usurpetur.

16. Hic praecipuus fidei cardo vertitur, ne quas Dominus offert misericordiae promissiones, extra nos tantum veras esse arbitremur, in nobis minime; sed ut potius eas intus complectendo nostras faciamus. Hinc demum nascitur fiducia illa quam alibi pacem idem vocat (Rom. 5, 1); nisi quis [1]) pacem derivare inde malit. Est autem securitas quae conscientiam coram Dei iudicio sedat et serenat, sine qua tumultuosa trepidatione ipsam vexari et paene dilaniari necesse est, nisi forte Dei et sui oblita ad momentum obdormiscat. Et vere ad momentum: neque enim diu fruitur misera illa oblivione, quin memoria divini iudicii subinde recurrente, acerrime lancinetur. In summa, vere fidelis non est, nisi qui solida persuasione Deum sibi propitium benevolumque patrem esse persuasus, de eius benignitate omnia sibi pollicetur; nisi qui divinae erga se benevolentiae promissionibus fretus, indubitatam salutis exspectationem praesumit; ut apostolus (Hebr. 3, 14) his verbis demonstrat: si fiduciam et gloriationem spei ad finem usque firmam tenuerimus. Sic enim non bene sperare in Domino existimat nisi qui confidenter se regni coelestis haeredem glorietur. Fidelis, inquam, non est nisi qui suae salutis securitati innixus, diabolo et morti confidenter insultet; quomodo ex praeclaro illo Pauli epiphonemate docemur (Rom. 8, 38). Confisus sum, inquit, quod neque mors, neque vita, neque angeli, neque principatus, neque potestates, neque praesentia, neque futura poterunt nos a caritate Dei divellere, qua nos complectitur in Christo Iesu. Sic idem apostolus (Eph. 1, 18) non aliter existimat bene illuminari oculos mentis nostrae, nisi cernamus quae sit spes aeternae haereditatis, ad quam vocati sumus. Et ubique sic docet, ut innuat non bene aliter Dei bonitatem a nobis comprehendi nisi magnae securitatis fructum inde colligamus.

17. Atqui, dicet quispiam, longe aliud experiuntur fideles, qui in recognoscenda erga se Dei gratia non modo inquietudine tentantur, quod saepe illis contingit, sed gravissimis etiam terroribus interdum quatefiunt. Tanta est ad deturbandas eorum mentes tentationum vehementia. Id quod non satis videtur cum illa fidei certitudine cohaerere. Proinde nodus hic solvendus est si superiorem illam doctrinam stare volumus. Nos certe, dum fidem docemus esse debere certam ac securam, non certitudinem aliquam imaginamur, quae nulla tangatur dubitatione, nec securitatem quae nulla sollicitudine impetatur; quin potius dicimus perpetuum esse fidelibus certamen cum sua ipsorum diffidentia. Tantum abest ut eorum conscientias in placida aliqua quiete collocemus, quae nullis omnino turbis interpelletur. Rursum tamen, qualemcunque in modum affligentur, decidere ac desciscere negamus, a certa illa, quam de misericordia Dei conceperunt, fiducia. *Nullum illustrius vel magis memorabile exemplum fidei proponit scriptura quam in Davide, praesertim si continuum vitae cursum spectes. Ille tamen quam non semper pacato animo fuerit, innumeris querimoniis declarat, ex quibus paucas eligere sufficiet. Dum animae suae turbulentos motus exprobrat, quid aliud quam suae incredulitati succenset? Quid trepidas, inquit* (Psal. 42, 6 et 43, 5), *anima mea, et quid tumultuaris intra me? spera in Deum. Et certe consternatio illa apertum diffidentiae signum fuit, ac si destitui se a Deo putaret. Amplior etiam alibi confessio legitur* (ibid. 31, 23)*: dixi in mea praecipitatione, proiectus sum a conspectu oculorum tuorum. Alibi etiam anxia et misera perplexitate secum disceptat, imo de ipsa Dei natura litem movet* (ibid. 77, 10)*: an oblitus est misereri Deus? an in saecula repellet? Durius quod sequitur: atqui dixi, occidere meum est; mutationes dextrae excelsi. Nam quasi desperatus se ipsum exitio adiudicat, nec tantum agitari se dubitatione fatetur, sed* (*quasi in certamine succubuerit*) *nihil sibi facit residuum; quia Deus ipsum deseruerit, et manum, quae olim auxiliaris erat, converterit ad ipsum perdendum. Quare non abs re animam suam hortatur* (ibid. 116, 7), *ut ad quietem suam redeat, quia expertus fuerat inter fluctus turbulentos se iactari. Et tamen, quod mirabile est, inter istas concussiones piorum corda fides sustentat, vereque palmae vicem obtinet, ut contra quaelibet onera nitatur, sursumque se attollat: sicuti David, quum obrutus videri posset, se tamen increpando ad Deum surgere non destitit. Qui vero cum propria infirmitate certans ad fidem in suis anxietatibus contendit, iam magna ex parte victor est. Quod ex hac sententia* (ibid. 27, 14) *et similibus colligere licet: exspecta Iehovam; fortis esto, roborabit ille cor tuum; exspecta Iehovam. Se ipsum timiditatis coarguit, et idem bis repetens, se multis agitationibus subinde obnoxium fatetur esse. Interim non tantum sibi displicet in his vitiis, sed enixe ad correctionem aspirat. Certe si propius iusto examine conferre eum libeat cum Achaz, reperietur magnum discrimen. Mittitur Iesaias* (7, 4 seqq.), *qui remedium afferat impii regis et hypocritae anxietati. His verbis eum alloquitur: sis in custodia et quiesce; ne formides, etc. Quid ille? Siculi prius dictum fuerat cor eius fuisse commotum, sicuti quatiuntur arbores sylvae a vento, licet audita promissione expavescere non destitit. Est igitur haec propria in-*

1) *Edd. recc. inde ab a.* 1607 *male:* qui.

fidelitatis merces et poena, sic contremiscere ut in tentatione se a Deo avertat, qui sibi ianuam fide non aperit; contra autem fideles, quos incurvat et fere opprimit tentationum moles, constanter, quamvis non sine molestia et difficultate, emergunt. Et quia sibi propriae imbecillitatis sunt conscii, cum propheta precantur: ne auferas ab ore meo verbum veritatis usque valde (Psal. 119, 43). *Quibus verbis docemur, interdum ipsos obmutescere, ac si prostrata esset eorum fides: non tamen deficere aut terga vertere, sed certamen suum persequi, et suam segnitiem precando acuere, ne saltem ex indulgentia stuporem contrahant.*

18. Id quo intelligatur, necesse est redire ad illam carnis et spiritus divisionem, cuius alibi meminimus, quae in hac parte lucidissime se profert. Sentit ergo in se divisionem pium pectus, quod partim ob divinae bonitatis agnitionem suavitate perfunditur, partim ob suae calamitatis sensum amaritudine angitur; partim in evangelii promissionem recumbit, partim suae iniquitatis testimonio trepidat; partim vitae apprehensione exsultat, partim mortem exhorrescit. Quae variatio ex fidei imperfectione contingit, quando nunquam tam bene in praesentis vitae cursu nobiscum agitur, ut omni diffidentiae morbo curati fide toti repleamur et occupemur. Hinc conflictus illi: ubi quae in reliquiis carnis haeret diffidentia, ad oppugnandam quae intus concepta est fidem insurgit. Verum si in fideli mente certitudo permixta est dubitatione, annon eo semper recidimus ut fides non certa et liquida, sed obscura modo et perplexa divinae erga nos voluntatis notitia constet? Minime vero. Neque enim, si variis cogitationibus distrahimur, ideo protinus a fide divellimur. Nec si sursum deorsum diffidentiae agitatione vexamur, ideo in eius abyssum demergimur. Neque si concutimur, ideo de gradu deturbamur. Siquidem istius certaminis semper hic finis est quod fides eas difficultates, quibus ita circumsessa videtur periclitari, tandem eluctatur.

19. Summa haec sit: ubi primum vel minima fidei gutta mentibus nostris instillata est, iam faciem Dei placidam et serenam nobisque propitiam contemplari incipimus, procul id quidem et eminus, sed ita certo intuitu, ut sciamus nos minime hallucinari. Quantum deinde proficimus, ut nos assidue proficere decet, quasi progressu facto, in propiorem eius conspectum eoque certiorem venimus, et ipsa etiam continuatione familiarior nobis redditur. Ita mentem Dei cognitione illuminatam, initio multa ignorantia videmus involutam teneri, quae paulatim abstergitur. Non tamen quaedam ignorando, aut obscurius id quod cernit cernendo impeditur quin divinae erga se voluntatis perspicua notitia fruatur, quod in fide primas ac potissimas partes tenet. Quemadmodum enim si quis carcere inclusus, ex angustiore fenestra oblique tantum et quasi dimidiatim emicantes habeat solis radios, libero quidem privatur solis aspectu, splendorem tamen non ambiguum oculis haurit, eiusque usum recipit, sic terrei corporis compedibus vincti, utcunque multa obscuritate undique obumbremur, luce tamen Dei vel pusillum ad exserendam eius misericordiam irradiante, quantum satis est ad solidam securitatem illuminamur.

20. Utrumque diversis locis apostolus eleganter docet. Quum enim (1 Cor. 13, 9) ex parte nos cognoscere et ex parte prophetare videreque in aenigmate per speculum tradit, quam tenuis in praesenti vita illius vere divinae sapientiae portiuncula nobis detur, indicat. *Etsi enim non simpliciter indicant verba illa, imperfectam esse fidem quantisper gemimus sub carnis onere, sed quod necesse est nobis assidue discendo exerceri, ex imperfectione nostra contingere, innuit tamen modulo nostro et angustiis quod immensum est non posse comprehendi. Atque hoc Paulus de tota ecclesia praedicat; cuique autem nostrum sua ruditas obstaculum et remora est, ne tam prope accedat quam optandum esset.* At quam certo et minime fallaci sui gustu nos afficiat vel exigua fidei guttula, idem alibi ostendit, quum affirmat (2 Cor. 3, 18) nos per evangelium revelata facie nulloque obiecto velamine gloriam Dei tanta efficacia contemplari, ut in eandem imaginem transformemur. In talibus ignorantiae involucris plurimum simul dubitationis et trepidationis implicari necesse est; quum praesertim cor nostrum suo quodam naturali instinctu ad incredulitatem propendeat. Huc accedunt tentationes, quae et infinitae numero et genere variae magno identidem impetu insiliunt. Ipsa praecipue conscientia incumbente peccatorum mole oppressa, nunc secum querulatur ac gemit, nunc se arguit, nunc tacite fremit, nunc aperte tumultuatur. Sive ergo res adversae iram Dei prae se ferunt, sive eius argumentum et materiam conscientia in se reperit, inde tela et machinas ad profligandam fidem incredulitas arripit; quae tamen ad hunc scopum perpetuo destinantur, ut Deum nobis adversum et infensum esse putantes, nec opis ab ipso quidquam speremus, et timeamus ceu ab hoste capitali.

21. Ad hos impetus sustinendos fides se verbo Domini armat et munit. Atque ubi insultat huiusmodi tentatio, Deum esse inimicum, quia sit infestus: contra excipit, esse quoque, dum affligit, misericordem; quia castigatio a dilectione potius quam ira proveniat. Ubi hac cogitatione feritur, Deum esse iniquitatum vindicem, opponit veniam delictis omnibus paratam, quoties ad Domini clementiam peccator se confert. Ita pia mens, utcunque miris modis exagitetur ac divexetur, supra omnes tamen difficultates tandem emergit, nec sibi divinae misericordiae fiduciam excuti unquam patitur. Quin potius quaecunque disceptationes eam exercent et

fatigant, in istius fiduciae certitudinem exeunt. Huius rei argumento est, quod sancti, dum ultione Dei maxime urgeri sibi videntur, apud ipsum tamen querimonias suas deponunt, et dum se minime exauditum iri apparet, eum nihilominus invocant. Quorsum enim attineret apud eum deplorare a quo solatium nullum sperarent? eum vero invocare nunquam inducerent in animum, nisi aliquid sibi opis ab eo paratum crederent. Sic discipuli, in quibus fidei pusillitatem Christus reprehendit, se quidem perire querebantur, eius tamen auxilium implorabant (Matth. 8, 25). *Nec vero dum eos ob pusillam fidem castigat, reiicit a suorum ordine, vel annumerat incredulis, sed ad vitium excutiendum incitat.* Ergo, quod iam superius dictum est, rursum asserimus, fidei radicem nunquam e pio pectore avelli, quin ima in parte defixa haereat, utcunque decussa huc aut illuc inclinare videatur; eius lumen ita nunquam exstingui aut praefocari, quin saltem velut sub favilla delitescat; *atque hoc documento patefieri, verbum, quod semen est incorruptibile, fructum sui similem producere, cuius germen nunquam arescit ac perit in totum.* Siquidem quum haec sit sanctis extrema desperationis materia, manum Dei in suum exitium, secundum praesentium rerum aestimationem, sentire, eo usque tamen progressuram spem suam Iob affirmat (13, 15), ut si ab eo occidatur, non sit propterea desiturus in eum sperare. Ita est sane. Non intus in cordibus piorum regnat incredulitas, sed foris oppugnat: nec lethaliter vulnerat suis telis, sed infestat, aut certe sic laedit ut vulnus sit sanabile. Fides enim, ut Paulus docet (Eph. 6, 16), nobis pro scuto est; ea telis opposita eorum vim sic excipit ut prorsus depellat, vel saltem frangat, ne ad vitalia penetret. Quum ergo concutitur fides, perinde est ac si violento ictu iaculi miles alioqui firmus pedem movere cogatur, et paulum cedere; quum autem sauciatur fides ipsa, perinde est ac si clypeus fractionem aliquam ex impressione recipiat, sic tamen ut non perforetur. Semper enim eo pia mens emerget, ut cum Davide dicat: si ambulavero in medio umbrae mortis, non timebo mala, quoniam tu mecum es (Psal. 23, 4). Ambulare certe in caligine mortis est terrificum; nec fieri potest quin fideles, quantumvis firmitudinis habeant, id perhorrescant. Sed quoniam illa cogitatio superat, quod Deum habent praesentem, et suae saluti consulentem, simul vincitur timor securitate. Quantaslibet autem machinas (ut Augustinus ait) adversum nos erigat diabolus, quando non tenet locum cordis, ubi fides habitat, eiectus est foras. *Ita si ex eventu iudicium fiat, non tantum ab omni pugna salvi evadunt fideles, ut paulo post recepto vigore rursus in arenam descendere sint parati, sed impletur quod dicit Ioannes in sua canonica* (1 Ioann. 5, 4)*: haec est victoria quae vincit mundum, fides vestra. Neque enim tantum in proelio uno, vel paucis, vel contra aliquem insultum affirmat fore victricem, sed superiorem toto mundo quamvis millies impetatur.*

22. Altera est timoris ac trepidationis species, ex qua tamen adeo nihil decedit fidei securitati, ut solidius inde stabiliatur. Nempe dum fideles vel exempla divinae ultionis adversus impios edita documentorum vice sibi esse cogitantes, ne iisdem flagitiis iram Dei in se provocare sibi contingat, sollicite cavent; vel quum miseriam suam secum recognoscentes a Domino toti pendere discunt, sine quo se quolibet vento fluxos magis et evanidos esse vident. Nam apostolus (1 Cor. 10, 5 seqq.), dum propositis flagellis, quibus in israeliticum populum olim Dominus vindicarat, terrorem Corinthiis incutit, ne similibus malis se ipsos obstringant, eo fiduciam ipsorum nihil labefactat, sed torporem carnis modo excutit, quo fides obrui magis quam confirmari solet. Nec dum a Iudaeorum casu argumentum exhortandi sumit, ut qui stat videat ne cadat (ibid. 12; Rom. 11, 20), nos vacillare iubet, ac si nostrae stabilitatis parum certi essemus; sed arrogantiam duntaxat et temerariam propriae virtutis praefidentiam adimit, ne depulsis Iudaeis gentes in eorum locum receptae ferocius insultent. Quanquam non fideles tantum illic alloquitur, sed oratione sua hypocritas etiam comprehendit, qui externa duntaxat specie gloriabantur. Neque enim singulos homines admonet, sed comparatione inter Iudaeos et gentes posita, postquam illos ostenderat iustas incredulitatis et ingratitudinis suae in eo poenas dare quod reiecti essent, has etiam hortatur ne superbiendo ac sese efferendo gratiam adoptionis nuper ad se translatam amittant. Quemadmodum autem in illa Iudaeorum reiectione supererant aliqui ex ipsis, qui ab adoptionis foedere minime exciderant, ita poterant aliqui ex gentibus emergere, qui sine vera fide, tantum stulta carnis confidentia inflarentur, atque ita abuterentur in suam perniciem Dei benignitate. Verum etiamsi electis ac fidelibus hoc dictum accipias, nihil ex eo sequetur incommodi. Aliud enim est temeritatem, quae ex carnis reliquiis interdum sanctis obrepit, reprimere ne inani confidentia lasciviat; aliud conscientiam timore percellere, ne plena securitate in Dei misericordia acquiescat.

23. Deinde ubi docet (Phil. 2, 12), ut cum timore et tremore operemur salutem nostram, non aliud exigit nisi ut in Domini virtutem, cum multa nostri deiectione, suspicere assuescamus. Enimvero nihil tam nos ad fiduciam certitudinemque animi in Dominum reiiciendam expergefacit quam nostri diffidentia, et concepta ex conscientia nostrae calamitatis anxietas. In quem sensum accipiendum est, quod est apud prophetam (Psal. 5, 8): in multitudine bonitatis tuae ingrediar templum tuum: adorabo

in timore. Ubi decenter fidei audaciam, quae Dei misericordiae innititur, cum religioso timore coniungit, quo nos affici necesse est quoties in conspectum divinae maiestatis prodeuntes, ex eius splendore quanta sit nostra obscoenitas intelligimus. Vere etiam Solomo (Prov. 28, 14), dum beatum hominem pronuntiat, qui terret assidue cor suum, quoniam induratione in malum corruitur. At terrorem intelligit, qui nos cautiores reddat, non autem quo afflicti concidamus, dum scilicet animus in se confusus, in Deo se recolligit, in illo erigitur, apud se ipsum deiectus; diffisus sibi, illius fiducia respirat. Proinde nihil obstat, quin simul et terreantur fideles, et securissima consolatione potiantur; prout nunc in suam vanitatem oculos convertunt, nunc in Dei veritatem animi cogitationem referunt. *Quomodo, dicet quispiam, in eodem animo sedem habebunt pavor et fides? Nempe sicuti ex opposito torpor et anxietas. Nam quum impii indolentiam sibi accersant, ne quis timor Dei eos sollicitet, urget tamen eos Dei iudicium, ne assequantur quod appetunt. Ita nihil impedit quominus suos exerceat Deus ad humilitatem, ut fortiter militando sub fraeno modestiae se cohibeant. Atque hoc fuisse apostoli consilium liquet ex contextu, ubi metus et tremoris causam assignat Dei beneplacitum, quo dat suis et bene velle et strenue prosequi. In hunc sensum accipere convenit illud prophetae* (Hos. 3, 5)*: pavebunt filii Israel ad Deum et ad bonitatem eius; quia non solum pietas reverentiam Dei gignit, sed ipsa dulcedo et suavitas gratiae hominem in se ipso deiectum timore simul et admiratione imbuit ut a Deo pendeat, seque humiliter subiiciat eius potentiae.*

24. Neque tamen sic locum facimus pestilentissimae philosophiae, quam nonnulli semipapistae cudere hodie in angulis incipiunt. Quia enim crassam illam dubitationem, quae in scholis tradita fuit, tueri nequeunt, confugiunt ad aliud commentum, ut fiduciam incredulitate mixtam faciant. Quoties in Christum respicimus, fatentur illic nos invenire plenam bene sperandi materiam; sed quia semper indigni sumus illis omnibus bonis, quae in Christo nobis offeruntur, volunt indignitatis nostrae intuitu nos fluctuari et haesitare. In summa, conscientiam sic statuunt inter spem et metum, ut per intervalla et vices huc atque illuc alternet; spem vero et metum sic inter se conferunt, ut illa exoriente hic opprimatur, hoc resurgente illa rursum concidat. Ita satan, ubi iam videt apertas machinas illas quibus fidei certitudinem destruere antea solitus erat, nunc nihil valere, obliquis cuniculis eam labefacere conatur. Qualis autem erit illa fiducia quae subinde desperationi cedet? Si Christum, inquiunt, consideras, certa salus; si ad te ipsum reverteris, certa damnatio. Ergo alternis diffidentiam et bonam spem in animo tuo regnare necesse est. Quasi vero Christum, veluti procul stantem, et non potius in nobis habitantem debeamus cogitare. Ideo enim ab ipso salutem exspectamus, non quia eminus nobis appareat; sed quia nos corpori suo insitos, non modo suorum omnium bonorum participes faciat, sed sui quoque ipsius. Proinde hoc ipsorum argumentum sic retorqueo. Si te ipsum consideras, certa damnatio; sed quoniam Christus tibi cum omnibus suis bonis sic communicatus est, ut omnia eius tua fiant, ut fias eius membrum, adeoque unum cum ipso, iustitia eius tua peccata obruit, salus eius tuam damnationem abolet, ipse sua dignitate intercedit ne in conspectum Dei veniat tua indignitas. Sic est sane: Christum a nobis separare, aut nos ab ipso, minime convenit: sed utraque manu fortiter retinere oportet eam qua se nobis agglutinavit societatem. Ita nos apostolus instituit. Corpus quidem, inquit (Rom. 8, 10), mortuum est propter peccatum; sed spiritus Christi, qui in vobis habitat, vita est propter iustitiam. Secundum istorum nugamentum dicere debuerat: Christus quidem vitam apud se habet; sed vos, ut estis peccatores, manetis morti et damnationi obnoxii. Atqui longe aliter loquitur. Docet enim eam quam a nobis meremur damnationem Christi salute absorptam esse; atque ad id confirmandum, ea quam attuli ratione utitur: quia Christus non extra nos est, sed in nobis habitat, nec solum individuo societatis nexu nobis adhaeret, sed mirabili quadam communione in unum corpus nobiscum coalescit in dies magis ac magis, donec unum penitus nobiscum fiat. *Neque tamen infitior, quod nuper dixi, quasdam interdum interruptiones fidei contingere, prout eius imbecillitas inter violentos impetus huc vel illuc flectitur. Ita in densa caligine tentationum suffocatur eius lumen. Quidquid tamen accidat, a quaerendi Dei studio non desistit.*

25. Nec aliter disserit Bernardus, quum hoc argumentum ex professo tractat, homilia in dedicatione templi quinta: Dei, inquam, beneficio nonnunquam de anima cogitans, videor mihi in ea veluti duo quaedam contraria invenire. Si ipsam, prout in se est et ex se, intueor, de ea nihil verius dicere possum, quam ad nihilum esse redactam. Quid modo necesse est singulas eius miserias numerare, quam sit onerata peccatis, offusa tenebris, irretita illecebris, pruriens concupiscentiis, obnoxia passionibus, impleta illusionibus, prona semper ad malum, in vitium omne proclivis, postremo ignominiae et confusionis plena? Nimirum si ipsae quoque iustitiae omnes ad lumen veritatis inspectae, velut pannus menstruatae inveniuntur, iniustitiae deinceps quales reputabuntur? Si lumen quod in nobis est, tenebrae sunt, ipsae tenebrae quantae erunt (Matth. 6, 23)? Quid igitur? sine dubio vanitati similis factus est homo; in nihilum redactus est homo; nihil est homo. Quomodo tamen penitus

nihil est quem magnificat Deus? Quomodo nihil, erga quem appositum est cor divinum? Respiremus fratres. Etsi nihil sumus in cordibus nostris, forte in corde Dei potest aliquid latere de nobis. O pater misericordiarum, o pater miserorum, quomodo apponis erga nos cor tuum? Cor enim tuum, ubi est thesaurus tuus. Quomodo autem thesaurus tuus sumus, si nihil sumus? Omnes gentes quasi non sint, sic sunt ante te: in nihilum reputabuntur. Nimirum ante te, non intra te; sic in iudicio veritatis tuae, sed non sic in affectu pietatis tuae. Nimirum vocas ea quae non sunt, tanquam sint, et non sunt ergo, quia quae non sunt vocas, et sunt, quia vocas. Licet enim non sint, quantum ad se, apud te tamen sunt, iuxta illud Pauli (Rom. 9, 12): non ex operibus iustitiae, sed ex vocante. Deinde mirificam esse hanc connexionem dicit utriusque considerationis. Certe quae inter se connexa sunt, se invicem non destruunt. Quod etiam in conclusione apertius declarat his verbis: iam si utraque consideratione diligenter inspexerimus nos quid sumus, imo in una quam nihil, in altera quam magnificati: puto temperata videtur gloriatio nostra; sed forsan magis aucta est; solidata quidem, ut non in nobis, sed in Domino gloriemur. Nimirum si cogitamus, si decreverit salvare nos, statim liberabimur: iam in hoc respirare licet. Sed in altiorem speculam ascendentes quaeramus civitatem Dei, quaeramus templum, quaeramus domum, quaeramus sponsam. Non oblitus sum; sed cum metu et reverentia dico: nos inquam sumus, sed in corde Dei. Nos sumus, sed illius dignatione, non nostra dignitate.

26. Porro timor Domini, cuius testimonium passim defertur sanctis omnibus, et qui alias initium sapientiae, alias sapientia ipsa nuncupatur (Psal. 111, 10; Prov. 1, 7; ibid. 15, 33; Iob. 28, 28), tametsi unus est, gemino tamen ex sensu emanat. Habet enim in se Deus patris reverentiam, et domini. Itaque qui illum rite volet colere, et obedientem illi filium se praestare et obsequentem servum studebit. Obedientiam quae sibi ut patri redditur, Dominus per prophetam honorem vocat; obsequium quod ut domino exhibetur, timorem. Filius, inquit (Mal. 1, 6), honorat patrem, et servus dominum: si ego pater, ubi honor? si dominus, ubi timor? Utcunque autem distinguat, vides ut confundat utrumque simul. Timor ergo Domini, sit nobis reverentia honore illo et timore mixta. Nec mirum si utrumque affectum idem animus recipiat. Nam qui secum reputat qualis sit nobis pater Deus, satis habet causae, etiamsi nulli sint inferi, cur eius offensionem qualibet morte gravius perhorrescat. Sed etiam (quae est ad peccandi licentiam carnis nostrae lascivia), quo eam modis omnibus cohibeamus, arripienda simul est haec cogitatio: Domino, sub cuius potestate degimus, esse abominationi omnem iniquitatem; cuius ultionem non evadent, qui flagitiose vivendo eius iram adversum se provocarint.

27. Quod autem Ioannes dicit (1 Ioann. 4, 18), timorem non esse in caritate, sed perfectam caritatem expellere foras timorem, quoniam timor poenam habet, nihil istis repugnat. De terrore enim incredulitatis loquitur, a quo longe differt iste fidelium timor. Neque enim Deum timent impii, quod in eius offensionem incurrere vereantur, siquidem impune id possent, sed quia vindictae potentia esse armatum sciunt, ad auditum irae eius horrore concutiuntur. Ac iram quoque sic timent, quia sibi imminere arbitrantur, quia singulis momentis exspectant dum in caput suum corruat. Fideles autem, ut dictum est, et offensam plus quam poenam timent, nec timore poenae perturbantur, ac si cervicibus suis impenderet; sed cautiores redduntur ne ipsam accersant. Sic apostolus, dum fideles alloquitur: nolite falli, inquit; propter hoc venit ira Dei in filios diffidentiae (Eph. 5, 6; Col. 3, 6). Non minatur in ipsos descensuram; sed admonet, ut impiis ob ea quae recensuerat flagitia iram Domini praeparatam cogitent, ne et ipsi eam experiri velint. *Quanquam raro contingit ut solis et simplicibus minis expergefiant reprobi; quin potius iam sua duritie tardi et hebetes, quoties verbis fulminat Deus e coelo, ad contumaciam se obdurant; sed manu eius percussi timere, velint nolint, coguntur. Timorem hunc vulgo servilem vocant, et ingenuo voluntarioque opponunt, qui filios decet. Alii mediam speciem subtiliter interserunt: quia servilis ille et coactus affectus animos interdum subigit, ut ad timorem Dei sponte accedant.*

28. Iam in divina benevolentia, quam respicere dicitur fides, intelligimus salutis ac vitae aeternae possessionem obtineri. Nam si, Deo propitio, nihil boni deesse potest, abunde nobis sufficit ad salutis certitudinem, ubi suae dilectionis ipse nos certiores facit. Ostendat faciem suam, inquit propheta (Psal. 80, 4), et salvi erimus. Unde hanc salutis nostrae summam statuunt scripturae, quod abolitis inimicitiis omnibus in gratiam nos recepit (Eph. 2, 14). Quo scilicet innuunt, Deo nobis reconciliato, nihil manere periculi quin omnia nobis bene succedant. Quare fides, dilectione Dei apprehensa, promissiones habet vitae praesentis et futurae, solidamque bonorum omnium securitatem: sed qualis e verbo percipi potest. Neque enim vitae huius aut longitudinem, aut honorem, aut opes sibi certo fides promittit (quando nihil horum nobis esse constitutum voluit Dominus), sed hac certitudine contenta est, utcunque nos multa deficiant, quae ad vitae huius subsidium pertinent, Deum tamen nunquam defuturum. Praecipua autem eius securitas in futurae vitae exspectatione residet, quae extra dubium per Dei verbum posita est. Quaecunque tamen in terra

miseriae et calamitates eos maneant quos sua dilectione complexus est Deus, impedire nequeunt quin eius benevolentia plena sit felicitas. Proinde, quum summam beatitudinis vellemus exprimere, Dei gratiam posuimus: e qua scaturigine universae bonorum species nobis profluunt. Atque id passim observare in scripturis licet, nos ad Domini caritatem revocari quoties non de aeterna modo salute, sed quolibet bono nostro agitur. Qua ratione David canit (Psal. 63, 4), divinam bonitatem, dum in pio corde sentitur, vita ipsa esse suaviorem et optabiliorem. *Denique, si nobis affluant omnia pro voto, de amore autem Dei vel odio incerti simus, maledicta erit ac proinde misera nostra felicitas. Quod si affulgeat paterna Dei facies, ipsae quoque miseriae beatae erunt, quia vertentur in salutis adiumenta. Sicuti Paulus* (Rom. 8, 35) *res omnes adversas accumulans, gloriatur tamen, per illas nos ab amore Dei non disiungi; et in suis precationibus semper incipit a Dei gratia, unde manat omnis prosperitas. Similiter David* (Psal. 23, 4) *cunctis terroribus, qui nos turbant, opponit solum Dei favorem. Si ambulavero in medio umbrae mortis, inquit, non timebo mala, quoniam tu mecum es. Et sentimus semper animos nostros vacillare, nisi Dei gratia contenti pacem suam in ea quaerunt, et penitus infixum habent, quod dicitur in Psalmo* (33, 12)*: beatus populus cuius Iehova est Deus, et gens quam elegit in haereditatem sibi.*

29. Fidei fundamentum facimus gratuitam promissionem, quod in ipsa proprie fides consistat. Tametsi enim Deum per omnia veracem esse statuat, sive iubeat, sive prohibeat, sive promittat, sive minetur; iussa etiam eius obedienter excipiat, interdicta observet, ad minas animadvertat: proprie tamen a promissione incipit, in ipsa constat, in ipsam desinit. Vitam enim in Deo quaerit, quae non in mandatis, aut poenarum edictis, sed misericordiae promissione reperitur, eaque nonnisi gratuita; quoniam conditionalis, qua ad opera nostra remittimur, non aliter vitam promittit, quam si perspiciamus esse in nobis sitam. Ergo, nisi fidem tremere ac vacillare volumus, illam salutis promissione fulciamus oportet, quae a Domino ultro ac liberaliter, potiusque miseriae nostrae quam dignitatis respectu offeratur. Quare apostolus (Rom. 10, 8) hoc evangelio testimonium defert, quod sit verbum fidei; legis tum praeceptis, tum promissionibus adimit, quando nihil est quod fidem stabilire queat, nisi liberalis illa legatio qua sibi Deus mundum reconciliat. Inde et apud eundem crebra fidei et evangelii correlatio, dum evangelii ministerium sibi commissum docet in fidei obedientiam; illud esse virtutem Dei, in salutem omni credenti; in illo revelari Dei iustitiam ex fide in fidem (Rom. 1, 5 et 16 seq.). Nec mirum; siquidem, quum evangelium sit reconciliationis ministerium (2 Cor. 5, 18), nullum aliud satis firmum divinae erga nos benevolentiae testimonium exstat, cuius agnitionem fides requirit. Quum ergo fidem gratuitae promissioni inniti oportere dicimus, non negamus quin Dei verbum omni ex parte amplectantur et suscipiant fideles, sed misericordiae promissionem fidei in proprium scopum destinamus. Quemadmodum iudicem et ultorem scelerum Deum debent quidem agnoscere fideles, et tamen in eius clementiam proprie intuentur; quando talis considerandus illis describitur, qui benevolus sit et misericors, procul ira, multus bonitate, suavis universis, super omnia opera sua misericordiam suam effundens (Psal. 86, 5 et 103, 8 et 145, 8).

30. Nec vero Pighii aut similium canum latratus moror, dum hanc restrictionem exagitant, quasi fidem lacerando frustum unum arripiat. Fateor, ut iam dixi, generale fidei obiectum (ut loquuntur) esse Dei veritatem, sive minetur, sive spem faciat gratiae. Quare apostolus (Hebr. 11, 7) fidei hoc adscribit, quod Noe mundi interitum, quum nondum videbatur, timuerit. Si timor imminentis poenae fidei fuit opus, non debent minae ab eius definitione excludi. Hoc quidem verum est: sed nos immerito gravant calumniatores, ac si negaremus, fidem habere respectum ad omnes verbi Dei partes. Tantum enim indicare haec duo volumus, nunquam scilicet ipsam consistere, donec ad gratuitam promissionem pervenerit; deinde non aliter nos per ipsam conciliari Deo, nisi quia nos Christo copulat. Utrumque notatu dignum. Fidem quaerimus quae Dei filios a reprobis discernat, et fideles ab incredulis. Si quis Deum et iuste praecipere quidquid praecipit et vere minari credat, an propterea fidelis vocabitur? Nihil minus. Firmus ergo fidei status non erit, nisi in Dei misericordia sistatur. Iam quorsum de fide disputamus? nonne ut teneamus viam salutis? Quomodo autem fides salvifica, nisi quatenus nos in Christi corpus inserit? Nihil ergo absurdi si in definitione praecipuum eius effectum ita urgemus, et loco differentiae subiicimus generi notam illam quae fideles ab incredulis separat. Denique nihil habent in hac doctrina malevoli quod carpant, quin Paulum nobiscum involvant in eandem reprehensionem, qui evangelium proprie appellat fidei sermonem (Rom. 10, 8).

31. *Hinc vero rursum colligimus quod ante expositum fuit, non minus verbo opus habere fidem quam fructum viva radice arboris: quia non alii, teste Davide* (Psal. 9, 11), *sperare in Deo possunt, nisi qui noverunt nomen eius. Haec autem cognitio ex cuiusque imaginatione non est, sed quatenus Deus ipse suae bonitatis testis est. Quod idem propheta alibi confirmat* (ibid. 119, 41)*: salus tua secundum eloquium tuum. Item: speravi in verbo tuo, salvum me fac. Ubi*

notanda est fidei ad verbum relatio, deinde salutis consequentia. Neque tamen interea potentiam Dei excludimus, cuius intuitu nisi se fides sustentet, nunquam Deo tribuet suum honorem. Videtur Paulus (Rom. 4, 21) *frigidum quiddam aut vulgare referre de Abraham: quod crediderit Deum, qui benedictum semen ei promiserat, potentem esse. Item alibi* (2 Tim. 1, 12) *de se ipso: scio cui crediderim, et certus sum quod potens sit depositum meum servare in diem illum. Verum si quisque secum expendat quot identidem dubitationes de virtute Dei obrepant, satis agnoscet, qui eam magnifaciunt ut digna est, non parvos fecisse progressus in fide. Fatebimur omnes Deum posse quidquid vult: sed dum nos metu consternat et horrore attonitos reddit minima quaeque tentatio, hinc palam est nos derogare potentiae Dei cui praeferimus quae contra eius promissiones minatur satan. Haec ratio est cur Iesaias, dum salutis certitudinem vult imprimere cordibus populi, tam magnifice de immensa Dei virtute disserat. Videtur saepe, ubi sermonem exorsus est de spe veniae et reconciliationis, alio digredi, et vagari per longas et supervacuas ambages, commemorans quam mirabiliter Deus coeli et terrae machinam cum toto naturae ordine gubernet. Nihil tamen est quod non circumstantiae praesenti serviat: quia nisi virtus Dei, qua potest omnia, oculis nostris occurrat, verbum aures maligne admittent, vel non aestimabunt iusto pretio. Adde quod effectualis potentia hic notatur: quia pietas, ut alibi visum fuit, Dei potentiam semper ad usum et opus accommodat; praesertim opera Dei sibi proponit, quibus se patrem esse testatus est. Hinc illa tam crebra in scripturis redemptionis memoria, ex qua discere poterant Israelitae, Deum, qui semel autor fuerat salutis, aeternum fore eius custodem. Suo etiam exemplo nos admonet David, quae privatim singulis beneficia contulit Deus, ad confirmationem fidei eius in posterum valere; imo ubi deseruisse nos videtur, sensus nostros longius extendere convenit, ut vetusta eius beneficia nos erigant, sicuti alio Psalmo* (143, 5) *dicitur: memor fui dierum antiquorum; meditatus sum in cunctis operibus tuis, etc. Item* (ibid. 77, 11)*: recordabor operum Domini, et mirabilium eius ab initio. Sed quia sine verbo evanidum est quidquid concipimus de potentia Dei et operibus, non temere asserimus nullam esse fidem donec gratiae suae testimonio praeluceat Deus. Posset hic tamen moveri quaestio, quid de Sara et Rebecca sentiendum sit, quarum utraque fidei zelo, ut videtur, impulsa, extra verbi fines egressa est. Sara quum arderet desiderio promissae sobolis, ancillam suam marito supposuit. Quin multis modis peccaverit negandum non est; sed hoc vitium nunc attingo, quod zelo suo abrepta se intra verbi Dei metas non continuit. Certum tamen est, desiderium illud a fide profectum esse. Rebecca oraculo certior facta de electione filii sui Iacob, eius benedictionem malo artificio procurat, maritum suum gratiae Dei testem ac ministrum decipit, filium suum cogit mentiri, variis fraudibus et imposturis corrumpit Dei veritatem. Denique ludibrio exponens illius promissionem, quantum in se est eam abolet. Neque tamen hoc opus, quamlibet vitiosum et reprehensione dignum, fide vacuum fuit: quia superare multa offendicula necesse fuit ut tantopere appeteret, quod sine spe terrenae utilitatis ingentibus molestiis et periculis refertum erat. Sicuti sanctum patriarcham Isaac non omnino fide privabimus, eo quod admonitus eodem oraculo de honore ad minorem filium translato, non desinit tamen propensus esse in primogenitum suum Esau. Docent certe haec exempla, errores saepe fidei esse permixtos; sic tamen ut primatum semper teneat illa, ubi vera est. Sicuti enim Rebeccae particularis error non irritum benedictionis effectum reddidit, sic neque fidem quae generaliter dominata est in eius animo, principiumque et causa fuit illius actionis. In eo nihilominus prodidit Rebecca quam lubricus sit humanae mentis flexus simul ac vel tantillum sibi permittit. Etsi autem defectus et imbecillitas fidem obscurat, non tamen exstinguit; interim nos admonet quam sollicite pendere oporteat ex ore Dei, et simul confirmat quod docuimus, fidem nisi verbo suffultam effluere; sicuti et Sarae et Isaac et Rebeccae evanuissent animi in obliquis suis deflexionibus, nisi arcano Dei fraeno in verbi obedientia retenti essent.*

32. Rursum non sine causa in Christo promissiones omnes concludimus, quando et eius agnitione totum evangelium apostolus (Rom. 1, 17) concludit, et alibi docet, quotquot sunt Dei promissiones, in ipso esse etiam et amen (2 Cor. 1, 20). Cuius rei in promptu est ratio. Si quid enim pollicetur Deus, eo benevolentiam suam testatur, ut nulla sit eius promissio, quae non sit dilectionis testimonium. Nec refert quod ingentibus atque assiduis divinae largitatis beneficiis dum impii cumulantur, eo graviori iudicio sese induunt. Quum enim ea sibi e Domini manu provenire nec cogitent, nec agnoscant, aut si quando agnoscant, eius tamen bonitatem nequaquam apud se reputent, non possunt inde magis de eius misericordia edoceri quam brutae pecudes, quae pro conditionis suae modo, eundem liberalitatis fructum recipiunt, neque tamen prospiciunt. Nihilo magis obstat quod destinatas plerumque sibi promissiones respuendo ultionem hac occasione maiorem sibi accersunt. Quanquam enim tum se demum profert promissionum efficacia ubi fidem apud nos invenerunt, vis tamen ac proprietas earum nostra infidelitate aut ingratitudine nunquam exstinguitur. Ergo quum Dominus suis promissionibus, non ad percipiendos modo suae benignitatis fructus sed etiam cogitandos, hominem invitet, suam illi dilectionem simul declarat. Unde huc redeundum est, promissionem quamlibet esse divinae erga nos dilectionis testificationem. Atqui extra contro-

versiam est, neminem a Deo extra Christum diligi. Ille est filius dilectus in quo residet et acquiescit amor patris (Matth. 3, 17 et 17, 5), *et ad nos deinde ab eo se diffundit: sicut docet Paulus* (Eph. 1, 6), *nos gratiam adeptos esse in dilecto.* Ipso igitur intercedente, ad nos derivetur ac perveniat oportet. Proinde apostolus alibi pacem nostram ipsum vocat, alibi ceu vinculum proponit, quo paterna pietate Deus nobiscum devinciatur (Eph. 2, 14; Rom. 8, 3). Consequitur, in illum coniiciendos esse oculos, quoties ulla promissio nobis offertur; nec absurde a Paulo doceri, in ipso confirmari et adimpleri quaecunque sunt Dei promissiones (Rom. 15, 8). *Repugnant exempla quaedam: neque enim vel Naaman Syrum, quum de modo rite colendi Dei sciscitaretur ex propheta, de mediatore edoctum fuisse credibile est; laudatur tamen eius pietas. Cornelius homo gentilis et romanus vix tenere potuit, quod non omnibus Iudaeis cognitum erat, et quidem obscure; eleemosynae tamen eius et preces gratae fuerunt Deo* (Act. 10, 31), *et sacrificia Naaman, prophetae responso probata* (2 Reg. 5, 17 seqq.), *quod neuter potuit consequi nisi fide. Similis eunuchi ratio ad quem delatus est Philippus, qui nisi fide aliqua praeditus non sumpsisset longi ac difficilis itineris laborem et sumptus adorandi causa* (Act. 8, 27 seqq.). *Videmus tamen ut interrogatus a Philippo suam de mediatore inscitiam prodat. Et quidem fateor aliqua ex parte implicitam fuisse eorum fidem, non modo quoad Christi personam, sed quoad virtutem et munus a patre iniunctum. Interea certum est, principiis fuisse imbutos quae gustum aliquem Christi, licet tenuem, darent. Neque hoc novum videri debet: quia neque eunuchus ex longinqua regione ad Deum incognitum properasset Ierosolymam, et Cornelius, iudaicam religionem semel amplexus, tantum temporis non transegit, quin rudimentis verae doctrinae assuesceret. Quod ad Naaman spectat, nimis absurdum fuisset, quum de rebus minutis ei praeciperet Elisaeus, tacuisse de praecipuo capite. Quamvis ergo obscura inter ipsos esset Christi cognitio, nullam tamen fuisse consentaneum non est: quia legis sacrificiis se exercebant, quae a fine ipso, hoc est Christo, discerni oportuit ab adulterinis gentium sacrificiis.*

33. Atque haec quidem nuda externaque verbi Dei demonstratio abunde ad fidem faciendam sufficere debebat, nisi caecitas pervicaciaque nostra impediret. Verum (quae mentis nostrae ad vanitatem est propensio) Dei veritati nunquam adhaerere potest; quae hebetudo est, ad eius lucem semper caecutit. Proinde, sine spiritus sancti illuminatione, verbo nihil agitur. Unde etiam liquet fidem humana intelligentia multo superiorem esse. Nec satis fuerit mentem esse Dei spiritu illuminatam, nisi et eius virtute cor obfirmetur ac fulciatur. In quo tota terra Scholastici aberrant, qui in fidei consideratione nudum ac simplicem ex notitia assensum arripiunt, praeterita cordis fiducia et securitate. Ergo singulare Dei donum utroque modo est fides, et quod mens hominis ad degustandam Dei veritatem purgatur, et quod animus in ea stabilitur. *Neque enim fidei tantum inchoator est spiritus, sed per gradus eam auget, donec ea nos in regnum coeleste perducat. Egregium, inquit Paulus* (2 Tim. 1, 14), *depositum servato, per spiritum sanctum qui habitat in nobis. Quomodo autem spiritum ex auditu fidei donari tradat Paulus* (Gal. 3, 2), *nullo negotio expedire licet. Si unum duntaxat esset spiritus donum, absurde spiritum effectum fidei dixisset, qui autor est et causa; sed quum dona praedicet quibus ornat Deus ecclesiam suam, et per fidei incrementa ad perfectionem deducit, non mirum est si ea fidei ascribat, quae ad ea recipienda nos comparat.* Habetur id quidem paradoxotaton, quum dicitur neminem, nisi cui donatum sit, posse in Christum credere; sed ideo partim quod non animadvertunt vel quam recondita sit ac sublimis coelestis sapientia, vel quanta sit in percipiendis Dei mysteriis humana hebetudo, partim quod ad firmam illam stabilemque cordis constantiam, hoc est, praecipuam fidei partem, non respiciunt.

34. Atqui si humanae voluntatis (ut Paulus concionatur) nemo est testis nisi spiritus hominis qui in ipso est (1 Cor. 2, 11), divinae voluntatis qui certus esset homo? Et si Dei veritas apud nos in iis quoque rebus vacillat quas oculo praesenti intuemur, qui firma stabilisque foret, ubi Dominus ea pollicetur quae nec oculus videt, nec ingenium capit? Adeo autem hic consternatur et deficit humana perspicacia, ut primus in Domini schola proficiendi gradus sit, ab ea deficere. Nam ea, ceu obiecto velamine, impedimur quominus assequamur Dei mysteria, quae non revelantur nisi parvulis (Matth. 11, 25; Luc. 10, 21; Matth. 16, 17). Neque enim caro et sanguis revelat, nec animalis homo percipit ea quae sunt spiritus (1 Cor. 2, 14), quin potius stultitia est illi Dei doctrina, quia spiritualiter diiudicanda est. Necessariae ergo sunt spiritus sancti suppetiae, vel potius vis eius sola hic viget. Nemo est hominum qui sensum Dei noverit, aut consiliarius eius fuerit (Rom. 11, 33; 1 Cor. 2, 10. 16); sed spiritus omnia scrutatur, etiam profunda Dei: per quem fit ut mentem Christi teneamus. Nemo potest venire ad me, inquit (Ioann. 6, 44), nisi pater, qui misit me, traxerit eum. Omnis ergo, qui audivit a patre et didicit, venit. Non quod patrem viderit quisquam, nisi is qui est a Deo missus. Quemadmodum ergo nisi spiritu Dei tracti, accedere ad Christum nequaquam possumus, ita ubi trahimur, mente et animo evehimur supra nostram ipsorum intelligentiam. Nam ab eo illustrata anima novam quasi aciem sumit, qua coelestia mysteria contempletur, quorum splendore ante in se ipsa perstrin-

gebatur. Atque ita quidem spiritus sancti lumine irradiatus hominis intellectus tum vere demum ea quae ad regnum Dei pertinent gustare incipit, antea prorsus ad ea delibanda fatuus et insipidus. Quamobrem Christus regni sui mysteria duobus discipulis praeclare edisserens, nihil tamen proficit, donec sensum illis aperit, ut intelligant scripturas (Luc. 24, 27 et 45). Sic edoctis divino eius ore apostolis spiritus tamen veritatis mittendus est, qui ipsorum mentibus eandem instillet doctrinam quam auribus usurpaverant (Ioann. 16, 13). Verbum quidem Dei instar solis est omnibus affulgentis quibus praedicatur; sed nullo cum fructu inter caecos. Nos autem natura caeci sumus omnes hac in parte; proinde in mentem penetrare nequit, nisi interiore illo magistro spiritu per suam illuminationem aditum faciente.

35. *Alibi quum de naturae corruptione tractandum fuit, plenius ostendimus quam non sint idonei homines ad credendum. Itaque non fatigabo lectores eadem repetendo. Sufficiat spiritum fidei vocari a Paulo* (2 Cor. 4, 13) *fidem ipsam, qua donamur a spiritu, non autem quam naturaliter habeamus. Ideo precatur ut in Thessalonicensibus impleat Deus omne beneplacitum suum et opus fidei in virtute* (2 Thess. 1, 11). *Ubi fidem vocans opus Dei, et loco epitheti insigniens, appositive vocans beneplacitum, negat esse ex proprio hominis motu; neque eo contentus adiungit, specimen esse virtutis divinae. Ad Corinthios* (1 Cor. 2, 4), *ubi fidem non pendere ex sapientia hominum dicit, sed fundatam esse in potentia spiritus, loquitur quidem de externis miraculis; sed quia ad eorum aspectum caecutiunt reprobi, comprehendit etiam interius illud sigillum, cuius alibi meminit. Ac quo magis in tam praeclaro dono suam liberalitatem illustret Deus, non omnes eo promiscue dignatur, sed singulari privilegio impertit quibus vult. Cuius rei ante citavimus testimonia. Quorum fidus interpres Augustinus*[1]) *exclamat, ut servator doceret ipsum quoque credere doni esse, non meriti. Nemo, inquit, venit ad me nisi pater meus traxerit eum, et cui datum fuerit a patre meo* (Ioann. 6, 44). *Mirum est quod duo audiunt: unus contemnit, alter ascendit. Qui contemnit, imputet sibi; qui ascendit, non arroget sibi. Alio loco: quare uni datum est, non alteri? Non me piget dicere, hoc est profundum crucis. De profundo nescio quo iudiciorum Dei, quae perscrutari non possumus, procedit omne quod possumus. Quod possum, video: unde possum, non video, nisi quia hactenus video, a Deo esse. Quare autem illum, et non illum? multum est ad me; abyssus est, profundum crucis. Admiratione exclamare possum, non disputatione monstrare. Huc redit summa, Christum, ubi nos in fidem illuminat spiritus sui virtute, simul inserere in corpus suum, ut fiamus bonorum omnium participes.*

1) Aug. de verbis apost. libr. 2.

36. Restat deinde ut quod mens hausit, in cor ipsum transfundatur. Neque enim si in summo cerebro volutatur Dei verbum, fide perceptum est; sed ubi in imo corde radices egit, ut ad sustinendas repellendasque omnes tentationum machinas invictum sit propugnaculum. Quod si veram mentis intelligentiam eius illuminationem esse verum est, in tali cordis confirmatione multo evidentius eius virtus apparet: quo scilicet et maior est cordis diffidentia quam mentis caecitas, et animum securitate instrui, quam mentem cognitione imbui difficilius est. Proinde spiritus sigilli vice fungitur, ad eas ipsas promissiones in cordibus nostris obsignandas, quarum certitudinem prius mentibus impressit; atque ad confirmandas et constituendas arrhae locum tenet. Postquam credidistis, inquit apostolus (Eph. 1, 13), obsignati estis spiritu promissionis sancto, qui est arrhabo haereditatis nostrae. Vides ut spiritu, velut sigillo, corda fidelium insculpi doceat? ut hac ratione appellet promissionis spiritum, quia ratum apud nos evangelium facit? Similiter ad Corinthios: qui unxit nos Deus, ait, qui et signavit nos, et dedit arrham spiritus in cordibus nostris (2 Cor. 1, 21). Et alibi (ibid. 5, 5), quum de fiducia audaciaque sperandi loquitur, eius fundamentum facit spiritus arrham.

37. *Neque vero oblitus sum quod ante dixi, et cuius memoriam assidue renovat experientia, fidem scilicet variis dubitationibus impelli, ut raro sedatae sint piorum mentes, saltem non semper fruantur tranquillo statu; sed, quibuscunque machinis quatiantur, vel ex ipso tentationum gurgite emergunt, vel in statione sua permanent. Securitas quidem haec sola fovet ac tuetur fidem, ubi statuimus quod in Psalmo* (46, 3) *dicitur, Dominus protectio nostra, auxilium in tribulatione; ideo non timebimus dum contremiscet terra, et transilient montes in cor maris. Haec etiam suavissima quies alibi celebratur* (ibid. 3, 6)*: decubui, et somnum cepi, et surrexi: quia Dominus suscepit me. Non quod aequabili tenore semper ad laetam hilaritatem compositus fuerit David; sed quatenus Dei gratiam pro modo fidei gustabat, gloriatur se intrepide despicere quidquid mentis pacem inquietare poterat. Ideo scriptura, dum ad fidem hortari vult, quiescere iubet. Apud Iesaiam* (30, 15)*: in spe et silentio erit fortitudo vestra. In Psalmo* (37, 7)*: sile Iehovae et exspecta illum. Quibus respondet illud apostoli ad Hebraeos* (10, 36)*: patientia opus est, etc.*

38. Hinc iudicare licet quam perniciosum sit scholasticum illud dogma, nos de gratia Dei erga nos non aliter statuere posse quam ex coniectura morali, prout se unusquisque non indignum ea reputat. Equidem si ab operibus aestimandum sit qualiter affectus sit erga nos Dominus, id ne tenui quidem coniectura posse nos assequi fateor; sed quum simplici et gratuitae promissioni respondere

fides debeat, nullus ambigendi locus relinquitur. Nam quali, obsecro, fiducia armabimur, si hac conditione ratiocinemur, Deum esse nobis propitium, modo ita vitae nostrae puritas mereatur? Sed quoniam his tractandis suum locum destinavimus, longius non prosequemur in praesens; quum praesertim abunde liqueat, fidei nihil esse magis adversum quam vel coniecturam, vel aliud quidpiam dubitationi affine. Ac pessime huc detorquent Ecclesiastae (9, 1) testimonium, quod identidem in ore habent: nemo scit utrum odio dignus sit an amore. Nam ut praeteream hunc locum in vulgari interpretatione mendose redditum, latere tamen vel pueros ipsos non potest, quid eiusmodi verbis sibi velit Solomo. Nempe, si quis a praesenti rerum statu censere velit quos odio prosequatur Deus, quos amore complectatur, eum frustra laborare ac nullo operae pretio torqueri; quum omnia pariter eveniant iusto et impio, immolanti victimas et non immolanti. Unde sequitur, Deum non testari perpetuo amorem suum quibus omnia succedere prospere facit; neque odium suum in eos semper prodere quos affligit. Idque facit ad vanitatem humani ingenii arguendam; quum in rebus scitu maxime necessariis tanta hebetudine teneatur. Quemadmodum paulo ante scripserat (ibid. 3, 19), non posse discerni quid hominis anima differat ab anima pecudis, quod eodem modo videtur interire. Si quis inde inferre velit, sola coniectura niti, quam de animorum immortalitate sententiam tenemus, annon insanus merito habeatur? An igitur sani sunt isti, qui nullam esse gratiae Dei certitudinem colligunt, quoniam nulla ex carnali rerum praesentium aspectu comprehendi possit?

39. Atqui temerariae praesumptionis esse causantur, indubitatam voluntatis divinae notitiam sibi arrogare. Id quidem illis concederem, si tantum nobis sumeremus ut ingenii nostri tenuitati subiicere vellemus incomprehensibile Dei consilium. Sed ubi simpliciter cum Paulo (1 Cor. 2, 12) dicimus, nos accepisse non spiritum huius mundi, sed spiritum qui ex Deo est, quo docente sciamus quae a Deo donata sunt nobis: quid contra obgannire possunt, quin spiritum Dei contumeliose incessant? Quod si ab ipso profectam revelationem vel mendacii, vel incertitudinis, vel ambiguitatis insimulare, horrendum est sacrilegium, in asserenda certitudine quid delinquimus? Verum hoc quoque non vacare magna temeritate exclamant, quod de Christi spiritu sic audemus gloriari. Quis credat tantum esse istorum stuporem, qui orbis magistri haberi volunt, ut in primis religionis elementis adeo turpiter impingant? Mihi certe credibile non esset, nisi testarentur quae exstant eorum scripta. Paulus (Rom. 8, 14) eos demum filios Dei esse pronuntiat, qui eius spiritu aguntur; hi agi proprio spiritu, divino autem vacuos esse volunt, qui sint filii Dei. Ille Deum a nobis patrem appellari docet (ibid. v. 16), spiritu talem vocem dictante, qui solus testimonium reddere potest spiritui nostro, quod filii Dei sumus; hi tametsi a Dei invocatione non arcent, spiritum tamen abstrahunt, cuius ductu rite invocandus erat. Ille Christi servos esse negat (ibid. 8, 9), qui non agantur spiritu Christi; hi christianismum confingunt spiritu Christi non indigentem. Ille nullam beatae resurrectionis spem facit nisi spiritum in nobis residentem sentiamus; hi spem tali sensu vacuam confingunt. Sed respondebunt forsan, non se infitiari quin illo praeditos esse oporteat, caeterum modestiae et humilitatis esse, non agnoscere. Quid ergo sibi vult quum iubet Corinthios (2 Cor. 13, 5) tentare an sint in fide, semet probare an Christum habeant, quem nisi quis in se habitantem agnoscat, reprobus est? Ex spiritu autem quem dedit nobis, inquit Ioannes (1 Ioann. 3, 24), scimus quod in nobis manet. Et quid aliud quam Christi promissiones in dubium revocamus, dum servi Dei sine ipsius spiritu haberi volumus, quem super suos omnes effusurum se denuntiavit? Quid, quod spiritui sancto iniurii sumus, qui fidem, opus eius peculiare, ab ipso separamus? Haec quum prima sint pietatis tirocinia, miserrimae est caecitatis arrogantiae notari Christianos, qui spiritus sancti praesentia gloriari ausint, sine qua gloriatione christianismus ipse non constat. Sed enim exemplo suo declarant, quam vere dixerit Christus (Ioann. 14, 17) spiritum suum mundo incognitum esse; ab ipsis modo agnosci apud quos manet.

40. Ac ne uno duntaxat acto cuniculo fidei firmitudinem diruere tentent, aliunde ipsam adoriuntur. Nempe, etiamsi secundum praesentem iustitiae statum de gratia Dei iudicium sumere liceat, manere tamen in suspenso finalis perseverantiae notitiam. Egregia vero salutis fiducia nobis relinquitur, si ad praesens momentum nos esse in gratia coniectura morali aestimamus; quid in crastinum sit futurum nescimus. Longe aliter apostolus. Certo, inquit (Rom. 8, 38), persuasus sum, quod neque angeli, nec potestates, nec principatus, neque mors, neque vita, neque praesentia, neque futura diriment nos a dilectione qua nos Dominus in Christo complectitur. Evadere conantur frivola solutione, id habuisse apostolum ex speciali revelatione garrientes; sed pressius constringuntur quam ut effugiant. Siquidem illic quae in commune universis fidelibus ex fide proveniant bona tractat, non quae specialiter ipse experiatur. Atqui idem nos alibi nostrae imbecillitatis et inconstantiae mentione deterret. Qui bene stat, inquit (1 Cor. 10, 12), videat ne cadat. Verum est: at non terrore quo consternemur, sed quo discamus nos sub potenti manu Dei humiliare, quemadmodum Petrus explicat (1 Petr. 5, 6). De-

inde quam praeposterum est, ad punctum temporis limitare fidei certitudinem, cuius proprium est, superatis huius vitae spatiis, ad futuram immortalitatem protendi? Quum ergo id gratiae Dei fideles acceptum ferant, quod spiritu eius illuminati coelestis vitae contemplatione per fidem fruuntur, adeo procul abest ab arrogantia talis gloriatio, ut si quem confiteri pudet, eo extremam ingratitudinem prodat magis, divinam bonitatem maligne supprimendo, quam modestiam aut submissionem testetur. [1])

41. Quoniam non aliunde melius aut magis perspicue fidei natura declarari posse videbatur, quam a promissionis substantia, qua velut proprio fundamento sic nititur, ut ea sublata protinus corruat, vel potius evanescat, ideo nostram definitionem inde sumpsimus. Quae tamen ab illa apostoli definitione vel descriptione potius, quam suae disputationi accommodat, minime aliena est: ubi docet esse rerum sperandarum subsistentiam, indicem non apparentium (Hebr. 11, 1). Nam per ὑπόστασιν (quo vocabulo utitur) quasi fulcrum intelligit, cui pia mens innitatur et incumbat. Ac si diceret fidem ipsam certam quandam esse ac securam possessionem eorum quae nobis a Deo promissa sunt. Nisi quis ὑπόστασιν pro fiducia accipere malit, quod non displicet: quanquam illud quod receptius est amplector. Rursum ut significaret ad supremum usque diem quo libri aperientur, sublimiora esse, quam quae sensu nostro percipi, aut oculis spectari manuve contrectari possint, eaque non aliter interim possideri a nobis, quam si captum omnem ingenii nostri excedamus, ac supra omnia quae in mundo sunt aciem nostram intendamus, nos denique ipsos superemus: addidit securitatem hanc possidendi, esse rerum quae in spe iacent, ideoque non videntur. Siquidem evidentia, ut Paulus scribit (Rom. 8, 24), spes non est: nec ea quae videmus speramus; dum vero indicem, aut probationem, aut (ut saepe reddidit Augustinus [2]) convictionem appellat rerum non praesentium (nam graece est ἔλεγχος) perinde loquitur ac si diceret evidentiam non apparentium rerum, visionem earum quae non videntur, perspicuitatem obscurarum, praesentiam absentium, demonstrationem occultarum. Mysteria Dei enim cuiusmodi sunt quae ad salutem nostram pertinent, in se, suaque (ut dicitur) natura cerni non possunt; verum ipsa in eius verbo duntaxat intuemur, cuius veritas sic persuasa esse nobis debet, ut pro facto impletoque habendum sit quidquid loquitur. Ad talem vero divinae bonitatis gustum percipiendum, quo modo se attollat animus, quin simul ad redamandum Deum totus accendatur? Vere enim cognosci illa suavitatis affluentia non

1) *Transit h. l. a* §. 31. *praec. ed. ad* §. 36. 2) Homil. in Ioann. 79, 1. 95, 2. De peccat. merit. et rem. libr. 2. c. 31.

potest, quam Deus timentibus se recondidit, ut non simul vehementer afficiat. Quem autem semel affecit, penitus ad se rapit et effert. Proinde mirum non est si perversum cor et obliquum nunquam subit hic affectus: quo in coelum ipsum traducti, ad reconditissimos Dei thesauros admittimur, et ad sacratissima regni eius adyta, quae profanari impuri cordis ingressu non decet. Quod enim tradunt Scholastici [1]) caritatem fide ac spe priorem esse, merum est deliramentum; quandoquidem sola est fides quae in nobis caritatem primum generat. *Quanto rectius Bernardus,* [2]) *testimonium, inquit, conscientiae, quod piorum gloriam vocat Paulus* (2 Cor. 1, 12), *in tribus consistere credo: necesse enim primo omnium est, credere quod remissionem peccatorum habere non possis nisi per indulgentiam Dei; deinde quod nihil prorsus habere queas operis boni nisi et hoc dederit ipse; postremo quod vitam aeternam nullis potes operibus promereri nisi gratis detur et illa. Paulo post subiicit, haec non sufficere, sed esse quoddam fidei initium; quia credendo peccata non posse remitti nisi a Deo, simul tenere oporteat remissa nobis esse donec etiam spiritus sancti testimonio persuasi simus, salutem nobis esse repositam; quia Deus peccata condonat, merita ipse donat, et praemia idem redonat, non posse gradum in illo principio figere.* Verum haec et alia suis locis tractanda erunt; nunc tantum quid fides ipsa sit, habere sufficiat.

42. Iam vero ubicunque viva erit haec fides, fieri non poterit quin spem aeternae salutis comitem secum habeat individuam, vel potius ex se gignat et exserat: qua sublata, quamlibet diserte atque ornate de fide disseramus, nullam habere convincimur. Nam si fides, ut auditum est, certa est de veritate Dei persuasio, quod nec mentiri nobis, nec fallere, nec irrita esse queat: qui hanc certitudinem conceperunt, simul profecto exspectant fore ut promissiones suas Deus praestet, quae eorum persuasione nonnisi verae esse possunt; ut in summa, nihil aliud sit spes quam eorum exspectatio quae vere a Deo promissa fides credidit. Ita fides Deum veracem credit, spes exspectat ut in temporis occasione veritatem suam exhibeat. Fides credit nobis esse patrem; spes exspectat ut se talem erga nos semper gerat. Fides datam nobis vitam aeternam credit; spes exspectat ut aliquando reveletur. Fides fundamentum est cui spes incumbit; spes fidem alit ac sustinet. Ut enim exspectare a Deo nemo quidquam potest nisi qui prius eius promissis crediderit, ita rursus fidei nostrae imbecillitatem, ne velut fessa concidat, sustineri ac foveri patienter sperando et exspectando oportet. Qua ratione Paulus rite salu-

1) Lombard. libr. 3. Sent. dist. 25. et saepius. 2) Serm. 1. in Annuntiatione.

tem nostram in spe collocat (Rom. 8, 24). Nam ea dum in silentio Dominum exspectat, fidem continet, ne nimis festinando praecipitet; confirmat, ne vacillet in Dei promissionibus, aut de earum veritate dubitare incipiat; recreat, ne fatigetur; extendit ad ultimam illam metam, ne in medio cursu aut etiam in carceribus deficiat. Denique assidue renovando et instaurando, facit ut se ipsa subinde ad perseverantiam vegetior emergat. Atque omnino, quot nominibus necessaria sint spei subsidia ad fidem stabiliendam, melius patebit si cogitemus quot tentationum formis impetantur et concutiantur, qui verbum Dei amplexi sunt. Primum Dominus, promissiones suas differendo, diutius saepe quam pro votis nostris suspensos animi nos tenet. Hic officium est spei, praestare quod iubet propheta (Hab. 2, 3): ut si moram ill*ae* fecer*int*, exspectemus tamen. Interdum non modo languere nos sinit, sed apertam indignationem prae se fert. Hic spem multo magis succurrere necesse est, quo, secundum alterius prophetae (Ies. 8, 17) dictum, possimus exspectare Dominum, qui absconderit faciem suam a Iacob. Insurgunt etiam illusores, quemadmodum ait Petrus (2 Petr. 3, 4), qui rogant, ubi est promissio vel [1] adventus eius? quando ex quo patres dormierunt, omnia sic perseverant ab initio creationis. Imo eadem haec nobis insusurrant caro et mundus. Hic fidem spei tolerantia suffultam, in aeternitatis contemplatione defixam retineri oportet, quo mille annos instar diei unius reputet (Psal. 90, 4; 2 Petr. 3, 8).

43. Propter hanc tum coniunctionem, tum affinitatem, scriptura interdum fidei et spei vocabula confundit. Nam quum Petrus docet (1 Petr. 1, 5), virtute Dei nos per fidem custodiri usque ad salutis revelationem, quod spei magis quadrabat fidei tribuit. Neque immerito: quando iam docuimus, nihil aliud spem esse quam fidei alimentum et robur. *Interdum simul iunguntur, sicuti eadem epistola* (1, 21): *quo fides vestra et spes esset in Deo. Paulus vero ad Philippenses* (1, 20) *ex spe deducit exspectationem: quia sperando patienter vota nostra suspendimus, donec patefacta fuerit Dei opportunitas. Quod totum melius intelligere licet ex decimo capite ad Hebraeos, quod iam citavi. Paulus alibi* (Gal. 5, 5), *quamvis improprie loquatur, hoc ipsum tamen intelligit, his verbis: nos spiritu ex fide spem iustitiae exspectamus, nempe quia evangelii testimonium de gratuito amore amplexi exspectamus dum palam ostendat Deus quod nunc sub spe est absconditum.* Neque iam obscurum est, quam insulse Petrus Lombardus duplex spei fundamentum iaciat, Dei gratiam, et operum meritum. Non huic alius scopus quam fidei esse potest.

1) *Edd. recc. inde ab a.* 1569 *omittunt* vel.

Fidei autem iam clarissime exposuimus unicum esse scopum, Dei misericordiam: in quam utroque, ut ita loquar, oculo respicere debeat. Sed operae pretium est auscultare quam vividam afferat rationem. Si quidpiam, inquit, sine meritis sperare audeas, non spes illa, sed praesumptio dicenda erit. Quis non merito, amice lector, tales bestias exsecretur, quae temere et praesumptuose fieri pronuntiant, si quis Deum veracem esse confidat? Nam quum Dominus nihil non a sua bonitate exspectari velit, praesumptionem esse dicunt in ea recumbere et acquiescere. O magistrum talibus dignum discipulis quales in insanis rabularum scholis nactus est! Nos vero, quando videmus Dei oraculis iuberi peccatores spem salutis concipere, libenter tantum praesumamus de veritate eius; ut sola eius misericordia freti, abiecta operum fiducia, bene sperare audeamus. *Non fallet ipse, qui dixit: secundum fidem vestram fiat vobis* (Matth. 9, 29).

CAPUT III. [1]

Fide nos regenerari; ubi de poenitentia.

1. [2] *Etsi iam aliqua ex parte docuimus quomodo fides Christum possideat, et per ipsam fruamur eius bonis: hoc tamen adhuc obscurum esset nisi effectuum, quos sentimus accederet explicatio. Non abs re summa evangelii statuitur in poenitentia et remissione peccatorum. Ergo duobus illis capitibus omissis, ieiuna et mutila erit adeoque prope inutilis quaelibet de fide disputatio. Iam quum utrumque nobis conferat Christus, et utrumque fide consequamur, vitae scilicet novitatem et reconciliationem gratuitam, ratio et docendi series postulat ut de utroque hoc loco disserere incipiam.* Proximus *autem* a fide ad poenitentiam nobis erit transitus; *quia hoc capite probe cognito, melius patebit quomodo sola fide et mera venia iustificetur homo, neque tamen a gratuita iustitiae imputatione separetur realis, ut ita loquar, vitae sanctitas.* Poenitentiam vero non modo fidem continuo subsequi, sed ex ea nasci, *extra controversiam esse debet.* Quum enim venia et remissio per evangelii praedicationem ideo offeratur, ut a *tyrannide satanae*, peccati *iugo*, *et* misera servitute *vitiorum* liberatus peccator in regnum Dei *transeat*, *certe* evangelii gratiam nemo amplecti potest quin ex erroribus vitae prioris in rectam viam se recipiat, totumque suum studium applicet ad poenitentiae meditationem. Quibus autem

1) *Hoc caput variis centonibus ex editionis praecedentis Capp. II. VIII. IX. repetitis constat.* 2) *Ad* §. 1—9. *cf. Cap. IX.* 1—8.

videtur fidem potius praecedere poenitentia quam ab ipsa *manare, vel proferri tanquam fructus ab arbore, nunquam vis eius fuit cognita, et* nimium levi argumento ad id sentiendum moventur.

2. Christus, inquiunt, et Ioannes in suis concionibus populum ad resipiscentiam primum hortantur; deinde regnum coelorum appropinquasse subiiciunt (Matth. 3, 2; ibid. 4, 17). Tale praedicandi mandatum accipiunt apostoli; talem ordinem sequutus est Paulus, quemadmodum Lucas refert (Act. 20, 21). Atqui dum in syllabarum contextu superstitiose haerent, non animadvertunt quo sensu inter se verba illa cohaereant. Nam dum in hunc modum concionantur Christus Dominus et Ioannes: poenitentiam agite, appropinquavit enim regnum coelorum: annon resipiscendi causam ab ipsa gratia et salutis promissione ducunt? Perinde ergo valent eorum verba ac si dicerent: quoniam appropinquavit regnum coelorum, ideo resipiscite. Nam Matthaeus (3, 2), ubi sic praedicasse Ioannem narravit, impletum in ipso fuisse Iesaiae vaticinium docet de voce in deserto clamante: parate viam Domini, rectas facite semitas Dei nostri (Ies. 40, 3). Verum apud prophetam illa vox iubetur a consolatione et laeto nuntio inchoare. Neque tamen, quum resipiscentiae originem ad fidem referimus, spatium aliquod temporis somniamus quo ipsam parturiat; sed ostendere volumus, non posse hominem poenitentiae serio studere nisi se Dei esse noverit. Dei autem se esse nemo vere persuasus est, nisi qui eius prius gratiam apprehenderit. Sed haec dilucidius in ipso progressu edisserentur. *Fefellit eos forte quod multi conscientiae pavoribus ante domantur vel formantur ad obsequium, quam imbuti fuerint cognitione gratiae, imo eam gustaverint. Atque hic est initialis timor, quem inter virtutes quidam recensent, quia verae et iustae obedientiae propinquum esse cernunt. Sed non hic agitur quam varie nos Christus ad se trahat, vel praeparet ad pietatis studium. Tantum dico, nullam rectitudinem posse inveniri ubi non regnat spiritus ille quem accepit ut eum membris suis communicaret. Deinde, secundum illud Psalmi* (130, 4)*: apud te est propitiatio ut timearis; nemo unquam Deum reverebitur, nisi qui sibi propitium confidet; nemo se ad legis observationem libenter accinget, nisi qui persuasus erit ei placere sua obsequia: quae in ignoscendo et tolerandis vitiis indulgentia signum est paterni favoris. Quod etiam demonstrat illa Oseae* (6, 1) *exhortatio: venite, revertamur ad Iehovam, quia ipse rapuit et sanabit nos, percussit et curabit nos; quia spes veniae tanquam stimulus additur, ne in suis peccatis torpeant.* Omni autem rationis specie caret eorum deliramentum, qui ut a poenitentia exordiantur, certos dies suis neophytis praescribunt per quos se in poenitentiam exerceant: quibus demum transactis, in evangelicae gratiae communionem ipsos admittunt. De plurimis Anabaptistarum loquor, iis praesertim qui spirituales haberi mire gaudent, *eorumque sodalibus Iesuitis, et similibus quisquiliis.* Tales scilicet fructus profert spiritus ille vertiginis, ut poenitentiam, quae in totam vitam proroganda est homini christiano, paucis dieculis terminet.

3. Caeterum de poenitentia docti quidam viri, longe etiam ante haec tempora, quum iuxta scripturae regulam simpliciter et sincere loqui vellent, dixerunt constare duabus partibus, mortificatione et vivificatione. Mortificationem interpretantur animae dolorem et terrorem ex agnitione peccati et sensu iudicii Dei conceptum. Ubi enim quis in veram peccati cognitionem adductus est, tum vere peccatum odisse et exsecrari incipit, tum sibi ipsi ex animo displicet, miserum se et perditum fatetur, et alium se esse optat. Ad haec ubi sensu aliquo iudicii Dei tactus est (alterum enim ex altero protinus sequitur), tum vero perculsus ac consternatus iacet, humiliatus ac deiectus tremit, animum despondet, desperat. Haec prior poenitentiae pars, quam vulgo contritionem dixerunt. Vivificationem interpretantur consolationem quae ex fide nascitur; ubi scilicet homo, peccati conscientia prostratus ac Dei timore perculsus, postea in Dei bonitatem, in misericordiam, gratiam, salutem, quae est per Christum, respiciens, sese erigit, respirat, animum colligit, et velut e morte in vitam redit. *Ac voces quidem istae, si modo recta constet interpretatio, vim poenitentiae satis commode exprimunt; sed quod vivificationem accipiunt pro laetitia quam recipit animus ex perturbatione et metu sedatus, non assentior: quum potius sancte pieque vivendi studium significet, quod oritur ex renascentia; quasi diceretur, hominem sibi mori ut Deo vivere incipiat.*

4. Alii, quia videbant vario hoc nomen in scriptura acceptum, duas posuerunt poenitentiae formas, quas ut nota aliqua distinguerent, alteram legalem dixerunt, qua peccator peccati cauterio vulneratus et terrore irae Dei attritus in ea perturbatione constrictus haeret, nec se explicare potest; evangelicam alteram, qua peccator graviter quidem apud se afflictus, altius tamen emergit, et Christum, vulneris sui medicinam, terroris consolationem, miseriae portum apprehendit. Legalis poenitentiae exempla esse volunt, Cain, Saul, Iudam (Gen. 4, 13; 1 Sam. 15, 20; Matth. 27, 4): quorum poenitentiam dum scriptura nobis commemorat, intelligit, peccati sui gravitate agnita iram Dei timuisse, sed Deum duntaxat ultorem et iudicem cogitantes in eo sensu defecisse. Ergo eorum poenitentia non aliud fuit, quam quoddam inferorum atrium, quo iam in hac vita ingressi coeperunt a facie irae maiestatis Dei poenas dare. Evangelicam poenitentiam videmus in omnibus, qui peccati aculeo apud se exulcerati, fiducia autem

misericordiae Dei erecti et recreati, ad Dominum conversi sunt. Perterritus est Ezechias accepto mortis nuntio; sed flens oravit, et in Dei bonitatem intuitus fiduciam recepit (2 Reg. 20, 2). Conturbati sunt Ninivitae horribili denuntiatione excidii; sed induti sacco et cinere orarunt, sperantes quod converti posset Dominus et averti a furore irae suae (Ion. 3, 5). Confessus est David se nimium peccasse in recensendo populo; sed adiecit: aufer Domine iniquitatem servi tui (2 Sam. 24, 10). Agnovit adulterii crimen obiurgante Nathan, et se coram Deo prostravit; sed veniam simul exspectavit (2 Sam. 12, 13 et 16). Talis fuit eorum poenitentia, qui ad praedicationem Petri compuncti sunt corde, sed Dei bonitate confisi addiderunt: quid faciemus viri fratres (Act. 2, 37)? Talis et Petri ipsius, qui flevit quidem amare, sed sperare non desiit (Matth. 26, 75; Luc. 22, 62).

5. Haec quanquam omnia vera sunt, nomen tamen ipsum poenitentiae (quatenus ex scripturis assequi possum) aliter accipiendum est. Nam quod fidem sub poenitentia complectuntur, pugnat cum eo quod Paulus in Actis (20, 21) dicit, se Iudaeis ac gentibus testificatum in Deum poenitentiam et fidem in Iesum Christum. Ubi tanquam duo diversa, poenitentiam et fidem enumerat. Quid igitur? An vera poenitentia citra fidem consistere potest? Minime. Verum etsi separari non possunt, distingui tamen debent. Quemadmodum sine spe fides non est, et tamen fides ac spes varia sunt, ita poenitentia et fides, quanquam perpetuo inter se vinculo cohaerent, magis tamen coniungi volunt quam confundi. Equidem nec me latet, sub poenitentiae nomine totam ad Deum conversionem comprehendi, cuius pars non postrema fides est; sed quo sensu, facillime apparebit ubi vis ac natura eius explicata fuerit. Poenitentiae nomen Hebraeis a conversione vel reditu, Graecis a mentis consiliique mutatione deductum est; nec utrique etymologiae res ipsa male respondet: cuius summa est, ut a nobis demigrantes ad Deum convertamur, et deposita pristina mente novam induamus. Quamobrem non male, meo quidem iudicio, sic poenitentia definiri poterit, esse veram ad Deum vitae nostrae conversionem, a sincero serioque Dei timore profectam, quae carnis nostrae veterisque hominis mortificatione et spiritus vivificatione constet. In eum sensum accipiendae sunt conciones omnes quibus vel prophetae quondam, vel apostoli postea sui temporis homines ad poenitentiam hortabantur. Hoc enim contendebant unum, ut peccatis suis confusi, ac divini iudicii timore puncti, coram eo prociderent et humiliarentur in quem deliquerant, ac vera resipiscentia in rectam eius viam se reciperent. Ideo haec promiscue usurpantur apud ipsos eodem significatu, converti seu reverti ad Dominum, resipiscere, et poenitentiam agere. *Unde etiam et sacra historia poenitentiam dicit agi post Deum, ubi homines qui in suis cupiditatibus, eo posthabito, lasciviebant, incipiunt verbo eius obsequi et duci suo praesto sunt ad pergendum quo vocaverit.* Et fructus poenitentia dignos proferre dixerunt Ioannes et Paulus (Luc. 3, 8; Rom. 6, 4), pro vitam ducere quae eiusmodi resipiscentiam in cunctis actionibus referat ac testetur.

6. Sed antequam ultra procedimus, definitionem a nobis positam dilucidius enarrare conducet. In qua tria sunt praecipue capita consideranda. Primum, quum vitae ad Deum conversionem nuncupamus, transformationem requirimus non in operibus tantum externis, sed in anima ipsa; quae ubi vetustatem suam exuerit, tum demum operum fructus renovationi suae respondentes ex se pariat. Quod dum vult exprimere propheta (Ez. 18, 31), iubet ut cor novum sibi faciant quos ad poenitentiam vocat. Unde Moses saepius, ostensurus quomodo rite ad Dominum converterentur Israelitae poenitentia ducti, docet ut id fiat ex toto corde, et ex tota anima (quam loquutionem videmus a prophetis subinde repetitam) *et cordis circumcisionem nominans interiores affectus excutit.* Nullus tamen locus est ex quo melius perspicere liceat, quae sit germana poenitentiae proprietas, quam ex c. 4. Ieremiae (v. 1 seqq.). Si reverteris Israel, inquit Dominus, ad me revertere; arate vobis arvum et nolite serere super spinas; circumcidimini Domino et auferte praeputia cordium vestrorum. Vide quomodo nihil effecturos denuntiet in studio iustitiae capessendo nisi revulsa in primis ex penitissimo corde impietas fuerit. *Et quo penitus eos afficiat, monet cum Deo esse negotium, apud quem tergiversando nihil proficitur, quia cor duplex odio habet.* Eam ob rem praeposteros hypocritarum conatus irridet Iesaias (58, 6), qui externam in caeremoniis resipiscentiam strenue quidem moliebantur, at interim fasciculos iniquitatis, *quibus* colligatos *tenebant pauperes*, dissolvere non curabant. Ubi etiam pulchre ostendit, in quibus proprie sita sit officiis poenitentia non ficta.

7. Secundum caput erat, quod ex serio Dei timore docuimus ipsam proficisci. Prius enim quam ad resipiscentiam mens peccatoris inclinetur, divini iudicii cogitatione excitari oportet. Ubi autem haec cogitatio penitus insederit, Deum aliquando tribunal conscensurum ad exigendam omnium dictorum factorumque rationem, miserum hominem interquiescere non sinet, nec punctum temporis respirare, quin perpetuo ad meditandum aliud vitae institutum exstimulet, quo se ad iudicium illud sistere secure queat. Quare scriptura saepe, dum ad poenitentiam cohortatur, iudicii mentionem iniicit, ut apud Ieremiam (4, 4): ne forte egrediatur ut ignis furor meus, et non sit qui exstinguat, propter malitiam

operum vestrorum. In concione Pauli ad Athenienses (Act. 17, 30): et tempora quidem huius ignorantiae quum hactenus dissimularit Deus, nunc annuntiat hominibus ut omnes ubique poenitentiam agant; eo quod statuit diem in quo iudicaturus est orbem in aequitate. Et aliis compluribus in locis. Interdum a punitionibus iam irrogatis Deum esse iudicem declarat; quo peccatores secum reputent, peiora sibi imminere nisi mature resipuerint. Exemplum habes Deuteronomii vigesimo nono. Quoniam vero a peccati horrore et odio conversio inchoatur, ideo tristitiam, quae secundum Deum est, poenitentiae causam facit apostolus. Tristitiam autem secundum Deum appellat (2 Cor. 7, 10), ubi non poenam modo exhorremus, sed peccatum ipsum, ex quo displicere Deo intelligimus, odimus et exsecramur. *Nec mirum, quia nisi acriter pungamur, non posset corrigi carnis nostrae pigrities; imo non sufficerent eius stupori et socordiae punctiones, nisi ferulas exserendo altius penetraret Deus. Accedit etiam contumacia, quam velut malleis contundi necesse est. Ergo severitatem, qua Deus utitur minando, ingenii nostri pravitas ab eo extorquet, quia dormientes frustra blande alliceret. Testimonia non recito quae passim occurrunt. Alia etiam ratione timor Dei poenitentiae principium est; quia etsi omnibus virtutum numeris absoluta sit hominis vita, nisi ad Dei cultum referatur, laudari quidem poterit a mundo, sed in coelo mera abominatio erit, quando praecipua iustitiae pars est, suum ius et honorem Deo reddere, quo impie fraudatur ubi nobis propositum non est subiicere nos eius imperio.*

8. Tertio loco explicandum restat quale sit istud, quod dicimus poenitentiam duabus partibus constare: mortificatione scilicet carnis et spiritus vivificatione. Id prophetae, licet pro carnalis populi captu simplicius et rudius, liquido tamen exprimunt quum dicunt: desine a malo, et fac bonitatem; item: lavamini, mundi estote, auferte malum operum vestrorum ab oculis meis, quiescite agere perverse, discite benefacere, quaerite iudicium, subvenite oppresso (Psal. 34, 15; Ies. 1, 16), etc. Quum enim a malitia revocant, totius carnis interitum exigunt, quae malitia et perversitate referta est. Res prorsus difficilis et ardua, nos ipsos exuere et a nativo ingenio demigrare. Neque enim caro bene interiisse putanda est, nisi quidquid a nobis habemus abolitum fuerit. Sed quum universus carnis affectus simultas sit adversus Deum (Rom. 8, 6), primus ad obedientiam legis eius ingressus est illa naturae nostrae abnegatio. Postea renovationem designant a fructibus qui inde consequuntur, iustitia, iudicio et misericordia. Siquidem non satis fuerit talibus officiis rite defungi, nisi mens primum ipsa et cor iustitiae, iudicii, misericordiae affectum induerint. Id fit quum Dei spiritus intinctas sua sanctitate animas nostras novis et cogitationibus et affectibus ita imbuit, ut novae iure haberi queant. *Et certe, ut naturaliter sumus aversi a Deo, nisi praecedat abnegatio nostri, nunquam ad id quod rectum est tendemus. Ideo toties iubemur exuere veterem hominem, renuntiare mundo et carni, concupiscentiis nostris valere iussis renovari spiritu mentis nostrae. Nomen porro ipsum mortificationis admonet quam difficile sit oblivisci prioris naturae: quia hinc colligimus, non aliter nos formari ad Dei timorem et pietatis initia discere, nisi ubi gladio spiritus violenter mactati in nihilum redigimur; quasi pronuntiaret Deus, ut censeamur inter suos filios, opus esse communis naturae interitu.*

9. Utrumque ex Christi participatione nobis contingit. Nam si vere morti eius communicamus, eius virtute crucifigitur vetus noster homo, et peccati corpus emoritur, ne amplius vigeat primae naturae corruptio. Si resurrectionis sumus participes, per eam suscitamur in vitae novitatem, quae Dei iustitiae respondeat. Uno ergo verbo poenitentiam interpretor, regenerationem, cuius non alius est scopus nisi ut imago Dei quae per Adae transgressionem foedata, et tantum non obliterata fuerat, in nobis reformetur. Sic docet apostolus quum ait (2 Cor. 3, 18): nos autem revelata facie gloriam Domini repraesentantes, in eandem imaginem transformamur ex gloria in gloriam, tanquam a Domini spiritu. Item (Eph. 4, 23): renovamini spiritu mentis vestrae, et induite novum hominem, qui secundum Deum creatus est in iustitia et sanctitate veritatis. Item alibi (Col. 3, 10): induentes novum hominem, qui renovatur ad agnitionem et imaginem eius qui creavit illum. Proinde ista regeneratione in Dei iustitiam Christi beneficio instauramur, a qua per Adam excideramus; quo modo in integrum restituere placet Domino quoscunque in vitae haereditatem cooptat. *Atque haec quidem instauratio non uno momento, vel die, vel anno impletur, sed per continuos, imo etiam lentos interdum profectus abolet Deus in electis suis carnis corruptelas: repurgat eos sordibus, sibique in templa consecrat, sensus eorum omnes ad veram puritatem renovans, quo se tota vita exerceant in poenitentia: sciantque huic militiae nullum nisi in morte esse finem. Quo maior est impuri rabulae et apostatae Staphyli cuiusdam improbitas: qui statum praesentis vitae cum gloria coelesti a me confundi nugatur, dum imaginem Dei ex Paulo interpretor sanctitatem et iustitiam veracem* (2 Cor. 4, 16). *Quasi vero ubi res aliqua definitur, non quaerenda sit ipsa integritas et perfectio. Neque tamen locus negatur incrementis: sed quatenus ad Dei similitudinem propius quisque accedit, in eo dico fulgere imaginem Dei. Huc ut perveniant fideles, stadium poenitentiae, in quo tota vita currant, illis Deus assignat.*

10. [1]) Sic ergo a peccati servitute liberantur filii Dei per regenerationem, non ut quasi plenam libertatis possessionem iam adepti nihil amplius molestiae a carne sua sentiant, sed ut illis maneat perpetua certaminis materia, unde exerceantur; neque exerceantur modo, sed infirmitatem quoque suam melius discant. Atque in ea re omnes sanioris iudicii scriptores inter se consentiunt, manere in homine regenerato mali fomitem, unde perpetuo scateant cupiditates, quae ipsum ad peccandum illiciant et exstimulent. Fatentur etiam, sanctos illo concupiscendi morbo adhuc ita implicitos teneri, ut obstare nequeant quin subinde vel ad libidinem, vel ad avaritiam, vel ad ambitionem, vel ad alia vitia titillentur et incitentur. Neque opus est multum investigando laborare quid hic veteres senserint, quando unus Augustinus [2]) sufficere ad id potest, qui fideliter magnaque diligentia omnium sententias collegit. Ex illo igitur sumant lectores, si quid de sensu antiquitatis habere certi volent. Porro inter illum et nos hoc discriminis videri potest interesse, quod ipse quidem quum fideles concedat, quamdiu in corpore mortali habitant, sic illigatos teneri concupiscentiis ut non possint non concupiscere, eum tamen morbum peccatum vocare non audet; sed ad illum designandum infirmitatis nomine contentus, tunc demum fieri peccatum docet ubi vel opus vel consensus ad conceptionem vel apprehensionem accedit, hoc est, quando primae appetitioni cedit voluntas: nos autem illud ipsum pro peccato habemus, quod aliqua omnino cupiditate contra legem Dei homo titillatur; imo ipsam pravitatem, quae eiusmodi cupiditates nobis generat, asserimus esse peccatum. Docemus itaque in sanctis, donec mortali corpore exuantur, semper esse peccatum: quia in eorum carne residet illa concupiscendi pravitas, quae cum rectitudine pugnat. *Neque tamen semper a peccati nomine abstinet; sicuti quum dicit:* [3]) *hoc peccati nomine appellat Paulus unde oriuntur cuncta peccata in carnalem* [4]) *concupiscentiam; hoc quantum ad sanctos pertinet, regnum amittit in terra, perit in coelo. Quibus verbis fatetur, quatenus obnoxii sunt fideles concupiscentiis carnis, peccati esse reos.*

11. Quod autem Deus ecclesiam suam purgare ab omni peccato dicitur, quod eam liberationis gratiam per baptismum pollicetur, et in electis suis implet, ad reatum potius referimus quam ad ipsam peccati materiam. Praestat hoc quidem Deus, suos regenerando, ut peccati regnum in ipsis aboleatur. Virtutem enim spiritus subministrat, qua superiores in certamine victoresque fiant. Sed regnare tantum, non etiam habitare desinit. Proinde sic dicimus veterem hominem crucifixum esse, legem peccati sic abolitam esse in filiis Dei, ut reliquiae tamen supersint: non ut dominentur, sed ut eos suae infirmitatis conscientia humilient. Et illas quidem fatemur non imputari, ac si non essent; sed hoc simul Dei misericordia fieri contendimus ut ab hoc reatu liberentur sancti, qui merito alias peccatores et rei coram Deo forent. Neque vero hanc sententiam confirmare difficile nobis erit: quando exstant in eam rem clara scripturae testimonia. Quid enim apertius volumus quam quod ad Rom. 7. clamat Paulus? Primum, illic eum in hominis regenerati persona loqui, cum nos alibi ostendimus, tum Augustinus firmis rationibus evincit. Taceo quod mali et peccati vocabulis utitur. Ut voces illas cavillari possint, qui reclamare nobis volent, quis tamen repugnantiam adversus legem Dei, malum esse neget? quis impedimentum iustitiae neget esse peccatum? quis denique non concedat culpam inesse, ubi est spiritualis miseria? Atqui ista omnia de hoc morbo a Paulo praedicantur. Deinde habemus certam a lege demonstrationem, qua breviter tota haec quaestio expediri potest. Iubemur enim Deum diligere ex toto corde, ex tota anima, ex totis facultatibus. Quum ita omnes animae nostrae partes Dei amore occupari deceat, certum est eos praecepto non satisfacere, qui vel leviculam appetitionem corde recipere, vel ullam omnino cogitationem animo admittere possunt, quae eos ab amore Dei in vanitatem abducat. Quid enim? annon illae sunt animae facultates, subitis motionibus affici, sensu apprehendere, mente concipere? Istae igitur quum vanis et pravis cogitationibus aditum ad se patefaciunt, annon ostendunt se tantundem ab amore Dei esse vacuas? Quare qui non fatetur omnes carnis cupiditates esse peccata, illum vero concupiscendi morbum, quem fomitem appellant, esse peccati scaturiginem, ille transgressionem legis peccatum esse neget necesse est.

12. Si cui absurdum videtur, ita in universum damnari cupiditates omnes quibus homo naturaliter afficitur, quum a Deo inditae sint naturae autore, respondemus, nos nequaquam eas appetitiones damnare quas hominis ingenio Deus sic a prima creatione insculpsit, ut inde eradicari nisi cum ipsa humanitate non possint, sed tantum insolentes effraenesque motus, qui cum Dei ordinatione pugnant. Iam vero quum ob naturae pravitatem omnes facultates adeo vitiatae sint ac corruptae, ut in omnibus actionibus emineat perpetua ἀταξία et intemperies, quia ab eiusmodi incontinentia separari nequeunt appetitiones, ideo vitiosas esse contendimus. Aut (si paucioribus verbis summam habere libet) omnes hominum cupiditates malas esse docemus, et peccati reas peragimus; non quatenus sunt naturales,

1) *Inseruntur h. l.* (§. 10—14) *quae fuerunt editionis praecedentis* §§. 63—67. *Cap. II.* 2) Libr. ad Bonif. 4. Libr. 1. et 2. contra Iul. 3) Serm. 6. de verb. Apost. 4) *Legendum videtur cum recc. nonnullis:* peccata, carnalem scilicet etc.

sed quia inordinatae; inordinatas autem esse, quia ex natura corrupta et polluta nihil puri nec sinceri prodire potest. Neque vero ab hac doctrina tantum discedit Augustinus quantum in speciem apparet. Dum invidiam plus aequo reformidat, qua eum gravare studebant Pelagiani, a peccati nomine interdum abstinet; quum tamen scribit, manente in sanctis peccati lege, tolli duntaxat reatum, satis indicat se non adeo a sensu nostro abhorrere.

13. Afferemus alias aliquot sententias unde melius appareat quid senserit. Libro secundo contra Iulianum: lex ista peccati et remissa est regeneratione spirituali, et manet in carne mortali: remissa scilicet, quia reatus solutus est in sacramento quo regenerantur fideles; manet autem, quia operatur desideria, contra quae dimicant et fideles. Item: lex itaque peccati (quae in tanti quoque apostoli membris erat) remittitur in baptismate, non finitur. Item: legem peccati, cuius manentis solutus est in baptismo reatus, Ambrosius vocavit iniquitatem; quia iniquum est ut caro concupiscat adversus spiritum. Item: mortuum est peccatum in eo reatu quo nos tenebat; et donec sepulturae perfectione sanetur, rebellat et mortuum. Libro quinto etiamnum apertius: sicut caecitas cordis et peccatum est quo in Deum non creditur, et poena peccati qua cor superbum digna animadversione punitur, et causa peccati quum aliquid caeci cordis errore committitur, ita concupiscentia carnis adversus quam bonus concupiscit spiritus, et peccatum est, quia illa inest inobedientia contra dominatum mentis, et poena peccati, quia reddita est meritis inobedientis, et causa peccati defectione consentientis vel contagione nascentis. Vocat hic sine ambiguitate peccatum, quia prostrato iam errore et confirmata veritate calumnias minus veretur. Quemadmodum et in Ioannem, homil. 41. ubi ex animi sui sensu sine contentione loquitur: si carne servis legi peccati, fac quod ait ipse apostolus (Rom. 6, 12): non regnet peccatum in mortali vestro corpore, ad obediendum desideriis eius. Non ait, non sit; sed, non regnet. Quamdiu vivis, peccatum necesse est esse in membris tuis; saltem regnum illi auferatur, non fiat quod iubet. Qui concupiscentiam non esse peccatum defendunt, illud Iacobi (1, 15) obiicere solent: concupiscentia postquam conceperit, parit peccatum. Atqui nullo negotio hoc refellitur: nisi enim de solis operibus malis, vel de peccatis actualibus intelligamus ipsum loqui, ne mala quidem voluntas in peccato deputabitur. Ex eo autem quod flagitia et prava facinora concupiscentiae partus vocat, atque iis ipsis peccati nomen tribuit, non protinus sequitur quin concupiscere res mala sit et coram Deo damnabilis.

14. Anabaptistae quidam hoc saeculo, phreneticam nescio quam intemperiem pro spirituali regeneratione comminiscuntur: nempe in statum innocentiae restitutos Dei filios, iam non oportere sollicitos esse de libidine carnis refraenanda; spiritum ducem sequendum esse, sub cuius actione nunquam aberratur. Incredibile esset hominis mentem eo vesaniae prolabi, nisi palam et fastuose suum hoc dogma deblaterarent. Prodigiosum certe quidem est; sed tales sacrilegae audaciae poenas lucro aequum est, qui veritatem Dei in mendacium vertere animum induxerunt. Itane delectus omnis turpis et honesti, iusti et iniusti, boni et mali, virtutis et vitii tolletur? Tale, inquiunt, discrimen est ex maledictione veteris Adae, a qua nos per Christum exempti sumus. Ergo inter scortationem et castitatem, sinceritatem et astutiam, veritatem et mendacium, aequitatem et rapinam, nihil iam intererit. Tolle, inquiunt, vanam formidinem; spiritus nihil tibi mali imperabit, modo secure et intrepide illius actioni te permittas. Quis ad haec prodigia non obstupescat? Popularis tamen est philosophia apud eos, qui libidinum amentia excaecati sensum communem exuerunt. Sed quem, obsecro, Christum nobis fabricantur, et quem spiritum eructant? Nos enim Christum unum, eius unum spiritum recognoscimus quem prophetae commendarunt, evangelium exhibitum praedicat, de quo nihil illic tale audimus. Spiritus ille non est homicidii, scortationis, ebrietatis, superbiae, contentionis, avaritiae, fraudis patronus; sed autor dilectionis, pudicitiae, sobrietatis, modestiae, pacis, moderationis, veritatis. Non est vertiginosus, et qui praeceps per fas et nefas inconsiderate ruat, sed plenus sapientiae et intelligentiae, qua rite inter iustum et iniustum discernat. Non instigat ad dissolutam effraenemque licentiam; sed prout licitum ab illicito discriminat, modum moderationemque servare docet. Quid tamen diutius in refellenda belluina ista rabie laboremus? Christianis spiritus Domini non turbulentum est phantasma, quod vel ipsi per somnium pepererint, vel ab aliis confictum acceperint; sed eius notitiam a scripturis religiose petunt, ubi duo haec de ipso traduntur: nobis in sanctificationem datum esse, quo ab immunditiis et inquinamentis purgatos in obedientiam divinae iustitiae deducat, quae obedientia constare nequit nisi domitis subactisque concupiscentiis, quibus isti habenas laxare volunt; deinde sic nos eius sanctificatione purgari, ut multis vitiis multaque infirmitate obsideamur quamdiu inclusi sumus mole corporis nostri. Quo fit ut longo intervallo a perfectione dissiti proficere semper aliquid et vitiis irretiti cum illis quotidie luctari necesse habeamus. Unde etiam consequitur, excussa desidia et securitate, intentis animis vigilandum esse, ne carnis nostrae insidiis incauti circumveniamur. Nisi forte confidimus nos maiores progressus fecisse quam apostolum, qui tamen fatigabatur ab angelo satanae, quo virtus in infirmitate perfice-

retur (2 Cor. 12, 7); et qui illam carnis et spiritus divisionem in sua carne non ficte repraesentabat (Rom. 7, 7 seqq.).

15.[1]) Quod autem apostolus in descriptione poenitentiae *septem* eius vel causas, vel effectus, vel partes enumerat, id optima causa facit. Sunt autem studium aut sollicitudo, excusatio, indignatio, timor, desiderium, zelus, vindicta (2 Cor. 7, 11). Neque absurdum videri debet, quod statuere non audeo causaene an effectus censeri debeant; utrumque enim disputari potest. Possunt enim vocari affectiones cum poenitentia coniunctae. Sed quia, omissis illis quaestionibus, intelligere licet quid Paulus velit, simplici expositione contenti erimus. Dicit ergo, ex tristitia quae secundum Deum est, excitari sollicitudinem. Nam qui serio displicentiae sensu tangitur quod in Deum suum peccarit, simul exstimulatur ad diligentiam et attentionem, ut a diaboli laqueis penitus se explicet, ut ab eius insidiis melius sibi caveat, ne a spiritus sancti gubernatione posthac excidat, ne securitate opprimatur. Proxima est excusatio, quae hoc loco non defensionem significat, qua peccator, ad effugiendum Dei iudicium, vel se deliquisse neget, vel culpam extenuet; sed purgationem, quae in deprecatione magis posita sit quam causae fiducia. Qualiter filii non reprobi dum errata sua agnoscunt et confitentur, deprecationem tamen adhibent, atque ut ea locum habeat, quibus possunt modis testantur, se minime abiecisse eam quam parentibus debent reverentiam; denique sic excusant, non ut se iustos esse ac innocentes probent, sed tantum ut veniam obtineant. Sequitur indignatio, qua peccator secum intus fremit, secum expostulat, sibi irascitur, dum suam perversitatem suamque in Deum ingratitudinem recognoscit. Timoris nomine intelligit illam trepidationem, quae mentibus nostris incutitur, quoties cogitamus et quid nos simus meriti, et quam horribilis sit irae divinae severitas in peccatores. Mirabili enim inquietudine tunc nos vexari necesse est, quae tum ad humilitatem nos erudit, tum cautiores in posterum reddit. Quod si oritur ex timore sollicitudo, de qua prius dixerat, videmus quo nexu haec inter se cohaereant. Desiderium videtur mihi posuisse pro sedulitate in officio et obsequendi alacritate, ad quam maxime provocare nos debet delictorum nostrorum agnitio. Huc quoque pertinet zelus quem continuo subiungit; ardorem enim significat, quo accendimur ubi aculei illi nobis admoventur: quid feci? quo me praecipitaveram, nisi mihi Dei misericordia subveniret? Postrema est vindicta. Quo enim severiores in nos sumus, et acriore censura quaestionem habemus de peccatis nostris, eo debemus sperare magis propitium ac misericordem Deum. Et certe fieri non potest quin anima divini iudicii horrore perculsa, partes ultionis in exigenda de se poena occupet. Sentiunt sane pii quales poenae sint pudor, confusio, gemitus, displicentia sui, et reliqui affectus, qui ex seria delictorum recognitione nascuntur. *Meminerimus tamen modum esse tenendum, ne tristitia nos absorbeat: quia nihil magis proclive est trepidis conscientiis quam in desperationem ruina. Et hoc quoque artificio satan quoscunque videt metu Dei prostratos, in profundum illum moeroris gurgitem magis ac magis demergit, ne unquam assurgant. Non potest quidem nimius esse timor qui in humilitatem desinit, neque discedit a spe veniae. Semper tamen ex apostoli praecepto* (Hebr. 12, 3) *cavendum, ne peccator, dum se ad displicentiam sollicitat, nimia formidine oppressus deficiat; quia hoc modo refugitur Deus, qui per poenitentiam nos ad se vocat. Qua de re utilis etiam est admonitio Bernardi.*[1]) *Necessarius dolor pro peccatis, si non sit continuus. Suadeo reflectere pedem interdum a molesta et anxia recordatione viarum vestrarum, et evadere ad planitiem serenae memoriae beneficiorum Dei. Misceamus absynthio mel, ut salubris amaritudo salutem dari queat; cum immisto dulcore temperata bibetur, et si de vobis in humilitate sentitis, sentite et de Domino in bonitate.*

16. Iam et poenitentiae fructus quales sint, intelligi potest: nempe officia pietatis erga Deum, caritatis erga homines, ad haec in tota vita sanctimonia ac puritas. *Denique quo maiore quisque studio vitam suam exigit ad normam legis Dei, eo certiora poenitentiae suae signa edit. Itaque spiritus saepe, dum nos ad poenitentiam hortatur, nunc ad singula legis praecepta, nunc ad officia secundae tabulae nos revocat; quanquam aliis locis, postquam immunditiem damnavit in ipso fonte cordis, deinde ad externa testimonia descendit, quae sinceram resipiscentiam commendant. Cuius rei tabulam in descriptione vitae christianae mox subiiciam lectorum oculis. Non colligam ex prophetis testimonia quibus partim subsannant eorum ineptias, qui caeremoniis contendunt Deum placare, ostenduntque mera esse ludicra; partim vero externam vitae integritatem docent non esse caput poenitentiae, quia Deus cor intuetur. Quisquis mediocriter in scriptura versatus fuerit, per se absque alterius monitu intelliget, ubi cum Deo negotium est, nihil agi nisi ab interiore cordis affectu incipimus. Et Ioelis locus* (2, 13) *aliis intelligendis non parum valebit: scindite corda vestra et non vestimenta vestra. Utrumque etiam breviter expressum est his Iacobi verbis* (4, 8)*: mundate scelerati manus, purgate corda duplices. Ubi priori quidem membro accessio ponitur, fons tamen et principium deinde monstratur, nempe abstergendas esse occultas sordes, ut altare in ipso corde erigatur Deo.* Sunt praeterea et externa ali-

1) *Iam relegitur Capitis IX., quod fuerat, textus* §. 9—13.

1) Serm. 11. in Canticum.

qua exercitia, quibus privatim veluti remediis vel ad nos humiliandos, vel ad domandam carnem nostram utimur; publice vero ad resipiscentiae testificationem. Emanant autem ab illa vindicta de qua loquitur Paulus. Siquidem haec afflicti animi sunt propria, in squalore, gemitu, lacrymis esse; fugere splendorem et quemlibet apparatum, omnibus deliciis se abdicare. Deinde is qui sentit quantum malum sit carnis rebellio, remedia omnia quaerit quibus coerceat. Praeterea qui bene cogitat, quam grave sit violasse Dei iustitiam, quiescere non potest donec in sua humilitate gloriam dederit Deo. Eiusmodi exercitia saepe commemorant vetusti scriptores, quum de poenitentiae fructibus loquuntur. Quanquam autem vim poenitentiae minime in illis reponunt, veniam tamen mihi dabunt lectores si dixero quod sentio. Plus aequo certe insistere in his mihi videntur. Ac si quis prudenter expendat, mihi (ut spero) assentietur, dupliciter eos modum excessisse. Nam quum tantopere urgerent, ac immodicis elogiis commendarent corporalem illam disciplinam, hoc quidem consequebantur ut plebs eam maiore studio amplecteretur; sed, quod longe maioris momenti esse debet, quodammodo obscurabant. Deinde in exigendis castigationibus fuerunt aliquanto rigidiores quam ferat ecclesiastica mansuetudo, quemadmodum alibi tract*andum erit.*[1])

17. Sed quia nonnulli, dum fletum, ieiunium et cinerem cum alibi frequenter, tum praesertim apud Ioelem commemorari audiunt, praecipuam resipiscentiae partem ieiunio et fletu metiuntur, tollenda est eorum hallucinatio. Quod de conversione totius cordis ad Dominum, deque scissione non vestimentorum sed cordis illic dicitur, resipiscentiae proprium est; fletus autem et ieiunium, non ut perpetua aut necessaria eius effecta subnectuntur, sed specialem habent circumstantiam. Quoniam gravissimum Iudaeis excidium imminere vaticinatus fuerat, iram Dei suadet antevertere, non tantum resipiscendo, sed moeroris indicia prae se ferendo. Qualiter enim promissa barba, impexo capillo, pulla veste, suppliciter se demittere solet reus ad conciliandam iudicis misericordiam, ita illos, quum rei agerentur coram Dei tribunali, eius severitatem miserabili habitu deprecari oportebat. Quanquam autem cinis et saccus illis forte temporibus magis conveniebant, fletus tamen et ieiunii valde opportunum fore inter nos usum constat, quoties cladem aliquam aut calamitatem nobis minari visus fuerit Dominus. Se enim ad ultionem apparari et quodammodo armari denuntiat, ubi periculum apparere facit. Bene igitur propheta, qui suos ad fletum et ieiunium, hoc est ad reorum moestitiam, cohortatur, de quorum flagitiis constitutam quaestionem paulo ante dixerat. Quemadmodum nec male hodie fecerint ecclesiastici pastores, si, dum impendentem suorum cervicibus ruinam vident, ad ieiunium et fletum properandum vociferentur, modo, quod est praecipuum, maiore et intentiore cura et opera semper urgeant, scindenda scilicet esse corda, non vestimenta. Extra dubium est, non semper poenitentiae cohaerere ieiunium, sed calamitosis temporibus peculiariter destinari. Unde et cum luctu coniungitur a Christo dum apostolos ab eius necessitate absolvit (Matth. 9, 15), donec sua praesentia orbati moerore conficerentur. De solenni ieiunio loquor. Nam piorum vita frugalitate et sobrietate temperata esse debet, ut in toto eius decursu quaedam ieiunii species continenter appareat. Verum tota illa res, quia *rursus, ubi de ecclesiae disciplina agetur, expedienda erit,* nunc parcius a me attingitur.[1])

18. *Hoc tamen adhuc inseram, quum ad hanc externam professionem transfertur nomen poenitentiae, improprie a genuino illo sensu quem posui deflecti. Neque enim tam est conversio ad Deum quam culpae confessio, cum poenae et reatus deprecatione. Sic poenitentiam agere in cinere et cilicio, nihil aliud est quam testari displicentiam, ubi Deus ob graves offensas nobis irascitur. Atque haec quidem confessionis species publica est, qua nos damnantes coram angelis et mundo praevenimus iudicium Dei. Nam eorum segnitiem coarguens Paulus, qui peccatis suis indulgent, si iudicaremus nos ipsos, inquit, non a Deo iudicaremur* (1 Cor. 11, 31). *Sed homines facere palam conscios et testes nostrae resipiscentiae, non semper est necessarium; privatim autem Deo confiteri, pars est verae poenitentiae quae omitti non potest. Nihil enim minus consentaneum quam ut peccata ignoscat Deus, in quibus nobis ipsi blandimur, et ne in lucem proferat, praetegimus per hypocrisin. Nec tantum quae quotidie admittimus peccata fateri convenit: verum graviores lapsus longius trahere nos debent, atque in memoriam revocare quae videntur pridem sepulta; quod exemplo suo nobis praescribit David* (Psal. 51, 7). *Tactus enim recentis flagitii pudore, se ipsum examinat usque ad matris uterum, et agnoscit iam tunc fuisse corruptum et infectum carnis labe. Neque id ut culpam suam extenuet; sicuti multi in turba se occultant, et alios secum involvendo, impunitatem captant. Longe aliter David, qui ingenue culpam exaggerat, quod a prima infantia corruptus, non desierit mala malis cumulare. Alio etiam loco* (ibid. 25, 7) *tale praeteritae vitae examen suscipit, ut adolescentiae suae peccatis misericordiam Dei imploret. Et certe tum demum soporem nobis esse excussum probabimus si gemendo sub onere, malaque nostra deflendo, levationem a Deo*

1) *Scil. infra Lib. IV. Cap. XII. olim Cap. VIII.* §. 184 *seqq.*

1) *Vide notam ad §. praeced.*

petemus. Notandum praeterea est, poenitentiam, cui assidue incumbere iubemur, ab ea differre quae velut a morte excitat qui vel turpius ceciderant, vel effraeni licentia se proiecerant ad peccandum, vel quadam defectionis specie excusserant iugum Dei. Nam scriptura saepe dum hortatur ad poenitentiam, quasi transitum et resurrectionem a morte in vitam significat; et dum refert populum egisse poenitentiam, ab idololatria aliisque crassis sceleribus conversum fuisse intelligit. Qua ratione Paulus luctum peccatoribus denuntiat (2 Cor. 12, 21), *qui poenitentiam non egerunt super lasciviis, scortatione et impudicitia. Hoc discrimen diligenter observandum est, ne ubi paucos audimus ad poenitentiam citari, nobis supina obrepat securitas, quasi nihil amplius ad nos pertineret carnis mortificatio; cuius curam remittere non permittunt quae nos semper titillant pravae cupiditates, et quae subinde pullulant vitia. Specialis ergo poenitentia quae a quibusdam tantum exigitur, quos diabolus a Dei timore abreptos exitialibus laqueis implicuit, ordinariam non tollit, cui per totum vitae curriculum operam dare nos cogit naturae corruptio.*

19. Porro si verum est quod clarissime constat, totam evangelii summam duobus istis capitibus contineri, poenitentia, et peccatorum remissione, annon videmus, Dominum ideo gratis suos iustificare, quo eos simul spiritus sui sanctificatione in veram iustitiam instauret? Ioannes, angelus ante faciem Christi missus ad vias eius praeparandas, praedicabat: poenitentiam agite; appropinquavit enim regnum coelorum (Matth. 3, 2). Ad poenitentiam invitando monebat ut se peccatores agnoscerent, suaque omnia coram Domino damnata, quo carnis suae mortificationem ac novam in spiritu regenerationem totis votis expeterent. Regnum Dei annuntiando ad fidem vocabat; siquidem per regnum Dei quod docebat in propinquo esse, remissionem peccatorum, salutem, vitam, et quidquid omnino in Christo assequimur, significabat. Quare apud alios evangelistas legitur: venit Ioannes praedicans baptismum poenitentiae, in remissionem peccatorum (Marc. 1, 4; Luc. 3, 3). Quod quid aliud est, quam ut peccatorum mole pressi et fatigati ad Dominum se converterent, ac de remissione et salute spem conciperent? Sic et Christus suas conciones auspicatus est (Marc. 1, 15): appropinquavit regnum Dei; poenitentiam agite, et credite evangelio. Primum declarat, thesauros misericordiae Dei in se apertos, deinde poenitentiam exigit, tum postremo fiduciam erga Dei promissiones. Itaque quum totam evangelii *summam* breviter complecti voluit, dixit (Luc. 24, 26 et 46) se oportuisse pati, resurgere a mortuis, praedicari in nomine suo poenitentiam et remissionem peccatorum. Id et apostoli post eius resurrectionem praedicarunt (Act. 5, 31), excitatum a Deo, ad dandam poenitentiam Israeli, et remissionem peccatorum. Praedicatur poenitentia in nomine Christi, quum per evangelii doctrinam audiunt homines suas cogitationes, suos affectus, sua studia corrupta et vitiosa esse; propterea necesse esse [1]) ut renascantur, si volunt ingredi in regnum Dei. Remissio peccatorum praedicatur, quum docentur homines, Christum sibi factum esse redemptionem, iustitiam, salutem, et vitam (1 Cor. 1, 30); cuius nomine gratis in Dei conspectu iusti habeantur et innocentes. Utraque gratia quum fide apprehendatur (ut alibi demonstratum est), quia tamen proprium fidei obiectum est Dei bonitas qua peccata remittuntur, eam a poenitentia diligenter distingui operae pretium fuit.

20. Porro ut peccati odium, quod poenitentiae exordium est, primum nobis ad Christi cognitionem ingressum aperit, qui nullis se exhibet, nisi miseris et afflictis peccatoribus, qui gemunt, laborant, onerati sunt, esuriunt, sitiunt, dolore et miseria tabescunt (Ies. 61, 1; Matth. 11, 5; Luc. 4, 18), ita in poenitentiam ipsam eniti, tota vita in eam incumbere, eam ad ultimum prosequi nos oportet, si in Christo consistere volumus. Ad peccatores enim vocandos venit, sed ad poenitentiam (Matth. 9, 13; Act. 3, 26 et 5, 31). Missus est ad benedicendum indignis; sed quo se convertat unusquisque a nequitia sua. Plena est scriptura eiusmodi vocibus. Quare ubi peccatorum remissionem offert Deus, resipiscentiam vicissim stipulari fere solet; innuens suam misericordiam resipiscendi causam hominibus esse debere. Facite, inquit, iudicium et iustitiam: quia salus appropinquavit (Ies. 56, 1). Item: veniet Sioni redemptor, et iis qui in Iacob resipiscunt a peccatis (ibid. 59, 20). Item: quaerite Dominum dum inveniri potest, invocate eum dum prope est; derelinquat impius viam suam, et iniquitatem cogitationum suarum, et ad Dominum convertatur, et miserebitur eius (ibid. 55, 6). Item: convertimini, et resipiscite, ut deleantur peccata vestra (Act. 2, 38). Ubi tamen adnotandum est, non eam conditionem sic apponi quasi emerendae veniae fundamentum sit nostra resipiscentia; quin potius (quia in hunc finem hominum misereri statuit Dominus ut resipiscant), quo sit tendendum indicat, si gratiam obtinere volunt. Proinde, donec in carcere corporis nostri habitabimus, assidue nobis cum naturae nostrae corruptae vitiis luctandum est, adeoque cum naturali nostra anima. Dicit aliquoties Plato, [2]) vitam philosophi meditationem esse mortis. Verius nobis dicere licet, vitam christiani hominis perpetuum esse studium et exercitationem mortificandae carnis, donec ea plane interempta spiritus Dei regnum in nobis obtineat. Quare illum arbitror plurimum profecisse, qui sibi plurimum displicere didi-

---

1) Edd. 1607—1637 *om.* esse. 2) Id cum alibi, tum in Phaedone, multis disputat.

cit: non ut in hoc luto haereat, nec ultra progrediatur, sed magis ut ad Deum festinet et suspiret; quo morti vitaeque Christi insertus perpetuam poenitentiam meditetur, ut certe non aliter possunt, quos genuinum peccati odium tenet. Nemo enim peccatum unquam odit nisi prius iustitiae amore captus. Haec sententia, ut erat simplicissima omnium, ita mihi cum scripturae veritate optime consentire visa est.

21. *Porro singulare esse Dei donum poenitentiam, notius ex superiore doctrina esse arbitror, quam ut longum sermonem retexere opus sit. Itaque beneficium Dei laudat et miratur ecclesia, quod gentibus dederit poenitentiam ad salutem* (Act. 11, 18); *et Paulus Timotheum patientem et mansuetum erga incredulos esse iubens, si quando, inquit, Deus illis det poenitentiam qua resipiscant a diaboli laqueis* (2 Tim. 2, 25. 26). *Affirmat quidem Deus se velle omnium conversionem, et exhortationes communiter omnibus destinat; efficacia tamen pendet a spiritu regenerationis. Quia facilius esset creare nos homines, quam proprio marte induere praestantiorem naturam. Itaque toto regenerationis cursu non abs re vocamur Dei figmentum* (Eph. 2, 10), *creati ad bona opera quae praeparavit ut in illis ambulemus. Quoscunque eripere vult Deus ab interitu, hos spiritu regenerationis vivificat: non quod poenitentia proprie sit salutis causa, sed quia iam visum est inseparabilem esse a fide et misericordia Dei; quando, teste Iesaia* (59, 20), *venit Sioni redemptor, et iis qui in Iacob reversi sunt ab iniquitate. Stat quidem hoc firmum, ubicunque viget Dei timor, spiritum in salutem hominis operatum esse. Itaque fideles apud Iesaiam, dum queruntur et deplorant a Deo se derelictos, hoc quasi reprobationis signum ponunt, obdurata fuisse divinitus corda sua* (ibid. 63, 17). *Apostolus quoque* (Hebr. 6, 6) *excludere volens apostatas a spe salutis, rationem asserit, esse impossibile eos renovari ad poenitentiam; quia scilicet Deus, renovans quos perire non vult, signum ostendit paterni favoris, et quodammodo radiis sereni et laeti vultus eos ad se attrahit; rursum obduratione fulminat contra reprobos, quorum irremissibilis est impietas. Quod genus vindictae apostolus denuntiat* (Hebr. 10, 29) *voluntariis apostatis, qui dum a fide evangelii deficiunt, Deum ludibrio habent, gratiam eius contumeliose respuunt, profanant ac conculcant Christi sanguinem, imo quantum in se est, rursus ipsum crucifigunt. Neque enim, ut volunt quidam praepostere austeri, voluntariis omnibus peccatis spem veniae praecidit; sed apostasiam docet omni excusatione indignam esse, ut mirum non sit Deum inexorabili rigore tam sacrilegum sui contemptum ulcisci.* Impossibile [1]) enim esse tradit (Hebr. 6, 4), eos qui semel illuminati fuerint, gustaverint donum coeleste, participes facti sint spiritus sancti, gustaverint bonum Dei verbum virtutesque venturi saeculi, si prolabantur, rursum renovari ad poenitentiam, ab integro crucifigentes filium Dei et ludibrio exponentes. Item alibi (10, 26): si volentes, ait, peccaverimus post acceptam notitiam veritatis, non ultra pro peccatis reliqua est hostia; sed formidabilis quaedam exspectatio iudicii, etc. Hi quoque loci sunt ex quorum prava intelligentia insaniendi materiam olim Novatiani hauserunt; quorum asperitate offensi boni quidam viri, hanc supposititiam epistolam crediderunt, quae omni tamen ex parte apostolicum spiritum vere redolet. Quoniam autem nobis contentio non est nisi cum iis qui eam amplexantur, facile est ostendere quam nihil illae sententiae ipsorum suffragentur errori. Primum necesse est, apostolum cum magistro suo consentire, qui omne peccatum et blasphemiam remissum iri affirmat, excepto peccato in spiritum sanctum, quod neque in hoc saeculo, neque in futuro remittitur. Hac, inquam, exceptione contentum fuisse apostolum certum est, nisi volumus illum gratiae Christi adversarium facere. Unde conficitur, *nullis singularibus peccatis veniam negari praeterquam uni, quod ex desperato furore profectum neque infirmitati adscribi potest, et palam demonstrat hominem a diabolo esse possessum.*

22. Ut tamen *hoc* expediatur, quod sit tam horrendum eiusmodi flagitium quod nullam remissionem habiturum est, quaerere convenit. Quod Augustinus alicubi definit obstinatam ad mortem usque pervicaciam cum veniae diffidentia, non satis quadrat ipsis Christi verbis, non remissum iri in hoc saeculo. Nam aut hoc frustra dicitur, aut in hac vita committi potest. Si autem vera est Augustini definitio, non committitur nisi ad mortem usque perseveret. Quod alii dicunt, in spiritum sanctum peccare qui gratiae in fratrem collatae invidet, non video unde sumptum fuerit. Sed veram definitionem afferamus, quae, ubi firmis testimoniis comprobata fuerit, facile per se ipsam omnes alias evertet. Dico igitur, in spiritum sanctum peccare, qui divinae veritati, cuius fulgore sic perstringuntur ut ignorantiam causari nequeant, tamen destinata malitia resistunt, in hoc tantum ut resistant. Christus enim, explicaturus quod dixerat, continuo subiungit: qui dixerit verbum in filium hominis, remittetur ei; qui autem blasphemaverit contra spiritum, non remittetur (Matth. 12, 31; Marc. 3, 28; Luc. 12, 10). Et Matthaeus pro blasphemia in spiritum, ponit spiritum blasphemiae. Quomodo in filium quis probrum iacere possit, quin simul in spiritum torqueatur? Nempe qui in veritatem Dei incognitam imprudentes impingunt, qui Christo ignoranter maledicunt, hoc interim animo praediti ut *patefactam*

1) *Iam incidimus in Cap. VIII.* §. 216—219. *praecedentis editionis.*

sibi Dei veritatem exstinguere nolint, aut quem noverint esse Christum Domini, verbo uno *laedere*, illi in patrem ac filium peccant. Sic multi sunt hodie, qui evangelii doctrinam pessime exsecrantur; quam si evangelii esse scirent, toto corde venerari *parati essent.* Quorum autem convicta est conscientia, Dei verbum esse quod repudiant atque impugnant, impugnare tamen non desinunt, illi in spiritum blasphemare dicuntur: quandoquidem adversus illuminationem (quae opus est spiritus sancti) luctantur. Tales erant ex Iudaeis nonnulli, qui quum resistere spiritui per Stephanum loquenti non possent, resistere tamen contendebant (Act. 6, 10). Non dubium est quin ex illis multi, legis zelo ad id raperentur; sed fuisse alios apparet qui malitiosa impietate in Deum ipsum furerent, hoc est in doctrinam quam esse a Deo non nesciebant. Tales et ipsi Pharisaei, in quos Dominus invehitur, qui spiritus sancti virtutem ut disiicerent, Beelzebub nomine infamabant (Matth. 9, 34 et 12, 24). Hic ergo est spiritus blasphemiae, ubi hominis audacia in contumeliam divini nominis data opera prosilit. Quod innuit Paulus (1 Tim. 1, 13), quum docet se misericordiam consequutum, quod ignorans ea per incredulitatem commiserat, quorum merito indignus alioqui fuisset gratia Domini. Si ignorantia cum incredulitate iuncta fecit ut veniam obtineret, hinc sequitur, non esse veniae locum ubi scientia ad incredulitatem accessit.

23. *Apostolum vero non de particulari uno lapsu vel altero, sed de universali defectione loqui qua se reprobi a salute abdicant, si bene animadvertas, intelliges. Eos autem implacabilem Deum sentire mirum non est, quos Ioannes in sua canonica affirmat non fuisse ex electis a quibus exierunt* (1 Ioann. 2, 19). Sermonem siquidem in eos dirigit, qui religionem christianam se repetere posse imaginabantur, etsi semel ab ea defecerant; quos ab hac falsa et perniciosa opinione avocans, dicit quod verissimum est, non patere iis reditum ad Christi communionem, qui eam scientes volentes proiecerint. Proiiciunt autem, non qui simpliciter dissoluta vitae licentia verbum Domini transgrediuntur, sed qui totam eius doctrinam ex professo reiiciunt. Ergo paralogismus est in verbo prolabendi et peccandi. Quoniam prolabi Novatiani interpretantur, si quis, lege Domini non furandum nec scortandum edoctus, a furto aut scortatione non abstineat. At contra subesse tacitam antithesin affirmo, in qua repeti debeant contraria omnia iis quae prius dicta fuerant; ut hic non particulare aliquod vitium, sed universalis aversio a Deo, et totius, ut ita loquar, hominis apostasia exprimatur. Quum ergo dicit, eos qui prolapsi sint, postquam semel illuminati fuerunt, gustaverunt donum coeleste, participes facti sunt spiritus sancti, gustaverunt etiam bonum Dei verbum, virtutesque venturi saeculi, intelligendum est, qui lumen spiritus deliberata impietate suffocarint, doni coelestis gustum respuerint, a sanctificatione spiritus se alienarint, verbum Dei et saeculi venturi virtutes conculcarint. Ac quo magis exprimeret illam impietatis certam destinationem, alio postea loco nominatim adiecit dictionem, voluntarie. Nam quum dicit, nullam fieri reliquam hostiam iis qui volentes, post acceptam veritatis notitiam, peccarint, non negat Christum esse perpetuam hostiam, ad expiandas sanctorum iniquitates (quod tota fere epistola diserte clamat, inter explicandum Christi sacerdotium), sed nullam aliam restare dicit ubi ab ea discessum est. Disceditur autem abnegata ex professo evangelii veritate.

24. Quod autem nimis durum et Dei clementia alienum videtur quibusdam, a remissione ullos omnino depelli, qui ad implorandam Domini misericordiam confugiant, id facile diluitur. Non enim denegari veniam dicit si ad Dominum se converterint; sed omnino negat posse ad poenitentiam surgere: quod scilicet aeterna caecitate ob suam ingratitudinem iusto Dei iudicio percussi sint. Neque obstat quod idem exemplum Esau huc postea accommodat (Hebr. 12, 12), qui frustra lacrymis et eiulatu tentaverit amissam primogenituram recuperare. Nihilo etiam magis illa prophetae comminatio: quum clamaverint, non exaudiam (Zach. 7, 13). Neque enim talibus loquendi formulis aut vera conversio, aut Dei invocatio designatur; sed illa impiorum anxietas, qua in rebus extremis constricti coguntur respicere, quod antea secure negligebant, sibi nihil esse boni, nisi in Domini auxilio. Illud autem non tam implorant, quam sibi ablatum esse gemunt. Itaque nihil aliud significat propheta per clamorem, apostolus per lacrymas, quam tormentum illud horribile quod impios ex desperatione urit et discruciat. *Hoc diligenter notare operae pretium est, quia secum alioqui pugnaret Deus, qui per prophetam clamat, se propitium fore simul ac conversus fuerit peccator* (Ez. 18, 20. 21). *Et* (*quemadmodum iam dixi*) *animum hominis in melius mutari non nisi praeveniente illius gratia certum est. De invocatione etiam nunquam fallet promissio. Sed conversio et precatio improprie vocatur caecum illud tormentum quo distrahuntur reprobi, quum Deum sibi quaerendum esse vident ut inveniant malis suis remedium, et tamen eius accessum refugiunt.*

25. *Quaeritur tamen, quum neget apostolus ficta poenitentia placari Deum, quomodo veniam adeptus sit Achab, et poenam sibi indictam averterit* (1 Reg. 21, 27)*; quem tamen non nisi subito pavore fuisse consternatum ex reliquo tenore vitae apparet. Induit quidem saccum, aspersus est cinere, iacuit humi, et* (*quemadmodum testimonium illi redditur*) *humiliatus est coram Deo; sed parum fuit vestes scindere, quum*

maneret cor obstipum et malitia turgidum. Videmus tamen ut Deus ad clementiam flectatur. Respondeo, sic interdum hypocritis parci ad tempus, ut tamen semper illis incumbat ira Dei; idque fieri non tam eorum gratia quam in commune exemplum. Nam quod mitigata fuit poena ipsi Achab, quam inde utilitatem consequutus est nisi ut eam vivus in terra non sentiret? Ergo Dei maledictio, quamvis recondita, fixam habuit sedem in eius domo; ipse autem in aeternum exitium perrexit. Idem videre est in Esau. Etsi enim repulsam passus est, temporalis tamen benedictio concessa fuit eius lacrymis (Gen. 27, 38). *Sed quia spiritualis haereditas ex Dei oraculo non nisi penes unum ex fratribus residere poterat, dum praeterito Esau electus est Iacob, abdicatio illa misericordiam Dei exclusit; solatium hoc quasi homini belluino fuit residuum, ut pinguedine terrae et rore coeli saginaretur. Atque id est quod nuper dixi ad exemplum aliorum referri debere, quo alacrius ad sinceram poenitentiam adiicere animos et studia nostra discamus: quia minime dubitandum est vere et ex animo conversis Deum fore ad ignoscendum facilem, cuius clementia se ad indignos usque extendit, dum aliquid displicentiae prae se ferunt. Eadem etiam opera docemur quam horribile iudicium praefractos omnes maneat, quibus Dei minas improba fronte non minus quam corde ferreo spernere et pro nihilo ducere ludus est. In hunc modum saepe filiis Israel manum porrexit ad levandas eorum clades, quamvis simulati essent eorum clamores, duplexque et perfidus animus; sicut ipse in Psalmo* (78, 36. 37) *conqueritur, statim ad ingenium fuisse reversos. Atque ita voluit tam amica facilitate ad seriam conversionem eos adducere, vel reddere inexcusabiles. Neque tamen, poenas ad tempus remittendo, perpetuam sibi legem imponit; quin potius severius interdum contra hypocritas insurgit et poenas duplicat, ut inde appareat quantopere ei displiceat fictio. Sed quaedam, ut iam dixi, exempla profert suae ad dandam veniam propensionis, ex quibus pii animentur ad vitae correctionem, et gravius damnetur eorum superbia, qui proterve adversus stimulum calcitrant.*

CAPUT IV. [1])

Quam procul absit ab evangelii puritate quidquid de poenitentia garriunt sophistae in suis scholis; ubi de confessione et satisfactione agitur.

1. Nunc venio ad excutienda ea quae de poenitentia scholastici sophistae tradiderunt, quae quam paucissimis fieri poterit percurram, quia omnia persequi animus non est, ne hic liber, quem ad *docendi compendium aptare studeo*, in immensum extrahatur. Et illi rem alioqui non valde implicitam tot voluminibus involverunt, ut non futurus sit facilis exitus, si te paulum in eorum faeces immerseris. Principio, in danda definitione plane ostendunt nunquam se intellexisse quid esset poenitentia. Arripiunt enim quaedam e libris veterum dicteria, [1]) quae vim poenitentiae minime exprimunt: quod poenitere sit anteacta peccata deflere, et flenda non committere. Item, quod sit mala praeterita plangere, et plangenda iterum non committere. Item, quod sit quaedam dolens vindicta, puniens in se quod dolet commisisse. Item, quod sit dolor cordis et amaritudo animae pro malis, quae quisque commisit, vel quibus consensit. [2]) Haec enim ut a patribus bene dicta concedamus (quod infitiari tamen contentioso difficile non esset), non tamen in eam partem dicebantur ut poenitentiam describerent, sed tantum ut suos hortarentur ne in eadem delicta rursum inciderent a quibus extracti erant. Quod si elogia istiusmodi omnia in definitiones convertere placet, alia quoque non minori iure assuenda erant. Quale est hoc Chrysostomi: poenitentia est medicamentum peccatum exstinguens, donum coelitus datum, virtus admirabilis, gratia vim legum superans. Adde quod doctrina, quam postea tradunt, illis definitionibus est aliquanto deterior. Sic enim sunt in externis exercitiis mordicus infixi, ut nihil aliud ex immensis voluminibus colligas quam poenitentiam esse disciplinam et austeritatem, quae partim domandae carni, partim castigandis puniendisque vitiis serviat; de interiori mentis renovatione, quae veram vitae correctionem secum trahit, mirum silentium. *De contritione quidem et attritione multus apud eos sermo; multis scrupulis animas torquent, et plurimum molestiae et anxietatis ingerunt; sed ubi visi sunt corda penitus vulnerasse, levi caeremoniarum aspersione totam amaritudinem sanant.* Poenitentiam tam argute definitam, in contritionem cordis, confessionem oris, satisfactionem operis partiuntur, [3]) nihilo magis dialectice quam definierunt; etsi videri volunt totum aetatem in syllogismis contexendis detrivisse. Verum si quis a definitione ratiocinetur (quod genus argumentandi apud dialecticos valet), posse aliquem anteacta peccata deflere et flenda non committere; posse praeterita mala plangere et plangenda non committere; posse punire, quod doleret

1) *Refert praecedentis editionis Cap. IX. §. 14—37 et 44—59.*

1) dicta 1592 seqq. 2) Primum est Gregorii et refertur libro 4. sent. dist. 14. c. 1. Secundum Ambrosii, et refertur illic, et in Decr. distinct. 3. de poenit. c. Poenit. priore. Tertium Augustini refertur ead. distinct. c. Poenit. poster. Quartum Ambrosii refertur dist. 1. de poen. c. Vera poenit. 3) Libr. 4. sent. 16. c. 1. de poenit. distinct. 1. c. Perfecta poenit.

commisisse etc., quamvis ore non confiteatur, quomodo suam partitionem tuebuntur? Si enim ille vere poenitens non confitetur, poenitentia sine confessione esse potest. Quod si respondeant, hanc partitionem ad poenitentiam referri quatenus est sacramentum, vel de tota poenitentiae perfectione intelligi, quam suis definitionibus non comprehendunt, non est unde accuser: sibi ipsi imputent, qui non purius ac dilucidius definiunt. Ego certe pro mea crassitie, quum de re aliqua disputatur, ad ipsam definitionem omnia refero, quae est totius disputationis cardo ac fundamentum. Sed sit illa magistralis licentia, iam partes ipsas ordine perlustremus. *Quod neglectim quasi frivola transsilio quae ipsi gravi supercilio pro mysteriis venditant, non facio inscitia. Neque enim mihi valde laboriosum esset excutere quaecunque argute et subtiliter ipsi existimant a se disputari; sed mihi religio esset fatigare talibus ineptiis lectores absque fructu. Certe de rebus ignotis eos garrire ex quaestionibus quas movent et agitant, et quibus misere se impediunt, cognitu facile est. Qualis illa est, an unius peccati poenitentia Deo placeat, ubi in aliis durat obstinatio. Item, an poenae divinitus inflictae ad satisfactionem valeant. Item, an saepius iterari possit pro mortalibus peccatis. Ubi turpiter et impie definiunt non nisi de venialibus peccatis quotidie agi poenitentiam. Similiter crasso errore valde se torquent in dicto Hieronymi, poenitentiam esse secundam tabulam post naufragium. In quo ostendunt se nunquam a bruto stupore evigilasse, ut millesimam vitiorum suorum partem vel procul sentirent.*

2. Velim autem animadvertant lectores, non hic de asini umbra rixam esse, sed rem omnium maxime seriam tractari: nempe de peccatorum remissione. Quum enim tria ad poenitentiam requirunt, compunctionem cordis, oris confessionem, operis satisfactionem, simul ad impetrandam peccatorum remissionem necessaria esse docent. Si quid autem in tota religione scire nostra refert, id certe refert maxime, nempe intelligere ac probe tenere, qua ratione, qua lege, qua conditione, qua facilitate aut difficultate obtineatur peccatorum remissio. Haec notitia nisi perspicua certaque constat, nullam omnino requiem, nullam cum Deo pacem, nullam fiduciam aut securitatem habere potest conscientia; sed assidue trepidat, fluctuatur, aestuat, cruciatur, divexatur, horret, odit ac fugit conspectum Dei. Quod si ab his conditionibus pendet peccatorum remissio quibus eam ipsi alligant, nihil nobis miserius nec deploratius. Contritionem, primam obtinendae veniae partem faciunt, eamque debitam exigunt, hoc est iustam et plenam; sed interim non constituunt quando securus aliquis esse possit, se hac contritione ad iustum modum defunctum esse. *Equidem sedulo et acriter instandum esse fateor, ut quisque amare deflendo sua peccata se ad eorum displicentiam et odium magis acuat. Haec enim est non poenitenda tristitia, quae poenitentiam gignit in salutem, sed ubi exigitur doloris acerbitas, quae culpae magnitudini respondeat et quae in trutina appendatur cum fiducia veniae:* hic vero miserae conscientiae miris modis torquentur et exagitantur, dum sibi debitam peccatorum contritionem imponi vident, nec assequuntur debiti mensuram, ut secum decernere possint, se persolvisse quod debebant. Si dixerint faciendum quod in nobis est, eodem semper revolvimur. Quando enim audebit sibi promittere quispiam, omnes se vires contulisse ad lugenda peccata? Ubi ergo diu secum luctatae, et longis certaminibus exercitae conscientiae, portum tandem in quo resideant non inveniunt, ut se aliqua saltem parte leniant, dolorem a se extorquent, et lacrymas exprimunt, quibus suam contritionem perficiant.

3. Quod si me calumniari aiunt, prodeant sane, et unum aliquem ostendant, qui huiusmodi contritionis doctrina vel non sit ad desperationem adactus, vel simulationem doloris iudicio Dei, pro vero dolore, non opposuerit. Diximus et nos quodam loco, nunquam sine poenitentia obvenire peccatorum remissionem, quod nulli nisi afflicti, et peccatorum conscientia vulnerati, Dei misericordiam implorare sincere possunt; sed simul adiecimus, poenitentiam non esse causam remissionis peccatorum. Illa autem animarum tormenta sustulimus, quod debita praestanda sit. Peccatorem docuimus non in suam compunctionem, neque in suas lacrymas intueri, sed utrumque oculum in solam Domini misericordiam defigere. Tantum admonuimus, vocari a Christo laborantes et oneratos, quando missus sit ad evangelizandum pauperibus, ad sanandum contritos corde, praedicandum captivis remissionem, ac educendos vinctos, consolandos lugentes (Matth. 11, 5. 28; Ies. 61, 1; Luc. 4, 18). Quo excluderentur et Pharisaei, qui sua iustitia saturi paupertatem suam non agnoscunt, et contemptores, qui securi irae Dei malo suo remedium non quaerunt. Tales enim non laborant, nec onerati sunt, nec contriti corde, nec vincti, nec captivi. Multum vero interest doceasne emereri peccatorum remissionem iusta et plena contritione (qua nunquam defungi possit peccator), an eum instituas ad esuriendam et sitiendam Dei misericordiam, quo per miseriae suae agnitionem, suum aestum, lassitudinem, captivitatem illi ostendas, ubi quaerere refrigerium, requiem, libertatem debeat; illum denique doceas in sua humilitate dare Deo gloriam.

4. De confessione semper ingens fuit pugna inter canonistas et theologos scholasticos; his contendentibus mandari divino praecepto confessionem; illis reclamantibus, ecclesiasticis duntaxat constitutionibus praecipi. In eo vero certamine insignis

theologorum impudentia apparuit, qui tot locos scripturae depravarunt et vi detorserunt, quot in rem suam citabant. Et quando ne sic quidem obtineri posse viderunt quod postulabant, qui arguti volebant prae aliis videri, hoc effugio elapsi sunt: confessionem a iure divino profectam, quantum ad substantiam; sed formam postea accepisse a iure positivo. Nempe sic qui inter leguleios sunt ineptissimi, citationem ad ius divinum referunt, quia dictum sit: Adam ubi es? exceptionem item, quia responderit Adam quasi excipiens: uxor quam dedisti mihi, etc., utrique tamen formam a iure civili datam. Sed videamus quibus argumentis confessionem hanc vel formatam vel informem Dei esse mandatum probant. Misit, inquiunt, leprosos Dominus ad sacerdotes (Matth. 8, 4; Luc. 5, 14 et 17, 14). Quid? misitne ad confessionem? quis unquam fando audivit, audiendis confessionibus praefectos leviticos sacerdotes? Confugiunt ergo ad allegorias: sancitum erat lege mosaica (Lev. 14, 2) ut sacerdotes discernerent inter lepram et lepram; peccatum, spiritualis est lepra: de hac pronuntiare, sacerdotum est. Antequam respondeo, quaero obiter si hic locus spiritualis leprae eos iudices facit, cur naturalis et carnalis leprae cognitionem ad se trahunt? Scilicet hoc non est scripturis ludere: lex cognitionem leprae defert sacerdotibus leviticis, hanc nobis usurpemus; peccatum est lepra spiritualis, simus et peccati cognitores. Nunc respondeo: translato sacerdotio, necesse est legis translationem fieri (Hebr. 7, 12). Omnia sacerdotia ad Christum translata sunt, in eo impleta et finita; ad eum igitur unum ius omne et honos sacerdotii translatus est. Si tantopere amant allegorias sectari, unicum sacerdotem Christum sibi proponant, et rerum omnium libera iurisdictione tribunal eius cumulent: facile id feremus. Ad haec importuna est ipsorum allegoria, quae legem mere politicam, inter caeremonias reponit. Cur igitur Christus ad sacerdotes leprosos mittit? Ne calumniarentur sacerdotes, ipsum legem violare, quae iubebat coram sacerdote repraesentari a lepra curatum, et oblato sacrificio expiari; iubet mundatos leprosos facere ea quae legis erant. Ite, inquit, ostendite vos sacerdotibus, et offerte munus quod praecepit Moses in lege, ut sit in testimonium ipsis. Et vere futurum erat illis in testimonium miraculum hoc: pronuntiaverant eos leprosos, nunc curatos pronuntiant. Nonne, velint nolint, coguntur fieri testes miraculorum Christi? Explorandum illis Christus suum miraculum permittit, diffiteri non possunt; quia autem adhuc tergiversantur, est illis hoc opus in testimonium. Sic alibi (Matth. 24, 14): praedicabitur evangelium hoc in universo orbe, in testimonium omnibus gentibus. Item (ibid. 10, 18): ante reges et praesides ducemini, in testimonium ipsis. Id est, quo in iudicio Dei fortius convincantur. Quod si Chrysostomo [1]) acquiescere malunt, ille etiam propter Iudaeos a Christo id factum docet, ne legis praevaricator haberetur. *Quanquam in re tam clara suffragium ullius hominis accersere pudet: ubi Christus pronuntiat se ius legale relinquere sacerdotibus integrum, tanquam professis evangelii hostibus, qui semper ad obstrependum intenti erant, nisi os fuisset occlusum. Quare ut hanc possessionem retineant papales sacrifici, palam concedant in eorum partes quos necesse est vi compesci ne Christo maledicant. Nam ad veros eius ministros nihil hoc pertinet.*

5. Secundum argumentum ex eodem fonte ducunt, hoc est ex allegoria, quasi multum valeant allegoriae ad dogma aliquod confirmandum. Sed valeant sane, nisi eas ipsas ostendero speciosius a me obtendi, quam ab ipsis posse. Dicunt ergo: Dominus discipulis praecepit, ut suscitatum Lazarum fasciis solverent et expedirent (Ioann. 11, 44). Hoc primum mentiuntur; nusquam enim legitur, hoc dixisse Dominum discipulis, estque multo verisimilius dixisse Iudaeis astantibus, quo citra ullam fraudis suspicionem evidentius fieret miraculum, et maior sua virtus elucceret, quod nullo tactu, sua sola voce, mortuos suscitaret. Sic equidem interpretor, Dominum, quo omnem sinistram suspicionem Iudaeis tolleret, voluisse illos revolvere lapidem, foetorem percipere, certa mortis signa spectare, sola verbi virtute surgentem videre, viventem primos attrectare. *Atque haec Chrysostomi* [2]) *sententia est.* Sed demus hoc dictum discipulis, quid tum obtinebunt? Dominum dedisse apostolis solvendi potestatem? Quanto aptius et magis dextre haec allegorice tractari poterunt, si dicamus hoc symbolo Deum voluisse fideles suos instituere, ut solverent a se suscitatos, hoc est, ne in memoriam peccata revocarent, quae ipse oblitus esset; ne ceu peccatores damnarent quos ipse absolvisset; ne adhuc exprobrarent quae ipse condonasset; ne ubi misericors ipse esset, et ad parcendum facilis, ipsi ad puniendum severi et morosi essent. *Certe nihil ad ignoscentiam flectere nos magis debet quam iudicis exemplum, qui se nimium rigidis et inhumanis implacabilem fore minatur.* Eant nunc et allegorias suas venditent.

6. Iam propius manus conserunt, dum apertis (ut sibi videntur) sententiis pugnant. Qui ad Ioannis baptismum veniebant, confitebantur peccata sua (Matth. 3, 6), et Iacobus vult ut alter alteri peccata confiteamur (Iac. 5, 16). Nihil mirum si confitebantur peccata sua qui volebant baptizari; dictum enim ante est, Ioannem praedicasse baptismum poeniten-

1) Homil. 12. de muliere Cananaea. 2) Serm. contra Iudaeos, gentiles et haeret.

tiae, baptizasse aqua in poenitentiam. Quos igitur baptizasset, nisi qui se peccatores confessi essent? Baptismus symbolum est remissionis peccatorum, et qui ad hoc symbolum admitterentur, nisi peccatores, et qui se tales agnoscunt? Confitebantur itaque peccata sua, ut baptizarentur. Nec sine causa praecipit Iacobus ut alii aliis confiteamur. Verum si animadverterent quod proxime sequitur, intelligerent, parum etiam hoc sibi suffragari. Confitemini, inquit, alter alteri peccata vestra, et orate pro invicem. Mutuam confessionem et mutuam orationem simul iungit. Si solis sacrificulis confitendum est, ergo et pro illis solis orandum. Quid, quod sequeretur ex verbis Iacobi, solos sacrificulos confiteri posse? siquidem dum vult ut mutuo confiteamur, eos solos alloquitur qui aliorum confessionem audire possint: ἀλλήλους,[1]) inquit, mutuo, invicem, vicissim, aut si malunt, reciproce. Confiteri autem reciproce nequeunt, nisi qui sunt audiendis confessionibus idonei. Qua praerogativa quando solos sacrificulos dignantur, nos quoque confitendi munus ad eos solos ablegamus. Facessant igitur hoc genus nugamenta, et ipsam apostoli mentem accipiamus, quae simplex est et aperta, nempe ut nostras infirmitates vicissim alter in alterius sinum deponamus, mutuum consilium, mutuam compassionem, mutuam inter nos consolationem accepturi. Deinde ut fraternis infirmitatibus mutuo conscii pro illis ad Dominum oremus. Quid ergo contra nos Iacobum citant, qui tantopere confessionem misericordiae Dei urgemus? Confiteri autem Dei misericordiam nemo potest nisi miseriam suam prius confessus. Quin potius anathema esse pronuntiamus, quicunque non se coram Deo, coram angelis eius, coram ecclesia, coram omnibus denique hominibus peccatorem confessus fuerit. Omnia enim conclusit Dominus sub peccatum, ut omne os obstruatur, et humilietur omnis caro coram Deo; solus autem ipse iustificetur et exaltetur (Gal. 3, 22; Rom. 3, 9 et 19).

7. Miror autem qua fronte ausint contendere confessionem, de qua loquuntur, iuris esse divini. Cuius equidem vetustissimum esse usum fatemur, sed quem facile evincere possumus olim fuisse liberum. Certe nullam de ea statam fuisse legem aut constitutionem ante Innocentii tertii tempora,[2]) eorum quoque annales narrant. *Certe si lex illis fuisset antiquior, potius eam arripuissent, quam contenti lateranensis concilii decreto pueris quoque ipsis ridiculos se fecissent. Non dubitant in aliis rebus excudere fictitia decreta, quae vetustissimis conciliis adscribunt, ut ipsa antiquitatis veneratione simplicium oculos perstringant. In hoc capite talem fallaciam obiicere non venit illis in mentem. Itaque, ipsis testibus, nondum elapsi sunt anni trecenti ex quo iniectus ab Innocentio tertio laqueus, et imposita confitendi necessitas. Atque ut de tempore taceam, sola verborum barbaries fidem legi abrogat. Nam quod iubent boni patres, omnem utriusque sexus quotannis semel proprio sacerdoti confiteri omnia peccata, faceti homines lepide excipiunt hoc praecepto teneri solos hermaphroditos, ad neminem vero spectare, qui sit vel mas vel foemina. Crassior deinde insulsitas in discipulis se prodidit, dum explicare nequeunt quid sit proprius sacerdos. Quidquid blaterent omnes conductitii papae rabulae, tenemus neque Christum huius legis autorem esse, quae ad enumeranda peccata homines cogit; imo fluxisse annos mille et ducentos a resurrectione Christi antequam talis ulla lex ferretur. Itaque tyrannidem hanc fuisse demum invectam quum exstincta pietate et doctrina sine delectu quidvis licentiae sibi iam sumpsissent larvae pastorum. Deinde* luculenta testimonia exstant tum in historiis, tum apud antiquos alios scriptores, quae doceant hanc fuisse politicam disciplinam, ab episcopis institutam, non legem a Christo aut apostolis positam. Unum duntaxat e multis proferam, quod non obscurum eius rei documentum erit. Refert Sozomenus[1]) fuisse hanc episcoporum constitutionem diligenter observatam in ecclesiis occidentalibus, praesertim vero Romae. Quo significat non fuisse universale omnium ecclesiarum institutum; unum autem e presbyteris peculiariter destinatum fuisse dicit, qui huic muneri praeesset. Quo abunde confutat, quod isti de clavibus universo sacerdotali ordini in hunc usum promiscue datis mentiuntur, siquidem non omnium sacerdotum communis erat functio, sed singulares unius partes, qui ad id electus ab episcopo fuerat. *Is est quem hodie quoque in singulis cathedralibus ecclesiis poenitentiarium vocant, graviorum criminum, et quorum censura ad exemplum*[2]) *pertinet, cognitor.* Subiicit deinde, eum quoque morem Constantinopoli fuisse donec matrona quaedam, confitentem simulans, ea specie consuetudinem quam habebat cum diacono praetexuisse deprehensa esset. Ob id facinus Nectarius, vir et sanctitate et eruditione clarus, illius ecclesiae episcopus, confitendi ritum abrogavit. Hic, hic aures asini isti arrigant. Si lex Dei erat auricularis confessio, qui ausus esset Nectarius eam refigere ac convellere? Nectarium sanctum Dei hominem, omnibus veterum suffragiis probatum, haereseos et schismatis accusabunt? Sed eodem calculo damnabunt ecclesiam constantinopolitanam, in qua confitendi morem non ad tempus modo dissimulatum fuisse, sed ad suam usque memoriam obsolevisse affirmat Sozomenus. Imo non constantinopolitanum, sed orientales omnes ecclesias

1) *Sic libri nostri omnes.* 2) Fuit ille Papa 183.

1) Libr. 7. c. 16. 2) *In h. v. error aliquis latere videtur.*

defectionis reas agant, quae inviolabilem (si verum dicunt) legem, et Christianis omnibus mandatam neglexerunt.

8. Hanc autem abrogationem tot locis evidenter Chrysostomus[1]) testatur, constantinopolitanae et ipse ecclesiae praesul, ut mirum sit istos audere contra mutire. Peccata, inquit, tua dicito, ut deleas illa; si confunderis alicui dicere quae peccasti, dicito quotidie ea in anima tua; non dico ut confitearis conservo tuo, qui exprobret; dicito Deo qui curat ea; peccata tua super stratum confitere, ut ibi sua mala quotidie conscientia tua recognoscat. Item: nunc autem neque necessarium est praesentibus testibus confiteri; cogitatione tua fiat delictorum exquisitio, sine teste sit hoc iudicium, solus Deus te confitentem videat. Item: non te in conservorum tuorum theatrum duco, non hominibus peccata tua detegere cogo; repete coram Deo conscientiam tuam, et explica; ostende Domino, praestantissimo medico, tua vulnera, et pete ab eo medicamentum; ostende ei qui nihil opprobret, sed humanissime curet. Item: *certe ne* homini dixeris, ne tibi opprobret; neque enim conservo est confitendum, qui in publicum proferat, sed Domino, qui tui curam gerit, et qui humanus est, et medicus, ostende vulnera. Postea Deum ita loquentem inducit: non cogo te in medium prodire theatrum, ac multos adhibere testes; mihi soli dic peccatum tuum privatim, ut sanem ulcus. Dicemusne Chrysostomum eo progredi temeritatis, quum haec et similia scribit, ut conscientias hominum liberet his vinculis quibus divina lege constringuntur? Minime vero, sed quod Dei verbo intelligit nequaquam esse praescriptum, exigere ceu necessarium non audet.

9. Verum, ut res tota planior et expeditior fiat, primum bona fide referemus quod genus confessionis verbo Dei nobis traditum sit; deinde et eorum commenta subiiciemus, non quidem omnia (quis enim immensum illud mare exhauriret?) sed ea duntaxat quibus summam arcanae suae confessionis complectuntur. *Hic*[2]) *commemorare piget quam frequenter vetus interpres verbum confiteri reddiderit pro laudare, quod rudissimis idiotis vulgatum est; nisi quod eorum audaciam traduci expedit, dum ad tyrannicum suum edictum transferunt quod de laudibus Dei scriptum erat. Ut confessionem probent valere ad exhilarandas mentes, obtrudunt illud Psalmi* (42, 5)*: in voce exsultationis et confessionis. Atqui si talis metamorphosis valeat, quodlibet nobis ex quolibet nascetur. Verum quando ita illos depuduit, meminerint pii lectores iusta Dei vindicta in reprobam mentem fuisse coniectos, quo magis detestabilis esset eorum audacia. Quod si nobis in simplici scripturae doctrina acquiescere libet, periculum non erit ne quis talibus fucis nobis illudat. Illic enim una praescribitur confitendi ratio, nempe,* quando Dominus est, qui peccata remittit, obliviscitur, delet: huic peccata nostra ut confiteamur, veniae obtinendae causa. Ille medicus est: vulnera igitur nostra illi exponamus. Ille laesus est et offensus: ab illo pacem petamus. Ille est cordium cognitor, et cogitationum omnium conscius: coram ipso corda nostra effundere *properemus.* Ille est denique qui peccatores vocat, ad ipsum accedere *ne moremur.* Peccatum meum, inquit David (Psal. 32, 5), cognitum tibi feci, et iniustitiam meam non abscondi; dixi, confitebor adversum me iniustitiam meam Domino, et tu remisisti iniquitatem cordis mei. Talis est altera ipsius Davidis confessio (ibid. 51, 3): miserere mei, Deus, secundum magnam misericordiam tuam. Talis et Danielis (9, 5): peccavimus Domine, perverse egimus, impietates fecimus, et rebelles fuimus, declinando a mandatis tuis. Et aliae quae passim in scripturis occurrunt, *quarum recitatio volumen fere impleret.* Si confitemur peccata nostra, inquit Ioannes (1 Ioann. 1, 9), fidelis est Dominus, ut remittat nobis peccata nostra. Cui confiteamur? ipsi scilicet; hoc est, si afflicto et humiliato corde coram ipso procidamus, si apud ipsum nos ex animo accusantes et damnantes, bonitate eius et misericordia absolvi petamus.

10. Qui animo et coram Deo hanc confessionem amplexus fuerit, habebit haud dubie et linguam et confessionem paratam, quoties opus fuerit apud homines Dei misericordiam praedicare; neque tantum ut uni, et semel, et in aurem, cordis secretum insusurret; sed saepius, sed palam, sed toto orbe audiente, ingenue et suam ignominiam, et Dei magnificentiam ac decus commemoret. In hunc modum, quum David a Nathan argueretur, conscientiae aculeo punctus, peccatum et coram Deo et coram hominibus confitetur (2 Sam. 12, 13). Peccavi, inquit, Domino; hoc est, iam nihil excuso, non tergiversor quominus peccatorem me omnes iudicent, et quod clam Domino esse volui, hominibus quoque ipsis patefiat. Arcanam ergo illam confessionem, quae Deo fit, sequitur voluntaria apud homines confessio, quoties id vel divinae gloriae, vel humiliationis nostrae interest. Hac ratione instituit Dominus (Lev. 16, 21) olim in populo israelitico, ut praeeunte verba sacerdote,[1]) populus suas

---

1) Homil. 2. in Psal. 50. Serm. de poenit. et confess. Homil. 5. de incompreh. Dei natura, contra Anomoeos. Homil. 4. de Lazaro. 2) *Sequentia non omnino nova sunt sed h. l. mutato verborum tenore apparent.*

1) *Sic et antiquiores libri et ipsa ed. a.* 1559 *sed typis casu quodam paullulum separatis:* verb a sacerdote, *unde iam* 1561 *ex inutili coniectura factum est:* verbo a sacerdote, *quod*

iniquitates palam in templo confiteretur. Siquidem hoc adminiculum illis necessarium esse providebat, quo unusquisque melius adduceretur ad iustam sui recognitionem. Et aequum est ut miseriae nostrae confessione, bonitatem ac misericordiam Dei nostri inter nos et coram toto mundo illustremus.

11. Hoc vero confitendi genus et ordinarium esse in ecclesia convenit, et tunc extra ordinem singulari modo usurpari, si quando populum communi aliquo delicto obstringi contigerit. Huius secundi generis exemplum habemus in solenni illa confessione, qua populus universus auspiciis ductuque Esdrae et Nehemiae defungitur. Nam quum exsilium illud diuturnum, urbis ac templi excidium, religionis dissipatio, communis omnium defectionis fuisset poena, non poterant liberationis beneficium ut par erat agnoscere, nisi se ante reos peragerent. Neque refert si in una congregatione pauci aliqui interdum sint insontes; quando enim membra sunt languidi ac male affecti corporis, non debent sanitatem iactare. *Imo fieri non potest quin aliqua labe contracta aliquid ipsi etiam culpae sustineant.* Ergo quoties vel peste, vel bello, vel sterilitate, vel alia qualibet calamitate affligimur; si officii nostri est, ad luctum, ad ieiunium, et alia reatus signa confugere, ipsa confessio, ex qua alia omnia dependent, minime est negligenda. Ordinariam illam, praeterquam quod ore Domini commendata est, nemo sanus, expensa eius utilitate, improbare audeat. Nam quum in omni sacro conventu sistamus nos in conspectum Dei et angelorum, quod erit aliud initium actionis nostrae, quam indignitatis nostrae recognitio? Atqui illa, inquies, fit qualibet precatione. Quoties enim precamur veniam, peccata nostra confitemur. Fateor; at si consideres quanta sit nostra vel securitas, vel somnolentia, vel socordia, concedes mihi salutare fore institutum, si solenni aliquo confitendi ritu christiana plebs ad humiliationem exerceatur. Tametsi enim caeremonia quam Dominus Israelitis praecepit ex legis paedagogia erat, res tamen ipsa aliquo modo ad nos quoque pertinet. Et sane videmus hunc morem in ecclesiis bene moratis cum fructu observari, ut singulis diebus dominicis minister formulam confessionis suo et populi nomine concipiat, qua reos omnes iniquitatis peragit, et veniam a Domino comprecatur. *Denique hac clave tam singulis privatim, quam omnibus publice aperitur ad precandum ianua.*

12. Duas praeterea privatae confessionis formas scriptura probat. Unam quae nostra causa fiat: quo pertinet illud Iacobi (5, 16), ut alter alteri peccata confiteamur. Sentit enim ut nostras infirmitates alter alteri detegentes, consilio et consolatione mutua nos iuvemus. Alteram, quae in proximi gratiam facienda est, ad ipsum placandum, et nobis reconciliandum, si qua in re nostro vitio laesus fuerit. Ac in priore quidem specie, tametsi Iacobus neminem nominatim assignando, in cuius sinum nos exoneremus, liberum permittit delectum, ut ei confiteamur qui ex ecclesiae grege maxime idoneus fuerit visus; quia tamen pastores prae aliis ut plurimum iudicandi sunt idonei, potissimum etiam nobis eligendi erunt. Dico autem ideo prae aliis appositos, quod ipsa ministerii vocatione nobis a Domino designantur, quorum ex ore erudiamur ad subigenda *et corrigenda* peccata, tum consolationem *ex veniae fiducia* percipiamus (Matth. 16, 19; ibid. 18, 18; Ioann. 20, 23). Quemadmodum enim mutuae admonitionis et correptionis officium Christianis quidem omnibus demandatum est, ministris tamen specialiter est iniunctum, sic quum omnes mutuo nos debeamus consolari, et in fiducia divinae misericordiae confirmare, videmus tamen ministros ipsos, ut de remissione peccatorum certiores reddant conscientias, testes eius ac sponsores constitui, adeo ut ipsi dicantur remittere peccata, et animas solvere. Quum audis hoc illis tribui, in usum tuum esse cogita. Ergo id officii sui unusquisque fidelium esse meminerit: si ita privatim angitur et afflictatur peccatorum sensu, ut se explicare nisi alieno adiutorio nequeat, non negligere quod illi a Domino offertur remedium; nempe ut ad se sublevandum privata confessione apud suum pastorem utatur, ac ad solatia sibi adhibenda privatim eius operam imploret, cuius officium est et publice et privatim populum Dei evangelica doctrina consolari. Verum ea moderatione semper utendum est, ne ubi Deus nihil certum praescribit, conscientiae certo iugo alligentur. Hinc sequitur, eiusmodi confessionem liberam esse oportere, ut non ab omnibus exigatur, sed iis tantum commendetur qui ea se opus habere intelligent. Deinde ne hi ipsi qui illa utuntur pro sua necessitate, ad enumeranda omnia peccata vel praecepto aliquo cogantur, vel arte inducantur, sed quoad interesse sua putabunt, ut solidum consolationis fructum referant. Hanc ecclesiis libertatem non modo relinquere, sed tueri quoque et fortiter vindicare debent fidi pastores, si volunt et tyrannidem abesse a suo ministerio, et a populo superstitionem.

13. De altera autem loquitur Christus apud Matthaeum (5, 23): si offers munus tuum ad altare, et ibi recordatus fueris quod frater tuus habet aliquid adversum te, relinque ibi munus tuum, et abi, priusque reconciliare fratri tuo; et tunc veniens offeres munus tuum. Sic enim sarcienda est caritas quae nostra culpa dissilierit, culpam quam admisimus agnoscendo et deprecando. Sub hoc genere comprehenditur eorum confessio qui usque ad totius

---

deinceps servatum recentiores referunt plurimi (*exc.* 1585—1606 *et Thol.*).

ecclesiae offensionem peccarunt. Nam si tanti privatam unius hominis offensam aestimat Christus, ut a sacris arceat eos omnes qui in fratres aliquid peccarunt, donec iusta satisfactione redierint in gratiam: quanto maior est ratio ut qui ecclesiam laesit malo aliquo exemplo, eam sibi culpae agnitione reconciliet? Ita receptus est Corinthius ille in communionem, quum se obsequentem correptioni praebuisset (2 Cor. 2, 6). Haec etiam forma confitendi in veteri ecclesia fuit; quemadmodum et Cyprianus meminit. Poenitentiam, inquit, agunt iusto tempore; deinde ad exomologesin veniunt, et per manuum impositionem episcopi et cleri ius communionis accipiunt. Aliam confitendi vel rationem vel formam scriptura prorsus ignorat. Neque nostrum est adstringere novis vinculis conscientias, quas in servitutem redigere Christus severissime vetat. Interim quin sistant se pastori oves, quoties sacram coenam participare volunt, adeo non reclamo, ut maxime velim hoc ubique observari. Nam et qui habent impeditam conscientiam, referre inde possunt singularem fructum; et qui admonendi sunt, monitionibus locum ita praebent, modo semper absit tyrannis et superstitio.

14. In tribus illis confessionis generibus potestas clavium locum habet, vel quum solenni recognitione vitiorum suorum veniam deprecatur tota ecclesia, vel quum privatus, qui aliquo notabili delicto commune offendiculum peperit, poenitentiam suam testatur, vel quum is, qui ob conscientiae inquietudinem ope ministri indiget, suam illi infirmitatem aperit. *Tollendae vero offensionis diversa est ratio: quia etsi tunc quoque conscientiae paci consulitur, praecipuus tamen finis est ut sublato odio inter se uniantur animi vinculo pacis. Sed fructus ille, quem dixi, minime spernendus est, quo libentius confiteamur peccata nostra.* Quum enim tota ecclesia velut coram Dei tribunali adstat, ream se confitetur, unum refugium habet in Dei misericordia: non vulgare aut leve solatium est habere illic praesentem Christi legatum, reconciliationis mandato praeditum, a quo denuntiari sibi absolutionem audiat. Hic utilitas clavium merito commendatur, quum rite, quo ordine et qua religione decet, ista peragitur legatio. Similiter quum is qui se ab ecclesia quodammodo alienaverat, restituitur in fraternam unitatem accepta venia, quantum beneficium est quod sibi ab iis ignosci intelligit quibus dixit Christus (Matth. 18, 18; Ioann. 20, 23): quibuscunque remiseritis peccata in terris, remissa in coelo erunt? Nec minoris efficaciae aut fructus est privata absolutio, ubi ab iis petitur qui singulari remedio ad infirmitatem suam sublevandam opus habent. Accidit enim non raro ut qui generales promissiones audit, quae ad totam fidelium congregationem destinantur, maneat nihilominus in aliqua dubitatione, ac, velut remissione nondum impetrata, inquietum adhuc animum habeat. Idem si pastori suo secretum animi vulnus aperuerit, atque illam evangelii vocem peculiariter ad se directam audierit: remittuntur tibi peccata tua, confide (Matth. 9, 2), animum confirmet[1]) ad securitatem, illaque qua prius aestuabat trepidatione liberetur.[2]) At vero quum de clavibus agitur, semper cavendum est ne facultatem aliquam somniemus ab evangelii praedicatione separatam. *Alio iterum loco*[3]) *plenius haec res explicanda erit, ubi de ecclesiae regimine agetur; atque illic videbimus verbo alligatum esse quidquid iuris ad ligandum vel solvendum Christus ecclesiae suae contulit.* Hoc tamen in ministerio clavium maxime verum est, cuius tota vis in eo posita est, ut evangelii gratia per eos quos Dominus ordinavit, fidelium animis publice ac privatim obsignetur; quod fieri, nisi sola praedicatione, nequit.

15. Quid *romanenses theologi?* Statuunt[4]) ut omnes utriusque sexus, statim atque ad discretionis annos pervenerint, semel ad minimum quotannis confiteantur omnia sua peccata proprio sacerdoti; nec peccatum dimitti nisi confitendi votum firmiter conceptum fuerit. Quod votum nisi oblata facultate persolutum fuerit, iam nullum patere paradisi ingressum. Sacerdotem vero potestatem habere clavium, quibus peccatorem solvat ac liget, quia non sit irritum Christi verbum: quodcunque ligaveritis, etc. De hac vero potestate pugnaciter inter se belligerantur. Alii dicunt, unicam esse clavem in essentia, scilicet potestatem ligandi et solvendi; scientiam ad bonum quidem usum requiri, sed tantum instar accessorii esse, non essentialiter cohaerere. Alii, quia videbant hanc nimium effraenatam licentiam, duas claves recensuerunt, discretionem et potestatem. Alii rursum, quum tali moderatione cohiberi sacerdotum improbitatem viderent, alias claves excuderunt: autoritatem discernendi, qua in definiendo uterentur, et potestatem, quam exsequutione suae sententiae exercerent; scientiam accedere velut consiliarium. Istud autem ligare et solvere non audent interpretari simpliciter, peccata remittere et delere; quia Dominum clamantem audiunt apud prophetam (Ies. 43, 11. 25): ego sum, et non alius praeter me; ego sum, ego sum, qui deleo iniquitates tuas Israel. Sed dicunt sacerdotis esse pronuntiare qui ligati sint aut soluti, et declarare quorum remissa aut retenta sint peccata; declarare autem, vel per confes-

---

1) *Recentiores* (1569 *seqq.*) *emendant:* confirmabit. 2) *Recentiores* (1569 *seqq.*) *emendant:* liberabitur. 3) *Scil. Libr. IV. Cap. XI. XII. Olim enim iam antea* (*Cap. VIII.* §. 169 *seqq. praec. ed.*) *hoc argumentum tractaverat.* 4) C. omnis utriusque sexus. De summa Trinit. et fide cathol. decretum est Innoc. in concil. lateran. Et refert Lombard. libr. 4. sent. dist. 14. c. 2. et dist. 18. c. 2.

sionem, quum absolvit et peccata retinet, vel per sententiam, quum excommunicat et recipit ad sacramentorum communionem. Demum, quum intelligunt nondum se hoc nodo explicari, quin semper obiici possit, indignos saepe ligari et solvi a suis sacerdotibus, qui propterea non ligentur aut solvantur in coelo, quod ultimum refugium est, respondent, collationem clavium cum limitatione accipiendam esse; quod Christus promiserit, apud tribunal suum approbatum iri sacerdotis sententiam, quae iuste prolata fuerit, secundum quod merita ligati aut soluti postulabant. Porro has claves omnibus sacerdotibus a Christo datas esse, quae illis ab episcopis in promotione conferuntur; sed liberum usum penes eos duntaxat esse qui muneribus ecclesiasticis funguntur; apud excommunicatos et suspensos manere quidem ipsas claves, sed rubiginosas ac ligatas. Et qui haec dicunt, modesti ac sobrii iure videri possint prae aliis, qui sub nova incude novas claves fabricati sunt quibus thesaurum ecclesiae obserari tradunt; quas postea suo loco excutiemus. [1])

16. Ad singula paucis respondebo. Taceo autem ad praesens quo iure quave iniuria fidelium animas suis legibus obstringant: quando id suo loco dispicietur. Quod autem legem imponunt de omnium peccatorum enumeratione; quod peccatum dimitti negant nisi sub conditione, si votum confitendi firmiter conceptum fuerit; quod nullum superesse ingressum paradisi garriunt, si facultas confitendi neglecta fuerit: istud vero nullo modo ferendum est. Omniane peccata enumeranda sunt? At David, qui secum probe (ut arbitror) meditatus erat peccatorum confessionem, tamen exclamabat (Psal. 19, 13): errores quis intelliget? ab occultis meis munda me Domine. Et alibi (ibid. 38, 6): iniquitates meae transierunt super caput meum, et sicut onus grave, gravatae sunt ultra vires meas. Nimirum intelligebat quanta esset peccatorum nostrorum abyssus, quam multae scelerum facies, quot capita ferret, et quam longam caudam traheret haec hydra. Non ergo ad recensendum catalogum se conferebat, sed e profundo malorum clamabat ad Dominum: obrutus sum, sepultus sum et suffocatus; inferorum portae circumdederunt me, immersum alto puteo, deficientem et moribundum manus tua extrahat. Quis suorum peccatorum nunc supputationem cogitet, ubi Davidem videt suorum numerum inire non posse?

17. Hac carnificina plus quam crudeliter divexatae sunt eorum animae qui aliquo Dei sensu afficiebantur. Principio sese vocabant ad calculum, peccata in brachia, in ramos, in ramusculos, in frondes, iuxta istorum formulas dissecabant; tum appendebant qualitates, quantitates, circumstantias. Atque aliquantulum quidem res procedebat. Ubi vero longius progressi fuerant, coelum undique et undique pontus; nullus portus, nulla statio. Quo plura transmiserant, maior semper congeries oculis ingerebatur; imo vero velut altae moles assurgebant, nec spes ulla, vel saltem post longas ambages, evadendi apparebat. Haerebant itaque inter sacrum et saxum; nec alius tandem exitus reperiebatur quam desperatio. Ibi saevi isti carnifices, ut vulnera levarent quae fecerant, fomenta quaedam adhibuerunt: ut faceret scilicet quisque quod in se esset. Sed novae rursum curae obstrepebant, imo novi cruciatus excoriabant miseras animas: non satis temporis impendi, non iusta opera incubui, multa per negligentiam praeterii, et oblivio quae ex incuria provenit non est excusabilis. Suggerebantur adhuc alia pharmaca quae eiusmodi dolores demulcebant: age negligentiae tuae poenitentiam; modo supina non sit, condonabitur. Verum omnia ista cicatricem obducere non possunt; nec tam mali sunt levamenta quam venena melle oblita, ne sua acerbitate primum gustum offendant, sed in intima penetrent, antequam sentiantur. Urget ergo semper terribilis illa vox, et auribus insonat: confitere omnia peccata tua; nec potest horror iste pacari nisi certo solatio. *Hic cogitent lectores quam possibile sit ad rationem vocare totius anni acta, et quid singulis diebus peccarint colligere: quando experientia unumquemque convincit, ubi ad vesperam excutienda sunt unius tantum diei delicta, memoriam confundi: tanta se turba et varietas ingerit. Neque enim de crassis et stupidis hypocritis loquor, qui, tribus vel quatuor gravioribus animadversis, defunctos se putant, sed de veris Dei cultoribus, qui postquam se examine peracto obrui vident, addunt etiam illud Ioannis* (1 Ioann. 3, 20)*: si cor nostrum arguit nos, maior est Deus corde nostro; itaque expavescunt ad iudicis illius conspectum, cuius cognitio sensum nostrum longe superat.*

18. Quod autem bona pars orbis talibus blandimentis, quibus tam exitiale venenum temperabatur, acquievit, non id factum est quod Deo satisfactum crederet, aut sibi etiam plane satisfaceret, sed ut, quasi in medio mari fixa anchora, paulum interquiesceret a navigatione, vel quasi fessus et fatiscens viator in via decumberet. In facienda eius rei fide non laboro. Sibi enim quisque testis apud se esse potest. Dicam in summa qualis lex illa fuerit. Primum simpliciter est impossibilis. Itaque nonnisi perdere, damnare, confundere, in ruinam et desperationem coniicere potest. Deinde peccatores, a vero peccatorum suorum sensu abductos, hypocritas facit, Deique ac sui ipsorum ignorantes. Siquidem, dum in peccatorum enumeratione toti occupantur, interim obliviscuntur latentem illam vitiorum lernam, occultas suas iniquitates, et interiores sordes, quarum

1) *Scil. cap. 5. libr. 3. sect. 2.*

potissimum notitia miseriam suam reputare debuerant. At certissima erat confessionis regula, tantam mali nostri abyssum agnoscere ac fateri, quae sensum quoque nostrum superet. Hac regula videmus compositam publicani confessionem: Domine propitius esto mihi peccatori. Quasi diceret: quantus quantus sum, totus sum peccator, nec ipsam peccatorum meorum magnitudinem aut mente aut lingua assequi possum: abyssus misericordiae tuae hanc peccati abyssum absorbeat. Quid, inquies, ergone confitenda non sunt singula delicta? ergo nulla confessio Deo accepta, nisi duobus istis verbis conclusa: peccator sum? Imo vero danda potius opera ut quantum in nobis est totum cor effundamus coram Domino; nec modo nos peccatores uno verbo fateamur, sed ut tales nos vere et ex animo agnoscamus; quanta sit et quam varia peccatorum labes, tota cogitatione recognoscamus; non modo nos immundos, sed qualis sit et quanta, quamque in multis partibus nostra immunditics; non modo debitores, sed quantis debitis gravati, et quot nominibus obstricti; non modo vulneratos, sed quam multis et lethalibus plagis saucii simus. Hac tamen recognitione quum se totum peccator coram Deo effuderit, serio ac sincere cogitet plura adhuc restare, ac profundiores esse malorum suorum recessus quam quos penitus excutere possit. Atque adeo exclamet cum Davide (Psal. 19, 13): errores quis intelligit? ab occultis meis munda me Domine. Iam vero quod affirmant non dimitti peccata, nisi voto confitendi firmiter concepto, et clausam esse paradisi portam ei qui facultatem confitendi sibi oblatam neglexerit, absit ut istud eis concedamus. Non enim alia nunc est peccatorum remissio quam semper fuit. Quotquot remissionem peccatorum a Christo obtinuisse leguntur, non leguntur in aurem sacrificuli cuiuspiam confessi. Nec sane confiteri poterant, ubi nec sacrificuli confessionarii erant, nec ipsa etiam confessio. Et multis postea saeculis inaudita fuit haec confessio, quibus sine hac conditione remittebantur peccata. Sed ne quasi de re dubia longius disceptemus, verbum Dei apertum est, quod aeternum manet: quotiescunque ingemuerit peccator, omnium iniquitatum eius non recordabor (Ez. 18, 21). Huic verbo qui aliquid audet adiicere, non peccata ligat, sed Domini misericordiam. *Nam quod contendunt non posse ferri iudicium nisi causa cognita, in promptu est solutio, temere hoc sibi arrogare, qui sunt a se ipsis iudices creati. Ac mirum est tam secure sibi fabricare principia, quae nemo sanae mentis admittet. Iactant sibi ligandi et solvendi munus esse mandatum, ac si quaedam esset iurisdictio quaestioni adiuncta. Porro hoc ius apostolis fuisse incognitum tota eorum doctrina clamat. Nec vero certo scire solvaturne peccator, ad sacerdotem pertinet, sed ad eum a quo petitur absolutio; quando nunquam scire potest qui audit, sitne iusta et integra enumeratio. Ita nulla esset absolutio, nisi ad verba eius qui iudicandus est restricta. Adde quod tota solvendi ratio ex fide et poenitentia constat: quae duae res cognitionem hominis fugiunt, ubi de altero ferenda est sententia. Sequitur ergo ligandi et solvendi certitudinem non subiici terreni iudicis arbitrio; quia minister verbi, ubi partes suas rite exsequitur, non potest nisi conditionaliter absolvere; sed in gratiam peccatoris hoc dici: quorum remiseritis peccata; ne dubitent veniam, quae promittitur ex Dei mandato et voce, in coelis fore ratam.*

19. Nihil itaque mirum si auricularem istam confessionem, rem adeo pestilentem totque nominibus ecclesiae noxiam, damnamus, ac sublatam e medio cupimus. Quod si per se res esset indifferens, quando tamen nulli usui est nec fructui, tot autem impietatibus, sacrilegiis, erroribus causam dedit, quis non protinus abolendam censeat? Recensent quidem aliquot usus, quos ut valde fructuosos venditant; sed illos aut ementitos, aut nullius prorsus momenti. Unum tantum singulari praerogativa commendant, erubescentiam confitentis gravem esse poenam, qua et peccator fit in posterum cautior, et Dei vindictam antevertit, se ipsum puniens. Quasi non satis magna verecundia hominem *humiliemus*, dum ad summum illud tribunal coeleste, ad Dei, inquam, cognitionem vocamus. Egregie vero profectum est si unius hominis pudore peccare desinimus, Deum non erubescimus habere malae conscientiae nostrae testem. Quanquam id quoque ipsum falsissimum est. Nulla enim re fieri maiorem peccandi confidentiam aut licentiam passim videre est, quam dum, confessione sacerdoti facta, homines existimant se posse tergere os, et dicere, non feci. Nec toto solum anno fiunt ad peccandum audaciores; sed in reliquum anni tempus de confessione securi, nunquam ad Deum suspirant, nunquam ad se redeunt, sed peccata peccatis accumulant; donec omnia, ut opinantur, simul evomant. Ubi autem evomuerunt, sarcina sua exonerati sibi videntur, iudiciumque a Deo transtulisse, quod sacerdoti detulerunt; Deo oblivionem induxisse, ubi conscium sacerdotem fecerunt. Porro quis confessionis diem laetus instare videt? quis ad confitendum alacri animo pergit? ac non potius, quasi obtorto collo in carcerem trahatur, invitus ac reluctanti similis venit? nisi forte ipsi sacrificuli, qui mutuis facinorum suorum narrationibus, quasi iocosis fabulis, se delicate oblectant. Non multas chartas inficiam referendis prodigiosis abominationibus, quibus scatet auricularis confessio. Tantum dico, si non inconsulte fecit sanctus ille vir, qui ob unum scortationis rumorem confessionem ex ecclesia sua, vel potius a suorum memoria sustulit, infinitis hodie stupris, adulteriis, incestis, lenociniis, quid facto opus sit admonemur.

20. *Quod huc obtendunt* potestatem clavium, et in ea regni sui proram, ut aiunt, et puppim confessionarii locant, videndum *quantum valere debet.* Ergo sine causa, inquiunt, datae sunt claves? ergo sine causa dictum est: quaecunque solveritis super terram, erunt soluta et in coelis? Frustramur ergo verbum Christi? Respondeo, gravem fuisse causam cur darentur claves: quemadmodum et *nuper* exposui, et ubi de excommunicatione ag*etur*, *explicatius iterum docebo.* [1]) Sed quid, si uno gladio eiusmodi omnibus eorum postulatis ansam praecidam, sacrificulos non esse apostolorum vicarios nec successores? Verum istud quoque alibi tract*andum erit;* [2]) nunc, unde se munire maxime volunt, arietem erigunt quo molitiones omnes suae deiiciantur. Christus enim non ante apostolis ligandi et solvendi potestatem fecit quam eos spiritu sancto donavit. Nego igitur ullis competere clavium potestatem, qui non prius acceperint spiritum sanctum. Nego quemquam clavibus uti posse nisi praeeunte docenteque spiritu sancto, et dictante quid agendum sit. Spiritum sanctum habere se illi nugantur; sed re ipsa negant, nisi forte spiritum sanctum rem esse vanam et nihili fingunt, ut certe fingunt: sed illis non credetur. Atque hac quidem machina in universum subvertuntur, ut cuiuscunque ostii clavem se habere iactent, semper interrogandi sint habeantne spiritum sanctum, qui clavium est arbiter et moderator. Si habere se respondeant, rursum interpellandi sunt an errare possit spiritus sanctus? Istud diserte profari non audebunt, tametsi oblique sua doctrina insinuant. Inferendum ergo erit, nullos sacrificulos habere clavium potestatem, qui passim sine delectu solvunt, quae ligari Dominus voluerat, ligant quae solvi iusserat.

21. Quando clarissimis experimentis evinci se vident, quod dignos et indignos promiscue solvant et ligent, potestatem usurpant sine scientia. Et quanquam negare non audent ad bonum usum requiri scientiam, potestatem tamen ipsam malis dispensatoribus traditam scribunt. Atqui haec potestas est: quodcunque ligaveris aut solveris in terra, erit in coelis ligatum aut solutum. Aut promissum Christi mentiri oportet, aut bene ligant et solvunt, qui sunt hac potestate praediti. Nec est quod tergiversentur, Christi dictum limitari secundum eius merita qui ligatur aut solvitur. Et nos etiam fatemur nec ligari nec solvi posse nisi dignos, qui ligentur aut solvantur. Sed habent evangelii nuntii et ecclesia verbum, quo dignitatem hanc metiantur. In hoc verbo nuntii evangelii possunt omnibus remissionem peccatorum in Christo polliceri per fidem, possunt damnationem edicere in omnes et super omnes, qui Christum non amplectuntur. In hoc verbo ecclesia pronuntiat scortatores, adulteros, fures, homicidas, avaros, iniquos partem in regno Dei non habere (1 Cor. 6, 9); talesque certissimis vinculis ligat. Eodem verbo solvit quos resipiscentes consolatur. Sed quae erit isthaec potestas, nescire quid ligandum sit aut solvendum? ligare autem non posse aut solvere, nisi scias? Cur ergo dicunt se absolvere autoritate sibi data, quum incerta sit absolutio? quo nobis imaginaria haec potestas, si nullus sit usus? Iam autem habeo, aut nullum esse, aut tam incertum esse ut pro nullo habendus sit. Quum enim fateantur bonam esse sacerdotum partem, qui non rite utantur clavibus, potestatem vero sine legitimo usu inefficacem, quis mihi fidem faciet, eum a quo solvor bonum esse clavium dispensatorem? quod si malus est, quid aliud habet quam frivolam istam dispensationem? Quid in te ligandum sit aut solvendum, nescio, quando iusto clavium usu careo: sed si mereris, te absolvo. Ac tantundem posset non dico laicus (quando id aequis auribus non ferrent) sed Turca, aut diabolus. Id enim est dicere: verbum Dei non habeo, certam solvendi regulam; sed autoritas mihi data est te absolvendi, si ita sunt tua merita. Videmus igitur quorsum spectarint, quum diffinierunt, claves esse autoritatem discernendi, et exsequutionis potestatem; scientiam accedere consiliarium, et instar consiliarii ad bonum usum esse. Nempe libidinose, licenter, sine Deo et verbo eius voluerunt regnare. [1])

22. *Si excipiat quispiam, legitimos Christi ministros non minus perplexos fore in suo officio, quia absolutio, quae a fide pendet semper ambigua erit; deinde nullum peccatoribus, aut frigidum solatium fore, quia minister ipse, qui idoneus iudex non est eorum fidei, de eorum absolutione certus non est: in promptu est solutio. Dicunt enim illi, non remitti a sacerdote peccata nisi quorum ipse est cognitor. Ita secundum eos remissio ex sacerdotis iudicio pendet. Qui nisi prudenter discernat quinam venia digni sint, tota actio cassa est ac irrita. Denique potestas de qua loquuntur, iurisdictio est examini annexa, ad quod restringitur venia et absolutio. In hac parte nihil firmum reperitur: imo profunda est abyssus; quia ubi integra non est confessio, mutila etiam est spes veniae. Deinde sacerdos ipse suspensus haereat necesse est, dum nescit an bona fide enumeret peccator sua mala, postremo (quae inscitia et ruditas sacerdotum est) maior pars ad hoc munus exercendum nihilo aptior est quam sutor ad agros colendos: alii fere omnes sibi merito suspecti esse debent. Hinc igitur perplexitas et dubi-*

---

1) *Scil. Lib. IV. c.* 12. *olim Cap. VIII.* §. 184 *seqq.*
2) *Lib. IV. c.* 6. *olim Cap. VIII.* §. 91 *seqq.*

1) *Quae in edit. praecedenti h. l. sequuntur habebis infra in fronte Capitis nostri quinti.*

tatio de absolutione papali, quod eam fundatam esse volunt a sacerdotis persona; neque id modo, sed a cognitione: ut tantum de rebus delatis, quaesitis et compertis iudicet. Iam si quis a bonis istis doctoribus quaerat, reconcilieturne Deo peccator, peccatis quibusdam remissis, non video quid respondeant: nisi quod fateri cogentur infructuosum esse quidquid pronuntiat sacerdos de remissis peccatis, quorum recitationem audierit, quamdiu alia non eximuntur a reatu. Ex parte confitentis quam perniciosa anxietas conscientiam devinctam teneat, hinc patet, quod dum recumbit in sacerdotis discretionem, ut loquuntur, nihil ex verbo Dei statuere potest. Ab his omnibus absurdis libera et immunis est doctrina quam tradimus. Conditionalis enim est absolutio ut confidat peccator sibi propitium esse Deum, modo sincere in Christi sacrificio expiationem quaerat, et acquiescat oblatae sibi gratiae. Ita errare non potest, qui pro officio praeconis, quod sibi ex Dei verbo dictatum est, promulgat. Peccator vero certam et liquidam absolutionem amplecti potest, ubi simplex illa conditio apponitur de amplexanda Christi gratia, secundum generalem illam magistri ipsius regulam, quae impie spreta in papatu fuit: secundum fidem tuam fiat tibi (Matth. 9, 29).

23. *Quam insulse misceant, quae de clavium potestate docet scriptura, promisi me alibi dicturum, et locus erit opportunior in tractando regimine ecclesiae. Meminerint tamen lectores praepostere ad auricularem et secretam confessionem torqueri, quae partim de evangelii praedicatione, partim de excommunicatione a Christo dicta sunt. Quare dum obiiciunt, ius solvendi datum esse apostolis, quod sacerdotes exerceant, peccata sibi agnita remittendo, falsum et frivolum principium sumi palam est: quia absolutio quae fidei servit, nihil aliud est quam testimonium veniae ex gratuita evangelii promissione sumptum; altera autem, quae ex disciplina ecclesiae pendet, nihil ad secreta peccata, sed ad exemplum magis pertinet, ut tollatur publica ecclesiae offensio. Quod autem hinc inde testimonia corradunt, quibus probent non sufficere vel soli Deo vel laicis confiteri peccata, nisi sacerdos sit cognitor, putida ac pudenda est eorum diligentia. Nam si quando peccatoribus suadent vetusti patres ut se exonerent apud suum pastorem, de recitatione accipi non potest, quae tunc in usu non fuit. Deinde, ut sinistri fuerunt Lombardus et similes, videntur data opera libris adulterinis fuisse addicti, quorum praetextu deciperent simplices. Recte quidem fatentur, quia poenitentiam semper comitatur solutio, nullum proprie vinculum manere ubi quis poenitentia tactus est, quamvis nondum confessus fuerit: ideoque tunc sacerdotem non tam remittere peccata quam pronuntiare et declarare remissa esse. Quanquam in verbo declarandi crassum errorem insinuant, caeremoniam subrogantes in locum doctrinae. Quod autem attexunt, in facie ecclesiae absolvi, qui iam coram Deo veniam adeptus erat, intempestive trahunt ad peculiarem cuiusque usum, quod iam diximus communi disciplinae esse destinatum, ubi tollenda est gravioris et notae culpae offensio. Sed paulo post moderationem pervertunt et corrumpunt, addentes alium modum remittendi: nempe cum iniunctione poenae et satisfactionis. In quo suis sacrificiis ius arrogant dimidiandi, quod Deus ubique in solidum nobis promisit. Quum enim simpliciter poenitentiam et fidem exigat, partitio haec vel exceptio prorsus sacrilega est. Perinde enim valet ac si sacerdos, tribuni personam sustinens, Deo intercederet nec vellet Deum pati mera sua liberalitate in gratiam recipere, nisi qui ad tribunitium subsellium prostratus iacuerit, illicque sit mulctatus.*

24. *Tota huc summa redit: si Deum facere velint confessionis huius fictitiae autorem, eorum vanitatem coargui; sicuti monstravi falsarios in paucis quos citant locis. Quum vero palam sit legem esse ab hominibus impositam, dico et tyrannicam esse et cum Dei iniuria latam, qui verbo suo conscientias astringens vult ab hominum imperio solutas esse. Iam quum ad obtinendam veniam necessitas eius rei praescribitur quam Deus voluit esse liberam, dico sacrilegium esse minime tolerabile: quia nihil Deo magis proprium,*[1] *quam peccata remittere, in quo nobis sita est salus. Ad haec ostendi invectam demum fuisse hanc tyrannidem, quum foeda barbarie oppressus esset mundus. Docui praeterea legem esse pestiferam qua*[2] *vel in desperationem praecipitat miseras animas, ubicunque viget Dei timor; vel, ubi est securitas inanibus blanditiis demulcens, magis hebetat. Postremo exposui quascunque afferunt mitigationes non alio tendere nisi ut involvant, obscurent ac depravent puram doctrinam, fucosis autem coloribus impietates tegant.*

25. [3] Tertium locum satisfactioni in poenitentia assignant,[4] de qua quidquid blaterant, uno verbo subverti potest. Dicunt non sufficere poenitenti a praeteritis malis abstinere, et mores in melius commutare, nisi de iis quae facta sunt satisfaciat Deo. Esse autem multa adminicula, quibus peccata redimamus: lacrymas, ieiunia, oblationes, caritatis officia. Iis Dominum propitiandum, iis debita iustitiae Dei persolvenda, iis compensanda delicta, iis veniam emerendam. Quamvis enim largitate misericordiae culpam remiserit, poenam tamen retinere disciplina iustitiae: hanc esse poenam quae satisfactionibus redimenda sit. In hanc tamen summam recidunt omnia, nos quidem a Dei clementia delictorum veniam impetrare, sed intercedente merito operum, quibus peccatorum noxa compensetur, quo debita

---

1) *Edd. recc. nonnullae:* propitium. 2) *Vide an legendum:* quae, *cum recc. nonnullis.* 3) *Redit ad Cap. IX. praecedentis editionis* §. 44 *seqq.* 4) Libr. 4. sent. dist. 10. c. 4. c. non sufficit; de Pont. c. med. eadem dist.; c. nullus ead. dist.

iustitiae Dei satisfactio persolvatur. Talibus mendaciis oppono gratuitam peccatorum remissionem, qua nihil in scriptura clarius praedicatur (Ies. 52, 3; Rom. 5, 8; Col. 2, 13 seq.; Tit. 3, 5). Primum, quid est remissio nisi merae liberalitatis donum? Non enim remittere dicitur creditor, qui antapocha testatur sibi numeratam pecuniam; sed qui nulla solutione, ultro, sua beneficentia nomen expungit. Cur deinde gratis additur, nisi ad tollendam omnem satisfactionis opinionem? Qua igitur confidentia suas satisfactiones adhuc erigunt, quae tam valido fulmine prosternuntur? Quid autem? quum Dominus per Iesaiam (43, 25) clamat: ego sum, ego sum qui deleo iniquitates tuas propter me, et peccatorum tuorum non ero memor: annon aperte denuntiat, causam et fundamentum remittendi a sola sua bonitate se petere? Praeterea quum scriptura universa testimonium Christo deferat, quod per nomen eius sit accipienda peccatorum remissio (Act. 10, 43), nonne alia omnia nomina excludit? Quomodo igitur per satisfactionum nomen accipi docent? Neque vero hoc se dare satisfactionibus negent, etiam si ipsae intercedant *quasi subsidia*. Nam quod scriptura ait: per nomen Christi, intelligit nihil nos afferre, nihil nostrum praetendere, sed sola Christi commendatione niti. Quemadmodum Paulus (2 Cor. 5, 19) *asserens*, quod Deus erat mundum sibi in Christo reconcilians, non imputans propter ipsum hominibus delicta, *modum rationemque mox subiicit, quia pro nobis factus est peccatum, qui peccati expers erat.*

26. Verum qua sunt perversitate, et peccatorum remissionem, et reconciliationem fieri semel dicunt, quum in gratiam Dei per Christum in baptismo recipimur; post baptismum, resurgendum esse per satisfactiones; sanguinem Christi nihil prodesse, nisi quatenus per claves ecclesiae dispensatur. Nec de re dubia loquor, quum suam impuritatem clarissimis scriptis prodiderint; nec unus aut alter, sed universi Scholastici. Nam ipsorum magister,[1] postquam Christum in ligno poenam peccatorum solvisse, iuxta Petri doctrinam (1 Petr. 2, 24), confessus est, subiuncta illico exceptione sententiam illam corrigit, quod in baptismo omnes peccatorum poenae temporales relaxantur, sed post baptismum, poenitentiae beneficio minorantur; ut ita simul cooperetur crux Christi et nostra poenitentia. Sed longe aliter Ioannes: si quis peccaverit, ait, habemus advocatum apud patrem, Iesum Christum; et ipse est propitiatio pro peccatis nostris (1 Ioann. 2, 1). Scribo vobis filioli, quia remittuntur vobis peccata propter nomen eius (ibid. v. 12). Certe fidelibus loquitur, quibus dum Christum proponit peccatorum propitiationem, non aliam esse satisfactionem ostendit qua offensus Deus propitiari placarive possit. Non dicit: semel vobis per Christum reconciliatus est Deus, nunc vobis alias rationes quaerite; sed perpetuum facit advocatum, qui sua intercessione in patris gratiam nos semper restituat; perpetuam propitiationem, qua peccata expientur. Est enim illud perpetuo verum, quod alter Ioannes dicebat: ecce agnus Dei, ecce qui tollit peccata mundi (Ioann. 1, 29). Tollit (inquam) ipse, non alius; hoc est, quando ipse solus est agnus Dei, solus quoque oblatio est pro peccatis, solus expiatio, solus satisfactio. *Nam quum ius et potestas ignoscendi proprie competat in patrem, ubi a filio distinguitur, ut iam visum est, in altero gradu Christus hic locatur, quod poenam nobis debitam in se transferens reatum nostrum deleverit coram Dei iudicio. Unde sequitur, non aliter nos fore participes expiationis a Christo peractae, nisi apud eum resideat honor ille quem sibi rapiunt, qui Deum placare tentant suis compensationibus.*

27. *Ac* duo hic perpendere convenit: ut integer et illibatus suus honor Christo servetur; ut conscientiae de peccati venia securae, pacem apud Deum habeant. Iesaias ait (53, 4. 6), patrem posuisse in filium nostras omnium iniquitates, ut livore eius sanemur. Quod aliis verbis repetens Petrus ait (1 Petr. 2, 24), Christum pertulisse in corpore suo peccata nostra super lignum. Paulus scribit (Rom. 8, 3), damnatum esse peccatum in eius carne, quum pro nobis peccatum factus est: hoc est, vim et maledictionem peccati in eius carne interemptam, quum in hostiam datus est, in quam tota peccatorum nostrorum moles, cum sua maledictione et exsecratione, cum horrendo iudicio Dei, et mortis damnatione, reiiceretur. Hic nequaquam audiuntur nugamenta illa: quod post initialem purgationem, passionis Christi efficaciam non aliter nostrum unusquisque sentiat, quam pro satisfactoriae poenitentiae modo; sed ad unicam Christi satisfactionem, quoties lapsi fuerimus, revocamur. Nunc tibi pestilentes eorum naenias propone. Gratiam Dei in prima peccatorum remissione solam operari; si postea ceciderimus, ad secundam veniam impetrandam opera nostra cooperari. Haec si locum habeant, anne quae Christo superius sunt attributa, illi salva manent? Immane quantum haec differunt, iniquitates nostras positas esse in Christo ut in ipso expiarentur, et nostris operibus expiari; Christum esse propitiationem pro peccatis nostris, et Deum operibus propitiandum. Quod si de pacificanda conscientia agitur, quae isthaec erit pacificatio, si audiat peccata redimi satisfactionibus? quando tandem illi satisfactionis modus constare poterit? Ergo semper dubitabit an Deum habeat propitium, semper aestuabit, semper horrescet. Nam qui levibus satisfactiunculis acquiescunt, nimis contemptim iudicium Dei aestimant, et parum reputant quanta sit peccati gravitas: ut alibi dicemus. Et ut ipsis conceda-

1) Libr. 3. sent. dist. 9.

mus, peccata aliquot iusta satisfactione redimere, quid tamen facient ubi tot peccatis obruuntur, quorum satisfactionibus nec centum vitae, vel si totae in hoc sint, sufficere queant? *Adde*[1]) *quod loci omnes quibus asseritur peccatorum remissio, non ad catechumenos pertinent, sed ad regenitos Dei filios, et qui in ecclesiae sinu fuerunt diu nutriti. Legatio illa quam tam splendide extollit Paulus* (2 Cor. 5, 20): *obsecro vos Christi nomine, reconciliamini Deo, non ad exteros dirigitur, sed ad eos qui pridem regeniti fuerant. Atqui satisfactionibus valere iussis, ad Christi crucem eos ablegat. Sic quum scribit Colossensibus* (Col. 1, 20), *Christum pacificasse per sanguinem crucis, quae sunt in coelo vel in terra, non restringit hoc ad momentum quo recipimur in ecclesiam, sed ad totum cursum extendit. Quod facile ex contextu patet, ubi dicit fideles habere redemptionem per sanguinem Christi, nempe remissionem peccatorum. Quanquam plures locos congerere supervacuum est qui subinde occurrunt.*

28. Hic in asylum confugiunt ineptae distinctionis, peccata quaedam venialia esse, quaedam mortalia; pro mortalibus gravem satisfactionem deberi, venialia facilioribus remediis purgari: oratione dominica, aquae benedictae aspersione, absolutione missae. Sic cum Deo ludunt et ineptiunt. Quum tamen assidue peccatum veniale et mortale in ore habeant, nondum alterum ab altero discernere potuerunt, nisi quod impietatem et immunditiem cordis peccatum veniale faciunt. Nos autem (quod scriptura iusti et iniusti regula docet) peccati stipendium pronuntiamus esse mortem, et animam, quae peccaverit, morte dignam (Rom. 6, 23; Ez. 18, 20). Caeterum fidelium peccata venialia esse: non quia non mortem mereantur, sed quia Dei misericordia nulla est condemnatio iis qui sunt in Christo Iesu; quia non imputantur, quia venia delentur (Rom. 8, 1). Scio quam inique doctrinam hanc nostram calumnientur. Dicunt enim paradoxum esse Stoicorum de peccatorum aequalitate; sed suo ipsorum ore nullo negotio convincentur. Quaero enim, annon inter ea ipsa peccata quae mortalia fatentur, aliud alio minus agnoscant? Non igitur protinus sequitur, paria esse peccata quae simul mortalia sint. Quum scriptura definiat, stipendium peccati mortem esse, legis obedientiam esse vitae viam, transgressionem mortem, hanc sententiam evadere non possunt. Quem ergo satisfaciendi exitum invenient in tanto peccatorum cumulo? si unius diei est satisfactio peccati unius, dum illam meditantur, pluribus se involvunt; quando diem nullum praeterit iustissimus quisque, quo non aliquoties labatur. Ad eorum vero satisfactiones dum se accingent, numerosa vel potius innumera cumulabunt. Iam praecisa est satisfaciendi fiducia: quid morantur? quomodo adhuc de satisfaciendo cogitare audent?

29. Conantur quidem se expedire: sed aqua, ut dicitur, illis haeret. Fingunt sibi distinctionem poenae et culpae: culpam remitti fatentur Dei misericordia; sed culpa remissa poenam restare quam persolvi Dei iustitia postulat. Ad poenae igitur remissionem proprie spectare satisfactiones. Quae ista, bone Deus, desultoria levitas? culpae remissionem nunc gratuitam prostare confitentur, quam precibus et lacrymis aliisque omne genus praeparationibus emereri subinde docent. Verum adhuc cum ista distinctione ex diametro pugnat quidquid de peccatorum remissione in scriptura nobis traditur. Quod tametsi satis superque existimo iam a me confirmatum, subnectam tamen quaedam alia testimonia, quibus adeo constringantur tortuosi isti angues, ut ne summam quidem caudam complicare posthac queant. Hoc est testamentum novum quod Deus in Christo suo nobiscum pepigit, quod iniquitatum nostrarum non recordabitur (Ier. 31, 31. 34). Quid his significaverit, discimus ex altero propheta (Ez. 18, 24 seqq.), ubi Dominus: si iustus, inquit, a iustitia sua deflexerit, omnium iustitiarum eius non recordabor; si impius ab impietate sua recesserit, omnium iniquitatum eius non recordabor. Quod se iustitiarum recordaturum negat, utique hoc est, nullam se earum habiturum rationem, ut remuneretur. Ergo et peccatorum non recordari, est ea non postulare ad poenam. Id ipsum alibi (Ies. 38, 17 et 44, 22; Mich. 7, 19; Psal. 32, 1) dicitur proiicere post tergum, delere instar nubis, demergere in profundum maris, non imputare tectumque habere. Talibus loquendi formulis non obscure sensum suum nobis explicuerat spiritus sanctus, si dociles aures illi accommodaremus. Certe si punit Deus peccata, imputat; si vindicat, recordatur; si ad iudicium vocat, tecta non habet; si examinat, post tergum non proiecit; si inspicit, non obliteravit instar nebulae; si ventilat, non proiecit in profundum maris. Atque in hunc modum interpretatur Augustinus[1]) claris verbis: si texit peccata Deus, noluit advertere; si noluit advertere, noluit animadvertere; si noluit animadvertere, noluit punire; noluit agnoscere, maluit ignoscere: tecta ergo peccata quare dixit? ut non viderentur; quid erat, Deum videre peccata, nisi punire? Audiamus vero et ex alio prophetae loco (Ies. 1, 18), quibus legibus peccata remittat Dominus. Si fuerint, inquit, peccata vestra ut coccinum, quasi nix albescent; et si rubuerint ut vermiculus, erunt quasi lana. Apud Ieremiam autem sic legitur (50, 20): in illa die re-

1) *Edd.* 1617. 1654: Addo.

1) In Psal. 31. Enarr. 2. 9.

quiretur iniquitas Iacob, et non invenietur; peccatum Iehudah, et non erit: quia propitiabor reliquiis quas servavero. Vis breviter tenere, quis sit verborum istorum sensus? Expende quid e converso sibi velint loquutiones illae: Dominum in sacculo iniquitates colligare, in fasciculum colligere et recondere, stilo ferreo exarare in lapide adamantino (Iob. 14, 17; Os. 13, 12; Ier. 17, 1). Nempe si vindictam repensum iri significant (quod extra dubium est) neque etiam dubitandum est, quin contrariis sententiis omnem vindictae repensionem Dominus se remittere affirmet. Hic mihi obtestandi sunt lectores, non ut glossis meis auscultent, sed tantum ut verbo Dei locum aliquem esse sinant.

30. Quid, quaeso, nobis praestitisset Christus, si adhuc pro peccatis poena exigeretur? Nam quum dicimus eum pertulisse omnia peccata nostra in corpore suo super lignum (1 Petr. 2, 24), non aliud significamus quam defunctum poena et vindicta, quae peccatis nostris debebatur. Id ipsum significantius declaravit Iesaias, quum dicit (53, 5): castigationem (sive correctionem) pacis nostrae fuisse super eum. Quid vero est correctio pacis nostrae, nisi poena peccatis debita, et a nobis persolvenda, antequam Deo reconciliari possemus, nisi vices nostras ipse subiisset? En clare vides, Christum peccatorum poenas sustinuisse, ut suos ab illis eximeret. Et quoties de redemptione per eum facta meminit Paulus, vocare solet ἀπολύτρωσιν (Rom. 3, 24; 1 Cor. 1, 30; Eph. 1, 7; Col. 1, 14), quo non simpliciter redemptionem indicat, qualiter vulgo intelligitur; sed pretium ipsum et satisfactionem redemptionis. Qua ratione et Christum ipsum se pro nobis ἀντίλυτρον dedisse scribit (1 Tim. 2, 6). Quae apud Dominum propitiatio est, inquit Augustinus, [1]) nisi sacrificium? Et quod est sacrificium, nisi quod pro nobis oblatum est in morte Christi? Validum autem in primis arietem nobis suppeditat, quod de expiandis peccatorum noxis in lege mosaica praescribitur. Neque enim illic Dominus hanc aut illam satisfaciendi rationem constituit, sed totam in sacrificiis compensationem requirit. Ubi tamen alioqui diligentissime atque exactissimo ordine omnes expiandi ritus exsequitur. Qui fit autem ut nullis prorsus operibus admissa delicta procurare iubeat, sed sola in expiationem sacrificia requirat, nisi quod ita testari vult unicum esse satisfactionis genus, quo iudicium suum placatur? Nam quae tum immolabant sacrificia Israelitae, non hominum opera censebantur; sed a sua veritate, hoc est unico Christi sacrificio, aestimabantur. Qualem autem compensationem a nobis recipiat Dominus, paucis verbis eleganter Oseas expressit. Omnem, inquit (Os. 14, 3), tolles iniquitatem o Deus: en peccatorum remissio; et vitulos labiorum persolvemus: en satisfactio. Scio quidem subtilius adhuc ipsos elabi, dum inter aeternam poenam et temporales distinguunt. Sed quum temporalem poenam quodvis supplicium esse tradant, quod tam de corpore quam de anima sumit Deus, excepta modo aeterna morte, parum eos sublevat haec restrictio. Nam superiores loci, quos citavimus, hoc nominatim volunt, hac nos conditione recipi a Deo in gratiam, ut quidquid eramus poenae meriti remittat, culpam ignoscendo. Et quoties David aut alii prophetae peccatorum veniam petunt, simul poenam deprecantur. Imo divini iudicii sensus huc eos impellit. Rursum, quum a Domino misericordiam promittunt, semper fere ex professo de poenis earumque remissione concionantur. Certe quum Dominus apud Ezechielem (36, 22 et 32) pronuntiat finem se impositurum babylonico exsilio, idque propter se non propter Iudaeos, gratuitum esse utrumque satis demonstrat. Denique si a reatu liberamur per Christum, poenas quae inde proveniunt cessare oportet.

31. Verum quando et ipsi scripturae testimoniis sese armant, videamus qualia sint, quae ipsi obtendunt argumenta. David, inquiunt, de adulterio et homicidio a propheta Nathan obiurgatus, veniam peccati accipit, et tamen morte filii, quem ex adulterio sustulerat, postea plectitur (2 Sam. 12, 13). Tales poenas, quae post culpae etiam remissionem infligendae essent, satisfactionibus redimere docemur. Hortabatur enim Daniel Nebuchadnezer ut eleemosynis peccata redimeret (Dan. 4, 24). Et Solomo scribit, propter aequitatem et pietatem remitti iniquitates. Alibi etiam, caritate operiri multitudinem peccatorum (Prov. 16, 6 et 10, 12). Quam sententiam confirmat et Petrus (1 Petr. 4, 8). Item apud Lucam (7, 47) Dominus de muliere peccatrice ait, remissa esse illi peccata multa, quia dilexerit multum. Ut perverse semper et praepostere facta Dei aestimant! At si observassent (quod minime praetereundum erat), duo esse divini iudicii genera, longe aliam in hac Davidis correptione vidissent poenae formam, quam quae ad ultionem tendere putanda sit. Quoniam autem nostra omnium non mediocriter refert intelligere quorsum pertineant Dei castigationes, quibus in peccata nostra animadvertit, et quantum ab exemplis differant quibus impios et reprobos cum indignatione persequitur, summatim perstringere non abs re, arbitror, fuerit. Iudicium unum, docendi causa, vocemus vindictae; alterum, castigationis. Porro iudicio vindictae sic intelligendus est Deus inimicos suos ulcisci, ut iram adversus illos suam exerceat, confundat, dissipet, in nihilum redigat. Id ergo sit nobis proprie Dei vindicta, ubi punitio cum eius indignatione coniuncta est. Iudicio

1) In Psal. 129. c. 3.

castigationis non ita saevit ut irascatur; nec vindicat ut perdat *vel fulminet ad interitum.* Unde non est supplicium proprie aut vindicta, sed correctio et admonitio. Alterum iudicis est, alterum patris. Iudex enim quum facinorosum punit, in ipsum delictum animadvertit, et de facinore ipso poenam expetit. Pater quum filium severius corrigit, non hoc agit ut vindicet aut mulctet, sed magis ut doceat et cautiorem in posterum reddat. Paulo diversa similitudine Chrysostomus alicubi utitur, quae tamen eodem recidit. Verberatur, inquit, filius, verberatur et famulus. Sed hic ut servus, quia peccavit, punitur; ille vero, ut liber et filius disciplina indigens, castigatur. Huic correptio in probationem et emendationem cedit, illi in flagella et poenas.

32. Ut breviter et expedite rem totam teneamus, haec *ex duabus* statuatur prima distinctio. Ubicunque poena est ad ultionem, ibi maledictio et ira Dei se exserit, quam semper a fidelibus continet. Castigatio contra, et Dei benedictio est, et amoris habet testimonium, ut docet scriptura (Iob 5, 17; Prov. 3, 11; Hebr. 12, 5). Hoc discrimen satis Dei verbo passim notatur. Quidquid enim afflictionum in praesenti vita sustinent impii, nobis depingitur ceu quoddam inferorum atrium, unde aeternam suam damnationem eminus iam conspiciunt, tantumque abest ut inde emendentur, aut fructum aliquem percipiant, ut potius talibus praeludiis ad dirissimam, quae tandem eos manet, gehennam apparentur. Castigans autem castigat servos suos Dominus, sed morti non tradit eos: quare eius ferula verberati, bonum id sibi fuisse fatentur ad veram eruditionem (Psal. 118, 18; ibid. 119, 71). Ut autem sanctos ubique legimus tales poenas placido animo suscepisse, ita superioris generis flagella semper vehementer sunt deprecati. Castiga me Domine, inquit Ieremias (10, 24), sed in iudicio, non in ira tua, ne forte imminuas me; effunde furorem tuum in gentes quae te non noverunt, et in regna quae nomen tuum non invocarunt. David autem: Domine ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripias me (Psal. 6, 2 et 38, 2). Neque obest quod saepiuscule sanctis suis irasci dicitur Dominus, quum in eorum peccata animadvertit. Qualiter apud Iesaiam (12, 1): confitebor tibi Domine, quoniam iratus es mihi; conversus est furor tuus, et consolatus es me. Item Habacuc (3, 2): quum iratus fueris, misericordiae recordaberis. *Michaeas vero* (7, 9): *iram Dei portabo, quia peccavi ei. Ubi admonet non solum nihil obstrependo proficere, qui iuste plectuntur, sed doloris mitigationem suppetere fidelibus, consilium Dei reputando.* Eadem enim ratione haereditatem suam profanare dicitur; quam tamen, ut scimus, in aeternum non profanabit. Id autem non ad Dei punientis consilium vel affectum, sed ad vehementem doloris sensum refertur, quo afficiuntur qui vel qualemcunque eius severitatem sustinent. Atqui fideles suos non mediocri tantum austeritate pungit, sed interdum ita vulnerat ut sibi non longe ab inferorum exitio distare videantur. Sic quidem testatur iram suam promeritos, *atque ita expedit ut sibi in malis suis displiceant, Dei placandi maiore cura tangantur, et sollicite ad veniam petendam festinent,* sed in eo ipso luculentius interim clementiae quam irae suae testimonium profert. Stat enim foedus in vero nostro Solomone nobiscum percussum, cuius fidem nunquam fore irritam is qui fallere non potest affirmavit. Si dereliquerint, inquit (Psal. 89, 31 seqq.), filii eius legem meam, et in iudiciis meis non ambulaverint; si statuta mea profanaverint, et mandata mea non custodierint, visitabo in virga iniquitates eorum, et in verberibus peccata eorum: misericordiam autem meam non auferam ab eo. Cuius misericordiae quo nos certiores faceret, virgam, qua Solomonis posteritatem arguet, dicit fore virorum, et verbera filiorum hominum (2 Sam. 7, 14). Quibus particulis dum moderationem et lenitatem significat, simul innuit non posse nisi extremo lethalique horrore confundi qui Dei manum sibi adversam esse sentiunt. Huius lenitatis quantam habeat rationem in Israele suo castigando, ostendit apud prophetam (Ies. 48, 10). In igne repurgavi te, inquit, sed non velut argentum; nam et ipse totus absumptus[1]) esses. Quanquam purgationis loco castigationes illi esse docet; eas tamen ipsas addit ita se temperare, ne plus iusto per eas deteratur. *Idque omnino necesse est, quia ut quisque Deum magis reveretur et ad colendam pietatem se addicit, sic tenerior est ad ferendam eius iram. Reprobi enim, quamvis sub flagellis gemant, quia tamen non expendunt causam, quin potius tam suis peccatis quam Dei iudicio tergum obvertunt, ex socordia illa contrahunt duritiem; vel quia fremunt et calcitrant, adeoque tumultuantur contra suum iudicem, furiosus ille impetus amentia et furore eos obstupefacit. Fideles autem Dei ferulis admoniti statim descendunt ad reputanda peccata, et metu horroreque perculsi ad deprecationem supplices confugiunt. Hos dolores, quibus se cruciant miserae animae, nisi leniret Deus, succumberent centies etiam in mediocribus irae eius signis.*

33. Sit deinde haec altera distinctio, quod dum flagellis Dei reprobi feriuntur, iam poenas illius iudicio quodammodo pendere incipiunt. Et quanquam illis non impune cedet talibus irae divinae documentis non auscultasse, non tamen ideo plectuntur, quo ad meliorem mentem redeant, sed tantum ut Deum magno suo malo iudicem et ultorem experiantur. Ferulis autem verberantur filii,

1) *Edd. authenticae* (1559. 1561) *servant vitium antiquiorum* assumptus *scribentes, recentiores emendant omnes.*

non ut mulctam delictorum Deo persolvant, sed ut inde ad resipiscentiam proficiant. Proinde in futurum eas potius quam in praeteritum tempus respicere intelligimus. Id Chrysostomi [1]) verbis malim quam meis exprimere. Propter hoc, inquit, imponit nobis poenam, non de peccatis sumens supplicium, sed ad futura nos corrigens. Sic et Augustinus: [2]) quod pateris, unde plangis, medicina est tibi, non poena; castigatio, non damnatio: noli repellere flagellum, si non vis repelli ab haereditate, etc. Tota ista miseria generis humani in qua gemit mundus, noveritis fratres quia dolor medicinalis est, non sententia poenalis, etc. Has sententias ideo citare placuit, ne cui videretur nova aut minus usitata loquutio quam posui. *Atque huc pertinent querimoniae indignationis plenae, quibus Deus saepe de populi ingratitudine expostulat, quod pervicaciter contempserit omnes poenas. Apud Iesaiam* (1, 5): *ad quid percuterem vos ultra? a planta pedis ad verticem non est sanitas. Sed quia talibus sententiis abundant prophetae, breviter indicasse satis fuerit, non alio consilio Deum punire suam ecclesiam nisi ut subacta resipiscat. Ergo* quum Saulem regno abiecit (1 Sam. 15, 23), puniebat ad vindictam; quum Davidem parvulo filio orbavit (2 Sam. 12, 18), ad emendationem corripiebat. In hanc sententiam accipiendum est quod ait Paulus (1 Cor. 11, 32): quum iudicamur a Domino, corripimur, ne cum hoc mundo damnemur. Hoc est, dum nos filii Dei manu coelestis patris affligimur, non haec poena est qua confundamur, sed castigatio duntaxat qua erudiamur. Qua in re plane nobiscum est Augustinus. Docet enim, [3]) poenas, quibus homines pariter castigantur a Deo, varie considerandas esse; quia sanctis sunt, post peccatorum remissionem, certamina et exercitationes; reprobis, sine remissione, supplicia iniquitatis. Ubi poenas Davidi aliisque piis inflictas commemorat, et eo spectasse dicit ut eorum pietas huiusmodi humilitate exerceretur ac probaretur. Neque vero quod dicit Iesaias (40, 2), remissam esse populo iudaico iniquitatem, quod plenam accepisset castigationem de manu Domini, a poenae solutione pendere delictorum veniam arguit; sed perinde est ac si diceret: satis iam poenarum exactum est; quarum ob gravitatem et multitudinem, quia iam diuturno luctu et moerore confecti fuistis, tempus est ut accepto plenae misericordiae nuntio animi vestri in laetitiam diffusi *me patrem sentiant. Nam illic Deus patris induit personam, quem iustae quoque severitatis poenitet, ubi coactus est asperius in filium animadvertere.*

1) In Serm. de poen. et confessione. 2) Expos. in Psalm. 102 (103). c. 20. 3) Libr. de Peccat. meritis ac remiss. 2. c. 33 et 34.

34. His cogitationibus fidelem instrui necesse est in afflictionum acerbitate. Tempus est ut iudicium incipiat a domo Domini, in qua invocatum est nomen eius (1 Petr, 4, 17; Ier. 25, 29). Quid facerent filii Dei si severitatem quam sentiunt, ultionem eius esse crederent? Qui enim, manu Dei percussus, Deum iudicem punientem cogitat, non potest nisi iratum et adversum sibi concipere, ipsum vero Dei flagellum, ut maledictionem et damnationem detestari; denique se a Deo diligi nunquam persuaderi poterit, qui sic erga se affectum sentiet ut adhuc punire velit. Sed ille demum sub Dei flagellis proficit, qui suis vitiis irascentem, sibi autem propitium ac benevolum ipsum reputat. Alioqui enim necesse esset evenire quod propheta (Psal. 88, 17) se expertum conqueritur: super me transierunt furores tui, Deus; terrores tui oppresserunt me. Item quod scribit Moses (ibid. 90, 7): quoniam defecimus in ira tua, et in indignatione tua conturbati sumus; posuisti iniquitates nostras in conspectu tuo, occulta nostra in lumine vultus tui; quoniam omnes dies nostri recesserunt in ira tua, consumpti sunt anni nostri, sicut verbum ex ore emissum. Contra vero *David* de paternis castigationibus, ut illis adiuvari magis fideles quam opprimi doceat, sic canit (ibid. 94, 12): beatus homo quem tu corripueris, Domine. et in lege tua erudieris, ut praestes illi quietem a diebus malis, dum foditur peccatori fovea. *Dura certe tentatio, ubi Deus parcens incredulis, et eorum scelera dissimulans, rigidior erga suos apparet. Ideoque solatii causam addit legis admonitionem, qua discant saluti suae consuli dum revocantur in viam, impii vero praecipites ferantur in suos errores, quorum finis est fovea.* Nec refert sitne aeterna poena aut temporaria. Tam enim bella, fames, pestilentiae, morbi, maledictiones Dei sunt, quam ipsum mortis aeternae iudicium: dum inferuntur in eum finem, ut sint adversus reprobos irae vindictaeque Domini instrumenta.

35. Perspiciunt nunc omnes, ni fallor, quo spectet illa Domini animadversio in Davidem: nempe ut documentum esset, graviter Deo displicere homicidium et adulterium, adversum quod tantam offensionem *in dilecto et fideli servo* declarasset; ut erudiretur ipse David ne postea tale facinus auderet; non autem ut poena esset qua compensationem quandam Deo *solveret.* Sic et de altera correptione iudicandum est, qua Dominus populum vehementi peste affligit (2 Sam. 24, 15), ob Davidis inobedientiam, *ad* quam in recensendo ipso populo *prolapsus fuerat.* Nam peccati quidem noxam Davidi gratis remisit; sed quia, tum ad publicum omnium saeculorum exemplum, tum ad Davidis quoque humiliationem pertinebat, tale facinus non impunitum manere, ipsum flagello suo asperrime castigavit. Quem scopum in universali quoque humani generis maledictione prae oculis habere decet. Quum enim im-

petrata gratia, omnes tamen adhuc perpetimur, quae in peccati poenam parenti nostro indictae fuerant, miserias, talibus exercitamentis admoneri nos sentimus quam graviter Deo legis suae transgressio displiceat: quo miserae nostrae sortis conscientia deiecti et humiliati ad veram beatitudinem ardentius aspiremus. Stultissimus vero fuerit si quis arbitretur praesentis vitae calamitates in peccati noxam esse nobis impositas. Id mihi videtur Chrysostomus voluisse, quum ita scripsit:[1]) si ob hoc poenas infert Deus ut in malis perseverantes ad poenitentiam vocet, ostensa poenitentia, superflua iam erit poena. Quare, prout uniuscuiusque ingenio expedire novit, ita hunc maiori asperitate, illum benigniore tractat indulgentia. *Itaque ubi docere vult se non esse in poenis exigendis immodicum, exprobrat duro et obstinato populo, quod percussus non tamen faciat finem peccandi* (Ier. 5, 3). *Hoc sensu conqueritur* (Os. 7, 8), *Ephraim esse quasi placentam ab una parte torridam, ab altera parte incoctam: quia scilicet non penetrabant in animos ferulae, ut vitiis excoctis populus ipse capax veniae fieret. Certe qui sic loquitur, ostendit, simulac quisque resipuerit, se mox fore placabilem, sibique nostra pervicacia exprimi quem exercet rigorem in castigandis delictis, cui voluntaria correctio occurreret.* Quando tamen ea est nostra omnium durities et ruditas, quae castigatione in universum opus habeat, visum est prudentissimo patri omnes sine exceptione communi flagello per totam vitam exercere. Mirum autem est cur sic in unum Davidis exemplum oculos coniiciant; tot exemplis non permoveantur, in quibus gratuitam peccatorum remissionem licebat contemplari. Legitur publicanus descendisse e templo iustificatus; poena nulla sequitur (Luc. 18, 14). Petrus delicti veniam obtinuit (ibid. 22, 61); lacrymas eius, inquit Ambrosius,[2]) legimus; satisfactionem non legimus. Et audit paralyticus (Matth. 9, 2): surge, remittuntur tibi peccata tua; poena non imponitur. Omnes quae in scriptura commemorantur absolutiones, gratuitae describuntur. Ex hac exemplorum frequentia regula potius peti debuerat, quam ab unico illo, quod nescio quid singulare continet.

36. Daniel sua exhortatione (4, 24), qua suadebat Nebuchadnezer ut peccata sua iustitia redimeret et iniquitates suas miseratione pauperum, non voluit significare iustitiam et misericordiam esse Dei propitiationem et poenarum redemptionem (absit enim ut alia unquam fuerit ἀπολύτρωσις quam sanguis Christi), sed illud redimere, ad homines potius quam ad Deum retulit. Ac si dixisset: exercuisti, o rex, iniustam et violentam dominationem, oppressisti humiles, spoliasti pauperes, dure et inique tractasti populum tuum; pro iniustis exactionibus, pro violentia et oppressione nunc refer misericordiam et iustitiam. Similiter Solomon caritate operiri multitudinem peccatorum ait (Prov. 10, 12); non apud Deum, sed inter homines ipsos. Sic enim habet integer versus: odium excitat contentiones, caritas vero operit cunctas iniquitates. Quo versu, more suo, per antithesin, mala quae ex odiis nascuntur, cum fructibus caritatis confert, in hunc sensum: qui inter se oderunt, vicissim mordent, carpunt, exprobrant, lacerant, omnia vitio vertunt; at vero qui se diligunt, multa inter se mutuo dissimulant, ad multa connivent, multa vicissim condonant: non quod alter alterius vitia probet, sed tolerat, et admonendo medetur, potius quam insectando exulceret. Eodem sensu citatum locum hunc a Petro (1 Petr. 4, 8; Prov. 16, 6) nihil ambigendum est, nisi depravatae vafreque detortae scripturae insimulare eum volumus. Ubi vero misericordia et benignitate docet expiari peccatum, non intelligit illis coram facie Domini compensari, ut tali satisfactione pacatus[1]) Deus, poenam, quam alioqui erat expetiturus, remittat; sed familiari scripturae more indicat quod ipsum sibi propitium reperturi sint, qui vitiis ac nequitiis prioribus valere iussis, per pietatem et veritatem ad ipsum convertuntur. Ac si diceret, iram Domini residere ac quiescere eius iudicium, ubi a flagitiis nostris quiescimus. *Nec vero causam veniae, sed potius modum verae conversionis describit. Sicuti frequenter denuntiant prophetae, frustra Deo hypocritas ingerere fictitios ritus pro poenitentia, quem oblectat integritas cum officiis caritatis. Sicut etiam admonet autor epistolae ad Hebraeos* (13, 16), *beneficentiam et humanitatem commendans, eiusmodi sacrificia placere Deo. Nec certe Christus* (Matth. 23, 25; Luc. 11, 41), *dum, Pharisaeos subsannans quod purgandis tantum catinis intenti cordis munditiem negligerent, iubet eos, quo omnia munda sint, dare eleemosynas, ad satisfaciendum hortatur; sed tantum docet qualis probetur Deo mundities.* De qua loquutione alibi tractatum est.

37. Quantum attinet ad locum Lucae (7, 36), nemo, qui parabolam illic a Domino propositam sano iudicio legerit, nobis ex eo controversiam faciet. Pharisaeus apud se cogitabat, non cognosci a Domino mulierem quam tanta facilitate ad se admisisset. Sentiebat enim non fuisse admissurum, si peccatricem, qualis erat, cognovisset. Atque ex eo colligebat non esse prophetam, qui eum in modum falli posset. Dominus, ut peccatricem non esse

1) Homil. 3. de provid. ad Stagirium. 2) Serm. 46. de poenitent. Petri.

1) *Sic libri nostri omnes inde ab a.* 1545; *antea legebatur* placatus, *quod omnino praeferendum.*

ostenderet cui iam remissa essent peccata, parabolam proposuit. Duo debitores erant uni foeneratori; alter quinquaginta debebat, alter quingenta; utrique remissum est debitum: uter maiorem gratiam habet? Respondet Pharisaeus: is utique cui plus donatum est. Subiicit Dominus, hinc agnosce remissa esse huic mulieri peccata, quia dilexit multum. Quibus verbis, ut vides, eius dilectionem non facit causam remissionis peccatorum, sed probationem. Sunt enim sumpta a simili eius debitoris, cui remissa erant quingenta, cui non dixit ideo remissa quia multum dilexisset; sed ideo multum diligere, quia remissa sint. Atque *huc* eam similitudinem applicari convenit, in hanc formam: putas mulierem hanc esse peccatricem atqui talem non esse; agnoscere debueras, quando ei remissa sint peccata: remissionis autem peccatorum fidem tibi facere debuerat eius dilectio, qua ob beneficium gratiam refert. Est autem argumentum a posteriori, quo aliquid demonstratur a signis sequentibus. Qua autem ratione peccatorum remissionem illa obtinuerit, palam Dominus testatur. Fides, inquit, tua te salvam fecit. Fide igitur remissionem assequimur; caritate gratias agimus et Domini beneficentiam testamur.

38. Parum autem me movent, quae in veterum scriptis de satisfactione passim occurrunt. Video quidem eorum nonnullos (dicam simpliciter, omnes fere quorum libri exstant) aut hac in parte lapsos esse, aut nimis aspere ac dure loquutos; sed non concedam eos ipsos adeo fuisse rudes et imperitos, ut eo sensu illa scripserint quo a novis istis satisfactionariis leguntur. Chrysostomus alicubi [1]) ita scribit: ubi misericordia flagitatur, interrogatio cessat; ubi misericordia postulatur, iudicium non saevit; ubi misericordia petitur, poenae locus non est; ubi misericordia, quaestio nulla; ubi misericordia, condonata responsio est. Quae verba utcunque torqueantur, cum dogmatibus scholasticis conciliari nunquam poterunt. In libro autem de dogmatibus ecclesiasticis, qui Augustino inscribitur, sic legis: [2]) poenitentiae satisfactio est, causas peccatorum excidere, nec eorum suggestionibus aditum indulgere. Quo apparet, illis quoque saeculis irrisam passim fuisse satisfactionis doctrinam, quae pro admissis delictis rependi diceretur; quum omnem satisfactionem ad cautionem referat se in posterum a peccatis abstinendi. Nolo citare quod tradit idem Chrysostomus, [3]) *eum* [4]) nihil a nobis ultra requirere quam ut delicta nostra cum lacrymis apud se confiteamur; quando eiusmodi sententiae subinde in eius et aliorum scriptis recurrunt. Augustinus quidem alicubi [5]) opera misericordiae remedia nuncupat obtinendae peccatorum remissionis; sed ne in verbulo isto quis impingat, ipse alio loco occurrit. Caro Christi, inquit, verum est et unicum pro peccatis sacrificium, non modo iis quae universa in baptismate delentur, sed quae postea ex infirmitate subrepunt; propter quae universa quotidie clamat ecclesia: remitte nobis debita nostra. Et remittuntur per singulare illud sacrificium.

39. Vocarunt autem, ut plurimum, satisfactionem, non compensationem quae Deo redderetur, sed publicam testificationem, qua qui excommunicatione mulctati fuerant, quum in communionem recipi vellent, ecclesiam reddebant de sua poenitentia certiorem. Indicebantur enim illis poenitentibus certa ieiunia, et alia quibus se prioris vitae vere et ex animo pertaesos esse approbarent, vel potius priorum memoriam obliterarent. Atque ita dicebantur non Deo, sed ecclesiae satisfacere. Quod etiam his ipsis verbis ab Augustino expressum est in Enchiridio ad Laurentium. [1]) Ex antiquo eo ritu sumpserunt originem confessiones et satisfactiones quae hodie in usu sunt. Viperei sane partus, quibus factum est, ut ne umbra quidem melioris illius formae supersit. Scio veteres interdum duriuscule loqui; nec, ut nuper dixi, forsan lapsos esse nego. Sed quae pauculis naevis aspersa erant, dum illotis istorum manibus tractantur, prorsus inquinantur. Et si veterum autoritate pugnandum est, quos, Deus bone, veteres nobis obtrudunt? Bona pars eorum quibus Lombardus, eorum coryphaeus, centones suos contexuit, ex insulsis quorundam monachorum deliriis, quae sub Ambrosii, Hieronymi, Augustini et Chrysostomi nomine feruntur, decerpta est. Ut in praesenti argumento omnia fere sumit e libro Augustini de poenitentia, qui a rhapsodo aliquo inepte ex bonis pariter ac malis autoribus consarcinatus, Augustini quidem nomen praefert, sed quem nemo, vel mediocriter doctus, agnoscere pro suo dignetur. *Quod autem in eorum ineptias non tam argute exquiro, ignoscant lectores, quos volo molestia levare. Mihi certe nec valde laboriosum, et tamen plausibile esset traducere cum maximo probro quae antehac pro mysteriis iactarunt; sed quia fructuose docere propositum est, supersedeo.*

CAPUT V. [2])

De supplementis quae ad satisfactiones adiiciunt, nempe indulgentiis et purgatorio.

1. Ex hac *porro* satisfactionis doctrina scaturiunt

1) Homil. 2. in Psal. 50. 2) Cap. 54 (24). 3) Hom. 10. in Genes. 4) *Deum?* 5) Enchir. ad Laurent. 48 seqq.

1) Cap. 65. Citatur in Decret. c. in act. de poenit. dist. 1.
2) *Sumit materiam suam ex eodem Cap. IX. praec. ed.* §. 38—43. *et* §. 61—65. *Ad initium cf. eiusdem* §. 59 *fin.*

indulgentiae. Nam quod ad satisfaciendum facultatibus nostris deest, istis suffici nugantur: *atque eo prosiliunt insaniae ut dispensationem esse definiant meritorum Christi et martyrum, quam papa suis bullis partitur. Etsi autem helleboro magis quam argumentis digni sunt, ut non magnum operae pretium sit tam frivolis erroribus refellendis incumbere,* qui multis arietibus percussi sua sponte consenescere et inclinationem spectare incipiunt, *quia tamen imperitis quibusdam utilis erit brevis refutatio, eam non omittam.* Et sane quod tamdiu salvae constiterint *indulgentiae*, ac in tam impotenti et furiosa lascivia tam diuturnam impunitatem retinuerint, id vero documento esse potest quam alta errorum nocte immersi fuerint aliquot saeculis homines. Videbant se a papa et suis bulligerulis [1]) palam nec dissimulanter ludibrio haberi; quaestuosas nundinationes de animarum suarum salute exerceri; pauculis nummis salutis pretium taxari; nihil gratuitum prostare; hac specie emungi se oblationibus, quae in scorta, in lenones, in comessationes turpiter absumerentur; summos indulgentiarum buccinatores, summos esse contemptores; monstrum istud maiori in dies licentia grassari ac luxuriari, nec finem ullum fieri; plumbum semper novum afferri, novos nummos elici. Excipiebant tamen summa veneratione indulgentias, adorabant, redimebant; et qui cernebant inter alios acutius, existimabant tamen pias esse fraudes, quibus cum fructu aliquo falli possent. Tandem ubi orbis aliquantum sibi sapere permisit, frigent indulgentiae, et paulatim etiam congelascunt, donec plane evanescant.

2. Verum quoniam plurimi, qui sordes, imposturas, furta, rapacitates (quibus luserunt hactenus, et nos ludificati sunt indulgentiarii) vident, fontem ipsum impietatis non conspiciunt, operae pretium est indicare non solum quales sint indulgentiae, sed quid omnino sint, omni macula abstersae. Thesaurum ecclesiae vocant, Christi et sanctorum apostolorum martyrumque merita. Huius horrei radicalem custodiam (*ut attigi*) romano episcopo traditam fingunt, penes quem sit tantorum bonorum dispensatio, ut et ipse per se elargiri possit et elargiendi iurisdictionem aliis delegare. Hinc nunc plenariae indulgentiae a papa, nunc certorum annorum; a cardinalibus, centum dierum; ab episcopis, quadraginta. Sunt autem illae (ut genuine describam) sanguinis Christi profanatio, satanaeque ludibrium, quo christianum populum a Dei gratia, a vita quae est in Christo abducant, et a vera salutis via avertant. Qui enim poterat foedius profanari Christi sanguis, quam dum negatur sufficere ad peccatorum remissionem, ad reconciliationem, ad satisfactionem nisi velut arescentis et exhausti defectus aliunde suppleatur et sufficiatur? Christo lex et prophetae omnes, inquit Petrus (Act. 10, 43), testimonium perhibent, quod per ipsum accipienda sit remissio peccatorum: indulgentiae remissionem peccatorum per Petrum, Paulum et martyres largiuntur. Sanguis Christi emundat nos a peccato, inquit Ioannes (1 Ioann. 1, 7): indulgentiae sanguinem martyrum faciunt peccatorum ablutionem. Christus, inquit Paulus (2 Cor. 5, 21), qui peccatum non noverat, factus pro nobis est peccatum (id est peccati satisfactio) ut iustitia Dei efficeremur in illo: indulgentiae peccatorum satisfactionem in sanguine martyrum reponunt. Clamabat Paulus et Corinthiis testificabatur (1 Cor. 1, 13), solum Christum pro ipsis crucifixum et mortuum esse: indulgentiae pronuntiant, Paulum et alios pro nobis mortuos. Alibi (Act. 20, 28) dicit, Christum acquisivisse ecclesiam suo sanguine: indulgentiae aliud pretium acquisitionis in martyrum sanguine statuunt. Una oblatione Christus consummavit in perpetuum sanctificatos, ait apostolus (Hebr. 10, 14): indulgentiae reclamant, a martyribus perfici sanctificationem, quae alioqui non sufficeret. Ioannes dicit (Apoc. 7, 14) sanctos omnes lavisse stolas in sanguine agni: indulgentiae docent lavare stolas in sanguine sanctorum.

3. Praeclare adversus haec sacrilegia Leo romanus episcopus ad Palaestinos: [1]) quamvis, inquit, multorum sanctorum in conspectu Domini pretiosa mors fuerit, nullius tamen insontis occisio propitiatio fuit mundi. Accepere iusti, non dederunt coronas, et de fortitudine fidelium nata sunt exempla patientiae, non dona iustitiae; singulares quippe eorum mortes fuere, nec alterius quispiam debitum suo fine persolvit: quum unus exstiterit Dominus Christus, in quo omnes crucifixi, omnes mortui, sepulti, suscitati. Quam sententiam, ut erat memorabilis, alibi quoque repetiit. [2]) Nihil certe clarius ad confodiendum impium hoc dogma desiderari queat. Nec tamen minus apposite Augustinus [3]) in eandem sententiam: etsi fratres, inquit, pro fratribus morimur, nullius tamen sanguis martyris in peccatorum remissionem funditur, quod fecit Christus pro nobis; neque in hoc quod imitaremur, sed quod gratularemur contulit nobis. Item alibi: [4]) sicut solus filius Dei factus est filius hominis, ut nos secum filios Dei faceret, ita pro nobis solus suscepit sine malis meritis poenam, ut nos per ipsum sine bonis meritis consequeremur indebitam gratiam. Equidem quum tota eorum doctrina ex horrendis sacrilegiis et blasphemiis consuta sit, haec tamen prae aliis

1) *Edd.* 1592—1654 *male:* belligerulis.

1) Epist. 81. 2) Epist. 95. 3) Tract. in Ioann. 84. 4) Libr. 4. ad Bonif. c. 4.

prodigiosa est blasphemia. Agnoscant annon haec sint sua placita: martyres plus morte sua Deo praestitisse ac meritos esse quam sibi opus esset, tantamque illis meritorum largitatem superfuisse quae in alios redundaret. Ne igitur supervacuum sit tantum bonum, commisceri eorum sanguinem sanguini Christi, et ex utroque thesaurum ecclesiae confici, ad remissionem et satisfactionem peccatorum. Atque ita accipiendum quod ait Paulus (Col. 1, 24): suppleo in corpore meo ea quae desunt passionum Christi pro corpore eius, quod est ecclesia. Quid hoc est, nisi Christo nomen relinquere, caeterum vulgarem sanctulum facere, qui in turba vix dignoscatur? Unum, unum illum praedicari decebat, unum proponi, unum nominari, unum respici quum de obtinenda peccatorum remissione, expiatione, sanctificatione agitur. Sed audiamus eorum enthymemata. Ne sine fructu effusus sit sanguis martyrum, in commune ecclesiae bonum conferatur. Itane? an vero nullus erat fructus glorificare Deum per mortem? veritati eius suo sanguine subscribere? testificari praesentis vitae contemptu, meliorem se vitam quaerere? fidem ecclesiae sua constantia confirmare, hostium autem pertinaciam frangere? Sed hoc est scilicet, nullum fructum agnoscunt, si solus Christus est propitiator, si solus mortuus est propter peccata nostra, si solus est oblatus pro nostra redemptione. *Nihilominus, inquiunt, coronam victoriae adepti essent Petrus et Paulus si in lectulis defuncti essent sua morte. Quod autem ad sanguinem usque certarunt, id sterile et infructuosum relinquere, iustitiae Dei non quadraret. Quasi vero pro donorum suorum mensura gloriam in servis suis augere Deus non noverit. Utilitas autem satis magna in commune ab ecclesia percipitur, ubi illorum triumphis accenditur ad pugnandi zelum.*

4. Quam vero malitiose Pauli locum detorquent, ubi dicit se supplere in corpore suo ea quae deerant passionum Christi! Non enim defectum illum supplementumve illud ad redemptionis, satisfactionis, expiationis opus refert, sed ad eas afflictiones quibus Christi membra, nempe fideles omnes exerceri oportet, quamdiu in hac carne agent. Dicit ergo hoc restare passionum Christi, quod in se ipso semel passus, quotidie in membris suis patitur. Eo nos honore dignatur Christus, ut nostras afflictiones suas reputet ac ducat.[1] Quod autem addidit Paulus, pro ecclesia, non intelligit pro redemptione, pro reconciliatione, pro satisfactione ecclesiae, sed pro aedificatione et profectu. Quemadmodum alibi ait, se sustinere omnia propter electos, ut salutem consequantur, quae est in Christo Iesu (2 Tim. 2, 10). Et Corinthiis scribebat (2 Cor. 1, 6), pro eorum consolatione et salute se perferre quascunque tribulationes patiebatur. Et continuo ibidem se ipsum explicat, quum addit se factum ecclesiae ministrum, non ad redemptionem, sed secundum dispensationem quae illi commissa erat, ad praedicandum Christi evangelium. Quod si alium quoque interpretem requirunt, audiant Augustinum.[1] Passiones, inquit, Christi in solo Christo, ut in capite; in Christo et ecclesia, ut in toto corpore: unde dicit membrum unum Paulus, suppleo in corpore meo quod deest passionibus Christi. Si ergo in membris Christi es, quisquis haec audis, quidquid pateris ab iis, qui non sunt Christi membra, deerat passionibus Christi. Passiones vero apostolorum pro ecclesia susceptae quorsum tendant, alibi exponit:[2] Christus mihi ianua est ad vos; quia oves Christi estis, sanguine eius comparatae, agnoscite pretium vestrum, quod a me non datur, sed per me praedicatur. Deinde subnectit, quo modo ipse animam suam posuit, sic et nos debemus animas pro fratribus ponere, ad aedificandam pacem, ad fidem asserendam. Haec Augustinus. Absit autem ut deesse aliquid putaverit Paulus passionibus Christi, quantum ad omnem iustitiae, salutis ac vitae plenitudinem attinet, aut addere aliquid voluerit, qui adeo luculenter et magnifice concionatur, exuberantiam gratiae per Christum tanta largitate effusam ut omnem vim peccati longe supergressa fuerit (Rom. 5, 15). Hac sola sancti omnes salvi facti sunt, non vitae aut mortis suae merito, quemadmodum Petrus diserte testatur (Act. 15, 11); ut in Deum et Christum eius contumeliosus fuerit, qui ullius sancti dignitatem alibi quam in sola Dei misericordia reposuerit. Sed quid hic diutius, perinde atque in re adhuc obscura, moror, quum talia prodigia traducere, vincere sit?

5. Porro, ut tales abominationes praetereamus, quis docuit papam plumbo et membranae gratiam Iesu Christi includere, quam Dominus verbo evangelii dispensari voluit? Sane aut mendax Dei evangelium esse oportet, aut mendaces indulgentias. Nam evangelio Christum, cum omni affluentia bonorum coelestium, cum omnibus suis meritis, omni sua iustitia, sapientia, gratia, nulla exceptione, nobis offerri testis est Paulus, quum dicit, depositum esse apud ministros verbum reconciliationis, quo hac legationis forma fungantur, ceu Christo per ipsos hortante: obsecramus, reconciliamini Deo (2 Cor. 5, 18); eum qui peccatum non noverat, pro nobis peccatum fecit, ut iustitia Dei efficeremur in illo. *Et quid valeat Christi κοινωνία, quae, eodem apostolo teste* (1 Cor. 1, 9), *fruenda nobis in evangelio offertur, norunt fideles.* Contra indulgentiae demensum aliquod gratiae ex armario papae reclusum, plumbo, membranae, loco etiam affigunt, a verbo Dei avel-

1) *Sic nostri libri omnes. Olim scribebatur:* dicat.

1) In Psal. 61. c. 4. 2) Tract. in Ioann. 47, 2.

lunt. Si quis autem originem requirat, hinc videtur hic abusus emanasse, quod quum iniungerentur olim severiores satisfactiones poenitentibus, quam ut ab omnibus ferri possent, qui poenitentia sibi imposita gravari se ultra modum sentiebant, petebant ab ecclesia relaxationem. Remissio, quae talibus fiebat, indulgentia vocabatur. Ubi autem satisfactiones ad Deum transtulerunt, ac compensationes esse dixerunt, quibus se redimant homines a iudicio Dei, simul etiam indulgentias eo traxerunt, ut essent expiatoria remedia, quae nos poenis meritis liberent. Illas vero quas retulimus blasphemias tanta impudentia confinxerunt, ut nullum praetextum habere queant.[1])

6. Iam nec de suo purgatorio molesti nobis sint, quod hac securi fractum, dirutum et a fundamentis prorsus eversum est. Neque enim quibusdam assentior, qui dissimulandum hac in parte censent, et mentionem purgatorii omittendam, ex qua acres (ut aiunt) pugnae oriuntur, minimum aedificationis referri potest. Equidem et ipse tales nugas negligendas consulerem, nisi seria ducerent. Sed quum ex multis blasphemiis constructum sit purgatorium, et novis quotidie fulciatur, quum multas et graves offensiones suscitet, profecto connivendum non est. Illud forte utcunque ad tempus dissimulari poterat, quod sine Dei verbo curiosa audacique temeritate excogitatum erat; quod de ipso creditum erat nescio quibus revelationibus satanae arte confictis; quod ad ipsius confirmationem aliquot scripturae loci inscite detorti erant. Quanquam non fert Dominus humanam audaciam sic in abditos iudiciorum suorum recessus perrumpere, et severe prohibuit (Deut. 18, 11), neglecta voce sua, sciscitari a mortuis veritatem, nec verbum suum tam irreligiose contaminari permittit. Demus tamen, illa omnia tolerari aliquantisper potuisse, ut res non magni momenti; at ubi peccatorum expiatio alibi quam in Christi sanguine quaeritur, ubi satisfactio alio transfertur, periculosissimum silentium. Clamandum ergo non modo vocis, sed gutturis ac laterum contentione, purgatorium exitiale satanae esse commentum, quod Christi crucem evacuat, quod contumeliam Dei misericordiae non ferendam irrogat, quod fidem nostram labefacit et evertit. Quid enim illis est purgatorium nisi quae post mortem a defunctorum animis pendatur pro peccatis satisfactio? ut diruta satisfaciendi opinione, ipsum ab imis radicibus extemplo evertatur. Quod si proxima disputatione plus quam perspicuum est, Christi sanguinem unicam esse pro fidelium peccatis satisfactionem, expiationem, purgationem: quid superest nisi purgatorium meram esse eamque horribilem in Christum blasphemiam? Praetereo sacrilegia quibus quotidie defenditur, offendicula quae in religione parit, aliaque innumera, quae ex tali impietatis fonte prodiisse conspicimus.

7. Quos tamen e scriptura locos arripere falso et perperam solent, illis e manibus excutere operae pretium est. Quum Dominus, inquiunt, peccatum in spiritum sanctum, neque in hoc neque in futuro saeculo remittendum asseverat (Matth. 12, 32; Marc. 3, 28; Luc. 12, 10), ex eo simul innuit, quorundam esse in futuro saeculo peccatorum remissionem. Verum quis non videat, Dominum illic de peccati culpa loqui? Quod si ita est, quid ad eorum purgatorium, utpote quorum illic poena ex eorum opinione luitur, culpam in praesenti vita remissam esse non infitiantur? Ne tamen adhuc nobis obstrepant, planiorem habebunt solutionem. Quum Dominus spem omnem veniae praecidere vellet tam flagitiosae nequitiae, non satis habuit dicere, nunquam remissum iri; sed quo magis amplificaret, partitione usus est, qua et iudicium complexus est quod sentit in hac vita uniuscuiusque conscientia, et postremum illud quod palam in resurrectione feretur; ac si diceret: vos a malitiosa rebellione, non secus ac praesentissimo exitio, cavete. Nam qui oblatam spiritus lucem destinato exstinguere conatus fuerit, neque in hac vita, quae peccatoribus ad conversionem data est, veniam consequetur, neque ultimo die, quo per angelos Dei agni ab hoedis segregabuntur, et regnum coeleste omnibus scandalis repurgabitur. Proferunt deinde illam ex Matthaeo (5, 25) parabolam: concordiam habe cum adversario tuo, ne quando te ille iudici tradat, iudex lictori, lictor carceri; unde non exeas donec persolveris ultimum quadrantem. Si iudex hoc loco Deum significat, litigator diabolum, lictor angelum, carcer purgatorium, libenter dabo manus. Verum si nulli non constat, voluisse illic Christum ostendere quot periculis ac malis se obiiciant, qui summum ius obstinate pertentare malunt quam ex aequo et bono agere, quo vehementius ad aequam concordiam suos exhortaretur: ubi quaeso, reperietur purgatorium?

8. Petunt[1]) ex Pauli dicto argumentum, ubi coelestium, terrestrium et infernorum genua Christo flecti affirmat (Phil. 2, 10). Infernos enim non posse intelligi, qui aeternae damnationi addicti sunt, pro confesso assumunt. Proinde superest ut sint animae in purgatorio laborantes. Non pessime ratiocinarentur si apostolus verum pietatis cultum per geniculationem designaret; sed quum simpliciter doceat, delatam esse Christo dominationem qua subiugandae

---

1) *Quae hic sequuntur in editione praecedenti (Cap. IX. §. 44—59) iam supra habuisti Capite quarto nostri huius libri. Hic transitur ad §. 61. quae fuerat, omissa §. 60.*

1) *Sic iam omnes, omissa particula* et, *quae olim adfuerat, nunc mero casu, ut videtur, deleta.*

sint universae creaturae, quid obstat quominus per infernos, diabolos intelligamus, qui sane ad Domini tribunal sistentur, iudicem suum agnituri, cum terrore et trepidatione? Qualiter eandem prophetiam Paulus ipse alibi (Rom. 14, 10) interpretatur: omnes, inquit, sistemur ad tribunal Christi; scriptum est enim: vivo ego, mihi flectetur omne genu, etc. Atqui in eum modum interpretari non licet, quod in Apocalypsi (5, 13) habetur, omnem creaturam, quae in coelo, et quae super terram, et quae sub terra, et quae in mari, et quae in ipsis sunt omnia audivi dicentia: sedenti in throno, et agno, benedictio et honor et gloria et potestas in saecula saeculorum. Id quidem facile concedo; sed quales hic creaturas recenseri putant? Certo enim certius est, et ratione carentes et inanimatas comprehendi. Quo non aliud affirmatur quam singulas orbis partes, a summo coelorum vertice ad usque terrae centrum, suo modo creatoris gloriam enarrare. Quod ex Machabaeorum historia (2 Mach. 12, 43) proferunt, responsione non dignabor, ne opus illud videar in sacrorum librorum catalogum referre. At Augustinus [1]) pro canonico recepit. Primum quam certa fide? Scripturam, inquit, Machabaeorum non habent Iudaei sicut legem, prophetas, et psalmos, quibus testimonium perhibet Dominus tanquam testibus suis, dicens: oportebat impleri omnia quae scripta sunt in lege, et psalmis, et prophetis de me (Luc. 24, 44); sed recepta est ab ecclesia non inutiliter, si sobrie legatur vel audiatur, etc. Hieronymus autem, sine dubitatione, minime valere eius autoritatem ad asserenda dogmata docet. Et ex libello illo vetusto, qui sub nomine Cypriani de expositione symboli inscribitur, aperte constat locum nullum in veteri ecclesia habuisse. Et quid frustra hic contendo? Quasi autor ipse non satis ostendat quantum sibi deferendum sit, quum veniam in fine precatur, si quid minus bene dixerit (2 Mach. 15, 38). Certe qui scripta sua indigere venia fatetur, spiritus sancti oracula non esse clamat. *Adde quod non alio nomine laudatur Iudae pietas, nisi quia spem firmam de ultima resurrectione habuerit, ubi oblationem misit pro mortuis Hierosolymam. Neque enim ad pretium redemptionis trahit scriptor historiae quod ille egit; sed ut consortes aeternae vitae essent cum reliquis fidelibus, qui pro patria et religione occubuerant. Superstitione quidem et praepostero zelo non caruit hoc factum; sed plus quam fatui sunt, qui sacrificium legale ad nos usque trahunt: quando adventu Christi scimus cessare quae in usu tunc fuerunt.*

9. Verum habent invictum cuneum in Paulo, qui non ita facile percelli queat. Si quis superaedificat, inquit (1 Cor. 3, 12), super fundamentum hoc, aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, foenum, stipulam, uniuscuiusque opus quale sit, dies Domini manifestabit; quod in igne revelabitur, et uniuscuiusque opus quale sit, ignis probabit; si cuius opus arserit, detrimentum patietur, ipse autem salvus erit, sed quasi per ignem. Quis, *inquiunt*, ille ignis esse potest nisi purgatorius, per quem peccatorum sordes absterguntur, quo puri ingrediamur in regnum Dei? Atqui alium esse senserunt veterum plerique, [1]) nempe tribulationem seu crucem, per quam Dominus suos examinat, ne in carnis sordibus acquiescant; idque multo probabilius quam purgatorium confingendo. Quanquam nec illis assentior, quia mihi videor certiorem multo et luciodiorem eius loci intelligentiam assequutus. Antequam tamen eam profero, velim mihi respondeant putentne apostolis ac sanctis omnibus per hunc ignem purgatorium transeundum fuisse? Negabunt, scio; nimis enim absonum foret eos purgari oportuisse quorum merita ultra mensuram ad universa ecclesiae membra redundare somniant. Verum apostolus hoc affirmat: neque enim dicit, quorundam opus probatum iri, sed omnium. Neque hoc meum argumentum est, sed Augustini, [2]) qui sic interpretationem illam oppugnat. Et (quod magis absurdum est) non dicit transituros ob quaelibet opera; sed si ecclesiam summa fidelitate aedificarint, mercedem recepturos, ubi opus eorum igni fuerit examinatum. Principio, videmus apostolum metaphora usum esse, quum doctrinas hominum capite excogitatas, lignum, foenum et stipulam vocavit. Ratio quoque metaphorae prompta est: nempe quod velut lignum, statim atque igni admotum fuerit, consumitur et deperditur, sic neque illae perdurare poterunt, quum eas examinari contigerit. Porro eiusmodi examen a spiritu Dei proficisci, neminem latet. Quo igitur filum metaphorae prosequeretur, ac partes iusta correlatione inter se aptaret, ignem appellavit examen spiritus sancti. Perinde enim atque aurum et argentum, quo propius ad ignem admoventur, eo certiorem probitatis puritatisque probationem referunt, ita Domini veritas, quo exactius spirituali examine expenditur, eo maiorem sumit autoritatis confirmationem. Quemadmodum foenum, lignum, stipula, igni admota, corripiuntur in subitam consumptionem, ita hominum inventa, Domini verbo non stabilita, spiritus sancti examen ferre nequeunt, quin concidant protinus et dispereant. Denique si commentitiae doctrinae, ligno, foeno, stipulae comparantur, quod instar ligni, foeni, stipulae comburantur ab igne, et corrumpantur in interitum, non autem conficiuntur aut profligantur nisi a Do-

1) Contra Gaudent. episc. 1, 31.

1) Chrysostomus. Augustinus et alii. 2) Enchir. ad Laur. c. 68.

mini spiritu, sequitur, spiritum esse ignem illum a quo probabuntur. Cuius probationem vocat Paulus diem Domini, vulgato scripturae usu. Dies enim Domini esse dicitur quoties suam praesentiam hominibus aliquo modo manifestat. Tum vero potissimum facies eius lucet, ubi veritas eius illucet. Iam evictum est, non alium esse ignem Paulo, quam spiritus sancti examen. Quomodo autem per ignem illum salvi fiunt, qui operis iacturam patiuntur? Id ipsum intelligere non erit difficile, si consideremus de quo genere hominum loquatur. Siquidem eos ecclesiae architectos notat qui, retento legitimo fundamento, disparem materiam superstruunt: hoc est, qui non deflectentes a praecipuis et necessariis fidei capitibus, in minoribus, nec ita periculosis hallucinantur, commenta sua Dei verbo admiscentes. Tales, inquam, operis iacturam facere oportet, abolitis eorum commentis; ipsi autem salvi fiunt, sed quasi per ignem, hoc est, non quod eorum ignorantia et hallucinatio coram Domino sit probabilis; sed quia spiritus sancti gratia et virtute ab illa repurgantur. Proinde quicunque auream divini verbi puritatem isto purgatorii stercore infecerunt, operis iacturam facere necesse est.

10. At vetustissima fuit ecclesiae observatio. Hanc obiectionem solvit Paulus, dum suam quoque aetatem in ea sententia comprehendit, ubi denuntiat, iacturam operis sui facere oportere omnes qui in ecclesiae structura aliquid fundamento minus consentaneum posuerint. Quum ergo mihi obiiciunt adversarii, ante mille et trecentos annos usu receptum fuisse, ut precationes fierent pro defunctis, eos vicissim interrogo, quo Dei verbo, qua revelatione, quo exemplo factum sit. Neque enim hic scripturae testimonia desunt tantum, sed quaecunque illic leguntur sanctorum exempla, nihil tale ostendunt. De luctu et officio sepulturae habentur illic multae et interdum longae narrationes; de precibus ne minimum quidem apicem videas. Atqui quo maioris momenti res est, eo magis debuerat commemorari. Atque ipsi etiam veteres qui preces fundebant pro mortuis, et mandato Dei, et legitimo exemplo hic se destitui videbant. Cur ergo audebant? In eo dico aliquid humani passos esse; ideoque ad imitationem trahendum non esse contendo quod fecerunt. Nam quum nihil operis debeant aggredi fideles, nisi certa conscientia, ut Paulus praecipit (Rom. 14, 23), in oratione potissimum requiritur haec certitudo. Credibile tamen est aliqua ratione ad id impulsos: nempe solatium quaerebant quo sublevarent suum moerorem, et inhumanum videbatur non edere coram Deo aliquod suae erga mortuos dilectionis testimonium. Ad hunc affectum quam sit propensum hominis ingenium, omnes experiuntur. *Fuit etiam instar facis recepta consuetudo, quae ardorem multorum animis iniiceret. Scimus apud cunctas gentes, et saeculis omnibus iusta fuisse soluta mortuis, et lustratas quotannis fuisse eorum animas. Etsi autem his praestigiis stultos mortales delusit satan, fallendi tamen occasionem ex recto principio sumpsit: mortem non esse interitum, sed transitum ex hac vita in alteram. Nec dubium est quin gentiles etiam ipsa superstitio convictos apud Dei tribunal teneat, quod futurae vitae, quam se credere profitebantur, curam negligerent. Iam ne deteriores essent profanis hominibus Christiani, puduit eos nullum mortuis officium praestare, ac si penitus exstincti forent. Hinc male consulta sedulitas: quia si pigri essent in curandis funeribus, in epulis et oblationibus, putabant se magno probro expositum iri. Quod autem ex perversa aemulatione fluxerat, novis subinde incrementis sic auctum est, ut praecipua sanctitas papatus sit mortuis laborantibus opem afferre.* Verum aliud solatium longe melius ac solidius suppeditat scriptura, quum beatos mortuos testatur, qui in Domino moriuntur (Apoc. 14, 13). Et rationem addit: quia ex eo requiescunt a laboribus suis. Amori autem nostro non debemus eo usque indulgere, ut perversum orandi morem in ecclesia erigamus. *Certe quisquis mediocri prudentia pollet, facile agnoscit, quidquid de hac re legitur apud veteres, publico mori et vulgi imperitiae fuisse datum. Abrepti etiam ipsi, fateor, in errorem fuerunt: nempe ut inconsiderata credulitas privare iudicio solet hominum mentes. Interea quam dubitanter preces pro mortuis commendent lectio ipsa demonstrat. Monicam matrem suam in libris confessionum Augustinus narrat vehementer rogasse ut sui memoria in peragendis mysteriis fieret ad altare. Anile scilicet votum quod filius non exegit ad normam scripturae, sed pro naturae affectu probari aliis voluit. Liber autem de cura pro mortuis agenda, ab eo compositus tot haesitationes continet, ut suo frigore merito debeat stulti zeli calorem exstinguere, si quis mortuorum patronus esse appetat, frigidis certe verisimilitudinibus securos reddet, qui prius erant solliciti. Haec enim una est fultura, quia invaluit consuetudo ut preces adhibeantur pro mortuis, non esse spernendum hoc officium. Caeterum, ut concedam vetustis ecclesiae scriptoribus pium esse visum suffragari mortuis, regula quae fallere nequit semper tenenda est, fas non esse in precibus nostris quidquam afferre proprium, sed vota nostra Dei verbo subiicienda esse: quia penes eius arbitrium est praescribere quid peti velit. Nunc quum tota lex et evangelium ne una quidem syllaba libertatem suggerant orandi pro mortuis, profanatio invocationis Dei est tentare plus quam nobis praecipiat.* Verum ne glorientur adversarii nostri quasi veterem ecclesiam erroris sui sociam habeant, dico esse longum discrimen. Agebant illi memoriam mortuorum, ne viderentur omnem de ipsis curam abiecisse; sed simul fatebantur se dubitare de ipsorum statu. De purgatorio certe adeo nihil asserebant, ut pro re incerta haberent. Isti

quod de purgatorio somniarunt, pro fidei dogmate haberi sine quaestione postulant. Illi parce et tantum ut defungerentur, in communione sacrae coenae suos mortuos Deo commendabant. Hi mortuorum curam assidue urgent, et importuna praedicatione efficiunt ut omnibus caritatis officiis praeferatur. Quin etiam nonnulla veterum testimonia proferre nobis haud difficile esset, quae totas illas pro mortuis preces, quae tunc usitatae erant, manifeste evertunt. Quale est hoc Augustini, [1] quum resurrectionem carnis et aeternam gloriam exspectari docet ab omnibus; requiem vero, quae post mortem sequitur, tunc unumquemque accipere, si dignus est, quum moritur. Itaque pios omnes non minus quam prophetas et apostolos et martyres statim a morte beata quiete frui testatur. Si talis est eorum conditio, quid illis obsecro conferent nostrae preces? Crassiores illas superstitiones, quibus simplicium animos fascinarunt, omitto: quae tamen sunt innumerae, et pleraeque adeo portentosae, ut nullo honesto colore praetexere ipsas possint. Illas quoque turpissimas nundinationes taceo, quas in tanto mundi stupore sua libidine exercuerunt. Nam nec ullus futurus esset finis, et sine commemoratione satis habebunt hic pii lectores unde conscientias suas stabiliant.

CAPUT VI. [2]

De vita hominis christiani: ac primum, quibus argumentis ad eam nos hortetur scriptura.

1. *Scopum regenerationis esse diximus, ut in vita fidelium appareat inter Dei iustitiam et eorum obsequium symmetria et consensus, atque ita adoptionem confirment qua recepti sunt in filios. Etsi autem novitatem illam qua imago Dei in nobis instauratur, lex ipsius in se continet, quia tamen tarditas nostra multis tam stimulis quam adminiculis opus habet, proderit ex variis scripturae locis rationem vitae formandae colligere, ne in studio suo aberrent quibus resipiscentia cordi est. Porro* dum vitam christiani hominis formandam suscipio, argumentum *me* ingredi *non ignoro* varium et copiosum, et quod magnitudine sua longum volumen explere possit, si numeris suis omnibus ipsum absolvere libeat. Videmus enim in quantam prolixitatem diffundantur veterum paraeneses de singulis tantum virtutibus compositae. Neque id loquacitate nimia, siquidem quamcunque virtutem commendare oratione propositum sit, ultro stilus in eam amplitudinem materiae copia deducitur, ut rite disseruisse non videaris nisi multa dixeris. Mihi vero animus non est, quam me traditurum nunc profiteor vitae institutionem eo usque extendere, ut et peculiariter singulas prosequatur virtutes, et in exhortationes exspatietur. Ex aliorum scriptis, praesertim vero ex veterum homiliis, haec petantur. Mihi abunde erit si methodum ostendero, qua vir pius ad rectum constituendae vitae scopum deducatur, ac regulam quandam universalem breviter finiero, ad quam officia sua non male exigat. Declamationibus suum aliquando forte tempus erit; *vel aliis partes quibus non adeo sum idoneus relinquam. Amo natura brevitatem; et forte si copiosius loqui vellem, non succederet. Quod si maxime plausibilis esset prolixior docendi ratio, experiri tamen vix liberet.* Praesentis autem operis ratio postulat ut simplicem doctrinam quanta licebit brevitate perstringamus. Quemadmodum autem certos recti et honesti fines habent philosophi, unde particularia officia totumque virtutum chorum deducunt, ita nec ordine suo caret in hoc scriptura; quin pulcherrimam oeconomiam tenet, ac philosophicis omnibus multo certiorem. Hoc tantum interest, quod illi (ut erant ambitiosi homines) exquisitam dispositionis perspicuitatem, qua ingenii dexteritatem ostentarent, sedulo affectarunt, spiritus vero Dei, quia sine affectatione docebat, non ita exacte nec perpetuo methodicam rationem observavit; quam tamen dum alicubi ponit, satis innuit non esse a nobis negligendam.

2. Porro duabus potissimum partibus incumbit haec, de qua loquimur, scripturae institutio. Prior est, ut iustitiae amor, ad quem alioqui natura minime propensi sumus, animis nostris instilletur ac inferatur, altera, ut nobis norma praescripta sit, quae nos in iustitiae studio aberrare non sinat. Commendandae autem iustitiae rationes habet plurimas et optimas, ex quibus multas supra diversis locis notavimus, nonnullas adhuc breviter hic attingemus. A quo fundamento melius exordiatur, quam dum admonet nos sanctificari oportere, quia Deus noster sanctus est (Levit. 19, 1 seq.; 1 Petr. 1, 16)? Siquidem quum instar disiectarum ovium dispersi essemus, ac per mundi labyrinthum dissipati, ipse nos recollegit, ut sibi aggregaret. Quum nostrae cum Deo coniunctionis mentionem audimus, meminerimus sanctitatem oportere eius esse copulam: non quia sanctitatis merito veniamus in eius communionem (quum potius adhaerere primo illi oporteat ut eius sanctitate perfusi *sequamur quo vocat*), sed quoniam ad eius gloriam magnopere pertinet, non esse illi consortium cum iniquitate et immun-

1) Homil. in Ioann. 49. c. 10. Vide eundem libr. 4. de civit. Dei, c. 13. 16. 2) *Capita nostra VI—X. editionis praecedentis ultimum (XXI) repraesentant.*

ditia. Quare et hunc vocationis nostrae finem esse docet in quem respicere semper convenit, si vocanti Deo velimus respondere. Quorsum enim a mundi nequitia et pollutione, in quibus demersi eramus, nos erui attinebat, si nobis permittimus tota vita in illis volutari? Ad haec simul etiam admonet nos (Ies. 35, 8 et alibi), ut in Domini populo censeamur, sanctam civitatem Ierusalem oportere inhabitare: quam ut ipse sibi consecravit, ita incolarum impuritate nefas est profanari. Unde sunt eae voces: locum iis futurum in Dei tabernaculo, qui incedunt sine macula, et iustitiae student, etc. *Quia sanctuarium in quo habitat, minime decet instar stabuli sordibus esse refertum.*

3. Ac, quo melius nos expergefaciat, ostendit Deum patrem, quemadmodum nos sibi in Christo suo conciliavit, ita in eo nobis imaginem signasse ad quam nos conformari velit. Age praestantiorem oeconomiam mihi apud philosophos reperiant, qui apud eos solos rite atque ordine dispositam putant philosophiam moralem. Illi, dum ad virtutem egregie volunt adhortari, nihil aliud afferunt quam ut naturae convenienter vivamus: scriptura autem a vero fonte deducit exhortationem, quum non modo vitam nostram ad Deum autorem, cui obstricta est, referre praecipit, sed, postquam degenerasse nos docuit a vera creationis nostrae origine ac lege, subiungit Christum, per quem in gratiam cum Deo rediimus, nobis propositum esse exemplar cuius formam in vita nostra exprimamus. Quid hoc uno efficacius requiras? imo quid ultra hoc unum requiras? Hac enim conditione si adoptamur in filios a Domino, ut Christum, nostrae adoptionis vinculum, vita nostra repraesentet, nisi nos iustitiae addicimus ac devovemus, non modo a creatore nostro deficimus pessima perfidia, sed ipsum quoque servatorem eiuramus. Deinde ab omnibus Dei beneficiis quae nobis commemorat, ac singulis salutis nostrae partibus sumit exhortandi materiam. Ex quo se nobis patrem Deus exhibuit, extremae ingratitudinis nos esse arguendos, nisi vicissim illi filios exhibeamus (Malach. 1, 6; Eph. 5, 1; 1 Ioann. 3, 1). Ex quo nos Christus sanguinis sui lavacro purificavit, atque hanc purgationem per baptismum communicavit, non decere, ut novis sordibus inquinemur (Eph. 5, 26; Hebr. 10, 10; 1 Cor. 6, 11. 15; 1 Petr. 1, 15 et 19). Ex quo nos suo corpori inseruit, sollicite cavendum ne nobis, qui sumus eius membra, maculam aut labem ullam aspergamus (Ioann. 15, 3; Eph. 5, 23). Ex quo ipse idem, qui caput est nostrum, in coelum ascendit, convenire ut deposito terrae affectu, illuc toto pectore aspiremus (Col. 3, 1). Ex quo nos spiritus sanctus templa Deo dedicavit, dandam operam ut Dei gloria per nos illustretur, nec vero esse committendum ut peccati spurcitia profanemur (1 Cor. 3, 16 et 6, 19; 2 Cor. 6, 16). Ex quo et anima nostra et corpus coelesti incorruptioni et immarcescibili coronae destinata sunt, strenue enitendum esse ut pura et incorrupta in diem Domini conserventur (1 Thess. 5, 23). Haec, inquam, auspicatissima sunt bene constituendae vitae fundamenta, quibus nequaquam similia deprehendas apud philosophos: qui in commendatione virtutis nunquam supra hominis naturalem dignitatem conscendunt.

4. Atque hic locus est compellandi eos, qui nihil habentes Christi praeter titulum ac symbolum, Christiani tamen nominari volunt. Qua tandem fronte sacro eius nomine gloriantur? Siquidem nihil est commercii cum Christo, nisi his qui rectam eius cognitionem ex verbo evangelii perceperunt. Atqui eos omnes Christum recte didicisse negat apostolus (Eph. 4, 22), qui non edocti sunt, abiecto veteri homine, qui corrumpitur secundum desideria erroris, ipsum esse induendum. Falso igitur atque etiam iniuria Christi cognitionem obtendere arguuntur, quamlibet diserte interim ac volubiliter de evangelio garriant. Non enim linguae est doctrina, sed vitae; nec intellectu memoriaque duntaxat apprehenditur, ut reliquae disciplinae, sed tum recipitur demum ubi animam totam possidet, sedemque et receptaculum invenit in intimo cordis affectu. Aut ergo desinant cum Dei contumelia iactare id quod non sunt, aut se non indignos Christo magistro discipulos praestent. Doctrinae, qua religio nostra continetur, priores dedimus partes, quandoquidem ab ea salus nostra inchoatur; verum ea in pectus transfundatur atque in mores transeat oportet, adeoque nos in se transformet, ut sit nobis non infructuosa. Si iure in eos philosophi excandescunt, eosque probrose a grege suo abigunt, qui quum artem profiteantur quae magistra vitae esse debeat, eam in sophisticam loquacitatem convertunt, quanto meliori ratione nugaces istos sophistas detestabimur, qui evangelium in summis labris volutare contenti sunt, cuius efficacia, centuplo magis quam frigidae philosophorum paraeneses, in affectus cordis intimos penetrare, animae insidere, ac totum hominem afficere debuerat?

5. Neque requiro ut nihil quam absolutum evangelium christiani hominis mores spirent; quod tamen ipsum et optandum est et conari necesse est. Sed non ita severe requiro evangelicam perfectionem, ut non sim pro christiano agniturus, qui nondum ad eam pertigerit. Sic enim ab ecclesia excluderentur omnes, quando nemo reperitur, qui non sit longo adhuc intervallo dissitus; multi vero parum adhuc progressi sunt, qui tamen immerito abiicerentur. Quid ergo? scopus ille ante oculos praefigatur, ad quem solum dirigatur studium nostrum. Praestituatur meta illa, ad quam et enitamur et contendamus. Non enim ita partiri cum Deo fas

est, ut ex iis quae tibi eius verbo praescribuntur partem suscipias, partem arbitrio tuo praetereas. Primo enim loco integritatem, tanquam praecipuam cultus sui partem, ubique commendat; quo nomine sinceram animi simplicitatem intelligit, quae fuco et fictione careat, cui cor duplex opponitur; *ac si diceretur spirituale esse recte vivendi principium, ubi interior animi affectus sine fictione ad sanctitatem et iustitiam colendam Deo addicitur.* Sed quoniam nemini tantum suppetit in terreno hoc corporis carcere roboris, ut iusta cursus alacritate festinet, maiorem vero numerum tanta premit debilitas, ut vacillando et claudicando, humi etiam reptando, modice promoveant, eamus quisque pro facultatulae suae modo, et incoeptum iter prosequamur. Nemo tam infeliciter incedet, quin aliquantum saltem viae quotidie emetiatur. Hoc ergo agere non desinamus, ut aliquid assidue in via Domini proficiamus; neque successus tenuitatem desperemus. Utcunque enim successus voto non respondeat, non tamen perdita est opera, ubi hodiernus dies hesternum vincit: sincera modo simplicitate in scopum nostrum respiciamus, et ad metam aspiremus, non assentatorie blandientes nobis ipsis, nec malis nostris indulgentes, sed perpetuo conatu in hoc incumbentes, ut meliores nobis ipsis evadamus, donec ad ipsam perventum fuerit bonitatem; quam quidem toto vitae spatio quaerimus ac sequimur, tum apprehendemus quum nos carnis infirmitate exuti in plenum eius consortium recepti fuerimus.

CAPUT VII.

Summa vitae christianae; ubi de abnegatione nostri.

1. Etsi optimam et aptissime dispositam constituendae vitae methodum habet lex Domini, visum tamen est coelesti magistro, accuratiore etiamnum ratione ad ipsam, quam in lege praescripserat, regulam suos formare. Atque huius quidem rationis principium hoc est: quod fidelium officium est, praebere Deo sua corpora hostiam viventem, sanctam, et illi acceptam, atque in eo situm esse legitimum eius cultum (Rom. 12, 1). Unde exhortandi argumentum ducitur, ne se accommodent ad figuram saeculi huius, sed transformentur renovatione mentis suae, ut probent quae sit voluntas Dei. Iam hoc magnum est, nos esse Deo consecratos ac dedicatos, ne quid posthac cogitemus, loquamur, meditemur, agamus, nisi in eius gloriam. Sacrum enim non sine insigni in eum iniuria ad profanos usus applicatur. Quod si nostri non sumus, sed Domini, et quis error sit fugiendus, et quorsum dirigendae sint vitae nostrae actiones universae, apparet. Nostri non sumus: ergo ne vel ratio nostra, vel voluntas in consiliis nostris factisque dominetur. Nostri non sumus: ergo ne statuamus nobis hunc finem, ut quaeramus quod nobis secundum carnem expediat. Nostri non sumus: ergo quoad licet obliviscamur nosmetipsos ac nostra omnia. Rursum, Dei sumus: illi ergo vivamus ac moriamur. Dei sumus: cunctis ergo nostris actionibus praesideat sapientia eius et voluntas. Dei sumus: ad illum igitur, tanquam solum legitimum finem, contendant omnes vitae nostrae partes. O quantum ille profecit, qui se non suum esse[1]) edoctus, dominium regimenque sui propriae rationi abrogavit, ut Deo asserat! Nam ut haec ad perdendos homines efficacissima est pestis, ubi sibi ipsis obtemperant, ita unicus est salutis portus, nihil nec sapere, nec velle per se ipsum, sed Dominum praeeuntem duntaxat sequi. Sit hic itaque primus gradus, hominem a se ipso discedere, quo totam ingenii vim applicet ad Domini obsequium. Obsequium dico, non modo quod in verbi obedientia iacet, sed quo mens hominis, proprio carnis sensu vacua, se ad spiritus Dei nutum tota convertit. Hanc transformationem, quam renovationem mentis Paulus appellat (Eph. 4, 23), quum primus sit ad vitam ingressus, philosophi omnes ignorarunt. Solam enim rationem homini moderatricem praeficiunt, hanc solam putant audiendam, huic denique uni morum imperium deferunt ac permittunt; at christiana philosophia illam loco cedere, spiritui sancto subiici ac subiugari iubet; ut homo iam non ipse vivat, sed Christum in se ferat viventem ac regnantem (Gal. 2, 20).

2. Inde consequitur et illud alterum, ut ne quaeramus quae nostra sunt, sed quae et ex Domini sint voluntate, et faciant ad gloriam eius promovendam. Magni et hoc profectus, ut nostri paene obliti, certe ratione nostri posthabita, Deo eiusque mandatis fideliter studium nostrum impendere *conemur.* Quum enim nos privatam nostri rationem omittere iubet scriptura, non modo habendi cupiditatem, potentiae affectationem, hominum gratiam, ex animis nostris eradit, sed ambitionem quoque et omnem gloriae humanae appetitum, aliasque secretiores pestes eradicat. Ita sane compositum et comparatum esse convenit hominem christianum, ut sibi in tota vita negotium cum Deo esse reputet. Hac ratione, ut omnia sua ad arbitrium calculumque eius revocabit, ita totam mentis intentionem religiose ad eum referet. Nam qui Deum in omni re agenda intueri didicit, simul ab omni vana cogitatione avertitur. Haec illa est nostri abnegatio, quam discipulis suis a primo tirocinio mandat tanta

1) *Edd. nonnullae omitt.:* esse (1607. 1617. 1654. 1667).

diligentia Christus: quae ubi semel in animo obtinuit, primum neque superbiae, neque fastui, neque ostentationi, deinde neque avaritiae, neque libidini, neque luxuriae, neque mollitiae, neque aliis quae ex amore nostri generantur malis, locum ullum relinquit. Contra ubicunque non regnat, illic vel spurcissima vitia sine pudore pervagantur; vel, si qua est virtutis species, prava gloriae cupidine vitiatur. Ostende enim hominem, si potes, qui nisi sibi iuxta Domini mandatum renuntiarit, gratis exercere bonitatem inter homines velit. Nam quicunque non fuerunt hoc sensu occupati, laudis saltem gratia virtutem sequuti sunt. Qui autem unquam ex philosophis virtutem propter se expetendam maxime contenderunt, tanta arrogantia inflati fuerunt, ut appareat non ob aliud virtutem expetiisse, nisi ut superbiendi haberent materiam. Atqui adeo non oblectatur Deus, neque illis popularis aurae captatoribus, nec turgidis illis pectoribus, ut pronuntiet illos in mundo suam recepisse mercedem, his propiores regno coelorum faciat meretrices et publicanos. Necdum tamen ad liquidum exposuimus quot et quantis obstaculis impediatur homo a recti studio, quamdiu se ipsum non abnegaverit. Vere enim dictum, est olim, mundum vitiorum esse reconditum in hominis anima. Nec aliud remedium invenias, quam si te abnegato, ac praeterita tui ratione, mentem ad ea quaerenda totam intendas quae abs te Dominus requirit, et ideo tantum quaerenda, quia illi placent.

3. *Alibi distinctius idem Paulus* (Tit. 2, 11) *singulas vitae bene compositae partes, quamvis breviter, exsequitur. Illuxit gratia Dei salutifera omnibus hominibus, erudiens nos ut, ablegata impietate et mundanis concupiscentiis, sobrie et iuste et pie vivamus in praesenti saeculo, expectantes beatam spem, et manifestationem gloriae magni Dei, et servatoris nostri Iesu Christi,*[1] *qui dedit se pro nobis, ut redimeret nos ab omni iniquitate, et purificaret sibi populum peculiarem, studiosum bonorum operum. Postquam enim ad nos animandos gratiam Dei proposuit, ut nobis ad Deum vere colendum viam sternat, duo tollit obstacula quae maxime impediunt, impietatem scilicet, ad quam natura sumus nimium proclives, deinde mundanas cupiditates quae se longius extendunt. Ac sub impietate quidem non modo superstitiones notat, sed comprehendit etiam quidquid pugnat cum serio timore Dei. Mundanae autem cupiditates tantundem valent atque carnis affectus. Ita quo ad*[2] *utramque legis tabulam iubet nos proprium ingenium exuere, et abnegare quidquid ratio et voluntas dictat. Iam omnes vitae actiones ad tria membra restringit, sobrietatem, iustitiam et pietatem. Ex quibus sobrietas haud dubie tam castitatem et temperantiam quam purum et frugalem temporalium bonorum usum, et inopiae tolerantiam denotat. Iustitia autem omnia aequitatis officia complectitur, ut reddatur unicuique quod suum est. Sequitur pietas, quae nos a mundi inquinamentis segregatos vera sanctitate cum Deo coniungit. Haec ubi insolubili vinculo inter se connexa sunt, solidam efficiunt perfectionem. Verum quia nihil magis difficile est, quam ratione carnis valere iussa, et domitis cupiditatibus, imo abnegatis, Deo et fratribus nos addicere, et angelicam vitam in terrae sordibus meditari, Paulus, ut animos nostros ab omnibus laqueis extricet, revocat nos ad spem beatae immortalitatis; non frustra nos certare admonens, quia ut semel apparuit Christus redemptor, ita ultimo suo adventu fructum salutis a se partae ostendet. Atque hoc modo illecebras omnes discutit quae nos obnubilant, ne aspiremus, ut decet, ad coelestem gloriam; imo docet peregrinandum esse in mundo, ne pereat vel excidat nobis coelestis haereditas.*

4. Porro *in his verbis perspicimus* abnegationem nostri partim quidem in homines respicere, partim vero (idque praecipue) in Deum. Quum enim sic nos cum hominibus gerere iubet scriptura (Rom. 12, 10; Phil. 2, 3), ut illos honore nobis anteferamus, ut procurandis eorum commodis totos nos bona fide impendamus: ea dat mandata quorum minime capax est animus noster, nisi ante naturali sensu evacuatus. Nam (qua caecitate omnes in amorem nostri ruimus) sibi quisque iustam causam habere videtur se efferendi, alios autem prae se omnes contemnendi. Si quid in nos contulit Deus non poenitendum, eo freti statim animos tollimus; nec tantum intumescimus, sed paene rumpimur superbia. Vitia, quibus abundamus, et occultamus sedulo apud alios, et nobis ipsis levia minutaque esse fingimus blandiendo, imo interdum pro virtutibus osculamur. Eaedem, quas in nobis admiramur dotes, si in aliis apparent, vel etiam superiores, ne cogamur illis cedere, nostra malignitate deterimus ac carpimus; si qua sunt vitia, severa acrique animadversione ea observare non contenti, odiose amplificamus. Hinc illa insolentia, ut quisque nostrum, ceu communi lege exemptus, supra reliquos velit eminere, neminem vero mortalium non secure et ferociter contemnat, vel certe tanquam inferiorem despiciat. Cedunt divitibus pauperes, plebeii nobilibus, servi dominis, literatis indocti; sed nemo est qui non aliquam praestantiae opinionem intus alat. Ita singuli sibi adulando regnum quoddam gerunt in pectore. Sibi enim arrogantes quo sibi placeant, de aliorum ingeniis et moribus censuram agunt: si vero ad contentionem ventum fuerit, illic erumpit venenum. Nam multi sane nonnullam mansuetudinem prae se ferunt quamdiu blanda omnia et ama-

1) *Sic* (*commate post voc.* Dei *posito*) *distinguunt libri nostri inde a.* 1559. 2) *Lege:* quoad. *Recc.* Itaque ad.

bilia experiuntur. At vero qui eundem servet modestiae tenorem, ubi pungitur et irritatur, quotusquisque est? Nec aliud remedium est quam ut revellatur ex imis visceribus haec noxiosissima, τῆς φιλονεικίας καὶ φιλαυτίας pestis: quemadmodum etiam scripturae doctrina revellitur. Sic enim instituimur, ut quas Deus nobis largitus est dotes, meminerimus non nostra esse bona, sed gratuita Dei dona; quibus si qui superbiant, ingratitudinem suam produnt. *Quis te praestantiorem reddit? inquit Paulus* (1 Cor. 4, 7)*; quod si acceperis omnia, quid gloriaris ac si tibi data non essent?* Deinde assidua vitiorum nostrorum recognitione ad humilitatem nos revocemus. Ita nihil in nobis restabit quo turgeamus, multa vero erit deiectionis materia. Rursum iubemur, quaecunque in aliis respicimus Dei dona, sic revereri ac suspicere ut eos quoque honoremus penes quos resident. Nam, quo ipsos honore dignatus est Dominus, magnae improbitatis foret eum illis adimere. Ad vitia autem docemur connivere, non equidem ut adulando foveamus, sed ne illorum causa insultemus iis quos benevolentia et honore fovere convenit. Ita fiet ut, cum quocunque mortalium negotium nobis sit, non tantum moderate nos et modeste, sed comiter et amice etiam geramus. Quemadmodum ad veram mansuetudinem nunquam alia via pervenies, quam si et tui deiectione et alterius reverentia imbutum pectus habueris.

5. Iam in quaerenda proximi utilitate officium praestare quantum habet difficultatis? Nisi a tui consideratione discedas, et te quodammodo exuas, nihil hic efficies. Quomodo enim opera exhibeas, quae caritatis esse Paulus docet, nisi tibi renuntiaveris, ut aliis totum te addicas? Caritas, inquit (1 Cor. 13, 4), patiens est, benigna, non procax, non fastidiosa, non invidet, non inflatur, non quaerit quae sua sunt, non irritatur, etc. Hoc unum si exigatur, ne quaeramus quae nostra sunt, non tamen minima vis erit afferenda naturae: quae sic in solam nostri dilectionem nos inclinat, ut non tam facile patiatur nos ac nostra negligenter transire, quo alienis commodis invigilemus, imo iure nostro sponte cedere, quod alteri resignemus. At scriptura, ut eo nos manu ducat, praemonet, quidquid a Domino gratiarum obtinemus, esse nobis hac lege concreditum, ut in commune ecclesiae bonum conferatur. Ideoque legitimum gratiarum omnium usum esse, liberalem ac benignam cum aliis communicationem. Nulla nec certior regula, nec validior ad eam tenendam exhortatio excogitari poterat, quam ubi docemur, omnes quibus pollemus dotes, Dei esse deposita, ea lege fidei nostrae commissa, ut in proximorum bonum dispensentur. Sed ulterius etiamnum pergit scriptura, dum illas facultatibus comparat quibus praedita sunt humani corporis membra. Nullum membrum suam facultatem sibi habet, nec in privatum usum applicat, sed ad socia membra transfundit. Nec ullam inde utilitatem capit, nisi quae ex communi corporis totius commoditate procedit. Sic pius vir, quidquid potest, fratribus debet posse, sibi non aliter privatim consulendo quam ut ad communem ecclesiae aedificationem intentus sit animus. Haec itaque sit nobis ad benignitatem beneficentiamque methodus: quidquid in nos Deus contulit, quo proximum queamus adiuvare, eius nos esse oeconomos, qui ad reddendam dispensationis rationem astringimur. Eam porro demum rectam esse dispensationem, quae ad dilectionis exigatur regulam. Ita fiet ut non modo alieni commodi studium cum propriae utilitatis cura semper coniungamus, sed hanc illi subiiciamus. Ac ne forte nos lateret, eam esse legem rite administrandi quaecunque a Deo dona suscipimus, in minimis quoque benignitatis suae muneribus eam olim posuit. Primitias enim frugum offerri sibi mandavit (Exod. 22, 29 et 23, 19), quibus testaretur populus nefas sibi esse aliquem percipere fructum ex bonis non illi ante consecratis. Quod si ita demum sanctificantur nobis Dei dona, postquam ipsi autori manu nostra ea dedicavimus, impurum esse abusum constat, qui non eiusmodi dedicationem redoleat. Atqui Dominum frustra rerum tuarum communicatione locupletare contendas. Ad eum igitur quum pervenire benignitas nequeat tua, ut propheta inquit (Psal. 16, 2), ea tibi erga sanctos eius qui in terra sunt exercenda est. *Ideoque sacris oblationibus comparantur eleemosynae, ut legalibus illis nunc respondeant* (Hebr. 13, 16).

6. Porro ne benefaciendo fatiscamus, quod protinus fieri alioqui necesse foret, accedere oportet alterum illud quod ponit apostolus, patientem esse caritatem, nec irritari (1 Cor. 13, 4). Omnibus in universum benefacere Dominus praecipit, quorum magna pars indignissimi sunt, si proprio merito aestimentur; sed hic optima ratione subvenit scriptura, quum docet non esse respiciendum quid ex se ipsis mereantur homines, sed imaginem Dei in cunctis considerandam, cui nihil non et honoris et dilectionis debeamus. In domesticis autem fidei illam eandem diligentius observandam (Gal. 6, 10), quatenus per Christi spiritum renovata est et instaurata. Ergo quisquis hominum tibi nunc offeratur qui officio tuo indigeat, causam non habes cur illi te impendere detrectes. Dic extraneum esse: at Dominus notam illi impressit, quae familiaris esse tibi debet; *qua ratione vetat carnem tuam despicere* (Ies. 58, 7). Dic contemptibilem ac nihili: at eum Dominus esse demonstrat, quem imaginis suae decore dignatus sit. Dic nullis eius officiis te esse obaeratum: at eum velut in vicem suam substituit Deus, erga quem tot ac tanta recognoscas beneficia

quibus te sibi devinxit. Dic indignum esse cuius causa vel minimum labores: at digna est imago Dei, qua tibi commendatur, cui te et omnia tua exhibeas. Quod si non modo nihil boni promeritus est, sed iniuriis quoque ac maleficiis te provocavit, ne haec quidem iusta causa est cur illum et dilectione complecti et dilectionis officiis prosequi desinas (Matth. 6, 14 et 18, 35; Luc. 17, 3). Longe aliter, inquies, de me promeritus est. At quid meritus est Dominus? qui dum illi iubet remitti quidquid in te peccavit, sibi certe vult imputari (Matth. 5, 44). Hac profecto una via pervenitur ad id quod humanae naturae prorsus adversum est, nedum difficile: ut diligamus eos qui nos odio habent, beneficiis mala pensemus, probris benedictiones referamus; si meminerimus non hominum malitiam *reputandam* esse, sed *inspiciendam* in illis Dei imaginem; quae inductis ac obliteratis eorum delictis, ad eos amandos amplexandosque sua pulchritudine ac dignitate nos alliciat.

7. Haec ergo mortificatio tum demum habebit in nobis locum, si caritatis numeros impleamus. Ille autem implet, non qui omnibus caritatis officiis solummodo defungitur, etiamsi nullum praetermittat, sed qui ex sincero amoris affectu id facit. Potest enim accidere, ut quis exsolvat quidem ad plenum omnibus quod debet, quantum attinet ad externa officia, interim tamen longe absit a vera exsolvendi ratione. Quosdam enim videas, qui valde liberales videri volunt, qui tamen nihil largiuntur quod non superbia vultus aut etiam verborum insolentia exprobrent. Atque huc calamitatis hoc infelici saeculo deventum est, ut nullae prope eleemosynae, saltem a maxima parte hominum, sine contumelia porrigantur. Quae pravitas ne inter ethnicos quidem tolerabilis esse debuerat. Nam a Christianis plus aliquid etiamnum requiritur quam ut hilaritatem in vultu prae se ferant, et verborum comitate amabilia reddant sua officia. Primum, eius quem ope sua indigere conspiciunt personam suscipiant oportet, ac fortunae perinde misereantur ac si eam sentirent ipsi ac sustinerent, ut misericordiae atque humanitatis sensu ad ferendas illi suppetias, non aliter quam sibi, ferantur. Qui sic animatus ad operam fratribus suis dandam accedet, non modo nulla vel arrogantia vel exprobratione officia sua contaminabit, sed nec fratrem, cui benefacit, vel tanquam opis egenum despiciet, vel tanquam sibi obligatum subiugabit. Non magis scilicet quam vel aegro membro insultamus, cui refocillando reliquum corpus laborat; vel reliquis membris putamus specialiter obligatum, quia plus operae ad se traxerit quam rependerit. Siquidem officiorum inter membra communicatio nihil gratuitum habere creditur, sed potius solutio esse eius quod naturae lege debi*tum negare prodigiosum esset*. Hac quoque ratione fiet ut ne liberatum se putet, qui uno genere officii defunctus fuerit; quemadmodum vulgo fieri solet, ut dives, postquam aliquid de suo erogavit, alia onera, tanquam nihil ad se pertinentia, aliis deleget. Sed ita potius secum quisque cogitabit, se, quantus quantus est, proximis debitorem sui esse, nec alium exercendae erga ipsos beneficentiae statuendum esse finem, nisi quum facultates deficiunt; quae, quam late extenduntur, ad caritatis regulam limitari debent.

8. Praecipuam abnegationis nostri partem, quam diximus in Deum spectare, *iterum plenius* exsequamur. Ac multa quidem de ea iam dicta sunt, quae repetere supervacuum foret; sufficiet tractare quatenus ad aequanimitatem tolerantiamque nos format. Principio igitur, in quaerenda vitae praesentis vel commoditate vel tranquillitate, huc nos scriptura vocat, ut Domini arbitrio nos nostraque omnia resignantes, domandos ac subiugandos cordis nostri affectus illi tradamus. Ad opes honoresque expetendos, ad ambiendam potentiam, ad cumulandas divitias, ad eas omnes ineptias, quae ad magnificentiam pompamque facere videntur, congerendas, furiosa est nostra libido, infinita cupiditas. Rursum paupertatis, ignobilitatis, humilitatis mirus timor, mirum odium, quibus ad illa modis omnibus amolienda stimulamur. Hinc videre est quam irrequieto sint ingenio, quot tentent artes, quibus studiis se fatigent, quicunque vitam proprio consilio componunt: quo scilicet adipiscantur, quae vel ambitionis vel avaritiae fert affectus, rursum quo pauperiem humilitatemque defugiant. Piis ergo hominibus, ne talibus laqueis implicentur, haec tenenda est via. Principio non aliunde prosperandi rationem vel appetant, vel sperent, vel cogitent, quam ex Domini benedictione, ideoque in eam se tuto ac confidenter reiiciant ac reclinent. Nam utcunque sibi pulchre sufficere videatur caro, dum vel propria industria ad honores opesque contendit, vel studio enititur, vel adiuvatur hominum gratia, certum est tamen omnia haec nihil esse, neque aliquid vel ingenio vel labore nos profecturos, nisi quatenus utrumque Dominus prosperabit. At e converso sola ipsius benedictio etiam per omnia impedimenta viam reperit, ut nobis in laetum faustumque exitum succedere omnia faciat; deinde, ut maxime sine ipsa possimus aliquid gloriae atque opulentiae nobis comparare (quemadmodum videmus quotidie impios magnis et honoribus et opibus cumulari), quando tamen ne minimam quidem felicitatis particulam degustant quibus incumbit Dei maledictio, sine ipsa nihil, nisi quod male nobis vertat, consequemur. Porro nequaquam appetendum quod homines magis miseros facit.

9. Ergo si omnem prosperi *successus atque optabilis* rationem in sola Dei benedictione credimus esse positam, qua absente miseriae nos omne

genus et calamitatis maneant,[1]) restat etiam ut ne propria vel ingenii dexteritate vel sedulitate freti, nec hominum favore subnixi, vel inani fortunae imaginatione confisi, ad opes honoresque cupide contendamus, sed in Dominum semper respiciamus, ut eius auspiciis ad quamcunque ille providerit sortem deducamur. Ita primum fiet ut non per nefas, et dolis ac malis artibus, vel rapacitate, cum proximorum iniuria ruamus ad captandas opes, ad honores invadendos, sed eas tantum fortunas sequamur, quae nos ab innocentia non abducant. Quis enim speret divinae benedictionis, inter fraudes, rapinas, aliasque nequitiae artes, auxilium? Nam ut illa nisi pure cogitantem ac recte agentem non sequitur, ita eos omnes a quibus expetitur ab obliqua cogitatione pravisque facinoribus revocat. Deinde iniectum erit nobis fraenum, ne immodica ditescendi cupiditate ardeamus, neve honoribus ambitiose inhiemus. Qua enim fronte quis a Deo se adiutum iri confidat, ad ea consequenda quae contra eius verbum desiderat? Absit enim ut quod ore suo Deus maledicit, benedictionis suae adiutorio prosequatur. Postremo, si pro voto ac spe non succedat, cohibebimur tamen ab impatientia, et qualiscunque nostrae conditionis detestatione; quod sciemus id esse murmurare adversus Deum, cuius arbitrio divitiae et paupertas, contemptus et honores dispensantur. In summa, qui se eo quo dictum est modo in Dei benedictionem reclinarit, nec ea quae furiose expeti ab hominibus solent malis artibus aucupabitur, quibus se nihil profecturum cogitabit, nec, si quid prospere acciderit, sibi imputabit, ac suae vel sedulitati, vel industriae, vel fortunae, sed Deo autori acceptum feret. Quod si florentibus aliorum rebus, ipse parum promoveat, imo etiam retro delabatur, maiori tamen aequitate ac moderatione animi suam tenuitatem feret quam profanus quispiam mediocrem successum, qui voto duntaxat non respondeat: habens scilicet solatium, in quo tranquillius acquiescat quam in summo vel opulentiae vel potentiae fastigio; quia ut saluti suae conducit, ita res suas ordinari a Domino reputat. *Sic Davidem* (Psal. 131, 1) *fuisse affectum videmus, qui dum sequitur Deum, seque ei regendum tradit, similem se testatur puero ablactato, neque ambulare in rebus altis vel mirabilibus supra se.*

10. Neque in hac tantum parte constare piis animis debet illa tranquillitas et tolerantia, verum ad omnes etiam casus, quibus obnoxia est praesens vita, extendatur necesse est. Ergo nemo se rite abnegavit, nisi qui se totum ita resignavit Domino ut omnes vitae suae partes eius arbitrio gubernari ferat. Qui vero sic animo compositus erit, quidquid accidat, nec miserum se reputabit, nec de sua sorte cum Dei invidia conqueretur. Quam vero necessaria sit haec affectio, inde patebit, si consideres quot accidentibus subiecti simus. Alii atque alii morbi nos identidem infestant; nunc saevit pestilentia, nunc belli calamitatibus crudeliter vexamur; nunc gelu aut grando, spe anni devorata, sterilitatem inducit, quae nos ad penuriam redigat; uxor, parentes, liberi, propinqui, morte abripiuntur; incendio absumitur domus: haec sunt quorum eventu vitae suae maledicunt homines, suum natalem detestantur, coelum et lucem exsecrationi habent, obloquuntur Deo, et (ut sunt facundi ad blasphemias) iniquitatis eum et saevitiae accusant. Fidelem vero in his quoque oportet Dei clementiam et vere paternam indulgentiam intueri. Proinde, sive suas aedes, sublatis propinquis, in solitudinem redactas videat, ne sic quidem desinet benedicere Domino, quin potius ad hanc cogitationem se convertet: gratia tamen Domini, quae domum meam inhabitat, eam desolatam non relinquet. Sive adustis pruina segetibus, aut gelu consumptis, aut grandine proculcatis, imminere famem videat, non tamen despondebit animum, nec Deo invidiam faciet, sed in hac fiducia permanebit (Psal. 79, 13): nos tamen in tutela Domini sumus, et oves in pascuis eius educatae; ille igitur alimenta nobis etiam in extrema sterilitate suppeditabit. Sive morbo afflictabitur, ne tum quidem frangetur doloris acerbitate, ut ad impatientiam prorumpat, atque ita cum Deo expostulet; sed iustitiam ac lenitatem in Dei ferula considerando ad tolerantiam se revocabit. Denique, quidquid eveniet, quia sciet manu Domini ordinatum, placido gratoque animo suscipiet, ne contumaciter eius imperio resistat, cuius in potestate se suaque omnia semel permisit. Facessat imprimis a pectore christiani hominis stulta illa et miserrima ethnicorum consolatio, qui ut animum contra res adversas confirmarent, eas fortunae imputabant: contra quam indignari stultum esse iudicabant, quod ἄσκοπος esset ac temeraria, quae caecis oculis merentes simul ac immerentes vulneraret. Haec enim e converso pietatis est regula: solam Dei manum utriusque fortunae arbitram esse et moderatricem, ac eam quidem ipsam non ruere inconsiderato impetu, sed ordinatissima iustitia nobis bona simul ac mala dispensare.

1) *Sic legitur in edd. a.* 1559 *et* 1561 *et in pluribus recentioribus. Verum sine dubio error est quem inde ab ed. a.* 1545 *omnes servarunt. Lege:* maneat. *Alii libri recentiores exhibent:* calamitates (1612. 1618. 1637. 1654. 1667).

CAPUT VIII. [1])

De crucis tolerantia, quae pars est abnegationis.

1. Quin altius etiamnum conscendere piam mentem decet, nempe quo discipulos suos vocat Christus, ut suam unusquisque crucem tollat (Matth. 16, 24). Quoscunque enim Dominus cooptavit, ac suorum consortio dignatus est, ii se ad duram, laboriosam, inquietam, plurimisque ac variis malorum generibus refertam vitam praeparare debent. Sic est coelestis patris voluntas, ut certum de suis experimentum capiat, eos talem in modum exercere. A Christo primogenito suo exorsus, erga filios omnes suos hunc ordinem prosequitur. Nam quum esset ille filius prae aliis dilectus, et in quo patris animus acquiescebat, videmus tamen quam non indulgenter ac molliter habitus fuerit: ut vere dici queat, non modo perpetua cruce exercitatum fuisse, quamdiu terram incoluit, sed totam eius vitam nihil aliud fuisse quam perpetuae crucis speciem. *Causam apostolus assignat* (Hebr. 5, 8), *quod obedientiam discere oportuerit ex iis quae passus est.* Cur nos ergo ab ea conditione eximamus, quam subire Christum caput nostrum oportuit; praesertim quum nostra causa subierit, ut nobis in se ipso patientiae exemplar exhiberet? Quamobrem apostolus omnibus filiis Dei hunc esse destinatum finem docet (Rom. 8, 29), ut conformes eius fiant. Unde etiam insignis consolatio ad nos redit, in rebus duris atque asperis, quae adversae malaeque existimantur, nos Christi passionibus communicare; ut quemadmodum ille a malorum omnium labyrintho in gloriam coelestem ingressus est, ita in eandem per varias tribulationes deducamur. Sic enim loquitur alibi Paulus ipse (Phil. 3, 10): quod dum communionem discimus afflictionum eius, simul apprehendimus potentiam resurrectionis; ac dum conformes reddimur morti eius, ita praeparamur ad gloriosae resurrectionis consortium. Quantum hoc valere potest ad leniendam omnem crucis acerbitatem, quod quo magis rebus adversis affligamur, eo certius confirmatur nostra cum Christo societas? cuius communione passiones ipsae non modo benedictae nobis fiunt, sed ad promovendam quoque nostram salutem multum afferunt adiumenti.

2. Adde quod Dominus noster crucem ferendam suscipere nihil necesse habuit nisi ad testandam approbandamque patri suam obedientiam; nobis vero multis rationibus necesse est sub assidua cruce vitam degere. Primum (ut natura nimium propensi sumus ad omnia carni nostrae tribuenda) nisi nobis imbecillitas nostra velut oculo demonstrata fuerit, facile virtutem nostram supra iustum modum aestimamus, nec dubitamus, quidquid eveniat, contra omnes difficultates infractam fore et invictam. Unde in stolidam et inanem carnis confidentiam evehimur; qua freti contumaciter deinde superbimus in Deum ipsum, perinde [1]) ac si propriae nobis facultates citra eius gratiam sufficerent. Hanc arrogantiam melius retundere non potest quam dum experimento nobis comprobat quanta non modo imbecillitate, sed etiam fragilitate laboremus. Ergo vel ignominia, vel paupertate, vel orbitate, vel morbo, vel aliis calamitatibus nos affligit, quibus sustinendis longe impares, quantum ad nos attinet, mox succumbimus. Sic humiliati discimus invocare eius virtutem, quae sola sub pondere afflictionum consistere nos facit. Quin etiam sanctissimi, utcunque Dei gratia non propriis viribus stare se noverint, de sua tamen fortitudine et constantia plus iusto securi sunt, nisi eos crucis probatione in penitiorem sui notitiam adducat. [2]) *Haec socordia Davidi* (Psal. 30, 7) *quoque obrepsit: ego dixi in quiete mea, non movebor perpetuo. Iehova, stabilieras in beneplacito tuo monti meo robur, abscondisti faciem tuam; fui perculsus. Fatetur enim torpore in rebus prosperis obstupefactos fuisse suos sensus, ut posthabita Dei gratia, a qua pendere debuerat, sibi innixus fuerit ut perpetuitatem sibi promitteret. Si hoc tanto prophetae accidit, quis nostrum non timeat ut caveat?* Quod ergo, rebus tranquillis, maioris constantiae et patientiae opinione sibi blandiebantur, rebus asperatis humiliati, hypocrisin fuisse discunt. Talibus, inquam, documentis admoniti suorum morborum fideles, proficiunt ad humilitatem; ut prava carnis confidentia exuti ad Dei gratiam se conferant. Porro ubi se contulerunt, divinae virtutis praesentiam, in qua satis superque praesidii inest, experiuntur.

3. Atque id est quod Paulus docet, tribulationibus generari patientiam, patientia probationem (Rom. 5, 3). Nam quod Deus promisit fidelibus se adfuturum in tribulationibus, id verum esse sentiunt dum patienter subsistunt, eius manu suffulti; quod suis viribus nequaquam possent. Patientia igitur experimentum affert sanctis, quod Deus, quam pollicitus est opem, re ipsa dum opus est exhibeat. Inde spes quoque eorum confirmatur: quando ingratitudinis nimiae foret, non exspectare in posterum quam constantem ac firmam experti sint Dei veritatem. Videmus iam quot uno contextu bona ex cruce nascantur. Illam enim quam falso de pro-

1) *Olim Cap. XXI.* §. 15—25.

1) *Edd.* 1617. 1654 *male:* proinde. 2) *Edd. nonnullae recc. male:* abducat (1617. 1654. 1667. *Thol.*).

pria virtute praesumimus opinionem evertens, nostramque hypocrisin, quae delicias nobis facit, detegens, perniciosam carnis confidentiam excutit. Sic humiliatos in Deum unum reclinare docet; quo fit ut non opprimamur, nec succumbamus. Victoriam autem spes sequitur: quatenus scilicet Dominus, quod promisit praestando, suam in futurum veritatem stabilit. Sane ut solae sint istae rationes, apparet quam necessaria nobis sit crucis exercitatio. Neque enim parvi momenti est caecum tui amorem abstergi, ut imbecillitatis tuae conscius probe fias; imbecillitatis propriae sensu affici, ut diffidere tibi discas; diffidere tibi, ut fiduciam in Deum transferas; cordis fiducia in Deum recumbere, ut ipsius auxilio fretus ad ultimum invictus perseveres; consistere ipsius gratia, ut veracem esse in suis promissis intelligas; certitudinem promissionum eius habere compertam, ut spes tua inde roboretur.

4. Alium quoque finem habet Dominus affligendi suos, ut ipsorum patientiam exploret, et ad obedientiam eos erudiat. Non equidem quod possint illi obedientiam praestare, nisi quam ipse dederit; sed ita placet ei praeclaris documentis testatas facere ac illustres quas in sanctos contulit gratias, ne intus otiosae lateant. Ergo *tolerandi* virtutem *ac constantiam*, qua servos suos instruxit, in apertum proferendo, dicitur eorum patientiam explorare. Unde illae sunt loquutiones, quod tentaverit Deus Abraham, et pietatem eius compertam habuerit ex eo quod non detrectasset proprium filium et unicum immolare (Gen. 22, 1. 12). Quare Petrus (1 Petr. 1, 7) non secus fidem nostram tribulationibus docet probari, quam aurum in fornace igni examinatur. Quis autem non expedire dicat ut praestantissimum patientiae donum, quod a Deo suo fidelis accepit, in usum producatur, ut certum manifestumque fiat? Neque enim aliter unquam homines ipsum pro merito aestimabunt. Quod si Deus *ipse*, ne in obscuro lateant, imo inutiles iaceant ac depereant quas fidelibus suis virtutes contulit, iure facit, dum illis excitandis materiam suppeditat, optimam rationem habent sanctorum afflictiones, sine quibus nulla foret eorum patientia. Ad obedien*dum* quoque erudiri cruce dico; quia sic non ad proprium votum, sed Dei arbitrium vivere docentur. Sane, si omnia illis ex sententia fluerent, nescirent quid esset Deum sequi. Atque [1]) illud Seneca [2]) commemorat fuisse vetus proverbium, quum ad res adversas tolerandas quempiam hortarentur: Deum sequere. Quo scilicet innuebant, tum vere demum iugum Dei subire hominem, quum eius ferulae manum ac tergum praeberet. Quod si aequissimum est ut coelesti patri nos per omnia obsequentes esse approbemus, non est certe detrectandum ut ad reddendam sibi obedientiam modis omnibus nos assuefaciat.

5. Necdum tamen perspicimus quam necessaria sit nobis isthaec obedientia, nisi simul reputamus quanta sit ad excutiendum Dei iugum carnis nostrae lascivia, simul atque mollius aliquantisper atque indulgentius habita est. Idem enim prorsus accidit illi quod equis refractariis, qui si aliquot dies otiosi saginantur, prae ferocitate domari postea nequeunt, nec sessorem recognoscunt, cuius imperio utcunque antea obtemperabant. Atque omnino illud in nobis perpetuum est quod fuisse in populo israelitico conqueritur Deus (Deut. 32, 15), ut pinguefacti et adipe obducti recalcitremus adversus eum qui nos aluit et enutrivit. Debebat quidem nos Dei beneficentia ad reputandam ac deamandam eius bonitatem allicere; sed quando ea est nostra malignitas ut perpetuo eius indulgentia potius corrumpamur, plusquam necessarium est nos aliqua disciplina contineri, ne in talem petulantiam exsultemus. Sic, ne immodica opum abundantia ferociamus, ne honoribus elati superbiamus, ne inflati reliquis vel animae vel corporis vel fortunae bonis insolescamus, Dominus ipse, prout providet expedire, occurrit, et carnis nostrae ferociam crucis remedio subigit ac refraenat. Idque variis modis, quantum scilicet unicuique salubre est. Neque enim aut iisdem morbis peraeque graviter laboramus omnes, aut perinde difficili curatione indigemus. Inde videre est ut alii alio crucis genere exerceantur. Quum autem alios lenius tractet, alios asperioribus remediis purget coelestis medicus, dum vult omnium sanitati consulere, neminem tamen immunem ac intactum praetermittit; quia omnes ad unum novit esse morbidos.

6. Adde quod non modo infirmitatem nostram praevenire, sed praeterita etiam delicta saepe corrigere necesse habet clementissimus pater, ut nos in legitima erga se obedientia contineat. Proinde quoties affligimur, subire protinus in mentem debet anteactae vitae recordatio. Ita procul dubio reperiemus, nos admisisse quod dignum eiusmodi castigatione esset. Neque tamen a peccati agnitione praecipue sumenda est ad patientiam exhortatio. Nam scriptura meliorem longe considerationem suppeditat, quum dicit rebus adversis nos a Domino corripi, ne cum hoc mundo damnemur (1 Cor. 11, 32). Ergo in ipsa quoque tribulationum acerbitate patris nostri clementiam erga nos ac benignitatem recognoscere convenit, quando ne tum quidem desinit salutem nostram promovere. Affligit enim non ut perdat vel perimat, sed potius ut a mundi damnatione liberet. Ea cogitatio nos deducet ad id quod alibi docet scriptura (Prov. 3, 11): fili mi, ne respuas correctionem Domini, neque afficiaris taedio

1) *Sic* 1559 *et* 1561. *Verum et antea et postea scripserunt plures:* Atqui (1654. 1667. *Thol.*). 2) De vita beata c. 15.

quum ab eo argueris; quem enim diligit Deus, corripit, et eum[1]) velut pater filium amplectitur. Ubi ferulam patris agnoscimus, an nostrum non est obedientes potius docilesque filios exhibere, quam contumacia desperatos homines imitari, qui maleficiis indurnerunt? Perdit nos Deus nisi a se delapsos correptione revocat. Ut recte ille dicat (Hebr. 12, 8), nos spurios esse, non filios, si extra disciplinam sumus. Perversissimi ergo sumus si ipsum ferre non possumus dum suam nobis benevolentiam et quam habet de salute nostra curam declarat. Hoc inter incredulos et fideles interesse docet scriptura, quod illi, velut inveteratae recoctaeque nequitiae mancipia, flagellis deteriores modo ac obstinatiores fiunt; hi, ceu filii ingenuitate praediti, ad poenitentiam proficiunt. Eligendum nunc utro in numero esse malis. Sed quoniam de hac re alibi dictum est, contentus breviter attigisse, finem faciam.

7. Porro singularis illa est consolatio, ubi pro iustitia persequutionem patimur. Succurrere enim tum debet quanto nos honore dignetur Deus, quod ita nos peculiari militiae suae nota insignit. Persequutionem pati pro iustitia dico, non tantum qui pro evangelii defensione, sed qui pro quolibet iustitiae patrocinio laborant. Sive ergo in asserenda adversus satanae mendacia Dei veritate, sive in suscipienda bonorum atque innocentium contra improborum iniurias tutela, necesse est incurrere in mundi offensiones et odia, unde aut vitae nostrae, aut fortunis, aut honori periculum immineat, ne grave sit nobis aut molestum eatenus impendere nos Deo, aut ne miseros in iis nos putemus, in quibus ipse suo ore nos beatos pronuntiavit (Matth. 5, 10). Paupertas quidem, si in se ipsa aestimetur, miseria est; similiter exsilium, contemptus, carcer, ignominia; mors denique ipsa extremum est omnium calamitatum. Verum ubi aspirat favor Dei nostri, nihil est istorum quod non in felicitatem nobis cedat. Contenti ergo potius simus Christi testimonio quam falsa carnis aestimatione. Ita fiet ut apostolorum exemplo gaudeamus (Act. 5, 41), quoties nos reputabit dignos qui pro suo nomine contumeliam patiamur. Quid enim? si innocentes ac nobis bene conscii impiorum scelere exuimur facultatibus, ad inopiam quidem redigimur apud homines; sed verae[2]) apud Deum *in coelis* divitiae ita nobis accrescunt; si penatibus nostris extrudimur, eo interius recipimur in Dei familiam; si vexamur et contemnimur,[3]) eo firmiores agimus in Christo radices; si probris ac ignominia notamur, eo ampliore loco sumus in regno Dei; si trucidamur, ita nobis ingressus patefit ad beatam vitam. Pudeat nos minoris aestimare, quibus tantum pretium Dominus statuit, quam umbratiles et evanidas vitae praesentis illecebras.

8. Quum ergo his et similibus monitis abunde soletur scriptura quas pro iustitiae defensione sustinemus vel ignominias vel calamitates, nimis ingrati sumus nisi libenter atque hilariter eas e manu Domini suscipimus. Praesertim quum sit haec crucis species fidelium maxime propria, qua vult Christus in nobis glorificari, quemadmodum et Petrus docet (1 Petr. 4, 11). *Quia vero ingenuis naturis acerbius est contumeliam quam centum mortes pati, nominatim admonet Paulus non modo persequutiones nos manere, sed etiam probra, quia speramus in Deum vivum* (1 Tim. 4, 10). *Sicut alibi suo exemplo ambulare nos iubet per infamiam et bonam famam* (2 Cor. 6, 8). Neque vero ea requiritur a nobis hilaritas, quae omnem acerbitatis dolorisque sensum tollat. Alioqui nulla in cruce esset sanctorum patientia, nisi et dolore torquerentur et angerentur molestia. Si nulla esset in egestate asperitas, nullus in morbis cruciatus, nulla in ignominia punctio, nullus in morte horror, cuius foret vel fortitudinis vel moderationis, ea susque deque habere? *At* quum unumquodque ipsorum ingenita sibi amaritudine nostros omnium animos naturaliter mordeat, in eo se profert fidelis hominis fortitudo, si eiusmodi amaritudinis sensu tentatus, utcunque graviter laboret, fortiter tamen obsistendo eluctatur. In eo se exserit patientia, si acriter exstimulatus timore tamen Dei refraenatur, ne in aliquam intemperiem erumpat; in eo elucet alacritas, si tristitia et moerore vulneratus in spirituali Dei consolatione acquiescit.

9. Hunc conflictum, quem adversus naturalem doloris sensum sustinent fideles, dum patientiae ac moderationi student, eleganter descripsit Paulus his verbis (2 Cor. 4, 8): in omnibus premimur, at non anxii reddimur; laboramus, at non destituimur; persequutionem patimur, at in ea non deserimur; deiicimur, at non perimus. Vides ut patienter ferre crucem non sit prorsus obstupescere et omni doloris sensu privari, quemadmodum Stoici magnanimum hominem stulte olim descripserunt, qui exuta humanitate, rebus adversis perinde ac prosperis, tristibus perinde ac laetis afficeretur; imo qui instar lapidis nulla re afficeretur. Et quid ista sublimi sapientia profecerunt? nempe simulacrum patientiae depinxerunt, quod neque repertum est unquam inter homines, neque exstare potest. Quin potius, dum nimis exactam ac praecisam patientiam habere volunt, eius vim sustulerunt e vita humana. Nunc quoque sunt inter Christianos novi Stoici, quibus non modo gemere ac flere, sed tristari quoque et sollicitum esse vitiosum est. Atque haec quidem paradoxa fere ab

1) *Cf. T. I. p.* 1139. 2) *Sic omnino legendum cum antiquioribus libris. Ex ed. a.* 1553 *in recentiores (etiam* 1559 *et* 1561) *manavit adverbium* vere (*cum accentu*). 3) *Cf. T. I. p.* 1140.

otiosis hominibus procedunt, qui speculando magis quam agendo se exercentes nihil quam talia paradoxa parere nobis queunt. At nihil nobis cum ferrea ista philosophia, quam magister ac dominus noster non verbo tantum, sed exemplo etiam suo damnavit. Nam et suis et aliorum malis ingemuit et illacrymavit, nec aliter discipulos suos instituit. Mundus, inquit, gaudebit; vos autem lugebitis ac flebitis (Ioann. 16, 20). Ac, ne quis vitio id verteret, proposito edicto beatos pronuntiavit qui lugent (Matth. 5, 4). Nec mirum. Nam si improbantur omnes lacrymae, quid de Domino ipso iudicabimus, cuius e corpore sanguineae lacrymae distillarunt (Luc. 22, 44)? Si quaelibet formido infidelitatis notatur, quo loco habebimus horrorem illum quo non leviter consternatum fuisse legimus? si omnis tristitia displicet, quomodo placebit quod animam suam fatetur esse tristem usque ad mortem (Matth. 26, 38)?

10. Haec eo dicere volui ut pios animos a desperatione revocarem, ne studio patientiae ideo protinus renuntient, quod naturalem doloris affectum exuere non possunt. Quod necesse est evenire iis qui ex patientia stuporem, ex homine forti et constanti stipitem faciunt. Sanctis enim tolerantiae laudem defert scriptura, dum ita malorum duritia affictantur ut non frangantur nec concidant; ita amaritudine punguntur, ut simul perfundantur spirituali gaudio; ita premuntur anxietate, ut Dei consolatione exhilarati respirent. Interim versatur in eorum cordibus illa repugnantia, quod naturae sensus, quae sibi sentit adversa, refugit atque horret; pietatis autem affectus ad obedientiam divinae voluntatis etiam per has difficultates contendit. Hanc repugnantiam expressit Dominus quum ita loqueretur Petro (Ioann. 21, 18): quum esses iunior, cingebas te et ambulabas quo libebat; quum autem senueris, praecinget te alius, et ducet quo non *voles*. Non est sane verisimile, Petrum, quum necesse esset glorificare Deum per mortem, invitum ac restitantem eo tractum esse; alioqui parum haberet laudis eius martyrium. Verum utcunque cordis summa alacritate divinae ordinationi pareret, quia tamen humanitatem non exuerat, duplici voluntate distringebatur. Nam dum cruentam illam mortem quam erat obiturus, per se reputabat, eius horrore perculsus, libenter effugisset. Rursum dum succurrebat Dei imperio se ad eam vocari, evicto ac proculcato timore, libenter atque adeo hilariter eam subibat. Hoc ergo studendum est, si Christi discipuli esse volumus, ut tanta Dei observantia atque obedientia imbuantur animi nostri, quae contrarias omnes affectiones domare ac subiugare eius ordinationi queat. Ita fiet ut, quocunque vexemur crucis genere, in summis etiam animi angustiis patientiam constanter retineamus. Res enim ipsae adversae habebunt suam asperitatem qua mordeamur. Sic morbo afflicti et ingemiscemus, et inquietabimur et sanitatem expetemus; sic egestate pressi, sollicitudinis et tristitiae aculeis perstringemur; sic ignominiae, contemptus, iniuriae dolore feriemur; sic in funeribus nostrorum debitas naturae lacrymas exsolvemus. Sed haec semper erit clausula: atqui Dominus ita voluit, ergo eius voluntatem sequamur. Imo inter ipsas doloris punctiones, inter gemitus et lacrymas, necesse est interveniat haec cogitatio, quae animum ad ea ipsa quorum causa sic afficitur, alacriter ferenda inclinet.

11. Quoniam autem praecipuam crucis tolerandae rationem a divinae voluntatis consideratione sumpsimus, paucis definiendum est quid inter philosophicam ac christianam patientiam intersit. Equidem paucissimi ex philosophis eo rationis conscenderunt ut manu Dei nos exerceri per afflictiones intelligerent, et Deo hac in parte obtemperandum censerent. Sed illi quoque ipsi non aliam afferunt rationem, nisi quia ita necesse sit. Quid autem istud est dicere nisi cedendum esse Deo, quia frustra contendas obluctari? Nam si Deo tantum paremus quia necesse est, si evadere liceat, parere desinemus. Scriptura autem longe aliud in voluntate Dei considerare iubet, nempe iustitiam primum et aequitatem, deinde salutis nostrae curam. Huiusmodi ergo ad patientiam sunt christianae exhortationes. Sive paupertas, sive exsilium, sive carcer, sive contumelia, sive morbus, sive orbitas, seu quid aliud simile nos cruciat, cogitandum nihil istorum accidere nisi nutu ac providentia Dei; porro ipsum nihil nisi iustissimo ordine agere. Quid enim? Annon innumera ac quotidiana nostra delicta promerentur severius ac gravioribus ferulis castigari, quam quae nobis ab eius clementia infliguntur? Annon aequissimum est carnem nostram domari, et veluti iugo assuefieri, ne libidinose pro suo ingenio ferociat? Annon digna est iustitia et veritas Dei cuius causa laboremus? Quod si indubia Dei aequitas in afflictionibus apparet, non possumus sine iniquitate vel obmurmurare vel obluctari. Non audimus iam illam frigidam cantionem: cedendum quia necesse est; sed vividam ac plenam efficaciae praeceptionem: obtemperandum, quia resistere nefas est; patienter ferendum, quoniam impatientia sit adversus Dei iustitiam contumacia. Iam vero quia illud demum amabile nobis est quod saluti ac bono esse nobis agnoscimus, hac etiam parte consolatur nos optimus pater, dum asserit, se eo ipso quod nos cruce affligit, saluti nostrae consulere. Quod si salutares nobis tribulationes esse constat, cur non grato placidoque animo eas susciperemus? Quare eas patienter ferendo non succumbimus necessitati, sed bono nostro acquiescimus. Istae, inquam, cogitationes faciunt, ut quantum animi nostri contrahuntur

in cruce, naturali acerbitatis sensu, tantum spirituali laetitia diffundantur. Unde et gratiarum actio sequitur, quae nulla sine gaudio esse potest. Quod si laus Domini, et gratiarum actio non nisi ab hilari laetoque pectore emanare potest, nihil autem est quod eam interpellare in nobis debeat, hinc apparet quam necessarium sit, crucis amaritudinem spirituali gaudio temperari.

CAPUT IX. [1])

De meditatione futurae vitae.

1. Quocunque autem tribulationis genere premamur, respiciendus semper est hic finis, ut assuescamus ad praesentis vitae contemptum, indeque ad futurae meditationem excitemur. Quoniam enim optime novit Deus quantopere in belluinum mundi huius amorem simus natura inclinati, aptissimam rationem adhibet ad nos retrahendos et torporem excutiendum, ne nimis tenaciter in eo amore inhaerescamus. Nemo quidem est nostrum, qui non videri cupiat ad coelestem immortalitatem toto vitae curriculo aspirare et eniti. Pudet enim nos nulla re antecellere brutas pecudes: quarum conditio nihilo nostra inferior futura esset, nisi spes aeternitatis post mortem nobis supersit. Verum si consilia, studia, facta cuiusque examines, nihil aliud illic videbis quam terram. Inde autem stupiditas, quod mens nostra fulgore inani opum, potentiae, honorum, perstricta hebetatur, ne longius cernat. Cor etiam avaritia, ambitione, libidine occupatum degravatur, ne altius assurgat. Denique tota anima carnis illecebris irretita, felicitatem in terra suam quaerit. Huic malo ut occurrat Dominus, assiduis miseriarum documentis suos de praesentis vitae vanitate edocet. Ergo, ne altam sibi et securam pacem in ea promittant, vel bellis, vel tumultibus, vel latrociniis, vel aliis iniuriis inquietari saepe infestarique permittit. Ne aviditate nimia fluxis et caducis divitiis inhient, aut in iis quas possident acquiescant, nunc exsilio, nunc sterilitate terrae, nunc incendio, nunc aliis modis ad inopiam eos redigit, aut certe in mediocritate continet. Ne nimium placide in bonis coniugii delicientur, aut uxorum improbitate vexari facit, aut mala progenie ipsos humiliat, aut orbitate affligit. Quod si in his omnibus indulgentior illis est, ne tamen vel stulta gloria intumescant, vel confidentia exsultent, morbis et periculis ob oculos illis ponit quam instabilia sint ac evanida quaecunque mortalitati obnoxia sunt bona. Tum ergo demum rite proficimus crucis disciplina, ubi discimus hanc vitam, quum in se aestimatur, inquietam, turbulentam, innumeris modis miseram, nulla ex parte plane beatam esse; omnia quae aestimantur eius bona, incerta, fluida, vana, multisque admixtis malis vitiata esse; atque ex eo simul constituimus, nihil hic quaerendum aut sperandum quam certamen; attollendos in coelum oculos, ubi de corona cogitamus. Sic enim habendum est, nunquam serio ad futurae vitae desiderium ac meditationem erigi animum, nisi praesentis contemptu ante imbutus fuerit.

2. Siquidem inter ista duo nihil medium est: aut vilescat nobis terra oportet, aut intemperato amore sui vinctos nos detineat. Proinde, si qua aeternitatis cura est, huc diligenter incumbendum ut malis istis compedibus nos explicemus. Porro, quoniam plurimas blanditias habet praesens vita quibus nos pelliciat, multam amoenitatis, gratiae, suavitatis speciem qua nos demulceat, magnopere nostra refert identidem nos avocari, ne talibus lenociniis fascinemur. Quid enim, obsecro, fieret si perpetuo bonorum ac felicitatis concursu hic frueremur, quum assiduis malorum stimulis non possimus satis expergefieri ad reputandam eius miseriam? Vitam humanam fumi vel umbrae instar esse, non modo eruditis notum est, sed vulgus quoque hominum proverbium nullum magis tritum habet. Et quia rem esse videbant in primis cognitu utilem, multis insignibus sententiis commendarunt. Verum nulla fere res est quam vel negligentius expendamus vel minus meminerimus. Omnia enim molimur perinde atque immortalitatem nobis in terra constituentes. Si effertur funus aliquod, vel inter sepulcra ambulamus, quia tunc oculis obversatur mortis simulacrum, egregie, fateor, de vitae huius vanitate philosophamur. Quanquam ne id quidem facimus perpetuo: plerumque enim nihil nos afficiunt ista omnia. Verum ubi accidit, momentanea est philosophia, quae simul atque terga vertimus, evanescit, ac ne minimum quidem post se recordationis vestigium relinquit, *denique non aliter effluit atque theatralis plausus in iucundo aliquo spectaculo.* Neque enim mortis tantum, sed mortalitatis quoque ipsius obliti, ac si nullus unquam de ea rumor ad nos pervenisset, in supinam terrenae immortalitatis securitatem revolvimur. Si quis interim proverbium occinat, hominem animal esse **ἐφήμερον**, fatemur id quidem, sed adeo nulla attentione, ut perpetuitatis cogitatio nihilominus animis insideat. Quis ergo neget, nobis omnibus summum operae pretium esse, non dico verbis admoneri, sed quibuscunque fieri potest experimentis convinci de misera terrestris vitae conditione: quando vix convicti etiam desinimus prava stultaque eius admiratione obstupescere, ac si ultimam bonorum metam in se contineret?

1) *Olim Cap. XXI.* §. 26—31.

Quod si necesse habet Deus nos erudire, nostri vicissim officii est auscultare vocanti, et torporem nostrum vellicanti, ut contempto mundo ad futurae vitae meditationem toto pectore contendamus.

3. Sed enim ad talem praesentis vitae contemptum sese assuefaciant fideles, qui neque eius odium generet, nec adversus Deum ingratitudinem. Siquidem haec vita, utcunque infinitis miseriis referta sit, censetur tamen merito inter non aspernandas Dei benedictiones. Quare si nihil in ea re recognoscimus divini beneficii, rei iam sumus non parvae in Deum ipsum ingratitudinis. Praesertim vero fidelibus testimonium esse debet divinae benevolentiae; quando ad salutem eorum promovendam tota est destinata. Prius enim quam aeternae gloriae haereditatem nobis palam exhibeat, minoribus documentis se nobis patrem vult declarare. Ea sunt quae quotidie ab ipso nobis conferuntur bona. Quum ergo nobis serviat vita haec ad intelligendam Dei bonitatem, fastidiemusne eam quasi nullam boni micam in se haberet? Hunc igitur sensum atque affectum induere nos oportet, ut ipsam reponamus inter minime respuenda divinae benignitatis dona. Nam si deessent scripturae testimonia, quae plurima sunt et clarissima, ipsa quoque natura nos hortatur ad reddendam Domino gratiarum actionem, quod in eius lucem nos protulit, quod usuram nobis concedit, quod omnia ad eam conservandam necessaria praesidia largitur. Et multo illa maior est ratio, si reputamus in ea nos ad gloriam regni coelestis quodammodo praeparari. Sic enim Dominus ordinavit, ut qui olim coronandi sunt in coelo, certamina prius in terris obeant, ne triumphent nisi superatis belli difficultatibus et parta victoria. Deinde altera: quod variis beneficiis divinae benignitatis suavitatem delibare in ea incipimus; quo spes ac desiderium nostrum acuatur ad plenam eius revelationem expetendam. Ubi constitutum illud fuerit, divinae clementiae munus esse quod terrenam vitam vivimus, cuius gratia ut sumus illi obligati, ita memores gratosque esse oportere, tum opportune descendemus ad considerandam miserrimam eius conditionem; quo scilicet extricemur a nimia eius cupiditate, ad quam, ut dictum est, ultro natura propendemus.

4. Porro, quidquid detrahitur pravo eius amori, debet melioris vitae desiderio accedere. Fateor sane verissime sensisse eos quibus visum est optimum, non nasci; proximum, quam citissime aboleri; siquidem Dei lumine et vera religione destituti quid in ea cernere poterant non infaustum ac tetrum? Nec sine ratione illi, qui natales suorum moerore ac lacrymis, funera solenni gaudio prosequebantur. Sed id faciebant sine profectu, quia recta fidei doctrina orbati, non videbant quomodo piis in bonum cedat, quod per se nec beatum nec desiderabile est. Itaque iudicium suum desperatione terminabant. Hic ergo sit scopus fidelium in aestimanda mortali vita, ut dum intelligunt nihil per se quam miseriam esse, eo alacriores et magis expediti totos se ad futurae illius et aeternae meditationem conferant. Ubi ad eam comparationem ventum est, tum vero illa non modo secure negligi potest, sed prae hac penitus contemnenda est ac fastidienda. Nam si coelum patria est, quid aliud terra quam exsilium? Si migratio e mundo est in vitam ingressus, quid aliud mundus quam sepulcrum? in ipso manere, quid aliud quam in morte demersum esse? Si liberari a corpore, est asseri in solidam libertatem, quid aliud est corpus quam carcer? Si Dei praesentia frui suprema felicitatis summa est, nonne ea carere miserum? Atqui, donec e mundo evaserimus, peregrinamur a Domino (2 Cor. 5, 6). Ergo, si cum coelesti vita terrena comparetur, non dubium quin facile et contemnenda et proculcanda sit. Odio certe habenda nunquam est, nisi quatenus nos peccato tenet obnoxios; quanquam ne illud quidem odium proprie in ipsam convertendum est. Utcunque sit, nos tamen ita eius vel taedio vel odio affici decet, ut finem eius desiderantes, parati quoque simus ad arbitrium Domini in ea manere, quo scilicet taedium nostrum sit procul ab omni murmure et impatientia. Est enim instar stationis, in qua nos Dominus collocavit, tamdiu nobis conservanda quoad ille revocarit. Deflet quidem sortem suam Paulus (Rom. 7, 24), quod voto suo diutius corporis vinculis alligatus teneatur, et suspirat ardenti redemptionis desiderio; nihilominus, ut Dei imperio pareat, paratum se ad utrumque profitebatur (Phil. 1, 23); quia se id Deo debere agnoscit ut nomen eius vel per mortem vel [1]) vitam glorificet. Ipsius autem est statuere quid maxime ad gloriam suam expediat. Itaque si Domino vivere ac mori nos decet, eius arbitrio relinquamus mortis vitaeque nostrae terminum; sed ita, ut et illius studio flagremus, et in meditatione simus assidui; hanc vero, prae futura immortalitate contemnamus, et ob peccati servitutem ei renuntiare, quoties Domino placuerit, optemus.

5. Hoc vero portenti simile, quod pro illo mortis desiderio, tanta eius formidine tenentur multi, qui se christianos esse iactant, ut ad quamlibet eius mentionem contremiscant, velut rei penitus ominosae et infaustae. Equidem non est mirum si naturalis sensus in nobis exhorrescat, audita nostri dissolutione. At istud nullo modo ferendum, non esse in pectore christiano pietatis lumen, quod maiori consolatione qualemcunque illum timorem superet ac supprimat. Nam si cogitemus, hoc in-

1) *Voc.* per *omittunt omnes, inde a* 1559. *Eaedem omnes scribunt* agnoscit . . . . glorificet, *servato* profitebatur.

stabile, vitiosum, corruptibile, caducum, emarcidum, putre corporis nostri tabernaculum ideo dissolvi, ut in firmam, perfectam, incorruptibilem, coelestem denique gloriam mox instauretur: an non ardenter fides expetere coget quod natura reformidat? Si cogitemus per mortem ab exsilio nos revocari, ut patriam, et coelestem patriam incolamus, an nihil inde solatii consequemur? At nihil est quod non permanere appetat. Fateor sane, atque ideo ad futuram immortalitatem respiciendum nobis contendo, ubi stata conditio obtingat, quae in terra nusquam apparet. *Optime enim Paulus* (2 Cor. 5, 2) *fideles alacriter ad mortem pergere docet, non quia velint exui, sed quia superindui cupiant.* An vero bruta animalia, atque adeo inanimae ipsae creaturae usque ad ligna et lapides, praesentis suae vanitatis sibi consciae, in ultimum resurrectionis diem intentae erunt, ut cum filiis Dei a vanitate eximantur (Rom. 8, 19), nos et ingenii luce praediti, et supra ingenium, Dei spiritu illuminati, quum de essentia nostra agitur, non attollemus animos ultra hanc terrae putredinem? Verum non est huius instituti aut loci contra tantam hanc perversitatem agere. Et iam initio professus sum me locorum communium fusiorem tractationem hic minime velle suscipere. Ego huiusmodi timidulis animis suaderem ut Cypriani libellum de mortalitate legerent, nisi digni essent qui ad philosophos ablegarentur, ut inspecto, quem illi prae se ferunt, mortis contemptu, erubescere incipiant. Hoc tamen habeamus constitutum, neminem bene in Christi schola profecisse, nisi qui et mortis et ultimae resurrectionis diem cum gaudio exspectet. Nam et hac nota fideles universos describit Paulus (Tit. 2, 13), et scripturae familiare est quoties solidae laetitiae argumentum proponere vult, eo nos revocare. Exsultate, inquit Dominus (Luc. 21, 28), et levate capita vestra; appropinquat enim redemptio vestra. An rationabile, quaeso, est ut quod ille tantum valere voluit ad exsultationem et alacritatem in nobis excitandam, nihil quam tristitiam ac consternationem pariat? Si ita est, quid adhuc eo quasi magistro gloriamur? Saniorem ergo mentem concipiamus; atque, ut repugnet caeca et stupida carnis cupiditas, non dubitemus adventum Domini non votis modo, sed gemitu etiam ac suspiriis, velut rem omnium faustissimam, expetere. Adveniet enim nobis redemptor, qui ab hoc immenso malorum et miseriarum omnium gurgite extractos in beatam illam vitae et gloriae suae haereditatem inducat.

6. Sic est sane: totam fidelium nationem, quamdiu terram inhabitant, oportet esse tanquam oves mactationi destinatas, quo Christo capiti suo conformentur (Rom. 8, 36). Deploratissimi ergo essent, nisi, in coelum mente erecta, superarent quidquid in mundo est, et praesentem rerum faciem traiicerent. Contra, ubi semel caput supra omnia terrena extulerint, etiamsi videant florentes impiorum opes et honores, si alta pace frui, si rerum omnium splendore ac luxu superbire, si deliciis omnibus affluere cernant, si praeterea eorum improbitate pulsentur, si contumelias ab eorum fastu sustineant, si avaritia expilentur, si alia quavis libidine vexentur: non difficulter se in talibus quoque malis sustinebunt. Erit enim sub oculis dies ille, quo Dominus in regni sui quietem fideles suos recipiet, absterget ab eorum oculis omnem lacrymam, stola gloriae et laetitiae ipsos induet, deliciarum suarum inenarrabili suavitate pascet, in suae altitudinis societatem evehet, denique felicitatis suae participatione dignabitur (Ies. 25, 8; Apoc. 7, 17). Impios vero illos, qui in terra floruerint, in extremam ignominiam proiiciet; eorum delicias cruciatibus, risum et laetitiam fletu stridoreque dentium permutabit, pacem diro conscientiae tormento inquietabit, mollitiem plectet igne inexstincto; piis etiam, quorum patientia abusi fuerint, eorum capita subiiciet. *Haec enim est iustitia, teste Paulo* (2 Thess. 1, 6), *dare miseris et iniuste afflictis relaxationem, reddere vero afflictionem improbis qui pios affligunt, quum revelabitur Dominus Iesus e coelo.* Haec profecto unica est nostra consolatio: quae si auferatur, aut necesse erit despondere animum, aut vanis mundi solatiis in exitium nostrum deliniri. Siquidem et propheta (Psal. 73, 2) sibi vacillasse pedes confitetur, dum in praesenti impiorum prosperitate reputanda nimium immoratur, neque potuisse aliter consistere quam dum sanctuarium Dei ingressus, ad novissimum piorum ac malorum finem convertit oculos. Ut uno verbo concludam, tunc demum in pectoribus fidelium triumphat crux Christi de diabolo, carne, peccato et impiis, si oculi in resurrectionis potentiam convertuntur.

CAPUT X. [1]

Quomodo utendum praesenti vita eiusque adiumentis.

1. Talibus rudimentis probe nos simul instituit scriptura, quis rectus sit bonorum terrestrium usus: res in componenda vitae ratione minime negligenda. Nam si vivendum est, utendum quoque necessariis vitae adminiculis. Nec fugere ea quoque possumus quae videntur oblectationi magis quam necessitati inservire. Modum ergo tenere oportet,

---

1) *Fuerat haec* 1539—1554 *clausula operis Cap. XXI.* §. 32—37.

ut pura conscientia sive ad necessitatem sive ad oblectamentum utamur. Eum Dominus verbo suo praescribit, quum docet, vitam praesentem quandam peregrinationem suis esse, qua in coeleste regnum contendunt. Si per terram transeundum est duntaxat, non dubium quin eatenus utendum sit eius bonis, ut cursum nostrum iuvent potius quam morentur. *Ideo non abs re suadet Paulus, hoc mundo ita utendum esse quasi non utamur* (1 Cor. 7, 30); *eodem animo emendas esse possessiones quo venduntur.* Verum quia lubricus est hic locus, et utramque in partem proclivis ad lapsum, studeamus pedem figere ubi tuto stare liceat. Fuerunt enim nonnulli, boni et sancti alioqui homines, qui quum viderent intemperiem ac luxuriam effraeni libidine perpetuo evagari nisi severius coerceatur, corrigere autem tam perniciosum malum cuperent, quae una illis occurrebat ratio, corporeis bonis uti homini permiserunt, quatenus necessitatis interesset. Pium quidem consilium; sed impendio austeriores fuerunt. Nam (quod est valde periculosum) arctiores laqueos induerunt conscientiis, quam quibus verbo Domini stringerentur. *Necessitas porro illis est, ab omnibus abstinere quibus carere possis. Ita secundum eos vix ad panem cibarium et aquam addere quidquam liceret. Aliorum maior austeritas, qualis refertur de Cratete Thebano, qui opes suas in mare proiecit, quia nisi perirent, perditum se ab illis iri putabat.* Multi autem hodie, dum praetextum quaerunt, quo in rerum externarum usu carnis intemperies excusetur, et interim lascivienti viam sternere volunt, pro confesso assumunt, quod minime illis concedo, nulla modificatione restringendam esse hanc libertatem, sed permittendum cuiusque conscientiae ut usurpet quantum sibi licere videat. Equidem fateor, nec debere nec posse conscientias statis praecisisque legum formulis hic alligari; sed quum scriptura generales legitimi usus tradat regulas, secundum illas certe limitandus nobis est.

2. Sit hoc principium: usum donorum Dei non aberrare, quum in eum finem refertur in quem illa nobis autor ipse creavit ac destinavit; siquidem in bonum nostrum creavit, non perniciem.[1]) Quamobrem nemo iter rectius tenebit, quam qui diligenter finem hunc intuebitur. Iam si reputemus quem in finem alimenta creaverit, reperiemus non necessitati modo, sed oblectamento quoque ac hilaritati voluisse consulere. Sic in vestibus, praeter necessitatem, finis ei fuit decorum et honestas. In herbis, arboribus et frugibus, praeter usus varios, aspectus gratia et iucunditas odoris. Nisi enim id verum esset, non recenseret propheta inter beneficia Dei, quod vinum laetificat cor hominis, quod oleum splendidam eius faciem reddit (Psal. 104, 15). Non commemorarent passim scripturae, ad commendandam eius benignitatem, ipsum eiusmodi omnia dedisse hominibus. Et ipsae naturales rerum dotes satis demonstrant quorsum et quatenus frui liceat. An vero tantam floribus pulchritudinem indiderit Dominus, quae ultro in oculos incurreret, tantam odoris suavitatem, quae in olfactum influeret, et nefas erit vel illos pulchritudine, vel hunc odoris gratia affici? Quid? annon colores sic distinxit ut alios aliis faceret gratiores? Quid? annon auro et argento, ebori ac marmori gratiam attribuit, qua prae aliis aut metallis aut lapidibus pretiosa redderentur? Denique annon res multas, citra necessarium usum, commendabiles nobis reddidit?

3. Facessat ergo inhumana illa philosophia, quae dum nullum nisi necessarium usum concedit ex creaturis, non tantum maligne nos privat licito beneficentiae divinae fructu, sed obtinere non potest, nisi hominem cunctis sensibus spoliatum in stipitem redegerit. Sed non minus diligenter altera ex parte occurrendum est carnis libidini: quae nisi in ordinem cogitur, sine modo exundat, et habet, ut dixi, suos suffragatores, qui sub praetextu concessae libertatis, nihil non illi permittunt. Primo fraenum illi unum iniicitur, si statuatur, ideo condita nobis esse omnia ut cognoscamus autorem, ac eius indulgentiam erga nos gratiarum actione prosequamur. Ubi gratiarum actio, si te epulis aut vino ita ingurgites ut vel obstupescas, vel inutilis reddaris ad pietatis tuaeque vocationis officia? Ubi Dei recognitio, si caro ex nimia abundantia in foedam libidinem ebulliens, mentem impuritate sua inficit, ne quid recti aut honesti cernas? Ubi in vestibus gratitudo erga Deum, si sumptuoso earum ornatu et nos admiremur, et alios fastidiamus? si elegantia et nitore ad impudicitiam nos comparemus? Ubi recognitio Dei, si in earum splendorem defixae sint mentes? *Nam totos suos sensus multi sic deliciis addicunt, ut mens obruta iaceat; multi marmore, auro, picturis ita delectantur ut marmorei fiant, vertantur quasi in metalla, similes sint pictis figuris. Nidor culinae vel odorum suavitas alios obstupefacit, ne quid spirituale olfaciant.* Id quoque ipsum in reliquis videre est. Quamobrem constat, hic iam abutendi licentiam aliquantum cohiberi, *et confirmari illam Pauli regulam* (Rom. 13, 14), *ne carnis curam agamus ad eius concupiscentias, quibus si nimium conceditur, sine modo vel temperie ebulliunt.*

4. Sed nulla certior aut expeditior via est quam quae nobis fit a praesentis vitae contemptu et coelestis immortalitatis meditatione. Inde enim consequuntur duae regulae, ut qui utuntur hoc mundo, perinde affecti sint, ac si non uterentur;

1) *Edd. recentt. inde ab a.* 1592 *emendant:* in perniciem (*exc. Thol. prior.*).

qui uxores ducunt, ac si non ducerent; qui emunt, ac si non emerent, quemadmodum Paulus praecipit (1 Cor. 7, 30 seqq.). Deinde ut non minus placide ac patienter penuriam, quam moderate abundantiam ferre noverint. Qui praescribit utendum hoc mundo tanquam non utaris, non modo in cibo et potu gulae intemperiem, in mensis, aedificiis, vestibus nimiam mollitiem, ambitionem, superbiam, fastum, morositatem exscindit, sed omnem curam atque affectionem, quae te vel abducat vel impediat a coelestis vitae cogitatione et excolendae animae studio. Atqui vere illud olim a Catone dictum est: cultus magnam curam, magnam virtutis esse incuriam; et veteri proverbio usurpatum: eos qui multum in corporis cura occupantur, fere animae esse negligentes. Ergo, ut ad certam formulam non exigenda sit fidelium in rebus externis libertas, huic tamen certe legi subiecta est, ut quam minimum sibi indulgeant; contra, perpetua animi intentione sibi instent ad rescindendum omnem supervacuae copiae apparatum, nedum coercendam luxuriam, ac diligenter caveant ne ex adiumentis sibi faciant impedimenta.

5. Altera regula erit, ut quibus res angustae sunt ac tenues, patienter carere noverint, ne immodica earum cupiditate sollicitentur. Quam qui tenent, [1]) non mediocriter in schola Domini profecerunt. Quemadmodum vix habere potest, quo se discipulum Christi esse probet, qui non hac in parte aliquatenus saltem profecerit. Nam praeterquam quod rerum terrenarum appetentiam comitantur pleraque alia vitia, qui impatienter fert penuriam, contrarium etiam in abundantia morbum, ut plurimum, prodit. Hoc intelligo, quod qui sordida veste erubescet, pretiosa gloriabitur; qui tenui coenula non contentus lautioris desiderio inquietabitur, intemperanter quoque lautitiis illis abutetur, si contingant; qui privatam humilemque conditionem difficulter feret ac inquieto animo, si ad honores conscendat, a fastu haudquaquam abstinebit. Huc ergo contendant omnes quibus non fictum pietatis studium est, ut discant, apostoli exemplo (Phil. 4, 12), satiari et esurire, abundare et penuriam pati. Habet praeterea scriptura et tertiam regulam, qua rerum terrenarum usum modificat: de qua nonnihil dictum est, quum praecepta caritatis tractaremus. Statuit enim, omnes illas sic esse datas nobis Dei benignitate et in commodum nostrum destinatas, ut sint velut deposita quorum reddenda sit olim ratio. Sic ergo dispensare oportet, ut assidue auribus nostris insonet vox illa: redde rationem villicationis tuae (Luc. 16, 2). Simul occurrat, a quo eiusmodi ratio exigatur, nempe ab eo qui, ut abstinentiam, sobrietatem, frugalitatem, modestiam tantopere commendavit, luxum, superbiam, ostentationem, vanitatem denique exsecratur; cui non alia bonorum dispensatio approbatur, quam quae sit cum caritate coniuncta: qui delicias quaslibet, quae a castitate ac puritate hominis animum abstrahunt, vel mentem caligine hebetant, ore suo iam condemnavit.

6. Postremo est illud notabile, quod Dominus unumquemque nostrum in cunctis vitae actionibus in suam vocationem intueri iubet. Novit enim quanta inquietudine ferveat humanum ingenium, quam desultoria levitate huc atque illuc feratur, quam cupida sit ad res diversas simul amplexandas eius ambitio. Ergo, ne stultitia et temeritate nostra omnia sursum deorsum miscerentur, distinctis vitae generibus sua cuique officia ordinavit. Ac ne quis temere suos fines transsiliret, eiusmodi vivendi genera vocationes appellavit. Suum ergo singulis vivendi genus est quasi statio a Domino attributa, ne temere toto vitae cursu circumagantur. Adeo autem necessaria est ista distinctio, ut actiones omnes nostrae inde coram ipso aestimentur, ac saepe quidem longe aliter quam pro humanae ac philosophicae rationis iudicio. Nullum magis praeclarum facinus habetur, etiam apud philosophos, quam liberare tyrannide patriam. Atqui voce *coelestis arbitri* aperte damnatur, qui privatus manum tyranno intulerit. Verum nolo in recensendis exemplis immorari. Satis est si noverimus vocationem Domini esse in omni re bene agendi principium ac fundamentum; ad quam qui se non referet, nunquam rectam in officiis viam tenebit. Poterit forte interdum nonnihil in speciem laudabile designare; sed illud, qualecunque sit in conspectu hominum, apud Dei thronum respuetur. Deinde in ipsis vitae partibus nulla erit symmetria. Proinde tum optime composita erit tua vita quum ad hunc scopum dirigetur, *quia nec quisquam propria temeritate impulsus plus tentabit quam ferat sua vocatio, quia sciet fas non esse transsilire suas metas. Qui obscurus erit privatam vitam non aegre colet, ne gradum in quo divinitus locatus erit deserat. Rursum haec erit curis, laboribus, molestiis aliisque oneribus non parva levatio, dum quisque sciet Deum in his omnibus sibi esse ducem. Libentius magistratus partes suas obibit, paterfamilias se ad officium astringet, quisque in suo vitae genere incommoda, sollicitudines, taedia, anxietates perferet ac vorabit, ubi persuasi fuerint onus cuique a Deo esse impositum.* Hinc et eximia consolatio nascetur, quod nullum erit tam sordidum ac vile opus, quod (modo tuae vocationi pareas) non coram Deo resplendeat et pretiosissimum habeatur.

1) *Edd. recentiores omnes de proprio penu promunt:* Quam moderationem qui tenent.

CAPUT XI.[1])

De iustificatione fidei, ac primo de ipsa nominis et rei definitione.

1. Iam mihi satis diligenter exposuisse supra videor, quomodo hominibus a lege maledictis unicum recuperandae salutis restet in fide subsidium. Rursum quid fides ipsa sit, et quae in hominem Dei beneficia conferat, et quos in eo fructus edat. Summa autem haec fuit: Christum nobis Dei benignitate datum, fide a nobis apprehendi ac possideri, cuius participatione duplicem potissimum gratiam recipiamus; nempe ut eius innocentia Deo reconciliati pro iudice iam propitium habeamus in coelis patrem; deinde ut eius spiritu sanctificati innocentiam puritatemque vitae meditemur. Ac de regeneratione quidem, quae secunda est gratia, dictum fuit quantum sufficere videbatur. Iustificationis ratio levius ideo attacta est, quoniam ad rem pertinebat intelligere primum, et quam otiosa non sit a bonis operibus fides, qua sola gratuitam iustitiam Dei misericordia obtinemus, et qualia sint sanctorum bona opera, in quibus pars huius quaestionis versatur. Ea ergo nunc penitus discutienda, et ita discutienda ut meminerimus praecipuum esse sustinendae religionis cardinem, quo maiorem attentionem curamque afferamus. Nisi enim primum omnium, quo sis apud Deum loco, et quale de te sit illius iudicium, tenes, ut nullum habes stabiliendae salutis fundamentum, ita nec erigendae in Deum pietatis. Sed necessitas cognoscendi melius ex cognitione ipsa elucescet.

2. Porro ne impingamus in ipso limine (quod fieret, si de re incognita disputationem ingrederemur) primum explicemus quid sibi velint istae loquutiones: hominem coram Deo iustificari, fide iustificari *vel* operibus. Iustificari coram Deo dicitur, qui iudicio Dei et censetur iustus, et acceptus est ob suam iustitiam; siquidem ut Deo abominabilis est iniquitas, ita nec peccator in eius oculis potest invenire gratiam, *quatenus est peccator et quamdiu talis censetur.* Proinde ubicunque peccatum est, illic etiam se profert ira et ultio Dei. Iustificatur autem qui non loco peccatoris, sed iusti habetur, eoque nomine consistit coram Dei tribunali, ubi[2]) peccatores omnes corruunt. Quemadmodum si reus innocens ad tribunal aequi iudicis adducatur, ubi secundum innocentiam eius iudicatum fuerit, iustificatus apud iudicem dicitur, sic apud Deum iustificatur, qui numero peccatorum exemptus Deum habet suae iustitiae testem et assertorem. Iustificari ergo operibus ea ratione dicetur in cuius vita reperietur ea puritas ac sanctitas, quae testimonium iustitiae apud Dei thronum mereatur; seu qui operum suorum integritate respondere et satisfacere illius iudicio queat. Contra iustificabitur ille fide, qui operum iustitia exclusus Christi iustitiam per fidem apprehendit, qua vestitus in Dei conspectu non ut peccator, sed tanquam iustus apparet. Ita nos iustificationem simpliciter interpretamur acceptionem qua nos Deus in gratiam receptos pro iustis habet. Eamque in peccatorum remissione ae iustitiae Christi imputatione positam esse dicimus.

3. In huius rei confirmationem exstant multa et clara scripturae testimonia. Principio, hanc esse propriam et usitatissimam verbi significationem, negari non potest. Sed quia nimis longum esset locos omnes colligere et inter se conferre, satis sit lectores monuisse; per se enim facile observabunt. Paucos tantum producam, ubi haec, de qua loquimur, iustificatio nominatim tractatur. *Primum ubi narrat Lucas plebem Christo*[1]) *audito iustificasse Deum, et ubi pronuntiat Christus sapientiam iustificari a filiis suis* (Luc. 7, 29 et 35), *non significat illic iustitiam conferre, quae manet semper integra apud Deum, quamvis totus mundus eripere conetur, neque hic etiam salutis doctrinam facere iustam, quae per se hoc habet, sed utraque loquutio tantundem valet, ac laudem Deo eiusque doctrinae tribuere quam merentur. Rursum quum Pharisaeis exprobrat Christus* (ibid. 16, 15), *quod se ipsos iustificent, non intelligit acquirere iustitiam recte agendo, sed ambitiose captare iustitiae qua vacui sunt famam. Hunc sensum melius intelligunt hebraicae linguae periti, ubi etiam scelesti vocantur, non modo qui sibi conscii sunt sceleris, sed qui iudicium damnationis subeunt. Neque enim Bersabe,*[2]) *dum se et Solomonem dicit fore scelestos* (1 Reg. 1, 21), *crimen agnoscit, sed probro se et filium expositum iri conqueritur, ut numerentur inter reprobos et damnatos. Ex contextu tamen facile patet, verbum hoc, etiam dum latine legitur, non posse aliter accipi, nempe relative, non autem ut qualitatem aliquam denotet. Quod vero ad causam praesentem attinet,* ubi Paulus ait (Gal. 3, 8) scripturam praevidisse quod ex fide iustificet gentes Deus, quid aliud intelligas quam Deum iustitiam ex fide imputare? Item, quum dicit (Rom. 3, 26) Deum iustificare impium, qui est ex fide Christi, quis sensus esse potest, nisi fidei beneficio a damnatione liberare quam ipsorum impietas merebatur? Apertius etiamnum in conclusione, dum sic exclamat (ibid. 8, 33): quis accusabit elec-

1) *Sequitur praecedentis editionis Cap. X. et extenditur per plura capita nostri libri. Atque hic quidem leguntur quae fuerant* §. 1—14. 2) *Edd. recentt.* (1607—1667) *male:* ut.

1) *Sic omnes.* 2) *Sic libri nostri omnes, etiam Tholuckiani exc. solo Amstel.* 1667 *qui emendat:* Betsabe.

tos Dei? Deus est qui iustificat; quis condemnabit? Christus est qui mortuus est; imo qui resurrexit, et nunc interpellat pro nobis. Perinde enim est ac si diceret: quis accusabit quos Deus absolvit? quis damnabit quos suo patrocinio Christus defendit? Iustificare ergo nihil aliud est, quam eum qui reus agebatur, tanquam approbata innocentia a reatu absolvere. Quum itaque nos Christi intercessione iustificet Deus, non propriae innocentiae approbatione, sed iustitiae imputatione nos absolvit, ut pro iustis in Christo censeamur, qui in nobis non sumus. Sic Actorum 13 (v. 38) in concione Pauli: per hunc vobis annuntiatur remissio peccatorum, et ab omnibus iis a quibus non potuistis iustificari in lege Mosis, omnis qui credit in eum iustificatur. Vides post remissionem peccatorum iustificationem hanc velut interpretationis loco poni; vides aperte pro absolutione sumi; vides operibus legis adimi; vides merum Christi beneficium esse; vides fide percipi; *vides denique interponi satisfactionem, ubi dicit nos a peccatis iustificari per Christum.* Sic quum publicanus (Luc. 18, 14) dicitur iustificatus e templo descendisse, non possumus dicere, aliquo operum merito consequutum esse iustitiam. Hoc ergo dicitur, post impetratam peccatorum veniam, pro iusto esse coram Deo habitum. Iustus ergo fuit non operum approbatione, sed gratuita Dei absolutione. Quare eleganter Ambrosius, [1]) qui peccatorum confessionem vocat iustificationem legitimam.

4. Atque ut omittamus contentionem de voce, rem ipsam si intuemur qualiter nobis describitur, nulla manebit dubitatio. Nam Paulus acceptionis nomine certe iustificationem designat, quum dicit ad Ephesios 1, 5: destinati sumus in adoptionem per Christum, secundum beneplacitum Dei in laudem gloriosae ipsius gratiae, qua nos acceptos vel gratiosos habuit. Id enim ipsum vult quod alibi dicere solet, Deum nos gratuito iustificare (Rom. 3, 24). Quarto autem capite ad Romanos (v. 6), primum appellat iustitiae imputationem; nec eam dubitat in peccatorum remissione collocare. Beatus homo, inquit, a Davide dicitur cui Deus accepto fert vel imputat iustitiam sine operibus; sicut scriptum est: beati quorum remissae sunt iniquitates, etc. Illic sane non de iustificationis parte, sed de ipsa tota disputat. Eius porro definitionem a Davide positam testatur, quum beatos esse pronuntiat quibus datur gratuita peccatorum venia. Unde apparet, iustitiam hanc de qua loquitur, simpliciter reatui opponi. Sed ad hanc rem locus ille est omnium optimus, ubi hanc esse summam docet legationis evangelicae, ut reconciliemur Deo (2 Cor. 5, 18), quia ipse nos per Christum vult in gratiam recipere, non imputando nobis peccata. *Sedulo expendant lectores totum contextum, nam paulo post exegetice addens, Christum, qui peccati expers erat, factum esse pro nobis peccatum, ut modum reconciliationis designet, non aliud haud dubie reconciliandi verbo intelligit quam iustificari. Nec sane quod alibi tradit* (Rom. 5, 19), *staret, obedientia Christi nos constitui iustos, nisi in ipso et extra nos iusti reputamur coram Deo.*

5. *Verum quia Osiander monstrum, nescio quod, essentialis iustitiae invexit, quo etsi noluit abolere gratuitam iustitiam, ea tamen caligine involvit, quae pias mentes obtenebratas serio gratiae Christi sensu privet, antequam ad alia transeo, hoc delirium refellere operae pretium est. Primo haec speculatio merae est ieiunaeque curiositatis. Multa quidem scripturae testimonia accumulat, quibus Christum probet unum esse nobiscum, et nos vicissim cum ipso, quod probatione non indiget; sed quia non observat huius unitatis vinculum, se ipsum illaqueat. Nobis vero omnes eius nodos expedire facile est, qui tenemus, nos cum Christo uniri arcana spiritus eius virtute. Conceperat vir ille quiddam affine Manichaeis, ut essentiam Dei in homines transfundere appeteret. Hinc aliud eius commentum, Adam fuisse formatum ad imaginem Dei, quia iam ante lapsum destinatus est Christus exemplar humanae naturae. Sed quia brevitati studeo, in praesenti causa insistam. Dicit nos unum esse cum Christo. Fatemur: interea negamus misceri Christi essentiam cum nostra. Deinde perperam hoc principium trahi dicimus ad illas eius praestigias: Christum nobis esse iustitiam, quia Deus est aeternus, fons iustitiae, ipsaque Dei iustitia. Ignoscent lectores si nunc tantum attingo, quae ratio docendi in alium locum differri postulat. Quamvis autem excuset se voce iustitiae essentialis non aliud intendere quam ut huic sententiae occurrat, nos propter Christum iustos reputari, dilucide tamen exprimit se non ea iustitia contentum, quae nobis obedientia et sacrificio mortis Christi parta est, fingere nos substantialiter in Deo iustos esse tam essentia, quam qualitate infusa. Haec enim ratio est cur tam vehementer contendat, non solum Christum, sed patrem et spiritum in nobis habitare. Quod etsi verum esse fateor, perverse tamen ab eo torqueri dico. Modum enim habitandi expendere decebat, nempe quod pater et spiritus in Christo sunt; et sicut in ipso habitat plenitudo divinitatis, ita in ipso possidemus totum Deum. Quidquid ergo seorsum de patre et spiritu profert, non alio tendit nisi ut simplices abstrahat a Christo. Deinde substantialem mixtionem ingerit, qua Deus se in nos transfundens quasi partem sui faciat. Nam virtute spiritus sancti fieri ut coalescamus cum Christo, nobisque sit caput, et nos eius membra, fere pro nihilo ducit, nisi eius essentia nobis misceatur. Sed in patre et spiritu apertius, ut dixi, prodit quid sentiat: nempe iustificari nos non sola mediatoris gratia, nec in eius persona iustitiam sim-*

1) In Psal. 118. Serm. 10.

pliciter vel solide nobis offerri, sed nos fieri iustitiae divinae consortes dum essentialiter nobis unitur Deus.

6. *Si tantum diceret, Christum nos iustificando essentiali coniunctione nostrum fieri, nec solum quatenus homo est esse caput nostrum, sed divinae quoque naturae essentiam in nos diffundi, minore noxa deliciis se pasceret, nec forte propter hoc delirium tanta esset excitanda contentio: sed quum principium hoc sit instar sepiae, quae egestione atri turbidique sanguinis multas caudas occultat, nisi velimus scientes et volentes pati nobis iustitiam illam eripi, quae sola de salute gloriandi fiduciam nobis adfert, acriter resistere necesse est. Nam in hac tota disputatione nomen iustitiae et verbum iustificandi ad duas partes extendit, ut iustificari sit non solum reconciliari Deo gratuita venia, sed etiam iustos effici: ut iustitia sit non gratuita imputatio, sed sanctitas et integritas quam Dei essentia in nobis residens inspirat. Deinde fortiter negat, quatenus Christus sacerdos peccata expiando patrem nobis placavit, ipsum esse iustitiam nostram, sed ut est Deus aeternus, et vita. Ut probet illud primum, Deum non tantum ignoscendo, sed regenerando iustificare, quaerit an quos iustificat, relinquat quales erant natura, nihil ex vitiis mutando. Responsio perquam facilis est: sicut non potest discerpi Christus in partes, ita inseparabilia esse haec duo, quae simul coniunctim in ipso percipimus, iustitiam et sanctificationem. Quoscunque ergo in gratiam recipit Deus, simul spiritu adoptionis donat, cuius virtute eos reformat ad suam imaginem. Verum si solis claritas non potest a calore separari, an ideo dicemus luce calefieri terram, calore vero illustrari? Hac similitudine nihil ad rem praesentem magis accommodum. Sol calore suo terram vegetat ac foecundat, radiis suis illustrat et illuminat. Hic mutua est ac individua connexio; transferre tamen quod unius peculiare est ad alterum, ratio ipsa prohibet. In hac duplicis gratiae confusione, quam obtrudit Osiander, similis est absurditas: quia enim re ipsa ad colendam iustitiam renovat Deus, quos pro iustis gratis censet, illud regenerationis donum miscet cum hac gratuita acceptatione, unumque et idem esse contendit. Atqui scriptura utrumque coniungens distincte tamen enumerat, quo multiplex Dei gratia melius nobis pateat. Neque enim supervacuum est illud Pauli (1 Cor. 1, 30), datum fuisse nobis Christum in iustitiam et sanctificationem. Et quoties a salute nobis parta, a paterno amore Dei, a Christi gratia ratiocinatur nos ad sanctitatem et munditiem vocatos esse, aperte indicat aliud esse iustificari quam fieri novas creaturas. Ubi vero ad scripturam ventum est, totidem corrumpit locos quot citat. Ubi Paulus dicit reputari fidem ad iustitiam non operanti, sed credenti in eum qui iustificat impium, exponit iustum efficere. Eadem temeritate depravat totum illud quartum caput ad Romanos; neque dubitat eodem fuco inficere quod nuper citavi: quis accusabit electos Dei? Deus est qui iustificat. Ubi de reatu et absolutione simpliciter agi palam est, ac ex antithesi pendere apostoli sensum. Ergo tam in ratione illa quam in citandis scripturae suffragiis nimium futilis deprehenditur. Nihilo etiam rectius de nomine iustitiae disserit, quod scilicet Abrahae reputata fuerit fides in iustitiam, postquam amplexus Christum (qui Dei iustitia est, et Deus ipse) eximiis virtutibus excelluerat. Unde apparet ex duobus integris ab ipso vitiose fieri unum corruptum. Neque enim iustitia, cuius illic fit mentio, ad totum vocationis cursum pertinet; quin potius testatur spiritus, quamvis eximia esset praestantia virtutum Abrahae, diuque perseverando tandem auxisset, non tamen aliter placuisse Deo, nisi quod gratiam in promissione oblatam fide recepit. Unde sequitur in iustificatione nullum operibus esse locum, sicuti Paulus scite contendit.*

7. *Quod obiicit, vim iustificandi non inesse fidei ex se ipsa, sed quatenus Christum recipit, libenter admitto. Nam si per se, vel intrinseca, ut loquuntur, virtute iustificaret fides, ut est semper debilis et imperfecta, non efficeret hoc nisi ex parte. Sic manca esset iustitia, quae frustulum salutis nobis conferret. Nos quidem nihil tale imaginamur, sed proprie loquendo Deum unum iustificare dicimus; deinde hoc idem transferimus ad Christum, quia datus est nobis in iustitiam; fidem vero quasi vasi conferimus, quia nisi exinaniti ad expetendam Christi gratiam aperto animae ore accedimus, non sumus Christi capaces. Unde colligitur, non detrahere nos Christo vim iustificandi, dum prius eum fide recipi docemus quam illius iustitiam. Neque tamen interea tortuosas huius sophistae figuras admitto, quum dicit fidem esse Christum. Quasi vero olla fictilis sit thesaurus, quod in ea reconditum sit aurum. Neque enim diversa ratio est quin fides, etiamsi nullius per se dignitatis sit vel pretii, nos iustificet, Christum afferendo, sicut olla pecuniis referta hominem locupletat. Inscite ergo fidem, quae instrumentum est duntaxat percipiendae iustitiae, dico misceri cum Christo, qui materialis est causa, tantique beneficii autor simul et minister. Iam expeditus est ille quoque nodus, quomodo intelligi debeat vocabulum fidei, ubi de iustificatione agitur.*

8. *In Christi receptione longius provehitur: nempe verbi externi ministerio verbum internum recipi, quo nos a sacerdotio Christi et mediatoris persona ad externam*[1]) *eius divinitatem traducat. Nos quidem Christum non dividimus, sed eundem, qui in carne sua nos patri reconcilians iustitia donavit, esse aeternum sermonem Dei, nec vero ab eo potuisse aliter impleri mediatoris partes fatemur, et iustitiam nobis acquiri, nisi esset Deus aeternus. Sed hoc Osiandri placitum est, quum Deus et homo sit Christus, respectu divinae naturae, non humanae, factum nobis*

1) *Edd. recc. emendant:* aeternam.

esse iustitiam. Atqui si proprie hoc in divinitatem competit, peculiare non erit Christo, sed commune cum patre et spiritu; quando non alia est unius quam alterius iustitia. Deinde quod naturaliter ab aeterno fuit, non congrueret dici nobis esse factum. Sed ut hoc demus, Deum nobis factum esse iustitiam, qui illud quod interpositum est conveniet factum esse a Deo? Hoc certe peculiare est mediatoris personae: quae etsi in se continet divinam naturam, hic tamen insignitur proprio elogio, quo seorsum a patre et spiritu discernitur. Ridicule vero in verbo uno Ieremiae (Ier. 23, 6 et 33, 16) triumphat, ubi promittit Iehovam fore nostram iustitiam. Atqui nihil inde aliud eliciet nisi Christum, qui nostra est iustitia, esse Deum manifestatum in carne. Alibi retulimus in concione Pauli (Act. 20, 28), Deum sibi acquisiisse ecclesiam suo sanguine. Si quis inde inferat, sanguinem quo expiata sunt peccata esse divinum, et divinae naturae, quis tam foedum errorem ferat? Atqui hoc tam puerili cavillo se omnia adeptum esse putat Osiander, tumet, exsultat, multasque paginas farcit suis ampullis; quum tamen simplex sit et expedita solutio, Iehovam quidem, ubi factus fuerit germen Davidis, fore piorum iustitiam; sed quo sensu, docet Iesaias (53, 11): cognitione sui iustificabit multos iustus servus meus. Notemus patrem loqui; filio attribuere iustificandi partes; causam addere, quod iustus sit; modum vel medium (ut loquuntur) locare in doctrina qua Christus cognoscitur. Nam vocem דעה [1]) passive accipere commodius est. Hinc colligo Christum esse factum iustitiam quando servi speciem induit; secundo nos iustificare quatenus obsequentem se patri praebuit; ac proinde non secundum divinam naturam hoc nobis praestare, sed pro dispensationis sibi iniunctae ratione. Etsi enim solus Deus fons est iustitiae, nec aliter quam eius participatione sumus iusti; quia tamen infelici dissidio ab eius iustitia alienati sumus, necesse est descendere ad hoc inferius remedium, ut nos Christus mortis et resurrectionis suae virtute iustificet.

9. Si obiiciat, opus hoc sua praestantia superare hominis naturam, ideoque non posse nisi divinae naturae adscribi, prius concedo; in hoc secundo dico eum inscite hallucinari. Nam etsi neque sanguine suo animas nostras purgare, neque patrem suo sacrificio placare, neque a reatu absolvere nos poterat Christus, nec denique munus sacerdotis peragere, nisi verus fuisset Deus, quia tanto oneri impar erat carnis facultas, certum tamen est his omnibus perfunctum esse secundum humanam naturam. Quomodo enim iustificati sumus si quaeritur, respondet Paulus, Christi obedientia (Rom. 5, 19). An vero aliter obedivit quam assumpta servi figura? Unde colligimus, in carne eius exhibitam nobis esse iustitiam. Similiter in aliis verbis (quae saepius citare quomodo Osiandrum non pudeat valde miror) non alibi statuit iustitiae fontem quam in carne Christi. Eum qui peccatum non noverat, pro nobis peccatum fecit, ut essemus iustitia Dei in illo. Iustitiam Dei inflatis buccis attollit Osiander, et triumphum canit, quasi evicerit esse spectrum illud suum essentialis iustitiae; quum longe aliud verba sonent, iustos esse nos expiatione per Christum facta. Iustitiam Dei accipi pro ea quae Deo probatur, notum esse debuerat elementariis: sicuti apud Ioannem confertur gloria Dei hominum gloriae (Ioann. 12, 43). Scio interdum vocari Dei iustitiam, cuius est ipse autor, et qua nos donat; sed hoc loco nihil aliud intelligi, quam nos mortis Christi piaculo suffultos apud Dei tribunal stare, sani lectores me tacente agnoscunt. Neque in voce tantum est momenti, modo nobiscum de hoc consentiat Osiander, nos in Christo iustificari, quatenus pro nobis factus est expiatrix victima, quod a divina eius natura abhorret. Qua etiam ratione, ubi iustitiam et salutem quam nobis attulit, obsignare vult Christus, certum eius pignus in carne sua proponit. Vocat quidem se panem vivum; sed modum explicans adiungit, carnem suam esse vere cibum, et sanguinem vere potum. Quae ratio docendi in sacramentis perspicitur: quae etsi fidem nostram ad totum Christum, non dimidium dirigunt, simul tamen iustitiae et salutis materiam in eius carne residere docent. Non quod a se ipso iustificet aut vivificet merus homo, sed quia Deo placuit, quod in se absconditum et incomprehensibile erat, in mediatore palam facere. Unde soleo dicere, Christum esse nobis quasi expositum fontem, unde hauriamus quod alioqui sine fructu lateret in occulta illa et profunda scaturigine, quae in mediatoris persona ad nos emergit. Hoc modo et sensu non infitior Christum, ut est Deus et homo, nos iustificare, commune esse etiam hoc opus patris et spiritus sancti, denique iustitiam, cuius nos consortes facit Christus, aeternam esse Dei aeterni iustitiam, modo firmis et apertis quas citavi rationibus cedat.

10. Porro ne suis cavillis decipiat imperitos, fateor hoc tam incomparabili bono nos privari donec Christus noster fiat. Coniunctio igitur illa capitis et membrorum, habitatio Christi in cordibus nostris, mystica denique unio a nobis in summo gradu statuitur, ut Christus noster factus, donorum quibus praeditus est nos faciat consortes. Non ergo eum extra nos procul speculamur, ut nobis imputetur eius iustitia; sed quia ipsum induimus, et insiti sumus in eius corpus, unum denique nos secum efficere dignatus est, ideo iustitiae societatem nobis cum eo esse gloriamur. Ita refellitur Osiandri calumnia, fidem a nobis censeri iustitiam; quasi Christum spoliemus iure suo, quum dicimus fide nos ad eum vacuos accedere, ut eius

1) Edd. 1559 et 1561 praebent רצה et sic quoque 1569. Tholuckius latine scribit: Daath; nonnulli antiquiores (1576—1585) ad gallicum pronunciandi morem: dagna: caeteri hebraicam veritatem exprimunt.

gratiae locum demus, quo nos ipse solus impleat. Sed Osiander, hac spirituali coniunctione spreta, crassam mixturam Christi cum fidelibus urget; atque ideo Zuinglianos odiose nominat, quicunque non subscribunt fanatico errori de essentiali iustitia, quia non sentiant Christum in coena substantialiter comedi. Mihi vero probrum hoc audire ab homine superbo suisque praestigiis dedito summa gloria est. Quanquam non me solum, sed quos modeste venerari debuerat scriptores orbi satis cognitos perstringit. Mea vero nihil refert, qui privatam causam non ago, quo sincerius hanc causam ago, qui liber sum ab omni pravo affectu. Quod ergo essentialem iustitiam et essentialem in nobis Christi habitationem tam importune exigit, huc spectat, primum ut crassa mixtura se Deus in nos transfundat, sicuti in coena carnalis manducatio ab ipso fingitur, deinde ut iustitiam suam nobis inspiret, qua realiter simus cum ipso iusti; quandoquidem secundum ipsum iustitia haec tam est Deus ipse quam probitas, vel sanctitas, vel integritas Dei. Non multum operae impendam diluendis quae adducit testimoniis, quae perperam a coelesti vita ad statum praesentem detorquet. Per Christum, inquit Petrus (1 Petr. 1, 4), *donata sunt nobis pretiosa et maxima promissa, ut consortes efficeremur divinae naturae. Quasi vero nunc simus quales evangelium fore promittit ultimo Christi adventu; imo admonet Ioannes, tunc nos Deum visuros sicuti est, quia similes ei erimus* (1 Ioann. 3, 2). *Tantum exilem gustum dare volui lectoribus, data opera me supersedere ab his nugis, non quod difficile sit eas diluere, sed quia nolo molestus esse in labore supervacuo.*

11. *Caeterum in secundo membro plus veneni latet, ubi nos una cum Deo iustos esse docet. Satis iam me probasse arbitror, quamvis non tam pestiferum esset hoc dogma, quia tamen frigidum et ieiunum est, suaque vanitate diffluit, sanis et piis lectoribus merito debere esse insipidum. Verum haec minime tolerabilis est impietas, praetextu duplicis iustitiae labefactare salutis fiduciam, et nos raptare supra nubes, ne gratiam expiationis fide amplexi Deum quietis animis invocemus. Ridet eos Osiander qui iustificari docent esse verbum forense: quia oporteat nos re ipsa esse iustos. Nihil etiam magis respuit quam nos iustificari gratuita imputatione. Agedum, si nos Deus non iustificat absolvendo et ignoscendo, quid sibi vult illud Pauli* (2 Cor. 5, 21): *erat Deus in Christo mundum sibi reconcilians, non imputans hominibus peccata? Eum enim qui peccatum non fecerat, pro nobis peccatum fecit, ut essemus iustitia Dei in illo. Primum obtineo, iustos censeri qui Deo reconciliantur; modus inseritur, quod Deus ignoscendo iustificet; sicuti alio loco iustificatio accusationi opponitur. Quae antithesis clare demonstrat sumptam esse loquendi formam a forensi usu. Nec vero quisquam mediocriter in lingua hebraica versatus* (*modo idem sedato sit cerebro*) *inde ortam esse phrasin hanc ignorat, deinde quorsum tendat et quid valeat. Iam vero mihi respondeat Osiander, ubi dicit Paulus describi a Davide iustitiam sine operibus in his verbis* (Rom. 4, 7; Psal. 32, 1): *beati quorum remissae sunt iniquitates; sitne plena haec definitio, an dimidia? Certe prophetam non adducit testem, ac si doceret partem iustitiae esse veniam peccatorum, vel ad hominem iustificandum concurrere, sed totam iustitiam in gratuita remissione includit, beatum hominem pronuntians cuius tecta sunt peccata, cui remisit Deus iniquitates, et cui transgressiones non imputat; felicitatem eius inde aestimat et censet, quia hoc modo iustus est non re ipsa, sed imputatione. Excipit Osiander, contumeliosum hoc fore Deo, et naturae eius contrarium, si iustificet qui re ipsa impii manent. Atqui tenendum memoria est quod iam dixi, non separari iustificandi gratiam a regeneratione, licet res sint distinctae. Sed quia experientia plus satis notum est, manere semper in iustis reliquias peccati, necesse est longe aliter iustificari quam reformantur in vitae novitatem. Nam hoc secundum sic inchoat Deus in electis suis, totoque vitae curriculo paulatim, et interdum lente in eo progreditur, ut semper obnoxii sint apud eius tribunal mortis iudicio. Iustificat autem non ex parte, sed ut libere, quasi Christi puritate induti, in coelis compareant. Neque enim conscientias pacaret aliqua iustitiae portio, donec statutum sit nos Deo placere; quia sine exceptione iusti coram ipso sumus. Unde sequitur perverti et funditus everti iustificationis doctrinam, ubi animis iniicitur dubitatio, concutitur fiducia salutis, libera et intrepida invocatio remoram patitur; imo ubi non stabilitur quies et tranquillitas cum spirituali gaudio. Unde Paulus* (Gal. 3, 18) *a repugnantibus arguit, haereditatem non esse ex lege: quia hoc modo exinanita esset fides, quae si operum respectum habeat, labascit; quando nemo ex sanctissimis illic reperiet in quo confidat. Hoc discrimen iustificandi et regenerandi* (*quae duo confundens Osiander, duplicem iustitiam nominat*) *pulchre exprimitur a Paulo. Nam de reali sua iustitia loquens, vel de integritate qua donatus erat* (*cui Osiander titulum imponit essentialis iustitiae*) *flebiliter exclamat* (Rom. 7, 24): *miser ego, quis me liberabit ex corpore mortis huius? Ad iustitiam vero confugiens quae in sola Dei misericordia fundata est, magnifice et vitae, et morti, et probris, et inediae, et gladio rebusque omnibus adversis insultat. Quis accusabit contra electos Dei, quos ipse iustificat? certo enim persuasus sum quod nihil nos separabit ab amore eius in Christo* (ibid. 8, 33). *Iustitiam sibi esse clare praedicat quae sola ad salutem in solidum sufficiat coram Deo, ut gloriandi fiduciae non deroget ac nihil remorae iniiciat misera illa servitus, cuius sibi conscius sortem suam paulo ante deflebat. Haec diversitas satis nota est adeoque familiaris sanctis omnibus qui sub*

onere iniquitatum gemunt, et interea victrice fiducia emergunt supra omnes metus. Quod autem obiectat Osiander, dissentaneum esse a natura Dei, in eum recidit. Nam etsi duplici iustitia tanquam pellita veste sanctos vestit, fateri tamen cogitur, sine peccatorum remissione neminem placere Deo. Quod si verum est, saltem concedat secundum ratam partem imputationis (ut loquuntur) iustos censeri qui re ipsa non sunt. Quousque autem extendet peccator acceptationem hanc gratuitam, quae subrogatur in locum iustitiae? ex deunce, an ex uncia? Ambiguus profecto et vacillans in hanc et in hanc partem pendebit: quia non licebit quantum ad fiduciam necessarium erit iustitiae sibi sumere. Bene est quod huius causae non est arbiter, qui Deo legem vellet praescribere. Caeterum illud stabit fixum: ut iustificeris in sermonibus tuis, et vincas quum iudicaris (Psal. 51, 6). *Quantae autem arrogantiae est damnare summum iudicem quum gratis absolvit, ne valeat illud responsum: miserebor cuius miserebor?* (Exod. 33, 19). *Et tamen Mosis intercessio, quam hac voce compescuit Deus, non eo tendebat ne cui parceret, sed ut omnes pariter, abolito reatu, quamvis obnoxii culpae essent, absolveret. Ac nos quidem dicimus, ideo sepultis peccatis iustificari coram Deo perditos: quia (ut peccatum odio habet) non potest amare nisi quos iustificat. Sed haec est mirabilis iustificandi ratio, ut Christi iustitia tecti non exhorreant iudicium quo digni sunt, et dum se ipsos merito damnant, iusti extra se censeantur.*

12. *Monendi tamen sunt lectores, ut ad mysterium, quod se illos celare nolle iactat, sedulo advertant. Postquam enim diu et prolixe contendit, non sola imputatione iustitiae Christi nos favorem consequi apud Deum, quia hoc ei impossibile esset habere pro iustis qui non sunt (utor eius verbis), tandem concludit Christum non humanae naturae, sed divinae respectu datum nobis esse in iustitiam; et quamvis haec non nisi in persona mediatoris reperiri queat, esse tamen non hominis sed Dei iustitiam. Non colligat nunc suum funiculum ex duabus iustitiis, sed plane iustificandi officium adimit humanae Christi naturae. Operae pretium autem est tenere qua ratione pugnet. Dicitur eodem loco Christus factus in sapientiam: quod non convenit nisi aeterno sermoni. Ergo nec Christus homo iustitia est. Respondeo, unigenitum Dei filium aeternam quidem fuisse eius sapientiam, sed diverso modo nomen hoc attribui apud Paulum, quia in ipso reconditi sunt omnes thesauri sapientiae et scientiae* (Col. 2, 3). *Quod ergo apud patrem habebat, nobis manifestavit, et ita non ad essentiam filii Dei, sed ad usum nostrum refertur quod dicit Paulus, et humanae Christi naturae rite aptatur: quia etsi lux in tenebris lucebat antequam carnem indueret, erat tamen lux abscondita, donec prodiit idem Christus in natura hominis, sol iustitiae, qui se ideo lucem mundi appellat* (Ioann. 8, 12). *Stulte etiam ab eo obiicitur, iustificandi virtutem tam angelis quam hominibus longe superiorem esse; quando hoc non ex dignitate creaturae cuiusquam, sed ex Dei ordinatione pendet. Si angelis libeat Deo satisfacere, nihil proficient, quia non sunt ad hoc destinati. Homini autem Christo hoc singulare fuit, qui legi subiectus est ut nos a maledictione legis redimeret. Nimis etiam improbe calumniatur eos qui negant Christum secundum divinam naturam esse nobis iustitiam, relinquere unam tantum partem de Christo, et (quod deterius est) facere duos deos; quia, etsi fatentur Deum habitare in nobis, reclamant tamen non esse nos iustos iustitia Dei. Neque enim si Christum, quatenus mortem subiit, ut destrueret eum qui habebat mortis imperium* (Hebr. 2, 14), *vocamus autorem vitae, protinus totum ipsum, ut est Deus in carne manifestatus, fraudamus hoc honore; sed tantum distinguimus quomodo ad nos perveniat iustitia Dei, ut ea fruamur. In quo nimis foede lapsus est Osiander. Neque vero negamus, quod nobis in Christo palam est exhibitum, ab arcana Dei et gratia et virtute manare; neque de eo pugnamus quin iustitia, quam nobis Christus confert, iustitia Dei sit, quae ab ipso proficiscitur; sed constanter illud tenemus, nobis in morte et resurrectione Christi esse iustitiam et vitam. Omitto pudendam illam locorum congeriem, qua sine delectu atque etiam sine communi sensu oneravit lectores, ubicunque fit iustitiae mentio, debere hanc essentialem intelligi. Sicuti ubi David Dei iustitiam ad ferendas sibi suppetias implorat, quum id faciat plus centies, tot sententias corrumpere non dubitat Osiander. Nihilo etiam firmius est quod obiectat, iustitiam proprie dici et recte qua ad recte agendum movemur, solum vero Deum operari in nobis et velle et perficere* (Phil. 2, 13). *Neque enim negamus quin reformet nos Deus spiritu suo in vitae sanctitatem et iustitiam, sed primo videndum est faciatne hoc per se immediate, an vero per manum filii sui, penes quem omnem spiritus sancti plenitudinem deposuit, ut sua abundantia membrorum inopiae subveniret. Deinde, quamvis ex occulto divinitatis fonte prodeat ad nos iustitia, non tamen sequitur, Christum, qui in carne se propter nos sanctificavit, secundum divinam naturam nobis iustitiam esse. Non minus frivolum est quod adducit, Christum ipsum divina iustitia fuisse iustum: quia nisi eum voluntas patris impulisset, ne ipse quidem iniunctis sibi partibus satisfecisset. Nam etsi alibi dictum fuit omnia Christi ipsius merita fluere ex mero Dei beneplacito, nihil hoc tamen ad phantasma quo suos et simplicium oculos fascinat Osiander. Quis enim colligere permittat, quia fons et principium iustitiae nostrae Deus est, essentialiter nos esse iustos, et essentiam iustitiae Dei in nobis habitare? In redimenda ecclesia, inquit Iesaias* (59, 17), *Deus iustitiam suam induit quasi loricam. An ut Christum armis spoliaret, quae de-*

derat, ne esset perfectus redemptor? Atqui nihil aliud voluit propheta, quam Deum extra se nihil mutuatum esse, neque fuisse ullo subsidio adiutum ad nos redimendos. Quod aliis verbis breviter signavit Paulus (Rom. 3, 25), *salutem nobis dedisse in ostensionem suae iustitiae. Sed hoc minime evertit quod alibi docet, nos unius hominis obedientia iustos esse* (ibid. 5, 19). *Denique quisquis duplicem iustitiam involvit, ne quiescant miserae animae in mera et unica Dei misericordia, Christum implexis spinis per ludibrium coronat.*

13. Sed quoniam bona pars hominum iustitiam ex fide et operibus compositam imaginatur, praemonstremus id quoque, sic inter se differre fidei operumque iustitiam, ut altera stante necessario altera evertatur. Dicit Apostolus (Phil. 3, 7), se omnia pro stercoribus reputasse ut Christum lucrifaceret, et in illo reperiretur non habens suam iustitiam quae est ex lege, sed quae est ex fide Iesu Christi, iustitiam quae est ex Deo per fidem. Vides et contrariorum esse hic comparationem, et indicari propriam iustitiam oportere pro derelicto haberi ab eo qui velit Christi iustitiam obtinere. Quare alibi (Rom. 10, 3) hanc Iudaeis ruinae causam fuisse tradit, quod suam volentes iustitiam stabilire, iustitiae Dei non fuerunt subiecti. Si propriam iustitiam stabiliendo Dei iustitiam excutimus, ut hanc consequamur, oportet profecto illam penitus aboleri. Id ipsum quoque ostendit quum negat per legem excludi gloriationem nostram, sed per fidem (Rom. 3, 27). Unde sequitur, quantisper manet quantulacunque operum iustitia, manere nobis nonnullam gloriandi materiam. Iam si fides omnem gloriationem excludit, cum iustitia fidei sociari nullo pacto iustitia operum potest. In hunc sensum tam clare loquitur quarto capite ad Romanos, ut nullum cavillis aut tergiversationibus locum relinquat. Si operibus, inquit (Rom. 4, 2), iustificatus est Abraham, habet gloriam. Subiungit: atqui non habet gloriam apud Deum. Consequens ergo est, non iustificatum esse operibus. Ponit deinde alterum argumentum a contrariis. Quum rependitur operibus merces, id fit ex debito, non ex gratia. Fidei autem tribuitur iustitia secundum gratiam. Ergo id non est ex meritis operum. Valeat igitur eorum somnium, qui iustitiam ex fide et operibus conflatam comminiscuntur.

14. *Subtile effugium habere se putant sophistae, qui sibi ex scripturae depravatione et inanibus cavillis ludos et delicias faciunt; nam opera exponunt, quae literaliter tantum et liberi arbitrii conatu extra Christi gratiam faciunt homines nondum regeniti. Id vero ad opera spiritualia spectare negant. Ita secundum eos tam fide quam operibus iustificatur homo, modo ne sint propria ipsius opera, sed dona Christi et regenerationis fructus. Paulum enim non alia de causa ita loquutum, nisi ut Iudaeos viribus suis fretos convinceret, stulte sibi arrogasse iustitiam, quum solus Christi spiritus eam nobis conferat, non studium ex proprio naturae motu. Atqui non observant in antithesi legalis et evangelicae iustitiae, quam alibi Paulus adducit* (Gal. 3, 11. 12), *excludi quaelibet opera, et quocunque ornentur titulo. Docet enim iustitiam legis hanc esse, ut salutem obtineat, qui praestitit quod lex iubet; iustitiam vero fidei, si credimus Christum esse mortuum et resurrexisse. Ad haec videbimus postea suo loco, diversa esse Christi beneficia, sanctificationem et iustitiam. Unde sequitur ne spiritualia quidem opera in calculum venire, ubi vis iustificandi fidei adscribitur. Nec vero Paulus, ubi negat (quod nuper citavi) Abraham habere cur glorietur apud Deum, quia operibus iustus non est, restringi hoc debet ad literalem et externam virtutum speciem, vel liberi arbitrii conatum; sed quamvis spiritualis et fere angelica fuerit patriarchae vita, non tamen suppetere operum merita, quae illi iustitiam coram Deo acquirant.*

15. *Crassius paulo Scholastici, qui praeparationes suas miscent; hi tamen non minus pravo dogmate simplices et incautos imbuunt, sub praetextu spiritus et gratiae, misericordiam Dei, quae sola trepidas animas placare potest, tegentes. Nos vero fatemur cum Paulo, iustificari apud Deum legis factores; sed quia a legis observatione longe omnes absumus, hinc colligimus, quae maxime ad iustitiam valere deberent opera, ideo nihil nos iuvare, quia illis destituimur. Quod ad vulgares papistas pertinet vel scholasticos,* dupliciter hic falluntur: et quod fidem appellant conscientiae certitudinem, in exspectanda a Deo pro meritis mercede, et quod gratiam Dei non gratuitae iustitiae imputationem, sed spiritum ad studium sanctitatis adiuvantem interpretantur. Legunt apud apostolum (Hebr. 11, 6): accedentem ad Deum oportet primum credere quod Deus sit, deinde quod remunerator sit quaerentibus se. Sed non animadvertunt quis sit quaerendi modus. In nomine vero gratiae eos hallucinari, palam fit ex eorum scriptis. Lombardus [1]) enim iustificationem per Christum nobis datam duobus modis interpretatur. Primum, inquit, mors Christi nos iustificat, dum per eam excitatur caritas in cordibus nostris, qua iusti efficimur; deinde quod per eandem exstinctum est peccatum, quo nos captivos distinebat diabolus, ut iam non habeat unde nos damnet. Vides ut Dei gratiam praecipue in iustificatione consideret, quatenus ad bona opera per spiritus sancti gratiam dirigimur. Voluit scilicet Augustini opinionem sequi; sed procul sequitur, atque etiam a recta imitatione multum deflectit; quia et obscurat si quid ab illo perspicue dictum est, et quod non adeo impurum in illo erat

1) Libr. 3. sent. dist. 16. c. 1.

corrumpit. Scholae in deterius semper aberrarunt, donec tandem praecipiti ruina devolutae sunt ad quendam pelagianismum. Ac nec Augustini quidem sententia, vel saltem loquendi ratio, per omnia recipienda est. Tametsi enim egregie hominem omni iustitiae laude spoliat, ac totam Dei gratiae transscribit, gratiam tamen ad sanctificationem refert, qua in vitae novitatem per spiritum regeneramur.

16. Scriptura autem, quum de fidei iustitia loquitur, longe alio nos ducit: nempe ut ab intuitu operum nostrorum aversi, in Dei misericordiam ac Christi perfectionem tantum respiciamus. Siquidem hunc iustificationis ordinem docet, quod principio peccatorem hominem mera gratuitaque bonitate *dignetur complecti* Deus, nihil in ipso, quo ad misericordiam moveatur, reputans, nisi miseriam, quippe quem videt a bonis operibus prorsus nudum ac vacuum; a se ipso causam petens cur illi benefaciat, quod peccatorem ipsum bonitatis suae sensu afficiat, qui[1]) de propriis operibus diffisus, totam salutis suae summam in ipsius misericordiam reiiciat. Hic est fidei sensus, per quem peccator in possessionem venit suae salutis, dum ex evangelii doctrina agnoscit Deo se reconciliatum; quod intercedente Christi iustitia, impetrata peccatorum remissione, iustificatus sit, et quanquam spiritu Dei regeneratus, non in bonis operibus, quibus incumbit, sed in sola Christi iustitia repositam sibi perpetuam iustitiam cogitat. Haec ubi sigillatim expensa fuerint, perspicuam sententiae nostrae explicationem reddent. Quanquam alio quam proposita sint ordine melius digerentur. Sed parum interest, modo inter se ita cohaereant, ut rem totam rite expositam certoque confirmatam habeamus.

17. Hic memoria repetere convenit quam prius relationem constituimus inter fidem et evangelium, quia inde iustificare dicitur fides quod oblatam in evangelio iustitiam recipit et amplectitur. Quod autem per evangelium dicitur offerri, eo excluditur omnis operum consideratio. Quod quum alias saepe, tum duobus locis clarissime Paulus demonstrat. Nam ad Romanos (10, 5) legem et evangelium inter se conferens, iustitia, inquit, quae ex lege est, sic habet: qui fecerit haec homo, vivet in ipsis. Quae autem fidei est iustitia, salutem denuntiat, si credideris in corde tuo, et ore confessus fueris Dominum Iesum, et quod pater illum suscitavit a mortuis. Videsne ut legis et evangelii discrimen hoc faciat, quod illa operibus iustitiam tribuat, hoc citra operum subsidium gratuitam largiatur? Insignis locus, et qui nos a multis difficultatibus extricare queat, si intelligamus, eam, quae nobis per evangelium donatur, iustitiam legis conditionibus solutam esse. Haec ratio est cur tanta repugnantiae specie promissionem legi non semel opponat. Si ex lege est haereditas, iam non est ex promissione (Gal. 3, 18), et quae eodem capite in hanc sententiam habentur. Certe et lex ipsa suas habet promissiones. Quare in promissionibus evangelicis distinctum aliquid ac diversum esse oportet, nisi velimus fateri ineptam esse collationem. Quale autem istud erit, nisi quod gratuitae sunt, ac sola Dei misericordia suffultae, quum legis promissiones ab operum conditione pendeant? *Neque hic obganniat quispiam, repudiari quam ex proprio marte et libero arbitrio iustitiam obtrudere Deo volunt homines. Quando sine exceptione docet Paulus legem iubendo nihil prodesse* (Rom. 8, 3)*: quia nemo est qui impleat, non tantum ex vulgo, sed ex perfectissimis quibusque. Dilectio certe praecipuum est caput legis, quum ad eam nos formet spiritus Dei: cur non est nobis iustitiae causa, nisi quod in sanctis etiam mutila est, ideoque per se nihil pretii meretur?*

18. Secundus locus est (Gal. 3, 12): quod ex lege nemo iustificetur apud Deum, manifestum est, quia iustus ex fide vivet; lex autem non est ex fide, sed qui fecerit haec homo, vivet in ipsis. Quomodo alioqui constaret argumentum, nisi conveniat in calculum fidei non venire opera, *sed prorsus separanda esse*? Lex, inquit, est a fide diversa. Quare? Propterea quod ad illius iustitiam opera requiruntur. Ergo ad huius iustitiam sequitur non requiri. Ex ista relatione apparet, citra operum meritum, imo extra operum meritum iustificari, qui fide iustificantur, quia fides eam quam evangelium largitur iustitiam accipit. Evangelium autem eo a lege differt, quod operibus non alligat iustitiam, sed in sola Dei misericordia collocat. Simile est quod ad Romanos (4, 2) contendit, Abraham non habere gloriandi materiam, quia fides illi in iustitiam sit imputata; ac confirmationem subiicit, quod tum fidei iustitiae locus est, ubi nulla sunt opera quibus debeatur merces. Ubi, inquit, sunt opera, illis debitum praemium expenditur; quod datur fidei, gratuitum est. Siquidem et verborum, quibus illic utitur, sensus huc quoque pertinet. Quod subnectit aliquanto post, ideo ex fide nos obtinere haereditatem, ut secundum gratiam; *hinc* colligit gratuitam esse haereditatem, quia fide percipitur. Unde id, nisi quia fides sine operum adminiculo, tota in Dei misericordiam recumbit? *Atque eodem sensu haud dubie alibi* (Rom. 3, 21) *docet iustitiam Dei absque lege manifestatam esse, quamvis testimonium habeat a lege et prophetis, quia exclusa lege operibus adiuvari negat, nec operando nos eam consequi, sed vacuos accedere ut eam recipiamus.*

19. Iam perspicit lector quanta aequitate doctrinam nostram hodie sophistae cavillentur, quum dicimus hominem sola fide iustificari. Fide iusti-

1) *Sic omnes. Olim legebatur:* quo.

ficari hominem quia toties in scriptura recurrit, negare non audent; sed quum nusquam exprimatur sola, hanc adiectionem fieri non sustinent. Itane? sed quid ad haec Pauli verba respondebunt, ubi contendit non esse ex fide iustitiam, nisi sit gratuita? Quomodo gratuitum cum operibus conveniet? Quibus etiam calumniis eludent quod alibi dicit (Rom. 1, 17), in evangelio Dei iustitiam manifestari? Si manifestatur in evangelio iustitia, certe non lacera nec dimidia, sed plena et absoluta illic continetur. Lex ergo in ea locum non habet. Nec falsa modo, sed plane ridicula tergiversatione in exclusiva particula consistunt. Annon enim satis solide soli fidei tribuit omnia, qui operibus adimit? Quid sibi, amabo, volunt istae loquutiones: sine lege manifestatam esse iustitiam, iustificari gratis hominem, et sine operibus legis (Rom. 3, 21 et 24)? Hic ingeniosum subterfugium habent; quod tametsi non excogitarunt ipsi, sed ab Origene et quibusdam veterum sumpserunt, ineptissimum tamen est. Opera legis caeremonialia excludi garriunt, non moralia. Sic proficiunt assidue rixando, ut ne prima quidem dialecticae elementa teneant. An putant delirare apostolum dum ad eius sententiae probationem locos istos adducit: qui fecerit haec homo, vivet in ipsis; et: maledictus omnis qui non impleverit omnia quae scripta sunt in volumine legis (Gal. 3, 10. 12)? Nisi insaniant, non dicent promissam vitam caeremoniarum cultoribus, nec denuntiatam maledictionem solis earum transgressoribus. Si sunt de lege morali intelligendi, non dubium quin a iustificandi potestate moralia quoque opera excludantur. Eodem spectant istae ratiocinationes quibus utitur, quoniam per legem cognitio peccati, ideo non iustitia; quia lex iram operatur, ergo non iustitiam; quia lex certam non potest reddere conscientiam, ideo nec iustitiam conferre valet; quia imputatur fides in iustitiam, ergo non est operis merces iustitia, sed indebita donatur; quia ex fide iustificamur, abscissa est gloriatio; si data esset lex quae posset vivificare, vere ex lege esset iustitia; sed Deus conclusit omnia sub peccato, ut promissio daretur credentibus (Rom. 3, 20 et 4, 15; Gal. 3, 21 etc.). Nugentur, si audeant, in caeremonias ista competere, non in mores; atqui pueri quoque ipsi exploderent tantam impudentiam. Maneat ergo nobis certum, de lege tota verba fieri, quando legi derogatur iustificandi facultas.

20. Si quis autem miretur cur tali adiectione usus sit apostolus, non contentus opera nominasse, in promptu est ratio. Siquidem ut tanti aestimentur opera, pretium a Dei approbatione magis quam a propria dignitate illud habent. Quis enim operum iustitiam Deo venditare audeat, nisi quam ipse approbarit? quis tanquam illis debitam reposcere mercedem, nisi quam ille promiserit? Habent ergo id ex Dei beneficentia, quod et iustitiae titulo et mercede digna habentur. Atque adeo hac una ratione valent, dum per ipsa propositum est obedientiam Deo exhibere. Quare, ut probet alibi apostolus, Abraham iustificari ex operibus non potuisse, allegat, ferme quadringentis demum et triginta annis post percussum foedus latam esse legem (Gal. 3, 17). Riderent huiusmodi argumentum imperiti, quod ante promulgationem legis potuerint esse iusta opera; sed quia operibus nonnisi ex Dei testimonio ac dignatione tantum inesse momenti noverat, pro confesso assumpsit, ante legem vim iustificandi non habuisse. Habemus cur opera legis nominatim exprimat, dum vult illis detrahere iustificationem; quia scilicet de illis solis controversia moveri potest. Quanquam et sine adiectione quaelibet interdum opera excipit, ut quum Davidis testimonio beatitudinem homini assignari dicit (Rom. 4, 6), cui Deus sine operibus imputat iustitiam. Facere ergo nullis cavillis possunt quin generalem exclusivam obtineamus. Ac frustra etiam frivolam subtilitatem captant, iustificari nos sola fide quae per dilectionem operatur, ut nitatur caritate iustitia. Fatemur quidem cum Paulo, non aliam fidem iustificare quam illam caritate efficacem; sed ab illa caritatis efficacia iustificandi vim non sumit. Imo non alia ratione iustificat, nisi quia in communicationem iustitiae Christi nos inducit. Alioqui excideret id totum quod tanta contentione apostolus urget. Ei qui operatur, ait, (Rom. 4, 4) non imputatur merces secundum gratiam, sed secundum debitum. Ei vero qui non operatur, sed credit in eum qui iustificat impium, imputatur sua fides ad iustitiam. Poteratne evidentius loqui quam sic agendo? nullam esse fidei iustitiam, nisi ubi nulla sunt opera quibus debeatur merces; ac tum demum fidem imputari in iustitiam, ubi per indebitam gratiam iustitia confertur.

21. Nunc illud quam verum sit excutiamus, quod in finitione dictum est, iustitiam fidei esse reconciliationem cum Deo, quae sola peccatorum remissione constet. Semper ad illud axioma redeundum est, universis iram Dei incumbere, quamdiu peccatores esse perseverant. Id eleganter significavit Iesaias (59, 1. 2) his verbis: non est abbreviata manus Domini, ut servare nequeat, neque aggravata auris eius, ut non exaudiat; sed iniquitates vestrae dissidium fecerunt inter vos et Deum vestrum, et peccata vestra absconderunt faciem eius a vobis, ne exaudiat. Audimus peccatum esse divisionem inter hominem et Deum, vultus Dei aversionem a peccatore. Nec fieri aliter potest: quandoquidem alienum est ab eius iustitia quidquam commercii habere cum peccato. Unde apostolus inimicum esse Deo hominem docet (Rom. 5, 8), donec in gratiam per Christum restituitur. Quem ergo Dominus in coniunctionem recipit, eum dicitur iustificare; quia nec re-

cipere in gratiam, nec sibi adiungere potest quin ex peccatore iustum faciat. Istud addimus fieri per peccatorum remissionem. Nam si ab operibus aestimentur quos sibi Dominus reconciliavit, reperientur etiamnum revera peccatores, quos tamen peccato solutos purosque esse oportet. Constat itaque, quos Deus amplectitur, non aliter fieri iustos nisi quod abstersis peccatorum remissione maculis purificantur: ut talis iustitia uno verbo appellari queat peccatorum remissio.

22. Utrumque horum pulcherrime liquet ex istis Pauli verbis *quae iam recitavi:* erat Deus in Christo mundum sibi reconcilians, non imputans hominibus sua delicta, et deposuit apud nos verbum reconciliationis (2 Cor. 5, 19 seqq.). Deinde summam suae legationis subdit: eum qui peccatum non noverat, pro nobis peccatum fecit, ut iustitia Dei efficeremur in illo. Iustitiam et reconciliationem hic promiscue nominat, ut alterum sub altero vicissim contineri intelligamus. Modum autem assequendae huius iustitiae docet, dum nobis delicta non imputantur. Quare ne posthac dubites quomodo nos Deus iustificet, quum audis reconciliare nos sibi, non imputando delicta. Sic ad Romanos (4, 6) Davidis testimonio probat, homini imputari iustitiam sine operibus, quia ille beatum pronuntiat hominem cuius remissae sunt iniquitates, cuius tecta sunt peccata, cui Dominus non imputavit delicta. Beatitudinem procul dubio pro iustitia illic ponit. Eam quum asserat in remissione peccatorum consistere, non est cur aliter ipsam definiamus. Proinde Zacharias, pater Ioannis Baptistae, cognitionem salutis in remissione peccatorum positam canit (Luc. 1, 77). Quam regulam sequutus Paulus in concione quam de salutis summa apud Antiochenos habuit, conclusisse in hunc modum a Luca narratur (Act. 13, 38): per hunc remissio peccatorum vobis annuntiatur, et ab omnibus iis a quibus non potuistis iustificari in lege Mosis, in hunc omnis qui credit iustificatur. Sic remissionem peccatorum connectit apostolus cum iustitia, ut idem prorsus esse ostendat; unde merito ratiocinatur gratuitam esse nobis iustitiam quam indulgentia Dei obtinemus. Neque inusitata videri debet loquutio, iustos non operibus, sed gratuita acceptione esse fideles coram Deo; quum et toties occurrat in scriptura, et veteres etiam interdum sic loquantur. Sic enim alicubi Augustinus:[1]) sanctorum iustitia in hoc mundo magis peccatorum remissione constat quam perfectione virtutum. *Cui respondent praeclarae Bernardi*[2]) *sententiae: non peccare, Dei iustitia est; hominis autem iustitia, Dei indulgentia. Ante autem asseruerat,*[3]) *Christum nobis esse iustitiam in absolutione, ideoque solos esse iustos, qui veniam ex misericordia consequuti sunt.*

23. Hinc et illud conficitur, sola intercessione iustitiae Christi nos obtinere, ut coram Deo iustificemur. Quod perinde valet ac si diceretur, hominem non in se ipso iustum esse, sed quia Christi iustitia imputatione cum illo communicatur. Quod accurata animadversione dignum est. Siquidem evanescit nugamentum illud, ideo iustificari hominem fide, quoniam illa spiritum Dei participat quo iustus redditur, *quod* magis est contrarium superiori doctrinae *quam ut conciliari unquam queat.* Neque enim dubium quin sit inops propriae iustitiae, qui iustitiam extra se ipsum quaerere docetur. Id autem clarissime asserit apostolus (2 Cor. 5, 21), quum scribit, eum qui peccatum non noverat, pro nobis hostiam peccati expiatricem esse factum, ut efficeremur iustitia Dei in ipso. Vides non in nobis, sed in Christo esse iustitiam nostram; nobis tantum eo iure competere quia Christi sumus participes: siquidem omnes eius divitias cum ipso possidemus. Nec obstat quod alibi docet (Rom. 8, 3), damnatum esse de peccato peccatum in Christi carne, ut iustitia legis compleretur in nobis; ubi non aliud complementum designat quam quod imputatione consequimur. Eo enim iure communicat nobiscum Dominus Christus suam iustitiam, ut mirabili quodam modo, quantum pertinet ad Dei iudicium, vim eius in nos transfundat. Aliud non sensisse abunde liquet ex altera sententia, quam paulo ante posuerat (ibid. 5, 19): quemadmodum per unius inobedientiam constituti sumus peccatores, ita per obedientiam unius iustific*ari.*[1]) Quid aliud est in Christi obedientia collocare nostram iustitiam, nisi asserere eo solo nos haberi iustos, quia Christi obedientia nobis accepta fertur, ac si nostra esset? Quare mihi elegantissime videtur Ambrosius[2]) huius iustitiae paradigma in benedictione Iacob statuisse; nempe, quemadmodum ille primogenituram a se ipso non meritus, habitu fratris occultatus, eiusque veste indutus, quae optimum odorem spirabat, se ipsum insinuavit patri, ut suo commodo sub aliena persona benedictionem acciperet: ita nos sub Christi primogeniti nostri fratris pretiosa puritate delitescere, ut testimonium iustitiae a conspectu Dei referamus. Verba Ambrosii sunt: quod Isaac odorem vestium olfecit, fortasse illud est, quia non operibus iustificamur, sed fide; quoniam carnalis infirmitas operibus impedimento est, sed fidei claritas factorum obumbrat errorem, quae meretur veniam delictorum. Et sane ita res habet. Nam quo in salutem coram facie Dei compareamus, bono eius odore fragrare nos necesse est, et eius perfectione vitia nostra obtegi ac sepeliri.

---

1) Libr. de civit. Dei 19. c. 27. 2) Serm. 23. in Cant. 3) Ibid. Serm. 22.

1) *Sic omnes.* 2) Libr. 2. de Iacob et vita beata, c. 2.

CAPUT XII. [1])

Ut serio nobis persuadeatur gratuita iustificatio, ad Dei tribunal tollendas esse mentes.

1. Haec omnia tametsi luculentis testimoniis verissima esse patet, tamen quam necessaria sint, non prius nobis clare constiterit, quam ea nobis ob oculos posuerimus quae totius disputationis fundamenta esse debent. Principio ergo nobis succurrat illud: non de humani fori iustitia, sed coelestis tribunalis, sermonem esse institutum; ne ad modulum nostrum metiamur, qua operum integritate divino iudicio satisfiat. Atqui mirum est quanta temeritate et audacia id vulgo definiatur. Quin etiam videre est, ut nulli confidentius et plenioribus, quod aiunt, buccis de operum iustitia garriant, quam qui vel palpabilibus morbis prodigiose laborant, vel intercutibus crepant vitiis. Id fit quia Dei iustitiam non cogitant, cuius vel si minimo sensu afficerentur nunquam tanto eam ludibrio haberent. Atqui certe ultra modum flocci penditur, si talis tamque perfecta non agnoscitur, ut nihil ei acceptum sit nisi omni ex parte integrum et absolutum, nullaque sorde inquinatum. Quale in homine reperire nec licuit unquam, nec licebit. Facile est scilicet ac promptum cuilibet, in scholarum umbraculis de operum dignitate ad iustificandos homines nugari; sed ubi in conspectum Dei ventum est, facessant tales deliciae oportet, quia res illic agitur serio, non ludicra λογομαχία exercetur. Huc, huc referenda mens est, si volumus de vera iustitia cum fructu inquirere: quomodo coelesti iudici respondeamus, quum nos ad rationem vocaverit. Statuamus nobis iudicem illum, non qualem intellectus nostri sponte imaginantur, sed qui depingitur nobis in scriptura:[2]) cuius scilicet fulgore obtenebrantur stellae, cuius robore liquefiunt montes, cuius ira terra concutitur, cuius sapientia deprehenduntur in astutia sua prudentes, cuius puritate inquinantur omnia, cuius ferendae iustitiae nec angeli pares sunt, qui nocentem non facit innocentem, cuius vindicta, quum semel accensa est, penetrat usque ad inferni novissima. Sedeat, inquam, ille ad examinanda hominum facta: quis securus ad eius thronum se sistet? quis habitabit cum igne devorante? inquit propheta (Ies. 33, 14); quis manebit cum ardoribus sempiternis? qui ambulat in iustitiis, et loquitur veritatem, etc. Sed prodeat ille quisquis est. Imo vero facit illa responsio ne quis prodeat. Ex adverso enim terribilis vox insonat (Psal. 130, 3): si iniquitates observaveris Domine, Domine quis sustinebit? Pereundum sane mox sit omnibus, ut alibi scribitur (Iob. 4, 17): numquid homo Dei comparatione iustificabitur, aut purior erit factore suo? ecce qui serviunt ei non sunt fideles, et in angelis suis reperit pravitatem; quanto magis qui habitant domos luteas, qui terrenum habent fundamentum, consumentur coram tinea? a mane usque ad vesperam succidentur. Item (ibid. 15, 15): ecce, inter sanctos eius nemo est fidelis, et coeli non sunt mundi in conspectu eius; quanto magis abominabilis et inutilis homo, qui bibit quasi aquam iniquitatem? *Fateor quidem in libro Iob mentionem fieri iustitiae, quae excelsior est observatione legis, atque hanc distinctionem tenere operae pretium est; quia etiamsi quis legi satisfaceret, ne sic quidem staret ad examen illius iustitiae, quae sensus omnes exsuperat. Itaque etiamsi Iob bene sibi conscius sit, attonitus tamen obmutescit; quia videt ne angelica quidem sanctitate posse Deum placari, si ad summam trutinam revocet eorum opera. Ego igitur iustitiam illam quam attigi, quia incomprehensibilis est, nunc omitto; sed tantum dico, si exigitur vita nostra ad normam scriptae legis, nos esse plus quam socordes, nisi horrenda formidine nos torqueant tot maledictiones, quibus nos expergefieri voluit Deus, atque inter alias haec generalis* (Deut. 27, 26)*: maledictus omnis qui non manserit in omnibus, quae scripta sunt in hoc libro. Denique insipida vel diluta erit haec tota disputatio, nisi se quisque reum sistat coram coelesti iudice, et de sua absolutione sollicitus ultro se prosternat ac exinaniat.*

2. Huc huc attollendi erant oculi, ut trepidare potius disceremus, quam inaniter exsultare. Facile quidem est, dum in hominibus subsistit comparatio, ut se quisque habere reputet quod alii contemnere non debeant; sed ubi ad Deum assurgimus, corruit dicto citius ac deperit fiducia illa. Atque id prorsus animae nostrae erga Deum usu venit, quod erga visibile coelum corpori. Acies enim oculi, quantisper rebus adiacentibus perlustrandis insistit, perspicientiae suae documenta capit; si in solem dirigitur, nimio eius fulgore perstricta et obstupefacta, non minorem in eius intuitu debilitatem sentit, quam in rerum inferiorum aspectu robur. Ne fallamus ergo nos vana fiducia, etiamsi reliquis hominibus vel pares vel superiores nos esse ducimus: nihil id ad Deum, cuius ad arbitrium revocanda est ista cognitio. Quod si domari ferocia nostra monitionibus istis nequit, respondebit nobis quod Pharisaeis dicebat (Luc. 16, 15): vos estis qui vos iustificatis coram hominibus; at quod hominibus altum est, abominabile est Deo. Eas nunc, et de iustitia tua tumide inter homines glorieris, dum illam Deus e coelo abominetur. Quid autem servi Dei, vere eruditi eius spiritu? Ne intres in iudicium cum

1) *Continuatur textus praecedentis editionis l. c.* §. 15—22.
2) Vide praecipue Iobi librum.

servo tuo: quia non iustificabitur in conspectu tuo omnis vivens (Psal. 143, 2). Alter vero, *quanquam sensu paulum diverso:* non poterit homo iustus esse cum Deo; si voluerit contendere cum eo, non poterit respondere unum pro mille (Iob. 9, 2). Hic iam ad liquidum audimus, qualis sit Dei iustitia, cui scilicet nullis humanis operibus satisfiet: cui mille scelerum nos interroganti, unius purgatio afferri non poterit. Talem nimirum iustitiam bene animo conceperat electum illud Dei organum Paulus, quum profiteretur se nihil sibi conscium esse, sed non in hoc iustificari (1 Cor. 4, 4).

3. Nec in sacris modo literis exstant talia exempla; sed omnes pii scriptores hunc sibi sensum fuisse demonstrant. Sic Augustinus,[1] omnium, inquit, piorum sub hoc onere corruptibilis carnis et in hac vitae infirmitate gementium una spes est, quod mediatorem unum habemus Iesum Christum iustum; et ipse est exoratio pro peccatis nostris. Quid audimus? si unica haec illis spes est, ubi operum fiducia? Solam enim quum dicit, nullam aliam relinquit. Bernardus[2]) vero: et re vera, ubi tuta firmaque infirmis requies et securitas nisi in vulneribus salvatoris? tanto illic securior habito, quanto potentior est ad salvandum: fremit mundus, premit corpus, diabolus insidiatur; non cado, quia fundatus sum supra firmam petram; peccavi peccatum grave, turbatur conscientia, sed non perturbabitur, quia vulnerum Domini recordabor. Postea ex iis concludit: meritum proinde meum miseratio Domini; non sum plane meriti inops, quamdiu non fuerit ille inops miserationum; quod si misericordiae Domini multae, multus ergo peraeque sum in meritis; numquid iustitias meas cantabo? Domine, meminero iustitiae tuae solius: ipsa enim est et mea, nempe factus est mihi iustitia a Deo. Item alibi:[3]) hoc totum hominis meritum, si totam spem ponat in eum qui totum hominem salvum facit. *Similiter ubi pacem sibi retinens, gloriam relinquit Deo.*[4]) *Tibi, inquit, illibata maneat gloria, mecum bene agitur si pacem habuero: abiuro gloriam prorsus, ne, si usurpavero quod meum non est, perdam et oblatum. Apertius etiam alio loco:*[5]) *de meritis quid sollicita sit ecclesia? cui de proposito Dei firmior suppetit securiorque gloriandi ratio? Sic non est quod quaeras, quibus meritis speremus bona: praesertim quum audias apud prophetam* (Ez. 36, 22. 32)*: non propter vos faciam, sed propter me, dicit Dominus. Sufficit ad meritum scire quod non sufficiant merita; sed ut ad meritum satis est de meritis non praesumere, sic carere meritis satis ad iudicium est. Quod merita libere usurpat pro bonis operibus, ignoscendum est consuetudini. In fine vero consilium eius fuit terrere hypocritas, qui peccandi licentia contra Dei gratiam proterviunt; sicuti mox se explicat: felix ecclesia cui nec merita sine praesumptione, nec praesumptio absque meritis deest; habet unde praesumat, sed non merita; habet merita, sed ad promerendum, non praesumendum. Ipsum non praesumere nonne promereri est? Ergo eo praesumit securius quo non praesumit, cui ampla materies gloriandi est, misericordiae Domini multae.*

4. Ita est sane. Hoc unicum salutis asylum, in quo respirare tuto possint, sentiunt exercitatae conscientiae, ubi cum Dei iudicio negotium est. Nam si, quae lucidissimae videbantur noctu stellae, splendorem suum perdunt solis aspectu, quid putamus vel rarissimae hominis innocentiae futurum, ubi ad Dei puritatem composita fuerit? Erit enim severissimum illud examen, quod in abditissimas quasque cordis cogitationes penetrabit; et, quemadmodum ait Paulus (1 Cor. 4, 5), revelabit occulta tenebrarum et abscondita cordium reteget; quod latitantem et restitantem conscientiam proferre coget omnia quae nunc e memoria quoque nostra elapsa sunt. Urgebit accusator diabolus, conscius omnium flagitiorum ad quae perpetranda nos impulerit; illic nihil proderunt externae bonorum operum pompae, qua solae nunc aestimantur; sola postulabitur voluntatis sinceritas. Quare hypocrisis, non modo qua homo, coram Deo sibi male conscius, ostentare se apud homines affectat, sed qua sibi quisque coram Deo imponit (ut sumus ad nos palpandos adulandosque proclives) confusa concidet, utcunque nunc plus quam temulenta audacia superbiat. Ad eiusmodi spectaculum, qui sensum suum non dirigunt, suaviter quidem et placide iustitiam sibi ad momentum adstruere possunt, sed quae in iudicio Dei mox illis sit excutienda; non secus ac magnae opes, per somnium cumulatae, expergefactis evanescunt. Qui autem serio, tanquam sub Dei conspectu, de vera iustitiae regula quaerent, illi certo comperient, omnia hominum opera, si sua dignitate censeantur, nihil nisi inquinamenta esse et sordes; et quae iustitia vulgo habetur, eam apud Deum meram esse iniquitatem; quae integritas censetur, pollutionem; quae gloria ducitur, ignominiam.

5. Ab hac divinae perfectionis contemplatione ad nos sine blanditiis caecove amoris affectu respiciendos descendere *ne pigeat.* Mirum enim non est si tantopere caecutiamus[1]) in hac parte, quum a pestilenti erga se indulgentia nemo nostrum caveat, quam in nobis omnibus naturaliter haerere clamat scriptura. Cuique viro, inquit Solomo (Prov. 21, 2 et 16, 2), recta est via in oculis suis. Item: omnes

1) Libr. ad Bonif. 3. c. 5. 2) Super Cantic. Serm. 61. 3) In Psalm. qui habit. serm. 15. 4) Serm. 13. in Cant. 5) Serm. 68.

1) *Edd.* 1617. 1654. 1667 *et Tholuckii:* caecutimus.

viae hominis mundae videntur in oculis eius. Quid autem? an ista hallucinatione absolvitur? imo vero (quemadmodum ibidem subiungit) Dominus ponderat corda, hoc est, dum homo ob externam quam prae se fert iustitiae larvam se demulcet, interim Dominus latentem cordis impuritatem trutina sua examinat. Quum ergo talibus blandimentis adeo non proficiatur, ne illudamus nobis ultro in nostram perniciem. Quo autem nos probe excutiamus, necessario ad Dei tribunal revocanda est nostra conscientia. Illius enim luce omnino opus est ad detegenda, quae alioqui nimis profunde latent, pravitatis nostrae involucra. Tum dilucide demum perspiciemus, quid ista valeant: longe abesse quin iustificetur coram Deo homo, putredo et vermis, abominabilis et vanus, qui bibit tanquam aquas iniquitatem (Iob. 15, 16). Nam quis poneret mundum, de immundo conceptum semine? ne unus quidem (ibid. 14, 4). Tum et id ipsum experiemur quod de se Iob dicebat (ibid. 9, 20): si innocentem me ostendere voluero, os meum condemnabit me; si iustum, pravum comprobabit. Neque enim ad saeculum unum, sed ad omnia pertinet, quod propheta (Ies. 53, 6) de Israele olim querebatur: omnes quasi oves errasse, unumquemque declinasse in viam suam. Siquidem omnes illic comprehendit ad quos perventura esset redemptionis gratia. Atque eo usque procedere debet istius examinis rigor, donec in plenam consternationem nos subegerit, eoque modo ad recipiendam Christi gratiam compararit. Fallitur enim, qui putat se huius fruendae esse capacem, nisi omnem prius animi altitudinem deiecerit. Notum est illud, Deum superbos confundere, humilibus dare gratiam (1 Petr. 5, 5).

6. Quae autem humiliandi nostri ratio, nisi ut toti inopes ac vacui Dei misericordiae locum demus? Non enim humilitatem voco, si quid nobis residuum esse putamus. Et hactenus perniciosam hypocrisin docuerunt, qui haec simul duo iunxere, humiliter de nobis sentiendum coram Deo, et iustitiam nostram aliquo loco habendam. Si enim contra quam sentimus confitemur coram Deo, improbe illi mentimur; sentire autem non possumus ut decet, quin prorsus, quidquid videtur in nobis esse gloriosum, conteratur. Quum ergo audis apud prophetam (Psal. 18, 28) paratam esse salutem humili populo, deiectionem oculis superborum: primum cogita, ad salutem non patere accessum nisi deposita omni superbia, et assumpta solida humilitate; deinde humilitatem illam non esse modestiam aliquam, qua Domino de iure tuo pilum cedas (qualiter humiles vocantur coram hominibus, qui nec se fastuose efferunt, nec aliis insultant, quum tamen nonnulla excellentiae conscientia nitantur), sed submissionem non simulatam animi serio miseriae inopiaeque suae sensu consternati: sic enim ubique verbo Dei describitur. Quum Dominus apud Zephaniam[1] (3, 11) sic loquitur: auferam de te exsultantem, residuum faciam in medio populi tui afflictum et pauperem, et sperabunt in Domino: annon aperte demonstrat qui sint humiles? Nempe qui suae paupertatis cognitione afflicti iacent. Contra superbos vocat exsultantes, quod rebus prosperis laeti homines soleant exsultare. Humilibus vero, quos salvare instituit, nihil facit reliquum, nisi ut sperent in Domino. Sic et apud Iesaiam (66, 2 et 57, 15): ad quem autem respiciam nisi ad pauperculum et contritum spiritu, ac trementem sermones meos? Item: excelsus et sublimis, habitans aeternitatem, et sanctum nomen eius, in excelso et in sancto habitans, et cum contrito humilique spiritu: ut vivificet spiritum humilium, et cor contritorum. Quum audis toties contritionis nomen, intellige cordis vulnus, quod hominem humi prostratum attolli non sinat. Tali contritione vulneratum esse cor tuum decet, si velis cum humilibus, iuxta Dei sententiam, exaltari. Id si non fit, humiliaberis potenti Dei manu in *tuum pudorem et dedecus.*

7. Ac verbis non contentus optimus magister, in parabola, velut in tabula, legitimae humilitatis imaginem nobis repraesentavit (Luc. 18, 13). Publicanum enim profert, qui procul stans, nec oculos audens in coelum erigere, cum multo planctu orat: Domine, propitius esto mihi peccatori. Ne putemus esse haec fictae modestiae signa, quod coelum non audet intueri, nec propius accedere, quod pectus plangendo peccatorem se fatetur; sed interioris affectus sciamus esse testimonia. Ex adverso Pharisaeum opponit, qui gratias agit Deo, quod non sit ex vulgo hominum, aut raptor, aut iniustus, aut adulter; quoniam bis ieiunaret in sabbato, decimas daret omnium quae possidebat. Aperta confessione agnoscit esse Dei donum quam habet iustitiam; sed quia iustum se esse confidit, discedit a facie Dei ingratus et odiosus. Publicanus suae iniquitatis agnitione iustificatur. Hinc videre licet quanta sit humiliationis nostrae gratia coram Domino: ut non pateat suscipiendae eius misericordiae pectus, nisi omni propriae dignitatis opinione prorsus vacuum. Haec ubi occupavit, illi claudit aditum. Quod ne cui dubium foret, cum hoc mandato dimissus est Christus a patre in terram, ut evangelizaret pauperibus, mederetur contritis corde, praedicaret captivis libertatem, clausis apertionem, consolaretur *lugentes*, daret illis gloriam pro cinere, oleum pro luctu, pallium laudis pro spiritu moeroris (Ies. 61, 1). Secundum istud mandatum, non nisi laborantes et oneratos ad participandam suam beneficentiam invitat (Matth. 11, 28). *Et alibi* (ibid. 9, 13)*: non veni ad iustos vocandos, sed peccatores.*

---

1) *Iam* 1561 *scribitur* Sophoniam, *et sic postea.*

8. Ergo si Christi vocationi locum dare libet, facessat procul omnis a nobis tum arrogantia, tum securitas. Illa ex stulta propriae iustitiae persuasione nascitur, ubi homo habere se aliquid putat cuius merito apud Deum commendetur; haec etiam sine ulla operum persuasione esse potest. Multi enim peccatores, quia vitiorum dulcedine inebriati Dei iudicium non cogitant, tanquam veterno quodam obstupefacti iacent, ne aspirent ad oblatam sibi misericordiam. At vero non minus excutiendus talis torpor, quam abiicienda quaevis nostri confidentia, quo expediti ad Christum festinemus, quo vacui et ieiuni impleri ipsius bonis queamus. Nunquam enim illi satis confidemus, nisi de nobis penitus diffisi; nunquam in ipso satis animos erigemus, nisi prius in nobis deiectos; nunquam in ipso nos satis solabimur, nisi in nobis desolati. Gratiae ergo Dei apprehendendae ac obtinendae, abiecta quidem prorsus nostri fiducia, freti vero sola bonitatis eius certitudine, idonei sumus, dum (ut ait Augustinus) [1]) nostra merita obliti Christi dona amplectimur, *quia si in nobis merita quaereret, non veniremus ad eius dona. Cui pulchre succinit Bernardus,* [2]) *servis infidis comparans superbos, qui meritis suis vel minimum arrogant; quia laudem gratiae per se transeuntis improbe retinent, perinde ac si paries radium se parturire dicat quem suscipit per fenestram.* Ne longius hic immoremur, habeamus brevem sed generalem certamque regulam, eum ad participandos divinae misericordiae fructus comparatum, qui se ipsum non dico iustitia (quae nulla est) sed vana ventosaque iustitiae imagine penitus exinanivit; quia tantum quisque obiicit impedimenti Dei beneficentiae, quantum in se ipso acquiescit.

CAPUT XIII. [3])

Duo esse in gratuita iustificatione observanda.

1. Atque omnino quidem duo hic praecipue spectanda sunt, nempe ut Domino illibata constet ac veluti sarta tecta sua gloria, conscientiis vero nostris coram ipsius iudicio placida quies ac serena tranquillitas. Videmus quoties ac quam sollicite scriptura nos hortetur ad reddendam soli Deo laudis confessionem, ubi de iustitia agitur. Atque adeo hunc finem Domino fuisse testatur apostolus (Rom. 3, 25) conferendae nobis in Christo iustitiae, ut suam ipse demonstraret. Mox vero qualis illa sit demonstratio subiungit: nempe si solus ille iustus cognoscatur, ac iustificans eum qui est ex fide Iesu Christi. Vides iustitiam Dei non satis illustrari nisi et solus censeatur iustus, et immerentibus iustitiae gratiam communicet? Hac ratione vult omne os obturari, et obnoxium sibi reddi universum mundum; quia quantisper habet homo quod in suam defensionem loquatur, Dei gloriae nonnihil decedit. Sic apud Ezechielem (20, 43) docet, quantopere ex recognitione nostrae iniquitatis nomen suum glorificemus. Recordabimini, inquit, viarum et omnium scelerum quibus polluti estis, et displicebitis vobis in conspectu vestro, in omnibus malitiis quas commisistis, et scietis quia ego Dominus, quum benefecero vobis propter nomen meum, et non secundum scelera vestra pessima. Sic haec in vera Dei notitia continentur, ut propriae iniquitatis conscientia attriti, nobis benefacere indignis illum reputemus, quid magno nostro malo tentamus vel ullam particulam ex ista gratuitae benignitatis laude Domino suffurari? Similiter Ieremias (9, 23), dum clamat: ne glorietur sapiens in sapientia sua, aut dives in divitiis suis, aut fortis in fortitudine sua, sed qui gloriatur, in Domino glorietur, annon innuit de gloria Dei nonnihil deperire, si in semet ipso homo gloriatur? *In hunc certe usum Paulus* (1 Cor. 1, 31) *verba illa accommodat, quum omnes salutis nostrae partes apud Christum depositas esse tradit, ut non nisi in Domino gloriemur. Significat enim contra Deum insurgere et tenebras obducere gloriae eius quisquis vel tantillum de suo se habere putat.*

2. Ita est sane: nunquam in ipso vere gloriamur, nisi nostra gloria penitus abdicati. Contra hoc habendum est catholicum theorema: adversus Deum gloriari quicunque in se gloriantur. Siquidem ita demum reddi obnoxium Deo mundum censet Paulus (Rom. 3, 19), dum prorsus adempta est hominibus quaevis gloriandi materia. Proinde Iesaias (45, 25), quum iustificationem Israel in Deo fore denuntiat, addit simul et laudem; quasi diceret, in hunc finem a Domino iustificari electos, ut in ipso, non alibi glorientur. Qualiter autem laudari nos in Domino conveniat, proximo versu docuerat, nempe ut iuremus esse in Domino iustitias nostras et fortitudinem nostram. Observa non exigi simplicem confessionem, sed iuramento confirmatam, ne ficta nescio qua humilitate defungendum putes. Neque hic causetur quispiam se nequaquam gloriari, dum citra arrogantiam propriam iustitiam recognoscit; talis enim aestimatio esse non potest quin fiduciam generet, nec fiducia quin gloriam pariat. Meminerimus ergo in tota iustitiae disputatione finem hunc esse spectandum, ut illius laus penes Dominum solida integraque maneat. Quandoquidem in demonstrationem iustitiae suae gratiam suam, teste apostolo (Rom. 3, 26), in nos effudit, quo sit

1) De verb. Apostoli, Serm. 8 (174). 2) Serm. 13. in Cant. 3) *Confer eiusdem Cap. X. §. 23—26.*

ipse iustus, et iustificans eum qui est ex fide Christi. Unde alio loco (Eph. 1, 6), quum docuisset Dominum nobis salutem contulisse, quo nominis sui gloriam illustraret, postea, quasi idem repetens, subiicit, gratia estis salvati, ac Dei dono, non operibus, ne quis glorietur (ibid. 2, 8). *Et Petrus, dum admonet nos in spem salutis vocatos esse, ut virtutes enarremus eius, qui e tenebris nos vocavit in admirabile lumen suum* (1 Petr. 2, 9), *haud dubie vult ita personare in aure fidelium solas Dei laudes, ut alto silentio obruant omnem carnis arrogantiam.* Summa haec est, non posse hominem sibi ullam iustitiae micam sine sacrilegio vendicare, quia tantundem ex divinae iustitiae gloria decerpitur ac delibatur.

3. Iam si quaerimus qua ratione serenari queat coram Deo conscientia, non aliam reperiemus quam si gratuita nobis iustitia Dei dono conferatur. Subeat semper illud Solomonis (Prov. 20, 9): quis dicet, mundavi cor meum, purificatus sum a peccato meo? Nemo est certe qui non infinita colluvie obruatur. In suam ergo conscientiam descendat vel perfectissimus quisque, et facta sua ad calculum vocet, quem tandem exitum habebit? An, quasi bene composita sibi sint cum Deo omnia, suaviter conquiescet, ac non potius diris tormentis lacerabitur, quum in se damnationis materiam, si ab operibus aestimetur, residere sentiet? Conscientiam, si Deum respicit, vel cum illius iudicio certam pacem habere necesse est, vel inferorum terroribus obsideri. Nihil ergo proficimus de iustitia disserendo, nisi eam statuerimus cuius stabilitate anima nostra in Dei iudicio fulciatur. Ubi habebit anima nostra quo et intrepida coram Dei vultu appareat, et inconcussa eius iudicium excipiat, tum sciamus demum nos non fictitiam iustitiam reperisse. Non ergo sine causa tantopere hac parte insistit apostolus, cuius verbis agere quam meis malo. Si ex lege, inquit (Rom. 4, 14), promissio haereditatis, exinanita est fides, abolita est promissio. Prius infert, exinanitam et evacuatam esse fidem, si iustitiae promissio operum nostrorum merita respiciat, aut ex legis observatione pendeat. Nunquam enim in ea secure acquiescere quisquam posset, quando nunquam futurum est ut certo apud se quisquam statuat se legi satisfecisse, ut certe nullus unquam per opera plene satisfacit. Cuius rei ne longe petantur testimonia, sibi quisque testis esse potest, qui se recto oculo intueri volet. *Atque hinc apparet in quam profundos recessus et tenebricosos hominum mentes defodiat hypocrisis, dum tam secure sibi indulgent ut opponere suas blanditias non dubitent Dei iudicio, quasi iustitium quoddam illi indicerent. Fideles autem, qui sincere se ipsos excutiunt, longe alia sollicitudo angit et excruciat.* Igitur in omnium animos subiret primum haesitatio, demum et desperatio: dum pro se quisque subduceret quanta debiti mole adhuc premeretur, quamque longe distaret ab imposita sibi conditione. En iam oppressam exstinctamque fidem. Non enim fluctuari, variare, sursum deorsum ferri, haesitare, suspensum teneri, vacillare, desperare denique, fidere est; sed constanti certitudine ac solida securitate animum obfirmare, habereque ubi recumbas ac pedem figas.

4. Alterum quoque adiungit, irritam et evanidam fore promissionem. Si enim eius complementum a nostro merito dependet, quando tandem huc ventum fuerit ut Dei beneficentiam promereamur? Quin etiam secundum istud membrum ex priore consequitur; siquidem non implebitur promissio nisi iis qui fidem illi habuerint. Collapsa igitur fide, nulla vis promissionis residua erit. Ideo ex fide haereditas, ut secundum gratiam ad stabiliendam promissionem. Abunde enim confirmata est, dum sola Dei misericordia nititur, quia perpetuo nexu coniunctae sunt inter se misericordia et veritas; hoc est, quaecunque Deus misericorditer pollicetur, fideliter quoque praestat. *Sic David, antequam salutem sibi ex Dei eloquio postulet, causam primum statuit in eius misericordia. Veniant, inquit* (Psal. 119, 76), *ad me misericordiae tuae, salus tua secundum eloquium tuum. Et merito: quia non aliunde ad promittendum inducitur Deus nisi ex mera misericordia.* Itaque hic spem totam sistere convenit et velut profunde figere, non respectare ad nostra opera, quo ex illis subsidium aliquod petatur. Sic et Augustinus [1]) agendum praecipit, ne hic novum aliquid dicere nos putes. In aeternum, inquit, regnabit Christus in servis suis; hoc promisit Deus, hoc dixit Deus; si parum est, hoc iuravit Deus: quia ergo non secundum merita nostra, sed secundum illius misericordiam firma est promissio, nemo debet cum trepidatione praedicare de quo non potest dubitare. Bernardus [2]) quoque: quis poterit salvus esse? dicunt discipuli Christi; at ille, apud homines impossibile hoc est, sed non apud Deum. Haec tota fiducia nostra, haec unica consolatio, haec tota ratio spei nostrae. Sed de possibilitate certi, de voluntate quid agimus? Quis scit an odio vel amore dignus sit? Quis cognovit sensum Domini, aut quis consiliarius eius fuit (Eccl. 9, 1; 1 Cor. 2, 16)? Hic iam plane fidem nobis subvenire necesse est; hic oportet succurrere veritatem: ut quod de nobis latet in corde patris, per spiritum reveletur, et spiritus eius testificans persuadeat cordibus nostris quod filii Dei sumus. Persuadeat autem vocando et iustificando gratis per fidem; in quibus nimirum velut medius quidam transitus est ab aeterna prae-

1) In Psal. 88. tract. 1. c. 5. 2) Serm. 5. in dedic. templi.

destinatione ad futuram gloriam. Breviter sic colligamus: scriptura non esse firmas Dei promissiones indicat, nisi certa conscientiae fiducia arripiantur. Ubicunque est dubitatio aut incertitudo, irritas fieri pronuntiat; rursum nihil quam vacillare ac fluctuari pronuntiat si operibus nostris incumbunt. Ergo aut pereat nobis iustitia necesse est, aut ne veniant in considerationem opera, sed sola fides locum habeat, cuius isthaec natura est, aures arrigere, oculos claudere; hoc est, uni promissioni intentam esse, cogitationem avertere ab omni hominis vel dignitate vel merito. Ita impletur praeclarum illud Zachariae (3, 9) vaticinium, quod ubi deleta fuerit iniquitas terrae, vocabit vir amicum suum subter vineam et subter ficum suum. Ubi propheta innuit, non aliter vera pace frui fideles, quam post impetratam peccatorum remissionem. *Tenenda enim est analogia haec in prophetis ubi de Christi regno disserunt, externas Dei benedictiones quasi spiritualium bonorum figuras proponere. Unde et Christus rex pacis et pax nostra vocatur* (Ies. 9, 6; Eph. 2, 14), *quia omnes conscientiae agitationes sedat. Modus si quaeritur, ad sacrificium, quo pacatus est Deus, venire necesse est; quia trepidare nunquam desinet, quisquis non statuet sola illa expiatione propitiari Deum qua Christus iram eius sustinuit. Denique non alibi quam in Christi redemptoris nostri terroribus pax nobis quaerenda.*

5. *Sed quid obscuriore testimonio utor? Negat ubique Paulus* (Rom. 5, 1) *pacem vel tranquillum gaudium relinqui conscientiis, nisi statutum sit iustificari nos fide. Unde autem illa certitudo, simul declarat, quum scilicet amor Dei in corda nostra diffusus est per spiritum sanctum* (ibid. 5), *ac si diceret non posse aliter sedari animas nostras nisi certo persuasi simus Deo nos placere. Unde etiam alibi* (ibid. 8, 34) *exclamat ex piorum omnium persona: quis nos separabit ab amore Dei, qui est in Christo? quia ad minimam quamque auram trepidabimus donec appulerimus ad portum illum; securi autem erimus in caligine mortis, quamdiu se nobis pastorem Deus ostendet* (Psal. 23, 4). *Ergo quicunque garriunt nos fide iustificari, quia regeniti, spiritualiter vivendo iusti sumus, nunquam gustarunt gratiae dulcedinem, ut Deum sibi propitium fore considerent. Unde etiam sequitur, rite orandi modum nihilo magis eos scire quam Turcas et profanas alias quaslibet gentes. Neque enim, teste Paulo* (Gal. 4, 6), *vera est fides nisi dictet et suggerat suavissimum illud patris nomen, imo nisi os nobis aperiat proferendo libero clamori, abba pater. Quod alibi* (Eph. 3, 12) *clarius exprimit, in Christo nos habere audaciam et aditum in fiducia per fidem eius. Hoc certe non contingit regenerationis dono: quod ut mutilum semper est in hac carne, ita multiplicem dubitandi materiam in se continet. Quare ad remedium illud venire necesse est, ut statuant fideles non alio iure sperandam sibi esse haereditatem regni coelestis, nisi quia insiti in Christi corpus, iusti gratis reputantur. Nam quoad iustificationem, res est mere passiva fides, nihil afferens nostrum ad conciliandam Dei gratiam, sed a Christo recipiens quod nobis deest.*

CAPUT XIV. [1]

Quale initium iustificationis et continui progressus.

1. Quo res dilucidior fiat, qualis possit esse toto vitae decursu hominis iustitia, excutiamus. Quadruplicem vero faciamus gradum. Homines enim aut nulla Dei agnitione praediti in idololatria demersi sunt; aut sacramentis initiati vitae impuritate Deum, quem ore confitentur, factis abnegantes titulo tenus sunt Christi; aut hypocritae sunt, qui cordis nequitiam inanibus fucis tegunt; aut spiritu Dei regenerati veram sanctimoniam meditantur. In primis, quando naturalibus dotibus censendi sunt, a vertice capitis ad plantam usque pedis scintilla boni non reperietur; nisi forte volumus insimulare falsi scripturam, dum hisce elogiis universos filios Adam commendat: quod pravo sint et praefracto corde, quod omne figmentum cordis eorum malum sit a primis annis, quod vanae sint eorum cogitationes, quod timorem Dei prae oculis non habeant, quod nemo eorum intelligat aut requirat Deum (Ier. 17, 9; Gen. 8, 21; Psal. 94, 11 et 14, 2); breviter quod caro sint (Gen. 6, 3): quo nomine intelliguntur opera illa omnia quae enumerantur a Paulo (Gal. 5, 19), fornicatio, immunditia, impudicitia, luxuria, idolorum cultus, veneficia, inimicitiae, contentiones, aemulationes, irae, rixae, dissensiones, sectae, invidiae, homicidia, et quidquid foeditatis et abominationis, excogitari potest. Haec est dignitas scilicet cuius fiducia superbire debeant. Quod si qui inter eos ea morum honestate pollent, quae speciem aliquam sanctitatis habeat inter homines, quia tamen scimus Deum non morari externum splendorem, ad fontem ipsum operum penetrandum est, si quid ipsa valere velimus ad iustitiam. Inspiciendum, inquam, penitus est ex quo affectu cordis opera ista prodeant. Quanquam autem latissimus hic dicendi campus patet, quia tamen paucissimis verbis potest res expediri, sequar quantum licebit in docendo compendium.

2. Principio, non infitior esse Dei dona, quaecunque in incredulis apparent egregiae dotes. Neque

---

1) *Fuerat antea Cap. X.* §. 27—48.

vero sic a sensu communi dissideo, nihil ut interesse contendam inter Titi et Traiani iustitiam, moderationem, aequitatem, ac Caligulae, vel Neronis, vel Domitiani rabiem, intemperiem, saevitiam; inter obscoenas Tiberii libidines, et Vespasiani hac in parte continentiam, ac (ne in singularibus aut virtutibus aut vitiis immoremur) inter iuris legumque observationem ac contemptum. Tantum enim est iusti et iniusti discrimen, ut vel in mortuo illius simulacro appareat. Quid enim ordinatum restabit in mundo si haec inter se confunda*mus*? Itaque eiusmodi distinctionem inter honesta et turpia facinora non modo singulorum mentibus Dominus insculpsit, sed providentiae quoque suae dispensatione saepe confirmat. Videmus enim ut multis praesentis vitae benedictionibus prosequatur eos qui inter homines virtutem colunt. Non quod externa illa virtutis imago minimum eius beneficium mereatur; sed ita placet illi approbare quantopere cordi sit sibi vera iustitia, dum externam quoque et simulatam temporali remuneratione carere non patitur. Unde sequitur quod nuper confessi sumus, Dei esse dona qualescunque istas virtutes aut virtutum potius imagines, quando nihil est ullo modo laudabile quod non ab ipso proficiscatur.

3. Atqui nihilominus verum est quod Augustinus [1]) scribit, omnes a Dei unius religione alienos, utcunque ob virtutis opinionem admirabiles habeantur, non modo nulla remuneratione dignos, sed magis punitione; quod pura Dei bona cordis sui pollutione contaminant. Etsi enim Dei instrumenta sunt ad conservandam, iustitia, continentia, amicitia, temperantia, fortitudine, prudentia, hominum societatem, bona tamen haec Dei opera pessime exsequuntur; quia non sincero boni studio, sed vel sola ambitione, vel amore sui, vel alio quovis obliquo affectu continentur a male agendo. Quum ergo ab ipsa cordis impuritate, velut a sua origine, corrupta sint, non magis inter virtutes ponenda erunt quam vitia quae ob affinitatem ac similitudinem virtutis imponere solent. Denique quum perpetuum esse meminerimus recti finem, ut Deo serviatur, quidquid alio contendit, iam merito amittit recti nomen. Quia ergo scopum non respiciunt quem Dei sapientia praescribit, tametsi officio bonum videtur quod agunt, fine tamen perverso peccatum est. Constituit igitur, omnes Fabricios, Scipiones et Catones in illis suis praeclaris facinoribus hoc peccasse, quod quum fidei luce carerent, non ad eum finem ipsa retulerunt ad quem referre debuerunt. Non fuisse ergo in illis veram iustitiam, quia non actibus, sed finibus pensantur officia.

4. Praeterea si verum est quod Ioannes (1 Ioann. 5, 12) ait, non esse vitam extra filium Dei, qui partem in Christo non habent, quales quales sint, quidquid agant vel moliantur, in exitium tamen aeternaeque mortis iudicium toto cursu pergunt. Secundum hanc rationem illud ab Augustino [1]) dictum est: religio nostra iustos ab iniustis non operum, sed ipsa fidei lege discernit; sine qua quae videntur bona opera, in peccata vertuntur. Quamobrem belle idem ipse alibi, [2]) dum talium hominum studium erroneo cursui comparat. Quo enim magis strenue currit quis extra viam, eo longius a scopo recedit, ideoque fit miserior. Quare melius esse contendit in via claudicare, quam extra viam currere. Postremo malas esse arbores constat, quando sine Christi communicatione nulla est sanctificatio; pulchros ergo et aspectu speciosos, gustu etiam suaves fructus generare possunt; bonos nequaquam. Hinc facile cernimus esse maledictum, nec modo nullius ad iustitiam pretii, sed certi in damnationem meriti, quidquid cogitat, meditatur, perficit homo, antequam Deo per fidem reconcilietur. Et quid tanquam de re dubia disputamus, quum iam probatum sit testimonio apostoli, impossibile esse ut sine fide quispiam placeat Deo (Hebr. 11, 6)?

5. Sed probatio etiamnum apertior lucebit si naturali hominis conditioni Dei gratia e regione opponatur. Clamat enim ubique scriptura, nihil in homine Deum reperire quo ad benefaciendum illi incitetur, sed gratuita sua benignitate illum praevenire. Quid enim ad vitam possit mortuus? Atqui dum sui cognitione nos illuminat, dicitur a morte suscitare, ac novam creaturam facere (Ioann. 5, 25). Hoc siquidem titulo (praesertim apud apostolum) videmus saepe Dei erga nos benignitatem commendari. Deus, inquit, qui dives est in misericordia, propter multam caritatem qua dilexit nos, etiam quum essemus mortui peccatis, convivificavit nos in Christo etc. (Eph. 2, 4). Alibi dum sub typo Abrahae generalem fidelium vocationem tractat, Deus est, inquit, qui vivificat mortuos, et vocat ea quae non sunt tanquam sint (Rom. 4, 17). Si nihil sumus, quid quaeso possumus? Quare arrogantiam istam valide retundit Dominus in historia Iob, in his verbis: quis praevenit me, et retribuam ei? omnia enim mea sunt (41, 2). Quam sententiam explicans Paulus (Rom. 11, 35) eo confert, ne putemus nos aliquid ad Dominum afferre praeter meram *inopiae et vacuitatis ignominiam*. Quare loco supra citato, ut probet sola eius gratia, non operibus, in spem salutis nos pervenisse, allegat nos illius esse creaturas, quoniam regenerati sumus in Christo Iesu, ad bona opera quae praeparavit ut in illis ambulemus (Eph. 2, 10). Ac si diceret: quis nostrum iactet se sua iustitia Deum

1) Libr. 4. contra Iulian. c. 3.

1) Libr. 3. ad Bon. c. 5. 2) Praef. in Psal. 31. En. 2, 4.

provocasse, quum prima nostra ad bene agendum potentia ex regeneratione fluat? Ut enim natura conditi sumus, citius ex lapide oleum quam ex nobis opus bonum exprimetur. Mirum profecto si homo, tantae ignominiae damnatus, audet sibi adhuc reliquum aliquid facere. Fateamur ergo cum praeclaro isto organo, nos a Domino vocatos vocatione sancta; non secundum opera nostra, sed secundum propositum ac gratiam eius; ac benignitatem dilectionemque erga nos salvatoris nostri Dei apparuisse; quia non ex operibus iustitiae quae fecerimus nos, sed secundum suam misericordiam salvos nos fecit, ut iustificati illius gratia, haeredes efficeremur vitae aeternae (2 Tim. 1, 9; Tit. 3, 4). Hac confessione, omni iustitia usque ad minimam particulam hominem spoliamus, donec sola misericordia in spem vitae aeternae regeneratus fuerit; quando, si aliquid operum iustitia ad nos iustificandos confert, falso dicimur gratia iustificari. Non exciderat sane sibi apostolus quum gratuitam asseruit iustificationem, qui alio loco argumentatur, gratiam iam non esse gratiam si quid opera valeant (Rom. 11, 6). Et quid aliud sibi vult Dominus, quum negat se venisse ad vocandos iustos, sed peccatores (Matth. 9, 13)? Si soli peccatores admittuntur, quid per fictitias iustitias aditum quaeramus?

6. Redit eadem mihi subinde cogitatio, periculum esse ne Dei misericordiae sim iniurius, qui tanta anxietate in ea asserenda laborem, perinde ac si dubia obscurave foret. Sed quoniam ea est nostra malignitas, quae nunquam nisi validissime depulsa concedat Deo quod suum est, cogor paulo longius insistere. Quia tamen satis perspicua est in hac re scriptura, eius potius verbis quam meis pugnabo. Iesaias (59, 15) ubi descripsit universale generis humani exitium, pulchre ordinem restitutionis subtexit: vidit Dominus, et malum apparuit in oculis eius; et vidit quia non est vir, et admiratus est, quia non est qui intercedat; et salutem posuit in brachio suo, et iustitia sua se confirmavit. Ubi sunt nostrae iustitiae, si verum est quod ait propheta, neminem esse qui in recuperanda sua salute Domino opituletur? Sic alius propheta (Hos. 2, 19 et 23), ubi Dominum de reconciliandis sibi peccatoribus agentem inducit: desponsabo, inquit, te mihi in perpetuum in iustitia, iudicio, gratia et misericordia; dicam misericordiam non consequutae, misericordiam consequuta. Eiusmodi foedus, quod primam nobis esse cum Deo coniunctionem constat, si misericordia Dei nititur, nullum relinquitur iustitiae nostrae fundamentum. Et vero intelligere ex iis qui hominem cum aliqua operum iustitia Deo obviam procedere fingunt cupiam, an omnino ullam iustitiam esse putent nisi quae sit accepta Deo? Id cogitare si insanum est, quid Deo gratum ab eius inimicis prodeat, quos totos cum omnibus suis factis aversatur? Omnes, inquam, nos esse capitales ac professos inimicos Dei nostri testatur veritas, donec iustificati in amicitiam recipimur. Si principium dilectionis est iustificatio, quae operum iustitiae illam praecedent? Ita, ut pestilentem illam arrogantiam avertat Ioannes, diligenter nos monet quomodo non priores eum dilexerimus (1 Ioann. 4, 10). Et id ipsum iam olim per prophetam (Hos. 14, 5) suum Dominus docuerat: diligam, inquit, eos spontanea dilectione, quia conversus est furor meus. Operibus certe non instigatur, si sponte ad nos inclinavit se eius dilectio. Sed rude hominum vulgus nihil id aliud esse putat nisi quod, ut redemptionem nostram perageret Christus, nemo promeritus fuerit; ut autem redemptionis possessionem adeamus, operibus nostris adiuvari. Imo vero, utcunque a Christo redempti simus, donec tamen vocatione patris inserimur in illius communionem, et tenebrae et mortis haeredes et Dei adversarii sumus. Non enim ab immunditiis nostris purgari nos et ablui Paulus (1 Cor. 6, 11) docet Christi sanguine, nisi dum purgationem illam spiritus in nobis efficit. Quod idem dicere volens Petrus (1 Petr. 1, 2) declarat spiritus sanctificationem valere in obedientiam, et aspersionem sanguinis Christi. Si Christi sanguine in purificationem per spiritum aspergimur, ne putemus alios nos esse ante huiusmodi irrigationem, quam est sine Christo peccator. Maneat ergo illud: principium nostrae salutis esse quandam velut a morte in vitam resurrectionem, *quia ubi propter Christum nobis datum est in eum credere, tunc incipimus demum transire a morte in vitam.*

7. Sub hac ratione, qui secundus et tertius in divisione supra posita notatus fuit hominum ordo, comprehenditur. Conscientiae enim impuritas utrosque nondum esse Dei spiritu regeneratos arguit. Rursum autem, regenerationem in eis nullam esse, hoc defectum prodit fidei. Unde liquet, Deo nondum reconciliatos, nondum in eius conspectu iustificatos: quando ad haec bona nisi per fidem non pervenitur. Quid pariant peccatores a Deo alienati, nisi illius iudicio exsecrabile? Hac quidem stolida confidentia cum impii omnes turgent, tum praesertim hypocritae, quod, utcunque totum cor suum obscoenitate scatere norint, si qua tamen edunt speciosa opera, digna aestimant quae Deus non aspernetur. Hinc perniciosus ille error, quod sceleratae et nefariae mentis convicti, adigi tamen nequeunt ut se iustitia vacuos fateantur; sed iniustos se agnoscentes, quia infitiando non sunt, iustitiam tamen nonnullam sibi arrogant. Hanc vanitatem egregie Dominus refutat per prophetam (Hagg. 2, 11 seq.): interroga, inquit, sacerdotes, dicens, si tulerit homo carnem sanctificatam in ora vestimenti sui, et panem aut alium cibum admoverit, numquid

sanctificabitur? Responderunt autem sacerdotes: non. Et dixit Haggaeus: si tetigerit pollutus in anima aliquid horum, nonne contaminabitur? Responderunt sacerdotes: contaminabitur. Dixit Haggaeus: sic populus iste ante faciem meam, dicit Dominus, et sic omne opus manuum eorum, et omnia quae obtulerint mihi, contaminata erunt. Utinam haec sententia vel plenam fidem posset obtinere apud nos, vel memoriae probe insidere. Nemo enim est, quamlibet alioqui tota vita flagitiosus, qui persuadere sibi sustineat quod hic Dominus clare pronuntiat. Simul ac nequissimus quisque uno vel altero legis officio perfunctus est, non dubitat sibi iustitiae loco acceptum ferri; at Dominus reclamat, nullam inde acquiri sanctificationem nisi corde prius bene purgato. Neque eo contentus, contaminari cordis impuritate, quaecunque a peccatoribus prodeunt opera, asseverat. Facessat ergo nomen iustitiae ab his operibus quae pollutionis ore Domini damnantur. Et quam eleganti similitudine illud demonstrat? poterat enim obiectari, sanctum inviolabiliter esse quod Dominus praecepisset. Ipse vero contra opponit, nihil mirum esse si quae sanctificata sunt in lege Domini, improborum spurcitia contaminantur, quum sacrum attrectando immunda manus profanet.

8. Eandem enim causam egregie apud Iesaiam (1, 13) persequitur. Ne offeratis, inquit, sacrificium frustra; incensum abominatio est mihi; calendas et solennitates vestras odit anima mea; facta sunt mihi molesta, laboravi sustinens; quum extenderitis manus vestras, avertam oculos meos a vobis; quum multiplicaveritis orationem, non exaudiam; manus enim vestrae plenae sunt sanguine: lavamini, mundi estote, auferte malum cogitationum vestrarum. Quid isthuc sibi vult quod Dominus ita nauseat ad obsequium suae legis? Imo vero nihil hic respuit quod sit ex germana legis observatione: cuius initium esse ubique docet, sincerum sui nominis timorem. Illo sublato, non modo nugae sunt quaecunque illi offeruntur, sed foetidae abominandaeque sordes. Eant nunc hypocritae, et involutam corde pravitatem retinentes, Deum operibus studeant demereri. Atqui magis ac magis hoc modo irritabunt. Exsecrabiles enim illi sunt impiorum victimae; sola rectorum oratio accepta est illi (Prov. 15, 8). Constituimus ergo extra dubium, quod vulgatissimum esse debet mediocriter in scripturis exercitato: quae vel summo splendore conspicua sunt opera in hominibus nondum vere sanctificatis, tam procul abesse a iustitia coram Domino, ut peccata censeantur. Ac proinde verissime illi [1]) qui non conciliari personae apud Deum gratiam per opera tradiderunt; sed e converso tum placere demum opera ubi persona gratiam prius in Dei conspectu invenerit. Religioseque est observandus hic ordo ad quem scriptura nos manu ducit. Respexisse Dominum ad Abel, scribit Moses, et ad opera eius (Gen. 4, 4). Vides, ut Dominum hominibus propitium designet antequam ad eorum opera respiciat? Quare purificationem cordis praecedere oportet, ut quae a nobis prodeunt opera, benigne a Deo excipiantur, *quia semper viget illa Ieremiae* (5, 3) *sententia*, *oculos Dei respicere veritatem.* Porro solam fidem esse qua corda hominum purificantur, spiritus sanctus per os Petri asseruit (Act. 15, 9), unde constat primum esse in vera vivaque fide fundamentum.

9. Inspiciamus nunc quid habeant iustitiae quos in ordine quarto posuimus. Fatemur, dum nos intercedente Christi iustitia sibi reconciliat Deus, ac gratuita peccatorum remissione donatos pro iustis habet, cum eiusmodi misericordia coniunctam simul esse hanc eius beneficentiam, quod per spiritum suum sanctum in nobis habitat, cuius virtute concupiscentiae carnis nostrae magis ac magis in dies mortificantur, nos vero sanctificamur, hoc est consecramur Domino in veram vitae puritatem, cordibus nostris in legis obsequium formatis. Ut haec sit praecipua nostra voluntas, voluntati eius servire, ac eius duntaxat gloriam modis omnibus provehere. Enimvero etiam dum sancti spiritus ductu in viis Domini ambulamus, ne tamen nostri obliti animos tollamus, remanent imperfectionis reliquiae quae nobis humilitatis argumentum praebeant. Non est iustus, ait scriptura (1 Regg. 8, 46), qui faciat bonum et non peccet. Qualem ergo iustitiam ex suis operibus etiamnum obtinebunt? Primum dico, quod optimum ab illis proferri potest, aliqua tamen semper carnis impuritate respersum et corruptum esse, ac tanquam aliquid faecis admixtum habere. Seligat, inquam, ex tota sua vita sanctus Dei servus, quod in eius cursu maxime eximium se putabit edidisse; bene revolvat singulas partes: deprehendet procul dubio alicubi quod carnis putredinem sapiat; quando nunquam ea est nostra alacritas ad bene agendum quae esse debet; sed in cursu retardando multa debilitas. Quanquam non obscuras esse maculas videmus quibus respersa sint opera sanctorum; fac tamen minutissimos esse naevos duntaxat: sed an oculos Dei nihil offendent, coram quibus ne stellae quidem purae sunt? Habemus, nec unum a sanctis exire opus, quod si in se censeatur, non mereatur iustam *opprobrii mercedem.*

10. Deinde, etiamsi fieri posset ut aliqua nobis essent omnino pura absolutaque opera, unum tamen peccatum satis est ad delendam exstinguendamque omnem memoriam prioris iustitiae, ut ait propheta (Ez. 18, 24). Cui et Iacobus (2, 10) consentit.

1) Augustinus libr. de poenit. et Gregorius cuius verba referuntur 3. Quaest. 7.

Qui offendit, inquit, in uno, factus est omnium reus. Iam quum haec vita mortalis nunquam a peccato pura sit aut vacua, quidquid iustitiae a nobis comparatum foret, id sequentibus identidem peccatis corruptum, oppressum et perditum, in conspectum Dei non veniret, nec in iustitiam nobis imputaretur. Denique, ubi de operum agitur iustitia, non opus legis respiciendum est, sed mandatum. Ideo si ex lege iustitia quaeritur, frustra unum aut alterum opus proferamus; sed necessaria est perpetua legis obedientia. Quare illam, de qua loquuti sumus, peccatorum remissionem non semel (ut multi stolide opinantur) nobis in iustitiam Deus imputat, ut impetrata praeteritae vitae venia, postea in lege iustitiam quaeramus, quod nihil quam in spem falsam inductos rideret ac luderet. Quum enim perfectio nulla obtingere nobis possit quamdiu hac carne induti sumus, lex autem mortem ac iudicium omnibus denuntiet qui non integram iustitiam opere praestiterint, habebit semper quo nos accuset, reosque agat, nisi contra occurreret Dei misericordia, quae assidua peccatorum remissione nos subinde absolveret. Quare id semper constat quod principio diximus: si ipsi ex nostra dignitate aestimamur, quidquid meditemur aut moliamur, nos tamen cum omnibus nostris conatibus et studiis morte et *interitu* dignos esse.

11. Duobus his fortiter insistendum: nullum unquam exstitisse pii hominis opus quod, si severo Dei iudicio examinaretur, non esset damnabile. Ad haec si tale aliquod detur quod possibile homini non est, peccatis tamen, quibus laborare autorem ipsum certum est, vitiatum ac inquinatum gratiam perdere. Atque hic praecipuus est nostrae disputationis cardo. Nam de principio iustificationis nihil inter nos et saniores Scholasticos pugnae est, quin peccator gratuito a damnatione liberatus iustitiam obtineat, idque per remissionem peccatorum; nisi quod illi sub vocabulo iustificationis renovationem comprehendunt, qua per spiritum Dei reformamur in legis obedientiam. Iustitiam vero hominis regenerati sic describunt, quod homo per Christi fidem Deo semel reconciliatus, bonis operibus iustus censeatur apud Deum, et eorum merito sit acceptus. Verum Dominus contra, se fidem imputasse Abrahae in iustitiam pronuntiat (Rom. 4, 13), non eo tempore quo idolis adhuc serviebat, sed quum multis iam annis vitae sanctitate excelluisset. Diu ergo coluerat Abraham Deum ex puro corde, et eam legis obedientiam praestiterat quae ab homine mortali praestari potest; habet tamen adhuc repositam in fide iustitiam. Unde colligimus, secundum Pauli ratiocinationem, non ex operibus. Similiter quum apud prophetam (Hab. 2, 4) dicitur, iustus ex fide vivet: non de impiis et profanis habetur sermo, quos Dominus ad fidem convertendo iustificet; sed oratio ad fideles dirigitur, et iis vita promittitur ex fide. Paulus quoque omnem scrupulum solvit, quum pro confirmatione illius sententiae istum Davidis versiculum sumit: beati quorum remissae sunt iniquitates (Rom. 4, 7; Psal. 32, 1). Certum est vero Davidem non de impiis, sed de fidelibus loqui, qualis ipse erat; quia ex conscientiae suae sensu loquebatur. Ergo hanc beatitudinem non semel habere, sed tota vita tenere nos oportet. Postremo legationem de gratuita cum Deo reconciliatione non in unum aut alterum diem promulgari, sed perpetuam in ecclesia esse testatur (2 Cor. 5, 18). Proinde non aliam iustitiam ad finem usque vitae habent fideles quam quae illic describitur. Manet enim perpetuo mediator Christus, qui patrem nobis reconciliet, ac perpetua est mortis eius efficacia. Nempe ablutio, satisfactio, expiatio, perfecta denique obedientia, qua iniquitates omnes nostrae conteguntur. Nec Paulus ad Ephesios (2, 8) dicit, nos initium salutis habere ex gratia, sed per gratiam salvatos esse, non ex operibus, ne quis glorietur.

12. Quae ad evadendum subterfugia quaerunt hic Scholastici, eos non expediunt. Aiunt, non tanti esse intrinseca dignitate bona opera ut ad iustitiam comparandam sufficiant; sed hoc acceptantis esse gratiae, quod tantum valent. Deinde, quia fateri coguntur iustitiam operum hic semper esse imperfectam, concedunt nos, quamdiu vivimus, remissione peccatorum indigere qua defectus operum suppleatur, sed delicta quae committuntur, operibus supererogationis compensari. Acceptantem enim quam vocant gratiam, non aliam esse respondeo quam gratuitam eius bonitatem, qua nos in Christo complectitur pater: dum innocentia Christi nos induit, eamque fert nobis acceptam, ut eius beneficio pro sanctis, puris et innocentibus nos habeat. Iustitiam enim Christi (quae ut una perfecta est, ita sola Dei conspectum sustinere potest) pro nobis sisti oportet, ac iudicio repraesentari velut sponsorem. Hac nos instructi assiduam peccatorum remissionem in fide obtinemus. Huius puritate velatae nostrae sordes et imperfectionum immunditiae non imputantur, sed velut sepultae conteguntur, ne in iudicium Dei veniant; donec hora adveniat, qua confecto in nobis ac plane exstincto veteri homine, divina bonitas nos in beatam pacem cum novo Adam recipiet; ubi diem Domini exspectemus, quo in gloriam coelestis regni, receptis incorruptis corporibus, transferamur.

13. Haec si vera sunt, nulla certe nostra opera nos ex se Deo acceptos gratiososque reddere queunt; ac ne ipsa quidem placere, nisi quatenus homo, iustitia Christi opertus, Deo placet, et vitiorum suorum remissionem obtinet. *Non enim certis operibus promisit Deus vitae mercedem*, *sed tantum pronuntiat*

(Lev. 18, 5), *qui fecerit haec victurum; maledictionem illam celebrem opponens contra omnes eos qui non persistiterint in omnibus. Quibus abunde refellitur commentum partialis iustitiae, ubi non alia iustitia admittitur in coelis quam integra legis observatio.* Neque vero solidius est quod garrire solent de sufficienda per supererogationis opera compensatione. Quid enim? annon eo semper redeunt unde iam sunt exclusi? eum qui ex parte legem servat, eatenus iustum operibus esse, quod illis nemo sani iudicii concesserit, nimis impudenter pro confesso assumunt. Toties testificatur Dominus nullam se agnoscere operum iustitiam nisi in perfecta legis suae observatione. Quae est improbitas, quum ea deficiamur, ne videamur omni gloria spoliati, hoc est, prorsus Deo cessisse, nescio quibus paucorum operum frustulis nos iactare, et quod deest redimere per alias satisfactiones conari? Satisfactiones iam potenter dirutae supra fuerunt, ut ne per somnium quidem venire nobis in mentem debeant. Tantum dico, eos qui sic ineptiunt, minime reputare quam res sit coram Deo exsecrabilis peccatum. Intelligerent enim profecto, totam hominum iustitiam in unum cumulum coactam, unius compensationi parem esse non posse. Videmus namque hominem uno delicto sic a Deo abiectum fuisse et abdicatum, ut simul omnem recuperandae salutis rationem perdiderit. Sublata est igitur satisfactionis facultas, qua qui sibi blandiuntur, nunquam certe Deo satisfacient, cui nihil gratum acceptumve est quod ab inimicis suis profectum sit. Inimici porro sunt omnes quibus imputare peccata instituit. Tecta igitur et remissa peccata nobis ante oportet, quam ad ullum opus nostrum Dominus respiciat. Ex quo sequitur gratuitam esse peccatorum remissionem; quam scelerate blasphemant qui satisfactiones ullas ingerunt. Nos ergo, exemplo apostoli (Phil. 3, 13), quae retro sunt obliviscentes, ad ea autem pergentes quae ante nos sunt, curramus in stadio nostro, tendentes ad palmam supernae vocationis.

14. Iactare vero supererogationis opera, quomodo cum illo convenit quod nobis praeceptum est, ut quum fecerimus quaecunque praecipiuntur nobis, dicamus nos servos esse inutiles, nec plus fecisse quam quod debuimus? Dicere coram Deo, non est simulare aut mentiri; sed quod pro certo habeas apud te constituere. Iubet itaque Dominus nos sincere sentire et nobiscum reputare, nulla sibi praestare gratuita officia, sed debitas operas reddere. Et merito: servi enim sumus tot obsequiis defoenerati quot defungi non possumus, etiamsi omnes nostrae cogitationes omniaque membra in legis officia verterentur. Ideoque quod ait: quum feceritis quaecunque praecipiuntur vobis, perinde valet ac si plus quam omnes hominum iustitiae unius forent. Nos ergo (quorum nemo non longissime abest ab ista meta) quomodo audeamus gloriari nos cumulum addidisse ad iustam mensuram? Nec est quod excipiat quispiam, nihil obstare quominus ultra necessaria officia prodeat eius studium, qui a necessariis aliqua in parte cessat. Sic enim penitus habendum, nihil nobis vel quod ad Dei cultum, vel quod ad dilectionem conferat in mentem venire posse, quod non sub Dei lege comprehendatur. Quod si pars est legis, ne voluntariam liberalitatem iactemus, ubi astringimur necessitate.

15. Atque in hanc rem intempestive allegatur illa Pauli gloriatio (1 Cor. 9), quod inter Corinthios iure suo sponte cesserit, quod licebat alioqui, si libuisset, usurpare, nec illis tantum impenderit quod ex officio debebat, sed gratuitam operam ultra officii finem largitus sit. Atqui animum advertere conveniebat ad rationem illic signatam, hoc fecisse ne infirmis offendiculo foret. Venditabant enim se hoc benignitatis lenocinio mali fraudulentique operarii, quo et favorem sonticis suis dogmatibus conciliarent et odium conflarent evangelio, ut necesse Paulo fuerit, vel in periculum accersere Christi doctrinam, vel eiusmodi artibus obviare. Agedum, si res est homini christiano media, offendiculum incurrere, quum abstinere liceat, fateor apostolum aliquid Domino supererogasse, sin hoc ipsum iure requirebatur a prudenti evangelii dispensatore, dico fecisse quod debebat. Denique etiamsi talis causa non apparet, verum tamen semper est illud Chrysostomi, nostra omnia eandem habere conditionem cum servorum peculiis, quae iure ipso deberi domino constat. Neque id dissimulavit Christus in parabola (Luc. 17, 7). Interrogat enim quam gratiam habituri simus servo, ubi tota die vario labore exercitatus ad nos vesperi redierit. Atqui fieri potest ut maiore industria incubuerit quam ausi fuissemus exigere. Esto: nihil tamen fecit quod non ex conditione servitutis deberet, quia cum tota sua facultate noster est. Taceo quales sint supererogationes quas isti venditare Deo volunt. Nugae enim sunt, quas neque ipse unquam imperavit, neque approbat, nec quum reddenda erit apud se ratio, acceptas feret. Hac demum significatione concedemus esse supererogationis opera, utpote de quibus apud prophetam (Ies. 1, 12) dictum est, quis quaesivit haec de manibus vestris? Sed meminerint quid et alibi (ibid. 55, 2) dicatur de iis: quare appenditis argentum vestrum et non in panibus? laborem vestrum insumitis, et non in saturitate? Non est quidem valde laboriosum otiosis istis rabbinis haec sub umbra in mollibus cathedris disputare. At quum summus ille iudex pro tribunali sederit, evanescere ventosa huiusmodi placita oportebit. Hoc, hoc quaerendum erat, quam ad eius tribunal defensionis fiduciam afferre, non quid in scholis et angulis fabulari possumus.

16. Duae sunt potissimum nobis abigendae hac parte ex animis pestes: ne quid in operum iustitia fiduciae ponant, ne quid illis gloriae adscribant. Fiducia qualibet nos passim depellunt scripturae, quum docent iustitias omnes nostras foetere in Dei conspectu, nisi a Christi innocentia bonum odorem ducant; nihil quam irritare Dei ultionem posse, nisi misericordiae eius indulgentia sustineantur. Ita porro nihil reliquum nobis faciunt, nisi ut iudicem nostrum deprecemur, cum illa Davidis confessione, neminem iustificatum iri coram ipso, si rationem a servis suis reposcat (Psal. 143, 2). *Ubi autem* Iob (10, 15) *dicit:* si impie egi, vae mihi; si *autem* iuste, nec sic erigam caput: *quanquam respicit ad summam illam Dei iustitiam, cui ne angeli quidem respondent, simul tamen ostendit, ubi ad Dei iudicium venitur, nihil restare cunctis mortalibus nisi ut obmutescant.* Non enim eo tantum pertinet quod cedere ultro malit quam cum rigiditate Dei periculose certare, sed significat non aliam sensisse eum in se ipso iustitiam, quam quae primo momento esset a facie Dei collapsura. Exacta fiducia gloriationem quoque omnem facessere necesse est. Quis enim iustitiae laudem assignet operibus, quorum confidentia trepidet a Dei conspectu? *Veniendum ergo quo nos vocat Iesaias* (45, 25), *ut in Deo laudetur ac glorietur omne semen Israel; quia verissimum est quod alibi dicit* (61, 3), *nos plantationem esse gloriae Dei.* Rite ergo tum purgatus erit animus, quum nec in fiducia operum ulla ex parte recumbet, nec in gloria exsultabit. Ad falsae autem et mendacis istius fiduciae flatum stultos homines hic error animat, quod suae salutis causam in operibus semper locant.

17. Verum, si quatuor causarum genera respicimus, quae in rerum effectu considerare praecipiunt philosophi, nullum eorum reperiemus operibus in constituenda salute nostra convenire. Efficientem enim vitae aeternae nobis comparandae causam ubique scriptura praedicat patris coelestis misericordiam et gratuitam erga nos dilectionem; materialem vero, Christum cum sua obedientia, per quam nobis iustitiam acquisivit. Formalem quoque vel instrumentalem quam esse dicemus nisi fidem? Atque tres simul istas una sententia comprehendit Ioannes, quum dicit (3, 16): sic Deus dilexit mundum ut filium unigenitum daret, ut omnis qui credit in eum non pereat, sed habeat vitam aeternam. Porro finalem testatur apostolus esse, et divinae iustitiae demonstrationem, et bonitatis laudem, ubi et alias tres disertis verbis commemorat. Sic enim ad Romanos loquitur (3, 23): omnes peccaverunt, et egent gloria Dei; iustificantur autem gratis ipsius gratia: hic habes caput et primum fontem, quod Deus nos gratuita misericordia complexus est. Sequitur: per redemptionem quae est in Christo Iesu: hic habes veluti materiam qua nobis iustitia conficitur; per fidem in sanguine ipsius: hic causa instrumenti ostenditur, qua Christi iustitia nobis applicatur. Postremo subiungit finem, quum dicit: in demonstrationem iustitiae ipsius, ut sit ipse iustus, et iustificans eum qui est ex fide Christi. Atque (ut obiter quoque denotet iustitiam hanc reconciliatione constare) nominatim ponit, Christum datum esse in reconciliationem. Sic et primo ad Ephesios capite docet nos recipi a Deo in gratiam ex mera misericordia; id fieri Christi intercessione, fide apprehendi; omnia in hunc finem, ut divinae bonitatis gloria ad plenum eluceat. Quum videamus omnes salutis nostrae particulas ita extra nos constare, quid est quod iam operibus vel confidamus vel gloriemur? Nec de efficiente, nec de finali controversiam nobis movere possunt vel coniuratissimi divinae gratiae hostes, nisi totam scripturam abnegare velint. In materiali et formali fucum faciunt, quasi dimidiatum cum fide Christique iustitia locum opera nostra teneant. Sed id quoque scriptura reclamante: quae et Christum nobis esse in iustitiam et vitam simpliciter affirmat, et hoc iustitiae bonum sola fide possideri.

18. Quod autem innocentiae integritatisque suae memoria saepiuscule sancti se confirmant ac consolantur, nec etiam ab ea praedicanda interdum abstinent, id fit bifariam: vel quod bonam suam causam cum mala impiorum causa comparando, securitatem inde victoriae concipiunt, non tam suae iustitiae commendatione quam iusta meritaque adversariorum damnatione; vel quod etiam sine aliena comparatione, dum se coram Deo recognoscunt, nonnullam illis et consolationem et fiduciam affert propriae conscientiae puritas. De priore ratione postea videbimus; nunc de posteriore breviter expediamus: quomodo cum eo conveniat quod supra diximus, nulla esse in Dei iudicio operum fiducia subnitendum, nulla eorum opinione gloriandum. Haec porro convenientia est quod sancti, quum de fundanda constituendaque salute sua agitur, citra operum respectum in solam Dei bonitatem oculos intendunt. Neque ad eam modo ante omnia tanquam ad beatitudinis principium, se convertunt, sed tanquam in complemento conquiescunt. Sic fundata, erecta, stabilita conscientia operum quoque consideratione stabilitur; quatenus scilicet testimonia sunt Dei in nobis habitantis ac regnantis. Quando igitur isthaec operum fiducia locum non habet, nisi totam prius animi fiduciam in misericordiam Dei reieceris, non debet illi videri contraria unde pendet. Quare, dum operum fiduciam excludimus, hoc volumus duntaxat, ne mens christiana ad operum meritum, velut ad salutis subsidium, reflectatur, sed penitus resideat in gratuita iustitiae promissione. Non vetamus autem ne divinae erga se benevolentiae

signis hanc fidem fulciat et confirmet. Nam si, dum memoria repetuntur quaecunque in nos dona Deus contulit, sunt nobis quodammodo instar radiorum divini vultus, quibus illuminemur ad summam illam bonitatis lucem contemplandam; multo magis bonorum operum gratia, quae spiritum adoptionis nobis datum commonstrat.

19. Quum igitur a conscientiae innocentia fidem suam confirmant sancti, et exsultandi materiam sumunt, nihil aliud quam a fructibus vocationis se in filiorum locum a Domino cooptatos esse reputant. Quod ergo a Solomone (Prov. 14, 26) traditur, in timore Domini esse firmam securitatem, quod interdum hanc obtestationem sancti usurpant quo exaudiantur a Domino, se ambulasse coram facie eius in integritate et simplicitate (Gen. 24, 40; 2 Reg. 20, 3), locum in iaciendo firmandae conscientiae fundamento nullum habent; sed tum demum valent si a posteriori sumuntur: quia et nullibi est timor ille qui securitatem plenam offirmare queat, et sancti sibi talis integritatis conscii sunt cui multae carnis reliquiae adhuc sunt permixtae. Sed quoniam ex regenerationis fructibus habitantis in se spiritus sancti argumentum capiunt, inde se non mediocriter ad exspectandum in omnibus necessitatibus Dei auxilium confirmant, quum in re tanta patrem experiuntur. Ac ne id quidem possunt, nisi primum Dei bonitatem, nulla alia quam promissionis certitudine obsignatam, apprehenderint. Nam si illam aestimare incipiunt a bonis operibus, nihil erit incertius nec magis infirmum. Quandoquidem si per se opera aestimentur, non minus iram Dei sua imperfectione arguent, quam utcunque inchoata puritate benevolentiam testantur. *Denique sic Dei beneficia praedicant ut tamen non deflectant a gratuito Dei favore, in quo testatur Paulus* (Eph. 3, 18 seq.) *longitudinem, latitudinem, profunditatem et altitudinem sitam esse; quasi diceret, quocunque se vertant piorum sensus, quantumvis alte conscendant, quantumvis longe et late se extendant, non debere tamen a Christi dilectione egredi, quin se in ea meditanda totos contineant, quia omnes dimensiones in se comprehendit. Ideoque dicit eam excellere et eminere supra omnem scientiam; et dum agnoscimus quantopere nos Christus dilexerit, impleri in omnem plenitudinem Dei. Sicut alibi, dum gloriatur pios in omni certamine esse victores, rationem mox addit, propter eum qui dilexit eos* (Rom. 8, 37).

20. Videmus iam non eam in sanctis fiduciam operum esse quae vel eorum merito aliquid tribuat (quando ea non aliter quam Dei dona intuentur, unde eius bonitatem recognoscant, non aliter quam vocationis signa unde electionem reputent), vel quidpiam deroget gratuitae, quam in Christo consequimur, iustitiae: quando ab ea dependet, nec sine ea subsistit. Hoc ipsum Augustinus [1]) paucis verbis, sed eleganter significat, quum scribit: non dico Domino, opera manuum mearum ne despicias; exquisivi Dominum manibus meis, et non sum deceptus; sed opera manuum mearum non commendo; timeo enim ne quum inspexeris, plura invenias peccata quam merita; hoc solum dico, hoc rogo, hoc cupio, opera manuum tuarum ne despicias; opus tuum in me vide, non meum; nam si meum videris, damnas; si tuum videris, coronas: quia et quaecunque mihi sunt opera bona, abs te sunt. Duas causas ponit cur non ausit sua opera Deo venditare, quia si quid bonorum operum habet, illic nihil videt suum; deinde, quia id quoque peccatorum multitudine obruitur. Unde fit ut plus inde timoris et consternationis sentiat conscientia, quam securitatis. Ergo non aliter Deum intueri vult sua recte facta quam ut vocationis suae gratiam in illis recognoscens, opus quod inchoavit perficiat.

21. Quod autem praeterea bona fidelium opera scriptura causas esse ostendit cur illis Dominus benefaciat, id sic intelligendum est, ut stet inconcussum quod antea posuimus, effectum nostrae salutis in Dei patris dilectione situm esse, materiam in filii obedientia, instrumentum in spiritus illuminatione, hoc est fide; finem esse tantae Dei benignitatis gloriam. Istis nihil obstat quominus opera Dominus tanquam causas inferiores amplectatur. Sed unde id? nempe quos sua misericordia aeternae vitae haereditati destinavit, eos ordinaria sua dispensatione per bona opera inducit in eius possessionem. Quod in ordine dispensationis praecedit, posterioris causam nominat. Hac ratione ab operibus interdum vitam aeternam deducit; non quod illis referenda sit accepta; sed quia quos elegit, iustificat, ut demum glorificet (Rom 8, 30), priorem gratiam, quae gradus est ad sequentem, causam quodammodo facit. At quoties assignanda est vera causa, non ad opera iubet confugere, sed in sola misericordiae cogitatione nos retinet. Quale enim istud est quod per apostolum docet (ibid. 6, 23): stipendium peccati mors; gratia Domini vita aeterna? Cur non ut vitam morti, sic peccato iustitiam opponit? Cur non ut peccatum mortis, ita iustitiam vitae causam statuit? Sic enim rite constatura erat antithesis, quae ista variatione nonnihil abrumpitur. Sed apostolus, id quod erat, exprimere ista comparatione voluit, meritis hominum deberi mortem; vitam nonnisi in sola Dei misericordia esse repositam. *Denique istis loquutionibus series magis notatur quam causa: quia Deus gratias gratiis cumulando, ex prioribus causam sumit secundas addendi,*

1) In Psal. 137. c. 18.

ne quid ad locupletandos servos suos omittat; atque ita liberalitatem suam prosequitur, ut tamen gratuitam electionem, quae fons et initium est, respicere nos semper velit. Quanquam enim quae nobis quotidie confert dona, quatenus ex illo fonte prodeunt, amat, nostrum tamen est, gratuitam illam acceptationem tenere, quae sola fulcire animas nostras potest; quae vero spiritus sui dona deinde largitur, ita subnectere primae causae, ut ei nihil derogent.

CAPUT XV. 1)

Quae de operum meritis iactantur, tam Dei laudem in conferenda iustitia, quam salutis certitudinem evertere.

1. Iam quod praecipuum est in hac causa expedivimus: quia, si operibus fulciatur iustitia, corruere protinus a conspectu Dei necesse sit, sola Dei misericordia, sola Christi communicatione, ideoque sola fide contineri. Praecipuum autem hunc esse causae cardinem diligenter animadvertamus, ne illa implicemur communi, non vulgi modo, sed doctorum etiam hallucinatione. Simul enim atque quaeritur de fidei operumque iustificatione, decurrunt ad eos locos qui aliquod operibus meritum coram Deo tribuere videntur: perinde vero ac si evicta foret operum iustificatio, si probatum fuerit alicuius esse apud Deum pretii. Enimvero supra clare ostendimus, in perfecta tantummodo absolutaque legis observatione consistere operum iustitiam. Unde sequitur, non iustificari operibus hominem, nisi qui ad summum perfectionis evectus, nullius, vel minimae transgressionis argui queat. Altera igitur et separata est quaestio, utcunque ad iustificandum hominem minime sufficiant opera, annon tamen illa apud Deum gratiam promereantur?

2. Primum, de meriti nomine id mihi praefari necesse est: quicunque primus illud operibus humanis ad Dei iudicium comparatis aptavit, eum fidei sinceritati pessime consuluisse. Equidem a logomachiis libens abstineo, sed cuperem eam servatam fuisse semper inter christianos scriptores sobrietatem, ne usurpare, quum nihil opus foret, extranea a scripturis vocabula in animum induxissent, quae multum parerent offendiculi, fructus minimum. Quorsum enim, obsecro, opus fuit invehi nomen meriti, quum pretium bonorum operum significanter alio nomine citra offendiculum explicari posset? Quantum autem ipsum offensionis in se contineat, magno cum orbis detrimento patet. Certe ut est fastuosissimum, nihil quam obscurare Dei gratiam, et homines prava superbia imbuere potest. Usi sunt, fateor, passim vetusti ecclesiae scriptores, atque utinam voculae unius abusu erroris materiam posteris non praebuissent. Quanquam nonnullis ipsi quoque locis testantur, quam non praeiudicare veritati voluerint. Sic enim alicubi loquitur Augustinus: 1) humana merita hic conticescant, quae perierunt per Adam, et regnet Dei gratia, per Iesum Christum. Item: 2) meritis suis nihil tribuunt sancti; totum nonnisi misericordiae tuae tribuent, o Deus. Alibi: 3) et quum viderit homo quidquid boni habet, non se habere a se, sed a Deo suo, videt id totum quod in eo laudatur, non de suis meritis, sed de misericordia Dei esse. Vides ut adempta homini bene agendi virtute, meriti quoque dignitatem prosternat. Chrysostomus 4) autem: nostra si qua sequuntur Dei gratuitam vocationem opera, retributio sunt et debitum; at Dei munera, gratia et beneficentia et largitionis magnitudo. Omisso tamen nomine, rem potius cernamus. *Citavi quidem antea ex Bernardo* 5) *sententiam:* ut ad meritum satis est de meritis non praesumere, sic carere meritis, satis est ad iudicium. Sed continuo addita interpretatione, duritiem vocis satis emollit, quum dicit: proinde merita habere cures; habita, data noveris; fructum speres Dei misericordiam, et omne periculum evasisti, paupertatis, ingratitudinis, praesumptionis: felix ecclesia cui nec merita sine praesumptione, nec praesumptio sine meritis deest. Et paulo ante abunde ostenderat quam pio sensu uteretur. Nam de meritis, inquit, quid sollicita sit ecclesia, cui de proposito Dei firmior securiorque exsistit gloriandi ratio? non potest se ipsum negare Deus: faciet quod promisit; si non est quod quaeras, quibus meritis speremus bona? praesertim quum audias: non propter vos, sed propter me. Sufficit ad meritum, scire quod non sufficiant merita.

3. Quid promereantur omnia opera nostra, scriptura ostendit quum Dei conspectum ferre posse negat, quia immunditiae sint plena; quid deinde promeritura sit perfecta legis observatio (si qua reperiri posset), quum praecipit ut nos inutiles servos reputemus quum fecerimus omnia quae praecipiuntur nobis (Luc. 17, 10); quia nihil gratuitum impenderimus Domino, sed debitis obsequiis tantum defuncti simus, quibus non est habenda gratia. Dominus tamen, quae in nos contulit bona opera, et nostra appellat, et non tantum accepta sibi esse testatur, sed remunerationem etiam habitura. Nostrum est vicissim tanta promissione animari, ani-

1) *Olim Cap. X.* §. 49—56.

1) De Praedest. Sanct. c. 15. 2) In Psal. 139. 3) In Psal. 88. 4) Homil. 33. in Genes. 5) In Cant. Serm. 68.

mosque colligere, ne bene agendo defatigemur, et tantam Dei benignitatem vera gratitudine prosequi. Gratiam Dei esse non dubium est quidquid in operibus est quod laudem meretur; nullam esse guttam quam proprie nobis adscribere debeamus. Id si re vera serioque agnoscimus, evanescit quaelibet meriti non fiducia tantum, sed opinio. Bonorum, inquam, operum laudem non (ut sophistae faciunt) inter Deum et hominem partimur; sed totam, integram ac illibatam Domino servamus. Tantum hoc homini assignamus, quod ea ipsa, quae bona erant, sua impuritate polluit et contaminat. Nihil enim ab homine exit, quantumvis perfecto, quod non sit aliqua macula inquinatum. Vocet igitur Dominus in iudicium quae in humanis operibus optima sunt: suam in illis quidem iustitiam agnoscet, hominis vero *dedecus et probrum*. Placent itaque Deo bona opera, nec suis autoribus sunt infructuosa; quin magis amplissima Dei beneficia remunerationis loco referunt: non quia ita merentur, sed quia divina benignitas hoc illis ex se ipsa pretium statuit. Quae autem ista est malignitas, non contentos illa Dei largitate, quae nihil tale merentia opera indebitis praemiis muneratur, sacrilega ambitione ultra contendere, ut operum meritis videatur rependi quod divinae totum est munificentiae? Hic sensum communem uniuscuiusque appello. Si is, qui usumfructum in agro aliena liberalitate habet, proprietatis quoque titulum sibi vendicet, annon huiusmodi ingratitudine eam ipsam quam tenebat possessionem amittere meretur? Similiter si manumissus a domino servus, dissimulata libertinae conditionis humilitate, pro ingenuo se venditet, annon dignus est qui in pristinam redigatur servitutem? Hic enim legitimus demum est fruendi beneficii usus, si nec plus arrogamus nobis quam datum est, nec boni autorem sua laude fraudamus; quin potius sic nos gerimus ut residere quodammodo apud eum videatur quod in nos transtulit. Haec moderatio si erga homines praestanda est, videant singuli et reputent qualis Deo debeatur.

4. Scio sophistas abuti locis quibusdam, unde probent meriti nomen erga Deum in scripturis reperiri. Citant ex Ecclesiastico (16, 14) sententiam: misericordia faciet locum unicuique secundum meritum operum suorum. Ex epistola autem ad Hebraeos (13, 2. 16): beneficentiae et communicationis nolite oblivisci; talibus enim hostiis promeretur Deus. In repudianda Ecclesiastici autoritate ius meum nunc remitto. Nego tamen fideliter citare quod scripsit Ecclesiasticus, quicunque fuerit ille scriptor; sic enim habet graecum exemplar, *πάσῃ ἐλεημοσύνῃ ποιήσει τόπον· ἕκαστος γὰρ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ εὑρήσει*. Omni misericordiae faciet locum; unusquisque enim secundum opera sua inveniet. Atque hanc esse germanam lectionem quae in latina versione depravata sit, cum ex solo verborum istorum complexu, tum ex longiore superioris orationis contextu liquet. In epistola ad Hebraeos non est cur decipulas in verbulo uno nobis tendant, quando in graecis apostoli verbis nihil aliud habetur quam tales hostias placere acceptasque esse Deo. Id unum abunde sufficere debeat ad compescendam retundendamque nostrae superbiae insolentiam, ne quam operibus dignitatem ultra scripturae formulam affingamus. Porro scripturae doctrina est, aspersa esse perpetuo sordibus multis bona nostra opera, quibus merito Deus offendatur, ac nobis succenseat; tantum abest, ut vel conciliare illum nobis queant, vel eius erga nos beneficentiam provocare. Quia tamen illa pro sua indulgentia non iure summo examinat, perinde accipere ac si purissima essent, ideoque licet immerita infinitis beneficiis remunerari, tum praesentis vitae, tum etiam futurae. Non enim a doctis alioqui ac piis viris positam distinctionem recipio, meritoria esse bona opera earum quae nobis in hac vita conferuntur gratiarum; solius fidei praemium esse aeternam salutem. Mercedem enim laborum et certaminis coronam in coelo Dominus semper fere collocat. Rursum operum merito sic tribuere, ut gratiae adimatur quod aliis super alias gratiis a Domino cumulamur, est contra scripturae doctrinam. Tametsi enim dicit Christus (Matth. 25, 21 et 29), habenti datum iri, et super multa constitutum iri fidelem ac probum servum, qui in parvis se fidelem gesserit, simul tamen alibi ostendit incrementa fidelium esse gratuitae suae benignitatis munera. Omnes, inquit, sitientes venite ad aquas (Ies. 55, 1), et qui non habetis argentum, venite, emite absque argento et absque ulla commutatione vinum et lac. Quidquid ergo nunc in salutis adminiculum piis confertur, tum ipsa beatitudo, mera est Dei beneficentia. Tamen et in hac et illis testatur se operum habere rationem, quia ad testandam erga nos dilectionis suae magnitudinem, non modo nos, sed quae nobis largitus est dona tali honore dignatur.

5. Haec si, quo oportuerat ordine, tractata digestaque essent anteactis saeculis, nunquam tantum turbarum ac dissensionum ortum esset. Paulus (1 Cor. 3, 11) ait in architectura christianae doctrinae retinendum esse quod posuerat ipse fundamentum apud Corinthios, praeter quod nullum aliud poni queat: id autem esse Iesum Christum. Quale nobis in Christo fundamentum est? an quod initium nobis salutis fuit, ut complementum a nobis sequeretur? et viam aperuit tantum, per quam ipsi nostro marte pergeremus? Minime vero, sed quomodo paulo ante posuerat, illum dum agnoscimus nobis datum esse in iustitiam. Nemo ergo bene in Christo fundatus est, nisi qui solidam habet in ipso iustitiam: quando non dicit apostolus missum esse

quo ad iustitiam consequendam nos iuvet, sed ut ipse sit nostra iustitia (1 Cor. 1, 30). Nimirum quod in ipso electi sumus ab aeternitate ante mundi constitutionem, nullo nostro merito, sed secundum divini beneplaciti propositum; quod eius morte ipsi a mortis damnatione redempti ac liberati a perditione sumus; quod in ipso adoptati sumus in filios et haeredes a patre coelesti; quod per ipsius sanguinem huic sumus reconciliati; quod illi in custodiam dati pereundi excidendique periculo eximimur; quod illi ita inserti, iam vitae aeternae quodammodo sumus participes, in regnum Dei per spem ingressi (Eph. 1, 4; Col. 1, 14. 20; Ioann. 10, 28 etc.). Necdum finis: quod talem eius participationem adepti, utcunque simus adhuc in nobis stulti, ipse nobis coram Deo sapientia est; ut peccatores simus, ipse nobis iustitia; ut immundi simus, ipse nobis puritas; ut infirmi simus, ut inermes et satanae expositi, nostra tamen est quae ipsi data est in coelo et in terra potestas, qua pro nobis satanam conterat, et inferorum portas confringat; ut corpus mortis adhuc nobiscum circumferamus, ipse tamen nobis vita est. Breviter quod omnia illius nostra sunt, et nos in illo omnia habemus, in nobis nihil. Super hoc inquam fundamentum aedificari nos convenit, si volumus in templum Domino sanctum crescere.

6. At longe aliter iampridem institutus est orbis. Reperta sunt moralia nescio quae bona opera, quibus gratiosi Deo reddantur homines antequam Christo inserantur. Quasi vero mentiatur scriptura quum dicit, in morte esse omnes qui filium non possederint (1 Ioann. 5, 12). Si in morte sunt, quomodo vitae materiam generarent? Quasi nihil illud valeat, peccatum esse quidquid fit extra fidem (Rom. 14, 23); quasi arboris malae possint exstare boni fructus. Christo vero, ubi suam virtutem exserat, quid pestilentissimi sophistae reliquerunt? Aiunt meruisse nobis primam gratiam, hoc est occasionem merendi; esse iam nostrarum partium, occasioni oblatae non deesse. O proiectam impietatis impudentiam! quis exspectasset ut Christi nomen professi, illum ita denudatum sua virtute, tantum non proculcare auderent? Hoc testimonium illi passim redditur, quod iustificati sint quicunque in eum credunt: isti nihil aliud beneficii ab eo provenire docent, nisi ut singulis ad se ipsos iustificandos aperta sit via. Utinam vero gustarent quid sibi velint istae sententiae: vitam habere quicunque filium Dei habeant (1 Ioann. 5, 12); quicunque credit, transiisse a morte in vitam (Ioann. 5, 24); iustificatos esse nos illius gratia, ut haeredes efficeremur vitae aeternae (Rom. 3, 24); fideles Christum habere in se manentem, per quem Deo adhaereant (1 Ioann. 3, 24); participes vitae eius, sedere cum ipso in coelestibus (Eph. 2, 6); traductos esse in regnum Dei, et salutem consequutos (Col. 1, 13), et similes innumerae. Non enim aut comparandae iustitiae, aut salutis tantum acquirendae facultatem fide Christi obtingere significant, sed utrumque nobis donari. Proinde simulatque per fidem insertus es Christo, iam filius Dei factus es, coelorum haeres, iustitiae particeps, vitae possessor; ac (quo melius eorum mendacia coarguantur) non adeptus merendi opportunitatem, sed omnia Christi merita, siquidem tibi communicantur.

7. Ita sorbonicae scholae, errorum omnium matres, iustificationem fidei, quae pietatis est totius summa, nobis sustulerunt. Fatentur quidem verbo, iustificari fide formata hominem, sed id postea interpretantur, quoniam a fide habent bona opera ut ad iustitiam valeant; ut paene per ludibrium videantur nominare fidem, quia sine ingenti invidia sileri non poterat, quum toties a scriptura repetatur. Necdum etiam contenti, in laude bonorum operum Deo suffurantur quod ad hominem transferant. Quia vident parum valere ad hominem attollendum bona opera, ac ne merita quidem proprie vocari, si divinae gratiae fructus censeantur, ex vi liberi arbitrii ea eliciunt, oleum scilicet ex lapide. Ac principalem quidem causam in gratia esse non negant; sed eo tamen contendunt non excludi liberum arbitrium, per quod sit omne meritum. Neque id tradunt posteriores modo sophistae, sed eorum Pythagoras Lombardus;[1]) quem si cum istis compares, sanum et sobrium esse dicas. Mirae profecto caecitatis fuit, quum Augustinum toties in ore haberet, non vidisse quanta sollicitudine vir ille caverit ne ulla ex bonis operibus gloriae particula in hominem derivaretur. Supra, quum de libero arbitrio disputatio esset, recitavimus aliquot in hanc rem ipsius testimonia, quibus similia identidem in eius scriptis recurrunt; ut quum vetat ne merita nostra usquam iactemus, quia et ipsa Dei dona sunt; et quum scribit, omne meritum nostrum nonnisi a gratia esse, non parari per nostram sufficientiam, sed per gratiam totum fieri, etc.[2]) Ad scripturae lucem caecutisse, minus mirum; in qua non ita feliciter exercitatum fuisse apparet. Nihil tamen desiderari possit adversus *eum et eius discipulos* clarius isto apostoli verbo. Interdicta enim Christianis omni gloriatione, rationem cur gloriari nefas sit, subiungit (Eph. 2, 10): quia Dei factura sumus, creati ad bona opera, quae praeparavit ut in illis ambulemus. Quum ergo nihil a nobis boni prodeat nisi quatenus regenerati sumus, regeneratio autem nostra tota, citra exceptionem, Dei sit, non est cur unciam nobis in bonis[3]) operibus vendicemus. Postremo dum assidue inculcant bona opera,

1) Libr. 2. sent. dist. 28. 2) In Psal. 144. c. 11. Epist. 105 (194). 3) Unciam nostris operibus 1592—1637.

sic interim conscientias instituunt, ut confidere nunquam ausint Deum se propitium ac faventem suis operibus habere. Nos autem contra, nulla meriti mentione, singulari tamen consolatione fidelium animos nostra doctrina erigimus, dum eos docemus in suis operibus Deo placere, indubieque acceptos esse. Quin etiam hic exigimus ut nullum quisquam opus tentet aut aggrediatur sine fide: hoc est, nisi certa animi fiducia prius definiat Deo placiturum.

8. Quamobrem ab unico illo fundamento nequaquam abduci nos, ne latum quidem unguem, patiamur; quo iacto, sapientes deinde architecti recte atque ordine superaedificant. Nam sive doctrina et exhortatione opus est, admonent quod in hoc Dei filius apparuit ut dissolvat opera diaboli (1 Ioann. 3, 8), ne peccent qui ex Deo sunt; sufficere praeteritum tempus implendis gentium desideriis (1 Petr. 4, 3); electos Dei vasa esse misericordiae selecta in honorem, quae a sordibus emundari debeant (2 Tim. 2, 20). Sed omnia semel dicuntur, quum ostenditur quod tales velit Christus discipulos, qui se ipsis abnegatis, ac sublata sua cruce, ipsum sequantur (Luc. 9, 23). Qui se ipsum abnegavit, malorum omnium radicem exsecuit, ne amplius quaerat quae sua sunt. Qui crucem suam sustulit, ad omnem patientiam ac mansuetudinem se comparavit. Ac Christi exemplum et haec et alia omnia pietatis ac sanctitatis officia complectitur. Ille se patri obedientem praestitit ad mortem usque; ille totus fuit in operibus Dei perficiendis; ille patris gloriam toto pectore spiravit; ille animam suam pro fratribus posuit; ille hostibus suis bene et fecit et precatus est. Quod si consolatione opus fuerit, mirificam afferent consolationem (2 Cor. 4, 8 seqq.): quod affligimur, non tamen anxii reddimur; laboramus, sed non deserimur; humiliamur, sed non confundimur; deiicimur, sed non perimus; mortificationem Iesu Christi semper in corpore nostro circumferentes, ut vita Iesu manifestetur in nobis; quod si commortui sumus, et convivemus; si compatimur, et conregnabimus (2 Tim. 2, 11); quod ita configuramur eius passionibus, donec perveniamus ad resurrectionis similitudinem (Phil. 3, 10); quando pater praedestinavit conformes fieri imaginis filii sui, quos in ipso elegit, ut sit primogenitus inter cunctos fatres (Rom. 8, 29). Itaque quod neque mors, neque praesentia, neque futura separabunt nos a caritate Dei, quae est in Christo (ibid. v. 35); quin potius in bonum ac salutem cedent omnia. Ecce, non iustificamus hominem ex operibus coram Deo; sed omnes qui ex Deo sunt, dicimus regenerari, et novam creaturam fieri, ut ex regno peccati transeant in regnum iustitiae, atque hoc testimonio certam facere suam vocationem, et tanquam arbores a fructibus iudicari.

CAPUT XVI. [1]

Refutatio calumniarum quibus hanc doctrinam odio gravare conantur papistae.

1. Hoc uno verbo refelli potest impiorum quorundam impudentia, qui calumniantur nos abolere bona opera, atque ab eorum studio abducere homines, quum dicimus eos non iustificari ex operibus, nec salutem mereri; deinde nimis facile ad iustitiam iter sternere, quum in gratuita peccatorum remissione ipsam iacere docemus, et hac illecebra homines, suapte sponte plus nimio proclives, ad peccandum allicere. Hae, inquam, calumniae uno illo verbo satis refutantur; breviter tamen respondebo ad utramque. Per fidei iustificationem causantur destrui bona opera. *Supersedeo dicere quales sint bonorum operum zelotae qui ita nobis obtrectant. Liceat illis tam impune conviciari quam licentiose vitae suae obscoenitate totum mundum inficiunt. Dolere sibi simulant, dum tam magnifice extollitur fides, opera excidere suo gradu.* Quid si magis erigantur et stabiliantur? Non enim aut fidem somniamus bonis operibus vacuam, aut iustificationem quae sine iis constet; hoc tantum interest, quod quum fidem et bona opera necessario inter se cohaerere fateamur, in fide tamen, non operibus, iustificationem ponimus. Id qua ratione, facile [2] explicare promptum est, si ad Christum modo convertamur, in quem dirigitur fides, et unde totam vim accipit. Quare ergo fide iustificamur? quia fide apprehendimus Christi iustitiam, qua una Deo reconciliamur. Hanc vero apprehendere non possis quin et sanctificationem simul apprehendas. Datus est enim nobis in iustitiam, sapientiam, sanctificationem, redemptionem (1 Cor. 1, 30). Nullum ergo Christus iustificat quem non simul sanctificet. Sunt enim perpetuo et individuo nexu coniuncta haec beneficia, ut quos sapientia sua illuminat, eos redimat; quos redimit, iustificet; quos iustificat, sanctificet. Sed quia de iustitia et sanctificatione tantum quaestio est, in iis insistamus. Inter se distinguamus licet, inseparabiliter tamen utramque Christus in se continet. Vis ergo iustitiam in Christo adipisci? Christum ante possideas oportet. Possidere autem non potes, quin fias sanctificationis eius particeps, quia in frusta discerpi non potest. Quum ergo haec beneficia, nonnisi se ipsum erogando, fruenda nobis Dominus concedat, utrumque simul largitur: alterum nunquam sine altero. Ita liquet quam verum sit nos non sine operibus, neque tamen per opera iustificari; quoniam in Christi participatione, qua iustificamur, non minus sanctificatio continetur quam iustitia.

---

1) *Olim Cap.* X. §. 57—60. 2) *Sic olim et* 1559. 1561. *Seriores* 1592 *seqq. habent:* fiat.

2. Illud quoque falsissimum est, abduci hominum animos ab affectu bene agendi, quum illis merendi opinionem tollimus. *Obiter hic monendi sunt lectores, insulse eos ratiocinari a mercede ad meritum, ut postea clarius explicabo: quia scilicet principium illud ignorant, non minus liberalem esse Deum ubi mercedem operibus assignat, quam dum recte agendi facultatem largitur. Hoc tamen in suum locum differre malo. Nunc quam infirma sit eorum obiectio, attingere satis erit, quod duobus modis fiet.* Nam *primo*, quod aiunt nullam fore curam bene instituendae vitae nisi spe mercedis proposita, tota via errant. Si enim hoc tantum agitur, ut homines mercedem spectent quum Deo serviunt et illi suas operas locent aut vendant, parum proficitur. Gratis coli vult, gratis amari; hunc, inquam, cultorem probat, qui praecisa omni spe recipiendae mercedis, colere tamen eum non desinat. Porro, si incitandi sunt homines, nemo possit acriores admovere stimulos quam a redemptionis ac vocationis nostrae fine: quales adhibet verbum Domini, quum tradit *nimis impiam esse ingratitudinem, non mutuo redamare eum qui nos prior dilexit* (1 Ioann. 4, 10), sanguine Christi emundari ab operibus mortuis conscientias nostras, ad serviendum Deo viventi (Hebr. 9, 14); *indignum esse sacrilegium si semel mundati, novis sordibus nos inquinantes, sacrum illum sanguinem profanamus* (Hebr. 10, 29); liberatos esse nos e manu hostium nostrorum, ut sine timore serviamus illi in sanctitate et iustitia coram ipso omnibus diebus vitae nostrae (Luc. 1, 74); *nos a peccato emancipatos esse, ut libero spiritu iustitiam colamus* (Rom. 6, 18); *crucifixum esse veterem nostrum hominem, ut in vitae novitatem resurgamus* (ibid. 6). *Item, si mortui simus cum Christo (ut decet eius membra) quaerenda esse quae sursum sunt* (Col. 3, 1), *et in mundo peregrinandum, ut in coelos adspiremus ubi est thesaurus noster;* in hoc apparuisse gratiam Domini (Tit. 2, 11 seqq.), ut abnegata omni impietate, et mundanis desideriis, sobrie, sancte, et pie vivamus in hoc saeculo, exspectantes beatam spem et apparitionem gloriae magni Dei et salvatoris. Quare nos non esse constitutos, ut iram nobis concitemus, sed ut salutem consequamur per Christum (1 Thess. 5, 9); nos esse templa spiritus sancti quae profanari sit nefas (1 Cor. 3, 16; Eph. 2, 21); nos tenebras non esse, sed lucem in Domino, quos ut filios lucis ambulare oporteat (ibid. 5, 8; 1 Thess. 5, 4); nos non ad immunditiem vocatos, sed ad sanctitatem, quia haec sit voluntas Dei, sanctificatio nostra, ut nos abstineamus ab illicitis desideriis; vocationem nostram esse sanctam (2 Tim. 1, 9); ei non responderi nisi vitae puritate; in hoc nos esse liberatos a peccato, ut iustitiae obediamus. An incitari ad caritatem ullo vivaciori argumento possimus quam illo Ioannis (1 Ioann. 3, 10 et 4, 10), ut mutuo *inter* nos diligamus, quemadmodum dilexit nos Deus? in hoc differre eius filios a filiis diaboli, filios lucis a filiis tenebrarum, quia in dilectione manent? illo item Pauli (1 Cor. 6, 17 et 12, 12): nos, si Christo adhaeremus, unius esse corporis membra, quae invicem adiuvari mutuis officiis conveniat? An ad sanctitatem fortius provocari, quam dum rursum ab Ioanne (1 Ioann. 3, 3) audimus, omnes qui habent hanc spem, sanctificare se ipsos, quoniam Deus eorum sanctus est? *item ex ore Pauli* (2 Cor. 7, 1), *ut adoptionis promissione freti mundemus nos ab omni inquinamento carnis et spiritus?* quam dum Christum audimus se nobis exemplar proponentem, ut sua vestigia sequamur?

3. Atque haec quidem paucula tantum in gustum proposui. Nam si singula persequi esset animus, longum volumen contexendum foret. Toti paraenesibus, adhortationibus, castigationibus pleni sunt apostoli, quibus hominem Dei ad omne opus bonum instituant, idque citra meriti mentionem. Quin potius inde potissimas ducunt exhortationes, quod nullo nostro merito, sola Dei misericordia stet nostra salus. Quemadmodum Paulus (Rom. 12, 1), ubi tota epistola disseruit nullam esse nobis spem vitae, nisi in Christi iustitia, ubi ad paraeneses descendit, per illam Dei miserationem qua nos dignatus est obsecrat. Et sane haec nobis una causa satis esse debuerat, ut Deus in nobis glorificetur. Quod si qui Dei gloria non adeo vehementer afficiuntur, memoria tamen beneficiorum eius sufficientissima est, quae tales ad bene faciendum incitet. Verum isti quia servilia forte aliqua coactaque legis obsequia ingerendis meritis extundunt, mentiuntur nos nihil habere quo ad bona opera exhortemur, quia non eadem ingredimur via. Quasi vero talibus obsequiis valde oblectetur Deus, qui profitetur se hilarem datorem diligere (2 Cor. 9, 7), et quidquam dari quasi ex tristitia aut necessitate vetat. Neque id dico quod id vel respuam vel negligam adhortationis genus quod scriptura saepenumero usurpat, ne ullam omittat nos undique animandi rationem. Commemorat enim mercedem quam Deus redditurus sit unicuique secundum opera sua; sed illud unicum atque etiam in multis praecipuum esse nego. Deinde exordium inde sumendum non concedo. Ad haec, nihil facere ad erigenda, qualia isti praedicant, merita contendo, quemadmodum postea videbimus. Postremo neque usui esse, nisi doctrina illa praeoccupaverit: solo Christi merito, quod per fidem apprehenditur, nos iustificari, nullis autem operum nostrorum meritis; quia nulli ad sanctitatis studium apti esse possunt, nisi qui doctrinam hanc prius imbiberint. Quod et propheta (Psal. 130, 4) pulchre innuit, dum sic Deum alloquitur: apud te est propitiatio, Domine, ut timearis. Nullum enim esse Dei cultum ostendit, nisi agnita eius miseri-

cordia, qua sola et fundatur et stabilitur. *Quod apprime notatu dignum est, ut sciamus non modo principium Dei rite colendi esse fiduciam misericordiae eius, sed timorem Dei (quem meritorium esse volunt papistae) ideo non posse meriti nomine censeri, quia fundatus est in peccatorum venia et remissione.*

4. Longe vero futilissima calumnia, invitari ad peccandum homines quum gratuitam peccatorum remissionem, in qua collocatam dicimus iustitiam, affirmamus. Tanti enim esse dicimus, ut nullo nostro bono pensari possit, ideoque nunquam impetrandam, nisi gratuita foret. Porro nobis quidem esse gratuitam, Christo non item, cui tam magno constitit: nempe suo sacratissimo sanguine, extra quem nullum satis dignum pretium fuit, quod Dei iudicio solveretur. Haec quum docentur homines, admonentur per ipsos non stare, quominus toties sacratissimus ille sanguis effundatur, quoties peccant. Ad hoc, *discimus*[1]) eam esse nostram foeditatem, quae nisi huius purissimi sanguinis fonte nunquam eluatur. Haec qui audiunt, annon maiorem debent concipere horrorem peccati, quam si bonorum operum aspersione abstergi diceretur? Et si quid Dei habent, quomodo non horreant semel purificati, denuo se in lutum provolvere, quo huius fontis puritatem, quantum in se est, conturbent et inficiant? Lavi pedes meos, inquit fidelis anima apud Solomonem (Cant. 5, 3), quomodo rursum inquinabo illos? Nunc palam est utri et viliorem peccatorum remissionem faciant, et iustitiae dignitatem magis prostituant. Illi Deum frivolis suis satisfactionibus, hoc est stercoribus, placari nugantur; nos graviorem asserimus esse peccati noxam, quam quae tam levibus nugis expietur, graviorem Dei offensam quam quae his nihili satisfactionibus remittatur; proinde hanc solius sanguinis Christi praerogativam esse. Illi iustitiam, sicubi deficiat, instaurari dicunt ac reparari satisfactoriis operibus; nos pretiosiorem esse putamus, quam ut aequari ulla operum compensatione queat; ideo ut restituatur, ad solam Dei misericordiam confugiendum esse. Caetera quae ad peccatorum remissionem pertinent, ex capite *proximo*[2]) petantur.

CAPUT XVII.[3])

Promissionum legis et evangelii conciliatio.

1. Nunc persequamur alia quoque argumenta quibus satan per suos satellites fidei iustificationem diruere aut deterere molitur. Illud iam excussum esse puto calumniatoribus, ne nobiscum perinde agant atque bonorum operum inimicis; siquidem operibus detrahitur iustificatio, non ut nulla bona fiant opera, aut bona esse negentur quae fiunt; sed ne illis fidamus, ne gloriemur, ne salutem adscribamus. Fiducia enim haec nostra est, haec gloria, et unica salutis anchora, quod Christus filius Dei noster est, ac nos in ipso vicissim filii Dei regnique coelestis haeredes, Dei benignitate, non nostra dignitate, in spem aeternae beatitudinis vocati. Sed quia aliis praeterea machinis, ut dictum est, nos impetunt, age, in illis quoque propulsandis pergamus. Primum redeunt ad legales promissiones, quas legis suae cultoribus edidit Dominus, et rogant, velimusne irritas esse prorsus an efficaces? Irritas dicere quoniam absonum ac ridiculum fuerit, pro confesso assumunt, alicuius esse efficaciae. Hinc ratiocinantur, non sola fide nos iustificari. Sic enim Dominus loquitur (Deut. 7, 12; Ier. 7, 5 et 23): eritque si audieris praecepta et iudicia haec, custodierisque ea et feceris, custodiet etiam tibi Dominus pactum et misericordiam quam iuravit patribus tuis; diliget te ac multiplicabit, et benedicet tibi, etc. Item: si bene direxeritis[1]) vias vestras et studia vestra, non ambulaveritis post deos alienos, iudicium feceritis inter virum et virum, nec in malitiam recesseritis, ambulabo in medio vestri. Nolo mille eiusdem formae frustra recitare, quae quando nihil sensu differunt, istarum solutione explicabuntur. Summa, propositam testatur Moses (Deut. 11, 26) in lege benedictionem et maledictionem, mortem et vitam. Sic ergo argumentantur: aut benedictionem istam otiosam infructuosamque fieri, aut non solius esse fidei iustificationem. Iam supra ostendimus quomodo, si in lege haereamus, omni benedictione defectis sola nobis maledictio imminet, quae universis transgressoribus edicta est. Non enim promittit Dominus quidpiam nisi perfectis legis suae cultoribus, qualis nemo reperitur. Manet igitur illud, totum hominum genus per legem argui, maledictioni et irae Dei obnoxium: a qua ut solvantur, e potestate legis exire necesse est, et velut ab eius servitute in libertatem asseri: non carnalem quidem illam, quae ab observatione legis nos subducat, ad rerum omnium licentiam invitet, concupiscentiam nostram, velut ruptis repagulis, aut effusis habenis lascivire permittat; sed spiritualem, quae perculsam et consternatam conscientiam soletur et erigat, liberam illam ostendens a maledictione ac damnatione, qua illam lex vinctam ac constrictam premebat. Hanc a subiectione legis liberationem et, ut

1) *Sic mendose pro:* dicimus. 2) *Quod olim h. l. legebatur* Capite nono *bene ea tibi commendabat quae nunc huius libri Cap. III—V. habentur. Quod iam hic exstat* proximo *ad alia lectorem ablegare videtur, sive praecedentia sive sequentia innuat.* 3) *Cf. Cap. X. §. 61—76.*

1) *Sic bene* 1559 *et seqq. Antea scriptum erat* dixeritis.

ita dicam, manumissionem assequimur quum per fidem misericordiam Dei in Christo apprehendimus, qua securi certique reddimur de peccatorum remissione, quorum sensu pungebat nos lex ac mordebat.

2. Hac ratione et quae in lege nobis offerebantur promissiones inefficaces forent omnes et irritae, nisi Dei bonitas per evangelium succurreret. Haec enim conditio, ut legem perficiamus, a qua ipsae pendent, et a qua demum praestandae sunt, nunquam implebitur. Sic autem opitulatur Dominus, non partem iustitiae in operibus nobis relinquendo, partem ex sua indulgentia sufficiendo; sed dum unicum Christum pro iustitiae complemento assignat. Nam apostolus (Gal. 2, 16), praefatus se aliosque Iudaeos, scientes quod ex legis operibus non iustificatur homo, in Iesum Christum credidisse, rationem subiicit, non ut adiuvarentur ad iustitiae summam ex fide Christi; sed ut illa iustificarentur, non ex operibus legis. Si fideles a lege in fidem demigrant, ut in hac iustitiam inveniant, quam abesse ab illa vident, certe iustitiae legis renuntiant. Itaque amplificet nunc qui volet retributiones, quae legis observatorem manere dicuntur; modo simul animadvertat, nostra pravitate fieri ne fructum inde ullum sentiamus, donec aliam ex fide iustitiam fuerimus adepti. Sic David, ubi retributionis meminit, quam praeparavit servis suis Dominus, statim ad peccatorum recognitionem descendit, quibus illa exinanitur. Psalmo etiam 19, 12. magnifice legis beneficia depraedicat, sed continuo exclamat: delicta quis intelliget? ab occultis meis munda me Domine! Prorsus hic locus cum superiore congruit, ubi quum dixisset (Psal. 25, 10 et 11), cunctas vias Domini bonitatem et veritatem timentibus eum, subnectit, propter nomen tuum, Domine, propitiaberis pravitati meae; multa est enim. Sic et nos recognoscere debemus, expositam quidem esse nobis in lege Dei benevolentiam, si operibus eam demereri liceat; sed illorum merito nunquam ad nos pervenire.

3. Quid ergo? an datae sunt, ut sine fructu evanescerent? Iam nuper testatus sum non esse id meae sententiae. Dico sane efficaciam suam ad nos non proferre, quamdiu ad operum merita respiciunt; quare si in se considerentur, quodammodo aboleri. Sic praeclaram illam promissionem (Levit. 18, 5): dedi vobis bona praecepta, quae qui fecerit, vivet in ipsis, nullius momenti esse apostolus docet (Rom. 10, 5) si in ea resistamus, nec pilo plus profuturam quam si data non esset, quia ne sanctissimis quidem Dei servis competit; qui procul omnes absunt a legis complemento, multis vero transgressionibus sunt circumdati. Sed dum promissiones evangelicae substituuntur, quae gratuitam peccatorum remissionem denuntiant, non efficiunt modo ut ipsi Deo accepti simus, sed ut operibus quoque nostris sit sua gratia. Neque hoc tantum, ut ea Dominus grata habeat, sed benedictionibus etiam, quae ex pacto debebantur legis suae observationi, prosequatur. Fateor ergo fidelium operibus rependi, quae iustitiae et sanctitatis cultoribus in lege sua Dominus promisit: verum in hac retributione consideranda semper est causa, quae gratiam operibus conciliet. Eam porro triplicem esse cernimus. Prima est, quod Deus averso a servorum suorum operibus intuitu, quae *probrum* magis quam laudem perpetuo merentur, ipsos in Christo complectitur, ac sola fide intercedente, citra operum subsidium, reconciliat sibi. Altera, quod opera, non aestimata eorum dignitate, paterna benignitate atque indulgentia huc honoris attollit ut alicuius pretii habeat. Tertia, quod ea ipsa cum venia suscipit, non imputata imperfectione, qua omnia inquinata, peccatis magis quam virtutibus accensenda alioqui forent. Atque hinc apparet quantopere delusi sint sophistae, qui belle se absurda omnia evasisse putarunt quum dicerent, non intrinseca sua bonitate valere opera ad salutem demerendam, sed ex pacti ratione; quia Dominus liberalitate sua tanti aestimavit. Atqui non observabant interim, quae meritoria opera esse volebant, quantum abessent a promissionum conditione, nisi et iustificatio sola fide subnixa, et peccatorum remissio, per quam a maculis bona quoque opera abstergi necesse habent, praecederet. Itaque ex tribus divinae liberalitatis causis, quibus fit ut accepta sint fidelium opera, unam tantum annotabant; duas, et eas quidem praecipuas, supprimebant.

4. Citant Petri sententiam quam Lucas in Actis (10, 34. 35) recitat: in veritate comperio quod non sit personarum acceptor Deus; sed in omni gente, qui facit iustitiam, acceptus est illi. Atque hinc, quod minime dubium esse videtur, colligunt, si rectis studiis conciliat sibi homo Deum, non solius esse Dei beneficium quod salutem consequitur; imo sic pro sua misericordia Deum peccatori succurrere, ut operibus ad misericordiam flectatur. Verum scripturas nullo modo conciliare possis, nisi duplicem hominis apud Deum acceptionem observes. Qualis enim natura est homo, nihil in eo reperit Deus, quo ad misericordiam inclinetur, praeter unicam miseriam. Nudum ergo et egenum omnis boni, omni contra malorum genere refertum et oneratum hominem si constat esse, ubi primum a Deo suscipitur: quam ob dotem, quaeso, dignum illum coelesti vocatione dicemus? Facessat ergo inanis meritorum imaginatio, ubi gratuitam clementiam Deus tam evidenter commendat. Nam quod ibidem Cornelio angeli voce dicitur, orationes eius et eleemosynas ascendisse in Dei conspectum, pessime detorquetur ab iis, praeparari hominem ad recipiendam Dei gratiam bonorum operum studio. Iam enim spiritu sapientiae illuminatum fuisse Cornelium oportuit, qui vera sapientia, timore scilicet Dei praedi-

tus erat; eodem spiritu sanctificatum, qui iustitiae cultor erat, quam illius certissimum esse fructum apostolus docet (Gal. 5, 5). Ea itaque omnia quae Deo placuisse in eo referuntur, habebat *ab illius* gratia; tantum abest ut ad eam recipiendam illis suo marte se praepararet. Nulla sane scripturae syllaba proferetur, quae non huic doctrinae consentiat: non esse aliam Deo causam hominis ad se recipiendi nisi quia modis omnibus perditum videt si sibi relinquatur; perditum autem quia non vult, suam in ipso liberando misericordiam exercere. Nunc videmus ut ista acceptio non hominis iustitiam spectet, sed purum sit divinae erga miseros tantoque beneficio longe indignissimos peccatores bonitatis documentum.

5. Postquam vero Dominus hominem ex abysso perditionis reductum sibi per gratiam adoptionis segregravit, quia illum regeneravit ac reformavit in novam vitam, iam ut novam creaturam, cum spiritus sui donis amplectitur. Haec illa est acceptio cuius meminit Petrus, qua post suam vocationem Deo fideles approbantur, operum quoque respectu; quia Dominus non amare et osculari non potest, quae per spiritum suum in illis efficit bona. Verum id semper memoria repetendum est, non aliter operum ratione illos esse Deo acceptos nisi quia illorum causa et *in gratiam, quidquid bonorum operum contulit, liberalitatem suam augendo*, sua *quoque* acceptione dignatur. Unde enim illis bona opera, nisi quod Dominus illos, quemadmodum vasa in honorem elegit, ita vult vera puritate exornare? Unde etiam bona reputantur ac si nihil illis deesset; nisi quod naevis et maculis, quae illis adhaerescunt, veniam benignus pater indulget? In summa nihil aliud significat hoc loco quam gratos esse Deo et amabiles suos filios in quibus notas et lineamenta vultus sui videt. Regenerationem enim alibi, imaginis divinae reparationem in nobis esse, docuimus. Quoniam ergo ubicunque faciem suam Deus contemplatur, et merito amat, et in honore habet, non sine causa dicitur illi placere fidelium vita, ad sanctitatem et iustitiam composita. Sed quia pii mortali carne circumdati, adhuc sunt peccatores, et opera eorum bona, inchoata duntaxat, et carnis vitium redolentia, neque illis neque his propitius esse potest nisi in Christo magis quam in se ipsis amplexetur. In hunc modum accipiendi sunt loci qui clementem ac misericordem iustitiae cultoribus Deum testantur. Dicebat Moses (Deut. 7, 9) Israelitis: Dominus Deus tuus custodiens pactum ac misericordiam diligentibus se, et custodientibus praecepta sua, in mille generationes; quae sententia in frequentem formulam usurpata postea a populo fuit. Sic Solomo (1 Reg. 8, 23) in solenni precatione: Domine Deus Israel, qui custodis pactum et misericordiam servis tuis, qui ambulant coram te in toto corde suo. Eadem verba et a Nehemia (1, 5) repetuntur. Siquidem ut in omnibus misericordiae suae pactis integritatem ac sanctimoniam vitae vicissim a servis suis Deus stipulatur, ne ludibrio sit sua bonitas, neve quis inani ob eam exsultatione turgidus, benedicat animae suae, ambulans interim in pravitate cordis sui: ita in foederis communionem admissos, vult hac via in officio continere. Nihilo tamen minus foedus ipsum et gratuitum initio feritur, et perpetuo tale manet. *Secundum hanc rationem David* (2 Sam. 22, 20), *quamvis praedicet sibi redditam fuisse mercedem puritatis manuum, non tamen fontem illum quem notavi praeterit, quod extractus fuerit ab utero, quia Deus eum dilexit: ubi ita commendat causae suae bonitatem, ut nihil deroget gratuitae misericordiae, quae dona omnia, quorum origo est, praevenit.*

6. Atque hic obiter notare profuerit quid distent istae loquendi formae a legalibus promissionibus. Legales promissiones appello, non quae ubique sparsae sunt in libris mosaicis (quando in illis quoque evangelicae multae occurrunt), sed quae proprie ad legis ministerium pertinent. Eiusmodi promissiones, quocunque nomine vocare libeat, sub conditione, si feceris quod tibi praecipitur, paratam esse remunerationem denuntiant. At quum dicitur, Dominum custodire pactum misericordiae iis qui se diligunt, magis demonstratur quales sunt illius servi, qui bona fide eius foedus susceperint, quam exprimatur causa cur illis Dominus benefaciat. Haec porro demonstrationis ratio: quemadmodum in hunc finem aeternae vitae gratia nos dignatur Deus ut diligatur, timeatur, colatur a nobis, ita quaecunque misericordiae in scriptura promissiones habentur, merito ad hunc diriguntur finem, ut revereamur et colamus beneficiorum autorem. Quoties ergo audimus *ipsum* benefacere iis qui legem suam observant, meminerimus Dei filios ab officio designari, quod in illis perpetuum esse debet: hac ratione nos esse adoptatos, ut ipsum patris loco veneremur. Ne ergo ipsi adoptionis iure nos abdicemus, huc semper enitendum quo tendit nostra vocatio. Id tamen rursum teneamus, non pendere ab operibus fidelium complementum misericordiae Domini; sed *ipsum* ideo salutis promissionem adimplere iis qui vitae rectitudine suae vocationi respondent, quia in illis germana demum filiorum insignia agnoscit, qui spiritu eius ad bonum reguntur. Huc referatur, quod est in Psalmo (15, 1) de civibus ecclesiae: Domine quis habitabit in tabernaculo tuo, et quis requiescet in monte tuo sancto? innocens manibus et mundo corde, etc. Item apud Iesaiam (33, 14): quis habitabit cum igne devorante? qui facit iustitiam, qui loquitur recta, etc. Non enim firmamentum, quo fideles coram Domino subsistant, describitur; sed modus quo in suum consortium eos clementissimus

pater introducit, et in ipso tuetur et confirmat. Quia enim peccatum detestatur, iustitiam amat; quos sibi coniungit, eos spiritu suo purificat, ut sibi regnoque suo reddat conformes. Ergo si prima causa quaeratur, unde patefiat sanctis accessus in Dei regnum, unde habeant ut consistant in eo ac permaneant, prompta est responsio: quia Dominus eos sua misericordia et adoptavit semel, et perpetuo tuetur. Si autem de modo quaestio est, tum ad regenerationem est descendendum eiusque fructus qui psalmo illo recensentur.

7. At vero plus longe difficultatis esse videtur in his locis, qui et bona opera iustitiae titulo insigniunt, et hominem illis asserunt iustificari. Plurimi sunt prioris generis, ubi mandatorum observationes, iustificationes vocantur seu iustitiae. Alterius generis exemplum est, quod apud Mosen (Deut. 6, 25) habetur: erit haec iustitia nostra, si custodierimus praecepta ista omnia. Ac si[1]) promissionem esse legalem excipias, quae adnexa conditioni impossibili nihil probet, sunt alia de quibus idem respondere non possis, quale est illud (ibid. 24, 13): eritque tibi id pro iustitia coram Domino, reddere pauperi depositum, etc. Item quod propheta dicit (Psal. 106, 30), zelum, in vendicando Israelis probro, imputatum fuisse Phinees in iustitiam. Itaque Pharisaei nostri temporis amplam insultandi materiam hic se habere putant. Nam quum dicamus, erecta fidei iustitia cedere operum iustificationem, eodem iure argumentantur, si ex operibus iustitia, ergo falsum est nos sola fide iustificari. *Ut dem, legis praecepta vocari iustitias*, nihil mirum: sunt enim re vera. *Quanquam monendi sunt lectores*, *Graecos parum apte vocem hebraicam HUCIM*[2]) *vertisse δικαιώματα*, *pro edictis. De voce tamen facile litem remitto.* Neque *vero* hoc denegamus legi Dei quin perfectam iustitiam contineat. Tametsi enim, quia debitores sumus omnium quae praecipit, etiam plena eius obedientia defuncti, servi inutiles sumus; quia tamen eam honore iustitiae Dominus dignatus est, non detrahimus quod ille dedit. Fatemur ergo libenter, absolutam legis obedientiam esse iustitiam; mandati uniuscuiusque observationem, esse iustitiae partem; siquidem in reliquis etiam partibus tota iustitiae summa constet. Sed exstare usquam talem iustitiae formam negamus. Atque ideo legis iustitiam tollimus, non quod manca per se sit ac mutila, sed quod ob carnis nostrae debilitatem nusquam compareat. Atqui non modo praecepta Domini simpliciter scriptura iustitias vocat, sed operibus quoque sanctorum tribuit hoc nomen. Ut quum Zachariam et eius coniugem refert ambulasse in iustitiis Domini (Luc. 1, 6). Sane dum ita loquitur, opera magis ex legis natura aestimat quam propria ipsorum conditione. *Etsi rursus hic observandum quod nuper dixi*, *ex incuria graeci interpretis non esse statuendam legem. Sed quia Lucas in recepta versione nihil mutare voluit*, *neque ego contendam.* Deus enim ea quae lege continentur mandavit hominibus in iustitiam; sed eam iustitiam non exsequimur, nisi totam legem observando. Qualibet enim transgressione corrumpitur. Quum ergo lex nihil nisi iustitiam praescribat, si in ipsam respicimus, iustitiae sunt singula eius mandata; si homines spectamus a quibus fiunt, iustitiae laudem minime consequuntur ex uno opere, in multis transgressores, et ex eo opere quod aliqua semper ex parte propter imperfectionem vitiosum est.

8. Sed venio ad secundum genus, in quo praecipua est difficultas. Nihil magis firmum habet Paulus ad probandam fidei iustitiam, quam quod de Abraham scribitur, fidem illi suam pro iustitia imputatam fuisse. Quum ergo editum facinus a Phinees imputatum illi fuisse ad iustitiam dicatur, quod de fide contendit Paulus, licebit nobis de operibus ratiocinari. Proinde adversarii nostri, quasi re evicta, constituunt nos quidem sine fide non iustificari; sed neque per eam iustificari solam, opera esse quae iustitiam nostram impleant. Ego hic pios obtestor, ut si veram iustitiae regulam ex sola scriptura petendam norunt, mecum religiose et serio expendant quomodo scriptura secum ipsa sine cavillis rite conciliari possit. Quum sciret Paulus, fidei iustificationem suffugium esse iis, qui propria iustitia deficiuntur, audacter infert, iustitia operum exclusos quicunque fide iustificantur. Quoniam vero constat omnium illam esse fidelium communem, ex eo pari fiducia constituit operibus neminem iustificari; quin magis contra, nullo operum adminiculo iustificari. Sed aliud est disputare quid per se valeant opera, aliud quo loco post stabilitam fidei iustitiam habenda sint. Si operibus statuendum est pro dignitate sua pretium, indigna esse dicimus, quae in conspectum Dei prodeant; ideo nihil operum habere hominem, quo apud Deum glorietur; inde, omni operum adminiculo exutum, sola fide iustificari. Eam porro iustitiam definimus, quod in Christi communionem receptus peccator eius gratia Deo reconciliatur, dum illius sanguine purgatus peccatorum remissionem obtinet, et iustitia non secus ac propria vestitus, coram coelesti tribunali securus subsistit. Praeposita peccatorum remissione, quae iam sequuntur bona opera aliam quam a suo merito aestimationem habent; quia quidquid in illis est imperfectum, Christi perfectione contegitur; quidquid naevorum est aut sordium, eiusdem puritate abstergitur, ne in iudicii divini quaestionem veniat. Ob-

1) *Edd. recc. omnes male:* At si. 2) *Edd.* 1654. 1667 *literis hebraicis scribunt; tholuckianae habent:* Chukkim.

literata igitur omnium transgressionum culpa, quibus impediuntur homines ne quidquam Deo gratum proferant, sepulto etiam imperfectionis vitio quod bona quoque opera foedare solet, quae fiunt a fidelibus bona opera, iusta censentur, vel (quod idem est) in iustitiam imputantur.

9. Nunc mihi si quis istud obiectet ad impugnandam fidei iustitiam, primum interrogabo, num homo iustus censeatur ob unum aut alterum sanctum opus, reliquis vitae operibus legis transgressor? Plus quam absurdum quidem est. Deinde requiram an ob multa quoque bona opera, si quidem praevaricationis aliqua in parte reus tenetur? Ne hoc quidem contendere audebit, reclamante legis sanctione, maledictosque omnes proclamante, qui non omnia legis mandata ad ultimum impleverint (Deut. 27, 26). Ad haec ultra progrediar, sitne ullum opus quod nullius impuritatis aut imperfectionis argui mereatur? Et quomodo esset coram iis oculis quibus nec stellae satis mundae sunt, nec angeli satis iusti (Iob. 4, 18)? Ita nullum exstare bonum opus concedere cogetur, quod non et appositis sibi transgressionibus, et sua ipsius corruptione pollutum sit, ne iustitiae honorem teneat. Quod si constat a iustificatione fidei proficisci, ut opera impura alioqui, immunda, dimidiata, indigna Dei conspectu, nedum amore, iustitiae imputentur: quid huius iactatione destruere illam moliuntur, quae si non esset, hanc frustra iactarent? Vipereumne partum facere volunt? Eo enim tendunt impiorum dicta. Fidei iustificationem principium, fundamentum, causam, argumentum, substantiam operum iustitiae esse non possunt infitiari; concludunt tamen fide non iustificari hominem, quod bona quoque opera in iustitiam reputentur. Omittamus ergo istas ineptias, et quod res est fateamur: si a fidei iustificatione dependet, qualiscunque tandem censetur, operum iustitia, non modo per hanc nihil imminui, sed potius confirmari, quo nimirum vis eius potentior elucet. Neque etiam sic putemus commendari post gratuitam iustificationem opera, ut et ipsa in locum iustificandi hominis postea succedant, aut eiusmodi officium cum fide partiantur. Nisi enim perpetuo maneat solida fidei iustificatio, illorum immunditiea detegetur. Nihil autem absonum est, sic fide hominem iustificari ut non ipse modo iustus sit, sed opera quoque eius supra dignitatem iusta censeantur.

10. Hac ratione concedemus, non partialem modo in operibus iustitiam (quod ipsi adversarii volunt) sed perinde approbari Deo ac si perfecta absolutaque foret. Sed si meminerimus quo fundamento fulciatur, soluta erit omnis difficultas. Gratum enim opus tunc demum esse incipit ubi cum venia suscipitur. Porro unde venia, nisi quia Deus nos et nostra omnia in Christo intuetur? Quemadmodum ergo nos ipsi, ubi in Christum insiti sumus, ideo iusti apparemus coram Deo, quia eius innocentia conteguntur nostrae iniquitates, sic opera nostra iusta sunt et habentur, quia quidquid alias vitii in ipsis est, Christi puritate sepultum non imputatur. Ita merito dicere possumus, sola fide non tantum nos sed opera etiam nostra iustificari. Iam si ista qualiscunque operum iustitia a fide et gratuita iustificatione pendet, et ab ea efficitur, debet sub eam includi, et tanquam effectus causae suae (ut ita loquar) subordinari; tantum abest ut erigi debeat ad illam vel destruendam vel obscurandam. Sic Paulus (Rom. 4, 7), ut extorqueat, beatitudinem nostram Dei misericordia, non operibus constare, urget maxime illud Davidis (Psal. 32, 1): beati quorum remissae sunt iniquitates et quorum tecta sunt peccata; beatus cui non imputavit Dominus peccatum. Si quis contra obtrudat innumera elogia quibus videtur beatitudo operibus dari (qualia sunt: beatus vir qui timet Dominum, qui miseretur pauperis, qui non ambulavit in consilio impiorum, qui suffert tentationem; beati qui custodiunt iudicium, immaculati, pauperes spiritu, mites, misericordes, etc. Psal. 112, 1; Prov. 14, 21; Psal. 1, 1; Iacob. 1, 12; Psal. 106, 3 et 119, 1; Matth. 5, 3) non efficient quominus verum sit quod ait Paulus. Quoniam enim illa quae praedicantur, omnia nunquam sic sunt in homine ut Deo *propterea id approbetur*, [1]) conficitur, miserum semper esse hominem nisi a miseria per veniam peccatorum eximatur. Quoniam ergo universa quae scripturis extolluntur beatitudinis genera, irrita concidunt, ut nullius fructum percipiat homo *donec* beatitud*inem* peccatorum remissione *adeptus fuerit*, quae deinde illis locum faciat, sequitur hanc esse non modo summam et praecipuam, sed unicam, nisi forte velis ab illis enervari, quae in ea sola consistunt. Multo iam minus rationis est cur nos conturbare debeat appellatio iustorum, quae fidelibus plerumque tribuitur. Iustos certe a vitae sanctimonia nuncupari fateor; sed quum in iustitiae studium magis incumbant quam iustitiam ipsam impleant, qualemcunque hanc iustitiam fidei iustificationi cedere par est, unde habet id quod est.

11. Sed enim cum Iacobo plus adhuc negotii nobis restare aiunt, ut qui aperta voce nobis repugnet. Docet enim (2, 14 seqq.) et Abraham ex operibus fuisse iustificatum, et nos quoque omnes operibus iustificari, non sola fide. Quid igitur? pertrahentne in certamen Paulum cum Iacobo? Si Iacobum pro Christi ministro habent, sic accipienda est eius sententia, ne a Christo per os Pauli loquente dissentiat. Spiritus per os Pauli asserit,

---

1) *Sic corrigit Ed.* 1559 *locum dubium et vexatum; cf. Ed. praeced. X.* 70. *et ibi notata* (*T. I. p.* 787).

Abraham fide, non operibus, iustitiam fuisse consequutum; nos quoque fide docemus omnes sine operibus legis iustificari. Idem spiritus per Iacobum tradit, et Abrahae et nostram iustitiam operibus, non fide tantum constare. Spiritum secum non pugnare, certum est. Quae erit ergo istorum concordia? adversariis abunde est si convellerint, quam *nos* altissimis radicibus stabilitam volumus fidei iustitiam; suam autem conscientiis tranquillitatem reddere, non magnae curae est. Unde videas quidem eos fidei iustificationem arrodere, sed nullam interim constituere iustitiae metam ubi conscientiae sistantur. Triumphent ergo ut libet, modo non aliam iactare victoriam possint, quam omnem iustitiae certitudinem se sustulisse. Ac miseram quidem hanc victoriam obtinebunt, ubi exstincta veritatis luce mendaciorum tenebras offundere illis Dominus permittet. Ubicunque autem stabit Dei veritas, nihil proficient. Nego itaque Iacobi sententiam, quam assidue tanquam Achillis clypeum nobis obtendunt, illis vel tantillum suffragari. Id quo planum fiat, intuendus primum erit apostoli scopus; deinde observandum ubi hallucinentur. Quoniam tum erant plerique (quod malum in ecclesia perpetuum esse solet), qui infidelitatem suam manifeste prodebant, quaecunque propria sunt fidelium opera negligendo ac omittendo, falso tamen fidei nomine gloriari non desinebant, stolidam talium fiduciam hic eludit Iacobus. Non est ergo illi propositum verae fidei vim ulla ex parte deterere, sed ostendere quam inepte nugatores isti vacuae eius imagini tantum arrogarent, ut hac contenti secure diffluerent in omnem vitiorum licentiam. Hoc statu concepto, facile erit animadvertere ubi peccent nostri adversarii. Incidunt enim *in* duplicem paralogismum: alterum in fidei vocabulo, alterum in verbo iustificandi. Quod fidem nominat apostolus, inanem opinionem procul a fidei veritate dissitam, concessionis est *quae nihil causae derogat*. Quod ab initio ipse demonstrat his verbis: quid prodest, fratres mei, si quis fidem dicat se habere, opera autem non habeat? Non dicit: si fidem quis habeat sine operibus; sed, si iactet. Clarius etiam paulo post, ubi deteriorem diabolica notitia per ludibrium facit; postremo ubi mortuam vocat. Sed a definitione sufficienter deprehendas quid velit. Tu credis, inquit, quod Deus est: sane si nihil in ista fide continetur nisi ut credatur Deum esse, iam nihil mirum est si non iustificet. Nec vero dum hoc illi adimitur, quidquam derogari putemus fidei christianae, cuius longe diversa est ratio. Quo enim modo vera fides iustificat, nisi dum nos Christo conglutinat, ut unum cum illo facti participatione iustitiae eius fruamur? non ergo eo iustificat quod divinae essentiae notitiam concipiat, sed quod in misericordiae certitudine recumbit.

12. Nondum scopum attigimus, nisi discutiamus et alterum paralogismum: siquidem iustificationis partem in operibus Iacobus reponit. Si et reliquis scripturis, et sibi ipsi consentaneum Iacobum facere velis, necessarium est, iustificandi verbum alio significatu accipere quam apud Paulum. Iustificari enim dicimur a Paulo, quum obliterata iniustitiae nostrae memoria iusti reputamur. Eo si spectasset Iacobus, praepostere citasset illud ex Mose: credidit Abraham Deo, etc. Sic enim contexit: Abraham operibus consequutus est iustitiam, quod filium immolare, iubente Deo, non dubitavit. Atque ita impleta est scriptura, quae dicit illum credidisse Deo, et imputatum ei ad iustitiam. Si absurdum est, effectum esse sua causa priorem, aut falso testatur Moses eo loco imputatam fuisse Abrahae fidem in iustitiam, aut ex ea quam in Isaac offerendo praestitit obedientia iustitiam non fuit promeritus. Nondum concepto Ismaele, qui iam adoleverat antequam Isaac nasceretur, fide sua iustificatus fuit Abraham. Quomodo igitur dicemus obedientia diu post sequuta iustitiam sibi comparasse? Quare aut perperam ordinem invertit Iacobus (quod cogitare est nefas) aut iustificatum noluit dicere, quasi promeritus sit ut iustus censeretur. Quid ergo? Certe de iustitiae declaratione, non autem imputatione ipsum loqui apparet, ac si diceret: qui vera fide iusti sunt, ii suam iustitiam obedientia bonisque operibus probant, non nuda et imaginaria fidei larva. In summa, non disputat qua ratione iustificemur; sed iustitiam operatricem a fidelibus requirit. Et quemadmodum Paulus citra operum adminiculum iustificari contendit, ita hic iustos haberi non patitur, qui bonis careant operibus. Huius scopi consideratio nos omni scrupulo extricabit; nam hinc praecipue falluntur nostri adversarii, quod putant Iacobum iustificationis rationem definire; quum nihil aliud studeat, quam pravam eorum securitatem diruere, qui excusando bonorum operum contemptui fidem inaniter obtendebant. Ergo quoslibet in modos Iacobi verba torqueant, nihil praeter duas sententias expriment: inane fidei spectrum non iustificare, et fidelem, tali imaginatione non contentum, operibus bonis suam iustitiam declarare.

13. Quod autem ex Paulo (Rom. 2, 13) in eundem sensum citant, minimum eos iuvat: factores legis, non auditores iustificari. Nolo solutione Ambrosii evadere, ideo esse illud dictum quia complementum legis sit in Christum fides. Video enim merum esse effugium, quo nihil opus est ubi aperta patet via. Illic stolida confidentia Iudaeos deiicit apostolus, qui sola legis agnitione se venditabant, quum interim summi essent eius contemptores. Ne ergo nuda legis peritia tantopere sibi placerent, admonet, si ex lege quaeratur iustitia, non eius notitiam, sed observationem quaeri. Nos certe istud in

dubium non vocamus, quin legis iustitia consistat in operibus, ac ne illud quidem, quin consistat in operum *dignitate et meritis* iustitia. Sed nondum probatum est operibus nos iustificari, nisi unum aliquem proferant, qui legem impleverit. Non aliud autem sensisse Paulum, erit satis amplo testimonio orationis contextus. Postquam gentes ac Iudaeos in commune iniustitiae damnaverat, tum ad distributionem descendit, ac dicit eos, qui sine lege peccaverunt, sine lege perire, quod ad gentes refertur; qui vero in lege peccaverunt, per legem iudicari, quod Iudaeorum est. Porro, quoniam illi suis praevaricationibus conniventes sola lege superbiebant, adiungit quod optime congruebat, non ideo latam esse legem ut audita solummodo eius voce iusti redderentur, sed tum demum si obedirent. Ac si diceret: in lege quaeris iustitiam? ne auditum eius praetexas, qui parvi est per se ponderis; sed afferas opera quibus declares legem non tibi frustra positam. His quoniam deficiebantur omnes, sequebatur, legis gloriatione esse spoliatos. Itaque contrarium potius ex mente Pauli argumentum formandum est: iustitia legis in operum perfectione sita est; nemo iactare potest se per opera legi satisfecisse; nulla ergo est a lege iustitia.

14. Iam et ex locis illis pugnant quibus suam iustitiam fideles examinandam Dei iudicio audacter offerunt, ac secundum eam de se statui cupiunt. Quales sunt: iudica me Domine secundum iustitiam meam, et secundum innocentiam meam, quae sunt in me (Psal. 7, 9). Item: exaudi Deus iustitiam meam, probasti cor meum et visitasti nocte, et non est inventa in me iniquitas (ibid. 17, 1). Item: retribuet mihi Dominus secundum iustitiam meam, et secundum puritatem manuum mearum rependet mihi; quia custodivi vias Domini, nec impie defeci a Deo meo: et ero immaculatus, et observabo me ab iniquitate mea (ibid. 18, 21). Item: iudica me Domine, quoniam in innocentia mea ambulavi; non sedi cum viris mendacibus, cum iniqua gerentibus non introibo; ne perdas cum impiis animam meam, cum viris sanguinum vitam meam, in quorum manibus iniquitates sunt, dextera quorum repleta est muneribus: ego autem innocenter ambulavi (ibid. 26, 1 et 9). Dixi supra de fiducia quam sibi sancti simpliciter ab operibus sumere videntur. Quae autem huc adduximus testimonia nos non valde impedient, si secundum suam *περίστασιν*, hoc est complexum, vel (ut vulgo loquuntur), circumstantiam, accipiantur. Ea porro duplex est. Nam nec de ipsis in universum quaestionem haberi volunt, ut pro totius vitae tenore vel damnentur vel absolvantur; sed specialem causam in iudicium disceptandam afferunt, nec divinae perfectionis respectu, sed ex improborum ac scelestorum comparatione iustitiam sibi arrogant. Primum, quum de homine iustificando agitur, non tantum quaeritur ut bonam in re aliqua particulari causam habeat, sed perpetuam quandam tota vita iustitiae symmetriam. Atqui sancti, dum ad comprobandam suam innocentiam Dei iudicium implorant, non se ipsos omni noxa solutos et omni ex parte inculpatos offerunt; sed quum in sola eius bonitate salutis fiduciam defixerint, confisi tamen esse vindicem pauperum praeter ius et aequitatem afflictorum, profecto causam in qua innocentes opprimuntur, illi commendant. Dum vero secum adversarios ad tribunal Dei sistunt, non iactant innocentiam, quae Dei puritati responsura sit si severe conquiratur; sed quia prae adversariorum malitia, improbitate, astutia, nequitia, sinceritatem, iustitiam, simplicitatem puritatemque suam Deo compertam gratamque esse norunt, non reformidant, inter se et illos iudicem invocare. Sic quum David Sauli dicebat (1 Sam. 26, 23): reddat Dominus unicuique secundum iustitiam et veritatem eius, non intelligebat ut Dominus unumquemque per se examinaret ac muneraretur pro meritis; sed Dominum attestabatur quanta esset sua innocentia praeut erat Saulis iniquitas. Ac ne Paulus quidem, quum hac gloriatione se iactat (2 Cor. 1, 12), quod bonum habeat conscientiae testimonium, se cum simplicitate et integritate versatum esse in ecclesia Dei, vult eiusmodi gloriatione apud Deum niti; sed coactus impiorum calumniis, fidem ac probitatem suam, quam divinae indulgentiae acceptam esse sciebat, adversus quamlibet hominum maledicentiam asserit. Videmus enim quid alibi (1 Cor. 4, 4) dicat, se nihil esse sibi male conscium, sed non in hoc iustificari. Quia scilicet intelligebat, iudicium Dei humanam lippitudinem longe transscendere. Utcunque ergo pii contra impiorum hypocrisin suam innocentiam Deo teste ac iudice defendant, ubi tamen cum solo Deo negotium est, omnes uno ore clamant (Psal. 130, 3): *si iniquitatem observaveris Domine, Domine quis sustinebit?* Item: ne ingrediaris in iudicium cum servis tuis; quia non iustificabitur in conspectu tuo omnis vivens (ibid. 143, 2). Suisque operibus diffisi libenter canunt: bonitas tua melior quam vita (ibid. 63, 4).

15. Sunt et alii non absimiles superioribus loci, in quibus subsistere etiamnum quis possit. Dicit Solomon (Prov. 20, 7), eum qui ambulat in integritate sua, iustum esse. Item (ibid. 12, 28): in semita iustitiae esse vitam, ac in ea ipsa non esse mortem. Qua ratione Ezechiel (18, 9. 21 et 33, 15) perhibet vita victurum qui iudicium ac iustitiam fecerit. Nihil eorum vel infitiamur, vel obscuramus. Sed prodeat unus ex filiis Adam cum tali integritate. Si nemo est, aut pereant a conspectu Dei oportet, aut ad misericordiae asylum confugiant. Neque interim negamus quin fidelibus sua integritas, dimidiata licet ac imperfecta, gradus sit ad immortalitatem. Sed unde id, nisi quoniam quos in foedus gratiae assumpsit Dominus, eorum

opera non excutit pro meritis, sed paterna benignitate osculatur? Quo non tantum intelligimus quod tradunt Scholastici, a gratia acceptante habere opera suum valorem. Illi enim sentiunt, imparia alioqui opera *ex legis pacto* saluti comparandae, in aequalitatis tamen pretium Dei acceptione evehi. Ego autem dico, ea, tum aliis transgressionibus, tum suis ipsorum maculis inquinata, non aliud valere nisi quod Dominus veniam utrisque indulget; quod est, gratuitam homini iustitiam largiri. Neque tempestive hic obtruduntur illae apostoli (Eph. 1, 4; 1 Thess. 3, 13 et alibi) precationes, ubi tantam fidelibus perfectionem optat, ut sint inculpati et irreprehensibiles in die Domini. Haec quidem verba Coelestini valde olim exagitabant, ad perfectionem iustitiae in hac vita asserendam. Sed quod arbitramur sufficere, breviter post Augustinum respondemus: ad hanc quidem metam aspirare pios omnes debere, ut immaculati aliquando et inculpati appareant coram Dei facie; sed quia optima et praestantissima vitae praesentis ratio nihil aliud est quam profectus, ad eam metam nos tum demum perventuros, ubi hac peccati carne exuti Domino ad plenum adhaerebimus. Neque tamen pertinaciter cum eo litigabo, qui perfectionis titulum sanctis tribuere volet: modo eam quoque Augustini [1]) ipsius verbis definiat. Perfectam, inquit, sanctorum virtutem quum nominamus, ad ipsam perfectionem pertinet etiam imperfectionis tum in veritate tum in humilitate cognitio.

CAPUT XVIII. [2])

Ex mercede male colligi operum iustitiam.

1. Transeamus nunc ad eas sententias, quae affirmant Deum unicuique redditurum secundum opera sua. Cuiusmodi sunt: unusquisque referet quod gessit in corpore, sive bonum sive malum (2 Cor. 5, 10); gloria et honor operanti bonum; tribulatio et angustia in omnem animam operantis malum (Rom. 2, 6); et: ibunt qui bona egerint in resurrectionem vitae, qui male fecerint in resurrectionem iudicii (Ioann. 5, 29); venite benedicti patris mei, esurivi et dedistis mihi cibum, sitivi et potum tribuistis (Matth. 25, 34) etc. Atque illis quoque eas coniungamus, quae mercedem operum appellant vitam aeternam. Quo in genere sunt: retributio manuum hominis restituetur ei (Prov. 12, 14 et 13, 13); qui timet mandatum, remunerabitur; gaudete et exsultate, ecce merces vestra copiosa est in coelis (Matth. 5, 12); unusquisque mercedem accipiet secundum laborem (1 Cor. 3, 8). Quod unicuique dicitur redditurus Deus secundum opera, parvo negotio dissolvitur. Ordinem enim consequentiae magis quam causam indicat loquutio. Extra dubium autem est, Dominum his misericordiae suae gradibus salutem nostram consummare, dum electos ad se vocat, vocatos iustificat, iustificatos glorificat (Rom. 8, 30). Tametsi ergo sola misericordia suos in vitam suscipiat, quia tamen in eius possessionem ipsos deducit, per bonorum operum stadium, ut quo destinavit ordine suum in illis opus impleat, nihil mirum si secundum opera sua dicuntur coronari: quibus haud dubie ad recipiendam immortalitatis coronam praeparantur. Quin hac ratione apposite dicuntur salutem suam operari (Phil. 2, 12), dum bonis operibus incumbendo vitam aeternam meditantur. *Nempe sicut alibi iubentur operari cibum, qui non perit* (Ioann. 6, 27), *dum in Christum credendo sibi vitam acquirunt, et tamen mox additur, quem filius hominis daturus est vobis. Unde apparet operandi verbum nequaquam opponi gratiae, sed referri ad studium, ac proinde* non sequitur, vel *fideles* ipsos esse salutis suae autores, vel ab ipsorum operibus eam emanare. Quid ergo? simul atque per evangelii notitiam, et spiritus sancti illuminationem adsciti sunt in Christi consortium, inchoata est in illis aeterna vita. Iam quod in illis bonum opus inchoavit Deus, et perfici oportet usque in diem Domini Iesu (Phil. 1, 6). Perficitur porro, quum iustitia et sanctitate patrem coelestem referentes se filios eius non degeneres esse probant.

2. Ex mercedis nomine non est cur opera nostra ratiocinemur causam esse salutis. Principio istud sancitum sit in cordibus nostris, regnum coelorum non servorum stipendium, sed filiorum esse haereditatem, qua soli potientur, qui a Domino in filios cooptati fuerint, neque ullam aliam ob causam quam ob hanc adoptionem. Non enim erit haeres filius ancillae, sed filius liberae (Gal. 4, 30). Adeoque in iis ipsis locis quibus gloriam aeternam mercedem operibus fore pollicetur spiritus sanctus, haereditatem nominatim exprimendo, aliunde nobis provenire demonstrat. Sic Christus (Matth. 25, 34) opera recenset, quae coeli remuneratione compensat dum in eius possessionem electos vocat; sed simul adiungit, haereditatis iure possidendum. Sic Paulus (Col. 3, 24) iubet servos, fideliter agentes quod officii sui est, sperare retributionem a Domino; sed addit, haereditatis. Videmus ut quasi praescriptis verbis diligenter caveant ne acceptam feramus operibus aeternam beatitudinem, sed Dei adoptioni. Cur ergo simul operum mentionem faciunt? Uno scripturae exemplo ista quaestio elucescet. Ante nativitatem Isaac, promissum erat Abrahae semen in quo bene-

1) Libr. 3. ad Bonif. c. 7. 2) *Haec fuerat clausula Cap.* X. §. 77—87.

dicendae erant omnes terrae nationes; seminis propagatio quae aequatura esset stellas coeli et arenas maris, aliaque similia (Gen. 15, 5 et 17, 1). Multis post annis, ut erat oraculo iussus, Abraham ad filium immolandum se accingit. Ista obedientia defunctus, recipit promissionem (Gen. 22, 3. 17): per memet ipsum iuravi, dicit Dominus, quia fecisti hanc rem, et non pepercisti proprio filio unigenito, benedicam tibi, et multiplicabo semen tuum sicut stellas coeli et arenas maris; possidebit semen tuum portas inimicorum suorum, et benedicentur in semine tuo omnes gentes terrae, quia obedisti voci meae. Quid audimus? an obedientia sua promeritus est benedictionem Abraham, cuius promissionem receperat antequam ederetur praeceptum? Hic profecto citra ambages tenemus, iis bonis munerari Dominum fidelium opera, quae illis iam ante cogitata opera dederat: nihil dum causae habens cur ipsis benefaceret nisi suam misericordiam.

3. Neque tamen frustratur aut ludit nos Dominus quum ait, se operibus rependere, quod gratis ante opera donaverat. Quia enim bonis operibus vult nos exerceri ad meditandam eorum quae promisit exhibitionem vel fruitionem, ut ita loquar, ac per ea decurrere, ut contendamus ad beatam spem nobis propositam in coelis, rite et illis assignatur promissionum fructus, ad cuius maturitatem nos producunt. Eleganter expressit utrumque apostolus, quum diceret officiis caritatis studere Colossenses, propter spem in coelis sibi repositam, de qua ante audierant per sermonem veracis evangelii (Col. 1, 4). Nam quum ait eos ex evangelio cognovisse spem sibi in coelis repositam, declarat solo Christo, nullis autem suffultam operibus. *Cui concinit illud Petri: custodiri pios Dei virtute per fidem, in salutem quae parata est manifestari suo tempore* (1 Petr. 1, 5). Dum ipsos ait eius causa laborare, significat currendum esse fidelibus toto vitae spatio ut apprehendant. Ne vero putaremus ad meriti modum redigi quam nobis Dominus mercedem pollicetur, parabolam proposuit (Matth. 20, 1 seqq.), in qua se fecit patrem familias, qui quoscunque habet obvios, mittit in vineae suae culturam; alios quidem hora diei prima, alios secunda, alios tertia, quosdam etiam undecima; vesperi rependit omnibus aequale pretium. Cuius interpretationem breviter et vere complexus est, quicunque sit ille tandem vetustus scriptor, cuius liber de vocatione gentium sub Ambrosii nomine fertur.[1]) Eius verbis potius quam meis utar. Huius, inquit, comparationis regula Dominus multimodae vocationis varietatem ad unam gratiam pertinentem adstruxit; ubi sine dubio, qui hora undecima intromissi in vineam totius diei operariis exaequantur, eorum praeferunt sortem quos ad commendandam gratiae excellentiam, in defectu diei, et conclusione vitae, divina indulgentia muneravit; non labori pretium solvens, sed divitias bonitatis suae in eos, quos sine operibus elegit, effundens: ut etiam qui in multo labore sudarunt, nec amplius quam novissimi acceperunt, intelligant donum se gratiae, non operum accepisse mercedem. Postremo hoc quoque notatu dignum est, in his locis, ubi vita aeterna merces operum vocatur, non simpliciter pro illa communicatione accipi, quam habemus cum Deo ad beatam immortalitatem, quum nos paterna benevolentia in Christo amplectitur; sed pro beatitudinis possessione vel fruitione, ut vocant, sicut etiam sonant ipsa Christi verba: in futuro vitam aeternam (Marc. 10, 30). Et alibi: venite, possidete regnum, etc. (Matth. 25, 34). Hac ratione et Paulus (Rom. 8, 18 seqq.) vocat adoptionem, revelationem adoptionis quae in resurrectione fiet, ac postea interpretatur, redemptionem corporis nostri. Alioqui autem, quemadmodum alienatio a Deo aeterna mors est, sic quum homo in gratiam a Deo recipitur, ut communicatione eius fruatur unumque cum eo fiat, transfertur a morte ad vitam, id quod fit solius adoptionis beneficio. *Et si more suo pertinaciter urgeant operum mercedem, regerere illud Petri licebit, vitam aeternam fidei esse mercedem* (1 Petr. 1, 9).

4. Itaque ne cogitemus spiritum sanctum huiusmodi promissione commendare operum nostrorum dignitatem, ac si talem mercedem mereantur. Nihil enim nobis scriptura reliquum facit, quo in conspectu Dei exaltemur. Quin potius tota in hoc est ut arrogantiam nostram retundat, nos humiliet, deiiciat, et prorsus conterat. Verum nostrae imbecillitati sic occurritur: quae statim alioqui collaberetur ac concideret, nisi hac se expectatione sustineret ac solatio leniret sua taedia. Primum quam durum sit, non modo sua omnia, sed se quoque ipsum relinquere et abnegare, reputent pro se quisque singuli. Et tamen hoc tirocinio discipulos suos, hoc est pios omnes, Christus initiat. Deinde sic per omnem vitam sub crucis disciplina erudit, ne cor adiiciant ad bonorum praesentium vel cupiditatem vel fiduciam. Breviter sic fere tractat, ut quocunque flectant oculos, quam longe hic mundus patet, nonnisi desperationem sibi ubique obversantem habeant, ut Paulus (1 Cor. 15, 19) dicat, miserabiliores esse nos omnibus hominibus, si in hoc mundo duntaxat speremus. In his tantis angustiis ne deficiant, adest illis Dominus, qui monet ut altius caput exserant, et longius oculos coniiciant: beatitudinem, quam in mundo non vident, apud se reperturos. Hanc beatitudinem, praemium, mercedem, retributionem vocat; non operum aestimans meritum, sed compensationem esse significans eorum pressuris, passio-

1) Libr. 1. c. 5.

nibus, contumeliis, etc. Quamobrem nihil obest quominus vitam aeternam remunerationem, scripturae exemplo, vocemus; quod in ea Dominus suos ex laboribus in quietem, ex afflictione in *prosperum et optabilem statum*, ex moestitia in gaudium, ex paupertate in affluentiam, ex ignominia in gloriam recipiat, omnia denique quae perpessi sunt mala, bonis maioribus permutet. Sic et nihil erit incommodi si vitae sanctitatem existimemus esse viam, non quidem quae aditum aperiat in gloriam coelestis regni, sed qua electi a Deo suo in eius manifestationem ducantur: quando haec bona eius voluntas est, glorificare quos sanctificavit. Tantum ne correlationem meriti ac mercedis imaginemur, in qua importune haerent sophistae, quia istum quem exponimus finem non considerant. Quam autem praeposterum est, ubi in unum finem vocat nos Dominus, aliorsum respicere? Nihil clarius est, quam ad sublevandam aliquo solatio carnis nostrae debilitatem, non autem ad inflandos gloria animos, mercedem bonis operibus promitti. Qui ergo meritum operum inde colligit, *vel appendit in trutina opus cum mercede*, a recto Dei scopo *longissime* aberrat.

5. Proinde quum scriptura dicit (2 Tim. 4, 8), Deum iustum iudicem redditurum olim suis iustitiae coronam, non tantum cum Augustino[1]) excipio: cui redderet iustus iudex coronam, si non donasset gratiam misericors pater? et quomodo esset iustitia nisi praecessisset gratia, quae iustificat impium? quomodo ista debita redderentur, nisi prius illa indebita darentur? sed aliud etiam addo: quomodo iustitiam imputaret nostris operibus, nisi quod iniustitiae in illis est absconderet sua indulgentia? quomodo censeret digna mercede, nisi quod in illis poena dignum est immensa benignitate aboleret? Solet enim ille vir gratiam nominare vitam aeternam, quia gratuitis Dei donis reddatur, dum operibus rependitur. At scriptura nos ultra humiliat *et simul erigit*. Nam praeterquam quod in operibus gloriari vetat, quia sunt gratuita Dei dona, simul faecibus quibusdam semper inquinata esse docet, ut Deo satisfacere non possint si ad iudicii eius regulam examinentur, *sed, ne concidat nobis alacritas, mera venia placere*. Etsi autem paulo aliter *Augustinus* quam nos loquitur, in re tamen non ita dissentire constabit ex eius verbis, libro ad Bonifacium tertio, cap. 5. Ubi quum inter se duos contulisset homines, alterum vitae usque ad miraculum sanctae et absolutae, alterum probum quidem et integris moribus, non tamen adeo perfectum quin desiderari in eo multum queat, tandem infert: nempe iste qui moribus illo videtur inferior, propter rectam in Deum fidem ex qua vivit et secundum quam in omnibus delictis suis se accusat, in omnibus bonis operibus Deum laudat, sibi tribuens ignominiam, illi gloriam, atque ab ipso sumens et indulgentiam peccatorum et dilectionem recte factorum, de hac vita liberandus in consortium Christi migrat. Quare, nisi propter fidem? quae licet sine operibus neminem salvat (ipsa enim est non reproba fides, quae per dilectionem operatur), tamen per ipsam etiam peccata solvuntur, quia iustus ex fide vivit; sine ipsa vero quae videntur bona opera, in peccata vertuntur. Hic certe non obscure fatetur, quod tantopere contendimus, inde pendere bonorum operum iustitiam quod per veniam Deo approbantur.

6. Superioribus locis proximum sensum habent isti: facite vobis amicos de mammona iniquitatis, ut quum defeceritis, recipiant vos in aeterna tabernacula (Luc. 16, 9). Divitibus huius saeculi praecipe non superbe sapere, neque sperare in incertis divitiis, sed in Deo vivo; bene agere, divites fieri in bonis operibus, thesaurizare sibi fundamentum bonum in futurum, ut apprehendant vitam aeternam (1 Tim. 6, 17). Opibus enim comparantur bona opera, quibus in beatitudine vitae aeternae fruamur. Respondeo, nos ad veram eorum intelligentiam nunquam accessuros, nisi oculos in scopum convertamus, quo sua verba spiritus dirigit. Si verum est quod ait Christus, ibi animum nostrum residere ubi est thesaurus noster, quemadmodum filii saeculi intenti esse solent ad ea comparanda, quae ad praesentis vitae delicias faciunt, ita fidelibus videndum est, postquam hanc vitam instar somnii mox evanituram didicerunt, ut ea, quibus vere frui volunt, eo transmittant ubi solidam vitam sunt habituri. Quod ergo faciunt, qui demigrare instituunt in locum aliquem, ubi perpetuam vitae sedem elegerunt, nobis imitandum est. Praemittunt illi suas facultates, neque illis ad tempus aegre carent; quia se beatiores eo putant, quo plus habent bonorum ubi diu sunt futuri. Nobis si coelum patriam esse credimus, illuc potius transmittere opes nostras convenit, quam hic retinere, ubi subita migratione peritura nobis sint. Quomodo autem transmittemus? nempe si pauperum necessitatibus communicamus: quibus quidquid erogatur, sibi datum Dominus imputat (Matth. 25, 40). Unde egregia illa promissio: qui largitur pauperi, Domino foeneratur (Prov. 19, 17). Item: qui benigne seminat, benigne metet (2 Cor. 9, 6). Deponuntur enim in manu Domini quae fratribus ex caritatis officio impenduntur. Ille, ut est bonae fidei depositarius, olim restituet cum copioso foenore. Ergone tanti sunt apud Deum nostra officia ut sint in eius manu quasi reconditae nobis opes? Et quis horreat ita loqui, quum toties ac tam aperte id testetur scriptura? Caeterum si quis a mera Dei benignitate transsilire velit ad ope-

1) August. ad Valent. de gratia et lib. arbitr.

rum dignitatem, his testimoniis ad errorem astruendum nihil iuvabitur. Nihil enim rite inde colligas nisi meram divinae erga nos indulgentiae propensionem: quandoquidem quo nos ad bene faciendum animet, quamlibet vel solo eius intuitu indigna sint, quae illi exhibemus obsequia, nullum tamen perditum sinit.

7. Sed magis urgent apostoli verba, qui dum Thessalonicenses in tribulationibus consolatur, eas immitti illis docet ut digni habeantur regno Dei pro quo patiuntur (2 Thess. 1, 5). Siquidem, inquit, iustum est apud Deum, reddere iis qui vos affligunt afflictionem; vobis autem relaxationem nobiscum, quum revelabitur Dominus Iesus e coelo. Autor vero epistolae ad Hebraeos: non est, inquit (6, 10), iniustus Deus ut obliviscatur operis vestri, et dilectionis quam ostendistis in nomine ipsius, quod ministrastis sanctis. Ad priorem locum respondeo: nullam illic meriti dignitatem significari; sed quia Deus pater vult nos, quos elegit filios, Christo primogenito conformari, sicut oportuit illum primo pati et tum demum intrare in gloriam sibi destinatam, ita et nos per multas tribulationes oportet ingredi in regnum coelorum (Luc. 24, 26; Act. 14, 22). Tribulationes ergo dum patimur pro Christi nomine, quaedam veluti notae imprimuntur nobis quibus oves gregis sui Deus signare solet. Hac ergo ratione digni habemur regno Dei, quia stigmata Domini nostri et magistri portamus in corpore, quae sunt filiorum Dei signa (Gal. 6, 17). Huc et illae sententiae pertinent: nos circumferre mortificationem Iesu Christi in corpore nostro, ut vita ipsius manifestetur in nobis (2 Cor. 4, 10); nos passionibus eius conformari, ut perveniamus ad similitudinem resurrectionis ex mortuis (Phil. 3, 10). Quae subiicitur ratio, non ad probandam ullam dignitatem, sed spem regni Dei confirmandam pertinet: ac si diceret, ut iusto Dei iudicio convenit, vindictam ab inimicis vestris expetere earum quas vobis intulerint vexationum, ita vobis relaxationem et quietem a vexationibus impertiri. Alter locus, qui sic iustitiam Dei decere tradit, suorum obsequia oblivioni non mandare, ut prope iniustum fore innuat si obliviscatur, hanc rationem habet: Deus, quo segnitiem nostram acueret, fiduciam nobis fecit, non irritum fore quem in gloriam nominis sui susceperimus laborem. Semper meminerimus, hanc promissionem, ut caeteras omnes, nihil fructus nobis allaturam nisi praecederet gratuitum misericordiae foedus, cui tota salutis nostrae certitudo incumberet. Eo autem freti, confidere secure debemus, obsequiis etiam nostris quamlibet indignis non defuturum a Dei *liberalitate praemium*. In ea exspectatione ut nos confirmet apostolus, Deum asserit non esse iniustum, quin constaturus sit fidei semel datae. Iustitia igitur ista magis ad divinae promissionis veritatem, quam ad reddendam debiti aequitatem refertur. In quem sensum insigne est dictum Augustini,[1]) quod ut vir sanctus repetere saepius pro memorabili non dubitavit, ita non indignum iudico, quod assidue memoria repetamus. Fidelis, inquit, Dominus qui se nobis fecit debitorem: non aliquid a nobis accipiendo, sed omnia promittendo.

8. Adducuntur et illae Pauli sententiae: si habeam omnem fidem, ita ut montes loco dimoveam, caritatem autem non habeam, nihil sum (1 Cor. 13, 2). Item: nunc manent spes, fides, caritas; sed maxima in his caritas (ibid. v. 13). Item: super omnia habete caritatem, quae est vinculum perfectionis (Col. 3, 14). Ex primis duobus contendunt nostri Pharisaei, caritate nos iustificari potius quam fide: virtute nimirum, ut ipsi aiunt, potiore. At nullo negotio diluitur haec argutatio. Exposuimus enim alibi, ad veram fidem nihil pertinere, quae primo loco dicuntur. Alterum nos quoque de vera fide interpretamur, qua maiorem esse caritatem dicit non tanquam sit magis meritoria, sed quia magis fructuosa est, quia latius patet, quia pluribus servit, quia semper viget: quum fidei usus ad tempus consistat. Si excellentiam spectamus, merito Dei dilectio primas teneat, de qua hic sermo Paulo non est. Siquidem unum istud urget ut mutua caritate nos in Domino vicissim aedificemus. Sed fingamus, modis omnibus caritatem fidei praecellere: quis tamen sano iudicio, imo quis omnino sano cerebro, ex eo ratiocinetur magis iustificare? Vis iustificandi quae penes fidem est, non in dignitate operis locatur. Sola Dei misericordia et merito Christi constat nostra iustificatio, quam dum fides apprehendit, iustificare dicitur. Nunc si adversarios interroges, quo sensu iustificationem caritati assignent, respondebunt, quia officium est Deo gratum, eius merito, ex divinae bonitatis acceptatione, iustitiam nobis imputari. Hinc vides quam belle procedat argumentum. Fidem iustificare dicimus, non quia iustitiam nobis sua dignitate mereatur; sed quia instrumentum sit, quo Christi iustitiam gratis obtinemus. Isti, praetermissa Dei misericordia, Christoque praeterito (ubi summa iustitiae est) caritatis beneficio nos iustificari pugnant, quia supra fidem excellat. Perinde ac si quis aptiorem esse regem disputet conficiendo calceo quam sutorem, quia sit infinito praestantior. Hic unus syllogismus amplo documento est scholas omnes sorbonicas ne summis quidem labris degustare, quid sit fidei iustificatio. Si quis autem rixator adhuc interpellet, cur fidei nomen tantulo intervallo apud Paulum varie accipiamus, huius interpretationis non levis

1) In Psal. 32, 2. Ps. 109, 1. et alibi saepe (83, 16).

ratio mihi constat. Quum enim dona illa, quae enumerat Paulus, fidei et spei quodammodo subsint, quia ad cognitionem Dei spectant, ea omnia κατ' ἀνακεφαλαίωσιν sub nomine fidei et spei complectitur; ac si diceret: et prophetia, et linguae, et interpretandi gratia et scientia hunc habent scopum ut nos ad cognitionem Dei deducant, Deum autem nonnisi per spem et fidem in hac vita agnoscimus. Quum ergo fidem et spem nomino, haec omnia simul comprehendo. Manent itaque haec tria, spes, fides, caritas: hoc est, quantacunque sit donorum varietas, huc omnia referuntur. Inter haec praecipua est caritas, etc. Ex tertio loco inferunt: si perfectionis vinculum est caritas, ergo et iustitiae, quae nihil aliud est quam perfectio. Primo, ut omittamus perfectionem illic a Paulo vocari dum probe constitutae ecclesiae membra inter se bene cohaerent, ac fateamur caritate nos coram Deo perfici, quid tamen novi afferunt? Ego enim semper contra excipiam, ad perfectionem istam nunquam nos pervenire nisi caritatis *numeros* impleamus; indeque inferam, quum omnes a caritatis complemento sint remotissimi, spem omnem illis perfectionis abscissam esse.

9. Nolo singula persequi, quae hodie stulti Sorbonistae arrepta ex scripturis temere (ut quodque primum obvium se tulit) testimonia adversum nos iaculantur. Sunt enim quaedam ita ridicula ut nec commemorare ipse possim, nisi velim haberi merito ineptus. Itaque finem faciam, ubi Christi sententiam explicuero, qua mirum in modum sibi placent. Respondet enim legisconsulto roganti, quid esset ad salutem necessarium: si vis ad vitam ingredi, serva mandata (Matth. 19, 17). Quid ultra, inquiunt, volumus, quum ab ipso gratiae autore per mandatorum observationem acquirere iubeamur regnum Dei? Quasi vero non constet, Christum iis responsa sua attemperasse quibuscum negotium esse sibi videbat. Hic a legis doctore interrogatur de ratione obtinendae beatitudinis; neque id simpliciter, sed quid faciendo ad ipsam perveniant homines. Et loquentis persona et ipsa interrogatio Dominum inducebat ut sic responderet. Ille persuasione legalis iustitiae imbutus, in operum fiducia caecutiebat. Deinde non aliud quaerebat nisi quae essent opera iustitiae, quibus salus compararetur. Ergo merito remittitur ad legem, in qua est absolutum iustitiae speculum. Nos quoque clara voce praedicamus, servanda esse mandata si in operibus vita quaeritur. Atque haec doctrina cognitu necessaria est Christianis; quomodo enim ad Christum confugerent, nisi se agnoscerent a via vitae in mortis praecipitium excidisse? Quomodo autem intelligerent quam procul aberrarint a via vitae, nisi prius qualis sit illa intelligant? Tum igitur demum recuperandae salutis asylum in Christo esse admonentur, dum cernunt quantum sit vitae suae cum divina iustitia, quae legis observatione continetur, dissidium. Summa haec est: si in operibus salus quaeritur, servanda esse mandata quibus instituimur ad perfectam iustitiam. Sed non est hic haerendum, nisi velimus in medio cursu deficere; nemo enim nostrum servandis mandatis par est. Quoniam ergo legis iustitia excludimur, ad aliud subsidium nos conferamus necesse est: nempe ad fidem Christi. Quamobrem ut hic Dominus, quem vana operum confidentia turgere noverat legis doctorem, ad legem revocat, unde discat se esse peccatorem, tremendo aeternae mortis iudicio obnoxium, sic *alios*, qui eiusmodi sui notitia iam humiliati sunt, alibi, omissa legis mentione, gratiae promissione solatur: venite ad me omnes qui laboratis, et onerati estis, et ego reficiam vos, et invenietis requiem animabus vestris (Matth. 11, 29).

10. Tandem, postquam scripturam invertendo defatigati sunt, ad argutias et sophismata delabuntur. Cavillantur in eo, quod fides alicubi opus vocatur, atque inde colligunt nos perperam fidem operibus opponere. Quasi vero fides, quatenus obedientia est divinae voluntatis, suo merito iustitiam nobis conciliet; ac non potius, quod Dei misericordiam amplectendo Christi iustitiam, ab ea nobis oblatam in evangelii praedicatione, cordibus nostris obsignat. Talibus ineptiis diluendis si non immoror, veniam dabunt lectores. Ipsae enim, sine alieno impetu, suapte debilitate satis franguntur. Obiectionem tamen unam, quae speciem habet aliquam rationis, obiter discutere libet, ne quibus non adeo exercitatis negotium faciat. Quum eandem esse contrariorum regulam dictet sensus communis, ac peccata singula iniustitiae nobis vertantur, consentaneum esse aiunt, singulis quoque bonis operibus iustitiae laudem tribui. Qui respondent, ab una infidelitate proprie prodire hominum damnationem, non a particularibus peccatis, mihi non satisfaciunt. Equidem illis assentior, fontem ac radicem omnium malorum incredulitatem esse. Est enim prima a Deo defectio, quam sequuntur deinde particulares contra legem transgressiones. Sed quod videntur eandem statuere bonorum et malorum operum rationem in aestimanda iustitia vel iniustitia, in eo cogor ab ipsis dissentire. Iustitia enim operum est perfecta legis obedientia. Itaque iustus operibus esse non potes nisi hanc velut rectam lineam perpetuo vitae tenore sequeris. Ab ea ubi primum deflexisti, in iniustitiam prolapsus es. Hinc apparet, iustitiam non ex uno aut paucis operibus contingere, sed ex inflexibili indefessaque observatione divinae voluntatis. At iudicandae iniustitiae multo diversissima est ratio. Qui enim scortatus est, aut furatus, uno delicto mortis est reus: quia in Dei maiestatem offendit. Impingunt ideo nostri isti argutatores, quod ad illud Iacobi (2, 10) non advertunt

animum: qui peccaverit in uno, factum omnium reum iam esse; quia qui vetuit occidere, vetuit et furari, etc. Proinde absurdum videri non debet, quum dicimus, mortem iustum esse uniuscuiusque peccati stipendium: quia iusta Dei indignatione ac ultione digna sunt singula. Sed insulsus eris ratiocinator, si ex adverso inferas, uno opere bono conciliari posse hominem Deo, qui multis peccatis eius iram promeretur.

CAP. XIX.[1]

De libertate christiana.

1. Tractandum nunc de christiana libertate, cuius explicatio praetermitti minime ab eo debet, cui summam evangelicae doctrinae compendio complecti propositum sit. Est enim res apprime necessaria, ac citra cuius cognitionem nihil fere sine dubitatione aggredi conscientiae audent, in multis haesitant et resiliunt, semper variant et trepidant. *Praesertim vero appendix est iustificationis, et ad vim eius intelligendam non parum valet. Imo qui Deum serio timent, hinc fructum incomparabilem percipient eius doctrinae, quam impii et lucianici homines lepide suis dicteriis exagitant; quia in spirituali ebrietate, qua correpti sunt, quaevis protervia illis est licita. Quare nunc opportune in medium prodibit: deinde* planiorem eius disputationem (nam leviter aliquoties supra a nobis attacta est) in hunc locum re*iicere utile fuit;* quia simul atque iniecta est aliqua mentio christianae libertatis, ibi aut fervent libidines, aut insani motus surgunt, nisi mature obviam eatur lascivis ingeniis istis, quae alioqui optima quaeque pessime corrumpunt. Partim enim huius libertatis praetextu omnem Dei obedientiam excutiunt, et in effraenatam licentiam se proripiunt; partim indignantur, putantes omnem moderationem, ordinem, rerumque delectum tolli. Quid hic agamus, talibus angustiis circumsepti? An christiana libertate valere iussa, huiusmodi periculis opportunitatem praecidamus? Atqui, ut dictum est, nisi ea tenetur, nec Christus, nec evangelii veritas, *neque interior pax animae* recte cognoscitur. Danda potius opera ne adeo necessaria doctrinae pars supprimatur, et occurratur tamen interim absurdis illis obiectionibus quae inde enasci solent.

2. Christiana libertas in tribus (ut ego quidem sentio) partibus sita est. Prima, ut fidelium conscientiae, dum fiducia suae coram Deo iustificationis quaerenda est, sese supra legem erigant atque efferant, totamque legis iustitiam obliviscantur. Nam quum lex (ut alibi iam demonstratum est) neminem iustum relinquat, aut ab omni spe iustificationis excludimur, aut ab illa nos solvi oportet; ac sic quidem, ut nulla prorsus operum ratio habeatur. Nam qui vel tantillum operum se afferre debere ad obtinendam iustitiam cogitat, non potest modum aut finem praefigere, sed debitorem universae legis se constituit. Sublata igitur legis mentione, et omni operum cogitatione seposita, unam Dei misericordiam amplecti convenit, quum de iustificatione agitur, et averso a nobis aspectu, unum Christum intueri. Non enim illic quaeritur quomodo iusti simus; sed quomodo, iniusti licet ac indigni, pro iustis habeamur. Cuius rei si certitudinem aliquam assequi volunt conscientiae, nullum legi dare locum debent. Neque hinc recte quis colligat, legem fidelibus supervacaneam esse, quos non ideo docere et exhortari et stimulare ad bonum desinit, tametsi apud Dei tribunal in eorum conscientiis locum non habet. Haec enim duo ut multo diversissima sunt, ita probe diligenterque sunt a nobis distinguenda. Tota Christianorum vita quaedam pietatis meditatio esse debet, quoniam in sanctificationem vocati sunt (Eph. 1, 4; 1 Thess. 4, 3). In hoc situm est legis officium, ut eos officii sui admonendo ad sanctitatis et innocentiae studium excitet. At ubi conscientiae sollicitantur, quomodo Deum habeant propitium, quid responsurae sint, et qua fiducia constaturae, si ad eius iudicium postulentur: ibi non subducendum est quid lex requirat, sed unus Christus pro iustitia proponendus, qui omnem legis perfectionem superat.

3. In hoc cardine totum fere argumentum epistolae ad Galatas vertitur. Nam insulsos esse interpretes, qui docent Paulum in ea pro caeremoniarum tantum libertate pugnare, ex locis argumentorum probari potest. Quales isti sunt, quod Christus factus sit pro nobis exsecratio, ut nos ab exsecratione legis redimeret (Gal. 3, 13). Item: in libertate qua Christus vos liberavit, state, et ne rursus iugo servitutis implicemini: ecce, ego Paulus dico, si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit; et qui circumciditur, debitor est universae legis; Christus vobis otiosus factus, quicunque per legem iustificamini; a gratia excidistis (ibid. 5, 1 seqq.). Quibus certe aliquid sublimius continetur quam caeremoniarum libertas. Equidem fateor Paulum illic de caeremoniis tractare: quia illi cum pseudoapostolis pugna est, qui veteres legis umbras, Christi adventu abolitas, reducere in christianam ecclesiam moliebantur. Verum ad hanc quaestionem expediendam disputandi erant altiores loci, in quibus tota controversia posita erat. Primum, quia umbris illis iudaicis obscurabatur evangelii claritas, ostendit in Christo nos solidam eorum omnium ex-

1) *Editionis praecedentis Cap. XII.*

hibitionem habere, quae mosaicis caeremoniis adumbrabantur. Deinde, quia illi impostores pessima opinione imbuebant plebem, quod haec scilicet obedientia valeret ad promerendam Dei gratiam, hic plurimum insistit, ne ullis legis operibus, nedum minutis illis elementis, iustitiam se consequi posse coram Deo existiment fideles. Et simul docet damnatione legis, quae universis hominibus alias impendet, esse per crucem Christi liberos, ut plena securitate in uno Christo acquiescant. Qui locus huc proprie pertinet. Postremo conscientiis fidelium suam asserit libertatem, ne qua religione in rebus non necessariis obstringantur.

4. Altera, quae ex superiore illa pendet, ut conscientiae, non quasi legis necessitate coactae, legi obsequantur, sed legis ipsius iugo liberae voluntati Dei ultro obediant. Quoniam enim in perpetuis terroribus versantur, quamdiu sub legis dominio sunt, alacri promptitudine in obedientiam Dei nunquam compositae erunt, nisi huiusmodi prius libertate donatae. Exemplo et brevius et magis perspicue assequemur, quo haec pertineant. Legis praeceptum est, ut diligamus Deum nostrum ex toto corde, ex tota anima, ex totis viribus (Deut. 6, 5). Id ut fiat, anima prius omni alio sensu et cogitatione est evacuanda, cor omnibus desideriis expurgandum, vires in hoc unum colligendae et contrahendae. Qui prae aliis multum progressi sunt in via Domini, longissime absunt ab hac meta. Nam etsi Deum ex animo diligunt, et sincero cordis affectu, multam tamen adhuc cordis et animae partem occupatam habent carnis cupiditatibus, quibus retrahuntur et sistuntur, quominus citato ad Deum cursu pergant. Multo quidem conatu contendunt; sed caro partim eorum vires debilitat, partim ad sese applicat. Quid hic faciant, dum sentiunt nihil se minus quam legem praestare? Volunt, aspirant, conantur: sed nihil ea qua decet perfectione. Si legem intuentur, quidquid tentant aut meditantur operis, maledictum esse vident. Nec est quod se quisque fallat, colligens opus eo ipso non omnino malum esse quia imperfectum, et ideo quod in eo boni est Deo nihilominus acceptum esse. Nam lex, perfectam dilectionem exigens, omnem imperfectionem damnat, *nisi rigore mitigato*. Opus igitur suum consideret, quod pro parte bonum videri volebat; et eo ipso transgressionem legis esse inveniet, quia imperfectum est.

5. En quomodo omnia nostra opera legis maledictioni subiacent, si ad legis modum exigantur. Quomodo autem tum se alacriter accingerent ad opus infelices animae, pro quo nonnisi maledictionem se referre posse confiderent? Rursum si ab hac severa legis exactione, vel potius toto legis rigore liberatae, paterna lenitate se a Deo appellari audiant, hilares et magna alacritate vocanti respondebunt, et ducentem sequentur. In summa, qui legis iugo astringuntur, servis sunt similes quibus certae in singulos dies operae a dominis indicuntur. Hi enim nihil effectum putant, nec in conspectum Dominorum venire audent, nisi exactus operarum modus constiterit. Filii vero, qui liberalius et magis ingenue a patribus tractantur, eis non dubitant inchoata et dimidiata opera, aliquid etiam vitii habentia offerre, confisi suam obedientiam et animi promptitudinem illis acceptam fore, etiam si minus exacte effecerint quod volebant. Tales nos esse oportet qui certo confidamus, obsequia nostra indulgentissimo patri probatum iri, quantulacunque sint, et quantumvis rudia ac imperfecta. Qualiter etiam per prophetam nobis confirmat. Parcam eis, inquit (Mal. 3, 17), sicut solet pater filio parcere servienti sibi. Ubi parcere pro indulgere *vel humaniter ad vitia connivere* positum constat, quum simul obsequii meminerit. Neque haec fiducia parum nobis necessaria est, sine qua frustra omnia conabimur; siquidem nullo nostro opere se coli reputat Deus, nisi quod in eius cultum vere a nobis fiat. Id autem qui possit inter illos terrores, ubi dubitatur offendaturne Deus an colatur nostro opere?

6. Atque ea causa est cur autor epistolae ad Hebraeos (11, 2) quidquid in sanctis patribus bonorum operum fuisse legitur, ad fidem referat, et ea duntaxat ex fide aestimet. De hac libertate illustris est locus in epistola ad Romanos (6, 12), ubi Paulus ratiocinatur, peccatum non debere nobis dominari, quia non sumus sub lege, sed sub gratia. Quum enim fideles hortatus esset, ne peccatum in eorum mortali corpore regnaret, neve exhiberent membra sua arma iniquitatis peccato, sed Deo se devoverent tanquam ex mortuis viventes, et membra sua arma iustitiae Deo; illi vero contra obiicere possent, se adhuc carnem secum ferre, plenam concupiscentiis, et peccatum in se habitare, subiicit eam consolationem a legis libertate, ac si diceret: tametsi nondum exstinctum peccatum, necdum iustitiam in se vivere plane sentiant, non tamen esse cur formident et animo deiiciantur, quasi Deum semper offensum habeant ob peccati reliquias; quando per gratiam a lege sint manumissi, ne eius regula sua opera examinentur. Qui vero peccandum inferunt, quia non simus sub lege, hanc libertatem nihil ad se pertinere intelligant, cuius finis est, nos ad bonum animare.

7. Tertia, ut nulla rerum externarum, quae per se sunt ἀδιάφοροι, religione coram Deo teneamur, quin eas nunc usurpare nunc omittere indifferenter liceat. Atque huius etiam libertatis cognitio perquam nobis necessaria est. Quae si aberit, nulla conscientiis nostris futura est quies, nullus superstitionum finis. Videmur hodie plerisque inepti, qui disceptationem movemus de libero esu car-

nium, de libero feriarum vestiumque usu, et similibus, ut illis quidem videtur, frivolis nugis; sed plus istis inest momenti quam vulgo creditur. Nam ubi semel se in laqueum coniecerunt conscientiae, longum et inextricabilem labyrinthum ingrediuntur, unde non facilis postea exitus patet. Si quis dubitare inceperit, an sibi in linteis, indusiis, sudariis, mantilibus, lino uti liceat, nec de canabe postea securus erit, tandem et de stupis incidet dubitatio. Secum enim volutabit, annon sine mantilibus coenare possit, annon sudariis carere. Si cui paulo delicatior cibus illicitus visus fuerit, demum nec cibarium panem ac vulgaria edulia tranquillus coram Deo comedet: dum in mentem venit, se vilioribus adhuc cibis posse corpus sustentare. Si in suaviori vino haesitaverit, deinde nec vappam cum bona conscientiae pace bibet; postremo nec dulciorem mundioremque aliis aquam attingere audebit. Denique eo demum veniet, ut super transversam, quod dicitur, festucam incedere nefas ducat. Non enim hic leve certamen inchoatur; sed hoc controvertitur, an his aut illis nos uti Deus velit, cuius voluntas consiliis nostris ac factis omnibus praeire debet. Hinc alios desperatione in confusam *voraginem* abripi necesse est, alios contempto Deo et abiecto eius timore, viam sibi ruina facere, quam expeditam non habeant. Quicunque enim tali dubitatione impliciti sunt, quoquo se vertant, praesentem ubique conscientiae offensionem vident.

8. Scio, inquit Paulus (Rom. 14, 14), quia nihil commune est (per commune, profanum accipiens), nisi qui existimat aliquid commune, illi commune est. Quibus verbis res omnes externas libertati nostrae subiicit; modo eius libertatis ratio animis nostris apud Deum constet. Verum si qua superstitiosa opinio scrupulum nobis iniiciat, quae suapte natura pura erant nobis contaminantur. Quare subiicit (v. 22. 23): beatus, qui non iudicat se ipsum in eo quod probat; at qui diiudicat, si ederit, condemnatus est, quoniam non edit ex fide: porro quod non est ex fide, peccatum est. Inter huiusmodi angustias qui omnia secure nihilominus audendo se animosiores ostendunt, nonne se tantundem a Deo avertunt? qui vero aliquo Dei timore penitus afficiuntur, quum et ipsi cogantur multa admittere aversante conscientia, formidine consternantur ac concidunt. Omnes, quotquot tales sunt, nihil donorum Dei accipiunt cum gratiarum actione, qua tamen sola nobis omnia in usum nostrum sanctificari testatur Paulus (1 Tim. 4, 5). Intelligo autem gratiarum actionem ex animo profectam, qui Dei beneficentiam et bonitatem in suis donis agnoscat. Nam multi quidem eorum Dei bona esse intelligunt, quibus utuntur, et Deum in operibus suis laudant; sed quum sibi data esse persuasum non habeant, quomodo gratias Deo agerent tanquam datori? Videmus in summa, quorsum haec tendat libertas, nempe ut Dei donis nullo conscientiae scrupulo, nulla animi perturbatione utamur, in quem usum nobis ab ipso data sunt; qua fiducia et pacem cum eo habeant animae nostrae, et eius erga nos largitatem agnoscant. Hic enim comprehenduntur omnes liberae observationis caeremoniae, ne qua necessitate ad eas observandas conscientiae astringantur, sed earum usum Dei beneficio sibi ad aedificationem subiectum esse meminerint.

9. Est autem diligenter observandum, christianam libertatem omnibus suis partibus rem spiritualem esse; cuius tota vis in formidolosis conscientiis coram Deo pacificandis posita sit, sive de peccatorum remissione inquietae sint ac sollicitae, sive anxiae sint, utrum opera imperfecta et vitiis carnis nostrae inquinata Deo placeant, sive de rerum indifferentium usu torqueantur. Quare perverse interpretantur, vel qui suis cupiditatibus ipsam praetexunt, ut bonis Dei donis abutantur in suam libidinem; vel qui nullam esse putant nisi coram hominibus usurpatam, ideoque in ea utenda nullam infirmorum fratrum rationem habent. Primo genere maiorem in modum hoc saeculo peccatur. Nullus fere est cui sumptuoso esse per facultates liceat, quem non delectet, in coenarum apparatu, in cultu corporis, in exstruendis domibus luxuriosus splendor; qui non omni lautitiarum genere inter alios eminere velit; qui non sibi in suo nitore mirifice blandiatur. Et haec omnia sub christianae libertatis praetextu defenduntur. Aiunt res esse indifferentes. Fateor: modo iis indifferenter quis utatur. Caeterum ubi nimis cupide appetuntur, ubi superbe iactantur, ubi luxuriose effunduntur, quae per se licita alioqui erant, his vitiis foedari certum est. Inter res indifferentes optime distinguit illud Pauli: omnia munda mundis; coinquinatis autem et infidelibus nihil mundum, quando polluta est eorum mens et conscientia (Tit. 1, 15). Cur enim maledicuntur divites, qui consolationem suam habent, qui saturati sunt, qui nunc rident, qui dormiunt in lectis eburneis, qui coniungunt agrum agro, quorum convivia citharam, lyram, tympanum et vinum habent (Luc. 6, 24; Am. 6, 1; Ies. 5, 8)? Certe et ebur, et aurum, et divitiae, bonae Dei creaturae sunt, hominum usibus permissae imo Dei providentia destinatae; nec ridere, aut saturari, aut novas possessiones veteribus atque avitis adiungere, aut concentu musico delectari, aut vinum bibere, usquam prohibitum est. Verum istud quidem, sed ubi rerum copia suppetit, in deliciis volutari, ac se ingurgitare, mentem et animum inebriare praesentibus voluptatibus, novisque semper inhiare, haec a legitimo donorum Dei usu longissime absunt. Tollant ergo immoderatam cupidinem, tollant immodicam profusionem, tollant vanitatem et arro-

gantiam, ut pura conscientia Dei donis pure utantur. Ubi ad hanc sobrietatem animus compositus fuerit, habebunt legitimi usus regulam. Desit rursum haec moderatio, plebeiae communesque deliciae nimiae sunt. Nam illud vere dicitur, in burro et rudi panno saepe animum purpureum habitare; interdum sub bysso et purpura simplicem humilitatem latere. Ita in suo quisque ordine vel tenuiter, vel modice, vel splendide vivat: ut meminerint omnes se a Deo ali ut vivant, non ut luxurientur; ac legem hanc christianae libertatis putent si cum Paulo (Phil. 4, 12) didicerint, in quibus sunt, iis contenti esse; si norint et humiles esse et excellere; si docti sint ubique et in omnibus et saturari et esurire et abundare et peiuriam pati.

10. Errant et in eo plerique, quod perinde ac si sua libertas incolumis ac salva non esset, nisi testes haberet homines, promiscue et imprudenter ea utuntur. Qua importuna usurpatione infirmos fratres saepenumero offendunt. Videas hodie quosdam, quibus sua libertas non videtur consistere, nisi per esum carnium die veneris in eius possessionem venerint. Quod edunt non reprehendo; sed exigenda est ex animis falsa isthaec opinio. Siquidem cogitare debebant, nihil se sua libertate novum consequi in hominum conspectu, sed apud Deum; et tam in abstinendo constitutam esse, quam in utendo. Si coram Deo nihil referre intelligunt, vescanturne carnibus an ovis, rubrisne an nigris vestibus induantur, satis, superque est. Iam soluta est conscientia, cui eius libertatis beneficium debebatur. Ergo etiamsi posthac carnibus tota vita abstineant, et colorem unum perpetuo ferant, non minus liberi sunt. Imo ideo quia liberi sunt, libera conscientia abstinent. Perniciosissime vero labuntur, quod fratrum infirmitatem nullius pensi habent, quam sic sustineri a nobis decet, ne quid temere admittamus cum eorum offendiculo. Verum interdum quoque interest, coram hominibus asseri nostram libertatem. Et hoc fateor; modus tamen summa cautione tenendus est, ne infirmorum curam, quos nobis tantopere Dominus commendavit, abiiciamus.

11. Dicam hic itaque de scandalis nonnihil, quo in discrimine habenda sint, quae cavenda, quae item negligenda: unde postea statuere liceat, quis sit inter homines libertati nostrae locus. Placet autem vulgaris illa partitio, quae scandalum aliud datum, aliud acceptum, tradit; quando et apertum scripturae testimonium habet, nec inepte exprimit quod significat. Si quid importuna aut levitate, aut lascivia, aut temeritate, non ordine, nec suo loco facias, quo imperiti imbecillesque offendantur, scandalum abs te datum dicetur; quoniam tua culpa factum fuerit, ut eiusmodi offensio suscitaretur. Ac omnino scandalum in re aliqua datum dicitur, cuius culpa ab autore rei ipsius profecta est. Scandalum acceptum vocatur, quum res alioqui non improbe nec importune admissa, malevolentia aut sinistra quadam animi malignitate in offensionis occasionem rapitur. Non enim hic datum erat scandalum; sed sinistri illi interpretes sine causa accipiunt. Priore illo scandali genere nonnisi infirmi offenduntur; hoc autem secundo acerba ingenia et pharisaica supercilia.. Quare alterum vocabimus scandalum infirmorum, alterum Pharisaeorum; ac sic libertatis nostrae usum temperabimus, ut fratrum infirmorum ignorantiae cedere debeat, Pharisaeorum austeritati nequaquam. Quid enim infirmitati dandum sit, abunde multis locis ostendit Paulus. Infirmos, inquit (Rom. 14, 1 et 13), in fide suscipite. Item: ne posthac alius alium iudicemus; verum illud magis ne offendiculum ponatur fratri, aut lapsus occasio. Et multa in eum sensum, quae ex eo loco peti satius est quam hic referri. Summa est, ut nos, qui robusti sumus, infirmitates impotentium sufferamus, nec placeamus nobis ipsis; sed unusquisque nostrum proximo placeat in bonum, ad aedificationem (ibid. 15, 1). Alibi: sed videte, ne quo modo facultas vestra offendiculo sit iis qui infirmi sunt (1 Cor. 8, 9 et 10, 25). Item: omnia quae in macello venduntur edite, nihil interrogantes propter conscientiam; porro conscientiam vestram dico, non alterius: denique tales estote, ut nullum praebeatis offendiculum neque Iudaeis, neque Graecis, neque ecclesiae Dei. Alio etiam loco: in libertatem vocati estis, fratres, tantum ne libertatem vestram detis in occasionem carni, sed per caritatem servite vobis invicem (Gal. 5, 13). Ita est sane. Libertas nostra non adversus imbecilles proximos data est, quorum nos per omnia servos caritas statuit; sed magis, ut pacem cum Deo in animis nostris habentes, pacate etiam inter homines vivamus. Pharisaeorum autem offensio quanti sit facienda, discimus ex verbis Domini (Matth. 15, 14), quibus iubet omitti illos, quia caeci sunt, duces caecorum. Admonuerant discipuli, eos sermone ipsius offensos fuisse. Respondet negligendos, nec curandam esse eorum offensionem.

12. Res tamen adhuc incerta pendet, nisi teneamus qui nobis sint habendi infirmi, et qui Pharisaei; quo discrimine sublato, non video quis prorsus restet inter offensiones libertatis usus, qui nunquam sine summo periculo foret. Verum mihi clarissime definiisse videtur Paulus, tum doctrina tum exemplis quatenus vel moderanda sit libertas nostra, vel offendiculis redimenda. Timotheum quum in consortium suum assumeret, circumcidit (Act. 16, 3); Titum ut circumcideret adduci non potuit (Gal. 2, 3). Diversa facta; nulla consilii nec animi mutatio. Nempe in circumcidendo Timotheo, quum liber esset ab omnibus, omnibus semetipsum servum

fecit; et factus est Iudaeis quasi Iudaeus, ut Iudaeos lucrifaceret; iis qui sub lege erant, quasi esset sub lege, ut eos qui sub lege erant lucrifaceret; omnibus omnia, ut multos servaret (1 Cor. 9, 19. 22), quemadmodum alibi scribit: Habemus iustam libertatis moderationem, si cum fructu aliquo indifferenter contineri possit. Quid respexerit quum Titum circumcidere fortiter abnuit, ipse testatur, sic scribens: sed neque Titus, qui mecum erat, quum esset Graecus, compulsus fuit circumcidi; propter obiter ingressos falsos fratres, qui subintroierant ad explorandum libertatem nostram, quam habemus in Christo Iesu, quo nos in servitutem adigerent, quibus ne ad tempus quidem cessimus per subiectionem, ut evangelii veritas maneret apud vos. Habemus et necessitatem vindicandae libertatis, si per iniquas exactiones pseudoapostolorum, ea infirmis in conscientiis periclitatur. Ubique studendum caritati, et spectanda proximi aedificatio. Omnia, inquit alibi (1 Cor. 10, 23), mihi licent, at non omnia expediunt; omnia mihi licent, at non omnia aedificant: nemo quod suum est quaerat, sed quod alterius. Nihil iam hac regula expeditius, quam utendum libertate nostra, si in proximi nostri aedificationem cedat; sin ita proximo non expediat, ea tunc abstinendum. Sunt qui paulinam prudentiam simulant in abstinentia libertatis, nihil minus quam in officia caritatis eam conferentes. Suae enim quieti ut consulant, omnem libertatis mentionem sepultam optant; quum non minus intersit proximorum, libertatem in eorum bonum et aedificationem interdum usurpare, quam pro ipsorum commodo, eam loco moderari. Pii autem hominis est cogitare, sibi liberam in rebus externis potestatem ideo esse concessam, quo sit ad omnia caritatis officia expeditior.

13. Quidquid autem de cavendis offendiculis docui, ad res medias et indifferentes referri volo. Nam quae necessaria sunt factu, nullius offendiculi timore omittenda sunt. Quemadmodum enim caritati subiicienda est nostra libertas, ita sub fidei puritate subsidere vicissim caritas ipsa debet. Equidem et hic caritatis rationem haberi decet, sed usque ad aras; hoc est, ne in gratiam proximi Deum offendamus. Non est probanda eorum intemperies, qui nihil nisi tumultuando agunt, et qui perrumpere omnia malunt quam dissuere. At nec audiendi sunt qui quum in mille impietatis formas duces se praebent, sic sibi agendum fingunt ne proximis sint offendiculo; quasi non interim proximorum conscientias in malum aedificent, praesertim ubi nulla spe exitus in eodem semper haerent luto. Et suaves homines, seu doctrina, seu vitae exemplo sit instituendus proximus, aiunt lacte pascendum esse, quem pessimis exitialibusque opinionibus imbuunt. Lactis potu se aluisse Corinthios Paulus commemorat (1 Cor. 3, 2); sed si tum inter eos fuisset papalis missa, an sacrificasset, ad praebendum ipsis lactis *potum? Minime: nam* lac venenum non est. Mentiuntur ergo se alere, quos sub blanditiarum specie crudeliter necant. Atque ut demus probandam ad tempus istiusmodi dissimulationem, quousque tandem pueros suos eodem potabunt lacte? Nam si nunquam grandescunt, ut vel tenuem saltem aliquem cibum ferre possint, nec lacte fuisse unquam educatos certum est. *Cur nunc acrius cum illis non congrediar, duae rationes impediunt: quia vix dignae sunt eorum ineptiae quae refutentur, quum apud omnes sanos merito sordeant; deinde, quia peculiaribus scriptis* [1]) *hoc abunde praestiti, nolo actum agere. Tantum hoc teneant lectores, quibuscunque scandalis satan et mundus avertere nos moliantur a Dei placitis, vel nos morari, ne sequamur quod ille praescribit, strenue nihilominus pergendum esse; deinde quidquid discriminum impendeat, non tamen liberum esse vel latum unguem deflectere ab eiusdem Dei imperio, nec ullo praetextu fas esse quidquam tentare nisi quod permittit.*

14. Iam vero quum hac libertatis praerogativa, qualem antea descripsimus, donatae fideles conscientiae id Christi beneficio consequutae sint, ne ullis observationum laqueis in iis rebus implicentur, in quibus eas esse liberas Dominus voluit, omnium hominum potestate exemptas esse constituimus. Est enim indignum aut Christo gratiam tantae suae liberalitatis perire aut conscientiis ipsis fructum. Neque res levicula existimanda nobis est, quam videmus tanti Christo constitisse, utpote quam non auro aut argento, sed proprio sanguine aestimavit, ut Paulus non dubitet dicere, irritam fieri eius mortem, si animas nostras hominibus in subiectionem tradimus (Gal. 5, 1. 4). Siquidem non aliud agit aliquot capitibus epistolae ad Galatas, quam Christum nobis obscurari, vel potius exstingui, nisi in sua libertate stent conscientiae nostrae: a qua certe exciderunt, si possunt hominum arbitrio legum ac constitutionum vinculis illaqueari. Verum, ut res est cognitu dignissima, ita longiori magisque perspicua explicatione indiget. Statim enim atque de humanarum constitutionum abrogatione verbum factum est, ingentes turbae partim a seditiosis, partim a calumniatoribus commoventur, quasi universa simul tollatur ac subvertatur hominum obedientia.

15. Ad eum ergo lapidem ne quis impingat, primum animadvertamus duplex esse in homine regimen: alterum spirituale, quo conscientia ad pietatem et ad cultum Dei instituitur; alterum politicum, quo ad humanitatis et civilitatis officia, quae inter homines servanda sunt, homo eruditur. Vulgo

---

1) Ep. de fugiendis impiorum illicitis sacris. Item, Ep. de abiiciendis vel administrandis sacerdotiis. Item, Libr. de vitandis superstitionibus.

appellari solent iurisdictio spiritualis et temporalis, non impropriis nominibus. Quibus significatur, priorem illam regiminis speciem ad animae vitam pertinere, hanc autem in his quae praesentis vitae sunt versari: non quidem in pascendo tantum aut vestiendo, sed in praescribendis legibus quibus homo inter homines vitam sancte, honeste modesteque exigat. Nam illa in animo interiori sedem habet; haec autem externos mores duntaxat componit. Alterum vocare nobis liceat regnum spirituale, alterum regnum politicum. Haec autem duo, ut partiti sumus, seorsum singula dispicienda semper sunt; et, dum alterum consideratur, avocandi avertendique ab alterius cogitatione animi. Sunt enim in homine veluti mundi duo, quibus et varii reges et variae leges praeesse possunt. Hac distinctione fiet, ne quod de spirituali libertate docet evangelium, perperam ad politicum ordinem trahamus, ac si minus secundum externum regimen humanis legibus subiicerentur Christiani, quia solutae sunt coram Deo ipsorum conscientiae; quasi propterea eximerentur omni carnis servitute, quod secundum spiritum liberi sunt. Deinde, quia in iis etiam constitutionibus quae ad spirituale regnum videntur pertinere, potest aliqua esse hallucinatio, inter has etiam ipsas discernere oportet, quae legitimae habendae sint, ut Dei verbo consentaneae; quae rursus locum apud pios habere non debeant. De civili regimine erit alibi dicendi locus. [1]) De legibus *etiam* ecclesiasticis *dicere in praesentia supersedeo,* [2]) *quia plenior tractatio quarto libro conveniet, ubi de ecclesiae potestate agetur. Huius autem disputationis haec sit clausula. Quaestio,* [3]) *ut dixi, per se non adeo obscura vel perplexa, plerosque ideo impedit quod inter externum, ut vocant, et conscientiae forum non satis subtiliter discernunt. Praeterea difficultatem auget, quod Paulus* (Rom. 13, 1 et 5) *obediendum esse magistratui praecipit non poenae solum metu, sed propter conscientiam. Unde sequitur, politicis quoque legibus obstringi conscientias. Quod si ita esset, caderet quidquid paulo ante diximus, ac iam dicturi sumus de spirituali regimine. Ut hic nodus solvatur, primo operae pretium est tenere quid sit conscientia. Ac definitio quidem ex etymo vocis petenda est. Nam sicuti quum mente intelligentiaque homines apprehendunt rerum notitiam, ex eo dicuntur scire, unde et scientiae nomen ducitur, ita quum sensum habent divini iudicii, quasi sibi adiunctum testem, qui sua peccata eos occultare non sinit, quin ad iudicis tribunal rei pertrahantur, sensus ille vocatur conscientia. Est enim quiddam inter Deum et hominem medium: quia hominem non patitur in se ipso supprimere quod novit, sed eousque persequitur donec ad reatum adducat. Hoc est quod intelligit Paulus, quum tradit* (Rom. 2, 15), *conscientiam simul attestari hominibus, ubi cogitationes eos accusant vel absolvunt in iudicio Dei. Simplex notitia in homine residere posset veluti inclusa. Ergo sensus hic, qui hominem sistit ad Dei iudicium, est quasi appositus homini custos, qui omnia eius arcana observet ac speculetur, ne quid in tenebris sepultum maneat. Unde et vetus illud proverbium: conscientia mille testes. Eadem ratione et Petrus bonae erga Deum conscientiae interrogationem posuit pro tranquillitate animi, quum persuasi de Christi gratia, nos intrepide coram Deo offerimus* (1 Petr. 3, 21). *Et autor epistolae ad Hebraeos* (10, 2), *non habere amplius conscientiam peccati, pro liberatos vel absolutos esse, ut peccatum nos amplius non arguat.*

16. *Itaque sicut opera respectum ad homines habent, ita conscientia ad Deum refertur, ut conscientia bona nihil aliud sit, quam interior cordis integritas. In quem sensum Paulus scribit* (1 Tim. 1, 5), *complementum legis esse caritatem ex pura conscientia et fide non ficta. Postea etiam eodem capite quantum ab intelligentia differat, ostendit, dicens quosdam a fide naufragium fecisse, quia bonam conscientiam dereliquerant* (ibid. v. 19). *His enim verbis, vivum esse colendi Dei affectum, sincerumque pie et sancte vivendi studium indicat. Interdum quidem ad homines quoque extenditur, ut quum testatur apud Lucam* (Act. 24, 16) *idem Paulus, se operam dedisse, ut bona conscientia ambularet erga Deum et homines. Sed hoc ideo dictum est, quod bonae conscientiae fructus ad homines usque manant ac perveniunt. Proprie autem loquendo, solum Deum respicit, ut iam dixi. Hinc fit ut obstringere conscientiam lex dicatur, quae simpliciter hominem ligat, sine hominum intuitu, vel non habita eorum ratione. Exempli gratia, non modo castum servare animum purumque ab omni libidine, Deus praecipit, sed quamlibet verborum obscoenitatem et externam lasciviam prohibet. Huius legis observationi, etiamsi nullus in mundo homo viveret, conscientia mea subiicitur. Ita qui se intemperanter gerit, non tantum eo peccat, quod malum exemplum praebet fratribus, sed conscientiam reatu obstrictam habet apud Deum. Alia in rebus per se mediis est ratio. Abstinere enim debemus, si quod pariant offendiculum, sed libera conscientia. Ita de carne idolis consecrata Paulus loquitur* (1 Cor. 10, 28)*: si quis iniiciat scrupulum, inquit, noli attingere, propter conscientiam; dico autem conscientiam, non tuam, sed alterius. Peccaret homo fidelis, qui prius admonitus, eiusmodi carnem nihilominus ederet. Sed utcunque fratris respectu necessaria illi sit abstinentia, ut a Deo praescribitur, non tamen conscientiae libertatem retinere desinit. Videmus ut lex ista, externum opus ligans, conscientiam solutam relinquat.*

---

1) Lib. 4. c. 20. 2) *In ed. praec. lectorem ad Cap. VIII. remittebat.* 3) *Quae sequuntur usque ad finem Capitis, ex Cap. XIII. desumpta verbo tenus iterum suo loco infra Lib. IV. Cap. X. §. 2. 3. recurrent.*

CAPUT XX. [1]

De oratione, quae praecipuum est fidei exercitium, et qua Dei beneficia quotidie percipimus.

1. Ex his quae hactenus disputata sunt, non obscure perspicimus, quam sit homo bonorum omnium egenus ac inanis; utque illi omnia desint salutis adiumenta. Quare si praesidia quaerit quibus inopiae suae succurrat, extra se exeat oportet, et aliunde ea sibi comparet. Hoc postea nobis explicatum est, Dominum sese ultro ac liberaliter in Christo suo exhibere, in quo pro nostra miseria omnem felicitatem, pro nostra inopia opulentiam offert, in quo coelestes thesauros nobis aperit, ut dilectum filium suum tota fides nostra intueatur, ab ipso tota nostra exspectatio pendeat, in ipso tota spes nostra haereat et acquiescat. Haec quidem secreta est absconditaque philosophia, et quae syllogismis erui non potest; sed scilicet eam perdiscunt, quibus oculos aperuit Deus, ut in suo lumine lumen videant. Postquam vero fide edocti sumus, agnoscere quidquid nobis necesse est, nobisque apud nos deest, id in Deo esse ac Domino nostro Iesu Christo, in quo scilicet omnem suae largitatis plenitudinem pater residere voluit, ut inde, velut ex uberrimo fonte, hauriamus omnes; superest, ut in ipso quaeramus, et ab ipso precibus postulemus quod in ipso esse didicimus. Alioqui scire Deum bonorum omnium dominum ac largitorem, qui nos ad se poscendum invitet, ipsum vero nec adire, nec poscere, adeo non prodesset, ut perinde id futurum sit, ac si quis indicatum thesaurum, humi sepultum ac defossum negligat. Proinde apostolus, ut ostenderet otiosam a Dei invocatione esse non posse veram fidem, hunc ordinem posuit (Rom. 10, 14): sicuti ex evangelio nascitur fides, sic per eam ad invocandum Dei nomen corda nostra formari. Atque hoc ipsum est quod aliquanto ante dixerat (Rom. 8, 26), spiritum adoptionis, qui testimonium evangelii cordibus nostris obsignat, erigere spiritus nostros, ut vota sua exponere Deo audeant, excitare gemitus inenarrabiles, clamare cum fiducia: abba, pater. Hoc ergo postremum, quia obiter duntaxat ante dictum et quasi leviter attactum est, nunc fusius tractari convenit.

2. Ergo id orationis obtinemus beneficio, ut ad eas quae nobis apud coelestem patrem repositae sunt opes penetremus. Est enim quaedam hominum cum Deo communicatio, qua sanctuarium coeli ingressi, de suis promissis illum coram appellant: ut quod verbo duntaxat annuenti crediderunt non fuisse vanum, ubi necessitas ita postulat, experiantur. Itaque nobis proponi nihil videmus a Domino exspectandum, quod non et precibus iubeamur postulare. Adeo verum est, oratione effodi thesauros, quos evangelio Domini indicatos fides nostra intuita fuerit. Iam vero quam necessaria sit et quot modis utilis sit precandi exercitatio, nullis verbis satis potest explicari. Non abs re est profecto quod coelestis pater unicum in sui nominis invocatione salutis praesidium esse testatur, qua scilicet praesentiam et providentiae eius, per quam rebus nostris curandis advigilet, et virtutis, per quam nos sustineat imbecilles et *prope* deficientes, et bonitatis, per quam misere peccatis oneratos in gratiam recipiat, advocamus: qua denique totum ipsum, ut se nobis praesentem exhibeat accersimus. Hinc eximia conscientiis nostris requies ac tranquillitas nascitur. Siquidem necessitate, quae nos premebat, Domino exposita, vel in eo abunde quiescimus, quod illum nihil malorum nostrorum latet, quem et optime nobis velle et optime consulere posse persuasi simus.

3. Sed enim, dicet quispiam, annon sine monitore etiam novit et qua parte urgeamur, et quid nobis expediat, ut supervacuum quodammodo videri queat ipsum precibus nostris sollicitari, perinde atque conniventem, aut etiam dormientem, donec voce nostra expergefactus fuerit? Verum qui sic ratiocinantur, quem in finem suos ad orandum instituerit Dominus, non animadvertunt. Neque enim id tam sua ipsius, quam nostra potius causa ordinavit. *Vult quidem, ut aequum est, sibi ius suum reddi, dum ei acceptum fertur quidquid expetunt homines, et sentiunt ad suam utilitatem facere, idque votis testatum faciunt. Sed huius quoque sacrificii, quo ipse colitur, utilitas ad nos redit. Itaque sancti patres, quo Dei beneficia apud se et alios confidentius iactarunt, eo acrius ad precandum fuerunt incitati. Unum Eliae exemplum nobis satis erit* (1 Regg. 18, 42), *qui de consilio Dei certus, postquam regi Achab pluviam non temere pollicitus est, anxie tamen inter genua precatur, famulumque septem vicibus mittit ad explorandum: non quod oraculo fidem abroget, sed quod officii sui esse novit, ne somnolenta vel torpida sit fides, sua desideria apud Deum deponere.* Quare tametsi, nobis ad miserias nostras stupidis et hebescentibus, ipse pro nobis vigilat et excubat, ac interdum quoque succurrit non rogatus, nostra tamen plurimum interest assidue ipsum a nobis implorari, ut serio ardentique eius semper quaerendi, amandi, colendi desiderio cor nostrum inflammetur, dum assuescimus ad ipsum, velut ad sacram anchoram in omni necessitate confugere. Deinde, ut nulla cupiditas nullumque omnino votum animum nostrum subeat, cuius ipsum testem facere *pudeat:* dum vota nostra omnia coram eius oculis sistere, adeoque to-

1) *Olim Cap. XV., sed nunc varie mutatum et auctum.*

tum cor effundere discimus. Tum ut ad beneficia eius vera animi gratitudine atque etiam gratiarum actione excipienda comparemur, quae ab eius manu nobis provenire nostra precatione admonemur. Ad haec, quod petebamus consequuti, votis nostris ipsum respondisse *persuasi*, *hinc* ad meditandam eius benignitatem ardentius feramur, et simul maiori cum voluptate amplexemur quae precibus agnoscimus fuisse impetrata. Postremo ut eius providentiam animis nostris *pro* imbecillitatis nostrae modo *usus ipse et experimentum* confirmet, dum intelligimus ipsum non modo polliceri, se nunquam nobis defuturum, *et* aditum ultro ad se appellandum in ipso necessitatis articulo patefacere, *sed manum semper habere extentam ad suos iuvandos; nec lactare eos verbis, sed praesenti ope tueri.* Eas ob res clementissimus pater, utcunque nunquam vel dormiat vel torpeat, dormientis tamen torpentisque speciem plerumque praebet, quo ita ad se petendum, rogandum, flagitandum magno nostro bono nos, alioqui desides et ignavos, exerceat. Nimium ergo insulse illi qui, ut hominum animos ab oratione revocent, Dei providentiam, rerum omnium custodiae excubantem, frustra nostris interpellationibus fatigari garriunt; quum non frustra Dominus contra testetur, se propinquum esse omnibus invocantibus nomen suum in veritate (Psal. 145, 18). Nihilo secius est quod alii nugantur, superfluam esse eorum petitionem quae ultro largiri paratus sit Dominus, quum ea ipsa quae a spontanea eius *liberalitate* nobis fluunt, precibus nostris concessa velit agnosci. *Quod testatur memorabilis illa sententia Psalmi* (34, 16), *cui multae similes respondent: oculi Domini super iustos, et aures eius in preces eorum. Quae Dei providentiam sua sponte curandae piorum saluti intentam sic commendat, ut tamen non praetereat fidei exercitium, quo abstergitur socordia ex hominum animis. Vigilant ergo Dei oculi ut caecorum necessitati subveniat; sed vult ipse vicissim audire nostros gemitus, quo suum erga nos amorem melius probet. Atque ita utrumque verum est, non dormire neque dormitare custodem Israelis* (Psal. 121, 4), *et tamen cessare quasi nostri oblitum, ubi nos torpentes ac mutos videt.*

4. Porro rite probeque instituendae orationis esto haec prima lex, ut non aliter, quam eos decet, qui ad Dei colloquium ingrediuntur, mente animoque compositi simus. Quod scilicet, quantum ad mentem, consequemur, si carnalibus curis cogitationibusque expedita, quibus a recto puroque Dei intuitu avocari aut deduci queat, non modo tota intendat se in precationem, sed etiam quoad fieri potuerit supra se ipsam elevetur ac feratur. Neque vero mentem hic requiro ita explicitam, ut nulla sollicitudine pungatur ac mordeatur, quum oporteat contra multa anxietate orandi fervorem in nobis accendi. Qualiter sanctos Dei servos ingentes cruciatus, nedum sollicitudines, videmus testari, quum e profunda abysso atque e mediis mortis faucibus querulam se ad Dominum efferre vocem dicunt. Sed alienas et extraneas omnes curas abigendas dico, quibus huc et illuc vaga ipsa mens circumferatur, et e coelo detracta in terram deprimatur. Supra se vero ipsam elevari oportere intelligo, ne quid eorum quae caeca et stolida nostra ratio commentari solet, in Dei conspectum proferat, nec se intra vanitatis suae modulum constrictam teneat, sed ad puritatem Deo dignam assurgat.

5. *Utrumque notatu apprime dignum, ut quisquis se ad orandum comparat, illuc suos sensus studiaque applicet, neque, ut fieri solet, distrahatur erraticis cogitationibus: quia nihil magis contrarium Dei reverentiae quam levitas testis illa licentiae nimium lascivientis et ab omni metu solutae. Qua in re tanto enixius laborandum est, quanto magis difficilem experimur. Nemo enim sic intentus est ad precandum quin multas obliquas cogitationes obrepere sentiat, quae orationis cursum vel abrumpant vel flexu aliquo ac diverticulo morentur. Hic vero nobis succurrat quam indignum sit, ubi Deus nos ad familiare alloquium admittit, abuti tanta eius humanitate, sacra profanis miscendo, dum eius reverentia mentes nostras sibi devinctas non tenet; sed perinde ac si nobis sermo esset cum homine vulgari, inter orandum, omisso illo, huc vel illuc transvolamus. Sciamus ergo non alios rite probeque se accingere ad orandum, nisi quos afficit Dei maiestas, ut expediti terrenis curis et affectibus ad eam accedant. Atque id sibi vult caeremonia elevationis manuum, ut meminerint homines se procul remotos esse a Deo, nisi sensus suos in sublime tollant. Sicut etiam dicitur in Psalmo* (25, 1)*: ad te levavi animam meam. Et saepius hanc loquendi formam usurpat scriptura, orationem tollere: ne in suis faecibus desideant qui cupiunt a Deo exaudiri. Haec summa sit, quo liberalius nobiscum Deus agit, comiter nos invitans, ut in sinum suum curas nostras exoneremus, minus nos esse excusabiles, nisi tam praeclarum et incomparabile eius beneficium rebus aliis omnibus apud nos praeponderat, nosque ad se trahit, ut studia sensusque nostros serio ad orandum applicemus. Quod fieri non potest nisi mens cum impedimentis fortiter luctando sursum emergat. Alterum proposuimus, ne petamus nisi quantum nobis Deus permittit. Etsi enim iubet nos effundere corda nostra, non tamen stultis ac pravis affectibus indifferenter habenas laxat; et dum promittit se facturum secundum piorum voluntatem, non eousque procedit indulgentia, ut eorum arbitrio se submittat. Atqui in utroque* passim graviter delinquitur. Neque enim modo temere, sine fronte, sine reverentia, Deum plerique de suis ineptiis interpellare audent, et quidquid per somnium adlibuerit, ad eius tribunal impudenter proferre, sed tanta vel stoliditas vel stupiditas *eos*

tenet, ut spurcissimas quasque cupiditates obtrudere Deo ausint, quarum conscios facere homines vehementer pudeat. *Audaciam hanc riserunt atque etiam detestati sunt quidam profani homines, vitium tamen ipsum semper regnavit; atque hinc factum est ut ambitiosi Iovem sibi patronum asciscerent, avari Mercurium, Apollinem et Minervam doctrinae cupidi, bellicosi Martem, Venerem libidinosi. Sicuti hodie, ut nuper attigi, maiorem licentiam illicitis suis cupiditatibus homines in precibus indulgent, quam si pares cum paribus iocose fabularentur. Atqui non patitur Deus suam facilitatem ita haberi ludibrio, sed ius suum sibi vendicans, vota nostra suo imperio subiicit et fraeno coercet. Ideo tenendum est illud Ioannis* (1 Ioann. 5, 14)*: haec est fiducia nostra, quod si quid petierimus secundum voluntatem eius, audit nos. Caeterum quia* tantae perfectioni longe abest quin pares sint facultates *nostrae, quaerendum est remedium quod subveniat.* Quemadmodum mentis aciem in Deum intendere *convenit, ita cordis affectum eodem sequi necesse est. Utrumque vero longe infra subsistit, imo verius fatiscunt et deficiunt, aut in contrarium feruntur. Ideo ut huic imbecillitati succurrat Deus, spiritum in precibus nobis dat magistrum, qui dictet quod rectum est, atque affectus nostros moderetur.* Quia enim quid orandum sit quemadmodum oportet nescimus, in subsidium ille subit, *et* pro nobis interpellat gemitibus inenarrabilibus (Rom. 8, 26); non quod ipse revera vel precetur vel ingemiscat; sed fiduciam, vota, suspiria in nobis excitat, quibus concipiendis haudquaquam sufficerent naturae vires. *Neque abs re gemitus inenarrabiles Paulus vocat quos duce spiritu emittunt fideles; quia non ignorant qui vere exercitati sunt in precibus, caecis anxietatibus ita se perplexos constringi, ut vix reperiant quid profari expediat; imo dum conantur balbutire, impliciti haesitant. Unde sequitur singulare esse recte orandi donum.* Haec non eo dicuntur quo nos ipsi propriae desidiae faventes ad Dei spiritum orandi provinciam releg*emus, et* torpeamus *in illa* incuria, *ad quam plus satis sumus proclives* (qualiter impiae quorundam voces audiuntur, oscitanter esse exspectandum, donec ille mentes nostras alibi occupatas praeveniat), sed potius, ut nostram ignaviam socordiamque pertaesi, tale spiritus adminiculum expetamus. *Nec vero Paulus quum iubet* (1 Cor. 14, 15) *orare in spiritu, ideo desinit ad vigilantiam hortari; significans ita vigere spiritus instinctum ad formandas preces, ut conatum nostrum minime impediat vel retardet: quoniam hac in parte vult Deus experiri quam efficaciter corda nostra impellat fides.*

6. [1]) Esto et altera *lex, ut rogando semper* inopiam nostram vere sentiamus, ac serio cogitantes *omnibus quae petimus* nos indigere, *serium, imo ardentem* impetrandi affectum *iungamus cum ipsa precatione. Multi enim defunctorie preces ex formula recitant, ac si pensum Deo solverent; et quanquam fatentur necessarium suis malis remedium hoc esse, quia Dei ope quam implorant carere exitiale sit, apparet tamen hoc officio ipsos defungi ex more, quia interim frigent animi, neque expendunt quid postulent. Generalis quidem et confusus necessitatis suae sensus illuc eos ducit: sed non eos sollicitat, quasi in re praesenti, ut egestatis suae levamen petant. Porro* quid odiosius aut *etiam* Deo magis exsecrandum putamus hac fictione, ubi quis *veniam* peccatorum postulat, interim aut se peccatorem non esse cogitans, aut certe peccatorem esse non cogitans? nempe qua Deus ipse plane ludibrio habetur. Atqui eiusmodi pravitate, *ut nuper dixi*, refertum est hominum genus, ut defungendi causa permulta saepe flagitent a Deo, quae citra eius beneficentiam aut sibi aliunde evenire, aut iam apud se residere pro certo iudicant. *Aliorum levius delictum esse videtur, sed neque ipsum tolerabile: ut preces sine meditatione demurmurent qui tantum hoc principio imbuti sunt, votis litandum esse Deo.* Piis autem *maxime cavendum, ne unquam prodeant in conspectum Dei quidquam postulaturi*, nisi quod et serio animi *affectu* exardescunt, et ab ipso simul obtinere cupiunt. Quin etiam, *tametsi in iis*, quae in Dei gloriam duntaxat petimus, *non videmur primo intuitu necessitati nostrae consulere*, ea *tamen non minori* desiderii fervore et *vehementia* peti convenit. Ut quum poscimus nomen eius sanctificari, ardenter, ut ita dicam, esurienda et sitienda est illa sanctificatio.

7. *Si quis obiiciat, non semper aequali necessitate urgeri nos ad precandum, fateor id quidem; atque haec distinctio nobis a Iacobo utiliter traditur. Tristatur quis inter vos? oret; qui laetus est, canat* (Iac. 5, 13). *Ergo dictat ipse communis sensus, quia nimium pigri sumus, prout res exigit, nos acrius a Deo pungi ad strenue orandum. Et hoc tempus opportunum nominat David* (Psal. 32, 6)*; quia (sicuti pluribus aliis locis docet) quo nos durius premunt molestiae, incommoda, timores, aliaeque species tentationum, ac si nos Deus ad se accerseret, liberior patet accessus. Interea non minus verum est illud Pauli* (Eph. 6, 18), *omni tempore orandum esse; quia utcunque ex animi nostri sententia res prospere fluant, et undique nos circumdet laetitiae materia, nullum tamen est punctum temporis quo nos ad precandum inopia nostra non hortetur. Abundat quispiam vino et tritico: quando buccella panis nisi assidua Dei gratia frui non potest, non impedient cellae vel horrea quominus panem quotidianum postulet. Iam si reputemus quot singulis momentis discrimina immineant, nullum ab orando immune nobis esse tempus docebit*

1) *Quae hic altera dicitur lex olim tertia fuit autori nostro* (*XV.* 7)*; quae mox sequetur tertia* (*infra* §. 8), *fuerat secunda* (*olim XV.* 5). *Quae inter utramque media legebantur* (*XV.* 6), *infra* §. 10 *habebis.*

metus ipse. Hoc tamen in spiritualibus melius licet cognoscere. Quando enim tot peccata, quorum nobis sumus conscii, nos securos cessare sinent, quin suppliciter et culpam et poenam deprecemur? Quando nobis tentationes inducias concedunt, quin ad auxilium properemus? Ad haec regni Dei et gloriae studium non per intervalla, sed assidue nos rapere ad se ita debet, ut eadem semper nos maneat opportunitas. Ergo non frustra toties nobis praecipitur orandi assiduitas. Nondum de perseverantia loquor, cuius postea fiet mentio; sed scriptura assidue orandum admonens, socordiam nostram coarguit, quia non sentimus quam necessaria sit nobis haec cura et sedulitas. Hac regula hypocrisis et Deo mentiendi calliditas ab oratione *arcetur, imo longe* abigitur. Promittit Deus se propinquum fore omnibus qui invocaverint eum in veritate, et inventuros denuntiat qui quaesierint in toto corde. *Eo minime aspirant qui sibi placent in suis sordibus. Itaque poenitentiam legitima oratio postulat. Unde illud tritum in scripturis, Deum sceleratos non exaudire. et preces eorum esse exsecrabiles, sicuti et sacrificia: quia aequum est, ut Dei aures clausas inveniant qui obserant corda sua, nec Deum flexibilem sentiant qui sua duritie provocant eius rigorem. Apud Iesaiam* (1, 15) *minatur in hunc modum: quum multiplicaveritis preces vestras, non exaudiam; manus enim vestrae sanguine plenae sunt. Item apud Ieremiam* (11, 7 seqq.)*: clamavi et renuerunt audire; clamabunt ipsi vicissim et non audiam. Quia summi probri loco ducit, iactari foedus suum ab improbis, qui sacrum eius nomen tota vita polluunt. Unde apud Iesaiam* (29, 13) *conqueritur, quum labiis ad se Iudaei accedant, cor eorum esse longe remotum. Non restringit quidem hoc ad solas preces, sed fictionem in singulis cultus sui partibus se abominari asserit. Quo pertinet illud Iacobi* (4, 3)*: petitis, et non accipitis; quia male petitis, ut in voluptates vestras insumatis. Verum quidem est* (*ut paulo post iterum videbimus*) *non inniti dignitati piorum quas fundunt preces, non tamen supervacua est Ioannis admonitio* (1 Ioann. 3, 22)*: si quid petierimus. accipiemus ab eo, quia praecepta eius servamus; quandoquidem mala conscientia ianuam nobis claudit. Unde sequitur nec rite precari, nec exaudiri, nisi sinceros Dei cultores. Displiceat igitur sibi in suis malis quisquis se ad orandum comparat; et* (*quod sine poenitentia fieri non potest*) *induat mendici personam et affectum.*

8. *Huc et tertia accedat,* ut omni propriae gloriae cogitatione se abdicet, omnem dignitatis opinionem exuat, omni denique sui fiducia decedat *quisquis se coram Deo sistit precandi causa,* dans in abiectione sui gloriam Deo *in solidum;* ne si quid, vel minimum, arrogemus nobis, cum inani nostra inflatione ab eius facie concidamus. Huius submissionis, *quae omnem altitudinem prosternit,* frequentia exempla in Dei servis habemus; quorum ut quisque est sanctissimus, ita quum in Domini conspectum prodit, plurimum prosternitur. Sic Daniel (9, 18), quem tanto elogio Dominus ipse commendavit: non in iustitiis nostris, dicebat, coram te fundimus preces, sed in misericordiis tuis magnis; exaudi nos Domine, Domine propitius sis nobis, exaudi nos et fac quae petimus propter temetipsum, quia invocatum est nomen tuum super populum tuum et super locum sanctum tuum. *Neque vero obliqua figura, ut fieri solet, quasi unus e populo se turbae permiscet, quin potius seorsum reatum fatetur, supplexque ad veniae asylum confugit; sicuti diserte pronuntiat: quum ego confessus essem peccata mea et populi mei. Hanc quoque humilitatem suo exemplo praescribit David* (Psal. 143, 2)*: ne intres in iudicium cum servo tuo; quia non iustificabitur in conspectu tuo omnis vivens.* Tali forma precatur Iesaias (64, 5): ecce tu iratus es quia peccavimus; in viis tuis *fundatum* est saeculum, ideo servabimur; et fuimus omnes repleti immunditia et quasi pannus *foedatus* omnes iustitiae nostrae, et emarcuimus nos omnes quasi folium, et iniquitates nostrae quasi ventus dispergunt nos; et non est qui invocet nomen tuum, qui se excitet ut apprehendat te, quoniam abscondisti faciem tuam a nobis et tabescere nos fecisti in manu iniquitatis nostrae: nunc igitur Domine, tu es pater noster, nos sumus lutum; tu es formator noster et nos sumus opus manus tuae; ne irascaris, Domine, neque in aeternum recorderis iniquitatis: en respice, agedum, nos omnes sumus populus tuus. Vide ut nulla prorsus fiducia nitantur, nisi hac una quod se Dei esse cogitantes, illi se fore curae non desperant. Non secus Ieremias (14, 7): si iniquitates nostrae responderint contra nos, fac propter nomen tuum. Verissime enim simul ac sanctissime scriptum est, a quocunque tandem sit, quod ab incerto autore scriptum prophetae Baruch tribuitur (2, 18): anima tristis et desolata super magnitudine mali, curva et infirma, anima famelica et oculi deficientes dant tibi gloriam Domine; non secundum iustitias patrum fundimus preces in conspectu tuo, et coram facie tua petimus misericordiam, Domine Deus noster, sed quia tu es misericors, miserere nostri, quia peccavimus coram te.

9. *Denique rite precandi initium atque etiam praeparatio est veniae deprecatio cum humili et ingenua culpae confessione. Neque enim sperandum est, ut quidquam a Deo impetret vel sanctissimus quisque, donec gratis reconciliatus ei sit; nec fieri potest ut aliis Deus sit propitius, nisi quibus ignoscit. Unde non mirum si hac clave ianuam sibi fideles aperiunt ad orandum, quod ex compluribus Psalmorum locis discimus. David enim aliud postulans dicit* (Psal. 25, 6 et 18)*: peccatorum iuventutis meae et transgressionum mearum ne memineris; secundum misericordiam tuam reminiscere mei propter bonitatem tuam*

Domine. Item: respice afflictionem meam et laborem meum, et remitte omnia peccata mea. Ubi etiam videmus non satis esse, si in singulos dies pro recentibus peccatis nos ad calculum vocemus, nisi in memoriam nobis redeant, quibus oblivio pridem inducta videri poterat. Nam et idem propheta alibi (Psal. 51, 7) *scelus unum grave confessus, hac occasione usque ad uterum matris revolvitur, in quo iam labem contraxerat: non ut culpam ex naturae corruptela extenuet, sed ut totius vitae peccata accumulans, quo severior est in se damnando, magis exorabilem Deum reperiat. Etsi autem non semper expressis verbis peccatorum remissionem postulant sancti, si tamen diligenter expendimus quas scriptura refert eorum preces, facile quod dico occurret, orandi animum sumpsisse ex sola Dei misericordia, atque ita semper exordium fecisse ab eo placando; quia si quisque suam conscientiam interroget, tantum abest, ut audeat familiariter curas suas apud Deum deponere, ut ad omnem accessum trepidet, nisi misericordia et venia fretus. Est quidem et alia specialis confessio, ubi poenarum levationem optant, ut simul orent peccata sibi ignosci; quia absurdum esset effectum tolli velle, manente causa. Cavendum enim est ne stultos aegrotos imitemur, qui de curandis tantum accidentibus solliciti, radicem ipsam morbi negligunt. Quin prius danda opera est, ut nobis propitius sit Deus, quam ut favorem suum externis signis testetur; quia et hunc ordinem tenere vult ipse, et parum nobis prodesset eum habere beneficum, nisi conscientia placatum sentiens penitus amabilem nobis redderet. Quod etiam monemur Christi responso: nam quum paralyticum sanare decretum esset, remittuntur, inquit, tibi peccata tua* (Matth. 9, 2); *erigens animos scilicet ad id quod praecipue optandum est, ut nos in gratiam recipiat Deus; deinde fructum reconciliationis in ope nobis ferenda proferat. Caeterum praeter specialem illam praesentis reatus confessionem, qua fideles pro impetranda cuiusque culpae et poenae venia supplicant, generalis illa praefatio, quae conciliat precibus favorem, nunquam omittenda est, quia nisi in gratuita misericordia fundatae nunquam Deum exorabunt. Quo referri potest illud Ioannis* (1 Ioann. 1, 9)*: si confiteamur peccata nostra, fidelis est et iustus, ut nobis remittat et nos emundet ab omni iniquitate. Unde preces sub lege sanguinis expiatione consecrari oportuit, ut acceptae essent, atque ita commonefieret populus, se tanta honoris praerogativa indignum esse, donec a suis inquinamentis purgatus ex sola Dei misericordia conciperet precandi fiduciam.*

10. Quod autem propriae iustitiae suffragium interdum ad exorandum Deum citare sancti videntur (ut quum David dicit (Psal. 86, 2): custodi animam meam, quia bonus sum; item Ezechias (2 Regg. 20, 4): recordare Domine, obsecro, quod ambulavi coram te in veritate, fecique in oculis tuis bonum), talibus loquendi formulis nihil sibi aliud volunt, quam ex ipsa regeneratione servos Dei se ac filios testari, quibus ipse fore se propitium recipit. Per prophetam (Psal. 34, 16) docet, *ut iam visum est*, oculos suos super iustos esse, aures suas in preces eorum. Rursus per apostolum (1 Ioann. 3, 22): nos impetraturos quidquid petierimus, si mandata sua observemus. Quibus sententiis pretium orationi non statuit ab operum meritis; sed ita stabilire vult eorum fiduciam, qui sibi non fucatae integritatis et innocentiae probe conscii sunt, quales oportet esse fideles universos. Siquidem ex ipsa Dei veritate sumptum est quod dicit apud Ioannem (9, 31) caecus illuminatus, non exaudiri a Deo peccatores; si peccatores modo *recepto scripturae usu* intelligimus, qui citra iustitiae desiderium toti suis peccatis indormiunt et acquiescunt. Quando nullum cor in sinceram Dei invocationem unquam prorumpet quod non simul ad pietatem aspiret. Talibus ergo promissis respondent sanctorum obtestationes, quibus suae vel puritatis vel innocentiae mentionem iniiciunt, quo sibi exhiberi sentiant quod est omnibus Dei servis exspectandum. Deinde tum fere usi reperiuntur hoc precationis genere, dum se coram Domino cum suis hostibus comparant, e quorum iniquitate eius manu vindicari optarunt. In hac vero comparatione mirum non est, si iustitiam suam et cordis simplicitatem protulerunt, quo ex causae ipsius aequitate magis ad ferendas sibi suppetias Dominum permoverent. Id ergo boni pio pectori non praeripimus, quin suae puritatis conscientia coram Domino fruatur ad se confirmandum in promissionibus, quibus veros suos cultores Dominus solatur *et fulcit*; sed impetrandi fiduciam, deposita proprii meriti cogitatione, sola Dei clementia subniti volumus.

11. Quarta demum, ut *ita prostrati et subacti vera humilitate nihilominus* certa spe exorandi ad orandum animemur. *Res quidem in speciem contrariae, cum sensu iustae ultionis Dei coniungere certam fiduciam favoris; quae tamen inter se optime conveniunt, si propriis malis oppressos sola Dei bonitas erigat. Sicuti enim ante docuimus, poenitentiam et fidem socias esse inseparabili vinculo simul connexas, quarum tamen altera nos terret, altera exhilarat, ita in precibus mutuo eas occurrere oportet. Atque hunc consensum paucis verbis exprimit David* (Psal. 5, 8)*: ego, inquit, in multitudine bonitatis tuae ingrediar domum tuam; adorabo in templo sanctitatis tuae cum timore. Sub Dei bonitate fidem complectitur, timorem interea non excludens; quia non tantum eius maiestas ad reverentiam nos cogit, sed propria etiam indignitas omnis superbiae et securitatis oblitos sub metu nos continet.* Fiduciam vero non intelligo, quae solutam omni anxietudinis sensu mentem *suavi et* perfecta quiete *demulceat.* Nam ita placide acquiescere eorum est, qui rebus *cunctis*

ex voto fluentibus *nulla tanguntur cura*, nullo desiderio uruntur, *nullo timore aestuant.* Optimus autem ad invocationem Dei stimulus sanctis est, dum necessitate sua districti summa irrequietudine [1]) vexantur, et tantum non exanimantur [2]) in se ipsis, *donec opportune fides succurrit; quia* inter tales angustias ita ipsis affulget Dei bonitas, ut praesentium *quidem* malorum gravitate fatigati [3]) gemant, maiorum etiam timore laborent et crucientur; illa tamen freti, et tolerantiae difficultatem *sublevent ac* solentur, et exitum liberationemque sperent. Ex utroque ergo affectu emergat pii hominis oratio convenit, utrumque etiam contineat et repraesentet; *nempe* ut malis *praesentibus* ingemat, et a novis sibi anxie timeat; tamen confugiat *simul* ad Deum, minime dubitans quin auxiliarem ille manum *porrigere* sit *paratus.* Mirum enim quam diffidentia nostra irritetur Deus, si poscamus a se quam non exspectamus *beneficentiam.* Itaque *nihil magis consentaneum precationum naturae, quam legem hanc illis praescribi et statui, ne temere prorumpant, sed fidem praeeuntem sequantur. Ad hoc principium nos omnes* Christus *vocat, hac sententia* (Matth. 11, 24): dico vobis, quaecunque petitis, credite vos accepturos, et evenient vobis. *Idem et alibi* (ibid. 21, 22) *confirmat: quidquid petieritis in oratione credentes, etc. Cui concinit Iacobus* (1, 5): *si quis indiget sapientia, postulet ab eo qui dat omnibus simpliciter, nec exprobrat: postulet autem in fide, nihil haesitans. Ubi haesitationi fidem opponens, vim eius aptissime exprimit. Non minus etiam notandum quod addit, nihil proficere qui Deum perplexi et dubii invocant, nec statuunt in animis suis exaudiendi sint necne.* Quos etiam fluctibus comparat qui varie moventur a vento et circumferuntur. *Unde alibi* (ibid. 5, 15) *orationem fidei pro legitima nuncupat.* Deinde, quum Deus *secundum* suam cuique fidem *se daturum* toties affirmet, citra fidem nihil consequi nos posse innuit. Denique fides est quae impetrat quidquid orando *conceditur.* Id sibi vult *celebris* illa Pauli sententia (Rom. 10, 14), *ad quam insipidi homines parum attendunt:* quomodo invocab*it quispiam* in quem non credid*it? quis autem credet nisi audierit? Fides autem ex auditu, auditus ex verbo Dei. Nam precandi exordium ex fide gradatim deducens, aperte* contendit non posse Deum ab aliis sincere invocari, nisi quibus evangelii praedicatione *clementia* eius *et facilitas innotuerit, imo* familiar*iter* fuerit *exposita.*

12. Hanc necessitatem minime cogitant adversarii nostri. Itaque quum certa animi fiducia fideles iubemus statuere, Deum sibi propitium esse ac benevolum, rem omnium absurdissimam dicere nos putant. Atqui si ullum verae precationis usum haberent, intelligerent profecto, sine firmo illo divinae benevolentiae sensu non posse Deum rite invocari. Quum vero fidei vim bene perspicere nemo queat, nisi qui experimento eam in corde suo sentit, quid cum eiusmodi hominibus disputando proficias, qui aperte ostendunt, nihil se unquam praeter vanam imaginationem habuisse? Quid enim valeat et quam necessaria sit illa quam requirimus certitudo, ex invocatione potissimum discitur. Quod qui non videt, valde stupidam hab*ere se* conscientiam *prodit.* Nos igitur, omisso hoc caecorum genere, defixi in illa Pauli sententia haereamus, non posse ab aliis invocari Deum, nisi qui eius misericordiam ex evangelio cognitam habent, et eam sibi paratam esse certo persuasi sunt. Qualis enim erit ista oratio? O Domine, ego quidem an exaudire me velis dubius sum; sed quia anxietate premor, ad te confugio, ut si dignus sum mihi succurras. Non ita soliti [1]) sunt omnes sancti, quorum orationes in scripturis legimus. Nec ita nos instituit per apostolum (Hebr. 4, 16) spiritus sanctus qui iubet nos adire ad thronum coelestem cum fiducia, ut gratiam consequamur; et quum alibi (Eph. 3, 12) docet nos habere audaciam et aditum in fiducia per fidem Christi. Hanc ergo obtinendi quod petimus securitatem (quam et sua voce Dominus mandat, et omnes sancti exemplo suo docent) utraque manu tenere nos oportet, si cum fructu orare volumus. Ea enim demum accepta Deo est oratio quae ex tali, ut ita loquar, praesumptione fidei nascitur, et intrepida spei certitudine fundata est. *Poterat simplici fidei nomine esse contentus; atqui non modo fiduciam addidit, sed eam quoque instruxit libertate vel audacia, ut hac nota discerneret a nobis incredulos, qui Deum promiscue quidem nobiscum orant, sed fortuito. Qua ratione tota ecclesia in Psalmo* (33, 22) *orat: sit misericordia tua super nos, quemadmodum speravimus in te. Eadem etiam conditio alibi ponitur a propheta* (Psal. 56, 10)*: quo die clamavero, hoc scio quod Deus mecum. Item* (ibid. 5, 4)*: mane disponam tibi et speculabor. Ex his enim verbis elicimus preces in aërem frustra proiici, nisi spes sit annexa, unde velut e specula Deum quieti exspectemus. Quibus convenit series paulinae exhortationis. Nam antequam fideles ad precandum in spiritu sollicitet omni tempore cum vigilantia et assiduitate, in primis iubet assumere scutum fidei, galeam salutis, et gladium spiritus, quod est verbum Dei* (Eph. 6, 16). *Memoria* porro *hic repetant lectores quod ante dixi*, minime labefactari fidem, ubi cum miseriae, egestatis, sordiumque

---

1) *Edd.* 1617. 1654. 1667 *et Thol. exhibent* inquietudine. 2) examinantur 1592—1617. 3) *Edd. nonnullae recentiores habent* defatigati.

1) *Edd. recentiores nonnullae pessime scribunt* soliciti (1585. 1617. 1654. 1667 *et Thol.*).

nostrarum agnitione connectitur. *Quantumvis enim gravi scelerum* mole premi se vel laborare *sentiant fideles, nec modo* rebus omnibus vacuos quae *favorem* conciliare apud Deum queant, *sed oneratos multis noxis quae eum merito formidabilem reddant, non tamen desinunt se offerre,* neque terret eos hic sensus, quominus ad ipsum se conferant; *quando non alius est ad eum ingressus.* Neque enim instituta est oratio, qua nos arroganter coram Deo efferamus, aut quidquam nostrum magno aestimemus, sed qua *reatum nostrum confessi, aerumnas* nostras apud eum deploremus; quemadmodum filii apud parentes familiariter querelas suas deponunt. Quin potius *immensa malorum nostrorum congeries* calcaribus vel stimulis *referta* esse debet, *quae nos ad precandum incitent. Qualiter etiam nos suo* exemplo docet propheta (Psal. 41, 5): sana animam meam, quia peccavi tibi. *Fateor quidem in iis aculeis mortiferas fore punctiones, nisi Deus succurreret; verum pro incomparabili sua indulgentia optimus pater tempestivum remedium addidit, quo perturbationem omnem sedans, curas leniens, metus abstergens, comiter nos ad se alliceret, imo scrupulos omnes tollens, nedum obstacula, facilem viam sterneret.*

13. [1]*Ac primo quidem orare nos iubens, ipso praecepto nos coarguit impiae contumaciae, nisi obsequimur. Nihil magis praecise mandari poterat quam quod habetur in Psalmo* (50, 15): *invoca me in die tribulationis. Sed quia inter pietatis officia nullum frequentius commendant scripturae, non est quod longius hic immorer. Petite, inquit magister* (Matth. 7, 7), *et accipietis; pulsate, et aperietur vobis. Quanquam hic praecepto adiungitur etiam promissio, ut necesse est. Etsi enim praecepto esse obediendum fatentur omnes, maior tamen pars refugeret Deum vocantem, nisi se exorabilem adeoque obvium fore promitteret. His quidem duobus positis, certum est quicunque tergiversantur, ne recta ad Deum veniant, non modo esse rebelles et immorigeros, sed etiam incredulitatis convinci, quia promissionibus diffidunt. Quod eo magis notandum est, quia hypocritae, humilitatis et modestiae praetextu, tam superbe contemnunt Dei praeceptum, quam fidem benignae invitationi abrogant; imo eum fraudant praecipua cultus sui parte. Nam ubi sacrificia repudiavit in quibus tunc videbatur sita esse tota sanctitas, hoc summum esse et sibi prae aliis pretiosum declarat, invocari in die necessitatis. Quare ubi quod suum est exigit, et ad parendi alacritatem nos animat, nulli sunt tam speciosi dubitandi colores qui nos excusent. Quaecunque ergo passim occurrunt in scripturis testimonia, quibus nobis praecipitur Dei invocatio, totidem ante oculos nostros figuntur vexilla quae nobis fiduciam inspirent. Temeritatis esset prorumpere in Dei conspectum, nisi ipse anteverteret nos vocando. Itaque viam nobis sua voce patefacit* (Zach. 13, 9)*: dicam illis, populus meus vos; dicent mihi, tu Deus noster. Videmus ut cultores suos praeveniat, velitque subsequi, ideoque timendum non esse ne parum suavis sit haec melodia quam ipse dictat. Insigne praesertim illud Dei elogium nobis in mentem veniat, quo freti omnia obstacula nullo negotio superabimus* (Psal. 65, 3)*: tu Deus exaudiens precationem: ad te usque omnis caro veniet. Quid enim magis amabile vel blandum quam Deum hoc titulo indui, qui certiores nos reddat, nihil magis esse naturae eius proprium quam supplicum votis annuere? Hinc ianuam patere colligit propheta non paucis, sed cunctis mortalibus; quia etiam omnes hac voce compellat* (ibid. 50, 15)*: invoca me in die afflictionis; eruam te, et glorificabis me. Secundum hanc regulam David* (2 Sam. 7, 27) *promissionem sibi datam obiicit, ut obtineat quod petit: tu Deus revelasti in aurem servi tui; propterea invenit servus tuus cor suum ut oraret. Unde colligimus pavidum fuisse, nisi quatenus eum promissio erexerat. Sic alibi* (Psal. 145, 18) *generali doctrina se instruit: voluntatem timentium se faciet. Imo haec in Psalmis animadvertere licet, quasi abrupto orandi contextu transitum fieri nunc ad Dei potentiam, nunc ad bonitatem, nunc ad fidem promissionum. Videri posset intempestive David sententias illas inserens, preces mutilas reddere; sed usu et experientia compertum habent fideles, languescere ardorem, nisi adhibeant nova fomenta, ideoque minime inter precandum supervacua est tam naturae Dei quam verbi meditatio. Atque ita exemplo Davidis inserere ne pigeat quae languidos animos novo vigore reficiant.*

14. *Ac mirum est tanta promissionum dulcedine vel frigide, vel nullo fere modo nos affici, ut per ambages vagando bona pars malit relicto aquarum viventium fonte sibi fodere aridas cisternas, quam Dei liberalitatem ultro sibi oblatam amplecti. Arx inexpugnabilis nomen Domini, inquit Solomo* (Prov. 18, 10), *ad eam confugiet iustus, et servabitur. Ioel vero, postquam de horribili quae instabat clade vaticinatus est, memorabilem illam sententiam subiicit* (2, 32)*: quisquis invocaverit nomen Domini, salvus erit: quam scimus proprie ad cursum evangelii spectare. Vix centesimus quisque movetur, ut in occursum Deo prodeat. Clamat ipse per Iesaiam* (65, 24)*: invocabitis me, et exaudiam vos; imo antequam clametis respondebo vobis. Hoc quoque eodem honore alibi totam ecclesiam communiter dignatur; sicuti ad omnia Christi membra pertinet. Clamavit ad me, exaudiam eum: cum ipso sum in tribulatione, ut eripiam eum* (Psal. 91, 15). *Neque tamen, ut iam dixi, locos omnes numerare propositum est, sed eximios quosque deligere, ex quibus gustemus quam humaniter ad se nos Deus alliciat, et*

1) *Quae* §. 13 *et* 14 *sequuntur fere nova sunt, ita tamen ut antea Cap. XV.* §. 11 *similia brevius ex S. S. allata exhibuerit.*

quam arctis vinculis constricta sit nostra ingratitudo, ubi inter tam acres stimulos adhuc pigritia nostra cunctatur. Quare in auribus nostris semper resonent hae voces: prope est Dominus omnibus invocantibus se, invocantibus in veritate (Psal. 145, 18). *Item quas ex Iesaia et Ioele citavimus, quibus affirmat Deus se intentum esse ad exaudiendas preces, adeoque oblectari, quasi grati odoris sacrificio, ubi curas nostras in ipsum coniicimus. Hunc singularem percipimus promissionum Dei fructum, ubi non dubitanter et trepide concipimus preces: sed eius verbo freti, cuius nos alioqui terreret maiestas, audemus eum invocare patrem, quando hoc suavissimum nomen suggerere nobis dignatur. Restat ut talibus invitamentis praediti, sciamus inde satis esse nobis materiae ad exorandum: quando preces nostrae nullo merito nituntur, sed tota earum dignitas et spes impetrandi fundata est in Dei promissionibus, atque ab eis pendet: ut neque indigeat alia fultura, neque sursum huc vel illuc circumspiciat. Itaque cum animis nostris statuendum est, etiamsi non excellimus pari sanctitate quae laudatur in sanctis patribus, prophetis et apostolis, quia tamen commune est nobis orandi praeceptum et communis fides, si verbo Dei innitimur, nos in hoc iure eorum esse socios. Deus enim, ut ante visum est, se facilem ac propitium omnibus fore denuntians, miserrimis quibusque spem obtinendi quod petierint facit. Atque ideo notandae sunt generales formae, quibus nemo, ut vulgo dicunt, a primo ad ultimum excluditur; tantum adsit cordis sinceritas, displicentia nostri, humilitas et fides, ne hypocrisis nostra Dei nomen fallaci invocatione profanet: non respuet optimus pater, quos non modo ad se venire hortatur, sed quibuscunque potest modis sollicitat. Hinc illa precandi ratio Davidis quam nuper recitavi* (2 Sam. 7, 27)*: en pollicitus es Domine servo tuo; eam ob rem colligit animum hodie servus tuus et invenit quod oraret coram te; nunc ergo Domine Deus, tu es Deus, et verba tua vera erunt; loquutus es servo tuo de his beneficiis, incipe ergo et fac. Sicut etiam alibi* (Psal. 119, 76)*: praesta servo tuo secundum eloquium tuum. Et omnes simul Israelitae, quoties se foederis recordatione muniunt, satis declarant non esse timide orandum, ubi Deus ita praescribit. Atque in hoc imitati sunt patrum exempla, praesertim Iacobi* (Gen. 32, 10), *qui postquam confessus est, se minorem esse tot misericordiis quas susceperat e manu Dei, ad maiora tamen postulanda se animari dicit, quia Deus se facturum promiserat. Quoscunque vero colores obtendant increduli, ubi ad Deum non confugiunt quoties urget necessitas, ipsum non requirunt, nec eius opem implorant, non aliter defraudant eum legitimo honore, quam si fabricarent sibi novos Deos et idola; siquidem hoc modo Deum sibi bonorum omnium autorem esse negant. Contra nihil validius ad pios omni scrupulo liberandos, quam armari hac cogitatione: non esse cur ulla remora impediat, dum morem gerunt Dei mandato, qui obedientia nihil sibi gratius esse pronuntiat. Hinc rursus quod prius dixi clarius elucescit: probe cum metu, reverentia, sollicitudine quadrare intrepidum precandi spiritum, neque vero absurdum esse si prostratos Deus erigat. Hoc modo belle inter se consentiunt, quae in speciem repugnant loquendi formae. Dicunt Ieremias et Daniel* (Ier. 42, 9; Dan. 9, 18), *se prosternere preces coram Deo. Alibi Ieremias* (42, 2)*: cadat oratio nostra in conspectu Dei ut misereatur residuae plebis suae. Rursus saepe fideles dicuntur orationem levare. Sic loquitur Ezechias* (2 Regg. 20, 10), *prophetam rogans ut intercedendi vices suscipiat. Et David* (Psal. 141, 2) *precem suam ascendere cupit sicuti incensum. Nempe quamvis de paterno Dei amore persuasi in eius fidem se alacriter conferant, nec dubitent quam ultro opem promittit implorare, non tamen supina eos quasi proiecta fronte securitas attollit, sed ita per gradus promissionum sursum ascendunt, ut tamen supplices maneant in sui deiectione.*

15. *Hic non una obiicitur quaestio: nam scriptura refert, votis quibusdam Deum morem gessisse, quae tamen ex animo minime sedato vel composito eruperant. Iusta quidem de causa Ioatham incolas Sichem cladi quae postea supervenit devoverat* (Iud. 9, 20), *sed tamen fervore iracundiae et ultionis accensus; morem exsecrationi gerens Deus, videtur impetus male ordinatos probare. Talis etiam fervor Samsonem rapuit, quum diceret* (ibid. 16, 28)*: robora me Deus ut sumam ultionem de incircumcisis. Etsi enim aliquid fuit probi zeli admixtum, fervida tamen atque ideo vitiosa cupiditas vindictae illic dominata est. Annuit Deus. Unde colligi posse videtur, quamvis ad verbi praescriptum formatae non sint preces, effectum tamen consequi. Respondeo, singularibus exemplis non aboleri perpetuam legem; deinde speciales interdum motus inditos paucis hominibus fuisse, quibus factum est ut dissimilis illorum esset atque vulgi ratio. Notandum est enim responsum illud Christi, quum discipuli exemplum Eliae inconsiderate aemulari cuperent, eos nescire quo spiritu essent praediti* (Luc. 9, 55). *Caeterum ultra progredi necesse est, non semper placere Deo vota quibus annuit; sed quatenus ad exemplum pertinet, claris documentis palam fieri quod scriptura docet: eum scilicet miseris succurrere, et eorum exaudire gemitus, qui iniuste afflicti opem eius implorant; ideo exsequi sua iudicia, dum ad eum surgunt inopum querimoniae, quamvis indignae quae tantillum impetrent. Quoties enim de impiorum saevitia, rapinis, violentia, libidine aliisque sceleribus poenas sumens, compescens audaciam et furorem, tyrannicam quoque potentiam evertens, indigne oppressis se opem ferre testatus est, qui tamen incertum numen orando aërem verberabant? Et Psalmus unus* (107) *clare docet non carere effectu preces, quae tamen fide in coelum non penetrant. Colligit enim quas incredulis non*

minus quam piis necessitas extorquet preces ex naturae sensu, quibus tamen Deum propitium esse ex eventu demonstrat. An quia tali facilitate gratas sibi esse testetur? imo ut suam misericordiam amplificet vel illustret hac circumstantia, quod ne incredulis quidem negantur sua vota; deinde ut probos suos cultores ad orandum magis exstimulet, dum vident profanos eiulatus non carere interdum profectu. Non tamen est cur fideles deflectant a lege sibi divinitus imposita, vel invideant incredulis, quasi magnum lucrum fecerint, ubi adepti sunt quod volebant. Hoc modo diximus flexum fuisse Deum ficta poenitentia Achab (1 Reg. 21, 29), *ut hoc documento probaret, quam sit exorabilis erga suos electos, ubi ad ipsum placandum vera affertur conversio. Ideoque in Psalmo* (Psal. 106, 43) *cum Iudaeis expostulat, quod experti ipsum votis suis facilem, ad ingenii sui pervicaciam paulo post reversi sint. Quod etiam ex Iudicum historia liquido patet, quoties scilicet fleverunt, etsi fallaces erant eorum lacrymae, fuisse tamen ereptos ex hostium manibus. Sicut ergo promiscue Deus solem suum producit super bonos et malos, ita nec fletus eorum contemnit quorum iusta est causa, et auxilio dignae aerumnae. Interea non magis hos in salutem exaudit, quam bonitatis suae contemptoribus alimenta suppeditat. Difficilior videtur esse quaestio de Abrahamo et Samuele: quorum alter nullo Dei verbo instructus pro Sodomitis* (Gen. 18, 23), *alter etiam contra manifestam prohibitionem pro Saule oravit* (1 Sam. 15, 11 et 16, 1). *Eadem ratio Ieremiae, qui urbis excidium deprecatus est* (Ier. 32, 16). *Quamvis enim repulsam passi fuerint, durum tamen videtur eos fide privare. Atqui solutio haec modestis lectoribus, ut spero, satisfaciet: generalibus principiis fultos, quibus iubet Deus indignos quoque misericordia prosequi, non prorsus fide caruisse, quamvis in ipsa specie frustrata eos fuerit opinio. Prudenter alicubi Augustinus,*[1] *quomodo, inquit, fide orant sancti, ut petant a Deo contra quam decrevit? nempe quia secundum voluntatem eius orant, non illam absconditam et incommutabilem, sed quam illis inspirat, ut eos exaudiat alio modo, sicut prudenter distinguit. Recte dictum: quia pro suo incomprehensibili consilio sic temperat rerum eventus, ut non irritae sint sanctorum preces quae fide et errore simul implicitae sunt. Neque tamen hoc ad imitationem magis valere debet quam sanctos ipsos excusat, quos non infitior modum excessisse. Quare ubi non exstat certa promissio, conditione interposita rogandus est Deus. Quo pertinet illud Davidis* (Psal. 7, 7)*: evigila ad iudicium quod mandasti; quia ad petendum temporale beneficium speciali oraculo se instructum esse admonet.*

16. *Hoc etiam notare operae pretium est, quae de quatuor recte orandi legibus disserui, non ita exigi summo rigore, ut preces repudiet Deus in quibus non inveniet perfectam vel fidem vel poenitentiam, una cum zeli ardore votisque recte compositis. Diximus, quamvis oratio familiare sit piorum cum Deo colloquium, servandam tamen esse reverentiam et modestiam, ne habenas laxemus quibuslibet votis, ac ne concupiscamus nisi quantum Deus permittit; deinde, ne vilescat nobis Dei maiestas, tollendas esse sursum mentes ad puram castamque eius venerationem. Hoc nemo, qua par fuisset integritate, unquam praestitit. Nam* (*ut de vulgo non loquar*) *quam multae Davidis querimoniae intemperiem sapiunt; non quod consulto vel expostulare cum Deo velit, vel eius iudiciis obstrepere, sed quia prae infirmitate fatiscens non aliud invenit melius solatium, quam si dolores suos in illius sinum coniiciat. Quin etiam toleratur a Deo nostra balbuties, et inscitiae datur venia, quoties inconsiderate aliquid nobis excidit: ut certe sine hac indulgentia nulla esset precandi libertas. Caeterum quamvis Davidi*[1] *animus esset Dei se arbitrio totum subiicere, nec minore patientia quam impetrandi studio oraret, emergunt tamen, imo interdum ebulliunt turbulenti affectus, qui a prima quam posuimus lege non parum distant. Maxime ex clausula Psalmi tricesimi noni* (v. 14) *conspicere licet, quanta doloris vehementia abreptus fuerit sanctus vir, ne sibi modum statueret. Desine, inquit, a me, donec abeam, et non sim. Diceres hominem desperatum nihil aliud expetere nisi ut cessante Dei manu in suis malis putrescat. Non quod devoto animo ruat in illam intemperiem, aut, ut solent reprobi, velit Deum facessere; sed tantum conqueritur iram Dei sibi esse intolerabilem. In illis etiam tentationibus saepe effluunt vota non satis bene formata ad regulam verbi Dei, et in quibus non satis expendunt sancti quid fas sit et expediat. His quidem vitiis quaecunque maculatae sunt preces repudiari merentur; modo tamen ingemiscant sancti, castigent se ipsos, et statim ad se redeant, ignoscit Deus. Sic etiam in secunda lege peccant: quia et cum frigore suo illis saepe luctandum est, neque sua illos egestas et miseria satis acriter pungit ad serio precandum. Iam saepe contingit eorum mentes dilabi et prope evanescere. Venia igitur hac quoque in parte opus est, ne languidae vel mutilae vel interruptae et vagae preces repulsam patiantur. Hoc naturaliter indidit Deus hominum mentibus, legitimas non esse preces nisi mentibus sursum sublatis. Hinc caeremonia elevationis manuum, ut ante diximus, quae omnibus saeculis et gentibus trita fuit, sicuti adhuc viget; sed quotusquisque, dum manus levat, non sibi conscius est tarditatis? quia cor in terra subsidit. Quod ad petendam peccatorum remissionem*

1) Libr. 22. de civit. Dei c. 2.

1) *Sic recte scribitur ad fidem editionis a.* 1561 *rebulianae. Princeps a.* 1559 *eiusque apographon argentoratense* 1561 *habebant:* Danieli.

spectat, quamvis hoc caput nemo fidelium praetereat, sentiunt tamen qui vere sunt in precibus exercitati, vix decimam eius sacrificii partem se afferre de quo loquitur David (Psal. 51, 19)*: sacrificium Deo acceptum, spiritus afflictus; cor contritum et humiliatum Deus non despicies. Ita semper duplex petenda est venia, quod et sibi conscii sint multorum delictorum, quorum tamen sensu non ita tanguntur, ut sibi quantum oportet displiceant: et quatenus in poenitentia et timore Dei proficere illis datum est, iusto moerore ob suas offensas prostrati iudicis vindictam deprecentur. Maxime fidei debilitas vel imperfectio fidelium preces vitiat, nisi succurreret Dei indulgentia; sed nihil mirum est hunc defectum a Deo ignosci, qui asperis documentis saepe suos exercet, ac si data opera fidem eorum vellet exstinguere. Durissima est haec tentatio, ubi clamare coguntur fideles* (ibid. 80, 5)*: quousque irasceris super oratione servi tui? ac si preces ipsae Deum exacerbarent. Sic, quum dicit Ieremias* (Thren. 3, 8)*: exclusit Deus orationem meam, non dubium est violenta perturbatione fuisse concussum. Innumera eius generis exempla occurrunt in scripturis, ex quibus patet fidem sanctorum saepe mixtam fuisse dubitationibus et agitatam, ut credendo et sperando aliquid tamen infidelitatis proderent, sed quia non perveniunt, quo optandum est, eo magis eniti eos oportet, ut correctis vitiis propius in dies ad perfectam orandi legem accedant, ac interea sentire, in quanta malorum profunditate sint demersi, qui in ipsis remediis novos sibi morbos accersunt, quando nulla est oratio quam non merito fastidiat Deus, nisi ad maculas conniveat quibus omnes aspersae sunt. Haec non ideo commemoro ut sibi quidquam fideles secure condonent, sed ut se ipsos severe castigando contendant superare haec obstacula; et quamvis omnes vias obstruere conetur satan ut eos ab orando prohibeat, nihilominus perrumpant, certo persuasi, utcunque non omnibus remoris expediti sint, conatus tamen suos Deo placere, votaque sua probari, modo contendant et nitantur quo non statim pertingunt.*

17. Quando vero nemo est hominum dignus, qui se Deo repraesentet ac in eius conspectum prodeat, ipse coelestis pater, ut nos *pudore simul et metu* eximeret, qui nostros omnium animos deiicere debebant, filium nobis suum donavit Iesum Christum Dominum nostrum; qui apud ipsum nobis sit advocatus et mediator (1 Tim. 2, 5; 1 Ioann. 2, 1), cuius ductu ad ipsum secure accedamus, tali intercessore confisi, nihil, quod eius nomine petierimus, nobis denegatum iri, ut illi a patre nihil denegari potest. *Atque huc omnino referri necesse est quidquid antehac de fide docuimus: quia sicuti promissio Christum mediatorem nobis commendat, ita, nisi spes impetrandi eo subnixa sit, orandi beneficio se privat. Nam simulac in mentem venit horribilis Dei maiestas, fieri non potest quin expavescamus, ac nos indignitatis propriae agnitio procul abigat, donec medius occurrat Christus, qui solium formidabilis gloriae in solium gratiae commutet; sicuti etiam docet apostolus* (Hebr. 4, 16) *ut* cum omni fiducia apparere audeamus, misericordiam consequuturi et gratiam inventuri in auxilio opportuno. Atque ut lex de invocando Deo posita est, ut promissio data, exauditum iri qui invocaverint, ita in nomine Christi invocare peculiariter iubemur; et promissionem habemus propositam, impetraturos quod in eius nomine petierimus. Hactenus, inquit (Ioann. 14, 13 et 16, 24), non petiistis quidquam in nomine meo: petite, et accipietis. In illo die in nomine meo petetis; et quidquid petieritis, faciam ut glorificetur pater in filio. Hinc sine controversia clarum est, eos qui in alio quam Christi nomine Deum invocant, illius iussa contumaciter praevaricari, ac voluntatem pro nihilo reputare; nullam vero promissionem habere quidquam impetrandi. Siquidem, ut ait Paulus (2 Cor. 1, 20), omnes Dei promissiones in Christo sunt etiam et amen; id est confirmantur et implentur.

18. *Ac diligenter notanda est circumstantia temporis, dum Christus discipulos ad suam intercessionem iubet confugere, postquam in coelum ascenderit. In illa hora, inquit* (Ioann. 16, 26), *petetis in nomine meo. Certum quidem est, ab initio non fuisse exauditos quicunque precati sunt, nisi mediatoris gratia. Hac ratione instituerat in lege* (Exod. 28, 9. 12 et 21) *Deus ut solus sacerdos sanctuarium ingrediens gestaret in humeris nomina tribuum Israel, et totidem ante pectus lapides pretiosos; populus autem procul staret in atrio, atque inde vota sua coniungeret cum sacerdote. Quin etiam huc valebat sacrificium ut ratae essent ac firmae preces. Ergo illa umbratilis legis caeremonia docuit, arceri nos omnes a facie Dei, ideoque mediatore opus esse, qui nomine nostro appareat, nosque gestet in humeris, et pectori alligatos teneat, ut in eius persona exaudiamur; deinde sanguinis aspersione preces mundari, quas alioqui nunquam sordibus vacuas esse dictum est. Et videmus sanctos, quum impetrare aliquid cuperent, spem suam in sacrificiis fundasse; quia sciebant votorum omnium esse sanctiones. Recordetur oblationis tuae, inquit David* (Psal. 20, 4) *et holocaustum tuum pingue reddat. Hinc colligitur, Deum ab initio Christi deprecatione fuisse placatum, ut piorum vota susciperet. Cur ergo novam horam assignat Christus, qua in suo nomine orare incipient discipuli, nisi quia haec gratia, ut est hodie illustrior, ita plus commendationis apud nos meretur? Et hoc eodem sensu paulo ante dixerat: hactenus non petistis quidquam in nomine meo: petite. Non quod de mediatoris officio nihil prorsus tenerent (quum his rudimentis imbuti essent omnes Iudaei), sed quia nondum liquido cognoverant, Christum suo in coelum ascensu certiorem quam ante fore ecclesiae patronum. Ergo absentiae suae dolorem ut aliquo non vulgari*

fructu soletur, munus advocati sibi vendicat, et docet praecipuo hactenus beneficio eos caruisse, quo frui illis dabitur, dum eius patrocinio fulti liberius Deum invocabunt. Sicut dicit apostolus (Hebr. 10, 20), *viam eius recentem eius sanguine dicatam esse. Quo minus excusabilis est nostra pravitas, nisi tam inaestimabile beneficium, quod nobis proprie destinatum est, utroque (ut aiunt) brachio amplectimur.*

19. Porro, quum sit ipse unica via, ac unus accessus quo ad Deum ingredi nobis datur, qui ab hac via deflectunt, et hunc accessum deserunt, iis neque via ulla neque accessus ad Deum superest; nihil in eius throno reliquum fit praeter iram, iudicium ac terrorem. Denique quum hunc pro capite ac duce pater nobis signaverit, qui ab eo ullo modo declinant vel obliquant, conantur, quantum in se est, notam a Deo impressam delere et adulterare. Ita unus statuitur mediator Christus, cuius intercessione propitius et exorabilis nobis reddatur pater. Quanquam interim et suae sanctis intercessiones relinquuntur, quibus alii aliorum salutem mutuo inter se Deo commendant, de quibus meminit apostolus (1 Tim. 2, 1), sed tales quae ab unica illa dependeant, tantum abest ut delibent ex ea quidpiam. Nam ut a dilectionis affectu scaturiunt, quo nos ultro citroque amplectimur, ceu unius corporis membra, ita etiam ad capitis unitatem referuntur. Quum ergo illae quoque in Christi nomine fiunt, quid aliud quam testantur, neminem ullis omnino precibus, nisi Christo intercedente, posse adiuvari? Atque ut non obstat sua intercessione Christus quominus in ecclesia precibus alter alteri vicissim patrocinemur, ita fixum maneat, omnes totius ecclesiae intercessiones in illam unicam esse dirigendas. *Imo hoc maxime nomine cavenda nobis ingratitudo est, quod Deus, indignitati nostrae ignoscens, non tantum singulis pro se orare permittit, sed etiam alios pro aliis admittit deprecatores. Cuius enim superbiae esset, ubi Deus ecclesiae suae patronos constituit, qui merito repudiari merentur, si pro se quisque privatim oret, hac liberalitate abuti ut Christi honorem obscurent?*

20. Porro merum est nugamentum quod balbutiunt sophistae: Christum esse redemptionis mediatorem, fideles autem intercessionis. Quasi vero Christus temporaria mediatione defunctus, aeternam et nunquam intermorituram ad servos suos reiecerit. Benigne scilicet illum tractant, qui tantulam honoris portionem illi decidunt. Atqui longe aliter scriptura, cuius simplicitate, omissis istis impostoribus, contentum esse pium hominem convenit; nam quum dicit Ioannes (1 Ioann. 2, 1): si quis peccaverit, advocatum nos habere apud patrem Christum Iesum, an patronum olim nobis fuisse intelligit, ac non potius perpetuam illi intercessionem assignat? Quid, quod Paulus (Rom. 8, 34) sedentem ad patris dexteram etiam pro nobis intercedere affirmat? Quum vero alibi (1 Tim. 2, 5) unicum Dei et hominum mediatorem illum nuncupat, annon ad precationes respicit quarum ante paulo meminerat? Siquidem pro omnibus hominibus intercedendum praefatus, in eius sententiae confirmationem mox subnectit, unum esse omnium Deum, et unum mediatorem. Neque vero aliter interpretatur Augustinus,[1]) quum sic loquitur: homines christiani invicem se commendant orationibus suis; pro quo autem nullus interpellat, sed ipse pro omnibus, hic unus verusque mediator est. Paulus apostolus, quanquam sub capite praecipuum membrum, quia tamen membrum erat corporis Christi, et noverat non per figuram in interiora veli ad sancta sanctorum, sed per expressam et firmam veritatem in interiora coeli ad sanctitatem non imaginariam sed aeternam intrasse maximum et verissimum sacerdotem ecclesiae, se orationibus fidelium ipse quoque commendat (Rom. 15, 30; Eph. 6, 19; Col. 4, 3). Nec mediatorem se facit inter populum et Deum; sed rogat ut omnia corporis Christi membra invicem pro se orent; quoniam invicem sollicita sunt membra; et si patitur unum membrum, reliqua compatiuntur (1 Cor. 12, 25). Ac sic membrorum omnium adhuc in terra laborantium mutuae pro se invicem orationes ascendant ad caput quod praecessit in coelum, in quo est propitiatio pro peccatis nostris. Nam si esset mediator Paulus, essent utique et reliqui apostoli, ac sic multi mediatores essent, nec constaret ipsius Pauli ratio, qua dixerat (1 Tim. 2, 5; Eph. 4, 3): unus enim Deus, unus mediator Dei et hominum, homo Christus; in quo et nos unum sumus, si servamus unitatem fidei in vinculo pacis. Item alibi:[2]) at vero sacerdotem si requiras, super coelos est, ubi interpellat pro te, qui in terra mortuus est pro te. Neque vero somniamus illum, patris genibus advolutum, suppliciter pro nobis deprecari; verum cum apostolo intelligimus, sic eum apparere coram facie Dei, ut mortis eius virtus ad perpetuam pro nobis intercessionem valeat; sic tamen ut sanctuarium coeli ingressus, ad consummationem usque saeculorum solus populi eminus in atrio residentis vota ad Deum deferat.

21. Quantum ad sanctos attinet, qui carne mortui in Christo vivunt, si quam illis orationem attribuimus, ne iis quidem ipsis somniemus aliam esse rogandi Dei viam, quam Christum, qui solus via est; aut alio nomine Deo esse acceptas eorum preces. Itaque postquam scriptura nos ab omnibus ad Christum unum revocat, postquam coelestis pater vult omnia in ipso recolligere, nimii stuporis fuit, ne dicam insaniae, nobis per ipsos accessum sic velle moliri, ut ab illo abduceremur sine quo nec eis adi-

1) Libr. 2. contra Parmen. c. 8.

2) In Psal. 94. c. 6.

tus ullus patet. Id autem aliquot saeculis factitatum quis neget, hodieque ubicunque papismus viget factitari? Ad conciliandam Dei benevolentiam eorum merita subinde obtruduntur, *atque, ut plurimum*, Christo praeterito, per eorum nomina Deus obsecratur. Annon hoc, quaeso, est munus unicae illius intercessionis quam Christo supra asseruimus ad illos traducere? Deinde quis vel angelus, vel daemon ulli hominum de eiusmodi quam fingunt ipsorum intercessione syllabam unquam renuntiavit? in scriptura enim nihil exstat. Quae ergo eius comminiscendae fuit ratio? Certe dum humanum ingenium subsidia sibi ita quaeritat, quibus non munimur per Dei verbum, luculente suam diffidentiam prodit. Quod si conscientia eorum omnium appelletur, qui sanctorum intercessione oblectantur, reperiemus non aliunde id evenire, nisi quia anxietate laborant, perinde ac si hic Christus deficeret, aut nimium severus foret. Qua primum perplexitate Christum inhonorant, et solius mediatoris titulo spoliant; qui ut illi in singularem praerogativam a patre datus est, ita neque alio transferri debet. Atque hoc quidem ipso gloriam nativitatis eius obscurant, crucem evacuant; quidquid denique aut fecit aut passus est, sua laude exuunt ac defraudant. Siquidem huc tendunt omnia, ut solus sit et habeatur mediator. Simul Dei benignitatem abiiciunt, qui se illis in patrem exhibebat. Non enim illis pater est, nisi Christum sibi fratrem esse agnoscant. Quod plane abnegant, nisi fraterno esse erga se affectu (quo nihil mollius aut tenerius esse potest) cogitant. Quare illum unice scriptura nobis offert, ad ipsum nos mittit, et in ipso sistit. Ipse, inquit Ambrosius,[1]) os nostrum est, per quod patri loquimur; oculus noster, per quem patrem videmus; dextera nostra, per quam nos patri offerimus; quo nisi intercedente, nec nobis nec sanctis omnibus quidquam cum Deo est. *Si excipiant, quas in templis concipiunt publicas preces finiri hac appendice, per Christum Dominum nostrum, frivolum effugium est: quia non minus profanatur Christi intercessio, dum mortuorum precibus et meritis miscetur, quam si ea penitus omissa soli mortui in ore essent. Deinde in suis omnibus litaniis, hymnis et prosis, ubi sanctis mortuis nihil non honoris defertur, nulla Christi mentio.*

22. Eo autem usque progressa est stoliditas, ut hic expressum habeamus superstitionis ingenium, quae ubi semel fraenum excussit, nullum lasciviendi finem facere solet. Nam postquam coeptum fuerat in sanctorum intercessionem respicere, sensim sua cuique procuratio est attributa, ut pro negotii diversitate nunc hic nunc ille advocaretur intercessor; tum singuli peculiares sibi divos asciverunt, in quorum, non secus atque tutelarium deorum, fidem se contulerunt. Neque modo, quod olim Israeli exprobrabat propheta (Ier. 2, 28 et 11, 13), secundum urbium numerum dii sunt erecti, sed secundum capitum multitudinem. Atqui, quum in unam Dei voluntatem desideria sua omnia referant, hanc intueantur, in ea acquiescant, stolide et carnaliter atque etiam contumeliose de iis cogitat, qui aliam ipsis orationem assignat, quam qua Dei regnum advenire expetant. A quo longissime abest quod illis affingunt, unumquemque privato affectu in suos cultores esse propensiorem. Tandem nec ab horrendo sacrilegio abstinuerunt plurimi, non ut suffragatores iam, verum ut salutis suae praesides, invocando. En quo recidant miseri homines, dum a legitima sua statione, hoc est Dei verbo, evagantur. *Omitto crassiora impietatis monstra, in quibus tametsi Deo, angelis et hominibus sunt detestabiles, eorum tamen nondum ipsos pudet vel piget. Prostrati ad statuam aut picturam Barbarae, Catharinae, et similium demurmurant pater noster. Hunc furorem tantum abest ut pastores sanandum vel cohibendum curent, ut quaestus odore allecti plausu suo comprobent. Verum ut tam foedi criminis invidiam a se derivent, hoc tamen quo colore defendent, rogari Eligium vel Medardum ut servos suos respiciant et iuvent e coelo? sanctam Virginem ut filium facere iubeat quod petunt? Olim vetitum fuit in concilio carthaginensi, ne ad altare directa fieret precatio ad sanctos; ac probabile est, quum sancti viri impetum pravae consuetudinis non possent in totum compescere, hanc saltem moderationem adhibuisse, ne hac forma vitiarentur publicae orationes: sancte Petre ora pro nobis. Quanto autem longius evasit diabolica eorum importunitas, qui ad mortuos transferre non dubitant quod Dei et Christi proprium erat?*

23. Quod autem efficere student ut scripturae autoritate videatur subniti eiusmodi intercessio, frustra in eo laborant. Angelorum, inquiunt, orationes leguntur saepius; neque id modo, sed in Dei conspectum per eorum manus perferri dicuntur fidelium preces. Verum si angelis sanctos praesenti vita defunctos conferre libet, probandum fuerit esse administratorios spiritus, quibus delegatum sit ministerium curandae nostrae salutis, quibus demandata sit provincia custodiendi nos in omnibus viis nostris, qui nos circumeant, qui moneant et consolentur, qui pro nobis excubias agant (Hebr. 1, 14; Psal. 91, 11 et 34, 8): quae omnia illis deferuntur, his autem minime. *Quam praepostere angelis sanctos mortuos involvant, satis superque ex tot diversis muneribus patet, quibus alios ab aliis scriptura distinguit. Causidici partibus apud terrenum iudicem fungi nemo audebit nisi admissus: unde ergo vermibus tanta licentia, ut Deo patronos obtrudant quibus munus iniunctum non legitur? Voluit Deus angelos curanda*

1) Libr. de Isaac et anima.

nostrae saluti praeficere; unde et sacros coetus frequentant, et ecclesia illis theatrum est, in quo mirantur variam et multiplicem Dei sapientiam., Quod illis peculiare est, ad alios qui transferunt, certe ordinem a Deo positum, qui inviolabilis esse debebat, confundunt ac pervertunt. Eadem dexteritate pergunt in citandis aliis testimoniis. Ieremiae dicebat Deus (15, 1): si steterint Moses et Samuel coram me, non est anima mea ad populum istum. Quomodo sic de mortuis, inquiunt, loquutus foret, nisi pro vivis intercedere illos novisset? Ego vero contra sic colligo: quum inde appareat neque Mosen neque Samuelem intercessisse pro populo israelitico, tunc nullam fuisse prorsus mortuorum intercessionem. Quis enim sanctorum de populi salute laborare credendus sit, cessante Mose, qui alios omnes in hac parte longo intervallo, dum viveret, superavit? Ergo si minutulas istas argutias sectantur: mortui pro viventibus intercedunt, quoniam dixit Dominus: si intercesserint, ego longe speciosius argumentabor in hunc modum: in extrema populi necessitate Moses non intercedebat, de quo dicitur: si intercesserit. Ergo neminem alium intercedere verisimile fit, quum omnes a Mosis humanitate, bonitate *et paterna sollicitudine* procul absint. Id scilicet cavillando consequuntur, ut iis armis vulnerentur, quibus se pulchre munitos putabant. At vero simplicem sententiam sic contorqueri valde ridiculum est; quia tantum pronuntiat Dominus populi flagitiis se non parciturum, etiamsi Moses aliquis patronus illis contingeret, aut Samuel, quorum precibus se tantopere indulgentem praestiterat. Qui sensus ex simili Ezechielis (14, 14) loco lucidissime elicitur. Si fuerint, inquit Dominus, isti tres in civitate viri, Noha, Daniel et Iob, filios et filias non liberabunt in sua iustitia; sed animas tantum suas liberabunt. Ubi dubium non est quin indicare voluerit, si reviviscere duos ex illis contingat. Nam tertius eo tempore superstes erat, Daniel scilicet, quem tum constat in primo adolescentiae flore incomparabile dedisse pietatis specimen. Eos igitur omittamus, quos scriptura clare demonstrat cursum suum consummasse. Ideo Paulus (Act. 13, 36), quum de Davide loquitur, non docet precibus ipsum iuvare posteritatem, sed duntaxat aetati suae inserviisse.

24. *Excipiunt rursum:* ergo eos omni pietatis voto exuemus, qui nihil toto vitae decursu quam pietatem et misericordiam spirarunt? Equidem, ut curiosius excutere nolim quid agant, aut quid meditentur, ita nequaquam est probabile variis et particularibus votis huc illuc circumferri; sed potius stata atque immota voluntate in Dei regnum aspirare, quod non minus impiorum *interitu* quam fidelium salute constat. Quod si verum est, eorum quoque caritatem in communione corporis Christi non dubium est contineri, nec latius patere quam fert communionis illius natura. Iam vero tametsi in hunc modum pro nobis orare concedam, non tamen *ideo a sua quiete discedunt ut distrahantur in terrenas curas; ac multo minus* a nobis ideo protinus invocandi erunt. Neque id agendum ex eo consequitur, quod qui in terris degunt homines, vicissim alii aliorum precibus commendare se possunt. Hoc enim alendae in ipsis caritati officium servit, dum suas inter se necessitates veluti partiuntur et mutuo suscipiunt. Atque id quidem faciunt ex Domini praecepto, neque promissione destituuntur; quae duo semper in oratione primas tenent. Omnes eiusmodi rationes a mortuis absunt: quos a nostro contubernio dum subduxit Dominus, nullum nobis cum illis reliquit commercium (Eccl. 9, 5. 6), ac ne illis quidem nobiscum, quantum assequi licet coniecturis. Quod si quis causetur, fieri non posse quin eandem erga nos caritatem retineant, ut sunt una nobiscum fide coniuncti, quis tamen eo usque longas illis esse aures revelavit, quae ad voces nostras porrigantur? oculos etiam tam perspicaces, qui necessitatibus nostris advigilent? Nugantur quidem in suis umbris nescio quid de fulgore divini vultus ipsos irradiante, in quo, ceu in speculo, res hominum ex alto despiciant. Verum id affirmare, qua praesertim confidentia illi audent, quid est nisi per temulenta cerebri nostri somnia velle in abdita Dei iudicia, sine eius verbo, penetrare et perrumpere, ac scripturam conculcare? quae toties carnis nostrae prudentiam sapientiae Dei inimicam esse pronuntiat, vanitatem sensus nostri in universum damnat, prostrata omni nostra ratione, solam Dei voluntatem a nobis vult spectari.

25. Quae vero *alia* scripturae testimonia propugnando huic suo mendacio asciscunt, pessime contorquent. Sed enim, inquiunt, Iacob ut suum patrumque Abraham et Isaac nomen super suam posteritatem invocetur rogat (Gen. 48, 16). Primum videamus qualis ista sit invocationis forma inter Israelitas. Non enim patres suos ad ferendas sibi suppetias implorant; sed Deum obtestantur quo servorum suorum, Abraham, Isaac et Iacob meminerit. Eorum ergo exemplum nihil iis patrocinatur, qui ad sanctos ipsos sermonem habuerint. Verum quia stipites isti, qua sunt hebetudine, nec quid sit nomen Iacob invocare, nec cur invocandum sit capiunt, non mirum si in ipsa quoque forma sic pueriliter titubant. Loquutio haec non semel in scripturis occurrit. Iesaias enim virorum nomen invocari super mulieres dicit (4, 1), dum eos habent maritorum loco sub quorum fide et tutela degant. Ergo invocatio nominis Abraham super Israelitas in hoc sita est, dum generis sui originem ad eum referunt, eumque pro autore et parente suo memoria celebri colunt. Neque vero id facit Iacob, quod sit de propaganda nominis sui celebritate sollicitus; sed quum totam posterorum beatitudinem constare noverit hae-

reditate foederis, quod secum Deus pepigerat; quod illis bonorum omnium summum fore videt, comprecatur ut genere suo censeantur. Id enim aliud non est quam foederis successionem ad eos transmittere. Illi vicissim, dum memoriam eiusmodi precibus suis inducunt, non ad intercessiones mortuorum suffugiunt, sed Domino foederis sui recordationem obiiciunt, quo *clementissimus pater* illis se propitium ac beneficum fore, in Abrahae, Isaac et Iacob gratiam recepit. Alioqui quam parum in patrum merita sancti reclinaverint, testatur publica vox ecclesiae apud prophetam (Ies. 63, 16): tu pater noster, et Abraham nescivit nos, et Israel ignoravit nos; tu Domine pater noster et redemptor noster. Ac dum sic quidem loquuntur, simul addunt: convertere Domine propter servos tuos; nullam tamen cogitantes intercessionem, sed ad foederis beneficium animum advertentes. Nunc vero quum Dominum Iesum habeamus, in cuius manu non percussum modo, sed confirmatum sit nobis aeternum misericordiae foedus, cuius potius nomen in precibus nostris praetendamus. *Et quoniam boni isti magistri his verbis patriarchas volunt statui intercessores, scire ex ipsis velim, cur in tanta turba ne minimum quidem apud eos locum obtineat Abraham, ecclesiae pater. Ex qua colluvie sibi advocatos sumant minime ignotum est. Abraham, quem Deus aliis omnibus praetulit, et quem evexit in summum honoris gradum, negligi ac supprimi quam consentaneum sit, mihi respondeant. Nempe quum palam esset talem usum veteri ecclesiae fuisse incognitum, placuit, occultandae novitatis causa, de antiquis patribus silere; ac si nominum diversitas recentem et adulterinum morem excusaret. Quod autem obiiciunt quidam rogari Deum, ut in Davidis gratiam populi misereatur, adeo non suffragatur eorum errori, ut ad eius refutationem maxime sit efficax. Nam si expendimus, quam personam sustinuerit David, segregatur ab omni sanctorum coetu, ut quod in eius manu pactum Deus pepigit stabiliat. Ita et foederis potius quam hominis habetur ratio, et sub figura Christi intercessio unica asseritur. Nam quod singulare fuit Davidi, quatenus Christi imago fuit, in alios non competere certum est.*

26. Sed hoc quosdam scilicet movet quod sanctorum orationes saepe leguntur exauditae. Cur? nempe quia orarunt. In te speraverunt, inquit propheta (Psal. 22, 5), et salvi facti sunt; clamaverunt, et non sunt confusi. Oremus ergo et nos eorum exemplo, ut eorum instar exaudiamur. *Hi* vero, contra quam decet, praepostere ratiocina*ntur*, non exauditum iri nisi qui semel exauditi sunt. Quanto melius Iacobus? Elias, inquit (Iac. 5, 17), homo erat nobis similis, et precatione precatus est, ne plueret, et non pluit super terram annos tres et menses sex; rursum oravit, et coelum dedit pluviam, et terra dedit fructum suum. Quid? an singularem aliquam Eliae praerogativam colligit, ad quam sit nobis confugiendum? Minime vero; sed vim piae puraeque orationis perpetuam docet, ut nos ad similiter orandum exhortetur. Nam Dei promptitudinem ac benignitatem in exaudiendis illis maligne interpretamur, nisi talibus experimentis confirmamur in certiorem promissionum eius fiduciam: quibus non uni aut alteri, aut etiam paucis, inclinatam fore aurem suam pollicetur, sed omnibus qui nomen suum invocaverint. *Atque eo minus excusabilis est inscitia haec, quod tot scripturae admonitiones videntur quasi ex professo contemnere. Liberatus est saepius David Dei virtute: an ut eam ad se traheret, ut eius suffragio liberaremur? Longe aliter affirmat ipse* (Psal. 142, 8)*: me exspectant iusti donec rependas mihi. Item* (ibid. 52, 8)*: videbunt iusti, et gaudebunt, et sperabunt in Domino. Ecce pauper iste clamavit ad Deum, et respondit ei* (ibid. 34, 7). *Multae in Psalmis sunt eiusmodi preces, quibus ad precandum*[1] *quod postulat hac ratione Deum provocat, ne pudefiant iusti, sed suo exemplo erigantur ad bene sperandum. Uno iam contenti simus* (ibid. 32, 6)*: propterea orabit ad te omnis sanctus in tempore opportuno. Quem locum eo libentius citavi quod non puduit rabulas, qui operam linguae meritoriae ad defensionem papatus locant, eum obtendere ad probandam mortuorum intercessionem. Quasi vero aliud velit David quam fructum ostendere qui ex Dei clementia et facilitate proveniet ubi exauditus fuerit. Atque hoc in genere tenendum est, experientiam gratiae Dei, tam erga nos quam erga alios, non vulgare esse adminiculum ad confirmandam promissionum illius fidem. Non recito plurimos locos, ubi David Dei beneficia sibi proponit in fiduciae materiam, quia Psalmorum lectoribus sponte occurrent. Hoc idem suo exemplo prius docuerat Iacob* (Gen. 32, 10)*: minor sum cunctis miserationibus tuis et veritate quam praestitisti servo tuo; in baculo meo transivi Iordanem istum; et nunc cum duabus turmis egredior. Promissionem quidem allegat, sed non solam; quin simul effectum coniungit, quo animosius in futurum confidat eundem erga se Deum fore. Neque enim similis est mortalibus, quos liberalitatis suae taedet, vel quorum exhauritur facultas; sed a propria natura aestimandus est, sicut prudenter facit David: redemisti me, inquit* (Psal. 31, 6), *Deus verax. Postquam salutis suae laudem Deo tribuit, adiungit veracem esse; quia nisi perpetuo similis sui esset, non satis firma sumi posset fiduciae et invocationis ratio ex eius beneficiis. Ubi autem scimus, quoties nobis auxiliatur, specimen ac probationem dare bonitatis suae et fidei, timendum non est, ne spes nostra pudefiat, vel nos frustretur.*

27. *Summa haec sit, quum scriptura in Dei cultu hoc nobis summum caput commendet, ut eum in-*

---

1) *Sic! Pauci recentiores (Lugd. Amst. Thol.) emendant:* praebendum.

vocemus (sicuti posthabitis omnibus sacrificiis a nobis hoc pietatis officium exigit) non sine manifesto sacrilegio orationem ad alios dirigi. Unde etiam in Psalmo (44, 21) *dicitur: si expandimus manus nostras ad deum alienum, nonne Deus requiret ista? Deinde quum Deus nonnisi ex fide velit invocari, et diserte ad amussim verbi sui orationes formari iubeat, denique quum fides, in verbo fundata, sit rectae orationis mater: simulac a verbo deflectitur, orationem adulterari necesse est. Atqui iam ostensum est, si consulitur tota scriptura, illic hunc honorem soli Deo vendicari. Quod ad intercessionis munus pertinet, etiam vidimus Christo peculiare esse, nec ullam Deo gratam esse precationem nisi quam mediator ille sanctificat. Ac tametsi fideles ultro citroque preces apud Deum pro fratribus offerunt, hoc nihil unicae Christi intercessioni derogare ostendimus: quia omnes simul ea subnixi tam se quam alios Deo commendant. Ad haec docuimus inscite hoc trahi ad mortuos, quibus nusquam legimus mandatum esse ut pro nobis orent. Saepe nos scriptura hortatur ad mutuas huius officii vices; de mortuis ne syllaba quidem. Imo Iacobus* (5, 16), *haec duo coniungens, ut confiteamur peccata nostra inter nos, et vicissim alii pro aliis oremus, mortuos tacite excludit. Proinde ad hunc errorem damnandum sufficit una illa ratio, exordium rite orandi nasci ex fide, fidem vero esse ex auditu verbi Dei, ubi nulla fictitiae intercessionis mentio; quia temere patronos sibi ascivit superstitio, qui divinitus dati non erant. Nam quum multis precandi formis referta sit scriptura, nullum reperitur exemplum huius advocationis, sine qua in papatu nulla creditur esse oratio. Ad haec superstitionem hanc constat ex diffidentia natam esse: quia vel Christo deprecatore contenti non fuerint, vel eum omnino spoliaverint hac laude. Atque hoc posterius ex eorum impudentia facile coarguitur: quia non alio validiore argumento pugnant, opus nobis esse sanctorum patrocinio, quam dum obiiciunt, nos esse indignos familiari ad Deum accessu. Quod nos verissimum quidem esse fatemur, sed inde colligimus, nihil eos Christo reliquum facere qui pro nihilo ducunt eius intercessionem, nisi accedant Georgius et Hippolytus, aut similes larvae.*

28. [1] *Etsi autem oratio proprie ad vota et preces restringitur, tanta est tamen inter petitionem et gratiarum actionem affinitas, ut commode sub nomine uno comprehendi queant. Nam quas Paulus enumerat species, sub prius membrum huius partitionis recidunt. Rogando et precando desideria nostra apud Deum effundimus, poscentes tam quae faciunt ad propagandam eius gloriam et illustrandum eius nomen, quam beneficia quae usui nostro conducunt. Gratias agendo, benefacta eius erga nos iusta laude celebramus, acceptum ferentes eius liberalitati quidquid ad nos bonorum pervenit. Itaque duas istas partes simul complexus est David* (Psal. 50, 15)*: invoca me in die necessitatis: eruam te, et glorificabis me. Utrumque nobis continenter in usu esse non abs re praecipit scriptura. Tantam enim nostram esse inopiam alibi diximus, res vero ipsa clamat tot ac tantis nos angustiis undique urgeri ac premi, ut satis sit causae omnibus, cur assidue gemant et suspirent ad Deum, supplicesque eum implorent. Nam etsi a rebus adversis sint immunes, sanctissimos tamen quosque stimulare debet scelerum suorum culpa, deinde innumeri tentationum insultus, ad expetendum remedium. In sacrificio autem laudis et gratiarum actionis nulla esse potest sine scelere interruptio; quando non cessat Deus alia aliis beneficia cumulare, ut nos, quamvis lentos et pigros, ad gratitudinem cogat. Denique* tanta ac tam effusa benefactorum *eius* largitas nos paene obruit, tot ac tam ingentia eius miracula, quaquaversum spectes, cernuntur, ut nunquam nobis desit laudis gratiarumque actionis argumentum ac materia. Atque, ut haec planius aliquanto explicentur, quum sic in Deo spes omnes opesque nostrae sitae sint (quod iam antea satis probatum est), ut neque nos, neque nostra omnia prospere habere nisi eius benedictione possimus, assidue nos ei nostraque omnia oportet commendemus. Deinde quidquid deliberamus, loquimur, agimus, sub eius manu ac voluntate, sub spe denique auxilii eius deliberemus, loquamur, agamus. Omnes enim a Deo maledicti pronuntiantur, qui sui alteriusve cuiuspiam fiducia, consilia agitant ac statuunt (Iac. 4, 14; Ies. 30, 1 et 31, 1); qui extra eius voluntatem, ipsoque non invocato, quidquam moliuntur aut inchoare tentant. *Et* quum *iam aliquoties* dictum sit, *iusto eum honore affici ubi* bonorum omnium autor agnos*citur*, *inde* consequitur, sic ex manu eius suscipienda esse illa omnia, ut assidua gratiarum actione prosequamur; nullamque esse iustam rationem qua eius beneficia usurpemus, quae non alio fine ab eius largitate nobis *pro*fluunt ac proveniunt, nisi etiam in laude eius confitenda et gratiis agendis assidui simus. Paulus enim, dum testatur (1 Tim. 4, 5), per verbum et orationem sanctificari, simul innuit, sine verbo et oratione minime sancta *et pura nobis* esse; per verbum scilicet fidem metonymice intelligens. Proinde eleganter David (Psal. 40, 4), dum percepta Domini liberalitate datum sibi in os canticum novum praedicat. Quo scilicet innuit, malignum esse silentium, si quod eius beneficium sine laude praeterimus; quum toties benedicendi materiam nobis exhibeat, quoties benefacit. *Sicut etiam Iesaias* (42, 10), *singularem Dei gratiam praedicans, ad canticum novum et non vulgare hortatur fideles. Quo sensu alibi David* (Psal. 51, 17)*: Domine labia mea aperies, et os meum annuntiabit laudem tuam. Simi-*

1) *Habentur haec quoque in editione praecedente* (*XV.* 21) *sed alio stilo exarata.*

liter Ezechias (Ies. 38, 20) *et Ionas* (2, 10) *hunc sibi liberationis finem testantur fore, ut canticis Dei bonitatem in templo celebrent. Hanc eandem legem David generaliter piis omnibus praescribit* (Psal. 116, 12). *Quid rependam Domino, inquit, pro omnibus quae in me contulit? calicem salutum accipiam, et nomen Domini invocabo. Et eam sequitur ecclesia alio psalmo* (106, 47)*: salvos fac nos, Deus noster, ut confiteamur nomini tuo, et gloriemur in laude tua. Item* (Psal. 102, 18)*: respexit ad precem solitarii et non contempsit preces eorum; scribetur hoc ad generationem posteram, et populus creatus laudabit Dominum, ut annuntient in Sion nomen eius, et laudem eius in Ierusalem. Imo quoties obsecrant Deum fideles ut faciat propter nomen suum, sicuti indignos se profitentur qui obtineant quidquam proprio nomine, ita se obligant ad gratias agendas, et hunc sibi rectum beneficentiae Dei usum fore promittunt, ut eius sint praecones. Sic Oseas* (14, 3), *de futura ecclesiae redemptione loquens: aufer, inquit, iniquitatem, o Deus, et attolle bonum; nos autem vitulos labiorum solvemus. Nec modo linguae praeconium sibi vendicant Dei beneficia, sed amorem sibi naturaliter conciliant. Dilexi, inquit David* (Psal. 116, 1), *quia exaudiit Dominus vocem deprecationis meae. Item alibi quae senserat auxilia recitans: diligam te, Deus, fortitudo mea* (Psal. 18, 1). *Nec vero unquam placebunt Deo laudes quae non fluent ex hac dulcedine amoris. Quin etiam tenendum est illud Pauli* (Phil. 4, 6), *vota omnia perversa et vitiosa esse quibus non annexa est gratiarum actio. Sic enim loquitur: in omni oratione, inquit, et obsecratione cum gratiarum actione petitiones vestrae innotescant apud Deum. Nam quia multos impellit morositas, taedium, impatientia, doloris acerbitas, et metus, ut orando obmurmurent, iubet ita temperari affectus, ut fideles, antequam adepti sint quod cupiunt, hilariter nihilominus benedicant Deo. Quod si haec copula in rebus fere contrariis vigere debet, eo sanctiore vinculo nos obstringit Deus ad canendas suas laudes, quoties nos votorum compotes facit. Sicuti autem docuimus, Christi intercessione consecrari nostras preces, quae alioqui pollutae essent, ita apostolus* (Hebr. 13, 15), *iubens nos per Christum offerre hostiam laudis, nobis ad celebrandum Dei nomen os non satis purum esse admonet, nisi intercedat Christi sacerdotium. Unde colligimus, prodigiose fascinatos fuisse homines in papatu, ubi maior pars Christum vocari advocatum miratur.* Haec ratio est cur *praecipiat* Paulus (1 Thess. 5, 17) sine intermissione *et* orare *et gratias agere:* volens *scilicet* quanta fieri potest assiduitate, omni tempore, omni loco, omnibus in rebus *ac negotiis* erecta esse ad Deum omnium vota, quae et omnia ab eo exspectent, et omnium ei laudem referant, sicuti perpetua laudandi orandique argumenta nobis *offert.*

29. Haec autem orandi assiduitas, etsi praesertim proprias ac privatas cuiusque respicit, nonnihil tamen ad publicas quoque ecclesiae orationes pertinet. Atqui nec assiduae esse possunt, nec aliter etiam fieri debent, quam ex politia quae communi inter omnes consensu convenerit. Fateor sane. Ideo enim et certae horae condicuntur ac praestituuntur, ut apud Deum indifferentes, ita hominum usibus necessariae, quo sit omnium commoditati prospectum, et omnia decenter et composite, iuxta Pauli sententiam (1 Cor. 14, 40), in ecclesia administrentur. Sed enim istud nihil obstat quominus unaquaeque ecclesia, cum subinde ad frequentiorem precationum usum se exstimulare, tum maiore aliqua necessitate admonita acriore studio flagrare debeat. De perseverantia autem, quae multam cum assiduitate affinitatem habet, erit circa finem dicendi locus. Porro haec nihil ad βαττολογίαν qua interdictum nobis Christus voluit (Matth. 6, 7). Non enim diu, nec saepe, nec multo cum affectu insistere precibus vetat; sed ne aliquid a Deo extorquere nos posse confidamus, garrula loquacitate eius aures obtundendo, ac si humano more persuadendus foret. *Scimus enim hypocritas, quia non reputant sibi negotium esse cum Deo, non secus pompas suas in precibus agere quam in triumpho. Nam Pharisaeus ille* (Luc. 18, 1 seqq.), *qui gratias Deo agebat quod non esset aliis similis, sibi haud dubie plaudebat in hominum oculis, ac si vellet ex precatione captare sanctitatis famam. Hinc βαττολογία illa quae hodie simili de causa grassatur in papatu, dum alii preculas easdem iterando tempus frustra terunt, alii longa verborum congerie apud vulgus se venditant. Quum haec garrulitas pueriliter illudat Deo, non mirum est ab ecclesia prohiberi, ne quid illic personet nisi serium et profectum ex corde intimo. Huic corruptelae vicina est et similis altera, quam simul damnat Christus: quod scilicet hypocritae ostentationis causa venantur multos testes, ac forum potius occupant ad orandum, quam mundi laude careant ipsorum preces.* Quando vero hunc esse orationis scopum iam prius dictum est, ut erecti in Deum animi ferantur, tum ad confessionem laudis, tum ad opem implorandam, ex eo intelligere licet primas eius partes in mente et animo positas esse; vel potius orationem ipsam esse proprie interioris cordis affectum, qui apud Deum, cordium scrutatorem, effunditur et exponitur. Quamobrem, *ut iam dictum est, coelestis magister,* quum optimam orandi legem ferre vellet, iussit (Matth. 6, 6) intrare in cubiculum, ibique ostio clauso orare patrem nostrum in abscondito, ut pater noster qui est in abscondito nos exaudiat. Nam ubi ab hypocritarum exemplo abstraxit, qui ambitiosa precum ostentatione hominum favorem captabant, simul adiicit quid[1]) sit melius: in-

1) *Edd. recc.* quod.

trare scilicet cubiculum, et clauso ostio ibi orare. Quibus verbis, ut ego interpretor, secessum, qui nos eo iuvet ut tota cogitatione in cor nostrum descendamus et ingrediamur penitus, quaerere nos docuit, propinquum nobis Deum animi affectibus promittens, cuius templa esse debent corpora nostra. Neque enim negare voluit, quin aliis quoque locis orare expediat; sed esse quiddam secretum ostendit orationem, quae et in animo potissimum locata sit, et eius tranquillitatem, procul omnibus curarum turbis, requirat. Non ergo sine causa ipse quoque Dominus, quum precibus incumbere vehementius vellet, in secessum procul hominum tumultu se conferebat; sed ut suo nos exemplo commonefaceret, non esse negligenda isthaec adminicula, quibus animus noster *per se nimium lubricus* magis ad serium orationis studium intenditur. Interim vero, quemadmodum neque in media hominum turba, si quando ita tulerat occasio, a precando abstinebat sic nos in locis omnibus, quibus opus fuerit, tollamus puras manus (1 Tim. 2, 8). *Atque adeo sic habendum est, quisquis in sacro piorum conventu orare detrectat, nescire quid sit orare seorsum, vel in recessu, vel domi. Rursus qui solus et privatim orare negligit, quantumvis sedulo frequentet coetus publicos, ventosas tantum preces illic concipere; quia plus hominum opinioni defert quam arcano Dei iudicio. Interea, ne contemptui essent communes ecclesiae preces, eas splendidis elogiis olim Deus ornavit, praesertim ubi templum vocavit domum orationis* (Ies. 56, 7). *Nam et praecipuam cultus sui partem hac voce docuit esse precandi officium; atque ut in eo se fideles uno consensu exercerent, instar vexilli erectum illis fuisse templum. Addita etiam fuit insignis promissio: te exspectat, Deus, laus in Sion, et tibi votum reddetur* (Psal. 65, 2). *Quibus verbis admonet propheta, nunquam irritas esse ecclesiae preces, quia Deus populo suo semper canendi materiam cum gaudio suppeditat. Etsi autem cessarunt legales umbrae, quia tamen hac caeremonia inter nos quoque fidei unitatem Deus fovere voluit, non dubium quin ad nos pertineat eadem promissio, quam et Christus ore suo sancivit, et Paulus perpetui vigoris esse docet.*

30. *Iam* ut communes fidelibus preces Deus verbo *suo* edicit, sic et templa publica *ipsis* peragendis destinata esse oportet, ubi qui orationem cum Dei populo communicare respuunt, non est quod isto praetextu abutantur, cubiculum se ingredi, quo Domini mandato pareant. Ille enim qui pollicetur se facturum quidquid duo aut tres petierint in nomine suo congregati, palam conceptas preces se minime aspernari testatur (Matth. 18, 20); modo facessat ostentatio et humanae gloriolae aucupium, modo adsit sincera veraque affectio, quae in cordis arcano habitet. Si hic legitimus est templorum usus, ut certe est, cavendum est rursum ne aut (quemadmodum saeculis aliquot haberi coeperunt) propria esse Dei habitacula ducamus, unde propius aurem nobis admoveat; aut secretam nescio quam illis affingamus sanctitatem, quae sacratiorem apud Deum orationem reddat. Vera enim Dei templa quum simus ipsi, in nobis oremus oportet, si in sancto templo suo Deum volumus invocare. Illam vero crassitiem Iudaeis aut gentibus relinquamus, qui praeceptum habemus de invocando, citra loci discretionem, in spiritu et veritate Domino (Ioann. 4, 23). Dedicatum quidem templum erat olim Dei iussu precibus ac victimis offerendis; sed quo tempore veritas sub talibus umbris figurata delitescebat, quae nunc ad vivum nobis expressa in nullo materiali templo haerere nos patitur. Ac ne Iudaeis quidem ea conditione commendatum fuit templum, ut Dei praesentiam eius parietibus includerent; sed quo ad contemplandam veri templi effigiem exercerentur. Itaque graviter a Iesaia (66, 1) et Stephano (Act. 7, 48) reprehensi sunt qui Deum in templis manu factis habitare ullo modo putarent.

31. Hinc praeterea plus quam clarum est, neque vocem neque cantum, si in oratione intercedant, habere quidquam momenti, aut hilum proficere apud Deum, nisi ex alto cordis affectu profecta. Quin eius iram adversus nos provocant, si e summis duntaxat labris et gutture exeunt; quando id est sacrosancto eius nomine abuti, ac eius maiestatem derisui habere; *sicuti ex Iesaiae* (29, 13; Matth. 15, 8) *verbis elicimus, quae etsi latius patent, ad hoc quoque vitium coarguendum pertinent.* Populus, inquit, iste appropinquat mihi ore suo, et labiis suis me honorat; cor autem eorum longe est a me, et timuerunt me mandato et doctrina hominum: propterea ecce faciam in populo hoc miraculum grande et stupendum; peribit enim sapientia a sapientibus eorum, et prudentia seniorum evanescet. Neque tamen vocem aut cantum hic damnamus, quin potius valde commendamus, modo animi affectum comitentur. Sic enim mentem in Dei cogitatione exercent, et intentam retinent; quae, ut lubrica est et versatilis, facile remittitur et in varia distrahitur, nisi variis fulciatur adminiculis. Praeterea, quum Dei gloria in singulis corporis nostri partibus elucere quodammodo debeat, convenit praesertim linguam huic ministerio addictam esse ac devotam, tum canendo tum loquendo, quae peculiariter ad enarrandam praedicandamque Dei laudem condita est. Potissimus tamen linguae usus est in orationibus publicis, quae in fidelium conventu habentur; quibus hoc agitur, ut Deum, quem uno spiritu eademque fide colimus, communi una voce et veluti eodem omnes ore pariter glorificemus, idque palam, ut omnes vicissim, a suo quisque fratre, confessionem fidei accipiant, ad eius exemplum invitentur et incitentur.

32. Canendi vero in ecclesiis ritum (ut id

quoque obiter dicam) non modo vetustissimum esse constat, sed apostolis quoque in usu fuisse, ex illis Pauli verbis (1 Cor. 14, 15) colligere licet: canam spiritu, canam et mente. Item ad Colossenses (3, 16): docentes et commonefacientes vos mutuo in hymnis, psalmis et canticis spiritualibus, canentes cum gratia in cordibus vestris Domino. Priore enim loco voce et corde canendum esse praecipit; altero cantilenas spirituales commendat, quibus se mutuo pii aedificent. Id tamen universale non fuisse testatur Augustinus,[1]) qui refert sub Ambrosio demum coepisse canere ecclesiam mediolanensem; quum saeviente adversus fidem orthodoxam Iustina Valentiniani matre, populus solito magis assiduus in vigiliis esset; reliquas deinde occidentales ecclesias sequutas. Paulo enim ante dixerat ab orientalibus profectum fuisse hunc morem. Indicat etiam libro Retractationum 2.,[2]) sua aetate fuisse in Africa receptum. Hilarius quidam, inquit, vir tribunitius, morem, qui tunc esse apud Carthaginem coeperat, ut hymni ad altare dicerentur de Psalmorum libro, vel ante oblationem, vel quum distribueretur populo quod fuisset oblatum, maledica reprehensione ubicunque poterat lacerabat. Huic respondi, iubentibus fratribus. Et certe si ad eam, quae Dei et angelorum conspectum decet, gravitatem attemperatus sit cantus, cum dignitatem et gratiam sacris actionibus conciliat, tum ad excitandos in verum precandi studium ardoremque animos plurimum valet. Cavendum tamen diligenter ne ad modulationem intentiores sint aures quam animi ad spiritualem verborum sensum. Quo periculo se permotum fatetur alicubi idem Augustinus,[3]) ut interdum optarit institui morem ab Athanasio observatum, qui lectorem tam modico vocis flexu iubebat sonare, ut pronuncianti vicinior foret, quam canenti. Verum, quum reminisceretur quantam sibi utilitatem cantus attulissent, in alteram partem inclinabat. Hac ergo adhibita moderatione, nihil dubium quin sanctissimum sit ac saluberrimum institutum. Quemadmodum rursus, quicunque ad suavitatem duntaxat auriumque oblectationem compositi sunt cantus, nec ecclesiae maiestatem decent, nec Deo non summopere displicere possunt.

33. Quo etiam plane constat, non graeco inter Latinos, nec latino inter Gallos aut Anglos, ut hactenus passim factitatum est, sed populari sermone concipiendas esse publicas orationes, qui vulgo a toto coetu intelligi possit, quandoquidem in totius ecclesiae aedificationem fieri convenit, ad quam ex sono non intellecto nullus penitus fructus redit. Apud quos vero nulla est nec caritatis nec humanitatis ratio, ii saltem Pauli autoritate moveri aliquantulum debebant, cuius verba minime ambigua sunt. Si benedixeris, inquit (1 Cor. 14, 16), spiritu, is qui implet locum idiotae, quomodo ad tuam benedictionem respondebit amen, quandoquidem quid dicas nescit? nam tu quidem gratias agis, sed alius non aedificatur. Quis ergo effraenem papistarum licentiam satis miretur, qui apostolo palam sic reclamante, exotica lingua verbosissimas preces reboare non formidant, in quibus nec syllabam unam ipsi interdum assequuntur, nec alios intelligere volunt? Nobis vero secus agendum praescribit Paulus. Quid ergo? (inquit) orabo spiritu, orabo et mente; psallam spiritu, psallam et mente. Spiritus voce singulare linguarum donum significans, quo nonnulli praediti abutebantur, quum a mente, hoc est intelligentia illud avellerent. Sic tamen omnino sentiendum: nulla ratione fieri posse, nec in publica oratione, nec in privata, quin lingua sine animo summopere Deo displiceat. Ad hoc, cogitationis ardore mentem esse debere incitatam, quo totum longe superet quod lingua enuntiando exprimere potest. Postremo, ne esse quidem orationi privatae necessariam linguam, nisi quoad interior sensus vel sibi ipse ad incitationem sufficere non valet, vel incitationis vehementia linguae actionem secum rapit. Nam etsi optimae interdum orationes voce carent, saepe tamen usu venit ut, affectu mentis exsultante, et lingua in vocem et membra alia in gesticulationem sine ambitione erumpant. Inde scilicet incertum istud Hannae murmur (1 Sam. 1, 13), cuius simile quiddam sancti omnes perpetuo in se experiuntur, dum in abruptas et concisas voces prosiliunt. Corporis autem gestus in precatione observare soliti (quales sunt geniculatio et capitis detectio) exercitia sunt, quibus ad maiorem Dei venerationem assurgere conamur.

34. Nunc certior orandi non modo ratio, sed forma quoque ipsa discenda est: ea scilicet quam per dilectum filium suum nobis coelestis pater tradidit; ubi immensam bonitatem ac mansuetudinem agnoscere licet. Nam praeterquam quod nos monet atque hortatur (Matth. 6, 9; Luc. 11, 2), ut se in omni nostra necessitate quaeramus (qualiter filii in parentum fidem, quoties ulla anxietate affligantur, confugere solent), quoniam videbat ne id quidem satis nos perspicere, quam angusta esset nostra paupertas, quid aequum postulare, quid e re nostra esset, huic etiam nostrae ignorantiae occurrit, et quod captui nostro deerat, de suo ipse supplevit ac suffecit. *Praescripsit* enim nobis formulam, qua velut in tabula proposuit quidquid a se expetere licet, quidquid in rem nostram conducit, quidquid postulare necesse est. Ex qua eius benignitate magnum consolationis fructum percipimus, quod nihil absurdum, nihil alienum aut importunum, nihil denique non

1) Confess. libr. 9. c. 7. 2) Cap. 11. 3) Confess. libr. 10. c. 33.

illi acceptum postulare nos intelligimus, qui paene ex eius ore rogamus. Plato,[1]) quum hominum imperitiam videret in votis ad Deum perferendis, quibus concessis pessime illis saepius consultum fuerit, optimam precandi rationem hanc esse pronuntiat, e veteri poeta sumptam: Iupiter rex, optima nobis et voventibus et non voventibus tribue; mala autem poscentibus quoque abesse iube. Atque homo quidem ethnicus in eo sapit, quod iudicat quam sit periculosum a Domino expetere quod cupiditas nostra dictaverit; simul nostram infelicitatem prodit, qui ne hiscere quidem sine discrimine coram Deo possimus, nisi ad rectam orandi normam nos spiritus instituat. *Quo maiore in pretio censeri apud nos meretur hoc privilegium, dum unigenitus Dei filius verba nobis in os suggerit quae mentem nostram omni haesitatione expediant.*

35. Haec orandi seu forma, seu regula sex petitionibus constituta est. Nam ne iis accedam qui septem capitibus distinguunt, facit quod adversativa dictione interiecta videtur evangelista duo illa membra voluisse inter se colligere, ac si dixisset, ne tentatione opprimi nos sinas, quin potius nostrae fragilitati opem feras, et liberes, ne succumbamus. Nobiscum etiam sentiunt veteres ecclesiae scriptores,[2]) ut iam quod septimo loco apud Matthaeum additum est, exegetice ad sextam petitionem referendum sit. Tametsi autem eiusmodi est tota oratio, ut ubique gloriae Dei ratio in primis habenda sit, priores tamen tres petitiones Dei gloriae peculiariter destinatae sunt: quam solam in illis intueri nos oportet, nullo commodi nostri, ut aiunt, respectu. Tres reliquae nostri curam gerunt, ac proprie iis quae ex usu nostro sunt postulandis sunt assignatae. Ut quum nomen Dei sanctificari petimus, *quia probare vult deus gratisne an spe mercedis ametur a nobis et colatur*, nihil tum de nostro commodo cogitandum est; sed eius gloria nobis proponenda est, quam intentis oculis unam intueamur; nec aliter in reliquis huiusmodi precibus affectos esse *fas est.* Atque hoc quidem ipsum nobis in magnum commodum cedit, quod dum ita ut petimus sanctificatur, fit etiam nostra *vicissim* sanctificatio. Sed ad huiusmodi utilitatem oculi nostri, ut dictum est, connivere ac quodammodo caecutire debent, ne in ipsam omnino respiciant. Ut si omnis spes privati nostri boni praecisa esset, haec tamen sanctificatio, et alia quae ad Dei gloriam pertinent, a nobis optari et precibus postulari non desinant. Ut in exemplis Mosis et Pauli spectatur (Exod. 32, 32; Rom. 9, 3), qui*bus grave non fuit* mentes et oculos a se ipsis avertere, *ac* vehementi incensoque zelo suum ipsorum interitum expetere, ut vel suo dispendio gloriam et regnum Dei promoverent. Rursus quum panem nostrum quotidianum nobis dari petimus, tametsi optemus quod est nostri commodi, tamen hic quoque Dei gloriam quaerere praesertim debemus, ut ne petituri quidem simus, nisi in *eius* gloriam vergat. Nunc ad ipsam orationis enarrationem aggrediamur.

Pater noster qui es in coelis.

36. Primum in ipso limine occurrit quód antea diximus, omnem a nobis orationem offerri Deo non aliter debere quam in Christi nomine, ut nullo alio nomine illi commendari potest. Nam ex quo patrem vocamus Deum, nomen certe Christi praetendimus. Qua enim fiducia Deum aliquis patrem nominaret? quis huc temeritatis prorumperet, ut sibi usurparet honorem filii Dei, nisi in Christo adoptati essemus in filios gratiae? Qui quum verus sit filius, nobis in fratrem ab ipso datus est, ut quod natura ipse proprium habet, adoptionis beneficio nostrum fiat, si tantam beneficentiam certa fide amplectimur. Quemadmodum Ioannes ait (Ev. 1, 12), datam esse potestatem iis qui credunt in nomen unigeniti filii Dei, ut filii Dei ipsi quoque fiant. Itaque et patrem se nostrum appellat, et sic a nobis vocari vult: hac tanta nominis suavitate omni nos diffidentia eximens, quando nullus alibi maior amoris affectus quam in patre reperiri possit. Itaque nullo certiore documento immensam suam erga nos caritatem testificari potuit, quam ex eo quod filii Dei nominamur. Ipsius vero caritas tanto erga nos maior praestantiorque est omni parentum nostrorum caritate, quanto ipse omnes homines bonitate et misericordia superat; ut si quotquot in terra sunt patres, omni paternae pietatis sensu exuti, filios destituerent, ipse nobis nunquam defuturus sit, quoniam se ipsum negare non potest (1 Ioann. 3, 1; Psal. 27, 10; Ies. 63, 16; 2 Tim. 2, 13). Habemus enim eius promissum (Matth. 7, 11): si vos, quum mali sitis, nostis bona dare filiis vestris, quanto magis pater vester qui in coelis est? Item apud prophetam (Ies. 49, 15): potestne mater oblivisci filiorum? et si obliviscatur, ego tamen non obliviscar tui. Quod si filii eius sumus, ut filius in fidem extranei alienique hominis se conferre non potest, nisi simul de patris vel saevitia vel inopia queratur, ita aliunde subsidia quam ab ipso quaerere non possumus, nisi exprobrata illi egestate, ac facultatum inopia, vel saevitia nimiaque austeritate.

37. Nec causemur, nos merito timidos reddi peccatorum conscientia, quae patrem, quamvis clementem ac mansuetum, tamen nobis offensum *quotidie reddant.* Nam si inter homines nullo meliore

1) In Alcib. 2. vel de voto. 2) August. in Enchirid. ad Laurent. c. 116. Chrysost. Autor operis imperf.

patrono causam suam apud patrem filius agere potest, nullo meliore interprete perditam eius gratiam sibi conciliare ac recolligere, quam si ipse supplex ac demissus, culpam agnoscens, patris misericordiam imploret (non enim tum se paterna viscera dissimulare possunt quin ad tales preces commoveantur), quid ille pater misericordiarum, et Deus totius consolationis (2 Cor. 1, 3)? annon potius filiorum pro se deprecantium lacrymas et gemitus exaudiet (quum praesertim ad id nos invitet et exhortetur), quam quaevis aliorum patrocinia? ad quorum *subsidium* ideo *pavidi* suffugiunt, *non sine aliqua desperationis specie*, quia de patris sui mansuetudine ac clementia diffidunt. Hanc paternae mansuetudinis exuberantiam nobis in parabola pingit ac repraesentat (Luc. 15, 20): ubi pater filium, qui ab eo se alienaverat, qui substantiam eius dissolute prodegerat, qui modis omnibus graviter in eum deliquerat, obviis ulnis amplectitur; nec exspectat donec verbis veniam postulet, sed ipse antevertit, redeuntem eminus agnoscit, ultro illi occurrit, solatur, in gratiam recipit. Hoc enim tantae mansuetudinis exemplum in homine spectandum proponens, docere nos voluit quam effusiorem exspectare debeamus a se, non modo patre, sed patrum omnium longe optimo ac clementissimo, quamvis ingrati, rebelles ac improbi filii; modo tamen in eius misericordiam nos coniiciamus. Ac quo certiorem fidem faceret se huiusmodi patrem nobis esse, si Christiani sumus, non modo pater, sed nominatim noster dici voluit; ac si in hunc modum cum *eo* ageremus: pater, qui tanta in filios pietate es praeditus, tanta ad ignoscendum facilitate, nos filii tui te appellamus, ac poscimus, securi ac plane persuasi non alio te esse erga nos affectu quam paterno, quantumvis indignos tali patre. *Verum quia tantam favoris immensitatem non capiunt cordis nostri angustiae, non modo adoptionis pignus et arrha nobis Christus est, sed eiusdem adoptionis testem nobis dat spiritum, per quem libera et sonora voce clamare licet: abba, pater. Quoties itaque nobis obstabit aliqua cunctatio, petere ab ipso meminerimus, ut correcta nostra timiditate, spiritum illum magnanimitatis ducem ad audacter orandum praeficiat.*

38. Quod autem non ita instituimur, ut suum quisque patrem peculiariter nominet, sed potius ut nostrum in commune omnes vocemus, ex eo admonemur, quantum fraternae dilectionis affectum inter nos intercedere oporteat, qui talis patris, *eodem misericordiae et gratuitae liberalitatis iure pariter* sumus filii. Nam si unus omnibus nobis communis est pater, a quo provenit quidquid omnino boni obtingere nobis potest, nihil inter nos divisum esse decet, quod non magna animi alacritate parati simus alter alteri communicare, quantum usus postulat. Iam si ita, ut par est, vicissim manum porrigere atque opem ferre cupimus, non est in quo magis commodare fratribus possimus, quam si optimi patris curae ac providentiae commendemus, quo propitio ac favente nihil omnino desiderari potest. Et sane hoc ipsum patri etiam nostro debemus. Ut enim qui patrem aliquem familias vere et ex animo diligit, totam simul eius domum amore ac benevolentia complectitur, ad hunc modum, quo simus in hunc coelestem patrem studio atque affectu, erga eius populum, eius familiam, eius denique haereditatem ostendere convenit, quam tantopere honoravit, ut plenitudinem unigeniti filii sui vocaverit (Eph. 1, 23). Ad hanc igitur legem christianus homo *preces suas exigat*, ut communes sint, ac omnes complectantur qui illi sunt in Christo fratres. Neque solum quos tales ad praesens videt atque cognoscit, sed omnes qui super terram agunt homines: de quibus quid statuerit Deus, extra notitiam est; nisi quod illis optima optare et sperare *non minus pium quam humanum est*. Etsi prae aliis in domesticos fidei singulari quodam affectu propensos esse decet, quos apostolus (Gal. 6, 10) peculiariter nobis omni in re commendavit. In summa, sic debent omnes esse orationes, ut in eam spectent communitatem quam Dominus noster in regno suo ac domo sua constituit.

39. Neque id tamen obest quominus et pro nobis et pro certis aliis orare specialiter liceat; modo tamen animus ab huius communitatis *intuitu* non discedat, nec deflectat quidem, sed omnia istuc referat. Nam quamvis singulariter concipiantur, quia tamen ad eum scopum diriguntur, communes esse non desinunt. Id totum similitudine facile intelligi potest. Generale est Dei mandatum de sublevanda pauperum omnium egestate. Et huic tamen obediunt qui in eum finem eorum inopiae succurrunt, quos laborare aut norunt aut vident, etiamsi multos praetereunt qui non leviori necessitate premuntur; vel quia non omnes nosse, vel quia non omnibus sufficere possint. In hunc modum neque ii voluntati Dei repugnant qui communem hanc societatem ecclesiae spectantes et cogitantes, huiusmodi particulares orationes concipiunt, quibus publico animo singularibus verbis se aut alios Deo commendant, quorum necessitatem propius ipsis innotescere voluit. Quanquam non omnia quidem in oratione et facultatum erogatione sunt similia. Nam benignitas largiendi exerceri nonnisi erga eos potest, quorum perspecta est nobis inopia; iuvare autem oratione vel alienissimos vel ignotissimos licet, quantumlibet longo terrarum intervallo a nobis dissiti sint. Id autem fit per generalem illam precationis formulam qua omnes filii Dei continentur, in quibus et illi sunt. *Huc referre licet quod Paulus* (1 Tim. 2, 8) *suae aetatis fideles hortatur, ut puras manus ubique tollant absque contentione; quia dissi-*

dium precibus ianuam claudere admonens, unanimes vota sua in commune vult conferre.

40. Adscribitur, ipsum esse in coelis. Ex quo non protinus ratiocinandum est, ipsum coeli circumferentia, quasi cancellis quibusdam, inclusum et circumscriptum alligari. Siquidem et Solomon (1 Reg. 8, 27) confitetur coelos coelorum eum capere non posse. Et ipse per prophetam (Ies. 66, 1) ait, coelum suam sedem esse, terram autem scabellum pedum suorum. Quo scilicet significat, non certa aliqua regione se limitari, sed diffundi per omnia (Act. 7, 48 et 17, 24). Verum quia aliter inenarrabilem eius gloriam mens nostra pro sua crassitie concipere non poterat, nobis per coelum designata est, quo nihil augustius aut maiestate plenius sub aspectum nostrum venire potest. Quando igitur, ubicunque rem quampiam apprehendunt sensus nostri, affigere illic solent, extra omnem locum Deus statuitur: ut dum quaerere volumus ipsum, supra omnem corporis et animae sensum attollamur. Deinde hac loquendi formula supra omnem aut corruptionis aut mutationis aleam evehitur. Demum universum orbem complecti et continere suaque potentia moderari significatur. Quare hoc perinde est ac si dictus esset infinitae magnitudinis aut sublimitatis, incomprehensibilis essentiae, immensae potentiae, aeternae immortalitatis. Id vero dum audimus, exserenda est altius nostra cogitatio, quum de Deo sermo est, ne quidquam terrenum aut carnale de eo somniemus, ne ipsum nostris modulis metiamur, neve eius voluntatem ad nostros affectus exigamus. Simul erigenda est nostra fiducia in ipsum, cuius providentia et virtute coelum et terram gubernari intelligimus. *Summa sit, sub patris nomine nobis in medio statui Deum illum qui in imagine sua nobis apparuit, ut certa fide invocetur, nec modo fiduciae aptari familiare patris nomen, verum etiam ad retinendas mentes valere ne ad dubios vel fictitios deos trahantur, sed ab unigenito filio ad unicum angelorum et ecclesiae patrem conscendant; deinde quod solium eius locatur in coelis, ex mundi gubernatione nos commonefieri non frustra ad eum nos venire qui praesenti cura sponte occurrit. Qui ad Deum accedunt, inquit apostolus* (Hebr. 11, 6), *eos primo credere oportet Deum esse; deinde remuneratorem omnibus qui ipsum quaerunt. Utrumque hic Christus patri suo asserit, ut in ipso sistatur fides nostra. Deinde ut certo persuasi simus salutem nostram ab eo non negligi, quia suam ad nos usque providentiam extendere dignatur. Quibus rudimentis Paulus nos ad rite orandum comparat: nam antequam iubeat petitiones nostras coram Deo innotescere, praefatur hoc modo: de nulla re sitis solliciti; Dominus prope est* (Phil. 4, 6). *Unde apparet, dubitanter et perplexe vota sua in animo volvere, qui hoc probe infixum non habent: oculum Dei esse super iustos* (Psal. 33, 18).

41. [1]) *Prima petitio est, ut sanctificetur Dei nomen, cuius necessitas magno cum nostro dedecore coniuncta est. Quid enim magis indignum quam ut Dei gloriam obscuret partim nostra ingratitudo, partim malignitas; audacia vero et furiosa protervia, quantum in se est, deleat? Crepent, licet, omnes impii cum sacrilega sua libidine, refulget tamen nominis Dei sanctitas. Nec abs re exclamat propheta* (Psal. 48, 11)*: sicut nomen tuum Deus, ita laus tua in omnes fines terrae. Nam ubicunque innotuerit Deus, fieri non potest quin se proferant eius virtutes, potentia, bonitas, sapientia, iustitia, misericordia, veritas, qui in eius admirationem nos rapiant, et incitent ad celebrandam eius laudem. Quia ergo tam indigne sua Deo sanctitas eripitur in terris, si eam asserere nobis non datur, saltem iubemur eius curam votis suscipere. Summa est, ut optemus suum haberi Deo honorem quo dignus est, ut nunquam de ipso loquantur vel cogitent homines sine summa veneratione; cui opponitur profanatio, quae semper nimium in mundo vulgaris fuit, ut hodie adhuc grassatur. Atque hinc petitionis necessitas, quam, si mediocris inter nos pietas vigeret, supervacuam esse decebat. Quod si Dei nomini sua constat sanctitas, ubi ab aliis omnibus segregatum meram gloriam spirat, hic non tantum petere iubemur, ut Deus sacrum illud nomen ab omni contemptu et ignominia vendicet, sed etiam ut ad eius reverentiam subigat totum humanum genus. Iam quum Deus partim doctrina, partim operibus se nobis manifestet, non aliter a nobis sanctificatur, quam si utraque in parte tribuamus ei quod suum est, atque ita quidquid ab ipso profectum erit, amplexemur, nec laudem suam apud nos minus obtineat eius severitas quam clementia; quando in multiplici operum diversitate gloriae suae notas insculpsit, quae confessionem laudis merito ex omnibus linguis eliciat.*[2]) *Ita fiet ut scriptura iustam apud nos autoritatem obtineat, nec ullus eventus impediat benedictionem quam Deus in toto gubernationis mundi cursu meretur. Huc etiam rursum tendit petitio, ut omnis impietas quae sanctum hoc nomen polluit, pereat atque aboleatur; quaecunque hanc sanctificationem obscurant, aut diminuunt, tam obtrectationes quam ludibria facessant; ac dum sacrilegia omnia compescit Deus, magis ac magis hinc clarescat eius maiestas.*

42. *Secunda petitio, ut adveniat regnum Dei, quae etsi nihil continet novum, a prima tamen non sine ratione distinguitur; quia si nostram in re omnium maxima somnolentiam expendimus, quod per se notissimum esse debuerat, pluribus verbis inculcari operae pretium est. Postquam ergo Deum rogare iussi sumus, ut agat in ordinem, ac tandem prorsus deleat*

---

1) *In praecedente editione, cuius textui h. l. omnino neglecto novum autor substituit, singulae petitiones suis rubricis distinctae fuerant.* 2) *Recentiores nonnullae habent:* eliciant.

quidquid maculam aspergit sacro eius nomini, iam additur alterum simile et fere idem votum, ut regnum eius adveniat. Etsi autem regni huius definitio ante a nobis posita est, breviter nunc repeto, Deum regnare ubi homines tam sui abnegatione quam mundi terrenaeque vitae contemptu illius iustitiae se addicunt, ut ad coelestem vitam aspirent. Ita duae sunt huius regni partes: altera, ut Deus pravas omnes carnis cupiditates, quae turmatim contra eum belligerantur, spiritus sui virtute corrigat; deinde ut sensus omnes nostros formet ad imperii sui obsequium. Itaque non alii legitimum ordinem tenent in hac prece, nisi qui a se ipsis incipiunt, nempe ut purgentur corruptelis omnibus, quae tranquillum regni Dei statum perturbant, et puritatem inficiunt. Iam quia verbum Dei instar sceptri regii est, precari hic iubemur, ut omnium mentes et corda voluntariae eius obedientiae subiiciat. Quod fit ubi arcano spiritus sui instinctu efficaciam verbi sui exserit, ut emineat in quo meretur gradu honoris. Postea ad impios descendere convenit, qui pervicaciter et desperato furore eius imperio resistunt. Regnum ergo suum erigit Deus totum mundum humiliando, sed diversis modis: quia aliorum lascivias domat, aliorum indomitam superbiam frangit. Id quotidie fieri optandum est, ut sibi Deus ecclesias colligat ex omnibus mundi plagis; eas numero propaget atque augeat, donis suis locupletet, legitimum in illis ordinem stabiliat, ex opposito prosternat omnes purae doctrinae et religionis hostes, dissipet eorum consilia, conatus deiiciat. Unde apparet non frustra nobis praecipi studium quotidiani progressus: quia nunquam tam bene agitur cum rebus humanis, ut discussis purgatisque vitiorum sordibus plena floreat ac vigeat integritas. Plenitudo autem eius ad ultimum Christi adventum protenditur, quo Paulus Deum omnia in omnibus fore docet (1 Cor. 15, 28). *Atque ita haec precatio retrahere nos debet a mundi corruptelis, quae nos a Deo separant, quominus regnum eius intra nos vigeat; simul accendere studium mortificandae carnis, postremo ad crucis tolerantiam nos instituere: quando hoc modo vult Deus regnum suum propagari. Nec vero inique ferendum est exteriorem hominem corrumpi, modo interior renovetur. Haec enim regni Dei conditio est, ut dum nos subiicimus eius iustitiae, gloriae suae consortes reddat. Hoc fit, dum lucem ac veritatem suam novis semper incrementis illustrans, quibus satanae regnique eius tenebrae ac mendacia evanescant, exstinguantur, pereant, suos protegit, spiritus sui auxilio in rectitudinem dirigit, et ad perseverantiam confirmat; impias vero hostium conspirationes deiicit, insidias et fraudes discutit, occurrit malitiae, pervicaciam retundit, donec tandem antichristum spiritu oris sui conficiat, omnemque impietatem illustratione adventus sui deleat.*

43. *Tertia petitio est, ut fiat voluntas Dei in terra sicuti in coelo. Quod tametsi a regno eius dependet, neque ab eo potest disiungi, non frustra tamen seorsum additur propter nostram ruditatem quae non facile vel statim apprehendit quid sit Deum in mundo regnare. Hoc ergo exegetice sumere absurdum non erit: tunc Deum fore regem in mundo, ubi se omnes eius voluntati subiicient. Porro non agitur hic de arcana eius voluntate qua omnia moderatur et in suum finem destinat. Quamvis enim tumultuose satan et homines contra ipsum ferantur, novit tamen incomprehensibili suo consilio non solum flectere eorum impetus, sed in ordinem agere ut per eos faciat quod decrevit. Sed hic notatur alia Dei voluntas, nempe cui respondet voluntarium obsequium, ideoque nominatim confertur coelum terrae; quia angeli, ut in Psalmo* (103, 20) *dicitur, sponte obediunt Deo et intenti sunt ad exsequenda eius iussa. Iubemur ergo optare, sicut in coelo nihil geritur nisi ex Dei nutu, placideque angeli ad omnem rectitudinem compositi sunt, sic terram, omni contumacia et pravitate exstincta, eiusmodi imperio subigi. Atque id quidem postulantes, carnis nostrae desideriis renuntiamus; quia nisi quis affectus suos Deo resignet ac permittat eius voluntati, quantum in se est, se opponit, quando nihil ex nobis prodit nisi vitiosum. Atque iterum hac precatione ad nostri abnegationem formamur, ut Deus pro suo arbitrio nos regat; neque id solum, sed etiam ut novas mentes novosque animos, nostris in nihilum redactis, creet, ne quem sentiamus in nobis cupiditatis motum quam merum consensum cum eius voluntate. In summa, ne quid ex nobis velimus ipsi, sed ut spiritus eius corda nostra gubernet, quo intus docente discamus amare quae ei placent, odisse vero quae displicent. Unde hoc quoque sequitur, ut quicunque eius voluntati repugnant affectus, eos vanos et irritos reddat.*

En prima tria capita precationis, in quibus poscendis solam Dei gloriam prae oculis habere convenit, omissa nostri ratione, nec spectata ulla nostra utilitate, quae tametsi larga inde nobis provenit, hic tamen a nobis quaerenda non est. Haec autem omnia quamvis nec cogitantibus, nec optantibus, nec petentibus nobis, suo nihilominus tempore evenire oporteat, optanda tamen et poscenda nobis sunt. Idque facere non leve operae pretium est, ut sic nos servos esse ac filios Dei testemur et profiteamur, eius honori (quod Domino patrique debetur) quantum in nobis est studentes, vereque et penitus addicti. Itaque qui hoc affectu ac studio promovendae Dei gloriae non petunt, ut nomen Dei sanctificetur, ut eius regnum adveniat, ut fiat voluntas eius, ii neque inter filios et servos Dei habendi sunt; ac quemadmodum haec omnia illis invitis fient, ita in confusionem illis cedent ac interitum.

44. *Sequitur pars orationis secunda in qua ad nostras utilitates descendimus: non quidem ut gloria Dei valere iussa, quae teste Paulo etiam in cibo et potu spectanda est* (1 Cor. 10, 31), *tantum quaeramus quod nobis expedit: sed hoc discrimen esse admonuimus, quod Deus peculiariter tria vota sibi vendicans, nos ad se totos rapit, ut pietatem nostram hoc modo*

probet. Deinde concedit etiam commodis nostris prospicere, hac tamen lege ne quid nobis expetamus nisi in illum finem, ut quaecunque nobis confert beneficia gloriam eius illustrent, quia nihil aequius est quam nos ei vivere et mori. Caeterum haec [1]) in genere omnia, quibus corporis usus sub elementis huius mundi indiget, a Deo petimus: non modo quo alamur ac vestiamur, verum etiam quidquid omnino nobis conducere ipse prospicit, ut panem nostrum in pace comedamus. Qua breviter nos in eius curam tradimus, ac providentiae committimus ut nos pascat, foveat, servet. Non enim dedignatur optimus pater, corpus etiam nostrum in fidem ac custodiam suam suscipere, ut fidem nostram minutis istis in rebus exerceat; dum ab eo omnia, usque ad micam panis et guttam aquae, exspectamus. Nam quum sit nescio qua nostra iniquitate comparatum, ut maiori carnis quam animae sollicitudine afficiamur ac torqueamur; multi qui audent Deo de anima fidere, sunt tamen adhuc de carne solliciti, adhuc haesitant quid edant, quid vestiantur; et nisi prae manibus habeant vini, frumenti et olei copiam, trepidant. Tanto pluris nobis est huius momentaneae vitae umbra, quam aeterna illa immortalitas. Qui vero Deo confisi illam de carnis cura anxietatem semel abiecerunt, simul statim quae maiora sunt, etiam salutem et vitam aeternam, ab eo exspectant. Non ergo leve est fidei exercitium, ea de Deo sperare quae alioqui nos tantopere anxios habent; neque parum profectum est, ubi hanc, quae in omnium paene hominum ossibus mordicus haeret, infidelitatem exuimus. Quod porro de pane supersubstantiali quidam philosophantur, mihi videtur Christi sententiae perparum convenire, *imo nisi in hac etiam caduca vita tribueremus Deo nutritii partes, mutila esset precatio. Ratio quam afferunt nimis est profana: non esse consentaneum ut filii Dei, qui spirituales esse debent, non modo adiiciant animum ad terrenas curas, sed Deum quoque illis secum implicent. Quasi vero non refulgeat etiam in victu benedictio eius et paternus favor, aut de nihilo scriptum sit pietatem habere promissiones, non tantum futurae vitae sed etiam praesentis* (1 Tim. 4, 8). *Etsi autem peccatorum remissio longe pluris est quam alimenta corporis, quod tamen inferius erat, priore loco posuit Christus, ut nos ad reliquas duas petitiones gradatim eveheret, quae propriae sunt coelestis vitae: in quo tarditati nostrae consuluit. Iubemur autem petere panem nostrum, ut contenti simus demenso quod nobis erogare dignatur coelestis pater, neque artibus illicitis lucrum captemus. Interea tenendum est nostrum fieri donationis titulo, quia nec industria nec labor nec manus nostrae, ut dicitur apud Mosen* (Lev. 26, 20), *nobis per se quidquam acquirunt, nisi adsit Dei benedictio; imo ne panis quidem copia nobis tantillum proficeret, nisi divinitus in alimentum verteretur. Ac proinde non minus divitibus quam egenis necessaria est haec Dei liberalitas: quia plenis cellis et horreis aridi et vacui deficerent, nisi per eius gratiam pane suo fruerentur. Particula:* [1]) *hodie vel quotidie, ut est apud alterum evangelistam; item epitheton quotidiani, fraenum iniiciunt immodicae rerum fluxarum cupiditati, qua solemus praeter modum ardere, et cui accedunt alia mala: quia si largior suppetit abundantia, ambitiose in voluptatem, delicias, ostentationem, aliasque luxus species profundimus.* Itaque petere iubemur duntaxat quantum necessitati nostrae satis est, et velut in diem, hac fiducia, ubi nos hodie nutrierit coelestis pater, neque crastino defuturum. Quantacunque *igitur* rerum copia nobis affluat, etiam ubi expleta fuerint horrea et plena cellaria, semper tamen panem quotidianum nos petere convenit: *quia certo tenendum est* omnem substantiam nihil esse, nisi quatenus effusa sua benedictione Dominus eam *continuo progressu* foecundat: quae etiam in manu nostra est, ne eam quidem nostram esse, nisi quatenus in singulas horas portiunculam nobis largitur usumque permittit. Id quia aegerrime sibi persuaderi patitur hominum superbia, singulare in omnia saecula documentum se praebuisse testatur Dominus (Deut. 8, 3), quum manna in deserto populum suum educavit, ut nos commonefaceret, non in solo pane vivere hominem, sed in verbo potius quod ex ore suo egreditur. Quo indicatur, solam eius virtutem esse qua sustentantur vita et vires: tametsi eam sub corporeis instrumentis nobis administrat. Quemadmodum et contrario documento nos erudire solet, quum robur panis (et ut ipse vocat, baculum) quoties libet confringit (Lev. 26, 26), quo scilicet edentes tabescant fame, et bibentes siti arescant. Qui vero pane quotidiano non contenti, sed effraeni cupiditate infinitis inhiantes, aut qui abundantia sua saturi, et divitiarum suarum cumulo securi, hac nihilominus precatione Deo supplicant, nihil quam ipsum irrident. Priores enim petunt quod impetratum nollent, imo quod maxime abominantur, nempe panem quotidianum duntaxat; quantumque possunt avaritiae suae affectum Deo dissimulant; quum vera oratio totam ipsam mentem et quidquid intus latet, apud ipsum effundere debeat. Alteri vero postulant quod minime ab eo exspectant, nempe quod sibi apud se esse arbitrantur. In eo quod noster dicitur, magis *quidem, ut diximus*, eminet Dei benignitas, quae

---

1) *Sic ed.* 1561. *Princeps* (1559) *habebat* hac *et sic quoque* 1607. 1617. *Alibi plenius legitur:* Caeterum hic per primam secundae huius partis petitionem, panem nostrum quotidianum da nobis hodie, in genere etc. *Sic* 1654. 1667 *et Thol.*

1) *Haec quoque olim aderant* (*XV.* 38.) *sed aliter dicta.*

nostrum facit quod nullo *iure* nobis debetur. *Neque tamen repudiandum est quod etiam attigi*, ita designari iusto labore et innoxio partum, non autem imposturis quaesitum aut rapinis; quia alienum semper est quidquid cum aliqua noxa nobis acquirimus. Quod dari nobis petimus, significatur esse simplex ac gratuitum Dei donum, undecunque nobis adveniat; etiam ubi maxime visus fuerit arte atque industria nostra quaesitus, ac manibus nostris comparatus; quando sola eius benedictione efficitur, ut laboribus nostris recte succedat.

45. *Sequitur: remitte nobis debita nostra; qua petitione et proxima breviter amplexus est Christus quidquid ad coelestem vitam facit; quemadmodum his tantum duobus membris constat spirituale foedus quod Deus in salutem ecclesiae suae pepigit: leges meas inscribam cordibus ipsorum, et propitius ero eorum iniquitati* (Ier. 31, 33 et 33, 8). *Hic a remissione peccatorum Christus incipit, deinde mox adiunget secundam gratiam, ut nos spiritus sui virtute tueatur Deus et auxilio sustineat, ut invicti stemus contra omnes tentationes.* Peccata *vero* debita nuncupat quod eorum poenam debemus, nec satisfacere ullo modo possemus, nisi hac remissione *solveremur;* quae venia est gratuitae misericordiae eius, quum ipse liberaliter haec debita expungit, nullum a nobis pretium accipiens; sed sua ipsius misericordia sibi satisfaciens in Christo (Rom. 3, 24), qui semel in compensationem se ipsum tradidit. Itaque qui suis aut aliorum meritis Deo satisfieri confidunt, hisque satisfactionibus peccatorum remissionem pensari ac redimi, huic gratuitae condonationi minime communicant; ac dum in hanc formam Deum invocant, nihil aliud quam in suam accusationem subscribunt, *adeoque* damnationem obsignant suo ipsorum testimonio. Fatentur enim se debitores, nisi remissionis beneficio solvantur, quam tamen non accipiunt, sed magis respuunt, dum sua merita ac satisfactiones Deo obtrudunt. Sic enim non eius misericordiam implorant, sed iudicium appellant. *Qui vero sibi perfectionem somniant quae veniae petendae necessitatem tollat, discipulos habeant quos aurium pruritus ad fallacias impellit: modo ereptos esse Christo constet quoscunque sibi acquirunt. Quando omnes ille ad fatendum reatum instituens nullos admittit nisi peccatores; non quod blanditiis foveat peccata, sed quia fideles nunquam plane exui carnis suae vitiis sciebat, quin semper maneant Dei iudicio obnoxii. Optandum quidem est, atque etiam enixe laborandum, ut omnibus officii nostri numeris defuncti, vere apud Deum nobis gratulemur nos esse puros ab omni macula; sed quia Deo placet paulatim suam in nobis imaginem refingere, ut semper aliquid contagionis in carne nostra resideat, remedium minime negligendum fuit. Quod si Christus pro autoritate sibi a patre data iubet nos toto vitae cursu ad reatus deprecationem confugere, quibus tolerabiles erunt novi magistri, qui perfectae innocentiae spectro simplicium oculos perstringere conantur, ut se ab omni culpa reddi posse immunes confidant? Quod, teste Ioanne* (1 Ioann. 1, 10), *nihil aliud est quam mendacem facere Deum. Eadem etiam opera nebulones isti foedus Dei, quo vidimus salutem nostram contineri, capite uno inducto lacerant, atque ita funditus labefaciunt; non tantum in eo sacrilegi quod separant res adeo coniunctas, sed etiam impii et crudeles quod miseras animas obruunt desperatione; in se ipsos quidem et sibi similes perfidi, quod socordiam sibi accersunt Dei misericordiae ex diametro adversam. Quod autem obiiciunt, regni Dei adventum optando simul nos peccati abolitionem petere, nimis puerile est; quia in priore orationis tabula summa nobis perfectio, hic autem infirmitas proponitur. Ita duo haec apte inter se conveniunt, ut aspirando ad metam, quae necessitas nostra remedia exigit non negligamus.* Petimus demum remissionem nobis fieri, ut ipsi debitoribus nostris remittimus, hoc est, ut *omnibus* parcimus ac veniam damus a quocunque ulla in re laesi sumus, aut facto inique tractati, aut dicto contumeliose accepti. Non quod delicti atque offensae culpam remittere nostrum sit, quod solius Dei est (Ies. 43, 25); verum haec nostra est remissio, iram, odium, vindictae appetentiam ex animo ultro deponere, et iniuriarum memoriam voluntaria oblivione conterere. Quamobrem peccatorum remissio a Deo petenda non est, nisi offensas etiam ipsi nostras omnibus remittamus qui nobis iniurii vel sunt vel fuerunt. Si qua vero odia animis retinemus, ultiones meditamur, et qua noceamus occasione cogitamus; imo vero nisi cum inimicis redire in gratiam, ipsosque omni officiorum genere demereri nobisque conciliare nitimur, hac precatione Deum obtestamur, ne peccatorum remissionem nobis faciat. Poscimus enim ut nobis faciat, quam aliis facimus. Hoc vero est petere ne nobis faciat nisi ipsi facimus. Qui ergo huiusmodi sunt, quid consequuntur sua petitione nisi gravius iudicium? Postremo observandum est, non hanc conditionem ideo adiici, ut remittat nobis, sicut debitoribus nostris remittimus, propterea quod nostra, quam alii[1]) facimus, remissione, eius remissionem mereamur, *ac si notata esset causa;* verum hoc verbo solari partim voluit Dominus fidei nostrae imbecillitatem. Addidit enim hoc tanquam signum, quo confirmemur tam certo nobis factum a se remissionem peccatorum, quam certo conscii sumus aliis eam a nobis fieri; si tamen animus nobis omni odio, livore, vindicta, vacuus purgatusque est; *partim* hac veluti nota, e filiorum numero expungit, qui ad

1) *Sic* 1559 *et* 1561 *et postea plures. Nonnullae vero reponunt quod olim fuerat:* aliis. *Altera lectio ex mero errore ed.* 1550 *nata videtur.*

ulciscendum praecipites, ad remittendum difficiles, pertinaces inimicitias exercent, et indignationem, quam a se deprecantur, ipsi adversus alios fovent, ne se pro patre invocare ausint; *quod etiam diserte in Christi verbis exprimitur apud Lucam.*

46. Sexta petitio, *ut diximus, promissioni respondet de lege Dei cordibus nostris insculpenda; sed quia non sine continua militia durisque et arduis certaminibus Deo paremus, hic petimus nos armis instrui et praesidio defendi, ut pares simus ad victoriam: quo monemur non tantum nobis opus esse spiritus gratia, quae corda nostra intus emolliat, flectat et dirigat in Dei obsequium, sed etiam auxilio, quo nos insuperabiles reddat contra omnes satanae tam insidias quam violentos conflictus. Iam vero* multae sunt ac variae tentationum formae. Nam et pravae animi conceptiones, in legis transgressionem nos provocantes, quas vel concupiscentia nostra nobis suggerit, vel diabolus excitat, tentationes sunt (Iac. 1, 2 et 14; Matth. 4, 1 et 3; 1 Thess. 3, 5). Et quae suapte natura mala non sunt, diaboli tamen arte tentationes fiunt, quum sic oculis nostris ingeruntur, ut eorum obiectu a Deo abstrahamur, aut declinemus. Et hae quidem tentationes sunt vel a dextris vel a sinistris. A dextris, ut divitiae, potentia, honores, quae plerumque suo fulgore et boni specie, quam prae se ferunt, hominum aciem praestringunt, et blanditiis suis inescant, ut talibus praestigiis capti, ut tali dulcedine ebrii, Deum suum obliviscantur. A sinistris, ut paupertas, probra, contemptus, afflictiones, et caetera id genus; quorum acerbitate difficultateque offensi animos despondeant, fiduciam ac spem abiiciant, demum a Deo prorsus alienentur. His tentationibus *utrisque*, quae vel concupiscentia nostra in nobis accensae, vel satanae vafritia nobis propositae nobiscum pugnant, ne cedere nos permittat, a Deo patre nostro precamur; verum ut potius manu sua nos sustentet ac erigat, quo eius virtute robusti, contra omnes maligni hostis insultus firmi stare possimus, quascunque cogitationes animis nostris immittat; *deinde*, quidquid nobis in utramque partem proponitur, in bonum vertamus, hoc est, ne inflemur prosperis, nec adversis deiiciamur. Neque *tamen* hic postulamus ne ullas omnino tentationes sentiamus, quibus magis excitari, pungi, vellicari magnopere nobis opus est, ne nimium resides torpeamus. Neque enim abs re David tentari optabat (Psal. 26, 2), nec citra causam electos suos quotidie tentat Dominus, eos per ignominiam, paupertatem, tribulationem, et alias crucis species castigans. Sed aliter Deus tentat, aliter satan: hic ut perdat, damnet, confundat, praecipitet; Deus vero, ut suos probando experimentum de eorum sinceritate sumat, et exercendo robur confirmet; eorum carnem mortificet, excoquat, adurat, quae nisi in hunc modum coerceretur, lasciviret, et supra modum exsultaret. Praeterea satan inermes et imparatos adoritur, ut incautos opprimat; Deus una cum tentatione facit eventum, ut sufferre sui patienter possint quidquid illis immittit (1 Cor. 10, 13; 2 Petr. 2, 9). Maligni nomine diabolum an peccatum intelligamus, quam minimum refert. Satan quidem ipse hostis est, qui vitae nostrae insidiatur; peccato autem armatus est in nostrum exitium. Haec igitur nostra est postulatio, ne ullis tentationibus vincamur ac obruamur, sed Domini virtute contra omnes adversas virtutes, quibus oppugnamur, fortes stemus, quod est non succumbere tentationibus; ut in eius custodiam ac fidem suscepti, ac protectione eius securi, supra peccatum, mortem, inferorum portas et totum diaboli regnum invicti duremus, quod est a maligno liberari. Ubi etiam diligenter animadvertendum est, non nostrarum esse virium cum diabolo tanto bellatore congredi, nec vim eius atque impetum ferre. Alioquí frustra aut per ludibrium a Deo posceretur, quod domi apud nos esset. Sane, qui sui fiducia ad talem se pugnam comparant, non satis intelligunt cum quam pugnaci atque instructo hoste sibi res sit. Nunc petimus ab eius potestate liberari, tanquam ab ore insani ac rabidi alicuius leonis (1 Petr. 5, 8), statim eius dentibus ac unguibus discerpendi, eius faucibus deglutiendi, nisi nos Dominus e media morte eripiat; hoc tamen simul scientes quod si Dominus aderit, ac pro nobis tacentibus pugnabit, in eius virtute faciemus virtutem. Confidant alii, ut volent, propriis liberi arbitrii (quas a se habere sibi videntur) facultatibus ac viribus: nobis satis sit, quod una Dei virtute stamus ac valemus. Plus autem ista precatio complectitur, quam prima specie prae se ferat. Nam si Dei spiritus virtus nostra est ad certamen cum satana depugnandum, victoriam referre ante non poterimus, quam illo pleni omnem carnis nostrae infirmitatem exuerimus. A satana igitur et peccato dum petimus liberari, novis gratiae Dei incrementis locupletari subinde expetimus; donec ad plenum iis referti, de omni malo triumphemus. *Durum et asperum videtur quibusdam, peti a Deo ne in tentationem nos inducat, quando eius naturae contrarium est nos tentare, teste Iacobo* (1, 13 et 14). *Sed iam ex parte soluta quaestio est, quod omnium tentationum quibus vincimur, concupiscentia nostra proprie causa est, ideoque culpam sustinet. Neque aliud vult Iacobus, quam frustra et iniuste in Deum vitia transscribi, quae nobis imputare cogimur, quia sumus eorum nobis conscii. Caeterum hoc non obstat quominus nos Deus ubi ita visum est satanae mancipet, proiiciat in sensum reprobum foedasque cupiditates, atque ita in tentationes inducat, iusto quidem iudicio, saepe tamen occulto: quia saepe hominibus abscondita est causa, quae tamen apud eum certa est. Unde colligitur non esse impropriam loquutionem, si persuasi sumus non abs-*

que ratione ipsum toties minari, quum percutientur caecitate et obduratione cordis reprobi, haec certa fore vindictae suae documenta.

47. Tres istae precationes, quibus peculiariter nos ac nostra omnia Deo commendamus, evidenter ostendunt quod antea diximus: Christianorum orationes publicas esse debere, ac in publicam ecclesiae aedificationem communionisque fidelium profectum spectare. Non enim sibi quisque privatim dari quidquam postulat; verum omnes in commune, panem nostrum, remissionem peccatorum, ne inducamur in tentationem, ut a maligno liberemur, poscimus. Causa praeterea subiicitur cur tanta sit nobis et petendi audacia, et fiducia obtinendi: quae tametsi in latinis exemplaribus non exstat, magis tamen apposite hic quadrat quam ut omittenda videatur. *Nempe quod eius* est regnum, et potentia, et gloria in saecula saeculorum. Haec solida tranquillaque est fidei nostrae requies. Nam si nostra dignitate nostrae Deo orationes commendandae essent, quis vel mutire coram eo auderet? Nunc, ut miserrimi simus, ut omnium indignissimi, ut omni commendatione vacui, nunquam tamen orandi nos causa deficiet, nunquam fiducia destituet; quando nec patri nostro regnum suum, potentia, gloria eripi potest. Ad finem additur, Amen; quo ardor desiderii exprimitur obtinendi, quae a Deo petita sunt, et spes nostra confirmatur, huiusmodi omnia iam impetrata esse, et certo nobis concessum iri, quando a Deo promissa sunt, qui fallere non potest. *Atque hoc convenit cum illa quam prius retulimus formula: fac Domine propter nomen tuum, non propter nos, aut iustitiam nostram: qua non tantum finem votorum suorum exprimunt sancti, sed fatentur indignos se esse qui impetrent, nisi Deus causam a se ipso petat; ac sibi exorandi esse fiduciam ex sola Dei natura.*

48. Habemus quidquid a Deo petere debemus, ac omnino etiam possumus, descriptum hac formula, et velut orandi regula ab optimo magistro Christo tradita; quem nobis doctorem pater praefecit, et quem unum auscultari voluit (Matth. 17, 5). Nam et aeterna eius sapientia semper fuit, et homo factus, angelus magni consilii hominibus datus est. Atque adeo numeris omnibus absoluta est haec oratio, ut quidquid illi extraneum alienumque additur, quod ad eam referri non possit, impium sit et indignum quod a Deo *probetur*. Hac enim summa praescripsit quid se dignum, quid sibi acceptum, quid necessarium nobis sit, quid denique concedere ipse velit. Quamobrem qui ultra progredi audent, et praeter haec aliquid a Deo postulare, primum quidem sapientiae Dei ex suo addere volunt, quod sine insana blasphemia esse non potest; deinde sub voluntate Dei non se continent, sed ea contempta longius cupiditate evagantur. Postremo nihil unquam assequentur, quum sine fide orent. *Quin* vero omnes eiusmodi orationes citra fidem fiant nihil est dubium; quia hic abest verbum Dei, quo nisi fides semper nititur, stare nullo modo potest. *Qui vero posthabita magistri regula suis votis indulgent*, non modo verbo Dei carent, sed quantum omni conatu valent adversantur. Eleganter ergo non minus, quam vere Tertullianus [1]) legitimam orationem nuncupavit; alias omnes exleges et illicitas esse tacite indicans.

49. Haec ita nolumus accipi, quasi hac precandi formula astringamur, ut nec verbum aut syllabam mutare liceat. Multae enim passim in scripturis leguntur orationes, verbis ab ista longe diversae, eodem tamen spiritu conscriptae, et quarum usus valde utilis nobis est. Multae ab eodem spiritu fidelibus assidue suggeruntur, quae verborum similitudine non ita multum conveniunt. Id duntaxat sic docendo agimus, ne quis omnino aliud quaerat, exspectet aut postulet, quam quod hac oratione summatim comprehensum est, et verbis licet diversissimis, sensu tamen non variet. Quo modo omnes et quae in scripturis habentur, et quae ex piis pectoribus prodeunt orationes, in hanc conferri certum est; nullam sane reperire usquam liceat, quae huius perfectionem aequare, nedum superare possit. Nihil hic omissum est, quod in Dei laudes cogitari, nihil quod homini pro suis commodis in mentem venire debeat. Et adeo quidem exacte, ut omnibus merito spes ablata sit melius aliquid tentandi. In summa, meminerimus hanc divinae sapientiae esse doctrinam: quae quod voluit, docuit; voluit autem quod necesse fuit.

50. Quanquam autem supra iam dictum est, sublatis ad Deum animis semper suspirandum et sine intermissione orandum, quando tamen ea nostra est imbecillitas, quae multis adminiculis sustentari, is noster torpor, qui calcaribus excitari opus habeat, convenit ut sibi quisque nostrum exercitationis causa peculiares horas constituat, quae non sine oratione effluant, et quae totos animi affectus in hoc penitus occupatos habeant: nempe dum mane surgimus, antequam diurnam operam aggredimur; dum ad pastum discumbimus, dum Dei benedictione pasti sumus, dum ad quietem nos recipimus. Haec modo sit non superstitiosa horarum observatio, quibus, ceu pensum Deo solventes, in caeteras horas defuncti nobis videamur; sed imbecillitatis nostrae paedagogia, qua sic exerceatur et subinde stimuletur. Praesertim sollicite curandum est, quoties aliqua rerum angustia aut ipsi premimur, aut premi alios videmus, ut [2]) ad eum statim citatis non pedibus sed animis recurramus; deinde ne quam aut nostram

1) De fuga in persequutione c. 2. 2) *In omnibus veteribus libris deerat:* ut, *quod olim reposuimus ex ed.* 1559.

aut aliorum prosperitatem praeterire sinamus, quin laude ac gratiarum actione manum eius agnoscere nos testemur. Postremo, hoc in omni oratione diligenter observandum est, ne certis circumstantiis Deum alligare velimus, *nec* illi praescribere, quo quid tempore, quo loco, qua ratione facturus sit. Qualiter hac oratione docemur nullam illi legem figere, aut conditionem imponere, sed eius arbitrio permittere, ut quae facturus est, qua sibi ratione, quo tempore, quo loco visum fuerit, faciat. Propterea antequam ullam pro nobis precem concipimus, praefamur ut eius voluntas fiat; ubi iam eius voluntati nostram subiicimus, quo non secus ac iniecto fraeno coercita, Deum in ordinem cogere ne praesumat, sed eum votorum omnium suorum arbitrum ac moderatorem statuat.

51. Si animis in hanc obedientiam compositis, providentiae divinae legibus nos regi patimur, facile discemus in oratione perseverare, ac suspensis desideriis patienter exspectare Dominum; certi, etiamsi minime apparet, nobis tamen semper adesse, suoque tempore declaraturum, quam non habuerit surdas aures precibus, quae in hominum oculis neglectae videbantur. Erit vero isthaec praesentissima consolatio, ne deficiamus, ac desperatione concidamus, si quando ad prima nostra vota Deus non respondeat. Quemadmodum solent, qui dum suo tantum ardore feruntur, sic Deum invocant, ut nisi ad primos impetus adfuerit, ac praesentem opem attulerit, statim iratum sibi infensumque fingant, et omni spe exorandi abiecta, invocare desinant. Quin potius spem nostram bene temperata animi aequitate differendo, in eam perseverantiam insistamus, quae tantopere nobis commendatur in scripturis. *Nam in Psalmis frequenter videre licet, ut David et reliqui fideles, dum precando fere lassi videntur aërem verberasse, quia Deo surdo verba sparserint, non tamen a precando desistunt: quia sua verbo Dei autoritas non asseritur, nisi locatur eius fides supra omnes eventus.* Deinde etiam ne Deum tentemus, et nostra improbitate fatigatum, adversum nos provocemus. Quod multis solenne est, qui non nisi certa conditione cum Deo paciscuntur, et perinde ac si suarum cupiditatum servus esset, stipulationis suae legibus adstringunt. Quibus nisi extemplo pareat, indignantur, fremunt, obloquuntur, murmurant, tumultuantur. Talibus ergo saepe in furore suo iratus concedit, quod aliis in misericordia propitius denegat. Documento sunt filii Israel, quibus satius fuerat non exaudiri a Domino, quam cum carnibus eius indignationem vorare (Num. 11, 18 et 33).

52. Quod si demum nec post longam exspectationem assequatur sensus noster, quid orando profectum sit, nec fructum inde ullum sentiat, fides tamen nostra, quod sensu percipi non poterit, nobis certum faciet, nos obtinuisse quod expediebat; quando toties ac tam certo sibi curae fore molestias nostras Dominus recipit, ex quo semel in suum sinum depositae fuerint. Atque ita efficiet ut in paupertate abundantiam, in afflictione consolationem possideamus. Nam ut deficiant omnia, Deus tamen nunquam nos destituet, qui exspectationem ac patientiam suorum frustrari non potest. Erit ipse unus nobis pro omnibus; quando bona omnia in se complectitur, quae olim nobis revelabit in die iudicii, quo regnum suum plane manifestabit. *Adde quod etiamsi nobis annuat Deus, non tamen semper ad disertam voti formulam respondet; sed in speciem nos suspendens, modo tamen incognito preces nostras non vanas fuisse ostendit. Hoc sibi volunt Ioannis verba* (1 Ioann. 5, 15)*: si novimus quod audit nos quum quid petierimus ab eo, novimus quod habemus petitiones quas petimus ab eo. Diluta videtur haec verborum superfluitas: sed apprime utilis est declaratio, quod scilicet Deus, etiam ubi nobis morem non gerit, precibus tamen nostris facilis est ac propitius, ut spes verbo eius innixa nunquam nos frustretur.* Hac vero patientia sustentari eo usque opus habent fideles, ut non diu constaturi sint nisi in eam recumberent. Non enim levibus experimentis suos probat Dominus, nec molliter exercet; sed in extrema quaeque saepe adigit, et adactos diu in eo luto haerere sinit, antequam gustum suae dulcedinis aliquem illis praebeat. Atque, ut ait Hanna (1 Sam. 2, 6), mortificat, et vivificat; deducit ad inferos, et reducit. Quid hic possent nisi linqui animis, et in desperationem ruere, nisi afflictos, desolatos, et iam semimortuos haec cogitatio erigeret, se a Deo respici, et finem praesentibus malis affore? Utcunque tamen eius spei securitate consistant, orare *interea* non desinunt; quandoquidem, nisi adsit in oratione perseverandi constantia, nihil orando agimus.

CAPUT XXI.[1])

De electione aeterna, qua Deus alios ad salutem, alios ad interitum praedestinavit.

1. Iam vero quod non apud omnes peraeque homines foedus vitae praedicatur, et apud eos quibus praedicatur, non eundem locum *vel aequaliter vel* perpetuo reperit, in ea diversitate mirabilis di-

---

1) *Quae sequuntur Capita XXI—XXIV. referunt editionis praecedentis Cap. XIV., quatenus locum de praedestinatione tractaverat; quae enim eiusdem pars de Dei providentia et gubernatione mundi egerat, eam iam supra Lib. I. Cap. XVI. et XVII. habuisti. Atque hoc Cap. XXI. fere novum, paucioribus ex Cap. XIV. §. 1—5. repetitis.*

vini iudicii altitudo se profert. Nec enim dubium, quin aeternae Dei *electionis* arbitrio haec quoque varietas serviat. Quod si palam est Dei nutu fieri, ut aliis ultro offeratur salus, alii ab eius aditu arceantur, hic magnae et arduae protinus emergunt quaestiones, quae aliter explicari nequeunt, quam si de electione ac praedestinatione constitutum habeant piae mentes quod tenere convenit. *Perplexa, ut multis videtur, quaestio: quia nihil minus consentaneum putant, quam ex communi hominum turba alios ad salutem, alios ad interitum praedestinari. Ut autem perperam se ipsi impediant, ex contextu postea liquebit. Adde quod in ipsa quae terret caligine, non modo utilitas huius doctrinae, sed suavissimus quoque fructus se profert. Nunquam liquido, ut decet, persuasi erimus salutem nostram ex fonte gratuitae misericordiae Dei fluere, donec innotuerit nobis aeterna eius electio: quae hac comparatione gratiam Dei illustrat, quod non omnes promiscue adoptat in spem salutis, sed dat aliis quod aliis negat. Huius principii ignorantia quantum ex gloria Dei imminuat, quantum verae humilitati detrahat, palam est. Atqui quod ita cognitu necessarium est, cognosci posse negat Paulus, nisi Deus, omisso prorsus operum respectu, quos apud se decrevit eligat. In hoc, inquit* (Rom. 11, 5), *tempore reliquiae secundum electionem gratuitam salvae fuerunt. Quod si per gratiam, non iam ex operibus; quandoquidem gratia iam non esset gratia. Si ex operibus, non ex gratia; quandoquidem opus non esset opus. Si ad electionis originem revocandi sumus, ut constet non aliunde quam ex mera Dei liberalitate contingere nobis salutem, qui hoc exstinctum volunt, maligne quantum in se est obscurant, quod magnifice ac plenis buccis celebrandum erat, et ipsam humilitatis radicem evellunt. Clare testatur Paulus, ubi residui populi salus electioni gratuitae adscribitur, tunc demum cognosci, Deum mero beneplacito servare quos vult, non autem mercedem rependere, quae nulla deberi potest. Qui fores occludunt, ne quis ad gustum huius doctrinae accedere audeat, non minorem hominibus, quam Deo faciunt iniuriam; quia neque ad nos, ut par est, humiliandos quidquam aliud sufficiet, nec quam simus obstricti Deo, ex animo sentiemus. Nec vero alibi solidae fiduciae fultura, etiam Christo autore; qui ut nos inter tot discrimina, insidias et lethales conflictus omni metu liberet, invictosque reddat, salvum fore promittit quidquid a patre accepit in custodiam* (Ioann. 10, 25). *Ex quo elicimus, continua trepidatione miseros fore quicunque se peculium Dei esse ignorant; ac proinde eos pessime et sibi et cunctis fidelibus consulere, qui ad tres quas notavimus utilitates caecutiendo, salutis nostrae fundamentum e medio sublatum cuperent. Quid quod nobis inde emergit ecclesia, quae alioqui, ut recte docet Bernardus,*[1] *non posset inveniri, nec inter creaturas agnosci, quia miro utroque modo latet intra gremium beatae praedestinationis, et intra massam miserae damnationis.* Sed antequam rem ipsam ingredior, cum duplici hominum genere mihi bifariam praefandum est. Disputationem de praedestinatione, quum per se sit aliquantum impedita, valde perplexam atque adeo periculosam reddit hominum curiositas: quae nullis repagulis cohiberi potest, quin et in vetitas ambages evagetur, et in sublime se proripiat, nihil, si liceat, arcani, quod non scrutetur atque evolvat, Deo relictura. In hanc audaciam et improbitatem quum multos videamus passim ruere, et in iis quosdam alioqui non malos, opportune admonendi sunt, quis sit in hac parte officii sui modus. Primum ergo meminerint, in praedestinationem dum inquirunt, se in divinae sapientiae adyta penetrare, quo si quis secure ac confidenter prorumpat, nec quo suam curiositatem satiet assequetur, et labyrinthum ingredietur cuius nullum reperiet exitum. Neque enim aequum est, ut quae in se ipso abscondita esse voluit Dominus, impune homo excutiat, et sapientiae sublimitatem (quam adorari et non apprehendi voluit, ut per ipsam quoque admirabilis nobis foret) ab ipsa aeternitate evolvat. Quae nobis *patefacienda* censuit voluntatis suae arcana, ea verbo suo *prodidit*. Censuit autem, quatenus nostra interesse nobisque conducere providebat.

2. Pervenimus in viam fidei, inquit Augustinus,[1] eam constanter teneamus. Ipsa perducit ad cubiculum regis, in quo sunt omnes thesauri scientiae et sapientiae absconditi. Non enim ipse Dominus Christus suis magnis et selectissimis discipulis invidebat, quum diceret (Ioann. 16, 12): multa habeo vobis dicenda; sed non potestis portare nunc. Ambulandum est, proficiendum est, crescendum est: ut sint corda nostra capacia earum rerum, quas capere modo non possumus. Quod si nos ultimus dies proficientes invenerit, ibi discemus quod hic non potuimus. Haec cogitatio si apud nos valeat, verbum Domini unicam esse viam, quae ad investigandum quidquid de eo teneri fas est nos deducat, unicum esse lumen, quod ad perspiciendum quidquid de ipso conspici oportet nobis praeluceat, facile nos ab omni temeritate retinebit ac cohibebit. Scimus enim, ubi primum verbi fines excesserimus, nobis extra viam et in tenebris esse cursum, in quo errare, labi, impingere identidem necesse sit. Sit igitur primum nobis hoc prae oculis, aliam praedestinationis notitiam appetere, quam quae verbo Dei explicatur, non minoris esse insaniae, quam si quis vel per invium incedere, vel in tenebris cernere velit. Neque vero nos pudeat aliquid in ea re nescire, ubi est aliqua docta ignorantia. Quin potius libenter

1) Serm. in Cant. 78.

1) Homil. in Ioann. 53, 7.

ab eius scientiae inquisitione abstineamus, cuius est cum stulta, tum periculosa, atque adeo exitialis affectatio. Quod si nos sollicitat lascivia, semper illud, quo retundatur, opponere *expediet*, *sicut nimium mellis non bonum est, ita investigationem gloriae non cedere curiosis in gloriam* (Prov. 25, 27). Est enim cur ab ea audacia absterreamur, quae nihil quam in ruinam praecipitare nos potest.

3. Sunt alii qui, dum huic malo mederi volunt, tantum non sepeliri iubent omnem praedestinationis mentionem. Sane a qualibet eius quaestione, non secus atque a scopulo, refugere docent. Quorum tametsi iure in eo laudanda est moderatio, quod tanta sobrietate delibanda censent mysteria, quia tamen nimis infra modum descendunt, parum proficiunt apud humanum ingenium, quod se coerceri non temere patitur. Ergo, ut hac quoque in parte legitimum finem teneamus, redeundum erit ad verbum Domini, in quo habemus certam intelligentiae regulam. Est enim scriptura schola spiritus sancti, in qua ut nihil praetermissum est scitu et necessarium et utile, sic nihil docetur nisi quod scire conducat. Quidquid igitur de praedestinatione in scriptura proditur, cavendum est ne ab eo fideles arceamus: ne videamur aut illos maligne fraudare Dei sui beneficio, aut spiritum arguere ac suggillare, qui ea vulgarit quae utile sit ullo modo supprimi. Permittamus, inquam, christiano homini cunctis, qui ad eum diriguntur, Dei sermonibus mentem auresque reserare; modo cum hac temperantia, ut quum primum Dominus sacrum os clauserit, ille quoque viam sibi ad inquirendum praecludat. Hic optimus sobrietatis terminus erit, si non modo in discendo praeeuntem semper sequamur Deum, sed ipso finem docendi faciente, sapere velle desinamus. Neque tanti est quod timent periculum, ut a Dei oraculis avertere animos ideo debeamus. *Celebre est Solomonis dictum*, *gloriam esse Dei celare verbum* (Prov. 25, 2). *Sed quum de re qualibet hoc promiscue non intelligi et pietas et sensus communis dictet, quaerenda nobis distinctio est, ne modestiae et sobrietatis praetextu bruta inscitia nobis placeat. Ea vero paucis a Mose verbis dilucide exprimitur* (Deut. 29, 29). *Arcana, inquit, sua sunt Deo nostro; nobis autem et filiis nostris haec manifestavit. Videmus enim ut studium doctrinae legis populo commendet tantum a coelesti decreto, quia Deo placuit eam promulgare; populum vero eundem contineat in iis cancellis, hac sola ratione, quia fas non est mortalibus se in arcana Dei ingerere.*

4. Arripiunt subito, fateor, profani homines in praedestinationis materia, quod vel carpant, vel cavillentur, vel allatrent, vel subsannent. At si nos absterret eorum procacitas, celanda erunt praecipua quaeque fidei dogmata, quorum fere nullum a blasphemia inviolatum aut ipsi aut eorum similes relinquunt. Refractarium ingenium non minus insolenter se efferet, quum audierit tres in Dei essentia subesse personas, quam si audiat Deum praevidisse, quid de homine futurum esset, quum crearet. Nec abstinebunt a cachinnis quum intellexerint paulum supra quinque annorum millia effluxisse a creatione mundi. Quaerent enim cur tamdiu otiosa fuerit ac sopita Dei virtus. Nihil denique proferetur, quod non ludibriis suis impetant. Quo haec sacrilegia compescamus, an de filii et spiritus divinitate tacendum? an silendo transmittenda mundi creatio? Imo vero potentior est in hac parte et ubique Dei veritas, quam ut impiorum maledicentiam reformidet. Quemadmodum et Augustinus in opusculo de bono perseverantiae [1]) valide contendit. Videmus enim pseudoapostolos non potuisse efficere, veram Pauli doctrinam infamando ac criminando, ut eum ipsius puderet. Quod autem piis quoque mentibus periculosam esse dicunt totam hanc disputationem, quia sit exhortationibus adversa, quia fidem quatefaciat, quia cor ipsum conturbet atque exanimet, inane est. Has ob causas redargui se solitum non dissimulat Augustinus, [2]) quod praedestinationem nimium libere praedicaret. Sed, quod illi promptum erat, abunde refellit. Nos autem, quia multae et variae huc ingeruntur absurditates, unamquamque suo loco diluendam servare maluimus. Tantum illud in universum obtinere apud eos cupio, ut quae in occulto recondita Dominus reliquit, ne scrutemur; quae in apertum protulit, ne negligamus: ne aut una ex parte nimiae curiositatis, aut ex altera ingratitudinis damnemur. Nam et illud scite ab Augustino [3]) dictum est, nos tuto scripturam sequi posse, quae velut materno incessu submissius graditur, ne infirmitatem nostram deserat. *Qui vero tam cauti sunt vel timidi ut praedestinationem obrutam cupiant, ne debiles animas conturbet, quonam obsecro colore tegent suam arrogantiam, quum oblique Deum insimulent stultae incogitantiae, quasi periculum, cui prudenter occurrere sibi videntur, non praeviderit? Quisquis igitur praedestinationis doctrinam invidia gravat, aperte maledicit Deo ac si inconsiderate ei elapsum foret, quod est ecclesiae noxium.*

5. *Praedestinationem, qua Deus alios in spem vitae adoptat, alios adiudicat aeternae morti, nemo, qui velit pius censeri, simpliciter negare audet; sed eam multis cavillis involvunt, praesertim vero qui praescientiam faciunt eius causam. Ac nos quidem utramque in Deo statuimus; sed praepostere dicimus alteram alteri subiici.* Praescientiam quum tribuimus Deo, significamus omnia semper fuisse ac perpetuo manere sub eius oculis; ut eius notitiae nihil

---

1) Cap. 15. usque ad 20. 2) De bono perseverantiae, cap. 14. 3) Libr. 5. de Genes. ad liter. c. 3.

futurum aut praeteritum, sed omnia sint praesentia, et sic quidem praesentia, ut non ex ideis tantum imaginetur (qualiter nobis obversantur ea quorum memoriam mens nostra retinet), sed tanquam ante se posita vere intueatur ac cernat. Atque haec praescientia ad universum mundi ambitum et ad omnes creaturas extenditur. Praedestinationem vocamus aeternum Dei decretum, quo apud se constitutum habuit, quid de unoquoque homine fieri vellet. Non enim pari conditione creantur omnes; sed aliis vita aeterna, aliis damnatio aeterna praeordinatur. Itaque, prout in alterutrum finem quisque conditus est, ita vel ad vitam vel ad mortem praedestinatum dicimus. *Hanc vero Deus non modo in singulis personis testatus est, sed specimen eius in tota Abrahae sobole edidit, unde palam fieret, in eius arbitrio esse qualis cuiusque gentis futura sit conditio. Quum divideret altissimus gentes, et separaret filios Adam, pars eius fuit populus Israel, funiculus haereditatis eius* (Deut. 32, 8). *Ante omnium oculos est segregatio: in Abrahae persona, quasi in arido trunco populus unus aliis reiectis peculiariter eligitur; causa vero non apparet, nisi quod Moses, ut posteris ansam gloriandi praecidat, gratuito tantum Dei amore excellere eos docet. Liberationis enim hanc assignat causam, quod Deus patres dilexerit, et elegerit semen eorum post eos. Expressius alio capite* (ibid. 4, 37)*: non quia reliquas gentes superastis numero, complacuit ei in vobis ut vos eligeret, sed quia dilexit vos. Saepius eadem apud ipsum admonitio repetitur: en Domini Dei tui coelum est, terra, et quaecunque in ea sunt; et tantummodo complacuit sibi in patribus tuis, et amavit eos, elegitque vos semen eorum* (ibid. 7, 8). *Item illis alibi* (ibid. 10, 14) *sanctificatio praecipitur, quod electi sint in populum peculiarem. Et alibi* (ibid. 23, 5) *iterum dilectio asseritur esse protectionis causa. Quod etiam fideles una voce praedicant: elegit nobis haereditatem nostram, gloriam Iacob quem dilexit* (Psal. 47, 5). *Dotes enim quibus ornati a Deo erant, omnes in gratuitum amorem transscribunt: non modo quia sciebant nullis eas meritis se adeptos, sed ne sanctum quidem patriarcham ea fuisse virtute praeditum, ut sibi et posteris tantam honoris praerogativam acquireret. Et, quo validius conterat omnem superbiam, exprobrat nihil tale fuisse promeritos, quum populus sit contumax ac durae cervicis* (Deut. 9, 6). *Saepe etiam odiose et probri loco hanc electionem prophetae Iudaeis obiiciunt, quoniam ab ea turpiter desciverant. Quidquid sit, nunc in medium prodeant, qui Dei electionem volunt adstringere vel dignitati hominum, vel operum meritis. Quum videant gentem unam aliis omnibus praeferri, audiant nullo respectu adductum fuisse Deum, ut in paucos et ignobiles, deinde etiam pravos et immorigeros esset propensior: cum eone litigabunt, quia tale misericordiae documentum proferre voluit? Atqui neque obstreperis suis vocibus opus eius impedient, nec conviciorum lapides in coelum iactando, iustitiam eius ferient aut laedent; quin potius in eorum capita recident. Ad hoc etiam principium gratuiti foederis revocantur Israelitae, ubi vel gratiae Deo agendae sunt, vel spes in futurum tempus erigenda. Ipse fecit nos, et non ipsi nos, inquit propheta, populus eius, et oves pascuorum eius* (Psal. 100, 3). *Non est supervacua negatio, quae ad nos excludendos adiicitur, ut sciant bonorum omnium, quibus excellunt, Deum non modo esse autorem, sed a se ipso causam sumpsisse, quia nihil in ipsis erat tanto honore dignum. Mero etiam Dei beneplacito contentos esse iubet, his verbis: semen Abrahae, servi eius; filii Iacob, electi eius* (ibid. 105, 6). *Et postquam continua Dei beneficia recensuit tanquam electionis fructus, tandem concludit, ita liberaliter egisse, quia recordatus est foederis sui. Cui doctrinae respondet totius ecclesiae canticum* (ibid. 44, 4)*: dextra tua et lumen vultus tui patribus nostris dedit terram, quia complacitum tibi est in illis. Notandum vero est, ubi fit terrae mentio, symbolum esse visibile arcanae segregationis, in qua continetur adoptio. Ad eandem gratitudinem populum hortatur alibi David: beata gens cuius Iehova est Deus, populus quem elegit in haereditatem sibi* (Psal. 33, 12). *Ad bonam spem vero animat Samuel: non deseret vos Deus propter magnum nomen suum; quando placuit ei vos sibi creare in populum* (1 Sam. 12, 22). *Quo modo et se ipsum David, dum impetitur eius fides, ad pugnam armat: beatus quem elegisti, habitabit in atriis tuis* (Psal. 65, 5). *Quia autem electio, in Deo abscondita, tam liberatione prima quam secunda aliisque intermediis beneficiis sancita fuit, illuc transfertur verbum eligendi apud Iesaiam* (14, 1)*: miserebitur Deus Iacob, et eliget adhuc de Israel; quia futurum tempus designans, collectionem residui populi, quem visus fuerat abdicasse, signum fore dicit stabilis firmaeque electionis, quae simul excidisse visa fuerat. Quum etiam alibi* (Ies. 41, 9) *dicitur: elegi te, et non abieci te; continuum insignis liberalitatis paternae benevolentiae cursum commendat. Apertius apud Zachariam* (2, 12) *angelus: eliget adhuc Deus Ierusalem. Quasi eam durius castigando reprobasset, vel exsilium fuisset electionis interruptio; quae tamen inviolabilis manet, licet non semper appareant signa.*

6. *Addendus est secundus gradus restrictior, vel in quo conspicua fuit Dei gratia magis specialis: quando ex eodem genere Abrahae alios repudiavit Deus, alios in ecclesia fovendo se inter filios retinere ostendit. Ismael parem initio gradum cum fratre Isaac adeptus erat, quia spirituale foedus in eo non minus obsignatum fuerat symbolo circumcisionis. Exciditur ille; deinde Esau; postremo innumera multitudo et totus fere Israel. In Isaac vocatum fuit semen; eadem vocatio in Iacob duravit. Simile exemplum edidit Deus Saulem reprobando; quod etiam in Psalmo* (78, 69)

magnifice praedicatur: repulit tribum Ioseph, et tribum Ephraim non elegit; sed elegit tribum Iuda. Quod aliquoties sacra historia repetit, quo melius in ista mutatione admirabile gratiae Dei arcanum pateat. Vitio suo et culpa, fateor, exciderunt ab adoptione Ismael, Esau, et similes; quia apposita erat conditio, ut fideliter colerent Dei foedus quod perfide violarunt. Fuit tamen hoc singulare Dei beneficium, quod eos reliquis gentibus praeferre dignatus fuerat. Sicut dicitur in Psalmo (147, 20): *non ita fecit aliis nationibus, nec iudicia sua manifestavit eis. Caeterum hic duos gradus notandos esse non temere dixi; quia iam in totius gentis electione ostendit Deus, se in mera sua liberalitate nullis legibus astrictum sed liberum esse, ut minime ab eo exigenda sit aequalis gratiae partitio, cuius inaequalitas ipsam vere esse gratuitam demonstrat. Ideo Malachias* (1, 2) *Israelis ingratitudinem amplificat, quod non tantum ex toto genere humano electi, sed etiam ex sacra domo in peculium segregati, perfide et impie Deum tam beneficum patrem spernant. Nonne frater erat Esau Iacob? inquit; atqui Iacob dilexi, Esau autem odio habui. Sumit enim Deus pro confesso, quum uterque esset progenitus ex sancto patre, et foederis successor, denique ramus ex sacra radice, iam filios Iacob non fuisse vulgariter obstrictos, qui in illam dignitatem asciti fuerant; sed quum reiecto Esau primogenito, pater eorum, qui natura erat inferior, haeres factus esset, bis ingratos coarguit, ac conqueritur duplici illo vinculo non fuisse retentos.*

7. *Quanquam satis iam liquet Deum occulto consilio libere quos vult eligere, aliis reiectis, nondum tamen nisi dimidia ex parte exposita est gratuita eius electio, donec ad singulas personas ventum fuerit, quibus Deus non modo salutem offert, sed ita assignat, ut suspensa vel dubia non sit effectus certitudo. Hi in semine illo unico censentur cuius meminit Paulus* (Rom. 9, 8; Gal. 3, 16. 19. 20). *Nam etsi adoptio in manu Abrahae fuit deposita, quia tamen multi ex posteris quasi putrida membra resecti sunt, ut efficax et vere stabilis sit electio, necesse est ascendere ad caput in quo electos suos coelestis pater inter se colligavit, et sibi insolubili nexu devinxit. Ita in adoptione generis Abrahae enituit quidem liberalis Dei favor, quem aliis negavit. In Christi tamen membris longe praestantior eminet vis gratiae; quia capiti suo insiti nunquam a salute excidunt. Scite itaque Paulus ex Malachiae loco, quem nuper citavi, ratiocinatur, ubi Deus, interposito vitae aeternae pacto, populum quempiam ad se invitat, specialem electionis modum in parte subesse, ut non omnes promiscua gratia efficaciter eligat. Quod dicitur, Iacob dilexi, pertinet ad totam sobolem patriarchae, quam propheta illic opponit posteris Esau. Hoc tamen non obstat quominus in persona unius hominis specimen electionis propositum nobis fuerit, quae effluere non potest quin ad metam suam perveniat. Hos Paulus* (Rom. 11, 5) *vocari reliquias, non frustra observat; quia experientia ostendit ex magna multitudine plerosque dilabi et evanescere, ut saepius maneat exigua tantum portio. Quod autem generalis electio populi non semper firma et rata sit, in promptu se offert ratio: quia cum quibus paciscitur Deus non protinus eos donat spiritu regenerationis, cuius virtute usque in finem in foedere perseverent; sed externa mutatio absque interiori gratiae efficacia, quae ad eos retinendos valida esset, medium quiddam est inter abiectionem humani generis, et electionem exigui piorum numeri. Haereditas Dei vocatus est totus populus Israel, ex quo tamen multi fuerunt extranei; sed quia non de nihilo pepigerat Deus, se patrem et redemptorem illius fore, gratuitum suum favorem potius respicit quam perfidam multorum defectionem, per quos etiam non abolita fuit illius veritas. Quia ubi sibi residuum aliquid servavit, vocationem eius apparuit esse absque poenitentia. Nam quod sibi ecclesiam subinde ex filiis Abrahae potius quam ex profanis gentibus collegit, rationem habuit foederis sui, quod ab ipsa multitudine violatum ad paucos restrinxit, ne prorsus intercideret. Denique communis illa adoptio seminis Abrahae visibilis quaedam imago fuit maioris beneficii, quo Deus aliquos ex multis dignatus est. Haec ratio est cur tam sedulo discernat Paulus filios Abrahae secundum carnem a spiritualibus, qui exemplo Isaac vocati sunt; non quod simpliciter esse Abrahae filium res fuerit inanis et infructuosa (quod non sine foederis contumelia diceretur) sed quia immutabile Dei consilium, quo sibi praedestinavit quos voluit, efficax demum per se his solis posterioribus in salutem fuit. Donec autem productis scripturae locis quid sentiendum sit liqueat, ne in utramvis partem sibi praeiudicium afferant lectores moneo.* Quod ergo scriptura clare ostendit dicimus, aeterno et immutabili consilio Deum semel constituisse, quos olim semel assumere vellet in salutem, quos rursum exitio devovere. [1]) Hoc consilium quoad electos in gratuita eius misericordia fundatum esse asserimus, nullo humanae dignitatis respectu; quos vero damnationi addicit, his iusto quidem et irreprehensibili, sed incomprehensibili ipsius iudicio, vitae aditum praecludi. Iam vero in electis vocationem statuimus, electionis testimonium. Iustificationem deinde, alterum eius manifestandae symbolum, donec ad gloriam in qua eius complementum exstat pervenitur. Quemadmodum autem vocatione et iustificatione electos suos Dominus signat, ita reprobos vel a notitia sui nominis vel a spiritus sui sanctificatione excludendo, quale maneat eos iudicium istis veluti notis aperit. Multa hic praeteribo figmenta, quae ad evertendam praedestinationem commenti sunt stulti homines. Non enim refutatione indigent, quae simulac proferuntur

1) *Sequentia iam paululum mutata.*

suam ipsa falsitatem abunde redarguunt. In iis tantum immorabor vel de quibus inter doctos disceptatur, vel quae difficultatem simplicibus adferre possint, vel quae speciose ad suggillandam Dei iustitiam praetendit impietas.

CAPUT XXII. 1)

Confirmatio huius doctrinae ex scripturae testimoniis.

1. Haec omnia quae posuimus controversia apud multos non carent, maxime gratuita fidelium electio: *quae tamen labefactari non potest.* Vulgo enim existimant Deum, prout cuiusque merita fore praevidet, ita inter homines discernere. Quos ergo sua gratia fore non indignos praecognoscit, eos in filiorum locum cooptare; quorum ingenia ad malitiam et impietatem propensura dispicit, eos mortis damnationi devovere. *Sic interposito praescientiae velo electionem non modo obscurant, sed originem aliunde habere fingunt.* Neque haec vulgo recepta opinio solius vulgi est; habuit enim saeculis omnibus magnos autores. Quod ingenue fateor, ne quis causae nostrae magnopere obfuturum confidat, si eorum nomina contra opponantur. Certior est enim hic Dei veritas quam ut concutiatur, clarior quam ut obruatur hominum autoritate. *Alii vero, neque in scriptura exercitati, neque ullo suffragio digni, maiori improbitate sanam doctrinam lacerant quam ut tolerabilis sit eorum protervia. Quia Deus eligens suo arbitrio quosdam, alios praeterit, litem ei intendunt. Verum si res ipsa nota est, quid proficient contra Deum iurgando? Nihil docemus quod usu compertum non sit, Deo quibus vult gratiam suam erogare liberum semper fuisse. Non quaeram unde aliis posteritas Abrahae praecelluerit, nisi ex illa dignatione cuius extra Deum causa non invenitur. Respondeant cur homines sint magis quam boves aut asini. Quum in manu Dei esset canes ipsos fingere, ad imaginem suam formavit. Concedentne brutis animalibus de sua sorte cum Deo expostulare, quasi iniustum sit discrimen? Certe praerogativa, quam nullis meritis adepti sunt, eos potiri nihilo aequius est quam Deum sua beneficia pro iudicii sui mensura varie distribuere. Si ad personas transsiliant, ubi magis odiosa illis est inaequalitas, saltem ad Christi exemplum debebunt expavescere, ne de sublimi hoc mysterio tam secure garriant. Concipitur ex semine Davidis mortalis homo; quibus virtutibus promeritum fuisse dicent ut in ipso utero fieret caput angelorum, unigenitus Dei filius, imago et gloria patris, lux, iustitia et salus mundi? Hoc prudenter animadvertit Augustinus,* 1) *in ipso ecclesiae capite lucidissimum esse gratuitae electionis speculum, ne in membris nos conturbet; nec iuste vivendo factum esse filium Dei, sed gratis tanto honore fuisse donatum, ut alios postea faceret donorum suorum consortes. Hic si quis quaerat cur non alii quod ille, vel cur ab illo nos omnes tam longo intervallo distemus, cur nos omnes corrupti, ille puritas: non modo vesaniam suam, sed impudentiam suam quoque simul prodet. Quod si pergunt velle Deo liberum ius eligendi ac reprobandi eripere, simul etiam quod datum est Christo auferant. Iam quid de unoquoque pronuntiet scriptura, operae pretium est attendere.* Paulus quum docet (Eph. 1, 4) nos in Christo electos fuisse ante mundi creationem, omnem certae dignitatis nostrae respectum tollit. Perinde enim est ac si diceret, quoniam in universo Adae semine nihil electione sua dignum reperiebat coelestis pater, in Christum suum oculos convertisse, ut tanquam ex eius corpore membra eligeret quos in vitae consortium sumpturus erat. Valeat igitur apud fideles haec ratio, ideo nos in Christo fuisse in coelestem haereditatem adoptatos, quia in nobis ipsis non eramus tantae excellentiae capaces. Quod et alibi quoque notat, quum hortatur ad gratiarum actionem Colossenses (1, 12), ex eo quod divinitus redditi fuerint idonei ad participandam sortem sanctorum. Si gratiam istam Dei, ut idonei ad gloriam futurae vitae obtinendam reddamur, praecedit electio, quid iam reperiet in nobis Deus ipse quo ad nos eligendos moveatur? Apertius etiamnum altera eius sententia quod volo exprimetur. Elegit nos, inquit (Eph. 1, 4), antequam iacerentur mundi fundamenta, secundum beneplacitum voluntatis suae, ut essemus sancti et immaculati, et irreprehensibiles in conspectu ipsius. Ubi Dei beneplacitum quibuslibet nostris meritis opponit.

2. *Quo solidior sit probatio, singulas eius loci partes notare operae pretium est, quae simul connexa nihil dubitationis relinquunt. Electos nominans, minime dubium est quin fideles compellet, sicuti etiam mox asserit. Quare nimis foedo commento depravant nomen illud, qui ad aetatem detorquent qua publicatum fuit evangelium. Electos fuisse dicens ante creatum mundum, omnem dignitatis respectum tollit. Quae enim discriminis ratio inter eos qui nondum erant, et qui deinde in Adam pares futuri erant? Iam si electi in Christo, sequitur non modo unumquemque extra se, sed etiam alios ab aliis segregatos; quando videmus non omnes esse Christi membra. Quod additur, fuisse electos, ut essent sancti, errorem aperte refutat qui*

1) *Olim Cap. XIV. §. 6—12, sed hic varie mutatae.*

1) De corr. et gratia ad Valent. c. 15. Item, de bono perseverantiae, c. ult. Et de verbis Apost. Serm. 8.

electionem ex praescientia deducit; quando reclamat Paulus, quidquid virtutis in hominibus apparet, electionis esse effectum. Iam si causa superior quaeritur, respondet Paulus, Deum ita praedestinasse, et quidem pro voluntatis suae beneplacito. Quibus verbis evertit quaecunque in se ipsis imaginantur homines electionis suae media. Nam et quaecunque ad spiritualem vitam beneficia confert Deus, ex hoc uno fonte manare docet, quia elegit quos voluit Deus, et antequam nati essent, gratiam qua dignari eos volebat, seorsum illis repositam habuit.

3. Ubicunque *vero* regnat hoc Dei placitum, nulla in considerationem veniunt opera. Antithesin quidem hic non prosequitur, sed subaudienda est, qualis alibi explicatur ab ipsomet. Vocavit nos, inquit (2 Tim. 1, 9), vocatione sancta, non secundum opera nostra, sed secundum propositum suum, et gratiam quae data est nobis a Christo ante tempora saecularia. *Et iam ostendimus in eo* quod sequitur, ut essemus sancti et immaculati, scrupulum omnem adimi. Dic enim, quoniam futuros praevidit sanctos, ideo elegit; et ordinem Pauli invertes. Sic ergo colligere tuto potes: si elegit nos ut sancti essemus, non elegit quia futuros tales praevidebat. Pugnant enim inter se haec duo: habere pios ab electione ut sancti sint, et ad eam ratione operum pervenire. Neque valet hic cavillum quo subinde confugiunt, nullis praecedentibus meritis Dominum rependere electionis gratiam, futuris tamen concedere. Quum enim dicitur, electos fuisse fideles ut sancti essent, simul innuitur, quae in ipsis futura erat sanctitas, ab electione habuisse exordium. Et quomodo quadrabit istud verbum, quae ab electione derivantur, electioni causam dedisse? Id ipsum quod dixerat videtur magis postea confirmare, ubi ait, secundum propositum voluntatis suae, quod proposuerat in semetipso (Eph. 1, 5); siquidem Deum in semetipso proposuisse, perinde valet ac si diceretur, nihil extra se considerasse, cuius rationem in decernendo haberet. Itaque protinus subiicit, huc pertinere totam electionis nostrae summam, ut simus in laudem divinae gratiae. Certe Dei gratia non sola praedicari in electione nostra meretur, nisi haec gratuita sit. Porro haec gratuita non erit, si in suis eligendis Deus *ipse* qualia sint futura cuiusque opera reputat. Proinde quod suis discipulis dicebat Christus, in universum valere inter omnes fideles comperitur: non vos me elegistis; sed ego elegi vos (Ioann. 15, 16). Ubi non praeterita tantum merita excludit, sed nihil habuisse in se ipsis significat cur eligerentur, nisi sua misericordia antevertisset. Quo modo et illud Pauli (Rom. 11, 35) intelligendum: quis prior dedit illi, et retributionem accipiet? Siquidem ostendere vult sic Dei bonitatem homines praevenire, ut nihil apud ipsos nec praeteritum, nec futurum reperiat, quo ipsis concilietur.

4. Iam ad Romanos (Rom. 9, 6. 11), ubi argumentum hoc et repetit altius et fusius prosequitur, *negat omnes esse Israelitas qui progeniti sunt ab Israele: quia etsi iure haereditario omnes essent benedicti, successio tamen non ad omnes peraeque transibat. Origo huius disputationis erat ex superbia fallacique gloriatione iudaici populi. Nam quum sibi ecclesiae nomen assererent, volebant a suo arbitrio pendere fidem evangelii. Sicuti hodie libenter papistae fictitio hoc colore se in Dei locum substituerent. Paulus, quamvis concedat sanctam esse Abrahae progeniem ratione foederis, contendit tamen extraneos esse in ea plerosque; neque id modo quia degenerent, ut fiant ex legitimis adulterini; sed quia in summo fastigio emineat ac regnet specialis Dei electio, quae sola ratam illius adoptionem facit. Si alios sua pietas stabiliret in spe salutis, alios abdicaret sola sua defectio: stulte profecto et absurde Paulus ad arcanam usque electionem lectores eveheret. Iam si Dei voluntas, cuius causa extra ipsum neque apparet neque quaerenda est, alios ab aliis discernit, ut non omnes filii Israel sint veri Israelitae, frustra cuiusque conditio in ipso* [1]) *initium habere fingitur. Longius deinde rem prosequitur* sub exemplo Iacob et Esau. *Nam quum ambo essent filii Abrahae, pariter inclusi in utero matris, primogeniturae honorem transferri ad Iacob, portento similis fuit mutatio, qua tamen Paulus contendit testatam fuisse electionem unius, et alterius reprobationem. Quaeritur origo et causa, quam praescientiae doctores in hominum virtutibus et vitiis expositam esse volunt. Hoc enim illis facile compendium est, Deum monstrasse in persona Iacob, se gratia sua dignos eligere; in persona Esau, se repudiare quos praevidet indignos: siquidem* [2]) *audacter illi. Paulus autem quid?* quum nondum nati essent, nec quidpiam boni aut mali fecissent, ut secundum electionem propositum Dei maneret, non ex operibus, sed ex vocante, dictum est: maior serviet minori; sicut scriptum est: Iacob dilexi, Esau autem odio habui. *Si quid valeret praescientia in hoc fratrum discrimine, importuna certe fieret temporis mentio. Demus Iacob fuisse electum, quia futuris virtutibus parta ei fuit dignitas: quorsum diceret Paulus nondum fuisse natum? Iam hoc inconsiderate additum foret, nihil dum boni fecisse: quia in promptu erit exceptio, nihil Deum latere, atque ita pietatem Iacob coram ipso fuisse praesentem. Si opera conciliant gratiam, suum illis pretium merito iam tunc constare debuit ante natum Iacob, perinde ac si adolevisset. Atqui in expediendo nodo pergit apostolus, docetque adoptionem Iacob non ex operibus profectam esse, sed ex vocatione Dei. In*

---

1) *Recc.* se ipso. 2) *Ita libri antiqui et authentici. Vide tamen an non legendum sit:* sic quidem; *ut habent ex Colladoni emendatione* (1576) *omnes posteriores exc.* 1607. 1617.

operibus futurum vel praeteritum tempus non interponit; deinde praecise ea opponit Dei vocationi, uno posito alterum diserte evertere volens. Ac si diceret: considerandum esse quid Deo placuerit, non quid attulerint ex se ipsis homines. Postremo certum est electionis et propositi vocibus, quascunque comminisci homines solent causas extra arcanum Dei consilium, ab hac causa removeri.

5. Quidnam ad haec obscuranda praetexent, qui operibus vel praeteritis vel futuris locum aliquem in electione assignant? Hoc enim est prorsus eludere quod contendit apostolus, non ex aliqua operum ratione, sed ex mera Dei vocatione pendere fratrum discrimen, quia inter nondum natos constitutum fuerit. Neque vero eum latuisset istorum argutia, si quid solidi habuisset: sed quia optime noverat in homine Deum praevidere nihil boni posse, nisi quod electionis suae beneficio iam prius largiri statuerit, non confugit ad praeposterum illum ordinem, ut opera bona causae suae praeferat. Habemus ex verbis apostoli, solius divinae electionis arbitrio fundatam esse fidelium salutem, neque illum favorem operibus conciliari, sed ex gratuita vocatione provenire. Habemus et eius rei propositam quasi ὑποτύπωσιν. Fratres sunt Esau et Iacob, iisdem geniti parentibus, eodem adhuc utero conclusi, nondum editi in lucem. In illis omnia paria, diversum tamen de illis Dei iudicium. Alterum enim assumit, alterum reiicit. Sola erat primogenitura, cuius iure alter alterum praecederet. Atqui, illa quoque praeterita, iuniori defertur quod negatur maiori. Imo in aliis quoque destinato consilio primogenituram videtur semper contempsisse Deus, ut omnem gloriandi materiam carni praecideret. Repudiato Ismaele animum ad Isaac adiicit. Postposito Manasse, Ephraim magis honorat.

6. Quod si quispiam interpellet, ab istis inferioribus et minutis beneficiis non statuendum esse de summa futurae vitae, ut qui in primogeniturae honorem evectus fuerit, ideo reputetur in coeli haereditatem cooptatus (sunt enim plurimi qui ne Paulo quidem parcant, quasi ad alienum sensum scripturam detorserit in his testimoniis citandis), respondeo *sicut antehac*, nec incogitantia lapsum fuisse apostolum, nec scripturae testimoniis sponte fuisse abusum. Sed videbat (quod ipsi considerare non sustinent) voluisse Deum spiritualem Iacob electionem, quae apud inaccessum eius tribunal alioqui latebat, terreno symbolo declarare. Nisi enim concessam illi primogenituram ad futurum saeculum referimus, inanis fuerit et ridicula benedictionis species, ex qua nihil ei accesserit praeter *multiplices aerumnas, incommoda, triste exsilium, multasque tristitiae et curarum acerbitates.* Quum ergo *Paulus* citra dubitationem, Deum externa benedictione testificatum cerneret, quam in regno suo *spiritualem et minime caducam* servo suo paraverat, non dubitavit, ad hanc comprobandam, ex illa petere argumentum. *Tenendum etiam illud memoria, terrae Chanaan annexum fuisse coelestis domicilii pignus; ut dubitari minime debeat Iacob cum angelis insitum fuisse in Christi corpus, ut eiusdem vitae socius esset.* Eligitur ergo Iacob, Esau repudiato, et Dei praedestinatione discernitur, a quo nullis meritis differebat. Causam si quaeres, hanc reddit apostolus (Rom. 9, 15), quia Mosi dictum sit: miserebor cuius miserebor, et miseratione dignabor quemcunque miseratione dignabor. Et quid hoc, quaeso, sibi vult? Nempe clarissime Dominus pronuntiat, nullam hominibus benefaciendi rationem in ipsis se habere; sed a sola sua misericordia sumere, ideoque suum esse opus suorum salutem. Quum tuam in se uno salutem Deus statuat, cur ad te ipsum descendes? Quum unam tibi suam misericordiam assignet, cur ad propria merita decurres? Quum tuam cogitationem in sua miseratione contineat, cur ad operum tuorum intuitum partem reflectes? *Itaque ad minorem illum populum venire necesse est, quem Paulus alibi praecognitum fuisse Deo scribit* (Rom. 11, 2): *non qualiter isti imaginantur, praescire ex otiosa specula quae non facit; sed quo sensu saepe legitur. Nam certe quum dicit Petrus apud Lucam* (Act. 2, 23), *Christum definito consilio et praescientia Dei fuisse morti addictum, non speculantem Deum inducit, sed salutis nostrae autorem. Sic et idem Petrus* (1 Petr. 1, 2), *electos iuxta praecognitionem Dei fuisse dicens fideles ad quos scribit, proprie exprimit arcanam illam praedestinationem, qua Deus filios sibi quos voluit signavit. Et propositum quod loco synonymi coniungit, quum ubique fixam, ut vulgo loquuntur, determinationem exprimat, Deum haud dubie, dum autor est nostrae salutis, non egredi extra se ipsum docet. Quo sensu in eodem capite Christum dicit agnum fuisse praecognitum ante mundi creationem. Quid enim insulsius aut frigidius quam Deum e sublimi spectasse unde ventura esset humano generi salus? Populus ergo praecognitus tantundem Paulo valet atque exigua portio turbae permixta, quae falso Dei nomen obtendit. Alibi quoque Paulus, ut eorum iactantiam retundat qui sibi larva tantum obtecti, primas inter pios coram mundo arrogant, dicit Deum cognoscere qui sui sint* (2 Tim. 2, 19). *Denique illa voce duplicem nobis populum designat Paulus, unum ex toto genere Abrahae, alterum vero inde segregatum, et qui sub oculis Dei reconditus hominum conspectum latet. Nec dubium est sumpsisse hoc ex Mose, qui Deum quibus voluerit misericordem fore affirmat (quamvis de electo populo sermo esset, cuius aequalis erat in speciem conditio) perinde ac si diceret, in communi adoptione inclusam esse apud se singularem erga aliquos gratiam instar sanctioris thesauri; nec obstare commune foedus quominus paucitas illa communi ordine eximeretur. At-*

que huius rei liberum dispensatorem et arbitrum facere se volens, praecise negat se uni potius quam alteri fore misericordem nisi quia ita libuerit; quia ubi quaerenti misericordia occurrit, etsi repulsam non patitur ille quidem, favorem tamen, cuius laudem sibi vendicat Deus, aut praevenit, aut ex parte sibi acquirit.

7. *Nunc de re tota pronuntiet supremus cognitor ac magister. Tantam in suis auditoribus duritiem cernens, ut apud turbam verba prope sine fructu funderet, ut medeatur huic scandalo, exclamat* (Ioann. 6, 37)*: quidquid dat mihi pater, ad me veniet; haec enim est voluntas patris, ut quidquid dederit mihi non perdam ex eo quidquam. Observa a patris donatione fieri initium, ut in Christi fidem ac clientelam tradamur. Revolvet hic forte quispiam circulum, atque excipiet, censeri in patris peculio eos duntaxat quorum voluntaria ex fide fuit deditio. Atqui in eo tantum laborat Christus, etiamsi defectiones ingentium turbarum totum mundum concutiant, firmum tamen coelisque ipsis stabilius fore consilium Dei, ne unquam labascat electio. Electi dicuntur ante fuisse patris quam eos donaret unigenito filio. Quaeritur an natura? imo qui alieni erant trahendo suos facit. Maior inest Christi verbis claritas, quam ut tergiversando ullis nebulis obduci queat. Nemo, inquit* (Ioann. 6, 44), *potest venire ad me, nisi pater traxerit eum; qui autem audivit et didicit a patre, ille ad me venit. Si promiscue omnes coram Christo genu flecterent, communis esset electio; nunc in paucitate credentium manifesta apparet diversitas. Itaque postquam discipulos qui sibi dati sunt, asseruit Christus fuisse Dei patris peculium, paulo post addit: non pro mundo rogo, sed pro his quos dedisti mihi, quia tui sunt* (Ioann. 17, 9). *Unde fit ut totus mundus ad suum creatorem non pertineat, nisi quod a maledictione et ira Dei ac morte aeterna non multos eripit gratia, qui alioqui perituri erant; mundum autem in suo interitu, cui destinatus est, relinquit. Interea quamvis se medium Christus inserat, sibi tamen ius eligendi communiter vendicat cum patre. Non de omnibus, inquit* (Ioann. 13, 18), *loquor: scio quos elegerim. Si quis roget unde elegerit, alibi respondet* (Ioann. 15, 19)*: ex mundo; quem a precibus suis excludit ubi discipulos patri commendat. Hoc quidem tenendum est, ubi affirmat se scire quos elegerit, speciem aliquam notari in genere humano; deinde non distingui qualitate suarum virtutum, sed coelesti decreto. Unde sequitur, nullos proprio marte vel industria excellere, quando se Christus electionis facit autorem. Nam quod alibi Iudam inter electos numerat, quum diabolus esset* (Ioann. 6, 70), *hoc tantum refertur ad munus apostolicum, quod etsi illustre speculum est favoris Dei (sicuti in sua persona toties agnoscit Paulus), non tamen spem in se continet aeternae salutis. Potuit ergo Iudas, quum perfide apostolatum gereret, diabolo esse deterior; sed quos inseruit semel Christus in corpus suum, eorum neminem perire sinet; quia in conservanda eorum salute quod pollicitus est praestabit; nempe exseret Dei potentiam quae maior omnibus est. Nam quod alibi dicit* (Ioann. 17, 12)*: pater ex his quos dedisti mihi nemo periit nisi filius perditionis, etsi καταχρηστικὴ est loquutio, nulla tamen ambiguitate laborat. Summa est, Deum gratuita adoptione creare quos vult habere filios; eius vero intrinsecam esse in ipso causam, quia arcano suo beneplacito contentus est.*

8. At Ambrosius, Origenes, Hieronymus censuerunt, Deum suam gratiam inter homines dispensare, prout ea quemque bene usurum praeviderit. Adde, et Augustinum [1]) in ea fuisse aliquando sententia; sed quum melius in scripturae cognitione profecisset, non retractavit modo ut evidenter falsam, sed fortiter confutavit. Quin et post retractationem, Pelagianos praestringens, quod in eo errore persisterent: quis istum, inquit, [2]) acutissimum sensum apostolo defuisse non miretur? nam quum rem stupendam proposuisset de illis nondum natis, et deinde sibi quaestionem obiiceret: quid ergo? numquid est iniquitas apud Deum? erat locus ut responderet, Deum praevidisse utriusque merita; non tamen hoc dicit, sed ad Dei iudicia et misericordiam confugit. Et alibi, [3]) quum omnia ante electionem merita sustulisset: hic certe, inquit, vacat vana illorum ratiocinatio qui praescientiam Dei defendunt contra gratiam Dei, et ideo dicunt nos electos ante mundi constitutionem, quia praescivit Deus futuros nos bonos, non se ipsum nos facturum bonos. Non hoc dicit qui dicit: non vos me elegistis, sed ego elegi vos (Ioann. 15, 16); nam si propterea nos elegisset, quia bonos futuros praesciverat; simul etiam praescivisset quod eramus eum electuri, et quae in eam rem sequuntur. Valeat Augustini testimonium apud eos qui libenter in patrum autoritate acquiescunt. *Quanquam non patitur Augustinus se a reliquis disiungi; sed claris testimoniis divortium hoc, cuius invidia gravabant eum Pelagiani, ostendit falsum esse. Citat enim ex Ambrosio:* [4]) *Christus quem miseratur vocat. Item, si voluisset, ex indevotis fecisset devotos; sed Deus quos dignatur vocat, et quem vult religiosum facit. Si ex Augustino integrum volumen contexere libeat, lectoribus ostendere promptum esset, mihi non nisi eius verbis opus esse; sed eos prolixitate onerare nolo.* Sed age, fingamus ipsos non loqui: ad rem ipsam intendamus. Difficilis quaestio mota erat, num iuste faceret Deus qui certos homines sua gratia dignaretur; qua se uno verbo expedire Paulus poterat, si operum respectum obtendisset. Cur ergo id non facit? quin sermonem potius continuat qui in eadem dif-

1) Libr. 1. Retract. c. 9. 2) Epist. 105. ad Sixtum (194). 3) Homil. in Ioann. 8. 4) Libr. de praedest. sanct. c. 19.

ficultate versetur? Cur, nisi quia non debuit? Non enim oblivionis vitio laborabat spiritus sanctus qui per os eius loquebatur. Nullis ergo ambagibus respondet, ideo suis electis favere Deum, quia velit; ideo misereri, quia velit. Perinde enim valet oraculum (Exod. 33, 19): miserebor cuius miserebor, et miseratione complectar quem miseratione complectar: ac si diceretur, Deum non alia ratione ad misericordiam moveri, nisi quia misereri velit. Verum ergo manet illud Augustini,[1]) gratiam Dei non invenire eligendos, sed facere.

9. Ac ne illam quidem Thomae[2]) argutiam moramur, praescientiam meritorum non ex parte quidem actus praedestinantis esse praedestinationis causam; ex parte autem nostra quodammodo sic vocari posse; nempe secundum particularem praedestinationis aestimationem, ut quum dicitur Deus praedestinare homini gloriam ex meritis, quia gratiam ei largiri decrevit qua gloriam mereatur. Quum enim nihil in electione nisi meram bonitatem velit nos intueri Dominus, si quis plus aliquid prospicere hic cupiat, praepostera erit affectatio. Quod si certare subtilitate libeat, non deest quo istam Thomae argutiolam retundamus. Ipse contendit, gloriam electis quodammodo praedestinari ex meritis; quia gratiam illis praedestinat Deus qua gloriam mereantur. Quid si contra excipiam, praedestinationem ad gratiam electioni ad vitam subservire, esseque eius veluti pedissequam? gratiam iis praedestinari quibus gloriae possessio iam diu assignata sit, quia in iustificationem ex electione filios suos adducere Domino placeat? Inde enim sequetur, praedestinationem gloriae causam potius esse praedestinationis gratiae, quam e converso. Sed valeant haec certamina, ut sunt supervacua inter eos qui satis sapientiae sibi in verbo Dei esse ducent. Vere enim illud ab ecclesiastico scriptore olim dictum fuit: qui Dei electionem meritis assignant, eos plus quam oportet sapere.[3])

10. *Obiiciunt nonnulli, Deum sibi fore contrarium si universaliter omnes ad se invitet, paucos vero electos admittat. Sic promissionum universitas discretionem specialis gratiae, secundum eos, tollit; atque ita loquuntur moderati quidam homines, non tam opprimendae veritatis causa, quam ut spinosas quaestiones arceant, ac fraenent multorum curiositatem. Laudabilis voluntas, sed consilium minime probandum: quia nunquam excusabilis est tergiversatio. Eorum vero qui protervius insultant, nimis certe putidum cavillum, vel nimis pudendus error. Quomodo scriptura haec duo conciliet, externa praedicatione vocari omnes ad poenitentiam et fidem, neque tamen omnibus dari resipiscentiae et fidei spiritum, alibi explicui, et mox aliquid repetendum erit. Iam quod postulant illis nego, ut duobus modis falsum est. Nam qui minatur, dum super urbem unam pluet, siccitatem fore super alteram* (Am. 4, 7 et 8, 11)*; qui famem doctrinae alibi denuntiat, non obstringit se certa lege ut aequaliter vocet omnes. Et qui Paulum vetans in Asia verbum facere, et eundem a Bithynia avertens in Macedoniam trahit* (Act. 16, 6)*, sui iuris esse demonstrat, thesaurum hunc quibus visum est distribuere. Per Iesaiam* (8, 16) *tamen apertius demonstrat quo modo electis peculiariter salutis promissiones destinet. Nam de illis tantum, non autem indifferenter de toto genere humano, praedicat sibi fore discipulos. Unde constat perperam quibuslibet prostitui salutis doctrinam ut efficaciter prosit, quae solis ecclesiae filiis seorsum reposita esse dicitur. Hoc in praesentia sufficiat, quamvis generaliter omnes compellet vox evangelii, rarum tamen esse fidei donum. Causam assignat Iesaias* (53, 1), *quod non omnibus patefiat brachium Dei. Si diceret evangelium maligne et perverse contemni, quia audire pertinaciter multi recusant, valeret forte hic color de universali vocatione. Neque vero prophetae consilium est extenuare hominum culpam, ubi caecitatis fontem esse tradit quod Deus non dignetur illis brachium suum patefacere; tantum admonet, quia fides singulare donum est, externa doctrina aures frustra verberari. Scire autem ex doctoribus istis velim solane praedicatio filios Dei faciat, an fides. Certe quum dicitur Ioannis primo* (v. 12)*: quicunque credunt in filium Dei unigenitum, filios Dei ipsos quoque fieri, non confusa illic ponitur congeries; sed specialis ordo datur fidelibus, qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt. At fidei, inquiunt, mutuus est cum verbo consensus. Nempe ubicunque est fides. Sed semen inter spinas cadere, vel in locis lapidosis, novum non est; non solum quia maior pars contumax re ipsa apparet adversus Deum, sed quia non omnes oculis et auribus sunt praediti. Quomodo igitur conveniet, Deum ad se vocare quos scit non venturos? Respondeat pro me Augustinus.*[1]) *Disputare vis mecum? mirare mecum, et exclama, o altitudo! ambo consentiamus in pavore, ne in errore pereamus. Adde quod si electio, teste Paulo, fidei mater est, in eorum caput retorqueo argumentum, ideo non esse generalem fidem, quia specialis est electio. Nam a serie causarum et effectuum facile colligitur, ubi dicit Paulus* (Eph. 1, 3) *nos esse refertos omni benedictione spirituali, sicuti nos elegerat Deus ante mundi creationem, ideo non omnibus esse communes has divitias, quia elegit Deus tantum quos voluit. Haec ratio est cur alibi* (Tit. 1, 1) *fidem electorum commendet, ne quisquam putetur fidem*

1) Homil. in Ioann. 38. Ep. 106 (186). 2) In 1. Sent. Tract. 25 quaest. 23. 3) Ambros. de Vocat. gent. libr. 1. c. 2.

1) August. de verb. Apost. Serm. 11.

sibi proprio motu acquirere, sed penes Deum resideat haec gloria, illuminari ab eo gratis quos ante elegerat. Recte enim Bernardus:[1]) *amici, inquit, seorsum audiunt, quibus et loquitur: nolite timere pusille grex, quia vobis datum est nosse mysterium regni coelorum. Qui sunt hi? utique quos praescivit et praedestinavit conformes fieri imagini filii sui. Magnum secretumque innotuit consilium; novit Dominus qui sui sint; sed quod notum erat Deo, manifestatum est hominibus, nec alios sane dignatur tanti participatione mysterii, nisi eos ipsos quos fore suos praescivit et praedestinavit. Paulo post concludit: misericordia Dei ab aeterno usque ad aeternum super timentes eum: ab aeterno, ob praedestinationem; in aeternum, ob beatificationem; altera principium, altera finem nesciens. Sed quid Bernardum citare testem opus est, quando ex magistri ore audimus, non alios videre nisi qui sunt ex Deo* (Ioann. 6, 46)? *Quibus verbis significat, eos omnes qui ex Deo non sunt regeniti, ad splendorem vultus eius obstupescere. Ac electioni quidem apte coniungitur fides, modo secundum gradum teneat. Quem ordinem clare exprimunt alibi Christi verba* (ibid. 39): *haec est voluntas patris, ut non perdam quod dedit. Haec enim voluntas eius est ut quisquis credit in filium, non pereat. Si omnes vellet salvos, custodem illis praeficeret filium, et omnes in eius corpus sacro fidei vinculo insereret. Nunc constat fidem singulare esse paterni amoris pignus, filiis quos adoptavit reconditum. Ideo Christus alibi* (Ioann. 10, 4) *dicit, oves sequi pastorem, quia noverunt vocem eius; alienum vero non sequi, quoniam non agnoscunt vocem alienorum. Unde autem ista discretio, nisi quia divinitus perforatae sunt illis aures? Nemo enim se ovem facit, sed formatur coelesti gratia. Unde et salutem nostram Dominus* (ibid. 29) *perpetuo certam et tutum fore docet, quia insuperabili Dei potentia custoditur. Proinde concludit* (ibid. 26), *incredulos non esse ex ovibus suis; nempe quia non sunt ex eorum numero quos Deus sibi per Iesaiam pollicitus est fore discipulos. Porro quia testimoniis quae citavi exprimitur perseverantia, inflexibilem electionis constantiam simul testantur.*

11. Nunc de reprobis, quos simul illic coniungit apostolus. Ut enim Iacob, nihildum bonis operibus promeritus, assumitur in gratiam, sic Esau, nullo adhuc scelere inquinatus, odio habetur. Si ad opera convertimus oculos, iniuriam irrogamus apostolo, quasi id ipsum quod nobis perspicuum est non viderit. Porro non vidisse convincitur, quando hoc nominatim urget, quum nihildum boni aut mali designassent, alterum electum, alterum reiectum: ut probet divinae praedestinationis fundamentum in operibus non esse. Deinde ubi obiectionem movit, num iniquus sit Deus, illud quod certissimum et apertissimum fuisset iustitiae eius patrocinium non usurpat, Deum rependisse Esau secundum suam malitiam; sed diversa solutione contentus est, quod in hunc finem excitentur reprobi, ut Dei gloria per illos illustretur. Demum subnectit clausulam, Deum, cuius vult, misereri, et quem vult, indurare. Vides ut in solum Dei arbitrium utrumque conferat? Ergo si non possumus rationem assignare, cur suos misericordia dignetur, nisi quoniam ita illi placet, neque etiam in aliis reprobandis aliud habebimus quam eius voluntatem. Quum enim dicitur Deus vel indurare, vel misericordia prosequi quem voluerit, eo admonentur homines nihil causae quaerere extra eius voluntatem.

1) Ad Thomam praepositum Benerlae, epist. 107.

CAPUT XXIII. [1])

Refutatio calumniarum quibus haec doctrina semper inique gravata fuit.

1. Haec vero dum audit humanum ingenium, contineri nequit eius protervia quin, velut ad canticum classici, varie et supra modum tumultuetur. *Ac multi quidem, ac si invidiam a Deo repellere vellent, electionem ita fatentur, ut negent quemquam reprobari. Sed inscite nimis et pueriliter: quando ipsa electio, nisi reprobationi opposita, non staret. Dicitur segregare Deus quos adoptat in salutem: fortuito alios adipisci, vel sua industria acquirere, quod sola electio paucis confert, plus quam insulse dicetur. Quos ergo Deus praeterit, reprobat; neque alia de causa nisi quod ab haereditate, quam filiis suis praedestinat, illos vult excludere. Nec vero tolerabilis est hominum protervia, si Dei verbo fraenari se non sustinet, ubi agitur de incomprehensibili eius consilio, quod angeli ipsi adorant. Atqui nunc audivimus, indurationem non minus in manu Dei et arbitrio esse quam misericordiam. Nec vero Paulus, horum quos dixi exemplo, anxie laborat ut mendacii patrocinio Deum excuset: tantum admonet figmento nefas esse cum fictore suo rixari* (Rom. 9, 20). *Iam qui non admittunt, ullos a Deo reprobari, quomodo se expedient ab illa Christi sententia* (Matth. 15, 13): *omnis arbor quam non plantavit pater meus, eradicabitur? Aperte exitio addici et devoveri audiunt quoscunque coelestis pater dignatus non est quasi sacras arbores in agro suo plantare. Si hoc reprobationis signum esse negant, nihil est tam liquidum quod illis queat probari. Quod si obstrepere non desinunt, contenta sit fidei sobrietas*

1) *Olim Cap. XIV.* §. 13–22.

hac Pauli admonitione (Rom. 9, 22), *non esse causam litigandi cum Deo, si ab una parte, volens ostendere iram et notam facere potentiam suam, ferat in multa tolerantia et lenitate vasa irae apparata in interitum; ab altera autem notas faciat divitias gloriae suae erga vasa misericordiae quae praeparavit in gloriam. Observent lectores, ut ansam susurris et obtrectationibus praecidat Paulus, summum dare imperium irae et potentiae Dei: quia iniquum est calculo nostro subiici profunda illa iudicia quae sensus omnes nostros absorbent. Quod respondent adversarii frivolum est, Deum non prorsus reiicere quos in lenitate tolerat; sed suspenso manere erga eos animo, si forte resipiscant. Quasi vero patientiam Deo tribuat Paulus, qua eorum conversionem exspectet quos dicit aptatos esse ad interitum. Recte enim Augustinus* [1]) *locum hunc explicans, ubi potentia tolerantiae adiungitur, Deum non sinere, sed virtute sua moderari. Addunt etiam non abs re vasa irae dici apparata ad interitum, vasa autem misericordiae Deum praeparasse: quia hoc modo salutis laudem Deo adscribit et vendicat, perditionis culpam reiicit in eos qui proprio arbitrio ipsam sibi accersunt. Sed ut illis concedam diversa loquendi forma Paulum asperitatem lenire prioris membri, minime tamen consentaneum est praeparationem ad interitum alio transferre quam ad arcanum consilium Dei: quod etiam paulo ante in contextu asseritur, quod Deus excitaverit Pharaonem, deinde, quos vult induret. Unde sequitur absconditum Dei consilium obdurationis esse causam. Hoc saltem obtineo quod tradit Augustinus,* [2]) *ubi ex lupis Deus oves facit, gratia potentiore eos reformare, ut dometur eorum durities; proinde obstinatos ideo non convertit quia potentiorem illam gratiam non exserit Deus, qua non destituitur si eam proferre vellet.*

2. *Haec quidem piis et modestis abunde sufficerent, et qui se homines reminiscuntur. Quia tamen non unam speciem virulenti isti canes evomunt contra Deum, ad singulas, prout res feret, respondebimus.* Multis modis cum Deo litigant stulti homines, quasi eum teneant suis criminationibus obnoxium. Primum ergo interrogant quo iure suis creaturis irascatur Dominus, a quibus nulla ante offensa provocatus fuerit. Nam exitio devovere quos placuerit, tyranni magis libidini, quam legitimae iudicis sententiae convenire. Esse igitur cur cum Deo expostulent homines, si nudo eius arbitrio, citra proprium meritum, in aeternam mortem praedestinantur. Eiusmodi cogitationes si quando piis hominibus in mentem veniant, ad frangendos earum impulsus, vel hoc uno satis armabuntur, si reputent quantae sit improbitatis, causas divinae voluntatis duntaxat percontari, quum omnium quae sunt, ipsa sit causa, et merito esse debeat. Nam si ullam causam habet, aliquid eam antecedat oportet, cui veluti alligetur: quod nefas est imaginari. Adeo [1]) enim summa est iustitiae regula Dei voluntas, ut quidquid vult, eo ipso quod vult, iustum habendum sit. Ubi ergo quaeritur cur ita fecerit Dominus, respondendum est, quia voluit. Quod si ultra pergas rogando cur voluerit, maius aliquid quaeris, et sublimius Dei voluntate, quod inveniri non potest. Compescat igitur se humana temeritas, et quod non est ne quaerat, ut ne forte id quod est non inveniat. Hoc, inquam, fraeno bene continebitur quisquis de arcanis Dei sui cum reverentia philosophari volet. Adversus impiorum audaciam, qui Deo palam maledicere non formidant, Dominus ipse sua iustitia, sine nostro patrocinio, satis se defendet, quum eorum conscientiis omnem tergiversationem adimendo convictas stringet reasque peraget. *Neque tamen commentum ingerimus absolutae potentiae: quod sicuti profanum est, ita merito detestabile nobis esse debet. Non fingimus Deum exlegem, qui sibi ipsi lex est; quia, ut ait Plato, lege indigent homines qui cupiditatibus laborant; Dei autem voluntas non modo ab omni vitio pura, sed summa perfectionis regula, etiam legum omnium lex est. Verum negamus obnoxium esse reddendae rationi; negamus etiam nos esse idoneos iudices, qui proprio sensu pronuntiemus de hac causa. Quare si tentamus ultra quam licet, metum incutiat illa comminatio Psalmi* (51, 6), *Deum fore victorem quoties ab homine mortali iudicabitur.*

3. *Tacendo potest Deus ita compescere hostes suos.* Sed ne illos sacrum nomen suum impune ludibrio habere patiamur, arma quoque adversus eos nobis ex verbo suo suppeditat. Proinde, si quis nos huiusmodi verbis aggrediatur, cur ab initio Deus ad mortem aliquos praedestinarit, qui, quum nondum essent, mereri iudicium mortis nondum poterant, nos, responsionis loco, vicissim eos rogemus quid Deum homini debere existiment, si eum a natura sua aestimare velit. Qualiter peccato vitiati sumus omnes, non possumus non esse Deo odiosi, idque non tyrannica saevitia, sed aequissima iustitiae ratione. Quod si iudicio mortis obnoxii sunt omnes naturali conditione, quos ad mortem Dominus praedestinat, de qua, obsecro, eius iniquitate erga se conquerantur? Veniant omnes filii Adam; cum suo creatore contendant ac disceptent, quod aeterna illius providentia, ante suam generationem perpetuae calamitati addicti fuerint. Quid obstrepere adversus hanc defensionem poterunt, ubi Deus illos, ad sui recognitionem contra vocabit? Ex cor-

1) Libr. 5. contra Iul. c. 5. 2) Libr. 1. de praedest. sanct. c. 2.

1) Hoc ex August. sumptum libr. 1. de Gen. contra Manich. c. 2.

rupta massa si desumpti sunt omnes, non mirum si damnationi subiacent. Ne ergo Deum iniquitatis insimulent si aeterno eius iudicio morti destinati sint, ad quam a sua ipsorum natura sponte *se perduci, velint nolint, ipsi sentiunt. Unde apparet quam perversa sit obstrependi affectatio, quod data opera supprimunt quam in se agnoscere coguntur damnationis causam, ut Dei praetextus eos liberet. Atqui, ut centies Deum esse autorem confitear, quod verissimum est, non protinus tamen crimen eluunt quod eorum conscientiis insculptum subinde eorum oculis recurrit.*

4. *Rursum excipiunt:* nonne ad eam, quae nunc pro damnationis causa obtenditur, corruptionem Dei ordinatione praedestinati ante fuerant? Quum ergo in sua corruptione pereunt, nihil aliud quam poenas luunt eius calamitatis in quam ipsius praedestinatione lapsus est Adam, ac posteros suos praecipit*es secum traxit.* Annon itaque iniustus, qui creaturis suis tam crudeliter illudit? Fateor sane in hanc, qua nunc illigati sunt, conditionis miseriam Dei voluntate decidisse universos filios Adam; atque id est quod principio dicebam, redeundum tandem semper esse ad solum divinae voluntatis arbitrium, cuius causa sit in ipso abscondita. Sed non protinus sequitur, huic obtrectationi Deum subiacere. Occurremus enim cum Paulo (Rom. 9, 20) in hunc modum: o homo, tu quis es qui disceptes cum Deo? num figmentum dicit ei qui se finxit: cur me finxisti sic? annon habet potestatem figulus, ut ex eadem massa faciat vas aliud in honorem, aliud in contumeliam? Negabunt ita vere defendi Dei iustitiam, sed subterfugium captari, quale habere solent qui iusta excusatione destituuntur. Quid enim hic aliud dici videtur, quam Deo esse potentiam quae impediri nequeat quominus, prout libitum fuerit, quidvis agat? Verum longe secus est. Quae enim protentior afferri ratio potest quam dum iubemur cogitare quis sit Deus? Quomodo enim ullam iniquitatem admitteret, qui iudex est orbis? Ad Dei naturam si proprie pertinet iudicium facere, iustitiam igitur naturaliter amat, iniustitiam aversatur. Proinde non, quasi deprehensus foret, apostolus ad cuniculos respectavit; sed indicavit altiorem esse iustitiae divinae rationem quam ut vel humano modo metienda sit, vel ingenii humani tenuitate possit comprehendi. Fatetur quidem apostolus, eam subesse divinis iudiciis profunditatem, a qua mentes omnes hominum absorbendae sint si conentur eo penetrare. Sed *docet etiam* quam indignum sit ad eam legem redigere Dei opera, ut, simulac eorum ratio nobis non constiterit, improbare audeamus. *Notum est dictum Solomonis* (Prov. 26, 10), *quod tamen pauci dextre intelligunt: magnus creator omnium mercedem reddit stulto, et mercedem transgressoribus. Exclamat enim de magnitudine Dei, in cuius arbitrio est poenam sumere de stultis et transgressoribus, quamvis eos spiritu suo non dignetur. Ac prodigiosus est hominum furor, dum ita rationis suae modulo subiicere appetunt quod immensum est. Angelos, qui steterunt in sua integritate, Paulus electos vocat* (1 Tim. 5, 21)*; si eorum constantia in Dei beneplacito fundata fuit, aliorum defectio arguit fuisse derelictos. Cuius rei causa non potest alia adduci quam reprobatio, quae in arcano Dei consilio abscondita est.*

5. Age, adsit nunc Manichaeus aliquis aut Coelestinus, divinae providentiae calumniator, dico cum Paulo, rationem eius non esse reddendam, quia magnitudine sua intelligentiam nostram longe superet. Quid mirum? aut quid absurdum? velitne Dei potentiam sic limitatam esse, ut ne quid plus ad agendum valeat quam mens sua capiat? Dico cum Augustino, [1]) esse a Domino creatos, quos in exitium ituros sine dubitatione praesciebat, idque ita factum quia sic voluit. Cur autem voluerit, non esse nostrum rationem exigere, qui comprehendere non possumus; neque convenire, ut divina voluntas in controversiam apud nos descendat, de qua quoties habetur sermo, sub ipsius nomine suprema iustitiae regula nominatur. Quid ergo de iniquitate quaestio movetur, ubi iustitia clare apparet? Neque vero nos pudeat improborum ora Pauli exemplo sic obstruere, ac quoties oblatrare audebunt, identidem repetere: quinam estis miseri homines, qui Deo accusationem intentatis? et ideo intentatis quia operum suorum magnitudinem ad ruditatem vestram non attemperat? Quasi vero ideo perversa sint, quia carni sunt occulta. *Immensitas iudiciorum Dei claris experimentis vobis nota est. Scitis vocari profundam abyssum* (Psal. 36, 7). *Nunc ingenii vestri angustias consulite, an quod decrevit apud se Deus capiant. Quid ergo iuvat vesana inquisitione vos demergere in abyssum, quam vobis exitialem fore ratio ipsa dictat? Cur non vos metus aliquis saltem cohibet, quod de incomprehensibili Dei sapientia et terribili potentia tam historia Iob quam prophetici libri praedicant? Si tumultuatur mens tua, ne pigeat Augustini consilium amplecti:* [2]) *tu homo exspectas a me responsum; et ego sum homo. Itaque ambo audiamus dicentem: o homo tu quis es? melior est fidelis ignorantia quam temeraria scientia. Quaere merita: non invenies nisi poenam: o altitudo! Petrus negat; latro credit: o altitudo! Quaeris tu rationem? ego expavescam altitudinem. Tu ratiocinare, ego mirabor; tu disputa, ego credam: altitudinem video, ad profundum non pervenio. Requievit Paulus, quia admirationem invenit. Vocat ille inscrutabilia Dei iudicia, et tu scrutari venisti? Ille dicit investigabiles eius vias, et tu vestigas?* Ulterius procedendo nihil proficiemus: nam nec satisfiet eorum petulantiae, nec alia eget defen-

1) Epist. 106 (186). 2) De verbis Apost. Serm. 20.

sione Dominus, quam qua per spiritum suum usus est qui per os Pauli loquebatur; et ipsi dediscimus bene loqui ubi cum Deo loqui desinimus.

6. Alterum quoque obiectum ab impietate emergit, quod tamen non tam ad Dei sugillationem quam ad peccatoris excusationem recta spectat. Etsi, qui a Deo damnatur peccator, nonnisi cum iudicis ignominia iustificari demum potest. Sic ergo profanae linguae obganniunt: cur ea vitio Deus imputaret hominibus, quorum necessitatem sua praedestinatione imposuit? quid enim facerent? an cum decretis eius luctarentur? at frustra id facturi sint, quum omnino facere non possint. Non ergo iure ob ea puniuntur quorum praecipua in Dei praedestinatione causa est. Hic abstinebo a defensione ad quam fere scriptores ecclesiastici recurrunt, non impedire Dei praescientiam quominus homo peccator reputetur; quandoquidem illius mala, non sua Deus praevideat. Non enim hic subsisteret cavillatio, sed potius urgeret, Deum tamen malis quae praeviderit potuisse occurrere, si voluisset. Quum non fecerit, destinato consilio creasse hominem in eum finem, ut se in terra ita gereret. Quod si Dei providentia in hanc conditionem homo creatus est, ut postea faceret quaecunque facit, non esse illi crimini vertendum quod nec effugere possit, et Dei voluntate suscipiat. [1]) Ergo videamus quomodo rite nodus expediri debeat. Primum omnium constare inter omnes debet quod ait Solomon (Prov. 16, 4), Deum omnia propter semetipsum condidisse, impium quoque ad diem malum. Ecce, quum rerum omnium dispositio in manu Dei sit, quum penes ipsum resideat salutis ac mortis arbitrium, consilio nutuque suo ita ordinat, ut inter homines nascantur, ab utero certae morti devoti, qui suo exitio ipsius nomen glorificent. Si quis causetur, nullam eis inferri necessitatem ex Dei providentia, sed potius ea conditione ab ipso esse creatos, quoniam futuram eorum pravitatem praeviderit, neque nihil dicit, neque totum. Solent quidem interdum hac solutione uti veteres, sed quasi dubitanter. Scholastici vero in ea quiescunt, ac si nihil contra opponi posset. Equidem praescientiam solam nullam inferre necessitatem creaturis libenter concessero, tametsi non omnes assentiantur. Sunt enim qui ipsam quoque causam rerum esse volunt. Verum mihi acutius ac prudentius videtur perspexisse Valla, homo alioqui in sacris non admodum exercitatus, qui supervacuam esse hanc contentionem ostendit, quoniam et vita et mors divinae magis voluntatis quam praescientiae sint actiones. Si hominum eventa praevideret Deus duntaxat, non etiam suo arbitrio disponeret ac ordinaret, tum non abs re agitaretur quaestio, ecquid ad eorum necessitatem valeat ipsius praevidentia. [1]) Sed quum non alia ratione quae futura sunt praevideat, nisi quia ita ut fierent decrevit, frustra de praescientia lis movetur, ubi constat ordinatione potius et nutu omnia evenire.

7. *Disertis verbis hoc exstare negant, decretum fuisse a Deo, ut sua defectione periret Adam. Quasi vero idem ille Deus, quem scriptura praedicat facere quaecunque vult, ambiguo fine condiderit nobilissimam ex suis creaturis. Liberi arbitrii fuisse dicunt, ut fortunam ipse sibi fingeret; Deum vero nihil destinasse, nisi ut pro merito eum tractaret. Tam frigidum commentum si recipitur, ubi erit illa Dei omnipotentia, qua secundum arcanum consilium, quod aliunde non pendet, omnia moderatur? Atqui praedestinatio, velint, nolint, in posteris se profert. Neque enim factum est naturaliter ut a salute exciderent omnes, unius parentis culpa. Quid eos prohibet fateri de uno homine, quod inviti de toto humano genere concedunt? Quid enim tergiversando luderent operam? Cunctos mortales in unius hominis persona morti aeternae mancipatos fuisse scriptura clamat. Hoc quum naturae adscribi nequeat, ab admirabili Dei consilio profectum esse minime obscurum est. Bonos istos iustitiae Dei patronos perplexos haerere in festuca, altas vero trabes superare, nimis absurdum est. Iterum quaero, unde factum est ut tot gentes una cum liberis eorum infantibus aeternae morti involveret lapsus Adae absque remedio, nisi quia Deo ita visum est? Hic obmutescere oportet tam dicaces alioqui linguas. Decretum quidem horribile, fateor;* infitiari *tamen* nemo poterit quin praesciverit Deus, quem exitum esset habiturus homo, antequam ipsum conderet, et ideo praesciverit, quia decreto suo sic ordinarat. In praescientiam Dei si quis hic invehatur, temere et inconsulte impingit. Quid enim, quaeso, est cur reus agatur *coelestis iudex* quia non ignoraverit quod futurum erat? In praedestinationem competit, si quid est vel iustae vel speciosae querimoniae. Nec absurdum videri debet quod dico, Deum non modo primi hominis casum, et in eo posterorum ruinam praevidisse, sed arbitrio quoque suo dispensasse. Ut enim ad eius sapientiam pertinet, omnium quae futura sunt esse praescium, sic ad potentiam, omnia manu sua regere ac moderari. *Et hanc quoque quaestionem Augustinus,* [2]) *ut alias, scite expedit: saluberrime confitemur quod rectissime credimus, Deum Dominumque rerum omnium, qui creavit omnia bona valde, et mala ex bonis exoritura praescivit, et scivit magis ad suam omnipotentissimam bonitatem pertinere, etiam de malis benefacere quam mala esse non sinere: sic ordinasse angelorum et hominum vitam, ut in ea*

1) *Sic edd. authenticae. Recentiores omnes praebent:* constringatur.

1) *Recc. nonnullae:* providentia. 2) Enchir. ad Laurent. 104 seqq. (28).

prius ostenderet quid posset liberum arbitrium, deinde quid posset gratiae suae beneficium iustitiaeque iudicium.

8. Hic ad distinctionem voluntatis et permissionis recurritur, secundum quam obtinere volunt, permittente modo non autem volente Deo perire impios. Sed cur permittere dicemus, nisi quia ita vult? Quanquam nec ipsum quidem per se probabile est, sola Dei permissione, nulla ordinatione, hominem sibi accersisse interitum. Quasi vero non constituerit Deus qua conditione praecipuam ex creaturis suis esse vellet. Non dubitabo igitur cum Augustino [1]) simpliciter fateri, voluntatem Dei esse rerum necessitatem, atque id necessario futurum esse quod ille voluerit; quemadmodum ea vere futura sunt quae praeviderit. Nunc vero, si pro sua et impiorum excusatione vel Pelagiani, vel Manichaei, vel Anabaptistae, vel Epicurei (nam cum istis quatuor sectis nobis in hoc argumento negotium est) necessitatem, qua ex Dei praedestinatione constringuntur, obiiciant, nihil afferunt ad causam idoneum. Si enim praedestinatio nihil aliud est quam divinae iustitiae, occultae quidem sed inculpatae, dispensatio, quia non indignos fuisse certum est qui in eam sortem praedestinarentur, iustissimum quoque esse interitum quem ex praedestinatione subeunt, aeque certum est. Ad hoc, sic ex Dei praedestinatione pendet eorum perditio, ut causa et materia in ipsis reperiatur. Lapsus est enim primus homo, quia Dominus ita expedire censuerat; cur censuerit nos latet. Certum tamen est non aliter censuisse, nisi quia videbat nominis sui gloriam inde merito illustrari. Ubi mentionem gloriae Dei audis, illic iustitiam cogita. Iustum enim esse oportet quod laudem meretur. Cadit igitur homo, Dei providentia sic ordinante: sed suo vitio cadit. Pronuntiaverat paulo ante Dominus (Gen. 1, 31), omnia quae fecerat esse valde bona. Unde ergo illa homini pravitas ut a Deo suo deficiat? Ne ex creatione esse putaretur, elogio suo approbaverat Deus quod profectum erat a se ipso. Propria ergo malitia, quam acceperat a Domino puram naturam corrupit; sua ruina totam posteritatem in exitium secum attraxit. Quare in corrupta potius humani generis natura evidentem damnationis causam, *quae nobis propinquior est*, contemplemur, quam absconditam ac penitus incomprehensibilem inquiramus in Dei praedestinatione. Neque immensae Dei sapientiae submittere hucusque ingenium pigeat, ut in multis eius arcanis succumbat. Eorum enim quae scire nec datur, nec fas est, docta est ignorantia; scientiae appetentia, insaniae species.

9. Dicet forte quispiam, me nondum attulisse quod sacrilegam illam excusationem compesceret. Ego vero ne id quidem effici posse fateor, quin semper fremat impietas et obmurmuret. Mihi tamen dixisse videor quod ad obloquendi non rationem tantum, sed praetextum quoque adimendum sufficeret. Excusabiles peccando haberi volunt reprobi, quia evadere nequeunt peccandi necessitatem: praesertim quum ex Dei ordinatione sibi iniiciatur huiusmodi necessitas. Nos vero inde negamus rite excusari, quandoquidem Dei ordinationi, qua se exitio destinatos conqueruntur, sua constat aequitas, nobis quidem incognita, sed illa certissima. Unde constituimus, nihil illos sustinere mali quod non iustissimo Dei iudicio infligatur. Deinde praepostere docemus agere ipsos, qui ad quaerendam suae damnationis originem, in recondita divini consilii adyta oculos intendant; ad naturae corruptionem, unde illa vere scaturit, conniveant. Hanc autem imputare ne Deo possint, obstat quod suae creationi testimonium reddat. Tametsi enim aeterna Dei providentia in eam cui subiacet calamitatem conditus est homo, a se ipso tamen eius materiam, non a Deo sumpsit; quando nulla alia ratione sic perditus est, nisi quia a pura Dei creatione in vitiosam et impuram perversitatem degeneravit.

10. Iam et tertia absurditate Dei praedestinationem infamant eius adversarii; quum enim non alio referamus quam ad divinae voluntatis arbitrium, quod universali exitio eximantur quos in regni sui haeredes Deus assumit, ex eo colligunt apud ipsum ergo esse acceptionem personarum: quod ubique scriptura negat. Ergo vel scripturam esse sibi dissentaneam, vel in electione Dei esse meritorum respectum. Primum, alio sensu negat scriptura Deum esse personarum acceptorem, quam quo ipsi iudicant; siquidem personae vocabulo non hominem significat, sed quae in homine oculis conspicua, vel favorem, gratiam, dignitatem conciliare, vel odium, contemptum, dedecus, conflare solent. Qualia sunt, divitiae, opes, potentia, nobilitas, magistratus, patria, formae elegantia, et caetera eiusmodi. Item paupertas, inopia, ignobilitas, sordes, contemptus et similia. Sic Petrus et Paulus (Act. 10, 34; Rom. 2, 10; Gal. 3, 28) personarum acceptorem non esse Dominum docent, quia non discernat inter Iudaeum et Graecum, quo solius gentis ratione alterum respuat, amplectatur alterum. Sic Iacobus (2, 5) iisdem verbis utitur, dum vult asserere Deum in suo iudicio divitias nihil morari. Paulus autem alio loco (Col. 3, 25; Eph. 6, 9) de Deo sic loquitur, quod libertatis aut servitutis in iudicando nullam habeat rationem. Proinde nihil repugnantiae erit, si dicemus, Deum secundum beneplaciti sui arbitrium eligere in filios, nullo merito, quos visum fuerit, aliis reiectis ac reprobatis. Res tamen sic explicari potest, ut plenius satisfiat. Quaerunt qui fiat ut

1) Libr. 6. de Genes. ad literam c. 15.

ex duobus quos nullum meritum discriminat, alterum praetereat in electione sua, alterum assumat Deus? Ego vicissim rogo, putentne in eo qui assumitur esse aliquid quod Dei animum ad ipsum inclinet? Si nihil fatebuntur, quod necesse est, sequetur Deum non hominem intueri, sed a sua bonitate rationem petere cur illi benefaciat.[1] Quod igitur hominem unum eligit Deus, altero reiecto, id non provenit ab hominis respectu, sed a sola eius misericordia, cui liberum esse debet proferre se et exserere ubi et quoties placet. *Nam et alibi* (1 Cor. 1, 26) *vidimus non multos ab initio vocatos fuisse nobiles, vel sapientes, vel splendidos, ut Deus humiliaret carnis superbiam; tantum abest ut personis devinctus fuerit eius favor.*

11. Quare falso et pessime Deum inaequalis iustitiae insimulant nonnulli, quod non eundem erga omnes tenorem in sua praedestinatione servat. Si omnes, inquiunt, noxios deprehendit, peraeque omnes puniat; si insontes, ab omnibus iudicii rigorem abstineat. Atqui perinde cum *ipso* agunt ac si vel interdicta illi foret misericordia, vel, dum vult misereri, cogatur in totum iudicio renuntiare. Quid est quod flagitant? si omnes sunt noxii, ut simul eandem omnes luant poenam. Fatemur communem noxam; sed dicimus quibusdam succurrere Dei misericordiam. Succurrat, aiunt, omnibus. Sed excipimus, aequum esse ut puniendo se quoque aequum iudicem ostendat. Id dum non sustinent, quid aliud quam vel miserandi facultate Deum spoliare conantur, vel hac saltem lege ipsam[2]) permittere, ut iudicio se prorsus abdicet? Quare pulcherrime quadrant istae Augustini[3]) sententiae: quum in primo homine universa generis massa in condemnationem defluxerit, quae fiunt ex ea vasa in honorem, non propriae iustitiae, sed Dei misericordiae vasa esse; quod vero alia fiunt in contumeliam, non iniquitati sed iudicio deputandum, etc. Quod Deus iis quos reprobat, debitam poenam rependit; iis quos vocat, immeritam gratiam largitur, ab omni accusatione liberari, similitudine creditoris, cuius in potestate est alteri remittere, ab altero exigere. Potest igitur Dominus etiam dare gratiam quibus vult, quia misericors est; non omnibus dare, quia iustus iudex; dando quibusdam quod non merentur, gratuitam suam ostendere gratiam; non omnibus dando, quid mereantur omnes declarare. *Nam quum Deum scribit Paulus* (Rom. 11, 32) *clausisse omnia sub peccato ut omnium misereatur, simul addendum est nemini esse debitorem; quia nemo illi prior dedit, ut mutuum exigat.*

1) Vide August. libr. ad Bonif. 2. c. 7. 2) *Sic. Olim aliter.* 3) Epist. 106 (186). De praedest. et gratia. *passim.* De bono persev. c. 12.

12. Hoc quoque ad evertendam praedestinationem exagitant, quod ipsa stante concidat omnis sollicitudo et bene agendi studium. Quis enim audiat, inquiunt, aeterno et immutabili Dei decreto sibi fixam esse aut vitam aut mortem, quin protinus in mentem veniat, nihil interesse quomodo se gerat, quando suo opere nihil aut impediri aut promoveri queat Dei praedestinatio? Ita omnes proiicient se, et deploratum in morem, quocunque libido tulerit, praecipites ibunt. Et sane non in universum mentiuntur; sunt enim plerique porci qui praedestinationis doctrinam impuris istis blasphemiis conspurcant, atque hoc etiam obtentu admonitiones et obiurgationes quaslibet eludunt: scit Deus quid de nobis agere semel statuerit; si salutem decrevit, adducet nos ad eam suo tempore; si mortem destinavit, frustra contra tenderemus. At scriptura, dum praecipit quanto maiori et reverentia et religione sit de tanto mysterio cogitandum, tum pios in longe diversum sensum instituit, tum scelestam illorum intemperiem probe redarguit. Non enim praedestinationem eo commemorat ut in audaciam erigamur, et inaccessa Dei secreta excutere nefaria temeritate tentemus; sed potius ut humiliati ac deiecti, ad iudicium eius tremere, misericordiam suspicere discamus. Ad hunc scopum fideles collimabunt. Ille autem foedus porcorum grunnitus a Paulo rite compescitur. Securos se in vitiis pergere dicunt, quia si sint e numero electorum, nihil obfutura sint vitia quominus tandem ad vitam perducantur. Atqui in hunc finem electos esse nos Paulus (Eph. 1, 4) admonet, ut sanctam ac inculpatam vitam traducamus. Si electionis scopus est vitae sanctimonia, magis ad eam alacriter meditandam expergefacere et stimulare nos debet, quam ad desidiae praetextum valere. Quantopere enim haec inter se dissident, a bene agendo cessare quia electio ad salutem sufficiat, et electioni propositum esse finem ut in bonorum studium incumbamus? Facessant ergo eiusmodi sacrilegia quae totum electionis ordinem perperam invertunt. Quod autem suas blasphemias longius extendunt, dum eum, qui sit a Deo reprobatus, perditurum operam dicunt si innocentia et probitate vitae se illi approbare studeat, in eo vero impudentissimi mendacii convincuntur. Unde enim tale studium oriri possit nisi ex electione? Nam quicunque sunt ex reproborum numero, ut sunt vasa in contumeliam formata, ita non desinunt perpetuis flagitiis iram Dei in se provocare, et evidentibus signis confirmare quod iam in se latum est Dei iudicium. Tantum abest ut cum ipso frustra contendant.

13. *Maligne tamen atque impudenter hanc doctrinam calumniantur alii, ac si omnes ad pie vivendum exhortationes everteret. Qua de re magnam olim invidiam sustinuit Augustinus, quam abstersit libro*

de correptione et gratia ad Valentinum; cuius lectio pios omnes et dociles facile placabit. Pauca tamen hic libabo, quae, ut spero, probis et non contentiosis satisfacient. Quam apertus et vocalis praeco electionis gratuitae fuerit Paulus, ante visum est; an ideo monendo et hortando frigidus? Conferant boni isti zelotae eius vehementiam cum sua, glacies in ipsis reperietur prae incredibili illius fervore. Et certe principium illud scrupulos omnes tollit, non esse nos vocatos ad immunditiem, sed ut quisque vas suum possideat in honore (1 Thess. 4, 7), *etc., deinde nos esse Dei figmentum, creatos ad bona opera quae praeparavit, ut in illis ambulemus* (Eph. 2, 10). *In summa qui mediocriter exercitati sunt in Paulo, absque longa demonstratione intelligent quam apte conciliet quae isti fingunt inter se pugnare. Praecipit Christus ut in se credatur; neque tamen vel falsa est eius definitio, vel praecepto contraria, ubi dicit* (Ioann. 6, 44): *nemo potest venire ad me nisi cui datum fuerit a Patre meo. Cursum igitur suum habeat praedicatio, quae adducat homines ad fidem, et continuo profectu in perseverantia contineat. Neque tamen impediatur praedestinationis cognitio, ut qui obediunt non tanquam de suo superbiant, sed in Domino glorientur. Non abs re dicit Christus: qui habet aures audiendi audiat* (Matth. 13, 9). *Ergo dum exhortamur et praedicamus, qui auribus praediti sunt, libenter obediunt; qui vero carent, in illis impletur, quod scriptum est* (Ies. 6, 9), *ut audientes non audiant. Cur autem, inquit Augustinus* [1]*), illi habeant, illi non? quis cognovit sensum Domini? numquid ideo negandum est quod apertum est, quia comprehendi non potest quod occultum est? Haec fideliter ex Augustino retuli; sed quia plus forte autoritatis habebunt eius verba quam mea, agedum prodeant in medium quae apud ipsum leguntur. Numquid si hoc audito nonnulli in torporem segnitiemque vertantur, et a labore proclives ad libidinem post concupiscentias eant, propterea de praescientia Dei falsum putandum est quod dictum est? Nonne si Deus illos bonos fore praescivit, boni erunt, in quantalibet nunc malitia versentur; et, si malos fore praescivit, mali erunt, in quantalibet nunc bonitate cernantur? Numquid ergo propter huiusmodi causas, quae de praescientia Dei vera dicuntur, vel neganda sunt vel tacenda? tunc scilicet quando, si non dicantur, in alios itur errores? Alia, inquit,* [2]) *ratio est verum tacendi, alia, verum dicendi necessitas. Causas verum tacendi longum esset omnes quaerere; quarum tamen est haec una, ne peiores fiant qui non intelligunt, dum volumus eos qui intelligunt facere doctiores; qui nobis tale aliquid dicentibus doctiores quidem non fiunt, sed nec redduntur peiores. Quum autem res vera ita se habet, ut fiat peior, nobis eam dicentibus, qui capere non potest; nobis autem tacentibus, ille qui potest, quid putamus faciendum? nonne potius est dicendum verum, ut qui potest capere, capiat; quam tacendum, ut non solum id ambo non capiant, verum etiam qui est intelligentior, ille sit peior, qui si audiret et caperet, per eum etiam plures discerent? Et nos dicere nolumus, quod teste scriptura dicere licebat. Timemus enim videlicet ne loquentibus nobis offendatur qui capere non potest; non autem timemus ne, tacentibus nobis, qui veritatem potest capere falsitate capiatur. Quam sententiam brevius tandem perstringens, clarius etiam confirmat.* [1]) *Quamobrem, si apostoli et qui eos sequuti sunt ecclesiae doctores utrumque fecerunt, ut de aeterna Dei electione pie dissererent, et sub piae vitae disciplina continerent fideles, quid est quod invicta conclusi violentia veritatis illi nostri se recte dicere existimant, non esse populo praedicandum, etsi verum sit, quod de praedestinatione dicitur? Imo praedicandum est prorsus: ut qui habet aures audiendi audiat. Quis autem habet, si non accepit ab eo qui se daturum promittit? Certe qui non accipit, reiiciat, dum tamen qui capit, sumat et bibat, bibat et vivat. Sicut enim praedicanda est pietas, ut rite colatur Deus, ita et praedestinatio, ut qui habet aures audiendi, de gratia Dei in Deo, non in se glorietur.*

14. *Et tamen ut singulare aedificationis studium sancto viro fuit, sic docendi veri rationem temperat, ut prudenter caveatur quoad licet offensio. Nam quae vere dicuntur, congruenter simul posse dici admonet. Si quis ita plebem compellet: si non creditis, ideo fit quia iam divinitus exitio destinati estis, is non modo ignaviam fovet, sed etiam indulget malitiae. Si quis in futurum quoque tempus sententiam extendat, quod non sint credituri qui audiunt, quia reprobati sunt, imprecatio erit magis quam doctrina. Tales itaque Augustinus non immerito tanquam vel insulsos doctores, vel sinistros et ominosos prophetas ab ecclesia iubet facessere. Tenendum quidem vere alibi contendit, quod tunc correctione proficit homo quum miseretur atque adiuvat qui facit quos voluerit etiam sine correptione proficere. Sed quare isti sic, illi aliter: absit ut dicamus iudicium luti esse non figuli. Item postea: quum homines per correptionem in viam iustitiae seu veniunt seu revertuntur, quis operatur in cordibus eorum salutem, nisi ille qui quolibet plantante et irrigante dat incrementum? cui volenti salvum facere nullum hominis resistit liberum arbitrium. Non est itaque dubitandum, voluntati Dei (qui in coelo et in terra quaecunque voluit fecit, et qui etiam quae futura sunt fecit) humanas voluntates non posse resistere, quominus faciat ipse quod vult; quandoquidem de ipsis hominum voluntatibus quod vult facit. Item: quum vult adducere homines, numquid corporalibus vinculis alligat? intus agit, intus corda tenet, intus corda movet, eosque*

---

1) Libr. de bono persev. c. 15. 2) C. 16.

1) Eiusd. libri c. 20.

voluntatibus eorum, quas in illis operatus est, trahit. Sed quod continuo subiicit, minime omitti debet: quia nescimus quis ad praedestinatorum numerum pertineat, vel non pertineat, sic nos affici decere ut omnes velimus salvos fieri. Ita fiet ut quisquis nobis occurret, eum studeamus facere pacis consortem; sed pax nostra super filios pacis requiescet. Ergo, quantum ad nos pertinet, omnibus, ne pereant, vel ne alios perdant, salubris et severa, instar medicinae, adhibenda erit correptio: Dei autem erit illis utilem facere quos praescivit et praedestinavit.

CAPUT XXIV.[1]

Electionem sanciri Dei vocatione; reprobos autem sibi accersere iustum, cui destinati sunt, interitum.

1. Sed ut res melius elucescat, tum de electorum vocatione, tum de excaecatione et induratione impiorum agendum est. *Et de priore quidem iam aliquid disserui,*[2] *eorum errorem refellens quibus generalitas promissionum videtur aequare totum humanum genus. Atqui non absque delectu* electionem, quam in se ipso alioqui absconditam habet, vocatione demum sua Deus manifestat, quam ideo appellare proprie licet eius testificationem. Nam quos praescivit, eos et praefinivit conformes fieri imaginis filii sui; quos autem praefinivit, eos et vocavit; quos vocavit, eos et iustificavit, ut olim glorificet (Rom. 8, 29). Quum suos eligendo iam in filiorum locum Dominus adoptarit, videmus tamen ut in tanti boni possessionem non veniant, nisi dum vocantur; contra, ut vocati quadam iam fruantur electionis suae communicatione. Qua ratione spiritum quem accipiunt, et adoptionis spiritum, et sigillum, et arrhabonem haereditatis futurae vocat Paulus (Rom. 8, 15; Eph. 1, 13 et alibi), quia scilicet eorum cordibus futurae adoptionis certitudinem suo testimonio stabilit et obsignat. *Nam etsi evangelii praedicatio ex fonte electionis scaturit, quia tamen reprobis etiam communis est, non esset per se solida illius probatio. Deus autem efficaciter electos suos docet ut ad fidem adducat; sicuti citavimus ante ex verbis Christi. Qui ex Deo est, hic vidit patrem, non alius* (Ioann. 6, 46). *Item: manifestavi nomen tuum hominibus quos dedisti mihi* (Ioann. 17, 6). *Quum alibi dicat: nemo potest venire ad me nisi pater meus traxerit eum* (Ioann. 6, 44). *Quem locum prudenter expendit Augustinus,*[3] *cuius verba sunt: si (ut dicit veritas) omnis qui didicit venit, quisquis non venit, profecto nec didicit: non est igitur consequens ut qui potest venire etiam veniat, nisi id voluerit atque fecerit; sed omnis qui didicit a patre, non solum potest venire, sed etiam venit; ubi iam et possibilitatis profectus, et voluntatis affectus et actionis effectus adest. Alibi etiam clarius:*[1] *quid est, omnis qui audivit a patre et didicit venit ad me, nisi, nullus est qui audiat et discat a patre, et non veniat ad me? si enim omnis qui audivit a patre et didicit venit, profecto omnis qui non venit non audivit a patre nec didicit; nam si audisset et didicisset, veniret: valde remota est a sensibus carnis haec schola, in qua pater auditur et docet, ut veniatur ad filium. Paulo post: haec gratia quae occulte humanis cordibus tribuitur, a nullo duro corde recipitur; ideo quippe tribuitur, ut cordis duritia primum auferatur: quando itaque pater intus auditur, aufert cor lapideum et dat cor carneum; sic quippe facit filios promissionis et vasa misericordiae, quae praeparavit in gloriam; cur ergo non omnes docet ut veniant ad Christum, nisi quia omnes quos docet, misericordia docet; quos autem non docet, iudicio non docet? quoniam cuius vult miseretur, et quem vult obdurat.* Filios ergo sibi designat, ac patrem se iis destinat Deus quos elegit. Vocando porro in familiam eos suam asciscit, ac se ipsum iis *coadunat, ut simul unum sint.* Quum autem electioni vocatio subnectitur, in eum modum scriptura satis innuit, in ea nihil requirendum praeter gratuitam Dei misericordiam. Si enim quaerimus quo vocet et qua ratione, respondet, quos elegerat. Ad electionem autem dum venitur, sola illic misericordia undecunque apparet. Atque adeo vere hic locum habet illud Pauli (Rom. 9, 16), non esse volentis neque currentis, sed miserentis Dei. Neque id, quemadmodum vulgo accipiunt qui inter Dei gratiam, voluntatem, cursumque hominis partiuntur. Exponunt enim, desiderium hominis ac conatum nihil per se quidem habere momenti, nisi Dei gratia prosperentur; sed quum adiuvantur illius benedictione, habere suas quoque partes in comparanda salute contendunt. Quorum cavillum Augustini[2] verbis refellere quam meis malo. Si nihil aliud voluit apostolus, nisi non esse solius volentis aut currentis, nisi adsit misericors Dominus, retorquere e converso licebit, non solius esse misericordiae, nisi adsit voluntas et cursus: quod si aperte impium est, non dubitemus apostolum omnia misericordiae Domini dare, nostris autem voluntatibus aut studiis nihil relinquere. In hanc sententiam ille sanctus vir. Nec pili aestimo quam inducunt argutiolam, non fuisse id dicturum Paulum nisi aliquis in nobis

1) *Olim Cap. XIV.* §. 22—37. 2) Cf. supra c. 22. sect. 10 et 11. 3) Libr. 1. de gratia Christi contra Pelag. et Coelest. c. 14 et 31.

1) Libr. de praedest. sanctorum c. 8. 2) Enchir. ad Laurent. c. 32.

foret conatus et aliqua voluntas. Non enim quid esset in homine reputavit; sed quum videret quosdam salutis partem hominum industriae assignare, simpliciter eorum errorem damnavit priore membro, deinde totam salutis summam Dei misericordiae vendicavit. Et quid aliud agunt prophetae quam ut gratuitam Dei vocationem perpetuo depraedicent?

2. Ad haec ipsa quoque vocationis *natura et* dispensatio perspicue id demonstrat, *quae non sola* verbi praedicatione, *sed* et spiritus illuminatione constat. Quibus offerat verbum suum Deus, habemus apud prophetam (Ies. 65, 1): repertus sum a non quaerentibus me; palam apparui iis qui me non interrogabant; populo qui non invocavit nomen meum dixi, ecce adsum. Ac ne Iudaei ad gentes modo eam clementiam pertinere ducerent, ipsis quoque in memoriam reducit unde assumpserit patrem eorum Abraham, quum ipsum sibi conciliare dignatus est; nimirum ex media idololatria, in qua cum suis omnibus demersus erat (Ios. 24, 3). Verbi sui luce dum immerentibus primum affulget, eo gratuitae bonitatis suae specimen satis luculentum exhibet. *Hic ergo iam se exserit immensa Dei bonitas, sed non omnibus in salutem: quia reprobos manet gravius iudicium, quod testimonium amoris Dei repudient. Atque etiam Deus, illustrandae gloriae suae causa, spiritus sui efficaciam ab illis subducit. Interior igitur haec vocatio pignus est salutis quod fallere non potest. Quo pertinet illud Ioannis* (1 Ioann. 3, 24)*: inde agnoscimus nos esse eius filios, ex spiritu quem dedit nobis. Ac* ne glorietur caro quod vocanti et ultro se offerenti saltem responderit, nullas ad audiendum esse aures, nullos ad videndum oculos affirmat, nisi quos ipse fecerit. Facere autem non secundum cuiusque gratitudinem, sed pro sua electione. Cuius rei insigne habes exemplum apud Lucam (Act. 13, 48), ubi Pauli et Barnabae concionem audiunt communiter Iudaei et gentes. Eodem tum verbo quum edocti essent omnes, narrantur credidisse qui ad vitam aeternam erant ordinati. Qua fronte gratuitam esse vocationem negemus, in qua ad ultimam usque partem sola regnat electio?

3. [1]) *Duo autem errores hic cavendi sunt: quia nonnulli cooperarium Deo faciunt hominem, ut suffragio suo ratam electionem faciat; ita secundum eos voluntas hominis superior est Dei consilio. Quasi vero scriptura doceat tantum nobis dari ut credere possimus, ac non potius fidem ipsam. Alii, quanquam non ita enervant gratiam spiritus sancti, nescio tamen qua ratione inducti electionem a posteriori suspendunt: quasi dubia esset atque etiam inefficax, donec fide confirmetur. Equidem confirmari, quoad nos, minime obscurum est; elucescere etiam arcanum Dei consilium, quod latebat, ante vidimus; modo hoc verbo nihil aliud intelligas quam comprobari quod incognitum erat, et velut sigillo consignari. Sed falso dicitur electionem tunc esse demum efficacem postquam evangelium amplexi sumus, suumque inde vigorem sumere. Certitudo quidem eius inde nobis petenda, quia si ad aeternam Dei ordinationem penetrare tentemus, profunda illa abyssus nos ingurgitabit. Sed ubi eam nobis patefecit Deus, altius conscendere oportet, ne effectus causam obruat. Quid enim magis absurdum et indignum, quum scriptura doceat nos esse illuminatos, sicuti nos Deus elegit, lucis huius fulgore oculos nostros perstringi, ut attendere ad electionem recusent? Neque interea infitior, ut certi de salute nostra simus, initium a verbo fieri debere, eoque debere fiduciam nostram esse contentam ut Deum patrem invocemus* (Deut. 30, 14). *Praepostere enim quidam ut de consilio Dei (quod nobis prope est in ore et corde) certiores reddantur, supra nubes volitare cupiunt. Cohibenda igitur est illa temeritas sobrietate fidei, ut Deus occultae suae gratiae nobis testis sufficiat in externo verbo, modo ne impediat canalis, ex quo large ad bibendum nobis aqua profluit, quominus scaturigo suum honorem obtineat.*

4. *Ergo* ut perperam faciunt qui electionis vim suspendunt a fide evangelii, qua[1]) *illam ad nos sentimus pertinere*, ita optimum tenebimus ordinem si in quaerenda electionis nostrae certitudine, in iis signis posterioribus, quae sunt certae eius testificationes, haereamus. Nulla tentatione vel gravius vel periculosius fideles percellit satan, quam dum ipsos suae electionis dubitatione inquietans, simul prava eius extra viam inquirendae cupiditate sollicitat. Extra viam inquirere voco, ubi in abditos divinae sapientiae recessus perrumpere homuncio conatur, et, quo intelligat quid de se sit constitutum apud Dei tribunal, ad supremam usque aeternitatem penetrare. Tunc enim se in profundum immensae voraginis absorbendum praecipitat; tunc innumeris atque inexplicabilibus laqueis se induit; tunc caecae caliginis abysso se adobruit. Sic enim aequum est horribili ruina ingenii humani stoliditatem puniri, ubi suopte marte assurgere ad divinae sapientiae altitudinem tentat. Eoque exitialior est haec tentatio, quod ad nullam aliam propensiores simus fere omnes. Rarissimus enim est cuius non interdum animus hac cogitatione feriatur: unde tibi salus nisi ex Dei electione? electionis porro quae tibi revelatio? Quae si apud quempiam semel invaluit, aut diris tormentis miserum perpetuo excruciat, aut reddit penitus attonitum. Nullo sane certiore argumento confirmare velim quanta pravitate praede-

1) *Haec obiter attinguntur etiam in edit. praecedente c. XIV. §. 24 in fine.*

1) *Ed.* 1654 *male:* quia.

stinationem imaginentur huiusmodi homines, quam illa ipsa experientia. Siquidem nullo pestilentiori errore infici mens possit quam qui sua erga Deum pace ac tranquillitate conscientiam diruit ac deturbat. Ergo naufragium si timemus, sollicite ab hoc scopulo cavendum, in quem nunquam sine exitio impingitur. Et vero, licet periculosi maris instar habeatur praedestinationis disputatio, patet tamen in ea lustranda tuta et pacata, addo et iucunda navigatio, nisi quis periclitari ultro affectet. Nam quemadmodum in exitialem abyssum se ingurgitant qui, ut de sua electione fiant certiores, aeternum Dei consilium sine verbo percontantur, ita qui recte atque ordine ipsam investigant, qualiter in verbo continetur, eximium inde referunt consolationis fructum. Sit igitur haec nobis inquirendi via, ut exordium sumamus a Dei vocatione et in ipsam desinamus. *Quanquam hoc non obstat quin fideles, quae percipiunt quotidie beneficia ex Dei manu, sentiant ex recondita illa adoptione descendere; sicuti loquuntur apud Iesaiam* (Ies. 25, 1)*: fecisti mirabilia; cogitationes tuae antiquae, verae et fideles.* Quando ea ceu tessera vult nobis confirmare Deus quantum de suo consilio sciri fas est. Ne cui autem videatur infirmum istud testimonium, reputemus quantum et claritatis et certitudinis nobis afferat. *Qua de re apposite Bernardus.*[1]) *Postquam enim de reprobis loquutus est: stat, inquit, propositum Dei, stat sententia pacis super timentes eum, ipsorum dissimulans mala, et remunerans bona, ut miro modo eis non modo bona, sed et mala cooperentur in bonum. Quis accusabit electos Dei? sufficit mihi ad omnem iustitiam, solum habere propitium cui soli peccavi: omne quod mihi ipse non imputare decrevit, sic est quasi non fuerit. Et paulo post: o verae quietis locus, et quem non immerito cubiculi appellatione censuerim, in quo Deus non quasi turbatus ira, nec velut distentus cura prospicitur, sed probatur voluntas eius in eo bona et beneplacens et perfecta. Visio ista non terret, sed mulcet; inquietam curiositatem non excitat, sed sedat; nec fatigat sensus, sed tranquillat; hic vere quiescitur; tranquillus Deus tranquillat omnia, et quietum aspicere, quiescere est.*

5. Primum, si paternam Dei clementiam propitiumque animum quaerimus, ad Christum convertendi sunt oculi, in quo solo patris anima acquiescit (Matth. 3, 17). Si salutem, vitam et regni coelestis immortalitatem, non alio tum quoque confugiendum est, quando ipse unus et vitae fons est, et salutis anchora, et regni coelorum haeres. Iam quorsum electio pertinet, nisi ut in filiorum locum a coelesti patre cooptati eius favore salutem et immortalitatem obtineamus? Quantumlibet revolvas et excutias, ultimum tamen eius scopum non ultra tendere intelliges. Proinde quos Deus sibi filios assumpsit, non in ipsis eos dicitur elegisse, sed in Christo suo; quia non nisi in eo amare illos poterat (Eph. 1, 4), nec regni sui haereditate honorare, nisi eius consortes ante factos. Quod si in eo sumus electi, non in nobis ipsis reperiemus electionis nostrae certitudinem; ac ne in Deo quidem patre, si nudum illum absque filio imaginamur. Christus ergo speculum est in quo electionem nostram contemplari convenit, et sine fraude licet. Quum enim is sit cuius corpori inserere destinavit pater quos ab aeterno voluit esse suos, ut pro filiis habeat quotquot inter eius membra recognoscit, satis perspicuum firmumque testimonium habemus, nos in libro vitae scriptos esse si cum Christo communicamus. Porro ille certa sui communione nos donavit, quum per evangelii praedicationem testatus est se nobis a patre datum, ut cum suis omnibus bonis noster esset. *Illum induere dicimur, in ipsum coalescere, ut vivamus quia ipse vivit* (Rom. 8, 32). *Toties repetitur haec doctrina: filio unigenito non pepercit pater, ut quisquis credit in eum, non pereat* (Ioann. 3, 15). *Qui vero in eum credit, dicitur transiisse a morte in vitam* (Ioann. 5, 24). *Quo sensu vocat se panem vitae, quem qui comederit, non morietur in aeternum* (Ioann. 6, 35). Ille, inquam, nobis testis fuit, filiorum loco habitum iri a patre coelesti omnes a quibus fide receptus fuerit. Si quid plus appetimus quam ut inter Dei filios censeamur et haeredes, supra Christum conscendamus licet. Si haec suprema nobis est meta, quantopere insanimus, extra ipsum quaerendo quod et in ipso iam consequuti sumus, et in solo ipso inveniri potest? Praeterea quum sit aeterna patris sapientia, immutabilis veritas, fixum consilium, non est timendum ne quod suo sermone nobis enarrat, ab illa quam quaerimus patris voluntate vel minimum variet; quin potius eam fideliter nobis aperit qualis ab initio fuit, ac semper futura est. *Huius doctrinae praxis in precibus quoque vigere debet. Nam etsi ad Dei invocationem nos animat electionis fides, ubi tamen vota concipimus, eam obtrudere Deo praeposterum esset, vel hac conditione pacisci: Domine, si electus sum, me exaudias. Quando suis promissionibus vult nos esse contentos, neque alibi quaerere an futurus sit nobis exorabilis. Haec prudentia nos a multis laqueis expediet, si in rectum usum accommodare scimus quod recte scriptum est; non autem inconsiderate huc illuc trahamus quod restringi debuerat.*

6. Accedit ad stabiliendam fiduciam *alia, quam* cum vocatione nostra coniungi *diximus*, electionis firmitudo. Quos enim nominis sui cognitione illuminatos in ecclesiae suae sinum Christus asciscit, eos dicitur in fidem tutelamque suam recipere. Quoscunque autem recipit, ei a patre commissi di-

1) Serm. 23. super cantic.

cuntur ac concrediti ut in vitam aeternam custodiantur. Quid nobis volumus? Clamat alta voce Christus, quotquot pater salvos esse velit, eos sibi in protectionem tradidisse (Ioann. 6, 37. 39 et 17, 6. 12). Ergo si rescire libet an Deo curae sit nostra salus, quaeramus an Christo commendaverit, quem constituit unicum suorum omnium salvatorem. Iam si dubitamus an simus a Christo in fidem custodiamque recepti, ille dubitationi occurrit, dum se pastorem sponte offert, ac in ovium suarum numero nos fore pronuntiat, si vocem suam audiamus (Ioann. 10, 3). Christum ergo benigne nobis expositum, et obviam prodeuntem amplectamur: ille autem nos in grege suo recensebit, et inter sua septa conclusos tenebit. At subit futuri status anxietas. Nam ut Paulus vocari docet qui electi ante fuerint, ita Christus ostendit multos esse vocatos, paucos vero electos (Rom. 8, 30; Matth. 22, 14). Quin etiam ipse quoque Paulus alibi a securitate dehortatur; qui bene stat, inquit, videat ne cadat (1 Cor. 10, 12). Item: insertus es in populum Dei? noli superbire, sed time; potest enim Deus rursum succidere, ut alios inserat (Rom. 11, 20). Denique ipsa experientia satis docemur, parvi esse vocationem ac fidem, nisi accedat perseverantia, quae non omnibus contingit. Sed enim ista sollicitudine liberavit nos Christus; nam in posterum certe respiciunt istae promissiones: omne quod dat mihi pater, ad me veniet; et eum qui venerit ad me non eiiciam foras (Ioann. 6, 37. 40). Item: haec est voluntas eius qui misit me patris, ne quid perdam ex omnibus quae dedit mihi, sed resuscitem ea in novissimo die. Item (Ioann. 10, 27): oves meae vocem meam audiunt et sequuntur me; ego cognosco eas, et vitam aeternam do eis, nec peribunt in aeternum, neque rapiet eas quisquam de manu mea: pater qui dedit mihi, maior omnibus est, et nemo potest rapere de manu patris mei. *Iam ubi pronuntiat* (Matth. 15, 13)*: omnis arbor quam non plantavit pater meus eradicabitur, ex opposito innuit nunquam posse a salute evelli qui radicem in Deo habent. Cui consentit illud Ioannis* (1 Ioann. 2, 19)*: si ex nobis fuissent, non exiissent utique a nobis. Hinc etiam magnifica Pauli gloriatio contra vitam et mortem, praesentia et futura* (Rom. 8, 38)*; quam in dono perseverantiae fundatam esse oportet. Nec dubium est quin ad electos omnes sententiam hanc dirigat. Alibi idem Paulus* (Phil. 1, 6)*: qui coepit in vobis opus bonum, perficiet usque in diem Christi. Sicuti etiam David, quum labasceret eius fides, in hanc fulturam recubuit* (Psal. 138, 8)*: opus manuum tuarum non deseres. Iam vero neque hoc dubium est, quum orat Christus pro omnibus electis, quin idem illis precetur quod Petro* (Luc. 22, 32), *ut nunquam deficiat fides eorum. Ex quo elicimus, extra periculum defectionis esse, quia eorum pietati constantiam postulans filius Dei repulsam passus non est.* Quid hinc nos discere voluit Christus, nisi ut confidamus perpetuo nos fore salvos, quia illius semel facti sumus?

7. At quotidie accidit, ut qui videbantur esse Christi, rursum deficiant ab eo, et corruant. Imo eo ipso loco, ubi asserit neminem periisse ex iis qui sibi a patre dati fuerant, excipit tamen filium perditionis (Ioann. 17, 12). Verum est id quidem; sed aeque etiam certum, nunquam ea cordis fiducia tales Christo adhaesisse qua nobis electionis certitudinem stabiliri dico. Exierunt e nobis, inquit Ioannes, sed e nobis non erant (1 Ioann. 2, 19); si fuissent enim e nobis, permansissent utique nobiscum. Nec infitior quin habeant vocationis similia cum electis signa; sed illud certum electionis stabilimentum, quod fideles a verbo evangelii petere iubeo, illis minime concedo. Quamobrem eiusmodi exempla nequaquam nos permoveant quominus in Domini promissionem[1]) tranquilli recumbamus, ubi pronuntiat (Ioann. 3, 16 et 6, 39) a patre datos esse sibi omnes a quibus vera fide recipitur, quorum nemo, se custode ac pastore, periturus sit. De Iuda mox dicetur. Paulus non simplicem securitatem Christianis dissuadet, sed supinam ac solutam carnis securitatem quae fastum, arrogantiam, aliorum contemptum secum trahat, humilitatem exstinguat, ac reverentiam Dei, acceptaeque gratiae oblivionem inducat. Gentiles enim alloquitur, quos docet, non esse Iudaeis superbe et inhumaniter insultandum ideo quia ipsis abdicatis in eorum locum substituti essent. Timorem quoque requirit, non quo consternati vacillent, sed qui ad suspiciendam humiliter Dei gratiam nos instituens, nihil ex eius fiducia diminuat; quemadmodum alibi dictum est. *Adde quod non singulos, sed generatim sectas ipsas alloquitur. Nam quum divisa esset ecclesia in duas partes, et aemulatio dissidium pareret, admonet Paulus gentiles, quod subrogati sunt in locum peculiaris et sancti populi, timoris et modestiae debere illis esse causam. Atqui inter eos multi erant ventosi, quorum utile fuit inanem iactantiam retundere. Caeterum alibi vidimus, spem nostram in futurum tempus extendi, etiam ultra mortem, nec quidquam magis contrarium esse eius naturae quam ambigere quid de nobis futurum sit.*

8. *Illa Christi sententia* de multis vocatis, paucis autem electis (Matth. 22, 14), pessime in eum modum accipitur. *Nihil erit ambiguum si tenemus quod debet ex superioribus liquere*, duplicem esse vocationis speciem. Est enim universalis vocatio, qua per externam verbi praedicationem omnes pariter ad se invitat Deus, etiam quibus eam in mortis odorem, et gravioris condemnationis materiam proponit. Est altera specialis, qua ut plurimum

---

1) *Sic.*

solos fideles dignatur, dum interiori sui spiritus illuminatione efficit, ut verbum praedicatum eorum cordibus insideat. Interdum tamen *eos quoque facit participes* quos ad tempus duntaxat illuminat; deinde suae ingratitudinis merito deserit, et maiori percutit caecitate. Iam quum videret Dominus evangelium late longeque publicari, a plurimis contemptui haberi, apud paucos iusto in pretio esse, Deum sub regis persona nobis describit (Matth. 22, 2), qui convivium solenne instituens, vocatores suos circumquaque mittat, ad magnam turbam invitandam, a paucissimis tamen impetrare queat, quia pro se quisque impedimenta causetur; ut tandem recusantibus illis cogatur e triviis obvium quemlibet accersere. Hactenus de externa vocatione intelligendam parabolam nemo non videt. Subiungit postea, Deum boni convivatoris instar agere, qui circumeat mensas, ad suos hospites comiter excipiendos. Quod si quem reperiat veste nuptiali non ornatum, minime passurum ut convivii festivitatem suis sordibus dehonestet. Hoc membrum fateor intelligendum de iis qui fidei professione in ecclesiam ingrediuntur; sed Christi sanctificatione nequaquam induti. Talia ecclesiae suae dehonestamenta, et velut χαρκινώματα [1]) non sustinebit perpetuo Deus; sed prout meretur eorum turpitudo, extra proiiciet. Pauci ergo electi sunt ex magno vocatorum numero; non tamen ea vocatione unde fidelibus dicimus aestimandam suam electionem. Illa enim impiorum etiam communis est, haec secum affert spiritum regenerationis, qui est arrhabo et sigillum futurae haereditatis, quo in diem Domini obsignantur corda nostra (Eph. 1, 13. 14). *In summa, quum hypocritae, non secus ac veri Dei cultores, pietatem iactent, pronuntiat Christus eiectum tandem iri ex loco quem male occupant; sicuti in Psalmo* (15, 1) *dicitur: Domine quis habitabit in tabernaculo tuo? innocens manibus, et puro corde. Item alibi* (Psal. 24, 6)*: haec est generatio quaerentium Deum, quaerentium faciem Dei Iacob. Atque ita ad tolerantiam hortatur spiritus fideles, ne aegre ferant Ismaelitas sibi misceri in ecclesia: quoniam tandem detracta larva cum dedecore eiicientur.*

9. Eadem est ratio exceptionis nuper adductae, ubi ait Christus neminem periisse nisi filium perditionis (Ioann. 17, 12). *Est quidem impropria loquutio, sed minime obscura.* Ille enim non reputabatur inter oves Christi, quia vere esset; sed quia locum tenebat. Quod porro ipsum alibi electum cum apostolis a se fuisse asserit Dominus (Ioann. 6, 70), id duntaxat ad ministerium refertur. Duodecim, inquit, elegi, et unus ex eis diabolus est. Nempe in apostoli munus eum elegerat. Quum autem de electione loquitur in salutem, eum procul ab electorum numero arcet: non de omnibus loquor; ego scio quos elegerim (Ioann. 13, 18). Si quis vocabulum electionis utrobique confundat, misere se implicabit; si distinguat, nihil est expeditius. Pessime ergo et perniciose Gregorius,[1]) dum vocationis tantum nostrae conscios esse nos tradit, electionis incertos, unde ad formidinem et trepidationem omnes hortatur, hanc etiam rationem usurpans, quia etiamsi quales hodie simus sciamus, quales tamen simus futuri nescimus. Verum eo loco satis declarat quomodo in hunc scopum impegerit. Quoniam enim ab operum meritis electionem suspendebat, deiiciendis animis plus satis illi suppetebat causae; confirmare non poterat, qui a se ipsis ad divinae bonitatis fiduciam non transferebat. Hinc qualemcunque eius quod initio posuimus gustum habent fideles, praedestinationem, si rite cogitetur, non fidei convulsionem, sed optimam potius confirmationem afferre. *Neque tamen infitior, spiritum ad modulum sensus nostri interdum accommodare sermonem. Sicuti quum dicit* (Ez. 13, 9)*: in arcano populi mei non erunt, et in catalogo servorum meorum non scribentur. Ac si Deus scribere inciperet in libro vitae quos recenset in numero suorum; quum tamen sciamus, vel teste Christo* (Luc. 10, 20; Phil. 4, 3), *scripta esse filiorum Dei nomina in libro vitae ab initio. Sed simpliciter his verbis eorum abdicatio notatur qui visi sunt inter electos praecipui. Sicut dicitur in Psalmo* (69, 29)*: deleantur e libro vitae, et cum iustis non scribantur.*

10. Enimvero electi nec statim ab utero, nec eodem omnes tempore, sed prout visum est Deo suam illis gratiam dispensare, in ovile Christi per vocationem aggregantur. Ante vero quam ad summum illum pastorem colligantur, in communi deserto dissipati aberrant; nec ab aliis quidquam differunt, nisi quod singulari Dei misericordia proteguntur, ne in ultimum mortis praecipitium ruant. In ipsos ergo si respicias, videbis Adae progeniem, quae communem massae corruptionem redoleat. Quod non in extremam et desperatam usque impietatem feruntur, id non fit aliqua illis ingenita bonitate; sed quia in ipsorum salutem excubat Dei oculus, et manus extenta est. Nam qui ab ipsa nativitate insitum esse eorum cordibus semen nescio quod electionis somniant, cuius virtute semper ad pietatem timoremque Dei sint inclinati, nec scripturae autoritate adiuvantur, et ipsa redarguuntur experientia. Exempla quidem pauca proferunt, unde probent, electos ante illuminationem quoque non fuisse a religione alienos: Paulum in suo pharisaismo vixisse irreprehensibilem (Phil. 3, 5); Cornelium eleemosynis et orationibus fuisse acceptum

1) Καρχηνώματα 1561 seqq.

1) Homil. 38.

Deo (Act. 10, 2), et si qua sunt similia. De Paulo illis concedimus; in Cornelio dicimus hallucinari. Iam enim tum illuminatum ac regeneratum fuisse apparet, ut nihil illi deesset praeter perspicuam evangelii revelationem. Sed enim quid pauculis istis exemplis tandem extorquebunt? electosne omnes pietatis spiritu semper esse praeditos? Non magis quam si quis demonstrata Aristidis, Socratis, Xenocratis, Scipionis, Curii, Camilli et aliorum integritate, inde colligat, omnes qui in caecitate idololatriae deseruntur, sanctimoniae et probitatis fuisse studiosos. Quin etiam scriptura non uno in loco illis palam reclamat. Qui enim describitur a Paulo Ephesiorum status ante regenerationem (Eph. 2, 1 seqq.), granum huius seminis nullum ostendit. Eratis, inquit, delictis et peccatis mortui, in quibus ambulastis iuxta saeculum mundi huius, iuxta principem aëris, qui nunc agit in filiis contumacibus; inter quos et nos omnes versabamur aliquando in concupiscentiis carnis nostrae, facientes quae carni et menti libebant, et eramus natura filii irae, sicut et caeteri. Item (Eph. 2, 12): mementote quod sine spe aliquando fueritis et Deo carueritis in mundo. Item (Eph. 5, 8): eratis aliquando tenebrae, nunc autem lux in Domino; ut filii lucis ambulate. At ea forte referri volent ad ignorantiam veri Dei, qua electos, antequam vocentur, detineri non negant. Quanquam hoc esset impudenter calumniari, quum ex illis inferat, non iam amplius esse vel mentiendum, vel furandum: quid tamen ad alios locos respondebunt? Qualis ille est ad Corinthios (1 Cor. 6, 9. 11), ubi quum denuntiasset, neque scortatores, neque idololatras, neque adulteros, neque molles, neque paedicatores, neque fures, neque avaros regni Dei fore haeredes, continuo subiungit, illos iisdem flagitiis fuisse, ante Christum cognitum, implicitos, nunc vero et sanguine eius ablutos et spiritu liberatos. Item alter ad Romanos (6, 19): quemadmodum praebuistis membra vestra serva immunditiae et iniquitati ad iniquitatem, nunc addicite illa in servitutem iustitiae. Quem enim fructum ex illis habuistis, in quibus nunc merito erubescitis? et caetera.

11. Quale tunc, amabo, electionis semen in iis germinabat, qui tota vita multifariam contaminati, quasi desperata nequitia, volutabantur in flagitio omnium maxime nefando et exsecrabili? Secundum eos si loqui voluisset, debuerat ostendere quantum Dei beneficentiae deberent, per quam conservati essent ne in tantas foeditates prolaberentur. Sic et Petrus debuisset suos hortari ad gratitudinem, ob semen electionis perpetuum (1 Petr. 4, 3). Contra autem admonet, suffecisse praeteritum tempus gentium libidinibus consummandis. Quid si venitur ad exempla? Quale iustitiae germen in Rahab meretrice ante fidem? in Menasse, quum Ierusalem intingeretur et prope immergeretur sanguine prophetarum? in latrone, qui inter ultimos tandem spiritus de resipiscentia cogitavit? Facessant ergo haec argumenta, quae sibi ipsis homines curiosuli temere sine scriptura excogitant. Maneat autem nobis quod habet scriptura (Ies. 53, 6): omnes pariter ovium perditarum instar aberrasse, unumquemque declinasse in viam suam, hoc est, perditionem. Hoc perditionis gurgite quos aliquando eruere Dominus statuit, eos in suam opportunitatem differt; tantum conservat, in blasphemiam irremissibilem ne devolvantur.

12. Quemadmodum suae erga electos vocationis efficacia, salutem, ad quam eos aeterno consilio destinarat, perficit Deus, ita sua habet adversus reprobos iudicia, quibus consilium de illis suum exsequatur. Quos ergo in vitae contumeliam et mortis exitium creavit, ut irae suae organa forent, et severitatis exempla, eos, ut in finem suum perveniant, nunc audiendi verbi sui facultate privat, nunc eius praedicatione magis excaecat et obstupefacit. Prioris membri quum innumera sint exempla, unum tamen, quod est prae aliis illustre ac notabile, eligamus. Quatuor circiter annorum millia ante Christi adventum effluxerunt, quibus salutiferae doctrinae lucem cunctis gentibus occultavit. Si quis respondeat, tanti beneficii compotes ideo non fecisse quia indignos iudicarit, nihilo erunt digniores posteri. *Cuius rei praeter experientiam testis locuples est Malachias, qui incredulitatem crassis blasphemiis permistam coarguens, venturum tamen redemptorem denuntiat* (4, 1). Cur ergo his potius quam illis datur? Frustra se torqueat qui hic causam requirat arcano et inscrutabili Dei consilio altiorem. Nec est timendum ne quis Porphyrii discipulus Dei iustitiam impune arrodat, nobis pro ea nihil respondentibus. Quum enim asserimus nullos perire immerentes, gratuitae esse beneficentiae Dei quod nonnulli liberantur, abunde pro illustranda eius gloria dictum est, ut nostra tergiversatione nequaquam indigeat. Praedestinationi igitur suae viam facit summus ille arbiter, ubi quos semel reprobavit, lucis suae communicatione orbatos deserit in caecitate. Alterius membri cum exstant quotidiana documenta, tum multa in scripturis continentur. Apud centum eadem fere habetur concio, viginti prompta fidei obedientia suscipiunt; alii vel nullius pensi habent, vel rident, vel explodunt, vel abominantur. Si quis respondeat, diversitatem ex eorum provenire malitia et perversitate, nondum satisfactum fuerit: quia et illorum ingenium eadem malitia occuparetur, nisi Deus sua bonitate corrigeret. *Ideoque semper implicabimur, nisi succurrat illud Pauli* (1 Cor. 4, 7)*: quis te discernit? Quo significat non propria virtute, sed sola Dei gratia alios aliis praecellere.*

13. Cur ergo gratiam illis largiendo, hos prae-

termittit? De illis causam reddit Lucas, quia ad vitam sunt ordinati (Act. 13, 48). De iis ergo quid sentiemus, nisi quia sunt vasa irae in contumeliam? Quare ne cum Augustino[1]) loqui nos pigeat. Posset, inquit ille, Deus malorum voluntatem in bonum convertere, quia omnipotens est; posset plane: cur ergo non facit? quia noluit; cur noluerit, penes ipsum est. Debemus enim non plus sapere quam oportet; multoque id satius est, quam tergiversari cum Chrysostomo,[2]) quod volentem trahat et manum porrigentem, ne discrimen in Dei iudicio, sed solo hominum arbitrio situm videatur. *Adeo quidem non situm est in proprio hominis motu accedere, ut piis quoque et Deum timentibus singulari adhuc instinctu spiritus opus sit. Lydia purpuraria* (Act. 16, 14) *Deum timebat, et tamen cor eius aperiri oportuit, ut attenderet doctrinae Pauli et in ea proficeret. Hoc non de una muliere dictum est, sed ut sciamus profectum cuiusque in pietate opus esse arcanum spiritus.* Istud quidem in quaestionem trahi non potest, multis verbum suum Dominum mittere, quorum caecitatem magis velit aggravari. Quorsum enim tot mandata deferri iubet ad Pharaonem? an quia saepius repetitis legationibus mitigatum iri sperabat? Imo antequam inciperet exitum et noverat et praedixerat. Ito, dicebat Mosi, et expone illi voluntatem meam; ego autem indurabo cor eius ne obtemperet (Exod. 4, 21). Sic quum Ezechielem suscitat, praemonet se mittere ad populum rebellem et contumacem, ne terreatur si surdis se canere videat (Ez. 2, 3 et 12, 2). Sic Ieremiae (1, 10) praedicit, futuram eius doctrinam in ignem, ut populum instar stipulae perdat et dissipet. Sed magis etiamnum premit Iesaiae prophetia (6, 9). Sic enim a Domino dimittitur: vade, et dic filiis Israel, audiendo audite et ne intelligatis; videndo videte et ne sciatis; obstina cor populi huius et aures eius aggrava, et oculos eius obline, ut ne forte videat oculis suis, et audiat auribus suis, et corde intelligat, quo conversus sanetur. Ecce, vocem ad eos dirigit, sed ut magis obsurdescant; lucem accendit, sed ut reddantur caeciores; doctrinam profert, sed qua magis obstupescant; remedium adhibet, sed ne sanentur. Atque hanc prophetiam adducens Ioannes (12, 39), Iudaeos Christi doctrinae non potuisse credere asserit, quia in eos incumberet haec Dei maledictio. Neque hoc quoque controverti potest: quos Deus illuminatos non vult, illis doctrinam suam aenigmatibus involutam tradere, ne quid inde proficiant, nisi ut in maiorem hebetudinem trudantur.[3]) Testatur enim Christus, se ideo solis apostolis edisserere parabolas, in quibus apud multitudinem loquutus erat, quia his datum sit nosse mysteria regni Dei, vulgo non item (Matth. 13, 11). Quid, inquies, sibi vult Dominus eos docendo, a quibus ne intelligatur curat? Considera unde vitium, et desines interrogare. In verbo enim qualiscunque sit obscuritas, satis tamen semper est lucis ad convincendam impiorum conscientiam.

14. Restat nunc ut videamus cur id Dominus faciat quod eum facere palam est. Si respondeatur, sic fieri quia id impietate, nequitia, ingratitudine sua meriti sunt homines, bene id quidem et vere dicetur. Sed quia nondum patet istius varietatis ratio, cur aliis in obedientiam flexis isti obdurati persistant, in ea excutienda necessario ad illud quod ex Mose annotavit Paulus transeundum erit: nempe quod ab initio eos excitarit Dominus ut ostenderet nomen suum in universa terra (Rom. 9, 17). Quod igitur sibi patefacto Dei verbo non obtemperant reprobi, probe id in malitiam pravitatemque cordis eorum reiicietur, modo simul adiiciatur, ideo in hanc pravitatem addictos, quia iusto sed inscrutabili Dei iudicio suscitati sunt ad gloriam eius sua damnatione illustrandam. Similiter quum de filiis Heli narratur (1 Sam. 2, 25), quod non auscultarunt salutaribus monitis, quia voluerit Dominus occidere eos, non negatur contumaciam a propria ipsorum nequitia profectam esse; verum simul notatur cur in contumacia deserti fuerint, quum potuerit eorum corda Dominus emollire: quia scilicet eos semel exitio destinasset immutabile eius decretum. *Eodem pertinet illud Ioannis* (12, 38)*: quum tanta signa fecisset, nemo credidit in eum, ut sermo Iesaiae impleretur: Domine, quis credidit auditui nostro? Etsi enim a culpa non liberat pervicaces, contentus est tamen illa ratione, quod insipida sit hominibus Dei gratia, donec spiritus sanctus saporem afferat. Et Christus Iesaiae vaticinium citans* (Ioann. 6, 45)*: erunt omnes docti a Deo, non alio tendit nisi Iudaeos esse reprobos et ab ecclesia extraneos, quia sunt indociles, nec aliam causam affert, nisi quod ad eos non pertineat Dei promissio. Quod confirmat illud Pauli* (1 Cor. 1, 23)*, Christum, qui Iudaeis est scandalum et gentibus stultitia, esse vocatis virtutem et sapientiam Dei. Nam ubi dixit quid fere contingat quoties praedicatur evangelium, nempe ut alios exasperet, ab aliis spernatur, dicit apud solos vocatos esse in pretio. Paulo ante quidem nominaverat credentes, sed gratiae Dei, quae fidem praecedit, noluit gradum suum negare; quin potius hoc secundum correctionis vice addidit, ut Dei vocationi fidei suae laudem adscriberent qui evangelium amplexi fuerant. Sicuti etiam paulo post docet a Deo electos esse.* Haec dum impii audiunt, quiritantur Deum miseris suis creaturis inordinata potentia in saevitiae suae ludum abuti. Sed nos, qui cunctos homines tot no-

---

1) Libr. 11. de Genesi ad literam, c. 10. 2) Homil. de convers. Pauli. 3) *Edd. recentt. omnes* tradantur *inde ab a.* 1592.

minibus Dei tribunali obnoxios novimus, ut de mille interrogati ne in uno quidem satisfacere queant, confitemur nihil pati reprobos quod non iustissimo Dei iudicio conveniat. Quod rationem ad liquidum non assequimur, aliquid nescire non recusemus, ubi se Dei sapientia in suam sublimitatem attollit.

15. At quoniam obiici *solent* pauci scripturae loci quibus videtur negare Deus sua ordinatione fieri ut iniqui pereant, nisi quoad, se reclamante, ipsi mortem sponte sibi accersunt, eos breviter explicando demonstremus nihil superiori sententiae adversari. *Profertur*[1]) *Ezechielis locus* (34, 11), *quod Deus nolit mortem peccatoris, sed magis ut convertatur et vivat. Si hoc ad totum humanum genus extendere placet, cur plurimos ad resipiscentiam non sollicitat, quorum animi ad obedientiam magis sunt flexibiles quam eorum qui ad quotidianas eius invitationes magis ac magis obdurescunt? Apud Ninivitas et Sodomitas, teste Christo* (Matth. 13, 23), *evangelii praedicatio et miracula plus fructus attulissent quam in Iudaea. Qui fit ergo, si vult Deus omnes salvos fieri, ut miseris, qui ad gratiam recipiendam paratiores essent, ianuam poenitentiae non aperiat? Hinc videmus violenter torqueri locum, si Dei voluntas, cuius meminit propheta, opponitur aeterno eius consilio, quo electos discrevit a reprobis. Nunc si quaeritur genuinus prophetae sensus, tantum spem veniae resipiscentibus facere vult. Atque haec summa est, non esse dubitandum quin Deus paratus sit ignoscere, simulac conversus fuerit peccator. Ergo eius mortem non vult, quatenus vult poenitentiam. Experientia autem docet, ita velle resipiscere quos ad se invitat, ut non tangat omnium corda. Neque tamen ideo dicendum est fallaciter ipsum agere: quia etsi vox externa tantum inexcusabiles reddit qui eam audiunt, neque obsequuntur, vere tamen censetur testimonium gratiae Dei quo sibi reconciliat homines. Teneamus ergo prophetae consilium, non placere Deo mortem peccatoris: ut confidant pii, simulac poenitentia tacti fuerint, sibi paratam esse apud Deum veniam; impii vero sentiant duplicari crimen suum, quod tantae Dei clementiae et facilitati non respondent. Poenitentiae igitur semper obvia Dei misericordia occurret; sed poenitentia quibus detur tam omnes prophetae quam apostoli atque ipse Ezechiel clare docent.*

16. [2]) *Adducitur secundo Pauli locus* (1 Tim. 2, 4), *ubi tradit, Deum velle omnes salvos fieri: cuius etsi diversa est quam superioris ratio, aliquid tamen est commune. Respondeo, primum ex contextu palam fieri quomodo velit. Utrumque enim copulat Paulus, quod velit salvos fieri, et ad agnitionem veritatis pervenire. Si hoc aeterno Dei consilio fixum esse volunt, ut salutis doctrinam percipiant, quid sibi vult illud Mosis: quae gens est tam inclyta, ut ad eam appropinquet Deus sicut ad te* (Deut. 4, 7)*? Qui factum est ut privaverit Deus evangelii luce multos populos, qua alii fruebantur? Qui factum est ut nunquam pura doctrinae pietatis cognitio ad quosdam pervenerit, alii vix obscura quaedam rudimenta gustaverint? Hinc iam elicere promptum erit quorsum tendat Paulus.* Praeceperat Timotheo solennes in ecclesia precationes pro regibus et principibus concipere; quum autem absurdum nonnihil videretur orationes ad Deum fundi pro genere hominum prope deplorato (quia non tantum a Christi corpore alieni omnes erant, sed ad regnum eius opprimendum totis viribus enitebantur) subiicit, acceptum id esse Deo, qui velit omnes homines salvos fieri. Quo nihil aliud profecto significat quam nulli hominum ordini viam ad salutem praeclusisse; quin potius misericordiam suam sic effudisse ut nullum eius expertem esse velit. Aliae sententiae non declarant quid de omnibus occulto suo iudicio Dominus statuerit, sed paratam denuntiant omnibus peccatoribus veniam, qui modo se ad eam requirendam convertunt. Nam si tenacius urgeant quod dicitur velle misereri omnium, ego contra excipiam quod alibi scribitur, Deum nostrum esse in coelo, ubi faciat quaecunque velit (Psal. 115, 3). Sic ergo exponendum erit hoc verbum, ut cum altero conveniat: miserebor cuius miserebor, et commiserabor quem fuero miseratus (Exod. 33, 19). Qui deligit quos misericordia prosequi debeat, eam non omnibus impertitur. *Sed ubi clare apparet non de singulis hominibus, sed de hominum ordinibus illic agi, facessat longior disputatio. Quanquam simul notandum est, Paulum non asserere quid semper et ubique et in omnibus faciat Deus; sed liberum ei relinquere ut reges tandem et magistratus participes faciat coelestis doctrinae, quamvis adversus eam pro caecitate sua insaniant. Videntur fortius urgere obiecto Petri loco* (2 Petr. 3, 9), *Deum neminem velle perire, sed omnes recipere ad poenitentiam. Verum nodi solutio iam mox in secundo verbo occurrit: quia voluntas recipiendi ad poenitentiam non alia intelligi potest, nisi quae passim traditur. Sane conversio in Dei manu est; an velit omnes convertere, interrogetur ipse: dum paucis quibusdam se daturum promittit cor carneum, aliis cor lapideum relinquendo* (Ez. 36, 26). *Verum quidem est, nisi recipere paratus esset qui eius misericordiam implorant, concidere illam sententiam: convertimini ad me, et convertar ad vos* (Sach. 1, 3). *Sed dico neminem mortalium ad Deum accedere, nisi qui divinitus praevenitur. Ac, si in hominis arbitrio esset poenitentia, non diceret Paulus* (2 Tim. 2, 25)*: si forte det illis poenitentiam. Imo nisi idem Deus qui ad poenitentiam omnes voce hortatur, arcano spiritus motu electos adduceret, non*

1) *Haec non omnino desunt in editione praecedenti sed paulo aliter et multo brevius exponuntur.* 2) *In editione principe* 1559 *haec etiam ad* §. 15 *pertinent. Sed iam* 1561 *numeri mutati apparent.*

diceret Ieremias (31, 18): *converte me Domine, et convertar; ubi enim convertisti me, egi poenitentiam.*

17. Sed enim, inquies, si ita est, parum erit fidei promissionibus evangelicis, quae quum de voluntate Dei testantur, eum velle asserunt quod inviolabili eius decreto adversetur. Minime vero; quamlibet enim universales sint salutis promissiones, nihil tamen a reproborum praedestinatione discrepant, modo in earum *effectum* mentem dirigamus. Efficaces nobis tum esse demum promissiones scimus, ubi eas fide recipimus; ubi contra exinanita est fides, simul abolita est promissio. Ea si est natura ipsarum, videamus iam numquid inter se haec dissideant, quod dicitur ab aeterno Deus ordinasse quos *amore* complecti, in quos iram exercere velit; et quod salutem omnibus indiscriminatim denuntiat. Equidem dico optime convenire. Sic enim promittendo nihil aliud vult, quam omnibus expositam esse suam misericordiam, qui modo eam *expetunt atque implorant, quod non alii faciunt* nisi quos illuminavit. Porro illuminat quos praedestinavit ad salutem. His, inquam, constat certa et inconcussa promissionum veritas, ut dici nequeat aliquid esse dissensionis inter aeternam Dei electionem, et quod fidelibus offert gratiae suae testimonium. Sed cur omnes nominat? Nempe quo tutius piorum conscientiae acquiescant, dum intelligunt nullam esse peccatorum differentiam, modo adsit fides; impii autem non causentur sibi deesse asylum, quo se a peccati servitute recipiant, dum oblatum sibi ingratitudine sua respuunt. Ergo quum utrisque Dei misericordia per evangelium offeratur, fides est, hoc est Dei illuminatio, quae inter pios et impios distinguit: ut evangelii efficaciam illi sentiant, hi vero nullum inde fructum consequantur. Illuminatio quoque ipsa electionem Dei aeternam pro regula habet. *Querimonia Christi quam citant: Ierusalem, Ierusalem, quoties volui congregare pullos tuos, et noluisti* (Matth. 23, 37)? *nihil illis suffragatur. Fateor Christum non tantum in persona hominis loqui, sed exprobrare quod saeculis omnibus repudiaverint suam gratiam. Sed definienda est illa Dei voluntas de qua agitur. Neque enim obscurum est quam sedulo incubuerit Deus ad retinendum illum populum, et quanta pervicacia a primis ad ultimos vagis suis cupiditatibus deditі collectionem respuerint; sed inde non sequitur irritum fuisse consilium Dei hominum malitia. Excipiunt, nihil minus esse consentaneum Dei naturae, quam ut sit duplex in eo voluntas. Quod ego illis concedo, modo dextri sint interpretes. Sed cur non considerant tot testimonia, ubi Deus, humanos affectus induens, infra suam maiestatem descendit? Dicit* (Ies. 65, 2) *se protensis brachiis rebellem populum vocasse, mane et sero dedisse operam ut eum ad se reduceret. Haec omnia si Deo aptare volent ac figuram negligere, multae supervacuae contentiones emergent: quas una haec solutio componit, quod humanum est ad Deum transferri. Quanquam solutio alibi*[1]) *a nobis adducta abunde sufficit: quamvis multiplex sit Dei voluntas quoad sensum nostrum, non tamen eum hoc et illud in se velle, sed pro sapientia sua varie multiplici, ut eam Paulus vocat* (Eph. 3, 10), *attonitos reddere sensus nostros, donec cognoscere nobis dabitur mirabiliter eum velle quod nunc videtur esse voluntati eius adversum. Cavillis etiam ludunt, quum Deus omnium sit pater, iniustum esse ut quemquam abdicet nisi qui sua culpa poenam hanc ante fuerit promeritus. Quasi vero non usque ad porcos et canes pateat Dei liberalitas. Quod si de humano genere agitur, respondeant cur Deus sese devinxerit uni populo, ut eius esset pater; cur etiam exiguum inde numerum quasi florem decerpserit. Sed convitiatores istos impedit sua maledicendi libido, ne considerent Deum ita solem suum producere super bonos et malos* (Matth. 5, 45), *ut paucis reposita sit haereditas, quibus olim dicetur: venite benedicti patris mei, possidete regnum etc.* (Matth. 25, 34). *Obiiciunt etiam, Deum nihil odisse eorum quae fecit. Quod ut illis concedam, salvum tamen manet quod doceo reprobos Deo exosos esse, et quidem optimo iure, quia eius spiritu destituti nihil proferre queunt quam maledictionis causam. Addunt, non esse discrimen Iudaei et gentilis, ideoque indiscriminatim omnibus proponi Dei gratiam: nempe modo admittant, sicuti definit Paulus* (Rom. 9, 24), *tam ex Iudaeis quam ex gentibus Deum pro suo beneplacito vocare, ita ut nemini sit obstrictus. Hoc etiam modo quod ex alio loco* (Rom. 11, 32) *obtendunt diluitur, Deum clausisse omnia sub peccato, ut omnium misereatur: nempe quia omnium qui salvi fiunt salutem misericordiae suae vult adscribi; quamvis non omnibus sit commune hoc beneficium. Porro ubi multa ultro citroque adducta fuerint, sit haec nobis clausula, ad tantam profunditatem cum Paulo expavescere: quod si obstrepant petulantes linguae, non pudefieri in hac eius exclamatione: o homo, tu quis es qui litigas cum Deo* (Rom. 9, 20)? *Vere enim Augustinus*[2]) *perverse facere contendit qui iustitiae humanae modo divinam metiuntur.*

CAPUT XXV.[3])

De resurrectione ultima.

1. *Etsi Christus, sol iustitiae, morte devicta per evangelium illucens, vitam nobis illuminavit, teste*

---

1) Libr. 1. c. 18. sect. 3. et libr. 3. c. 20. sect. 43. 2) De praedest. et grat. c. 2. 3) *Locum de resurrectione in editione praecedente paucis attigerat in fine Cap. VIII.* (§. 210—224) *quod erat de Symboli expositione. Iam hic omnia fere nova.*

Paulo, unde et credendo dicimur transiisse a morte in vitam, non iam peregrini et advenae, sed cives sanctorum et domestici Dei, qui nos cum ipso unigenito sedere fecit in coelestibus, ut ad plenam felicitatem nihil desit (2 Tim. 1, 10; Ioann. 5, 24; Eph. 2, 6 et 19)*: ne tamen molestum sit nobis exerceri adhuc sub dura militia, ac si nullus victoriae a Christo partae fructus constaret, tenendum est quod alibi docetur de spei natura. Quoniam enim speramus quae non apparent* (Rom. 8, 25), *atque, ut alibi dicitur, fides est demonstratio rerum invisibilium* (Hebr. 11, 1), *quamdiu carnis ergastulo sumus inclusi, peregrinamur a Domino* (2 Cor. 5, 6). *Qua ratione alibi dicit idem Paulus* (Col. 3, 3) *nos esse mortuos, et vitam nostram cum Christo absconditam esse in Deo; et quum ipse, qui vita nostra est, apparuerit, tunc et nos cum ipso apparituros in gloria. Haec igitur nostra conditio est, ut sobrie et iuste et pie vivendo in hoc saeculo, exspectemus beatam spem et adventum gloriae magni Dei, et servatoris nostri Iesu Christi* (Tit. 2, 12). *Hic patientia non vulgari opus est, ne defatigati vel retroflectamus cursum, vel stationem nostram deseramus. Itaque quidquid hactenus de salute nostra expositum fuit, mentes in coelum erectas flagitat, ut Christum, quem non vidimus, diligamus, et in eum credentes exsultemus laetitia inenarrabili et gloriosa, donec reportemus finem fidei nostrae, ut Petrus admonet* (1 Petr. 1, 8). *Qua ratione Paulus* (Col. 1, 5) *fidem et caritatem piorum respicere dicit ad spem quae in coelo est reposita. Quum ita oculis in Christum defixis e coelo pendemus, nec quidquam eos moratur in terra quo minus ad promissam beatitudinem nos ferant, impletur vere illud: cor nostrum esse ubi est thesaurus noster* (Matth. 6, 21). *Hinc tam rara in mundo fides, quod tarditati nostrae nihil magis difficile est quam per innumera obstacula transscendere pergendo ad palmam supernae vocationis. Ad ingentem miseriarum cumulum, quo fere obruimur, accedunt profanorum hominum ludibria, quibus impetitur nostra simplicitas; dum bonorum praesentium illecebris sponte renuntiantes, videmur beatitudinem quae nos latet, quasi fugitantem umbram captare. Denique sursum et deorsum, a fronte et a tergo violentae nos tentationes obsident, quibus sustinendis longe essent animi nostri impares, nisi expliciti rebus terrenis, coelesti vitae, quae in speciem procul remota est, devincti essent. Quare ille demum solide in evangelio profecit, qui ad continuam beatae resurrectionis meditationem assuefactus est.*

2. *De summo fine bonorum anxie disputarunt olim philosophi, atque etiam inter se certarunt; nemo tamen, excepto Platone, agnovit summum hominis bonum esse eius coniunctionem cum Deo. Qualis autem haec esset, ne obscuro quidem gustu sentire potuit. Nec mirum, ut qui de sacro illius vinculo nihil didicerat. Nobis unica et perfecta felicitas in hac quoque terrena peregrinatione nota est: sed quae sui desiderio corda nostra magis ac magis quotidie accendit, donec plena fruitio nos satiet. Ideo dixi ex Christi beneficiis fructum non percipere, nisi qui ad resurrectionem animos attollunt. Sicuti hunc scopum praefigit Paulus fidelibus, ad quem se eniti dicit, et omnia oblivisci, donec eo perveniat* (Phil. 3, 8). *Quo nos quoque alacrius eodem contendere oportet, ne si mundus hic nos occupet, tristes desidiae nostrae poenas demus. Proinde alibi* (ibid. 20) *fideles insignit hac nota, quod eorum conversatio in coelis sit, unde et servatorem suum exspectant. Ac ne flaccescant animis in hoc cursu, idem illis omnes creaturas adiungit socias. Nam quia ubique deformes conspiciuntur ruinae, dicit quaecunque in coelo et terra sunt eniti ad renovationem. Nam quum Adam suo lapsu dissipaverit integrum naturae ordinem, sua creaturis servitus, cui propter hominis peccatum subiectae sunt, molesta et gravis est; non quod praeditae sint aliquo sensu, sed quia integrum statum a quo exciderunt, naturaliter appetunt. Gemitum ergo et parturitionis dolorem illis attribuit Paulus* (Rom. 8, 19), *ut nos, qui primitiis spiritus donati sumus, pudeat in nostra corruptione tabescere, ac non imitari saltem mortua elementa, quae alieni peccati poenam sustinent. Quo autem acrius nos pungat, ultimum Christi adventum vocat nostram redemptionem. Verum quidem est, iam completos esse omnes resurrectionis nostrae numeros; sed quia Christus semel oblatus est pro peccatis, iterum absque peccato conspicietur in salutem* (Hebr. 10, 12). *Quibuslibet aerumnis premamur, haec nos redemptio ad suum usque effectum sustineat.*

3. *Studium nostrum acuet ipsum rei pondus. Nec enim Paulus* (1 Cor. 15, 14 seqq.) *abs re contendit, nisi mortui resurgant, totum evangelium inane et fallax esse; quia miserior esset nostra quam aliorum mortalium conditio, utpote qui multorum odiis et probris expositi in singulas horas periclitamur, imo sumus quasi oves mactationi destinatae. Ac proinde concideret eius autoritas non una in parte duntaxat, sed in tota summa, quam et adoptio et salutis nostrae effectus complectitur. Atque ita in rem maxime omnium seriam simus attenti ut nulla diuturnitas lassitudinem afferat. Quo consilio etiam in hunc locum distuli quod de ea breviter tractandum erat, ut discant lectores, ubi Christum receperint perfectae salutis autorem, altius assurgere, sciantque coelesti immortalitate et gloria vestitum, ut totum corpus capiti conforme reddatur. Quemadmodum etiam in eius persona spiritus sanctus resurrectionis exemplum subinde proponit. Res* [1]) *est creditu difficilis, ubi putredine consumpta fuerint corpora, tandem suo tempore resurrectura esse.*

1) *Proxime sequentibus similia legebantur olim Cap. VIII.* §. 220.

Itaque quum multi ex philosophis asseruerint immortales esse animas, carnis resurrectio a paucis probata fuit. In quo etsi nulla fuit excusatio, inde tamen monemur rem esse magis arduam quam ut hominum sensus ad se trahat. Quo tantum obstaculum superet fides, duo adminicula scriptura suppeditat: alterum est in Christi similitudine, alterum vero in Dei omnipotentia. Iam quoties de resurrectione agitur, occurrat Christi imago, qui in natura quam a nobis sumpserat sic peregit cursum mortalis vitae ut nunc, immortalitatem adeptus, sit nobis pignus futurae resurrectionis. Nam in miseriis quibus obsidemur mortificationem eius circumferimus in carne nostra (2 Cor. 4, 10), *ut vita eius manifestetur in nobis. Et separare eum a nobis non licet, ac ne possibile quidem est quin laceretur. Unde illa Pauli ratiocinatio: si mortui non resurgunt, neque Christus resurrexit* (1 Cor. 15, 13); *quia scilicet confessum illud principium sumit, Christum non sibi privatim morti fuisse subiectum, vel de morte adeptum esse victoriam resurgendo, sed inchoatum fuisse in capite quod impleri in omnibus membris necesse est, secundum cuiusque gradum et ordinem. Nam ei per omnia aequari ne rectum quidem esset. Dicitur in Psalmo* (16, 10): *non permittes mansuetum tuum videre corruptionem. Huius fiduciae portio etsi ad nos pertinet secundum mensuram donationis, solidus tamen effectus non nisi in Christo apparuit, qui immunis ab omni putredine, integrum corpus recepit. Iam ne ambigua sit nobis beatae cum Christo resurrectionis societas, ut hoc pignore simus contenti, diserte affirmat Paulus* (Phil. 3, 21), *ideo sedere in coelis et venturum ultimo die iudicem, ut corpus nostrum humile et abiectum configuret corpori suo glorioso. Alibi* (Col. 3, 4) *etiam docet: Deum non suscitasse filium a morte, ut specimen unum ederet suae virtutis, sed ut eandem erga nos fideles spiritus efficaciam exserat: quem ideo vitam appellat, dum habitat in nobis, quia in hunc finem datus est ut quod in nobis mortale est vivificet. Compendio perstringo quae et uberius tractari possent, et merentur splendidius ornari; et tamen in paucis verbis satis materiae pios lectores reperturos confido, quod ad fidem eorum aedificandam sufficiat. Resurrexit ergo Christus ut nos haberet socios futurae vitae. Suscitatus est a patre, quatenus erat ecclesiae caput, a qua nullo modo patitur divelli. Suscitatus est virtute spiritus, qui nobis ad vivificandi munus communis est. Denique suscitatus est ut esset resurrectio et vita. Sicut autem diximus, in hoc speculo conspicuam nobis esse vivam resurrectionis imaginem, ita sit nobis ad fulciendos animos nostros firma hypostasis, modo ne longioris morae nos taedeat vel pigeat; quia nostrum non est proprio arbitrio temporum articulos metiri, sed patienter quiescere, dum pro sua opportunitate Deus regnum suum instauret. Quo spectat illa Pauli exhortatio* (1 Cor. 15, 23): *primitiae Christus, deinde qui Christi sunt; quisque suo ordine. Caeterum ne qua de Christi resurrectione, in qua fundata est nostra omnium, moveretur quaestio, videmus quot et quam variis modis illam nobis testatam fecerit. Ridebunt nasuti homines quasi puerile ludicrum, quae ab evangelistis refertur historiam. Cuius enim momenti erit nuntius quem pavidae mulierculae perferunt, et deinde confirmant discipuli fere exanimes? Cur non potius in medio templo et foro illustria victoriae suae trophaea Christus statuit? Cur non formidabilis prodit in conspectum Pilati? Cur non etiam redivivum se sacerdotibus et toti Hierosolymae probat? Testes vero quos seligit vix idoneos esse concedent homines profani. Respondeo, quanquam in illis exordiis contemptibilis fuerit eius infirmitas, admirabili tamen Dei providentia hoc totum fuisse gubernatum: ut qui nuper metu exanimati fuerant, eos partim amor Christi et pietatis zelus, partim sua incredulitas ad sepulcrum raperet; non tantum ut oculati essent rei testes, sed ut audirent idem ex angelis quod oculis cernebant. Quomodo suspecta erit nobis eorum fides qui fabulam esse putarunt quod audierant ex mulieribus, donec in rem praesentem sunt adducti? Totum vero populum, et ipsum praesidem, postquam satis superque convicti fuerant, nihil mirum est tam Christi aspectu quam aliis signis fuisse privatos. Obsignatur sepulcrum, custodes excubias agunt, non reperitur tertio die corpus. Pecunia corrupti milites rumorem spargunt, fuisse a discipulis subreptum. Quasi vero vel turmae cogendae facultas esset, vel arma suppeterent, vel etiam ad tale facinus audendum exercitati essent. Quod si militibus satis non erat animi ad illos abigendos, cur non persequuti sunt, ut ope plebis adiuti aliquos deprehenderent? Vere ergo annulo suo Pilatus Christi resurrectionem obsignavit, et qui appositi fuerunt ad sepulcrum custodes, tacendo vel mentiendo eiusdem resurrectionis praecones facti sunt. Interea personuit vox angelorum: surrexit; non est hic. Splendor coelestis non homines sed angelos esse palam ostendit. Postea Christus ipse, si quid dubitationis adhuc haerebat, sustulit. Viderunt enim non semel discipuli, atque etiam pedes et manus palparunt, et eorum incredulitas non parum ad confirmandam fidem nostram profuit. Disseruit inter eos de mysteriis regni Dei, tandem ipsis videntibus ascendit in coelum; nec undecim modo apostolis exhibitum fuit hoc spectaculum, sed plus quam quingentis fratribus simul visus est* (1 Cor. 15, 6). *Iam misso spiritu sancto certum documentum edidit non tantum vitae, sed etiam summi imperii; sicuti praedixerat: expedit vobis ut abeam, alioqui spiritus sanctus non veniet* (Ioann. 16, 7). *Iam vero Paulus non mortui virtute prostratus est in itinere, sed eum quem oppugnabat summa potentia pollere sensit. Stephano apparuit in alium finem, ut vitae certitudine mortis timorem vinceret* (Act. 7, 55). *Tot ac tam authenticis testimoniis fidem derogare non diffidentiae est, sed pravae adeoque furiosae obstinationis.*

4. *Quod diximus in probanda resurrectione sensus nostros oportere dirigi ad immensam Dei potentiam, hoc breviter docet Paulus. Ut corpus nostrum abiectum, inquit, conforme reddat corpori claritatis suae, secundum operationem virtutis suae, qua potest sibi subiicere omnia* (Phil. 3, 21). *Quare nihil minus consentaneum quam hic respicere quid naturaliter fieri possit, ubi inaestimabile miraculum nobis proponitur, quod sensus nostros sua magnitudine absorbet. Paulus tamen proposito naturae documento, socordiam eorum coarguit qui resurrectionem negant. Stulte, inquit* (1 Cor. 15, 36), *quod seminas non vegetatur, nisi prius moriatur, etc. In semente resurrectionis speciem cerni dicit, quia ex putredine nascitur seges. Nec vero res tam difficilis esset creditu, si ad miracula, quae se per omnes mundi plagas oculis nostris ingerunt, attenti ut par est essemus. Caeterum meminerimus, neminem de futura resurrectione vere esse persuasum nisi qui in admirationem raptus, Dei virtuti suam dat gloriam. Hac fiducia elatus Iesaias* (26, 19) *exclamat: vivent mortui, cadaver meum resurget; expergiscimini et laudate habitatores pulveris. Rebus desperatis sese attollit ad Deum vitae autorem, penes quem sunt exitus mortis, ut dicitur in Psalmo* (68, 21). *Iob etiam, cadaveri similior quam homini, fretus Dei potentia, non dubitat quasi integer ad diem illum se attollere* (Iob. 19, 25)*: scio quod redemptor meus vivit, et in novissimo die surget super pulverem (nempe ut suam potentiam illic exserat) et rursum circumdabor pelle mea, et in carne mea videbo Deum; visurus sum ipse, et non alius. Nam etsi quidam subtilius detorquent locos istos, ac si de resurrectione exponi non deberent, confirmant tamen quod evertere cupiunt: quia non aliunde sancti viri solatium petunt in suis malis quam ex resurrectionis similitudine. Quod melius ex loco Ezechielis* (37, 8) *cognoscitur. Nam quum promissionem reditus Iudaei respuerent, ac obiicerent, nihilo magis esse probabile sibi aperiri viam quam mortuos exire e sepulcro, visio prophetae offertur campi pleni ossibus aridis; ea iubet Deus carnem et nervos recipere. Quanquam sub figura illa populum ad spem reditus erigit, materiam tamen sperandi sumit ex resurrectione: sicuti nobis praecipuum est exemplar liberationum omnium quas sentiunt fideles in hoc mundo. Sic Christus, postquam vocem evangelii vivificam esse docuit, quia hoc non recipiebant Iudaei, mox addit* (Ioann. 5, 28)*: nolite mirari hoc, quia venit hora in qua omnes qui sunt in monumentis, audient vocem filii Dei et prodibunt. Ergo exemplo Pauli* (2 Tim. 4, 8) *alacriter iam triumphemus inter medias pugnas, quod potens sit, qui nobis promisit futuram vitam, servare depositum; atque ita gloriemur repositam esse nobis coronam iustitiae, quam reddat nobis iustus iudex. Sic fiet ut quidquid molestiarum perpetimur, ostensio nobis sit futurae vitae, quia Dei naturae convenit rependere afflictionem impiis qui nos affligunt, nobis vero qui iniuste affligimur, requiem, in manifestatione Christi cum angelis potentiae suae, in flamma ignis* (2 Thess. 1, 6). *Sed tenendum est quod paulo post adiungit, venturum ut glorificetur in sanctis suis, et admirabilis fiat in omnibus qui crediderunt, quia fides habita fuerit evangelio.*

5. *Etsi autem hominum mentes in hoc studio assidue occupari decebat, quasi tamen data opera abolere vellent omnem resurrectionis memoriam, mortem vocarunt lineam rerum omnium, et interitum hominis. Nam certe de communi et recepta opinione loquitur Solomo* (Eccl. 9, 4), *quum dicit canem vivum meliorem esse mortuo leone. Et alibi* (Eccl. 3, 21)*: quis scit an hominis anima ascendat sursum, et anima iumenti descendat deorsum? Omnibus autem saeculis grassatus est hic brutus stupor, adeoque in ipsam ecclesiam perrupit; quia palam ausi sunt profiteri Sadducaei, nullam esse resurrectionem, imo animas esse mortales. Sed ne quem levaret crassa haec ignorantia, ipso naturae instinctu increduli semper effigiem resurrectionis habuerunt ante oculos. Quorsum enim sacer et inviolabilis mos sepeliendi, nisi ut arrha esset novae vitae? Neque excipere licet, ex errore hoc esse natum; quia et sepulturae religio apud sanctos patres semper viguit, et Deus apud gentes manere voluit eundem morem, ut obiecta resurrectionis effigies earum torporem expergefaceret. Quamvis autem profectu caruerit caeremonia illa, utilis tamen nobis est si prudenter finem spectamus: quia non levis est incredulitatis refutatio, omnes simul professos esse quod nemo credebat. Atqui non modo obstupefecit satan hominum sensus, ut sepelirent una cum corporibus resurrectionis memoriam; sed partem hanc doctrinae variis figmentis corrumpere molitus est, ut tandem intercideret. Omitto quod iam Pauli tempore eam convellere coepit; sed paulo post sequuti sunt Chiliastae,*[1] *qui mille annis finierunt Christi regnum. Ac eorum quidem commentum* puerilius est quam ut refutatione vel indigeat, vel dignum sit. *Nec illis suffragatur Apocalypsis, ex qua* (c. 20, 4) *errori suo colorem induxisse certum est; quando in millenario numero non agitur de aeterna ecclesiae beatitudine, sed tantum de variis agitationibus quae ecclesiam adhuc in terris laborantem manebant. Caeterum* tota scriptura clamat finem nullum fore electorum beatitudini nec reproborum supplicio. *Omnium* porro rerum quae et conspectum nostrum fugiunt, et mentis captum longe superant, aut fides ex certis Dei oraculis petenda est, aut prorsus abiicienda. Qui mille annos assignant filiis Dei, ad futurae vitae haereditatem fruendam, non animadvertunt quantam contumeliam inurant et Christo et eius regno. Nam si immortalitate non induentur, ergo nec Christus ipse, ad cuius gloriam

1) *Cf. Cap. VIII.* §. 224 *edit. praeced.*

transformabuntur, in gloriam immortalem receptus est; si aliquem habebit finem eorum beatitudo, ergo regnum Christi, cuius soliditati innititur, temporarium est. Denique aut imperitissimi sunt rerum omnium divinarum, aut obliqua malignitate totam Dei gratiam Christique virtutem labefactare moliuntur. Quarum complementum non aliter constat nisi obliterato peccato et absorpta morte vita aeterna ad plenum instauretur. Quam vero stolide ineptiant qui timent nimiam Deo saevitiam adscribere si aeternis poenis reprobi addicantur, vel caecis perspicuum est. Scilicet iniurius erit Dominus, si regno suo privaverit qui eo se indignos per ingratitudinem reddiderint. At peccata eorum temporaria sunt. Fateor, sed Dei maiestas, atque etiam iustitia, quam peccando violarunt, aeterna est. Merito igitur non perit iniquitatis memoria. At ita poena modum excedet delicti. Haec vero est non ferenda blasphemia, dum tam parvo aestimatur Dei maiestas, dum non pluris fit eius contemptus quam animae unius exitium. Sed omittamus nugatores istos, ne contra quam praefati sumus, videamur eorum deliramenta refutatione digna iudicare.

6. *Duo praeter haec deliria invecta sunt ab hominibus perperam curiosis. Alii putarunt, quasi totus homo intereat, animas resurrecturas cum corporibus: alii, quum immortales esse spiritus concedant, novis corporibus indutum iri: quo negant carnis resurrectionem. De priore quoniam aliquid attigi in creatione hominis, satis mihi erit monere iterum lectores quam belluinus sit error, ex spiritu ad imaginem Dei formato flatum evanidum facere, qui in hac tantum caduca vita corpus vegetet, et templum spiritus sancti redigere in nihilum; eam denique partem nostri, in qua maxime refulget divinitas, et insignes sunt immortalitatis notae, hac dote spoliare: ut melior atque excellentior sit corporis conditio quam animae. Longe aliter scriptura, quae corpus tugurio comparat ex quo nos migrare dicit quum morimur; quia ab ea parte nos aestimat quae nos a brutis animalibus discernit. Sic Petrus* (2 Petr. 1, 14) *morti propinquus dicit tempus venisse quo tabernaculum suum deponat. Paulus vero de fidelibus loquens, postquam dixit, ubi terrestris domus nostra dissoluta fuerit, nobis esse aedificium in coelis, adiungit nos peregrinari a Domino quamdiu manemus in corpore, sed expetere Dei praesentiam in absentia corporis* (2 Cor. 5, 1 seqq.). *Nisi superstites essent animae corporibus, quid est quod habet Deum praesentem ubi est a corpore separatum? Dubitationem vero tollit apostolus* (Hebr. 12, 23), *dum tradit nos esse aggregatos ad spiritus iustorum. Quibus verbis intelligit, nos sociari sanctis patribus, qui etiam mortui eandem pietatem nobiscum colunt, ut non possimus esse Christi membra nisi cum ipsis coalescamus. Nisi etiam animae corporibus exutae retinerent suam essentiam, ac beatae gloriae capaces essent, non dixisset Christus latroni: hodie mecum eris in paradiso* (Luc. 23, 43). *Tam claris testimoniis freti ne dubitemus, Christi exemplo, morientes Deo commendare animas nostras* (ibid. 46); *vel, exemplo Stephani, tradere Christo in custodiam* (Act. 7, 59), *qui non temere vocatur fidelis earum pastor et episcopus* (1 Petr. 2, 25). *Porro de intermedio earum statu curiosius inquirere neque fas est, neque expedit. Valde se torquent multi disputando quem locum occupent, et an coelesti gloria iam fruantur necne. Atqui stultum et temerarium est de rebus incognitis altius inquirere quam Deus nobis scire permittat. Scriptura* (Matth. 5, 8. 26; Ioann. 12, 32), *ubi dixit Christum illis praesentem esse et eas recipere in paradisum ut consolationem percipiant, reproborum vero animas cruciatus quales meritae sunt perpeti, non ultra progreditur. Quis iam doctor aut magister quod Deus celavit nobis patefaciet? De loco non minus inepta et futilis est quaestio: quando scimus non eam esse animae dimensionem quam corporis. Quod sinus Abrahae dicitur beata sanctorum spirituum collectio, nobis abunde est ex hac peregrinatione excipi a communi fidelium patre, ut nobiscum fidei suae fructum communicet. Interea quum scriptura ubique iubeat pendere ab exspectatione adventus Christi, et gloriae coronam eo usque differat, contenti simus his finibus divinitus nobis praescriptis, animas piorum militiae labore perfunctas in beatam quietem concedere, ubi cum felici laetitia fruitionem promissae gloriae exspectant, atque ita omnia teneri suspensa, donec Christus appareat redemptor. Reprobis vero eandem esse sortem dubium non est quam Iudas* (v. 6) *diabolis assignat, vinctos catenis teneri donec ad supplicium cui addicti sunt trahantur.*

7. *Aeque prodigiosus est eorum error, qui animas non recepturas quibus nunc indutae sunt corpora, sed novis et aliis praeditas fore imaginantur. Ac Manichaeorum quidem perquam futilis ratio fuit, minime consentaneum esse ut caro quae immunda est resurgat. Quasi vero nulla sit animarum immunditiès; quas tamen a spe coelestis vitae non arcebant. Perinde igitur fuit ac si dicerent, purgari divinitus non posse quod peccati labe infectum est. Nam illud delirium, quod naturaliter immunda esset caro, quia a diabolo creata, nunc praetereo. Tantum ostendo, quidquid nunc coelo indignum in nobis est, resurrectioni non obstare. Atqui primo quum iubeat Paulus* (2 Cor. 7, 1) *fideles se mundare ab omni inquinamento carnis et spiritus, inde sequitur quod alibi* (2 Cor. 5, 10) *denuntiat iudicium, ut reportet unusquisque per corpus sive bonum sive malum. Cui consentit quod scribit ad Corinthios* (2 Cor. 4, 10), *ut vita Iesu Christi manifestetur in carne nostra mortali. Qua ratione alibi* (1 Thess. 5, 23) *non minus precatur ut Deus integra corpora conservet usque ad diem Christi, quam animas et spiritus. Nec mirum: quia corpora quae sibi in templa dicavit Deus* (1 Cor. 3, 11), *in putre-*

dinem sine spe resurrectionis decidere, absurdissimum esset. Quid quod etiam membra sunt Christi (1 Cor. 6, 15)? *Quid quod singulas eorum partes sibi Deus sanctificari praecipit? quod vult linguis nomen suum celebrari, tolli ad se puras manus, sacrificia offerri* (1 Tim. 2, 8)? *Quam igitur hominis partem tam praeclaro honore dignatur coelestis iudex, cuius amentiae est ab homine mortali in pulverem redigi absque ulla spe instaurationis? Similiter Paulus* (1 Cor. 6, 20), *quum nos ad ferendum Dominum hortatur tam in corpore, quam in anima, quia utrumque Dei est, non patitur certe quod Deo tanquam sacrum vendicat aeternae putredini adiudicari. Nec vero ulla de re clarior suppetit scripturae definitio, quam de carnis quam gestamus resurrectione. Oportet, inquit Paulus* (1 Cor. 15, 53), *corruptibile hoc induere incorruptionem, et mortale hoc induere immortalitatem. Si nova corpora formaret Deus, ubi haec qualitatis mutatio? Si dictum esset oportere nos renovari, ambigua loquutio forte occasionem cavillo dedisset; nunc ubi corpora, quibus sumus circumdati, digito monstrans, incorruptionem illis promittit, nova fabricari satis aperte negat. Imo magis expresse, inquit Tertullianus,*[1] *non poterat loqui, nisi cutem suam manibus teneret. Nec ullo cavillo effugient quod alibi* (Rom. 14, 11) *Christum fore mundi iudicem dicens, Iesaiae* (49, 18) *testimonium citat: vivo ego, dicit Dominus, mihi flectetur omne genu: quando aperte obnoxios ad rationem vitae reddendam quos alloquitur fore denuntiat. Quod non quadraret si nova corpora ad tribunal sisterentur. Porro in verbis Danielis* (12, 2) *nihil est perplexum: multique dormientium in terra pulveris expergiscentur, hi ad vitam aeternam, et illi ad opprobria et ad contemptum sempiternum; quando non ex quatuor elementis novam materiam ad conflandos homines, sed ex sepulcris mortuos evocat. Atque hoc dictat aperta ratio. Nam si mors, quae originem habet a lapsu hominis, accidentalis est, instauratio, quam attulit Christus, ad idem illud corpus pertinet quod mortale esse coepit. Et sane quod rident Athenienses dum asseritur a Paulo resurrectio, hinc colligere licet qualis eius praedicatio fuerit; ac omnino risus ille non parum ad confirmandam fidem nostram valet. Digna etiam observatu est Christi sententia* (Matth. 10, 28): *nolite metuere eos qui occidunt corpus, animam occidere non possunt; sed eum metuite qui potest et animam et corpus perdere in gehennam ignis. Neque enim timendi causa, nisi supplicio obnoxium esset quod nunc gestamus corpus. Nec vero obscurior est altera eiusdem Christi sententia* (Ioann. 5, 28): *venit hora in qua omnes qui in monumentis sunt, audient vocem filii Dei, et prodibunt qui bona fecerunt, in resurrectionem vitae; qui vero mala egerunt, in resurrectionem iudicii. An dicemus animas in sepulcris quiescere, ut illinc Christum exaudiant? ac non potius ad eius imperium corpora in vigorem a quo exciderant reditura? Ad haec si novis corporibus donandi sumus, ubi capitis et membrorum conformitas? Resurrexit Christus: an novum sibi corpus fingendo? imo, ut praedixerat: destruite templum hoc, et triduo erigam illud* (Ioann. 2, 19). *Quod prius gestaverat mortale corpus, iterum recepit. Neque enim mullum nobis profuisset, subrogato novo corpore, aboleri illud quod in sacrificium expiationis oblatum fuerat. Tenenda est etiam illa societas quam praedicat apostolus* (1 Cor. 15, 12): *nos resurgere, quia Christus resurrexit. Quia nihil minus probabile quam ut privetur Christi resurrectione caro nostra in qua circumferimus mortificationem ipsius Christi. Quod quidem illustri documento patuit, dum resurgente Christo multa corpora sanctorum exierunt e sepulcris* (Matth. 27, 52). *Neque enim negari potest, hoc ultimae quam speramus resurrectionis praeludium fuisse, vel potius arrham; qualis ante in Henoch et Elia iam exstabat, quos Tertullianus resurrectionis*[1] *candidatos vocat, quia corpore et anima a corruptione exempti, in Dei custodiam recepti fuerint.*

8. *Pudet me in re tam clara tantum verborum consumere; sed hanc molestiam placide mecum vorabunt lectores, ne qua rima ad decipiendos simplices perversis et audacibus ingeniis pateat. Cerebri sui commentum proferunt volatici spiritus quibuscum nunc disputo, in resurrectione novorum corporum fore creationem. Qua ratione impulsi ita sentiunt, nisi quia incredibile illis videtur, cadaver tam longa putredine consumptum posse in pristinum statum redire? Ergo sola in illis incredulitas huius sententiae est mater. Nos contra spiritus Dei ad sperandam carnis nostrae resurrectionem in scriptura passim hortatur. Hac ratione baptismus, teste Paulo* (Col. 2, 12), *sigillum nobis est futurae resurrectionis; nec minus sacra coena ad eius fiduciam nos invitat, dum symbola spiritualis gratiae ore percipimus. Et certe tota Pauli exhortatio* (Rom. 6, 13), *ut membra nostra exhibeamus arma in obedientiam iustitiae, frigeret, nisi accederet quod postea subiungit* (Rom. 8, 11), *qui suscitavit Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra. Quid enim iuvaret, applicare pedes, manus, oculos et linguas in obsequium Dei, nisi fructus et mercedis essent participes? Quod suis verbis aperte confirmat Paulus* (1 Cor. 6, 13. 15. 19): *corpus non scortationi, sed Domino, et Dominus corpori; qui vero suscitavit Christum, et nos suscitabit per virtutem suam. Clariora sunt quae sequuntur: ea esse templa spiritus sancti et membra Christi. Interea videmus ut resurrectionem cum castitate et sanctimonia coniungat; sicuti paulo*

1) Libr. de resurr. carnis, c. 51.

1) *Loc. cit. c.* 58. *ubi tamen legitur:* aeternitatis *quod habent libri recc.*

post pretium redemptionis ad corpora extendit. Iam rationi consentaneum non esset, Pauli corpus, in quo stigmata Christi portavit (Gal. 6, 17), et in quo magnifice Christum glorificavit, orbari coronae praemio. Unde et illa gloriatio: exspectamus redemptorem e coelis, qui corpus nostrum abiectum conforme reddet corpori claritatis suae (Phil. 3, 21). Ac si verum est illud (Act. 14, 22), per multas afflictiones oportere nos ingredi in regnum Dei, ab hoc ingressu corpora prohibere nulla ratio sustinet, quae et sub crucis vexillo exercet Deus, et victoriae laude ornat. Itaque nulla eius rei dubitatio inter sanctos orta est, quin se Christi comites fore sperarent; qui omnes quibus probamur afflictiones in personam suam transfert, ut vivificas esse doceat. Imo et sanctos patres sub lege, externa caeremonia Deus in hac fide exercuit. Quorsum enim sepeliendi ritus, sicuti ante visum est, nisi ut reconditis corporibus scirent paratam esse novam vitam? Huc aromata quoque, aliaque immortalitatis symbola spectarunt, quibus sub lege adiuta fuit non aliter quam sacrificiis doctrinae obscuritas. Nec morem illum peperit superstitio; quando videmus spiritum in narrandis sepulturis non minus diligenter insistere quam in praecipuis fidei mysteriis. Et Christus officium hoc tanquam non vulgare commendat (Matth. 26, 10), non alia certe de causa nisi quia a sepulcri, quod omnia corrumpit et abolet, intuitu in spectaculum renovationis oculos attollit. Praeterea tam sedula observatio caeremoniae quae laudatur in patribus, satis comprobat rarum illis fuisse et pretiosum fidei adminiculum. Neque enim adeo sollicite curasset Abraham uxoris sepulcrum (Gen. 23, 4. 19), nisi religio illi proposita fuisset ante oculos, et utilitas mundo superior, nempe ut mortuum uxoris corpus insignibus resurrectionis exornans suam et familiae fidem confirmaret. Clarior vero huius rei probatio eminet in exemplo Iacob, qui ut posteris testetur ne morte quidem spem terrae promissae animo suo excidisse, iubet ossa sua illuc referri (Gen. 47, 30). Quaeso, si novo corpore induendus erat, nonne ridiculum dedisset mandatum de pulvere in nihilum redigendo? Quare si qua apud nos viget scripturae autoritas, nullius doctrinae clarior vel certior desiderari potest probatio. Hoc ipsum pueris sonant resurrectionis et suscitandi voces; neque enim resurgere dicemus quod nunc primum creatur; nec staret illud Christi (Ioann. 6, 39): quidquid dedit mihi pater non peribit, sed suscitabo illud in novissimo die. Eodem tendit dormiendi verbum, quod nonnisi in corpora competit. Unde et coemeteriis nomen impositum. Superest ut de resurrectionis modo aliquid delibem. Hoc verbo utor: quia Paulus mysterium vocans (1 Cor. 15, 51), ad sobrietatem nos hortatur, et liberius argutiusque philosophandi licentiam fraenat. Primo tenendum est quod diximus, nos in eadem quam gestamus carne resurrecturos quoad substantiam; sed qualitatem aliam fore. Sicuti quum eadem Christi caro, quae in victimam oblata fuerat, suscitata fuerit, aliis tamen dotibus excelluit ac si alia prorsus foret. Quod Paulus (ibid. 39) familiaribus exemplis declarat. Nam[1]) sicut humanae et belluinae carnis eadem est substantia, non qualitas: stellis omnibus eadem est materia, claritas diversa: ita quanquam retinebimus substantiam corporis, mutationem fore docet, ut longe praestantior sit conditio. Corpus ergo corruptibile, ut suscitemur, non peribit nec evanescet; sed induet, deposita corruptione, incorruptionem. Quoniam vero elementa Deus omnia praesto habet ad suum nutum, nulla eum difficultas impediet quominus et terrae et aquis et igni imperet, ut quod videtur ab illis consumptum reddant. Quod etiam, licet non absque figura, Iesaias (26, 21) testatur: ecce Dominus egredietur de loco suo ut visitet iniquitatem terrae, et terra discooperiet sanguinem suum, neque teget amplius interfectos suos. Sed notandum est discrimen inter eos qui pridem mortui fuerint, et quos dies ille superstites reperiet. Neque enim omnes dormiemus, teste Paulo (1 Cor. 15, 51), sed omnes immutabimur; hoc est, necesse non erit distantiam temporis inter mortem et initium secundae vitae intercedere; quia in puncto temporis et nictu oculi penetrabit clangor tubae qui mortuos excitet incorruptibiles, et vivos subita mutatione reformet in eandem gloriam. Sic alibi (1 Thess. 4, 15) fideles quibus mors obeunda est consolatur: quia non praevenient mortuos qui tunc erunt superstites, quin potius resurgent priores qui dormierunt in Christo. Si quis obiiciat illud apostoli (Hebr. 9, 27), statutum esse cunctis mortalibus semel mori: facilis solutio est. Ubi mutatur naturae status, speciem esse mortis, et apposite sic nominari; ac proinde haec inter se conveniunt, morte renovatum iri omnes dum exuent mortale corpus; non fore tamen necessarium corporis et animae dissidium ubi erit subita immutatio.

9. [2]) Sed hic difficilior quaestio exoritur, quo iure communis sit impiis et a Deo maledictis resurrectio, quae singulare est Christi beneficium? Scimus omnes in Adam morti fuisse addictos; venit Christus resurrectio et vita (Ioann. 11, 25): an ut promiscue totum genus humanum vivificet? Sed quid minus consentaneum quam eos in obstinata sua caecitate consequi, quod sola fide recuperant pii Dei cultores? Manet tamen illud fixum, aliam fore iudicii, aliam vitae resurrectionem, et Christum venturum ut segreget agnos ab hoedis (Matth. 25, 32). Respondeo, non debere videri tam insolitum, cuius similitudinem in quotidiano usu cernimus. Nos totius mundi haereditate scimus in Adam fuisse privatos; nec minus aequa ratione ab alimentis communibus nos arceri, quam ab

1) His similia praebebat olim Cap. VIII. §. 220. 2) Conf. Cap. VIII. §. 222.

esu arboris vitae. Unde igitur fit ut Deus non solum oriri faciat solem suum super bonos et malos (Matth. 5, 45), *sed quoad praesentis vitae usus, inaestimabilis eius liberalitas larga copia assidue profluat? Hinc certe cognoscimus, quae propria sunt Christi et membrorum eius, ad impios quoque exundare; non ut legitima sit possessio, sed quo magis reddantur inexcusabiles. Sic Deum impii saepe experiuntur beneficum, non vulgaribus documentis, sed quae omnes piorum benedictiones interdum obscurent, illis tamen cedant in maiorem damnationem. Si quis excipiat, caducis et terrenis beneficiis resurrectionem non apte conferri, hic quoque respondeo: ubi primum alienati sunt a Deo vitae fonte, diaboli interitum fuisse promeritos quo prorsus abolerentur; admirabili tamen Dei consilio repertum fuisse medium statum, ut extra vitam in morte viverent. Nihilo absurdius videri debet, si accidentalis est impiis resurrectio quae invitos trahat ad tribunal Christi, quem nunc audire magistrum et doctorem recusant. Levis enim esset poena, morte absumi, nisi poenas suae contumaciae daturi coram iudice sisterentur, cuius in se vindictam sine fine et modo provocarunt. Caeterum quanquam tenendum quod diximus, et quod celebris illa Pauli* (Act. 24, 15) *confessio apud Felicem continet, se futuram exspectare resurrectionem iustorum et impiorum; saepius tamen scriptura resurrectionem solis Dei filiis una cum coelesti gloria proponit; quia non venit proprie Christus in mundi exitium, sed in salutem. Ideo et in symbolo sola fit mentio beatae vitae.*

10. Quoniam autem tum demum implebitur prophetia (Hos. 13, 14; 1 Cor. 15, 54) de absorpta per victoriam morte, *semper nobis in mentem veniat aeterna felicitas, resurrectionis finis;* de cuius excellentia si omnia dicta fuerint quibus omnium hominum linguae sufficiant, vix tamen infima eius particula delibata fuerit. Nam utcunque vere audiamus, regnum Dei claritate, gaudio, felicitate, *gloria* fore refertum, illa tamen quae nominantur, a sensu nostro remotissima et quasi aenigmatibus involuta manent, donec venerit dies ille, quo nobis suam gloriam *ipse* facie ad faciem conspiciendam exhibebit. *Scimus nos esse Dei filios, inquit Ioannes* (1 Ioann. 3, 2), *sed nondum apparuit; ubi autem similes ei erimus, videbimus eum qualis est.* Quamobrem prophetae, quia spiritualem illam beatitudinem in se ipsa nullis verbis exprimere poterant, sub rebus corporeis eam fere delinearunt. Quia tamen *rursum* aliquo suavitatis illius gustu accendi *in nobis* desiderii fervorem oportet, in hoc praecipue cogitando immoremur: si Deus bonorum omnium plenitudinem, ceu fons quidam inexhaustus, in se continet, nihil ultra eum expetendum iis qui ad summum bonum et omnes felicitatis numeros contendunt, *sicuti pluribus locis docemur: Abraham, ego merces tua magna valde* (Gen. 15, 2). *Cui sententiae succinit David* (Psal. 16, 5)*: portio mea Iehova; sors mihi praeclare cecidit. Item alibi* (Psal. 17, 15)*: satiabor vultu tuo.* Atqui Petrus (2 Petr. 1, 4) denuntiat in hoc vocatos fideles ut divinae fiant consortes naturae. Quomodo istud? quia glorificabitur in omnibus sanctis suis, et admirabilis fiet in iis qui crediderunt (2 Thess. 1, 10). Si Dominus gloriam, virtutem, iustitiam suam cum electis participabit, imo se ipsum illis *fruendum dabit, et quod praestantius,* quodammodo *in unum cum ipsis coalescet,* meminerimus sub hoc beneficio omne felicitatis genus contineri. Et quum multum in hac meditatione profecerimus, recognoscamus tamen nos in imis adhuc radicibus subsidere, si mentis nostrae conceptio cum mysterii huius sublimitate conferatur. *Quo nobis in hac parte magis colenda est sobrietas, ne moduli nostri immemores, quo maiore audacia in sublime transvolabimus, fulgor coelestis gloriae nos obruat. Sentimus etiam uti immodica cupido plus quam fas est sciendi nos titillet. Unde subinde et frivolae et noxiae quaestiones scaturiunt. Frivolas voco, ex quibus nulla potest elici utilitas. Sed hoc secundum deterius, quod qui sibi in illis indulgent, perniciosis speculationibus sese implicant. Quamobrem voco noxias. Quod scripturae docent, ab omni controversia exemptum apud nos esse debet: nempe sicuti varie Deus sua dona sanctis in hoc mundo distribuens eos inaequaliter irradiat, ita non fore aequalem gloriae modum in coelis ubi dona sua coronabit Deus. Neque enim competit indifferenter in omnes quod dicit Paulus* (1 Thess. 2, 19)*: vos estis gloria mea et corona in die Christi. Et illud Christi ad apostolos* (Matth. 19, 28)*: sedebitis iudicantes duodecim tribus Israel. Sed Paulus (qui sciebat, prout sanctos locupletat Deus spiritualibus donis in terra, ita in coelo gloria decorare) peculiarem sibi coronam pro laborum ratione repositam esse non dubitat. Christus autem, ut apostolis dignitatem muneris quo praediti erant commendet, fructum eius admonet in coelo esse reconditum. Sic et Daniel* (12, 3)*: intelligentes autem fulgebunt ut splendor firmamenti, et iustificantes multos tanquam stellae in saeculum et in aeternum. Ac si quis attente scripturas consideret, non modo vitam aeternam promittunt fidelibus, sed specialem cuique mercedem. Unde et illud Pauli* (2 Tim. 4, 14)*: rependat illi Deus in illa die. Quod promissio Christi confirmat: centuplum recipietis in vita aeterna* (Matth. 19, 29). *Denique sicuti corporis sui gloriam multiplici donorum varietate inchoat Christus in mundo, et amplificat per suos gradus, ita etiam in coelo perficiet.*

11. *Quemadmodum autem hoc uno consensu recipient omnes pii, quia verbo Dei satis testatum est, sic rursum spinosis quaestionibus, quas sibi obstaculo esse cognoscent, valere iussis, metas sibi propositas non transsilient. Quantum ad me spectat, non solum privatim mihi a supervacua rerum inutilium investigatione*

tempero; sed cavendum mihi arbitror ne aliorum levitatem respondendo foveam. Sciscitantur vanae scientiae ieiuni homines, quanta inter prophetas et apostolos, rursus inter apostolos et martyres futura sit distantia; quot gradibus different a coniugatis virgines; denique nullum coeli angulum ab excutiendo intactum relinquunt. Deinde subit illis in mentem, quorsum pertineat orbis reparatio; quando ex tanta et incomparabili copia nullius rei indigi erunt filii Dei, sed erunt similes angelis, quorum inedia aeternae beatitudinis symbolum est. Ego autem respondeo, in ipso aspectu tantam fore amoenitatem, tantam sine usu suavitatem in sola notitia, ut haec felicitas omnia quibus nunc iuvamur adminicula longe exsuperet. Fingamus in opulentissima, et ubi nulla nos voluptas deficiat, mundi plaga esse positos: quem non sui morbi ab usu beneficiorum Dei subinde impediunt ac prohibent? cui non sua intemperies cursum saepe abrumpit? Unde consequitur liquidam et puram ab omni vitio fruitionem, quamvis nullus sit corruptibilis vitae usus, felicitatis esse cumulum. Alii se transferunt longius, et quaerunt annon scoria et aliae corruptelae in metallis procul a restitutione absint, et ab ea dissideant. Quod ut illis aliquatenus concedam, exspecto cum Paulo (Rom. 8, 22) *vitiorum reparationem quae initium sumpserunt a peccato, ad quam gemunt et parturiunt. Longius iterum progrediuntur, quaenam melior conditio maneat genus humanum, quum sobolis benedictio finem tunc sumptura sit. Facilis est illius quoque nodi solutio. Quod tam magnifice eam commendat scriptura, ad incrementa pertinet quibus Deus assidue naturae ordinem provehit ad suam metam: in perfectione vero ipsa aliam rationem esse notum est. Sed quia incautos statim captant illecebrae, et labyrinthus deinde profundius trahit, tandem, ubi sua cuique placita arrident, nullus est concertationum modus: hoc sit nobis viae compendium, contentos esse speculo et aenigmate donec cernemus facie ad faciem. Nam pauci ex ingenti multitudine qua in coelos eundum sit curant; omnes autem quid illic agatur scire ante tempus appetunt. Omnes fere ad obeundum certamina pigri et lenti triumphos imaginarios sibi iam depingunt.*

12. Porro quia divinae in reprobos ultionis gravitatem nulla descriptio aequare potest, per res corporeas eorum tormenta et cruciatus nobis figurantur: nempe per tenebras, fletum et stridorem dentium, ignem inexstinguibilem, vermem sine fine cor arrodentem (Matth. 8, 12 et 22, 13; ibid. 3, 12; Marc. 9, 43; Ies. 66, 24 et 30, 33). Talibus enim loquendi modis certum est spiritum sanctum voluisse sensus omnes horrore conturbare; ut quum dicitur praeparatam esse ab aeterno gehennam profundam, nutrimenta eius esse ignem et ligna multa, flatum Domini, ceu torrentem sulphuris, eam succendere. Quibus ut nos adiuvari oportet ad concipiendam utcunque impiorum miseram sortem, ita nos in eo potissimum defigere cogitationem oportet, quam sit calamitosum alienari ab omni Dei societate. Neque id modo: sed maiestatem Dei ita sentire tibi adversam, ut effugere nequeas quin ab ipsa urgearis. Nam primum eius indignatio instar ignis est violentissimi, cuius attactu omnia devorentur et absorbeantur. Deinde illi ad exercendum iudicium sic serviunt omnes creaturae, ut coelum, terram, mare, animalia, et quidquid est, velut dira indignatione adversum se inflammata et in perniciem suam armata sensuri sint; quibus iram suam ita Dominus palam faciet. Quare non vulgare aliquid pronuntiavit apostolus, quum dicit (2 Thess. 1, 9) infideles daturos poenas interitu aeternas a facie Domini et a gloria virtutis eius. *Et quoties metum corporeis figuris incutiunt prophetae, quamvis nihil pro tarditate nostra hyperbolicum afferant, praeludia tamen admiscent futuri iudicii in sole et luna totoque mundi opificio. Quare* [1]) *nullam requiem inveniunt infelices conscientiae, quin diro turbine vexentur ac dissipentur, qui ab infesto Deo se discerpi sentiant, et confixae mortiferis aculeis lancinentur, quin ad Dei fulmen expavescant, et conterantur onere manus eius; ut abyssos et voragines quaslibet subire levius sit quam in illis terroribus stare ad momentum.* Quale hoc et quantum est, aeterna et nusquam desitura illius obsidione urgeri? *Qua de re Psalmus nonagesimus continet memorabilem sententiam: quamvis solo aspectu cunctos mortales dissipet ac in nihilum redigat, cultores tamen suos, quo magis sunt timidi in hoc mundo, urgere, ut cruce oneratos ad properandum incitet, donec sit ipse omnia in omnibus.*

---

1) *Sequentia iam olim aderant sed aliter enuntiata.*

INSTITUTIONIS CHRISTIANAE RELIGIONIS

LIBER QUARTUS.

DE EXTERNIS MEDIIS VEL ADMINICULIS

QUIBUS DEUS IN CHRISTI SOCIETATEM NOS INVITAT ET IN EA RETINET.

CAPUT I.[1])

De vera ecclesia cum qua nobis colenda est unitas, quia piorum omnium mater est.

1. *Fide evangelii Christum fieri nostrum, et allatae ab eo salutis aeternaeque beatitudinis nos fieri participes, proximo libro expositum fuit. Quia autem ruditas nostra et segnities, addo etiam ingenii vanitatem, externis subsidiis indigent, quibus fides in nobis et gignatur et augescat, et suos faciat progressus usque ad metam, ea quoque Deus addidit, quo infirmitati nostrae consuleret, atque, ut vigeret evangelii praedicatio, thesaurum hunc apud ecclesiam deposuit. Pastores instituit ac doctores* (Eph. 4, 11), *quorum ore suos doceret; eos autoritate instruxit; nihil denique omisit quod ad sanctum fidei consensum et rectum ordinem faceret. In primis sacramenta instituit, quae nos experimento sentimus plus quam utilia esse adiumenta ad fovendam et confirmandam fidem. Nam quia ergastulo carnis nostrae inclusi ad gradum angelicum nondum pervenimus, Deus se ad captum nostrum accommodans, pro admirabili sua providentia modum praescripsit, quo procul disiuncti ad eum accederemus. Quare postulat docendi ratio ut nunc de ecclesia eiusque regimine, ordinibus, potestate, item de sacramentis tractemus, et postremo de politico etiam ordine; ac simul pios lectores revocemus a corruptelis, quibus satan in papatu adulteravit quaecunque Deus in salutem nostram destinaverat. Incipiam autem ab ecclesia: in cuius sinum aggregari vult Deus filios suos, non modo ut eius opera et ministerio alantur quamdiu infantes sunt ac pueri, sed cura etiam materna regantur donec adolescant, ac tandem perveniant ad fidei metam. Haec enim quae Deus coniunxit separari fas non est* (Matth. 10, 9), *ut, quibus ipse est pater, ecclesia etiam mater sit; neque id sub lege modo, sed etiam post Christi adventum, teste Paulo* (Gal. 4, 26), *qui novae et coelestis Hierosolymae nos esse filios docet.*

2. *In symbolo, ubi profitemur nos credere ecclesiam, id non solum ad visibilem, de qua nunc agimus, refertur, sed ad omnes quoque electos Dei in quorum numero comprehenduntur etiam qui morte defuncti sunt. Ideo et credendi verbum ponitur: quia nullum saepe discrimen inter filios Dei et profanos, inter proprium eius gregem et fera animalia notari potest. Nam quod particula IN a multis interponitur, probabili ratione caret. Fateor quidem esse usitatius, et vetustatis etiam suffragio non destitui; quando et* symbolum nicaenum, qualiter in ecclesiastica historia recitatur, praepositionem addit. Simul tamen ex scriptis veterum animadvertere licet, fuisse olim citra controversiam receptum ut dicerent se ecclesiam credere, non in ecclesiam. Non enim sic modo loquuntur Augustinus et quisquis ille est vetustus scriptor cuius opusculum exstat sub nomine Cypriani, de symboli expositione, sed diserte quoque annotant, loquutionem fore impropriam si praepositio attexatur, ac suam sententiam ratione non frivola confirmant. Ideo enim credere in Deum nos testamur, quod et in ipsum ut veracem ani-

---

1) *Quae hoc capite veniunt olim legebantur Cap. VIII.* §. 1—20 *et* §. 206—215. *Cuius tractationis initium* (§. 1—6) *novo fere stilo hic exaratum est.*

mus noster se reclinat, et fiducia nostra in ipso acquiescit; quod in ecclesiam non ita conveniret, quemadmodum nec in remissionem peccatorum, aut carnis resurrectionem. Itaque, tametsi nolim de verbis litigare, malim tamen loquendi proprietatem sequi, quae aptior sit rei exprimendae, quam formulas affectare quibus res sine causa obscuretur. *Finis autem est, ut sciamus, quamvis ad diruendam Christi gratiam omnes lapides moveat diabolus, et eodem etiam ferantur vesano impetu Dei hostes, non posse tamen exstingui, nec sterilem posse reddi Christi sanguinem, quin fructum aliquem producat. Ita et arcana electio Dei et interior vocatio spectanda est: quia solus novit qui sui sint, et sub signaculo, ut loquitur Paulus* (2 Tim. 2, 19), *inclusos tenet: nisi quod insignia eius gestant, quibus dignoscantur a reprobis. Sed quia exiguus numerus et contemptibilis latet sub ingenti turba, et grana tritici pauca teguntur paleae congerie, soli Deo permittenda est cognitio suae ecclesiae, cuius fundamentum est arcana illius electio. Nec*[1] *vero satis est electorum turbam cogitatione animoque complecti, nisi talem ecclesiae unitatem cogitemus, in quam nos esse insitos vere simus persuasi. Nisi enim sub capite nostro Christo coadunati simus reliquis omnibus membris, nulla nos manet spes haereditatis futurae. Ideo* catholica dicitur, seu universalis, quia non duas aut tres invenire liceat *quin discerpatur Christus: quod fieri non potest.* Quin sic electi Dei omnes in Christo *sunt connexi*, ut quemadmodum ab uno capite pendent, ita in unum velut corpus coalescant, ea inter se compage cohaerentes qua eiusdem corporis membra; vere unum facti, qui una fide, spe, caritate, eodem Dei spiritu simul vivunt, non in eandem modo vitae aeternae haereditatem, sed in unius Dei ac Christi participationem etiam vocati. *Quamvis ergo tristis vastitas, quae nobis undique occurrit, nihil ecclesiae residuum esse clamet, sciamus fructuosam esse Christi mortem, Deumque mirabiliter ecclesiam suam quasi in latebris servare. Sicuti Eliae dictum est: servavi mihi septem millia virorum qui non flexerunt genu coram Baal* (1 Regg. 19, 18).

3. [2]) *Quanquam articulus symboli ad externam quoque ecclesiam aliquatenus pertinet, ut se quisque nostrum in fraterno consensu cum omnibus Dei filiis contineat; ecclesiae deferat quam meretur autoritatem; denique se ita gerat ut ovis ex grege. Atque ideo adiungitur sanctorum communicatio. Quae particula licet a veteribus fere praetermissa sit, non tamen negligenda est, quia ecclesiae qualitatem optime exprimit. Quasi dictum esset hac lege aggregari sanctos in societatem Christi, ut quaecunque in eos beneficia Deus confert, inter se mutuo communicent. Quo tamen non tollitur gratiarum diversitas, sicuti scimus varie distribui spiritus dona; neque etiam convellitur ordo politicus, quo suas unicuique facultates privatim possidere licet, ut necesse est, pacis inter homines conservandae causa, rerum dominia inter ipsos propria et distincta esse. Sed asseritur communitas qualem Lucas describit* (Act. 4, 32), *quod multitudinis credentium esset cor unum et anima una; et Paulus quum hortatur Ephesios* (4, 4) *ut sint unum corpus, unus spiritus, sicuti vocati sunt in una spe. Neque enim fieri potest, si vere persuasi sint Deum communem sibi omnibus patrem esse, et Christum commune caput, quin fraterno inter se amore coniuncti ultro citroque sua communicent.* Iam *plurimum* nostra interest *scire* quis inde ad nos fructus redeat. *Hac enim lege credimus ecclesiam, ut certo persuasi simus nos esse eius membra. Hoc enim modo* nititur salus nostra certis solidisque fulcris, ut etiamsi tota orbis machina labefactetur, corruere ipsa et concidere nequeat. Primum stat cum Dei electione, nec nisi cum aeterna illius providentia variare aut deficere potest. Deinde quodammodo coniuncta est cum firmitudine Christi; qui non magis patietur a se divelli suos fideles, quam membra sua discerpi ac dilaniari. Accedit quod veritatem, dum in ecclesiae sinu continemur, semper nobis constaturam securi sumus. Postremo quod promissiones istas sentimus ad nos pertinere: *salus erit in Sion;* Deus in aeternum commorabitur in *medio* Ierusalem, *ne unquam commoveatur* (Ioel. 2, 32; Obad. 17; Psal. 46, 6). Tantum potest ecclesiae participatio, ut nos in Dei societate contineat. In ipso quoque nomine communionis plurimum est consolationis: quod dum ad nos pertinere fixum est, quidquid membris suis ac nostris largitur Dominus, omnibus eorum bonis spes nostra confirmatur. Caeterum ad amplexandam eo modo ecclesiae unitatem, nihil, *ut diximus*, opus est ecclesiam ipsam oculis cernere, vel manibus palpare; quin potius eo, quod in fide sita est, admonemur nihilo minus cogitandam esse, dum intelligentiam nostram praeterit, quam si palam appareat. Neque ideo deterior est fides nostra quod incognitam apprehendit: quando hic non iubemur reprobos ab electis discernere (quod Dei est solius, non nostrum), sed certo statuere in animis nostris, omnes eos qui Dei patris clementia per spiritus sancti efficaciam in Christi participationem venerunt, in Dei peculium ac propriam possessionem segregatos, ac quum simus in eorum numero, tantae gratiae nos esse consortes.

4. *Verum quia nunc de visibili ecclesia disserere propositum est, discamus vel uno*[1]) *matris elogio quam*

1) *Haec usque aliter legebantur olim Cap. VIII. § 3.*
2) *Haec pauculum mutata ex Cap. VIII. § 6.*

1) uno deest in edd. recc. maioribus.

utilis sit nobis eius cognitio, imo necessaria; quando non alius est in vitam ingressus nisi nos ipsa concipiat in utero, nisi pariat, nisi nos alat suis uberibus, denique sub custodia et gubernatione sua nos tueatur, donec exuti carne mortali similes erimus angelis. Neque enim patitur nostra infirmitas a schola nos dimitti, donec toto vitae cursu discipuli fuerimus. Adde quod extra eius gremium nulla est speranda peccatorum remissio, nec ulla salus teste Iesaia (37, 32) *et Ioele* (3, 5). *Quibus subscribit Ezechiel* (13, 9) *quum denuntiat, in catalogo populi Dei non fore quos a coelesti vita abdicat. Sicuti ex opposito dicuntur nomen suum inscribere inter cives Hierosolymae, qui se ad pietatis cultum convertunt. Qua ratione et alio Psalmo* (106, 4) *dicitur: memento mei Iehova in beneplacito populi tui; visita me in salute tua, ut videam beneficentiam electorum tuorum, laeter in laetitia gentis tuae, gaudeam cum haereditate tua. Quibus verbis paternus Dei favor et peculiare spiritualis vitae testimonium ad gregem eius restringitur, ut semper exitialis sit ab ecclesia discessio.*

5. *Caeterum quod huius loci proprium est exsequi pergamus. Scribit Paulus* (Eph. 4, 11), *Christum, ut impleret omnia, dedisse alios quidem apostolos, alios vero prophetas, alios autem evangelistas, alios autem pastores ac doctores, ad instaurationem sanctorum in opus administrationis, in aedificationem corporis Christi, donec perveniamus omnes in unitatem fidei et agnitionis filii Dei, in virum perfectum, in mensuram aetatis plene adultae Christi. Videmus ut Deus, qui posset momento suos perficere, nolit tamen eos adolescere in virilem aetatem nisi educatione ecclesiae. Videmus modum exprimi: quia pastoribus iniuncta est coelestis doctrinae praedicatio. Videmus omnes ad unum cogi in eundem ordinem, ut mansueto et docili spiritu regendos se doctoribus in hunc usum creatis permittant. Et hac nota pridem regnum Christi insignierat Iesaias* (59, 21)*: spiritus meus qui in te est, et verba quae posui in ore tuo, nunquam discedent neque ex ore tuo, neque ex ore seminis tui et nepotum. Unde sequitur dignos esse qui fame et inedia pereant, quicunque spiritualem animae cibum divinitus sibi per manus ecclesiae porrectum respuunt. Fidem nobis Deus inspirat, sed evangelii sui organo. Sicuti admonet Paulus fidem esse ex auditu* (Rom. 10, 17). *Sicuti etiam penes Deum sua residet potentia ad servandum; sed eam in evangelii praedicatione, eodem Paulo teste, depromit atque explicat. Hoc consilio voluit olim sacros haberi conventus ad sanctuarium, ut fidei consensum aleret doctrina per os sacerdotis prolata. Nec alio spectant magnifici illi tituli, ubi templum vocatur requies Dei, sanctuarium eius domicilium, ubi dicitur sedere inter Cherubim* (Psal. 132, 14 et 80, 2), *quam ut pretium, amorem, reverentiam ac dignitatem coelestis doctrinae ministerio concilient: quibus alioqui non parum derogaret mortalis et contempti hominis adspectus. Ergo ut sciamus ex vasis testaceis nobis proferri inaestimabilem thesaurum, Deus ipse in medium prodit, et quatenus huius ordinis autor est, vult se praesentem in sua institutione agnosci. Itaque postquam auguriis, divinationibus, artibus magicis, necromantiae, aliisque superstitionibus suos vetuit dare operam, subiicit se daturum quod pro omnibus sufficere debeat, nempe prophetis nunquam destitutum iri* (Deut. 18, 10 seqq.). *Sicuti autem veterem populum non ablegavit ad angelos, sed doctores excitavit e terra, qui vere praestarent munus angelicum, ita et nos hodie humanitus vult docere. Ac sicut olim non contentus fuit sola lege, sed sacerdotes addidit interpretes, ex quorum labiis populus inquireret verum illius sensum, ita hodie non tantum vult nos esse lectioni attentos, sed magistros etiam praeficit quorum opera adiuvemur. Cuius rei duplex est utilitas. Nam ab una parte optimo examine obedientiam nostram probat, ubi eius ministros, non secus atque ipsum, loquentes audimus; ex opposito etiam nostrae infirmitati consulit, dum per interpretes humano more nos mavult alloqui, ut ad se alliciat, quam tonando a se abigere. Et certe, quam nobis expediat haec familiaris docendi ratio, sentiunt omnes pii ex formidine qua merito illos consternat Dei maiestas. Quibus autem videtur ex hominum, qui ad docendum vocati sunt, contemptu exinaniri doctrinae autoritas, hi ingratitudinem suam produnt: quia inter tot praeclaras dotes quibus ornavit Deus humanum genus, haec praerogativa singularis est, quod dignatur ora et linguas hominum sibi consecrare, ut in illis sua vox personet. Quare ne vicissim et nos obedienter amplecti pigeat salutis doctrinam eius mandato et ore propositam: quia etsi externis mediis alligata non est Dei virtus, nos tamen ordinario docendi modo alligavit: quem dum recusant tenere fanatici homines, multis se exitialibus laqueis involvunt. Multos impellit vel superbia, vel fastidium, vel aemulatio, ut sibi persuadeant privatim legendo et meditando se posse satis proficere, atque ita contemnant publicos coetus, et praedicationem supervacuam ducant. Quoniam autem sacrum unitatis vinculum, quantum in se est, solvunt vel abrumpunt, nemo iustam impii huius divortii poenam effugit quin se pestiferis erroribus ac teterrimis deliriis fascinet. Quare ut vigeat apud nos pura fidei simplicitas, ne uti gravemur hoc pietatis exercitio, quod Deus nobis sua institutione monstravit esse necessarium, et tantopere commendat. Deo qui aures diceret claudendas esse, nemo unquam vel ex petulantissimis canibus inventus est; sed omnibus saeculis difficile fuit certamen prophetis et piis doctoribus contra impios, quorum pervicacia nunquam iugum hoc subire potest ut ore et ministerio hominum doceantur. Quod perinde est ac Dei faciem, quae nobis in doctrina affulget, delere. Neque enim fideles olim alia de causa faciem Dei in sanctuario quaerere iussi sunt, idque toties repetitur in lege, nisi quia legis doctrina et pro-*

pheticae exhortationes erant illis viva Dei imago, sicuti Paulus in sua praedicatione lucere asserit gloriam Dei in facie Christi (2 Cor. 4, 6). *Quo magis detestabiles sunt apostatae, qui scindendis ecclesiis inhiant, perinde ac si oves abigerent a caulis, ac proiicerent in fauces luporum. Nobis vero quod ex Paulo citavimus tenendum est, ecclesiam non aliter aedificari quam externa praedicatione, nec alio vinculo inter se retineri sanctos, nisi dum uno consensu discendo et proficiendo ordinem ecclesiae a Deo praescriptum colunt. In hunc praecipue finem, ut dixi, iussi sunt olim fideles sub lege confluere ad sanctuarium; quia dum Moses de habitaculo Dei loquitur, simul locum nominis Dei appellat, ubi Deus memoriam nominis sui posuit* (Exod. 20, 24). *Quo aperte docet, nullum sine pietatis doctrina esse illius usum. Nec dubium est quin eadem etiam ratione David ingenti spiritus amaritudine queratur, se tyrannica hostium saevitia prohiberi tabernaculi ingressu* (Psal. 84, 1 seqq.). *Multis fere videtur puerilis lamentatio, quod minimum iacturae fieret, non multum etiam voluptatis periret, carere templi atrio, modo suppeterent aliae deliciae. Hac tamen una molestia, anxietate et moestitia se uri et cruciari et prope absumi deplorat: nempe quod fidelibus nihil pluris est hoc adminiculo, quo Deus suos gradatim in sublime attollit. Nam et hoc notandum est, Deum in speculo suae doctrinae ita semper se ostendisse sanctis patribus, ut spiritualis esset cognitio. Unde et templum non modo facies eius, sed (omnis superstitionis tollendae causa) scabellum pedum vocatur* (Psal. 132, 7; 99, 5; 1 Paral. 28, 2). *Atque hic est felix ille occursus in unitatem fidei, dum a summo usque ad infimum omnes ad caput adspirant. Quidquid templorum alio consilio aedificarunt Deo gentes, mera fuit cultus eius profanatio; ad quam etsi non pari crassitie, aliquatenus tamen prolapsi sunt Iudaei. Quod illis ex ore Iesaiae Stephanus exprobrat* (Act. 7, 48), *Deum scilicet non habitare in templis manu factis, etc. Quia solus Deus templa sibi suo sermone in legitimum usum sanctificat. Et si quid temere tentamus eius iniussu, protinus malo principio adhaerescunt adventitia figmenta, quibus malum sine modo propagatur. Inconsiderate tamen Xerxes, dum consilio magorum omnia Graeciae templa exussit vel diruit: quod absurdum putaret deos, quibus omnia libere patere debent, parietibus et tegulis includi. Quasi vero non sit in Dei potestate, ut nobis propinquus sit, quodammodo ad nos descendere, et tamen neque mutare locum, neque nos affigere terrenis mediis; sed potius vehiculis quibusdam nos sursum efferre ad coelestem suam gloriam, quae sua immensitate omnia replet, tum vero coelos altitudine superat.*

6. *Porro, quia hoc tempore magna fuit concertatio de efficacia ministerii, dum eius dignitatem hyperbolice amplificant alii, alii contendunt perperam transferri ad hominem mortalem quod proprium est spiritus, si ministros et doctores censemus penetrare ad mentes et corda, ut tam illarum caecitatem quam horum duritiem corrigant: recta huius controversiae definitio tradenda est. Quod utrinque disceptant, nullo negotio facile transigetur, locos diserte observando, ubi Deus autor praedicationis spiritum suum cum ea coniungens, fructum inde promittit; vel rursum, ubi se ab externis subsidiis separans, tam initia fidei quam totum cursum sibi uni vendicat. Officium secundi Eliae fuit, teste Malachia* (4, 6), *illuminare mentes, et convertere corda patrum ad filios, et incredulos ad prudentiam iustorum. Christus se apostolos mittere pronuntiat* (Ioann. 15, 16), *ut fructum afferant ex labore suo. Quis autem sit fructus ille breviter definit Petrus* (1 Petr. 1, 23), *nos regigni dicens semine incorruptibili. Itaque gloriatur Paulus* (1 Cor. 4, 15) *se per evangelium genuisse Corinthios, eosque apostolatus sui sigillum esse* (1 Cor. 9, 2); *imo se non esse literalem ministrum, qui tantum sonitu vocis aures percusserit, sed datam sibi efficaciam spiritus, ne inutilis sit doctrina* (2 Cor. 3, 6). *Quo sensu etiam alibi* (1 Cor. 2, 4) *evangelium suum fuisse negat tantum in sermone, sed in virtute. Affirmat etiam Galatas ex auditu fidei spiritum accepisse* (3, 2). *Denique pluribus locis non modo se cooperarium Dei facit, sed partes sibi assignat conferendae salutis* (1 Cor. 3, 9). *Haec certe omnia nunquam eo protulit ut vel tantillum sibi seorsum a Deo tribueret. Sicuti breviter alibi exponit* (1 Thess. 3, 5)*: labor noster non fuit inutilis in Domino secundum potentiam eius potenter in me efficacem. Item alibi* (Gal. 2, 8)*: qui efficax fuit in Petro erga circumcisionem, in me etiam efficax fuit apud gentes. Caeterum quam nihil separatim ministris residuum faciat, ex aliis locis patet: qui plantat nihil est, et qui rigat nihil est; sed Deus qui dat incrementum* (1 Cor. 3, 7). *Item: plus omnibus laboravi; non ego, sed gratia Dei quae mihi aderat* (1 Cor. 15, 10). *Et certe retinere sententias illas oportet, ubi Deus sibi adscribens mentis illuminationem et renovationem cordis, sacrilegium esse admonet si quam utriusque partem homo sibi arrogat. Interim si ministris, quos Deus praeficit, se quisque docilem offerat, ex fructu cognoscet non frustra placuisse Deo hunc docendi modum, nec frustra etiam fidelibus iugum hoc modestiae impositum esse.*

7. [1]) Enimvero de ecclesia visibili, et quae sub cognitionem nostram cadit, quale iudicium *facere conveniat, ex superioribus iam liquere existimo. Diximus enim* bifariam de ecclesia sacras literas loqui. Interdum quum ecclesiam nominant, eam intelligunt quae re vera est coram Deo, in quam nulli recipiuntur nisi qui et adoptionis gratia filii Dei sunt, et spiritus sanctificatione vera Christi membra. Ac

1) *Olim Cap. VIII.* §. 8 *et sic deinceps.*

tunc quidem non tantum sanctos qui in terra habitant comprehendit, sed electos omnes qui ab origine mundi fuerunt. Saepe autem ecclesiae nomine universam hominum multitudinem in orbe diffusam designat, quae unum se Deum et Christum colere profitetur, baptismo initiatur in eius fidem, coenae participatione unitatem in vera doctrina et caritate testatur, consensionem habet in verbo Domini, atque ad eius praedicationem ministerium conservat a Christo institutum. In hac autem plurimi sunt permixti hypocritae, qui nihil Christi habent praeter titulum et speciem; plurimi ambitiosi, avari, invidi, maledici, aliqui impurioris vitae, qui ad tempus tolerantur, vel quia legitimo iudicio convinci nequeunt, vel quia non semper ea viget disciplinae severitas quae debebat. Quemadmodum ergo nobis invisibilem, solius Dei oculis conspicuam ecclesiam credere necesse est, ita hanc, quae respectu hominum ecclesia dicitur, observare eiusque communionem colere iubemur.

8. Proinde, quatenus eam agnoscere nostra intererat, Dominus certis notis et quasi symbolis nobis designavit. Haec quidem singularis est Dei ipsius praerogativa, nosse qui sui sint, ut *supra citavimus ex* Paulo. Et certe ne hominum temeritas eo se proriperet provisum est, ipso quotidie eventu admonente, quam longe sensum nostrum superent arcana illius iudicia. Nam et qui perditissimi videbantur, planeque deplorati fuerant, eius bonitate in viam revocantur; et qui prae aliis stare videbantur, saepe corruunt. Itaque secundum occultam Dei praedestinationem, ut inquit Augustinus, [1]) plurimae sunt foris oves, plurimi lupi intus. Novit enim ac signatos habet qui nec eum nec se norunt. Ex iis autem qui palam eius ferunt signum, ipsius unius oculi vident qui et sine fictione sancti sint, et in finem usque perseveraturi: quod demum est salutis caput. Rursum tamen, quia aliquatenus expedire providebat, ut sciremus qui nobis habendi pro ipsius filiis essent, hac in parte se captui nostro accommodavit. Et quoniam fidei certitudo necessaria non erat, quoddam caritatis iudicium eius loco substituit: quo pro ecclesiae membris agnoscamus, qui et fidei confessione, et vitae exemplo, et sacramentorum participatione eundem nobiscum Deum ac Christum profitentur. Ipsius autem corporis notitiam, quo magis saluti nostrae necessariam esse noverat, eo certioribus notis commendavit.

9. Hinc nascitur nobis et emergit conspicua oculis nostris ecclesiae facies. Ubi enim cunque Dei verbum sincere praedicari atque audiri, ubi sacramenta ex Christi instituto administrari, videmus, illic aliquam esse Dei ecclesiam nullo modo ambigendum est; quando eius promissio fallere non potest: ubicunque duo aut tres congregati fuerint in nomine meo, ibi in medio eorum sum (Matth. 18, 20). Sed ut summam huius rei liquido teneamus, his veluti gradibus progrediendum est: ecclesiam universalem esse collectam ex quibuscunque gentibus multitudinem, quae intervallis locorum dissita et dispersa, in unam tamen divinae doctrinae veritatem consentit, et eiusdem religionis vinculo colligata est. Sub hac ita comprehendi singulas ecclesias, quae oppidatim et vicatim pro necessitatis humanae ratione dispositae sunt, ut unaquaeque nomen et autoritatem ecclesiae iure obtineat; singulos homines, qui pietatis professione inter ecclesias eiusmodi censentur, etiamsi ab ecclesia sint revera extranei, ad ipsam tamen quodammodo pertinere, donec publico iudicio exterminati fuerint. Quanquam paulo diversa est in privatis hominibus atque in ecclesiis aestimandis ratio. Usu enim venire potest, ut quos non omnino putabimus dignos esse piorum consortio, tractare tamen instar fratrum, et fidelium loco habere debeamus, propter communem ecclesiae consensum, quo feruntur et tolerantur in Christi corpore. Tales suffragio nostro non approbamus esse ecclesiae membra; sed quem in populo Dei locum tenent, illis relinquimus, donec legitimo iure adimatur. At de ipsa multitudine aliter sentiendum est: quae si ministerium habet verbi, et honorat, si sacramentorum administrationem, ecclesia procul dubio haberi et censeri meretur: quia sine fructu illa non esse certum est. Ita et ecclesiae universali suam servamus unitatem, quam dissecare semper studuerunt diabolici spiritus; nec conventus legitimos, qui pro locorum opportunitate distributi sunt, sua autoritate fraudamus.

10. Symbola ecclesiae dignoscendae, verbi praedicationem sacramentorumque observationem posuimus. Nam haec nusquam esse possunt quin fructificent, et Dei benedictione prosperentur. Non dico, ubicunque praedicatur verbum, illic fructum mox exoriri; sed nullibi recipi et statam habere sedem, nisi ut suam efficaciam proferat. Utcunque, ubi reverenter auditur evangelii praedicatio, neque sacramenta negliguntur, illic pro eo tempore, neque fallax neque ambigua ecclesiae apparet facies; cuius vel autoritatem spernere, vel monita respuere, vel consiliis refragari, vel castigationes ludere nemini impune licet; multo minus ab ea deficere, ac eius abrumpere unitatem. Tanti enim ecclesiae suae communionem facit Dominus, ut pro transfuga et desertore religionis habeat, quicunque se a qualibet christiana societate, quae modo verum verbi ac sacramentorum ministerium colat, contumaciter alienarit. Sic eius autoritatem commendat, ut dum illa violatur, suam ipsius imminutam censeat. *Neque enim parvi momenti est, quod vocatur columna et fir-*

1) Homil. 45. in Ioann. c. 12.

mamentum veritatis, et domus Dei (1 Tim. 3, 15). *Quibus verbis significat Paulus, ne intercidat veritas Dei in mundo, ecclesiam esse fidam eius custodem; quia eius ministerio et opera voluit Deus puram verbi sui praedicationem conservari, et se nobis ostendere patrem familias, dum nos spiritualibus alimentis pascit, et quaecunque ad salutem nostram faciunt procurat. Non vulgaris etiam laus, quod electa segregataque dicitur a Christo in sponsam, quae esset sine ruga et macula, corpus et plenitudo eius* (Eph. 1, 23 et 5, 27). *Unde sequitur, discessionem ab ecclesia, Dei et Christi abnegationem esse: quo magis a tam scelerato dissidio cavendum est; quia dum veritatis Dei ruinam, quantum in nobis est, molimur, digni sumus ad quos conterendos toto irae suae impetu fulminet. Nec ullum atrocius fingi crimen potest, quam sacrilega perfidia violare coniugium, quod nobiscum unigenitus Dei filius contrahere dignatus est.*

11. Quare notas illas diligenter animis impressas teneamus, et pro Domini arbitrio aestimemus. Nihil est enim quod magis satan moliatur quam istorum alterutrum vel utrumque tollere et abolere: nunc ut notis istis abolitis et deletis, veram germanamque tollat ecclesiae distinctionem; nunc ut, iniecto earum contemptu, manifesta defectione nos ab ecclesia abripiat. Eius arte factum est, ut pura verbi praedicatio aliquot saeculis evanuerit, et nunc eadem improbitate incumbit ad labefactandum ministerium: quod tamen sic in ecclesia Christus ordinavit, ut illo sublato huius aedificatio pereat. Iam vero quam periculosa, imo quam exitialis tentatio est, ubi vel in mentem venit discessionem facere ab ea congregatione in qua signa conspiciuntur ac tesserae, quibus sufficienter ecclesiam descriptam Dominus putavit? Videmus quanta utrinque adhibenda sit cautio. Nam ne sub ecclesiae titulo impostura nobis fiat, ad illam probationem, ceu ad lydium lapidem, exigenda est omnis congregatio quae ecclesiae nomen obtendit. Si ordinem habet in verbo et sacramentis a Domino commendatum, non fallet: secure illi honorem ecclesiis debitum deferamus; rursum vero si absque verbo et sacramentis se venditat, a talibus praestigiis non minus religiose cavendum, quam in altera parte temeritas superbiaque fugienda.

12. Quod dicimus, purum verbi ministerium et purum in celebrandis sacramentis ritum idoneum esse pignus et arrhabonem, ut tuto possimus societatem, in qua utrumque exstiterit, pro ecclesia amplexari, usque eo valet ut nusquam abiicienda sit quamdiu in illis perstiterit, etiamsi multis alioqui vitiis scateat. Quin etiam poterit vel in doctrinae vel in sacramentorum administratione vitii quidpiam obrepere, quod alienare nos ab eius communione non debeat. Non enim unius sunt formae omnia verae doctrinae capita. Sunt quaedam ita necessaria cognitu, ut fixa esse et indubitata omnibus oporteat, ceu propria religionis placita. Qualia sunt, unum esse Deum; Christum deum esse, ac Dei filium; in Dei misericordia salutem nobis consistere, et similia. Sunt alia, quae inter ecclesias controversa, fidei tamen unitatem non dirimant. Quae enim ob hoc unum ecclesiae dissideant, si altera citra contentionis libidinem, citra pervicaciam asserendi, animas a corporibus demigrantes in coelum convolare putet; altera nihil ausit definire de loco, caeterum vivere tamen Domino certo statuat? Verba sunt apostoli (Phil. 3, 15): quicunque perfecti sumus, idem sentiamus; si quid aliter sapitis, hoc quoque vobis Dominus revelabit. Annon satis indicat, dissensionem de rebus istis non ita necessariis, dissidii materiam esse non debere inter Christianos? Primum quidem est, ut per omnia consentiamus; sed quoniam nemo est qui non aliqua ignorantiae nubecula obvolutus sit, aut nullam relinquamus ecclesiam oportet, aut hallucinationem condonemus in iis rebus, quae et inviolata religionis summa et citra salutis iacturam ignorari possint. Hic autem patrocinari erroribus vel minutissimis nolim, ut blandiendo et connivendo censeam fovendos; sed dico, non temere ob quaslibet dissentiunculas deserendam nobis ecclesiam, in qua duntaxat ea salva et illibata doctrina retineatur qua constat incolumitas pietatis, et sacramentorum usus a Domino institutus custodiatur. Interim si nitimur emendare quod displicet, facimus id ex officio nostro. Et huc pertinet illud Pauli (1 Cor. 14, 30): si melius quid sedenti revelatum fuerit, prior taceat. Unde constat, singulis ecclesiae membris demandatum publicae aedificationis studium pro mensura gratiae suae, modo decenter et secundum ordinem, hoc est, ne vel ecclesiae communionem renuntiemus, vel in ea permanentes *pacem* et disciplinam *rite compositam* turbemus.

13. In vitae autem imperfectione toleranda multo longius procedere indulgentia nostra debet. Hic enim valde lubricus est lapsus, neque vulgaribus machinamentis hic satan nobis insidiatur. Fuerunt enim semper qui falsa absolutae sanctimoniae persuasione imbuti tanquam aerii quidam daemones iam facti essent, omnium hominum consortium aspernarentur, in quibus humanum adhuc aliquid subesse cernerent. Tales olim erant Cathari, et qui ad eorum vesaniam accedebant Donatistae. Tales hodie sunt ex Anabaptistis nonnulli, qui supra alios volunt videri profecisse. Alii sunt qui inconsiderato magis iustitiae zelo quam insana illa superbia peccant. Dum enim apud eos quibus evangelium annuntiatur, eius doctrinae non respondere vitae fructum vident, nullam illic esse ecclesiam statim iudicant. Iustissima quidem est offensio, et cui plus satis occasionis hoc miserrimo saeculo praebemus. Nec excusare licet maledictam nostram ignaviam, quam Dominus impunitam non sinet; ut iam gra-

vibus flagellis castigare incipit. Vae ergo nobis, qui tam dissoluta flagitiorum licentia committimus, ut propter nos vulnerentur imbecilles conscientiae. Sed in hoc vicissim peccant illi quos diximus, quod offensioni suae modum statuere nesciunt. Nam ubi Dominus clementiam exigit, omissa illa, totos se immoderatae severitati tradunt. Quia enim non putant esse ecclesiam ubi non est solida vitae puritas et integritas, scelerum odio a legitima ecclesia discedunt, dum a factione improborum declinare se putant. Allegant, ecclesiam Christi sanctam esse. Verum, ut simul intelligant esse ex bonis et malis permixtam, illam ex ore Christi parabolam (Matth. 13, 47) audiant, in qua reti comparatur, quo pisces omne genus colliguntur, neque seliguntur donec in litore sint expositi. Audiant agri esse similem (ibid. v. 24), qui bona fruge consitus zizaniis inimici fraude inficitur; quibus non expurgatur, donec in aream advecta fuerit messis. Audiant denique aream esse (Matth. 3, 12) in qua sic collectum est triticum, ut sub palea delitescat, donec vanno et cribro repurgatum, in horreum tandem reconditur. Quod si hoc malo ad diem usque iudicii laboraturam ecclesiam pronuntiat Dominus, ut improborum permixtione oneretur, frustra nullo naevo inspersam quaerunt.

14. Sed enim rem intolerabilem esse clamant, quod vitiorum pestis ita passim grassatur. Quid si apostoli sententia hic quoque occurrit? Inter Corinthios non pauculi erraverant, sed totum prope corpus labes occuparat; non una erat peccati species, sed plurimae; neque levia erant errata, sed horrenda quaedam flagitia; non sola erat morum corruptio, sed doctrinae. Quid hic sanctus apostolus, hoc est, coelestis spiritus organum, cuius testimonio stat et cadit ecclesia? an divisionem ab illis quaerit? an eos a Christi regno abdicat? an ultimo anathematis fulmine ferit? Non modo nihil horum agit: sed ecclesiam Christi sanctorumque societatem et agnoscit et praedicat. Si inter Corinthios manet ecclesia, ubi fervent contentiones, sectae, aemulationes, ubi lites vigent et iurgia cum habendi cupiditate, ubi palam approbatur scelus quod gentibus ipsis foret exsecrabile, ubi petulanter proscinditur Pauli nomen quem ceu patrem colere debuerant, ubi quidam mortuorum resurrectionem ludibrio habent cum cuius ruina totum corruit evangelium, ubi Dei gratiae ambitioni non caritati serviunt, ubi permulta indecenter et inordinate geruntur; et ideo manet quod ministerium verbi et sacramentorum illic non repudiatur: quis audeat ecclesiae titulum eripere iis quibus decima pars istorum criminum impingi nequeat? Qui tanta morositate saeviunt in praesentes ecclesias, quid quaeso Galatis fecissent tantum non evangelii desertoribus, apud quos tamen idem apostolus ecclesias reperiebat?

15. Obiiciunt etiam quod Paulus graviter Corinthios obiurgat (1 Cor. 5, 2), quia flagitiosum hominem in suo contubernio ferant, deinde generalem sententiam ponit, qua nefas esse pronuntiat cum homine probrosae vitae vel panem comedere. Hic exclamant: si vulgarem panem comedere non licet, panem Domini comedere qui liceat? Fateor certe magnum probrum esse si inter filios Dei locum habeant porci et canes; multo etiam maius si illis prostituatur sacrosanctum Christi corpus. Neque vero, si bene moratae erunt ecclesiae, sceleratos in sinu suo ferent, nec ad sacrum illud epulum dignos simul ac indignos promiscue admittent. Verum quia non ita sedulo semper advigilant pastores, interdum etiam indulgentiores sunt quam oporteat, vel impediuntur quominus eam quam vellent severitatem exercere possint: fit ut non semper submoveantur etiam palam mali a sanctorum contubernio. Hoc vitium esse fateor; neque extenuare volo, quum Paulus acriter in Corinthiis reprehendat. Verum etiamsi ecclesia in officio cesset, non ideo protinus uniuscuiusque privati erit iudicium separationis sibi sumere. Non equidem nego quin pii hominis sit ab omni privata improborum consuetudine se subducere, nulla se voluntaria cum ipsis necessitudine implicare; sed aliud est malorum fugere contubernium, aliud ipsorum odio ecclesiae communionem renuntiare. Quod autem sacrilegium esse putant participare cum illis panem Domini, in eo rigidiores multo sunt quam Paulus. Nam quum ad sanctam et puram participationem nos hortatur, non exigit ut unus alium examinet, aut unusquisque totam ecclesiam, sed ut singuli se probent (1 Cor. 11, 28). Si cum indigno communicare nefas esset, iuberet certe Paulus nos circumspicere, annon aliquis in multitudine esset cuius immunditia pollueremur. Nunc quum probationem sui ipsorum solum a singulis requirit, ostendit minime nobis obesse si qui indigni se nobiscum ingerant. Nec alio spectat quod postea subiicit (ibid. 29): qui indigne manducat, iudicium sibi manducat et bibit. Non dicit aliis, sed sibi. Et merito: neque enim in singulorum arbitrio situm esse debet, qui recipiendi et qui repellendi sint. Totius ecclesiae haec cognitio est, quae exerceri sine legitimo ordine non potest, ut fusius postea dicetur. Iniquum ergo erit privatum aliquem alterius indignitate pollui, quem arcere ab accessu nec potest nec debet.

16. Quanquam autem ex inconsiderato iustitiae zelo haec tentatio bonis etiam interdum oboritur, hoc tamen reperiemus, nimiam morositatem ex superbia magis et fastu falsaque sanctitatis opinione, quam ex vera sanctitate veroque eius studio nasci. Itaque qui ad faciendam ab ecclesia defectionem sunt aliis audaciores, et quasi antesignani, ii ut plurimum nihil aliud causae habent nisi ut omnium contemptu ostentent se aliis esse meliores. Bene

ergo et prudenter Augustinus:[1]) quum pia, inquit, ratio et modus ecclesiasticae disciplinae unitatem spiritus in vinculo pacis maxime debeat intueri, quod apostolus sufferendo invicem praecipit custodiri, et, quo non custodito, medicinae vindicta non tantum superflua, sed etiam perniciosa, et propterea iam nec medicina esse convincitur: illi filii mali, qui non odio iniquitatum alienarum, sed studio contentionum suarum infirmas plebes, iactantia sui nominis irretitas, vel totas trahere, vel certe dividere affectant, superbia tumidi, pervicacia vesani, calumniis insidiosi, seditionibus turbulenti, ne luce veritatis carere ostendantur, umbram rigidae severitatis obtendunt; et quae in scripturis sanctis, salva dilectionis sinceritate, et custodita pacis unitate, ad corrigenda fraterna vitia, moderatiori curatione fieri praecepta sunt, ad sacrilegium schismatis, et occasionem praecisionis usurpant. Piis autem et placidis hominibus hoc consilium dat,[2]) ut misericorditer corripiant quod possunt; quod non possunt, patienter ferant, et cum dilectione gemant atque lugeant; donec aut emendet Deus ac corrigat, aut in messe eradicet zizania, et paleas ventilet. His armis praemunire se pii omnes studeant, ne, dum strenui et animosi iustitiae vindices sibi videntur, a regno coelorum, quod est unicum iustitiae regnum, desciscant. Nam quia in hac externa societate, ecclesiae suae communionem Deus coli voluit, qui odio improborum tesseram eius societatis frangit, viam ingreditur qua proclivis est a sanctorum communione lapsus. Cogitent in magna multitudine complures esse vere sanctos et innocentes coram oculis Domini, qui aspectum suum fugiant. Cogitent, et ex iis qui morbidi videntur multos esse qui in vitiis suis nequaquam sibi placent aut blandiuntur, sed serio timore Domini identidem expergefacti ad integritatem maiorem adspirant. Cogitent non ferendum esse de homine iudicium ab uno facto; quando sanctissimi interdum gravissimo casu excidunt. Cogitent plus subesse ad colligendam ecclesiam momenti, tum verbi ministerio tum sacrorum mysteriorum participationi, quam ut quorundam impiorum culpa vis illa tota evanescere queat. Postremo reputent, in censenda ecclesia pluris esse divinum quam humanum iudicium.

17. [3]) *Quod etiam obtendunt non abs re sanctam vocari ecclesiam*, perpendere convenit qua excellat sanctitate; ne, si ecclesiam nolimus admittere nisi numeris omnibus absolutam, nullam relinquamus. Verum quidem est quod ait Paulus (Eph. 5, 25), Christum se ipsum tradidisse pro ecclesia, ut illam sanctificaret; mundasse lavacro aquae in verbo vitae, ut sibi exhiberet gloriosam sponsam, non habentem maculam aut rugam, etc. Nihilo tamen et istud verius est, Dominum quotidie operari in rugis eius expoliendis maculisque abstergendis. Unde sequitur nondum peractam esse eius sanctitatem. Sic ergo sancta est ecclesia ut quotidie proficiat, nondum perfecta sit; quotidie procedat, nondum pervenerit ad sanctitatis metam, quemadmodum alibi quoque fusius explicabitur. Quod ergo sanctam fore Ierusalem vaticinantur prophetae (Ioel. 4, 17; Ies. 35, 8), per quam alieni non sint transituri; sacrosanctum templum, quo impuri non sint ingressuri: non accipiamus perinde ac si nullus in ecclesiae membris naevus resideret; sed quia toto studio ad sanctimoniam et solidam puritatem adspirant, mundities illis quam nondum plene consequuti sunt, Dei benignitate tribuitur. Et quanquam rara saepius indicia eiusmodi sanctificationis exstant inter homines, statuendum tamen est, nullum fuisse ab orbe condito tempus quo ecclesiam suam Dominus non habuerit; nullum etiam fore ad consummationem usque saeculi, quo non sit habiturus. Nam etsi statim a principio universum genus hominum Adae peccato corruptum ac vitiatum est: ex hac tamen ceu polluta massa semper vasa aliqua in honorem sanctificat, ne ulla sit aetas quae non suam misericordiam experiatur. Quod certis promissionibus testatum fecit, quales sunt istae: ordinavi testamentum electis meis; iuravi David servo meo, usque in aeternum propagabo semen tuum; in generatione et generatione aedificabo sedem tuam (Psal. 89, 4). Item: elegit Dominus Sion, elegit eam in habitationem sibi; haec requies mea in saeculum saeculi, etc. (Psal. 132, 13). Item: haec dicit Dominus qui dat solem in lumen diei, lunam et stellas in lumen noctis; si defecerint leges istae coram me, tunc et semen Israel deficiet (Ier. 31, 35).

18. [1])Huius rei Christus ipse, apostoli, et fere omnes prophetae exemplum nobis praebuerunt. Horrendae sunt illae descriptiones quibus Iesaias, Ieremias, Ioel, Habacuc, et alii ecclesiae ierosolymitanae morbos deplorant. In plebe, in magistratu, in sacerdotibus omnia usque adeo corrupta erant, ut *non dubitet Iesaias aequare Ierosolymam Sodomae et Gomorrhae* (1, 10). Religio partim contempta, partim contaminata; in moribus passim referuntur furta, rapinae, perfidiae, caedes, et similia scelera. Neque tamen propterea aut novas sibi ecclesias erigebant, aut nova altaria exstruebant prophetae, in quibus separata sacrificia haberent; sed qualescunque essent homines, quia tamen reputabant Dominum apud eos verbum suum deposuisse, et caeremonias instituisse quibus illic colebatur, in medio impiorum

1) Libr. 3. contra Parm. c. 1. init. 2) Eiusdem libri c. 2. 3) *Haec olim Cap. VIII.* §. 5.

1) *Sequuntur* §. 19. 20. *Cap. VIII.*

coetu puras manus ad illum extendebant. Certe si putassent aliquid inde contagionis se contrahere, centies potius mortui fuissent quam passi fuissent illuc se pertrahi. Nihil ergo eos retinebat quominus discessionem facerent, quam servandae unitatis studium. Quod si religio sanctis prophetis fuit, ob plurima et maxima scelera non unius aut alterius hominis, sed propemodum totius populi, se ab ecclesia alienare, nimium nobis arrogamus, si protinus audemus ab ecclesiae communione deficere, ubi non omnium mores vel nostro iudicio vel christianae etiam professioni satisfaciunt.

19. Iam Christi et apostolorum saeculum quale fuit? Neque tamen impedire potuit desperata illa Pharisaeorum impietas, et quae tunc passim regnabat dissoluta vivendi licentia, quin iisdem sacris cum populo uterentur, et in unum cum reliquis templum ad publica religionis exercitia convenirent. Unde id, nisi quia sciebant malorum societate minime pollui qui pura conscientia iisdem sacris communicarent? Si quem parum movent prophetae et apostoli, ille saltem Christi autoritati acquiescat. Bene ergo Cyprianus: [1]) etsi videntur, inquit, in ecclesia zizania, aut vasa impura, non est tamen cur ipsi de ecclesia recedamus; nobis modo laborandum ut frumentum esse possimus; nobis danda opera et quantum licet innitendum, ut vas aureum vel argenteum simus: caeterum fictilia vasa confringere solius Domini est, cui et virga ferrea data est; nec quisquam sibi quod proprium est soli filio vendicet, ut ad aream ventilandam et purgandam paleam sufficiat, zizaniaque omnia humano iudicio segreganda: superba est ista obstinatio, et sacrilega praesumptio, quam sibi furor pravus assumit, etc. Fixum igitur utrumque istorum maneat, nihil excusationis eum habere qui externam ecclesiae communionem sponte deserit, ubi Dei verbum praedicatur, et sacramenta administrantur; deinde nihil obstare vel paucorum vel multorum vitia quominus illic rite caeremoniis a Deo institutis fidem nostram profiteamur: quia nec alterius sive pastoris sive privati indignitate laeditur pia conscientia, nec minus pura sunt ac salutaria mysteria homini sancto et recto, quia simul ab impuris attrectentur.

20. *Ultra etiam progreditur eorum morositas et fastus: quia ecclesiam non agnoscunt nisi minimis quibusque naevis puram, imo probis doctoribus succensent, quia fideles ad profectum hortando, tota vita sub vitiorum onere gemere doceant, et ad veniam confugere. Hoc enim modo iactant a perfectione abduci. Fateor quidem in urgenda perfectione non lente vel frigide laborandum, ac multo minus cessandum esse; sed eius fiducia, dum adhuc in cursu sumus, imbuere*

1) Libr. 3. Epist. 5.

animos, diabolicum esse commentum dico. Itaque in symbolo ecclesiae [1]) peccatorum remissio apposite subnectitur. Hanc enim non consequuntur nisi soli illius cives ac domestici, quemadmodum legitur apud prophetam (Ies. 33, 24). Praecedere ergo debet aedificatio coelestis Ierusalem, in qua deinde *indulgentia haec* Dei locum habeat, ut quicunque ad eam concesserint, eorum deleatur iniquitas. Dico autem aedificari primum oportere, non quod ecclesia sine peccatorum remissione ulla esse queat, sed quia misericordiam suam Dominus non promisit nisi in sanctorum communione. Est ergo primus nobis in ecclesiam ac regnum Dei ingressus, peccatorum remissio; sine qua nihil est nobis cum Deo foederis aut coniunctionis. Sic enim per prophetam (Hos. 2, 18) loquitur: in illa die percutiam vobis foedus cum bestia agri, cum volucre coeli et reptili terrae; arcum, gladium et bellum conteram de terra et dormire faciam homines absque terrore; desponsabo vos mihi in sempiternum, desponsabo, inquam, in iustitia, in iudicio, in misericordia et miserationibus. Videmus qualiter per suam misericordiam nos sibi Dominus reconciliet. Sic et alibi (Ier. 33, 8) dum praedicit recolligendum populum, quem in ira dissipaverat, mundabo, inquit, eos ab omni iniquitate qua peccarunt mihi. Quare in ecclesiae societatem ablutionis signo initiamur, quo doceamur non patere nobis in Dei familiam aditum, nisi primum eius bonitate sordes nostrae abstergantur.

21. Neque vero per peccatorum remissionem nos in ecclesiam modo semel recipit et cooptat Dominus, sed per eandem nos in ipsa conservat ac tuetur. Quorsum enim attineret, veniam nobis fieri quae nulli usui futura esset? Irritam autem et delusoriam fore Domini misericordiam, si semel duntaxat obtingeret, unusquisque piorum sibi testis est; quia nemo non sibi conscius est per totam vitam multarum infirmitatum, quae Dei misericordia indigent. Et sane non frustra suis domesticis peculiariter hanc gratiam Deus promittit, nec frustra quotidie eundem reconciliationis nuntium illis deferri iubet. Itaque, ut per totam vitam peccati reliquias circumferimus, nisi assidua in remittendis delictis Domini gratia sustentemur, momentum unum in ecclesia vix persistemus. Vocavit autem suos Dominus in aeternam salutem; suis ergo illi peccatis veniam semper paratam esse cogitare debent. Quare *certo statuendum*, divina liberalitate, intercedente Christi merito, per spiritus sanctificationem, peccatorum gratiam nobis factam esse ac quotidie fieri, qui in ecclesiae corpus asciti et inserti sumus.

22. Ad hoc bonum nobis impartiendum claves ecclesiae datae sunt. Non enim quum apostolis

1) *Hinc incidimus in textum Cap. VIII.* §. 206 *seqq.*

mandatum dedit Christus (Matth. 16, 19 et 18, 18; Ioann. 20, 23) et potestatem contulit remittendi peccata, hoc tantum voluit ut eos solverent a peccatis qui ab impietate ad Christi fidem converterentur, sed magis ut hoc officio fungerentur perpetuo inter fideles. Quod Paulus docet, quum scribit (2 Cor. 5, 20) legationem reconciliationis, depositam esse apud ecclesiae ministros, quo subinde populum nomine Christi exhortentur ad se reconciliandum Deo. Ergo in sanctorum communione ipsius ecclesiae ministerio nobis assidue remittuntur peccata, quum presbyteri vel episcopi, quibus hoc munus commissum est, pias conscientias evangelicis promissionibus in spe veniae et remissionis confirmant. Idque tam publice quam privatim, prout necessitas postulat. Sunt enim permulti qui pro sua infirmitate singulari pacificatione indigent. Et Paulus (Act. 20, 20) non tantum pro communi concione, sed etiam per domos testificatum se refert fidem in Christum, et unumquemque sigillatim admonuisse de salutis doctrina. Tria igitur hic nobis observanda sunt: primum, quantalibet sanctitate polleant filii Dei, hac tamen conditione semper esse, quamdiu in mortali corpore habitant, ut sine peccatorum remissione consistere nequeant coram Deo. Deinde, hoc beneficium sic esse ecclesiae proprium, ut non aliter eo fruamur quam si permanemus in illius communione. Tertio, per ecclesiae ministros et pastores nobis dispensari, vel evangelii praedicatione vel sacramentorum administratione, atque hac in parte maxime eminere clavium potestatem quam Dominus fidelium societati contulit. Proinde unusquisque nostrum hoc officii sui esse cogitet, non alibi quaerere remissionem peccatorum quam ubi Dominus eam posuit. De publica reconciliatione, quae ad disciplinam spectat, *suo loco dicetur.* [1])

23. Quoniam autem *phrenetici illi, quos dixi, spiritus* hanc unicam salutis anchoram eripere ecclesiae conantur, adversus tam pestilentem opinionem fortius roborandae sunt conscientiae. Novatiani olim isto dogmate ecclesias exagitarunt; sed Novatianis non multum dissimiles nostrum quoque saeculum habet quosdam ex Anabaptistis, qui ad eadem deliramenta relabuntur. Fingunt enim regenerari Dei populum in baptismo in puram et angelicam vitam, quae nullis carnis sordibus vitietur. Quod si post baptisma quis delinquat, nihil praeter inexorabile Dei iudicium illi relinquunt. Breviter, peccatori post acceptam gratiam lapso spem veniae nullam faciunt: quia non aliam agnoscunt peccatorum remissionem nisi qua primum regeneramur. Etsi autem mendacium nullum a scriptura clarius refutatur, quia tamen reperiunt isti quibus imponant, quemadmodum et Novatus olim plurimos habuit sectatores, breviter ostendamus quantopere in suam aliorumque perniciem insaniant. Principio, quum Domini iussu quotidie sancti repetant hanc precem: remitte nobis debita nostra, se nimirum debitores confitentur. Neque frustra petunt, quia Dominus non aliud ubique petendum praescripsit quam quod ipse daturus esset. Imo quum totam orationem exauditum iri a patre sit testatus, hanc tamen absolutionem peculiari etiamnum promissione obsignavit. Quid ultra volumus? peccatorum confessionem a sanctis, et eam quidem assiduam, tota vita requirit Dominus et veniam pollicetur. Quae audacia est aut a peccato illos eximere, aut, si impegerint, a gratia prorsus excludere? Iam quibus vult nos condonare septuagesies septies (Matth. 18, 22)? annon fratribus? Quorsum praecepit nisi ut suam clementiam imitemur? Condonat igitur non semel aut bis; sed quoties delictorum agnitione consternati ad eum suspirant.

24. Atque, ut ab ipsis paene incunabulis ecclesiae ordiamur, patriarchae circumcisi erant, in foederis participationem allecti, edocti haud dubie patris diligentia iustitiam et integritatem, quum in fratricidium conspirarunt. Scelus erat vel perditissimis latronibus abominandum. Tandem mansuefacti Iudae monitionibus vendiderunt. Haec quoque intolerabilis fuit immanitas. Simeon et Levi, nefaria ultione et patris quoque iudicio damnata, in Sichimitas saevierunt. Ruben cubile paternum spurcissima libidine contaminavit. Iudas dum scortationi vult indulgere, praeter naturae legem ad nurum ingreditur. Atqui tantum abest quin expungantur e populo electo, ut potius in capita erigantur. Quid porro David? quum praeses esset iustitiae, quanto cum flagitio, per innocentis sanguinis effusionem, viam caecae libidini patefecit? Iam regeneratus erat, ac inter regeneratos insignibus elogiis Domini ornatus. Quod tamen vel inter gentes horribile est flagitium perpetravit, et veniam tamen est consequutus. Et, ne singularibus exemplis immoremur, quot in lege et prophetis erga Israelitas exstant divinae misericordiae promissiones, toties comprobatur Dominus se placabilem exhibere populi sui offensis. Quid enim Moses promittit fore ubi populus in apostasiam prolapsus redierit ad Dominum? Reducet te Deus e captivitate, et miserebitur tui, et congregabit te ex populis ad quos fueris dispersus; si ad cardines coeli fueris dissipatus, inde ego te recolligam (Deut. 30, 3).

25. Sed nolo enumerationem inchoare quae nunquam finienda esset. Pleni enim sunt prophetae eiusmodi promissionibus, quae populo infinitis sceleribus cooperto misericordiam tamen offerant. Quod gravius est flagitium rebellione? divortium enim

---

1) *Scil. infra Cap. XII. huius libri. Olim* paulo ante dictum *fuerat.* §. 184 *seqq.*

inter Deum et ecclesiam vocatur. At hoc Dei bonitate superatur. Quis est vir, inquit per Ieremiam (3, 1 et 12), cuius si uxor corpus suum adulteris prostituerit, cum ea redire in gratiam sustineat? tuis autem scortationibus omnes viae pollutae sunt, Iuda, repleta fuit terra foedis amoribus tuis: revertere tamen ad me, et ego te suscipiam; revertere aversatrix, non avertam a te faciem meam, quia sanctus sum, et non irascor in perpetuum. Et sane non alius esse affectus eius potest, qui affirmat (Ez. 18, 23 et 32) se nolle mortem peccatoris, sed magis ut convertatur et vivat. Ideo quum templum Solomon dedicaret, in hunc quoque usum destinabat, ut orationes pro impetranda peccatorum venia factae inde exaudirentur. Si peccaverint, dicebat (1 Regg. 8, 46), tibi filii tui (non est enim homo qui non peccet), et iratus tradideris eos inimicis suis, et egerint poenitentiam in corde suo, et conversi deprecati te fuerint in captivitate sua, dicentes: peccavimus, inique egimus; et oraverint versus terram quam dedisti patribus eorum, et versus templum hoc sanctum: exaudies in coelo preces eorum, et propitiaberis populo tuo qui peccavit tibi, et omnibus iniquitatibus eorum quibus praevaricati sunt in te. Nec frustra in lege (Num. 28, 3) quotidiana pro peccatis sacrificia Dominus ordinavit. Nisi enim assiduis peccatorum morbis populum suum laborare Dominus praevidisset, nunquam illi constituisset haec remedia.

26. An adventu Christi, quo plenitudo gratiae exserta fuit, hoc ademptum est fidelibus beneficium, ne pro delictorum venia audeant supplicare? ne, si Dominum offenderint, ullam misericordiam consequantur? Quid hoc erit aliud quam Christum dicere in suorum perniciem venisse, non salutem, si quae in veteri testamento assidue sanctis parata erat Dei indulgentia in peccatis condonandis, nunc e medio sublata dicitur? Quod si scripturis fidem habemus diserte clamantibus, in Christo demum gratiam et humanitatem Domini ad plenum apparuisse, effusam misericordiae opulentiam, reconciliationem Dei et hominum adimpletam (Tit. 3, 4; 2 Tim. 1, 9): ne dubitemus quin multo benignior nobis clementia coelestis patris exuberet potius quam abscissa aut decurtata fuerit. Neque vero desunt illius documenta. Petrus, qui audierat (Matth. 10, 33) abnegatum iri coram angelis qui apud homines nomen Christi non esset confessus, ter una nocte, nec sine exsecratione, abnegavit: non tamen a venia depellitur. Qui inordinate vivebant apud Thessalonicenses, sic castigantur ut invitentur ad poenitentiam (2 Thess. 3, 14). Ne ipsi quidem Simoni mago desperatio iniicitur, quin potius iubetur bene sperare, quum ad preces confugere suadet illi Petrus (Act. 8, 22).

27. Quid quod totas interdum ecclesias gravissima peccata occuparunt, a quibus tamen eas Paulus clementer potius extricavit quam earum capita devoveret? Galatarum defectio non mediocre erat delictum; Corinthii eo minus illis erant excusabiles, quod pluribus neque levioribus flagitiis abundabant: neutri tamen a misericordia Domini excluduntur. Imo illi ipsi qui prae aliis immunditia, fornicatione et impudicitia deliquerant, nominatim invitantur ad poenitentiam (2 Cor. 12, 21). Manet enim aeternumque manebit inviolabile pactum Domini, quod solenniter cum Christo, vero Solomone, eiusque membris sancivit his verbis (Psal. 89, 31 seqq.): si dereliquerint filii eius legem meam et in iudiciis meis non ambulaverint; si iustitias meas profanarint, mandata mea non custodierint, visitabo in virga iniquitates eorum, in verberibus peccata eorum: misericordiam autem meam non auferam ab eo. Denique ipsa symboli dispositione admonemur perpetuam residere in ecclesia Christi delictorum gratiam: quod, ecclesia velut constituta, remissio peccatorum adhuc subiungitur.

28. Quidam aliquanto prudentiores, ubi vident tanta scripturae perspicuitate Novati dogma refutari, non quodlibet delictum irremissibile faciunt, sed voluntariam legis transgressionem, in quam sciens quis ac volens impegerit. Porro sic loquentes peccatum nullum venia dignantur, nisi sicubi aberratum ignorantia fuerit. Verum quum Dominus in lege, alia pro expiandis fidelium voluntariis peccatis, alia pro ignorantiis redimendis mandarit offerri sacrificia, quantae est improbitatis voluntario peccato nullum concedere piaculum? Dico nihil esse apertius quam unicum Christi sacrificium valere ad remittenda sanctorum voluntaria peccata: quando Dominus carnalibus hostiis, veluti signaculis, id testatum fecit. Deinde quis ab ignorantia Davidem excuset, quem tantopere constat fuisse in lege eruditum? An nesciebat David quantum foret adulterii et homicidii crimen, qui quotidie ipsum in aliis puniebat? An fratricidium res legitima patriarchis videbatur? An ita male profecerant Corinthii, ut lasciviam, impuritatem, scortationem, odia, contentiones placere Deo putarent? An Petrus tam diligenter admonitus ignorabat quanti esset magistrum eiurare? Ergo Dei misericordiae tam benigne se exserenti viam nostra malignitate ne praecludamus.

29. Equidem non me latet veteres scriptores peccata quae quotidie remittuntur fidelibus interpretatos esse quae ex infirmitate carnis obrepunt leviora errata; poenitentiam vero sollennem, quae pro gravioribus flagitiis tum exigebatur, illis visam esse non magis iterandam quam baptismum. Quae sententia non ita est accipienda quasi aut praecipitare in desperationem voluerint qui a prima poenitentia iterum recidissent, aut illa errata elevare, perinde atque coram Deo exilia. Sciebant enim infidelitate

saepius titubare sanctos, iuramenta supervacua interdum excidere, in iram nonnunquam effervere, imo prorumpere ad manifesta usque convitia, aliis praeterea malis laborare quae Dominus non leviter abominatur; sed ita vocabant, ut distinguerent a publicis criminibus, quae cum magno offendiculo in ecclesiae cognitionem veniebant. Quod autem adeo difficulter ignoscebant iis qui dignum aliquid animadversione ecclesiastica perpetrarant, non ideo fiebat quod difficilem illis apud Dominum veniam putarent; sed hac severitate volebant alios deterrere ne temere proruerent in flagitia, quorum merito ab ecclesiae communione alienarentur. Quanquam verbum Domini, quod hic pro unica regula nobis esse debet, maiorem certe moderationem praescribit. Siquidem eousque intendendum docet disciplinae rigorem, ne absorbeatur a tristitia is cui praecipue consultum oportet: ut fusius supra disseruimus.

CAPUT II. [1])

Comparatio falsae ecclesiae cum vera.

1. Quanti apud nos valere verbi et sacramentorum ministerium, et quousque procedere eius reverentia debeat, ut sit nobis perpetua tessera dignoscendae ecclesiae, explicatum est. Nempe ubicunque integrum exstat et illibatum, nullis morum vitiis aut morbis impediri, quominus ecclesiae nomen sustineat. Deinde, illud ipsum leviusculis erroribus non vitiari, quominus legitimum aestimetur. Porro errores quibus talis debeatur venia, eos esse indicatum est quibus praecipua religionis doctrina non laedatur, quibus non opprimantur quae inter fideles omnes convenire debent religionis capita; in sacramentis vero, qui legitimam autoris institutionem non aboleant nec labefactent. Atqui, simul ac in arcem religionis mendacium irrupit, summa necessariae doctrinae inversa est, sacramentorum usus corruit: certe ecclesiae interitus consequitur; perinde atque de vita hominis actum est, iugulo transfixo, vel praecordiis lethaliter sauciatis. Atque id ex Pauli verbis liquido evincitur, quum docet (Eph. 2, 20), ecclesiam fundatam esse super doctrinam apostolorum et prophetarum, ipso Christo summo angulari lapide. Si ecclesiae fundamentum est prophetarum et apostolorum doctrina, qua salutem suam in uno Christo reponere fideles iubentur, illam doctrinam tolle, quomodo amplius aedificium constabit? Corruat ergo ecclesia necesse est, ubi intercidit illa religionis summa quae sola sustinere eam potest. Deinde, si vera ecclesia columna est ac firmamentum veritatis (1 Tim. 3, 15), certum est non esse ecclesiam ubi regnum occupavit mendacium et falsitas.

2. In eum modum quum res habeat sub papismo, intelligere licet quid ecclesiae illic supersit. Pro verbi ministerio perversa et mendaciis conflata illic regnat *gubernatio, quae puram lucem partim exstinguit, partim suffocat.* In locum coenae Domini foedissimum sacrilegium subiit. Cultus Dei varia et non ferenda superstitionum congerie deformatus. Doctrina, citra quam christianismus non constat, tota sepulta et explosa. Publici conventus, idololatriae et impietatis scholae. Quare nullum est periculum, ne ab exitiali tot flagitiorum partitione desciscendo ab ecclesia Christi divellamur. Ecclesiae communio non ea lege instituta est ut vinculum sit quo idololatria, impietate, ignorantia Dei aliisque malorum generibus irretiamur; sed potius, quo in timore Dei et veritatis obedientia retineamur. Magnifice illi quidem suam nobis ecclesiam commendant, ne qua alia in mundo esse videatur; postea, quasi re confecta, omnes schismaticos esse constituunt, qui ab eius quam pingunt ecclesiae obedientia subducere se, omnes haereticos, qui contra eius doctrinam mutire audent. Sed quibus rationibus veram se ecclesiam habere confirmant? Allegant ex vetustis annalibus quid olim in Italia, in Gallia, in Hispania fuerit; a sanctis illis viris qui sana doctrina fundarunt excitaruntque ecclesias, doctrinamque ipsam et ecclesiae aedificationem suo sanguine stabilierunt, se originem ducere; ecclesiam vero sic et spiritualibus donis, et martyrum sanguine apud se consecratam, perpetua episcoporum successione conservatam fuisse ne intercideret. Commemorant quanti hanc successionem fecerint Irenaeus, *Tertullianus, Origenes*, Augustinus, et alii. Quam frivola sint ista et plane ludicra, faciam ut nullo negotio intelligant ii qui mecum ea paululum expendere volent. Equidem eos quoque hortarer ut huc animum serio adverterent, si quid docendo proficere me apud eos posse confiderem. Sed quando illis, omissa veritatis ratione, hoc unum propositum est, quacunque possunt via rem suam agere, pauca tantum dicam quibus sese boni viri et veri studiosi ab eorum captionibus expedire queant. Primum ab illis quaero cur non Africam citent, et Aegyptum, et totam Asiam. Nempe quia in omnibus illis regionibus desiit sacra haec episcoporum successio, cuius beneficio se ecclesias retinuisse gloriantur. Eo igitur recidunt, se ideo veram habere ecclesiam, quia ex quo esse coepit, non fuerit episcopis destituta: perpetua enim serie alios aliis successisse. Sed quid, si Graeciam illis regeram? Quaero igitur iterum ab ipsis, cur apud Graecos periisse ecclesiam dicant, apud quos nunquam interrupta fuit illa episcoporum successio, unica, eorum opinione, ecclesiae custos et conserva-

1) *Editionis praecedentis Cap. VIII.* §. 21—33.

trix. Graecos faciunt schismaticos. Quo iure? quia a sede apostolica desciscendo privilegium perdiderunt. Quid? annon multo magis perdere merentur qui a Christo ipso deficiunt? Sequitur ergo evanidum esse praetextum successionis, nisi Christi veritatem, quam a patribus per manum acceperint, salvam et incorruptam posteri retineant ac in ea permaneant.

3. Ergo non aliud hodie praetendunt Romanenses quam Iudaeos olim obtendisse [1]) apparet, quum caecitatis, impietatis, idololatriae a prophetis Domini arguerentur. Nam ut illi templum, caeremonias, sacerdotia gloriose iactabant, quibus rebus ecclesiam magno, ut sibi videbantur, argumento metiebantur, ita pro ecclesia externae quaedam larvae ab his opponuntur, quae longe saepe absunt ab ecclesia, et citra quas ecclesia optime constare potest. Quare neque alio argumento refutandi nobis sunt, quam quo adversus stultam illam Iudaeorum confidentiam pugnabat Ieremias (7, 4), nempe ne glorientur in verbis mendacibus, dicentes: templum Domini, templum Domini, templum Domini est. Quando nihil Dominus uspiam suum agnoscit nisi ubi verbum suum auditur ac religiose observatur. Ita quum gloria Dei inter Cherubim in sanctuario sederet, eamque sedem sibi statam fore pollicitus esset *ipsis* (Ez. 10, 4): ubi cultum eius pravis superstitionibus corrumpunt sacerdotes, alio transmigrat et locum sine ulla sanctitate relinquit. Si templum illud quod videbatur perpetuae Dei habitationi consecratum, derelinqui a Deo ac profanescere potuit, non est quod nobis isti fingant Deum ita personis aut locis alligatum, et affixum externis observationibus, ut manere apud eos oporteat qui titulum modo et speciem ecclesiae habent. Atque haec est contentio quam habet Paulus in epistola ad Romanos, a nono capite usque ad duodecimum. Hoc enim vehementer turbabat infirmas conscientias, quod, quum viderentur esse populus Dei, evangelii doctrinam non modo respuebant, sed etiam persequebantur. Postquam ergo doctrinam exposuit, hanc difficultatem removet, ac negat Iudaeos illos, veritatis hostes, esse ecclesiam: utcunque nihil eis deesset quod posset ad externam ecclesiae formam alias desiderari, ideoque negat, quia Christum non amplecterentur. *Aliquanto etiam expressius in epistola ad Galatas* (4, 22)*: ubi Ismaelem cum Isaac comparando multos dicit in ecclesia tenere locum ad quos non pertinet haereditas, quia primogeniti non sunt ex libera matre. Unde etiam ad comparationem duplicis Ierosolymae descendit: quia sicuti in monte Sina lex est lata, evangelium vero ex Ierusalem prodiit, sic multi serviliter nati et educati filios Dei et ecclesiae se esse non dubitanter iactant; imo superbe despiciunt genuinos Dei filios, quum sint ipsi degeneres. Nos quoque ex opposito, dum audimus semel e coelo pronuntiatum esse: eiice ancillam et filium eius* (Gen. 21, 10), *hoc inviolabili decreto freti fortiter spernamus insipidas eorum iactantias. Nam si externa professione superbiunt, Ismael quoque circumcisus erat; si antiquitate pugnant, ille erat primogenitus: videmus tamen abdicari. Si causa quaeritur, eam Paulus* (Rom. 9, 6) *assignat, non censeri inter filios nisi qui geniti sunt ex puro et legitimo doctrinae semine. Secundum hanc rationem negat se Deus* (Mal. 2, 4) *impiis sacerdotibus obstrictum esse, quia pepigerit cum patre eorum Levi ipsum sibi angelum vel interpretem fore; imo in eos retorquet falsam eorum gloriationem, qua solebant insurgere contra prophetas: quod scilicet dignitas sacerdotii in singulari pretio habenda foret. Hoc ipse libenter admittit, et hac conditione cum ipsis disceptat, quia pactum servare paratus sit; dum autem ipsi mutuo non respondent, repudiari merentur. En quid valeat successio, nisi imitatio etiam coniuncta sit atque aequabilis tenor: nempe ut posteri, simul ac convicti fuerint descivisse a sua origine, omni honore priventur. Nisi forte quia Caiphas multis piis sacerdotibus successit (imo ab Aarone usque ad illum continua fuit series), ideo sceleratus ille coetus ecclesiae titulo dignus fuit. Atqui ne in terrenis quidem imperiis hoc ferri posset, ut verus reipublicae status dicatur tyrannis Caligulae, Neronis, Heliogabali et similium, quia Brutis, Scipionibus et Camillis successerint. Praesertim vero in ecclesiae regimine nihil magis frivolum, quam omissa doctrina successionem in ipsis personis locare. Nec vero quidquam minus sanctis doctoribus, quos falso nobis obtrudunt, propositum fuit, quam praecise quasi haereditario iure probare, esse ecclesias ubicunque episcopi alii aliis subrogati fuerant. Sed quum extra controversiam esset, nihil a principio usque ad illam aetatem mutatum fuisse in doctrina, sumebant quod omnibus novis erroribus conficiendis sufficeret, illis oppugnari doctrinam ab ipsis usque apostolis constanter et unanimi consensu retentam. Non est igitur cur fucum amplius facere pergant ex ecclesiae nomine, quam nos ut decet reverenter colimus; sed ubi ad definitionem ventum est, non modo aqua, ut dicitur, illis haeret, sed haerent in suo luto: quia foetidam meretricem substituunt pro sacra Christi sponsa. Quae suppositio ne nos fallat, praeter alias admonitiones haec quoque Augustini* [1]) *nobis succurrat. Nam de ecclesia loquens, ipsa est, inquit, quae aliquando obscuratur et tanquam obnubilatur multitudine scandalorum; aliquando tranquillitate temporis quieta et libera apparet; aliquando tribulationum et tentationum fluctibus operitur atque turbatur. Exempla profert, quod*

1) ostendisse 1617. 1654.

1) Ad Vincent. epist. 48.

saepius firmissimae columnae vel pro fide exsularent fortiter, vel toto orbe latitarent.

4. In hunc modum hodie nos vexant Romanenses, ac imperitos terrefaciunt ecclesiae nomine, quum capitales sint Christi adversarii. Quamvis igitur templum, sacerdotium, et reliquas huiusmodi larvas obtendant, minime permovere nos debet inanis hic fulgor, quo simplicium oculi perstringuntur, ut ecclesiam esse recipiamus ubi verbum Dei non apparet. Haec enim perpetua est nota, qua signavit suos Dominus noster: qui est ex veritate, inquit (Ioann. 18, 37), audit vocem meam. Item (Ioann. 10, 14): ego sum pastor ille bonus et cognosco oves meas et cognoscor a meis; oves meae vocem meam audiunt et ego cognosco eas et sequuntur me. Paulo autem ante (ibid. 4) dixerat: oves pastorem suum sequi, quia noverunt vocem eius; alienum autem non sequi, sed effugere ab eo, quia non noverunt vocem alienorum. Quid igitur sponte in censenda ecclesia insanimus, quum eam minime dubio symbolo designarit Christus? quod ubicunque spectatur, fallere non potest quin illic ecclesiam certo ostendat; ubi vero abest, nihil restat quod veram ecclesiae significationem dare possit. Non enim super hominum iudicia, non super sacerdotia fundatam esse ecclesiam, sed super doctrinam apostolorum et prophetarum, commemorat Paulus (Eph. 2, 20). Quin potius Ierusalem a Babylone, Christi ecclesia a satanae coniuratione hoc discrimine dignoscenda est, quo eas inter se Christus distinxit: qui ex Deo est, inquit (Ioann. 8, 47), verba Dei audit; propterea non auditis quia ex Deo non estis. In summa, quum ecclesia regnum sit Christi, regnet autem ille nonnisi per verbum suum, an ullis iam obscurum erit quin illa mendacii verba sint, quibus Christi regnum absque eius sceptro, id est sacrosancto ipsius verbo, esse fingitur?

5. Iam vero quod reos schismatis et haereseos nos agunt, quia et dissimilem praedicemus doctrinam et suis legibus non pareamus, et seorsum conventus ad preces, ad baptismum, ad coenae administrationem aliasque sacras actiones habeamus: gravissima quidem est accusatio, sed quae nequaquam longa aut laboriosa defensione opus habet. Haeretici et schismatici vocantur, qui dissidio facto ecclesiae communionem dirimunt. Haec porro duobus vinculis continetur, sanae doctrinae consensione et fraterna caritate. Unde inter haereticos et schismaticos hoc discriminis ponit Augustinus,[1]) quod illi quidem falsis dogmatibus fidei sinceritatem corrumpant; hi autem interdum etiam in fidei similitudine societatis vinculum disrumpant. Verum id quoque notandum est, hanc caritatis coniunctionem sic a fidei unitate pendere, ut haec illius initium, finis, unica denique regula esse debeat. Meminerimus ergo, quoties ecclesiastica unitas nobis commendatur, hoc quaeri ut dum mentes in Christo consentiunt, voluntates etiam nostrae mutua in Christo benevolentia inter se coniunctae sint. Itaque Paulus (Eph. 4, 5), dum ad illam nos hortatur, pro fundamento sumit, unum esse Deum, unam fidem et unum baptismum. Imo ubicunque nos idem sentire et idem velle docet, continuo addit, in Christo, vel secundum Christum; significans impiorum esse factionem, non conspirationem fidelium, quae fit extra verbum Domini.

6. Paulum quoque sequutus Cyprianus totius ecclesiasticae concordiae fontem ab unico Christi episcopatu ducit.[1]) Postea subiicit: ecclesia una est, quae in multitudinem latius incremento foecunditatis extenditur; quo modo solis radii multi sed lumen unum, et rami arboris multi sed robur unum tenaci radice fundatum; et quum de fonte uno rivi plurimi defluunt, numerositas licet diffusa videatur exundantis copiae largitate, unitas tamen manet in origine: avelle radium solis a corpore, divisionem unitas non capit; ab arbore frange ramum, fractus germinare non poterit; a fonte praecide rivum, praecisus arescit: sic et ecclesia Domini luce perfusa per totum orbem porrigitur; unum tamen lumen est quod ubique diffunditur. Nihil elegantius dici potuit ad exprimendam individuam illam connexionem quam habent inter se omnia Christi membra. Videmus ut ad caput ipsum perpetuo nos revocet. Proinde haereses et schismata inde oriri pronuntiat, quod ad veritatis originem non reditur, nec caput quaeritur, nec coelestis magistri doctrina servatur. Eant nunc et clamitent haereticos nos esse qui ab ipsorum ecclesia recesserimus: quum nulla alienationis causa fuerit nisi haec una, quod puram veritatis professionem nullo modo ferre possunt. Taceo autem quod anathematibus et diris nos expulerunt. Quod tamen ipsum satis superque nos absolvit, nisi apostolos quoque schismatis damnare velint, quibuscum similem habemus causam. Praedixit, inquam, Christus apostolis suis, fore ut a synagogis propter nomen suum eiicerentur (Ioann. 16, 2). Illae porro synagogae de quibus loquitur, tunc habebantur legitimae ecclesiae. Quum ergo eiectos esse nos constet, idque propter Christi nomen fuisse factum parati simus ostendere, de causa certe prius quaerendum est quam aliquid de nobis in hanc vel illam partem definiatur. Sed hoc illis, si ita volunt, sponte remitto: abunde enim mihi est, oportuisse nos ab ipsis recedere ut ad Christum accederemus.

7. Sed apparebit etiamnum certius quo loco nobis esse debeant ecclesiae omnes quas romani il-

1) Libr. quaest. evang. sec. Matth. 11.

1) De simplicitate praelatorum.

lius idoli tyrannis occupavit, si cum israelitica illa veteri, qualis apud prophetas delineata est, conferatur. Vera tum exstabat apud Iudaeos et Israelitas ecclesia, quum in foederis legibus perstarent: ea scilicet obtinentes, Dei beneficio, quibus ecclesia continetur. Doctrinam veritatis habebant in lege, eius ministerium penes sacerdotes erat et prophetas. Circumcisionis symbolo in religionem initiabantur; aliis sacramentis exercebantur ad fidei confirmationem. Non dubium quin competerent in eorum societatem elogia quibus ecclesiam Dominus honoravit. Postquam deserta lege Domini degenerarunt ad idololatriam et superstitionem, illa praerogativa pro parte exciderunt. Quis enim ausit ecclesiae titulum iis praeripere apud quos verbi sui praedicationem et mysteriorum observationem deposuit Deus? Rursum, quis ausit eum coetum nulla cum exceptione ecclesiam appellare, ubi verbum Domini palam et impune conculcatur, ubi eius ministerium, praecipuus nervus atque adeo anima ecclesiae, dissipatur?

8. Quid ergo? dicet quispiam, nullane igitur reliqua erat in Iudaeis ecclesiae particula ex quo ad idololatriam defecerunt? Facilis est responsio. Primum dico, in ipsa defectione fuisse gradus quosdam; neque enim dicemus eundem fuisse lapsum Iudae et Israelis, quo primum tempore uterque a puro Dei culto deflexit. Iarobeam, quum vitulos fabricaret contra apertam Dei prohibitionem, et adorationi locum non licitum dedicaret, religionem prorsus corrupit. Iudaei prius se impiis moribus et superstitiosis inquinarunt quam *statum* in externa religionis forma perperam mutarent. Quanquam enim sub Rechabeam multas iam perversas caeremonias vulgo sibi asciverant, quia tamen Ierosolymis manebant et legis doctrina et sacerdotium et ritus quales Deus instituerat, habebant illic pii tolerabilem ecclesiae statum. Apud Israelitas usque ad regnum Achab res minime in melius restitutae, tunc vero etiam in deterius prolapsae sunt. Qui postea successerunt, usque ad interitum regni, partim eius fuerunt similes, partim, quum aliquanto meliores esse vellent, exemplum Iarobeam sequuti sunt, omnes autem ad unum impii et idololatrae. In Iudaea variae subinde mutationes fuerunt, dum alii reges cultum Dei falsis et commentitiis superstitionibus pervertunt, alii dissipatam religionem instaurant; donec ipsi quoque sacerdotes templum Dei profanis abominandisque ritibus polluerunt.

9. Age nunc, negent papistae si possunt, ut sua vitia maxime extenuent, religionis statum ita apud se corruptum vitiatumque esse ut fuit in regno israelitico sub Iarobeam. Atqui idololatriam habent crassiorem, neque in doctrina guttula una sunt puriores; nisi forte in hac quoque ipsa magis sint impuri. Deus, *imo quicunque mediocri iudicio praediti sunt, mihi erunt testes*, et res etiam ipsa declarat quam nihil hic amplificem. Iam quum ad ecclesiae suae communionem adigere nos volunt, duo postulant a nobis: primum ut precibus sacrisque et caeremoniis suis omnibus communicemus; deinde ut quidquid honoris, potestatis, iurisdictionis ecclesiae suae tribuit Christus, id ecclesiae suae deferamus. Quod ad primum attinet, fateor prophetas omnes qui Ierosolymis fuerunt, quum res illic essent admodum corruptae, nec seorsum sacrificasse, nec separatos habuisse ab aliis ad orandum coetus. Habebant enim Dei mandatum, quo in templum Solomonis convenire iubebantur; sacerdotes leviticos, quos, quia sacrorum antistites ordinati erant a Domino, necdum abdicati, utcunque indigni eo honore essent, locum illum iure adhuc tenere noverant. Quod vero caput est totius quaestionis, ad nullum superstitiosum cultum adigebantur; imo nihil suscipiebant quod non esset a Deo institutum. Apud hos autem, papistas dico, quid simile? Vix enim ullum cum ipsis conventum possumus habere in quo non aperta idololatria nos polluamus. Certe praecipuum communionis vinculum in missa est, quam nos ut maximum sacrilegium abominamur. Atque id merito an temere a nobis fiat, alibi videbitur. Nunc satis est ostendere aliam in hac parte causam nostram esse quam fuerit prophetarum, qui ut impiorum sacris interessent, nullas caeremonias vel spectare vel usurpare cogebantur nisi a Deo institutas. Ac, si exemplum omnino simile habere libet, sumamus ex regno israelitico. Secundum institutum Iarobeam manebat circumcisio, fiebant sacrificia, lex sancta habebatur, invocabatur Deus ille quem a patribus acceperant; sed propter commentitios ac vetitos cultus, quidquid illic agebatur, Deus improbabat ac damnabat. Cedo mihi prophetam unum, vel pium aliquem virum, qui semel adoraverit in Bethel, aut sacrum fecerit. Noverant enim se id non facturos quin aliquo sacrilegio se contaminarent. Habemus ergo, non eousque valere apud alios debere ecclesiae communionem, ut si illa ad profanos pollutosque ritus degeneraret, sequi protinus necesse sit.

10. Verum de altera parte magis etiamnum contendimus. Nam si ecclesia secundum eum modum consideratur, cuius revereri iudicium, cuius autoritati deferre, cuius monitionibus parere, cuius castigationibus commoveri, cuius communionem religiose in omnibus colere oporteat, ecclesiam illis concedere non possumus quin subiectionis et obedientiae necessitas nos maneat. Libenter tamen eis concedemus quod Iudaeis et Israelitis sui saeculi dederunt prophetae, quum res aut in pari statu aut etiam meliore illic essent. Videmus autem ut passim clament profana esse conventicula, quibus non magis consentire liceat quam Deum abnegare. Et certe si illae ecclesiae fuerunt, sequitur ab ecclesia

Dei alienos fuisse, in Israele quidem Heliam, Michaeam et similes; in Iuda autem Iesaiam, Ieremiam, Oseam et reliquos eius notae, quos peius quibusvis incircumcisis oderant et exsecrabantur sui saeculi prophetae, sacerdotes et populus. Si illae ecclesiae, ergo ecclesia non columna veritatis, sed firmamentum mendacii; non tabernaculum Dei viventis, sed idolorum receptaculum. Necesse igitur habebant ab eorum coetuum consensione desciscere, quae nihil aliud erat quam impia adversus Deum conspiratio. Eadem ratione si quis praesentes coetus idololatria, superstitione, impia doctrina contaminatos pro ecclesiis agnoscat, in quarum plena communione perstandum sit homini christiano usque ad doctrinae consensionem, valde errabit. Nam si ecclesiae sunt, potestas clavium penes ipsas est; atqui claves individuum habent nexum cum verbo, quod illinc profligatum est. Deinde si ecclesiae sunt, valet apud eas Christi promissio: quodcunque ligaveritis, etc. Contra autem, abdicant a sua communione quicunque se Christi servos non ficte profitentur. Ergo aut evanida est Christi promissio, aut non sunt, hoc saltem intuitu, ecclesiae. Denique pro verbi ministerio habent scholas impietatis et errorum omne genus sentinam. Proinde aut ecclesiae, secundum hanc rationem, non sunt; aut nullum restabit symbolum quo legitimi fidelium coetus a Turcarum conventibus discernantur.

11. Ut tamen manebant olim inter Iudaeos peculiares quaedam ecclesiae praerogativae, ita nec hodie papistis adimimus quae superesse ex dissipatione vestigia ecclesiae inter eos Dominus voluit. Cum illis foedus suum semel pepigerat Deus; id sua magis ipsius firmitate subnixum contra eorum impietatem eluctando persistebat, quam ab illis conservabatur. Quae itaque certitudo est ac constantia divinae bonitatis, residebat illic foedus Domini; nec obliterari illorum perfidia poterat eius fides, nec impuris eorum manibus profanari ita circumcisio poterat, quin simul verum esset signum et sacramentum eius foederis. Unde liberos qui illis nascebantur, suos Dominus vocabat (Ez. 16, 20), qui, nisi speciali benedictione, nihil ad eum pertinerent. Sic quum foedus suum in Gallia, Italia, Germania, Hispania, Anglia deposuerit, ubi illae provinciae antichristi tyrannide oppressae sunt, quo tamen foedus suum inviolabile maneret, baptismum primo illic conservavit, foederis testimonium, qui eius ore consecratus, invita humana impietate, vim suam retinet; deinde sua providentia effecit ut aliae quoque reliquiae exstarent, ne ecclesia prorsus interiret. Ac quemadmodum ita saepe diruuntur aedificia ut fundamenta et ruinae maneant, ita non passus est ecclesiam suam ab antichristo vel a fundamento subverti, vel solo aequari, utcunque ad puniendam hominum ingratitudinem, qui verbum suum contempserant, horribilem quassationem ac disiectionem fieri permiserit; sed ab ipsa quoque vastatione semirutum aedificium superesse voluit.

12. Quum ergo ecclesiae titulum non simpliciter volumus concedere papistis, non ideo ecclesias apud eos esse infitiamur; sed tantum litigamus de vera et legitima ecclesiae constitutione, quae in communione cum sacrorum, quae signa sint professionis, tum vero potissimum doctrinae requiritur. Antichristum in templo Dei sessurum praedixerunt Daniel (9, 27) et Paulus (2 Thess. 2, 4). Illius scelerati et abominandi regni ducem et antesignanum apud nos facimus romanum pontificem. Quod sedes eius in templo Dei collocatur, ita innuitur, tale fore eius regnum quod nec Christi nec ecclesiae nomen aboleat. Hinc igitur patet, nos minime negare quin sub eius quoque tyrannide ecclesiae maneant, sed quas sacrilega impietate profanarit, quas immani dominatione afflixerit, quas malis et exitialibus doctrinis, ceu venenatis potionibus, corruperit et propemodum enecarit; in quibus semisepultus lateat Christus, obrutum evangelium, profligata pietas, cultus Dei fere abolitus; in quibus denique omnia sic sint conturbata, ut Babylonis potius quam civitatis Dei sanctae facies illic appareat. In summa, ecclesias esse dico quatenus populi sui reliquias, utcunque misere dispersas ac disiectas, illic mirabiliter Dominus conservat, quatenus permanent aliquot ecclesiae symbola, atque ea praesertim quorum efficaciam nec diaboli astutia, nec humana pravitas destruere potest. Sed quia e converso deletae sunt illic notae quas praecipue in hac disputatione respicere debemus, dico unumquemque coetum et totum corpus carere legitima ecclesiae forma.

CAPUT III. 1)

De ecclesiae doctoribus et ministris, eorum electione et officio.

1. Iam de ordine dicendum est quo ecclesiam suam gubernari voluit Dominus. Tametsi enim solum ipsum regere ac regnare in ecclesia, *in ea quoque praeesse vel eminere*, et imperium hoc solo eius verbo exerceri atque administrari oportet, quia tamen visibili praesentia inter nos non habitat, ut voluntatem nobis suam ore coram declaret, hominum ministerium in hoc adhibere diximus, et quasi vicariam operam, non ad eos ius suum honoremque transferendo, sed tantum ut per *os ipsorum* suum

1) *Olim Cap. VIII.* §. 34—50.

ipse opus agat, qualiter ad opus quoque faciendum instrumento utitur artifex. *Quae iam ante exposui,*[1] *iterum repetere cogor.* Posset id quidem vel per se ipsum sine alio quovis aut adminiculo aut organo, vel etiam per angelos facere; sed complures sunt causae cur per homines malit. Hoc enim modo primum dignationem erga nos suam declarat, quum ex hominibus sumit qui pro se in mundo legatione fungantur, qui arcanae suae voluntatis sint interpretes, qui personam denique suam repraesentent. Sicque experimento comprobat non vanum esse quod passim nos vocat templa sua, dum ex ore hominum velut ex sanctuario, responsa hominibus reddit.[2] Deinde hoc optimum ac utilissimum ad humilitatem exercitium est, dum nos ad obediendum verbo suo assuefacit, utcunque per homines similes nobis, interdum etiam dignitate inferiores, praedicetur. Si de coelo ipse loqueretur, nihil mirum foret si sacra eius oracula omnium auribus atque animis reverenter sine mora exciperentur. Quis enim praesentem eius potestatem non horreret? quis non ad primum tantae maiestatis aspectum prosterneretur? quis non immenso illo fulgore confunderetur? Verum ubi homuncio quispiam ex pulvere emersus in nomine Dei loquitur, hic nostram erga Deum ipsum pietatem et observantiam optimo testimonio declaramus, si dociles nos exhibemus eius ministro, quum nulla tamen in re nos excellat. Hac igitur etiam causa coelestis suae sapientiae thesaurum in vasis fragilibus ac luteis abscondit, quo certius experimentum capiat, quanti a nobis fiat. Ad haec nihil ad fovendam mutuam caritatem aptius erat, quam hoc vinculo homines inter se colligari, dum unus constituitur pastor qui reliquos simul doceat; qui vero discipuli esse iubentur, communem ex uno ore doctrinam excipiunt. Si enim sibi quisque sufficeret, nec indigeret alterius opera, quae superbia est humani ingenii, contemneret quisque alios et ab illis contemneretur. Quem igitur firmissimum retinendae unitatis nodum fore providit Dominus, eo ecclesiam suam adstrinxit, dum salutis ac vitae aeternae doctrinam apud homines deposuit, ut per eorum manus reliquis communicaret. Huc respexit Paulus, quum Ephesiis (4, 4 seqq.) scriberet: unum corpus, unus spiritus, quemadmodum et vocati estis in una spe vocationis vestrae; unus Dominus, una fides, unum baptisma, unus Deus et pater omnium, qui est super omnia, et per omnia, et in omnibus nobis: verum unicuique nostrum data est gratia secundum mensuram donationis Christi. Quapropter dicit: quum ascendisset in altum, captivam duxit captivitatem, dedit dona hominibus; qui descendit, idem ille est qui ascendit ut impleret omnia; et idem dedit alios quidem apostolos, alios vero prophetas, alios autem evangelistas, alios pastores ac doctores, ad instaurationem sanctorum, in opus administrationis, in aedificationem corporis Christi; donec perveniamus omnes in unitatem fidei, et agnitionis filii Dei, in virum perfectum, in mensuram aetatis plene adultae; ut non amplius simus pueri, qui circumferamur omni vento doctrinae; sed veritatem sectantes in caritate, adolescamus in illum per omnia, qui est caput, nempe Christum, in quo totum corpus coagmentatum et compactum per omnem commissuram subministrationis, iuxta actum in mensura uniuscuiusque partis, incrementum corporis facit, in aedificationem sui ipsius per caritatem.

2. His verbis illud ostendit hominum ministerium, quo Deus in gubernanda ecclesia utitur, praecipuum esse nervum quo fideles in uno corpore cohaereant; tum vero etiam indicat, non aliter incolumem servari ecclesiam posse, quam si his praesidiis fulciatur in quibus salutem eius reponere Domino placuit. Ascendit Christus in altum, inquit, ut omnia impleret. Haec autem implendi ratio, quod per ministros, quibus officium hoc mandavit et muneris obeundi gratiam contulit, sua dona dispensat ac distribuit ecclesiae, seque adeo ipsum praesentem quodammodo exhibet, spiritus sui virtutem in sua hac institutione exserendo, ne inanis sit vel otiosa. Sic instauratio sanctorum peragitur; sic aedificatur corpus Christi; sic adolescimus per omnia in eum qui est caput, et inter nos coalescimus; sic redigimur omnes in unitatem Christi, si prophetia inter nos viget, si apostolos recipimus, si doctrinam nobis administratam non aspernamur. Ecclesiae ergo dissipationem, vel ruinam potius et exitium molitur quisquis ordinem hunc de quo disputamus, et hoc genus regiminis vel abolere studet, vel quasi minus necessarium elevat. Neque enim vel solis lumen ac calor, vel cibus ac potus tam sunt praesenti vitae fovendae ac sustinendae necessaria, quam est conservandae in terris ecclesiae apostolicum ac pastorale munus.

3. Proinde *supra admonui,* Deum quibus potuit elogiis eius dignitatem nobis saepe commendasse, ut in summo honore ac pretio, tanquam res omnium praestantissima, apud nos esset. Singulare beneficium se hominibus largiri, doctores eis excitando, testatur, ubi iubet prophetam (Ies. 52, 7) exclamare, pulchros esse pedes et beatum adventum annuntiantium pacem; quum apostolos lucem mundi et salem terrae nominat (Matth. 5, 13. 14). Nec splendidius ornari poterat hoc officium, quam quum dixit (Luc. 10, 16): qui vos audit, me audit; qui vos spernit, me spernit. Sed nullus est illustrior locus quam apud Paulum in secunda ad Corinthios (c. 3 et 4), ubi hanc quaestionem velut ex professo tractat.

1) Cap. 1. sect. 5. 2) Lege August. libr. 1. de doctrin. Christ. c. 32 seqq.

Contendit ergo nihil evangelii ministerio in ecclesia magis praeclarum aut gloriosum esse, quum sit administratio spiritus et iustitiae et vitae aeternae. Haec et similia eo pertinent ne illa gubernandae ac retinendae per ministros ecclesiae ratio, quam Dominus in perpetuum sancivit, apud nos vilescat, ac ipso tandem contemptu obsolescat. Ac eius quidem necessitas quanta sit, non verbis modo sed exemplis quoque declaravit. Cornelio quum plenius affulgere vellet veritatis suae luce,[1]) angelum e coelo misit qui ad eum[2]) Petrum amandaret (Act. 10, 3). Paulum quum ad notitiam sui vocare ac in ecclesiam inserere vellet, non sua ipsius voce alloquitur (Act. 9,6), sed ad hominem remittit a quo et salutis doctrinam et baptismi sanctificationem percipiat. Si non temere fit quod angelus, qui Dei est interpres, ab enarranda Dei voluntate ipse abstinet, hominem vero iubet accersiri qui eam enarret; quod Christus, unicus fidelium magister, hominis magisterio Paulum committit, et Paulum illum quem in tertium coelum rapere et mirifica rerum ineffabilium revelatione dignari constituerat: quis nunc contemnere ministerium illud audeat, vel quasi supervacuum praeterire, cuius usum talibus documentis testatum facere Deus voluit?

4. Qui ecclesiae regimini secundum Christi institutionem praesunt, nominantur a Paulo primum apostoli, deinde prophetae, tertio evangelistae, quarto pastores, postremo doctores. Ex quibus duo tantum ultimi ordinarium in ecclesia munus habent; alios tres initio regni sui Dominus excitavit, et suscitat etiam interdum, prout temporum necessitas postulat. Quae sit apostolica functio ex mandato illo constat: ite, praedicate evangelium omni creaturae (Marc. 16, 15). Non attribuuntur illis certi fines; sed totus orbis assignatur redigendus in obedientiam Christi: ut evangelium ubicunque gentium poterunt spargendo regnum eius ubique erigant. Proinde Paulus, quum suum apostolatum approbare vellet, se non unam aliquam urbem Christo acquisivisse, sed longe lateque propagasse evangelium commemorat (Rom. 15, 19. 20); neque alienis fundamentis apposuisse manus, sed ubi inauditum fuerat Domini nomen, ecclesias plantasse. Missi ergo sunt apostoli qui orbem a defectione in veram Dei obedientiam reducerent, regnumque eius ubique evangelii praedicatione constituerent; vel, si mavis, qui tanquam primi ecclesiae architecti, eius fundamenta in toto mundo iacerent. Prophetas vocat non quoslibet divinae voluntatis interpretes, sed qui singulari revelatione excellebant; quales nunc vel nulli exstant, vel minus sunt conspicui. Per evangelistas eos intelligo qui quum dignitate essent apostolis minores, officio tamen proximi erant, adeoque vices eorum gerebant. Quales fuerunt Lucas, Timotheus, Titus et reliqui similes; ac fortassis etiam septuaginta discipuli, quos secundo ab apostolis loco Christus designavit. Secundum hanc interpretationem, quae mihi et verbis et sententiae Pauli consentanea videtur, tres illae functiones non ideo institutae in ecclesia fuerunt ut perpetuae forent, sed ad id modo tempus quo erigendae erant ecclesiae ubi nullae ante fuerant, vel certe a Mose ad Christum traducendae. Quanquam non nego quin apostolos postea quoque, vel saltem eorum loco evangelistas interdum excitarit Deus, ut nostro tempore factum est. Talibus enim qui ecclesiam ab antichristi defectione reducerent opus fuit. Munus tamen ipsum nihilominus extraordinarium appello, quia in ecclesiis rite constitutis locum non habet. Sequuntur pastores ac doctores, quibus carere nunquam potest ecclesia; inter quos hoc discriminis esse puto, quod doctores nec disciplinae, nec sacramentorum administrationi, nec monitionibus aut exhortationibus praesunt, sed scripturae tantum interpretationi, ut sincera sanaque doctrina inter fideles retineatur. Pastorale autem munus haec omnia in se continet.

5. Habemus quae in ecclesiae regimine temporaria ministeria fuerint, et quae ideo instituta ut perpetuo durent. Quod si evangelistas apostolis iungamus, restabunt nobis duo paria quodammodo inter se respondentia (Luc. 6, 13; Gal. 1, 1). Quam enim similitudinem habent nostri doctores cum veteribus prophetis, eam habent cum apostolis pastores. Excellentius fuit propheticum munus, propter singulare revelationis donum quo pollebant; sed doctorum officium similem fere rationem et unum prorsus finem habet. Ita duodecim illi, quos Dominus elegit ut novam evangelii praedicationem orbi promulgarent, ordine et dignitate caeteros antecesserunt. Tametsi enim ex ratione et etymo verbi rite apostoli possunt vocari omnes ministri ecclesiastici, quia a Domino omnes mittuntur eiusque sunt nuntii, quia tamen magni referebat, certam haberi de eorum missione notitiam, qui rem novam et inauditam afferrent, duodecim illos (quorum numero postea accessit Paulus) peculiari titulo ante alios insigniri oportuit. Hoc nomen tribuit quidem alicubi (Rom. 16, 7) Paulus ipse Andronico et Iuniae, quos dicit fuisse insignes inter apostolos; sed quum proprie loqui vult, nonnisi ad primarium illum ordinem refert. Atque hic est communis scripturae usus. Pastores tamen (excepto quod certas singuli ecclesias sibi attributas regunt) eandem sustinent cum apostolis provinciam. Porro quale illud sit, clarius adhuc audiamus.

6. Dominus, quum apostolos mitteret, mandatum illis dedit (sicut dictum est nuper) de praedicando evangelio, et baptizandis credentibus in re-

---

1) *Vetus vitium* (1543 *seqq.*) *retinent omnes.* | 2) *Sic omnes.*

missionem peccatorum. Antea autem mandaverat ut sacra symbola corporis et sanguinis sui ad exemplum suum distribuerent. En sanctam, inviolabilem perpetuamque legem impositam iis qui in apostolorum locum succedunt, qua mandatum accipiunt de evangelii praedicatione et sacramentorum administratione. Unde colligimus, eos qui utrumque istorum negligunt, falso praetexere apostolorum personam. Quid autem pastores? Paulus non de se ipso tantum, sed de omnibus illis loquitur, quum inquit (1 Cor. 4, 1): sic nos aestimet homo, ut ministros Christi et dispensatores mysteriorum Dei. Item alibi (Tit. 1, 9): oportet episcopum tenacem esse eius qui secundum doctrinam est fidelis sermonis, ut potens sit exhortari per doctrinam sanam, et contradicentes refellere. Ex his et similibus locis qui passim occurrunt colligere licet, in pastorum quoque functione has esse duas praecipuas partes, evangelium annuntiare et sacramenta administrare. Docendi autem ratio non in publicis tantum concionibus consistit, sed ad privatas etiam admonitiones pertinet. Ita Paulus testes citat Ephesios (Act. 20, 20), quod nihil suffugerit eorum quae in rem ipsorum erant, quin annuntiaret ac doceret eos publice et per singulas domos, testificans Iudaeis simul ac Graecis poenitentiam et fidem in Christum. Item paulo post, quod non destiterit cum lacrymis monere unumquemque eorum. Neque tamen praesentis instituti est singulas boni pastoris dotes persequi, sed tantum indicare quid profiteantur qui se pastores appellant: nempe ita se praeesse ecclesiae, non ut otiosam habeant dignitatem, sed ut Christi doctrina populum ad veram pietatem instituant, sacra mysteria administrent, rectam disciplinam conservent atque exerceant. Quicunque enim speculatores positi sunt in ecclesia, illis Dominus annuntiat (Ez. 3, 17), si quis per ignorantiam eorum negligentia pereat, sanguinem se de ipsorum manibus requisiturum. In eos quoque omnes competit quod de se ait Paulus (1 Cor. 9, 16): vae mihi, nisi evangelizem, quum dispensatio mihi sit commissa. Denique, quod orbi universo praestiterunt apostoli, id gregi suo, cui destinatus est, debet pastor unusquisque.

7. Etsi dum singulis assignamus suas ecclesias, interim non negamus quin alias ecclesias iuvare is possit qui uni est alligatus, sive quid inciderit turbarum, quod eius praesentiam requirat, sive ab ipso petatur de re aliqua obscuriore consilium. Sed quia ad retinendam ecclesiae pacem necessaria est ista politia, unicuique esse propositum quod agat, ne simul omnes tumultuentur, sine vocatione incerti discurrant, in unum omnes locum temere confluant, et ne vacuas ecclesias pro libidine deserant, qui de sua commoditate magis quam de ecclesiae aedificatione sunt solliciti: haec distributio quoad licet observari communiter debet, ut suis quisque finibus contentus in alienam provinciam non irrumpat. Nec humanum est inventum, sed Dei ipsius institutum. Legimus enim (Act. 14, 23) Paulum et Barnabam creasse per singulas Lystrensium, Antiochenorum, Iconium ecclesias presbyteros; et Paulus ipse Tito praecipit ut oppidatim presbyteros constituat (Tit. 1, 5). Sic alibi (Phil. 1, 1) Philippensium episcopos, et alibi (Col. 4, 17) Archippum Colossensium episcopum commemorat. Et exstat (Act. 20, 18 seqq.) insignis eius concio apud Lucam, ad presbyteros ecclesiae ephesinae. Quisquis ergo ecclesiae unius regimen ac curam susceperit, huic divinae vocationis legi obligatum se esse sciat: non quod veluti glebae addictus, ut iurisconsulti dicunt, id est mancipatus et quasi affixus, pedem inde movere nequeat, si ita publica utilitas postularit, modo id rite et ordine fiat. Sed is qui in unum locum vocatus est, non debet ipse de migratione cogitare, nec prout sibi commodum putarit, quaerere liberationem. Deinde, si quem expediat alio transferri, non tamen debet hoc privato consilio tentare, sed exspectare publicam autoritatem.

8. Caeterum quod episcopos et presbyteros et pastores et ministros promiscue vocavi qui ecclesias regunt, id feci ex scripturae usu quae vocabula ista confundit. Quicunque enim verbi ministerio funguntur, iis titulum episcoporum tribuit. Sic apud Paulum ubi iussus est Titus constituere presbyteros oppidatim, continuo subiicitur: oportet enim episcopum esse inculpabilem, etc. (Tit. 1, 5. 7). Sic alibi plures in una ecclesia episcopos salutat (Phil. 1, 1). Et in Actis refertur (20, 17. 28) convocasse presbyteros ephesinos, quos ipse episcopos sua oratione nominat. Hic iam observandum est, nos hactenus non nisi ea officia recensuisse, quae in verbi ministerio consistunt; nec de aliis Paulus meminit illo quarto ad Ephesios capite quod citavimus. Verum in epistola ad Romanos (12, 7) et priore ad Corinthios (12, 28) alia enumerat, ut potestates, donum sanationum, interpretationem, gubernationem, pauperum curationem. Ex quibus quae temporaria fuerunt omitto; quia nullum operae pretium est in iis immorari. Duo autem sunt quae perpetuo manent: gubernatio et cura pauperum. Gubernatores fuisse existimo seniores e plebe delectos, qui censurae morum et exercendae disciplinae una cum episcopis praeessent. Neque enim secus interpretari queas quod dicit (Rom. 12, 8): qui praeest, id faciat in sollicitudine. Habuit igitur ab initio unaquaeque ecclesia suum senatum, conscriptum ex viris piis, gravibus et sanctis, penes quem erat illa, de qua postea loquemur, iurisdictio in corrigendis vitiis. Porro eiusmodi ordinem non unius saeculi fuisse, experientia ipsa declarat. Est igitur et hoc gubernationis munus saeculis omnibus necessarium.

9. Cura pauperum diaconis mandata fuit. Quanquam ad Romanos duo ponuntur *genera*. Qui largitur, inquit illic Paulus, id faciat in simplicitate; qui miseretur, in hilaritate. Quum de publicis ecclesiae muneribus eum loqui certum sit, oportet duos fuisse gradus distinctos. Nisi me fallit iudicium, priore membro diaconos designat, qui eleemosynas administrabant, altero autem eos qui pauperibus et aegrotis curandis sese dedicaverant; quales erant viduae, quarum mentionem facit ad Timotheum (1 Tim. 5, 9). Nullum enim aliud publicum officium obire mulieres poterant, quam si in obsequium pauperum se darent. Si hoc recipimus (ut omnino recipiendum est), duo erunt genera diaconorum: quorum alteri in rebus pauperum administrandis, alteri in pauperibus ipsis curandis ecclesiae servient. Tametsi autem nomen ipsum *διακονίας* latius patet, hos specialiter tamen diaconos scriptura nuncupat quos eleemosynis dispensandis gerendaeque pauperum curae praefecit ecclesia, et velut publici pauperum aerarii oeconomos constituit: quorum origo, institutio ac functio a Luca in Actis (c. 6) describitur. Quum enim murmur a Graecis excitatum esset, quod in pauperum ministerio eorum viduae negligerentur, apostoli excusantes se non posse sufficere utrique muneri, et praedicationi verbi et mensarum ministerio, petierunt a multitudine ut eligerentur viri probi septem, quibus id operae demandarent. En quales habuerit diaconos apostolica ecclesia, quales ad eius exemplum habere nos conveniat.

10. Iam vero quum ordine omnia et decenter in sacro coetu gerenda sint, nihil est in quo id servari diligentius oporteat, quam in constituenda gubernatione; quia nusquam maius periculum est si quid inordinate geritur. Itaque, ne homines inquieti ac turbulenti (quod alias futurum erat) temere se ad docendum vel regendum ingererent, nominatim cautum est ne quis sine vocatione publicum in ecclesia munus sibi sumat. Ergo ut quis censeatur verus ecclesiae minister, primo rite vocatus sit oportet; deinde ut suae vocationi respondeat, id est iniunctas sibi partes suscipiat et exsequatur. Hoc apud Paulum animadvertere saepius licet: qui ubi suum apostolatum vult approbare, cum sua in munere obeundo fidelitate vocationem semper fere allegat. Si tantus Christi minister autoritatem sibi arrogare non audet ut in ecclesia audiatur, nisi quia et Domini mandato in hoc est constitutus, et fideliter peragit quod sibi commissum est, quanta impudentia erit si quispiam mortalium, utroque vel altero istorum destitutus, eiusmodi honorem sibi postulet? Verum quia de obeundi muneris necessitate superius attigimus, nunc de vocatione tantum agamus.

11. Eius autem tractatio in quatuor versatur: ut sciamus quales et qualiter et a quibus instituendi sint ministri, et quo ritu quave caeremonia initiandi. De *externa et* solenni vocatione loquor, quae ad publicum ecclesiae ordinem spectat; arcanam vero illam, cuius sibi quisque minister coram Deo conscius est, ecclesiam testem non habet, omitto. Est autem bonum cordis nostri testimonium, quod neque ambitione, neque avaritia, neque ulla alia cupiditate, sed sincero Dei timore et aedificandae ecclesiae studio oblatum munus recipiamus. Id quidem unicuique nostrum, ut dixi, si volumus ministerium nostrum Deo approbare, necessarium est. Coram ecclesia tamen rite nihilo minus vocatus est qui mala conscientia eo accessit, modo non sit aperta eius nequitia. Solent etiam dicere ad ministerium vocatos etiam privatos homines, quos aptos et idoneos ad id obeundum vident; quia scilicet eruditio coniuncta cum pietate et reliquis boni pastoris dotibus quaedam sit ad ipsum praeparatio. Quos enim tanto muneri destinavit Dominus, eos prius iis armis instruit quae ad id implendum requiruntur, ne inanes et imparati veniant. Unde et Paulus ad Corinthios (1 Cor. 12, 7), quum de ipsis officiis vellet disputare, dona prius recensuit quibus pollere debent qui officiis funguntur. Sed quia hoc est primum ex quatuor capitibus quae proposui, *eo* iam pergamus.

12. Quales eligere episcopos deceat, Paulus duobus locis (Tit. 1, 7; 1 Tim. 3, 1) copiose exsequitur. Summa tamen huc redit, non esse eligendos nisi qui sint sanae doctrinae et sanctae vitae, nec aliquo vitio notabiles quod et illis adimat autoritatem et ministerio ignominiam afferat. De diaconis et senioribus similis prorsus est ratio. Videndum semper ne ad onus, quod illis imponitur, sustinendum impares sint aut inepti, hoc est, ut instructi sint iis facultatibus quae ad implendum suum munus erunt necessariae. Sic Christus, quum apostolos missurus esset, eos armis et instrumentis quibus carere non poterant exornavit. Et Paulus, depicta boni ac veri episcopi imagine, Timotheum admonet ne quem ab ea alienum eligendo se ipsum contaminet (1 Tim. 5, 22). Particulam: qualiter, non ad ritum eligendi, verum ad religiosum timorem, qui in electione servandus est, refero. Hinc ieiunia et orationes, quibus usos fuisse fideles narrat Lucas quum presbyteros crearent. Nam quum intelligerent se rem agere omnium maxime seriam, nihil tentare audebant nisi cum summa reverentia et sollicitudine. Potissimum vero incubuerunt in preces, quibus spiritum consilii et discretionis a Deo peterent.

13. Tertium quod in partitione posuimus erat, a quibus eligendi sint ministri. Huius autem rei certa regula ex apostolorum institutione peti non potest, quae nonnihil habuit a communi reliquorum vocatione dissimile. Quia enim extraordinarium ministerium erat, ut aliqua insigniori nota conspicuum

redderetur, ipsius Domini ore vocari et constitui oportuit qui ipso fungerentur. Illi ergo nulla humana electione, sed solo Dei et Christi mandato instructi se ad opus accinxerunt. Hinc est quod, quum alium substituere in locum Iudae volunt apostoli (Act. 1, 23), non audent unum aliquem certo nominare, sed duos in medium producunt, ut Dominus sorte declaret utrum ex iis velit succedere. In hunc quoque modum accipere convenit, quod negat Paulus (Gal. 1, 1), se ab hominibus vel per hominem creatum fuisse apostolum, sed per Christum et Deum patrem. Prius illud scilicet, ab hominibus, cum piis omnibus verbi ministris commune habuit. Neque enim potuit quispiam hanc administrationem rite sustinere, nisi qui esset a Deo vocatus. Alterum autem proprium et singulare illi fuit. Hoc ergo dum gloriatur, non tantum se habere iactat quod vero ac legitimo pastori conveniat, sed insignia quoque sui apostolatus profert. Quum enim essent apud Galatas qui eius autoritatem studentes elevare gregarium aliquem discipulum ipsum facerent a primariis apostolis subrogatum, quo salvam praedicationi suae dignitatem vendicaret, cui insidias istas intentari noverat, omni ex parte nihilo se reliquis apostolis inferiorem ostendere necesse habuit. Proinde se non hominum iudicio, instar vulgaris unius episcopi, delectum esse affirmat, sed ipsius Domini ore et manifesto oraculo.

14. At vero, ut ab hominibus designentur episcopi, omnino ex ordine legitimae vocationis esse nemo sobrius infitiabitur, quando in hanc rem exstant tot scripturae testimonia. Nec reclamat illud Pauli, ut dictum est, se non ab hominibus neque per homines fuisse missum: quum de ordinaria ministrorum electione illic non loquatur, sed quod erat speciale apostolis sibi asserat. Quanquam sic Paulum quoque singulari praerogativa Dominus per se ipsum designavit, ut disciplina ecclesiasticae vocationis interim uteretur. Sic enim refert Lucas (Act. 13, 2): ieiunantibus et orantibus apostolis, dicit spiritus sanctus, segregate mihi Paulum et Barnabam in opus ad quod selegi eos. Quorsum isthaec segregatio et manuum impositio, postquam suam electionem testatus est spiritus sanctus, nisi ut ecclesiastica disciplina in designandis per homines ministris conservaretur? Nullo igitur illustriore documento eiusmodi ordinem approbare Deus potuit, quam dum Paulum gentibus apostolum se destinasse praefatus eum tamen ab ecclesia vult designari. Quod ipsum in Matthiae electione cernere licet. Nam quia tanti erat munus apostolicum, ut unum aliquem suo iudicio in eum gradum cooptare non ausint, duos in medio constituunt, quorum in alterum sors casura sit, ut ita et electio compertum e coelo testimonium habeat, neque tamen omnino praetereatur ecclesiae politia.

15. Quaeritur nunc a totane ecclesia eligi debeat minister, an a collegis tantum et senioribus qui censurae praesunt, an vero unius autoritate constitui possit. Qui hoc ius ad unum hominem deferunt, citant quod ait Paulus ad Titum (1, 5): propterea reliqui te in Creta, ut constituas oppidatim presbyteros. Item ad Timotheum (1 Tim. 5, 22): manus nemini cito imposueris. Sed falluntur, si putant vel Timotheum Ephesi, vel Titum in Creta regnum exercuisse, ut suo uterque arbitrio omnia disponeret. Praefuerunt enim tantum ut bonis et salutaribus consiliis populo praeirent; non ut soli, exclusis aliis omnibus, agerent quod placeret. Ac ne quid fingere videar, planum id faciam simili exemplo. Refert enim Lucas (Act. 14, 23) constitutos esse per ecclesias presbyteros a Paulo et Barnaba; sed rationem vel modum simul notat, quum dicit factum id esse suffragiis: χειροτονήσαντες, inquit, πρεσβυτέρους κατ' ἐκκλησίαν. Creabant ergo ipsi duo; sed tota multitudo, ut mos Graecorum in electionibus erat, manibus sublatis declarabat quem habere vellet. Nempe sic romani historici non raro loquuntur, consulem, qui comitia habuerit, creasse novos magistratus, non aliam ob causam nisi quia suffragia receperit et populum moderatus sit in eligendo. Non est certe credibile Paulum plus concessisse Timotheo et Tito quam sibi ipse sumpserit. Videmus autem ipsum ex populi suffragiis episcopos creare solitum. Sic ergo intelligendi sunt superiores loci, ne quid de communi ecclesiae iure ac libertate imminuant. Bene ergo Cyprianus,[1]) dum contendit, ex divina autoritate descendere, ut sacerdos plebe praesente sub omnium oculis deligatur, et dignus atque idoneus publico iudicio ac testimonio comprobetur. Siquidem hoc videmus iussu Domini in sacerdotibus leviticis fuisse observatum, ut ante consecrationem in conspectum populi producerentur (Lev. 8, 6; Num. 20, 26). Non aliter adscribitur Matthias apostolorum collegio, nec aliter septem diaconi creantur quam populo vidente et approbante. Haec exempla, inquit Cyprianus, ostendunt sacerdotis ordinationem non nisi sub populi assistentis conscientia fieri oportere; ut sit ordinatio iusta et legitima, quae omnium testimonio fuerit examinata. Habemus ergo, esse hanc ex verbo Dei legitimam ministri vocationem, ubi ex populi consensu et approbatione creantur qui visi fuerint idonei. Praeesse autem electioni debere alios pastores, ne quid per levitatem, vel per mala studia, vel per tumultum a multitudine peccetur.

16. Superest ritus ordinandi, cui ultimum locum in vocatione dedimus. Constat autem apostolos

1) Libr. 1. epist. 3.

non alia caeremonia usos esse, quum aliquem ministerio admovebant, quam manuum impositione. Hunc autem ritum fluxisse arbitror ab Hebraeorum more, qui quod benedictum ac consecratum volebant, manuum impositione Deo quasi repraesentabant. Sic Iacob benedicturus Ephraim et Manasse, eorum capitibus manus imposuit (Gen. 48, 14). Quod sequutus est Dominus noster, quum super infantes precationem faceret (Matth. 19, 15). Eodem, ut arbitror, significatu Iudaei ex legis praescripto suis sacrificiis manus imponebant. Quare apostoli per manuum impositionem eum se Deo offerre significabant, quem initiabant in ministerium. Quanquam usi sunt etiam super eos quibus visibiles spiritus gratias conferebant (Act. 19, 6). Utcunque sit, fuit hic solennis ritus quoties ad ministerium ecclesiasticum aliquem vocabant. Sic pastores et doctores, sic diaconos consecrabant. Licet autem nullum exstet certum praeceptum de manuum impositione, quia tamen fuisse in perpetuo usu apostolis videmus, illa tam accurata eorum observatio praecepti vice nobis esse debet. Et certe utile est eiusmodi symbolo cum ministerii dignitatem populo commendari, tum eum qui ordinatur admoneri, ipsum iam non esse sui iuris, sed Deo et ecclesiae in servitutem addictum. Praeterea non erit inane signum, si in germanam suam originem restitutum fuerit. Nam si nihil frustra spiritus Dei in ecclesia instituit, hanc caeremoniam, quum ab eo profecta sit, sentiemus non esse inutilem, modo in superstitiosum abusum non vertatur. Hoc postremo habendum est, non universam multitudinem manus imposuisse suis ministris sed solos pastores. Quanquam incertum est an plures semper manus imposuerint necne. Illud quidem in diaconis, Paulo et Barnaba, et paucis quibusdam aliis factum fuisse constat. Sed Paulus ipse alibi se, non alios complures, Timotheo manus imposuisse commemorat (2 Tim. 1, 6). Admoneo te, inquit, ut gratiam suscites quae in te est per impositionem manuum mearum. Nam quod in altera epistola de impositione manuum presbyterii dicitur (1 Tim. 4, 14), non ita accipio, quasi Paulus de seniorum collegio loquatur, sed hoc nomine ordinationem ipsam intelligo; quasi diceret: fac ut gratia quam per manuum impositionem recepisti, quum te presbyterum crearem, non sit irrita.

CAPUT IV. [1])

De statu veteris ecclesiae et ratione gubernandi quae in usu fuit ante papatum.

1. Hactenus de ordine gubernandae ecclesiae, ut nobis ex puro Dei verbo traditus est, et [2]) de ministeriis, ut sunt a Christo instituta, disseruimus. Nunc quo ista omnia clarius ac familiarius patefiant, ac melius etiam in animis nostris figantur, utile erit in iis rebus veteris ecclesiae formam recognoscere, quae nobis divinae institutionis imaginem quandam oculis repraesentabit. Tametsi enim multos canones ediderunt illorum temporum episcopi, quibus plus viderentur exprimere quam sacris literis expressum esset, ea tamen cautione totam suam oeconomiam composuerunt ad unicam illam verbi Dei normam, ut facile videas nihil fere hac parte habuisse a verbo Dei alienum. Verum etiam si quid possit in ipsorum institutis desiderari, quia tamen sincero studio conati sunt Dei institutionem conservare, et ab ea non multum aberrarunt, plurimum conducet hic breviter colligere qualem observationem habuerint. Quemadmodum tradidimus, triplices ministros nobis commendari in scriptura, ita quidquid ministrorum habuit vetus ecclesia, in tres ordines distinxit. Nam ex ordine presbyterorum partim eligebantur pastores ac doctores; reliqua pars censurae morum et correctionibus praeerat. Diaconis commissa erat cura pauperum et eleemosynarum dispensatio. Lectores autem et acoluthi nomina non erant certorum munerum; verum quos clericos vocabant, eos ab adulescentia certis exercitiis assuefaciebant ad serviendum ecclesiae, quo melius intelligerent quorsum essent destinati, et paratiores in tempore ad officium accederent: ut copiosius mox ostendam. Itaque Hieronymus, [3]) ubi quinque proposuit ecclesiae ordines, enumerat episcopos, presbyteros, diaconos, fideles, catechumenos; reliquo clero et monachis locum proprium nullum tribuit.

2. Quibus ergo docendi munus iniunctum erat, eos omnes nominabant presbyteros. Illi ex suo numero in singulis civitatibus unum eligebant, cui specialiter dabant titulum episcopi, ne ex aequalitate, ut fieri solet, dissidia nascerentur. Neque tamen sic honore et dignitate superior erat episcopus ut dominium in collegas haberet: sed quas

---

1) *Continuatur quod fuerat Cap. VIII.* §. 51—66. 2) *et omittunt edd. recc. maiores.* 3) In Iesaiam c. 9.

partes habet consul in senatu, ut referat de negotiis, sententias roget, consulendo, monendo, hortando aliis praeeat, autoritate sua totam actionem regat, et quod decretum communi consilio fuerit exsequatur, id muneris sustinebat episcopus in presbyterorum coetu. Atque id ipsum pro temporum necessitate fuisse humano consensu inductum, fatentur ipsi veteres. Ita Hieronymus in epistolam ad Titum: idem, inquit, presbyter qui episcopus. Et antequam diaboli instinctu dissidia in religione fierent, et in populis diceretur, ego Pauli, ego Cephae, communi consilio presbyterorum ecclesiae gubernabantur. Postea, ut dissensionum semina evellerentur, ad unum omnis sollicitudo est delata. Sicut ergo presbyteri sciunt se, ex ecclesiae consuetudine, ei qui praeest subiectos, ita episcopi noverint se magis consuetudine quam dominicae dispositionis veritate presbyteris esse maiores, et in commune debere ecclesiam regere. Alibi[1]) tamen docet quam fuerit antiquum institutum. Dicit enim, Alexandriae, a Marco evangelista usque ad Heraclam et Dionysium, presbyteros semper unum ex se electum in excelsiori gradu collocasse, quem episcopum nominabant. Habebant ergo singulae civitates presbyterorum collegium qui pastores erant ac doctores. Nam et apud populum munus docendi, exhortandi et corrigendi, quod Paulus episcopis iniungit, omnes obibant; et, quo semen post se relinquerent, iunioribus qui sacrae militiae nomen dederant erudiendis navabant operam. Unicuique civitati erat attributa certa regio, quae presbyteros inde sumeret, et velut corpori ecclesiae illius accenseretur. Singula, ut dixi, collegia politiae tantum et pacis conservandae gratia uni episcopo suberant, qui sic alios dignitate antecedebat, ut fratrum coetui subiiceretur. Quod si amplior erat ager qui sub eius episcopatu erat, quam ut sufficere omnibus episcopi muniis ubique posset, per ipsum agrum designabantur certis locis presbyteri, qui in minoribus negotiis eius vices obirent. Eos vocabant chorepiscopos, quod per ipsam provinciam episcopum repraesentabant.

3. Sed quantum ad officium attinet de quo nunc agimus, tam episcopum quam presbyteros verbi et sacramentorum dispensationi incumbere oportuit. Nam Alexandriae tantum (quoniam illic Arius ecclesiam turbaverat) institutum fuit ne presbyter concionem ad populum haberet, ut ait Socrates libro 9. tripertitae historiae. Quod tamen ipsum Hieronymus[2]) sibi displicere non dissimulat. Certe instar portenti habitum esset, si quis se pro episcopo venditasset, qui non etiam re ipsa exhibuisset verum episcopum. Ea igitur fuit temporum illorum severitas, ut ministri omnes ad implendum munus, quale ab ipsis Dominus requirit, adigerentur. Nec unius tantum aetatis morem refero; siquidem ne Gregorii quidem tempore, quo ecclesia iam fere collapsa erat (certe multum ab antiqua puritate degeneraverat) tolerabile fuisset episcopum aliquem a concionibus abstinere. Sacerdos, inquit ipse alicubi,[1]) moritur, si de eo sonitus non audiatur, quia iram contra se occulti iudicis exigit, si sine sonitu praedicationis incedit. Et alibi:[2]) quum testatur Paulus se mundum esse a sanguine omnium, in hac voce nos convincimur, nos constringimur, nos rei esse ostendimur, qui sacerdotes vocamur, qui super ea mala quae propria habemus, alienas quoque mortes addimus; quia tot occidimus quot ad mortem ire quotidie tepidi et tacentes videmus. Tacentes se et alios vocat, quia minus assidui essent in opere quam conveniret. Quum ne iis quidem parcat qui officium dimidia ex parte agebant, quid facturum fuisse putas si quis in totum cessasset? Valuit ergo diu illud in ecclesia, ut primae episcopi partes essent, populum verbo Dei pascere, seu aedificare ecclesiam publice ac privatim sana doctrina.

4. Quod autem singulae provinciae unum habebant inter episcopos archiepiscopum, quod item in nicaena synodo constituti sunt patriarchae, qui essent ordine et dignitate archiepiscopis superiores, id ad disciplinae conservationem pertinebat. Quanquam in hac disputatione praeteriri non potest *quod rarissimi erat usus.* Ob hanc igitur causam potissimum instituti sunt illi gradus, ut si quid in ecclesia qualibet incideret quod non posset bene a paucis expediri, ad synodum provincialem referretur. Si magnitudo aut difficultas causae maiorem quoque discussionem postularet, adhibebantur patriarchae una cum synodis, a quibus non esset provocatio nisi ad universale concilium. Gubernationem sic constitutam nonnulli hierarchiam vocarunt, nomine (ut mihi videtur) improprio, certe scripturis inusitato. Cavere enim voluit spiritus sanctus ne quis principatum aut dominationem somniaret, quum de ecclesiae gubernatione agitur. Verum si rem omisso vocabulo intuemur, reperiemus veteres episcopos non aliam regendae ecclesiae formam voluisse fingere ab ea quam Deus verbo suo praescripsit.

5. Nec alia tunc fuit diaconorum ratio quam sub apostolis. Oblationes enim fidelium quotidianas et annuos ecclesiae proventus recipiebant, ut conferrent in veros usus, id est, partim ministris, partim pauperibus alendis distribuerent, episcopi tamen arbitrio, cui et oeconomiae suae rationes quotannis reddebant. Nam quod canones episcopum ubique faciunt bonorum omnium ecclesiae dispensatorem,

1) Epist. ad Evagrium. 2) Epist. ad Evagrium.

1) Epist. 24. 2) Homil. in Ez. 11.

non ita intelligendum est, quasi ipse per se eam sollicitudinem gesserit; sed quia ipsius erat praescribere diacono, qui in publicam ecclesiae alimoniam recipiendi essent, de eo quod residuum erat, quibus et quantum cuique erogandum esset: quia inspectionem habebat an hic fideliter exsequeretur quod officii sui esset. Sic enim in canonibus quos apostolis adscribunt legitur: praecipimus ut in sua potestate res ecclesiae habeat episcopus. Si enim animae hominum pretiosiores illi creditae sunt, multo magis decet eum curam de pecuniis agere: ita ut eius potestate omnia pauperibus dispensentur per presbyteros et diaconos; ut cum timore et omni sollicitudine ministrentur. Et in concilio antiocheno [1]) decretum est ut coerceantur episcopi, qui sine presbyterorum et diaconorum conscientia res ecclesiae pertractant. Sed de eo non est longius disputandum, quum ex plurimis Gregorii epistolis constet, illo quoque tempore, quo alias ecclesiasticae ordinationes multum vitiatae erant, hanc tamen observationem durasse, ut diaconi sub episcopo pauperum essent oeconomi. Hypodiaconos verisimile est fuisse initio diaconis attributos, ut eorum opera circa pauperes uterentur; sed illud discrimen paulatim confusum fuit. Archidiaconi autem creari tunc coeperunt, quum amplitudo facultatum novam et exactiorem administrandi rationem postularet; quanquam Hieronymus [2]) iam aetate sua fuisse commemorat. Erat autem penes eos summa redituum, possessionum, supellectilis, et quotidianarum oblationum procuratio. Unde Gregorius [3]) Salonitano archidiacono denuntiat, reatu constrictum teneri ipsum, si quid ex bonis ecclesiae vel negligentia, vel ullius fraude deperierit. Quod autem evangelii ad populum lectio illis dabatur, et exhortatio ad precandum; quod item ad porrigendum in sacra coena calicem adhibebantur, id muneris ornandi causa fiebat, quo maiori religione ipsum obirent, quum admonerentur talibus symbolis non esse profanam aliquam villicationem quam gererent, sed spiritualem et Deo dicatam functionem.

6. Hinc etiam iudicare licet, quis bonorum ecclesiasticorum usus fuerit, et qualis dispensatio. Passim tum in synodorum decretis, tum apud vetustos scriptores reperias, quidquid possidet ecclesia vel in fundis, vel in pecunia, pauperum esse patrimonium. Itaque subinde illic haec cantilena episcopis et diaconis canitur, ut meminerint se non proprias opes, sed pauperum necessitati destinatas attrectare; quas si mala fide supprimant aut dilapident, rei sanguinis futuri sint. Unde admonentur cum summo tremore et reverentia, velut in conspectu Dei, sine personarum acceptione, eas distribuere quibus debentur. Hinc et illae apud Chrysostomum, Ambrosium, Augustinum, et alios similes episcopos, graves obtestationes, quibus suam integritatem ad populum asseverant. Quum autem aequum sit, et Domini etiam lege sancitum, ut qui suam ecclesiae operam impendunt, publicis ecclesiae sumptibus alantur, et nonnulli etiam eo saeculo presbyteri, patrimoniis suis Deo consecratis, voluntarii pauperes facti essent, talis erat distributio ut nec ministris deessent alimenta, et pauperes non negligerentur. Cavebatur tamen interim ne ministri ipsi, qui frugalitatis exemplum dare aliis debent, tantum haberent unde ad luxum aut delicias abuterentur, sed duntaxat quo suam inopiam sustinerent. Qui enim bonis parentum sustentari possunt clerici, inquit Hieronymus, [1]) si quod pauperum est accipiunt, sacrilegium committunt, et per abusionem eiusmodi iudicium sibi manducant et bibunt.

7. Principio libera et voluntaria fuit administratio, quum sponte fideles essent episcopi ac diaconi, et conscientiae integritas vitaeque innocentia pro legibus foret. Deinde, quum ex quorundam cupiditate vel pravis studiis nascerentur mala exempla, ad haec vitia corrigenda compositi sunt canones, qui ecclesiae reditus in quatuor partes diviserunt, quarum unam assignarunt clericis, alteram pauperibus, tertiam sacris aedibus et aliis aedificiis sartis tectis tuendis, quartam vero *tam* advenis *quam indigenis* pauperibus. Nam quod hanc postremam episcopo attribuunt alii canones, id nihil variat ab ea quam dixi partitione. Neque enim propriam eius esse volunt, ut vel solus ipse ingurgitet, vel quo libuerit profundat, sed ut hospitalitati, quam ab ordine illo Paulus exigit, sufficiat. Atque ita interpretantur Gelasius et Gregorius. [2]) Non enim aliam rationem adducit Gelasius cur sibi quidquam episcopus vendicet, nisi ut captivis et peregrinis largiri queat. Et clarius etiamnum loquitur Gregorius. Mos est, inquit, apostolicae sedis, ordinato episcopo praecepta dare, ut de omni stipendio quod provenit quatuor fiant portiones: una videlicet episcopo et familiae eius, propter hospitalitatem atque susceptionem; altera clero; tertia pauperibus; quarta reparandis ecclesiis. Nihil ergo episcopo in suum usum capere licuit, nisi quod ad moderatum frugalemque victum ac vestitum satis esset. Quod si quis insolescere coepisset, vel luxu, vel ostentatione ac pompa, statim a collegis reprimebatur; nisi paruisset, honore abdicabatur.

8. Porro, quod in ornatum sacrorum conferebant, perquam exiguum primo erat; deinde, quum paulo ditior ecclesia facta esset, servarunt tamen

1) Cap. 35. 2) Epist. ad Nepotianum. 3) Epist. 10. libr. 1.

1) Refertur ca. 1. qu. 2. Clericos. 2) Ca. 16. qu. 3. Praesulum. Ca. 12. qu. 2. Mos est.

ea in re mediocritatem. Et tamen quidquid pecuniae illic collocabatur, salvum pauperibus manebat, si qua maior necessitas incidisset. Ita Cyrillus, quum fames Hierosolymorum provinciam occupasset, nec posset aliter inopiae subveniri, vasa et vestes distraxit, ac insumpsit in pauperum alimoniam. [1]) Similiter Acatius Amidae episcopus, quum magna Persarum multitudo fame propemodum interiret, convocatis clericis, et habita praeclara illa oratione: Deus noster neque discis neque calicibus opus habet, quia neque comedit neque bibit; vasa conflavit unde miseris et cibum et redemptionis pretium conficeret. Hieronymus [2]) quoque, dum in nimium templorum splendorem invehitur, honoris causa Exuperium Tolosae episcopum sui temporis refert, qui corpus Domini in canistro vimineo portabat, et sanguinem in vitro; nullum vero pauperem esurire patiebatur. Id quod nuper de Acatio dixi, Ambrosius de se ipso recitat. [3]) Nam quum illum gravarent Ariani, quod in redemptionem captivorum sacra vasa confregisset, pulcherrima hac excusatione usus est: qui sine auro misit apostolos, et ecclesias sine auro congregavit; aurum habet ecclesia, non ut servet, sed ut eroget et subveniat in necessitatibus: quid opus est custodire quod nihil adiuvat? an ignoramus quantum auri atque argenti de templo Domini Assyrii sustulerint? nonne melius conflat sacerdos propter alimoniam pauperum, si alia subsidia desint, quam sacrilegus asportat hostis? nonne dicturus est Dominus: cur passus es tot inopes fame emori et certe habebas aurum, unde ministrasses alimoniam? cur tot captivi abducti sunt, nec redempti? cur tot ab hoste occisi sunt? melius fuerat, ut vasa viventium servares quam metallorum: his non poteris responsum dare; quid enim diceres? timui ne templo Dei ornatus deesset? responderet, aurum sacramenta non quaerunt, neque auro placent quae auro non emuntur; ornatus sacramentorum, redemptio captivorum est. In summa, videmus verissimum fuisse quod idem alibi dicit, [4]) quidquid tunc ecclesia possideret, sumptum fuisse egenorum. Item: nihil episcopum habere quod pauperum non esset.

9. Haec quae recensuimus veteris ecclesiae ministeria fuerunt. Alia enim, de quibus mentionem faciunt ecclesiastici scriptores, magis exercitia fuerunt et quaedam praeparationes, quam certa munera. Nam sancti illi viri, ut ecclesiae seminarium post se relinquerent, adulescentes, qui ex parentum consensu et autoritate militiae spirituali nomen dabant, recipiebant in suam fidem ac tutelam atque etiam disciplinam, eosque sic formabant a tenera aetate, ne rudes ac novi ad obeundum munus accederent. Omnes autem qui eiusmodi tirociniis imbuebantur, generali nomine vocabantur clerici. Vellem equidem [1]) aliud nomen magis proprium inditum illis fuisse. Haec enim appellatio ex errore, vel certe prava affectione [2]) nata est: quum tota ecclesia clerus, hoc est haereditas Domini, a Petro dicatur (1 Petr. 5, 3). Ipsum tamen institutum sanctum ac salutare imprimis fuit, ut qui se ac suam operam ecclesiae consecrare vellent, ita sub episcopi custodia educarentur, ne quis nisi bene praeformatus ecclesiae ministraret, et qui a prima adulescentia tum sanctam doctrinam imbibisset, tum ex severiore disciplina gravitatis sanctiorisque vitae habitum quendam induisset, tum a curis profanis fuisset alienus, curisque ac studiis spiritualibus assuefactus. Quemadmodum autem militiae tirones umbratilibus pugnis instituuntur ad verum seriumque certamen, sic erant certa rudimenta quibus exercebantur in clericatu, priusquam ad ipsa munia promoverentur. Illis ergo primum aperiendi claudendique templi curam mandabant, ac eos nominabant ostiarios. Postea vocabant acoluthos, qui episcopo in domesticis obsequiis adessent, eumque perpetuo comitarentur, primum honoris causa, deinde ne qua suspicio nasceretur. Praeterea, ut sensim populo innotescerent et commendationem sibi acquirerent, simul ut discerent ferre omnium conspectum et coram omnibus loqui, ne presbyteri facti, quum ad docendum prodirent, pudore confunderentur, locus legendi ipsis dabatur in suggestu. In hunc modum gradatim promovebantur, ut suam sedulitatem in singulis exercitiis approbarent, donec hypodiaconi fiebant. Hoc tantum volo, fuisse haec tironum rudimenta magis, quam functiones, quae veris ecclesiae ministeriis accenserentur.

10. Quod primum et secundum in ministrorum vocatione esse diximus, quales eligere, et quantam religionem in ea re adhibere oporteat, in eo Pauli praescriptum et apostolorum exempla vetus ecclesia sequuta est. Solebant enim ad eligendos pastores cum summa reverentia ac sollicita nominis Dei invocatione convenire. Ad haec formulam examinis habebant, qua eligendorum vitam et doctrinam ad illam Pauli amussim exigebant. Tantum peccarunt hic nonnihil immodica severitate, quod plus requirere voluerunt in episcopo quam Paulus requirat, ac praesertim successu temporis caelibatum. Verum in caeteris consentanea fuit ipsorum observatio cum Pauli descriptione. In eo autem quod tertio loco posuimus, quinam scilicet ministros instituere debeant, non unum semper tenuerunt ordinem. Antiquitus ne in clericorum quidem coetum recipiebatur

1) Tripart. hist. libr. 5 et 11. 2) Ad Nepotian. 3) De offic. libr. 2. c. 28. 4) Libr. 5. epist. 31 et 33.

1) *Edd. recc. omnes inde a* 1592 *habent* quidem, *excepta Tholuckii priore.* 2) *Vide T. I. p.* 577.

quispiam sine consensu totius plebis, ut Cyprianus [1]) diligenter excuset quod Aurelium quendam inconsulta ecclesia lectorem constituerit: quia id praeter morem, tametsi non sine ratione factum fuerat. Sic autem praefatur: in ordinandis clericis, fratres carissimi, solemus vos ante consulere et mores ac merita singulorum communi consilio ponderare. Verum quia in minoribus illis exercitiis non multum erat periculi, quod ad diuturnam probationem et non magnam functionem assumerentur, rogari consensus plebis desiit. Postea in reliquis quoque ordinibus, excepto episcopatu, plebs episcopo ac presbyteris iudicium delectumque fere permisit, ut cognoscerent quinam idonei ac digni forent; nisi forte quum parochiis novi presbyteri destinabantur. Tunc enim loci multitudinem nominatim consentire oportuit. Nec mirum est quod retinendo [2]) suo iure populus hac in parte minus sollicitus fuerit. Nemo enim hypodiaconus fiebat qui non longum sui experimentum in clericatu, sub ea quae tunc erat disciplinae severitate, dedisset. Postquam in eo gradu probatus fuerat, diaconus constituebatur; inde ad presbyterii honorem perveniebat, si fideliter se gessisset. Ita nullus promovebatur de quo non re vera multis annis habitum esset sub populi oculis examen. Et erant multi canones ad punienda eorum vitia; ut ecclesia malis presbyteris aut diaconis non gravaretur, nisi remedia negligeret. Quanquam in presbyteris quoque semper exigebatur civium consensus. Quod etiam testatur canon primus dist. 67. qui Anacleto tribuitur. Denique omnes ordinationes ideo statis anni temporibus fiebant, ne quis clanculum sine fidelium consensu obreperet, aut nimia facilitate absque testibus promoveretur.

11. In eligendis episcopis diu sua populo libertas fuit conservata, ne quis obtruderetur qui non omnibus acceptus esset. Hoc igitur in concilio antiocheno vetitum est, ne quis invitis ingeratur. Quod et Leo primus diligenter confirmat (Epist. 90. c. 2). Hinc istae sententiae: is eligatur quem clerus et plebs aut maior numerus postularint. Item: qui praefuturus est omnibus, ab omnibus eligatur. Qui enim ignotus et non examinatus praeficitur, necesse est ut per vim intrudatur. Item: is eligatur qui a clericis electus, a plebe expetitus fuerit, et a provincialibus cum metropolitani iudicio consecretur. Adeo autem caverunt sancti patres ne ullo pacto imminueretur haec populi libertas, ut quum synodus universalis Constantinopoli congregata Nectarium ordinaret, id facere noluerit sine totius cleri et populi approbatione; ut sua ad synodum romanam epistola testata est. Proinde, quum episcopus quispiam successorem sibi designaret, non aliter ratum erat, quam si totus populus scisceret. Cuius rei non modo exemplum, sed formulam quoque habes apud Augustinum [1]) in nominatione Eradii. Et Theodoritus, [2]) quum refert Petrum ab Athanasio successorem nominatum, continuo adiungit, sacerdotalem ordinem ratum id habuisse, magistratum et primores populumque universum sua acclamatione approbasse.

12. Est quidem et illud, fateor, optima ratione sancitum in laodicensi concilio, [3]) ne turbis electio permittatur. Vix enim unquam evenit ut tot capita uno sensu rem aliquam bene componant, et fere illud verum est, incertum scindi studia in contraria vulgus. Verum huic periculo adhibitum erat optimum remedium. Primum enim soli clerici eligebant. Quem elegerant, offerebant magistratui vel senatui ac primoribus. Illi, habita deliberatione, electionem, si iusta videbatur, consignabant; sin minus, eligebant alium quem magis probarent, tum ad multitudinem res deferebatur, quae, tametsi praeiudiciis illis non alligaretur, minus tamen tumultuari poterat. Aut si a multitudine incipiebatur, tantum id fiebat ut sciretur quem potissimum expeteret. Auditis popularium votis, clerici demum eligebant. Ita nec clericis licebat quem vellent praeficere, nec tamen stultis populi desideriis obsequi necesse habebant. Hunc ordinem ponit alibi Leo, [4]) quum dicit: expetenda sunt vota civium, testimonia populorum, honoratorum arbitrium, electio clericorum. Item: teneatur honoratorum testimonium, subscriptio clericorum, ordinis consensus ac plebis. Aliter, inquit, fieri nulla ratio sinit. Nec aliud sibi vult illud decretum synodi laodicensis, quam ne ab inconsiderata multitudine patiantur se abripi clerici et primores; sed potius sua prudentia et gravitate stultas eius cupiditates, si quando opus fuerit, reprimant.

13. Haec eligendi ratio adhuc aetate Gregorii valebat, et verisimile est diu postea durasse. Exstant apud eum plurimae epistolae quae luculentum huius rei testimonium dant. Quoties enim de creando alicubi novo episcopo agitur, scribere solet ad clerum, ordinem et plebem, interdum etiam ad ducem, prout est regimen civitatis constitutum. Quod si ob incompositum ecclesiae statum vicino alicui episcopo inspectionem in electione mandat, semper tamen requirit solenne decretum, omnium subscriptionibus roboratum. Quin etiam quum creatus Mediolani episcopus esset Constantius quidam, et ob incursiones barbarorum multi Mediolanensium Genuam confugissent, non aliter fore legitimam electionem putat, quam si ipsi quoque, in commune convocati, assensi fuerint. [5]) Imo nondum anni quin-

1) Libr. 2. epist. 5. 2) *Sic.*

1) Epist. 110 (213): *cf. annotat. nostram ad VIII. 62. prioris ed.* 2) Libr. 4. c. 20. 3) C. 13. 4) Epist. 87. 5) Libr. 2. epist. 69.

genti effluxerunt, ex quo Nicolaus papa de romani pontificis electione in hunc modum statuit, [1]) ut praeirent cardinales episcopi, deinde reliquum clerum sibi adiungerent, postremo plebis consensu electio firma esset. Et in fine recitat illud quod nuper citavi Leonis decretum, ac in posterum valere praecipit. Quod si ita invaluerit improborum malitia, ut clerici ad puram electionem faciendam urbe egredi cogantur, aliquos tamen e populo simul adesse iubet. Imperatoris vero suffragium, quantum intelligere licet, in duabus tantum ecclesiis requirebatur, romana et constantinopolitana: quod illic duae imperii sedes essent. Nam quod Mediolanum ad gubernandam novi episcopi electionem missus fuit Ambrosius cum potestate a Valentiniano, id propter graves factiones quibus inter se cives flagrabant, extraordinarium fuit. Romae autem tantum olim valuit imperatoris autoritas in episcopo creando, ut Gregorius se ipsius iussu in ecclesiae gubernaculis constitutum esse dicat; [2]) quum tamen solenni ritu a populo fuisset expetitus. Hoc autem moris fuit, ut quum aliquem designassent ordo, clerus ac populus, ad imperatorem statim referret ille, ut vel scisceret electionem sua approbatione, vel improbando abrogaret. Neque huic consuetudini repugnant decreta quae a Gratiano colliguntur, ubi nihil aliud dicitur quam nullo modo ferendum esse, ut sublata canonica electione rex pro sua libidine episcopum constituat, et a metropolitis non esse consecrandum qui per violenta imperia sic fuerit promotus. Aliud enim est, spoliare ecclesiam iure suo, ut totum ad unius hominis libidinem transferatur; aliud hoc honoris regi aut imperatori dare, ut sua autoritate legitimam electionem confirmet.

14. Sequitur iam ut tractemus quo ritu post electionem initiarentur veteris ecclesiae ministri in suum officium. Hanc Latini ordinationem vel consecrationem, Graeci χειροτονίαν, interdum etiam χειροθεσίαν vocarunt; licet χειροτονία id genus electionis proprie dicatur, ubi declarantur suffragia manuum elevatione. Exstat autem decretum nicaeni concilii, ut metropolites cum omnibus provinciae episcopis conveniat ad eum qui electus fuerit ordinandum. Si autem itineris longitudine, aut valetudine, aut alia necessitate pars impeditur, ut tamen tres minimum conveniant; qui autem absunt, suam consensionem per literas testentur. Atque hic canon, quum desuetudine obsolesceret, pluribus deinde synodis renovatus fuit. Omnes autem, aut saltem quicunque excusationem non haberent, ideo adesse iubebantur quo gravius de doctrina et moribus ordinandi haberetur examen. Neque enim sine examine res peragebatur. Et apparet ex Cypriani verbis, non post electionem vocari, sed electioni interesse olim solitos; atque in eum finem, ut essent quasi moderatores, ne quid in ipsa turba fieret turbulenti. Ubi enim dixit, plebi esse potestatem vel dignos eligendi sacerdotes, vel indignos recusandi, aliquanto post subiungit: [1]) propter quod diligenter de traditione divina atque apostolica servandum est et tenendum (quod apud nos quoque et fere per provincias universas tenetur), ut ad ordinationes rite celebrandas, ad eam plebem, cui praepositus ordinatur, episcopi eiusdem provinciae proximi quique conveniant, et episcopus deligatur plebe praesente. Sed quum tardius interdum cogerentur, et periculum esset ne illa mora abuterentur quidam ad ambiendi occasionem, satis fore visum est si designatione facta ipsi accederent, ac legitima inquisitione probatum consecrarent.

15. Hoc quum ubique sine exceptione fieret, paulatim mos diversus inolevit, ut metropolim ad petendam ordinationem electi concederent. Quod ambitione magis et veteris instituti depravatione factum est, quam bona aliqua ratione. Nec multo post, aucta iam romanae sedis autoritate, obtinuit altera adhuc deterior consuetudo, ut totius fere Italiae episcopi consecrationem inde peterent. Quod animadvertere licet ex epistolis Gregorii. [2]) Paucis tantum civitatibus, quae non ita facile cesserant, antiquum ius servatum erat, ut de Mediolano exemplum illic habetur. Fortassis solae metropoles retinuerunt suum privilegium. Solebant enim ad archiepiscopum consecrandum omnes provinciales episcopi convenire in ipsam primariam civitatem. Caeterum ritus erat manuum impositio. Nihil enim praeterea caeremoniarum adhibitum lego: nisi quod aliquem ornatum in solenni coetu habebant episcopi, quo a reliquis presbyteris distinguerentur. Presbyteros quoque et diaconos sola manuum impositione ordinabant; sed suos presbyteros quisque episcopus cum presbyterorum collegio ordinabat. Quanquam autem idem agebant omnes, quia tamen praeibat episcopus, et quasi eius auspiciis res gerebatur, ideo ipsius dicebatur ordinatio. Unde veteres hoc saepe habent, non differre alia re ab episcopo presbyterum, nisi quia ordinandi potestatem non habeat.

CAPUT V. [3])

Antiquam regiminis formam omnino pessumdatam fuisse tyrannide papatus.

1. Nunc ordinem gubernandae ecclesiae, quem hodie tenet romana sedes ac omnes eius satellites, to-

1) Dist. 23. cap. In nomine. 2) Epist. 5. libr. 1.

1) Epist. 4. libr. 1. 2) Libr. 2. epist. 69 et 76. 3) *Cf. quae l. l. sequuntur* §. 67–85.

tamque hierarchiae illius, quam perpetuo in ore habent, imaginem ob oculos ponere operae pretium est, ac cum illo, quem descripsimus, primae ac veteris ecclesiae conferre: quo ex comparatione eluceat qualem ecclesiam habeant qui hoc solo titulo ad nos gravandos vel potius obruendos ferociunt. Praestat autem a vocatione incipere, ut videamus qui et quales et qua ratione vocentur ad hoc ministerium. Tum deinde considerabimus quam fideliter munus suum impleant. Dabimus autem primum locum episcopis: quibus utinam hoc honori esse posset, in hac disputatione primum tenere ordinem. Sed res ipsa non patitur me vel leviter attingere hoc argumentum sine summo ipsorum dedecore. Et tamen meminero in quo scripti genere nunc verser; nec orationem meam, quae ad simplicem doctrinam composita esse debet, ultra suas metas diffluere patiar. Sed tamen respondeat mihi quispiam eorum qui non prorsus frontem perdiderunt, quales hodie episcopi passim eligantur. Sane examen haberi de doctrina nimis obsoletum est. Quod si quis habetur doctrinae respectus, iurisconsultum aliquem deligunt, qui in foro magis litigare noverit quam in ecclesia concionari. Hoc constat, a centum annis vix centesimum quemque fuisse electum qui sacrae doctrinae aliquid teneret. Superioribus saeculis non ideo parco, quod multo meliora fuerint, sed quod de praesenti modo ecclesia nobis quaestio est. Si de moribus fiat censura, paucos aut propemodum nullos fuisse reperiemus quos non indignos veteres canones iudicassent. Qui non fuit ebriosus, fuit scortator; qui ab hoc quoque scelere purus fuit, aut aleo fuit, aut venator, aut in aliqua parte vitae dissolutus. Sunt enim leviora vitia quae, secundum vetustos canones, hominem ab episcopatu excludunt. Hoc vero longe absurdissimum, quod pueri quoque vix decennes, papae concessione, episcopi sunt facti. Eo impudentiae ac stuporis provecti sunt, ut ne illud quidem extremum et adeo prodigiosum flagitium horrerent, quod ab ipso naturae sensu penitus abhorret. Hinc apparet quam religiosae fuerint electiones, ubi tam supina negligentia fuit.

2. Iam in eligendo totum illud ius populi sublatum est. Vota, assensus, subscriptiones et omnia eiusmodi evanuerunt. Ad solos canonicos integra potestas translata est. Illi in quem volunt, conferunt episcopatum, eum mox in conspectum plebis producunt, sed adorandum, non examinandum. Atqui reclamat Leo, [1]) nullam rationem id sinere, ac violentam impositionem esse pronuntiat. Cyprianus, [2]) quum fluere ex iure divino testatur ne fiat nisi ex consensu populi, pugnare diversum morem cum verbo Dei ostendit. Tot synodorum decreta ne secus fiat severissime prohibent; ac, si factum sit, iubent esse irritum. Si haec vera sunt, nulla hodie, neque divino neque ecclesiastico iure, canonica electio in toto papatu superest. Verum etiamsi nihil aliud mali foret, qui tamen hoc excusare poterunt quod ita spoliaverint suo iure ecclesiam? Atqui ita, inquiunt, exigebat temporum corruptio, ut quoniam apud plebem et magistratus plus valebant odia et studia in assumendis episcopis, quam rectum sanumque iudicium, eius rei arbitrium paucis deferretur. Fuerit sane hoc extremum mali in rebus deploratis remedium. Verum ubi medicina morbo ipso nocentior apparuit, cur non et novo huic malo succurritur? Sed est, inquiunt, ipsis canonicis exacte praescriptum quid sequi in electione debeant. Sed an dubitamus quin sanctissimis legibus olim plebs se astringi intelligeret, quum videret sibi regulam e verbo Dei propositam, dum ad episcopum eligendum conveniret? Siquidem illa una vox Dei, qua describit veram episcopi effigiem, merito pluris esse debebat quam infinitae canonum myriades. Sed nihilominus pessimo affectu corrupta nullam habebat legis aut aequitatis rationem. Sic hodie, etsi optimae scriptae sunt leges, manent tamen in chartis sepultae. Interim ut plurimum moribus receptum est, et, quasi ratione fiat, etiam approbatum, ut ebriosi, scortatores, aleones passim ad hunc honorem promoveantur, parum dico, ut episcopatus adulteriorum et lenociniorum sint praemia. Nam quum venatoribus et aucupibus dantur, praeclare res cecidisse existimanda est. Tantam indignitatem ullo modo excusare, nimis improbum est. Habebat, inquam, olim optimum canonem populus, cui praescribebat Dei verbum (1 Tim. 3, 2), oportere episcopum esse irreprehensibilem, doctorem, non pugnacem, etc. Cur ergo eligendi provincia a populo ad istos translata est? Quia scilicet inter populi tumultus et factiones verbum Dei non exaudiebatur. Et cur hodie ab istis rursum non transferatur, qui non modo leges omnes violant, sed abiecto pudore libidinose, avare, ambitiose humana divinis commiscent et confundunt?

3. Sed mentiuntur quum aiunt hoc remedii loco fuisse inventum. Saepe in episcopis eligendis tumultuatas olim fuisse urbes legimus; nemo tamen unquam de auferendo civibus iure cogitare ausus est. Alias enim habebant vias quibus vel obviarent his vitiis, vel iam admissa corrigerent. Verum dicam quid sit. Quum populus in delectu habendo negligentior esse coepisset, et hanc curam, quasi minus sibi congruentem, in presbyteros reiiceret, illi hac occasione ad tyrannidem sibi usurpandam abusi sunt, quam postea novis canonibus editis stabilierunt. Ordinatio autem nihil aliud est quam merum ludibrium. Species enim examinis, quam illic ostentant, adeo inanis est et ieiuna, ut omni etiam fuco

1) Epist. 90. c. 2. 2) Libr. 2. epist. 5.

careat. Itaque quod alicubi pactione impetrarunt principes a romanis pontificibus, ut nominarent ipsi episcopos, in eo nihil novi damni fecit ecclesia; quia canonicis duntaxat electio, quam nullo iure rapuerant, vel certe furati erant, adempta est. Est hoc sane foedissimum exemplum, quod ex aula mittuntur episcopi àd occupandas ecclesias, et piorum principum esset a tali corruptela abstinere. Est enim impia ecclesiae spoliatio, quoties alicui populo ingeritur episcopus quem non petierit, vel saltem libera voce approbarit. Verum inordinatus ille mos qui in ecclesiis iampridem fuit, occasionem principibus dedit, ut praesentationem episcoporum sibi sumerent. Maluerunt enim suum esse beneficium, quam eorum in quos nihilo plus id competebat, et qui non minus perperam eo abutebantur.

4. En praeclara vocatio, cuius causa episcopi apostolorum successores se esse iactant. Presbyteros autem creandi ius sibi solis competere dicunt. Sed in hoc pessime corrumpunt vetus institutum, quod non presbyteros sua ordinatione creant qui populum regant ac pascant, sed sacerdotes qui sacrificent. Similiter, quum diaconos consecrant, nihil agunt de vero ac proprio ipsorum officio; sed ad certas modo caeremonias circa calicem et patinam ordinant. At in synodo chalcedonensi [1]) *contra* sancitum est, ne fiant absolutae ordinationes, hoc est, quin locus simul assignetur ordinatis ubi munus suum exerceant. Hoc decretum duplici nomine utilissimum est: ne onerentur ecclesiae supervacuo sumptu, et in homines otiosos expendatur quod erogari pauperibus debet; deinde ut ii qui ordinantur, cogitent non se ad honorem promoveri, sed munus sibi mandari ad quod obeundum solenni testificatione obligentur. At romanenses magistri, qui nihil in religione curandum putant praeter ventrem, primo titulum interpretantur reditum qui ad alimoniam sufficiat, sive ex patrimonio sit, sive ex sacerdotio. Itaque, quum diaconum vel presbyterum ordinant, nihil solliciti ubi debeant ministrare, ordinem illis conferunt, si modo satis divites sint ad se alendos. Verum quis hominum hoc recipiat, ut titulus quem requirit concilii decretum, sit annuus proventus ad alimoniam? Iam vero quia recentiores canones episcopos damnabant eorum alimonia, quos sine idoneo titulo ordinassent, quo sic reprimerent nimiam eorum facilitatem, etiam cautio excogitata est qua eluderent poenam. Nam qui ordinatur, nominato qualicunque titulo promittit eo se fore contentum. Eo pacto ab alimentorum actione depellitur. Taceo mille fraudes quae hic fiunt. Ut quum alii inanes sacerdotiorum titulos mentiuntur, unde quinque asses annuatim conficere nequeant; alii sub arcana stipulatione sacerdotia commodato accipiunt, quae statim reddituros se pollicentur, sed interdum non reddunt, et alia eius generis mysteria.

5. Verum etiamsi illi abusus crassiores tollerentur, annon illud semper absurdum est, presbyterum constituere cui locum nullum assignes? neminem enim ordinant nisi ad sacrificandum. Atqui legitima presbyteri ordinatio est, ad ecclesiae gubernationem, diaconi, ad eleemosynae procurationem vocari. Multis quidem pompis adumbrant id quod agunt, quo specie ipsa venerationem apud simplices habeat. Sed apud sanos quid valere possunt istae larvae, ubi nihil solidi aut veri subest? Nam caeremonias adhibent vel ex iudaismo accersitas, vel ex se ipsis confictas, quibus abstinere satius foret. De vero autem examine (umbram enim illam quam retinent nihil moror), de populi consensu, de aliis rebus necessariis, nulla mentio. Umbram voco ridiculas illas gesticulationes, ad ineptam ac frigidam vetustatis imitationem compositas. Habent episcopi suos vicarios, qui ante ordinationem de doctrina inquirant. Sed quid? an legere suas missas possint? an vulgare aliquod nomen, quod in lectione occurret, declinare? an coniugare verbum? an vocis unius significationem noverint? neque enim necesse est, ut vel unius versiculi sensum reddere sciant. Neque tamen adhuc sacerdotio repelluntur qui in his quoque puerilibus elementis deficiunt, modo aliquam pecuniae vel gratiae commendationem attulerint. Eiusdem farinae est quod quum ad altare admoventur ordinandi, quaeritur ter voce non intellecta, sintne digni honore. Respondet unus (qui eos nunquam vidit, sed ne quid formulae desit, has partes habet in fabula): digni sunt. Quid in venerandis istis patribus accuses, nisi quod in tam apertis sacrilegiis ludendo Deum et homines nullo pudore rident? At quia in diuturna eius rei possessione sunt, putant id sibi iam licere. Quisquis enim contra haec tam clara tamque atrocia flagitia hiscere audet, quasi qui sacra Cereris in apertum olim protulerat, ad capitale iudicium ab ipsis rapitur. An hoc facerent si quem putarent esse Deum?

6. Iam in beneficiorum collationibus (quae res olim coniuncta erat cum ordinatione, nunc prorsus est separata) quanto melius se gerunt? Est autem apud eos multiplex ratio. Neque enim soli episcopi conferunt sacerdotia, et in his etiam quorum vocantur collatores, non semper plenum ius habent; sed alii praesentationem habent, ipsi autem collationis titulum retinent, honoris causa. Accedunt etiam nominationes ex scholis, resignationes, vel simplices, vel permutationis causa factae, rescripta commendatitia, praeventiones et quidquid tale est. Verum ita se omnes gerunt, ut nullus eorum possit alteri quidpiam exprobrare. Sic contendo: vix cen-

1) Dist. 70. c. 1.

tesimum quodque beneficium hodie in papatu sine simonia conferri, qualiter simoniam veteres definierunt. Non dico omnes numerato pretio emere; sed cedo mihi unum ex viginti qui nulla obliqua commendatione ad sacerdotium perveniat. Alios cognatio vel affinitas promovet, alios parentum autoritas, alii obsequiis favorem sibi conciliant. Denique in hunc finem conferuntur sacerdotia, non ut ecclesiis sit prospectum, sed iis qui accipiunt. Itaque beneficia appellant, quo nomine satis declarant se non alio loco ea habere quam principum donativa, quibus vel conciliant favorem militum, vel eorum labores remunerantur. Omitto quod in tonsores, coquos, muliones, atque eius faecis homines haec praemia conferuntur. Iam vero nullis fere litibus magis hodie perstrepunt iudicia quam ob sacerdotia: ut dicas nihil aliud quam praedam esse canibus obiectam ad venationem. An hoc vel auditu tolerabile est, pastores vocari qui in ecclesiae possessionem, quasi in hostile praedium irruperint? qui forensibus iurgiis evicerint? qui pretio redemerint? qui sordidis obsequiis emeruerint? qui pueri vixdum balbutientes, eam, [1]) ceu haereditariam a patruis et cognatis, interdum etiam a patribus spurii creverint.

7. An unquam eo progressa esset populi, quantumvis corrupti et exlegis, licentia? Sed hoc quoque maius portentum est, quod unus homo (non dico qualis, certe qui se ipsum regere non potest) quinque aut sex ecclesiis gubernandis praeficitur. Videre est hodie in aulis principum adulescentes ter abbates, bis episcopos, semel archiepiscopos. Passim vero sunt canonici, quinque, sex, septem sacerdotiis onusti; quorum nullam prorsus nisi in recipiendo proventu curam habent. Non obiiciam, verbum Dei ubique reclamare: quod iampridem desiit apud eos habere tantillum momenti. Non obiiciam, multas severissimas sanctiones in pluribus conciliis contra hanc improbitatem esse factas: nam has quoque quoties libet fortiter contemnunt. Sed dico utrumque esse prodigiosum flagitium, quod Deo, naturae, et ecclesiastico regimini prorsus adversetur, ut unus praedo pluribus simul ecclesiis incubet; ut pastor nominetur, qui gregi suo adesse, etiamsi velit, nequeat; et tamen, qua sunt impudentia, tam abominandas foeditates ecclesiae nomine praetexunt, quo ab omni reprehensione eximant. Quin etiam, si Deo placet, in istis nequitiis continetur sacrosancta illa successio, cuius merito effectum esse iactant ne ecclesia periret.

8. Nunc (quae secunda nota est in aestimando legitimo pastore) videamus quam fideliter munus suum exerceant. Ex sacerdotibus, qui illic creantur, alii sunt monachi, alii quos vocant saeculares. Prior ille grex incognitus fuit veteri ecclesiae. Et habere talem in ecclesia locum adeo cum monastica professione pugnat, ut quum olim ex monasteriis in clerum cooptarentur, monachi esse desinerent. Atque adeo Gregorius, [1]) cuius tempus multum faecis habuit, hanc tamen confusionem fieri passus non est. Vult enim clericatu abdicari qui abbates facti fuerint, quod monachus simul esse et clericus rite nemo queat, quum alterum alteri sit impedimento. Nunc si interrogem, quomodo munus suum bene impleat quem canones non esse idoneum declarant, quid obsecro responsuri sunt? Citabunt mihi scilicet abortiva illa decreta Innocentii et Bonifacii, quibus monachi ad sacerdotii honorem et potestatem sic recipiuntur, ut in monasteriis suis maneant. Sed quae ista est ratio, ut indoctus quivis asinus, simul ac romanam sedem occupaverit, totam antiquitatem verbulo uno evertat? Verum de hac re postea. Istud nunc sufficiat, pro magna absurditate habitum esse in ecclesia puriori, si monachus sacerdotio fungeretur. Nam Hieronymus se officium sacerdotis agere negat, quum inter monachos degit; seque unum ex plebe facit qui a sacerdotibus regatur. Verum ut hoc illis demus, quid tamen officii faciunt? Ex mendicantibus nonnulli concionantur; reliqui omnes monachi vel cantillant vel demurmurant missas in suis latibulis. Quasi ad hoc fieri presbyteros aut Christus voluerit, aut muneris natura patiatur. Quum scriptura palam testetur, presbyteri esse propriam ecclesiam regere, annon impia est profanatio alio transferre, imo penitus immutare sacrum Dei institutum? Nam quum ordinantur, nominatim vetantur facere quae Deus presbyteris omnibus iniungit. Siquidem illis haec cantilena canitur: monachus, suo claustro contentus, nec sacramenta administrare, nec aliud quidpiam publici muneris gerere praesumat. Negent, si poterunt, apertum esse Dei ludibrium, in hoc aliquem presbyterum fieri, ut a vero et germano officio abstineat, et eum qui nomen habet, rem non posse habere.

9. Venio ad saeculares: qui partim beneficiarii sunt (ut loquuntur), id est, habent sacerdotia quibus alantur; partim quotidianas operas locant missando vel canendo, et quasi collecta inde stipe victitant. Beneficia [2]) aut curam animarum habent, ut episcopatus et parochiae, aut stipendia sunt hominum delicatorum, qui cantillando victum acquirunt, ut praebendae, canonicatus, personatus, ac dignitates, cappellaniae, et similia. Quanquam.

1) *Lege:* in eam *Vitium hoc in omnes edd. irrepsit inde a* 1550.

1) Epist. 11. libr. 3. 2) Beneficiarii 1592—1637.

rebus sursum deorsum iam conversis, abbatiae et prioratus non tantum saecularibus presbyteris, sed pueris quoque privilegio, id est vulgari et usitata consuetudine, conferuntur. Quantum ad mercenarios attinet, qui in diem victum quaerunt, quid aliud facerent quam quod faciunt? nempe ut illiberali ac pudendo modo sese prostituant ad quaestum: praesertim in tanta multitudine quanta nunc orbis scatet. Itaque quum palam mendicare non audeant, vel hac via reputent se parum profecturos, velut canes famelici circumeunt, et sua importunitate non secus ac latratu extorquent ab invitis hominibus quod in aridum ventrem ingerant. Hic si verbis persequi coner quantum sit dedecus ecclesiae, eo rediisse honorem et munus presbyterii, nullus erit finis. Non est igitur cur a me exspectent lectores orationem quae tam flagitiosae indignitati respondeat. Breviter dico: si presbyteri officium est (quod et verbum Dei praescribit, et vetusti canones requirunt) ecclesiam pascere, et spirituale Christi regnum administrare: tales omnes sacrifici qui nullum nisi in missarum nundinatione opus aut stipendium habent, non modo cessant in officio, sed nullum quod exerceant legitimum habent officium. Locus enim docendi illis nullus datur, nullam plebem habent quam gubernent. Denique nihil illis reliquum est praeter altare in quo Christum sacrificent. Quod non est Deo, sed daemoniis litare, ut alibi videbimus.

10. Non attingo hic extranea vitia, sed duntaxat intestinum malum, quod in ipsorum institutione radicitus haeret. Addam vocem, quae male sonabit in eorum auribus; sed quia vera est, dicere oportet: eodem loco habendos esse canonicos, decanos, capellanos, praepositos, et quicunque otiosis sacerdotiis aluntur. Quale enim ecclesiae ministerium praestare queunt? Nam verbi praedicationem, curam disciplinae, et sacramentorum administrationem, tanquam onera nimis molesta [1]) a se depulerunt. Quid ergo habent reliquum quo se veros presbyteros esse iactent? Cantum scilicet et caeremoniarum pompam. At quid hoc ad rem? Si consuetudinem, si usum, si longi temporis praescriptionem allegant, ego contra Christi definitionem regero, qua et veros presbyteros nobis expressit, et quid habere debeant qui tales haberi volunt. Quod si tam duram legem ferre nequeunt, ut se Christi regulae subiiciant, patiantur saltem hanc causam ex autoritate primae ecclesiae decidi. At nihilo melior erit ipsorum conditio, si ex vetustis canonibus de eorum statu iudicetur. Qui in canonicos degenerarunt, presbyteri esse debuerant, ut fuerunt olim, qui ecclesiam cum episcopo in commune regerent, et veluti collegae eius essent in munere pastorali. Dignitates illae capitulares quas vocant, nihil prorsus spectant ad veram ecclesiae gubernationem; multo minus capellaniae, et reliqua faex talium nominum. Quo igitur loco eos omnes habebimus? Certe et verbum Christi, et veteris ecclesiae observatio eos a presbyterii honore excludit. Presbyteros tamen se esse contendunt; sed detrahenda est larva: sic reperiemus, totam eorum professionem alienissimam esse ac remotissimam ab illo munere presbyterorum quod et apostoli nobis describunt, et in prima ecclesia requisitum fuit. Omnes ergo eiusmodi ordines quibuscunque titulis insigniantur, novitii quum sint, certe nec Dei institutione, nec antiqua ecclesiae observatione suffulti, locum nullum habere debent in descriptione regiminis spiritualis, quod ore Domini ipsius consecratum ecclesia recepit. Aut, [1]) si rudius ac crassius me loqui malunt, quando capellani, canonici, decani, praepositi, et eius farinae otiosi ventres ne minimo quidem digito particulam ullam attingunt eius officii quod in presbyteris necessario requiritur, non est ferendum ut falso sibi honorem usurpando sanctam Christi institutionem violent.

11. Supersunt episcopi et parochiarum rectores: qui utinam de retinendo officio contenderent. Libenter enim illis concederemus, eos habere pium et eximium munus, siquidem eo defungerentur; sed quum ecclesias sibi commissas deserendo earumque curam in alios reiiciendo haberi pastores volunt, perinde faciunt ac si munus pastoris esset nihil agere. Si quis foenerator, qui nunquam pedem urbe moveret, aratorem se aut vinitorem esse profiteretur; si miles, qui assiduus fuisset in acie et castris, forum aut libros nunquam vidisset, pro iurisconsulto se venditaret, quis ferret tam putidas ineptias? Atqui aliquanto absurdius isti faciunt, qui videri volunt et nominari legitimi ecclesiae pastores, et tamen esse nolunt. Quotus enim quisque est qui vel in speciem ecclesiae suae regimen obeat? Plurimi ecclesiarum reditus tota vita devorant, ad quas ne inspiciendi quidem causa unquam accedunt. Alii semel quotannis aut veniunt ipsi, aut oeconomum mittunt, ne quid in locatione depereat. Quum haec corruptela primum obreperet, privilegiis se eximebant qui frui volebant hoc genere vacationis;[2]) nunc rarum exemplum est ut quis in ecclesia sua resideat. Aestimant enim non secus ac villas, quibus vicarios suos tanquam villicos aut colonos praeficiunt. Atqui hoc ipse quoque naturae sensus repudiat, pastorem esse gregis, qui ovem ex eo nullam unquam viderit.

12. Iam aetate Gregorii apparet quaedam huius

1) honesta 1617.

1) At *edd. recc. maiores.* 2) *Tom. I.* 589 *male:* vocationis.

mali semina exstitisse, ut ecclesiarum rectores negligentiores in docendo esse inciperent, quia id graviter alicubi conqueritur. [1]) Mundus, inquit, sacerdotibus plenus est; sed tamen in messe rarus invenitur operator: quia officium quidem sacerdotale suscipimus, sed opus officii non implemus. Item: quia caritatis viscera non habent, domini videri volunt: patres se minime recognoscunt; humilitatis locum in elationem dominationis mutant. Item: sed nos, o pastores, quid agimus, qui mercedem consequimur, et operarii non sumus? ad exteriora negotia delapsi sumus, et aliud suscipimus, aliud praestamus; ministerium praedicationis relinquimus, et ad poenam nostram, ut video, episcopi vocamur, qui honoris nomen, non virtutis, tenemus. Quum tanta verborum asperitate utatur adversus eos qui tantum erant in officio minus assidui vel seduli, quid, quaeso, dicturus esset si videret ex episcopis fere nullum, aut certe paucissimos, ex reliquis vix centesimum quemque suggestum semel tota vita conscendere? Nam eo furoris ventum est ut vulgo existimetur res episcopali dignitate inferior, concionem ad populum habere. Tempore Bernardi res aliquanto magis prolapsae erant; sed videmus etiam quam acerbis obiurgationibus invehatur in totum ordinem, quem tamen credibile est fuisse tunc non paulo integriorem quam nunc sit.

13. Quod si quis totam hanc gubernationis ecclesiasticae faciem quae hodie sub papismo est, rite perpendat ac excutiat, reperiet nullum esse spoliarium, in quo licentiosius sine lege et modo latrones grassentur. Certe omnia illic a Christi institutione adeo dissimilia sunt, imo aliena, adeo ab antiquis ecclesiae institutis ac moribus degenerarunt, adeo cum natura et ratione pugnant, ut nulla maior Christo fieri iniuria possit quam dum eius nomen ad defensionem tam inordinati regiminis obtendunt. Nos, inquiunt, sumus ecclesiae columnae, religionis antistites, Christi vicarii, fidelium capita, quia potestas apostolica per successionem ad nos pervenit. Quasi apud stipites loquantur, istis ineptiis perpetuo superbiunt. Quoties vero istuc iactabunt, quaeram ab iis vicissim quid habeant cum apostolis commune? Non enim de haereditario aliquo honore agitur, qui dormientibus deferri queat: sed de praedicationis munere, quod ipsi tantopere defugiunt. Similiter, quum ipsorum regnum tyrannidem antichristi esse asserimus, continuo excipiunt, esse venerabilem illam toties a magnis et sanctis viris laudatam hierarchiam. Quasi vero sancti patres, quum ecclesiasticam hierarchiam aut spirituale regimen, ut ipsis per manus ab apostolis traditum erat, commendarent, hoc deforme et vastitatis plenum chaos somniarent, ubi episcopi vel rudes, ut plurimum, asini sunt, qui ne prima quidem et plebeia fidei rudimenta tenent, aut interdum pueri a nutrice adhuc recentes; et si qui doctiores sunt, quod tamen rarum est exemplum, episcopatum nihil aliud esse putant quam splendoris et magnificentiae titulum; ubi ecclesiarum rectores non magis de pascendo grege cogitant quam sutor de arando; ubi omnia plus quam babylonica dissipatione sic confusa sunt, ut nullum integrum vestigium paternae illius ordinationis amplius appareat.

14. Quid si ad mores descendamus? ubi erit illa lux mundi quam Christus requirit? ubi sal terrae? ubi illa sanctitas quae velut perpetua censura esse possit? Nullus hodie est hominum ordo magis infamis luxu, mollitie, deliciis, omni denique genere libidinum; nullo ex ordine aptiores aut peritiores omnis imposturae, fraudis, proditionis, perfidiae magistri; nusquam tantum ad nocendum vel solertiae, vel audaciae. Taceo fastum, superbiam, rapacitatem, saevitiam. Taceo dissolutam in omnibus vitae partibus licentiam. Quibus ferendis ita fatigatus est mundus, ut verendum non sit ne quid nimium exaggerare videar. Unum dico quod infitiari ne ipsi quidem poterunt. Ex episcopis fere nullum, ex parochiarum praefectis non esse centesimum quemque, cuius si de moribus ferenda sit secundum veteres canones sententia, non sit vel excommunicandus, vel minimum a munere abdicandus. Videor aliquid incredibile dicere, adeo prisca illa disciplina, quae exactiorem censuram de moribus cleri fieri praecipiebat, obsolevit; sed omnino ita res habet. Eant nunc qui sub romanae sedis vexillis et auspiciis militant, et de sacerdotali apud se ordine glorientur. Certe quem habent, neque a Christo, neque ab eius apostolis, neque a patribus, neque ab ecclesia veteri esse constat.

15. Prodeant nunc in medium diaconi, et illa sanctissima quam habent bonorum ecclesiasticorum distributio. Quanquam diaconos suos ad eam rem minime iam creant. Nihil enim aliud ipsis iniungunt nisi ut ministrent ad altare, evangelium recitent aut canant, et nescio quas agant nugas. Nihil de eleemosynis, nihil de cura pauperum, nihil de tota illa functione quam olim gerebant. De ipsa institutione loquor: nam si spectemus quod faciunt, re ipsa non munus illis est, sed gradus duntaxat ad presbyterium. Una in re, qui locum diaconi in missa tenent, inane simulacrum antiquitatis repraesentant. Recipiunt enim oblationes ante consecrationem. Fuit autem id antiqui moris ut ante coenae communionem se mutuo oscularentur fideles et eleemosynas ad altare offerrent; ita symbolo prius, deinde ipsa beneficentia caritatem suam declarabant. Diaconus, qui oeconomus erat pauperum, recipiebat

1) Hom. 17.

quod dabatur ut distribueret. Nunc ex illis eleemosynis nihilo plus pervenit ad pauperes quam si in mare proiicerentur. Ludunt ergo ecclesiam cum isto mendaci [1]) diaconatu. Certe in eo nec cum apostolica institutione, nec cum veteri observatione simile quidpiam habent. Ipsam vero bonorum dispensationem alio transtulerunt, et ita composuerunt ut nihil fingi queat magis inordinatum. Quemadmodum enim latrones iugulatis hominibus praedam inter se dividunt, ita isti post exstinctum verbi Dei lumen, quasi iugulata ecclesia, putarunt expositum esse praedae ac direptioni, quidquid in sanctos usus dicatum erat. Itaque facta divisione rapuit ad se quisque quantum potuit.

16. Hic totae illae veteres rationes, quas exposuimus, non tantum conturbatae, sed prorsus [2]) expunctae et inductae sunt. Potissimam partem episcopi et presbyteri urbani, qui facti hac praeda divites versi sunt in canonicos, inter se diripuerunt. Partitionem tamen fuisse tumultuariam ex eo apparet, quod de finibus ad hunc usque diem litigant. Quidquid sit, hac decisione provisum est ne obolus unus ex omnibus ecclesiae bonis ad pauperes rediret, quorum dimidia saltem ex parte fuerant. Nominatim enim quartam partem canones illis attribuunt; alteram vero quartam ideo destinant episcopis, ut in hospitalitatem et alia benignitatis officia erogent. Taceo quid sua portione facere clerici, et quem in usum illam conferre debuerint. Nam reliquum quod templis, aedificiis, et aliis sumptibus deputatur, debere pauperibus in necessitate patere, satis demonstratum est. Quaeso, si scintillam unam timoris Dei in corde haberent, sustinerentne hanc conscientiam, quod quidquid comedunt ac vestiuntur, ex furto, imo ex sacrilegio provenit? Sed quia Dei iudicio parum commoventur, saltem cogitarent homines esse, sensu et ratione praeditos, quibus persuadere volunt se habere tam pulchros et dispositos in ecclesia sua ordines quam iactare solent. Respondeant mihi breviter, an diaconia sit furandi ac latrocinandi licentia? Hoc si negant, fateri etiam cogentur, nullam se diaconiam reliquam habere, quando apud eos tota opum ecclesiasticarum administratio in sacrilegam depraedationem palam conversa est.

17. Sed hic utuntur pulcherrimo colore. Dicunt enim ecclesiae dignitatem non indecenter hac magnificentia sustineri. Et habent ex sua secta quosdam ita impudentes ut audeant palam iactare, sic demum adimpleri vaticinia illa quibus splendorem regni Christi describunt veteres prophetae, ubi regius ille apparatus in ordine sacerdotali visitur. Non frustra, inquiunt, haec Deus ecclesiae suae promisit: venient reges, adorabunt in conspectu tuo, tibi afferent munera; consurge, consurge, induere fortitudine tua Sion, induere vestimentis gloriae tuae Ierusalem; omnes de Saba venient, aurum et thus deferentes, et laudem Domino annuntiantes; omne pecus Cedar congregabitur tibi (Psal. 72, 10; Ies. 52, 1 et 60, 6). In hac improbitate confutanda si multum insistam, vereor ne ineptus videar. Proinde verba temere perdere non libet. Quaero tamen, si quis Iudaeus istis testimoniis abuteretur, quam solutionem daturi essent? Nempe reprehenderent eius stuporem, quod quae de spirituali Christi regno spiritualiter dicta sunt, ad carnem et mundum transferret. Scimus enim prophetas sub imagine rerum terrestrium, coelestem Dei gloriam, quae lucere in ecclesia debet, nobis delineasse. His enim benedictionibus, quas exprimunt eorum verba, nunquam minus abundavit ecclesia, quam sub apostolis: et tamen vim regni Christi tunc maxime effloruisse omnes fatentur. Quid ergo sibi volunt illae sententiae? Quidquid uspiam est pretiosum, sublime, praeclarum, id oportere Domino subiici. Quod autem nominatim de regibus dicitur, fasces submissuros Christo, diademata sua proiecturos ad eius pedes, opes suas consecraturos ecclesiae, quando verius ac plenius exhibitum fuisse dicent, quam quum Theodosius, abiecta purpura, relictis imperii insignibus, tanquam unus quilibet ex plebe coram Deo et ecclesia se ad solennem poenitentiam submisit? quam quum ipse et alii similes pii principes sua studia et suas curas ad puram in ecclesia doctrinam conservandam, ad fovendos et protegendos sanos doctores contulerunt? At vero quam non luxuriarint tunc supervacuis opibus sacerdotes, una illa vox synodi aquileiensis, cui praeerat Ambrosius, satis declarat: gloriosa in sacerdotibus Domini paupertas. Habebant certe tunc episcopi nonnullas facultates, quibus conspicuum ecclesiae decus reddere poterant, si putassent haec esse vera ecclesiae ornamenta. Sed quum scirent pastorum officio nihil esse magis adversum, quam mensarum deliciis, vestium nitore, magno famulitio, magnificis palatiis splendere ac superbire, humilitatem ac modestiam, imo paupertatem ipsam, quam Christus inter suos ministros consecravit, sequebantur et colebant.

18. Verum ne hic simus longiores, iterum in brevem summam colligamus, quam procul absit ea quae nunc est opum ecclesiasticarum vel dispensatio, vel dissipatio, a vera diaconia quam et verbum Dei nobis commendat, et vetus ecclesia observavit. Quod in templorum ornatum confertur, perperam collocari dico, si non adhibeatur is modus quem et ipsa natura sacrorum praescribit, et apostoli aliique sancti patres, tum doctrina tum exemplis praescripserunt. At quid tale hodie in templis

1) *Edd. recc. omnes inde a* 1592 *habent* mendacii, *exc. Tholuckii priore.* 2) *Inserunt* et *edd. recc. maiores et Tholuckianae.*

conspicitur? Quidquid, non dico ad priscam illam frugalitatem, sed ad honestam aliquam mediocritatem est compositum, respuitur. Nihil omnino placet, nisi quod luxum et temporum corruptelam sapiat. Interim tantum abest ut vivorum templorum iustam habeant curam, ut potius multa pauperum millia fame perire passuri sint, quam minimum calicem aut urceolum confringant ad inopiam eorum sublevandam. Ne quid gravius a me ipso pronuntiem, hoc tantum pios lectores cogitare velim: si nunc Exuperium illum Tolosae episcopum, quem retulimus, si Acatium, si Ambrosium, aut similem quempiam excitari a mortuis contingat, quidnam sint dicturi? Certe non probabunt, in tanta pauperum necessitate, quasi superfluas opes alio transferri. Ut taceam, hos usus quibus impenduntur, etiamsi nulli sint pauperes, multis modis noxios, utiles vero nulla ex parte esse. Sed homines omitto. Bona haec Christo sunt dicata; eius itaque arbitrio dispensanda sunt. Frustra autem partem hanc impensam Christo ferent, quam praeter eius mandatum profuderunt. Quanquam, ut verum fatear, non multum de ordinario ecclesiae reditu his sumptibus deciditur. Nulli enim sunt tam opulenti episcopatus, nullae tam opimae abbatiae, nulla denique neque tam multa neque tam ampla sacerdotia, quae ad explendam sacerdotum ingluviem sufficiant. Verum dum sibi volunt parcere, populum superstitione inducunt ut quod erat in pauperes erogandum, ad exstruenda templa, ad erigendas statuas, ad emenda vasa, ad pretiosas vestes comparandas convertant. Ita hoc gurgite quotidianae eleemosynae absumuntur.

19. De reditu quem ex agris et possessionibus percipiunt, quid aliud dicam quam quod iam dixi, et est ante omnium oculos? Maximam portionem videmus qua fide administrent, qui episcopi vocantur et abbates. Quae insania est ecclesiasticum ordinem hic quaerere? An in satellitii numero, aedium splendore, vestitus et epularum deliciis, principum lautitias aemulari eos decebat, quorum vitam oportuerat singulare frugalitatis, modestiae, continentiae, humilitatis esse exemplar? Quantum et hoc ab eorum officio abhorrebat quos aeternum inviolabileque Dei edictum turpis lucri appetentes esse vetat, et simplici victu contentos esse iubet, non modo vicis et arcibus manum iniicere, sed in amplissimas satrapias involare, demum imperia ipsa occupare? Si verbum Dei contemnunt, quid respondebunt ad vetusta illa synodorum decreta quibus statuitur, ut episcopus non procul ab ecclesia hospitiolum habeat, vilem mensam, et supellectilem.[1]) Quid ad illud synodi aquileiensis elogium, quo in sacerdotibus Domini gloriosa paupertas praedicatur? Nam illud

1) Concil. carthag. IV. c. 14 et 15.

forte quod Hieronymus Nepotiano praecipit, ut mensulam eius pauperes et peregrini et cum illis Christus convivia[1]) noverit, tanquam nimis austerum repudiabunt. Verum quod statim subiicit pudebit eos diffiteri, gloriam esse episcopi, pauperum opibus providere; ignominiam omnium sacerdotum, propriis studere divitiis. Hoc autem recipere nequeunt, quin se omnes ignominiae condemnent. Sed non est necesse durius hic eos persequi, quum nihil aliud voluerim quam demonstrare, sublatum esse iampridem de medio apud ipsos legitimum diaconatus ordinem, ne amplius hoc titulo ad ecclesiae suae commendationem superbiant. Quod me abunde fecisse existimo.

CAPUT VI.[2])

De primatu romanae sedis.

1. Hactenus eos recensuimus ecclesiae ordines qui in veteris ecclesiae gubernatione fuerunt, sed postea temporibus corrupti, magis deinde ac magis vitiati, nunc in ecclesia papali titulum duntaxat retinent, re vera nihil aliud sunt quam larvae, ut ex comparatione iudicaret pius lector qualem habeant ecclesiam Romanenses, in cuius gratiam reos schismatis nos faciunt, quoniam ab ea discesserimus. Caput autem ac fastigium totius ordinis, hoc est, primatum romanae sedis, unde probare contendunt penes se solos esse catholicam ecclesiam, non attigimus, quia neque ex Christi instituto, neque ex ecclesiae veteris usu sumpsit originem, ut illae superiores partes, quas ostendimus ita ab antiquitate ortas esse, ut temporum vitio prorsus degeneraverint, imo prorsus novam formam induerint. Et tamen persuadere mundo conantur, hoc esse praecipuum ac prope unicum ecclesiasticae unitatis vinculum, si romanae sedi adhaereamus, ac in eius obedientia perseveremus. Hac, inquam, fultura potissimum nituntur, quum nobis ecclesiam adimere et sibi vendicare volunt, quod retinent caput ex quo pendet ecclesiae unitas, et sine quo dissilire eam ac disrumpi necesse est. Sic enim existimant, ecclesiam corpus esse quodammodo mutilum ac truncum, nisi romanae sedi, tanquam capiti, sit subiecta. Itaque quum de hierarchia sua disputant, ab hoc semper axiomate sumunt exordium: romanum pontificem, tanquam Christi, qui caput est ecclesiae, vicarium, eius loco ecclesiae universali praesidere, nec

1) *Sic ipsi libri authentici et recentiores fere omnes; verum omnino legendum*: conviva; *sic quoque emendant Amstelodamensis et Tholuckianae.* 2) *Referuntur hic quae olim fuerant C. VIII.* §. 86—88 *et* 91—101.

aliter [1]) bene constitutam ecclesiam, nisi sedes illa super alias omnes primatum teneat. Quamobrem hoc quoque quale sit, excutiendum est, ne quid omittamus quod ad iustum ecclesiae regimen pertineat.

2. Hic igitur sit quaestionis status: utrum ad veram hierarchiae, ut vocant, seu ecclesiastici ordinis rationem necesse sit, sedem unam inter alias et dignitate et potestate eminere, ut sit totius corporis caput. Nos vero nimis iniquis legibus subiicimus ecclesiam, si hanc ei necessitatem sine verbo Dei iniicimus. Ergo si volunt evincere adversarii quod postulant, ostendere eos primum oportet, oeconomiam hanc a Christo esse institutam. In hanc rem citant ex lege summum sacerdotium, summum item iudicium, quod Deus Hierosolymis instituit. At facilis est solutio, eaque multiplex, siquidem una illis non satisfaciat. Primum, quod in natione una fuit utile, id in universum orbem extendere nulla ratio cogit; imo gentis unius et totius orbis longe diversa erit ratio. Quia undique ab idololatris septi erant Iudaei, ne religionum varietate distraherentur, cultus sui sedem in medio terrae sinu Deus collocavit; illic unum antistitem praefecit, quem omnes respicerent, quo melius in unitate continerentur. Nunc ubi vera religio in totum orbem diffusa est, uni dari orientis et occidentis moderationem, quis non videat esse prorsus absurdum? Perinde enim est ac si quis contendat, totum mundum a praefecto uno debere regi, quia ager unus non plures praefectos habeat. Sed est altera etiamnum ratio, cur illud in imitationem trahi non debeat. Summum illum pontificem typum fuisse Christi nemo ignorat, nunc, translato sacerdotio, ius illud transferri convenit. Ad quem porro translatum est? Non ad papam sane, ut ipse impudenter iactare audet, quum hoc ad se elogium trahit; sed ad Christum, qui ut solus munus ipsum sine vicario aut successore sustinet, ita honorem alteri nemini resignat. Non enim in doctrina modo, sed in propitiatione Dei, quam morte [2]) sua peregit Christus, et illa intercessione qua nunc apud patrem fungitur, consistit hoc sacerdotium.

3. Non est igitur quod exemplo isto, quod temporarium fuisse videmus, quasi perpetua lege, nos obstringant. Ex novo testamento nihil habent quod in sententiae suae confirmationem proferant nisi quod uni dictum est: tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam (Matth. 16, 18). Item: Petre amas me? pasce oves meas (Ioann. 21, 15). Verum ut firmae sint istae probationes, ostendant in primis oportet, ei mandari potestatem in omnes ecclesias, qui pascere Christi gregem iubetur; nec

1) aliquam 1561. 1569. 2) in morte 1617. 1654. 1667 *et Thol.*

aliud esse ligare et solvere, quam toti mundo praesidere. Atqui ut mandatum Petrus a Domino acceperat, ita alios omnes presbyteros hortatur ut pascant ecclesiam (1 Petr. 5, 2). Hinc colligere licet aut illa Christi voce nihil prae aliis datum esse Petro; aut Petrum, ius quod acceperat, cum aliis ex aequo communicasse. Verum, ne frustra litigemus, habemus alibi (Ioann. 20, 23) claram ex ore Christi expositionem, quid sit ligare et solvere: nempe retinere et remittere peccata. Modum vero ligandi et solvendi cum scriptura tota passim ostendit, tum Paulus optime declarat, quum dicit evangelii ministros habere mandatum reconciliandi homines Deo, et simul potestatem habere exercendae vindictae in eos qui beneficium hoc respuerint (2 Cor. 5, 18 et 10, 6). [1])

4. *Quam indigne torqueant locos illos qui ligandi et solvendi mentionem faciunt, cum alibi perstrinxi, tum fusius paulo post explicandum erit. Nunc tantum quid ex celebri illo Christi ad Petrum responso eliciant, videre operae pretium est. Promisit ei claves regni coelorum; dixit, quodcunque ligaret in terra, ligatum fore in coelis. Si de clavium voce et ligandi modo inter nos conveniat, statim cessabit omnis contentio. Nam et papa libenter iniunctam apostolis provinciam omittet, quae laboris et molestiae plena suas ei delicias absque lucro excuteret. Quoniam evangelii doctrina nobis coeli aperiuntur, eleganti metaphora insignitur clavium nomine. Iam non alio modo ligantur et solvuntur homines, nisi dum fides alios reconciliat Deo, alios sua incredulitas magis constringit. Si hoc tantum sibi sumeret papa, neminem fore puto qui vel invideat vel certamen moveat. Sed quia haec successio laboriosa et minime lucrosa nequaquam papae arridet, iam inde nascitur litis principium, quid Petro Christus promiserit. Ego* [2]) *ex re ipsa colligo non nisi muneris apostolici dignitatem notari, quae ab onere disiungi non potest. Nam si recipitur illa quam posui definitio (quae non nisi impudenter reiici potest), nihil Petro hic datur quod non fuerit collegis etiam commune, quia alioqui non modo personis fieret iniuria, sed claudicaret ipsa doctrinae maiestas. Reclamant illi; sed quid iuvat, obsecro, ad hanc rupem impingere? Neque enim efficient quin, sicuti omnibus apostolis eiusdem evangelii iniuncta fuit praedicatio, ita etiam communiter ligandi et solvendi potestate instructi fuerint.* Christus, [3]) inquiunt, Petrum ecclesiae universae principem [4]) constituit, quum daturum se illi promisit claves. Atqui quod uni tunc promisit, alibi reliquis simul omnibus confert, et quasi in manum tradit. Si idem iuris concessum est omnibus quod uni promis-

1) *Quae h. l. proxime sequebantur in edit. praec. ad Cap. XI. reiecta infra habebis.* 2) Ergo 1617. 1654. 1667. 3) *Iam sequuntur Cap. VIII.* §. 91 *seqq.* 4) principium 1617.

sum, qua in re erit ille collegis superior? In eo, inquiunt, excellit, quod et communiter et seorsum accipit, quod aliis non datur nisi in commune. Quid si cum Cypriano et Augustino respondeam, non ideo id fecisse Christum ut hominem unum aliis praeferret, sed ut ecclesiae unitatem sic commendaret? Sic enim loquitur Cyprianus: [1]) in persona unius hominis Dominum dedisse omnibus claves, ut omnium unitatem denotaret; hoc utique [2]) fuisse reliquos quod erat Petrus; pari consortio praeditos et honoris et potestatis: sed exordium ab unitate fieri, ut ecclesia Christi una monstretur. Augustinus [3]) vero: si in Petro non esset ecclesiae mysterium, non ei diceret Dominus, tibi dabo claves; si enim hoc Petro dictum est, non habet ecclesia; si autem ecclesia habet, Petrus, quando claves accepit, ecclesiam totam designavit. Et alibi: [4]) quum interrogati essent omnes, solus Petrus respondet, tu es Christus; et ei dicitur, tibi dabo claves, quasi ligandi et solvendi solus acceperit potestatem; quum et illud unus pro omnibus dixerit, et hoc cum omnibus, tanquam personam gerens ipsius unitatis, acceperit: ideo unus pro omnibus quia unitas est in omnibus.

5. At illud: tu es Petrus, et super hanc petram aedificabo ecclesiam meam, nusquam alteri dictum legitur. Quasi vero aliud de Petro illic Christus praedicet quam quod Paulus et Petrus ipse de omnibus Christianis. Ille enim (Eph. 2, 20) Christum lapidem summum et angularem facit, in quo superstruantur qui crescunt in templum sanctum Domino; hic autem (1 Petr. 2, 5) nos lapides vivos esse iubet, qui illo electo et pretioso lapide fundati, hac iunctura et compagine cum Deo nostro et inter nos cohaereamus. Ille, inquiunt, prae aliis: quia peculiariter nomen habet. Hunc certe honorem Petro libenter concedo, ut in aedificio ecclesiae inter primos collocetur: vel, si hoc quoque velint, primus omnium fidelium; verum ut primatum in alios eum habere ex eo deducant, non permittam. Quae enim est isthaec ratio colligendi? Alios fervore studii, doctrina, animi magnitudine praecedit: ergo potestatem in eos habet. Quasi vero non meliori praetextu colligere liceat, Andream esse ordine priorem Petro, quia tempore ipsum antecessit, et Christo adduxit (Ioann. 1, 40). Sed hoc omitto. Priores sane habeat Petrus: multum tamen interest inter honorem ordinis et potestatem. Videmus apostolos hoc fere Petro detulisse, ut in coetu verba faceret et quodammodo praeiret, referendo, hortando, monendo; sed de potestate nihil omnino legimus.

6. Quanquam nondum in ea disputatione sumus, tantum hoc in praesentia habere volo, nimis futiliter eos argumentari, quum ex solo Petri nomine imperium in ecclesiam universam struere volunt. Nam illae veteres ineptiae, quibus fucum initio facere tentarunt, relatu quoque, nedum refutatione, indignae sunt: in Petro fundatam esse ecclesiam, quia dictum sit, super hanc petram, etc. At nonnulli ex patribus sic exposuerunt. Sed quum reclamet tota scriptura, quid eorum autoritas adversus Deum praetenditur? Imo quid de verborum istorum sensu, quasi obscurus sit aut ambiguus, certamus, quum nihil dici queat magis liquidum nec certum? Confessus erat Petrus suo et fratrum nomine Christum esse filium Dei. Super hanc petram aedificat suam ecclesiam Christus: quia unicum est, ut ait Paulus (1 Cor. 3, 11), fundamentum, praeter quod statui aliud non potest. Neque hic patrum autoritatem ideo repudio, quia eorum testimoniis destituar ad probandum quod dico, si citare libeat: sed, quemadmodum dixi, nolo de re tam clara disceptando frustra molestus esse lectoribus; praesertim quum haec res a nostris hominibus satis diligenter pridem tractata et explicata fuerit.

7. *Et tamen* revera nullus quaestionem hanc solvere melius potest quam scriptura ipsa, si locos omnes conferamus ubi docet quid muneris et potestatis habuerit Petrus inter apostolos, qualiter se gesserit, qualiter etiam fuerit ab ipsis acceptus. Percurre quidquid exstat: nihil aliud reperies quam fuisse unum ex numero duodecim, parem reliquis, et socium, non dominum. Refert quidem ad concilium si quid faciendum est, et quid factu opus sit admonet; sed alios simul audit, nec locum tantum concedit dicendae sententiae, sed arbitrium illis permittit; ubi statuerunt, sequitur et obtemperat (Act. 15, 7). Quum ad pastores scribit (1 Petr. 5, 1), non mandat ex imperio, quasi superior; sed collegas suos facit et comiter hortatur, ut inter aequales fieri solet. Quum accusatur quod ad gentes ingressus fuerit, etiamsi id fit immerito, respondet tamen et sese purgat (Act. 11, 4). Iussus a collegis ire cum Ioanne in Samariam, non detrectat (ibid. 8, 14). Quod eum mittunt apostoli, eo declarant se minime eum habere pro superiori; quod obsequitur et legationem sibi mandatam suscipit, eo fatetur sibi cum illis esse societatem, non adversus eos imperium. Quod si nihil istorum exstaret, una tamen epistola ad Galatas omnem dubitationem eximere nobis facile potest: ubi duobus fere capitibus nihil aliud contendit Paulus quam se honore apostolatus Petro esse parem. Hinc commemorat se ad Petrum venisse, non ut subiectionem profiteretur, sed tantum ut testatam omnibus faceret doctrinae consensionem. Petrum quoque ipsum nihil tale postulasse, sed dedisse sibi dexteram societatis, ut communiter in vinea Domini laborarent. Sibi non minorem gratiam collatam esse inter gentes quam Petro inter Iudaeos.

1) De simpl. Praelat. 2) itaque 1592 *seqq.* 3) Homil. in Ioann. 50, 12. 4) Hom. 124, 5 seqq.

Denique quum minus fideliter ageret Petrus, fuisse a se correctum, et reprehensioni paruisse. Haec omnia palam faciunt, aut fuisse aequalitatem inter Paulum et Petrum, aut certe nihilo plus potestatis fuisse Petro in reliquos quam ipsi in illum habuerint. Atqui [1]) id, sicuti iam dixi, ex professo agit Paulus, ne quis sibi in apostolatu vel Petrum vel Ioannem anteferat, qui collegae erant, non domini.

8. Verum ut de Petro illis concedam quod petunt, fuisse scilicet apostolorum principem, et dignitate reliquos antecelluisse, non est tamen causa cur ex singulari exemplo universalem faciant regulam, et quod semel factum fuit ad perpetuitatem trahant, quum longe diversa sit ratio. Unus inter apostolos summus fuit: nempe quia pauci erant numero. Si unus duodecim hominibus praefuit, an propterea consequetur, unum debere centum millibus hominum praefici? Quod duodecim unum habuerint inter se qui omnes regeret, nihil mirum. Hoc enim fert natura, hoc hominum ingenium postulat, ut in quovis coetu, etiamsi aequales sint omnes potestate, unus tamen sit veluti moderator, in quem alii respiciant. Nulla est curia sine consule, nullus consessus iudicum sine praetore seu quaesitore, collegium nullum sine praefecto, nulla sine magistro societas. Sic nihil absurdi esset si fateremur apostolos detulisse Petro talem primatum. Sed quod inter paucos valet, non protinus trahendum ad universum orbem terrarum, ad quem regendum nemo unus sufficit. Atqui illud, inquiunt, non minus in naturae universitate quam in singulis partibus locum habet, ut sit unum summum omnium caput. Et huius rei, si Deo placet, probationem sumunt a gruibus et apibus, quae sibi ducem unum semper eligunt, non plures. Recipio sane quae proferunt exempla; sed an ex toto orbe confluunt apes ut regem unum eligant? suis alvearibus contenti sunt reges singuli. Ita in gruibus unaquaeque caterva proprium regem habet. Quid inde aliud evincent quam singulis ecclesiis debere suos episcopos attribui? Ad civilia deinde exempla nos vocant; citant homericum illud, *Οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη*, et quae eodem sensu in monarchiae commendationem leguntur apud profanos scriptores. Facilis est responsio: non enim hoc sensu vel ab homerico Ulysse vel ab aliis laudatur monarchia, quasi unus debeat totum orbem imperio regere; sed indicare volunt, regnum duos non capere, et potestatem, ut ait ille, impatientem esse consortis.

9. Verum sit sane, ut volunt, bonum atque utile orbem totum monarchia contineri (quod est tamen absurdissimum; sed ita sit), non tamen propterea concedam id ipsum in ecclesiae gubernatione valere. Habet enim illa Christum unicum suum caput, sub cuius principatu omnes inter nos cohaeremus, secundum eum ordinem et eam politiae formam quam ipse praescripsit. Insignem itaque iniuriam Christo faciunt, quum eo praetextu volunt hominem unum praeesse ecclesiae universae, quia haec capite carere non possit. Christus enim caput est, ex quo totum corpus compactum et connexum per omnem iuncturam subministrationis, secundum operationem in mensura cuiusque membri augmentum [1]) corporis facit (Eph. 4, 15). Vides ut omnes mortales sine exceptione in corpore collocet, honorem et nomen capitis relinquat uni Christo? Vides ut singulis membris tribuat certam mensuram, et finitam ac limitatam functionem, quo tum gratiae perfectio tum summa gubernandi potestas penes Christum unum resideat? Nec me latet quid cavillari soleant quum hoc illis obiicitur, Christum scilicet proprie vocari unicum caput, quia sua autoritate suoque nomine solus regnet; sed istud nihil obstare quominus sub ipso sit alterum caput ministeriale, ut loquuntur, quod eius vices in terris gerat. Verum hoc cavillo nihil proficiunt, nisi prius ostenderint hoc ministerium a Christo esse ordinatum. Apostolus enim totam subministrationem per membra diffusam esse docet, virtutem ab uno illo coelesti capite fluere. Aut, si quid volunt apertius, quum scriptura testetur Christum esse caput, et hunc ei soli honorem vendicet, non debet in alium transferri, nisi quem Christus ipse vicarium suum fecerit. Atqui non modo id nusquam legitur, sed refelli abunde ex multis locis potest (Eph. 1, 22 et 4, 15 et 5, 23; Col. 1, 18 et 2, 10).

10. Aliquoties vivam ecclesiae imaginem nobis Paulus depingit. De uno capite nulla illic mentio. Quin potius ex eius descriptione colligere licet a Christi institutione id esse alienum. Christus ascensu suo visibilem sui praesentiam nobis abstulit; ascendit tamen ut impleret omnia (Eph. 4, 10). Nunc igitur ipsum adhuc praesentem habet ecclesia et semper habitura est. Rationem qua se exhibet dum vult Paulus ostendere, ad ministeria quibus utitur nos revocat (Eph. 4, 7 et 11). In omnibus nobis, inquit, est Dominus, secundum mensuram gratiae quam unicuique membro contulit; ideo constituit alios quidem apostolos, alios vero pastores, alios evangelistas, alios doctores, etc. Cur non dicit, unum omnibus praefecisse qui vices suas gereret? Id enim locus maxime postulabat, nec ullo modo debuit omitti, si verum esset. Christus, inquit, nobis adest. Quomodo? Per ministerium hominum, quos gubernandae ecclesiae praefecit. Cur non potius per caput ministeriale, cui vices suas mandavit? Unitatem nominat; sed in Deo et in Christi fide. Hominibus nihil tribuit nisi commune

1) *Sic libri nostri omnes. Olim fuerat:* Atque.

1) argumentum 1607. 1617.

ministerium, et unicuique modum particularem. Cur in illa commendatione unitatis, postquam dixerat (Eph. 4, 4) unum corpus, unum spiritum, unam spem vocationis, unum Deum, unam fidem, unum baptisma, non etiam continuo addidit, unum summum pontificem, qui ecclesiam in unitate contineat? Nihil enim aptius dici poterat, si quidem ita res haberet. Expendatur diligenter locus ille: non dubium quin repraesentare illic penitus voluerit sacrum et spirituale ecclesiae regimen, quod posteri hierarchiam dixerunt. Monarchiam inter ministros non modo nullam ponit, sed etiam indicat nullam esse. Non dubium est etiam quin modum coniunctionis exprimere voluerit, quo fideles cum Christo capite cohaerent. Illic non modo nullum ministeriale caput commemorat, sed operationem singulis membris particularem attribuit, pro modo gratiae unicuique distributae. Nec est quod de comparatione coelestis et terrenae hierarchiae subtiliter philosophentur. Nam nec de illa tutum est ultra modum sapere: et in hac constituenda non alium typum sequi oportet quam Dominus ipse suo verbo delineavit.

11. Iam ut alterum illis largiar, quod nunquam apud sanos homines obtinebunt, sic constitutum in Petro ecclesiae primatum, ut perpetua successione semper maneret: unde tamen evincent, sedem Romae ita collocatam, ut quicunque sit urbis illius episcopus, orbi universo praesideat? Quo iure hanc loco dignitatem alligant, quae sine loci mentione data est? Petrus, inquiunt, Romae vixit et mortuus est. Quid Christus ipse? nonne Hierosolymis functus est episcopatu dum vixit, et moriendo sacerdotii munus implevit? Princeps pastorum, summus episcopus, caput ecclesiae, non potuit honorem loco acquirere: Petrus longe ipso inferior potuit? Nonne sunt ineptiae istae magis quam pueriles? Christus honorem primatus contulit Petro; Petrus Romae sedit: ergo illic collocavit sedem primatus. Nempe hac ratione sedem primatus debuerunt olim Israelitae constituere in deserto, ubi Moses summus doctor et princeps prophetarum ministerio suo functus erat et mortuus.

12. Videamus tamen quam eleganter ratiocinentur. Petrus, inquiunt, principatum habuit inter apostolos. Ergo ecclesia in qua sedit hoc privilegii habere debet. Ubi autem primum sedit? Antiochiae, inquiunt. Ergo antiochena ecclesia primatum sibi iure vendicat. Fatentur fuisse olim primam: sed Petrum inde migrando Romam transtulisse quem secum honorem attulerat. Exstat enim sub nomine Marcelli papae ad presbyteros antiochenos epistola, ubi sic loquitur: [1]) Petri sedes initio apud vos fuit, quae postea iubente Domino huc translata est. Sic antiochena ecclesia, quae olim prima erat, romanae cessit sedi. Verum quo oraculo habuerat bonus ille vir, Dominum sic iussisse? Nam si iure definienda sit haec causa, necesse est respondeant, velintne privilegium personale esse, an reale, an mixtum. Unum enim ex his tribus esse oportet. Si dixerint personale, nihil igitur ad locum; sin reale, ergo ubi semel datum est loco, non adimitur propter personae vel mortem, vel discessum. Superest igitur ut mixtum esse dicant, tunc autem non simplex erit loci consideratio, nisi persona simul respondeat. Eligant quidquid volent, protinus inferam, et facile evincam, Romam nulla ratione primatum sibi arrogare.

13. Esto tamen: translatus fuerit, ut nugantur, primatus Antiochia Romam. Cur tamen non retinuit Antiochia secundum locum? Nam si ideo primas habet Roma, quod illic usque ad extremum vitae sedit Petrus: cui secundae potius dabuntur quam ubi sedem primam habuerat? Qui factum est igitur ut Antiochiam Alexandria praecederet? Qui convenit discipuli unius ecclesiam superiorem esse sede Petri? Si cuique ecclesiae pro fundatoris sui dignitate honor debetur, quid de reliquis etiam ecclesiis dicemus? Paulus (Gal. 2, 9) nominat tres qui videbantur columnae esse, Iacobum, Petrum et Ioannem. Si in honorem Petri romanae sedi primus locus tribuitur, nonne proximum et tertium merentur ephesina et hierosolymitana, ubi sederunt Ioannes et Iacobus? Atqui inter patriarchias ultimum locum habuit olim Hierosolyma, Ephesus ne ultimo quidem angulo haerere potuit. Praeteritae sunt et aliae ecclesiae, tum quascunque fundavit Paulus, tum quibus alii apostoli praefuerunt. Sedes Marci, qui unus tantum ex discipulis fuit, honorem adepta est. Aut praeposterum illum ordinem fateantur fuisse: aut nobis concedant, non esse hoc perpetuum, ut cuique ecclesiae debeatur honoris gradus quem quisque fundator habuit.

14. Quanquam quod de sessione Petri in romana ecclesia referunt, non video quid fidei habere debeat. Certe quod est apud Eusebium, praefuisse illic viginti quinque annos, nullo negotio refellitur. Constat enim ex primo et secundo capite ad Galatas, circiter viginti annos a Christi morte fuisse Hierosolymis, venisse deinde Antiochiam; ubi quamdiu fuerit incertum est. Gregorius septem. Eusebius autem viginti quinque annos numerat. Atqui a morte Christi usque ad finem imperii Neronis (sub quo ipsum caesum fuisse memorant) reperientur tantum triginta septem anni. Passus enim est Dominus sub Tiberio, anno imperii eius decimo octavo. Si viginti annos decidas, quibus habitasse Petrum Hierosolymis testis est Paulus, restabunt septemdecim ad summum; quos nunc inter duos

1) Dist. 12. quaest. 1. ca. Rogamus.

episcopatus partiri oportet. Si diu Antiochiae moratus est, non potuit Romae sedere, nisi per exiguum tempus. Quod ipsum clarius adhuc demonstrare licet. Scripsit Paulus Romanis ex itinere, quum Hierosolymam proficisceretur, ubi captus fuit et Romam adductus. Verisimile ergo est, epistolam hanc quadriennio ante scriptam esse quam Romam veniret. Illic nulla adhuc Petri mentio: quae minime omittenda erat, si ecclesiam illam rexisset. Quin etiam in fine, dum longum piorum catalogum recitat quos salutari iubet, ubi scilicet omnes sibi notos colligit, de Petro prorsus adhuc silet. Neque hic longa aut subtili demonstratione opus est apud sanioris iudicii homines; res enim ipsa et totum epistolae argumentum clamat, non debuisse Petrum praeterire,[1]) si Romae fuisset.

15. Adducitur deinde vinctus Romam. Exceptum fuisse a fratribus narrat Lucas (Act. 28, 16). De Petro nihil. Scribit illinc ad multas ecclesias. Alicubi etiam quorundam nomine salutationes adscribit. Non uno verbo indicat Petrum illic tunc fuisse. Cui obsecro credibile erit, silere potuisse si adfuisset? Imo ad Philippenses (2, 20), ubi dixit neminem se habere qui ita fideliter curet opus Domini ut Timotheus, conqueritur, omnes quaerere quae sua sunt. Et ad eundem Timotheum (2 Tim. 4, 16) gravior est querimonia, quod nullus illi adfuerit in prima defensione, sed omnes eum dereliquerint. Ubi tunc igitur Petrus? Nam si Romae fuisse aiunt, quantam illi ignominiam inurit Paulus, quod desertor fuerit evangelii? Siquidem de fidelibus loquitur, quia subiungit: Deus illis non imputet. Quamdiu igitur et quo tempore sedem illam tenuit Petrus? At constans est scriptorum opinio, usque ad mortem ecclesiam illam gubernasse. At inter ipsos scriptores non constat quis fuerit successor; quia alii Linum, alii Clementem faciunt. Et multas absurdas fabulas narrant de disputatione inter eum et Simonem magum habita. *Nec dissimulat Augustinus,*[2]) *de superstitionibus disputans, ex opinione temere concepta morem Romae inolevisse, ne eo die ieiunarent quo palmam retulerat Petrus de Simone mago.* Denique res illius temporis ita sunt opinionum varietate implicitae, ut non temere adhibenda sit fides, ubi aliquid scriptum legimus. Et tamen propter hunc scriptorum consensum, non pugno quin illic mortuus fuerit: sed episcopum fuisse, praesertim longo tempore, persuaderi nequeo. Neque id etiam multum moror: quando testatur Paulus, Petri apostolatum peculiariter ad Iudaeos pertinere, suum vero ad nos. Proinde ut societas illa quam inter se pacti sunt rata apud nos sit, imo, ut spiritus sancti ordinatio firma apud nos habeatur, in Pauli apostolatum magis quam Petri respicere nos convenit, siquidem ita inter eos provincias divisit spiritus sanctus, ut Petrum Iudaeis, nobis Paulum destinaret. Nunc itaque suum primatum alibi quaerant Romanenses quam in verbo Dei, ubi minime fundatus invenitur.

16. Veniamus nunc ad ecclesiam veterem, ut palam quoque fiat, eius suffragio non minus temere et falso superbire nostros adversarios, quam testimonio verbi Dei. Quum itaque suum illud axioma iactant, non aliter contineri ecclesiae unitatem posse quam si unum sit in terris supremum caput, cui membra omnia pareant, ideoque Dominum Petro, et deinde successionis iure sedi romanae dedisse primatum, ut in ea usque ad finem resideat: asserunt id fuisse ab initio semper observatum. Quoniam autem multa testimonia perperam detorquent, hoc primum praefari volo, me non negare quin magnum romanae ecclesiae honorem ubique deferant veteres, reverenterque de ea loquantur. Quod tribus maxime de causis fieri arbitror. Opinio enim illa, quae nescio quo modo invaluerat, fundatam et constitutam eam fuisse Petri ministerio, ad conciliandam gratiam et autoritatem plurimum valebat. Itaque in occidente sedes apostolica honoris causa vocabatur. Deinde quum illic esset caput imperii, et hac ratione credibile esset praestantiores tum doctrina, tum prudentia, tum peritia, et multarum rerum usu, viros illic esse quam alibi usquam, eius rei merito habebatur ratio, ne et urbis nobilitas et alia etiam Dei dona multo excellentiora contemni viderentur. Accessit ad haec et tertium, quod, quum orientales et graecae ecclesiae, africanae etiam, multis opinionum dissensionibus inter se tumultuarentur, haec sedatior aliis et minus turbulenta fuerit. Ita factum est ut pii et sancti episcopi sedibus suis pulsi, illuc se veluti in asylum aut portum quendam saepe reciperent. Nam quo minus acuto et celeri ingenio sunt Occidentales Asiaticis et Afris, eo etiam sunt rerum novarum minus cupidi. Hoc ergo romanae ecclesiae plurimum addidit autoritatis, quod non ita dubiis illis temporibus tumultuata est ut reliquae, ac doctrinae semel traditae fuit aliis omnibus tenacior, quemadmodum melius statim explicabimus. Has, inquam, tres ob causas non vulgari in honore habita fuit, et multis praeclaris veterum testimoniis commendata.

17. Verum quum primatum inde et summam in alias ecclesias potestatem ei astruere volunt nostri adversarii, nimis perperam, ut dixi, faciunt. Quod ut melius constet, primum breviter ostendam quid de hac, quam tantopere urgent, unitate senserint veteres. Hieronymus ad Nepotianum, postquam multa unitatis exempla recensuit, descendit

1) *Sic omnes ll. nostri; verum legendum videtur:* praeteriri *ut habent antiquiores.* 2) Epist. 2. ad Ianuar.

tandem ad ecclesiasticam hierarchiam. Singuli, inquit, ecclesiarum episcopi, singuli archipresbyteri, singuli archidiaconi, et omnis ordo ecclesiasticus suis rectoribus nititur. Hic loquitur romanus presbyter; unitatem in ordine ecclesiastico commendat. Cur non commemorat, uno capite, tanquam vinculo, omnes inter se ecclesias esse colligatas? Nihil erat quod praesenti causae magis serviret; nec dici potest oblivione factum ut praeterierit: nihil enim fecisset libentius si res passa esset. Vidit itaque procul dubio, illam esse veram unitatis rationem quam Cyprianus [1]) pulcherrime describit his verbis: episcopatus unus est, cuius a singulis in solidum pars tenetur; et ecclesia una est, quae in multitudine latius incremento foecunditatis extenditur: quo modo multi radii sunt solis et lumen unum, et rami arboris multi, robur autem unum, radice tenaci fundatum; et quo modo de fonte uno rivi plurimi defluunt, et numerositas licet diffusa videatur exundantis copiae largitate, unitas tamen servatur integra in origine: sic et ecclesia Domini luce perfusa per totum orbem radios suos porrigit, unum [lumen] [2]) tamen est, quod ubique diffunditur, nec unitas corporis separatur; ramos suos per universum orbem extendit, perfluentes largitur rivos, unum tamen caput est et una origo, etc. Deinde: adulterari non potest sponsa Christi; unam domum novit, unius cubiculi sanctitatem casto pudore custodit. Vides ut Christi unius episcopatum universalem faciat, qui totam sub se ecclesiam capiat; illius partes in solidum ab omnibus teneri dicat, qui sub hoc capite episcopatu funguntur. Ubi primatus sedis romanae, si penes Christum solum integer residet episcopatus, a singulis pars eius in solidum tenetur? Haec eo pertinent ut obiter intelligat lector, axioma illud quod Romanenses pro confesso et indubio sumunt, de unitate terreni capitis in hierarchia, veteribus fuisse prorsus ignotum.

CAPUT VII. [3])

De exordio et incrementis romani papatus, donec se in hanc altitudinem extulit, qua et ecclesiae libertas oppressa et omnis moderatio eversa fuit.

1. Quantum ad primatus sedis romanae vetustatem, nihil ad eam stabiliendam habetur antiquius decreto illo synodi nicaenae, quo et primus inter patriarchas tribuitur locus romano episcopo, et suburbanas ecclesias iubetur curare. Ubi concilium sic inter ipsum et alios patriarchas dividit, ut singulis suos fines assignet, certe non eum constituit omnium caput, sed unum ex praecipuis facit. Aderant Vitus et Vincentius Iulii nomine, qui romanam ecclesiam tunc gubernabat; iis datus est quartus locus. Obsecro, si caput ecclesiae agnosceretur Iulius, an in quartam sedem reiicerentur eius legati? An praesideret Athanasius in concilio, ubi maxime elucere debet effigies ordinis hierarchici? In synodo ephesina apparet Coelestinum (qui tunc pontifex erat romanus), obliquo artificio usum esse ut sedis suae dignitati caveret. Nam quum mitteret illuc suos, Cyrillo Alexandrino, qui alioqui praefuturus erat, vices suas mandavit. Quorsum istud mandatum, nisi ut quovis modo nomen suum in prima sede haereret? Sedent enim eius legati loco inferiore, sententiam inter alios rogantur, suo ordine subscribunt: interim alexandrinus patriarcha nomen eius suo admiscet. Quid dicam de concilio ephesino secundo, ubi quum adessent Leonis legati, alexandrinus tamen patriarcha Dioscorus velut suo iure praesidebat? Excipient non fuisse orthodoxum concilium a quo sanctus vir Flavianus damnatus et Eutyches absolutus eiusque impietas comprobata. At quum synodus cogeretur, quum sessiones inter se episcopi distribuerent, illic certe inter alios romanae ecclesiae legati non aliter quam in sancto et legitimo concilio sedebant. Non contendunt tamen de primo loco, sed eum alteri cedunt: nequaquam id facturi si suum iure esse crederent. Nunquam enim puduit romanos episcopos maximas quasque contentiones pro suis honoribus suscipere, et hanc solam ob causam multis saepe et perniciosis certaminibus vexare et turbare ecclesiam. Sed quia videbat Leo nimis improbum fore postulatum, si legatis suis primam sedem ambiret, eo supersedit.

2. Sequutum est chalcedonense concilium, in quo primam sedem, imperatoris concessione, occuparunt romanae ecclesiae legati. Sed hoc fuisse extraordinarium privilegium Leo ipse confitetur. Nam quum id petit a Marciano imperatore et Pulcheria Augusta, non contendit sibi deberi, sed tantum praetexit, orientales, qui ephesino concilio praefuerant, turbasse tunc omnia et sua potestate male abusos. Quum itaque gravi moderatione opus esset, nec esset verisimile eos, qui tam leves et tumultuarii semel fuissent, ad hanc rem fore idoneos, rogat ut propter aliorum vitium et ineptitudinem, gubernandi vices ad se transferantur. Quod singulari privilegio et extra ordinem petitur, non est certe ex communi lege. Ubi hoc tantum praetexitur, opus esse novo alio praeside, quia se male gesserant priores, constat neque ante fuisse factum, neque perpetuum esse debere, sed praesentis dun-

1) De simplic. Praelat. 2) lumen *abest ab edd. authenticis.* 3) *Continuatur Cap. VIII. praeced. edit.* §. 105—136.

taxat periculi intuitu fieri. Primum igitur locum habet in chalcedonensi concilio pontifex romanus, non quod sedi hoc debeatur, sed quia synodus gravi et apto moderatore destituitur, dum ii quos praeesse decuerat, per suam intemperiem et libidinem sese loco excludunt. Atque id quod dico successor Leonis re ipsa comprobavit. Siquidem quum ad quintam synodum constantinopolitanam, quae longo post tempore est habita, legatos suos mitteret, non rixatus est de prima sede, sed Mennam patriarcham constantinopolitanum praesidere facile passus est. Ita in concilio carthaginensi, cui interfuit Augustinus, videmus non legatos romanae sedis, sed Aurelium loci archiepiscopum praefuisse, quum tamen lis esset de romani pontificis autoritate. Quin etiam habitum in ipsa Italia fuit concilium universale,[1]) cui romanus episcopus non interfuit. Praeerat Ambrosius, qui tunc insigni autoritate pollebat apud Caesarem. Nulla illic pontificis romani fit mentio. Ergo tunc Ambrosii dignitate factum est ut illustrior esset mediolanensis sedes quam romana.

3. Quantum ad ipsum titulum primatus, et alios superbiae titulos, quibus nunc mirabiliter se iactat, non est difficile iudicare quando et qualiter obrepserint. Cyprianus saepe meminit Cornelii.[2]) Non alio nomine ipsum insignit quam fratris, aut coepiscopi, aut collegae. Ad Stephanum vero quum scribit, Cornelii successorem, non modo eum sibi et reliquis aequalem facit, sed durius etiam compellat, nunc arrogantiam, nunc inscitiam ei obiiciens. Post Cyprianum habemus quid de ea re censuerit tota ecclesia africana. Vetuit enim concilium carthaginense[3]) ne quis princeps sacerdotum vocaretur aut primus episcopus, sed tantum primae sedis episcopus. Quod si vetustiora monumenta quis evolvat, reperiet communi fratris appellatione contentum tunc fuisse romanum episcopum. Certe quamdiu duravit ecclesiae vera et pura facies, ista omnia superbiae nomina, quibus insolescere postea coepit romana sedes, prorsus erant inaudita: quid esset summus pontifex, et unicum ecclesiae in terris caput, nesciebatur. Quod si tale quid sumere sibi ausus fuisset romanus episcopus, erant cordati viri qui mox eius stultitiam reprimerent. Hieronymus, quum romanus esset presbyter, non malignus fuit in praedicanda ecclesiae suae dignitate, quantum res et temporum status patiebantur; videmus tamen qualiter ipsam quoque in ordinem redigat. Si autoritas quaeritur, inquit,[4]) orbis maior est urbe. Quid mihi profers unius urbis consuetudinem? quid paucitatem, de qua ortum est supercilium, in leges ecclesiae vendicas? ubicunque fuerit episcopus, sive Romae, sive Eugubii, sivi Constantinopoli, sive Rhegii, eiusdem meriti est et eiusdem sacerdotii: potentia divitiarum et paupertatis humilitas superiorem vel inferiorem episcopum non facit.

4. De titulo universalis episcopi Gregorii demum tempore exorta est contentio; cui occasionem praebuit ambitio Ioannis Constantinopolitani. Ille enim (quod nemo unquam alius tentaverat) sese volebat facere universalem. In ea contentione non causatur Gregorius sibi ius adimi quod in se competeret; sed fortiter reclămat, appellationem esse profanam, imo sacrilegam, imo antichristi praenuntiam. Corruit universa ecclesia a statu suo, inquit,[1]) si is qui universalis dicitur cadit. Alibi:[2]) triste valde est patienter ferre, ut omnibus despectis frater et coepiscopus noster solus nominetur episcopus: sed in hac eius superbia, quid aliud nisi propinqua iam esse antichristi tempora designatur? quia illum videlicet imitatur qui spreta angelorum societate, ascendere conatus est culmen singularitatis. Alibi Eulolio[3]) Alexandrino et Anastasio Antiocheno:[4]) nullus unquam decessorum meorum hoc profano vocabulo uti voluit; quia videlicet si unus patriarcha universalis dicitur, patriarcharum nomen caeteris derogatur. Sed absit hoc a christiana mente, id sibi velle quempiam arrogare, unde fratrum suorum honorem ex quantulacunque parte imminuat; in isto scelesto vocabulo consentire, nihil aliud quam fidem perdere est. Aliud est, inquit,[5]) quod conservandae unitati fidei, aliud quod debemus comprimendae elationi; ego autem fidenter dico, quia quisquis se universalem sacerdotem vocat, vel vocari desiderat, in elatione sua antichristum praecurrit, quia superbiendo se caeteris praeponit. Item,[6]) rursum Anastasio Alexandrino: dixi pacem nobiscum habere non posse, nisi elationem superstitiosi ac superbi vocabuli corrigeret, quam primus apostata invenit: atque (ut de honoris vestri iniuria taceam) si unus episcopus vocatur universalis, universa ecclesia corruit ubi ille universus cadit. Quod autem scribit, oblatum fuisse Leoni hunc honorem in synodo chalcedonensi, nullam habet veri speciem. Nec enim tale quidpiam in actis illius synodi legitur. Et Leo ipse, qui multis epistolis decretum illic in honorem constantinopolitanae sedis factum impugnat, non praeterisset procul dubio hoc argumentum quod erat omnium maxime plausibile, si verum fuisset ipsum repudiasse quod sibi dabatur; et homo alioqui honoris plus satis cupidus non libenter omi-

1) Aquileiense concilium. 2) Libr. 2. epist. 2. et libr. 4. epist. 6. 3) Can. 47. 4) In epist. ad Evagrium.

1) Libr. 4. epist. 76. 2) Epist. 78. eiusdem libr. 3) *Vide Tom. I. p.* 609. *Lectionem* Eulogio *prima exhibet ed.* 1585, *sequentes omnes servarunt.* 4) Eiusdem libr. epist. 80. 5) Epist. 83. eiusdem libr., epist. 194. libr. 7. 6) Libr. 6. epist. 188.

sisset quod ad suam laudem faceret. Falsus est igitur in eo Gregorius quod titulum illum putavit sedi romanae fuisse delatum a synodo chalcedonensi; ut taceam ridiculum esse quod a sancta synodo profectum testatur, et simul scelestum, profanum, nefandum, superbum et sacrilegum nuncupat, imo a diabolo excogitatum et ab antichristi praecone publicatum. Et tamen subiungit,[1]) praecessorem suum recusasse, ne dum privatim aliquid daretur uni, sacerdotes honore debito privarentur universi. Alibi:[2]) nullus unquam tali vocabulo appellari voluit, nullus sibi hoc temerarium nomen arripuit: ne si in pontificatus gradu sibi gloriam singularitatis arriperet, hanc fratribus omnibus denegasse videretur.

5. Venio nunc ad iurisdictionem quam sine controversia se habere in omnes ecclesias pontifex romanus asserit. Scio quantae fuerint olim de hac disceptationes. Nullum enim fuit tempus quo non romana sedes imperium in alias ecclesias appetiverit. Atque hoc loco non erit intempestivum, quibus modis sensim tunc emerserit ad aliquam potentiam, investigare. Nondum de hoc infinito imperio loquor, quod non ita pridem sibi arripuit; nam id in suum locum differemus. Verum hic paucis indicare operae pretium est, qualiter olim et quibus rationibus se extulerit, ut aliquid iuris sibi in alias ecclesias sumeret. Quum orientales ecclesiae divisae essent ac turbatae Arianorum factionibus, sub Constantio et Constante Caesaribus, Constantini magni filiis, ac sede sua pulsus esset Athanasius fidei orthodoxae praecipuus illic defensor, eiusmodi calamitas ipsum Romam venire coegit, ut romanae sedis autoritate tum hostium suorum rabiem utcunque reprimeret, tum pios laborantes confirmaret. Susceptus est ipse honorifice a Iulio tunc episcopo, ac obtinuit ut causae suae defensionem occidentales susciperent. Quum ergo pii externo praesidio magnopere indigerent, in romana autem ecclesia cernerent sibi optimum esse praesidium, libenter ei deferebant quam plurimum poterant autoritatis. Verum id totum nihil aliud erat, nisi ut magni aestimaretur eius communio, ab ea autem excommunicari ignominiosum duceretur. Postea mali et improbi multum ipsi quoque addiderunt. Nam ut legitima iudicia effugerent, ad hoc asylum se conferebant. Itaque si quis presbyter a suo episcopo, si quis episcopus a synodo suae provinciae damnatus erat, statim provocabant Romam. Et has appellationes romani episcopi cupidius quam par erat recipiebant: quod videbatur esse species extraordinariae potestatis, se longe lateque ita negotiis interponere. Sic quum Eutyches a Flaviano Constantinopolitano damnatus esset, apud Leonem conquestus est factam sibi esse iniuriam. Ille nihil moratus, patrocinium malae causae non minus temere quam subito suscepit; in Flavianum graviter invectus est, quasi incognita causa hominem innoxium damnasset, atque hac sua ambitione effecit ut eutychiana impietas spatio temporis se confirmaret. In Africa id saepius accidisse constat; simul enim ac nebulo quispiam in ordinario iudicio succubuerat, advolabat Romam, multis calumniis suos gravabat: romana autem sedes interponere se semper erat parata. Quae improbitas coegit africanos episcopos sancire ne quis, sub poena excommunicationis, ultra mare provocaret.

6. Quidquid tamen fuerit, inspiciamus quid iuris aut potestatis habuerit tunc romana sedes. Continetur autem potestas ecclesiastica his quatuor capitibus, ordinatione episcoporum, conciliorum indictione, audiendis appellationibus aut iurisdictione, monitionibus castigatoriis aut censuris. Ordinari episcopos a suis metropolitis iubent omnes veteres synodi. Nusquam advocari romanum episcopum iubent nisi in sua patriarchia. Sensim autem mos obtinuit ut italici episcopi ad petendam consecrationem omnes Romam venirent, exceptis metropolitis, qui se in hanc servitutem redigi passi non sunt; sed quum ordinandus erat aliquis metropolita, mittebat illuc unum ex suis presbyteris romanus episcopus, qui tantum adesset, non autem praeesset. Cuius rei exemplum exstat apud Gregorium[1]) in consecratione Constantii Mediolanensis, post Laurentii obitum. Quanquam non puto illud fuisse vetustissimum institutum; sed quum honoris et benevolentiae causa initio mitterent ultro[2]) et citro legatos, qui testes forent ordinationis, ad communionem testandam: quod voluntarium erat, pro necessario haberi postea coepit. Utcunque sit, constat ordinandi potestatem non fuisse olim romano episcopo nisi in provincia suae patriarchiae, hoc est in ecclesiis suburbicariis, ut canon synodi nicaenae loquitur. Ordinationi annexa erat epistolae synodicae missio, in qua nihilo superior erat aliis. Solebant patriarchae statim post suam consecrationem solenni scripto fidem suam consignare, quo profitebantur se sanctis et orthodoxis conciliis subscribere. Ita, reddita fidei suae ratione, mutuo se alii aliis approbabant. Si hanc confessionem recepisset ab aliis romanus episcopus, non dedisset, eo fuisset agnitus superior, sed quum oportuerit non minus dare quam ab aliis exigere, et communi legi esse subiectum, certe societatis signum id fuit, non dominii. Eius rei exemplum habetur in epistola Gregorii ad Ana-

1) Libr. 4. epist. 76. 2) Epist. 69. libr. 7.

1) Libr. 2. epist. 68 et 170. 2) et ultro. *Edd. recc. maiores et Tholuckianae.*

stasium et Cyriacum Constantinopolitanum, et alibi ad omnes simul patriarchas.[1])

7. Sequuntur admonitiones vel censurae, quibus ut olim usi sunt romani episcopi erga alios, sic eas vicissim pertulerunt. Irenaeus Victorem graviter corripuit, quod temere ob rem nihili pernicioso dissidio turbaret ecclesiam. Paruit ille, non reclamavit. Ea libertas tunc usitata fuit sanctis episcopis, ut fraterno iure uterentur in romanum praesulem, admonendo et castigando, si quando peccaret. Ille vicissim, ubi res postulabat, alios admonebat officii, et si quid erat vitii reprehendebat. Nam Cyprianus,[2]) quum Stephanum hortatur ut moneat Galliae episcopos, non sumit argumentum ex ampliori potestate, sed ex communi iure quod habent inter se sacerdotes. Quaeso, si Galliae tunc praefuisset Stephanus, annon dicturus erat Cyprianus: coerceas istos, quia tui sunt? sed longe aliter loquitur. Hoc fraterna, inquit, societas, qua inter nos devincti sumus, requirit, ut mutuo moneamus. Et videmus etiam quanta verborum acerbitate vir alioqui mansueti ingenii in ipsum Stephanum invehatur, ubi nimis eum insolescere existimat.[3]) Ergo hac etiam in parte nondum apparet, ulla iurisdictione praeditum fuisse romanum episcopum adversus eos qui suae provinciae non essent.

8. Quantum ad synodos convocandas, hoc erat metropolitae cuiusque officium, ut provincialem synodum statis temporibus cogeret. Illic nihil iuris habuit romanus episcopus. Universale autem concilium indicere solus imperator poterat. Si quis enim episcoporum hoc tentasset, non modo vocationi non paruissent qui extra provinciam erant, sed tumultus statim exortus esset. Ergo imperator omnibus ex aequo ut adessent denuntiabat. Refert quidem Socrates Iulium cum orientalibus episcopis expostulasse quod se ad synodum antiochenam non vocassent, quum vetitum esset canonibus sine romani pontificis conscientia quidpiam decerni. Sed quis non videt hoc de iis decretis intelligendum quae universam ecclesiam obstringunt? Porro nihil mirum si cum urbis antiquitati et amplitudini, tum sedis dignitati id datur, ne absente romano episcopo universale de religione decretum fiat, si quidem interesse non recuset. Verum quid hoc ad totius ecclesiae dominium? Neque enim unum ex praecipuis fuisse negamus: sed recipere nolumus, quod nunc contendunt Romanenses, habuisse in omnes imperium.

9. Superest quarta species potestatis, quae appellationibus constat. Summum imperium penes eum esse constat ad cuius tribunal provocatur. Multi saepe romanum pontificem appellarunt; ipse quoque causarum cognitionem ad se trahere conatus est: sed semper fuit derisus, quoties suos fines excessit. Nihil dicam de oriente aut Graecia; sed constat Galliae episcopos fortiter restitisse, quum sibi imperium in eos sumere videretur. In Africa diu fuit de ea re disceptatum. Nam quum in milevitano concilio, ubi aderat Augustinus, excommunicati essent qui provocarent ultra mare, conatus est romanus pontifex efficere ut id decretum corrigeretur. Legatos misit qui id privilegii sibi a nicaeno concilio datum esse ostenderent. Proferebant legati acta nicaeni concilii, quae ex ecclesiae suae armario sumpserant. Restiterunt Africani, negaruntque fidem romano episcopo habendam esse in causa propria; proinde se Constantinopolim missuros et in alias Graeciae urbes, ubi exemplaria minus suspecta haberentur. Compertum est nihil illic tale scriptum quale obtenderant Romani. Ita ratum fuit decretum illud quod romano pontifici summam cognitionem abrogaverat. Qua in re flagitiosa ipsius romani pontificis impudentia apparuit. Nam quum fraude sardicensem synodum pro nicaena supposuisset, turpiter in manifesta falsitate deprehensus fuit. Sed maior etiamnum ac impudentior fuit eorum nequitia qui fictitiam epistolam ad concilium addiderunt, qua nescio quis episcopus carthaginensis, Aurelii decessoris sui arrogantiam damnans, quod a sedis apostolicae obedientia subducere se ausus esset, ac sui suaeque ecclesiae deditionem faciens suppliciter veniam precatur. Haec sunt egregia vetustatis monumenta, quibus fundata est romanae sedis maiestas: dum ita pueriliter sub praetextu antiquitatis mentiuntur, ut vel caeci palpare queant. Aurelius, inquit, diabolica audacia et contumacia elatus, Christo et sancto Petro rebellis fuit: proinde anathemate damnandus. Quid Augustinus? Quid vero tot patres qui milevitano concilio interfuerunt? Sed quid opus est insulsum illud scriptum multis verbis refellere, quod ne ipsi quidem Romanenses, si quid frontis habent reliquum, sine magno pudore inspicere possint? Sic Gratianus,[1]) malitiane an inscitia nescio, ubi decretum illud retulit, ut communione priventur qui trans mare provocaverint, adiungit exceptionem, nisi forte romanam sedem appellarint. Quid facias istis bestiis, quae adeo sensu communi carent, ut illud unum a lege excipiant cuius causa legem esse positam nemo non videt? Siquidem concilium, quum transmarinas appellationes damnat, hoc tantum prohibet ne quis Romam provocet. Hic bonus interpres Romam a communi lege excipit.

10. Verum (ut semel quaestionem hanc finia-

1) Libr. 1. epist. 24 et 25; item libr. 6. epist. 169. 2) Epist. 13. libr. 3. 3) Ad Pompeium contra epist. Stephani.

1) 2 quaest. 4. cap. Placuit.

mus) qualis olim fuerit romani episcopi iurisdictio, una historia palam faciet. Accusaverat Caecilianum carthaginensem episcopum Donatus a Casis nigris. Damnatus fuerat reus indicta causa. Nam quum sciret coniurationem contra se ab episcopis factam, comparere noluit. Ventum inde est ad Constantinum imperatorem. Ille quum vellet causam ecclesiastico iudicio finiri, cognitionem mandavit Melciadi romano episcopo, cui addidit collegas nonnullos ex Italia, ex Gallia, ex Hispania episcopos. Si id erat ex ordinaria romanae sedis iurisdictione, audire appellationem in causa ecclesiastica, cur alios sibi adiungi patitur imperatoris arbitrio? imo cur ipse, iussu magis imperatoris quam ex officio suo, suscipit iudicium? Sed audiamus quid postea contigerit.[1]) Vincit illic Caecilianus, Donatus a Casis nigris cadit actione calumniosa. Provocat. Constantinus appellationis iudicium demandat episcopo arelatensi. Sedet ille iudex, ut post romanum pontificem quod visum fuerit pronuntiet. Si romana sedes summam habet potestatem sine provocatione, cur sibi tam insignem ignominiam irrogari patitur Melciades, ut sibi episcopus arelatensis praeferatur? Et quis imperator hoc facit? Constantinus scilicet, quem iactant non modo omne suum studium, sed omnes fere imperii opes contulisse ad amplificandam sedis suae dignitatem. Videmus ergo iam quantum modis omnibus abfuerit tunc romanus pontifex ab illa suprema dominatione quam sibi in omnes ecclesias datam esse a Christo asserit, et quam saeculis omnibus se totius orbis consensu obtinuisse mentitur.

11. Scio quam multae sint epistolae, quam multa rescripta et edicta, quibus pontifices ei nihil non tribuunt et confidenter vendicant. Sed hoc quoque omnes, qui vel minimum habent ingenii et doctrinae, sciunt ita insulsa esse pleraque ex ipsis, ut primo gustu facile sit deprehendere ex qua officina prodierint. Quis enim sanus ac sobrius Anacleti esse putet egregiam illam interpretationem, quae sub Anacleti nomine in Gratiano[2]) refertur, nempe quod Cephas sit caput? Plurimis eius farinae nugis, quas sine iudicio consarcinavit Gratianus, Romanenses hodie contra nos abutuntur ad sedis suae defensionem; et tales fumos, quibus imperitos olim in tenebris ludebant, adhuc in tanta luce vendere volunt. Sed ego multum operae ponere in iis refellendis nolo, quae se ipsa propter nimiam insulsitatem palam refellunt. Fateor exstare etiam veras epistolas priscorum pontificum, quibus sedis suae amplitudinem magnificis elogiis venditant: quales sunt aliquae Leonis. Fuit enim vir ille, ut eruditus ac facundus, ita gloriae et dominationis supra modum cupidus; sed an ecclesiae fidem tunc habuerint eius testimonio, dum ita se extollit, id vero est quod quaeritur. Apparet autem multos eius ambitione offensos, eius quoque cupiditati restitisse. Alicubi[1]) vices suas thessalonicensi episcopo demandat per Graeciam et alias regiones vicinas; alibi[2]) arelatensi, aut alteri cuipiam per Gallias. Sic Hormisdam episcopum hispalensem vicarium suum per Hispanias constituit; sed ubique excipit, ea lege se dare eiusmodi mandata ut salva et integra maneant antiqua privilegia metropolitis. Atqui hoc unum esse ex illis privilegiis declarat Leo ipse,[3]) ut si qua de re inciderit dubitatio, metropolitanus primo loco consulatur. Hac ergo conditione erant istae vices, ne aut episcopus quispiam in ordinaria sua iurisdictione, aut metropolita in cognoscendis appellationibus, aut provinciale concilium in constituendis ecclesiis impediretur. Hoc autem quid aliud erat quam omni iurisdictione abstinere, sed se ad sedandas discordias interponere, duntaxat quantum fert lex et natura ecclesiasticae communionis?

12. Gregorii tempore iam multum mutata erat prisca illa ratio. Convulso enim ac lacerato imperio, quum Galliae et Hispaniae multis subinde acceptis cladibus afflictae essent, vastatum Illyricum, vexata esset Italia, Africa vero assiduis calamitatibus fere perdita: quo in tanta rerum civilium convulsione fidei saltem integritas maneret, aut certe non prorsus interiret, omnes undique episcopi se ad romanum pontificem magis adiunxerunt. Eo factum est ut sedis non modo dignitas, sed etiam potentia vehementer cresceret. Quanquam non adeo moror quibus rationibus id factum sit. Maiorem certe tunc fuisse constat quam superioribus saeculis. Et tamen multum interest quin fuerit effraenis dominatio, ut imperare unus aliis pro sua libidine potuerit. Sed hanc reverentiam habebat sedes romana, ut improbos et contumaces, qui a suis collegis in officio contineri non poterant, sua autoritate compesceret ac reprimeret; siquidem hoc diligenter subinde testatur Gregorius, se non minus fideliter servare aliis eorum iura, quam ab aliis ipse sua requirat.[4]) Nec ulli,[5]) inquit, quod sui iuris est, ambitu stimulante derogo; sed fratres meos per omnia honorare cupio. Nulla est vox in eius scriptis, qua superbius iactet primatus sui amplitudinem quam ista:[6]) nescio quis episcopus non subiectus sit sedi apostolicae, ubi in culpa invenitur. Continuo tamen subiungit: ubi culpa non exi-

1) Aug. ep. 162 (43), tum in brevi collat. contra Donat. et alibi. 2) Dist. 22. cap. Sacrosancta.

1) Vide epist. 85. 2) Epist. 83. 3) Epist. 89. 4) Ad Mediolan. clerum, epist. 68. libr. 2; ad Dominicum carthag. episcopum, epist. ult. libr. 2. 5) ullis 1592—1637. 6) Epist. 64. libr. 7.

git, omnes secundum rationem humilitatis aequales sunt. Tribuit sibi ius corrigendi eos qui peccarunt; si omnes faciunt officium, aliis se parem facit. Atque ipse quidem id iuris sibi tribuit; assentiebantur autem qui volebant: aliis autem, quibus non placebat, licebat impune reclamare. Quod fecisse etiam plerosque notum est. Adde quod illic de primate bysanceno loquitur; qui quum esset a provinciali synodo damnatus, repudiaverat totum iudicium. Hanc hominis contumaciam ad imperatorem detulerant eius collegae. Imperator Gregorium cognitorem esse voluerat. Videmus ergo eum nec tentare aliquid, quo violet ordinariam iurisdictionem, et id ipsum quod facit, ut aliis sit subsidio, non nisi mandato imperatoris facere.

13. Haec igitur tunc tota fuit romani episcopi potestas, opponere se praefractis et indomitis capitibus, ubi extraordinario aliquo remedio opus erat: idque ut adiuvaret alios episcopos, non impediret. Itaque nihilo sibi plus in alios sumit quam omnibus in se alibi concedit, quum fatetur se paratum ab omnibus corrigi, ab omnibus emendari. Sic alibi aquileiensem episcopum iubet quidem Romam venire, ad causam dicendam in controversia fidei quae inter ipsum et alios exorta erat: non tamen ex sua potestate iubet, sed quia id imperator mandaverat. Neque se solum iudicem fore denuntiat, sed synodum se coacturum promittit, a qua negotium totum iudicetur. Quanquam autem ea adhuc erat moderatio, ut suos certos fines haberet potestas romanae sedis, quos excedere non liceret, atque ipse romanus episcopus non magis praeesset aliis, quam subesset; apparet tamen quantopere Gregorio displicuerit eiusmodi status; subinde enim conqueritur, [1]) se sub colore episcopatus ad saeculum fuisse reductum, seque magis implicitum esse curis terrenis, quam in vita laica unquam serviisset; [2]) premi se in illo honore tumultu saecularium negotiorum. Alibi: [3]) tanta me, inquit, occupationum onera deprimunt, ut ad superna animus nullatenus erigatur; multis causarum fluctibus quatior, et post illa quietis otia, tumultuosae vitae tempestatibus affligor, ita ut recte dicam, veni in altitudinem maris, et tempestas demersit me. Hinc collige quid dicturus fuerit si in haec tempora incidisset. Officium pastoris si non explebat, faciebat tamen. Ab imperii civilis gubernatione abstinebat, ac se una cum aliis fatebatur imperatori subiectum. In curam aliarum ecclesiarum non se ingerebat nisi necessitate coactus. Et tamen sibi in labyrintho videtur esse, quia simpliciter episcopi officio totus vacare nequit.

1) Theotistae, ep. 5. lib. 1. 2) *Sic olim;* 1559. 1561 *vitiose* feruisset, *unde recc.* fuisset. 3) Anastas. Antioch. ep. 7. 25. lib. 1.

14. Litigabat eo tempore de primatu constantinopolitanus episcopus cum romano, ut iam dictum est. Postquam enim imperii sedes Constantinopoli firmata fuit, id postulare visa est imperii maiestas, ut ecclesia quoque illa secundum a romana honoris locum haberet. Et certe initio nihil magis valuerat ad primatum Romae deferendum, nisi quod tunc illic erat imperii caput. Exstat apud Gratianum [1]) rescriptum sub nomine Lucini papae, ubi dicit non aliter esse distinctas urbes, ubi metropolitae et primates praesidere debeant, quam ex ratione civilis gubernationis, quae ante fuerat. Alterum etiam simile sub nomine Clementis papae, ubi dicit: in iis urbibus quae olim primos flamines habuerant, fuisse constitutos patriarchas. Quod tametsi vanum est, tamen ex vero est sumptum. Constat enim, quo minimum fieret mutationis, pro statu rerum qui tunc erat, distributas fuisse provincias, primatesque et metropolitas in iis urbibus collocatos quae honoribus et potestate reliquas antecedebant. Itaque in concilio taurinensi decretum fuit, ut quae in civili gubernatione primae urbes essent cuiusque provinciae, primae essent episcoporum sedes. Quod si honorem civilis regiminis ex una urbe in alteram transferri contigisset, ut ius metropoleos una illuc transferretur. Innocentius vero romanus pontifex, quum antiquam urbis dignitatem obsolescere videret ex quo sedes imperii Constantinopolim translata erat, sedi suae metuens, contrariam legem sancivit, in qua negat necesse esse metropoles ecclesiasticas mutari prout imperatoriae metropoles mutantur. Verum merito synodi autoritas unius hominis sententiae praeferenda est. Tum suspectus esse nobis debet Innocentius ipse in propria causa. Utcunque sit, sua tamen cautione ostendit, ab initio sic fuisse comparatum, ut secundum externum imperii ordinem metropoles disponerentur.

15. Ex hoc veteri instituto sancitum est in synodo constantinopolitana prima, ut civitatis illius episcopus honoris privilegia haberet post romanum pontificem, eo quod esset nova Roma. [2]) Atqui longo post tempore, quum simile decretum Chalcedone factum esset, Leo acriter reclamavit. Nec modo sibi permisit pro nihilo ducere quod sexcenti episcopi aut supra decreverant; sed gravibus etiam conviciis eos exagitavit, quod aliis sedibus derogassent id honoris quod in constantinopolitanam ecclesiam conferre ausi essent. Obsecro, quid aliud hominem incitare potuit ad turbandum orbem pro re tantula, nisi mera ambitio? Ait inviolabile esse oportere quod semel sancivit nicaena synodus. Quasi vero periclitetur fides christiana si una ecclesia alteri

1) Dist. 80. c. Urbes. 2) Socrat. hist. tripart. libr. 9. cap. 13. Decret. dist. 22. c. Constantinopol.

praeferatur, aut quasi in alium finem distinctae illic essent patriarchiae quam politiae causa. Scimus autem politiam pro varietate temporum recipere, imo exigere varias mutationes. Futile igitur est quod obtendit Leo, non esse deferendum honorem constantinopolitanae sedi qui synodi nicaenae autoritate alexandrinae datus foret. Hoc enim dictat communis sensus, fuisse eiusmodi decretum quod pro temporum ratione tolli posset. Quid quod orientalium nemo repugnabat, quorum intererat id maxime? Aderat certe Proterius, quem Alexandriae in locum Dioscori praefecerant; aderant alii patriarchae, quorum honor imminuebatur. Illorum erat intercedere, non Leonis, qui suo loco integer manebat. Quum vero tacent illi omnes, imo quum assentiuntur, unus romanus resistit; promptum est iudicare quidnam eum moveat: scilicet providebat quod non multo post accidit, decrescente veteris Romae gloria, fore ut Constantinopolis, secundo loco non contenta, de primatu cum ea litigaret. Neque tamen clamando tantum profecit quin ratum esset concilii decretum. Itaque successores eius, quum fractos se viderent, ab illa pervicacia [1]) placide destiterunt. Tulerunt enim ut secundus patriarcha haberetur.

16. Verum paulo post eousque erupit Ioannes, qui Gregorii tempore constantinopolitanam ecclesiam regebat ut se universalem patriarcham diceret. Hic Gregorius, ne in optima causa sedis suae defensioni [2]) deesset, constanter se opposuit. Et erat certe intolerabilis cum superbia tum insania Ioannis, qui episcopatus sui fines aequare imperii finibus volebat. Neque tamen quod alteri negat Gregorius, sibi ipsi vendicat; sed vocem illam, a quocunque tandem usurpetur, ut scelestam et impiam et nefandam abominatur. Quin etiam Eulogio alexandrino episcopo alicubi succenset, [3]) a quo fuerat eiusmodi titulo honoratus. Ecce, inquit, in praefatione epistolae, quam ad me ipsum, qui prohibui, direxistis, superbae appellationis verbum, papam me universalem appellando, imprimere curastis; quod, peto, sanctitas vestra ulterius non faciat; quia vobis subtrahitur, quod alteri plus quam exigit ratio datur: ego honorem non deputo, in quo fratrum meorum honorem minui video; meus enim honor est honor universalis ecclesiae, fratrumque meorum solidus vigor; si autem universalem me papam sanctitas vestra dicit, negat se hoc esse quod me fatetur universum. Bona quidem erat et honesta Gregorii causa; sed Ioannes, Mauritii imperatoris favore adiutus, dimoveri a proposito non potuit. Cyriacus quoque eius successor nunquam de ea re passus est se exorari.

17. Tandem Phocas, qui caeso Mauritio in eius locum suffectus est (nescio qua de causa Romanis amicior, *imo quia illic absque certamine coronatus fuerat*) Bonifacio tertio concessit quod minime postulabat Gregorius, ut Roma caput esset omnium ecclesiarum. In hunc modum dirempta est controversia. Neque tamen adeo profuisset hoc imperatoris beneficium sedi romanae, nisi alia deinde accessissent. Nam Graecia et tota Asia paulo post ab eius communione abscissae sunt. Gallia sic ipsum reverebatur, ut non pareret nisi quoad libebat. Tunc vero primum in servitutem redacta est ubi Pipinus regnum occupavit. Nam quum Zacharias, pontifex romanus, ei adiutor fuisset ad perfidiam ac latrocinium, ut pulso legitimo rege regnum quasi praedae expositum raperet, hoc mercedis tulit, ut in ecclesias gallicanas iurisdictionem haberet romana sedes. Quemadmodum praedones commune spolium solent partiendo diripere, ita boni isti viri inter se compararunt, ut Pipino quidem cederet terrenum ac civile dominium, spoliato vero rege; Zacharias autem caput fieret omnium episcoporum, ac spiritualem potestatem haberet. Quae quum initio infirma foret (ut solet usu venire in rebus novis), Caroli inde autoritate confirmata fuit, simili fere de causa. Erat enim ipse quoque romano pontifici obnoxius, quod eius studio ad honorem imperii pervenerat. Quanquam autem credibile est, prius valde deformatas fuisse ubique ecclesias, constat tamen veterem ecclesiae formam tunc demum in Gallia et Germania fuisse prorsus obliteratam. Exstant adhuc in archivis curiae parisiensis breves illorum temporum commentarii, qui, ubi de rebus ecclesiasticis agitur, mentionem pactionum faciunt, tum Pipini tum Caroli, cum romano pontifice. Inde colligere licet, factam tunc fuisse veteris status mutationem.

18. Ex eo tempore, quum res passim in deterius quotidie prolaberentur, stabilita quoque subinde et aucta est romanae sedis tyrannis; idque episcoporum partim inscitia, partim ignavia. Nam quum unus omnia sibi sumeret, ac sine modo se contra ius et fas extollere magis magisque pergeret, nec zelo quo debuerant, incubuerunt episcopi ad arcendam eius libidinem, atque ut animus non defuisset, destituebantur tamen vera doctrina et peritia, ut ad tantam rem tentandam essent minime idonei. Itaque videmus qualis fuerit et quam prodigiosa Romae omnium sacrorum profanatio, et totius ecclesiastici ordinis dissipatio Bernardi aetate. Conqueritur [1]) ex toto orbe Romam confluere ambitiosos, avaros, simoniacos, sacrilegos, concubinarios, incestuosos, et quaeque istiusmodi monstra, ut

---

1) provincia 1592—1637. 2) *Ed.* 1607 *vitiose scripsit* dessensioni, *inde* 1617 disscasioni. 3) Libr. 7. epist. 30.

1) Libr. I. de consider. ad Eugenium.

apostolica autoritate vel obtinerent honores ecclesiasticos vel retinerent: fraudem, et circumventionem et violentiam invaluisse. Eum iudicandi modum, qui tunc usitatus erat, exsecrabilem esse dicit, nec modo ecclesiae sed foro indecorum. Clamat plenam esse ambitiosis ecclesiam, nec esse qui magis exhorreat flagitia perpetrare quam latrones in spelunca quum spolia viatorum distribuunt. Pauci, inquit,[1]) ad os legislatoris, ad manus omnes respiciunt. Non immerito tamen: omne papale negotium illae agunt. Quale est quod de spoliis ecclesiarum emuntur, qui dicunt tibi, euge, euge? pauperum vita in plateis divitum seminatur; argentum micat in luto; accurritur undique; tollit illud non pauperior, sed fortior, aut qui forte citius praecurrit. A te tamen mos iste, vel potius mors ista, non venit: utinam in te desinat. Inter haec tu pastor procedis, multo et pretioso circumdatus ornatu. Si auderem dicere, daemonum magis quam ovium pascua haec. Scilicet sic factitabat Petrus; sic Paulus ludebat. Curia tua recipere bonos magis quam facere consuevit. Mali enim illic non proficiunt, sed boni deficiunt. Iam quos appellationum abusus refert, nemo pius sine magno horrore legat. Tandem sic de effraeni illa romanae sedis cupiditate in iurisdictione usurpanda concludit:[2]) murmur loquor et querimoniam communem ecclesiarum; truncari se clamitant ac demembrari: vel nullae vel paucae admodum sunt quae plagam istam aut non doleant, aut non timeant. Quaeris quam? subtrahuntur abbates episcopis, episcopi archiepiscopis, etc. Mirum si excusari hoc queat. Sic factitando, probatis vos habere plenitudinem potestatis; sed iustitiae non ita: facitis hoc quia potestis, sed utrum etiam debeatis quaestio est; ad honorem quibusque suum gradumque conservandum positi estis, non invidendum. Haec pauca ex multis referre libuit, ut partim videant lectores quam graviter tunc ecclesia concidisset, partim etiam ut agnoscant, quanto in moerore ac gemitu pios omnes tenuerit isthaec calamitas.

19. Iam vero ut romano pontifici hodie concedamus eminentiam illam et iurisdictionis amplitudinem quam mediis temporibus, ut Leonis et Gregorii, habuit haec sedes, quid hoc ad praesentem papatum? Nondum loquor de terreno dominio, nec de civili potestate, de quibus postea suo loco videbimus; sed ipsum spirituale regimen quod iactant, quid simile cum illorum temporum conditione habet? Papam enim non aliter definiunt quam summum in terris ecclesiae caput, et universalem totius orbis episcopum. Ipsi vero pontifices, quum de sua autoritate loquuntur, magno supercilio pronunciant penes se esse imperandi potestatem, alios manere obediendi necessitatem; sic sanctiones omnes suas habendas esse quasi divina Petri voce firmatas; provinciales synodos, quia papae non habeant praesentiam, vigore carere; se posse de qualibet ecclesia clericos ordinare, et qui alibi fuerint ordinati, eos posse ad sedem suam vocare. Innumera eius generis habentur in farragine Gratiani, quae non recenseo, ne nimis molestus sim lectoribus. Summa tamen huc redit, penes unum pontificem romanum esse supremam ecclesiasticarum omnium causarum cognitionem, sive in diiudicandis definiendisque doctrinis, sive in ferendis legibus, sive in constituenda disciplina, sive in exercendis iudiciis. Privilegia quoque quae sibi sumunt in reservationibus, ut vocant, et longum esset recensere et supervacuum. Quod autem omnium maxime intolerabile est, nullum in terris iudicium relinquunt coercendae ac refraenandae suae libidini, si tam immensa potestate abutantur. Nemini, inquiunt, iudicium sedis huius liceat retractare, propter romanae ecclesiae primatum. Item: neque ab Augusto, neque a regibus, neque ab omni clero, neque a populo iudex iudicabitur.[1]) Id quidem plus satis imperiose, quod unus homo omnium se iudicem constituit, nullius autem iudicio parere sustinet. Sed quid si tyrannidem in populum Dei exerceat? si dissipet ac vastet regnum Christi? si totam ecclesiam conturbet, si munus pastorale in latrocinium convertat? Imo ut sit sceleratissimus, se ad reddendam rationem astringi negat. Sunt enim istae pontificum voces: aliorum hominum causas voluit Deus per homines terminare, sed sedis huius praesulem suo, sine quaestione, servavit arbitrio. Item: facta subditorum iudicantur a nobis; nostra autem a solo Deo.[2])

20. Ac quo eiusmodi edicta plus haberent ponderis, falso supposuerunt veterum pontificum nomina, quasi res a primordio sic fuissent institutae, quum certo certius sit novum esse et nuper fabricatum quidquid romano pontifici plus tribuit quam ei a vetustis conciliis datum fuisse retulimus. Quin etiam eo impudentiae venerunt ut rescriptum ediderint[3]) sub nomine Anastasii patriarchae Constantinopolitani, in quo testatur antiquis regulis fuisse sancitum, ne quid vel in remotissimis provinciis ageretur, quod non ad romanam sedem prius relatum foret. Praeterquam quod vanissimum id esse constat, cui hominum credibile erit, tale romanae sedis elogium ab adversario et honoris dignitatisque aemulo profectum esse? Sed oportuit

1) Circa finem Libr. 4. 2) Libr. 3.

1) Nicolaus, cuius sententia haec in Decretis 17. q. 4. c. Nemini. Innocentii 9. q. 3. c. Nemo. 2) Symmach. 9. q. 3. c. Aliorum. Antherius ibid. c. Facta. 3) Ibid. c. Antiquis.

scilicet eo dementiae ac caecitatis provehi istos antichristos, ut omnibus sanae mentis hominibus, qui modo oculos aperire volunt, conspicua esset ipsorum nequitia. Decretales autem epistolae a Gregorio nono congestae, item Clementinae, et Extravagantes Martini, apertius adhuc et plenioribus buccis immanem ferociam, et veluti barbarorum regum tyrannidem ubique spirant. Atqui haec sunt oracula ex quibus volunt Romanenses papatum suum aestimari. Hinc orta sunt praeclara illa axiomata quae vim oraculorum passim hodie in papatu obtinent: papam errare non posse, papam esse superiorem conciliis, papam esse universalem omnium ecclesiarum episcopum et summum in terris ecclesiae caput. Taceo ineptias multo absurdiores, quas stulti canonistae in scholis suis deblaterant: quibus tamen romanenses theologi non modo assentiuntur, sed etiam applaudunt ut idolo suo adulentur.

21. Non agam cum illis summo iure. Hic tantae insolentiae opponeret quispiam alius Cypriani sententiam, qua usus est apud episcopos quorum concilio praesidebat: nemo nostrum episcopum se episcoporum dicit, aut tyrannico terrore collegas ad obsequendi necessitatem adigit. Obiiceret quod aliquanto post Carthagine decretum fuit: ne quis vocaretur princeps sacerdotum, aut primus episcopus. Colligeret ex historiis multa testimonia, ex synodis canones, ex veterum libris multas sententias, quibus romanus pontifex in ordinem cogeretur. Sed ego istis supersedeo, ne videar nimis praecise eos urgere. Respondeant tamen mihi optimi patroni romanae sedis, qua fronte titulum universalis episcopi defendere audeant, quem vident toties anathemate damnari a Gregorio? Si valere debet Gregorii testimonium, eo declarant antichristum esse suum pontificem, quod eum universalem faciunt. Nomen etiam capitis nihilo magis [1]) fuit usitatum. Sic enim alicubi loquitur: [2]) Petrus praecipuum in corpore membrum, Ioannes, Andreas, Iacobus particularium plebium capita; omnes tamen sub uno capite membra ecclesiae sunt; imo sancti ante legem, sancti sub lege, sancti in gratia, omnes perficientes corpus Domini, in membris sunt constituti, et nemo se unquam universalem dici voluit. Quod autem iubendi potestatem sibi arrogat pontifex, parum consentaneum est cum eo quod alibi dicit Gregorius. [3]) Nam quum Eulolius [4]) alexandrinus episcopus se ab eo iussum dixisset, respondet in hunc modum: hoc verbum iussionis, peto, a meo auditu removete; scio enim qui sim et qui sitis: loco mihi fratres estis, moribus patres; non ergo iussi, sed quae utilia visa sunt, indicare curavi. Quod iurisdictionem suam

1) tunc *omitt. libri nostri.* 2) Epist. 92. libr. 4. 3) Libr. 7. epist. 30. 4) *Vide supra pag.* 826. *not.* 3.

ita sine fine extendit, in eo gravem et atrocem facit iniuriam, non tantum reliquis episcopis, sed etiam singulis ecclesiis: quas eo modo discerpit ac lacerat, ut ex earum ruinis sedem suam aedificet. Quod autem omnibus se iudiciis eximit, ac tyrannico more sic vult regnare, ut suam unius libidinem pro lege habeat, id certe magis indignum est, et alienum ab ecclesiastica ratione quam ut sustineri ullo modo queat. Prorsus enim abhorret non modo a sensu pietatis, sed etiam humanitatis.

22. Verum ne singula persequi et excutere cogar, iterum istos appello qui hodie romanae sedis patroni et optimi et fidelissimi haberi volunt, ecquid pudeat ipsos praesentem statum papatus defendere? quem constat centuplo corruptiorem esse quam Gregorii et Bernardi saeculis fuerit, qui tamen tunc sanctis illis viris tantopere displicebat. Conqueritur passim Gregorius, se alienis occupationibus supra modum distrahi; se sub colore episcopatus ad saeculum esse reductum, ubi tantis terrae curis inserviret quantis se nunquam in vita laica deserviisse reminisceretur; se premi tumultu saecularium negotiorum, ut ad superna animus nullatenus erigatur; se multis causarum fluctibus quati et tumultuosae vitae tempestatibus affligi, ut merito dicat: veni in altitudinem maris. [1]) Certe inter illas terrenas occupationes poterat tamen plebem pro concionibus docere, privatim admonere et corrigere quos oportebat, ecclesiam ordinare, collegis dare consilium eosque ad officium hortari; super haec, restabat aliquid temporis ad scribendum; et tamen calamitatem suam deplorat, quod sit in profundissimo mari demersus. Si administratio illius temporis mare fuit: quid de praesenti papatu dicendum erit? Quid enim simile inter se habent? Hic nullae sunt conciones, nulla disciplinae cura, nullum ecclesiarum studium, nulla spiritualis functio: nihil denique nisi mundus. Perinde tamen laudatur hic labyrinthus, quasi nihil inveniri queat magis ordinatum ac dispositum. Bernardus vero quas fundit querimonias, quos edit gemitus dum suae aetatis vitia intuetur? Quid igitur, si hoc nostrum ferreum saeculum et si quid est ferro deterius, inspiceret? Quae ista est improbitas, non modo pertinaciter tueri, velut sacrosanctum ac divinum, quod uno ore sancti omnes semper improbarunt; sed eorum quoque testimonio abuti ad defensionem papatus, quem constat fuisse illis prorsus incognitum? Quanquam de tempore Bernardi fateor, tantam fuisse tunc corruptionem rerum omnium, ut non fuerit multum nostro dissimile. Verum omni pudore carent qui ex medio illo saeculo, Leonis scilicet et Gregorii et similium, praetextum aliquem petunt. Perinde

1) *Vide supra* §. 13.

enim faciunt ac si quis, ad stabiliendam Caesarum monarchiam, antiquum romani imperii statum laudaret, hoc est, libertatis laudes ad ornandam tyrannidem mutuaretur.

23. Postremo, etiamsi haec darentur omnia, exoritur tamen illis novum de integro certamen, quum negamus esse Romae ecclesiam in qua eiusmodi beneficia residere queant: quum negamus esse episcopum qui haec dignitatis privilegia sustineat. Sint igitur vera illa omnia (quae tamen illis iam extorsimus) Petrum voce Christi constitutum fuisse universae ecclesiae caput, ipsumque honorem sibi collatum in romana sede deposuisse; id veteris ecclesiae autoritate fuisse sancitum, longo usu confirmatum; romano pontifici summam potestatem fuisse semper uno consensu ab omnibus delatam; ipsum fuisse omnium et causarum et hominum iudicem, nullius iudicio subiectum fuisse. Habeant etiam plura si velint: respondeo tamen uno verbo, nihil istorum valere, nisi Romae sit ecclesia et episcopus. Hoc mihi concedant necesse est, non posse ecclesiarum matrem esse, quae ipsa non sit ecclesia; non posse episcoporum esse principem, qui ipse non sit episcopus. Volunt igitur sedem apostolicam habere Romae? Dent mihi verum et legitimum apostolatum. Volunt habere summum pontificem? Dent mihi episcopum. Quid autem? ubi ullam ecclesiae faciem nobis ostendent? Nominant quidem, et subinde in ore habent. Certe ecclesia suis certis notis cognoscitur, et episcopatus nomen officii est. Hic non de populo loquor, sed de ipso regimine, quod lucere in ecclesia perpetuo debet. Ubi illic ministerium, quale requirit Christi institutio? Meminerimus quod de presbyterorum et episcopi officio ante dictum est. Si ad regulam illam exigemus officium cardinalium, fatebimur nihil minus esse quam presbyteros. Ipse vero pontifex quid omnino habeat episcopale, scire velim. Primum in munere episcopi caput est, plebem Dei verbo docere; alterum et proximum huic, sacramenta administrare; tertium, monere et hortari, corrigere etiam eos qui peccant, ac in sancta disciplina populum continere. Quid istorum facit? imo quid facere se simulat? Dicant igitur, qua ratione velint haberi episcopum, qui nullam officii partem minimo digito, vel in speciem saltem, attingit.

24. Non ita de episcopo est ut de rege. Hic enim, etsi non exsequatur quod proprium est regis, honorem nihilominus ac titulum retinet. At in episcopo diiudicando respicitur Christi mandatum, quod semper in ecclesia valere debet. Hunc ergo nodum mihi solvant Romanenses. Nego ipsorum pontificem esse episcoporum principem, quum non sit episcopus. Istud proximum necesse est probent falsum esse, si vincere in illo priore volent. Quid quod non modo nihil habet episcopi proprium, sed omnia potius contraria? Sed hic, o Deus, unde incipiam? a doctrinane, an a moribus? Quid dicam, aut quid tacebo? ubi desinam? Hoc dico: quum mundus hodie tot perversis impiisque doctrinis refertus sit, tot superstitionum generibus plenus, tot erroribus excaecatus, in tanta idololatria demersus: nihil uspiam istorum esse quod non illinc vel emanarit, vel saltem fuerit confirmatum. Nec alia est causa cur tanta rabie ferantur pontifices in renascentem evangelii doctrinam, ad eam opprimendam nervos omnes suos intendant, reges omnes ac principes ad saevitiam accendant, nisi quod collabi ac corruere totum suum regnum vident, ubi primum Christi evangelium obtinuerit. Crudelis fuit Leo, sanguinarius Clemens, truculentus est Paulus. Sed non tam natura eos ad impugnandam veritatem impulit, quam quod una haec illis ratio erat tuendae suae potentiae. Salvi igitur quum esse non possint nisi profligato Christo, non aliter laborant in hac causa quam si pro aris ac focis suisque ipsorum capitibus pugnarent. Quid ergo? num illic nobis erit sedes apostolica ubi nihil cernimus nisi horrendam apostasiam? Erit Christi vicarius, qui furiosis conatibus evangelium persequendo antichristum se esse palam profitetur? Erit Petri successor, qui ad demoliendum quidquid aedificavit Petrus ferro et igni grassatur? Erit caput ecclesiae, qui ecclesiam a Christo solo vero capite rescissam ac truncatam in se ipsa discerpit ac lacerat? Fuerit sane olim Roma omnium ecclesiarum mater: verum ex quo antichristi sedes fieri coepit, desiit esse id quod erat.

25. Videmur nonnullis nimis maledici ac petulantes, quum romanum pontificem vocamus antichristum. Sed qui hoc sentiunt, non intelligunt se Paulum immodestiae insimulare, post quem nos loquimur, imo ex cuius ore sic loquimur. Ac ne quis obiiciat nos Pauli verba, quae alio pertineant, perperam torquere in romanum pontificem, breviter ostendam non aliter quam de papatu posse intelligi. Antichristum in templo Dei sessurum Paulus scribit (2 Thess. 2, 4). Alibi quoque spiritus, describens eius imaginem in Antiochi persona, ostendit regnum eius in magniloquentia et Dei blasphemiis situm fore (Dan. 7, 25). Hinc colligimus tyrannidem esse in animas magis quam in corpora, quae adversus spirituale Christi regnum erigatur. Deinde talem esse quae nec Christi nec ecclesiae nomen aboleat, sed potius Christi praetextu abutatur et sub ecclesiae titulo velut larva delitescat. Tametsi autem omnes quae ab initio exstiterunt haereses ac sectae ad regnum antichristi pertineant, quum tamen praedicit Paulus venturam defectionem, hac descriptione significat, sedem illam abominationis tunc erigendam, ubi universalis quaedam defectio ecclesiam occuparit, utcunque multa ecclesiae membra in vera fidei unitate sparsim perseverent. Quum

vero addit suo tempore coepisse moliri in mysterio opus iniquitatis, quod postea palam facturus esset, ex eo intelligimus, calamitatem hanc neque per unum hominem fuisse inferendam, neque in uno homine finiendam. Porro, quum hac nota designet antichristum, quod suum Deo honorem praerepturus sit ut sibi sumat, hoc praecipuum indicium est quod sequi debemus in quaerendo antichristo; praesertim ubi eiusmodi superbia ad publicam usque ecclesiae dissipationem procedit. Quum ergo constet, pontificem romanum impudenter ad se transtulisse quod Dei unius et Christi maxime proprium erat, dubitandum non est quin impii et abominandi regni dux sit et antesignanus.

26. Eant nunc Romanenses et antiquitatem nobis opponant. Quasi in tanta rerum omnium conversione sedis honor stare possit ubi nulla est sedes. Narrat Eusebius [1]) Deum, ut vindictae suae locus fieret, ecclesiam quae Hierosolymis erat Pellam transtulisse. Quod semel factum fuisse audimus, fieri saepius potuit. Proinde, sic loco alligare honorem primatus, ut qui re vera infestissimus est hostis Christi, summus evangelii adversarius, maximus ecclesiae vastator ac dissipator, crudelissimus sanctorum omnium mactator et carnifex, vicarius nihilominus Christi, Petri successor, primus ecclesiae antistes habeatur, tantummodo quia sedem occupat quae olim prima omnium fuit: id vero nimis ridiculum est ac ineptum. Taceo quantum sit discriminis inter papae cancellariam, et bene compositum ecclesiae ordinem. Quanquam haec una res omnem de hac quaestione dubitationem potest optime tollere. Nemo enim sanae mentis episcopatum in plumbo et bullis includet, multo minus in illo captionum omnium ac circumscriptionum magisterio, quibus rebus censetur spirituale papae regimen. Eleganter igitur a quodam dictum est, illam quae iactatur, romanam ecclesiam pridem conversam fuisse in curiam, quae sola nunc Romae visitur. Neque hic accuso hominum vitia; sed papatum ipsum ex diametro cum ecclesiastica ratione pugnare demonstro.

27. Ad homines autem si veniamus, satis scitur quales reperturi simus Christi vicarios: Iulius scilicet, et Leo, et Clemens, et Paulus christianae fidei columnae erunt, primique religionis interpretes, qui nihil aliud de Christo tenuerunt, nisi quod didicerant in schola Luciani. Sed quid tres aut quatuor pontifices enumero? Quasi vero dubium sit, qualem religionis speciem professi sint iampridem pontifices cum toto cardinalium collegio, et hodie profiteantur. Primum enim arcanae illius theologiae, quae inter eos regnat, caput est: nullum esse Deum. Alterum, quaecunque de Christo scripta sunt ac docentur, mendacia esse et imposturas. Tertium, doctrinam de futura vita et ultima resurrectione, meras esse fabulas. Non omnes ita sentiunt, et pauci ita loquuntur, fateor. Iampridem tamen haec ordinaria esse coepit pontificum religio. Hoc quum sit notissimum omnibus qui Romam noverunt, non cessant tamen romanenses theologi iactare, Christi privilegio cautum esse ne papa errare possit, quia Petro dictum sit: oravi pro te, ne deficiat fides tua (Luc. 22, 32). Quid obsecro, tam impudenter ludendo proficiunt, nisi ut totus mundus intelligat, eos ita ad extremum improbitatis venisse, ut neque Deum timeant, neque homines revereantur?

28. Sed fingamus latere eorum quos dixi pontificum impietatem, quod eam neque concionibus neque scriptis publicarint, sed in mensa duntaxat et cubiculo, aut saltem inter parietes prodiderint. Atqui, si privilegium quod obtendunt ratum esse velint, expungant e numero pontificum oportet Ioannem vicesimum secundum, qui palam asseruit, animas esse mortales, unaque cum corporibus interire usque ad diem resurrectionis. Atque ut videas totam sedem cum praecipuis suis fulturis tunc prorsus concidisse: nemo cardinalium huic se tantae insaniae opposuit, sed schola parisiensis regem Galliae impulit, ut ad palinodiam hominem cogeret. Rex eius communionem suis interdixit, nisi mox resipisceret, idque de more publicavit per praeconem. Hac necessitate adactus ille, errorem abiuravit. Hoc exemplum facit ne me oporteat cum adversariis amplius de eo disputare quod dicunt, sedem romanam eiusque pontifices labi in fide non posse, quia Petro dictum sit: oravi pro te, ne deficiat fides tua. Certe ille tam foedo lapsus genere a recta fide excidit, ut sit insigne posteris documentum, non omnes esse Petros qui Petro in episcopatum succedunt. Quanquam istud quoque magis per se puerile est quam ut responsione egeat. Nam si volunt ad Petri successores trahere quidquid Petro dictum est, sequetur omnes illos esse satanas, quum istud quoque Petro dixerit Dominus: vade retro satan, quia offendiculum es mihi (Matth. 16, 23). Tam enim facile nobis erit retorquere hoc posterius, quam illis alterum obiicere.

29. Verum certare ineptiendo non libet; redeo igitur unde digressus eram. Sic alligare loco et Christum, et spiritum sanctum, et ecclesiam, ut quicunque illic praesideat, etiamsi sit diabolus, Christi tamen vicarius et caput ecclesiae censeatur, quia fuerit olim Petri sedes, non modo impium et Christo contumeliosum, sed nimis absurdum et a sensu communi alienum esse dico. Iam pridem romani pontifices aut omni prorsus carent religione, aut maximi sunt religionis hostes. Nihilo igitur magis fiunt, ob sedem quam occupant, Christi vicarii, quam idolum, ubi in templo Dei collocatur, pro

1) Libr. 3. c. 5.

Deo habendum est. Iam si de moribus fiat censura, ipsi pro se pontifices respondeant, quid omnino sit in quo episcopi agnosci queant. Primum, quod Romae sic vivitur, ipsis non modo conniventibus ac tacentibus, sed tacito etiam quasi nutu approbantibus, id prorsus indignum est episcopis: quorum officium est plebis licentiam disciplinae severitate coercere. Sed ego tam rigidus in eos non ero, ut alienis delictis ipsos gravem. Quod autem ipsi cum sua familia, cum toto fere cardinalium collegio, cum toto cleri sui grege, ad omnem nequitiam, obscoenitatem, spurcitiam, ad omne scelerum et flagitiorum genus adeo sunt prostituti, ut monstra referant magis quam homines; in eo sane produnt se nihil minus esse quam episcopos. Neque tamen vereri debent ne suam turpitudinem ulterius detegam. Nam et in tam putido coeno versari piget, et parcendum est pudicis auribus; et mihi videor satis ac super demonstrasse quod volebam: etiam si caput ecclesiarum olim fuisset Roma, non tamen hodie esse dignam quae in minimis pedum digitis censeatur.

30. Quantum ad cardinales, quos vocant, attinet, nescio quid factum sit ut ita subito in tantam amplitudinem emerserint. Hic titulus Gregorii aetate in solos episcopos competebat. Nam quoties meminit cardinalium, non romanae ecclesiae, sed aliis quibuslibet eos attribuit, ut in summa nihil aliud sit sacerdos cardinalis quam episcopus.[1]) Apud superioris saeculi scriptores nomen hoc non reperio. Video tamen fuisse tunc episcopis minores, quos nunc longe antecellunt. Notum est illud Augustini:[2]) quanquam secundum honorum vocabula quae iam ecclesiae usus obtinuit, episcopatus presbyterio maior sit, tamen in multis rebus Augustinus Hieronymo minor est. Hic certe romanae ecclesiae presbyterum ab aliis minime discernit, sed omnes ex aequo postponit episcopis. Idque eousque fuit observatum, ut in concilio carthaginensi, quum duo adessent legati romanae sedis, unus episcopus, secundus presbyter, hic in ultimum locum reiectus fuerit. Verum ne nimis vetera persequamur, exstat concilium[3]) sub Gregorio habitum Romae, in quo presbyteri ultimo loco sedent et seorsum subscribunt; diaconi locum nullum in subscriptione habent. Et sane nihil officii tunc habebant, nisi ut in doctrinae et sacramentorum administratione episcopo adessent ac subessent. Nunc adeo mutata sors est, ut facti sint regum et Caesarum cognati. Nec dubium est quin una cum suo capite sensim creverint, donec ad hoc dignitatis fastigium evecti fuerunt. Verum hoc quoque paucis verbis quasi obiter attingere placuit, quo melius intelligerent lectores, sedem romanam, qualis hodie est, plurimum differre ab illa veteri cuius praetextu haec se tuetur ac defendit. Verum qualescunque fuerint olim, quando nihil habent veri ac legitimi in ecclesia muneris, fucum duntaxat et inanem larvam retinent; imo quando omnia habent penitus contraria, necesse fuit illis evenire quod tam saepe scribit Gregorius.[1]) Flens, inquit, dico, gemens denuntio: quia quum sacerdotalis ordo intus cecidit, foris quoque diu stare non poterit. Quin potius impleri in illis oportuit quod de talibus ait Malachias (2, 8): vos recessistis de via et offendere fecistis in lege plurimos; itaque irritum fecistis pactum Levi, dicit Dominus: propterea ecce ego dedi vos contemptibiles ac viles omni populo. Iam relinquo piis omnibus cogitandum, quale supremum sit romanae hierarchiae fastigium: cui ipsum quoque Dei verbum, quod coelo et terrae, hominibus et angelis venerabile ac sacrosanctum esse oportuerat, subiicere nefaria impudentia papistae non dubitant.

1) Epist. 15 et 77 et 79; Libr. 2. epist. 6. 25 et multis aliis. 2) Epist. 19. ad Hieronym. 3) Libr. 4. regist.

CAPUT VIII.[2])

De potestate ecclesiae quoad fidei dogmata; et quam effraeni licentia ad vitiandam omnem doctrinae puritatem tracta fuerit in papatu.

1. Sequitur nunc tertius locus, de ecclesiae potestate, quae partim in episcopis singulis, partim in conciliis, et iis vel provincialibus vel generalibus spectatur. De spirituali tantum potestate loquor, quae propria est ecclesiae. Ea autem consistit vel in doctrina, vel in iurisdictione, vel in legibus ferendis.[3]) Locus de doctrina duas habet partes, autoritatem dogmatum tradendorum et eorum explicationem. Antequam incipimus de singulis in specie disserere, pios lectores volumus admonitos, ut quidquid de ecclesiae potestate docetur, meminerint ad eum finem referre in quem teste Paulo (2 Cor. 10, 8 et 13, 10) data est: nempe ad aedificationem et non in destructionem; qua qui legitime utuntur, nihil plus se esse existimant quam ministros Christi simulque ministros populi in Christo. Porro aedificandae ecclesiae una haec ratio est, si ministri ipsi suam Christo autoritatem conservare student, quae salva aliter esse non potest quam si id

1) Libr. 4. epist. 52 et 55; Libr. 5. epist. 7 et alibi. 2) *Sequuntur eodem tenore* §. 137—153. 3) *Hic suppressa sunt nonnulla.*

ei relinquatur quod a patre accepit, nempe ut sit unicus ecclesiae magister. Non enim de alio quopiam, sed de ipso solo scriptum est: ipsum audite (Matth. 17, 5). Est igitur ecclesiastica potestas non maligne quidem ornanda, sed tamen includenda certis finibus, ne pro hominum libidine huc atque illuc trahatur. Ad id plurimum proderit observare qualiter a prophetis et apostolis describatur. Nam si simpliciter hominibus concedimus quam sumere ipsis visum fuerit potestatem, omnibus in promptu est, quam sit proclivis in tyrannidem lapsus, quae procul a Christi ecclesia abesse debet.

2. Proinde hic meminisse oportet, quidquid autoritatis ac dignitatis spiritus in scriptura, sive sacerdotibus, sive prophetis, sive apostolis, sive apostolorum successoribus defert, id totum non proprie hominibus ipsis, sed ministerio cui praefecti sunt dari; vel (ut expeditius loquamur) verbo, cuius ministerium illis est commissum. Ut enim ordine omnes persequamur, non reperiemus, ulla docendi aut respondendi autoritate fuisse praeditos, nisi in nomine et verbo Domini. Ubi enim vocantur ad munus, simul illis iniungitur ne quid afferant ex se ipsis, sed loquantur ex ore Domini. Nec eos ante producit *ipse* in medium, ut a populo audiantur, quam praeceperit quidnam loqui debeant, ne quid praeter verbum suum loquantur. Moses ipse, prophetarum omnium princeps, audiendus prae aliis fuit; sed ante instruitur suis mandatis, ne quid omnino nuntiare queat nisi a Domino. Itaque populus, doctrinam eius amplexus, in Deum et in eius servum Mosen dicitur credidisse. Sacerdotum quoque autoritas, ne contemptui foret, gravissimis poenis sancita est. Verum simul ostendit Dominus qua lege audiendi essent, quum dicit (Malach. 2, 4 et 6) se percussisse foedus suum cum Levi, ut lex veritatis esset in ore eius. Et paulo post addit: labia sacerdotis custodient scientiam, et legem requirent ex ore eius; quia angelus Domini exercituum est. Ergo si audiri velit sacerdos, praestet se Dei nuntium; id est, mandata quae ab autore suo accepit, fideliter referat. Atque ubi de iis audiendis agitur nominatim hoc ponitur, ut secundum legem Dei respondeant (Deut. 17, 10).

3. Prophetarum qualis in universum fuerit potestas, eleganter apud Ezechielem (3, 17) describitur: fili hominis, ait Dominus, speculatorem dedi te domui Israel; audies igitur ex ore meo verbum, et annuntiabis illis ex me. Qui audire iubetur ex ore Domini, nonne quidquam ex se comminisci prohibetur? Quid vero est, nuntiare a Domino, nisi sic loqui ut confidenter iactare ausit, non suum esse sed Domini verbum quod attulerit? Tantundem est apud Ieremiam (23, 28) aliis verbis. Propheta, inquit, apud quem est somnium, narret somnium, et qui habet verbum meum, loquatur verbum meum verum. Certe illis universis legem dicit. Est autem eiusmodi, quod non patitur quempiam plus docere quam iussus fuerit. Et postea paleam vocat quidquid a se uno profectum non est. Itaque nemo ex ipsis prophetis os aperuit, nisi Domino verba praeeunte. Unde illa toties apud eos occurrunt: verbum Domini, onus Domini, sic ait Dominus, os Domini loquutum est. Et merito: exclamabat enim Iesaias (6, 5), polluta sibi esse labia; Ieremias (1, 6) se nescire loqui fatebatur, quia puer esset. Quid ab illius polluto, ab huius fatuo ore prodire poterat nisi immundum aut insulsum, si suum ipsi sermonem loquuti essent? Sancta vero et pura illis labia fuerunt quum spiritus sancti coeperunt esse organa. Ubi hac religione obstricti sunt prophetae, ne quid tradant nisi quod acceperint, tunc insigni potestate ac eximiis titulis ornantur. Nam quum Dominus testatur (ibid. v. 10) se praefecisse illos gentibus ac regnis, ut evellant et exstirpent, perdant et destruant, aedificent ac plantent, continuo subiungit causam: quia verba sua in eorum ore posuerit.

4. Iam si in apostolos respicias, multis quidem et insignibus elogiis commendantur, quod lux sint mundi et sal terrae (Matth. 5, 13); quod pro Christo audiendi (Luc. 10, 16); quod quaecunque in terra ligaverint aut solverint ligata erunt aut soluta in coelo (Ioann. 20, 23). Verum suo nomine prae se ferunt quantum sibi in suo munere permissum sit: nempe si apostoli sunt, ne garriant quidquid collibitum fuerit; sed mandata eius a quo missi sunt bona fide perferant. Et satis clara sunt Christi verba, quibus eorum legationem terminavit: quum mandavit illis ut irent ac docerent omnes gentes quaecunque praeceperat (Matth. 28, 19). Quin ipse quoque hanc in se legem (ne cui eam detrectare fas esset) recepit, sibique imposuit. Doctrina, inquit (Ioann. 7, 16), mea non est mea, sed eius qui me misit, patris. Is qui unicus ac aeternus patris consiliarius semper fuit, quique dominus ac magister omnium est constitutus a patre, quia tamen docendi ministerio fungitur, ministris omnibus suo exemplo praescribit quam in docendo regulam sequi debeant. Non est igitur ecclesiae potestas infinita, sed subiecta verbo Domini et in eo quasi inclusa.

5. Atqui quum hoc ab initio in ecclesia valuerit, hodieque valere debeat, ne quid doceant servi Dei quod non ab ipso didicerint, pro temporum tamen varietate diversas habuerunt discendi rationes. Ea vero quae nunc est, plurimum a superioribus differt. Principio, si verum est quod ait Christus, quod nemo patrem viderit nisi filius, et cui voluerit filius revelare (Matth. 11, 27), oportuit certe ab aeterna illa sapientia semper dirigi, qui ad Dei notitiam pervenire vellent. Quomodo enim Dei mysteria aut animo comprehendissent aut eloquuti es-

sent, nisi docente eo cui soli patent arcana patris? Deum igitur non aliter cognoverunt olim sancti homines, quam ipsum in filio velut in speculo intuiti. Hoc quum dico, intelligo Deum non alia se unquam ratione manifestasse hominibus quam per filium, hoc est unicam suam sapientiam, lucem ac veritatem. Ex hoc fonte hauserunt Adam, Noe, Abraham, Isaac, Iacob et alii quidquid habuerunt coelestis doctrinae. Ex eodem prophetae omnes hauserunt et ipsi quoque quidquid coelestium oraculorum ediderunt. Enimvero haec sapientia non uno modo semper se exseruit. Apud patriarchas arcanis revelationibus est usus; sed simul ad eas confirmandas eiusmodi signa adhibuit, ut minime dubium illis esse posset, Deum esse qui loquebatur. Patriarchae quod acceperant, ad posteros per manus transmiserunt; ea enim lege apud ipsos deposuerat Deus, ut ita propagarent. Filii vero ac nepotes, Deo intus dictante, sciebant e coelo esse, non ex terra, quod audiebant.

6. Ubi autem Deo visum est illustriorem ecclesiae formam excitare, verbum suum mandari scripto ac consignari voluit, ut inde peterent sacerdotes quod populo traderent, utque ad eam regulam omnis quae traderetur doctrina exigeretur. Itaque post legis promulgationem quum iubentur sacerdotes docere ex ore Domini, sensus est, ne quid extraneum aut alienum ab eo doctrinae genere doceant, quod Deus in lege comprehenderat; addere vero ac minuere nefas illis fuit. Sequuti sunt deinde prophetae per quos nova quidem oracula publicavit Deus quae ad legem adderentur: non sic tamen nova quin ex lege manarent, et in ipsam respicerent. Quantum enim ad doctrinam, legis duntaxat interpretes fuerunt; nec aliquid ad eam addiderunt nisi vaticinia de rebus futuris. His exceptis, nihil aliud prodiderunt quam puram legis explicationem. Verum quia Domino placebat illustriorem exstare doctrinam et ampliorem, quo melius infirmis conscientiis satisfieret, prophetias quoque scriptis mandari praecepit, et haberi verbi sui partem. His simul accesserunt historiae, quae et ipsae prophetarum sunt lucubrationes, sed dictante spiritu sancto compositae. Psalmos prophetiis adnumero, quando his commune est quod illis tribuimus. Totum ergo illud corpus ex lege, prophetiis, psalmis et historiis compactum verbum Domini fuit veteri populo, ad cuius regulam sacerdotes et doctores usque ad Christi adventum, suam doctrinam exigere debuerunt; nec fas illis fuit vel ad dexteram, vel ad sinistram deflectere; quia totum ipsorum munus his finibus inclusum erat, ut ex ore Dei populo responderent. *Quod ex insigni loco Malachiae* (4, 4) *colligitur, ubi iubet memores esse legis et ad eam attendere usque ad evangelii praedicationem. Nam ita eos arcet ab omnibus adventitiis doctrinis, nec concedit vel tantillum a via deflectere quam Moses fideliter illis monstraverat. Atque haec ratio est cur tam magnifice praedicet David legis excellentiam, totque eius encomia recenseat: ne scilicet Iudaei quidquam appeterent extraneum, quum tota perfectio illic inclusa esset.*

7. Verum ubi demum in carne manifestata est Dei sapientia, quidquid humana mente de patre coelesti comprehendi potest et cogitari debet, pleno ore nobis edisseruit. Nunc itaque, ex quo illuxit sol iustitiae Christus, perfectum habemus divinae veritatis fulgorem, qualis in meridie claritas esse solet, quum ante subobscura lux fuerit. Non enim profecto vulgare aliquid praedicare voluit apostolus (Hebr. 1, 1), quum scripsit, Deum olim multifariam multisque modis patribus loquutum esse per prophetas, at extremis his diebus nobis per dilectum filium loqui coepisse. Significat enim, imo aperte declarat, Deum non posthac, ut antea, per alios subinde atque alios loquuturum, nec prophetias additurum prophetiis, aut revelationes revelationibus; sed sic omnes docendi partes in filio complevisse, ut hoc ultimum aeternumque ab eo habendum sit testimonium. Qua ratione totum hoc novi testamenti tempus, ex quo cum evangelii sui praedicatione nobis apparuit Christus ad diem usque iudicii, per horam novissimam, novissima tempora, novissimos dies designatur: quo scilicet doctrinae Christi perfectione contenti discamus nullam ultra novam aut nobis fingere, aut ab aliis confictam admittere. Itaque non temere filium singulari praerogativa nobis doctorem pater ordinavit: ipsum, non hominum quempiam, praecipiens audiri. Paucis quidem verbis eius nobis magisterium commendavit, quum dicit: ipsum audite; sed quibus inest plus quiddam ponderis ac energiae quam vulgo existimetur. Perinde enim est ac si ab omnibus hominum doctrinis abductos, huic uni nos sisteret, ab uno omnem salutis doctrinam petere iuberet, ab uno pendere, in uno haerere, denique (quod verba sonant) unius voci auscultare. Et sane quid iam ab homine aut exspectari aut expeti debeat, ubi verbum ipsum vitae familiariter se nobis ac coram explicavit? Quin omnium hominum ora clausa esse convenit, postquam semel loquutus est ille in quo coelestis pater omnes scientiae et sapientiae thesauros voluit esse absconditos, et sic quidem loquutus est ut et Dei sapientiam (quae nulla in parte hiulca est) et Messiam (a quo omnium revelatio sperabatur) decebat, hoc est, ut post se nihil aliis dicendum reliquerit.

8. Esto igitur hoc firmum axioma, non aliud habendum esse Dei verbum cui detur in ecclesia locus, quam quod lege primum et prophetis, deinde scriptis apostolicis continetur, nec alium esse rite docendi in ecclesia modum nisi ex eius verbi praescripto et norma. Hinc etiam colligimus: non aliud

permissum fuisse apostolis quam quod olim habuerant prophetae, nempe ut veterem scripturam exponerent, ac ostenderent in Christo completa esse quae illic traduntur; id ipsum tamen non facerent nisi ex Domino, hoc est, praeeunte et verba quodammodo dictante Christi spiritu. Hac enim lege eorum legationem definivit Christus, quum iussit ut irent ac docerent, non quae temere ipsi essent fabricati, sed quaecunque ipsis praeceperat. Et nihil apertius dici poterat quam quod alibi dicit (Matth. 23, 8): vos autem nolite vocari rabbi; unus enim magister vester, Christus. Deinde, quo altius hoc eorum animis infigeret, bis eodem loco repetit. Et quia quae audierant ac didicerant ex ore magistri, capere pro sua ruditate non poterant, spiritus veritatis illis promittitur, a quo dirigantur in veram omnium intelligentiam (Ioann. 14, 26 et 16, 13). *Illa enim restrictio attente notanda, ubi partes spiritui sancto assignat, suggerere quaecunque ante ore docuit.*

9. Proinde nihil aliud vel sibi vel aliis reliquum facit Petrus (1 Petr. 4, 11), optime a magistro edoctus quantum sibi liceret, nisi ut traditam a Deo doctrinam dispensent.[1]) Qui loquitur, inquit, loquatur *tanquam* sermones Dei, *hoc est, non dubitanter, ut trepidare solent sibi male conscii, sed alta confidentia, quae servum Dei certis mandatis instructum decet.* Quid hoc aliud est quam omnes humanae mentis inventiones, a quocunque tandem capite profectae sint, arcere, ut purus Dei sermo in fidelium ecclesia doceatur ac discatur? omnium hominum, cuiuscunque sint ordinis, placita vel potius figmenta tollere, ut solius Dei decreta rata maneant? Haec sunt arma illa spiritualia potentia Deo ad demolitionem munitionum (2 Cor. 10, 4), quibus consilia demoliantur fidi Dei milites, et omnem celsitudinem quae extollitur adversus cognitionem Dei, et captivam ducant omnem cognitionem ad obediendum Christo. En summam potestatem, qua ecclesiae pastores, quocunque demum nomine vocentur, praeditos esse convenit, nempe ut verbo Dei confidenter[2]) omnia audeant; eius maiestati omnem mundi virtutem, gloriam, sapientiam, altitudinem cedere atque obedire cogant; eius potentia fulti omnibus a summo usque ad novissimum imperent; Christi domum aedificent, satanae subvertant; oves pascant, lupos *profligent;* dociles instituant et exhortentur; rebelles et pervicaces arguant, increpent, subigant; ligent ac solvant; fulgurent denique, si opus est, ac fulminent: sed omnia in verbo Dei. Quanquam inter apostolos et eorum successores hoc, ut dixi, interest, quod illi fuerunt certi et authentici spiritus sancti amanuenses, et ideo eorum scripta pro Dei oraculis habenda sunt: alii autem non aliud habent officii nisi ut doceant quod sacris scripturis proditum est ac consignatum. Constituimus igitur, non esse iam fidelibus ministris relictum ut novum aliquod dogma excudant, sed simpliciter inhaerendum esse doctrinae cui Deus omnes sine exceptione subiecit. Hoc quum dico, non tantum ostendere volo quid singulis hominibus liceat, sed quid etiam universae ecclesiae. Quantum ad singulos attinet, Paulus certe Corinthiis ordinatus erat a Domino apostolus; fidei tamen eorum dominari se negat (2 Cor. 1, 24). Quis iam dominium sibi arrogare audeat quod sibi non competere testatur Paulus? Quod si hanc docendi licentiam agnovisset, ut quidquid tradiderit pastor, in eo certam sibi fidem haberi iure postulet: nunquam hanc disciplinam tradidisset iisdem Corinthiis (1 Cor. 14, 29), ut loquentibus prophetis duobus vel tribus, caeteri diiudicarent; quod si alicui sedenti revelatum esset, primus taceret. Sic enim nemini pepercit, cuius autoritatem verbi Dei censurae non subiiceret. At de universa ecclesia, dicet quispiam, alia ratio est. Respondeo, Paulum huic quoque dubitationi alibi occurrere, quum dicit fidem esse ex auditu, auditum autem ex verbo Dei (Rom. 10, 17). Scilicet si a solo Dei verbo pendet fides, si in illud solum respicit et recumbit, quis iam totius mundi verbo locus relinquitur? Neque hic haesitare poterit quicunque bene noverit quid sit fides. Ea enim firmitudine subnixam esse oportet, qua adversus satanam et omnes inferorum machinas, totumque mundum invicta et intrepida consistat. Hanc firmitudinem non nisi in uno Dei verbo reperiemus. Deinde universalis est ratio, quam hic respicere convenit: Deum idcirco adimere hominibus proferendi novi dogmatis facultatem, ut solus ipse nobis sit in spirituali doctrina magister; ut solus est verax, qui nec mentiri nec fallere potest. Haec ratio non minus ad totam ecclesiam, quam ad unumquemque fidelium pertinet.

10. Isthaec vero quam diximus ecclesiae potestas, si cum ea conferatur qua se aliquot iam saeculis in populo Dei venditarunt spirituales tyranni, qui episcopos se et religionis praesules falso vocarunt, nihilo melior erit consensus quam Christo cum Belial. Neque hic mihi propositum est exponere, qualiter et quam indignis modis suam tyrannidem exercuerint; tantum referam doctrinam, quam scriptis primum, deinde ferro et igni hodie tuentur. Quoniam pro confesso sumunt, universale concilium esse veram ecclesiae imaginem, hoc principio sumpto simul absque dubio statuunt, regi immediate a spiritu sancto eiusmodi concilia ideoque errare non posse. Quum vero ipsi concilia regant, imo constituant, re vera sibi vendicant quidquid contendunt deberi conciliis. Fidem igitur nostram suo arbitrio stare volunt et cadere, ut quidquid ipsi utramque

1) dispenset 1585 *seqq.* 2) *Sic omnes, etiam antiquiores. Vide an legendum:* confidentes.

in partem constituerint, firmum animis nostris statumque sit: ut sive quid probaverint, ipsum nobis nulla dubitatione probari,[1]) sive quid damnaverint, id quoque pro damnato esse oporteat. Interim sua libidine contemptoque Dei verbo cudunt dogmata, quibus postea fidem hac ratione haberi postulant. Nec enim christianum esse, nisi qui in omnia sua dogmata, tam affirmativa quam negativa, certo consentiat; si non explicita fide, tamen implicita: quia penes ecclesiam sit condere novos fidei articulos.

11. Primum audiamus quibus argumentis hanc ecclesiae datam autoritatem confirment; deinde videbimus quantum eos iuvet quod de ecclesia allegant. Praeclaras, inquiunt, promissiones habet ecclesia, quod nunquam a sponso suo Christo sit deserenda, quin eius spiritu ducatur in omnem veritatem. At vero ex promissionibus quas allegare solent, multae non minus fidelibus singulis, quam toti ecclesiae datae sunt. Nam tametsi duodecim apostolis loquebatur Dominus, quum dicebat (Matth. 28, 20): ecce ego vobiscum sum usque ad consummationem saeculi; item (Ioann. 14, 16): ego rogabo patrem, et alium paracletum dabit vobis, spiritum scilicet veritatis, non tantum numero duodenario id promittebat, sed illis quoque singulis; imo aliis similiter discipulis vel quos iam assumpserat, vel qui postea accessuri erant. Quum autem eiusmodi promissiones, eximiae consolationis plenas, sic interpretantur, quasi nemini Christianorum datae sint, sed universae simul ecclesiae: quid aliud quam Christianis omnibus *fiduciam* tollunt quae inde ad ipsos *animandos* redire debuerat? Neque hic nego quin tota fidelium societas, multiplici donorum varietate instructa, longe ampliori et uberiori coelestis sapientiae thesauro praedita sit, quam seorsum singuli; neque hoc ita fidelibus communiter dictum esse volo, quasi spiritu intelligentiae et doctrinae ex aequo omnes polleant; sed quia concedendum non est adversariis Christi, ut ad defensionem malae causae scripturam in alienum sensum detorqueant. Verum, hoc omisso, simpliciter fateor id quod res habet, Dominum perpetuo suis adesse et eos spiritu suo regere (1 Cor. 2, 12). Hunc spiritum non esse erroris, ignorantiae, mendacii aut tenebrarum; sed certae revelationis, sapientiae, veritatis, ac lucis, a quo non fallaciter discant quae sibi donata sint; hoc est, quae sit spes vocationis suae, et quae divitiae gloriae haereditatis Dei in sanctis (Eph. 1, 18). Verum quum primitias, et quendam duntaxat gustum eius spiritus percipiant in hac carne fideles, etiam qui excellentioribus gratiis prae aliis donati sunt; nihil illis potius restat quam imbecillitatis suae conscios sese intra verbi Dei fines sollicite continere; ne si proprio sensu longius evagentur, a recta via protinus aberrent, quatenus scilicet spiritu illo adhuc vacui sunt, quo solo docente verum a falso discernitur. Omnes enim cum Paulo (Phil. 3, 12) fatentur, se nondum ad metam pertigisse. Itaque ad quotidianum profectum magis contendunt quam perfectione gloriantur.

12. Sed excipient, quidquid partim sanctorum unicuique tribuitur, id penitus et ad plenum competere in ipsam ecclesiam. Hoc tametsi habet nonnullam veri speciem, verum tamen esse nego. Sic quidem singulis membris distribuit Deus dona spiritus sui ad mensuram, ut corpori universo nihil desit necessarium, ubi dona ipsa in commune conferuntur. Verum tales sunt semper ecclesiae divitiae, ut multum desit ad summam illam perfectionem quam adversarii nostri iactant. Nec ideo ulla in parte destituitur ecclesia, quin semper habeat quantum satis sit; novit enim Dominus quid eius necessitas requirat. Verum ut eam sub humilitate et pia modestia contineat, non plus ei largitur quam novit expedire. Scio quid hic quoque obiectare soleant, ecclesiam scilicet mundatam esse lavacro aquae in verbo vitae, ut esset sine ruga et macula (Eph. 5, 26); et ideo alibi vocari columnam et firmamentum veritatis (1 Tim. 3, 15). Verum priore loco magis docetur quid quotidie operetur in ea Christus, quam quid iam perfecerit. Nam si omnes in dies sanctificat, expurgat, expolit, maculis abstergit, certe adhuc naevis ac rugis quibusdam aspersos esse eorumque sanctificationi deesse nonnihil constat. Ecclesiam vero sanctam et immaculatam iam penitus ac omni ex parte censere, cuius membra omnia maculosa et nonnihil impura sint, quam inane ac fabulosum est? Verum est igitur sanctificatam esse ecclesiam a Christo; at eius sanctificationis initium hic duntaxat visitur; finis vero et solidum complementum exstabit quum sanctus sanctorum Christus sua eam sanctitate vere et in solidum implebit. Verum est etiam deletas esse eius maculas et rugas; sed ita ut quotidie adhuc deleantur, donec suo adventu Christus quidquid residuum est, penitus auferat. Nisi enim hoc recipimus, necesse erit ut cum Pelagianis asseramus, perfectam esse fidelium iustitiam in hac vita; cum Catharis et Donatistis, nullam in ecclesia infirmitatem feramus. Alter locus, *ut alibi vidimus*, prorsus alium habet sensum quam intendunt. Ubi enim Timotheum instituit Paulus, et ad verum episcopi officium formavit, dicit se ideo fecisse, ut sciat qualiter oporteat ipsum versari in ecclesia. Ac quo maiore religione et studio in eam rem intentus esset, subiungit ecclesiam ipsam esse columnam ac stabilimentum veritatis. Quid autem aliud sibi volunt haec verba, quam in ecclesia conservari Dei veritatem, praedicationis scilicet ministerio? Quemadmodum alibi

1) probarint 1607. 1617.

(Eph. 4, 11) docet, Christum dedisse apostolos, pastores atque doctores, ne amplius circumferamur quolibet vento doctrinae, aut ab hominibus deludamur; sed vera filii Dei cognitione illuminati omnes simul occurramus in fidei unitatem. Quod ergo non exstinguitur in mundo veritas sed salva perstat, id fit quod fidam habet custodem ecclesiam, cuius opera et ministerio sustinetur. Atqui si haec custodia in ministerio prophetico et apostolico sita est, sequitur totam inde pendere, si verbum Domini fideliter conservetur suamque puritatem retineat.

13. Atque ut melius intelligant lectores, in quo potissimum cardine versetur haec quaestio, quid postulent nostri adversarii, et in quo ipsis resistamus, paucis exponam. Quod illi negant errare posse ecclesiam, huc spectat, atque ita interpretantur: quando spiritu Dei gubernatur, tuto incedere sine verbo posse; quocunque pergat, non posse sentire aut loqui nisi verum; proinde, si quid extra aut praeter Dei verbum statuerit, id habendum esse non alio loco quam certum Dei oraculum. Nos si demus illud primum, errare non posse ecclesiam in rebus ad salutem necessariis, hic sensus noster est, ideo hoc esse, quod abdicata omni sua sapientia a spiritu sancto doceri se per verbum Dei patitur. Hoc igitur est discrimen: illi ecclesiae autoritatem extra verbum Dei collocant; nos autem volumus verbo annexam, nec ab eo separari patimur. Et quid mirum, si sponsa ac discipula Christi suo sponso magistroque subiicitur, ut ab eius ore assidue ac sedulo pendeat? Haec enim est domus bene compositae ratio, ut mariti imperio uxor obtemperet; haec scholae bene moratae regula, ut magistri solius doctrina illic audiatur. Quamobrem non ex se sapiat ecclesia, non ex se cogitet quidquam; sed sapientiae suae terminum statuat, ubi loquendi finem ille fecerit. In hunc modum et omnibus rationis suae inventis diffidet; in quibus autem verbo Dei nititur, nulla diffidentia aut haesitatione vacillabit, sed magna certitudine firmaque constantia conquiescet. Sic etiam earum quas habet promissionum amplitudine confisa habebit unde fidem suam praeclare sustineat, ut nihil addubitet, spiritum sanctum sibi semper adesse, optimum rectae viae ducem; sed memoria simul tenebit quem e suo spiritu usum percipi Deus velit. Spiritus, inquit, quem a patre mittam, ducet vos in omnem veritatem (Ioann. 14, 26 et 16, 13). Sed quomodo? quia suggeret, inquit, omnia quae dixi vobis. Nihil ergo plus ex suo spiritu denuntiat exspectandum, quam ut mentes nostras illuminet, ad percipiendam doctrinae suae veritatem. Proinde scitissime Chrysostomus: [1]) multi, inquit, spiritum sanctum iactant; sed qui propria loquuntur, falso illum praetendunt; ut Christus non a se ipso loqui se testabatur, quia ex lege loquebatur et prophetis, ita si quid praeter evangelium sub titulo spiritus obtruditur, ne credamus: quia sicut Christus legis et prophetarum impletio est, ita spiritus evangelii. Haec ille. Iam colligere in promptu est quam perperam faciant nostri adversarii, qui non alio fine iactant spiritum sanctum, nisi ut peregrinas et extraneas a verbo Dei doctrinas eius titulo commendent: quum ipse individuo nexu cum verbo Dei coniunctus esse velit, idque de eo profiteatur Christus, dum ecclesiae suae eum promittit. Sic est sane. Quam sobrietatem semel ecclesiae suae praescripsit Dominus, eam perpetuo vult observari. Vetuit autem ne quid verbo suo adderet, ne quid ex eo detraheret. Hoc inviolabile est Dei ac spiritus sancti decretum, quod abrogare conantur nostri adversarii quum ecclesiam sine verbo regi a spiritu fingunt.

14. Hic iterum obmurmurant, oportuisse ecclesiam nonnulla addere scriptis apostolorum, vel illos ipsos supplere postea viva voce quod minus clare tradidissent; nempe quum illis dixerit Christus: multa habeo vobis dicenda, quae non potestis portare modo (Ioann. 16, 12); atque haec esse placita quae sine scriptura, usu duntaxat et moribus, recepta fuerunt. At quaenam isthaec est impudentia? Rudes adhuc, fateor, et prope indociles erant discipuli quum istud a Domino audirent, verum hacne tarditate tum etiam tenebantur, quum doctrinam suam scriptis commendarent, ut postea viva voce supplere necesse habuerint, quod in scriptis suis ignorantiae vitio omiserant? Si vero iam a spiritu veritatis ducti in omnem veritatem sua scripta ediderunt, quid obfuit quominus perfectam evangelicae doctrinae cognitionem complexi sint illic, consignatamque reliquerint? Sed age, demus illis quod petunt: designent modo ea quae revelari sine scripto debuerunt. Id si tentare audeant, agam cum ipsis Augustini [1]) verbis. Hoc est: quum Dominus tacuerit, quis nostrum dicat, illa vel illa sunt? aut si dicere audeat, unde probat? Sed quid de re supervacua contendo? Nam vel puero notum est, in scriptis apostolicis quae isti mutila quodammodo et dimidia faciunt, fructum exstare eius revelationis quam tunc eis Dominus promittebat.

15. Quid? inquiunt, annon extra controversiam posuit Christus quidquid docet ac decernit ecclesia, quum iubet (Matth. 18, 17) haberi pro ethnico et publicano qui contradicere audeat? *Primum illic non fit doctrinae mentio, sed tantum censuris asseritur sua autoritas ad corrigenda vitia, ne se eius iudicio opponant qui admoniti vel obiurgati fuerint.*

1) Serm. de sancto et adorando spiritu.

1) Homil. in Ioann. 96, 1.

At *hoc omisso* valde mirum est, tam nihil esse frontis istis nebulonibus ut ferocire inde non dubitent. Quid enim tandem obtinebunt, nisi non spernendum ecclesiae consensum, quae nunquam nisi in veritatem verbi Dei consentit? Ecclesia audienda est, inquiunt. Quis negat? quandoquidem nihil pronuntiat nisi ex verbo Domini. Si plus aliquid postulant, sciant nihil sibi in eo suffragari haec Christi verba. Nec videri debeo nimis contentiosus quod adeo vehementer in hoc insisto, non licere ecclesiae condere ullam novam doctrinam, hoc est, plus docere, et pro oraculo tradere, quam quod Dominus verbo suo revelavit. Vident enim sani homines quantum sit periculum si hominibus semel concessum fuerit tantum iuris. Vident etiam quanta fenestra aperiatur impiorum sannis et cavillis, si dicamus, id pro oraculo habendum esse inter Christianos quod homines censuerint. *Adde, quod pro temporis sui ratione loquens Christus, synedrio tribuit hoc nomen, ut postea discipuli sui sacros ecclesiae conventus revereri discant. Ita fieret ut singulis urbibus et pagis par esset in dogmatibus cudendis libertas.*

16. Exempla quibus utuntur, nihil eos iuvant. Aiunt paedobaptismum non tam ex aperto scripturae mandato, quam ex ecclesiae decreto emanasse. At miserrimum asylum foret si pro defensione paedobaptismi ad nudam ecclesiae autoritatem suffugere cogeremur: verum satis alibi patebit, longe secus esse. Similiter, quod obiiciunt nusquam haberi in scripturis quod in synodo nicaena pronuntiatum fuit, filium esse consubstantialem patri: in eo gravem faciunt patribus iniuriam, quasi temere damnarint Arium quod in sua verba iurare noluerit, quum totam eam doctrinam profiteretur quae propheticis et apostolicis scriptis est comprehensa. Non exstat, fateor, hoc vocabulum in scriptura: sed quum illic toties asseratur unum esse Deum, rursum toties vocetur Christus verus et aeternus Deus, unus cum patre, quid aliud faciunt patres nicaeni, quum declarant esse unius essentiae, nisi quod nativum scripturae sensum simpliciter enarrant? Atque hac praefatione in eorum coetu usum fuisse Constantinum refert Theodoritus.[1]). In disputationibus, inquit, rerum divinarum, habetur praescripta spiritus sancti doctrina; evangelici et apostolici libri, cum prophetarum oraculis, plene nobis ostendunt sensum numinis. Proinde, discordia posita, sumamus ex verbis spiritus quaestionum explicationes. His sanctis monitionibus nemo tunc fuit qui refragaretur. Nemo excepit, ecclesiam aliquid adiicere posse de suo; spiritum non omnia revelasse apostolis, vel saltem ad posteros non prodidisse,[2]) aut tale aliquid. Si verum est quod volunt nostri adversarii, primum perperam egit Constantinus, qui ecclesiae suam potestatem eripuit; deinde quod nemo episcoporum tum surrexit, ut eam contra vindicaret, hoc silentium perfidia non carebat: sic erant proditores iuris ecclesiastici. Sed quum Theodoritus referat, libenter amplexos esse quod dicebat imperator, constat novum hoc dogma tunc fuisse omnino incognitum.

1) Libr. 1. c. 6 (7) hist. eccles. 2) tradidisse 1617. 1654 *etc.*

CAPUT IX. [1])

De conciliis eorumque autoritate.

1. Nunc ut omnia illis de ecclesia concedam, pro sua tamen intentione ne sic quidem multum adhuc profecerint. Nam quidquid de ecclesia dicitur, id mox ad concilia transferunt, quum eorum opinione ecclesiam repraesentent. Imo quod tam pertinaciter contendunt de ecclesiae potestate, non alio consilio faciunt, nisi ut romano pontifici et eius satellitio totum deferant quod extorserint. Antequam vero hanc quaestionem expedire incipiam, duo hic mihi breviter praefari necesse est. Quod hic rigidior sum futurus, non ideo esse quod vetusta concilia minoris faciam quam decet. Veneror enim ea ex animo, suoque in honore apud omnes esse cupio. Sed hic est aliquis modus: ut nihil scilicet Christo derogetur. Porro hoc est Christi ius, ut conciliis omnibus praesideat, nec socium habeat hominem in ista dignitate. Tunc autem demum praesidere dico, ubi totum consessum verbo et spiritu suo moderatur. Deinde, quod minus conciliis tribuo quam adversarii petunt, non ea causa facere quod a conciliis metuam, quasi illorum causae suffragentur, nostrae vero sint contraria. Nam sicuti ad plenam doctrinae nostrae approbationem et totius papismi eversionem abunde verbo Domini instructi sumus, ut nihil praeterea requirere magnopere opus sit, ita, si res flagitet, magna ex parte quod satis sit ad utrumque vetera concilia nobis subministrant.

2. Iam de re ipsa loquamur. Si ex scripturis quae sit conciliorum autoritas quaeritur, nulla exstat illustrior promissio quam in hac Christi sententia: ubi duo aut tres congregati in nomine meo fuerint, illic in medio eorum sum (Matth. 18, 20). Verum id nihilo minus in particularem quemvis coetum competit quam in concilium universale. Neque tamen in eo haeret quaestionis nodus, sed quod addita est conditio, ita demum fore Christum in medio concilii, si in suo nomine congregetur. Quare ut millies episcoporum concilia nominent adversarii, parum promovebunt; nec ante efficient ut credamus

1) *Fuerunt haec antea Cap. VIII.* §. 154—168.

quod contendunt, regi a spiritu sancto, quam fidem fecerint, congregari in Christi nomine. Siquidem tam possunt impii improbique episcopi adversus Christum conspirare, quam boni et probi in eius nomine coire. Huius rei luculento nobis documento sunt plurima decreta quae a talibus conciliis prodiere. Sed hoc postea videbitur. Nunc tantum uno verbo respondeo, Christum nihil polliceri nisi iis qui in suo nomine congregantur. Quid ergo illud sit definiamus. Nego in Christi nomine congregari eos qui abiecto Dei mandato, quo vetat quidquam addi verbo suo aut detrahi (Deut. 4, 2; Apoc. 22, 18), proprio arbitrio quidvis statuunt; qui non contenti scripturae oraculis, hoc est unica perfectae sapientiae regula, de suo capite novum aliquid comminiscuntur. Certe quum non conciliis quibuslibet se adfuturum promiserit Christus, sed peculiarem notam apposuerit qua vera et legitima ab aliis discerneret, nos hanc discretionem minime negligere convenit. Hoc est pactum quod olim cum leviticis sacerdotibus Deus pepigit: ut docerent ex ore suo (Mal. 2, 7). Hoc semper a prophetis requisivit; hanc quoque legem videmus apostolis fuisse impositam. Qui hoc pactum violant, eos nec honore sacerdotii, nec ulla autoritate dignatur Deus. Hunc nodum mihi solvant adversarii, si velint fidem meam hominum placitis citra Dei verbum mancipare.

3. Nam quod in ecclesia remanere veritatem non putant nisi inter pastores constet, nec ecclesiam ipsam consistere nisi in conciliis generalibus emineat, multum abest quin id verum semper fuerit, si vera de suis temporibus testimonia nobis reliquerunt prophetae. Erat Iesaiae tempore ecclesia Hierosolymis, quam Deus nondum deseruerat. De pastoribus vero sic loquitur (Ies. 56, 10): speculatores eius caeci omnes, neque quidquam noverunt; omnes canes muti, nec valent latrare; iacentes dormiunt et amant dormitionem, et pastores ipsi nihil sciunt nec intelligunt et in universum respiciunt ad vias suas. *In eundem modum Oseas* (9, 8): *speculator Ephraim cum Deo, laqueus aucupis, odium in domo Dei. Ubi ironice eos Deo coniungens, evanidum sacerdotii praetextum esse docet.* Durabat quoque ecclesia ad tempus Ieremiae. Audiamus quid de pastoribus dicat (6, 13 et 14, 14): a propheta usque ad sacerdotem quisque sectatur mendacium. Item: prophetae mendacium prophetant in nomine meo, quum ego non miserim eos, neque praeceperim eis. Ac ne prolixi nimium in recitandis eius verbis simus, legantur quae toto vicesimo tertio capite et quadragesimo scripsit. Tunc ex altera parte nihilo mitius in eosdem invehebatur Ezechiel. Coniuratio, inquit (22, 25), prophetarum in medio eius sicut leo rugiens et qui rapit praedam; sacerdotes eius violaverunt legem meam, et profanaverunt sancta mea, nec discrimen fecerunt inter sanctum et profanum. Et caetera quae subiungit in eum sensum. Similes querimoniae passim exstant in prophetis: ut nihil illic frequentius recurrat.

4. Sed enim id forte inter Iudaeos valuerit; nostrum vero saeculum a tanto malo immune est. Utinam quidem esset; verum aliter fore spiritus sanctus denuntiavit. Clara enim sunt Petri verba (2 Petr. 2, 1): quemadmodum, inquit, fuerunt in populo veteri pseudoprophetae, sic et inter vos erunt falsi doctores, sectas perditionis insinuantes. Viden ut non a plebeiis imminere periculum praedicat, sed ab iis qui doctorum et pastorum titulo se venditabunt? Praeterea, quoties a Christo et eius apostolis est praedictum fore ut a pastoribus summa ecclesiae pericula impenderent? Imo palam ostendit Paulus (2 Thess. 2, 4), non alibi sessurum antichristum quam in templo Dei. Quo significat, non aliunde venturam horrendam illam calamitatem, de qua ibi loquitur, nisi ab iis qui pro pastoribus in ecclesia sedebunt. Et alibi (Act. 20, 29), tanti mali exordia iam prope instare demonstrat. Nam dum ephesinos episcopos alloquitur: scio, inquit, quod post discessum meum intrabunt in vos lupi rapaces, non parcentes gregi; et ex vobis ipsis erunt qui loquantur perversa, ut abducant discipulos post se. Quantum inter pastores afferre corruptionis potuit longa annorum series, quum tantulo temporis spatio degenerare sic potuerint? Ac, ne enumerando multum chartarum impleam, omnium fere saeculorum exemplis monemur, nec veritatem semper in sinu pastorum ali, nec ecclesiae incolumitatem ab eorum statu pendere. Decebat quidem illos ecclesiasticae pacis ac salutis, cui conservandae destinati sunt, praesides esse ac custodes; sed aliud est praestare quod debeas, aliud, debere quod non praestes.

5. Neque tamen nostra ista verba in eam partem quis accipiat, quasi pastorum autoritatem passim ac temere nulloque delectu labefactare velim. Tantum inter eos ipsos delectum habendum esse moneo, ne, qui dicuntur, esse quoque pastores continuo existimemus. At papa cum toto episcoporum suorum grege, non alia ratione nisi quia pastores nuncupantur, excussa verbi Dei obedientia, volvunt omnia versantque pro libidine; interim persuadere contendunt, sese luce veritatis destitui non posse; spiritum Dei perpetuo in se residere; ecclesiam in se subsistere, et secum emori. Quasi vero iam nulla sint Domini iudicia: ut eodem poenae genere in mundum hodie animadvertat quo populi veteris ingratitudinem aliquando ultus est; nempe ut pastores percutiat caecitate et stupore (Zach. 12, 4). Nec intelligunt stolidissimi homines, eandem se canere cantilenam quam canebant olim illi qui cum verbo Dei belligerabantur. Sic enim sese contra veritatem instruebant hostes Ieremiae: venite et cogitabimus contra Ieremiam cogitationes; quando*quidem* non

peribit lex a sacerdote, nec consilium a sapiente, nec verbum a propheta (Ier. 18, 18).

6. Hinc facile est respondere ad illud alterum de conciliis generalibus. Quin Iudaei veram ecclesiam sub prophetis habuerint, negari non potest. Quod si generale concilium tunc ex sacerdotibus coactum fuisset, qualis apparuisset ecclesiae facies? Audimus quid Deus non uni aut alteri eorum, sed ordini universo denuntiet: obstupescent sacerdotes et prophetae terrebuntur (Ier. 4, 9). Item: lex peribit a sacerdote et consilium a senioribus (Ezech. 7, 26). Item: nox vobis pro visione erit et tenebrae pro divinatione, et occumbet sol super prophetas et obtenebrabitur super eos dies, etc. (Mich. 3, 6). Age, si coacti in unum tunc fuissent omnes eiusmodi, quis spiritus in eorum coetu praefuisset? Eius rei insigne specimen habemus in eo concilio quod convocavit Achab (1 Reg. 22, 5 et 22). Aderant quadringenti prophetae. Sed quia non alio animo convenerant nisi ut regi impio adularentur, mittitur a Domino satan, qui sit spiritus mendax in ore omnium. Illic omnium suffragiis damnatur veritas; Micha pro haeretico damnatur, percutitur, coniicitur in carcerem. Sic Ieremiae factum est, sic aliis prophetis.

7. Sed unum exemplum, quod est prae aliis memorabile, pro omnibus sufficiat. In eo concilio quod collegerunt pontifices et Pharisaei Hierosolymis adversus Christum (Ioann. 11, 47), quid desideres, quod quidem ad externam speciem attinet? Nisi enim tunc fuisset Hierosolymis ecclesia, nunquam sacrificiis aliisque caeremoniis communicasset Christus. Fit solennis convocatio; praeibat summus pontifex; totus ordo sacerdotalis assidebat; damnatur tamen illic Christus et eius doctrina e medio profligatur. Hoc facinus documento est, inclusam minime fuisse in illo concilio ecclesiam. At non est periculum ne quid tale nobis eveniat. Quis nobis fidem fecit? Nam in re tanta nimis securos esse, socordiae culpa non caret. Quin ubi disertis verbis vaticinatur spiritus per os Pauli (2 Thess. 2, 3), venturam defectionem (quae venire non potest quin pastores Deum primi derelinquant), quid sponte hic in exitium nostrum caecutimus? Quare nullo modo concedendum est, ecclesiam in pastorum coetu consistere, quos Dominus nusquam recepit bonos perpetuo fore, malos autem interdum fore pronuntiavit. Ubi autem de periculo admonet, ideo facit ut nos cautiores reddat.

8. Quid ergo? inquies, nullane erit in definiendo conciliorum autoritas? Imo vero: neque enim hic omnia concilia damnanda, aut omnium acta rescindenda, et (quod dicitur) una litura *esse* inducenda disputo. At cogis tamen, inquies, omnia in ordinem: ut cuilibet in medio positum sit recipere vel repudiare quod statuerint concilia. Minime vero; *sed enim* quoties concilii alicuius decretum profertur, expendi primum diligenter velim quo tempore habitum sit, qua de causa habitum et quo consilio, quales homines interfuerint; deinde illud ipsum de quo agitur ad scripturae amussim examinari; idque in eum modum ut concilii definitio pondus suum habeat, sitque instar praeiudicii, neque tamen examen, quod dixi, impediat. Utinam eum omnes servarent quem praescribit Augustinus libro adversus Maximinum tertio. Nam quum hunc haereticum de synodorum decretis litigantem breviter vult compescere: nec ego, inquit, nicaenam synodum tibi, nec tu mihi ariminensem debes tanquam praeiudicaturus obiicere; nec ego huius autoritate, nec tu illius detineris: scripturarum autoritatibus, non quorumque propriis, sed quae utrisque sunt communes, res cum re, causa cum causa, ratio cum ratione certet. Sic fieret ut conciliis sua esset quae esse debet maiestas; interim tamen superiore loco emineret scriptura, ne quid esset quod non illius regulae subiiceretur. Sic priscas illas synodos, ut nicaenam, constantinopolitanam, ephesinam primam, chalcedonensem ac similes, quae confutandis erroribus habitae sunt, libenter amplectimur, reveremurque ut sacrosanctas, quantum attinet ad fidei dogmata. Nihil enim continent quam puram et nativam scripturae interpretationem, quam sancti patres spirituali prudentia, ad frangendos religionis hostes qui tunc emerserant accommodarunt. In posterioribus quoque nonnullis videmus elucere verum pietatis studium, notas ad haec ingenii, doctrinae, prudentiae non obscuras. Sed quemadmodum solent res in deterius fere prolabi, ex recentioribus conciliis videre est quantum subinde ecclesia a puritate illius aurei saeculi degeneraverit. Nec dubito quin istis quoque corruptioribus saeculis habuerint concilia suos melioris notae episcopos. Sed in his accidit quod in romanis senatusconsultis non recte fieri olim conquerebantur ipsi senatores. Dum enim numerantur, non appenduntur sententiae, meliorem partem a maiore vinci saepius necesse fuit. Certe multas impias sententias protulerunt. Neque hic opus est species colligere; vel quod nimis longum foret, vel quod hoc alii fecerunt diligentius quam ut multum addere liceat.

9. Porro quid concilia cum conciliis pugnantia recenseam? Nec est quod mihi quispiam obmurmuret, ex his quae pugnant, alterutrum non esse legitimum. Unde enim id aestimabimus? Nempe ex eo, nisi fallor, quod ex scripturis iudicabimus, non esse orthodoxa illius decreta. Haec enim una est certa lex discretionis. Iam nongenti circiter anni sunt quum synodus constantinopolitana, sub Leone imperatore congregata, subvertendas et confringendas imagines in templis collocatas censuit. Paulo post concilium nicaenum, quod in eius invidiam Irene

coegit, restituendas decrevit. Utrum ex duobus agnoscemus pro legitimo? Vulgo obtinuit hoc posterius, quod in templis locum imaginibus dedit. At Augustinus id fieri posse negat sine praesentissimo idololatriae periculo. Epiphanius, aetate superior, asperius multo loquitur. Nefas enim et abominationem esse tradit, aspici in templo Christianorum imagines. Qui sic loquuntur, an approbarent concilium illud si hodie essent superstites? Quod si et vera narrant historici, et actis ipsis creditur, non imagines tantum ipsae, sed earum cultus illic receptus fuit. Tale vero placitum palam est a satana manasse. Quid quod totam scripturam depravando et lacerando ludibrio eam sibi fuisse demonstrant? Quod ego superius abunde planum feci. Quidquid sit, non aliter discernere inter contrarias et dissentientes synodos, quae multae fuerunt, poterimus, nisi omnes illa quam dixi omnium hominum et angelorum statera, id est verbo Domini examinemus. Sic chalcedonensem amplectimur, repudiata ephesina secunda, quod in hac eutychiana impietas confirmata fuit, quam illa altera damnavit. Eius rei iudicium non nisi ex scripturis fecerunt sancti viri, quos sic in iudicando sequimur, ut Dei verbum quod illis praeluxit, nobis nunc quoque praeluceat. Eant nunc Romanenses, et affixum alligatumque suis conciliis spiritum sanctum pro more iactent.

10. Quanquam in illis quoque antiquis et purioribus est quod iure desideres, vel quod eruditi alioqui et prudentes viri, qui tum aderant, praesentibus negotiis districti multa alia non prospiciebant, vel quod gravioribus et magis seriis occupatos nonnulla levioris momenti subterfugiebant, vel quod simpliciter, ut homines, imperitia falli poterant, vel quod nimio affectu nonnunquam praecipites ferebantur. Huius postremi (quod omnium durissimum videtur) exemplum illustre exstitit in nicaena synodo, cuius dignitas omnium consensu summa veneratione, ut merebatur, excepta est. Nam quum primarium fidei nostrae caput illic periclitaretur, adesset hostis Arius in procinctu, quocum manus conserendae essent, summum vero momentum in eorum concordia esset qui ad oppugnandum Arii errorem parati venerant, ipsi nihilominus tantorum discriminum securi, imo velut gravitatis, modestiae et omnis humanitatis obliti, omisso quod in manibus erat certamine (quasi ex destinato Ario gratificaturi eo concessissent) intestinis dissidiis sese proscindere coeperunt, stylum [1]) qui in Arium stringendus erat, in se ipsos dirigere. Foedae criminationes audiebantur; libelli accusatorii volitabant; nec contentionum finis ullus factus esset donec mutuis vulneribus se confodissent, nisi imperator Constantinus occurrisset, qui inquisitionem in eorum vitam rem esse supra suam cognitionem professus talem intemperiem laude magis quam obiurgatione castigavit. Quam multis partibus et alia quae deinde sequuta sunt concilia lapsa fuisse verisimile est? Nec longa demonstratione opus haec res habet. Si quis enim acta perlegat, multas illic infirmitates animadvertet, ne quid dicam gravius.

11. Et Leo romanus pontifex non dubitat synodo chalcedonensi, quam in dogmatibus orthodoxam fatetur, ambitionem et inconsultam temeritatem obiicere. Legitimam quidem esse non negat, sed errare potuisse palam asserit. Ineptus forte alicui videar qui de commonstrandis huiusmodi erroribus laborem, quum fateantur adversarii, errare concilia posse in iis quae ad salutem non sunt necessaria. Sed neque supervacuus est hic labor. Tametsi enim coacti verbo quidem id fatentur, quum tamen omnium conciliorum determinationem in re qualibet, nullo discrimine, pro spiritus sancti oraculo nobis obtrudant, plus exigunt quam initio sumpserant. Quid sic agendo contendunt, nisi errare non posse concilia; aut, si errant, nefas esse tamen verum cernere, aut non assentari erroribus? Neque aliud intendo, quam inde posse colligi, spiritum sanctum sic pias alioqui et sanctas synodos gubernasse, ut interim aliquid eis humanitus accidere sineret, ne nimium hominibus confideremus. Haec multo melior est sententia, quam illa Gregorii Nazianzeni: [1]) nullius unquam concilii se vidisse bonum finem. Nam qui asserit omnia sine exceptione male desiisse, non multum autoritatis illis relinquit. De provincialibus conciliis mentionem seorsum facere, nihil iam necesse est; quando ex generalibus aestimare promptum est quantum autoritatis ad condendos fidei articulos, et quodcunque visum fuerit doctrinae genus recipiendum habere debeant.

12. At nostri Romanenses, ubi in causae suae defensione omnia rationis praesidia labascere sibi vident, ad extremum illud miserumque suffugium concedunt: etiamsi mente et consilio stupidi ipsi sint, animo vero et voluntate nequissimi, manere tamen verbum Domini, quod praepositis obedire iubet (Hebr. 13, 17). Itane vero? quid si praepositos esse negem qui tales sunt? Non enim plus sibi arrogare debent quam habuerit Iosue, qui et propheta Domini fuit et eximius pastor. Audiamus autem quibus verbis inauguretur in suum munus a Domino. Non recedat, inquit (Ios. 1, 7. 8), volumen legis ab ore tuo, sed meditaberis in eo diebus ac noctibus; neque ad dexteram neque ad sinistram declinabis; tunc diriges viam tuam, et intelliges eam. Illi igitur spirituales nobis erunt praefecti

1) et stylum 1592 *cum recc. omnibus.*

1) Epist. 55. ad Procopium.

qui a lege Domini neque huc neque illuc deflectent. Quod si nulla haesitatione accipienda est quorumvis pastorum doctrina, quorsum attinebat toties tamque sollicite Domini voce nos admoneri, ne pseudoprophetarum sermoni auscultemus? Nolite, inquit per Ieremiam (23, 16), audire verba prophetarum qui prophetant vobis; vanitatem enim vos docent, et non ex ore Domini. Item (Matth. 7, 15): cavete vobis a falsis prophetis, qui veniunt ad vos in vestitu ovium, intrinsecus autem sunt lupi rapaces. Frustra et Ioannes nos hortaretur ut probemus spiritus numquid ex Deo sint (1 Ioann. 4, 1). Cui iudicio ne angeli quidem eximuntur, nedum satan cum suis mendaciis. Quid autem istud: si caecus caecum ducat, ambo in foveam cadent (Matth. 15, 14)? Annon satis declarat multum interesse quales pastores audiantur, nec temere omnes audiendos? Quare non est quod suis nos titulis absterreant, quo in participationem trahant suae caecitatis: quum videamus contra singularem Domino curam fuisse absterrendi, ne alieno errore duci nos pateremur, sub quacunque nominis larva lateat. Nam si verum est Christi responsum, caeci quique duces, sive antistites, sive praesules, sive pontifices dicantur, nihil possunt quam suos consortes in idem rapere praecipitium. Quare nulla conciliorum, pastorum, episcoporum nomina, quae tam falso obtendi quam vere usurpari possunt, nos impediant quominus et verborum et rerum documentis moniti omnes omnium spiritus ad divini verbi regulam exigamus, quo probemus num ex Deo sint.

13. Quoniam probavimus non esse datam ecclesiae potestatem erigendae novae doctrinae, dicamus nunc de potestate quam illi tribuunt in scripturae interpretatione. Nos certe libenter concedimus, si quo de dogmate incidat disceptatio, nullum esse nec melius nec certius remedium quam si verorum episcoporum synodus conveniat, ubi controversum dogma excutiatur. Multo enim plus ponderis habebit eiusmodi definitio in quam communiter ecclesiarum pastores, invocato Christi spiritu, consenserint, quam si quisque seorsum domi conceptam populo traderet, vel pauci homines privati eam conficerent. Deinde ubi collecti in unum sunt episcopi, commodius in commune deliberant quid sibi et qua forma docendum sit, ne diversitas offendiculum pariat. Tertio, hanc rationem praescribit Paulus (1 Cor. 14, 29) in diiudicandis doctrinis. Nam quum singulis ecclesiis attribuat diiudicationem, ostendit quis in gravioribus causis sit ordo agendi: nempe ut ecclesiae inter se communem cognitionem suscipiant. Atque ita nos ipse pietatis sensus instituit, ut si quis turbet ecclesiam dogmate inusitato, atque eo res perveniat ut sit periculum a graviore dissidio, conveniant primum ecclesiae; quaestionem propositam examinent; demum, iusta discussione habita, definitionem ex scriptura sumptam proferant, quae et dubitationem in plebe tollat, et os obstruat improbis et cupidis hominibus, ne pergere amplius audeant. Sic exorto Ario coacta est nicaena synodus, quae sua autoritate et sceleratos impii hominis conatus fregit, et pacem restituit ecclesiis quas vexaverat, et aeternam Christi divinitatem contra sacrilegum eius dogma asseruit. Quum deinde novas turbas moverent Eunomius et Macedonius, simili remedio eorum insaniae occursum est per constantinopolitanam synodum. Ephesino concilio profligata est Nestorii impietas. Haec denique ab initio fuit ordinaria in ecclesia ratio conservandae unitatis, quoties satan aliquid machinari coeperat. Sed meminerimus, non omnibus saeculis vel locis haberi Athanasios, Basilios, Cyrillos, et similes verae doctrinae vindices, quos tunc Dominus excitavit. Imo cogitemus quid Ephesi secunda synodo acciderit, ubi eutychiana haeresis obtinuit: sanctae memoriae vir Flavianus, in exsilium eiectus cum aliquot piis viris; multa eiusmodi flagitia designata. Nempe quia illic Dioscorus, homo factiosus et pessimi animi, non autem spiritus Domini praesidebat. At non erat illic ecclesia. Fateor; sic enim omnino statuo, non ideo interire in ecclesia veritatem, etiamsi ab uno concilio opprimatur; sed mirabiliter a Domino servari, ut iterum suo tempore emergat et superet. Hoc autem perpetuum esse nego, ut vera sit et certa scripturae interpretatio quae concilii suffragiis fuerit recepta.

14. Verum alio spectant Romanenses, quum potestatem interpretandi scripturam penes concilia esse tradunt, et eam sine provocatione. Hoc enim colore abutuntur, ut scripturae interpretationem vocent quidquid in conciliis statutum sit. De purgatorio, de sanctorum intercessione, de confessione auriculari, et similibus, non reperietur una syllaba in scripturis. Verum quia ecclesiae autoritate sancita sunt haec omnia, hoc est (ut verius loquamur) opinione et usu recepta, pro scripturae interpretatione unumquodque habendum erit. Neque id modo: sed si quid reclamante scriptura statuerit concilium interpretationis habebit nomen. Iubet Christus (Matth. 26, 26) omnes de calice quem in coena porrigit, bibere: constantiense concilium vetuit ne plebi daretur, sed solum sacerdotem bibere voluit. Quod sic ex diametro pugnat cum institutione Christi, pro eius interpretatione haberi volunt. Paulus (1 Tim. 4, 1) coniugii prohibitionem vocat hypocrisin daemoniorum; sanctum vero in omnibus coniugium et honorabile spiritus alibi (Hebr. 13, 4) pronuntiat. Quod postea sacerdotibus interdixerunt coniugium, id veram et nativam scripturae interpretationem haberi postulant: quum nihil magis alienum fingi queat. Si quis hiscere contra ausit, haereticus iudicabitur: quando sine provocatione est ecclesiae determinatio,

et de eius interpretatione, quin vera sit, dubitari nefas est. Tantam impudentiam quid insecter? demonstrasse enim, vicisse est. Quod de potestate approbandae scripturae docent, prudens omitto. Subiicere enim in eum modum Dei oracula hominum censurae, ut ideo rata sint quia placuerint hominibus, blasphemia indigna est quae commemoretur; et ego iam superius hoc ipsum attigi. Unum tamen eos rogabo: si in ecclesiae approbatione fundata est scripturae autoritas, cuius concilii citabunt de ea re decretum? Nullum, opinor, habent. Cur igitur Nicaeae vinci se patiebatur Arius testimoniis ex Ioannis evangelio adductis? Erat enim, secundum istos, liberum repudiare: quando nulla universalis concilii praecesserat approbatio. Allegant veterem catalogum, qui canon vocatur, quem dicunt ex ecclesiae diiudicatione manasse. Sed rogo iterum, quo in concilio canon ille editus fuerit? Hic obmutescant oportet. Quanquam scire praeterea cupio, qualem esse illum canonem arbitrantur. Video enim inter veteres id parum constitisse. Et si valere debet quod ait Hieronymus, libri Machabaeorum Tobias, Ecclesiasticus, et similes in ordinem apocryphorum reiiciantur: quod isti nullo modo facere sustinent.

CAPUT X. [1]

De potestate in legibus ferendis, in qua saevissimam tyrannidem in animas et carnificinam exercuit papa cum suis.

1. *Sequitur pars secunda, quam in legibus ferendis sitam esse volunt: ex qua scaturigine ortae sunt innumerae traditiones humanae, totidem ad strangulandas miseras animas laquei. Neque enim maior illis religio fuit quam scribis et pharisaeis, imponere aliorum humeris onera quae digito noluissent attingere* (Matth. 23, 4). *Alibi* [2]) *docui quam crudelis sit carnificina, quod de auriculari confessione praecipiunt. In aliis legibus tanta violentia non apparet; sed quae videntur omnium maxime tolerabiles tyrannice conscientias premunt. Taceo quod adulterant cultum Dei, et Deum ipsum, qui unicus est legislator, suo iure spoliant. Haec potestas tractanda nunc est, an ecclesiae liceat conscientias obstringere suis legibus. In qua disputatione non attingitur ordo politicus, sed tantum hoc agitur ut rite colatur Deus secundum praescriptam a se regulam, et spiritualis libertas, quae Deum respicit, salva nobis maneat. Usus obtinuit ut traditiones humanae vocentur quaecunque de cultu Dei, praeter eius verbum, profecta sunt ab hominibus edicta. Contra has* nobis est certamen, non contra sanctas et *utiles* ecclesiae constitutiones, quae vel ad disciplinam vel honestatem *vel pacem* conservandam faciunt. *Finis autem certandi, ut coerceatur immensum et barbarum imperium, quod* sibi usurpant in animas qui pastores ecclesiae haberi volunt, re autem vera saevissimi sunt carnifices. Quas enim leges condunt, spirituales esse aiunt, ad animas pertinentes, et eas ad vitam aeternam necessarias affirmant. Sic autem regnum Christi, ut nuper attigi, invaditur; sic libertas, ab ipso fidelium conscientiis data, opprimitur penitus ac disiicitur. Taceo nunc quanta impietate legum suarum observationem sanciant, dum ex ipsa et peccatorum remissionem et iustitiam et salutem quaerere docent, dum totam religionis et pietatis summam in ipsa statuunt. Hoc unum contendo, necessitatem imponi conscientiis non debere in quibus rebus a Christo liberantur, nec nisi liberatae, ut antea docuimus, quiescere apud Deum possunt. Unicum regem agnoscant, suum liberatorem Christum; et una libertatis lege, nempe sacro evangelii verbo, regantur oportet, si gratiam quam in Christo semel obtinuerunt, retinere volunt; nulla servitute teneantur, nullis vinculis astringantur.

2. Fingunt quidem Solones isti, suas constitutiones leges esse libertatis, suave iugum, onus leve; sed mera esse mendacia quis non videat? Nullam ipsi quidem legum suarum gravitatem sentiunt, qui abiecto Dei timore tam suas quam divinas leges secure ac strenue negligunt. Qui vero aliqua salutis suae cura tanguntur, plurimum abest quin se liberos existiment, quamdiu his laqueis implicantur. Videmus quanta cautione versatus sit in hac parte Paulus, ut ne una quidem in re laqueum iniicere ausus fuerit (1 Cor. 7, 35). Neque id nulla causa. Prospiciebat certe quantum vulnus infligeretur conscientiis, si earum rerum necessitas illis imponeretur, quarum relicta esset a Domino libertas. Contra numerari vix possunt constitutiones quas isti gravissime aeternae mortis denuntiatione sanxerunt; quas severissime exigunt tanquam ad salutem necessarias. Et in his permultae sunt observatu difficillimae; omnes vero, si in turbam suam congerantur, impossibiles: tantus est acervus. Qui ergo fieri poterit ut non extrema anxietate et terrore perplexi urantur, quibus tanta difficultatis moles incumbit? Huius generis ergo constitutiones hic impugnare animus est: quae in hoc feruntur ut animas intus coram Deo ligent, et religionem iniiciant, ac si de rebus ad salutem necessariis praeciperent.

3. Haec quaestio plerosque ideo impedit quod inter externum, ut vocant, et conscientiae forum

1) *Hic inseritur quod fuerat in edit. praecedente Cap. XIII. de traditionibus humanis.* 2) Libr. 3. cap. 4. sect. 4 et seqq. max. sect. 17.

non satis subtiliter discernunt. Praeterea difficultatem auget quod Paulus obediendum esse magistratui praecipit, non poenae solum metu, sed propter conscientiam (Rom. 13, 5). Unde sequitur, politicis quoque legibus obstringi conscientias. Quod si ita esset, caderet quidquid proximo capite diximus, ac iam dicturi sumus de spirituali regimine. Ut hic nodus solvatur, primo operae pretium est tenere quid sit conscientia. Ac definitio quidem ex etymo vocis petenda est. Nam sicuti, quum mente intelligentiaque homines apprehendunt rerum notitiam, ex eo dicuntur scire, unde et scientiae nomen ducitur: ita, quum sensum habent divini iudicii quasi sibi adiunctum testem, qui sua peccata eos occultare non sinit, quin ad iudicis tribunal rei pertrahantur, sensus ille vocatur conscientia. Est enim quiddam inter Deum et hominem medium: quia hominem non patitur in se ipso supprimere quod novit, sed eousque persequitur, donec ad reatum adducat. Hoc est quod intelligit Paulus (Rom. 2, 15), quum tradit conscientiam simul attestari hominibus, ubi cogitationes eos accusant vel absolvunt in iudicio Dei. Simplex notitia in homine residere posset veluti inclusa. Ergo sensus hic, qui hominem sistit ad Dei iudicium, est quasi appositus homini custos, qui omnia eius arcana observet ac speculetur, ne quid in tenebris sepultum maneat. Unde et vetus illud proverbium: conscientia mille testes. Eadem ratione et Petrus (1 Petr. 3, 21) bonae erga Deum conscientiae interrogationem posuit pro tranquillitate animi, quum persuasi de Christi gratia nos intrepide coram Deo offerimus. Et autor epistolae ad Hebraeos (10, 2), non habere amplius conscientiam peccati, pro liberatos vel absolutos esse, ut peccatum non amplius nos arguat.

4. Itaque sicut opera respectum ad homines habent, ita conscientia ad Deum refertur: ut conscientia bona nihil aliud sit quam interior cordis integritas. In quem sensum Paulus (1 Tim. 1, 5) scribit, complementum legis esse caritatem, ex pura conscientia et fide non ficta. Postea etiam eodem capite quantum ab intelligentia differat ostendit, dicens quosdam a fide naufragium fecisse, quia bonam conscientiam dereliquerant. His enim verbis vivum esse colendi Dei affectum sincerumque pie et sancte vivendi studium indicat. Interdum quidem ad homines quoque extenditur, ut quum testatur apud Lucam (Act. 24, 16) idem Paulus, se operam dedisse ut bona conscientia ambularet erga Deum et homines. Sed hoc ideo dictum est quod bonae conscientiae fructus ad homines usque manant ac perveniunt. Proprie autem loquendo solum Deum respicit, ut iam dixi. Hinc fit ut obstringere conscientiam lex dicatur quae simpliciter hominem ligat, sine hominum intuitu, vel non habita eorum ratione. Exempli gratia: non modo castum servare animum purumque ab omni libidine Deus praecipit, sed quamlibet verborum obscoenitatem et externam lasciviam prohibet. Huius legis observationi, etiamsi nullus in mundo homo viveret, conscientia mea subiicitur. Ita qui [1]) se intemperanter gerit, non eo tantum peccat quod malum exemplum praebet fratribus, sed conscientiam reatu obstrictam habet apud Deum. Alia in rebus per se mediis est ratio. Abstinere enim debemus si quod pariant offendiculum, sed libera conscientia. Ita de carne idolis consecrata Paulus loquitur (1 Cor. 10, 28): si quis iniiciat scrupulum, inquit, noli attingere, propter conscientiam; dico autem conscientiam, non tuam, sed alterius. Peccaret homo fidelis, qui prius admonitus eiusmodi carnem nihilominus ederet. Sed utcunque fratris respectu necessaria illi sit abstinentia, ut a Deo praescribitur, non tamen conscientiae libertatem retinere desinit. Videmus ut lex ista externum opus ligans conscientiam solutam relinquat.

5. Nunc ad humanas leges redeamus. Si in hunc finem latae sint ut religionem nobis iniiciant, quasi per se necessaria sit earum observatio, dicimus conscientiae imponi quod fas non erat. Neque enim cum hominibus, sed cum uno Deo negotium est conscientiis nostris. Quo pertinet illud vulgare discrimen inter terrenum et conscientiae forum. Quum totus orbis densissima ignorantiae caligine obvolutus esset, haec tamen exigua lucis scintilla residua mansit, ut humanis omnibus iudiciis superiorem esse hominis conscientiam agnoscerent. Quanquam quod uno verbo fatebantur, postea re ipsa labefactabant: voluit tamen Deus testimonium aliquod christianae libertatis tunc quoque exstare, quod ab hominum tyrannide conscientias eximeret. Sed nondum expedita est illa difficultas quae ex Pauli verbis nascitur: nam si principibus obediendum est non poenae tantum, sed conscientiae causa, inde consequi videtur, in conscientiam quoque dominari principum leges. Quod si verum est, idem et de ecclesiasticis dicendum erit. Respondeo, primum inter genus et speciem hic esse distinguendum. Nam etsi leges singulae conscientiam non attingant, generali tamen praecepto Dei tenemur, quod magistratuum autoritatem nobis commendat. Atque in hoc cardine versatur Pauli disputatio (Rom. 13, 1), magistratus, quoniam a Deo sint ordinati, honore prosequendos esse. Interea minime docet, quae ab illis scribuntur leges, ad interiorem animae gubernationem pertinere: quum ubique et Dei cultum, et spiritualem iuste vivendi regulam supra quaelibet hominum placita extollat. Alterum quoque notatu dignum est, quod tamen ex superioribus pendet,

1) *Omittunt:* qui 1607. 1617; *scribunt:* itaque qui 1654. 1667.

leges humanas, sive a magistratu, sive ab ecclesia ferantur, tametsi sint observatu necessariae (de probis et iustis loquor), ideo tamen non ligare per se conscientiam, quia tota observandi necessitas ad generalem finem respicit, non autem consistit in rebus praeceptis. Ab hoc ordine procul distant quae et novam formam praescribunt colendi Dei, et necessitatem constituunt in rebus liberis.

6. Tales autem sunt quae hodie vocantur ecclesiasticae constitutiones in papatu, quae pro vero ac necessario Dei cultu ingeruntur. Atque ut sunt innumerae, ita infinita sunt ad captandas illaqueandasque animas vincula. *Etsi autem in legis expositione* nonnihil attigimus, quia *tamen* iustae tractationi *hic opportunior erat locus*, *nunc* studebo totam summam quo potero optimo ordine colligere. Et quia de tyrannide, quam sibi in licentia docendi quidquid libuerit arrogant pseudoepiscopi, *nuper* disseruimus quantum satis esse videbatur, totam illam partem omittam; in explicanda tantum quam se habere dicunt legum ferendarum potestate, hic immorabor. Hoc igitur praetextu pseudoepiscopi nostri conscientias novis legibus onerant, quod sint spirituales legislatores a Domino constituti, ex quo illis commissa est ecclesiae gubernatio. Itaque quidquid iubent ac praescribunt, id necessario observandum esse contendunt a populo christiano: qui violaverit, eum duplicis inobedientiae reum esse, quod Deo et ecclesiae sit rebellis. Sane si veri episcopi essent, aliquid eis in hac parte autoritatis tribuerem, non quantum sibi postulant, sed quantum ad politiam ecclesiae rite ordinandam requiritur. Nunc quum nihil minus sint quam quod haberi volunt, non possunt tantillum sibi sumere quin modum excedant. Sed quia hoc quoque alibi visum est, demus eis in praesentia, quidquid potestatis habent veri episcopi, id iure in eos competere. Nego tamen, propterea legislatores esse fidelibus impositos, qui praescribere a se ipsis possint vivendi regulam, vel ad sua placita plebem sibi commissam adigere. Quum hoc dico, intelligo ipsis minime licere, quod ipsi a se absque Dei verbo excogitaverint, ecclesiae observandum pro necessario mandare. Id ius quum et apostolis fuerit incognitum, et toties ecclesiae ministris ore Domini ademptum, miror quinam praeter apostolorum exemplum et contra manifestam Dei prohibitionem arripere ausi fuerint et hodie defendere audeant.

7. Quod ad perfectam bene vivendi regulam pertinebat, id totum sic complexus est Dominus lege sua, ut nihil hominibus reliquerit quod ad summam illam adderent. Idque eo effecit primum, ut, quia tota vivendi rectitudo in hoc sita est, si omnia nostra opera ad eius voluntatem, tanquam ad normam, exigantur, unicus vitae magister ac director a nobis haberetur; deinde ut testatum faceret, se a nobis nihil magis requirere quam obedientiam. Hac ratione Iacobus (4, 11): qui iudicat fratrem, inquit, iudicat legem; qui legem iudicat, non est observator legis, sed iudex: unus autem legislator qui potest servare et perdere. Audimus, Deum hoc sibi uni velut proprium asserere, ut verbi sui imperio ac legibus nos regat. Atque id ipsum ante ab Iesaia (33, 22) dictum fuerat, quamvis paulo obscurius: Dominus rex noster, Dominus legislator noster, Dominus iudex noster, ipse salvabit nos. Utroque sane loco ostenditur vitae et mortis ei esse arbitrium qui ius habet in animam. Imo Iacobus hoc clare pronuntiat. Id porro sibi nemo hominum sumere potest. Deum igitur unicum animarum regem agnosci oportet, penes quem unum servandi perdendique potestas est,[1]) ut illa Iesaiae verba sonant: et regem et iudicem et legislatorem et servatorem. Itaque Petrus (1 Petr. 5, 3), dum pastores officii sui admonet, sic gregem pascant hortatur ne dominium exerceant adversus cleros: quo nomine haereditatem Dei, hoc est fidelium populum, significat. Id si rite expendimus, nefas esse ad hominem transferri quod Deus suum unius facit, intelligemus ita praecisum quidquid sibi potestatis vendicant qui se ad aliquid in ecclesia iubendum sine verbo Dei efferre volunt.

8. Porro quoniam tota causa inde pendet, si Deus est unicus legislator, non licere hominibus id sibi honoris sumere, simul duas illas rationes quas posuimus memoria tenere convenit, cur hoc sibi uni Dominus asserat. Prior autem est, ut eius voluntas perfecta sit nobis omnis iustitiae et sanctitatis regula, atque ita in eius cognitione perfecta sit bene vivendi scientia. Altera, ut ipse unus (*ubi eius rite probeque colendi quaeritur modus*) imperium habeat in animas nostras, cui parere et a cuius nutu pendere debeamus. His duabus rationibus observatis, facilis erit diiudicatio quae hominum constitutiones sint verbo Domini contrariae. Sunt autem eius generis omnes quae ad verum Dei cultum finguntur pertinere, et quibus servandis conscientiae obligantur, quasi observatu necessariae essent. Hac ergo lance meminerimus ponderandas esse omnes humanas leges, si volumus habere certum examen, quod nusquam aberrare nos sinat. Priore contendit Paulus in epistola ad Colossenses adversus pseudoapostolos, qui novis oneribus premere ecclesias tentabant. Secunda magis utitur in Galatis in simili causa. Hoc ergo in epistola ad Colossenses exsequitur, non esse de vero Dei cultu petendam ab hominibus doctrinam, quia Dominus fideliter nos

1) *Sic* 1559. 1561 *et recentiores fere omnes. Verum fortasse legendum:* aut, ut *quod reposuerunt ex praecedente recensione lugdunensis, amstelodamensis et tholuckianae.*

et ad plenum instituit qualiter sit colendus. Quo hoc demonstret, primo capite dicit in evangelio contineri omnem sapientiam, qua perfectus reddatur homo Dei in Christo. Initio secundi dicit, omnes sapientiae et intelligentiae thesauros in Christo esse absconditos; inde postea concludit, caveant fideles ne per inanem philosophiam abducantur a grege Christi, secundum constitutiones hominum. In fine autem capitis maiore adhuc fiducia damnat omnes ἐθελοθρησκείας, hoc est fictitios cultus, quos homines sibi ipsi comminiscuntur vel ab aliis accipiunt, et quaecunque de cultu Dei tradere praecepta ex se audent. Habemus ergo, impias esse omnes constitutiones, in quarum observatione cultus Dei situs esse fingitur. Loci vero quibus in Galatis urget non esse laqueos conscientiis induendos (quas a solo Deo regi convenit), satis sunt aperti, praesertim capite quinto. Ideo sufficiat annotasse.

9. Sed quia exemplis res tota melius patefiet, antequam ultra progredimur, operae pretium est hanc doctrinam ad nostra tempora accommodare. Constitutiones quas vocant ecclesiasticas, quibus papa cum suis onerat ecclesiam, dicimus perniciosas esse et impias: adversarii nostri sanctas esse et salutares defendunt. Sunt autem duo earum genera: nam aliae sunt de caeremoniis et ritibus, aliae ad disciplinam magis spectant. Estne igitur iusta causa quae nos ad utrasque impugnandas moveat? Iustior certe quam vellemus. Primum, nonne autores ipsi clara voce definiunt, ipsissimum, ut ita loquar, Dei cultum in ipsis contineri? In quem finem conferunt suas caeremonias, nisi ut per illas Deus colatur? Neque id fit solo errore imperitae multitudinis: sed eorum approbatione qui locum docendi habent. *Nondum crassas abominationes attingo, quibus totam pietatem moliti sunt pessumdare; sed apud eos non tam atrox fingeretur crimen, in minima quaque traditiuncula esse lapsum, nisi Dei cultum suis commentis subiicerent.* Quod ergo tolerabile non esse docuit Paulus, legitimum colendi Dei ritum ad hominum arbitrium redigi, si hodie ferre non possumus, quid peccamus? praesertim vero quum secundum elementa mundi huius colere praecipiunt, quod Paulus (Col. 2, 20) adversari Christo testatur. Rursum quam praecisa necessitate astringant conscientias ad servandum quidquid iubent, non est ignotum. Hic dum reclamamus, causam habemus cum Paulo communem, qui nullo modo patitur fideles conscientias in hominum servitutem redigi (Gal. 5, 1).

10. Porro istud pessimum accedit, quod ubi talibus vanis figmentis definiri religio semel coepta est, perversitatem illam perpetuo sequitur et altera exsecrabilis pravitas, quam Pharisaeis exprobrabat Christus, ut irritum fiat praeceptum Dei propter hominum traditiones (Matth. 15, 3). Nolo contra praesentes nostros nomothetas verbis meis pugnare. Vicerint sane, si quo modo ab hac Christi accusatione purgare se poterunt. Sed quomodo excusarent, quum immenso apud eos sceleratius sit auricularem confessionem vertente anno praetermisisse, quam nequissimam vitam in solidum annum produxisse? linguam die veneris infecisse modico carnis gustu, quam totum corpus diebus omnibus scortando foedasse? manum, die sanctulis nescio quibus consecrato, admovisse honesto operi, quam pessimis facinoribus assidue membra omnia exercuisse? sacrificum legitimo uno connubio copulari, quam illigari mille adulteriis; votivam peregrinationem non persolvisse, quam in promissis omnibus fidem fallere? in prodigiosos nec minus supervacuos ac inutiles templorum luxus non aliquid profudisse, quam defuisse ultimis pauperum necessitatibus? idolum sine honore praeteriisse, quam hominum omne genus contumeliose tractasse? non demurmurasse certis horis longa sine sensu verba, quam legitimam orationem animo nunquam concepisse? Quid est irritum facere propter suas traditiones Dei praeceptum, nisi hoc est? quum observationes mandatorum Dei frigide tantum et defunctorie commendantes suorum exactam obedientiam nihilo minus studiose et anxie urgent, quam si totam pietatis vim in se continerent; quum divinae legis transgressionem levibus satisfactionum mulctis ulciscentes unius sui decreti vel minimam offensionem nulla leviore poena plectunt quam carcere, exsilio, incendio aut gladio. In Dei contemptores non ita asperi et inexorabiles, suos contemptores implacabili odio ad extremum persequuntur; ac eos omnes sic instituunt, quorum simplicitatem captivam tenent, ut aequiore animo universam Dei legem subversam visuri sint, quam apiculum in praeceptis (ut vocant) ecclesiae violatum. Primum graviter in eo delinquitur quod ob res leviculas, et (si Dei iudicio staretur) liberas, alter alterum contemnit, iudicat, abiicit. Nunc vero quasi id parum mali esset, pluris appenduntur frivola illa huius mundi elementa, ut Paulus Galatis (4, 9) scribens nuncupat, quam coelestia Dei oracula. Et qui prope in adulterio absolvitur, iudicatur in cibo; cui scortum permittitur, interdicitur uxor. Hoc scilicet praevaricatrice illa obedientia proficitur, quae tantum a Deo avertitur quantum ad homines inclinat.

11. Sunt alia quoque duo non levia vitia quae in iisdem constitutionibus improbamus. Primum quod magna ex parte inutiles, interdum etiam ineptas observationes praescribunt; deinde quod immensa earum multitudine opprimuntur piae conscientiae, et in iudaismum quendam revolutae umbris sic adhaerescunt, ut ad Christum nequeant pervenire. Ineptas quod dico et inutiles, scio carnis prudentiae credibile non futurum: cui tantopere arrident ut ecclesiam prorsus deformari putent ubi auferuntur. Sed

hoc est quod Paulus scribit (Col. 2, 23), habere speciem sapientiae in commentitio cultu, in humilitate, et eo quod austeritate sua valere ad domandam carnem videntur. Saluberrima certe admonitio, quae excidere nobis nunquam debet. Fallunt, inquit, humanae traditiones sub specie sapientiae. Unde hunc colorem habent? Nempe quia confictae sunt ab hominibus. Humanum ingenium quod suum est illic recognoscit, et recognitum libentius amplectitur, quam optimum aliquid quod suae vanitati minus conveniret. Deinde quia videntur apta esse rudimenta ad humilitatem, quod hominum mentes iugo suo depressas humi detinent, hinc alteram habent commendationem. Postremo quia videntur eo spectare ut carnis delicias cohibeant et abstinentiae rigore illam subigant, ideo videntur prudenter excogitatae. Quid autem ad haec Paulus? num larvas illas excutit, ne falso praetextu simplices deludantur? Quoniam hoc satis ad refellendum esse censuerat, quod dixerat esse hominum commenta, haec omnia, tanquam pro nihilo habeat, sine refutatione praeterit. Imo quia noverat, in ecclesia omnes commentitios cultus esse damnatos, et eo magis suspectos esse fidelibus quo humanum ingenium magis oblectant; quia noverat, falsam illam externae humilitatis imaginem a vera humilitate tantum distare, ut facile discerneretur; quia denique noverat, illam paedagogiam non pluris aestimari quam corporis exercitationem: ea ipsa pro humanarum traditionum refutatione voluit esse fidelibus, quorum gratia illae apud imperitos commendabantur.

12. Sic hodie caeremoniarum spectaculo non modo vulgus indoctum, sed ut quisque mundana prudentia maxime inflatus est, mirifice capitur. Hypocritae vero et fatuae mulierculae nihil nec speciosius nec melius cogitari posse existimant. At qui penitius discutiunt et verius expendunt, secundum pietatis regulam, quid tot ac tales caeremoniae valeant, intelligunt primum nugas esse, quod nihil utilitatis habeant; deinde praestigias, quod spectantium oculos inani pompa deludunt. De iis caeremoniis loquor quibus subesse magna mysteria volunt romanenses magistri: nos nihil quam mera ludibria experimur. Nec mirum est, earum autores eo delapsos esse, ut frivolis ineptiis et se et alios luderent: quia partim ex gentium deliriis exemplar sibi sumpserunt, partim simiarum more temere imitati sunt veteres mosaicae legis ritus, qui nihilo magis ad nos pertinebant quam pecudum victimae, et reliqua his similia. Sane etiamsi nullum aliud sit argumentum, tamen ex farragine tam male consuta nemo sanus aliquid boni sperabit. Et res ipsa palam demonstrat, plurimas caeremonias non alium habere usum, nisi ut populum obstupefaciant magis quam doceant. Sic et in novitiis istis canonibus, qui disciplinam invertunt magis quam conservant, multum momenti reponunt hypocritae: si quis introspiciat melius, reperiet nihil esse praeter umbratile et evanidum disciplinae spectrum.

13. Iam vero (ut ad alterum veniam), quis non videt traditiones, alias aliis coacervando, in tantum numerum excrevisse, ut christianae ecclesiae nullo modo sint tolerabiles? Hinc factum est, ut in caeremoniis appareat iudaismus nescio quis; aliae observationes gravem piis animis carnificinam afferant. Conquerebatur Augustinus, [1]) quod suo tempore, neglectis Dei praeceptis, tam multis praesumptionibus plena essent omnia ut gravius corriperetur qui per octavas suas terram nudo pede tetigerat, quam qui mentem vinolentia sepelierat. Conquerebatur, ecclesiam quam Dei misericordia liberam esse voluit, sic premi ut tolerabilior fuerit Iudaeorum conditio. Si in saeculum nostrum incidisset sanctus ille vir, quibus querelis deplorasset eam, quae nunc est, servitutem? Nam et numerus est decuplo maior, et singuli apices centuplo rigidius quam tunc exiguntur. Ita fieri solet: ubi semel perversi isti legislatores imperium occuparunt, nullum finem iubendi et vetandi faciunt, donec ad extremum morositatis perveniant. Quod Paulus etiam eleganter indicavit his verbis (Col. 2, 20): si mortui estis mundo, quid quasi viventes decretis tenemini? ne manducaris, ne gustaveris, ne attrectaris. Nam quum verbum ἅπτεσθαι et manducare et tangere significet, in priore significatu hic procul dubio accipitur, ne supervacua sit repetitio. Hic ergo pseudoapostolorum progressus pulcherrime describit. Initium a superstitione est, quod non tantum edere vetant, sed etiam tenuiter esitare. Ubi hoc obtinuerunt, iam gustare etiam prohibent. Postquam hoc quoque illis concessum est, ne digito quidem contrectare fas esse ducunt.

14. Hanc tyrannidem in humanis constitutionibus merito hodie reprehendimus, qua factum est ut innumeris edictis et immodica eorum exactione miserae conscientiae mirabiliter torqueantur. De canonibus ad disciplinam pertinentibus alibi dictum est. De caeremoniis quid dicam, quibus hoc perfectum est, ut semisepulto Christo ad iudaicas figuras redierimus? Dominus noster Christus, inquit Augustinus, [2]) sacramentis numero paucissimis, significatione praestantissimis, observatione facillimis, novi populi societatem colligavit. Ab hac simplicitate quantum absit rituum multitudo et varietas quibus hodie implicari ecclesiam cernimus, satis enarrari non potest. Scio quo artificio nonnulli acuti homines hanc perversitatem excusent. Aiunt inter nos esse plurimos peraeque rudes atque fue-

1) Ad Ianuar. epist. 119 (55). 2) Epist. 118 ad Ianuar. (54, 1).

runt in populo israelitico: illorum causa institutam esse eiusmodi paedagogiam, qua tametsi firmiores carere possunt, negligere tamen eam non debent, quum videant infirmis fratribus esse utilem. Respondeo, nos non nescire quid fratrum infirmitati debeatur; sed ex adverso excipimus, non esse hanc rationem qua consulatur infirmis, ut magnis caeremoniarum acervis obruantur. Non frustra hoc discrimen posuit Deus inter nos et veterem populum, quod illum voluit pueriliter erudire signis et figuris, nos simplicius, sine tanto externo apparatu. Quemadmodum, inquit Paulus (Gal. 4, 1), puer a paedagogo pro aetatis captu regitur et sub custodia continetur, ita sub lege custodiebantur Iudaei. Nos autem adultis similes sumus, qui a tutela et curatione liberati, puerilibus rudimentis opus non habent. Dominus certe quale futurum esset in ecclesia sua vulgus providebat, et qualiter regendum foret. Hoc tamen, quo dictum est, modo inter nos et Iudaeos discrevit. Stulta igitur ratio est si volumus imperitis consulere, iudaismum a Christo abrogatum erigendo. Hanc quoque dissimilitudinem veteris et novi populi notavit Christus suis verbis (Ioann. 4, 23), quum diceret mulieri samaritanae, venisse tempus quo veri cultores adorarent Deum in spiritu et veritate. Hoc profecto semper factum fuerat, sed in hoc differunt novi cultores a veteribus, quod sub Mose spiritualis Dei adoratio multis caeremoniis adumbrata et quodammodo implicita erat, quibus abolitis nunc simplicius adoratur. Proinde, qui hanc dissimilitudinem confundunt, ordinem evertunt a Christo institutum et sancitum. Ergone, inquies, nihil caeremoniarum rudioribus dabitur ad iuvandam eorum imperitiam? Id ego non dico: omnino enim utile illis esse sentio hoc genus adminiculi. Tantum hic contendo ut is modus adhibeatur qui Christum illustret, non obscuret. Caeremoniae ideo nobis divinitus paucae datae sunt et minime laboriosae, quo praesentem Christum demonstrent; Iudaeis plures datae sunt, quo essent absentis imagines. Absentem autem fuisse dico, non virtute, sed significandi modo. Proinde modus ut retineatur, illam in numero paucitatem, in observatione facilitatem, in significatione dignitatem quae etiam claritate constat, retinere necesse est. Id non esse factum, quid attinet dicere? res enim est in omnium oculis.

15. Hic praetereo quam perniciosis opinionibus imbuantur hominum mentes: sacrificia esse quibus rite litetur Deo, quibus expientur peccata, quibus iustitia et salus comparetur. Negabunt extraneis eiusmodi erroribus vitiari res bonas, quum in operibus quoque a Deo praeceptis hac parte non minus peccari queat. Hoc tamen plus indignitatis habet, operibus temere humano arbitrio confictis tantum honoris tribui ut meritoria vitae aeternae credantur. Ideo enim opera a Deo mandata remunerationem habent, quod legislator ipse obedientiae respectu ea accepta habet. Non igitur a propria dignitate propriove merito pretium accipiunt; sed quod Deus obedientiam erga se nostram tanti aestimat. De ea operum perfectione hic loquor quae a Deo mandatur, non ab hominibus praestatur. Ideo enim nec opera legis quae facimus, nisi ex gratuita Dei benignitate, gratiam habent, quia in ipsis infirma et mutila obedientia est. Sed quia hic non disputatur quid opera sine Christo valeant, quaestionem illam omittamus. Quod praesentis argumenti proprium est iterum repeto: quidquid in se commendationis habent opera, habere obedientiae intuitu, quam solam Deus respicit, ut testatur per prophetam (Ier. 7, 22): non praecepi de sacrificiis et victimis; sed tantum ut audiendo audiatis vocem meam. De fictitiis autem operibus alibi loquitur (Ies. 55, 2 et 29, 13): appenditis argentum vestrum, et non in panibus. Item: (Matth. 15, 8) frustra me colunt praeceptis hominum. Hoc itaque nullo modo excusabunt, quod patiuntur miseram plebem in externis illis nugis iustitiam, quam Deo opponant, et qua se ante coeleste tribunal sustineant, quaerere. Praeterea annon hoc dignum insectatione vitium est, quod non intellectas caeremonias, velut histrionicam scenam aut magicam incantationem, ostentant? Certum enim est caeremonias omnes corruptas esse et noxias, nisi per eas homines ad Christum dirigantur. Quae autem in usu sunt caeremoniae sub papatu, a doctrina separantur, ut homines in signis omni significatione carentibus retineant. Postremo (ut ingeniosus artifex est venter) apparet multas ab avaris sacrificulis inventas esse, ut essent captandae pecuniae aucupia. Quamcunque autem habeant originem, sic omnes sunt ad foedum quaestum prostitutae, ut bonam partem rescindere necesse sit, si efficere volumus, quominus profana et sacrilega nundinatio in ecclesia exerceatur.

16. Tametsi videor non perpetuam doctrinam de humanis constitutionibus tradere, quod aetati nostrae prorsus accommodata est haec oratio, nihil tamen dictum est quod non sit omnibus saeculis futurum utile. Nam quoties obrepit haec superstitio, ut Deum suis figmentis colere homines velint, quaecunque in eum finem feruntur leges, statim ad crassos istos abusus degenerant. Hanc enim maledictionem non uni aut alteri aetati, sed omnibus saeculis minatur Deus (Ies. 29, 13), quod caecitate et stupore percutiet eos a quibus colitur doctrinis hominum. Haec excaecatio perpetuo facit ut nullum absurditatis genus fugiant, qui contemptis tot Dei monitis sponte se in exitiales istos laqueos induunt. Quod si remotis circumstantiis simpliciter habere libet, quae sint omnium temporum humanae traditiones, quas ab ecclesia repudiari et a piis omnibus impro-

bari convenit, erit illa, quam superius posuimus, certa et clara definitio: esse omnes leges sine Dei verbo in hunc finem ab hominibus positas, ut vel modum colendi Dei praescribant, vel conscientias religione obstringant, quasi de rebus praecipiant ad salutem necessariis. Si ad alterum vel ad utrumque istorum accedunt alia vitia, quod sua multitudine evangelii claritatem obscurent; quod nihil aedificent, sed inutiles sint ac lusoriae occupationes potius quam vera pietatis exercitia; quod sint ad sordes ac turpem quaestum expositae; quod sint observatu nimium difficiles; quod sint malis superstitionibus inquinatae: haec erunt adiumenta ut facilius deprehendamus quantum sit in ipsis mali.

17. Audio quid ipsi pro se respondeant, suas traditiones non a se, sed a Deo esse. Ecclesiam enim, ne errare possit, a spiritu sancto regi; eius vero autoritatem penes se residere. Hoc impetrato, simul conficitur, eorum traditiones spiritus sancti esse revelationes, quae nisi impie ac contempto Deo contemni nequeant. Et ne quid tentasse sine magnis autoribus videantur, bonam suarum observationum partem fluxisse ab apostolis credi volunt, et satis uno exemplo ostendi contendunt, quid in aliis fecerint apostoli: quando in unum concilium coacti, ex concilii sententia gentibus omnibus denuntiarunt, ut se ab idolothytis, sanguine et suffocato abstinerent. Iam alibi exposuimus quam falso ad se venditandos ementiantur ecclesiae titulum. Quantum interest praesentis causae, si detractis larvis ac fucis omnibus id vere quod nobis curae in primis esse debet, ac nostra etiam potissimum refert, intuemur, qualem scilicet ecclesiam habere velit Christus, ut ad ipsius regulam nos formemus ac comparemus: facile nobis constabit, ecclesiam non esse quae, praeteritis verbi Dei finibus, ferendis novis legibus lascivit ac luxuriat. Annon enim illa semel ecclesiae dicta lex aeterna manet? Quod praecipio tibi hoc observabis ut facias: non addes quidquam nec detrahes (Deut. 12, 32). Et alibi (Prov. 30, 6): non addas ad verbum Domini, neque minuas ex eo: ne te forte arguat, inveniarisque mendax. Id quum ecclesiae dictum negare non possint, quid aliud quam ipsius contumaciam praedicant, *quam* post talia interdicta addere nihilo minus et admiscere de suo doctrinae Dei ausam fuisse iactant? Absit autem ut eorum mendaciis assentiamur, quibus tantam ecclesiae contumeliam irrogant; sed falso ecclesiae nomen praetendi intelligamus, quoties de ista humanae temeritatis libidine agitatur, quae sese intra Dei praescripta continere non potest, quin procaciter exsultet, ac in suas inventiones excurrat. Nihil in verbis istis involutum, nihil obscurum, nihil ambiguum, quibus addere verbo Dei aut detrahere quidquam vetatur ecclesia universa, quum de Domini cultu et salutaribus praeceptis agitur. Verum de lege sola id dictum fuit quam subsequutae sunt prophetiae et tota evangelii administratio. Fateor certe: et simul addo, quae legis complementa sunt potius quam vel additamenta, vel desectiones. Quod si vero Dominus ministerio Mosis plurimis involucris, ut ita dicam, obscuro, nihil tamen addi nec detrahi sustinet, donec per servos suos prophetas, ac tandem per dilectum filium clariorem doctrinam administret: cur non multo nobis severius vetitum arbitremur ne quid legi, prophetis, psalmis, evangelio addamus? Non a semetipso degeneravit Dominus, qui nulla re tantopere se offendi iampridem declaravit, quam dum humanis inventionibus colitur. Unde illae apud prophetas praeclarae voces, quae auribus nostris continenter insonare debuerant: non sum loquutus patribus vestris, quo die eduxi eos ex Aegypto, verba de sacrificio et holocausto; sed hoc verbum praecepi eis dicens: audiendo audite vocem meam, et ero vobis Deus, et eritis mihi populus, et ambulabitis in omni via quam mandavero vobis (Ier. 7, 22). Item: contestando contestatus sum patres vestros, audite vocem meam (ibid. 11, 7). Aliaeque eiusdem generis; sed haec prae aliis insignis (1 Sam. 15, 22): numquid vult Dominus holocausta et victimas, et non potius ut obediatur voci suae? melior enim est obedientia quam victimae, et auscultare magis quam offerre adipem arietum; quoniam quasi peccatum ariolandi, repugnare, et quasi idololatriae iniquitas, non acquiescere. Quidquid igitur humanarum inventionum hac in parte ecclesiae autoritate defenditur, quum ab impietatis crimine excusari nequeat, falso ecclesiae id imputari, arguere promptum est.

18. Hac ratione in istam humanarum traditionum tyrannidem, quae sub ecclesiae titulo superciliose nobis ingeritur, libere invehimur. Neque enim (quod nostri adversarii ad faciendam nobis invidiam inique mentiuntur) ecclesiam ludibrio habemus; sed obedientiae laudem, qua maiorem nullam agnoscit, illi tribuimus. Ipsi potius vehementer sunt ecclesiae iniurii, qui adversus Dominum suum contumacem illam faciunt, dum ultra progressam fingunt quam per verbum Dei licuerit. Ut taceam, insignem esse impudentiam cum pari malitia coniunctam, assidue de ecclesiae potestate vociferari, interim et quid illi a Domino mandatum sit, et quam Domini mandato obedientiam debeat, dissimulare. At si nobis, ut par est, animus fuerit cum ecclesia consentire, hoc magis ad rem pertinet, spectare ac meminisse quid nobis ac ecclesiae a Domino praecipiatur, ut illi uno consensu obediamus. Non enim dubium est quin cum ecclesia optime consensuri simus, si nos Domino per omnia obedientes praestemus. Iam vero referre ad apostolos traditionum originem, quibus hactenus oppressa est ecclesia, merae fuit imposturae; quando tota in hoc

incumbit apostolorum doctrina ne novis observationibus onerentur conscientiae, aut Dei cultus nostris inventionibus contaminetur. Deinde si qua historiis vetustisque monumentis inest fides, apostolis non ignotum modo, sed inauditum fuit quod illis tribuunt. Nec garriant, pleraque eorum placita usu et moribus recepta fuisse quae scriptis tradita non *fuerunt*. Illa scilicet quae Christo adhuc vivente intelligere non poterant, post eius autem ascensum spiritus sancti revelatione didicerint. De eius loci interpretatione alibi visum est. Quod ad praesentem causam satis est, ridiculos profecto se faciunt, quum ingentia illa mysteria, quae tanto tempore apostolis incomperta fuerint, partim observationes esse fingunt [1]) aut iudaicas aut gentiles, quarum illae inter Iudaeos, hae vero apud gentes omnes promulgatae multo ante fuerant; partim ineptas gesticulationes et inanes caeremoniolas, quas insulsi sacrificuli, qui nec nare sciunt, nec literas, perquam rite peragunt, imo quas pueri et moriones adeo apposite effingunt, ut videri possit nullos esse magis idoneos talium sacrorum antistites. Si nullae essent historiae, ex re tamen ipsa aestimarent sani homines, non subito erupisse in ecclesiam tantam rituum et observationum congeriem, sed sensim obrepsisse. Nam quum sanctiores illi episcopi, qui apostolis aetate proximi fuerunt, nonnulla instituissent quae ad ordinem ac disciplinam pertinebant; subsequuti postea sunt homines, alii post alios, neque satis considerati et nimis curiosi ac cupidi, quorum ut quisque posterior erat, ita stulta aemulatione cum suis decessoribus certavit ne rerum novarum inventione cederet. Et quia periculum erat ne brevi obsolescerent sua inventa, ex quibus laudem ad posteros affectabant, in exigenda eorum observatione erant multo rigidiores. Haec *κακοζηλία* bonam istorum rituum partem nobis peperit, quos isti pro apostolicis nobis venditant. Atque id quoque historiae testantur.

19. Ne omnium catalogum texendo simus nimium prolixi, uno exemplo contenti erimus. In coena Domini administranda fuit sub apostolis magna simplicitas. Proximi successores ad ornandam mysterii dignitatem aliquid addiderunt quod non esset improbandum. Sed postea supervenerunt stulti illi imitatores, qui varia frustula subinde consuendo hunc quem in missa videmus sacerdotis vestitum, haec altaris ornamenta, has gesticulationes et totam rerum inutilium supellectilem nobis composuerunt. Atqui obiiciunt fuisse hanc olim persuasionem, quae in ecclesia universa uno consensu fierent, ab ipsis apostolis prodiisse. Cuius rei Augustinum citant testem. Ego vero non aliunde quam ex ipsius Augustini verbis solutionem afferam. Quae toto, inquit,[1]) terrarum orbe servantur, vel ab ipsis apostolis, vel conciliis generalibus, quorum est saluberrima in ecclesia autoritas, statuta esse intelligere licet; sicuti quod Domini passio et resurrectio et in coelum ascensus et adventus spiritus sancti anniversaria solennitate celebrantur, et si quid aliud tale occurrerit quod servatur ab universa, quacunque se diffundit, ecclesia. Quum tam pauca enumeret exempla, quis non videat eum ad autores fide et reverentia dignos referre voluisse usitatas tunc observationes, non nisi simplices illas et raras et sobrias quibus ecclesiae ordinem contineri utile est? Quantum autem hoc ab eo distat quod romanenses magistri extorquere volunt, ut nulla sit apud eos caeremoniola quae non pro apostolica censeatur?

20. Ne longior sim, unum tantum exemplum proferam. Si quis eos interroget unde aquam suam lustralem habeant, protinus respondent, ab apostolis. Quasi non hanc inventionem nescio cui romano episcopo tribuant historiae, qui si apostolos adhibuisset in consilium, nunquam profecto contaminasset baptismum alieno et intempestivo symbolo. Etsi nec mihi verisimile est, tam vetustam esse eius consecrationis originem quam illic scribitur. Quod enim dicit Augustinus,[2]) quasdam suo tempore ecclesias solennem Christi imitationem in lotione pedum refugisse, ne ad baptismum ritus ille pertinere videretur, subindicat nullum fuisse lotionis genus quod cum baptismo ullam haberet similitudinem. Quidquid sit, hoc a spiritu apostolico profectum fuisse minime concedam, ut, dum quotidiano signo baptismus in memoriam reducitur, quodammodo repetatur. Nec moror quod alibi ipse idem Augustinus alia quoque apostolis adscribit. Nam quum nihil praeter coniecturas habeat, non debet ab ipsis de re tanta iudicium fieri. Postremo, ut etiam demus illa quae commemorat ab aetate apostolorum fluxisse, multum tamen interest instituasne aliquod pietatis exercitium quo libera conscientia utantur fideles, si autem non erit illis utilis usus, abstineant; an legem feras quae conscientias servitute illaqueet. Nunc vero a quocunque autore emanarint, postquam videmus in tantum abusum prolapsas esse, nihil obstat quominus sine ulla eius contumelia abrogemus; quando nunquam ita sunt commendatae ut perpetuo immobiles esse oporteat.

21. Nec magnopere eos iuvat quod ad excusandam suam tyrannidem praetexunt apostolorum exemplum. Apostoli, inquiunt, et seniores primae ecclesiae decretum praeter Christi mandatum sanxerunt, quo praecipiebant gentibus omnibus, se abstinere ab idolothytis, suffocato, et sanguine (Act. 15,

---

1) *Sic edd.* 1559 *et* 1561 *cum antiquioribus. Sed recentiores omnes, quotquot nobis innotuerunt, legunt:* constet.

1) Epist. 118 (54, 1). 2) Epist. 118 ad Ian. (54 *fin.*).

20). Id si illis licuit, cur non et successoribus, quoties ita res postulat, idem imitari liceat? Utinam vero cum semper alias, tum in hac re eos imitarentur. Nam (quod valida ratione confirmare promptum est) apostolos novum illic quidquam instituisse aut decrevisse nego. Siquidem quum in eo concilio Petrus tentari Deum pronuntiet, si iugum imponitur cervicibus discipulorum, suam ipse sententiam subvertit, si iugum postea aliquod consentit imponi. Imponitur autem, si sua autoritate decernant apostoli, prohibendum gentibus ne idolothyta, sanguinem et suffocatum attingant. Manet quidem adhuc scrupulus, quod nihilo minus videantur prohibere. Atqui facile dissolvetur, si quis propius decreti ipsius sensum animadvertat: cuius primum ordine et momento praecipuum caput est, relinquendam esse gentibus suam libertatem, nec illis obturbandam esse, aut de legis observationibus exhibendam molestiam. Hactenus nobis egregie patrocinatur. Quae autem proxime sequitur exceptio, nec nova lex est ab apostolis lata, sed divinum aeternumque Dei mandatum de non violanda caritate, nec punctum ex illa libertate delibat: sed gentes duntaxat admonet qua ratione sese fratribus attemperent, ne sua libertate in eorum offensionem abutantur. Sit hoc igitur secundum caput, ut innoxia libertate utantur gentes, ac citra fratrum offensionem. At certum tamen aliquid praescribunt: nempe, quatenus pro tempore expediebat, docent ac designant quibus rebus in fratrum offensionem possint incurrere, quo ab illis caveant; nihil tamen novum ad aeternam Dei legem, quae fratrum offensionem prohibet, de suo afferunt.

22. Quemadmodum si, qui ecclesiis nondum bene constitutis praesunt, fideles pastores, omnibus suis edicant ne, donec imbecilles quibuscum vivunt adolescant, palam die veneris carnibus vescantur, aut feriis in publico laborent, aut simile quidpiam. Haec enim tametsi, seposita superstitione, indifferentia per se sint, ubi tamen accedit fratrum offensio, sine delicto admitti nequeunt. Sic autem sunt tempora, ut spectaculum hoc infirmis fratribus proponere non possint fideles, quin eorum conscientias gravissime vulnerent. Quis, nisi calumniator, sic novam ferri ab iis legem dicat, quos constat duntaxat scandalis occurrere, quae sunt a Domino satis diserte prohibita? Nihilo autem magis et de apostolis dici potest, quibus nihil aliud propositum erat, offensionum materiam tollendo, quam divinam urgere legem de vitanda offensione. Ac si dixissent: praeceptum Domini est ne fratrem infirmum laedatis; quae idolis oblata sunt, suffocatum, et sanguinem manducare non potestis quin offendantur infirmi fratres: edicimus igitur vobis in verbo Domini, ne cum scandalo manducetis. Idque ipsum spectasse apostolos, Paulus optimus est testis, qui certe non nisi ex concilii sententia sic scribit (1 Cor. 8, 1): de escis quae idolis immolantur, scimus quia simulacrum *nihil* est; quidam autem cum conscientia idoli, quasi idolis immolatum, manducant, et conscientia eorum, infirma quum sit, polluitur: videte ne facultas vestra offendiculum fiat infirmis. Cui isthaec probe perpensa fuerint, ei posthac fucus non fiet, qualem faciunt qui suae tyrannidi apostolos praetexunt, ac si ecclesiae libertatem suo decreto infringere coepissent. Verum, ut effugere nequeant quin sua etiam confessione solutionem hanc approbent, respondeant mihi quo iure illud ipsum decretum ausi sint abrogare. Nempe quia ab illis offensionibus ac dissidiis, quibus occurrere voluerant apostoli, nihil amplius periculi erat; legem vero a suo fine aestimandam noverant. Quum igitur lex ista respectu caritatis lata sit, in ea nihil praescribitur nisi quantum caritatis interest. Quum fatentur nihil aliud esse legis huius transgressionem quam violationem caritatis, nonne simul agnoscunt non commentitium aliquod esse additamentum ad legem Dei, sed germanam simplicemque accommodationem ad tempora et mores quibus destinabatur?

23. At vero, ut iniquae centies sint nobis et iniuriae eiusmodi leges, esse tamen sine exceptione audiendas contendunt. Non enim hic agi ut erroribus consentiamus; sed tantum ut dura praefectorum imperia subditi perferamus, quae detrectare non est nostrum. Verum hic quoque optime verbi sui veritate occurrit Dominus, nosque a tali servitute in libertatem vendicat quam sacro suo sanguine nobis acquisivit, cuius beneficium verbo suo non semel obsignavit. Non enim (quod malitiose fingunt) id solum agitur, ut gravem aliquam oppressionem in corpore nostro perferamus, sed ut conscientiae libertate sua, hoc est sanguinis Christi beneficio, spoliatae serviliter crucientur. Quanquam istud etiam, ac si parum ad rem faceret, omittamus. At quanti putamus referre, suum Domino regnum eripi, quod tanta severitate sibi asserit? Eripitur autem quoties humanarum inventionum legibus colitur; quum solus ipse cultus sui velit haberi legislator. Ac ne rem esse nihili quis existimet, audiamus quanti reputetur a Domino. Quoniam, inquit (Ies. 29, 13), timuit me populus iste mandato et doctrinis hominum, ecce ego stupefaciam eum miraculo grandi et stupendo; peribit enim sapientia a sapientibus eius, et intelligentia a senioribus recedet. Alibi: frustra me colunt, docentes doctrinas, praecepta hominum (Matth. 15, 9). *Et sane quod se filii Israel pluribus idololatriis inquinarunt, totius mali causa adscribitur impurae huic mixturae, quod transgressi Dei mandata cultus novos fabricarint. Ideoque refert sacra historia* (2 Reg. 17, 24 seqq.), *novos advenas qui ad incolendam Samariam traducti fuerant a rege babylonio, fuisse discerptos et consumptos a feris bestiis, eo quod*

nescirent iudicia vel statuta Dei terrae illius. Quamvis in caeremoniis nihil peccassent, non tamen probata fuisset Deo inanis pompa; sed interim cultus sui violationem, quod homines aliena a verbo suo commenta ingererent, ulcisci non destitit. Unde postea dicitur, poena illa territos ritus in lege praescriptos suscepisse; sed quia nondum pure colebant verum Deum, bis repetitur, timuisse ipsum et non timuisse. Unde colligimus, partem reverentiae quae illi defertur, in eo esse positam, dum in illo colendo simpliciter quod mandat, nullas nostras inventiones miscendo sequimur. Atque ideo saepius laudantur pii reges, quod fecerint secundum omnia praecepta, nec declinaverint vel ad dexteram vel ad sinistram. Ultra progredior, etiamsi in commentitio aliquo cultu palam non apparet impietas, severe tamen a spiritu damnatur, ex quo a Dei praecepto discessum est. Altare Achaz, cuius exemplar e Samaria illatum erat, videri potuit augere templi ornatum, quum eius consilium esset soli Deo illic sacrificia offerre, quod splendidius facturus erat quam in primo et vetusto altari: videmus tamen ut spiritus audaciam illam detestetur, non alia de causa, nisi quod hominum inventa in Dei cultu impurae sunt corruptelae (2 Reg. 16, 10). *Et quo nobis clarius patefacta est Dei voluntas, minus excusabilis quidquam tentandi protervia. Ac proinde merito aggravatur hac circumstantia crimen Manasse* (2 Reg. 21, 3), *quod altare novum exstruxerit in Ierusalem; de qua pronuntiaverat Deus: ponam illic nomen meum; quia nunc quasi ex professo respuitur Dei autoritas.*

24. Mirantur plerique cur adeo acriter interminetur Dominus se facturum stupenda populo a quo mandatis hominum colebatur, et se frustra coli pronuntiet hominum praeceptis. At si spectarent quid sit in religionis, hoc est, coelestis sapientiae causa ab uno Dei ore pendere, simul viderent non levem esse rationem cur perversa huiusmodi obsequia sic abominetur Dominus, quae pro humani ingenii libidine sibi praestantur. Nam tametsi speciem habent quandam humilitatis in sua hac obedientia, qui eiusmodi legibus in Dei cultum parent, minime tamen sunt coram Deo humiles, cui easdem praescribunt leges quas ipsi servant. Haec vero ratio est cur nos tam diligenter cavere vult Paulus (Col. 2, 4), ne decipiamur per traditiones hominum, et illam quam vocat ἐθελοθρησκείαν, id est voluntarium cultum, et praeter Dei doctrinam ab hominibus excogitatum. Sic est profecto: stultescere et nostram nobis ipsis et omnium hominum sapientiam oportet, quo solum illum sapere permittamus. Quam viam minime tenent qui confictis hominum arbitrio observatiunculis, illi se approbare meditantur, *et quasi invito praevaricatricem erga eum obedientiam, quae hominibus defertur, obtrudunt.* Qualiter et aliquot ante saeculis et nostra memoria factum est, et fit hodie quoque in iis locis in quibus creaturae pluris est quam creatoris imperium; ubi religio (si tamen religio vocari ea meretur) pluribus magisque insulsis superstitionibus conspurcata est, quam ulla unquam paganitas. Quid enim posset parere hominum sensus quam carnalia fatuaque omnia, et quae suos autores vere referant?

25. *Quod etiam obtendunt superstitionum patroni, Samuelem sacrificasse in Ramatha, et quamvis praeter legem id fieret placuisse tamen Deo* (1 Sam. 7, 17), *facilis solutio est: non fuisse secundum aliquod altare quod unico opponeret; sed quia nondum arcae foederis destinatus erat locus, oppidum ubi habitabat sacrificiis destinasse tanquam maxime commodum. Certe animus sancti prophetae non fuit quidquam novare in sacris, ubi Deus tam arcte vetabat addi vel minui. Quod ad exemplum Menoha spectat* (Iud. 13, 19), *extraordinarium et singulare fuisse dico. Obtulit ille Deo sacrificium homo privatus, nec sine Dei approbatione: nempe quia non temerario animi sui motu, sed coelesti instinctu hoc suscepit. Quantopere autem abominetur Deus quae mortales ex se ipsis excogitant ad eum colendum, alter non inferior Menoha Gedeon insigni documento est, cuius ephod non modo ei et familiae, sed toti populo cessit in ruinam* (Iud. 8, 27). *Denique adventitia quaelibet inventio, qua Deum homines colere appetunt, nihil aliud est quam verae sanctimoniae pollutio.*

26. Cur igitur, inquiunt, ferri voluit Christus onera illa importabilia quae alligabant scribae et Pharisaei (Matth. 23, 3)? Imo cur alibi (ibid. 16, 6) idem Christus caveri voluit a fermento Pharisaeorum? fermentum, interprete Matthaeo evangelista, appellans quidquid propriae doctrinae verbi Dei puritati admiscerent. Quid apertius volumus, quam quod totam eorum doctrinam iubemur fugere et cavere? Unde nobis certissimum fit, neque altero loco Dominum voluisse suorum conscientias propriis Pharisaeorum traditionibus vexari. Et verba ipsa, si modo non torqueantur, nihil tale sonant. Illic siquidem Dominus, acerbe in Pharisaeorum mores invehi instituens, simpliciter suos auditores ante erudiebat, ut quanquam nihil in illorum vita cernerent quod sequerentur, non tamen ea facere desinerent quae verbo docebant, quum in cathedra Mosis, hoc est, ad enarrandam legem, sederent. Non ergo aliud voluit quam praecavere, ne malis docentium exemplis plebs ad contemptum doctrinae induceretur. Verum quia nonnulli rationibus minime permoventur, autoritatem semper requirunt, subiiciam Augustini [1]) verba, quibus idem prorsus dicitur: habet ovile Domini praepositos partim fidos, partim mercenarios; praepositi qui fidi sunt, veri sunt pastores: audite tamen, quod et mercenarii

1) August. in Ioann. tract. 46, 5 seq.

necessarii sunt; multi quippe in ecclesia, commoda terrena sectantes, Christum praedicant, et per eos vox Christi auditur, et sequuntur oves non mercenarium, sed pastorem per mercenarium. Audite mercenarios ab ipso Domino demonstratos: scribae, inquit, et Pharisaei cathedram Mosis insident; quae dicunt, facite; quae autem faciunt, facere nolite. Quid aliud dixit, nisi per mercenarios vocem pastoris audite? sedendo enim in cathedra legem Dei docent: ergo per illos Deus docet; sua vero si illi docere velint, nolite audire, nolite facere. Haec Augustinus.

27. Quando vero imperiti plerique, dum humanis traditionibus impie ligari hominum conscientias et frustra Deum coli audiunt, eadem litura leges omnes inducunt quibus ecclesiae ordo constituitur, illorum quoque errori commodum hic occurrendum est. Falli hic[1]) sane perquam est lubricum, quia non prima statim facie apparet quantum inter illas et has intersit. Sed ego ita dilucide rem totam paucis expediam, ne cui imponat similitudo. Hoc primum habeamus: si in omni hominum societate necessariam esse politiam aliquam videmus, quae ad alendam communem pacem, et retinendam concordiam valeat; si in rebus agendis *vigere semper* aliquem ritum, *quem non respui publicae honestatis interest, atque adeo humanitatis ipsius:* id in ecclesiis praesertim observandum esse, quae cum bene composita rerum omnium constitutione optime sustinentur, tum vero sine concordia nullae sunt prorsus. Quamobrem si ecclesiae incolumitati bene prospectum volumus, diligenter omnino curandum est quod Paulus iubet, ut decenter omnia et secundum ordinem fiant (1 Cor. 14, 40). At quum in hominum moribus tanta insit diversitas, tanta in animis varietas, tanta in iudiciis ingeniisque pugna: neque politia ulla satis firma est, nisi certis legibus constituta; nec sine stata quadam forma servari ritus quispiam potest. Huc ergo quae conducunt leges, tantum abest ut damnemus, ut his ablatis dissolvi suis nervis ecclesias totasque deformari ac dissipari contendamus. Neque enim haberi potest quod Paulus exigit, ut decenter omnia et ordine fiant, nisi additis observationibus, tanquam vinculis quibusdam, ordo ipse et decorum consistat. Id tantum semper in istis observationibus excipiendum est, ne aut ad salutem credantur necessariae, atque ita conscientias religione obstringant; aut ad Dei cultum conferantur, atque ita in illis reponatur pietas.

28. Habemus ergo optimam et fidelissimam notam, quae inter impias illas constitutiones distinguat (quibus veram obscurari religionem et conscientias subverti dictum est) et legitimas ecclesiae observationes, si his meminerimus alterum semper ex duobus esse propositum, aut utrumque simul: ut in sacro fidelium coetu decenter peragantur omnia et qua convenit dignitate; ut ipsa hominum communitas velut quibusdam humanitatis et moderationis vinculis in ordine retineatur. Ubi enim semel publicae honestatis causa posita lex intelligitur, iam sublata est superstitio, in quam incidunt qui humanis inventis Dei cultum metiuntur. Rursum, ubi ad communem usum spectare cognoscitur, eversa est falsa illa obligationis et necessitatis opinio, quae ingentem terrorem conscientiis iniiciebat, quum putarentur traditiones ad salutem necessariae. Siquidem hic nihil quaeritur, nisi ut communi officio alatur inter nos caritas. Sed operae pretium est clarius adhuc definire quid sub illo decoro quod Paulus commendat, quid item sub ordine comprehendatur. Ac decori quidem finis est, partim ut, dum adhibentur ritus qui venerationem rebus sacris concilient, talibus adminiculis ad pietatem excitemur; partim etiam ut modestia et gravitas, quae in omnibus honestis actionibus spectari debet, illic maxime eluceat. In ordine hoc primum est, ut qui praesunt, regulam ac legem bene regendi noverint; plebs vero quae regitur, ad obedientiam Dei rectamque disciplinam assuefiat. Deinde ut bene composito ecclesiae statu paci et tranquillitati consulatur.

29. Decorum ergo non vocabimus in quo nihil praeter inane oblectamentum inerit, quale exemplum videmus in illo theatrico apparatu quo utuntur papistae in suis sacris, ubi nihil quam inutilis elegantiae larva et luxus sine fructu apparet. Sed illud nobis decorum erit, quod ita erit ad sacrorum mysteriorum reverentiam aptum, ut sit idoneum ad pietatem exercitium, vel saltem quod ad ornatum faciet actioni congruentem; neque id ipsum sine fructu: sed ut fideles admoneat quanta modestia, religione, observantia, sacra tractare debeant. Porro ut pietatis exercitia sint caeremoniae, ad Christum recta nos deducant necesse est. Similiter ordinem non constituemus in illis nugatoriis pompis, quae nihil habent praeter evanidum splendorem; sed in ea compositione quae omnem confusionem, barbariem, contumaciam, turbas omnes et dissidia tollat. Prioris generis exempla sunt apud Paulum (1 Cor. 11), ut ne profana symposia cum sacra Domini coena commisceantur; ne mulieres in publicum nisi velatae procedant. Et alia plurima in quotidiano usu habemus: quale est, quod flexis genibus nudoque capite oramus; quod Domini sacramenta non sordide, sed cum aliqua dignitate administramus; quod in sepeliendis mortuis quandam honestatem adhibemus, et quae alia eodem pertinent. In altero genere sunt horae publicis precationibus, concionibus et mysticis actionibus desti-

1) hic *omitt.* 1592 -1637.

natae; in ipsis concionibus quies ac silentium, loca destinata, hymnorum concentus, dies celebrandae Domini coenae praefixi, quod Paulus vetat ne mulieres in ecclesia doceant (1 Cor. 14, 34), et si qua sunt similia. In primis vero quae disciplinam conservant, ut catechesis, censurae ecclesiasticae, excommunicatio, ieiunia, et quae in eundem catalogum referri possunt. Ita omnes ecclesiasticas constitutiones, quas pro sanctis et salutaribus recipimus, in duo capita referre licet. Alterae enim ad ritus et caeremonias, alterae ad disciplinam et pacem respiciunt.

30. Sed quia hic periculum est, ne ab una parte pseudoepiscopi praetextum inde captent ad impias suas et tyrannicas leges excusandas, ab altera sint quidam nimis meticulosi, qui superioribus malis admoniti nullum quamlibet sanctis legibus locum relinquant: hic testari operae pretium est, eas demum humanas constitutiones me probare, quae et Dei autoritate fundatae et ex scriptura desumptae adeoque prorsus divinae sint. Exemplum sit in geniculatione quae fit dum solennes habentur precationes. Quaeritur, sitne humana traditio, quam repudiare vel negligere cuivis liceat. Dico sic esse humanam, ut simul sit divina. Dei est quatenus pars est decori illius cuius cura et observatio nobis per apostolum commendatur; hominum autem, quatenus specialiter designat quod in genere fuerat indicatum magis quam expositum. Ab hoc uno exemplo aestimare licet quid de toto hoc genere sit sentiendum: nempe quia Dominus et totam verae iustitiae summam, et omnes cultus numinis sui partes, et quidquid ad salutem necessarium erat, sacris suis oraculis tum fideliter complexus est, tum perspicue enarravit, in his solus magister est audiendus. Quia autem in externa disciplina et caeremoniis non voluit sigillatim praescribere quid sequi debeamus (quod istud pendere a temporum conditione provideret, neque iudicaret unam saeculis omnibus formam convenire), confugere hic oportet ad generales, quas dedit regulas, ut ad eas exigantur quaecunque ad ordinem et decorum praecipi necessitas ecclesiae postulabit. Postremo, quia ideo nihil expressum tradidit, quia nec ad salutem haec necessaria sunt, et pro moribus uniuscuiusque gentis ac saeculi varie accommodari debent ad ecclesiae aedificationem, prout ecclesiae utilitas requiret, tam usitatas mutare et abrogare quam novas instituere conveniet. Fateor equidem, non temere, nec subinde, nec levibus de causis ad novationem esse decurrendum. Sed quid noceat vel aedificet, caritas optime iudicabit: quam si moderatricem esse patiemur, salva erunt omnia.

31. Iam vero christiani populi officium est, quae secundum hunc canonem fuerint instituta, libera quidem conscientia, nullaque superstitione, pia tamen et facili ad obsequendum propensione servare, non contemptim habere, non supina negligentia praeterire; tantum abest ut per fastum et contumaciam violare aperte debeat. Qualis, inquies, in tanta observantia et cautione conscientiae libertas esse poterit? Imo vero praeclare constabit ubi reputabimus, non fixas esse et perpetuas sanctiones quibus astricti simus, sed externa humanae infirmitatis rudimenta; quibus tametsi non indigemus omnes, tamen omnes utimur, quia alii aliis ad fovendam inter nos caritatem mutuo sumus obnoxii. Hoc in exemplis superius positis recognoscere licet. Quid? an in mulieris carbaso sita religio est, ut nudo capite egredi sit nefas? an sanctum de eius silentio decretum, quod violari sine summo scelere non possit? an aliquid in genuflexione, in humando cadavere mysterium, quod praeteriri sine piaculo non possit? Minime. Nam si tali festinatione opus sit mulieri in iuvando proximo quae velare caput non sinat, nihil delinquit si aperto capite accurrat. Et est ubi loqui non minus opportunum illi sit, quam alibi tacere. Stantem quoque orare qui morbo impeditus curvare genua nequit, nihil vetat. Denique satius est mature humare mortuum, quam ubi linteum deest, ubi non adsunt qui deducant, exspectare dum inhumatus putrescat. Sed est nihilominus in istis rebus quod agendum aut cavendum mos *regionis*, instituta, ipsa denique humanitas et modestiae regula dictet; ubi si imprudentia et oblivione quid erratum fuerit, nullum admissum crimen est; sin contemptu, improbanda est contumacia. Similiter dies ipsi qui sint, et horae, quae locorum structura, qui quo die canantur psalmi, nihil interest. Verum et certos dies et statas esse horas convenit, et locum recipiendis omnibus idoneum, si qua servandae pacis ratio habetur. Nam quantarum rixarum semen futura sit earum rerum confusio, si prout cuique libitum sit, mutare liceat quae ad communem statum pertinent? quando nunquam futurum est ut omnibus idem placeat, si res, velut in medio positae, singulorum arbitrio relictae fuerint. Quod si quis obstrepat et plus sapere hic velit quam oportet, viderit ipse qua morositatem suam ratione Domino approbet. Nobis tamen istud Pauli (1 Cor. 11, 16) satis facere debet, nos contendendi morem non habere, neque ecclesias Dei.

32. Porro summa diligentia incumbendum est, ne quis irrepat error qui purum hunc usum vel inficiat vel obscuret. Quod quidem obtinebitur si quaecunque erunt observationes manifestam utilitatem prae se ferant; si parcissimae admittantur; potissimum vero si accedat fidelis pastoris doctrina, quae pravis opinionibus viam praecludat. Haec autem cognitio facit, ut sua cuique in his rebus omnibus libertas constet; et quandam nihilominus suae

quisque libertati necessitatem ultro imponat, quatenus aut illud, quod diximus, τὸ πρέπον aut caritatis ratio exiget. Deinde, ut et in earum rerum observatione nulla superstitione versemur ipsi, nec morose nimium ipsam ab aliis requiramus, ne potiorem Dei cultum caeremoniarum multitudine aestimemus; ne ecclesia ecclesiam ob externae disciplinae varietatem contemnat. Postremo, ut nullam hic perpetuam legem nobis statuentes totum observationum usum et finem ad ecclesiae aedificationem referamus; qua postulante, non modo mutari aliquid, sed quidquid ante in usu nobis observationum fuerit, inverti nulla offensione feramus. Hoc enim ferre temporum rationem, ut ritus quosdam, non impios alioqui nec indecoros, pro rei opportunitate abrogari conveniat, praesenti experimento est haec aetas. Nam, quae superiorum temporum caecitas fuit et ignorantia, tam corrupta opinione tamque pertinaci studio antehac in caeremoniis haeserunt ecclesiae, ut vix satis repurgari a prodigiosis superstitionibus queant, quin multae caeremoniae tollantur nec abs re olim forte institutae, et nulla per se impietate notabiles.[1])

CAPUT XI.[2])

De ecclesiae iurisdictione eiusque abusu, qualis cernitur in papatu.

1. Restat *tertia* pars, et quidem *in statu bene composito* praecipua, ecclesiasticae potestatis, quam in iurisdictione positam esse diximus. Tota autem ecclesiae iurisdictio pertinet ad morum disciplinam, de qua mox tractandum erit. Quemadmodum enim nulla urbs nullusve pagus sine magistratu et politia stare potest; sic ecclesia Dei (*quod iam docui, sed nunc iterum cogor repetere*) sua quadam spirituali politia indiget; quae tamen a civili prorsus distincta est, eamque adeo nihil impedit aut imminuit, ut potius multum iuvet ac promoveat. Ista igitur iurisdictionis potestas nihil aliud erit in summa quam ordo comparatus ad spiritualis politiae conservationem. In hunc finem fuerunt ab initio constituta in ecclesiis iudicia quae censuram de moribus agerent, animadverterent in vitia, et exercendo clavium officio praeessent. Hunc ordinem designat Paulus in epistola ad Corinthios (1 Cor. 12, 28), quum gubernationes nominat; item ad Romanos (12, 8), quum dicit: qui praeest in sollicitudine praesit. Non enim alloquitur magistratus, qui nulli tunc erant christiani, sed eos qui ad spirituale ecclesiae regimen erant adiuncti pastoribus. Ad Timotheum quoque (1 Tim. 5, 17) duplices facit presbyteros: alios qui laborant in verbo, alios qui verbi praedicatione non funguntur et tamen bene praesunt. Hoc posteriore genere non dubium est quin eos intelligat qui ad inspectionem morum et totum clavium usum constituti erant. Nam potestas haec, de qua loquimur, tota pendet a clavibus quas Christus ecclesiae contulit, Matthaei decimo octavo capite (v. 18), ubi iubet graviter publico nomine admoneri eos qui privatas monitiones contempserint; quod si in sua contumacia pergant, a societate fidelium abdicandos docet. Porro monitiones istae et correctiones sine causae cognitione fieri nequeunt: proinde opus est et iudicio et ordine aliquo. Quamobrem, nisi velimus irritam facere clavium promissionem et excommunicationem, solennes monitiones et quidquid tale est de medio tollere, aliquam ecclesiae iurisdictionem demus necesse est. *Observent lectores non agi illo loco de generali doctrinae autoritate, sicuti Matthaei cap. 16 et Ioannis 20, sed ius synedrii in posterum transferri ad Christi gregem. Ad illum usque diem Iudaeis sua fuerat gubernandi ratio, quam in ecclesia sua stabilit Christus quoad puram institutionem atque id gravi sanctione. Sic enim oportuit, quum ecclesiae ignobilis et contemptae iudicium a temerariis et fastuosis hominibus sperni alioqui posset. Ac ne lectores impediat, quod Christus iisdem verbis res aliquantum inter se diversas notat, hunc nodum solvere utile erit.*[1]) Duo igitur sunt loci qui de ligando et solvendo loquuntur. Alter est Matthaei decimo sexto (v. 19), ubi Christus, postquam se claves regni coelorum Petro daturum promisit, continuo subiungit: quodcunque ipse in terra ligaverit aut solverit, ratum in coelo fore. Quibus verbis nihil aliud significat, quam aliis quae habentur apud Ioannem (20, 23), quum discipulos missurus ad praedicandum, postquam insufflavit in eos: quorum, inquit, remiseritis peccata, remissa erunt, et quorum retinueritis, retenta erunt in coelo. Adferam interpretationem non argutam, non coactam, non detortam, sed germanam, fluentem, obviam. Hoc de remittendis et retinendis peccatis mandatum et illa de ligando et solvendo Petro facta promissio non alio debent referri quam ad verbi ministerium, quod dum apostolis committebat Dominus, simul et hoc solvendi ligandique munere ipsos instruebat. Quae enim est summa evangelii, nisi quod omnes servi peccati et mortis solvimur ac liberamur per redemptionem, quae est in Christo Iesu? qui vero Christum libe-

1) *Ultima huius capitis sectio in novam editionem non transiit.* 2) *Hoc caput diversis centonibus praecedentis editionis constat scil. VIII.* 89. 90. 169—183; *initium fit a* §. 169.

1) *Hic incidimus in C. VIII.* §. 89 *seq.*

ratorem ac redemptorem non suscipiunt nec agnoscunt, eos aeternis vinculis damnatos addictosque esse? Hanc legationem quum apostolis suis in omnes nationes perferendam traderet Dominus, ut suam esse et a se profectam approbaret, hoc praeclaro testimonio eam honoravit; idque in eximiam *confirmationem* tum apostolorum ipsorum, tum eorum quoque omnium ad quos perventura erat. Referebat, ut apostoli constantem ac solidam suae praedicationis certitudinem haberent; quam non modo infinitis laboribus, curis, molestiis, periculis obituri erant, sed suo demum sanguine obsignaturi. Ipsam, inquam, ut scirent non vanam esse nec inanem, sed potentiae plenam ac virtutis, referebat ut in tanta anxietate et rerum difficultate tantisque discriminibus, Dei se negotium agere persuasi essent; ut toto mundo adversante et repugnante, Deum pro se stare cognoscerent; ut Christum, doctrinae suae autorem, aspectu in terra praesentem non habentes, ipsum esse in coelo intelligerent, ad firmandam eius quam sibi tradiderat doctrinae veritatem. Oportebat rursum et auditoribus certissime testificatum esse, illam evangelii doctrinam non apostolorum esse sermonem, sed Dei ipsius; non vocem in terra natam, sed e coelo delapsam. Non enim in hominis potestate haec esse possunt, peccatorum remissio, promissio vitae aeternae, salutis nuntium. Testificatus est ergo Christus nihil in evangelii praedicatione apostolorum esse praeter ministerium; se esse qui per eorum ora, velut per organa, loqueretur omnia et promitteret. Itaque peccatorum remissionem quam annuntiarent, veram esse Dei promissionem; damnationem quam pronuntiarent, certum esse Dei iudicium. Haec autem testificatio saeculis omnibus data est, firmaque manet, quae certiores omnes securosque reddat, evangelii verbum, a quocunque tandem homine praedicetur, ipsissimam esse Dei sententiam, apud summum tribunal promulgatam, in libro vitae scriptam, in coelo ratam firmam ac fixam. Habemus, potestatem clavium esse simpliciter in illis locis evangelii praedicationem; nec tam potestatem esse quam ministerium, si ad homines respicimus. Non enim hominibus hanc potestatem proprie Christus dedit, sed verbo suo, cuius homines ministros fecit.

2. Alter, quem de ligandi et solvendi potestate exstare diximus, locus Matthaei 18, 18 habetur, ubi ait Christus: si frater aliquis ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus et publicanus: amen dico vobis, quaecunque ligaveritis super terram, erunt ligata et in coelo; quaecunque solveritis, soluta erunt. Hic locus non omnino est priori similis, sed paulo in diversam partem intelligendus est. Non autem sic diversos facio, ut non multam habeant inter se affinitatem. Hoc primum ubique simile est, quod utraque est generalis sententia, eadem semper ligandi solvendique potestas, nempe per verbum Dei, idem mandatum, eadem promissio. Eo autem differunt, quod prior locus peculiariter de praedicatione est qua verbi ministri funguntur; hic ad disciplinam excommunicationis pertinet, quae ecclesiae permissa est. Ligat autem ecclesia quem excommunicat; non quod in perpetuam ruinam ac desperationem coniiciat, sed quia eius vitam ac mores damnat, ac, nisi resipuerit, iam eum suae damnationis admonet. Solvit quem in communionem recipit, quia velut participem eum facit unitatis quam habet in Christo Iesu. Ne quis ergo contumaciter ecclesiae iudicium contemnat, aut parvi faciat se fidelium suffragiis damnatum, testatur Dominus tale fidelium iudicium non aliud esse quam sententiae suae promulgationem, ratumque haberi in coelis quod illi in terra egerint. Habent enim verbum Dei, quo perversos damnent; habent verbum quo resipiscentes in gratiam recipiant. Errare autem non possunt, nec a Dei iudicio dissentire, quia non nisi ex lege Dei iudicant, quae non incerta est aut terrena opinio, sed sancta Dei voluntas et coeleste oraculum. Ex istis duobus locis, quos ut breviter, ita et familiariter et vere enarrasse mihi videor, furiosi illi, nullo discrimine, prout sua vertigine feruntur, nunc confessionem, nunc excommunicationem, nunc iurisdictionem, nunc ius condendi leges, nunc indulgentias statuere conantur. Priorem vero ad astruendum romanae sedis primatum allegant. Ita norunt claves suas quibus visum est aptare seris et ostiis: ut dicas tota vita eos artem fabrilem exercuisse.

3. [1]) Nam quod nonnulli omnia illa temporaria fuisse imaginantur, quum magistratus a religionis nostrae professione alieni adhuc forent, in eo falluntur, quod non animadvertunt quantum sit discrimen et qualis dissimilitudo ecclesiasticae et civilis potestatis. Neque enim ius gladii habet ecclesia quo puniat vel coerceat, non imperium ut cogat, non carcerem, non poenas alias quae solent infligi a magistratu. Deinde non hoc agit, ut qui peccavit invitus plectatur, sed ut voluntaria castigatione poenitentiam profiteatur. Est igitur longe diversa ratio: quia nec quidquam sibi sumit ecclesia quod sit proprium magistratus, neque hoc efficere potest magistratus quod ab ecclesia peragitur. Exemplo fiet hoc facilius. Inebriatus est aliquis? in urbe bene constituta, poena erit carcer. Scortatus est? aut similis, aut potius maior. Ita erit satisfactum et legibus, et magistratui, et externo iudicio. At fieri poterit ut nullam det poenitentiae significationem, quin potius ut obmurmuret vel fremat. An illic cessabit ecclesia? At recipi ad coe-

1) *Transit h. l. ad* §. 170.

nam tales nequeunt, quin fiat et Christo et sacrae eius institutioni iniuria. Et hoc postulat ratio, ut qui ecclesiam offendit malo exemplo, solenni poenitentiae declaratione offendiculum, quod excitavit, tollat. Ratio quam adducunt illi qui contra sentiunt, nimis est frigida. Mandabat, inquiunt, Christus has partes ecclesiae, quum non esset magistratus qui exsequeretur. Sed accidit saepenumero, ut sit negligentior magistratus; imo nonnunquam forte ut sit ipsemet castigandus, quod et Theodosio Caesari contigit. Ad haec tantundem dici poterit de toto fere verbi ministerio. Nunc ergo secundum eos desinant reprehendere pastores manifesta flagitia; desinant obiurgare, arguere, increpare. Sunt enim christiani magistratus, qui legibus et gladio debent haec corrigere. At quemadmodum magistratus puniendo et manu coercendo purgare debet ecclesiam offendiculis, ita verbi minister vicissim sublevare debet magistratum, ne tam multi peccent. Sic coniunctae debent esse operae, ut altera sit adiumento alteri, non impedimento.

4. Et sane, si quis propius expendat Christi verba, facile perspiciet, statum et perpetuum ecclesiae ordinem non temporarium illic describi. Neque enim consentaneum est, ut qui monitionibus nostris obtemperare noluerint, eos ad magistratum deferamus, quod tamen necesse foret si in vicem ecclesiae ille succederet. Quid ista promissio? an unius anni dicenda erit, vel paucorum: amen amen dico vobis, quidquid ligaveritis in terra? Praeterea Christus nihil hic novum instituit; sed consuetudinem in veteri gentis suae ecclesia semper observatam sequutus est: quo significavit, non posse carere ecclesiam spirituali iurisdictione, quae ab initio fuisset. Atque id omnium temporum consensu fuit confirmatum. Neque enim ubi coeperunt imperatores et magistratus Christo nomen dare, protinus abrogata est spiritualis iurisdictio; sed ita duntaxat ordinata, ne quid civili derogaret aut cum ea confunderetur. Et merito; non enim magistratus, si pius est, eximere se volet communi filiorum Dei subiectione, cuius non postrema pars est, ecclesiae ex verbo Dei iudicanti se subiicere; tantum abest ut iudicium illud tollere debeat. Quid enim honorificentius, inquit Ambrosius, [1]) quam ut ecclesiae filius dicatur imperator? Imperator enim bonus intra ecclesiam, non supra ecclesiam est. Quare illi qui ut magistratum ornent, ecclesiam spoliant hac potestate, non modo falsa interpretatione corrumpunt Christi sententiam, sed sanctos omnes episcopos, qui tam multi a tempore apostolorum exstiterunt, non leviter damnant, quod honorem officiumque magistratus falso praetextu sibi usurpaverint.

1) Epist. 32. ad Valentianum.

5. Sed hoc quoque ex adverso operae pretium est videre, quis fuerit olim verus usus ecclesiasticae iurisdictionis, et quantus abusus obrepserit: ut sciamus quid abrogandum sit, et quid ex antiquitate restituendum, si volumus, everso regno antichristi, verum Christi regnum iterum erigere. Primum hic scopus est, ut scandalis obviam eatur; quod si quid scandali exortum sit, aboleatur. In usu duo sunt consideranda: ut a iure gladii prorsus separetur haec spiritualis potestas; deinde ne unius arbitrio, sed per legitimum consessum administretur. Utrumque in puriore ecclesia observatum fuit (1 Cor. 5, 4). Neque enim vel mulctis, vel carceribus, vel aliis civilibus poenis potestatem suam exercuerunt sancti episcopi, sed solo Domini verbo, ut decebat, usi sunt. Severissima enim ecclesiae vindicta, et quasi ultimum fulmen, est excommunicatio, quae non nisi in necessitate adhibetur. Illa porro nec vim, nec manum desiderat, sed verbi Dei potentia contenta est. Denique veteris ecclesiae iurisdictio nihil aliud fuit quam practica, ut ita loquar, declaratio eius quod docet Paulus (2 Cor. 10, 4) de spirituali pastorum potestate. Data est, inquit, nobis potestas, qua demoliamur munitiones, qua humiliemus omnem altitudinem quae se extollit adversus cognitionem Dei, qua subigamus omnem cogitationem, et captivam ducamus in obedientiam Christi; in promptu vero habemus vindictam adversus omnem inobedientiam. Quemadmodum hoc fit praedicatione doctrinae Christi, ita, ne doctrina sit ludibrio, secundum id ipsum quod docetur iudicari debent qui se profitentur fidei domesticos. Id porro fieri nequit nisi una cum ministerio coniunctum sit ius vocandi eos qui privatim monendi sunt vel acrius corrigendi, ius etiam arcendi eos a coenae communione, qui recipi sine tanti mysterii profanatione nequeunt. *Itaque dum alibi* (1 Cor. 5, 12) *negat, non esse nostrum extraneos iudicare, filios ecclesiae censuris subiicit, quae eorum vitia castigent, ac tunc viguisse iudicia innuit, a quibus nemo fidelium esset immunis.*

6. Eiusmodi vero potestas, ut proposuimus, non penes unum erat, ut pro sua libidine quidvis ageret; sed penes consessum seniorum, qui erat in ecclesia quod in urbe est senatus. Cyprianus, [1]) quum meminit per quos suo tempore exerceretur, adiungere solet totum clerum episcopo. Sed alibi [2]) quoque demonstrat, sic praefuisse clerum ipsum, ut plebs interim a cognitione non excluderetur. Sic enim scribit: ab initio episcopatus mei statui sine cleri consilio et plebis consensu nihil agere. Verum haec erat communis et usitata ratio, ut per sena-

1) Epist. 14. libr. 3 et eiusd. libr. epist. 19 et alibi. 2) Epist. 10. libr. 3.

tum presbyterorum ecclesiae iurisdictio exerceretur, quorum duo, ut dixi, erant genera. Alii enim ad docendum erant ordinati, alii morum censores duntaxat erant. Paulatim degeneravit hoc institutum a suo primordio; ut iam Ambrosii saeculo soli clerici in iudiciis ecclesiasticis essent cognitores. Quod ipse conqueritur his verbis:[1]) synagoga vetus, inquit, et postea ecclesia seniores habuit, quorum sine consilio nihil agebatur; quod qua negligentia obsoleverit nescio, nisi forte doctorum desidia, vel magis superbia, dum soli volunt aliquid videri. Videmus quantopere sanctus vir indignetur aliquid de meliore statu concidisse, quum tamen adhuc illis staret ordo saltem tolerabilis. Quid igitur, si has deformes ruinas intueretur quae nullum prope vestigium referunt vetusti *aedificii?* qua deploratione uteretur? Principio contra ius et fas, quod ecclesiae datum erat, sibi uni vendicavit episcopus. Perinde enim est ac si senatu expulso consul imperium solus occuparet. Atqui, ut est reliquis honore superior, ita in ipso collegio plus est autoritatis quam in uno homine. Fuit igitur facinus nimis improbum, quod unus homo, translata ad se communi potestate, et tyrannicae libidini patefecit aditum, et ecclesiae quod suum erat eripuit, et consessum a Christi spiritu ordinatum suppressit et abdicavit.

7. Verum, ut aliud malum semper ex alio nascitur, episcopi velut rem sua cura indignam fastidientes, ad alios ablegarunt. Inde creati officiales, qui locum illum sustinerent: nondum dico quale genus hominum; hoc tantum dico, nihil differre a profanis iudicibus. Et tamen spiritualem iurisdictionem adhuc vocant, ubi non nisi de rebus terrenis litigatur. Ut nihil sit aliud mali, forum litigiosum qua fronte vocare audent iudicium ecclesiae? At illic sunt monitiones, est excommunicatio. Scilicet ita cum Deo luditur. Debet pauperculus aliquis pecuniam? citatur; si comparet, damnatur; damnatus nisi satisfaciat, monetur; a monitione secunda gradus fit ad excommunicationem; si non comparet, monetur ut se sistat iudicio; si moram facit, monetur, et mox excommunicatur. Quaeso, quid omnino simile vel cum instituto Christi, vel cum more prisco, vel cum ratione ecclesiastica? At fit etiam illic de vitiis censura. Nempe scortationes, lascivias, ebrietates et eius generis flagitia non tantum tolerant, sed tacita quodammodo approbatione fovent ac confirmant; neque id in plebe modo, sed in ipsis quoque clericis. Ex multis paucos ad se vocant, vel ne videantur nimis socordes in connivendo, vel ut pecuniam emulgeant. Taceo praedas, rapinas, peculatus, sacrilegia quae inde colliguntur. Taceo quales, ut plurimum, deligantur ad hoc munus. Hoc satis superque est, quod quum iurisdictionem suam spiritualem iactant Romanenses, ostendere promptum est institutae a Christo rationi nihil esse magis contrarium; cum prisca vero consuetudine nihilo plus habere similitudinis quam tenebras cum luce.

8. Tametsi non omnia diximus quae huc adferri poterant, et ea quoque ipsa quae diximus, paucis perstricta sunt, sic tamen debellatum esse confido ut nihil iam sit cur quisquam ambigat, spiritualem potestatem, qua papa cum toto suo regno superbit, impiam esse contra Dei verbum ac iniustam in eius populum tyrannidem. Ac spiritualis quidem potestatis nomine tum audaciam complector in fabricandis novis doctrinis, quibus miseram plebem a germana verbi Dei puritate averterunt, tum iniquas traditiones quibus ipsam illaquearunt, tum pseudoecclesiasticam iurisdictionem, quam per suffraganeos et officiales exercent. Nam si Christo regnum inter nos permittimus, fieri non potest quin totum istud dominationis genus extemplo prosternatur ac corruat. Ius autem gladii quod sibi quoque tribuunt, quia in conscientias non exercetur, tractare praesentis negotii non est. Qua tamen etiam in parte animadvertere operae pretium est, sui semper esse similes; nihil scilicet minus quam quod haberi volunt, ecclesiae pastores. Nec peculiaria hominum vitia, sed commune totius ordinis scelus, adeoque ipsam ordinis pestem arguo: quando mutilus ille fore creditur, nisi opulentia et superbis titulis spectabilis fuerit. Si hac de re Christi autoritatem quaerimus, non dubium quin verbi sui ministros a civili dominatione ac terreno imperio arcere voluerit, quum diceret (Matth. 20, 25; Luc. 22, 25): reges gentium dominantur illis, vos autem non sic. Significat enim non modo pastoris officium distinctum esse ab officio principis, sed res esse magis separatas quam ut in unum hominem coire queant. Nam quod Moses utrumque simul sustinuit, primum raro id miraculo factum est; deinde fuit temporarium, donec res melius componerentur. Ubi autem certa forma a Domino praescribitur, civilis gubernatio ei relinquitur; sacerdotium iubetur fratri resignare. Et merito: est enim supra naturam ut unus homo utrique oneri sufficiat. Idque fuit saeculis omnibus diligenter in ecclesia observatum. Nec quisquam exstitit episcoporum, quamdiu duravit vera aliqua ecclesiae facies, qui de usurpando iure gladii cogitaret; ut istud esset vulgare proverbium Ambrosii[1]) aetate, imperatores magis sacerdotium optasse quam imperium sacerdotes. Erat enim in omnium mentibus infixum quod postea dicit: ad imperatorem pertinere palatia, ad sacerdotem ecclesias.

1) In cap. 5. primae ad Timoth.

1) Refert hoc homil. de basilic. tradendis.

9. Posteaquam vero excogitata fuit ratio qua episcopi titulum, honorem, opes sui muneris tenerent sine onere ac sollicitudine: ne otiosi prorsus relinquerentur, ius illis gladii datum est, vel potius ipsi sibi usurparunt. Hanc impudentiam quo tandem praetextu defendent? An iudiciorum cognitionibus, civitatumque et provinciarum administrationibus sese involvere, et occupationes a se tam alienas latissime amplecti, id episcoporum erat? quibus tantum in suo munere operae ac negotii est, ut si illic toti assiduique sint, nec ullis avocamentis distrahantur, vix tamen sufficere queant. At vero, qua sunt pervicacia, iactare non dubitant, sic pro dignitate florere gloriam regni Christi, nec se interim nimium abstrahi a vocationis suae partibus. Quantum ad prius illud attinet, si hoc decorum est sacri muneris ornamentum, eo fastigii evectos esse ut summis quibusque monarchis sint formidabiles, est cur cum Christo expostulent, a quo graviter eo modo laesus est eorum honor. Quid enim contumeliosius, eorum quidem opinione, dici poterat istis verbis: reges gentium et principes dominantur illis, vos autem non sic? Nec tamen duriorem legem servis suis imponit quam ipse primus sibi tulit ac recepit. Quis me, inquit (Luc. 12, 14), iudicem constituit aut divisorem inter vos? Videmus iudicandi munus simpliciter a se reiicere, quod non faceret, si res esset suo muneri consentanea. In ordinem cui se Dominus subiecit, non patientur servi se cogi? Alterum vellem tam experimento probarent quam dictitare facile est. Atqui quum apostolis visum non fuerit (Act. 6, 2), derelicto Dei sermone, ministrare mensis, ex eo, quia doceri nolunt, convincuntur, non eiusdem esse, et bonum episcopum praestare et bonum principem. Nam si illi qui, pro donorum quibus praediti erant amplitudine, pluribus longe et gravioribus curis sufficere poterant, quam ulli post eos nati homines, confessi sunt tamen se verbi et mensarum ministerio incumbere simul non posse quin oneri succumberent: quomodo isti prae apostolis nihili homunciones possent eorum industriam centuplo superare? Id quidem tentare impudentissimae nimiumque audacis confidentiae fuit. Sed tamen factum videmus: quo successu, palam est. Neque enim aliter evenire poterat quam ut deserta sua functione in aliena castra commigrarent.

10. Nec dubium quin ex tenuibus initiis paulatim tantos progressus fecerint. Neque enim primo passu hucusque poterant conscendere: sed nunc vafritie et obliquis artibus sese clanculum extulerunt, ita ut nemo futurum prospiceret, donec factum esset; nunc per occasionem, terrore et minis extorserunt a principibus aliquod potentiae suae auctarium; nunc quum viderent principes ad largiendum non difficiles, stulta et inconsiderata eorum facilitate sunt abusi. Olim pii, si quid controversiae inciderat, ut litigandi necessitatem effugerent, episcopo mandabant arbitrium; quod de eius integritate non dubitabant. Talibus arbitriis saepe implicabantur veteres episcopi, quod ipsis quidem summopere displicebat (quemadmodum alicubi testatur Augustinus), sed ne partes ad contentiosum iudicium prosilirent, hanc molestiam inviti obibant. Isti ex voluntariis arbitriis, quae prorsus a forensi strepitu abhorrebant, fecerunt ordinariam iurisdictionem. Quum urbes ac regiones aliquanto post tempore variis difficultatibus premerentur, ad episcoporum patrocinium se contulerunt, ut ipsorum fide protegerentur: isti miro artificio ex patronis dominos se fecerunt. Quin violentis factionibus bonam partem occuparint, negari non potest. Qui vero episcopis iurisdictionem sponte contulerunt principes, variis ad id studiis impulsi sunt. Verum ut aliquam pietatis speciem habuerit ipsorum indulgentia, non optime tamen hac praepostera sua largitate consuluerunt ecclesiae commodis, cuius antiquam veramque disciplinam sic corruperunt, imo, ut vere dicam, penitus aboleverunt. Qui vero tali principum bonitate abusi sunt in suum commodum episcopi, hoc uno specimine edito satis superque testati sunt, se minime esse episcopos. Nam si quam scintillam habuissent apostolici spiritus, respondissent procul dubio ex ore Pauli (2 Cor. 10, 4), arma militiae nostrae non carnalia, sed spiritualia sunt. Verum caeca cupiditate rapti et se et posteros et ecclesiam perdiderunt.

11. Tandem romanus pontifex, mediocribus satrapiis non contentus, regnis primum, deinde imperio quoque manum iniecit. Atque ut possessionem mero latrocinio occupatam qualicunque colore retineat, nunc iure divino se habere gloriatur, nunc Constantini donationem, nunc alium titulum praetendit. Primum cum Bernardo[1]) respondeo: esto ut alia quacunque ratione hoc sibi vendicet, non tamen apostolico iure; neque enim Petrus quod non habuit dare potuit: sed dedit successoribus quod habebat, sollicitudinem ecclesiarum: quum vero dicat Dominus ac magister, se non esse constitutum inter duos iudicem, non debet servo ac discipulo indignum videri, si non iudicet universos. Loquitur autem Bernardus de iudiciis civilibus: subiungit enim: ergo in criminibus, non in possessionibus, potestas vestra; quoniam propter illa, non propter has accepistis claves regni coelorum: quaenam tibi videtur maior dignitas, dimittendi peccata, an praedia dividendi? nulla comparatio; habent haec infirma et terrena iudices suos, reges et principes terrae: quid fines alienos invaditis? etc. Item: factus es

1) Libr. de consider. 2.

superior (Eugenium papam alloquitur) ad quid? non enim ad dominandum, opinor; nos igitur, ut multum sentiamus de nobis, meminerimus impositum ministerium, non dominium datum: disce sarculo tibi opus esse, non sceptro, ut opus facias prophetae. Item: planum est, apostolis interdicitur dominatus; i ergo tu, et tibi usurpare aude aut dominans apostolatum, aut apostolicus dominatum. Et continuo post: forma apostolica haec est, dominatio interdicitur, indicitur ministratio. Haec quum ab homine sic dicta sint ut ipsam veritatem loqui omnibus palam sit, imo quum sine ullis verbis res ipsa pateat, nihil tamen puduit romanum pontificem in concilio arelatensi decernere, supremum ius utriusque gladii sibi competere iure divino.

12. Quantum ad Constantini donationem pertinet, qui mediocriter in illorum temporum historiis versati sunt, non opus habent doceri quam sit hoc non modo fabulosum, sed etiam ridiculum. Sed ut omittamus historias, unus Gregorius [1]) huius rei et idoneus et locupletissimus est testis. Nam quoties de imperatore loquitur, serenissimum dominum vocat, et se indignum eius servum. Item alibi: sacerdotibus autem non ex terrena potestate dominus noster citius indignetur, sed excellenti consideratione, propter eum cuius servi sunt, eis ita dominetur ut etiam debitam reverentiam impendat. Videmus ut in subiectione communi velit haberi tanquam unus e populo. Non enim alterius cuiuspiam, sed suam illic causam agit. Alibi: [2]) in omnipotenti Deo confido quod longam piis dominis vitam tribuet, et nos sub manu vestra secundum suam misericordiam disponet. Neque haec ideo adduxi quod mihi propositum sit hanc de Constantini donatione quaestionem penitus excutere; sed tantum ut obiter videant lectores quam pueriliter mentiantur Romanenses, quum terrenum imperium suo pontifici asserere conantur. *Quo foedior Augustini Steuchi impudentia fuit, qui in causa tam deplorata operam suam et linguam romano pontifici venditare ausus est. Valla, quod homini docto et acris ingenii difficile non erat, valide refutaverat fabulam illam. Neque tamen (ut homo parum in rebus ecclesiasticis exercitatus) omnia dixerat quae ad rem factura erant. Irrumpit Steuchus, ac putidas naenias spargit ad claram lucem obruendam. Et certe non minus frigide domini sui causam agit quam si facetus quispiam, idem se agere simulans, Vallae suffragaretur; sed digna est causa scilicet cui tales patronos mercede redimat papa; aeque autem digni conductitii rabulae quos spes lucri frustretur, sicuti Eugubino contigit.*

13. Caeterum si quis tempus requirat ex quo commentitium hoc imperium coepit emergere, nondum elapsi sunt anni quingenti quum in subiectione principum adhuc manebant pontifices, nec pontifex sine imperatoris autoritate creabatur. Huius ordinis novandi occasionem praebuit Gregorio septimo imperator Henrichus, eius nominis quartus, homo levis et temerarius, nullius consilii, magnae audaciae et vitae dissolutae. Nam quum episcopatus totius Germaniae haberet in aula sua partim venales, partim praedae expositos, Hildebrandus, qui lacessitus ab eo fuerat, plausibilem praetextum arripuit, quo se vendicaret. Quia autem videbatur bonam et piam causam agere, multorum favore adiuvabatur. Et erat alioqui Henrichus, propter insolentiorem administrandi rationem, plerisque principum exosus. Tandem Hildebrandus, qui se Gregorium septimum vocabat, ut erat homo impurus et nequam, animi sui malitiam prodidit. Quae causa fuit ut a multis qui cum eo conspiraverant destitueretur. Hoc tamen profecit, ut impune liceret successoribus non modo iugum excutere sed imperatores quoque obnoxios sibi facere. Huc accessit quod multi deinde fuerunt imperatores Henricho similiores quam Iulio Caesari: quos subigere non fuit difficile, quum domi rerum omnium securi et ignavi desiderent, ubi maxime opus erat pontificum cupiditatem virtute et legitimis modis reprimere. Videmus quo colore praetexta sit egregia illa donatio Constantini, qua imperium occidentale papa traditum sibi fingit.

14. Interea temporis non cessarunt pontifices, nunc fraude, nunc perfidia, nunc armis, in alienas ditiones invadere; urbem quoque ipsam, quae tunc libera erat, ante annos centum circiter et triginta in potestatem suam redegerunt; donec in eam potentiam venerunt quam hodie obtinent, et pro qua vel retinenda vel augenda christianum orbem ita ducentis annis (*coeperant enim antequam sibi raperent urbis dominatum*) turbarunt ut propemodum perdiderint. Olim quum sub Gregorio [1]) bonorum ecclesiasticorum custodes manum iniicerent praediis quae censebant ecclesiae esse, ac fiscali more titulos imprimerent in signum vendicationis, Gregorius coacto episcoporum concilio, graviter in morem illum profanum invectus, rogavit annon pro anathemate haberent clericum qui sua sponte inscriptione tituli possessionem aliquam occupare tentaret; similiter episcopum, qui id vel fieri praeciperet, vel suo iniussu factum non plecteret. Omnes pronuntiarunt, anathema. Si tituli inscriptione fundum vendicare, facinus est anathemate dignum in clerico: ubi totos ducentos annos nihil aliud meditantur pontifices quam proelia, sanguinis effusionem, exercituum in-

1) Epist. 5. libr. 2; Epist. 20. libr. 3; Epist. 61. libr. 2; Epist. 31. libr. 4. 2) Epist. 34. libr. 4.

1) Habetur libr. 4. Regist. c. 88.

teritus, urbium direptiones, aliarum excidia, gentium clades, vastationes regnorum, tantummodo ut alienis dominiis manum iniiciant, quae talibus exemplis puniendis sufficere possunt anathemata? Certe nihil eos minus quaerere quam Christi gloriam, minime obscurum est. Nam si in universum quidquid habent saecularis potestatis sponte resignent, nullum gloriae Dei, nullum sanae doctrinae, nullum ecclesiasticae salutis periculum vertitur, sed una dominandi cupiditate caeci ac praecipites feruntur: quia nihil salvum esse putant nisi cum austeritate, ut propheta ait (Ez. 34, 4), et cum potentia imperent.

15. Iurisdictioni annexa est immunitas, quam sibi sumunt clerici romanenses. Rem enim indignam esse putant si in causis personalibus coram civili iudice respondeant; atque in eo positam esse arbitrantur ecclesiae tum libertatem tum dignitatem, si communibus iudiciis ac legibus eximantur. Atqui veteres episcopi, qui alias in asserendo ecclesiae iure rigidissimi erant, nihil laedi se ac suum ordinem iudicarunt si subiicerentur. Pii quoque imperatores, nullo reclamante, ad sua tribunalia, quoties opus erat, clericos semper vocarunt. Sic [1]) enim loquitur Constantinus in epistola ad Nicomedenses: si quis episcoporum inconsulte tumultuatus sit, ministri Dei, hoc est, mea exsequutione, illius audacia coercebitur. Et Valentinianus: boni episcopi potentiae imperatoris non obloquuntur; sed sincere et Dei magni regis mandata custodiunt et nostris legibus parent. Hoc sine ulla controversia tunc erat omnibus persuasum. Ecclesiasticae quidem causae ad episcopale iudicium referebantur. Quemadmodum si quis clericus nihil in leges deliquisset, canonibus tantum reus agebatur, non citabatur ad commune tribunal, sed episcopum habebat in ea causa iudicem. Similiter, si fidei quaestio agitabatur, aut quae ad ecclesiam proprie pertineret, cognitio deferebatur ecclesiae. Sic intelligendum est quod scribit Ambrosius [2]) ad Valentinianum: augustae memoriae pater tuus non modo sermone respondit, sed legibus quoque sanxit, in causa fidei eum iudicare debere qui nec munere sit impar, nec iure dissimilis. Item: si scripturas aut vetera exempla intuemur, quis est qui abnuat, in causa fidei, in causa inquam fidei, episcopos solere de imperatoribus christianis, non imperatores de episcopis iudicare? Item: venissem, imperator, ad consistorium tuum, si me vel episcopi, vel populus ire passus foret, dicentes, causam fidei in ecclesia coram populo debere tractari. Contendit quidem spiritualem causam, hoc est, religionis, ad civile forum non esse trahendam,

1) Refertur libr. 1. Theodorit. cap. 20; libr. 4. Theodor. cap. 8. 2) Epist. 32.

ubi profanae controversiae agitantur. Merito in hac re eius constantiam laudant omnes. Et tamen in bona causa eo usque progreditur, ut si ad vim et manum ventum fuerit, cessurum se dicat. Volens, inquit, [1]) locum mihi commissum non deseram; coactus repugnare non novi, arma enim nostra preces sunt et lacrymae. Observemus singularem sancti hominis moderationem ac prudentiam cum animi magnitudine fiduciaque coniunctam. Iustina imperatoris mater, quia in partes Arianorum pertrahere eum non poterat, expellere ab ecclesiae gubernatione moliebatur. Atque id futurum erat, si in palatium ad causam dicendam vocatus venisset. Negat igitur imperatorem idoneum esse cognitorem tantae controversiae. Id quod et illius temporis necessitas postulabat, et ipsa etiam perpetua rei natura. Moriendum enim sibi potius iudicabat, quam ut tale exemplum ad posteros, se consentiente, transmitteretur; et tamen si vis afferatur, de resistendo non cogitat. Negat enim id episcopale esse, fidem et ecclesiae ius armis tueri. Caeterum in aliis causis quidvis se facere paratum ostendit quod iusserit imperator. Si tributum petit, non negamus, inquit: agri ecclesiae tributum solvunt. Si agros petit, potestatem habet vendicandi: nemo nostrum intervenit. In eum modum loquitur et Gregorius. [2]) Serenissimi, inquit, domini animum non ignoro, quod se in causis sacerdotalibus miscere non soleat: ne nostris in aliquo peccatis gravetur. Non generaliter a sacerdotibus iudicandis excludit imperatorem; sed certas causas esse dicit, quas ecclesiastico iudicio relinquere debeat.

16. Atque adeo hac ipsa exceptione nihil aliud quaesierunt sancti viri, quam ne principes minus religiosi tyrannica violentia et libidine ecclesiam in suo munere peragendo impedirent. Neque enim improbabant si quando suam autoritatem interponerent principes in rebus ecclesiasticis, modo conservando ecclesiae ordini, non turbando, disciplinaeque stabiliendae, non dissolvendae, hoc fieret. Nam quum ecclesia cogendi non habeat potestatem, neque expetere debeat (de civili coercitione loquor), piorum regum ac principum partes sunt, legibus, edictis, iudiciis religionem sustinere. Hac ratione, quum Mauritius imperator episcopis quibusdam mandasset ut vicinos collegas a barbaris expulsos susciperent, eam iussionem confirmat Gregorius, [3]) hortaturque ipsos ut pareant. Ipse vero ab eodem admonitus ut cum Ioanne episcopo constantinopolitano rediret in gratiam, rationem quidem reddit, [4]) cur non debeat culpari; non tamen fori saecularis

1) Homil. de basilic. tradendis. 2) Libr. 3. epist. 20. 3) Libr. 1. epist. 43. 4) Libr. 4. epist. 32 et 34; Libr. 7. epist. 39.

immunitatem iactat, quin potius se obsequentem fore promittit, quoad licebit per conscientiam, et simul hoc dicit fecisse Mauritium quod religiosum principem deceret, quum talia sacerdotibus praeceperat.

CAPUT XII. [1])

De ecclesiae disciplina, cuius praecipuus usus in censuris et excommunicatione.

1. Disciplina ecclesiae, cuius tractationem in hunc usque locum distulimus, paucis expedienda est, ut aliquando ad reliqua transeamus. Ea autem maxima ex parte a potestate clavium et spirituali iurisdictione pendet. Quod ut facilius intelligatur, dividamus ecclesiam in duos ordines praecipuos: clerum scilicet et plebem. Clericos appello usitato nomine qui publico ministerio in ecclesia funguntur. Loquemur primum de communi disciplina, cui subesse omnes debent; deinde veniemus ad clerum, qui praeter illam communem, suam propriam habet. Sed quia nonnulli, in odium disciplinae, ab ipso quoque nomine abhorrent, hi sic habeant: si nulla societas, imo nulla domus quae vel modicam familiam habeat, contineri in recto statu sine disciplina potest, eam esse multo magis necessariam in ecclesia, cuius statum quam ordinatissimum esse decet. Proinde, quemadmodum salvifica Christi doctrina anima est ecclesiae, ita illic disciplina pro nervis est: qua fit ut membra corporis, suo quodque loco inter se cohaereant. Quamobrem quicunque vel sublatam disciplinam cupiunt, vel eius impediunt restitutionem, sive hoc faciant data opera, sive per incogitantiam, ecclesiae certe extremam dissipationem quaerunt. Quid enim futurum est si unicuique liceat quod libuerit? Atqui id fieret, nisi ad doctrinae praedicationem accederent privatae monitiones, correctiones et alia eiusmodi adminicula, quae doctrinam sustinent et otiosam esse non sinunt. Disciplina igitur veluti fraenum est quo retineantur et domentur qui adversus Christi doctrinam ferociunt; *vel tanquam* stimulus quo excitentur parum voluntarii; interdum etiam velut paterna ferula, qua clementer et pro spiritus Christi mansuetudine castigentur qui gravius lapsi sunt. Quum ergo iam imminere cernamus initia quaedam horrendae in ecclesia vastitatis, ex eo quod nulla est cura nec ratio continendi populi, ipsa necessitas clamat remedio opus esse. Porro hoc unicum est remedium quod et Christus praecipit, et semper usitatum inter pios fuit.

2. Primum disciplinae fundamentum est, ut privatae monitiones locum habeant: hoc est, si quis officium sponte non faciat, aut insolenter se gerat, aut minus honeste vivat, aut aliquid admiserit reprehensione dignum, ut patiatur se moneri: atque ut quisque fratrem suum, dum res postulabit, monere studeat. Praesertim vero in hoc advigilent pastores ac presbyteri, quorum partes sunt non modo concionari ad populum, sed per singulas domos monere et exhortari, sicubi universali doctrina non satis profecerint; quemadmodum docet Paulus, quum refert se docuisse privatim et per domos; et se mundum a sanguine omnium attestatur, quia non cessaverit cum lacrymis nocte et die monere unumquemque. Tunc enim vim ac autoritatem obtinet doctrina, ubi minister non tantum omnibus simul exponit quid Christo debeant, sed ius et rationem habet id ipsum exigendi ab iis quos vel parum doctrinae obsequentes, vel segniores animadverterit. Si quis eiusmodi monitiones vel pervicaciter respuat, vel pergendo in suis vitiis contemnere se ostendat, ubi secundo testibus adhibitis monitus fuerit, ad ecclesiae iudicium, qui est seniorum consessus, vocari Christus praecipit (Matth. 18, 15 et 17): illic gravius admoneri, quasi publica autoritate, ut si revereatur ecclesiam, subiiciat se et pareat. Si ne sic quidem frangatur, sed in sua nequitia perseveret, tum iubet, tanquam ecclesiae contemptorem, a societate fidelium abdicari.

3. Verum quia de occultis modo vitiis illic loquitur, ponenda est ista divisio: peccata esse alia privata, alia publica vel palam manifesta. De prioribus dicit Christus unicuique privato: argue inter te et ipsum solum. De manifestis dicit Paulus Timotheo: coram omnibus argue, ut reliqui timorem habeant (1 Tim. 5, 20). Nam praedixerat Christus: si frater tuus in te peccaverit. Quam particulam aliter (nisi contentiosus esse velis) accipere non potes, quam: sub tua conscientia, ita ut non sint plures conscii. Quod autem Timotheo praecipit apostolus de arguendis palam iis qui palam peccant, ipse in Petro sequutus est. Nam quum ille ad publicum usque offendiculum peccaret, non monuit seorsum, sed in conspectum ecclesiae produxit (Gal. 2, 14). Erit igitur haec legitima agendi series, si in occultis corrigendis progrediamur secundum illos gradus a Christo positos; in manifestis statim procedamus ad solennem ecclesiae correptionem, si quidem offendiculum sit publicum.

4. Sit altera quoque distinctio: ex peccatis alia esse delicta, alia scelera vel flagitia. His posterioribus corrigendis non tantum adhibenda est admonitio vel obiurgatio, sed severius remedium: quemadmodum demonstrat Paulus (1 Cor. 5, 4),

1) *Huc retulit autor quae olim exposuerat C. VIII.* 184—205 *et C. III.* 67—72.

qui Corinthium incestum non modo verbis castigat, sed excommunicatione punit, simul atque de scelere factus est certior. Nunc ergo melius incipimus cernere quomodo spiritualis ecclesiae iurisdictio, quae ex verbo Domini in peccata animadvertit, optimum sit et sanitatis subsidium et fundamentum ordinis et vinculum unitatis. Ergo dum ecclesia manifestos adulteros, scortatores, fures, praedones, seditiosos, periuros, falsos testes, et eius generis reliquos, item contumaces, qui de levioribus etiam vitiis rite admoniti Deum et eius iudicium ludibrio habent, e consortio suo exterminat, nihil sibi praeter rationem usurpat, sed iurisdictione sibi a Domino delata fungitur. Porro, ne quis tale ecclesiae iudicium spernat, aut parvi aestimet se fidelium suffragiis damnatum, testatus est Dominus istud ipsum nihil aliud esse quam sententiae suae promulgationem, ratumque haberi in coelis quod illi in terra egerint. Habent enim verbum Domini quo perversos damnent; habent verbum quo resipiscentes in gratiam recipiant. Sine hoc, inquam, disciplinae vinculo qui diu stare posse ecclesias confidunt, opinione falluntur: nisi forte carere impune possimus eo adminiculo, quod Dominus fore nobis necessarium providit. Et sane, quanta sit eius necessitas, ex multiplici usu melius perspicietur.

5. Sunt autem tres fines quos spectat ecclesia in eiusmodi correctionibus et excommunicatione. Primus est, ne cum Dei contumelia inter Christianos nominentur, qui turpem ac flagitiosam vitam agunt, ac si sancta eius ecclesia foret improborum et sceleratorum hominum coniuratio. Nam quum ipsa Christi sit corpus, eiusmodi foetidis et putridis membris inquinari non potest, quin aliqua ignominia in caput recidat. Ne quid ergo tale exstet in ecclesia unde probrum sacrosancto eius nomini inuratur, abigendi sunt ex eius familia quorum ex turpitudine ad christianum nomen infamia redundaret. Atque hic quoque habenda est coenae dominicae ratio, ne promiscua exhibitione profanetur. Verissimum est enim, eum, cui commissa est dispensatio, si sciens ac volens indignum admiserit quem repellere iure poterat, perinde reum esse sacrilegii ac si corpus Domini canibus prostitueret. Quamobrem Chrysostomus [1]) graviter invehitur in sacerdotes, qui dum magnorum potentiam formidant, neminem audent arcere. Sanguis, inquit, e manibus vestris requiretur: si hominem timetis, ille vos deridebit; sin Deum, eritis hominibus quoque ipsis venerabiles; non fasces horreamus, non purpuram, non diademata, maior hic est nobis potestas: ego certe corpus meum potius tradam in mortem, ac sanguinem meum fundi patiar, quam pollutionis istius fiam particeps. Ergo, ne sacratissimum hoc mysterium afficiatur ignominia, in eo dispensando magnopere delectus requiritur: qui tamen haberi nequit, nisi per ecclesiae iurisdictionem. Alter finis est, ne assidua malorum consuetudine, ut fieri solet, boni corrumpantur. Nam, quae nostra est ad deviandum proclivitas, nihil facilius est quam ut malis exemplis a recto vitae cursu abducamur. Hunc usum notavit apostolus, quum incestum a consortio suo amandare Corinthiis praeciperet. Modicum, inquit (1 Cor. 5, 6 et 11), fermentum totam massam corrumpit. Ac tantum hic periculum prospiciebat, ut vel ab omni sodalitate interdiceret. Si quis, ait, frater inter vos nominatur vel scortator, vel avarus, vel idolorum cultor, vel ebriosus, vel maledicus, cum huiusmodi nec cibum sumere permitto. Tertius, ut eos ipsos pudore confusos suae turpitudinis poenitere incipiat. Ita conducit et illis suam nequitiam castigari, quo expergefiant sensu ferulae qui indulgentia obstinatiores futuri erant. Id significat apostolus quum in hunc modum loquitur (2 Thess. 3, 14): si quis non obedit doctrinae nostrae, hunc notate, et ne commisceamini cum illo, ut pudore suffundatur. Item alibi (1 Cor. 5, 5), quum se tradidisse scribit Corinthium satanae, ut spiritus salvus fieret in die Domini. Hoc est, ut ego quidem interpretor, concessisse in damnationem temporaneam, ut aeternum salvus fieret. Ideo autem satanae tradere dicit, quia extra ecclesiam diabolus est, quemadmodum in ecclesia Christus. Nam quod quidam ad certam carnis vexationem referunt, mihi videtur incertissimum. [1])

6. His finibus propositis, superest videre qualiter hanc partem disciplinae, quae in iurisdictione posita est, ecclesia exsequatur. Principio retineamus illam partitionem superius positam, peccatorum alia esse publica, alia privata vel occultiora. Publica sunt, quae non unum vel alterum modo testem habent, sed palam et cum totius ecclesiae offensione designantur. Occulta voco, non quae homines prorsus latent, qualia sunt hypocritarum, nam illa sub ecclesiae iudicium non cadunt, sed medii generis, quae scilicet testibus non carent, neque tamen sunt publica. Prior species non requirit gradus illos quos Christus enumerat, sed ecclesia, ubi tale quid emergit, facere officium suum debet in vocando peccatore et corrigendo pro modo delicti. In secundo genere non venitur ad ecclesiam donec accesserit contumacia, secundum illam Christi regulam. Ubi ad cognitionem ventum est, tunc observanda est altera divisio inter scelera et delicta. Neque enim in levioribus peccatis adhi-

1) Homil. in Matth. 3.

1) August. de verb. Apost. serm. 68.

benda est tanta severitas, sed sufficit verborum castigatio, eaque lenis et paterna, quae non exasperet peccatorem nec confundat, sed reducat ad se ipsum, ut magis gaudeat se correctum, quam tristetur. Flagitia autem acriore remedio castigari convenit. Neque enim satis est si is qui edito mali exempli facinore, graviter ecclesiam laesit, verbis tantum castigetur; sed privari ad tempus coenae communione debet, donec resipiscentiae suae fidem fecerit. Neque enim Paulus in Corinthium verborum modo obiurgatione utitur, sed ab ecclesia eliminat, reprehenditque Corinthios quod tamdiu eum tulissent. Hanc rationem tenuit vetus ac melior ecclesia, quum vigeret legitima gubernatio. Si quis enim flagitium aliquod perpetraverat unde exortum esset offendiculum, primum a sacrae coenae participatione abstinere, deinde et coram Deo sese humiliare, et coram ecclesia poenitentiam testari iubebatur. Erant autem solennes ritus qui iniungi lapsis solebant, ut essent poenitentiae indicia. Ubi sic defunctus erat ut satisfactum ecclesiae foret, tum per manuum impositionem recipiebatur in gratiam, quae receptio saepius a Cypriano [1]) pax vocatur, qui etiam eiusmodi ritum breviter describit. Poenitentiam, inquit, agunt iusto tempore; deinde ad exomologesin veniunt, et per manuum impositionem episcopi et cleri ius communionis accipiunt. Quanquam sic praeerat reconciliationi episcopus cum suo clero, ut simul plebis consensum requireret, quemadmodum alibi tradit.

7. Hac disciplina adeo nemo eximebatur, ut principes quoque, una cum plebeiis, se ad eam ferendam subiicerent. Et merito: quum Christi esse constaret, cui omnia regum sceptra et diademata submitti aequum est. Sic Theodosius, quum ab Ambrosio [2]) ob caedem Thessalonicae perpetratam iure communionis privatus esset, stravit omne quo circumdatus erat insigne regium; deflevit in ecclesia publice peccatum suum, quod aliorum fraude obrepserat; gemitu et lacrymis oravit veniam. Neque enim dedecori id sibi esse debent iudicare magni reges, si coram Christo rege regum suppliciter se prosternant, nec illis displicere debet quod per ecclesiam iudicentur. Nam quum in aula sua nihil fere audiant praeter meras assentationes, plus quam necessarium illis est, per os sacerdotum a Domino corripi. Quin potius optare debent ne sibi sacerdotes parcant, quo parcat Dominus. Hoc loco praetereo per quos exercenda isthaec iurisdictio sit, quia alibi dictum est. Hoc tantum addo, illam esse legitimam in excommunicando homine progressionem, quam demonstrat Paulus, si non soli seniores seorsum id faciant, sed conscia et approbante ecclesia: in eum scilicet modum ut plebis multitudo non regat actionem, sed observet ut testis et custos, ne quid per libidinem a paucis geratur. Tota vero actionis series, praeter nominis Dei invocationem, eam gravitatem habere debet quae Christi praesentiam prae se ferat, ut dubium non sit quin ipse suo iudicio praesideat.

8. Hoc tamen praeteriri non debet, talem severitatem decere ecclesiam quae cum spiritu mansuetudinis coniuncta sit. Semper enim diligenter cavendum est, quemadmodum praecipit Paulus (2 Cor. 2, 7), ne absorbeatur a tristitia is in quem animadvertitur. Sic enim ex remedio fieret exitium. Verum ex fine melius sumi poterit moderationis regula. Nam quum hoc in excommunicatione quaeratur, ut ad poenitentiam perducatur peccator et mala exempla tollantur e medio, ne vel male audiat Christi nomen vel ad imitationem alii provocentur, haec si intuebimur, licebit facile iudicare quousque progredi et ubi desinere debeat severitas. Ergo, ubi poenitentiae suae testimonium ecclesiae dat peccator, et hoc testimonio scandalum, quantum in se est, obliterat, nequaquam ultra urgendus est: quod si urgetur, modum iam excedit rigor. Qua in parte excusari nullo modo potest immodica veterum austeritas, quae et prorsus a Domini praescripto dissidebat, et erat mirum in modum periculosa. Nam quum peccatori poenitentiam solennem et privationem a sacra communione nunc in septem, nunc in quatuor, nunc in tres annos, nunc in totam vitam indicerent, quid inde sequi potuit nisi vel magna hypocrisis, vel maxima desperatio? Similiter quod nemo qui iterum lapsus esset, ad secundam poenitentiam admitteretur, sed usque ad finem vitae eiiceretur ab ecclesia, id nec utile erat, nec rationi consentaneum. Quicunque igitur sano iudicio rem aestimabit, desiderabit hic eorum prudentiam. Quanquam publicum hic potius morem improbo quam eos omnes accuso qui eo usi sunt, quorum nonnullis displicuisse certum est: sed ideo ferebant quia non poterant corrigere. Certe Cyprianus [1]) declarat, quam non sponte fuerit tam rigidus. Patientia, inquit, et facilitas et humanitas nostra venientibus praesto est; opto omnes in ecclesiam regredi, opto omnes commilitones nostros intra Christi castra et Dei patris domicilia concludi: remitto omnia, multa dissimulo, studio et voto colligendae fraternitatis, etiam quae in Deum commissa sunt, non pleno iudicio examino; delictis plus quam oportet remittendis paene ipse delinquo; amplector prompta et plena dilec-

1) Epist. 2. libr. 1; Epist. 14. libr. 3 et eiusdem libr. epist. 26. 2) Ambros. libr. 1. epist. 3. in orat. habita in funere Theodosii.

1) Ad Cornelium epist. 3. libr. 1.

tione cum poenitentia revertentes, peccatum suum satisfactione humili et simplici confitentes. Chrysostomus aliquanto durior, sic tamen loquitur: si Deus tam benignus est, ut quid sacerdos eius austerus vult videri? Scimus praeterea qua facilitate usus sit Augustinus erga Donatistas, ut non dubitaverit in episcopatum recipere qui a schismate redierant, idque statim post resipiscentiam. Verum quia contraria ratio invaluerat, coacti sunt proprio iudicio cedere ut eam sequerentur.

9. Quemadmodum autem in toto ecclesiae corpore haec mansuetudo requiritur, ut clementer nec usque ad summum rigorem animadvertat in lapsos, sed potius, secundum Pauli praeceptum, caritatem in eos confirmet, ita pro se quisque privatus ad hanc clementiam et humanitatem attemperare se debet. Non ergo nostrum est, tales, qui ab ecclesia sunt expulsi expungere ex electorum numero, aut desperare quasi iam perditos. Alienos quidem ab ecclesia iudicare fas est, et proinde a Christo: sed pro eo tempore quo in divortio manent. Quod si tum quoque maiorem pervicaciae quam humanitatis speciem praeferunt, eos tamen iudicio Domini commendemus, meliora de iis in posterum sperantes quam videmus in praesens, nec propterea desinamus pro iis Deum precari. Et, ut verbo uno complectar, non personam ipsam, quae in manu atque arbitrio Dei solius est, in mortem addicamus, sed tantum qualia sint cuiusque opera aestimemus ex lege Domini. Quam regulam dum sequimur, stamus potius divino iudicio quam nostrum proferimus. Plus licentiae ne nobis in iudicando arrogemus, nisi volumus Dei virtutem limitare, ac misericordiae eius legem dicere: cui quoties visum est, pessimi in optimos mutantur, alieni inseruntur, extranei cooptantur in ecclesiam. Idque Dominus agit ut sic hominum opinionem eludat, et temeritatem retundat: quae nisi coerceatur, sibi iudicandi ius supra quam decet usurpare audet.

10. Nam quod promittit Christus (Matth. 18, 18), ligatum in coelo fore quod sui in terra ligaverint, ligandi vim ad ecclesiae censuram limitat: qua non coniiciuntur in perpetuam ruinam ac damnationem qui excommunicantur, sed vitam moresque suos damnari audientes, suae etiam ipsorum perpetuae damnationis, nisi resipuerint, certi fiunt. Siquidem hoc differt ab anathemate excommunicatio, quod illud, adempta omni venia, hominem devovet et addicit aeterno exitio; haec in mores magis vindicat atque animadvertit. Et quanquam plectit etiam ipsa hominem, sic tamen plectit ut futurae suae damnationis ipsum praemonendo in salutem revocet. Quod si obtineatur, parata est reconciliatio et in communionem restitutio. Anathematis porro aut perquam rarus aut nullus omnino usus est. Proinde, tametsi familiarius versari aut interiorem consuetudinem habere cum excommunicatis non liceat per ecclesiasticam disciplinam, debemus tamen contendere, quibus possumus modis, ut ad meliorem frugem conversi in societatem ac unitatem ecclesiae se recipiant. Quemadmodum apostolus quoque docet (2 Thess. 3, 15): nolite, inquit, existimare quasi inimicos, sed corripite ut fratres. Haec humanitas nisi tam privatim quam communiter servetur, periculum est ne ex disciplina mox delabamur ad carnificinam.

11. Hoc quoque ad disciplinae moderationem in primis requiritur, quod Augustinus contra Donatistas disputat, ne vel privati homines, si viderent minus diligenter a seniorum concilio vitia corrigi, discessionem propterea continuo ab ecclesia faciant; aut ipsi pastores, si nequeant ex animi sui voto omnia repurgare quae correctione indigent, ideo abiiciant ministerium, vel inusitata asperitate totam ecclesiam perturbent. Est enim verissimum quod scribit,[1]) nempe: quisquis vel quod potest arguendo corrigit, vel quod corrigere non potest salvo pacis vinculo excludit, vel quod salvo pacis vinculo excludere non potest, aequitate improbat, firmitate supportat, hunc a maledictione liberum ac solutum esse. Rationem alibi reddit,[2]) quia omnis pia ratio, et modus ecclesiasticae disciplinae, unitatem spiritus in vinculo pacis intueri semper debet, quod apostolus sufferendo nos invicem praecipit custodiri, et quo non custodito vindictae medicina non tantum supervacua, sed etiam perniciosa esse incipit, ideoque medicina esse desinit. Haec, inquit, qui diligenter cogitat, nec in conservatione unitatis negligit disciplinae severitatem, nec intemperie correctionis disrumpit vinculum societatis. Fatetur quidem, non pastores modo debere in hanc partem incumbere, ne quid in ecclesia vitii remaneat, sed unicuique eodem enitendum pro sua virili; nec dissimulat, eum qui malos monere, arguere, corrigere negligit, etiamsi iis non faveat, nec cum iis peccet, reum esse coram Domino: quod si talem gerit personam ut etiam a sacramentorum participatione possit separare, et non facit, iam non alieno malo peccare, sed suo. Tantum id fieri vult adhibita prudentia quam Dominus quoque requirit, ne, dum eradicantur zizania, frumenta laedantur. Inde colligit ex Cypriano: misericorditer igitur corripiat homo quod potest; quod autem non potest, patienter ferat, et cum dilectione gemat atque lugeat.

12. Hoc autem dicit propter Donatistarum morositatem, qui quum cernerent in ecclesiis vitia quae verbis quidem reprehenderent episcopi, sed

---

1) Libr. 2. contra Parmen. cap. 1. 2. 2) Libr. 3. cap. 1 seq.

excommunicatione non plecterent (quia non putabant se hac via quidquam profecturos), in episcopos atrociter invehebantur tanquam disciplinae proditores, et a Christi grege, impio schismate se dividebant. Qualiter hodie faciunt Anabaptistae, qui dum nullum coetum Christi esse agnoscunt nisi angelica perfectione omni ex parte conspicuum, sub praetextu sui zeli quidquid est aedificationis subvertunt. Tales, inquit Augustinus, non odio iniquitatis alienae, sed studio suarum contentionum, infirmas plebes iactantia sui nominis irretitas, vel totas trahere, vel certe dividere affectant: superbia tumidi, pervicacia vesani, calumniis insidiosi, seditionibus turbulenti, ne luce veritatis carere eos pateat, umbram rigidae severitatis obtendunt; et quae in scripturis, salva dilectionis sinceritate, et custodita pacis unitate, ad corrigenda fraterna vitia moderatiori curatione fieri iubentur, ad sacrilegium schismatis et occasionem praecisionis usurpant. Ita se transfigurat satan in angelum lucis, dum per occasionem quasi iustae severitatis crudelem saevitiam persuadet, nihil aliud appetens nisi ut corrumpat atque dirumpat vinculum pacis et unitatis: quo firmo inter Christianos vires eius omnes invalidae fiunt ad nocendum, muscipulae insidiarum comminuuntur, et consilia eversionis evanescunt.

13. Unum istud praecipue commendat, si contagio peccandi multitudinem invaserit, *vividae* disciplinae severam misericordiam esse necessariam. Nam et consilia, inquit, separationis inania sunt, ac perniciosa, ac sacrilega: quia impia atque superba fiunt, et plus perturbant infirmos bonos quam corrigant animosos malos. Ac quod aliis ibi praecipit, ipse quoque fideliter sequutus est. Nam Aurelio episcopo carthaginensi scribens,[1]) conqueritur ebrietatem impune grassari in Africa, quae adeo graviter in scripturis damnatur; suadetque ut coacto episcoporum concilio remedium adhibeatur. Subiungit deinde: non aspere, quantum existimo, non duriter, non modo imperioso ista tolluntur; magis docendo quam iubendo, magis monendo quam minando: sic enim agendum est cum multitudine peccantium; severitas autem exercenda est in peccata paucorum. Neque tamen intelligit connivendum propterea aut tacendum episcopis, quod severius punire publica flagitia nequeant; quemadmodum ipse postea exponit. Sed corrigendi modum ita vult temperari, ut quoad licet sanitatem potius quam exitium corpori afferat. Atque ideo sic tandem concludit:[2]) quamobrem et illud praeceptum apostoli nullo modo negligendum est, de malis segregandis, quum sine periculo violandae pacis fieri potest, quia nec aliter fieri voluit; et istud quoque servandum est, ut sufferentes invicem studeamus servare unitatem spiritus in vinculo pacis.

14. Reliqua pars disciplinae, quae clavium potestate proprie non continetur, in eo est ut pro temporum necessitate plebem exhortentur pastores vel ad ieiunia vel ad solennes supplicationes, vel ad alia humilitatis, poenitentiae ac fidei exercitia, quorum nec tempus, nec modus, nec forma praescribitur verbo Dei, sed in ecclesiae iudicio relinquitur. Huius quoque partis observatio, sicuti est utilis, ita veteri ecclesiae ab ipsis usque apostolis semper fuit usitata. Quanquam ne ipsi quidem apostoli primi fuerunt autores, sed exemplum sumpserunt ex lege et prophetis. Videmus enim illic, quoties grave aliquod incidebat negotium, convocatam fuisse plebem, supplicationes indictas, indictum ieiunium. Id ergo sequuti sunt apostoli quod et populo Dei novum non erat, et utile fore providebant.[1]) Similis est ratio de aliis exercitiis quibus plebs, vel ad officium excitari, vel in officio ac obedientia contineri potest. Exempla passim exstant in sacris historiis, quae non opus est colligere. Sic in summa habendum est: quoties de religione incidit controversia quam vel synodo vel ecclesiastico iudicio finire oportet, quoties de eligendo ministro agitur, quoties denique tractatur res aliqua difficilis ac magni momenti; rursum quum apparent iudicia irae Domini, ut sunt pestilentia et bellum et fames, hoc sanctum esse et saeculis omnibus salutare institutum, ut pastores ad publicum ieiunium et extraordinarias preces plebem hortentur. Si quis testimonia quae ex veteri testamento adduci possunt, non recipiat, quasi christianae ecclesiae minus conveniant, constat apostolos quoque sic fecisse. Tametsi de precibus vix puto reperietur aliquis qui moveat quaestionem. De ieiunio ergo dicamus nonnihil: quia plurimi, dum non intelligunt quid utilitatis habeat, non adeo necessarium esse iudicant; alii etiam, ut supervacuum, prorsus reiiciunt, et usu eius non bene cognito facilis est in superstitionem lapsus.

15. Sanctum ac legitimum ieiunium tres habet fines. Eo enim utimur, vel ad macerandam ac subigendam carnem, ne lasciviat, vel ut ad preces ac sanctas meditationes melius simus comparati, vel ut testimonium sit nostrae coram Deo humiliationis, dum volumus reatum nostrum coram ipso confiteri. Primus finis non ita saepe locum habet in publico ieiunio, quod non una est omnibus corporis constitutio, non una valetudo. Privato itaque ieiunio magis convenit. Secundus utriusque communis est: tam enim universa ecclesia eiusmodi praeparatione ad preces opus habet, quam privatim fidelium

1) Epist. 64 (22). 2) Cap. 2. libr. 3. contra Parmen.

1) praevidebant 1592—1667.

unusquisque. Tertius quoque similiter. Fiet enim interdum ut bello, vel peste, vel calamitate aliqua gentem unam percutiat Deus. In hac communi ferula ream se tota plebs faciat oportet ac reatum profiteatur. Si quem vero privatum feriat manus Domini, id ipsum faciat vel solus vel cum sua familia. Id quidem praecipue situm est in animi affectu. Sed enim ubi animus afficitur ut debet, fieri vix potest quin erumpat in externam testificationem, idque tum maxime si in communem aedificationem cedit, ut omnes simul, peccatum suum palam confitendo, laudem iustitiae Deo reddant, et se mutuo singuli exemplo suo cohortentur.

16. Unde ieiunium, ut est signum humiliationis, frequentiorem usum habet in publico, quam inter homines privatos: utcunque sit commune, ut dictum est. Quod ergo ad disciplinam de qua nunc tractamus pertinet, quoties de re aliqua magna Deo supplicandum est, ieiunium una cum oratione indicere expediret. Sic (Act. 13, 3), quum Paulo et Barnabae manus imponunt Antiocheni, quo eorum ministerium, quod tanti momenti erat, melius Deo commendent, orationi ieiunium coniungunt. Sic (ibid. 14, 23) ambo ipsi postea, quum ministros praeficerent ecclesiis, soliti sunt orare cum ieiunio. In genere hoc ieiunii non aliud spectarunt, nisi ut redderentur alacriores et magis expediti ad precandum. Hoc certe experimur, ventre pleno mentem non ita esse in Deum erectam, ut et serio ardentique affectu ferri in precationem, et in ea perseverare possit. Sic intelligendum est quod refert Lucas (2, 37) de Anna, eam serviisse Domino ieiuniis et obsecrationibus. Neque enim cultum Dei reponit in ieiunio, sed significat sanctam mulierem se hoc modo exercuisse ad precandi assiduitatem. Tale fuit ieiunium Nehemiae (1, 4), quum intentiore studio Deum pro liberatione populi sui precaretur. *Hanc ob causam dicit Paulus* (1 Cor. 7, 5), *fideles recte facere si ad tempus abstineant a thoro coniugali, ut liberius vacent orationi et ieiunio: ubi ieiunium precationi vice adminiculi coniungens, nullius per se momenti esse admonet, nisi quatenus refertur in hunc finem. Deinde, quum praecipiat* (ibid. v. 3) *eo loco coniugibus, ut alii aliis mutuam benevolentiam reddant, clarum est non de quotidianis precibus eum loqui, sed quae attentionem magis seriam exigunt.*

17. Rursum, si grassari incipit vel pestilentia, vel fames, vel bellum, aut si qua clades imminere alias regioni ac populo videtur, pastorum tunc quoque officium est hortari ad ieiunium ecclesiam, quo suppliciter iram Domini deprecetur. Se enim ad ultionem apparari et quodammodo armari denuntiat, ubi periculum apparere facit. Qualiter igitur promissa barba, impexo capillo, pulla veste, suppliciter se olim demittere rei solebant ad conciliandam iudicis misericordiam, ita nos, quum rei agimur coram Dei tribunali, eius severitatem miserabili habitu deprecari, tum eius gloriae interest ac publicae aedificationis, tum nobis quoque ipsis utile est ac salutare. Atque id quidem usitatum fuisse in populo israelitico, ex verbis Ioelis (2, 15) colligere promptum est. Nam quum iubet cani tuba, convocari coetum, indici ieiunium, et ea quae sequuntur, loquitur ut de rebus communi consuetudine receptis. Paulo ante dixerat, de flagitiis populi constitutam esse quaestionem, ac iam imminere iudicii diem nuntiaverat, reosque citaverat ad dicendam causam; deinde vociferatur ut properent ad saccum et cinerem, ad fletum et ieiunium, hoc est, ut externis quoque testificationibus se coram Domino prosternant. Cinis quidem et saccus illis forte temporibus magis conveniebant; sed convocatio et fletus et ieiunium, et quae sunt his similia, non dubium quin ad nostram quoque aetatem similiter pertineant, quoties ita rerum nostrarum conditio postulat. Nam quum sanctum sit exercitium cum ad humiliandos homines, tum ad humilitatem confitendam, cur eo minus utamur quam veteres in simili necessitate? Legimus ieiunasse in signum moestitiae non modo israeliticam ecclesiam (1 Sam. 7, 6 et 31, 13; 2 Sam. 1, 12), verbo Dei formatam ac constitutam, sed Ninivitas quoque (Ionae 3, 5), qui nihil doctrinae praeter unicam Ionae praedicationem habebant. Quid causae est igitur cur nos non idem agamus? At externa est caeremonia, quae finem in Christo una cum aliis accepit. Imo hodieque optimum fidelibus adminiculum est (ut semper fuit) et utilis admonitio, ad se ipsos excitandos, ne sua nimia securitate et socordia Deum magis ac magis provocent, dum eius flagellis castigantur. Proinde Christus (Matth. 9, 15; Luc. 5, 34), quum apostolos suos excusat quod non ieiunent, non dicit abrogatum esse ieiunium; sed calamitosis temporibus ipsum destinat, et coniungit cum luctu. Veniet, inquit, tempus, quum auferetur ab illis sponsus.

18. Ne quis autem error sit in nomine, definiamus quid sit ieiunium. Non enim simpliciter continentiam ac parsimoniam in victu hic intelligimus, sed quiddam aliud. Piorum quidem vita frugalitate et sobrietate temperata esse debet, ut quandam ieiunii speciem, quoad fieri potest, toto suo decursu prae se ferat. Sed est praeterea ieiunium aliud temporale, quum aliquid ex consueta vivendi ratione retrahimus, vel ad diem unum, vel ad certum tempus, et nobis continentiam indicimus in victu, ordinaria illa arctiorem ac severiorem. Hoc in tribus situm est, in tempore, in ciborum qualitate, et parsimonia. Tempus dico, ut ieiuni defungamur iis actionibus quarum causa instituitur ieiunium. Quemadmodum, exempli causa, si ob solennem precationem quis ieiunet, ut eo impransus accedat. Qualitas in eo sita est ut absint omnes

lautitiae, ac plebeiis vilioribusque cibis contenti palatum delicatis non irritemus. Quantitatis ratio in hoc est, ut parcius ac levius solito vescamur; tantum ad necessitatem, non etiam ad voluptatem.

19. At vero semper in primis cavendum ne quid obrepat superstitionis, quemadmodum antehac magno ecclesiae malo accidit. Multo enim satius fuerit nullum prorsus esse ieiuniorum usum, quam diligenter observari, et interim corruptum esse falsis perniciosisque opinionibus, ad quas mundus subinde delabitur, nisi summa fide ac prudentia obviam eant pastores. Primum est ut semper urgeant quod docet Ioel (2, 13), scindenda esse corda, non vestimenta; hoc est, admoneant plebem, non magni per se aestimari a Deo ieiunium, nisi adsit interior cordis affectus, vera peccati et sui ipsius displicentia, vera humiliatio, verusque dolor ex timore Dei. Imo ieiunium non aliam ob causam utile esse, nisi quod istis accedit velut inferius adminiculum. Nihil enim magis exsecratur Deus quam dum homines, signa et externam speciem pro cordis innocentia obiiciendo, fucum sibi facere conantur. Itaque in hanc hypocrisin severissime invehitur Iesaias (58, 5), quod Iudaei satisfactum Deo putarent ubi ieiunaverant duntaxat, utcunque impietatem et impuras cogitationes in animo foverent. Numquid tale est, inquit, ieiunium quod Dominus elegit? et quae sequuntur. Non igitur inutilis modo ac supervacua fatigatio est hypocriticum [1]) ieiunium, sed maxima abominatio. Alterum malum huic affine summopere cavendum est, ne pro opere meritorio aut specie divini cultus censeatur. Nam quum sit res per se media, nec quidquam habeat momenti nisi propter eos fines in quos respicere debet, perniciosissima superstitio est, confundere cum operibus a Deo mandatis, et per se necessariis, non alio respectu. Tale fuit olim delirium Manichaeorum: quos dum refellit Augustinus, [2]) satis clare docet, ieiunium non nisi ab iis quos dixi finibus aestimandum, nec Deo aliter probari nisi eo referatur. Tertius error non adeo quidem impius, periculosus tamen: tanquam unum ex praecipuis officiis morosius ac rigidius exigere, ac immodicis encomiis sic extollere ut homines se aliquid eximium fecisse putent quum ieiunaverint. Qua in parte non in totum excusare audeo veteres quin et superstitionis quaedam semina iecerint, et occasionem praebuerint tyrannidi quae postea exorta est. Occurrunt quidem interdum sanae ac prudentes de ieiunio sententiae; sed postea occurrunt subinde immodicae ieiunii laudes, quae ipsum inter praecipuas virtutes extollunt.

20. Et tunc passim invaluerat superstitiosa quadragesimae observatio: quia et vulgus eximium aliquod obsequium Deo se in ea praestare existimabat, et pastores eam commendabant pro sancta Christi imitatione; quum planum sit non ideo ieiunasse Christum ut aliis exemplum praescriberet, sed ut evangelii praedicationem sic auspicando non humanam doctrinam esse, sed e coelo profectam re ipsa comprobaret. Ac mirum est tam crassam hallucinationem hominibus acuti iudicii obrepere potuisse, quae tot ac tam claris rationibus refellitur. Non enim saepius ieiunat Christus, quod fieri oportuit si anniversarii ieiunii legem tradere vellet, sed semel tantum, quum se ad evangelii promulgationem accingit. Nec ieiunat humano more, ut par erat si homines ad imitationem provocare vellet; sed magis exemplum designat quo in sui potius admirationem omnes rapiat quam ad aemulandi studium excitet. Denique non alia est istius ieiunii ratio quam eius quo defunctus erat Moses, quum legem e manu Domini acciperet (Exod. 34, 28). Nam quum illud in Mose editum esset miraculum ad stabiliendam legis autoritatem, non debuit in Christo praetermitti, ne legi evangelium cedere videretur. Atqui ab eo tempore nemini unquam venit in mentem, praetextu imitationis Mosis, talem ieiunii formam in populo israelitico erigere. Nec ullus ex sanctis prophetis ac patribus id sequutus est quum tamen ad omnes pias exercitationes satis animi ac zeli haberent. Nam quod de Elia habetur (1 Reg. 19, 8), eum sine cibo et potu quadraginta dies transegisse, non alio pertinebat quam ut populus agnosceret eum excitatum esse legis vindicem, a qua vulgo prope totus Israel desciverat. Fuit igitur mera *κακοζηλία*, et superstitionis plena, quod titulo ac colore imitationis Christi ieiunium ornabant. Quanquam in modo ieiunii mira tunc erat diversitas, ut refert Cassiodorus ex Socrate, historiae suae libro nono. Romani enim, inquit, non nisi tres habebant septimanas; sed illis continuum erat ieiunium, excepto die dominico et sabbato. Illyrici et Graeci sex, alii septem; sed ieiunium per intervalla. Nec minus in ciborum discrimine dissidebant. Alii non nisi pane et aqua vescebantur, alii addebant olera; piscibus alii et volatilibus non abhorrebant; alii nullum habebant in cibis discrimen. Hujus etiam differentiae meminit Augustinus, posteriore epistola ad Ianuarium. [1])

21. Sequuta sunt deinde deteriora tempora, et ad praeposterum vulgi studium accessit episcoporum tum inscitia et ruditas, tum libido dominandi et tyrannicus rigor. Latae sunt impiae leges quae conscientias exitialibus vinculis stringunt. Interdictus carnium esus quasi hominem contaminaret.

1) hypocritarum 1590 *seqq.* 2) Libr. 2. de morib. Manich. c. 13. et libr. 30. contra Faustum.

1) Ep. 118 (54).

Additae sacrilegae opiniones aliae super alias, donec in profundum omnium errorum ventum est. Ac ne quid pravitatis omitteretur, ineptissimo abstinentiae praetextu cum Deo ludere coeperunt. Nam in exquisitissimis quibusque deliciis laus ieiunii quaeritur: nullae tunc lautitiae sufficiunt, nunquam maior ciborum vel copia, vel varietas, vel suavitas. In tali ac tam splendido apparatu putant se rite servire Deo. Taceo quod nunquam foedius se ingurgitant qui volunt haberi sanctissimi. In summa, his summus est Dei cultus, a carnibus abstinere, et illis exceptis affluere omni genere lautitiarum. Rursum haec ultima est impietas, et vix morte expiabilis, si quis minimum laridi aut rancidae carnis cum pane cibario gustaverit. Narrat Hieronymus, [1]) iam suo saeculo quosdam exstitisse qui talibus ineptiis cum Deo luderent: qui, ne oleo vescerentur, cibos delicatissimos undique advehi sibi curabant; imo ut naturae vim inferrent, ab aquae potu abstinebant, sed suaves pretiosasque sorbitiunculas fieri sibi curabant, quas non ex calice hauriebant, sed concha. Quod vitium tunc in paucis erat, hodie vulgare est inter omnes divites: ut scilicet non alio fine ieiunent nisi ut lautius nitidiusque epulentur. Sed nolo multum verborum profundere in re non adeo dubia. Hoc tantum dico, cum in ieiuniis, tum in omnibus aliis disciplinae partibus adeo nihil recti, nihil sinceri, nihil bene compositi ac ordinati habere papistas, ut superbiendi occasionem ullam habeant, quasi aliquid reliquum sit apud eos laude dignum.

22. Sequitur altera pars disciplinae, quae ad clerum peculiariter pertinet. Ea canonibus continetur quos sibi veteres episcopi suoque ordini imposuerunt. Quales sunt: ne quis clericus venationi, ne quis aleae, ne quis comessationibus vacaret; ne quis exerceret foenus aut mercaturam; ne quis lascivis saltationibus interesset, aliique [2]) eius generis. Adiiciebantur et poenae, quibus ipsa canonum autoritas sanciebatur, ne quis eos impune violaret. In hunc finem unicuique episcopo committebatur cleri sui gubernatio, ut secundum canones suos clericos regeret ac in officio retineret. In hunc finem institutae erant annuae inspectiones ac synodi, ut, si quis foret in officio negligentior, admoneretur; si quis peccasset, pro modo delicti in eum animadverteretur. Ipsi quoque episcopi quotannis suas habebant provinciales synodos, antiquitus etiam binas, a quibus iudicabantur si quid praeter officium admiserant. Nam si quis episcopus durior erat aut violentior in suum clerum, illuc erat provocatio, etiamsi unus tantum conquerebatur. Animadversio severissima erat, ut deponeretur ab officio qui peccaverat, ac communione ad tempus privaretur. Quia autem erat ille perpetuus ordo, synodum dimittere nunquam solebant, quin locum ac tempus proximae indicerent. Nam universale cogere concilium solius erat imperatoris, quemadmodum testantur omnes vetustae indictiones. Quamdiu vigebat haec severitas, non plus verbo exigebant clerici a plebe, quam exemplo et opere praestarent. Quin multo rigidiores erant in se ipsos quam in vulgus. Et sane ita decet ut humaniore et laxiore, ut ita loquar, disciplina plebs regatur; clerici inter se acriores exerceant censuras, minusque longe sibi quam aliis indulgeant. Istud totum ut obsoleverit nihil opus est referre, quum nihil hodie fingi queat hoc ordine magis effraene ac dissolutum; ac eo licentiae prorupit ut totus orbis vociferetur. [1]) *Ne apud ipsos videatur prorsus sepulta esse omnis antiquitas, umbris, fateor, quibusdam decipiunt simplicium oculos. sed quae ad vetustos mores nihilo propius accedunt quam simiae aemulatio ad id quod ratione et consilio faciunt homines. Memorabilis est apud Xenophontem* [2]) *locus, ubi docet, quum turpiter degenerassent Persae a maiorum institutis, et ab austero vivendi genere ad mollitiem et delicias prolapsi essent, ut tamen dedecus hoc tegerent, priscos ritus sedulo servasse. Nam quum Cyri tempore eousque vigeret sobrietas et temperantia, ut emungi opus non esset, atque etiam probri loco duceretur, apud posteros duravit religio ne quis mucum e naribus traheret, sorbere vero et intus alere ad putredinem usque foetidos humores quos ex ingluvie contraxerant, permissum. Ita ex vetere praecepto urceos adferre ad mensam nefas; merum ingurgitare, ut ebrios auferri necesse foret, tolerabile. Semel comedere praescriptum: hoc non abrogaverant boni isti successores, sed ut a meridie usque ad mediam noctem continuarent suas crapulas. Conficere diurnum iter ieiunos, quia lex iubebat, perpetui apud eos moris fuit: sed lassitudinis vitandae causa iter ad duas horas contrahere, liberum et usitatum ex consuetudine fuit. Quoties degeneres suas regulas obtendent papistae ut se ostendant affines esse sanctis patribus, ridiculam eorum imitationem hoc exemplum satis coarguet, ut nullus pictor magis ad vivum possit exprimere.*

23. *Una in re plus quam rigidi sunt et inexorabiles, ne coniugium sacerdotibus permittant. Quanta apud eos scortandi grassetur impunitas dicere nihil attinet. Ac foetido suo caelibatu freti occalluerunt ad omnia flagitia. Haec tamen prohibitio clare ostendit quam pestiferae sint omnes traditiones; utpote quae non solum orbavit ecclesiam probis et idoneis pastoribus, sed horrendam invexit scelerum colluviem, mul-*

1) Ad Nepotianum. 2) aliisque *male* 1561 *seqq.*

1) *Huc usque pertinet qui olim fuit textus Cap. VIII. Iam paucis interiectis repetuntur quae in ed. praec. legebantur Cap. III. §. 67 seqq.* 2) Libr. 8. Paed. Cyri.

tasque animas in gurgitem desperationis proiecit. Certe quod sacerdotibus interdictum fuit coniugium, id factum est impia tyrannide, non modo contra verbum Dei, sed etiam contra omnem aequitatem. Primum vetare, quod Dominus liberum reliquisset, nulla ratione hominibus licuit. Deinde nominatim Deum cavisse verbo suo ne haec libertas infringeretur, clarius est quam ut longa demonstratione uti necesse sit. Omitto quod Paulus pluribus locis episcopum vult esse unius uxoris virum (1 Tim. 3, 2; Tit. 1, 6). Sed quid potuit vehementius dici quam ubi ex spiritu sancto denuntiat, fore novissimis temporibus homines impios qui coniugium prohibeant, eosque non modo impostores nuncupat, sed daemones? (1 Tim. 4, 3). Hoc igitur vaticinium, hoc sacrum oraculum est spiritus sancti, quo ecclesiam ab initio praemunire adversus pericula voluit, doctrinam daemoniorum esse coniugii prohibitionem. Verum belle se elapsos esse putant quum hanc sententiam detorquent ad Montanum, Tatianos, Encratitas aliosque veteres haereticos. Illi, inquiunt, soli matrimonium damnarunt; nos minime damnamus, sed ecclesiasticum ordinem tantum ab eo arcemus, cui putamus non satis convenire. Quasi vero etiamsi in illis superioribus completum sit primo loco hoc vaticinium, non in istos etiam competat; aut quasi auditu digna sit puerilis ista argutiola, quod prohibere se negant, quia non omnibus prohibent. Perinde enim est ac si tyrannus iniquam non esse legem contendat, cuius iniquitate pars duntaxat civitatis prematur.

24. Obiiciunt, aliqua nota differre oportere a plebe sacerdotem. Quasi non providerit hoc quoque Dominus quibus ornamentis excellere deberent sacerdotes. Ita apostolum perturbati ordinis confusique decoris ecclesiastici insimulant, qui quum absolutam boni episcopi ideam delinearet, inter reliquas dotes quas in eo requirebat, ausus sit coniugium ponere. Scio qualiter hoc interpretentur, nempe eligendum non esse qui secundam habuerit uxorem. Atque hanc interpretationem non esse novam concedo; sed falsam esse ex ipso contextu palam est: quia statim praescribit quales episcoporum et diaconorum uxores esse oporteat. Paulus inter episcopi virtutes numerat coniugium: isti intolerabile vitium in ordine ecclesiastico esse docent. Et, si Deo placet, hac generali vituperatione non contenti immunditiem et pollutionem carnis in suis canonibus vocant. [1]) Cogitet quisque apud se ex qua officina haec prodierint. Christus eo honore dignatur coniugium, ut imaginem esse velit sacrae suae cum ecclesia coniunctionis. Quid splendidius dici poterat ad commendandam coniugii dignitatem? Qua igitur fronte immundum vel pollutum vocabitur in quo similitudo spiritualis Christi gratiae elucet?

25. Iam vero quum ita clare cum verbo Dei pugnet eorum prohibitio, inveniunt tamen in scripturis quo eam defendant. Sacerdotes leviticos, quoties ad eos ministrandi vices redibant, oportuit ab uxoribus secubare, quo puri et immaculati sacra tractarent. Nostra ergo sacra, quum et multo nobiliora sint et quotidiana, a coniugatis tractari valde fuerit indecorum. Quasi vero eadem sit evangelici ministerii persona quae fuit sacerdotii levitici. Illi enim tanquam ἀντίτυποι Christum repraesentabant, qui mediator Dei et hominum absolutissima sua puritate reconciliaturus patrem nobis erat. Quum vero omni ex parte exhibere peccatores typum sanctitatis eius non possent, quibusdam tamen lineamentis ut adumbrarent, iussi sunt ultra humanum morem se purificare, dum ad sanctuarium accederent: quia tum scilicet proprie Christum figurabant, quod veluti pacificatores, ad reconciliandum Deo populum, apparebant ad tabernaculum, coelestis tribunalis simulacrum. Hanc personam quia hodie non sustinent ecclesiastici pastores, frustra cum illis comparantur. Quare apostolus (Hebr. 13, 4) citra exceptionem secure pronuntiat, honorabile esse inter omnes coniugium, scortatores autem et adulteros manere Dei iudicium. Et ipsi apostoli suo exemplo comprobarunt, nullius quamlibet excellentis functionis sanctitate indignum esse coniugium. Nam eos non tantum uxores retinuisse, sed secum etiam circumduxisse testis est Paulus (1 Cor. 9, 5).

26. Deinde mira fuit impudentia, quod decorum istud castitatis [1]) pro necessaria re venditarunt, in summam veteris ecclesiae ignominiam: quae quum abundarit eximia Dei eruditione, plus tamen sanctimonia excelluit. Nam si apostolos nihil morantur (ut solent eos interdum strenue contemnere), quid, amabo, facient omnibus vetustis patribus, quos certum est non modo coniugium in episcoporum ordine tolerasse, sed etiam approbasse? Alebant scilicet foedam sacrorum profanationem, quando ita non rite apud eos Domini mysteria colebantur. Agitatum quidem fuit in nicaena synodo de indicendo caelibatu; ut nunquam desunt superstitiosuli, qui semper novum aliquid comminiscuntur unde admirationem sibi concilient. Sed quid constitutum fuit? [2]) nempe in sententiam Paphnutii discessum est, qui pronuntiavit castitatem esse cum propria uxore concubitum. Mansit ergo inter ipsos sacrum coniugium; neque aut ipsis dedecori cessit, aut maculam ullam aspergere ministerio creditum est.

1) Siricius ad episcopos Hispaniarum.

1) caritatis 1617. 2) Hist. tripart. libr. 2. cap. 14.

27. Sequuta sunt deinde tempora quibus invaluit nimis superstitiosa caelibatus admiratio. Hinc illa subinde et sine modo decantata virginitatis encomia, ut vix ulla alia virtus cum ea conferenda vulgo crederetur. Et quanquam non damnabatur impuritatis coniugium, sic tamen extenuabatur eius dignitas et sanctitas obscurabatur, ut non videretur satis forti animo ad perfectionem adspirare qui non ab ipso sibi temperaret. Hinc illi canones quibus primo vetitum est ne matrimonium contraherent qui pervenissent ad sacerdotii gradum; deinde ne in eum ordinem assumerentur nisi caelibes, aut qui thoro coniugali una cum uxoribus renuntiarent. Haec, quia videbantur reverentiam sacerdotio conciliare, magno plausu etiam antiquitus recepta esse fateor. Sed si mihi antiquitatem obiiciant adversarii, primum respondeo, hanc libertatem et sub apostolis et aliquot postea saeculis exstitisse, ut coniuges essent episcopi; hac, sine difficultate, usos esse ipsos apostolos et alios primariae autoritatis pastores, qui in eorum locum successerunt. Illius antiquioris ecclesiae exemplum pluris merito nobis debere esse quam ut illicitum vel indecorum nobis putemus quod tunc cum laude receptum usitatumque fuit. Deinde illam aetatem, quae immodica virginitatis affectione coepit esse coniugio iniquior, non ita imposuisse sacerdotibus legem caelibatus quasi res per se necessaria esset, sed quia caelibes coniugatis anteferret. Postremo non ita exegisse ut necessitate ac vi adigeret ad continentiam qui ad eam servandam idonei non essent. Nam quum severissimis legibus in scortationes vindicaret, de iis qui matrimonium contraherent hoc tantum statuebat ut a functione supersederent.

28. Ergo quoties caelibatui suo defendendo praetextum antiquitatis quaerent novae istius tyrannidis defensores, toties excipiendum erit ut veterem illam castimoniam in suis sacerdotibus restituant, amoveant adulteros ac scortatores: ne eos, in quibus honestum ac pudicum thori usum non sustinent, in omne libidinis genus impune ruere sinant; revocent illam obsoletam disciplinam, qua omnes lasciviae coerceantur; liberent ecclesiam hac tam flagitiosa turpitudine, qua iamdiu deformata est. Ubi hoc concesserint, tum rursus admonendi erunt ne eam rem pro necessaria venditent, quae per se libera ex ecclesiae utilitate pendet. Neque tamen haec dico quod ulla omnino conditione dandum esse locum iis canonibus censeam, qui vinculum caelibatus ecclesiastico ordini iniiciunt; sed ut intelligant cordatiores qua fronte hostes nostri sanctum coniugium, obiecto antiquitatis nomine, in sacerdotibus infament. Quantum ad patres attinet, quorum scripta exstant, neque ipsi, quum ex suo iudicio loquebantur, excepto Hieronymo, tanta malignitate coniugii honestati obtrectarunt. Contenti erimus uno Chrysostomi [1]) elogio: quod is, quum praecipuus fuerit virginitatis admirator, non potest in matrimonii commendationem videri fuisse aliis profusior. Sic autem loquitur: primus gradus castitatis est, sincera virginitas; secundus, fidele coniugium. Ergo species secunda virginitatis est matrimonii casta dilectio.

CAPUT XIII. [2])

De votis quorum temeraria nuncupatione quisque se misere implicuit.

1. *Deploranda quidem res est, ecclesiam, cui inaestimabili sanguinis Christi pretio empta erat libertas, crudeli tyrannide sic fuisse oppressam, et ingenti traditionum congerie fere obrutam; sed privata interim cuiusque amentia ostendit, non sine iustissima causa tantum fuisse divinitus satanae eiusque ministris permissum. Neque enim satis fuit, neglecto Christi imperio, quaelibet onera a falsis doctoribus imposita perferre, nisi propria etiam singuli sibi accerserent, adeoque cavernas sibi fodiendo se profundius demergerent. Id factum est dum certatim excogitant vota, ex quibus ad communia vincula maior et arctior obligatio accederet. Quando itaque docuimus eorum audacia qui sub pastorum titulo dominati sunt in ecclesia, vitiatum fuisse Dei cultum, ubi iniquis suis legibus miseras animas illaquearunt, hic malum affine annectere non intempestivum erit, ut appareat, mundum pro ingenii sui pravitate, quibus potuit obstaculis semper adiumenta repulisse quibus ad Deum adduci debuerat. Porro, quo melius pateat gravissimam perniciem ex votis invectam esse, principia iam ante posita teneant lectores.* Docuimus enim primum, quidquid ad vitam pie sancteque instituendam desiderari potest, in lege esse comprehensum. Docuimus rursus Dominum, quo melius nos ab excogitandis novis operibus avocaret, totam iustitiae laudem in simplici voluntatis suae obedientia inclusisse. Haec si vera sunt, iudicare promptum est, fictitios omnes cultus, quos nobis ipsi ad promerendum Deum comminiscimur, minime esse illi acceptos, quantumvis nobis arrideant. Et certe Dominus ipse multis locis non tantum aperte eos respuit, sed graviter abominatur. Hinc exoritur de votis dubitatio quae praeter expressum Dei verbum fiunt, quo loco sint habenda, an nuncupari rite possint ab hominibus christianis, et quatenus eos obstringant. Nam quod inter homines dicitur promissio,

1) Homil. de inventione crucis. 2) *Habes hic quod olim fuit Cap. IV. totius operis.*

id Dei respectu votum appellatur. Hominibus autem pollicemur ea quae vel putamus illis fore grata, vel quae ex officio debemus. Longe igitur maiorem in votis observantiam esse decet, quae ad ipsum Deum, cum quo maxime serio agendum est, diriguntur. Hic mirum in modum omnibus saeculis grassata est superstitio: ut homines sine iudicio, sine delectu, quidquid in mentem, vel etiam in buccam veniret, Deo protinus voverent. Hinc illae votorum ineptiae, imo prodigiosae absurditates apud ethnicos, quibus nimis insolenter cum diis suis luserunt. Atque utinam hanc illorum audaciam non imitati essent etiam Christiani. Minime id quidem decuit; sed videmus aliquot saeculis nihil fuisse hac improbitate usitatius: ut populus contempta passim Dei lege, vovendi quidquid per somnium arrisisset insano studio totus flagraret. Nolo odiose exaggerare, nec sigillatim recensere quam graviter ac quot modis hic peccatum sit; sed hoc obiter dicere visum est, quo melius appareat, nos nequaquam de re supervacua quaestionem instituere quum de votis tractamus.

2. Porro si nolumus errare iudicando quae vota sint legitima, quae praepostera, tria expendere convenit: nempe quis sit is cui votum nuncupatur; qui simus nos qui vovemus; quo animo denique voveamus. Primum eo spectat ut cogitemus nobis cum Deo esse negotium: quem adeo delectat nostra obedientia, ut ἐθελοθρησκείας omnes, quamlibet in oculis hominum speciosae sint ac splendidae, maledictas esse pronuntiet (Col. 2, 23). Si voluntarii omnes cultus, quos ipsi sine mandato excogitamus, Deo sunt abominabiles, sequitur, nullum ei acceptum esse posse, nisi qui eius verbo approbetur. Ergo ne tantum licentiae nobis sumamus, ut audeamus Deo vovere quod nullum testimonium habeat qualiter ab ipso aestimetur. Nam quod Paulus (Rom. 14, 23) docet, peccatum esse quidquid fit absque fide, quum ad actiones quaslibet extendatur, tunc certe praecipue locum habet ubi cogitationem tuam recta in Deum dirigis. *Imo si in minimis quibusque (ut illic de ciborum discrimine disputat Paulus) labimur vel erramus, ubi non praelucet fidei certitudo, quanto plus modestiae adhibendum est ubi rem maximi ponderis aggredimur?* Siquidem nihil magis serium esse nobis decet religionis officiis. Sit igitur haec prima in votis cautio, ut nunquam ad aliquid vovendum descendamus quin certo prius conscientia constituerit, se nihil temere tentare. Tunc autem a temeritatis periculo tuta erit quum Deum sibi habebit praeeuntem, et quasi ex verbo suo dictantem quid factu bonum sit vel inutile.

3. **In altero quod hic diximus considerandum, id continetur, ut metiamur vires nostras, ut vocationem nostram intueamur, ne beneficium libertatis,** quod nobis Deus contulit, negligamus. Nam qui vovet quod vel non est suae facultatis, vel cum vocatione sua pugnat, temerarius est; et qui Dei beneficentiam, qua rerum omnium dominus constituitur, contemnit, ingratus. Quum ita loquor, non intelligo quidquam esse sic in manu nostra positum, ut propriae virtutis fiducia subnixi illud Deo promittamus. Verissime enim in arausicano concilio decretum fuit, nihil rite Deo voveri nisi quod de manu eius acceperimus, quando omnia quae illi offeruntur mera sunt eius dona. Sed quum Dei benignitate alia nobis data sint, eius aequitate alia negata, mensuram collatae sibi quisque gratiae, ut iubet Paulus (Rom. 12, 3; 1 Cor. 12, 11), respiciat. Nihil ergo hic aliud volo, quam vota esse attemperanda ad eum modum quem tibi sua donatione Deus praescribit; ne si ultra coneris quam ille permittat, te ipsum nimis tibi arrogando praecipites. *Exempli gratia, quum voverent sicarii illi, quorum mentio fit apud Lucam* (Act. 23, 12), *se nihil cibi gustaturos nisi occiso Paulo: etiamsi non fuisset sceleratum consilium, temeritas tamen ipsa minime erat ferenda, quod hominis vitam et mortem subiicerent suae potestati. Sic Iephthe stultitiae suae poenas dedit* (Iudic. 11, 30), *quum praecipiti fervore inconsideratum votum concepit. In quo genere primatum vesanae audaciae tenet caelibatus.* Sacrifici *enim*[1]), monachi et moniales *suae infirmitatis obliti*, caelibatui se pares esse confidunt. Quo *autem* oraculo edocti sunt, constaturam sibi tota vita castitatem, in cuius finem eam vovent? Audiunt de universali hominum conditione Dei vocem: non est bonum homini esse soli (Gen. 2, 18). Intelligunt, atque utinam non sentirent, peccatum in nobis manens non carere acerrimis aculeis. Illam generalem vocationem qua fiducia excutere audent in totam vitam? quum donum continentiae saepius in certum tempus, prout opportunitas requirit, concedatur. In tali pervicacia ne Deum auxiliatorem exspectent; sed meminerint potius eius quod dictum est: Dominum Deum tuum non tentabis. Hoc vero Deum tentare est, contra inditam ab eo naturam niti, ac praesentia eius dona spernere ac si nihil ad nos pertinerent. Quod isti non modo faciunt, sed matrimonium etiam, quod instituere non alienum sua maiestate censuit Deus, quod in omnibus honorabile pronuntiavit (Hebr. 13, 4), quod Christus Dominus noster sua praesentia sanctificavit (Ioann. 2, 2 seqq.), quod primo suo miraculo cohonestare dignatus est, pollutionem vocare audent: tantum ut qualemcunque caelibatum miris encomiis tollant. Quasi vero non aliud caelibatum esse, aliud virginitatem, luculentum ipsi documentum praebeant in sua vita; quam

1) *Hic inseruntur nonnulla e Cap. III.* §. 66.

tamen impudentissime angelicam vocant. In hoc certe angelis Dei nimium iniurii, quibus scortatores, adulteros, et aliquid multo peius ac foedius comparant. Et sane argumentis hic minime opus est, ubi re ipsa palam revincuntur. Videmus enim palam, quam horrendis poenis huiusmodi arrogantiam, et ex praefidentia donorum suorum contemptum passim ulciscatur Dominus. Et occultioribus prae pudore parco: de quibus hoc ipsum quod intelligitur nimium est. Nihil [1]) esse vovendum quod nobis sit impedimento quominus vocationi nostrae serviamus, extra controversiam est. *Quemadmodum si paterfamilias voveat, relictis liberis et uxore, se alia onera suscepturum; vel qui ad gerendum magistratum idoneus est, ubi eligitur, voveat se privatum fore.* Quid autem sibi velit quod de libertate nostra non spernenda diximus, nonnihil habet difficultatis, nisi explicetur. Itaque sic paucis accipe. Quum rerum omnium dominos constituerit nos Deus, et eas sic nobis subiecerit ut omnibus pro nostra commoditate uteremur, non est quod speremus gratum Deo fore officium, si rebus externis, quae nobis adminiculo esse debent, nos in servitutem addicamus. Hoc ideo dico, quod nonnulli laudem humilitatis ex eo captant si se illaqueent multis observationibus, a quibus non frustra nos liberos atque immunes Deus esse voluit. Proinde si hoc periculum volumus effugere, semper meminerimus, ab ea oeconomia, quam Dominus in ecclesia christiana instituit, nobis minime esse discedendum.

4. Nunc venio ad illud quod tertio loco posui: multum scilicet referre quo animo votum nuncupes si velis ipsum Deo approbari. Nam quia Dominus cor, non externam speciem intuetur, fit ut eadem res, mutato animi proposito, nunc placeat ei acceptaque sit, nunc vehementer displiceat. Vini abstinentiam si ita voves quasi in ea subsit aliquid sanctimoniae, superstitiosus es; si in alium finem non perversum respicis, nemo potest improbare. Sunt autem, quantum possum iudicare, quatuor fines ad quos vota nostra rite dirigentur; quorum duos, docendi causa, ad praeteritum tempus refero, duos reliquos ad futurum. Ad praeteritum tempus pertinent vota quibus vel nostram erga Deum gratitudinem pro acceptis beneficiis testamur, vel ad iram eius deprecandam ipsi a nobis poenam ob admissa delicta exigimus. Priora vocemus, si placet, exercitia gratiarum actionis; altera, poenitentiae. Prioris generis exemplum habemus in decimis quas vovebat Iacob, si Dominus eum incolumem ab exsilio in patriam reduceret (Gen. 28, 20). Praeterea in sacrificiis veteribus pacificorum, quae pii reges ac duces iustum bellum suscepturi vovebant, se reddituros si victoria potiti essent; aut certe quum maiori aliqua difficultate premebantur, si Dominus eos liberasset. Sic intelligendi sunt omnes loci in Psalmis qui de votis loquuntur (Ps. 22, 26 et 56, 13 et 116, 14 et 18). Eiusmodi vota hodie quoque nobis in usu esse possunt, quoties nos Dominus vel a clade aliqua, vel a morbo difficili, vel ab alio quovis discrimine eripuit. Neque enim a pii hominis officio tunc abhorret votivam oblationem, velut solenne recognitionis symbolum, Deo consecrare, ne ingratus erga eius benignitatem videatur. Secundum genus quale sit, uno duntaxat familiari exemplo ostendere sufficiet. Si quis in aliquod flagitium gulae vitio prolapsus sit, nihil obstabit quominus ad castigandam intemperiem lautitiis omnibus possit ad aliquod tempus renuntiare, idque facere voto adhibito, quo arctiore vinculo se astringat. Neque tamen sic perpetuam legem iis statuo qui similiter deliquerint; sed ostendo quid facere illis liceat, qui tale votum sibi utile esse censuerint. Sic igitur eiusmodi votum licitum facio, ut liberum interim relinquam.

5. Quae in futurum tempus conferuntur vota partim, ut diximus, eo tendunt ut reddamur cautiores; partim ut quibusdam veluti stimulis ad officium excitemur. Videt aliquis se adeo proclivem esse in certum vitium, ut in re alias non mala sibi temperare nequeat, quin protinus in malum delabatur: nihil absurdum faciet, si eius rei usum ad aliquod tempus sibi voto praecidat. Quemadmodum si quis periculosum sibi esse hunc vel illum corporis ornatum agnoscat, et tamen cupiditate illectus vehementer appetat, quid melius faciat quam ut fraenum sibi iniiciendo, hoc est necessitatem abstinendi imponendo, sese omni dubitatione liberet? Similiter si quis vel obliviosus sit, vel piger ad necessaria pietatis officia, cur non suscepto voto, et memoriam expergefaciat, et pigritiam excutiat? In utroque speciem esse paedagogiae fateor; sed eo ipso quod sunt infirmitatis adminicula, a rudibus et imperfectis non sine utilitate usurpantur. Proinde quae ad unum ex his finibus respiciunt vota, praesertim in rebus externis, legitima esse dicemus, si modo et Dei approbatione sint suffulta, et vocationi nostrae conveniant, et ad facultatem gratiae nobis a Deo datae sint limitata.

6. Iam nec difficile est colligere quid de votis in universum sentiendum sit. Unum est votum fidelium omnium commune, quod in baptismo nuncupatum catechismo ac coenae sumptione confirmamus et quasi sancimus. Sunt enim sacramenta tanquam syngraphae quibus Dominus misericordiam nobis suam atque ex ea vitam aeternam defert, nos vicissim illi obedientiam pollicemur. Haec tamen voti formula vel certe summa, quod satanae renuntiantes Deo nos in servitutem addicimus, ut

1) Redit ad Cap. IV. §. 3.

sanctis eius mandatis obediamus, non autem obsequamur pravis carnis nostrae desideriis. Hoc votum quum a scriptura testimonium habeat, imo a filiis Dei omnibus exigatur, quin sanctum sit et salutare dubitari non debet. Nec obstat quod perfectam legis obedientiam, quam exigit Deus a nobis, nemo in hac vita praestat. Quando enim haec stipulatio in foedere gratiae est inclusa, sub quo et remissio peccatorum et spiritus sanctificationis continetur, pollicitatio quam illic facimus et cum veniae deprecatione et cum auxilii postulatione coniuncta est. In iudicandis particularibus votis tres superiores regulas memoria tenere necesse est; unde tuto licebit, quale sit unumquodque votum, aestimare. Neque tamen ea ipsa vota, quae sancta esse assero, sic commendare me putes, ut quotidiana esse velim. Nam etsi nihil praecipere de numero aut tempore audeo, si quis tamen consilio meo obtemperet, non nisi sobria et temporaria suscipiet. Si enim ad multa vota nuncupanda subinde erumpas, tota religio ipsa assiduitate vilescet, et proclivis erit in superstitionem lapsus. Si perpetuo voto te obstringas, aut magna molestia taedioque solves, aut etiam diuturnitate fatigatus violare aliquando audebis.

7. Iam nec obscurum est, quanta superstitione in hac parte laboraverit mundus aliquot saeculis. Alius se abstemium fore vovebat, quasi vini abstinentia cultus esset per se Deo gratus. Alius ieiunio, alius carnis abstinentiae se astringebat ad certos dies, quibus singularem aliquam prae aliis religionem subesse sibi vana opinione finxerat. Quaedam etiam longe magis puerilia nuncupabantur, etsi non a pueris. Fuit enim hoc pro magna sapientia habitum, votivas peregrinationes ad sanctiora loca suscipere, ac interdum vel pedibus iter conficere, vel corpore seminudo, quo plus meriti ex lassitudine acquireretur. Haec et similia, quorum incredibili studio mundus aliquamdiu aestuavit, si secundum eas quas antea posuimus regulas examinentur, non tantum inania deprehendentur ac nugatoria, sed plena manifestae impietatis. Utcunque enim iudicet caro, nihil magis abominatur Deus quam cultus fictitios. Accedunt perniciosae illae et damnatae opiniones: quod hypocritae, ubi talibus nugis defuncti sunt, credunt se non vulgarem iustitiam sibi comparasse; summam pietatis in externis observationibus reponunt; alios omnes despiciunt qui apparent earum rerum minus curiosi.

8. Singulas formas enumerare nihil attinet. Sed quia vota monastica maiori in veneratione habentur quod videntur publico ecclesiae iudicio approbata, de iis breviter dicendum est. Principio ne quis longi temporis praescriptione defendat monachismum qualis hodie est, notandum est, fuisse olim in monasteriis longe aliud vivendi institutum. Qui se ad summam austeritatem et patientiam volebant exercere, eo concedebant. Qualem enim sub Lycurgi legibus fuisse Lacedaemoniorum disciplinam narrant, tunc talis erat apud monachos, ac multo etiam rigidior. Humi dormiebant; potus erat aqua, cibus panis, herbae ac radiculae, praecipuae lautitiae in oleo et ciceribus. Ab omni delicatiore victu et corporis cultu abstinebant. Haec hyperbolica videri possent nisi ab oculatis et expertis testibus traderentur, Gregorio Nazianzeno, Basilio et Chrysostomo. Talibus vero rudimentis se ad maiora munera praeparabant. Monastica enim collegia fuisse tunc veluti seminaria ordinis ecclesiastici, cum illi quos nuper nominavimus satis claro documento sunt (nam omnes in monasteriis educati, illinc ad episcopale munus vocati sunt), tum alii complures eorum aetate magni ac praestantes viri. Et Augustinus [1]) illud suo quoque tempore fuisse usitatum ostendit, ut ecclesiae clericos coenobia ministrarent. Nam monachos Caprariae insulae sic alloquitur: vos autem fratres exhortamur in Domino, ut propositum vestrum custodiatis et in finem perseveretis; ac si quando operam vestram mater ecclesia desideraverit, nec elatione avida suscipiatis, nec blandiente desidia respuatis, sed miti corde obtemperetis Deo; nec vestrum otium necessitatibus ecclesiae praeponatis; cui parturienti si nulli boni ministrare vellent, quomodo nasceremini non inveniretis. Loquitur autem de ministerio quo fideles spiritualiter renascuntur. Item ad Aurelium: [2]) et ipsis lapsus occasio, et ordini clericorum fit indignissima iniuria, si desertores monasteriorum ad militiam clericatus eliguntur; quum ex iis qui in monasterio permanent, non tamen nisi probatiores ac meliores in clerum assumere soleamus: nisi forte, sicut vulgus dicit, malus choraules bonus est symphoniacus, ita et de nobis iocabitur: malus monachus bonus clericus est; nimis dolendum, si ad tam ruinosam superbiam monachos surrigamus et tam gravi contumelia clericos dignos putemus: quum aliquando etiam bonus monachus vix bonum clericum faciat, si adsit ei sufficiens continentia, et tamen desit necessaria doctrina. Ex his locis apparet, pios homines sese ad ecclesiae gubernationem monastica disciplina solitos fuisse praeparare, quo aptiores et melius formati tantum munus subirent. Non quod omnes ad hunc finem pervenirent, aut etiam tenderent, quum maiori ex parte essent homines illiterati; sed qui idonei erant, seligebantur.

9. Duobus tamen praecipue locis veteris monastices formam nobis depingit. Libro de moribus ecclesiae catholicae, ubi adversus Manichaeorum calumnias eius professionis sanctimoniam opponit, et altero cui titulum fecit, de opere monachorum;

1) Epist. 81 (48). 2) Epist. 76 (60).

ubi in degeneres quosdam monachos, qui institutum illud corrumpere coeperant, invehitur. Ego hic eorum quae tradit summam ita colligam, ut verbis quoque eius, quoad licebit, utar. Contemptis, inquit, [1]) mundi huius illecebris, in communem vitam castissimam sanctissimamque congregati, simul aetatem agunt, viventes in orationibus, lectionibus, disputationibus; nulla superbia tumidi, nulla pervicacia turbulenti, nulla invidentia lividi. Nemo quidquam possidet proprium; nemo cuiquam onerosus est. Operantur manibus ea quibus et corpus pasci possit, et mens a Deo impediri non possit. Opus autem suum tradunt eis quos decanos vocant. Illi autem decani cum magna sollicitudine omnia disponentes rationem uni reddunt quem patrem vocant. Hi vero patres non solum sanctissimi moribus, sed etiam divina doctrina excellentissimi, omnibus rebus excelsi, nulla superbia consulunt iis quos filios vocant, magna sua in iubendo autoritate, magna ipsorum in obtemperando voluntate. Conveniunt autem diei tempore extremo de suis quisque habitaculis, dum adhuc ieiuni sunt, ad audiendum illum patrem; et conveniunt ad singulos patres, terna ut minimum hominum millia (de Aegypto potissimum et oriente loquitur), corpus deinde reficitur, quantum saluti et salubritati sat est; coercente unoquoque concupiscentiam ne se profundat vel in ea ipsa quae praesto sunt, parca et vilissima. Ita non solum a carnibus et vino abstinent pro sufficientia domandarum libidinum, sed ab iis quae tanto concitatius ventris et gutturis provocant appetitum, quanto quasi mundiora nonnullis videntur. Quo nomine solet turpe desiderium exquisitorum ciborum quod a carnibus alienum est, ridicule turpiterque defendi. Quidquid necessario victui redundat (redundat autem plurimum ex operibus manuum et epularum restrictione), tanta cura egentibus distribuitur quanta non ab ipsis qui distribuunt comparatum est. Nullo enim modo satagunt ut haec sibi abundent; sed omni modo agunt ut non apud se remaneat quod abundaverit. Deinde commemorata austeritate, cuius ipse exempla et Mediolani et alibi viderat: inter haec, inquit, [2]) nemo urgetur in aspera quae ferre non potest; nulli quod recusat imponitur; nec ideo condemnatur a caeteris, quod in eorum imitatione se fatetur invalidum: meminerunt enim quantopere commendata sit caritas; meminerunt omnia munda mundis, etc. Itaque non reiiciendis generibus ciborum, quasi pollutis, sed concupiscentiae perdomandae, et dilectioni fratrum retinendae invigilat omnis industria. Meminerunt, esca ventri et venter escis, etc. Multi tamen firmi propter infirmos abstinent. Multis non est causa ista faciendi; sed quod viliore victu et minime sumptuoso se sustentare placet. Itaque iidem ipsi, qui sani *sibi* temperant, si ratio valetudinis cogat, aegroti sine ulla formidine accipiunt. Multi vinum non bibunt, nec tamen se eo inquinari putant; nam languidioribus, et qui sine ipso nequeunt salutem corporis obtinere, humanissime praeberi faciunt; et nonnullos stulte recusantes fraterne admonent ne vana superstitione debiliores citius quam sanctiores fiant. Ita pietatem sedulo exercent; corporis vero exercitationem ad exiguum tempus pertinere noverunt. Caritas praecipue custoditur; caritati victus, caritati sermo, caritati habitus, caritati vultus aptatur. Coitur in unam conspiraturque caritatem; hanc violare, tanquam Deum, nefas ducitur; huic si quis resistit, eiicitur atque vitatur; hanc si quis offendit, uno die durare non sinitur. Quoniam his verbis, veluti in tabula, qualis olim fuerit monastice, repraesentasse visus est sanctus ille vir, ea, tametsi longiora, huc inserere non piguit: quod me longiorem aliquanto fore cernebam, si ex diversis eadem colligerem, quantumvis studerem compendio.

10. Hic autem mihi propositum non est totum istud argumentum persequi, sed obiter tantum indicare non modo quales habuerit vetus ecclesia monachos, sed qualis tunc fuerit monastica professio: ut ex comparatione iudicare possint sani lectores, quid frontis habeant qui ad sustinendum praesentem monachismum, antiquitatem allegant. Augustinus, dum sanctum ac legitimum monachismum nobis deformat, omnem rigidam exactionem vult abesse earum rerum quae nobis verbo Domini liberae relinquuntur. Atqui nihil est quod hodie severius exigatur. Scelus enim inexpiabile esse ducunt, si quis in colore aut specie vestis, si quis in genere cibi, si quis in aliis frivolis ac frigidis caeremoniis vel minimum a praescripto deflexerit. Augustinus [1]) fortiter contendit, non licere monachis de alieno otiosis vivere. Tale exemplum suo tempore exstitisse negat bene constituti monasterii. Nostri praecipuam sanctimoniae suae partem in otio collocant. Nam si otium illis tollas, ubi erit illa contemplativa vita, qua se alios omnes excellere et ad angelos propius accedere gloriantur? Augustinus denique monachismum requirit qui nihil aliud sit quam exercitium adiumentumque ad pietatis officia, quae Christianis omnibus commendantur. Quid? quum summam, adeoque prope unam eius regulam facit caritatem, an putamus conspirationem laudare qua pauci homines inter se devincti ab universo ecclesiae corpore separentur? Imo vero eos exemplo suo reliquis vult praelucere ad servandam ecclesiae unitatem. In utroque adeo diversa est praesentis

1) De moribus eccl. cath. cap. 31. 2) Ibid. cap. 33.

1) De opere monachorum cap. 17.

monachismi ratio, ut vix quidquam magis dissimile, ne dicam contrarium, reperias. Siquidem monachi nostri, non contenti ea pietate cuius unius studio suos esse perpetuo intentos Christus iubet, novam nescio quam imaginantur, cuius meditatione sint aliis omnibus perfectiores.

11. Hoc si negant, scire ab illis velim, cur ordinem suum perfectionis titulo unum dignentur, et eundem omnibus Dei vocationibus adimant. Neque me latet illa sophistica solutio: non ideo sic vocari quia perfectionem in se contineat, sed quia ad acquirendam perfectionem sit omnium optimus. Quum se apud plebem venditare, quum rudibus ac ignaris adulescentulis laqueum iniicere, quum privilegia sua asserere, quum in aliorum contumeliam suam dignitatem extollere volunt, iactant se esse in statu perfectionis. Quum propius urgentur quam ut inanem hanc arrogantiam tueri queant, ad istum cuniculum suffugiunt, se nondum perfectionem esse consequutos, in eo tamen statu esse quo ad ipsam prae aliis aspirant. Interim manet illa in plebe admiratio, quasi sola vita monastica sit angelica, perfecta, ab omni vitio repurgata. Hoc praetextu quaestuosissimas nundinas exercent. Illa autem moderatio in paucis libris sepulta manet. Hanc esse intolerandam ludificationem quis non videt? Sed perinde cum ipsis agamus, ac si nihil plus tribuerent suae professioni quam vocando statum adipiscendae perfectionis. Sane hoc illis nomen deferendo tanquam speciali nota ab aliis vitae generibus distinguunt. Et quis hoc ferat ut tantus honor transferatur ad institutum, nusquam vel una syllaba approbatum? eodem indignae censeantur omnes Dei vocationes, sacro eius ore non modo praeceptae, sed insignibus elogiis ornatae? Et quanta, obsecro, iniuria fit Deo, quum omnibus vitae generibus ab eo ordinatis, eius testimonio laudatis, commentitium nescio quod antefertur?

12. Age, calumniam esse dicant quod antea tradidi, non esse contentos praescripta a Deo regula. Atqui etiamsi taceam, ipsi plus satis se accusant. Aperte enim docent se plus oneris suscipere, quam suis Christus imposuerit: quoniam scilicet evangelica consilia de diligendis inimicis, de non appetenda vindicta, de non iurando, etc. se servaturos promittant, quibus non sunt communiter astricti Christiani. In eo quam nobis antiquitatem obtendent? Nulli unquam veterum hoc venit in mentem: omnes una voce clamant, nullam penitus voculam a Christo emissam, cui non sit necessario obtemperandum. Et haec ipsa nominatim, quae isti boni interpretes Christum consuluisse duntaxat nugantur, iussa esse, nulla dubitatione ubique docent. Sed quia hunc pestilentissimum errorem esse supra docuimus, satis hic sit breviter notasse, ea opinione fundatum esse monachismum qui nunc est, quam merito pii omnes exsecrari debent: ut scilicet fingatur aliqua esse perfectior vivendi regula, quam ista communis universae ecclesiae a Deo tradita. Huic fundamento quidquid superstruitur, non nisi abominabile esse potest.

13. Verum aliud suae perfectionis argumentum afferunt, quod sibi firmissimum esse putant. Dixit enim Dominus (Matth. 19, 21; Luc. 10, 26) adulescenti de perfectione iustitiae interroganti: si vis perfectus esse, vende omnia quae habes, et da pauperibus. Id an faciant ipsi, nondum disputo. Demus hoc illis in praesentia. Perfectos igitur se factos iactant, omnia sua relinquendo. Si in hoc sita est perfectionis summa, quid sibi vult quod Paulus docet (1 Cor. 13, 3), eum qui omnia sua distribuerit pauperibus, nisi caritatem habet, nihil esse? Qualis ista est perfectio quae, si abest caritas, in nihilum cum homine redigitur? Hic respondeant necesse est, summum hoc quidem, sed non unicum esse perfectionis opus. Verum hic quoque reclamat Paulus (Col. 3, 14), qui non dubitat caritatem, sine eiusmodi renuntiatione, facere vinculum perfectionis. Si certum est, inter magistrum et discipulum nihil esse dissensionis, alter autem clare negat, hominis perfectionem in eo consistere ut suis omnibus renuntiet, et rursum sine eo constare asserit, videndum est qualiter accipiendum sit illud Christi: si vis perfectus esse, vende omnia quae habes. Porro minime obscurus erit sensus, si expendamus (quod in omnibus Christi concionibus observare semper convenit) ad quem dirigantur haec verba. Adulescens interrogat quibus operibus ingredietur in vitam aeternam. Christus, quia de operibus rogabatur, eum remittit ad legem. Et merito; est enim via aeternae vitae, si in se consideretur; nec aliunde invalida est ad salutem nobis afferendam, quam ex nostra pravitate. Hoc responso declaravit Christus, se non aliam vitae formandae rationem tradere, quam quae in lege Domini tradita olim fuerat. Ita et testimonium legi divinae reddebat, quod esset perfectae iustitiae doctrina, et simul calumniis occurrebat, ne videretur nova aliqua vivendi regula ad legis defectionem populum incitare. Iuvenis non mali quidem animi, sed vana confidentia tumidus, se omnia legis praecepta a puero servasse respondet. Certo certius est immenso spatio procul ab eo abfuisse, quo se pervenisse iactabat. Et, si vera fuisset gloriatio, nihil illi defuisset ad summam perfectionem. Supra enim demonstratum est, quod in se contineat lex perfectam iustitiam; et hoc ipsum inde patet, quod via aeternae salutis vocatur eius observatio. Ut edoceretur quantulum in ea iustitia profecisset, quam se implevisse nimis audacter responderat, operae pretium fuit familiare eius vitium excutere. Divitiis autem quum abundaret, cor illis affixum habebat. Ergo

quia vulnus hoc secretum non sentiebat, a Christo lancinatur. Vade, inquit, vende omnia quae habes. Si tam bonus fuisset custos legis quam putabat, non discederet moestus, hoc verbo audito. Nam qui Deum diligit ex toto corde, quidquid cum eius dilectione pugnat, non tantum habet pro stercore, sed tanquam exitiale abominatur. Ergo, quod divitem avarum relinquere iubet Christus omnia quae habet, perinde est ac si ambitiosum omnibus honoribus, voluptuosum omnibus deliciis, impudicum omnibus libidinis instrumentis iuberet renuntiare. Sic ad particularem mali sui sensum revocandae sunt conscientiae, quae nullo generalis admonitionis sensu tanguntur. Frustra igitur hypothesin istam ad generalem interpretationem trahunt, ac si Christus hominis perfectionem in renuntiatione bonorum statueret; quum nihil aliud voluerit hoc dicto, quam iuvenem, sibi ultra modum placentem, ad sentiendum ulcus suum adigere, ut intelligeret se longo adhuc intervallo abesse a perfecta legis obedientia, quam sibi alias falso arrogabat. Fateor hunc locum fuisse a quibusdam ex patribus male intellectum atque hinc natam esse voluntariae paupertatis affectationem, qua illi demum beati putabantur, qui abdicatis omnibus rebus terrenis nudi se Christo devoverent. Sed confido bonis omnibus et non contentiosis satisfactum iri hac mea explicatione, ut de mente Christi nihil ambigant.

14. Quanquam nihil minus cogitarunt patres, quam stabilire eiusmodi perfectionem quae postea a cucullatis sophistis fabrefacta fuit, ut duplicem christianismum sic erigerent. Nondum enim natum erat sacrilegum illud dogma quod professionem monastices baptismo comparat, imo palam asserit, formam esse secundi baptismi. Ab hac blasphemia quis dubitet patres toto animo abhorruisse? Iam illud extremum quod apud veteres monachos fuisse dicit Augustinus, ut scilicet totos se ad caritatem accommodarent, quid opus est verbis demonstrare, esse ab hac novitia professione alienissimum? Res ipsa loquitur, eos omnes qui in coenobia concedunt, discessionem ab ecclesia facere. Quid enim? annon se a legitima fidelium societate separant, peculiare sibi ministerium et privatam sacramentorum administrationem asciscendo? Quid est ecclesiae communionem dissipare, si hoc non est? Atque (ut eam quam coepi facere comparationem persequar et semel claudam) quid simile hac in parte habent cum veteribus monachis? Illi, tametsi separatim ab aliis habitabant, non tamen habebant separatam ecclesiam: sacramenta participabant cum aliis; ad solennes conventus se sistebant; illic pars plebis erant. Isti privatum sibi altare erigendo quid aliud quam vinculum unitatis abruperunt? Nam et se ab universo ecclesiae corpore excommunicarunt, et ordinarium contempserunt ministerium, quo pacem ac caritatem voluit Dominus inter suos conservari. Itaque quot sunt hodie monasteria, tot esse dico schismaticorum conventicula, qui turbato ecclesiastico ordine a societate fidelium legitima sunt exsecti. Et ne obscura esset ista discessio, varia factionum nomina sibi indiderunt. Nec ipsos puduit in eo gloriari quod sic exsecratur Paulus (1 Cor. 1, 12 et 3, 4), ut satis exaggerare non possit. Nisi forte Christum fuisse a Corinthiis divisum arbitramur, quum alius alio doctore superbiret; et nunc sine ulla Christi iniuria fieri quod pro Christianis alios Benedictinos, alios Franciscanos, alios Dominicanos vocari audimus, et ita vocari, ut ipsi; dum affectant a vulgo Christianorum distingui, hos titulos pro religionis professione fastuose sibi sumant.

15. Haec, quae hactenus inter veteres et nostrae aetatis monachos discrimina recensui, non in moribus sunt, sed in ipsa professione. Proinde meminerint lectores, fuisse me de monachismo potius quam de monachis loquutum, et ea vitia notasse non quae in paucorum vita haerent, sed quae ab ipso vivendi instituto separari nequeunt. In moribus autem quanta sit discrepantia, quid attinet sigillatim exponere? Hoc constat, nullum esse hominum ordinem magis omnis vitiorum turpitudine inquinatum; nusquam magis fervent factiones, odia, studia partium, ambitus. In paucis quidem coenobiis pudice vivitur, si pudicitia vocanda est, ubi eatenus reprimitur libido ne palam sit infamis; decimum tamen quodque vix reperias, quod non lupanar sit potius quam castitatis sacrarium. At in victu qualis frugalitas? Non aliter porci in haris saginantur. Sed ne querantur se nimis inclementer a me tractari, non ulterius pergo. Quanquam in his paucis quae attigi, nihil esse accusatorie dictum, fatebitur quicunque rem ipsam novit. Augustinus,[1] quum tanta castitate, secundum eius testimonium, excellerent monachi, queritur tamen multos esse errones, qui malis artibus et imposturis simpliciores pecunia emungant, qui reliquias martyrum circumferendo turpes nundinationes exerceant, imo pro martyrum reliquiis quorumlibet mortuorum ossa venditent; qui multis similibus flagitiis ignominiam ordini inurant. Ut se nullos vidisse meliores praedicat, quam qui in monasteriis profecerint, ita deplorat nullos se deteriores vidisse, quam qui in monasteriis defecerint. Quid diceret, si hodie conspiceret tot ac tam deploratis vitiis exundare, et quodammodo crepare omnia fere coenobia? Ego nihil nisi quod omnibus est notissimum dico. Neque tamen ad omnes sine ulla prorsus exceptione pertinet haec vituperatio. Quemadmodum enim nunquam adeo bene constituta fuit in monasteriis sancte

1) De opere monachorum, in fine.

vivendi regula et disciplina, quin exstarent aliqui fuci longe aliis dissimiles, ita non sic hodie a sancta illa antiquitate monachos degenerasse dico, quin aliquos in suo grege bonos adhuc habeant; sed hi pauci et dispersi in illa ingenti malorum et improborum multitudine delitescunt; nec contemnuntur modo, sed etiam petulanter incessuntur, interdum etiam crudeliter tractantur ab aliis, qui (ut est in Milesiorum proverbio) nemini apud se bono locum esse debere credunt.

16. Hac veteris et hodierni monachismi comparatione effecisse me quod volui confido, ut appareat, cucullatos nostros ad professionis suae defensionem primae ecclesiae exemplum falso praetexere; quandoquidem ab illis non minus differunt quam simiae ab hominibus. Interim non dissimulo, vel in illa quam Augustinus commendat prisca forma esse nonnihil quod mihi parum placeat. In externis rigidioris disciplinae exercitiis non fuisse superstitiosos concedo; at immodicam affectationem et κακοζηλίαν non abfuisse dico. Pulchrum fuit, abdicatis facultatibus omni terrena sollicitudine carere; at pluris a Deo fit familiae pie regendae cura, ubi sanctus paterfamilias, omni avaritia, ambitione aliisque carnis cupiditatibus solutus et liber, hoc habet sibi propositum, ut in certa vocatione Deo serviat. Pulchrum est in secessu, procul hominum consuetudine, philosophari; at christianae mansuetudinis non est, quasi odio humani generis, in desertum et solitudinem confugere, et simul ea officia deserere quae Dominus in primis mandavit. Etiam si demus, nihil aliud fuisse mali in ea professione, hoc certe non mediocre malum fuit, quod exemplum inutile et periculosum in ecclesiam induxit.

17. Nunc igitur videamus cuiusmodi sint vota, quibus in praeclarum hunc ordinem hodie initiantur monachi. Primum, quia novum et fictitium cultum, promerendi Dei causa, instituere illis animus est, abominationi esse apud Deum quidquid vovent, ex superioribus concludo. Deinde, quia nullo vocationis Dei intuitu, nullaque eius approbatione, vivendi genus quale libet sibi ipsi comminiscuntur, temerarium ideoque illicitum ausum esse dico; quia nihil habet ipsorum conscientia quo se apud Deum sustineat, et quidquid non est ex fide, peccatum est. Praeterea, quum ad multos simul perversos atque impios cultus, quos hodiernus monachatus sub se continet, se ipsos astringant, eos non Deo consecrari, sed daemonio, contendo. Cur[1] enim prophetae dicere licuerit (Deut. 32, 17), Israelitas filios suos immolasse daemoniis et non Deo, tantum ob id quod verum Dei cultum profanis caeremoniis corruperant: idem de monachis dicere non liceat, qui una cum cucullo mille impiarum superstitionum laqueum sibi induunt? Iam quae votorum species? Virginitatem Deo perpetuam promittunt, quasi cum Deo ante pepigerint ut se a coniugii necessitate liberaret. Non est quod causentur, se non nisi gratia Dei fretos votum hoc nuncupare. Nam quum ipse non omnibus dari pronuntiet (Matth. 19, 11), fiduciam specialis doni concipere nostrum non est. Qui habent, eo utantur. Si quando se a carne sua inquietari sentiunt, confugiant ad eius opem cuius sola virtute possunt resistere. Si non proficiunt, ne remedium quod ipsis offertur contemnant. Certa enim Dei voce citantur ad coniugium, quibus continendi facultas denegatur (1 Cor. 7, 9). Continentiam appello, non qua corpus solum a scortatione purum servatur, sed qua mens impollutam castitatem servat. Neque enim externam tantum lasciviam, sed animi quoque ustionem caveri Paulus praecipit. Hoc, inquiunt, ab ultima memoria fuit observatum, ut se alligarent continentiae voto, qui totos se Domino dicare vellent. Fateor certe antiquitus quoque receptum fuisse hunc morem; sed eam aetatem sic ab omni vitio liberam fuisse non concedo, ut pro regula habendum sit quidquid tunc factum est. Et paulatim irrepsit inexorabilis illa severitas, ut post conceptum votum, nullus poenitentiae locus fieret. Quod ex Cypriano[1] constat: si se ex fide Christo dicaverunt virgines, pudice et caste, sine ulla fabula, perseverent; ita fortes et stabiles praemium virginitatis exspectent; si autem perseverare nolunt, vel non possunt, melius est nubant, quam in ignem deliciis suis cadant. Quibus probris non lacerarent nunc eum, qui continentiae votum tali aequitate temperare vellet? Longe ergo ab illo vetusto more discesserunt, qui non modo nullam admittunt moderationem aut veniam, si quis praestando voto impar deprehendatur, sed gravius peccare nullo pudore pronuntiant, si accepta uxore carnis intemperantiae medetur, quam si scortando corpus et animam cotaminet.

18. Verum instant adhuc, et sub apostolis usitatum fuisse tale votum ostendere conantur: quia Paulus (1 Tim. 5, 12) viduas, quae semel in publicum ministerium receptae nuberent, primam fidem abnegare dicat. Ego vero illis minime nego, viduas quae sese suasque ecclesiae operas addicerent, perpetui caelibatus legem simul suscepisse: non quia in eo religionem aliquam statuerent, ut postea fieri coeptum est; sed quoniam, nisi sui iuris, et iugo maritali solutae, functionem illam sustinere non possent. Quod si data fide ad novas nuptias respectarent, quid hoc erat aliud, quam Dei vocationem excutere? Non igitur mirum quod talibus desideriis

1) *Vide quae T. I. p.* **449** *adnotavimus.*

1) Epist. 11.

lascivire in Christum eas dicit. Postea vero amplificandi causa subiungit, adeo ipsas quod ecclesiae pollicitae sunt non praestare, ut primam quoque fidem in baptismo datam violent ac irritam faciant; in qua hoc comprehenditur ut vocationi quisque suae respondeat. Nisi forte hoc mavis intelligere, quod, veluti amisso pudore, omnem deinde honestatis curam abiicerent, ad omnem lasciviam et petulantiam se prostituerent, licentiosa dissolutaque vita nihil minus quam christianas mulieres prae se ferrent: qui sensus mihi perplacet. Respondemus ergo, quae tunc ad publicum ministerium recipiebantur viduae, eas sibi perpetui caelibatus conditionem imposuisse; si postea nuberent, facile intelligimus accidisse quod dicit Paulus, ut, proiecto pudore, insolentiores fierent quam deceret mulieres christianas. Ita non solum peccasse, fidem ecclesiae datam fallendo, sed a communi piarum mulierum lege descivisse. Sed primum nego, alia ratione professas esse caelibatum, nisi quia coniugium cum ea quam subibant functione minime conveniret; ac omnino se ad caelibatum astrinxisse, nisi quatenus ferret vocationis suae necessitas. Deinde ita obligatas non concedo fuisse, quin illis tunc quoque satius esset nubere quam vel carnis aculeis sollicitari, vel in aliquam prolabi obscoenitatem. Tertio, eam aetatem dico a Paulo praescribi, quae sit communiter extra periculum; praesertim quum eas tantum deligi iubeat, quae unico matrimonio contentae, continentiae specimen iam ante praebuerint. Votum autem caelibatus non alia ratione improbamus, nisi quia et pro cultu perperam aestimatur, et temere ab iis nuncupatur quibus continendi potestas facta non est.

19. Ad moniales vero qui trahere licuit hunc Pauli locum? Creabantur enim diaconissae, non ut cantionibus aut murmure non intellecto Deum demulcerent, reliquum temporis viverent otiosae; sed ut publico ecclesiae ministerio erga pauperes defungerentur, ut omni studio, sedulitate, diligentia, in officia caritatis incumberent. Non vovebant caelibatum, ut cultum inde aliquem exhiberent Deo quod a nuptiis abstinerent; sed tantum quod essent ad exsequendum suum munus expeditiores. Denique non vovebant vel ineunte adulescentia, vel medio adhuc aetatis flore, ut sero postea experimento discerent quantum se in praecipitium dedissent; sed quum omne periculum superasse viderentur, non minus tutum quam sanctum votum nuncupabant. Verum, ut duo priora non urgeam, dico nefas fuisse ad vovendam continentiam recipi mulieres ante annum sexagesimum; quum apostolus solas sexagenarias admittat, iuniores nubere et liberos parere iubeat. Ergo nec illa primum duodecim, deinde viginti, postea triginta annorum facta relaxatio ullo modo excusari potest; et multo minus tolerabile est quod miserae puellae, antequam vel per aetatem se nosse potuerint, vel ullum sui experimentum capere, ut in illos maledictos laqueos se induant, non tantum fraude inducuntur, sed vi ac minis compelluntur. In reliquis duobus votis impugnandis non insistam. Hoc tantum dico: praeterquam quod non paucis superstitionibus sunt implicita, ut hodie res habent, in hoc composita esse videntur, ut qui ea nuncupant, Deo illudant et hominibus. Sed ne videamur singulas particulas nimis maligne exagitare, illa generali, quae superius posita est, confutatione contenti erimus.

20. Cuiusmodi legitima sint et accepta Deo vota, satis expositum esse arbitror. Quia tamen interdum rudes ac timidae conscientiae, etiam ubi votum aliquod displicet ac improbatur, de obligatione nihilominus dubitant, et graviter excruciantur, quum et violare datam Deo fidem horrent, et verentur e converso ne servando magis peccent, hic succurrendum illis est, quo se possint ab hac difficultate eripere. Ut autem semel omnem scrupulum tollam, dico omnia non legitima nec rite concepta vota, ut apud Deum nihili sunt, sic nobis irrita esse debere. Nam si in humanis contractibus ea tantum promissa nos obligant, in quibus is, cum quo contrahimus, vult nos habere obligatos, absurdum est, ad ea praestanda nos adigi, quae a nobis minime Deus requirit; praesertim quum non aliter recta sint opera nostra, nisi ubi Deo placent, et hoc conscientiae testimonium habent quod placeant. Manet enim illud fixum: quidquid non est ex fide, peccatum est (Rom. 14, 23). Quo intelligit Paulus, quod cum dubitatione susceptum est opus, propterea vitiosum esse, quod omnium bonorum operum radix est fides, qua certi sumus illa Deo accepta esse. Ergo si nihil, nisi hac certitudine, aggredi licet homini christiano, cur non, si quid [1]) temere susceperint, ignorationis vitio, ab errore postea liberati desistant? Eiusmodi quum sint vota inconsiderate suscepta, non modo nihil obligant, sed necessario sunt rescindenda. Quid autem, quod non tantum pro nihilo aestimantur in conspectu Dei, sed abominationi quoque sunt? ut prius demonstratum est. Supervacuum est de re non necessaria longius disserere. Hoc unum argumentum ad pacandas et omni scrupulo liberandas pias conscientias abunde esse mihi videtur: quaecunque non ex puro fonte emanant opera, et in legitimum finem diriguntur, a Deo repudiari, et ita repudiari ut non minus in illis pergere, quam ipsa inchoare nos vetet. Inde enim conficitur, quae ab errore et superstitione profecta sunt vota, et nullius esse apud Deum momenti, et a nobis deserenda.

---

1) *Sic legunt ex nostris* 1590 *et sequentes ad unam omnes, et sic quoque scripsimus in recensione praecedente cum ed.* 1539. *Caeterae omnes* (1543—1585) ***male habent***: si quod.

21. Habebit praeterea qui hanc tenebit solutionem, quo adversus improborum calumnias eos defendat qui ex monachismo ad honestum aliquod vivendi genus concedunt. Fractae fidei et periurii graviter accusantur, quod vinculum, ut vulgo creditur, insolubile, quo erant Deo et ecclesiae obligati, abruperint. At ego nullum fuisse vinculum dico, ubi quod homo confirmat, Deus abrogat. Deinde, ut demus fuisse obligatos, quum ignoratione Dei et errore impliciti tenerentur, nunc, postquam veritatis notitia sunt illuminati, simul Christi gratia *liberos* esse dico. Nam si tantam efficaciam habet crux Christi, ut a legis divinae maledictione, qua vincti detinebamur, nos absolvat, quanto magis ab extraneis vinculis (quae nihil sunt quam captiosa satanae retia) nos eruet? Quibuscunque ergo Christus evangelii sui luce affulget, non dubium est, quin ab omnibus eos laqueis expediat, quibus se per superstitionem induerant. Quanquam nec illis deest altera defensio, si ad caelibatum non fuerunt idonei. Nam si votum impossibile certum est animae exitium, quam servatam vult Deus, non perditam, sequitur in eo minime esse permanendum. Quam autem impossibile sit votum continentiae iis qui singulari dono praediti non sunt, antea docuimus, et experientia, me tacente, loquitur. Neque enim est ignotum quanta obscoenitate scateant omnia fere monasteria. Et si qua videntur honestiora magisque verecunda esse aliis, non ideo tamen casta sunt, quod impudicitiae malum intus premunt ac continent. Ita scilicet horrendis exemplis hominum audaciam ulciscitur Deus, quum suae infirmitatis immemores, repugnante natura id affectant quod est illis denegatum, et contemptis remediis quae Dominus illis ad manum dederat, contumacia et obstinatione incontinentiae morbum superare se posse confidunt. Quid enim aliud quam contumaciam esse dicemus, ubi quis admonitus coniugio sibi opus esse, idque sibi a Domino remedii loco dari, non modo id contemnit, sed etiam sacramento se adigit ad contemptum?

CAPUT XIV.[1]

De Sacramentis.

1. *Praedicationi evangelii aliud affine est fidei nostrae adiumentum in sacramentis*, de quibus certam aliquam doctrinam tradi, magnopere nostra refert; unde nos, et quem in finem instituta fuerint, et quis eorum nunc usus sit, discamus. Principio animadvertere convenit quid sit sacramentum. Videtur autem mihi haec simplex et propria fore definitio, si dixerimus, externum esse symbolum, quo benevolentiae erga nos suae promissiones conscientiis nostris Dominus obsignat, ad sustinendam fidei nostrae imbecillitatem, et nos vicissim pietatem erga eum nostram *tam coram eo et angelis quam* apud homines testamur. Licet etiam maiore compendio aliter definire: ut vocetur divinae in nos gratiae testimonium externo signo confirmatum, cum mutua nostrae erga ipsum *pietatis* testificatione. Utramlibet ex his definitionibus eligas, ab illa Augustini, quae sacramentum esse tradit rei sacrae visibile signum, aut invisibilis gratiae visibilem formam, sensu nihil differt; rem vero ipsam melius ac certius explicat. Nam quum in illa brevitate sit aliqua obscuritas, in qua multi rudiores hallucinantur, volui pluribus verbis pleniorem reddere sententiam, ne quid dubitationis haereret.

2. Qua ratione vocabulum hoc usurpaverint veteres in eo sensu, non est obscurum. Nam quoties graecam vocem μυστήριον latine reddere voluit vetus interpres, praesertim ubi de rebus divinis agebatur, transtulit sacramentum. Sic ad Ephesios (1, 9): ut notum faceret nobis sacramentum voluntatis suae. Item (3, 2): si tamen audistis dispensationem gratiae Dei, quae data est mihi in vobis, quoniam secundum revelationem notum mihi factum est sacramentum. Ad Colossenses (1, 26): mysterium quod absconditum fuit a saeculis et generationibus, nunc autem manifestatum est sanctis eius, quibus voluit Dominus notas facere divitias sacramenti huius, etc. Item ad Timotheum (1 Tim. 3, 16): magnum pietatis sacramentum, Deus manifestatus est in carne. Noluit autem dicere arcanum, ne quid rerum magnitudine inferius dicere videretur. Sacramentum ergo posuit pro arcano, sed rei sacrae. In ea significatione apud ecclesiasticos scriptores subinde occurrit. *Et satis notum est, quae sacramenta vocantur apud Latinos, Graecis esse mysteria: quae synonymia litem omnem dirimit.* Atque hinc factum est ut ad signa illa, quae augustam sublimium ac spiritualium rerum repraesentationem haberent, deduceretur. Quod etiam notat alicubi Augustinus:[1] longum, inquit, esset disputare de varietate signorum; quae quum ad res divinas pertinent, sacramenta appellantur.

3. Porro ex hac quam posuimus definitione intelligimus, nunquam sine praeeunte promissione esse sacramentum, sed ei potius tanquam appendicem quandam adiungi, *eo fine* ut promissionem ipsam *con*firmet ac obsignet, nobisque testatiorem, imo ratam quodammodo faciat; quo modo nostrae

1) *Fuerat decimum sextum in editione praecedenti.*

1) Epist. 5. ad Marcell. (138).

ignorantiae *ac tarditati primum, deinde* infirmitati opus esse Deus providet; neque tamen (*proprie loquendo*) tam ut *sacrum suum sermonem* firmet, quam ut nos in ipsius fide stabiliat. Siquidem Dei veritas per se satis solida certaque est, nec aliunde meliorem confirmationem quam a se ipsa accipere potest. Verum *ut* exigua est et imbecilla nostra fides, nisi undique fulciatur ac modis omnibus sustentetur, statim concutitur, fluctuatur, vacillat, *adeoque labascit*. Atque ita quidem hic se captui nostro *pro immensa sua indulgentia* attemperat misericors Dominus, ut quando animales sumus, qui humi semper adrepentes et in carne haerentes, nihil spirituale cogitamus, ac ne concipimus quidem, elementis etiam istis *terrenis* nos ad se deduc*ere non gravetur*, atque in ipsa carne *proponere bonorum spiritualium speculum*. Nam si incorporei essemus, ut Chrysostomus [1]) ait, nuda et incorporea nobis haec ipsa daret. Nunc quia corporibus insertas habemus animas, sub visibilibus spiritualia tradit. Non quia tales inditae sunt dotes naturis rerum quae in sacramentis nobis *proferuntur:* sed quia in hanc significationem a Deo signatae sunt.

4. Atque hoc est quod vulgo dicunt, constare sacramentum verbo et externo signo. Verbum enim intelligere debemus, non quod sine sensu et fide insusurratum, solo strepitu, velut magica incantatione, consecrandi elementi vim habeat; sed quod praedicatum intelligere nos faciat quid visibile signum sibi velit. Quod ergo sub papae tyrannide factitatum est, non caruit ingenti mysteriorum profanatione. Putarunt enim satis esse si sacerdos, populo sine intelligentia obstupente, consecrationis formulam demurmuraret. Imo id data opera caverunt, ne quid doctrinae inde ad plebem perveniret. Omnia enim latine pronuntiarunt apud homines illiteratos. Postea eousque erupit superstitio, ut consecrationem non nisi rauco murmure, quod a paucis exaudiretur, rite peragi crederent. At [2]) longe aliter de verbo sacramentali docet Augustinus. [3]) Accedat, inquit, verbum ad elementum, et fiet sacramentum: unde enim ista tanta virtus aquae ut corpus tangat, et cor abluat, nisi faciente verbo? non quia dicitur, sed quia creditur; nam et in ipso verbo aliud est sonus transiens, aliud virtus manens. Hoc est verbum fidei quod praedicamus, inquit apostolus; unde in Actis apostolorum: fide mundans corda eorum; et Petrus apostolus: sic et nos baptisma salvos facit, non depositio sordium carnis, sed conscientiae bonae interrogatio. Hoc est verbum fidei quod praedicamus: quo sine dubio, ut mundare possit, consecratur et baptismus. Vides ut praedicationem requirat unde nascatur fides. Nec est quod in hac probatione laboremus, *quando* minime obscurum *est* quid Christus fecerit, quid nobis facere mandaverit, quid sequuti sint apostoli, quid purior ecclesia observaverit. *Imo ab initio usque mundi notum est, quoties signum aliquod obtulit Deus sanctis patribus, inseparabilem fuisse doctrinae copulam, sine qua attoniti nudo aspectu sensus nostri redderentur.* Ergo, quum de verbo sacramentali fieri mentionem audimus, promissionem intelligamus, quae clara voce a ministro praedicata plebem eo manu ducat quo signum tendit ac nos dirigit.

5. Nec audiendi sunt quidam qui contra pugnare conantur arguto magis quam solido dilemmate. Aut verbum, inquiunt, Dei, quod sacramentum praecedit, scimus esse veram Dei voluntatem, aut nescimus. Si scimus, nihil ex sacramento quod postea sequitur novum discimus. Si nescimus, neque id docebit sacramentum, cuius vis omnis in verbo sita est. Quibus breviter responsum sit: sigilla, quae diplomatibus aliisque publicis actis appenduntur, per se accepta nihil sunt, utpote quae frustra appensa forent si membrana nihil haberet descriptum; neque tamen ideo non confirmant atque obsignant quod scriptum est, dum scriptis adduntur. Neque hanc similitudinem nuper a nobis confictam iactare possunt, quam Paulus ipse usurpavit, circumcisionem vocans σφραγῖδα (Rom. 4, 11). Ubi ex professo contendit, non fuisse circumcisionem Abrahae in iustitiam, sed eius pacti obsignationem, cuius fide fuerat iam ante iustificatus. Et quid est, obsecro, quod aliquem magnopere offendat, si promissionem doceamus obsignari sacramentis, quum ex ipsis promissionibus palam sit alteram altera confirmari? Nempe ut quaeque est manifestior, ita est ad fulciendam fidem magis idonea. Sacramenta vero et promissiones afferunt clarissimas, et hoc habent prae verbo peculiare, quod eas veluti in tabula depictas nobis ad vivum repraesentant. Neque nos movere debet quae inter sacramenta et diplomatum sigilla obiectari solet distinctio: quod quum utraque carnalibus huius mundi elementis constent, illa ad promissiones Dei obsignandas *sufficere vel paria esse* nequeant, quae sunt spirituales et aeternae; quemadmodum haec ad obsignanda principum edicta de rebus fluxis ac caducis appendi *solent*. Siquidem vir fidelis, dum oculis sacramenta obversantur, [1]) non in illo carnali spectaculo haeret; sed illis quos indicavi analogiae gradibus ad sublimia mysteria quae in sacramentis latent pia consideratione assurgit.

6. Et quando Dominus promissiones suas foe-

1) Homil. 60. ad populum. 2) Ac 1617. 1654. 3) Homil. in Ioann. 80, 3.

1) observantur 1617.

dera nuncupat, sacramenta symbola foederum, ab ipsis hominum foederibus simile adduci potest. Porca caesa quid efficiat nisi verba intercederent? imo nisi praeirent? Nam porcae saepius caeduntur citra ullum interius aut sublimius mysterium. Quid dextera data, quum manus hostiliter non raro conserantur? At ubi verba praeierint, talibus sane symbolis foederum leges sanciuntur, quamvis prius verbis conceptae, conditae, decretae. Sacramenta igitur exercitia sunt quae certiorem verbi Dei fidem nobis faciunt; et quia carnales sumus, sub rebus carnalibus exhibentur: ut ita pro tarditatis nostrae captu nos erudiant, et perindo ac pueros paedagogi manu ducant. Hac ratione Augustinus [1]) sacramentum verbum visibile nuncupat; quod Dei promissiones velut in tabula depictas repraesentet, et sub aspectum graphice atque εἰκονικῶς expressas statuat. Aliae quoque similitudines afferri possunt quibus sacramenta planius designentur, ut si vocemus fidei nostrae columnas. Quo enim modo aedificium suo quidem fundamento stat et incumbit, subiectis tamen columnis certius stabilitur, ita fides in verbo Dei, non secus ac fundamento residet; sed quum accedunt sacramenta, ipsis adhuc ceu columnis solidius innititur. Aut si dicamus specula in quibus gratiae Dei divitias, quas nobis elargitur, contemplari liceat. Illic enim sese nobis (ut iam dictum est) manifestat quantum nostrae hebetudini agnoscere datum est, *suamque erga nos benevolentiam et amorem expressius quam verbo testatur.*

7. Nec satis apposite ratiocinantur, dum ex eo contendunt non esse testimonia gratiae Dei, quia impiis *quoque porriguntur*, qui tamen Deum nihilo sibi magis propitium inde sentiunt, sed graviorem potius damnationem contrahunt. Nam eodem argumento nec evangelium esset testimonium gratiae Dei, quod a multis auditur ac spernitur; nec Christus demum ipse, qui a compluribus visus est ac cognitus, quorum paucissimi eum receperunt. Simile etiam in diplomatibus spectare licet. Siquidem bona pars multitudinis αὐθεντικὸν illud sigillum, utcunque a principe ad consignandam voluntatem suam profectum esse noverit, irridet tamen atque eludit; alii, velut rem ad se minime pertinentem, susque deque habent, alii etiam exsecrantur, ut conspecta hac tam pari amborum conditione magis ac magis illa superius a me usurpata similitudo arridere debeat. Itaque certum est nobis a Domino misericordiam, ac gratiae suae pignus cum sacro suo verbo, tum sacramentis offerri. Verum non apprehenditur nisi ab his qui verbum et sacramenta certa fide accipiunt. Qualiter omnibus in salutem oblatus a patre ac propositus Christus, non tamen ab omnibus agnitus exceptusque est. Id quum alicubi indicare Augustinus vellet, dixit, verbi efficaciam in sacramento proferri, non quia dicitur, sed quia creditur. Proinde Paulus, dum apud fideles verba facit, sic de sacramentis disserit ut in illis Christi communionem includat. Ut quum dicit (Gal. 3, 27): quicunque baptizati estis, Christum induistis. Item (1 Cor. 12, 13): unum corpus et unus spiritus sumus omnes qui in Christo baptizati sumus. Quum vero de praepostero sacramentorum usu loquitur, nihilo plus illis tribuit quam frigidis et inanibus figuris, quo significat, utcunque impii ac hypocritae sua perversitate divinae gratiae in sacramentis effectum vel opprimant, vel obscurent, vel impediant, id tamen minime obstare, quominus ubi et quoties Deo placet, et verum de Christi communicatione testimonium afferant, et hoc ipsum quoque exhibeat praestetque spiritus *ipsius* Dei quod promittunt. Constituimus ergo sacramenta vere nominari testimonia gratiae Dei, ac veluti quaedam benevolentiae, qua erga nos affectus est, sigilla: quae ipsam nobis obsignando fidem nostram hoc modo sustinent, alunt, confirmant, adaugent. Quae vero contra hanc sententiam obiectari a nonnullis solent rationes, nimis frivolae enervesque sunt. Aiunt meliorem fidem nostram fieri non posse, si bona est, non enim esse fidem nisi quae inconcusse, firmiter, indistracte Dei misericordiae innititur. Quibus satius fuerat cum apostolis orare ut Dominus sibi augeret fidem (Luc. 17, 5), quam talem fidei perfectionem secure obtendere, quam nemo unquam ex filiis hominum assequutus est, nemo assequetur in hac vita. Respondeant qualem ei fuisse fidem existiment qui dicebat: credo Domine, adiuva incredulitatem meam (Marc. 9, 24). Nam et illa, utcunque inchoata, fides bona erat, et melior sublata incredulitate fieri poterat. Sed nullo certiore argumento quam sua ipsorum conscientia refelluntur. Nam si peccatores se fatentur, quod velint nolint infitiari nequeunt, id ipsum fidei suae imperfectioni imputent necesse est.

8. At respondit, inquiunt, Philippus eunucho, baptizari eum licere si ex toto corde crederet (Act. 8, 37). Quem hic locum habet baptismi confirmatio, ubi fides totum cor implet? Rursum ipsos interrogo, annon bonam cordis sui partem fide vacuam sentiunt, annon nova quotidie incrementa agnoscunt? Gloriabatur ille, se discendo fieri senem. Nos igitur ter miseri Christiani, si nihil proficiendo senes fimus, quorum fides per omnes aetatum gradus progredi debet, donec adolescat in virum perfectum (Eph. 4, 13). Itaque in hoc loco ex toto corde credere, non est perfecte Christo credere, sed ex animo duntaxat et sincera mente illum amplecti; non eo saturum esse, sed ardenti affectu esurire, sitire et ad eum suspirare. Hic

1) In Ioann. homil. 80, 3. Libr. 19. contra Faustum c. 16.

mos est scripturae, ut toto corde fieri dicat, quod sincere et ex animo fieri significat. Cuius rationis sunt ista: in toto corde meo exquisivi te; confitebor tibi in toto corde meo, et similia (Ps. 119, 10 et 111, 1 et 138, 1). Quemadmodum contra, ubi fraudulentos ac fallaces obiurgat, illis cor et cor exprobrare solet (ibid. 12, 3). Subiiciunt deinde: si fides per sacramenta augeatur, frustra datum esse spiritum sanctum, cuius virtus atque opus est inchoare, tueri, consummare fidem. Quibus equidem fateor, proprium ac solidum spiritus sancti opus fidem esse; a quo illuminati Deum ac benignitatis eius thesauros agnoscimus, et sine cuius lumine mens nostra adeo caeca est ut nihil conspicere, adeo stupida ut nihil subodorari rerum spiritualium possit. Verum pro uno Dei beneficio quod ipsi praedicant, nos tria perpendimus. Nam primum verbo suo nos docet et instituit Dominus; deinde sacramentis confirmat; postremo sancti sui spiritus lumine mentibus nostris illucet, et aditum in corda nostra verbo ac sacramentis aperit, quae alioqui aures duntaxat percellerent, et oculis obversarentur, interiora minime afficerent.

9. Quamobrem de confirmatione augmentoque fidei monitum velim lectorem, quod iam minime dubiis verbis expressisse mihi videor, id ministerium sic me sacramentis assignare, non quasi arcanam vim nescio quam illis perpetuo insitam putem, qua fidem per se promovere aut confirmare valeant; sed quia sunt in hoc a Domino instituta, ut stabiliendae augendaeque fidei serviant. Caeterum munere suo tum rite demum perfunguntur, ubi interior ille magister spiritus accesserit, cuius unius virtute et corda penetrantur, et affectus permoventur, et sacramentis in animas nostras aditus patet. Si desit ille, nihil sacramenta plus praestare mentibus nostris possunt, quam si vel solis splendor caecis oculis affulgeat, vel surdis auribus vox insonet. Itaque sic inter spiritum sacramentaque partior, ut penes illum agendi virtus resideat, his ministerium duntaxat relinquatur: idque sine spiritus actione inane ac frivolum; illo vero intus agente vimque suam exserente, multae energiae refertum. Nunc clarum est, qualiter secundum hanc sententiam pia mens in fide per sacramenta confirmetur: nempe quo modo solis fulgore vident oculi, vocis sono aures audiunt; e quibus, neque illi quovis lumine quidquam afficerentur, nisi inditam haberent aciem quae suapte sponte illustraretur; et hae clamore quolibet nequidquam pulsarentur, nisi ad audiendum natae aptaeque forent. Atqui, [1]) si verum est quod semel inter nos definitum esse convenit, quod in oculis nostris visus efficit ad lucem conspiciendam, quod in auribus auditus ad percipiendam vocem, id esse in cordibus nostris spiritus sancti opus, ad fidem et concipiendam, et sustinendam, et fovendam, et stabiliendam, utrumque perinde consequitur: neque sacramenta hilum proficere sine spiritus sancti virtute, et nihil obstare quominus in cordibus iam ante a praeceptore illo edoctis, fidem et robustiorem et auctiorem reddant. *Hoc tantum interest, quod audiendi videndique facultas naturaliter auribus et oculis indita est: Christus autem praeter naturae modum speciali gratia idem in animis nostris agit.*

10. Quo et illae quae nonnullos anxios tenent obiectiones simul dissolvuntur. Si fidei seu incrementum seu confirmationem creaturis adscribimus, iniuriam fieri spiritui Dei, quem solum eius autorem agnoscere decebat. Neque enim interim illi et confirmationis et incrementi laudem eripimus; quin potius id ipsum quod fidem auget atque firmat nihil esse aliud asserimus, quam interiori sua illustratione mentes nostras comparare, ad suscipiendam eam quae a sacramentis proponitur confirmationem. Quod si adhuc nimium obscure dictum est, similitudine hac quam *adducam*, fiet plane dilucidum. Si quem verbis ad aliquid agendum persuadere instituas, rationes omnes excogitabis quibus in tuam sententiam pertrahatur ac paene subigatur, consilio tuo ut [1]) obtemperet. Verum nihildum actum est, nisi ipse vicissim perspicaci sit acutoque iudicio, quo in rationibus tuis quantum insit momenti expendere queat; nisi docili etiam sit ingenio, et ad auscultandum doctrinae parato; nisi postremo eam de fide prudentiaque tua opinionem conceperit, quae ad subscribendum cuiusdam sit illi instar praeiudicii. Nam et sunt praefracta plurima capita quae nullis unquam rationibus flectas; et ubi suspecta fuerit fides, ubi contempta autoritas, parum apud dociles proficitur. Adsint rursum illa omnia: efficient profecto ut illis ipsis consiliis auditor cui consulis acquiescat, quae erat alioqui irrisurus. Id quoque operis agit in nobis spiritus. Nam ne verbum frustra aures percellat, ne frustra oculos sacramenta verberent, Deum esse ostendit qui nobis istic loquitur, cordis nostri pervicaciam emollit, atque ad eam quae Domini verbo debetur obedientiam componit. Denique externa illa et verba et sacramenta ab auribus in animam transmittit. Confirmant ergo fidem nostram et verbum et sacramenta, dum bonam patris coelestis erga nos voluntatem nobis ob oculos ponunt, cuius cognitione [2]) et tota fidei nostrae firmitudo consistit et robur augescit; confirmat spiritus, dum eam animis

1) At 1617. 1654. 1667.

1) ut *omitt.* 1607. 1617. 1654; ut consilio 1667. 2) recognitione 1617. 1654. 1667.

nostris confirmationem insculpendo efficacem reddit. *Interea prohiberi non potest pater luminum, quin, sicut corporeos oculos solis radiis, ita mentes nostras sacramentis, quasi intermedio fulgore illustret.*

11. Quam externo verbo proprietatem subesse docuit Dominus, quum in parabola semen appellavit (Matth. 13, 4). Quemadmodum enim semen, si in desertam neglectamque agri partem deciderit, nihil aliud quam emorietur; si vero in segetem apte laboratam atque excultam iactum fuerit, suum cum optimo foenore fructum referet: ita verbum Dei, si in duram aliquam cervicem inciderit, velut in arenam proiectum sterilescet; si animam nactum fuerit coelestis spiritus manu subactam, fructuosissimum erit. Atqui si eadem est seminis verbique ratio, ut e semine frumentum et nasci et augescere et *conscendere ad maturitatem* dicimus, cur non et fidem e verbo initium, incrementum, perfectionem accipere dicamus? Utrumque Paulus diversis locis optime explicat. *Nam* dum Corinthiis (1 Cor. 2, 4) reducere in memoriam vult, quam efficaciter usus sit Deus sua opera, gloriatur se habere ministerium spiritus, perinde ac si individuo nexu cum sua praedicatione coniuncta esset vis spiritus sancti, ad mentem intus illuminandam et permovendam. At vero, quum alibi (1 Cor. 3, 6) admonere vult, quid per se valeat Dei verbum ab homine praedicatum, ipsos ministros agricolis comparat, qui ubi laborem ac industriam in excolenda terra posuerint, nihil amplius quod faciant habent. Quid autem aratio et satio et rigatio prodessent, nisi quod satum est coelesti beneficio vegetaretur? Itaque concludit, et eum qui plantat, et eum qui rigat, nihil esse; sed omnia esse Deo adscribenda qui solus dat incrementum. Spiritus ergo potentiam exserunt in sua praedicatione apostoli, quatenus Deus ordinatis a se organis ad spiritualis gratiae suae explicationem utitur. Ea tamen retinenda est distinctio, ut quid homo per se valeat, quid Dei proprium sit, meminerimus.

12. Adeo autem sacramenta confirmationes sunt fidei nostrae, ut nonnunquam Dominus, quando rerum ipsarum, quae in sacramentis ab eo promissae erant, fiduciam tollere vult, sacramenta ipsa auferat. Quum Adam immortalitatis dono spoliat et abdicat, non colligat, inquit, de fructu vitae, ne vivat in aeternum (Gen. 3, 22). Quid audimus? an suam Adae incorruptionem, a qua iam deciderat, restituere poterat fructus ille? Minime; sed hoc perinde est ac si dixisset: ne vana fiducia fruatur si promissionis meae symbolum teneat; excutiatur illi quod spem aliquam immortalitatis facere posset. Hac ratione quum apostolus Ephesios (Eph. 2, 12) hortatur, ut se meminerint fuisse hospites testamentorum, alienos a consortio Israelis, sine Deo, sine Christo, dixit non fuisse participes circumcisionis. Quo metonymice significat, a promissione ipsa exclusos qui tesseram promissionis non accepissent. Ad eorum vero alterum obiectum, Dei gloriam ad creaturas derivari, quibus tantum virtutis attribuitur, sicque eatenus diminui, respondere promptum est, nullam in creaturis virtutem a nobis reponi. Hoc duntaxat dicimus, Deum mediis ac instrumentis, quae expedire ipse prospicit, uti, ut eius gloriae omnia obsequantur, quando omnium ipse Dominus est et arbiter. Ergo ut per panem caeteraque alimenta corpora nostra pascit, ut per solem mundum illuminat, ut per ignem calefacit, nec tamen aut panis, aut sol, aut ignis aliquid sunt, nisi quatenus sub iis instrumentis benedictiones suas nobis dispensat: ita spiritualiter per sacramenta fidem alit, quorum unicum officium est, eius promissiones oculis nostris spectandas subiicere, *imo nobis earum esse pignora.* Et ut nostrum est in caeteris creaturis, quae Dei *liberalitate et beneficentia* usibus nostris destinatae sunt, quarumque ministerio bonitatis suae munera nobis largitur, nihil fiduciae defigere, nec quasi boni nostri causas admirari et praedicare, ita neque in sacramentis haerere fiducia nostra debet, nec Dei gloria in ipsa transferri; sed omissis omnibus, ad ipsum et sacramentorum et rerum omnium autorem surgere, et fides et confessio debent.

13. Quod autem ex ipso demum sacramenti nomine argumentum nonnulli afferunt, minime firmum est. Sacramentum, inquiunt, quum multas habeat apud probatos autores significationes, unam tantum habet quae signis conveniat: nempe qua solenne illud iuramentum significat, quod miles imperatori praestat quum militiae initiatur. Ut enim militari illo sacramento fidem suam obstringunt imperatori novi milites et militiam profitentur, ita nostris signis Christum imperatorem profitemur et sub eius signis nos militare testamur. Addunt similitudines quibus rem magis dilucidam reddant. Ut toga Romanos a palliatis Graecis discernebat; ut ipsi inter se ordines Romae suis symbolis distinguebantur, senatorius ab equestri purpura et lunatis calceis, rursum a plebeio equester annulo: ita nos symbola nostra gestamus quae nos a profanis discernant. At ex superioribus abunde liquet, veteres qui sacramentorum nomen signis indiderunt, minime respexisse quis fuisset verbi huius usus latinis scriptoribus; sed novam hanc significationem pro suo commodo affinxisse, qua simpliciter sacra signa designarent. Quod si altius argutari volumus, videri possunt eadem analogia nomen hoc ad eiusmodi significationem transtulisse, qua nomen fidei ad eum *sensum* in quo nunc usurpatur. Quum enim fides sit in praestandis promissis veritas, fidem tamen dixerunt certitudinem, seu certam persuasionem quae de ipsa veritate haberetur. Ad hunc

modum, quum sacramentum sit militis, quo se suo imperatori vovet, fecerunt imperatoris, quo milites in ordines recipiat. Dominus enim per sacramenta se nobis in Deum fore pollicetur, et nos sibi fore in populum. Verum tales argutias omittimus: quando satis planis argumentis probasse mihi videor, nihil aliud spectasse, quam ut significarent signa haec sanctarum et spiritualium rerum esse. Similitudines quas afferunt *de externis insignibus*, recipimus *quidem*, sed non ferimus, quod posterius est in sacramentis, ab illis primum atque adeo unum constitui. Est autem hoc primum, ut fidei nostrae apud Deum serviant; posterius, ut confessionem nostram apud homines testentur. Secundum hanc posteriorem rationem valent illae similitudines. *Maneat interea prius illud: quia alioqui frigerent mysteria (ut visum est), nisi fidei nostrae adminicula essent doctrinaeque appendices in eundem usum et finem destinatae.*

14. Rursum admonendi sumus, ut isti vim sacramentorum enervant, usumque prorsus evertunt, ita ab adversa parte stare alios qui arcanas nescio quas virtutes sacramentis affingunt quae nusquam illis a Deo insitae leguntur. Quo errore periculose falluntur simpliciores et imperiti, dum et Dei dona quaerere docentur ubi reperiri minime possunt, et a Deo sensim abstrahuntur, ut pro eius veritate meram amplexentur vanitatem. Magno enim consensu sophisticae scholae tradiderunt, sacramenta novae legis, hoc est, quae nunc in usu sunt christianae ecclesiae, iustificare et conferre gratiam, modo non ponamus obicem peccati mortalis. Quae sententia dici non potest quam sit exitialis et pestilens, eoque magis quod multis ante saeculis magna ecclesiae iactura in bona orbis parte obtinuit. Plane certe diabolica est. Nam dum iustitiam citra fidem pollicetur, animas in exitium praecipites agit; deinde quia iustitiae causam a sacramentis ducit, miseras hominum mentes, in terram suapte sponte plus satis inclinatas, hac superstitione illigat, ut in spectaculo rei corporeae potius quam in Deo ipso acquiescant. Quae duo utinam adeo comperta non haberemus: tantum abest ut longa probatione indigeant. Quid vero est sacramentum citra fidem sumptum, nisi certissimum ecclesiae exitium? Nam quum nihil inde extra promissionem sit exspectandum, promissio autem non minus iram incredulis minetur quam fidelibus gratiam offerat: fallitur qui plus aliquid per sacramenta sibi conferri putat, quam quod verbo Dei oblatum vera fide percipiat. Ex quo alterum etiam conficitur, non pendere ex sacramenti participatione salutis fiduciam, ac si iustificatio sita illic foret: quam in uno Christo repositam, nihilo minus evangelii praedicatione quam sacramenti obsignatione, nobis communicari scimus, ac sine hac posse in solidum constare. Usque adeo verum est quod ab Augustino [1]) quoque scribitur, invisibilem sanctificationem sine visibili signo esse posse, et visibile rursum signum sine vera sanctificatione. Induunt enim (ut ipse quoque alibi [2]) scribit) homines Christum aliquando usque ad sacramenti perceptionem, aliquando usque ad vitae sanctificationem. Atque illud primum et bonis et malis potest esse commune; hoc autem alterum, proprium est bonorum ac piorum.

15. Hinc illa, si rite intelligatur, inter sacramentum et rem sacramenti ab eodem Augustino saepius notata distinctio. Neque enim significat duntaxat, figuram et veritatem illic contineri; sed non ita cohaerere quin separari queant, ac in ipsa etiam coniunctione oportere semper discerni rem a signo, ne ad alterum transferamus quod alterius est. De separatione loquitur quum scribit, [3]) in solis electis efficere sacramenta quod figurant. Item ubi de Iudaeis sic scribit: [4]) sacramenta quum essent omnibus communia, non erat communis gratia; quae virtus est sacramentorum: sic *et* nunc commune est omnibus lavacrum regenerationis; sed ipsa gratia qua membra Christi cum suo capite regenerantur, non omnibus est communis. Rursus alibi [5]) de coena Domini: nos quoque visibilem cibum hodie accipimus; sed aliud est sacramentum, aliud virtus sacramenti: quid est quod multi de altari accipiunt et moriuntur et accipiendo moriuntur? nam et buccella dominica venenum fuit Iudae; non quia malum accepit, sed quia bonum male malus accepit. Paulo post: huius rei sacramentum, id est unitatis corporis et sanguinis Christi, alicubi quotidie, alicubi certis dierum intervallis in mensa dominica praeparatur, et de ea sumitur quibusdam ad vitam, quibusdam ad exitium; res vero ipsa, cuius et sacramentum est, omnibus ad vitam, nulli ad exitium, quicunque eius particeps fuerit. Et aliquanto ante dixerat: non morietur, qui manducaverit, sed qui pertinet ad virtutem sacramenti, non ad visibile sacramentum; qui manducat intus, non foris; qui manducat corde, non qui premit dente. Hic ubique audis, sacramentum sic a sua veritate separari indignitate sumentis, ut nihil maneat praeter inanem et inutilem figuram. Ut autem non signum veritate vacuum, sed rem cum signo habeas, verbum quod illic inclusum est, fide apprehendas oportet. Sic quantum in Christi communicatione proficies per sacramenta, tantum ex illis capies utilitatis.

16. Id si est obscurius propter brevitatem, pluribus verbis exponam. Christum sacramentorum omnium materiam, vel, si mavis, substantiam esse

1) Libr. 3. de quaest. vet. test. (Lev. 83). 2) Libr. 5. de Baptism. contra Donat. cap. 24. 3) De Baptism. parvulorum. 4) In Ps. 78. 5) In Ioann. homil. 26, 11. 15.

dico: quando in ipso totam habent suam soliditatem, nec quidquam extra ipsum promittunt. *Quo minus tolerabilis error est Petri Lombardi,*[1]) *qui diserte ea iustitiae et salutis causas facit quorum partes sunt. Itaque causis omnibus, quas sibi fingit hominis ingenium, valere iussis, nos in hac unica retineri decet.* Quantum igitur tum ad veram Christi notitiam in nobis fovendam, confirmandam, augendam, tum ad eum plenius possidendum, fruendasque eius divitias illorum ministerio adiuvamur, tantum apud nos efficaciae habent. Id autem fit ubi quod illic offertur, vera fide suscipimus. Ergone, inquies, id efficiunt sua ingratitudine impii, ut irrita sit Dei ordinatio, ac in nihilum cedat? Respondeo, non sic intelligendum quod dixi, quasi ab eius qui recipit conditione aut arbitrio vis et veritas sacramenti pendeat. Manet enim firmum quod Deus instituit, naturamque suam retinet, utcunque varient homines; sed quum aliud sit offerre, aliud recipere, nihil obstat quo minus consecratum verbo Domini symbolum sit re vera quod dicitur, vimque suam conservet, nulla tamen inde utilitas ad hominem scelestum ac impium perveniat. Sed hanc quaestionem paucis verbis bene solvit Augustinus:[2]) si carnaliter, inquit, accipis, spirituale esse non desinit; sed tibi non est. Quemadmodum vero sacramentum rem esse nihili, si a veritate sua separatur, superioribus locis ostendit Augustinus, sic alibi[3]) in ipsa quoque coniunctione, distinctione opus esse admonet, ne in externo signo nimis haereamus. Ut literam sequi, inquit, et signa pro rebus accipere servilis infirmitatis est, sic inutiliter signa interpretari male vagantis erroris est. Duo ponit vitia quae hic cavenda sint:[4]) alterum, dum ita accipimus signa ac si frustra data essent, nostraque malignitate arcanas eorum significationes elevando aut extenuando efficimus ne quem nobis fructum afferant. Alterum, dum mentes ultra visibile signum non erigendo ad ipsum transferimus eorum bonorum laudem, quae non nisi ab uno Christo nobis conferuntur, idque per spiritum sanctum, qui nos facit Christi ipsius participes, *et quidem adiuvantibus externis signis, quae, si nos ad Christum invitant, ubi alio torquentur, indigne evertitur tota eorum utilitas.*

17. Quamobrem fixum maneat, non esse alias sacramentorum quam verbi Dei partes: quae sunt, offerre nobis ac proponere Christum, et in eo coelestis gratiae thesauros. Nihil autem conferunt aut prosunt nisi fide accepta. *Non secus ac vinum, vel oleum, vel alius liquor quamlibet large infundas, effluet tamen ac peribit nisi aperto vasis ore: vas autem ipsum undique perfusum, inane nihilominus ac vacuum manebit.* Cavendum praeterea ne in errorem huius affinem nos abducant quae ad amplificandam sacramentorum dignitatem paulo magnificentius a veteribus scripta sunt: ut scilicet arbitremur latentem aliquam virtutem sacramentis annexam affixamque esse, quo ipsa per se spiritus sancti gratias nobis conferant, quemadmodum vinum in cratere propinatur; quum hoc tantum *illis divinitus iniunctum sit munus,* testificari nobis ac *sancire* Dei in nos benevolentiam, nec ulterius proficiant nisi accesserit spiritus sanctus qui mentes ac corda nostra aperiat, nosque huius testimonii capaces reddat. Ubi etiam variae distinctaeque Dei gratiae luculenter eminent. Sacramenta enim, ut supra attigimus, id sunt nobis a Deo quod ab hominibus rerum laetarum nuntii, *vel arrhae in pactis sanciendis:* utpote quae non a se quidem largiantur aliquid gratiae, sed renuntient et ostendant, *atque (ut sunt arrhae et tesserae) rata apud nos faciant* quae divina largitate nobis data sunt. Spiritus sanctus quem non omnibus promiscue sacramenta advehunt, sed quem Dominus peculiariter suis confert, is est qui Dei gratias secum affert, qui dat sacramentis in nobis locum, qui efficit ut fructificent. Quanquam autem Deum *ipsum* praesentissima spiritus sui virtute, suae institutioni adesse non infitiamur, ne infructuosa sit et inanis quam ordinavit sacramentorum administratio, interiorem tamen spiritus gratiam, ut ab externo ministerio distincta est, seorsum reputandam et cogitandam asserimus. *Praestat igitur vere Deus quidquid signis promittit ac figurat; nec effectu suo carent signa, ut verax et fidelis probetur eorum autor. Tantum hic quaeritur, propriane et intrinseca (ut loquuntur) virtute operetur Deus, an externis symbolis resignet suas vices. Nos vero contendimus, quaecunque adhibeat organa, primariae eius operationi nihil decedere.* Id quum docetur de sacramentis, et eorum dignitas praeclare commendatur, et usus aperte indicatur, et utilitas abunde praedicatur, et modus in iis omnibus optimus retinetur, ut neque deferatur illis quidquam quod non oportet, neque rursum quod illis convenit detrahatur. Interim illud tollitur figmentum quo iustificationis causa virtusque spiritus sancti elementis ceu vasculis ac plaustris includitur, et praecipua illa vis quae ab aliis praetermissa fuit diserte explicatur. *Hic quoque notandum est, quod externa actione figurat ac testatur minister, Deum intus peragere: ne ad hominem mortalem trahatur quod Deus sibi uni vendicat. Id etiam prudenter admonet Augustinus:*[1]) *quomodo, inquit, et Moses sanctificat et Deus? non Moses pro Deo, sed Moses visibilibus sacramentis per ministerium suum, Deus autem invi-*

1) Libr. 4. Sent. dist. 1. 2) Homil. in Ioann. 26. 3) Libr. 3. De doctr. christ. cap. 9. 4) sunt 1590—1667.

1) Quaest. vet. test. libr. 3. cap. 84.

sibili gratia per spiritum sanctum: ubi totus etiam fructus est visibilium sacramentorum. Nam sine ista sanctificatione invisibilis gratiae, visibilia ista sacramenta quid prosunt?

18. Sacramenti nomen, ut de eius ratione hactenus disseruimus, omnia generaliter signa complectitur quae unquam hominibus mandavit Deus, ut certiores securosque de promissionum suarum veritate redderet. Ea vero in rebus naturalibus nonnunquam exstare voluit, nonnunquam in miraculis exhibuit. Prioris generis exempla sunt, ut quum Adae et Hevae arborem vitae in arrhabonem immortalitatis dedit, ut eam secure sibi promitterent, quamdiu ederent ex illius fructu (Gen. 2, 17 et 3, 3). Et quum coelestem arcum Noe et eius posteritati in monumentum statuit, posthac se diluvio non dissipaturum terram (Gen. 9, 13). Haec Adam et Noe pro sacramentis habuerunt. Non quod arbor praestaret illis immortalitatem, quam sibi ipsa dare non poterat, aut arcus coercendis aquis foret efficax qui solaris duntaxat radii repercussio est in oppositas nubes, sed quia notam a verbo Dei insculptam habebant, ut documenta essent testamentorum eius ac sigilla. Et antea quidem arbor erat arbor, arcus arcus; ubi inscripta fuerunt verbo Dei, indita est nova forma, ut inciperent esse quod prius non erant. Haec ne frustra dici quis existimet, arcus ipse hodie quoque nobis testis est eius foederis quod pepigit Dominus cum Noe; quem quoties intuemur, hanc Dei promissionem in eo legimus, terram diluvio nunquam perditum iri. Itaque, si quis philosophaster, quo fidei nostrae simplicitatem rideat, talem colorum varietatem ex reflexis radiis et opposita nube oriri naturaliter contendat, fateamur quidem; sed ipsius stuporem rideamus, qui Deum naturae dominum et praesidem non agnoscat, qui pro suo arbitrio elementis omnibus in obsequium gloriae suae utatur. Quod si soli, stellis, terrae, lapidibus, huiusmodi monumenta impressisset, illa omnia sacramenta nobis forent. Cur enim rude ac signatum argentum non eiusdem sunt pretii, quum idem prorsus sit metallum? nempe quia illud nihil habet praeter naturam; forma publica percussum, nummus fit, et novam taxationem recipit. Et Deus suas creaturas verbo suo signare non poterit, ut fiant sacramenta, quae prius nuda erant elementa? Secundi generis exempla fuerunt, *quum Abrahae lucem in clibano fumigante ostendit* (Gen. 15, 17); quum vellus rore irrigavit, sicca terra; rursum terram irroravit, intacto vellere, ad pollicendam Gedeoni victoriam (Iud. 6, 37); quum umbram horologii retrorsum decem lineis retraxit, ad promittendam Ezechiae incolumitatem (Ies. 38, 7; 2 Reg. 20, 9). Haec quando fiebant ad sublevandam ac stabiliendam fidei illorum imbecillitatem, sacramenta quoque erant.

19. Verum praesentis instituti est, de his sacramentis peculiariter *disserere* quae Dominus ordinaria esse voluit in sua ecclesia, ad alendos in unam fidem uniusque fidei confessionem suos *cultores ac servos*. Nam, ut verbis Augustini utar, [1]) in nullum nomen religionis, seu verum, seu falsum, coagulari homines possunt, nisi aliquo signaculorum vel sacramentorum visibilium consortio colligentur. Hanc ergo necessitatem quum optimus pater provideret, certa pietatis exercitia instituit ab initio servis suis; quae postea satan ad impios et superstitiosos cultus transferendo multis modis depravavit ac corrupit. Hinc illae gentilium initiationes in sua sacra, et caeteri degeneres ritus; qui [2]) tametsi erroris erant ac superstitionis pleni, indicio tamen ipsi quoque simul erant, non posse in professione religionis homines externis eiusmodi signis carere. Verum quia nec verbo Dei subnixa erant, nec ad eam veritatem referebantur quae omnibus signis proposita esse debet, indigna sunt quae commemorentur ubi mentio fit de sacris symbolis quae a Deo sunt instituta, nec a suo fundamento deflexerunt: *nempe* ut sint verae pietatis *adiumenta*. Constant autem non simplicibus signis, qualia erant arcus et arbor, sed caeremoniis; aut, si mavis, signa quae hic dantur, caeremoniae sunt. Quemadmodum autem superius dictum est, esse a Domino testimonia gratiae ac salutis, ita a nobis vicissim sunt professionis notae, quibus palam in Dei nomen iuramus, fidem illi vicissim nostram obstringentes. Scite ergo Chrysostomus ipsa alicubi pactiones nuncupat, quibus *et Deus nos sibi confoederat, et nos* in vitae puritatem ac sanctimoniam obstringimur; *quia hic mutua inter Deum et nos interponitur stipulatio.* Ut enim illic se pollicetur Dominus inducere ac delere si quid delinquendo noxae ac poenae contractum a nobis fuerit, *nosque sibi reconciliat in filio unigenito*, ita *ad* pietatis ac innocentiae *studium hac* professione illi nos *vicissim* obligamus, ut dicere merito possis sacramenta huiusmodi caeremonias esse, quibus exercere vult populum suum Deus ad fidem intus primum fovendam, excitandam, confirmandam, deinde testandam apud homines religionem.

20. Haec etiam ipsa diversa fuerunt *pro* varia temporis *ratione*, *secundum* dispensationem qua Domino visum est his aut illis modis sese hominibus exhibere. Abrahae enim et eius posteritati mandata est circumcisio, cui postea purificationes et sacrificia aliique ritus ex lege mosaica addita sunt. Haec Iudaeorum fuerunt sacramenta ad Christi usque adventum; quo [3]) abrogatis illis, sacramenta duo instituta, quibus nunc christiana ecclesia utitur, bap-

1) Libr. 9. contra Faustum Manich. cap. 11. 2) quia 1617. 1654. 3) quo *om.* 1590 *seqq.*

tismus et coena Domini. Loquor autem de iis quae in usum totius ecclesiae sunt instituta. Nam impositionem manuum, qua ecclesiae ministri in suum munus initiantur, ut non invitus patior vocari sacramentum, ita inter ordinaria sacramenta non numero. Reliqua autem quae vulgo recensentur, quo loco habenda sint, mox videbimus. Quanquam in eundem, in quem nunc nostra intendunt, scopum, et vetera illa spectarunt, nempe ut ad Christum dirigerent, et paene manu ducerent, aut ipsum potius ceu imagines repraesentarent, ac cognoscendum pro*ferrent*. Quum enim iam ante docuerimus, esse quaedam sigilla quibus promissiones Dei obsignantur, sit autem certissimum, nullam unquam Dei promissionem hominibus oblatam nisi in Christo, ut de aliqua Dei promissione nos doceant, Christum ostendant necesse est. *Quo pertinet coeleste illud tabernaculi et legalis cultus exemplar, quod Mosi obiectum fuit in monte.* Unum duntaxat discrimen est, quod illa Christum promissum, quum adhuc exspectaretur, adumbrarunt, haec iam praestitum et exhibitum testantur.

21. Haec ubi per partes ac sigillatim declarata fuerint, multo clariora fient. Circumcisio Iudaeis symbolum erat quo admonerentur, quidquid ex hominis semine prodit, hoc est universam hominum naturam corruptam esse, putationeque habere opus; praeterea documentum ac memoriale, quo sese confirmarent in promissione Abrahae data (Gen. 22, 18), de semine benedicto in quo benedicendae essent omnes nationes terrae: a quo et sua ipsis benedictio exspectanda erat. Porro salutare illud semen, quemadmodum a Paulo docemur (Gal. 3, 16), erat Christus, in quo solo recepturos se confidebant quod in Adam perdiderant. Quare illis erat circumcisio, quod Abrahae fuisse tradit Paulus (Rom. 4, 11), signaculum scilicet iustitiae fidei: hoc est sigillum quo certius confirmarentur, suam fidem, qua semen ipsum exspectabant, sibi a Deo pro iustitia acceptam ferri. Sed nos meliore alibi occasione circumcisionis baptismique comparationem longius prosequemur. Baptismata et purificationes suam illis immunditiem, spurcitiam, pollutionem *ante oculos* ponebant, qua in sua natura contaminati erant; aliud vero lavacrum pollicebantur, quo omnes extergerentur et abluerentur eorum sordes (Hebr. 9, 1 et 14). Et hoc lavacrum Christus erat: cuius sanguine abluti *eius puritatem afferimus in conspectum Dei, ut inquinamenta omnia nostra tegat* (1 Ioann. 1, 7; Apoc. 1, 5). Sacrificia illos suae iniquitatis arguebant, simulque docebant, necessariam esse aliquam satisfactionem quae iudicio Dei solveretur. Fore ergo summum quendam pontificem, inter Deum et homines mediatorem, qui Deo satisfaceret per sanguinis effusionem, ac hostiae immolationem, quae in remissionem peccatorum sufficeret. Hic summus sacerdos fuit Christus (Hebr. 4, 14 et 5, 5 et 9, 11; Phil. 2, 8; Rom. 5, 19): proprium ipse sanguinem effudit, victima ipse fuit. Se enim patri obedientem in mortem obtulit: qua obedientia hominis inobedientiam abolevit quae Dei indignationem provocaverat.

22. Quantum ad nostra attinet, Christum eo clarius nobis offerunt quo propius manifestatus est hominibus; ex quo a patre vere, qualis promissus fuerat, exhibitus fuit. Baptisma enim nobis quod purgati et abluti simus testificatur; coena eucharistiae, quod redempti. In aqua figuratur ablutio; in sanguine satisfactio. Haec duo in Christo reperiuntur, qui, ut ait Ioannes (1 Ioann. 5, 6), venit in aqua et sanguine; hoc est, ut purgaret et redimeret. Cuius rei testis quoque est spiritus Dei. Imo tres in uno sunt testes, aqua, sanguis et spiritus. In aqua et sanguine purgationis et redemptionis habemus testimonium; spiritus vero primarius testis huiusmodi testimonii certam nobis fidem facit. Sublime istud mysterium praeclare nobis in Christi cruce ostensum est, quum aqua et sanguis effluxerunt ex sacro eius latere (Ioann. 19, 34); quod eam ob causam iure Augustinus [1]) sacramentorum nostrorum fontem vocavit. De quibus tamen paulo fusius disserendum *erit*. Quin uberior etiam spiritus gratia hic se proferat, si tempus cum tempore compares, non dubium est. Nam id ad regni Christi gloriam pertinet; sicuti ex pluribus locis, ac praesertim ex septimo Ioannis capite colligimus. *Quo sensu accipere oportet illud Pauli, umbras fuisse sub lege, corpus in Christo* (Col. 2, 17). *Neque eius consilium est exinanire suo effectu testimonia gratiae, in quibus olim patribus se veracem probare Deus voluit, non secus ac hodie nobis in baptismo et sacra coena, sed comparative, magnifacere quod nobis datum est, ne cui mirum esset Christi adventu abolitas esse legis caeremonias.*

23. Scholasticum autem illud dogma, ut hoc quoque obiter perstringam, quo tam longum discrimen inter veteris ac novae legis sacramenta notatur, perinde ac si illa non aliud quam Dei gratiam adumbrarint, haec vero praesentem conferant, penitus explodendum est. Siquidem nihilo splendidius de illis apostolus quam de his loquitur, quum docet (1 Cor. 10, 3), patres eandem nobiscum spiritualem escam manducasse, et escam illam Christum interpretatur. Quis inane ausit facere signum illud quod veram Christi communionem Iudaeis exhibebat? Et status causae quam illic agit apostolus, pro nobis non obscure militat; nam ne quis frigida Christi cognitione, inanique christianismi titulo, ac externis insignibus fretus, Dei iudicium contemnere

1) Homil. in Ioannem 15, 8 et saepe alias.

audeat, divinae severitatis exempla in Iudaeis spectanda exhibet; ut easdem quas illi dederunt, poenas sciamus nobis imminere, si iisdem vitiis indulgeamus. Iam ut apta esset comparatio, oportuit ostendere nihil esse inaequalitatis inter nos et ipsos in iis bonis quibus falso gloriari nos vetabat. Ergo primum in sacramentis pares nobis facit; nec ullam praerogativae particulam nobis relinquit quae animos ad spem impunitatis facere queat. Nec vero baptismo nostro plus tribuere fas est quam ipse alibi circumcisioni tribuit, quum vocat sigillum iustitiae fidei (Rom. 4, 11). Quidquid ergo nobis hodie in sacramentis exhibetur, id in suis olim recipiebant Iudaei, Christum scilicet cum spiritualibus suis divitiis. Quam habent nostra virtutem, eam quoque in suis sentiebant: ut scilicet essent illic divinae erga se benevolentiae sigilla in spem aeternae salutis. *Si dextri fuissent interpretes epistolae ad Hebraeos, non ita fuissent hallucinati; sed quum illic legerent* (Hebr. 10, 1) *legalibus caeremoniis expiata non fuisse peccata, imo veteres umbras nihil habuisse momenti ad iustitiam, neglecta comparatione quae illic tractatur, dum hoc unum arripiunt, legem per se nihil profuisse suis cultoribus, putarunt simpliciter figuras veritate vacuas fuisse. Apostoli vero consilium est legem caeremonialem in nihilum redigere, donec ad Christum ventum fuerit, a quo solo pendet tota illius efficacia.*

24. At obiicient quae de circumcisione literae apud Paulum leguntur, eam nullo loco esse apud Deum, nihil conferre, inanem esse. Eiusmodi enim sententiae illam longe infra baptismum nostrum deprimere videntur. Minime vero. Id enim ipsum de baptismo iure diceretur. Quin etiam dicitur, primum a Paulo ipso (1 Cor. 10, 5), ubi ostendit Deum nihil morari externam ablutionem qua in religionem initiamur, nisi animus intus et repurgetur, et in puritate ad ultimum perseveret; deinde a Petro (1 Petr. 3, 21), dum baptismi veritatem non in externa positam ablutione testatur, sed bono conscientiae testimonio. At videtur alio etiam loco circumcisionem manu factam penitus contemnere, dum eam cum Christi circumcisione comparat (Col. 2, 11). Respondeo, neque hoc loco aliquid extenuari de eius dignitate. Illic contra eos disputat Paulus, qui eam velut necessariam requirebant, quum esset iam abrogata. Monet igitur fideles ut omissis veteribus umbris, in veritate insistant. Urgent, inquit, isti magistri, ut corpora vestra circumcidantur. Atqui spiritualiter circumcisi estis secundum animam et corpus. Habetis igitur rei exhibitionem, quae longe potior est quam umbra. Poterat autem quispiam contra excipere, non ideo spernendam esse figuram, quia rem haberent; quando et apud patres fuisset illa depositio veteris hominis de qua loquebatur, quibus tamen non fuisset externa circumcisio supervacua. Hanc obiectionem praevertit, quum addit continuo, fuisse Colossenses Christo consepultos per baptismum. Quo significat id hodie esse baptismum Christianis quod veteribus erat circumcisio, *ideoque sine illius iniuria non posse hanc iniungi Christianis.*

25. At quod sequitur, *et iam nuper citavi,* difficilius est ad solvendum, iudaicas omnes caeremonias fuisse umbras rerum futurarum, corpus esse in Christo; longe vero difficillimum quod multis capitibus epistolae ad Hebraeos tractatur, sanguinem pecudum non pertigisse ad conscientias; legem habuisse umbram futurorum bonorum, non imaginem rerum; cultores ex caeremoniis mosaicis nihil perfectionis fuisse consequutos, et similia. *Repeto quod iam attigi*, Paulum non ideo umbratiles facere caeremonias quod nihil haberent solidi; sed quia eorum complementum, usque ad Christi exhibitionem, quodammodo suspensum erat. Deinde non de efficacia, sed potius de modo significandi hoc intelligendum esse dico. Donec enim manifestatus est in carne Christus, omnia signa velut absentem eum adumbrabant, utcunque virtutis suae suique adeo ipsius praesentiam fidelibus intus exsereret. Sed hoc maxime observare convenit, in his omnibus locis Paulum non simpliciter, sed per contentionem loqui. Quoniam illi certamen erat cum pseudoapostolis, qui in caeremoniis solis, nullo Christi respectu, pietatem sitam esse volebant, ad eos confutandos satis erat duntaxat tractare quid per se valeant caeremoniae. Hunc quoque scopum sequutus est autor epistolae ad Hebraeos. Meminerimus ergo hic de caeremoniis, non in sua vera et nativa significatione acceptis, sed ad falsam pravamque interpretationem detortis, non de legitimo earum usu, sed de superstitionis abusu disputari. Quid igitur mirum, si separatae a Christo caeremoniae omni virtute exuuntur? In nihilum enim redigitur quidquid est signorum ubi res signata tollitur. Sic Christus, ubi negotium habebat cum iis qui manna nihil aliud quam cibum ventris fuisse cogitabant, sermonem accommodat crassae eorum opinioni, dicitque (Ioann. 6, 27), se meliorem cibum administrare qui animas ad spem immortalitatis pascat. Quod si clariorem solutionem requiris, huc tendit omnium summa. Primo, totum illum caeremoniarum apparatum, qui in lege mosaica fuit, nisi ad Christum dirigatur, rem esse evanidam ac nihili. Deinde, sic in Christum respexisse ut, eo demum in carne manifestato, complementum suum habuerint. Postremo, eius adventu oportuisse abrogari, non secus atque umbra in perspicua solis luce evanescit. Sed quia longiorem adhuc de ea re sermonem in eum locum differo quo baptismum cum circumcisione conferre institui, parcius nunc attingo.

26. Forte miseros istos sophistas deceperunt immodica etiam illa sacramentorum encomia, quae

de signis nostris apud veteres leguntur. Quale est illud Augustini,[1]) quod veteris legis sacramenta salvatorem tantum promittebant, nostra vero dant salutem. Has et similes dicendi figuras quum non animadverterent hyperbolicas esse, et ipsi hyperbolica sua dogmata promulgarunt; sed prorsus alieno sensu a veterum scriptis. Non enim aliud illic voluit Augustinus, quam quod idem alibi[2]) scribit, sacramenta mosaicae legis Christum praenuntiasse, nostra vero annuntiare. Et contra Faustum,[3]) fuisse illas promissiones rerum complendarum, haec indicia completarum; ac si diceret, illa figurasse quum adhuc exspectaretur, nostra velut praesentem exhibere qui iam praestitus est. Porro de modo significandi loquitur, sicut et alibi indicat.[4]) Lex, inquit, et prophetae sacramenta habebant praenuntiantia rem futuram; nostri vero temporis sacramenta venisse contestantur quod illa venturum praedicabant. Quid autem de re et efficacia senserit, pluribus locis explicat. Ut quum dicit,[5]) sacramenta Iudaeorum in signis fuisse diversa, in re quae significatur, paria; diversa specie visibili, paria virtute spirituali. Item:[6]) in signis diversis eadem fides; sic in signis diversis, ut in verbis diversis, quia verba sonos mutant per tempora, et utique nihil aliud sunt verba quam signa; bibebant patres eundem spiritualem potum, nam corporalem non eundem: videte ergo, fide manente, signa variata; ibi petra Christus, nobis Christus quod in altari ponitur; et illi pro magno sacramento biberunt aquam profluentem e petra, nos quid bibamus norunt fideles: si visibilem speciem intendas, aliud est; si intelligibilem significationem, eundem potum spiritualem biberunt. Alibi:[7]) idem in mysterio cibus et potus illorum qui noster; sed significatione idem, non specie, quia idem ipse Christus illis in petra figuratus, nobis in carne manifestatus. Quanquam hac quoque in parte aliquid differentiae esse concedimus. Utraque enim paternam Dei in Christo benevolentiam ac spiritus sancti gratias nobis offerri testantur, sed nostra illustrius ac luculentius. In utrisque Christi exhibitio, sed in his uberior ac plenior, nempe prout fert illud de quo supra disseruimus, veteris et novi testamenti discrimen. Atque id est quod voluit idem Augustinus (quem ut optimum ex tota antiquitate et fidelissimum testem saepius citamus), quum tradit,[8]) Christo revelato sacramenta fuisse instituta, numero pauciora, significatione augustiora, virtute praestantiora. *Huius quoque rei breviter admonitos esse lectores expedit, quidquid de opere operato nugati sunt sophistae, non modo falsum esse, sed pugnare cum sacramentorum natura, quae instituit Deus ut fideles, vacui bonorum omnium et inopes, nihil praeter mendicitatem eo afferant. Unde sequitur, ea recipiendo nihil istos agere unde laudem mereantur, vel in hac actione (quae eorum respectu mere passiva est) nullum illis posse opus adscribi.*

1) In prooemio enarr. Psal. 73. c. 2. 2) Quaest. sup. Num. c. 33. 3) Libr. 19. c. 14. 4) Libr. 2. contra lit. Petil. c. 37. 5) Homil. in Ioann. 26, 12. 6) Homil. in Ioann. 45, 9. 7) In Psal. 77, c. 2. 8) Contra Faustum libr. 19. c. 13. De doctrina Christ. libr. 3, 13. Epist. ad Ianuarium 118 (54).

CAPUT XV.[1])

De Baptismo.

1. Baptismus signum est initiationis quo in ecclesiae cooptamur societatem, ut Christo insiti inter filios Dei censeamur. Porro in hunc finem nobis a Deo datus est (*quod mysteriis omnibus commune esse docui*), primum ut fidei nostrae apud se, deinde ut confessioni apud homines serviret. Utriusque institutionis rationem ordine prosequemur. Tria autem affert fidei nostrae baptismus, quae et ipsa sigillatim pertractanda sunt. Hoc primum est quod nobis a Domino proponitur ut symbolum sit nostrae purgationis ac documentum; vel (ut melius explicem *quod volo*) instar signati cuiusdam diplomatis, quo nobis confirmet, peccata nostra omnia sic deleta, inducta, obliterata esse, ne unquam in conspectum suum veniant, ne commemorentur, ne imputentur. Vult enim omnes qui crediderunt baptizari in remissionem peccatorum. Proinde, quibus visum est baptismum non aliud esse quam tesseram ac notam qua religionem nostram apud homines profitemur, quo modo imperatoris sui insignia praeferunt milites in suae professionis notam, ii quod primum erat in baptismo non perpenderunt. Id vero est, quod a nobis accipiendus sit cum hac promissione, quicunque crediderint et baptizati fuerint salvos fore (Marc. 16, 16).

2. In hunc sensum intelligendum quod a Paulo scribitur (Eph. 5, 26), ecclesiam a sponso Christo sanctificatam esse et mundatam lavacro aquae, in verbo vitae. Et alibi (Tit. 3, 5), nos secundum eius misericordiam salvos factos esse per lavacrum regenerationis et renovationis spiritus sancti. Et a Petro (1 Petr. 3, 21), quod baptisma nos salvos facit. Non enim significare voluit ille, ablutionem et salutem nostram aqua perfici, aut, aquam purgandi, regenerandi, renovandi virtutem in se con-

1) *Est pars prior capitis quod fuerat XVII.* §. 1—18. *additis nonnullis in fine.*

tinere, neque hic salutis causam, sed duntaxat talium donorum cognitionem et certitudinem in hoc sacramento percipi; quod verbis ipsis satis evidenter explicatur. Nam verbum vitae et baptismum aquae simul connectit Paulus: ac si diceret, per evangelium nobis nostrae ablutionis et sanctificationis nuntium afferri, per baptismum huiusmodi nuntium obsignari. Et subdit continuo Petrus, baptisma illud non esse depositionem sordium carnis, sed conscientiam bonam apud Deum, quae ex fide est. Imo non aliam nobis purificationem baptismus pollicetur quam per aspersionem sanguinis Christi: qui per aquam, propter mundandi abluendique similitudinem, figuratur. Quis ergo nos aqua ista mundari dicat, quae certo testatur Christi sanguinem verum esse atque unicum nostrum lavacrum? Ut non aliunde peti queat certior ratio ad refellendam eorum hallucinationem, qui ad aquae virtutem referunt omnia, quam ab ipsius baptismi significatione, *quae tam ab elemento illo visibili, quod oculis nostris obiicitur, abstrahit, quam ab aliis omnibus mediis, ut uni Christo mentes nostras devinciat.*

3. Neque vero existimandum est, baptisma in praeteritum duntaxat tempus conferri, ut novis lapsibus, in quos a baptismate recidimus, quaerenda sint alia nova expiationis remedia in aliis nescio quibus sacramentis, perinde ac si illius vis obsoleta esset. Hoc quidem errore olim factum est ut nonnulli nisi in ultimo vitae discrimine, atque adeo inter ultimos spiritus baptismo initiari nollent, ut sic totius vitae obtinerent veniam. In quam praeposteram cautionem veteres episcopi toties in scriptis suis invehuntur. Sic autem cogitandum est, quocunque baptizemur tempore, nos semel in omnem vitam ablui et purgari. Itaque quoties lapsi fuerimus repetenda erit baptismi memoria, et hac armandus animus, ut de peccatorum remissione semper certus securusque sit. Nam etsi semel administratus praeteriisse visus est, posterioribus tamen peccatis non est abolitus. Puritas enim Christi in eo nobis oblata est: ea semper viget, nullis maculis opprimitur, sed omnes nostras sordes obruit et extergit. Neque hinc tamen peccandi in futurum licentia captanda est (ut certe hinc ad talem audaciam minime instruimur), sed haec doctrina iis tantum traditur qui, ubi peccaverunt, sub peccatis suis fatigati et *oppressi* gemunt, ut habeant quo se erigant ac consolentur, ne in confusionem ac desperationem ruant. Sic Paulus (Rom. 3, 25) ait, Christum factum nobis esse propitiatorem, in remissionem praecedentium delictorum. Quo non negat perpetuam assiduamque peccatorum remissionem ad mortem usque in eo obtineri; sed datum eum a patre miseris tantum peccatoribus significat, qui conscientiae cauterio vulnerati ad medicum suspirant. His offertur misericordia Dei. Qui peccandi materiam et licentiam ex impunitate aucupantur, nihil sibi praeter iram et iudicium Dei provocant.

4. Equidem scio aliud communiter receptum esse, poenitentiae et clavium beneficio nos obtinere post baptismum remissionem, quae prima regeneratione per solum baptismum nobis datur. Sed qui hoc comminiscuntur, in eo errant quod non cogitant potestatem clavium de qua loquuntur, a baptismo sic pendere ut nullo modo separari debeat. Remissionem accipit peccator ecclesiae ministerio, nempe non sine evangelii praedicatione. Qualis autem illa est? Nos sanguine Christi emundari a peccatis. Atqui lavacri illius signum ac testimonium quod est nisi baptismus? Videmus igitur ut ad baptismum absolutio illa referatur. Et hic error commentitium poenitentiae sacramentum nobis peperit, *de quo aliquid ante attigi, et quod residuum est suo loco absolvam. Nihil autem mirum si homines, qui pro ingenii sui crassitie rebus externis immodice sunt affixi, hac quoque in parte vitium illud prodiderunt: ut pura Dei institutione non contenti nova subsidia a se ipsis conficta ingererent.* Quasi vero baptismus ipse non esset poenitentiae sacramentum. Quod si haec in totam vitam nobis commendatur, vis quoque baptismi ad eosdem usque fines extendi debet. Quare nec dubium quin pii omnes toto vitae curriculo, quoties vitiorum suorum conscientia vexantur, sese ad baptismi memoriam revocare audeant, ut se inde confirment in illius unicae ac perpetuae ablutionis fiducia quam habemus in Christi sanguine.

5. Alterum etiam *fructum* affert, quia nostram in Christo mortificationem nobis ostendit, et novam in eo vitam. Siquidem, ut ait Apostolus (Rom. 6, 3), in mortem eius baptizati sumus, consepulti ipsi in mortem, ut in novitate vitae ambulemus. Quibus verbis non ad imitationem eius nos solum exhortatur (ac si diceret, admoneri nos per baptismum, ut quodam mortis Christi exemplo, concupiscentiis nostris moriamur, et exemplo resurrectionis, ut in iustitiam suscitemur), sed rem longe altius repetit: nempe quod per baptismum Christus nos mortis suae fecerit participes, ut in eam inseramur. Et quemadmodum surculus substantiam alimentumque ducit a radice cui insitus est, ita qui baptismum ea qua debent fide accipiunt, vere efficaciam mortis Christi sentiunt, in mortificatione carnis suae: simul etiam resurrectionis, in vivificatione spiritus. Inde exhortationis materiem desumit: quod si Christiani sumus, debemus mortui esse peccato, et iustitiae vivere. Hoc eodem argumento alibi utitur (Col. 2, 12): quod circumcisi sumus et exuimus veterem hominem, postquam per baptismum in Christo sepulti sumus. Et hoc sensu, eo quem ante citavimus loco, vocavit lavacrum regenerationis et renovationis. *Itaque primum gratuita peccatorum*

venia et iustitiae imputatio nobis promittitur, deinde spiritus sancti gratia, quae nos in vitae novitatem reformet.

6. Postremo et hanc e baptismo utilitatem fides nostra accipit, quod certo nobis testificatur, non modo in mortem et vitam Christi nos insitos esse, sed sic ipsi Christo unitos ut omnium eius bonorum participes simus. Ideo enim baptismum in suo corpore dedicavit et sanctificavit, ut communem eum nobiscum haberet, ceu firmissimum unionis ac societatis quam nobiscum inire dignatus est vinculum. Ut Paulus ex eo probet (Gal. 3, 27), nos esse filios Dei, quia Christum in baptismo induimus. Ita videmus baptismi complementum in Christo esse, quem etiam hac ratione vocamus proprium baptismi obiectum. Proinde mirum non est, si in eius nomen baptizasse narrantur apostoli, qui tamen in patris quoque et spiritus nomen baptizare iussi fuerant. Quidquid enim in baptismo proponitur donorum Dei, in Christo uno reperitur. Neque tamen fieri potest quin patris simul et spiritus nomen invocet qui in Christum baptizat. Ideo enim eius sanguine emundamur, quia misericors pater *nos pro sua incomparabili clementia recipere in gratiam volens mediatorem hunc in medio statuit, qui nobis favorem apud ipsum conciliet.* Regenerationem vero ita demum ab eius morte et resurrectione consequimur, si per spiritum sanctificati imbuamur nova et spirituali natura. Quamobrem nostrae tum purgationis tum regenerationis in patre causam, in filio materiam, in spiritu effectum *consequimur et* quodammodo *distincte cernimus.* Sic primum Ioannes baptizavit, sic deinde apostoli, baptismo poenitentiae, in remissionem peccatorum; poenitentiae verbo, huiusmodi regenerationem intelligentes; remissione peccatorum, ablutionem.

7. Quo etiam certissimum fit, idem fuisse prorsus Ioannis ministerium, quod apostolis postea delegatum est. Non enim alium baptismum faciunt diversae manus quibus administratur; sed eundem esse eadem doctrina ostendit. In unam doctrinam Ioannes et apostoli consenserunt: utrique in poenitentiam, utrique in remissionem peccatorum, utrique in nomen Christi, a quo poenitentia et peccatorum remissio esset, baptizarunt. Ioannes dixit, agnum esse Dei per quem tollerentur peccata mundi (Ioann. 1, 29); ubi eum hostiam fecit patri acceptam, propitiatorem *iustitiae, salutisque autorem.* Quid ad hanc confessionem addere poterant apostoli? Quare neminem perturbet quod alterum ab altero discernere veteres contendunt, quorum non tanti esse nobis debet calculus ut scripturae certitudinem quatefaciat. Quis enim Chrysostomo [1]) potius auscultet, neganti in Ioannis baptismo comprehensam fuisse peccatorum remissionem, quam Lucae (3, 3) contra asserenti, Ioannem baptismum poenitentiae praedicasse in peccatorum remissionem? Nec recipienda est illa Augustini [1]) argutia, in spe dimissa fuisse peccata baptismo Ioannis, Christi baptismo re ipsa dimitti. Quum enim evangelista clare testetur, Ioannem in suo baptismo remissionem peccatorum pollicitum fuisse, quid extenuare hoc elogium opus est, quum nulla necessitas ad id cogat? Si quis autem differentiam e Dei verbo quaerat, non aliam inveniet quam quod in eum qui venturus erat, Ioannes baptizabat, apostoli in eum qui iam se exhibuerat (Luc. 3, 16; Act. 19, 4).

8. Quod luculentiores spiritus gratiae a Christi resurrectione effusae sunt, nihil ad statuendam baptismatum diversitatem attinet. Siquidem baptismus, quem ipso adhuc in terris agente apostoli administrabant, eius vocabatur; neque tamen largiorem spiritus opulentiam habebat quam baptismus Ioannis. Quin ne post ascensionem quidem spiritu supra vulgarem priorum fidelium modum donantur Samaritani, etiamsi in nomen Iesu baptizati fuerint, donec ad eos Petrus et Ioannes mittuntur qui manus imponant (Act. 8, 14. 17). Hoc solum veteribus imposuisse arbitror, ut hunc ad illum praeparationem duntaxat esse dicerent, quod legebant rursum a Paulo baptizatos qui Ioannis baptismum semel susceperant (Act. 19, 3 seqq.). Sed quam hic sint hallucinati, alibi suo loco clarissime explicabitur. Quid ergo est quod Ioannes dixit (Matth. 3, 11), se quidem aqua baptizare; venturum autem Christum qui baptizaret spiritu sancto et igni? Paucis expediri hoc potest. Non enim baptismum a baptismo distinguere voluit, sed personam suam cum Christi persona contulit, se ministrum esse aquae, illum spiritus sancti datorem, et hanc virtutem visibili miraculo declaraturum, quo die spiritum sanctum apostolis sub linguis igneis mitteret. Quid apostoli iactare ultra potuerunt? Quid et qui hodie baptizant? sunt enim exterioris duntaxat signi ministri, Christus interioris gratiae autor, ut iidem illi veteres ubique docent, in primisque Augustinus, *cui haec praecipua est fultura contra Donatistas, qualiscunque sit qui baptizat, unum tamen Christum praeesse.*

9. Haec quae tum de mortificatione, tum de ablutione diximus, in populo Israel adumbrata sunt, quem eam ob causam apostolus dicit in nube et in mari fuisse baptizatum (1 Cor. 10, 2). Mortificatio figurata est, quum Dominus e manu Pharaonis et crudeli servitute eos asserens viam illis stravit per

1) Homil. in Matth. 14.

1) Libr. 5. de Baptism. contra Donatist. cap. 10.

mare rubrum, et Pharaonem ipsum et Aegyptios hostes, qui a tergo illis instabant et cervicibus imminebant, submersit. Nam et ad hunc modum in baptismo pollicetur nobis et dato signo ostendit, nos ex Aegypti captivitate, hoc est e peccati servitute, sua virtute eductos et vindicatos; submersum Pharaonem nostrum, id est diabolum: quanquam nec sic etiam exercere nos et fatigare desinat. Verum ut Aegyptius ille non in profundum maris deiectus fuerat, sed in litore prostratus terribili aspectu adhuc Israelitas terrebat, nocere tamen non poterat: ita hic noster adhuc quidem minatur, arma ostendit, sentitur, sed vincere non potest. In nube purgationis symbolum fuit. Nam ut tum illos Dominus opposita nube operuit et refrigerium praestitit, ne inclementiore solis ardore deficerent et tabescerent, ita in baptismo nos Christi sanguine opertos esse et protectos agnoscimus, ne Dei severitas, quae vere est flamma intolerabilis, nobis incumbat. *Etsi vero tunc obscurum et paucis cognitum fuit mysterium: quia tamen non alia est salutis adipiscendae ratio quam in illis duabus gratiis, noluit Deus utriusque tessera vetustos patres, quos haeredes adoptaverat, privare.*

10. Iam perspicuum est quam falsum sit quod docuerunt *pridem* nonnulli, *in quo alii persistunt*, per baptismum solvi nos et eximi ab originali peccato, et a corruptione quae ab Adam in universam posteritatem propagata est, atque in eandem iustitiam naturaeque puritatem restitui quam obtinuisset Adam, si in ea, qua primum creatus fuerat, integritate stetisset. Tale enim doctorum genus nunquam quid peccatum originale, quid iustitia originalis, quae gratia baptismi esset, assequutum est. Iam vero ante disputatum est, peccatum originale esse naturae nostrae pravitatem ac corruptionem, quae primum reos facit nos irae Dei, tum etiam opera in nobis profert quae scriptura vocat opera carnis (Gal. 5, 19). Haec itaque duo distincte observanda: nempe quod sic omnibus naturae nostrae partibus vitiati perversique, iam ob talem duntaxat corruptionem damnati merito convictique coram Deo tenemur, cui nihil est acceptum nisi iustitia, innocentia, puritas. Atque adeo infantes quoque ipsi suam secum damnationem a matris utero afferunt; qui tametsi suae iniquitatis fructus nondum protulerint, habent tamen in se inclusum semen. Imo tota eorum natura quoddam est peccati semen; ideo non odiosa et abominabilis Deo esse non potest. Hanc damnationem sublatam et a se depulsam esse certi per baptismum fideles fiunt, quando (ut dictum fuit) Dominus hoc signo nobis pollicetur, plenam solidamque remissionem factam esse, et culpae quae imputanda nobis erat, et poenae quae ob culpam luenda: iustitiam quoque apprehendunt, sed qualem in hac vita obtinere populus Dei potest, nempe imputatione duntaxat; quia pro iustis et innocentibus eos sua misericordia Dominus habet.

11. Alterum est, quod haec perversitas nunquam in nobis cessat, sed novos assidue fructus parit, ea scilicet quae ante descripsimus opera carnis; non secus atque incensa fornax flammam et scintillas perpetuo efflat, aut scaturigo aquam sine fine egerit. Nam concupiscentia nunquam plane in hominibus interit et exstinguitur, donec per mortem e corpore mortis liberati semetipsos prorsus exuerint. Baptismus quidem promittit nobis submersum esse nostrum Pharaonem et peccati mortificationem; non tamen ita ut amplius non sit, aut nobis negotium non facessat, sed tantum ne superet. Nam quamdiu in hoc carcere corporis nostri clausi degemus, habitabunt in nobis reliquiae peccati; sed si promissionem in baptismo nobis a Deo datam fide tenemus, non dominabuntur nec regnabunt. Nemo autem se fallat, nemo sibi in suo malo blandiatur, quum audit peccatum semper in nobis habitare. Non in hoc dicuntur ista, ut peccatis suis secure indormiant *qui alioqui plus satis propensi sunt ad peccandum;* sed tantum ne labascant et animum despondeant, qui a carne sua titillantur et punguntur. Magis cogitent se in via adhuc esse, et multum se profecisse credant, quum e sua concupiscentia aliquantulum minui in dies senserint, donec eo pertigerint quo tendunt: nempe ad ultimum interitum carnis suae, qui in huius vitae mortalis interitu perficietur. *Interea et strenue certare, et ad progressum se animare, et ad plenam victoriam stimulare non desinant. Nam et hoc magis acuere debet eorum conatus, quod sibi, postquam diu enixi fuerint, non parum adhuc negotii restare vident.* Sic habendum est: baptizamur in mortificationem carnis nostrae, quae a baptismo in nobis inchoatur, quam quotidie prosequimur; perficietur autem quum ex hac vita migrabimus ad Dominum.

12. Hic nihil aliud dicimus quam quod apostolus Paulus, septimo ad Romanos capite, clarissime exponit. Postquam enim de gratuita iustitia disputaverat, quia nonnulli impii inde inferebant vivendum esse pro libidine, quia non essemus operum meritis accepti Deo, subiungit, eos omnes qui iustitia Christi induuntur simul spiritu regenerari, et huius regenerationis nos arrham habere in baptismo. Hinc hortatur fideles, ne dominium peccato permittant in suis membris. Iam quia noverat semper aliquid esse infirmitatis in fidelibus; ne propterea deiicerentur, adiicit consolationem, quod non sint sub lege. Quia iterum videri poterat, insolescere posse Christianos, eo quod non sint sub iugo legis, tractat qualis sit illa abrogatio, et simul quis sit legis usus, quam quaestionem iam secundo distulerat. Summa est, nos esse liberatos a rigore legis ut Christo cohaereamus. Legis vero officium

esse, ut pravitatis nostrae convicti nostram impotentiam et miseriam confiteamur. Porro, quia pravitas illa naturae non tam facile apparet in homine profano, qui sine timore Dei cupiditatibus suis indulget, exemplum in homine regenerato ponit, hoc est in se ipso. Dicit igitur perpetuam sibi luctam esse cum reliquiis carnis suae, seque vinctum misera servitute detineri, quominus se totum divinae legis obedientiae consecret. Itaque cum gemitu cogitur exclamare (Rom. 7, 24): infelix ego! quis me liberabit de corpore hoc morti obnoxio? Quod si filii Dei captivi in carcere detinentur quamdiu vivunt, magnopere anxios esse necesse est periculi sui cogitatione, nisi huic timori obviam eatur. Attexit ergo in hunc usum consolationem, nihil esse damnationis amplius iis qui sunt in Christo Iesu. Ubi docet, eos quos semel Dominus recepit in gratiam, in Christi sui communionem inseruit, in ecclesiae societatem per baptismum cooptavit, dum in Christi fide perseverant, etiamsi a peccato obsideantur, atque adeo peccatum in se circumferant, reatu tamen et damnatione esse absolutos. Haec si simplex est ac genuina Pauli interpretatio, non est quod inusitatum aliquid tradere videamur.

13. Confessioni autem nostrae apud homines sic servit *baptismus*. Siquidem nota est qua palam profitemur nos populo Dei accenseri velle; qua testamur nos in unius Dei cultum, in unam religionem cum Christianis omnibus consentire; qua denique fidem nostram publice affirmamus, ut non modo laudem Dei spirent corda nostra, sed linguae etiam et omnia corporis membra quibus possunt significationibus personent. Ita enim, ut decet, nostra omnia in obsequium gloriae Dei conferuntur, qua nihil vacuum esse debet, et caeteri nostro exemplo ad eadem studia incitantur. [1]) Huc respiciebat Paulus, quum interrogaret Corinthios annon in Christi nomen baptizati fuissent (1 Cor. 1, 13). Innuens scilicet, eo ipso, quod in eius nomen fuissent baptizati, sese illi devovisse, in eius nomen iurasse, et fidem illi suam apud homines obstrinxisse, ut confiteri amplius alium non possent praeter solum Christum, nisi confessionem abnegare vellent quam in baptismo ediderant.

14. Nunc postquam enarratum est quid spectaverit Dominus noster in institutione baptismi, quae sit nobis utendi accipiendique ratio iudicare promptum est. Nam quatenus *erigendae*, *alendae*, confirmandaeque fidei nostrae datur, *sumendus* est quasi e manu *ipsius autoris;* certum persuasumque habere convenit, ipsum esse qui nobis per signum loquitur; ipsum esse qui nos purgat, abluit, delictorum memoriam abolet; ipsum esse qui mortis *suae* participes facit, qui satanae regnum adimit, qui concupiscentiae nostrae vires enervat: imo qui *in unum coalescit nobiscum, ut eum induti filii Dei censeamur.* Haec, inquam, tam vere certoque animae nostrae intus *praestare*, quam certo videmus corpus nostrum extra ablui, submergi, circumdari. Isthaec enim sive analogia, sive similitudo, [1]) certissima est sacramentorum regula: ut in rebus corporeis spirituales conspiciamus, *perinde ac si coram oculis nostris subiectae forent;* quando istiusmodi figuris repraesentare Domino visum est. Non quia sacramento tales gratiae illigatae inclusaeque sint, quo eius virtute nobis conferantur; sed duntaxat quia hac tessera voluntatem suam nobis Dominus testificatur: nempe se haec omnia nobis velle largiri. *Neque tantum nudo spectaculo pascit oculos, sed in rem praesentem nos adducit, et quod figurat, efficaciter simul implet.*

15. Huius documentum sit Cornelius centurio (Act. 10, 48), qui peccatorum remissione, qui gratiis spiritus sancti visibilibus iam antea donatus baptizatus est, non largiorem remissionem e baptismo petens, sed certiorem fidei exercitationem, *imo fiduciae augmentum ex pignore.* Obiecerit forte aliquis: cur igitur Paulo dicebat Ananias (Act. 9, 17), ut peccata sua per baptismum ablueret, si baptismi ipsius virtute peccata non abluuntur? Respondeo: dicimur accipere, obtinere, impetrare, quod, quantum ad fidei nostrae sensum, nobis a Domino exhibetur, sive id tum primum testatur, sive testatum magis ac certius confirmat. Hoc itaque tantum voluit Ananias: ut certus sis, Paule, remissa tibi esse peccata, baptizare; promittit enim Dominus in baptismo remissionem peccatorum; hanc accipe, et securus esto. *Quanquam mihi animus non est baptismi vim extenuare, quin signo accedat res et veritas, quatenus per externa media Deus operatur.* Caeterum, ex hoc sacramento, quemadmodum ex aliis omnibus, nihil assequimur nisi quantum fide accipimus. Si fides desit, erit in testimonium *ingratitudinis nostrae, quo rei* coram Deo *peragamur*, quia promissioni illic datae increduli fuerimus. Quatenus vero confessionis nostrae symbolum est, testari eo debemus fiduciam nostram in Dei misericordia esse, et puritatem nostram in peccatorum remissione, quae *parta nobis* est per Iesum Christum, nosque in ecclesiam Dei ingredi, ut uno fidei et caritatis consensu cum fidelibus omnibus vivamus unanimes. Hoc *postremum* voluit Paulus (1 Cor. 12, 13), quum inquit, in uno nos omnes spiritu baptizatos esse, ut unum corpus simus.

---

1) *Olim* (1559. 1561) *vitiose scriptum erat:* incitentur *quod a sequentibus edd. deinceps servatum prima correxit Lugduno-Batava* 1654.

1) multitudo 1617.

16. *Porro*, si verum est quod constituimus, sacramentum non ex eius manu aestimandum esse a quo administratur, sed velut ex ipsa Dei manu, a quo haud dubie profectum est, inde colligere licet nihil illi afferri vel auferri eius dignitate per cuius manum traditur. Ac perinde atque inter homines, si qua missa epistola fuerit, modo satis et manus et signum agnoscatur, minime refert quis aut qualis tabellarius fuerit, ita nobis sufficere debet manum et signum Domini nostri in sacramentis suis agnoscere, a quocunque tandem tabellario deferantur. His Donatistarum error pulchre refutatur, qui vim ac pretium sacramenti metiebantur ministri dignitate. Tales hodie sunt Catabaptistae nostri, qui rite nos baptizatos pernegant, quod ab impiis et idololatris in regno papali baptizati sumus, itaque anabaptismum furiose urgent. Adversus quorum ineptias satis valida ratione muniemur, si cogitemus nos baptismo initiatos, non in nomen alicuius hominis, sed in nomen patris et filii et spiritus sancti, ideoque baptismum non esse hominis, sed Dei, a quocunque tandem administratus fuerit. Ut maxime Dei *et totius pietatis* ignari aut contemptores fuerint qui nos baptizabant, non tamen in suae ignorantiae vel sacrilegii consortium nos tinxerunt, sed in fidem Iesu Christi; quia non suum, sed Dei nomen invocaverunt, nec in aliud nomen nos baptizarunt. Quod si baptisma Dei erat, habuit certe inclusam promissionem de peccatorum remissione, mortificatione carnis, vivificatione spirituali, participatione Christi. *Sic Iudaeis nihil obfuit, ab impuris sacerdotibus et apostatis fuisse circumcisos; neque propterea irritum fuit signum, ut iterari necesse foret, sed ad genuinam originem redire satis fuit. Quod obiiciunt, in conventu piorum debere baptismum celebrari, non efficit ut totam eius vim quod in parte vitiosum est exstinguat. Nam quum docemus quid fieri deceat ut purus sit baptismus omnique inquinamento vacuus, non abolemus Dei institutionem, quamvis eam idololatrae corrumpant. Nam quum olim multis superstitionibus vitiata esset circumcisio, pro gratiae tamen symbolo haberi non desiit; nec Iosias et Ezechias, quum ex toto Israele colligerent qui defecerant a Deo, ad alteram eos circumcisionem vocarunt.*

17. Iam vero quod nos interrogant, quae tamen fides nostra baptismum aliquot annis sequuta sit, ut inde evincant irritum esse baptismum, qui nobis non sanctificatur nisi verbo promissionis fide accepto, ad id postulatum respondemus, nos quidem caecos et incredulos, longo tempore promissionem, quae in baptismo nobis data erat, non tenuisse; promissionem tamen ipsam, quando a Deo erat, statam semper et firmam veracemque mansisse. Etiamsi omnes homines mendaces et perfidi, Deus tamen verax esse non desinit; etiamsi omnes perditi, Christus tamen salus manet. Fatemur ergo baptismum pro eo tempore non profuisse nobis hilum, quando in eo nobis oblata promissio, sine qua baptismus nihil est, neglecta iacebat. Nunc ubi, Dei gratia, resipiscere coepimus, caecitatem nostram et duritiem cordis accusamus, qui tantae eius bonitati tam diu ingrati fuerimus. Caeterum promissionem ipsam non evanuisse credimus; quin potius sic reputamus: Deus per baptismum peccatorum remissionem pollicetur, et promissam indubie omnibus credentibus praestabit. Ea promissio nobis in baptismo fuit oblata; fide igitur amplectamur. Diu quidem nobis propter infidelitatem sepulta fuit; nunc igitur eam per fidem recipiamus. Quamobrem ubi ad resipiscentiam iudaicum populum Dominus invitat, de altera circumcisione nil iis praecipit, qui impia (*ut diximus*) et sacrilega manu circumcisi, eadem aliquamdiu impietate impliciti vixerant, sed solam cordis conversionem urget. Quoniam, utcunque foedus ab illis violatum foret, symbolum tamen foederis ex Domini institutione firmum inviolabileque semper manebat. Sola ergo resipiscentiae conditione in foedus restituebantur, quod semel cum illis in circumcisione Deus percusserat; quam tamen per foedifragi sacerdotis manum acceptam, quantum in se erat, rursum polluerant, *et cuius affectum exstinxerant.*

18. Verum igneum sibi videntur telum vibrare quum allegant, Paulum rebaptizasse eos qui Ioannis baptismo semel baptizati erant (Act. 19, 3 seqq.). Nam si, nostra confessione, idem prorsus fuit Ioannis baptismus qui nunc noster est, quemadmodum illi antea perverse instituti, ubi rectam fidem edocti sunt, in eam sunt rebaptizati, ita baptismus ille qui sine vera doctrina fuit pro nihilo reputandus est, et ex integro baptizari debemus in veram religionem qua nunc primum imbuti sumus. Nonnullis videtur, quempiam fuisse Ioannis κακόζηλον, qui priori baptismate in vanam potius superstitionem illos initiasset. Cuius rei videntur hinc coniecturam sumere, quod se ignaros prorsus spiritus sancti esse confitentur: cuius scilicet ruditatis nunquam discipulos a se Ioannes dimisisset. Verum nec verisimile est Iudaeos, etiamsi minime fuissent baptizati, omni spiritus cognitione fuisse destitutos, qui tot scripturae testimoniis celebratur. Quod ergo respondent, se nescire an sit spiritus, intelligendum est ac si dicerent, se necdum audivisse, an gratiae spiritus, de quibus rogabantur a Paulo, Christi discipulis darentur. Ego autem concedo, fuisse illud verum Ioannis baptisma, et unum idemque cum Christi baptismate; sed rebaptizatos nego. Quid igitur sibi volunt verba: baptizati sunt in nomine Iesu? Quidam interpretantur, tantum sincera doctrina eruditos a Paulo fuisse. Sed simplicius intelligere malim baptismum spiritus sancti, hoc est, gratias spiritus visibiles per manuum im-

positionem datas: quas baptismi nomine significari non novum est. Qualiter in die pentecostes, recordati apostoli dicuntur (Act. 1, 5) verborum Domini de baptismo ignis et spiritus. Et Petrus eadem sibi in memoriam rediisse commemorat (Act. 11, 16), ubi gratias illas in Cornelium eiusque familiam et cognationem effusas vidisset. Nec repugnat quod postea subditur: quum imposuisset illis manus, descendebat spiritus sanctus super eos. Non enim duo diversa narrat Lucas: sed formam narrationis sequitur Hebraeis familiarem, qui primum rei summam proponunt, deinde fusius explicant. Quod ex ipso verborum contextu animadvertere quivis potest. Dicit enim: his auditis baptizati sunt in nomine Iesu, et quum imposuisset illis manus Paulus, spiritus sanctus descendebat super illos. Hac posteriori loquutione describitur, qualis ille fuerit baptismus. Quod si priorem baptismum ignorantia vitiat, ut sit altero baptismo corrigenda, primi omnium rebaptizandi erant apostoli, qui toto post baptismum suum triennio vix modicam sincerioris doctrinae particulam degustaverant. Iam et quae inter nos flumina sufficerent tot repetendis tinctionibus, quot ignorantiae, Domini misericordia, quotidie in nobis corriguntur?

19. *Mysterii vis, dignitas, utilitas et finis satis iam, nisi fallor, liquere debent. Quod ad externum symbolum pertinet, utinam genuina Christi institutio valuisset quantum par erat ad cohibendam hominum audaciam. Quasi enim res esset contemptibilis, ex Christi praecepto, aqua baptizari, inventa est benedictio, vel potius incantatio, quae veram aquae consecrationem pollueret. Additus postea cereus cum chrismate; exsufflatio vero ianuam ad baptismum aperire visa est. Etsi autem me non latet, quam vetusta sit adventitiae huius farraginis origo, respuere tamen mihi et piis omnibus fas est, quidquid ad Christi institutionem addere ausi sunt homines. Quum autem videret satan, stulta mundi credulitate, absque negotio fere, inter ipsa evangelii exordia receptas esse suas imposturas, ad crassiora ludibria prorupit. Hinc sputum et similes nugae palam in baptismi probrum effraeni licentia invectae. Quibus experimentis discamus, nihil vel sanctius esse vel melius vel tutius quam unius Christi autoritate contentos esse.* Quanto [1] *igitur* satius erat, *omissis theatricis pompis, quae simplicium oculos perstringunt et mentes hebetant,* quoties baptizandus aliquis esset, in coetum fidelium ipsum repraesentari, et tota ecclesia velut teste spectante et orante super eum, Deo offerri; recitari fidei confessionem qua sit instituendus catechumenus; enarrari quae in baptismo habentur promissiones; catechumenum baptizari in nomen patris et filii et spiritus sancti; remitti demum cum precibus et gratiarum actione. Sic nihil omitteretur quod ad rem faceret, et una illa caeremonia quae a Deo autore profecta est, nullis exoticis sordibus obruta, clarissime effulgeret. Caeterum mergaturne totus qui tingitur, idque ter an semel, an infusa tantum aqua aspergatur, minimum refert; sed id pro regionum diversitate ecclesiis liberum esse debet. Quanquam et ipsum baptizandi verbum mergere significat, et mergendi ritum veteri ecclesiae observatum fuisse constat.

20. Hoc etiam scire ad rem pertinet, perperam fieri si privati homines baptismi administrationem sibi usurpent: est enim pars ecclesiastici ministerii, *tam huius quam coenae* dispensatio. Neque enim aut mulieribus aut hominibus quibuslibet mandavit Christus ut baptizarent; sed quos apostolos constituerat, iis mandatum hoc dedit. Et quum discipulos iussit facere in coenae administratione quod fieri ab ipso viderant, quum ipse legitimi dispensatoris officio functus esset, voluit procul dubio ut in eo suum exemplum imitarentur. Quod autem multis abhinc saeculis, adeoque ab ipso fere ecclesiae exordio usu receptum fuit, ut in periculo mortis laici baptizarent, si minister in tempore non adesset, non video quam firma ratione defendi queat. Ne ipsis quidem veteribus, qui hunc morem, vel tenebant, vel patiebantur, constabat an recte id fieret. Hanc enim dubitationem prae se fert Augustinus, quum dicit: [1]) etsi laicus necessitate compulsus baptismum dederit, nescio an pie quisquam dixerit esse repetendum; nulla enim cogente necessitate si fiat, alieni muneris usurpatio est; si autem necessitas urgeat, aut nullum aut veniale delictum est. De mulieribus porro, citra ullam exceptionem, sancitum fuit in concilio carthaginensi, [2]) ne baptizare omnino praesumant. At periculum est ne is qui aegrotat, si absque baptismo decesserit, regenerationis gratia privetur. Minime vero. Infantes nostros, antequam nascantur, se adoptare in suos pronuntiat Deus, quum se nobis in Deum fore promittit, seminique nostro post nos. Hoc verbo continetur eorum salus. Nec quisquam in Deum tam contumeliosus esse audebit, ut eius promissionem *effectui* suo sufficere *per se* neget. *Quantum damni invexerit dogma illud male expositum, baptisma esse de necessitate salutis, pauci animadvertunt, ideoque minus sibi cavent. Nam ubi invaluit opinio, perditos esse omnes quibus aqua tingi non contigit, nostra conditio deterior est quam veteris populi, quasi restrictior esset Dei gratia quam sub lege. Venisse enim Christus censebitur non ad im-*

1) *Hic nonnulla inseruntur ex Cap. XVIII.* §. 70. 71. *praecedentis editionis petita.*

1) Libr. contra epist. Parm. 2. c. 13. 2) Cap. 100.

plendas promissiones, sed abolendas: quando promissio, quae tunc ante octavum diem saluti conferendae per se erat satis efficax, nunc absque signi adminiculo rata non esset.

21. *Qualis vero ante natum Augustinum consuetudo fuerit, primum ex Tertulliano colligitur, non permitti mulieri loqui in ecclesia, sed nec docere, nec tingere, nec offerre: ne ullius virilis, nedum sacerdotalis officii sortem sibi vendicet. Eiusdem rei locuples testis est Epiphanius,*[1] *ubi Marcioni exprobrat quod mulieribus daret baptizandi licentiam. Nec vero me latet eorum qui contra sentiunt responsio, multum scilicet differre communem usum ab extraordinario remedio quum ultima urget necessitas; sed quum, ludibrium esse pronuntians, dare foeminis baptizandi licentiam, nihil excipiat, satis apparet, corruptelam hanc ab eo damnari, ut nullo praetextu sit excusabilis. Libro etiam tertio, ubi ne sanctae quidem Christi matri fuisse permissum docens*[2] *nullam restrictionem addit.*

22. *Intempestive citatur Sephorae exemplum* (Exod. 4, 25). *Nam quod placatus fuit Dei angelus, postquam illa arrepto lapide filium circumcidit, inde perperam colligitur factum illius probatum fuisse Deo. Alioqui dicendum esset, placuisse Deo quem gentes ab Assyria traductae erexerant cultum. Sed aliis validis rationibus probatur, inscite ad imitationem trahi quod egit stulta mulier. Si dicerem, fuisse aliquid singulare quod in exemplum trahi non debet, ac praesertim quum nusquam legatur olim circumcidendi speciale datum fuisse sacerdotibus mandatum, dissimilem esse rationem circumcisionis et baptismi, hoc ad refutationem satis valeret. Aperta enim sunt Christi verba: ite, docete omnes gentes, ac baptizate. Quando eosdem constituit evangelii praecones et ministros baptismi, nemo vero in ecclesia, teste apostolo* (Hebr. 5, 4), *honorem sibi usurpat, sed qui vocatus est ut Aaron: quisquis sine legitima vocatione baptizat, in alienum involat munus. In rebus etiam minutissimis, ut in cibo et potu, quidquid dubia conscientia aggredimur, Paulus aperte clamat esse peccatum* (Rom. 14, 23). *In muliebri igitur baptismo multo gravius peccatur, ubi regulam a Christo traditam violari palam est, quandoquidem divellere, quae Deus coniungit, nefas esse scimus. Sed hoc totum omitto; tantum lectores attendere velim, nihil minus Sephorae fuisse propositum quam ut Deo ministerium praestaret. Filium periclitari videns, fremit, et obmurmurat, nec sine indignatione praeputium in terram proiicit; marito sic conviciatur, ut Deo quoque succenseat. Denique hoc totum ab animi impotentia profectum esse palam est: quia Deo et marito obstrepit quod filii sanguinem fundere cogitur. Adde quod si in aliis omnibus probe se gessisset, haec tamen est inexcusabilis temeritas quod praesente marito circumcidit filium, non privato quopiam homine, sed Mose primario Dei propheta, quo nullus unquam maior in Israele surrexit; quod nihilo magis ei licebat quam hodie mulieribus sub episcopi oculis. Sed hanc controversiam mox nullo negotio dirimet hoc principium: non arceri a regno coelorum infantes quos e praesenti vita migrare continget, antequam aqua mergi datum fuerit. Atqui iam visum est, fieri non levem iniuriam Dei foederi, nisi in eo acquiescimus, ac si per se infirmum esset; quum eius effectus neque a baptismo neque ab ullis accessionibus pendeat. Accedit postea sacramentum sigilli instar, non quod efficaciam Dei promissioni, quasi per se invalidae, conferat, sed eam duntaxat nobis confirmet. Unde sequitur, non ideo baptizari fidelium liberos, ut filii Dei tunc primum fiant qui ante alieni fuerint ab ecclesia, sed solenni potius signo ideo recipi in ecclesiam, quia promissionis beneficio iam ante ad Christi corpus pertinebant. Proinde, si in omittendo signo nec socordia est, nec contemptus, nec negligentia, tuti ab omni periculo sumus. Multo igitur sanctius est, hanc Dei ordinationi reverentiam deferre, ut non aliunde sacramenta petamus quam ubi Dominus deposuit. Ubi ab ecclesia sumere non licet, non sic illis alligata est Dei gratia, quin eam fide ex verbo Domini consequamur.*

CAPUT XVI.[1]

Paedobaptismum cum Christi institutione et signi natura optime congruere.

1. Quoniam autem hoc saeculo phrenetici quidam spiritus ob paedobaptismum graves excitarunt in ecclesia turbas, nec tumultuari etiamnum desinunt, facere nequeo quin ad cohibendas eorum furias appendicem hic subiiciam. Quae si cui impendio prolixior forte visa fuerit, is, quaeso, secum reputet tanti esse nobis debere *doctrinae in re maxima puritatem una cum ecclesiae pace*, ut nihil fastidiose sit excipiendum quod ad *utramque* redimendam conducat. Adde quod disputationem hanc ita studebo componere, ut mysterio baptismi clarius *explicando* non parum habitura sit momenti. Argumento sane in speciem favorabili paedobaptismum impugnant, nulla Dei institutione fundatum esse iactando, sed hominum duntaxat *audacia, pravaque* curiositate *invectum, stulta deinde facilitate* usu te-

1) Libr. contra haeres. 1. 2) docet 1654. 1667 *et Thol.*

1) *Olim C. XVII.* §. 19—51.

mere receptum. Sacramentum enim nisi certo verbi Dei fundamento nitatur, de filo pendet. Verum quid si re probe animadversa eiusmodi calumniam falso ac inique sanctae Domini ordinationi inuri apparebit? Disquiramus ergo primum eius ortum. Et si quidem constiterit, sola hominum temeritate excogitatum, eo valere iusso, veram baptismi observationem sola Dei voluntate metiamur. Sin vero certa *eius* autoritate nequaquam destitui comprobatum fuerit, cavendum ne sacrosancta Dei instituta convellendo in ipsum quoque autorem simus contumeliosi.

2. Principio dogma est satis notum, et inter pios omnes confessum, rectam signorum considerationem non in externis duntaxat caeremoniis sitam esse, verum a promissione pendere potissimum, ac mysteriis spiritualibus, quibus figurandis caeremonias ipsas Dominus ordinat. Itaque qui perdiscere voluerit quid valeat baptismus, quorsum spectet, quid denique omnino sit, ne cogitationem suam in elemento sistat et corporeo spectaculo, sed eam potius ad Dei promissiones, quae nobis illic offeruntur, et ad interiora, quae illic repraesentantur, arcana erigat. Haec qui tenet, solidam baptismi veritatem et totam, ut ita loquar, eius substantiam est assequutus; atque inde etiam docebitur quae sit ratio et quis usus externae aspersionis. Rursum, qui his contemptim praeteritis, visibili caeremoniae mentem penitus affixam habuerit et alligatam, nec vim, nec proprietatem baptismi intelliget; neque id quidem, quid sibi aqua velit, aut quem usum habeat. Quae sententia pluribus et luculentioribus scripturae testimoniis comprobata est, quam ut longius eam in praesens persequi necesse sit. Superest ergo iam ut ex promissionibus in baptismo datis *quaeramus* quae vis eius sit et natura. Scriptura ostendit, peccatorum purgationem, quam a Christi sanguine obtinemus, hic primo demonstrari. Deinde carnis mortificationem, quae mortis eius participatione constat, per quam in vitae novitatem regenerantur fideles, atque adeo Christi *societatem*. Ad hanc summam referri potest quidquid in scripturis de baptismo traditum est; nisi quod etiam praeterea testandae apud homines religionis est *symbolum*.

3. Quoniam autem ante institutum baptismum, eius vice, populo Dei circumcisio erat, quid inter se differant, et qua similitudine conveniant haec duo signa, inspiciamus: unde pateat quae sit alterius ad alterum anagoge. Ubi Dominus circumcisionem Abrahae servandam mandat, praefatur se illi et semini illius in Deum fore; addens penes se affluentiam sufficientiamque esse rerum omnium, quo Abraham manum eius, omnis boni scaturiginem fore sibi duceret. Quibus verbis aeternae vitae promissio continetur: quemadmodum interpretatur Christus, argumentum hinc ducens ad evincendam fidelium immortalitatem et resurrectionem (Matth. 22, 32; Luc. 20, 38). Neque enim, inquit, Deus mortuorum est, sed viventium. Quare et Paulus Ephesiis (2, 12) demonstrans ex quo exitio liberasset eos Dominus, ex eo quod in circumcisionis foedus admissi non fuerant, eos sine Christo, sine Deo, sine spe, extraneos a testamentis promissionis fuisse colligit, quae omnia foedus ipsum comprehendebat. Primus autem ad Deum accessus, primus ad immortalem vitam ingressus, est peccatorum remissio. Unde conficitur, promissioni baptismi de nostra purgatione hanc respondere. Post ab Abrahamo Dominus stipulatur (Deut. 10, 16), ut ambulet coram se in sinceritate et innocentia cordis, quod ad mortificationem pertinet seu regenerationem. Ac ne quis ambigeret, signum mortificationis esse circumcisionem, Moses alibi (Deut. 30, 6) clarius explicat, dum israeliticum populum exhortatur ad praeputium cordis Domino circumcidendum, propterea quod selectus sit in populum Dei ex omnibus terrae nationibus. Quemadmodum Deus, ubi Abrahae posteritatem in populum sibi cooptat, circumcidi praecipit, ita Moses corde circumcidi oportere pronuntiat, enarrans scilicet quae sit istius carnalis circumcisionis veritas. Deinde, ne quis ad eam suis ipsius viribus eniteretur, opus gratiae Dei esse docet. Haec omnia toties a prophetis inculcantur, ut multa huc testimonia congerere non sit opus quae sponte passim occurrunt. Habemus ergo spiritualem promissionem in circumcisione patribus editam, qualis in baptismo nobis datur; quandoquidem peccatorum remissionem et carnis mortificationem illis figuravit. Praeterea, ut fundamentum baptismi Christum esse docuimus, in quo utrumque istorum residet, ita et circumcisionis esse constat. Ipse enim Abrahae promittitur, atque in ipso gentium omnium benedictio. Cui *gratiae* obsignandae circumcisionis signum additur.

4. Iam nullo negotio videre est, quid simile sit in his duobus signis, aut quid diversum. Promissio, in qua signorum virtutem consistere exposuimus, in utroque una est, nempe *paterni Dei favoris*, remissionis peccatorum, vitae aeternae. Deinde res figurata etiam una *et eadem*, nempe regeneratio. Fundamentum quo istarum rerum complementum nititur, in utroque unum. Quare nihil in mysterio interiore est discriminis, e quo tota sacramentorum vis et proprietas aestimanda est. Quae restat dissimilitudo, ea in caeremonia exteriore iacet, quae minima est portio; quum potissima pars a promissione et re signata pendeat. Itaque constituere licet, quidquid circumcisioni convenit, ad baptismum simul pertinere, excepta visibilis caeremoniae differentia. Ad hanc anagogen et comparationem nos manu ducit apostoli regula, qua omnem

scripturae interpretationem ad proportionem fidei exigere iubemur (Rom. 12, 3 et 6). Et sane paene se palpandam hac in parte veritas praebet. Perinde enim ac circumcisio, quia tessera Iudaeis quaedam erat qua se in populum familiamque Dei adoptari fiebant certiores, ac ipsi etiam vicissim nomen se Deo dare profitebantur, primus illis erat in ecclesiam ingressus, nunc quoque per baptismum Deo initiamur, ut eius populo adscribamur, et ipsi mutuo in eius nomen iuremus. Quo extra controversiam apparet, baptismum in circumcisionis locum subiisse, *ut easdem apud nos partes obeat.*

5. Iam si vestigare placet an iure infantibus baptisma communicetur, nonne nimium illum ineptire, imo delirare dicemus, qui in elemento aquae duntaxat et externa observatione immorari velit, ad spirituale vero mysterium mentem advertere non sustineat? Cuius si qua habeatur ratio, constabit procul dubio infantibus merito administrari baptismum, ut qui illis debeatur. Non enim Dominus olim circumcisione dignatus est, quin eorum omnium participes faceret quae per circumcisionem signata *tunc fuerunt.* Alioqui meris praestigiis ludificatus esset populum suum, si fallacibus symbolis eos lactasset, quod solo auditu horrendum est. Diserte namque pronuntiat, circumcisionem infantuli loco sigilli futuram ad obsignandam foederis promissionem. Quod si foedus firmum et fixum manet, Christianorum liberis non minus hodie competit, quam sub veteri testamento ad Iudaeorum infantes spectabat. Atqui si rei signatae sunt participes, cur a signo arcebuntur? si veritatem obtinent, cur a figura depellentur? Quanquam signum exterius in sacramento ita cum verbo cohaeret, ut divelli nequeat; si tamen discernatur, utrum, quaeso, pluris censebimus? Sane quum signum videamus verbo servire, subesse illi dicemus, et inferiore loco statuemus. Quum ergo ad infantes destinetur baptismi verbum, cur signum, hoc est verbi appendix, ab illis *prohibebitur?* Haec una ratio, si nullae aliae suppeterent, abunde sufficeret ad confutandos omnes qui reclamare voluerint. Quod obiicitur statum fuisse diem circumcisioni, plane tergiversatorium est. Nos iam certis diebus non esse Iudaeorum instar alligatos concedimus; verum quando Dominus, utcunque nullum diem praescribat, declarat tamen sibi placere ut solenni ritu in suum foedus recipiantur infantes, quid ultra quaerimus?

6. Quanquam scriptura certiorem adhuc veritatis notitiam nobis aperit. Siquidem evidentissimum est, quod semel cum Abrahamo Dominus foedus percussit, non minus hodie Christianis constare, quam olim iudaico populo, adeoque verbum istud non minus Christianos respicere, quam Iudaeos tum respiciebat. Nisi forte arbitramur, Christum suo adventu, patris gratiam imminuisse aut decurtasse, quod exsecrabili blasphemia non vacat. Quamobrem et Iudaeorum liberi, quod eius foederis haeredes facti ab impiorum liberis discernerentur, semen sanctum vocabantur; eadem etiamnum ratione sancti censentur Christianorum liberi, vel altero duntaxat fideli parente geniti: et *apostoli* (1 Cor. 7, 14) testimonio *differunt* ab immundo idololatrarum semine. Iam quum Dominus, statim post foedus cum Abrahamo percussum, ipsum in infantibus consignari exteriori sacramento praeceperit (Gen. 17, 12), quid causae dicent Christiani quominus hodieque ipsum testificentur, atque obsignent in suis liberis? Neque mihi obiiciat *quispiam*, non alio quam circumcisionis symbolo, quod iampridem abolitum est, Dominum praecepisse foedus suum confirmari. Respondere enim promptum est *ipsum*, pro veteris testamenti tempore, circumcisionem instituisse confirmando suo foederi; ea vero abrogata, manere tamen semper eandem confirmandi rationem quam cum Iudaeis communem habemus. Proinde diligenter perpetuo intueri convenit quid utrisque sit commune, quid illi separatum a nobis habeant. Foedus commune est, communis eius confirmandi causa. Modus confirmandi tantum diversus est, quod erat illis circumcisio, in cuius vicem baptismus nobis successit. Alioqui si testimonium, quo Iudaei de seminis sui salute confirmati fuerunt, nobis eripitur, Christi adventu factum fuerit ut obscurior et minus testata sit nobis Dei gratia quam ante Iudaeis erat. Id si dici non potest citra extremam Christi contumeliam, per quem infinita patris bonitas luculentius ac benignius quam unquam in terras effusa fuit, et hominibus declarata, fateri necesse est, non malignius saltem supprimendam, nec minore testimonio illustrandam quam sub obscuris legis umbris.

7. Quamobrem Dominus Iesus specimen editurus, unde mundus intelligat ipsum amplificandae potius quam limitandae patris misericordiae advenisse, comiter oblatos sibi infantes amplectitur, discipulos obiurgans qui aditu illos prohibere conabantur; quando eos, quorum esset regnum coelorum, a se abducerent, per quem solum patet in coelum ingressus. Verum quid simile (dixerit quispiam) baptismo cum hoc Christi amplexu? neque enim baptizasse illos narratur, sed excepisse, amplexus esse, et illis bene precatus. Proinde, si eius exemplum imitari libet, precibus infantes adiuvemus, non autem baptizemus. Verum nos Christi gesta paulo attentius reputemus, quam tale genus hominum. Neque enim hoc leviter est praetereundum quod infantes sibi offerri Christus iubet, addita ratione, quoniam talium sit regnum coelorum. Ac postea voluntatem suam opere testatur, dum ipsos amplexus, precatione benedictioneque sua patri commendat. Si adduci Christo infantes aequum

est, cur non et ad baptismum recipi, symbolum nostrae cum Christo communionis ac societatis? Si eorum est regnum coelorum, cur signum negabitur, quo velut aditus aperitur in ecclesiam, ut in eam cooptati haeredibus regni coelestis adscribantur? Quam iniqui erimus, si abigamus quos Christus ad se invitat? si quos suis donis ornat, spoliemus? si excludamus quos ipse ultro admittit? Quod si discutere volumus quantum a baptismo absit quod illic egit Christus, quanto tamen maiore in pretio habebimus baptismum, quo testificamur infantes in Dei foedere contineri, quam susceptionem, amplexum, manuum impositionem, precationem, quibus Christus ipse praesens et suos esse et a se sanctificari declarat? Aliis cavillis, quibus eludere hunc locum nituntur, nihil quam suam ignorantiam produnt. Argutantur enim ex eo quod dicit Christus, sinite venite parvulos, iam grandiusculos annis fuisse, qui ad ingrediendum iam essent idonei. Sed ab evangelistis **βρέφη καὶ παιδία** nominantur; quibus verbis significant Graeci infantulos ab uberibus pendentes. Venire ergo positum est simpliciter pro accedere. En quales cogantur decipulas texere qui adversus veritatem *obduruerunt*. Porro quod iactant regnum coelorum infantibus non esse attributum, sed eorum similibus, quoniam dicatur talium esse, non ipsorum, nihilo est solidius. Id enim si recipitur, qualis futura est Christi ratio, qua ostendere vult aetate infantes a se non alienos? Quum iubet ut ad se infantes accedere sinantur, nihil est clarius quam veram infantiam notari. Quod ne absurdum videretur, subiungit: talium est regnum coelorum. Quod si infantes comprehendi necessarium est, minime obscurum erit, per dictionem talium, infantes ipsos ac eorum similes designari.

8. Nemo iam est qui non videat, paedobaptismum nequaquam humanitus fabrefactum fuisse, qui tanta scripturae approbatione fulciatur. Nec satis speciose nugantur qui obiiciunt nusquam reperiri, vel infantem unum per apostolorum manus fuisse baptizatum. Etsi enim id nominatim ab evangelistis non narratur, quia tamen neque rursum excluduntur illi quoties familiae alicuius baptizatae incidit mentio, quis inde, nisi insanus ratiocinetur non fuisse baptizatos? Si quid valerent id genus argumenta, mulieres pariter coena Domini interdicendae essent, quas apostolorum saeculo ad eam fuisse admissas non legimus. Sed enim hic fidei regula contenti sumus. Dum enim reputamus quid ferat coenae institutio, ex eo etiam, quibus communicandus sit illius usus, facile iudicium est. Quod et in baptismo observamus. Siquidem ubi animadvertimus quem in finem institutus fuerit, evidenter conspicimus, et infantibus non minus competere quam natu grandioribus. Eo itaque privari nequeunt quin Dei autoris voluntati fraus manifesta fiat. Quod autem apud simplicem vulgum disseminant, longam annorum seriem post Christi resurrectionem praeteriisse, quibus incognitus erat praedobaptismus, in eo foedissime mentiuntur. Siquidem nullus est scriptor tam vetustus qui non eius originem ad apostolorum saeculum pro certo referat.

9. Superest ut breviter indicemus quisnam ex hac observatione fructus redeat cum ad fideles qui liberos suos ecclesiae tingendos sistunt, tum ad ipsos qui sacra aqua tinguntur infantes, ne quis ceu inutilem ac otiosam aspernetur. Quanquam si cui in mentem venit paedobaptismum hoc praetextu irridere, circumcisionis praeceptum a Domino positum ludibrio habet. Quid enim ad illum impugnandum proferent, quod non in hanc retorqueatur? Sic Dominus ulciscitur eorum arrogantiam qui protinus damnant quod carnis suae sensu non comprehendunt. Verum aliis armis nos instruit Deus quibus eorum stoliditas retundatur. Neque enim sancta haec eius institutio, qua fidem nostram eximia consolatione iuvari sentimus, supervacua meretur dici. Siquidem Dei signum puero communicatum, velut impresso sigillo, promissionem pio parenti datam confirmat, ac ratum esse declarat quod Dominus non illi modo, sed semini eius in Deum sit futurus, neque eum modo bonitate gratiaque sua prosequi velit, sed eius posteros in millesimam usque generationem. Ubi quum ingens sese proferat Dei benignitas, primum amplissimam gloriae eius praedicandae materiam suppeditat, et pia pectora *laetitia non vulgari* perfundit, qua simul ad redamandum tam pium patrem vehementius incitantur, cui *propter* se posteritatem suam curae esse conspiciunt. Neque moror si quispiam excipiat, confirmandae filiorum nostrorum saluti sufficere debere promissionem; quando secus Deo visum est, qui prout imbecillitatem nostram perspectam habet, tantum illi in hac re indulgere voluit. Proinde, qui promissionem de misericordia Dei in liberos suos propaganda amplexantur, officii sui esse cogitent, ipsos misericordiae symbolo signandos ecclesiae offerre; atque inde se ad certiorem animare fiduciam, quod praesenti oculo foedus Domini filiorum suorum corporibus insculptum cernunt. Nonnihil rursum emolumenti pueri e suo baptismo capiunt, quod in corpus ecclesiae insiti aliis membris sunt aliquanto commendatiores. Deinde, ubi adoleverint, eo ad serium Dei colendi studium non mediocriter stimulantur, a quo in filios solenni adoptionis symbolo accepti fuerint, antequam per aetatem eum agnoscere patrem possent. Denique terrere nos summopere debet illa damnatio, vindicem fore Deum, si quis foederis symbolo filium insignire contemnat, quod eo contemptu oblata gratia respuatur et quasi eiuretur.

10. Iam argumenta discutiamus quibus sanc-

tam hanc Dei institutionem furiosae quaedam belluae impetere non cessant. Principio, quoniam similitudine baptismi et circumcisionis ultra modum urgeri se ac constringi sentiunt, longo discrimine distrahere haec duo signa contendunt, ne quid alteri cum altero commune esse videatur. Nam et res signari varias, et foedus omnino diversum, et appellationem puerorum non eandem esse dicunt. Atqui dum illud primum instituunt probare, circumcisionem obtendunt mortificationis non baptismi fuisse figuram. Quod profecto libentissime illis damus. Nobis enim optime patrocinatur. Neque alia sententiae nostrae probatione utimur quam baptismum et circumcisionem mortificationis esse signa. Hinc constituimus, in huius vicem illum esse suffectum, quo id ipsum nobis repraesentet quod olim Iudaeis signabat. In asserenda foederis differentia quam barbara audacia scripturam dissipant et corrumpunt! neque uno in loco, sed ita ut nihil salvum aut integrum relinquant. Iudaeos enim adeo carnales nobis depingunt, ut pecudum similiores sint quam hominum: quibuscum scilicet percussum foedus ultra temporariam vitam non procedat, quibus datae promissiones in bonis praesentibus ac corporeis subsidant. Quod dogma si obtineat, quid restat nisi ut gentem iudaicam fuisse ad tempus Dei beneficio saturatam, non secus ac porcorum gregem in hara saginant, ut aeterno demum exitio periret? Simul enim ac circumcisionem eique annexas promissiones citamus, circumcisionem literale signum, promissiones eius carnales fuisse respondent.

11. Sane si literale signum erat circumcisio, nihilo secius de baptismo censendum est. Quandoquidem apostolus (Col. 2, 11) nihilo magis alterum altero spirituale facit. Dicit enim nos in Christo circumcisos circumcisione non manu facta, deposito corpore peccati quod in carne nostra habitabat: quam circumcisionem Christi vocat. Post in eius sententiae explicationem subiungit, nos per baptismum Christo consepultos. Quid sibi vult istis verbis, nisi baptismi complementum et veritatem esse veritatem simul et complementum circumcisionis, quoniam rem unam figurent? Demonstrare enim contendit esse id Christianis baptismum, quod ante fuerat Iudaeis circumcisio. Quoniam autem iam ad liquidum exposuimus, promissiones utriusque signi et quae illis repraesentantur mysteria inter se convenire, longius in praesens non immorabimur. Tantum fideles admonebo, me tacente ut secum reputent an terrenum ac literale habendum sit signum cui nihil subest nisi spirituale et coeleste. Verum, ne fumos suos simplicibus vendant, obiectum unum, quo impudentissimum hoc mendacium praetexunt, in transcursu diluemus. Certo certius est, primarias promissiones, quibus continebatur quod sub veteri testamento cum Israelitis foedus Deus sancivit, spirituales fuisse et ad aeternam vitam respexisse. Tum vicissim a patribus spiritualiter, ut par erat, acceptas, quo fiduciam inde conciperent futurae vitae, ad quam toto animi affectu aspirarent. Interim vero nequaquam infitiamur, quin suam illis benevolentiam terrenis ac carnalibus beneficiis testatus sit, quibus etiam dicimus spem illam promissionum spiritualium fuisse confirmatam. Quo modo ubi aeternam beatitudinem servo suo Abrahae pollicitus est, quo manifestum favoris sui indicium illi ob oculos subiiciat, addit alteram de possessione terrae Chanaan promissionem. In hunc modum accipere convenit quaecunque genti iudaicae terrenae promissiones datae sunt: ut spiritualis promissio, ceu caput, primas semper teneat quo illae referantur. *Atque haec quoniam uberius in discrimine novi et veteris testamenti tractavi, nunc levius perstringo.*

12. In puerorum appellatione hanc varietatem reperiunt: filios Abrahae sub veteri testamento dictos qui ab eius semine originem ducerent; hoc nomine nunc appellari qui fidem eius imitantur. Ideo infantiam illam carnalem, quae in societatem foederis per circumcisionem inserebatur, spirituales novi testamenti infantes figurasse, qui Dei verbo regenerati sint ad vitam immortalem. In quibus verbis exiguam quidem veritatis scintillam intuemur: sed in hoc graviter peccant leves isti spiritus, quod dum arripiunt quidquid primo in manum illis venit, ubi ultra progrediendum foret, et multa inter se conferenda, in verbum unum pertinaciter insistunt. Unde fieri aliter nequit, quin subinde hallucinentur: quia in nullius rei solidam cognitionem incumbunt. Fatemur certe carnale Abrahae semen locum ad tempus tenuisse spiritualis seminis, quod per fidem illi inseritur. Illius enim filii nuncupamur, utcunque nulla cum illo nobis naturalis cognatio intercedat. Verum si intelligunt, quod non obscure demonstrant, carnali Abrahae semini nunquam spiritualem Dei benedictionem promissam, hic vero longe falluntur. Proinde in meliorem scopum collim*are nos oportet: ad quem* certissimo scripturae ductu dirigimur. Dominus ergo Abrahae pollicetur futurum illi semen in quo benedicendae sint omnes terrae nationes, ac simul fidem dat, se illi et semini eius in Deum fore. Quicunque Christum benedictionis autorem fide recipiunt, huius promissionis sunt haeredes: ideoque Abrahae filii nominantur.

13. Quanquam autem post Christi resurrectionem, fines regni Dei longe lateque in quaslibet nationes indiscriminatim prorogari coeperunt, ut secundum *Christi sententiam* (Matth. 8, 11) undequaque fideles colligerentur, qui in gloria coelesti accumberent cum Abraham, Isaac et Iacob, multis tamen ante saeculis tanta illa misericordia Iudaeos complexus fuerat. Et quia, cunctis aliis praeteritis, unam hanc gentem selegerat, in qua gratiam suam

pro tempore contineret, peculium suum et populum acquisitum dicebat. Ad testandam eiusmodi *beneficentiam data fuit* circumcisio, cuius symbolo docerentur Iudaei, Deum sibi esse *salutis* praesidem. Qua cognitione in spem vitae aeternae erigebantur eorum animi. Quid enim defuturum est ei quem semel in fidem Deus acceperit? Quare apostolus (Rom. 4, 10) probaturus gentiles una cum Iudaeis esse Abrahae filios, in hanc formam loquitur: Abraham, inquit, fide iustificatus fuit in praeputio. Post signum accepit circumcisionis, sigillum iustitiae fidei, ut pater esset omnium fidelium et praeputii et circumcisionis, non eorum qui sola circumcisione gloriantur, sed qui sequuntur fidem quam pater noster Abraham in praeputio habuit. Annon videmus dignitate utrosque adaequari? Nam ad tempus Dei decreto constitutum pater fuit circumcisionis. Ubi diruto pariete, quemadmodum alibi scribit Apostolus (Eph. 2, 14), quo gentes a Iudaeis secernebantur, illis quoque patefactus aditus fuit in regnum Dei, factus est illarum pater; idque, citra circumcisionis signum, quod baptismum vice circumcisionis habent. Quod autem nominatim Abraham iis esse patrem negat, qui sunt ex circumcisione tantum, id positum est ad retundendum quorundam supercilium, qui omissa pietatis cura, solis caeremoniis se venditabant. Qualiter hodieque refutari possit eorum vanitas, qui in baptismo nihil praeter aquam quaerunt.

14. Sed alter apostoli locus ex epistola ad Romanos (9, 7) contra proferetur, ubi eos qui ex carne sunt, non esse Abrahae filios docet; sed eos modo in semine censeri qui sunt filii promissionis. Innuere namque videtur, nihil esse carnalem Abrahae cognationem, quam nos aliquo gradu ponimus. At enim diligentius animadvertendum est quam illic causam tractet apostolus. Nam Iudaeis ostensurus quam non esset alligata semini Abrahae Dei bonitas, imo quam nihil per se conferat, eius rei documento Ismaelem et Esau profert; quibus reiectis, non secus ac si extranei fuissent, tametsi secundum carnem germana erant Abrahae progenies, in Isaac et Iacob residet benedictio. Unde conficitur id quod postea affirmat, pendere salutem a Dei misericordia, qua prosequitur quem illi visum fuerit; causam vero non esse cur Iudaei foederis nomine sibi placeant aut glorientur, nisi foederis legem servent, id est, verbo obediant. Rursum ubi vana generis sui confidentia illos deiecit, quia tamen altera ex parte cernebat foedus quod semel cum Abrahae posteritate initum fuerat a Deo, irritum nullo modo fieri posse; cap. 11. carnalem Abrahae cognationem non esse sua dignitate spoliandam disserit, cuius beneficio Iudaeos docet primos ac nativos esse evangelii haeredes, nisi quatenus sua ingratitudine, ceu indigni, abdicati fuerunt. Sic tamen, ut non penitus ab eorum gente *coelestis* benedictio demigrarit. Qua ratione illos quamlibet contumaces ac foedifragos, sanctos nihilominus appellat. Tantum honoris defert sanctae generationi, quam Deus sacro suo foedere dignatus fuerat. Nos vero, si cum illis componamur, velut posthumos, aut etiam abortivos Abrahae filios; idque adoptione, non natura. Quemadmodum si defractus a sua arbore surculus in alienum stipitem inseratur. Ergo sua praerogativa ne fraudarentur, evangelium illis primo loco annuntiari oportuit. Sunt enim in Dei familia velut primogeniti. Quare hic honor deferendus illis fuit, donec oblatum reiecerunt, et sua ingratitudine effecerunt, ut ad gentes traduceretur. Neque vero quantacunque contumacia cum evangelio bellum gerere persistant, ideo tamen nobis sunt despiciendi; si reputamus, in promissionis gratiam, Dei benedictionem inter eos etiamnum residere, ut certe nunquam inde prorsus abscessuram apostolus testatur: quoniam sine poenitentia sunt dona et vocatio Dei.

15. En quid valeat, et qua lance metienda sit promissio Abrahae posteritati data. Proinde quanquam in discernendis regni haeredibus a spuriis et extraneis, unam Dei electionem libero iure dominari nihil dubitamus, simul tamen perspicimus *ei* placuisse, semen Abrahae peculiariter misericordia sua complecti, ac quo testatior haberetur, circumcisione obsignare. Porro eadem omnino est christianae *ecclesiae* ratio. Nam ut illic Paulus sanctificari a parentibus suis Iudaeos disputat, ita alibi (1 Cor. 7, 14) docet, eandem a parentibus sanctificationem Christianorum liberos ducere. Unde colligitur, ab aliis merito segregari, qui impuritatis e converso damnantur. Iam quis ambigere possit quin falsissimum sit quod deinde subnectunt: qui olim infantes circumcidebantur, eos infantiam duntaxat spiritualem figurasse, quae ex verbi Dei regeneratione emergit? Neque enim tam argute philosophatur apostolus (Rom. 15, 8), ubi Christum circumcisionis ministrum esse scribit, ad implendas quae patribus editae fuerant promissiones, ac si in hunc modum loqueretur: quandoquidem foedus cum Abrahamo percussum ad semen eius respicit, Christum, ut fidem a patre semel datam praestaret ac solveret, in salutem advenisse genti iudaicae. Videsne ut post Christi resurrectionem quoque, promissionem foederis non allegorice tantum, sed, ut verba sonant carnali Abrahae semini implendam censeat? Eodem pertinet quod Petrus (Act. 2, 39) Iudaeis denuntiat, illis ac semini eorum, foederis iure, evangelii beneficium deberi; ac proxime sequenti capite (3, 25) eos testamenti filios, hoc est haeredes nuncupat. A quo etiam non longe abludit alter apostoli supra citatus locus (Eph. 2, 11), ubi impressam infantibus circumcisionem pro testi-

monio eius quam cum Christo habent communionis ducit et ponit. Et vero, si eorum naenias auscultamus, quid illa promissione fiet qua Dominus in secundo legis suae capite, servis suis recipit se eorum semini propitium fore in millesimam usque generationem? hiccine ad allegorias confugiemus? at nimium nugatoria fuerit tergiversatio. An id dicemus abolitum? Verum ita lex dissiparetur, cui potius stabiliendae Christus venit, quatenus in bonum ad vitam nobis cedit. Sit itaque extra controversiam, Deum suis adeo bonum esse ac *liberalem*, ut in eorum gratiam liberos etiam, quos procrearint, populo suo accenseri velit.

16. Quae praeterea inter baptismum ac circumcisionem iniicere discrimina moliuntur, non ridicula modo sunt, et omni rationis specie vacua, sed inter se pugnantia. Nam ubi baptismum ad primum spiritualis certaminis diem spectare affirmarunt, circumcisionem autem ad octavum, iam peracta mortificatione; extemplo illius obliti cantilenam invertunt; ac circumcisionem quidem figuram appellant mortificandae carnis, baptismum vero sepulturam, in quam nulli nisi iam mortui tradendi sint. Quae phreneticorum deliria tanta levitate dissiliant? Nam priore sententia baptismus circumcisioni praeire debet; per alteram in posteriorem locum relegatur. Neque tamen novum exemplum est, ut hominum ingenia, ubi pro certissimo Dei verbo adorant quidquid somniarint, sursum deorsum ita volutentur. Nos ergo priorem illam differentiam merum esse somnium dicimus. Si in octavo die libebat ἀλληγορεῖν, non tamen eo modo conveniebat. Multo satius fuerit post veteres numerum octonarium in resurrectionem octavo die factam referre, unde vitae novitatem pendere scimus; aut ad totum praesentis vitae cursum, quo procedere semper debet mortificatio, donec, eo *peracto*, ipsa quoque perfecta fuerit. Quanquam videri queat Deus aetatis teneritudini prospicere voluisse, circumcisionem in diem octavum differendo, quoniam vulnus recens natis et adhuc a matre rubentibus periculosius futurum erat. Quanto nervosius est illud, nos iam ante mortuos per baptismum sepeliri? quum scriptura diserte reclamet, nos ea conditione in mortem sepeliri, ut emoriamur, ac mortificationem istam exinde meditemur? Iam eiusdem est dexteritatis quod feminas non esse baptizandas cavillantur, si baptismum circumcisioni conformari oporteat. Nam si compertissimum est circumcisionis signo testatam fuisse seminis israelitici sanctificationem, ex eo neque dubium est quin maribus pariter ac feminis sanctificandis datum fuerit. Sola autem masculorum corpora ipso imprimebantur, quae per naturam poterant; sic tamen ut feminae per eos circumcisionis quodammodo *sociae ac consortes essent*. Itaque talibus eorum ineptiis procul ablegatis, in baptismi ac circumcisionis similitudine haereamus, quam amplissime in mysterio interiori, in promissionibus, in usu, in efficacia quadrare conspicimus.

17. Rationem quoque firmissimam obtendere sibi videntur, cur arcendi sint a baptismo pueri, dum causantur, non esse per aetatem adhuc idoneos qui signatum illic mysterium assequantur. Id autem est spiritualis regeneratio, quae cadere in primam infantiam non potest. Itaque colligunt, non alio loco habendos quam pro Adae filiis, donec in aetatem adoleverint secundae nativitati congruentem. Atqui his omnibus ubique refragatur Dei veritas. Nam si inter filios Adae sinendi sunt, in morte relinquuntur; quando in Adam nihil quam mori possumus. Contra vero Christus sibi adduci iubet. Quid ita? quia vita est. Eos ergo ut vivificet, sui participes facit; quum interim isti longe abactos morti adiudicant. Nam si tergiversantur, non ideo perire infantes si filii Adae reputentur, satis superque scripturae testimonio eorum error revincitur. Nam quum in Adam omnes mori pronuntiet (1 Cor. 15, 22), sequitur nullam nisi in Christo vitae spem restare. Quo igitur vitae haeredes fiamus, nos cum eo communicare oportet. Rursum, quum scriptum alibi sit, natura nos irae Dei omnes esse obnoxios (Eph. 2, 3), ac in peccato conceptos (Psal. 51, 7), cui damnatio perpetuo adhaeret, e natura nostra demigremus oportet, antequam in regnum Dei aditus nobis pateat. Et quid dici clarius potest quam carnem et sanguinem regnum Dei possidere non posse (1 Cor. 15, 50)? Aboleatur ergo quidquid nostrum est, quod non citra regenerationem fiet; tum possessionem hanc regni cernemus. Denique si vere loquitur Christus, quum se vitam esse praedicat, nos in ipsum inseri necesse est, quo e mortis servitute asseramur. At quomodo, inquiunt, regenerantur infantes, nec boni nec mali cognitione praediti? Nos autem respondemus, opus Dei, etiam si captui nostro non subiaceat, non tamen esse nullum. Porro infantes qui servandi sint, ut certe ex ea aetate omnino aliqui servantur, ante a Domino regenerari minime obscurum est. Nam si ingenitam sibi corruptionem e matris utero secum afferunt, ea repurgatos esse oportet, antequam in regnum Dei admittantur: quo nihil ingreditur pollutum aut inquinatum. Si peccatores nascuntur, quomodo et David et Paulus affirmant, aut Deo ingrati invisique manent, aut iustificentur necesse est. Et quid ultra quaerimus quum palam *ipse iudex* affirmet (Ioann. 3, 3), nullis patere in vitam coelestem ingressum nisi renatis? Atque ut obloquutores hoc genus compesceret, documentum praebuit in Ioanne Baptista, quem in matris utero sanctificavit, quid in reliquis posset. Nec qua hic ludunt tergiversatione quidquam proficiunt: id semel duntaxat factum; unde non statim consequa-

tur, Dominum ita solere passim cum infantibus agere. Neque enim nos eum in modum ratiocinamur. Tantum ostendere animus est, inique ac maligne intra eas angustias limitari ab eis Dei virtutem, quibus ipsa *includi* se non sustinet. Tantundem habet ponderis et alterum suffugium. Usitato scripturae more perinde valere allegant particulam, ab utero, ac si diceretur, e pueritia. Sed videre perspicue licet, angelum quum id Zachariae denuntiaret, aliud voluisse; nempe nondum natum spiritu sancto repletum iri. Ne ergo legem Deo imponere tentemus, quin sanctificet quos visum fuerit quo modo hunc sanctificavit, quando nihil eius virtuti decessit.

18. Et sane ideo a prima infantia sanctificatus fuit Christus, ut ex aetate qualibet sine discrimine electos suos in se ipso sanctificaret. Nam quemadmodum ad delendam inobedientiae culpam, quae in carne nostra perpetrata fuerat, eam ipsam carnem sibi induit, in qua perfectam causa viceque nostra obedientiam praestaret, ita *ex* spiritu sancto conceptus fuit, ut eius sanctitate in assumpta carne ad plenum perfusus ipsam ad nos transfunderet. Si absolutissimum in Christo habemus gratiarum omnium exemplar, quibus filios suos Deus prosequitur, hac quoque parte scilicet documento nobis erit, infantiae aetatem non usque adeo a sanctificatione abhorrere. Utcunque, hoc tamen extra controversiam ponimus, neminem electorum e praesenti vita evocari, qui non prius sanctificetur ac regeneretur Dei spiritu. Quod contra obiectant, spiritum in scripturis nullam nisi ex incorruptibili semine, id est, Dei verbo regenerationem agnoscere, perperam illam Petri (1 Petr. 1, 23) sententiam interpretantur, qua fideles modo comprehendit, qui evangelii praedicatione edocti fuerant. Talibus quidem fatemur, verbum Domini spiritualis esse regenerationis semen unicum; sed ex eo negamus colligendum, non posse Dei virtute regenerari infantes: quae illi tam facilis et prompta est, quam nobis incomprehensa et admirabilis. Deinde non satis tutum fuerit hoc adimere Domino, ne sese illis quoquo modo exhibere cognoscendum queat.

19. At fides, inquiunt, per auditum, cuius nondum usum adepti sunt, nec Deo cognoscendo pares esse queunt, quos boni simul et mali notitia destitutos docet Moses (Deut. 1, 39). Verum non animadvertunt apostolum, quum auditum fidei principium facit, ordinariam tantum Domini oeconomiam et dispensationem, quam tenere in vocandis suis solet, describere; non autem perpetuam ei regulam praestituere, ne alia uti ratione possit. Quo modo certe in multorum vocatione usus est: quos interiore modo spiritus illuminatione, nulla intercedente praedicatione, vera sui cognitione donavit. Quoniam autem valde absurdum fore putant, si infantibus tribuatur ulla cognitio Dei, quos boni et mali intelligentia Moses privat, respondeant, quaeso, mihi, quid periculi sit, si aliquam eius gratiae partem nunc accipere dicantur, cuius plena largitate paulo post perfruentur? Nam si vitae plenitudo perfecta Dei cognitione constat, quum eorum nonnulli, *quos* prima statim infantia hinc *mors abripit*, in vitam aeternam transeant, ad contemplandam certe Dei faciem praesentissimam recipiuntur. Quos ergo pleno lucis suae fulgore illustraturus est Dominus, cur non iis quoque in praesens, si ita libuerit, exigua scintilla irradiaret; *praesertim, si non ante exuit ipsos ignorantia, quam eripit ex carnis ergastulo?* Non quod eadem esse fide praeditos, temere affirmare velim, quam in nobis experimur, aut omnino habere notitiam fidei similem; quod in suspenso relinquere malo; verum ut istorum stolidam arrogantiam paululum coerceam, qui, prout inflata illis bucca fuerit, secure quidvis aut negant aut asserunt.

20. Verum quo adhuc validius hac parte insistant, subnectunt, baptismum poenitentiae ac fidei sacramentum esse; quare quum neutra in tenellam infantiam cadat, cavendum ne, si in baptismi communionem admittatur, inanis et evanida reddatur significatio. At enim haec tela in Deum magis quam in nos diriguntur. Siquidem et circumcisionem fuisse poenitentiae signum, multis scripturae testimoniis compertissimum est. Deinde a Paulo (Rom. 4, 11) nuncupatur sigillum iustitiae fidei. Ab ipso itaque Deo ratio exigatur, cur eam infantium corporibus inscribi iusserit. Postquam enim in eadem sunt causa baptismus et circumcisio, huic nihil dare possunt quod non alteri simul concedant. Si ad solitum cuniculum respectant, figuratos tum fuisse per infantiae aetatem spirituales infantes, iam obstructa est illis via. Dicimus ergo, quum circumcisionem poenitentiae fideique sacramentum infantibus Deus communicarit, non videri absurdum si nunc baptismi participes fiant; nisi palam in Dei institutionem debacchari placet. Verum cum in Dei factis omnibus tum in hoc quoque ipso satis sapientiae, iustitiae, ad retundendas impiorum obtrectationes, relucet. Nam etsi infantes, quo circumcidebantur momento, quid sibi vellet signum illud intelligentia non comprehendebant, vere tamen circumcidebantur in naturae suae corruptae ac contaminatae mortificationem, quam adulti postea meditarentur. *Denique nullo negotio solvi potest obiectio haec, baptizari in futuram poenitentiam et fidem: quae etsi nondum in illis formatae sunt, arcana tamen spiritus operatione utriusque semen in illis latet.* Hac responsione semel evertitur quidquid adversum nos torquent a baptismi significatione petitum. Quale est elogium quo a Paulo insignitur, ubi vocat lavacrum regenerationis et renovationis (Tit.

3, 5). Unde ratiocinantur nemini nisi earum rerum capaci conferendum. Sed enim nobis ex adverso excipere licet, neque circumcisionem aliis quam regeneratis fuisse conferendam, quae regenerationem designabat. Atque ita Dei institutum a nobis condemnabitur. Proinde (quod iam aliquoties attigimus), quaecunque ad quatefaciendam circumcisionem argumenta inclinant, vim nullam habent in oppugnando baptismo. Neque elabuntur, si dixerint statum esse nobis ac fixum quod Dei autoritate certo nititur, etiamsi nulla eius ratio exstet; quae reverentia neque paedobaptismo debetur, neque aliis similibus, quae expresso Dei verbo non sunt nobis commendata: quando hoc dilemmate deprehensi semper tenentur. Aut enim legitimum nullisque cavillis obnoxium, aut reprehensione dignum fuit de circumcidendis infantibus Dei praeceptum. Si nihil absoni nec absurdi in illo fuit, nec in paedobaptismi observatione quidpiam absurdi notari poterit.

21. Quam vero conantur hoc loco inurere absurditatis maculam, sic eluimus. Quos electione sua dignatus est Dominus, si accepto regenerationis signo, praesenti vita ante demigrent quam adoleverint, eos virtute sui spiritus nobis incomprehensa renovat, quo modo expedire solus ipse providet. Si grandescere in aetatem contingat, qua baptismi veritatem edoceri queant, hinc magis ad renovationis studium accendentur, cuius tessera se a prima statim infantia donatos esse discent, quo eam toto vitae decursu meditarentur. Eodem referatur quod duobus locis Paulus docet, nos Christo per baptismum consepeliri (Rom. 6, 4; Col. 2, 12). Nam eo non intelligit, consepultum Christo iam prius eum esse oportere qui baptismo sit initiandus; sed quae baptismo subest doctrina, simpliciter declarat, idque iam baptizatis; ut ne insani quidem baptismo *praeire* ex hoc loco pugnaturi sint. In hunc modum Moses et prophetae populum admonebant, quid sibi vellet circumcisio, qua tamen infantes signati fuerant. Tantundem valet quod et Galatis scribit (3, 27), eos dum baptizati fuerunt, Christum induisse. Quorsum id? Nempe ut Christo in posterum viverent, *quia non* ante vixissent. Et quanquam in natu grandioribus mysterii intelligentiam signi susceptio consequi debet, parvulos tamen alio loco ac numero habendos, mox exponetur. Nec aliud statuendum est de *loco Petri* (1 Petr. 3, 21), in quo sibi magnum praesidium statuunt; quum dicit, non esse ablutionem ad abstergendas corporis sordes, sed bonae conscientiae testimonium coram Deo, per Christi resurrectionem. Contendunt quidem illi ex eo nihil paedobaptismo reliquum fieri, nisi ut inanis sit fumus; nempe a quo longe seposita sit haec veritas. Verum hallucinatione ista identidem peccant, quod rem temporis ordine semper signo praeire velint. Nam et circumcisionis veritas eodem conscientiae bonae testimonio constabat. Quod si necessario praecedere debuisset, nunquam infantes Dei mandato fuissent circumcisi. Verum *ipse* bonae conscientiae testimonium circumcisionis veritati subesse ostendens, simul tamen praecipiens parvulos circumcidi, ea parte in futurum tempus circumcisionem conferri satis indicat. Quare nihil plus in paedobaptismo praesentis efficaciae requirendum est, quam ut foedus cum illis a Domino percussum obfirmet et sanciat. Reliqua eius sacramenti significatio, quo tempore Deus ipse providerit, postea consequetur.

22. Neminem iam esse puto, qui non perspicue cernat omnes huius notae rationes meras esse scripturae inversiones. Quae supersunt his affines, cursim persequemur. Baptismum in peccatorum remissionem dari obiiciunt. Quod ubi concessum fuerit, sententiae nostrae abunde patrocinabitur. Peccatores enim quum nascamur, remissione et venia iam a matris utero opus habemus. Porro quum spem misericordiae huic aetati non praecidat Deus, sed potius certam faciat, cur signum re ipsa multo inferius praeriperemus? Quare quod in nos vibrare moliuntur, hoc ita retorquemus in eos ipsos. Parvuli peccatorum remissione donantur: ergo signo privandi non sunt. Proferunt simul illud ex epistola ad Ephesios (5, 26), ecclesiam a Domino mundatam lavacro aquae in verbo vitae. Quo ad errorem eorum evertendum nihil aptius citari poterat. Nam inde nobis facilis nascitur probatio: si testatam baptismo vult Christus ablutionem, qua ecclesiam suam emundat, aequum non videri ut suo in parvulis testimonio careat, qui in ecclesiae parte iure censentur, quum haeredes regni coelestis sint nuncupati. Universam enim ecclesiam Paulus complectitur, ubi dicit mundatam lavacro aquae. Nihilo secius et ex eo quod alibi dicit (1 Cor. 12, 13), nos in Christi corpus per baptismum esse insertos, colligimus infantes, quos membris suis annumerat, baptizandos esse, ne a suo corpore divellantur. En quo impetu cum tot machinis in fidei nostrae praesidia impressionem faciant.

23. Iam ad saeculi apostolici praxin atque consuetudinem descendunt, quo nemo, nisi fidem ante poenitentiamque professus, ad baptismum admissus comperitur. Nam ubi rogatur Petrus (Act. 2, 37) ab iis quibus erat resipiscendi animus, quid factu sit opus, ut poenitentiam primum agant consulit, deinde ut baptizentur in remissionem peccatorum. Similiter Philippus (Act. 8, 37), quum baptizari eunuchus ille postularet, respondit id licere, modo toto corde crederet. Hinc sibi obtinere posse videntur, baptismum, nisi praeeunte fide ac poenitentia, *cuiquam* concedi minime *fas esse*. Enimvero, si huic rationi locum damus, prior locus, ubi nulla

fidei mentio auditur, solam sufficere poenitentiam evincet; alter, quo poenitentia minime requiritur, solam satis esse fidem. Excipient, puto, locum alterum altero adiuvari, ideoque simul esse connectendos. Ego quoque vicissim conferendos dico alios locos qui ad istius nodi solutionem aliquid valent. Quandoquidem multae in scriptura sententiae habentur, quarum intelligentia a loci circumstantia pendeat. Quale in praesentia exemplum occurrit. Nam quibus haec dicuntur a Petro et Philippo, aetate sunt ad poenitentiam meditandam fidemque concipiendam idonea. Tales, nisi perspecta eorum conversione et fide, saltem quantum hominum iudicio explorari potest, baptizandos esse fortiter negamus. Verum in alium catalogum relegandos esse infantes, plus satis perspicuum est. Nam si quis olim se Israeli adiungebat in religionis communionem, ante et foedus Domini edoceri et lege erudiri oportebat quam circumcisione signaretur; quod natione erat ἀλλόφυλος, hoc est, alienigena ab israelitico populo, quocum foedus, quod circumcisio sanciebat, percussum fuerat.

24. Quemadmodum nec Dominus, quum Abrahamum sibi cooptat, a circumcisione sumit exordium, interim quid illo signo sibi velit dissimulans, verum quod ferire cum ipso foedus instituat, primum denuntiat, tum deinde post fidem promissioni habitam sacramenti facit participem. Cur in Abrahamo fidem sacramentum sequitur, in Isaaco filio intelligentiam omnem praecedit? Quoniam eum qui adulta demum aetate in foederis societatem recipitur a quo fuerat hactenus alienus, eius conditiones antea perdiscere aequum est, infantem vero ex eo progenitum, non item; qui haereditario iure, secundum promissionis formulam, iam a matris utero in foedere continetur. Aut (quo res clarius ac brevius indicetur) si fidelium liberi, citra intelligentiae adminiculum, foederis sunt participes, non est cur ob id a signo arceantur, quia in foederis stipulationem iurare nequeunt. Haec certe ratio est cur aliquoties Deus infantes qui ab Israelitis oriuntur, sibi genitos et natos fuisse asserit (Ez. 16, 20 et 23, 37). Nam filiorum haud dubie loco habet eorum filios quorum semini in patrem se fore pollicitus est. Qui vero infidelis est, impiis ortus parentibus, donec per fidem Deo uniatur, a foederis communione extraneus censetur. Itaque nihil mirum, si nec signo communicet, cuius significatio in eo fallax inanisque foret. In eam sententiam Paulus quoque scribit (Eph. 2, 12), gentes quamdiu in sua idololatria immersae fuerunt, extra testamentum fuisse. Hoc compendio tota res, nisi fallor, perspicue expediri queat: qui adulta demum aetate Christi fidem amplectuntur, eos, quum hactenus alieni a foedere fuerint, non esse baptismo insigniendos nisi fide ac poenitentia intercedente, quae aditum illis in foederis societatem patefacere solae possunt; qui vero a Christianis originem ducunt infantes, ut in foederis haereditatem statim ac nati sunt, a Deo excipiuntur, ita in baptismum recipiendos. Eo referendum est quod narrat evangelista (Matth. 3, 6), baptizatos a Ioanne fuisse qui peccata sua confiterentur; quod exemplum observandum hodieque censemus. Turca enim si se ad baptismum offerat, non temere a nobis intingeretur nisi confessione scilicet edita qua ecclesiae satisfaciat.

25. Ad haec Christi verba quae Ioannis tertio (v. 5) recitantur proferunt, quibus praesentem in baptismo regenerationem existimant requiri: nisi quis renatus fuerit ex aqua et spiritu, non potest ingredi in regnum Dei. En, inquiunt, ut baptismus ore Domini regeneratio vocetur. Quos igitur regenerationis minime capaces esse *satis superque notum* est, quo praetextu baptismo initiamus qui sine ipsa constare nequit? Primum in eo falluntur quod baptismi mentionem fieri hoc loco putant, quia aquae nomen audiunt. Postquam enim naturae corruptionem Nicodemo exposuit Christus, ac renasci oportere docuit, quia ille renascentiam corporalem somniabat, modum hic indicat quo regenerat nos Deus, nempe per aquam et spiritum; quasi diceret, per spiritum, qui purgando et irrigando fideles animas vice aquae fungitur. Aquam ergo et spiritum simpliciter accipio pro spiritu, qui aqua est. Neque haec nova est loquutio; prorsus enim cum illa quae tertio Matthaei capite (v. 11) habetur convenit: qui sequitur me, ille est qui baptizat in spiritu sancto et igni. Quemadmodum ergo spiritu sancto et igni baptizare, est spiritum sanctum conferre, qui in regeneratione ignis officium naturamque habet, ita renasci aqua et spiritu nihil aliud est quam vim illam spiritus recipere, quae in anima id facit quod aqua in corpore. Scio, alios aliter interpretari; sed hunc esse germanum sensum non dubito: *quia consilium Christi non aliud est quam ut doceat, exuendum esse proprium ingenium omnibus qui ad coeleste regnum aspirant. Quanquam si putide eorum more cavillari libeat, regerere illis promptum esset (ubi concesserimus quod volunt) baptismum priorem esse fide et poenitentia; quando in Christi verbis spiritum praecedit. De spiritualibus donis hoc intelligi certum est; quae si baptismum sequuntur, adeptus sum quod volo. Sed omissis cavillis, tenenda simplex est interpretatio quam attuli, neminem, donec renovatus fuerit aqua viva, hoc est spiritu, posse ingredi in regnum Dei.*

26. Iam et ex eo explodendum esse eorum *commentum* palam est qui omnes non baptizatos aeternae morti adiudicant. Solis ergo adultis administrari baptismum ex eorum postulato fingamus: quid puero fieri dicent qui pietatis rudimentis rite probeque imbuitur, dum tinctionis dies appetit, si

subita morte praeter spem omnium abripi *contingat?* Clara est Domini promissio, quicunque in filium credidit, non visurum mortem, nec in iudicium venturum, sed transiisse a morte in vitam; nondum baptizatum nullibi damnasse comperitur. Quod in eam a me partem accipi nolo, perinde ac si baptismum contemni impune posse innuerem (quo contemptu violatum iri Domini foedus affirmo: tantum abest ut excusare sustineam); tantum evincere sufficit, non esse adeo necessarium, ut periisse protinus existimetur cui eius obtinendi adempta fuerit facultas. Atqui si eorum commento assentimur, eos omnes citra exceptionem damnabimus quos a baptismo casus aliquis prohibuerit, quantacunque alioqui fide praeditos, per quam Christus ipse possidetur. Insuper infantes omnes aeternae mortis reos peragunt, quibus baptismum negant, sua ipsorum confessione ad salutem necessarium. Viderint nunc quam belle sibi cum Christi verbis conveniat, quibus regnum coelorum illi aetati adiudicatur. Atque ut nihil illis non concedamus, quantum ad huius loci intelligentiam attinet, nihil tamen inde elicient, nisi prius quod iam constitutum est a nobis dogma de infantium regeneratione everterint.

27. Sed propugnaculum omnium munitissimum in ipsa baptismi institutione se habere gloriantur, quam ex capite Matthaei ultimo (v. 19) petunt. Ubi Christus, apostolos mittens ad gentes universas, de illis docendis primum, alterum de baptizandis mandatum dat. Tum et ex Marci ultimo (v. 16) istud annectunt: qui crediderit et baptizatus fuerit, salvus erit. Quid ultra, inquiunt, quaerimus, quum verba Domini aperte sonent, prius docendum quam baptizandum, et baptismo secundum a fide locum assignent? Cuius ordinis specimen Dominus etiam Iesus in se praebuit, qui anno demum tricesimo baptizari voluit. Hic vero quot modis, bone Deus, et se implicant, et inscitiam suam produnt. Nam in eo iam plus quam pueriliter labuntur, quod primam baptismi institutionem inde derivant, quem ab exordio praedicationis suae apostolis Christus administrandum mandaverat. Non est igitur cur legem ac regulam baptismi ex istis duobus locis petendam contendant, ac si primam institutionem continerent. Hoc ut illis indulgeamus erratum, quam nervosa tamen est isthaec argumentatio? Equidem si tergiversari libeat, non latebra, sed latissimus campus ad effugiendum se aperit. Nam quando ita mordicus verborum ordini insistunt, ut quoniam dictum est (Marc. 16, 15): ite, praedicate et baptizate; item: qui crediderit et baptizatus fuerit: praedicandum prius quam baptizandum, et credendum prius quam baptismum appetendum ratiocinentur, cur non et nos vicissim excipiamus, baptizandum antequam docendam eorum quae Christus mandavit observationem? nempe quum dicatur, baptizate, docentes servare quaecunque praecepi vobis. *Quod idem annotavimus in illa Christi sententia quae de aquae et spiritus regeneratione nuper citata fuit. Nam* si ita intelligitur ut postulant, illic *certe* priorem spirituali regeneratione baptismum esse conveniet, quando priore loco nominatur. Non enim nos ex spiritu et aqua, sed ex aqua et spiritu regenerandos docet Christus.

28. Iam aliquantum concussa videtur inexpugnabilis haec ratio, qua tantopere confidunt; verum quia satis habet in simplicitate praesidii veritas, levibus eiusmodi argutiis elabi nolo. Solidam ergo responsionem sibi habeant. Potissimum hic a Christo de praedicando evangelio datur mandatum cui baptizandi ministerium, instar appendicis, subnectit. Deinde non aliter de baptismo sermo habetur, nisi quatenus docendi functioni eius administratio subest. Apostolos enim mittit Christus ad evangelium universis orbis nationibus promulgandum, ut undique in regnum suum perditos ante homines doctrina salutis colligant. Quos autem illos, aut quales? Certum, nullam nisi de iis qui doctrinae recipiendae pares sint, esse mentionem. Post adiungit, tales, ubi instituti fuerint, esse baptizandos, addita promissione, qui crediderint et baptizati fuerint salvos fore. An de infantibus toto illo sermone vel una est syllaba? Quae igitur haec, qua nos impetunt, argumentationis erit formula? Qui adulta sunt aetate, ante instituendi sunt, ut credant, quam baptizandi. Baptismum ergo infantibus *communem facere* nefas est. Non, si se rumpant, aliud ex hoc loco ostendent, nisi ante praedicandum esse evangelium iis qui sunt audiendi capaces, quam baptizentur; quando de illis modo agitur. Inde, si possunt, obicem struant impediendis a baptismo infantibus.

29. At vero, quo caecis quoque palpabiles sint eorum fallaciae, eas admodum perspicua similitudine indicabo. Si quis alimentis privandos infantes cavilletur, hoc praetextu quod apostolus (2 Thess. 3, 10) non permittit, ut edant nisi qui laborant, nonne dignus erit qui ab omnibus conspuatur? Cur ita? Quia, quod de certo genere hominum ac certa aetate dictum fuerat, ad omnes indifferenter rapit. Nihilo istorum in praesenti causa maior est dexteritas. Quod enim ad adultam duntaxat aetatem pertinere nemo non videt, ad infantes trahunt; ut haec quoque aetas subiaceat regulae quae nonnisi grandioribus posita fuerat. Quantum ad Christi exemplum attinet, eorum causam nequaquam fulcit. Non ante tricesimum annum est baptizatus. Verum id quidem, sed in promptu ratio est, quia tum solidum baptismi fundamentum sua praedicatione iacere instituebat (Luc. 3, 23), vel potius stabilire, quod paulo ante ab Ioanne iactum fuerat. Baptismum ergo quum sua doctrina instituere vellet, quo

maiorem suae institutioni autoritatem conciliaret, suo ipsius corpore ipsum sanctificavit, idque qua maxime decebat temporis opportunitate, nempe quum suam praedicationem auspicaretur. *Denique nihil aliud conficient, nisi baptismum originem et exordium sumpsisse ab evangelii praedicatione. Quod si annum tricesimum praefigere libet, cur eum non observant, sed ut quisque eorum iudicio satis profecit, eum ad baptismum recipiunt? Quin etiam Servetus, unus ex eorum magistris, quum tempus hoc pertinaciter urgeret, iam vicesimo primo aetatis anno coeperat prophetam se iactare. Quasi vero ferendus sit qui doctoris locum in ecclesia sibi arrogat, antequam sit ipsius ecclesiae membrum.*

30. Tandem obiiciunt, non maiorem esse causam cur infantibus baptismus communicetur, quam coena Domini, quae tamen illis minime conceditur. Quasi vero scriptura latum modis omnibus discrimen non notaret. Fuit quidem id in veteri ecclesia factitatum, ut ex Cypriano et Augustino constat; sed merito mos ille obsolevit. Nam si ingenium ac proprietatem baptismi reputamus, quidam certe est in ecclesiam ingressus ac veluti initiatio per quam in Dei populum accensemur; signum spiritualis nostrae regenerationis, per quam in filios Dei renascimur. Quum e converso coena grandiusculis attributa sit, qui superata teneriore infantia, iam ferendo sint solido cibo. Quae distinctio perquam evidenter in scriptura demonstratur. Nam illic Dominus, quantum ad baptismum attinet, nullum aetatum delectum facit. Coenam vero non omnibus perinde participandam exhibet, sed iis modo qui discernendo corpori ac sanguini Domini, qui suae ipsorum examinandae conscientiae, qui morti Domini annuntiandae, qui virtuti eius expendendae sint idonei. Volumus apertius quidpiam, quam quod apostolus tradit (1 Cor. 11, 28), dum exhortatur ut se quisque ipsum probet atque excutiat, tum edat ex hoc pane et e calice bibat? Examen igitur praeire oportet, quod ab infantibus frustra exspectetur. Item: qui indigne manducat, damnationem sibi manducat et bibit, non discernens corpus Domini. Si digne participare nequeunt, nisi qui sanctitatem corporis Christi rite distinguere noverint, cur venenum pro vivifico alimento tenellis nostris liberis porrigamus? Quid illud Domini praeceptum: in mei commemorationem facietis? quid alterum, quod inde apostolus deducit: quoties panem hunc manducabitis, mortem Domini annuntiabitis donec veniat? Quam, obsecro, ab infantibus recordationem exigemus eius rei, quam sensu nunquam assequuti sunt? quam praedicationem crucis Christi, cuius vim ac beneficium nondum mente comprehendunt? Nihil istorum in baptismo praescribitur; quare inter haec duo signa plurimum est discriminis, quod sub veteri quoque testamento in similibus signis animadvertimus. Circumcisio quidem, quam baptismo nostro respondere notum est, infantibus destinata erat. Pascha vero, in cuius vicem nunc coena subiit, non quoslibet promiscue convivas admittebat, sed ab iis rite demum edebatur qui de eius significatione rogare per aetatem possent. Si mica sani cerebri istis restaret, an ad rem usque adeo perspicuam et obviam caecutirent?

31. *Tametsi nugarum congerie lectores onerare piget, quas tamen Servetus, non minimus inter Anabaptistas, imo huius catervae magnum decus, ad proelium se accingens, speciosas rationes adducere sibi visus est, breviter diluere operae pretium erit. Obtendit, Christi symbola, ut sunt perfecta, exigere etiam perfectos, vel perfectionis capaces. Atqui solutio est expedita: baptismi perfectionem, quae ad mortem usque extenditur, perperam restringi ad unum temporis articulum. Addo etiam, stulte primo die in homine quaeri perfectionem ad quam baptismus tota vita per continuos gradus nos invitat. Obiicit Christi symbola ad memoriam instituta esse, ut quisque recolat se Christo fuisse consepultum. Respondeo, quod ex capite suo confinxit, refutatione non egere; imo quod ad baptismum trahit, sacrae coenae proprium esse ostendunt Pauli verba, ut se quisque examinet. De baptismo nusquam aliquid tale. Unde colligimus, rite baptizari, qui nondum pro aetatis modulo examinis sunt capaces. Quod tertio adducit, manere in morte omnes qui filio Dei non credunt, et iram Dei manere super eos, ideoque infantes, qui credere nequeunt, iacere in sua damnatione: respondeo, Christum illic non de generali reatu loqui quo impliciti sunt omnes posteri Adae, sed tantum minari evangelii contemptoribus, qui oblatam sibi gratiam superbe et contumaciter respuunt. Hoc vero nihil ad infantes. Simul contrarium rationem oppono: quemcunque benedicit Christus, eum ab Adae maledictione et ira Dei eximi. Quum ergo infantes ab eo benedictos esse notum sit, sequitur a morte exemptos esse. Falso deinde citat quod nusquam legitur: quisquis natus est ex spiritu, vocem spiritus audire. Quod etsi demus esse scriptum, nihil tamen aliud eliciet quam fideles, prout operatur in illis spiritus, ad obsequium formari. Atqui, quod de certo numero dictum est, ad omnes aeque trahere vitiosum est. Obiicit quarto: quia praecedit quod animale est, exspectandum esse tempus maturum baptismo qui est spiritualis. Ego autem, etsi fateor omnes posteros Adae ex carne genitos ab ipso utero gestare suam damnationem, id tamen obstare nego quominus statim remedium Deus afferat. Neque enim ostendet Servetus plures annos divinitus fuisse praescriptos, quo incipiat spiritualis vitae novitas. Paulo quidem teste* (1 Cor. 7, 14), *licet natura perditi sint qui nascuntur ex fidelibus, supernaturali tamen gratia sancti sunt. Allegoriam deinde profert, quod David in arcem Sion conscendens, nec caecos nec claudos secum*

duxerit, sed strenuos milites (2 Sam. 5, 8). *Quid autem si parabolam* (Luc. 14, 21) *oppono, in qua Deus ad coeleste epulum invitat caecos et claudos, hoc se nodo quomodo expediet Servetus? Quaero etiam annon prius cum Davide militassent claudi et mutili? Longius tamen in hac ratione insistere supervacuum est, quam ex mera falsitate conflatam, ex sacra historia deprehendent lectores. Sequitur altera allegoria, apostolos piscatores hominum fuisse, non parvulorum. Ego autem quaero quid sibi velit illud Christi: in rete evangelii colligi omne piscium genus* (Matth. 13, 47). *Sed quia allegoriis ludere non placet, respondeo, quum apostolis iniunctum fuit docendi munus, non fuisse tamen prohibitos ab infantibus baptizandis. Quanquam scire adhuc velim, quum ἀνθρώπους nominet evangelista (qua voce absque exceptione comprehenditur humanum genus), cur infantes neget esse homines? Obtendit septimo: quum spiritualibus quadrent spiritualia, infantes qui spirituales non sunt, neque ad baptismum aptos esse. Sed primo quam perverse torqueat locum Pauli* (1 Cor. 2, 13), *plane liquet. Agitur de doctrina; quum sibi in vano acumine plus aequo placerent Corinthii, eorum socordiam coarguit Paulus, quod primis doctrinae coelestis rudimentis adhuc imbuendi essent. Quis inde colliget, negandum esse infantibus baptismum, quos ex carne progenitos Deus sibi gratuita adoptione consecrat? Quod excipit, pascendos esse spirituali cibo, si novi sunt homines, solutio facilis est, baptismo eos admitti in Christi gregem, et sufficere illis adoptionis symbolum, donec adulti pares sint ferendo solido cibo. Exspectandum ergo esse tempus examinis quod Deus in sacra coena diserte flagitat. Obiicit postea, Christum vocare omnes suos ad sacram coenam. Atqui satis constat eum nullos admittere, nisi qui ad celebrandam mortis suae memoriam iam sunt praeparati. Unde sequitur, infantes, quos amplexu suo dignatus est, distincto et proprio in gradu subsistere, donec adolescant, neque tamen exteros esse. Quod excipit, portentum esse, si homo postquam natus est non comedat, respondeo aliter pasci animas quam externo coenae esu: ideoque Christum infantibus cibum nihilominus esse, licet a symbolo abstineant. Baptismi diversam esse rationem, quo illis tantum ianua in ecclesiam aperitur. Rursum obiicit, bonum oeconomum distribuere cibum familiae tempore suo. Quod etsi libenter fateor, quo tamen iure definiet nobis baptismi tempus, ut probet non dari tempestive infantibus? Adducit praeterea illud Christi mandatum ad apostolos* (Ioann. 4, 35), *ut properent ad messem dum albescunt agri. Nempe hoc tantum vult Christus, ut apostoli, praesentem laboris fructum cernentes, alacrius se ad docendum accingant. Quis inde colliget, solum messis tempus baptismo esse maturum? Undecima ratio est, quod in prima ecclesia iidem erant Christiani et discipuli; sed iam vidimus eum inscite ratiocinari a parte ad totum. Discipuli vocantur iustae aetatis homines, qui iam fuerant edocti et Christo nomen dederant: sicuti Iudaeos sub lege Mosis discipulos esse oportuit: nemo tamen inde recte inferet, extraneos fuisse infantes, quos Deus testatus est pro domesticis sibi esse. Ad haec obtendit, Christianos omnes esse fratres, quo in numero infantes nobis non sunt, quamdiu a coena eos repellimus. Ego vero ad principium illud redeo, non esse haeredes regni coelorum, nisi qui Christi sunt membra: deinde Christi amplexum veram fuisse tesseram adoptionis, qua infantes adultis communiter iunguntur, nec abstinentiam temporalem a coena obstare quominus pertineant ad ecclesiae corpus. Nec vero latro in cruce conversus desiit esse frater piorum, quamvis ad coenam nunquam accesserit. Addit postea, neminem fieri fratrem nostrum nisi per spiritum adoptionis, qui tantum ex auditu fidei confertur. Respondeo: semper in eundem relabi paralogismum; quia praepostere ad infantes trahit quod de solis adultis dictum est; docet illic Paulus, hunc esse Deo ordinarium vocationis modum, ut electos suos ad fidem adducat dum illis suscitat fidos doctores, quorum ministerio et opera manum porrigit. Quis inde legem imponere ei audeat, quominus arcana alia ratione infantes Christo inserat? Quod obiicit, Cornelium accepto spiritu sancto baptizatum fuisse, quam perperam ex uno exemplo generalem regulam eliciat, patet ex Eunucho et Samaritanis, in quibus diversum ordinem Deus tenuit, ut baptismus dona spiritus praecederet. Decima quinta ratio plus quam insulsa est; dicit nos regeneratione deos fieri: esse autem deos ad quos sermo Dei factus est* (Psal. 82, 6), *quod non competit in pueros infantes. Quod deitatem affingit fidelibus, unum est ex eius deliriis, quod excutere non est praesentis loci; sed locum Psalmi torquere in tam alienum sensum, perditae impudentiae est. Dicit Christus, reges et magistratus vocari a propheta deos, quia munus sustineant divinitus sibi iniunctum. Hic vero dexter interpres, quod de speciali gubernandi mandato ad certos homines dirigitur, ad evangelii doctrinam trahit, ut infantes ab ecclesia exterminet. Obiicit rursum, infantes non posse novos homines censeri, quia non gignuntur per sermonem. Ego vero quod saepius iam dixi nunc quoque repeto, ad nos regenerandos doctrinam semen esse incorruptibile, siquidem ad eam percipiendam sumus idonei: ubi vero nondum per aetatem nobis inest docilitas, Deum tenere suos regenerandi gradus. Postea ad allegorias suas redit, quod ovis et capra in lege non statim ac egressae erant ex utero fuerint oblatae in sacrificium. Si figuras huc trahere libet, mihi promptum est regerere, primogenita omnia, simul ac vulvam aperuerant, fuisse Deo sacra; deinde oportuisse agnum anniculum mactari. Unde sequetur, virile robur minime esse exspectandum, quin potius et foetus recentes et adhuc teneros a Deo in sacrificia deligi. Contendit praeterea, non posse venire*

ad Christum nisi qui a Ioanne fuerint praeparati. Quasi vero non fuerit temporale Ioannis officium. Sed ut hoc omittam, illa certe praeparatio non fuit in pueris, quos amplexus est Christus ac benedixit. Quare valeat cum falso suo principio. Patronos tandem accersit Trismegistum et Sibyllas, quod sacrae ablutiones non conveniant nisi adultis. En quam honorifice sentiat de Christi baptismo, quem exigit ad profanos gentium ritus, ne aliter administretur quam Trismegisto placuerit. Nobis vero pluris Dei autoritas, cui visum est infantes sibi consecrare, ac initiare sacro symbolo cuius nondum per aetatem vim tenebant. Nec fas esse ducimus a gentium expiationibus mutuari quod aeternam et inviolabilem Dei legem, quam de circumcisione sanxit, in baptismo nostro mutet. Ultimo loco ratiocinatur, si infantes liceat sine intellectu baptizare, baptismum a pueris ludentibus mimice et per iocum posse administrari. Atqui de hac re cum Deo litiget, ex cuius praecepto circumcisio communis fuit infantibus antequam intelligentiam adepti essent. Fuitne igitur res ludicra, vel obnoxia puerorum ineptiis, ut potuerint sanctam Dei institutionem evertere? Sed nihil mirum est, reprobos istos spiritus, quasi phrenitide agitarentur, crassissimas quasque absurditates in errorum suorum defensionem ingerere: quia Deus eorum fastum et pertinaciam tali vertigine iuste ulciscitur. Certe quam debilibus suppetiis fraterculos suos Anabaptistas Servetus adiuverit, planum me fecisse confido.

32. Iam nemini sobrio ambiguum fore arbitror, quam temere ecclesiam Christi conturbent qui rixas ac contentiones movent ob paedobaptismum. Sed enim operae pretium est observare quid tanta ista vafritia satan moliatur: nempe ut singularem fiduciae et spiritualis gaudii fructum, qui hinc colligendus est, nobis eripiat, ac de bonitatis etiam divinae gloria tantundem delibet. Quam enim suave piis animis, non verbo tantum, sed oculari etiam spectaculo certiores fieri, tantum se gratiae apud patrem coelestem obtinere, ut posteritas sua illi curae sit? Hic enim videre est, ut providentissimi erga nos patrisfamilias personam suscipit qui ne post mortem quidem nostram sollicitudinem nostri deponit, quin liberis nostris consulat ac prospiciat. Annon hic exemplo Davidis toto corde ad gratiarum actionem debemus exsultare, ut tali bonitatis specimine eius nomen sanctificetur? Hoc, hoc certe agit satan paedobaptismum tantis copiis impetendo: quo scilicet, testificatione ista gratiae Dei e medio sublata, quae per ipsam oculis nostris obversatur promissio sensim tandem evanescat. Unde non impia tantum adversus Dei misericordiam ingratitudo nasceretur, sed in liberis ad pietatem erudiendis ignavia quaedam. Neque enim parum incitamur hoc aculeo ad eos in serio Dei timore legisque observatione educandos, dum reputamus, statim a partu filiorum loco esse ab ipso habitos et agnitos.[1]) Quamobrem, nisi maligne Dei beneficentiam obscurare libet, infantes illi nostros offeramus, quibus locum inter suos familiares ac domesticos, id est ecclesiae membra, attribuit.

CAPUT XVII.[2])

De sacra Christi coena, et quid nobis conferat.

1. *Postquam nos semel in familiam suam recepit Deus, nec tantum ut servorum loco nos habeat, sed filiorum, ut partes impleat optimi patris et de sua progenie solliciti, continuo etiam vitae cursu nos alendos suscipit. Nec eo contentus, dato pignore nos huius continuae liberalitatis certiores reddere voluit. In hunc ergo finem* alterum ecclesiae suae sacramentum *dedit per manum unigeniti filii*, spirituale epulum *scilicet*, ubi se Christus vivificum esse panem testatur (Ioann. 6, 51), quo animae nostrae ad veram et beatam immortalitatem pascuntur. *Quoniam vero apprime necessaria est tanti mysterii cognitio, et pro sua magnitudine accuratam explicationem postulat; et satan, ut hoc inaestimabili thesauro ecclesiam privaret, pridem nebulas, deinde tenebras obscurandae eius luci induxit, tum contentiones et pugnas movit quae ab huius sacri alimenti gustu alienarent simplicium mentes, et nostra etiam aetate idem artificium tentavit: ubi summam pro rudium captu complexus fuero, nodos illos quibus mundum illaqueare satan molitus est, expediam. Primo* signa sunt panis et vinum, *quae invisibile alimentum, quod percipimus ex carne et sanguine Christi, nobis repraesentant.* Sicut enim in baptismo nos regenerans Deus, in ecclesiae suae societatem inserit et adoptione suos facit, ita *diximus* officium *providi* patrisfamilias *in eo praestare, quod* cibum *assidue* ministrat, quo nos in ea vita sustineat ac conservet in quam nos verbo suo genuit. Porro unicus animae *nostrae* cibus Christus est, *ideoque ad eum nos invitat* coelestis Pater, ut eius communicatione refecti *vigorem subinde colligamus, donec ad coelestem immortalitatem perventum fuerit.* Quoniam vero mysterium hoc *arcanae Christi cum piis unionis* natura incomprehensibile est, figuram eius et imaginem in signis visibilibus exhibet, *ad modulum nostrum aptissimis;* imo velut datis arrhis ac tesseris tam certum nobis facit quam si oculis cerneretur; *quia in crassissimas quasque mentes haec tam familiaris*

---

1) et agnitos *omitt.* 1607. 1617. 2) ***Habes quidem hic praecedentis editionis Cap. XVIII.*** §. 1—48 ***sed ordine materiarum et sectionum varie turbato.***

similitudo penetrat, non secus animas Christo pasci, quam panis et vinum corporalem vitam sustentant. Iam ergo habemus in quem finem spectet mystica haec benedictio. Nempe quo nobis confirmet, corpus Domini sic pro nobis semel esse immolatum, ut nunc eo vescamur, ac vescendo unici illius sacrificii efficaciam in nobis sentiamus; sanguinem eius sic pro nobis semel fusum, ut sit nobis perpetuus potus. Atque ita sonant verba promissionis illic additae: accipite, hoc est corpus meum quod pro vobis traditur (Matth. 26, 26; Marc. 14, 22; Luc. 22, 19; 1 Cor. 11, 24). Corpus ergo, quod oblatum semel est in salutem nostram, iubemur accipere et *comedere;* ut dum huius fieri nos videmus participes, vivificae illius mortis virtutem *certo statuamus in nobis efficacem fore.* Unde et calicem foedus vocat in suo sanguine. Foedus enim quod sanguine suo semel sancivit, quodammodo renovat, vel potius continuat, quantum ad fidei nostrae confirmationem attinet, quoties sacrum illum sanguinem libandum nobis porrigit.

2. Magnum vero fiduciae ac suavitatis fructum ex hoc sacramento colligere possunt piae animae, quod testimonium habent [1]) in unum corpus nos cum Christo coaluisse, ut quidquid ipsius est, nostrum vocare liceat. Hinc sequitur ut nobis secure spondere audeamus, vitam aeternam nostram esse, cuius ipse est haeres; nec regnum coelorum, quo iam ingressus est, posse magis nobis excidere quam ipsi; rursum, peccatis nostris non posse nos damnari, *a quorum reatu nos absolvit,* quum ea sibi imputari voluerit ac si sua essent. Haec est mirifica commutatio, qua pro immensa sua benignitate nobiscum usus est: quod filius hominis nobiscum factus nos secum Dei filios fecerit; quod suo in terras descensu ascensum nobis in coelum straverit; quod accepta nostra mortalitate suam nobis immortalitatem contulerit; quod suscepta nostra imbecillitate sua nos virtute confirmaverit; quod nostra in se recepta paupertate, suam ad nos opulentiam transtulerit; quod recepta ad se qua premebamur iniustitiae nostrae mole sua nos iustitia induerit.

3. Horum omnium adeo solidam habemus testificationem in hoc sacramento, ut certo statuendum sit, vere nobis exhiberi, non secus ac si Christus ipse praesens aspectui nostro obiiceretur ac manibus attrectaretur. Hoc enim verbum nec mentiri, nec illudere nobis potest: accipite, edite, bibite; hoc est corpus meum, quod pro vobis traditur; hic est sanguis, qui in remissionem peccatorum effunditur. Quod accipere iubet, significat nostrum esse; quod *edere* iubet, significat unam nobiscum substantiam fieri; quod de corpore praedicat pro nobis esse traditum, de sanguine, pro nobis effusum, in eo docet utrumque non tam suum esse quam nostrum: quia utrumque non suo commodo, sed in salutem nostram et sumpsit et posuit. Ac diligenter quidem observandum est, potissimam et paene totam sacramenti energiam in his verbis sitam esse: quod pro vobis traditur, qui pro vobis effunditur. Alioqui non magnopere nobis conduceret, corpus et sanguinem Domini nunc distribui, nisi in redemptionem ac salutem nostram exposita semel fuissent. Itaque sub pane et vino repraesentantur, quo discamus non modo nostra esse, sed nobis destinata in spiritualis vitae alimentum. Id est quod antea admonuimus, a rebus corporeis [1]) quae in sacramento proferuntur, quadam analogia nos ad spirituales deduci. Sic quum panis nobis in symbolum corporis Christi *datur,* haec statim concipienda est similitudo: ut corporis nostri vitam panis alit, sustinet, tuetur, ita corpus Christi vegetandae ac vivificandae animae unicum esse cibum. Quum vinum in symbolum sanguinis propositum intuemur, cogitandum, quos corpori usus vinum afferat, ut eosdem spiritualiter afferri nobis Christi sanguine reputemus; sunt autem, fovere, reficere, confirmare, exhilarare. Nam si satis perpendimus quid nobis sacrosancti huius corporis traditio, quid sanguinis effusio profuerit, non obscure perspiciemus, haec panis et vini attributa, secundum eiusmodi analogiam, optime illis erga nos convenire dum nobis communicantur.

4. Non ergo praecipuae sunt sacramenti partes, corpus Christi simpliciter et sine altiori consideratione nobis *porrigere;* sed magis promissionem illam qua carnem suam vere cibum testatur, et sanguinem suum potum, quibus in vitam aeternam pascimur, qua se panem vitae affirmat, de quo qui manducaverit vivet in aeternum: illam, inquam, promissionem obsignare et confirmare, et quo id efficiat, ad Christi crucem mittere, ubi ea promissio vere praestita et numeris omnibus impleta fuit. Neque enim Christo rite et salutariter *vescimur* nisi crucifixo, dum efficaciam mortis eius vivo sensu apprehendimus. Nam quod se panem vitae nuncupavit, non eam a sacramento sumpsit appellationem, ut quidam perverse interpretantur; sed quia talis a patre datus nobis fuerat talemque sese praestitit, quum humanae nostrae mortalitatis particeps factus nos divinae suae immortalitatis consortes fecit; quum in sacrificium se offerens, maledictionem in se nostram sustulit, ut sua nos benedictione perfunderet; quum morte sua mortem de-

1) *Hic nonnulla omissa.*

1) *Edd. authenticae* 1559 *et* 1561 *habent* corporis, *sed recentiores ad unam omnes vitium emendant.*

glutivit et absorbuit; quum in sua resurrectione carnem hanc nostram corruptibilem, quam induerat, in gloriam et incorruptionem suscitavit.

5. Restat ut applicatione id totum ad nos perveniat: id fit cum per evangelium, tum illustrius per sacram coenam, ubi et se ipse cum bonis suis omnibus nobis offert, et nos fide eum recipimus. Non ergo facit sacramentum ut Christus panis vitae esse primum incipiat; sed dum in memoriam revocat, panem vitae esse factum, quo assidue vescamur, eiusque panis gustum et saporem nobis praebet, ut vim panis illius sentiamus facit. Pollicetur enim nobis, quidquid fecit aut passus est Christus, id ad nos vivificandos factum esse. Deinde hanc vivificationem aeternam esse, qua sine fine alamur, sustineamur et conservemur in vita. Siquidem ut panis vitae nobis non fuisset Christus, nisi nobis natus et mortuus fuisset, nisi nobis resurrexisset: ita nunc minime esset, nisi eius nativitatis, mortis, resurrectionis efficacia et fructus res aeterna foret ac immortalis. Quod totum eleganter his verbis expressit Christus (Ioann. 6, 51): panis quem ego dabo, caro mea est, quam ego dabo pro mundi vita. Quibus haud dubie innuit, suum nobis corpus ideo pro pane futurum ad spiritualem animae vitam, quia in mortem pro salute nostra exponendum erat; nobis autem porrigi ut vescamur, quum fide nos facit eius participes. Semel itaque ipsum dedit quo panis fieret, quum in mundi redemptionem crucifigendum exposuit; quotidie dat, ubi participandum, quatenus crucifixum est, evangelii verbo nobis offert; ubi eam exhibitionem sacro coenae mysterio obsignat; ubi id ipsum intus complet quod exterius designat.[1]) *Porro nobis* hic duo cavenda sunt vitia: ne aut in extenuandis signis nimii, a suis mysteriis ea divellere quibus quodammodo annexa sunt; aut in iisdem extollendis immodici, mysteria interim etiam ipsa nonnihil obscurare videamur. Christum esse panem vitae, quo in salutem aeternam nutriantur fideles, nemo est, nisi prorsus irreligiosus, qui non fateatur. Sed hoc non perinde inter omnes convenit, qualis sit eius participandi ratio. Sunt enim qui manducare Christi carnem et sanguinem eius bibere, uno verbo definiunt, nihil esse aliud quam in Christum ipsum credere. Sed mihi expressius quiddam ac sublimius videtur voluisse docere Christus in praeclara illa concione, ubi carnis suae manducationem nobis commendat: nempe vera sui participatione nos vivificari; quam manducandi etiam ac bibendi verbis ideo designavit, ne quam ab ipso vitam percipimus, simplici cognitione percipi quispiam putaret. Quemadmodum enim non aspectus sed esus panis corpori alimentum sufficit, ita vere ac penitus participem Christi animam fieri convenit, ut ipsius virtute in vitam spiritualem vegetetur. Interim vero, hanc non aliam esse quam fidei manducationem fatemur; ut nulla alia fingi potest. Verum hoc inter mea et istorum verba interest, quod illis manducare est duntaxat credere; ego credendo manducari Christi carnem, quia fide noster efficitur, eamque manducationem fructum effectumque esse fidei dico. Aut si clarius velis, illis manducatio est fides; mihi ex fide potius consequi videtur. In verbis quidem parvum, sed in re non mediocre est discrimen. Nam etsi docet apostolus (Eph. 3, 17), Christum in cordibus nostris habitare per fidem, nemo tamen habitationem istam, fidem interpretabitur; sed eximium fidei effectum explicari omnes sentiunt, quod per ipsam fideles consequuntur ut Christum in se habeant manentem. In hunc modum voluit Dominus, panem vitae se nuncupando, non tantum docere in mortis resurrectionisque suae fide repositam esse nobis salutem; sed vera etiam sui communicatione fieri, ut vita sua in nos transeat, ac nostra fiat: non secus ac panis, dum in alimentum sumitur, vigorem corpori administrat.

6. Nec alio sensu Augustinus, quem illi patronum sibi advocant, credendo nos manducare scripsit, quam ut manducationem istam fidei esse, non oris, indicaret. Quod neque ipse nego; sed simul tamen addo, nos fide complecti Christum non eminus apparentem, sed se nobis *unientem*, *ut ipse caput nostrum*, *nos vero eius membra simus*. Neque tamen loquutionem illam simpliciter improbo; sed tantum nego plenam esse interpretationem, si definire volunt quid sit Christi carnem *edere*. Alioqui video Augustinum hac loquendi forma saepius usum esse. Ut quum dicit libro de doctrina christiana tertio: nisi manducaveritis carnem filii hominis; figura est, praecipiens passioni Domini esse communicandum, et suaviter atque utiliter recondendum in memoria, quod pro nobis caro eius crucifixa et vulnerata sit. Item quum dicit, tria illa millia hominum, qui Petri concione conversi sunt, sanguinem Christi, quem saeviendo fuderant, credendo bibisse.[1]) Verum plurimis aliis locis illud fidei beneficium egregie commendat, quod per ipsam non minus reficiuntur carnis Christi communione animae nostrae quam corpora pane quo vescuntur. Atque id ipsum est quod alicubi scribit Chrysostomus,[2]) Christum non fide tantum, sed re ipsa nos suum efficere corpus. Neque enim aliunde quam a fide tale bonum consequi intelligit; sed hoc tantum vult ex-

---

1) *Hoc loco, sepositis nonnullis quae ex parte infra recurrent, a §. 5. ad §. 12. ed. praec. transit.*

1) Homil. in Ioann. 31, 9 et 40, 2 et alibi. 2) Homil. 60 et 61 ad popul. antioch. Homil. in Marc. 83.

cludere, ne quis, dum fidem nominari audit, nudam imaginationem concipiat. *Eos vero qui coenam volunt externae solum professionis notam esse, nunc praetereo: quia satis eorum errorem refutasse mihi videor quum agerem de sacramentis in genere. Hoc solum observent lectores: dum calix vocatur foedus in sanguine, promissionem exprimi quae ad fidem confirmandam valeat. Unde sequitur, nisi in Deum respicimus, et amplectimur quod offert, nos sacra coena recte non uti.*

7. Neque illi [1]) praeterea mihi satisfaciunt qui nonnullam nobis esse cum Christo communionem agnoscentes, eam dum ostendere volunt, nos spiritus modo participes faciunt, praeterita carnis et sanguinis mentione. Quasi vero illa omnia de nihilo dicta forent, carnem eius vere esse cibum, sanguinem eius vere esse potum; non habere vitam nisi qui carnem illam manducaverit et sanguinem biberit, et quae eodem pertinent. Quare, si ultra eorum descriptionem (*ut nimis restricta est*) solidam Christi communionem progredi constat, quousque pateat et sese proferat, paucis perstringere *aggrediar, antequam de contrario vitio excessus verba faciam. Erit enim mihi longior cum hyperbolicis doctoribus disputatio, qui dum pro sua crassitie absurdum edendi et bibendi modum fabricant, Christum quoque carne sua exutum in phantasma transfigurant.* Si tamen ullis verbis complecti tantum mysterium liceat, quod ne animo quidem satis me comprehendere video, et libenter ideo fateor, ne quis eius sublimitatem infantiae meae modulo metiatur. Quin potius lectores hortor, ne intra istos nimium angustos fines, mentis sensum contineant; sed multo altius assurgere contendant, quam meo ductu possint. Nam ego ipse, quoties hac de re sermo est, ubi omnia dicere conatus sum, parum adhuc mihi pro eius dignitate dixisse videor. Quanquam autem cogitando animus plus valet, quam lingua exprimendo, rei tamen magnitudine ille quoque vincitur et obruitur. Itaque nihil demum restat nisi ut in eius mysterii admirationem prorumpam, cui nec mens plane cogitando, nec lingua explicando par esse potest. Sententiae tamen meae summam exponam utcunque: quam ut nihil dubito veram esse, ita piis pectoribus non improbatum iri confido.

8. Primum omnium e scripturis docemur, Christum ab initio vivificum illud patris verbum fuisse, vitae fontem et originem, unde omnia ut viverent semper acceperunt. Quare Ioannes nunc sermonem vitae nuncupat (1 Ioann. 1, 1), nunc in ipso vitam fuisse scribit (Ioann. 1, 4), significans illum etiam tum creaturas omnes influentem, vim spirandi ac vivendi eis instillasse. Idem tamen postea subiicit, manifestatam tunc demum fuisse vitam, quum assumpta nostra carne, filius Dei se visendum oculis manibusque palpandum praebuit. Nam etsi virtutem prius quoque suam in creaturas diffundebat, quia tamen homo, per peccatum a Deo alienatus, communicatione vitae perdita, mortem undique cernebat sibi imminentem, ut spem immortalitatis reciperet, in eius verbi communionem recipi oportebat. Quantulam enim fiduciam inde concipias, si Dei quidem verbum, a quo remotissimus sis, vitae plenitudinem in se continere audias, in te autem ipso ac circumquaque nihil praeter mortem *occurrat et ante oculos versetur?* At vero, ubi fons ille vitae habitare in carne nostra coepit, iam non procul nobis absconditus latet, sed coram se participandum exhibet. Quin et ipsam, in qua residet, carnem vivificam nobis reddit, ut eius participatione ad immortalitatem pascamur. Ego sum, inquit, panis vitae qui de coelo descendi; et panis quem ego dabo, caro mea est, quam ego dabo pro mundi vita (Ioann. 6, 48 et 51). Quibus verbis docet, non modo se vitam esse, quatenus sermo est Dei aeternus, qui e coelo ad nos descendit, sed descendendo vim istam in carnem quam induit, diffudisse, ut inde ad nos vitae communicatio promanaret. Hinc et illa iam consequuntur, quod caro eius vere est cibus, sanguis eius vere est potus, quibus alimentis in vitam aeternam fideles educantur. In hoc ergo sita piis eximia consolatio, quod vitam in propria carne nunc reperiunt. Sic enim non modo facili ad eam aditu penetrant, sed ultro sibi expositam et obviam habent. Cordis sinum tantum protendant quo praesentem amplexentur, et eam obtinebunt.

9. Etsi autem tantam a se ipsa virtutem non habet Christi caro, ut nos vivificet, quae et prima sua conditione mortalitati obnoxia fuit, et nunc immortalitate praedita per se non vivit; iure tamen vivifica dicitur quae vitae plenitudine perfusa est, quam ad nos transmitteret. In quem sensum illud Christi dictum cum Cyrillo interpretor: sicut pater vitam habet in semetipso, ita et filio dedit vitam habere in semetipso (Ioann. 5, 26). Illic enim proprie de suis dotibus disserit, non quas ab initio apud patrem possidebat, sed quibus ornatus fuit in ea ipsa carne in qua apparuit; proinde in sua quoque humanitate vitae plenitudinem habitare ostendit: ut quisquis carni suae ac sanguini communicarit, vitae participatione simul fruatur. Id quale sit, familiari exemplo explicare licet. Quemadmodum enim e fonte aqua nunc bibitur, nunc hauritur, nunc per canales irrigandis agris deducitur, qui tamen non a se ipso exuberat in tot usus, sed ab ipsa scaturigine, quae perenni fluxu novam subinde largitatem illi sufficit ac subministrat, ita Christi caro instar fontis est divitis et inexhausti, quae vitam a divinitate in se ipsam scaturientem ad nos trans-

1) Neque enim 1607. 1617.

fundit. Iam quis non videt, communionem carnis et sanguinis Christi necessariam esse omnibus qui ad coelestem vitam aspirent? Huc spectant illae apostoli sententiae (Eph. 1, 23 et 4, 15; 1 Cor. 6, 15): ecclesiam corpus esse Christi et eius complementum, ipsum vero esse caput, ex quo totum corpus, coagmentatum et compactum per commissuras, incrementum corporis facit; corpora nostra membra esse Christi. Quae omnia non posse aliter effici intelligimus, quin totus spiritu et corpore nobis adhaereat. Sed arctissimam illam societatem, qua eius carni copulamur, splendidiore adhuc elogio illustravit quum dixit, nos esse membra corporis eius, ex ossibus eius et ex carne eius (Eph. 5, 30). Tandem ut rem omnibus verbis maiorem testetur, sermonem exclamatione finit: magnum, inquit, istud arcanum. Extremae ergo dementiae fuerit, nullam agnoscere cum carne et sanguine Domini fidelium communionem, quam tantam esse declarat apostolus, ut eam admirari quam explicare malit.

10. *Summa sit, non aliter animas nostras carne et sanguine Christi pasci, quam panis et vinum corporalem vitam tuentur et sustinent. Neque enim aliter quadraret analogia signi, nisi alimentum suum animae in Christo reperirent. Quod fieri non potest nisi nobiscum Christus vere in unum coalescat, nosque reficiat carnis suae esu et sanguinis potu. Etsi autem incredibile videtur in tanta locorum distantia penetrare ad nos Christi carnem ut nobis sit in cibum, meminerimus quantum supra sensus omnes nostros emineat arcana spiritus sancti virtus, et quam stultum sit eius immensitatem modo nostro velle metiri. Quod ergo mens nostra non comprehendit, concipiat fides, spiritum vere unire quae locis disiuncta sunt. Iam sacram illam carnis et sanguinis sui communicationem, qua vitam suam in nos transfundit Christus, non secus ac si in ossa et medullas penetraret, in coena etiam testatur et obsignat; et quidem non obiecto inani aut vacuo signo, sed efficaciam spiritus sui illic proferens, qua impleat quod promittit. Et sane rem illic signatam* offert et exhibet omnibus qui ad spirituale illud epulum accumbunt; quanquam a fidelibus solis cum fructu percipitur, qui tantam benignitatem vera fide animique gratitudine suscipiunt. Qua ratione dixit apostolus (1 Cor. 10, 16): panem quem frangimus communionem esse corporis Christi, calicem quem verbo et precibus in hoc consecramus, communionem esse sanguinis ipsius. Nec est quod obiiciat quispiam, figuratam esse loquutionem, qua signatae rei nomen signo deferatur. Fateor sane fractionem panis symbolum esse, non rem ipsam. Verum hoc posito, a symboli tamen exhibitione rem ipsam exhiberi, rite colligemus. Nisi enim quis fallacem vocare Deum volet, inane ab ipso symbolum proponi, nunquam dicere audeat. Itaque si per fractionem panis Dominus corporis sui participationem vere repraesentat, minime dubium esse debet, quin vere praestet atque exhibeat. Atque omnino isthaec piis tenenda regula est, ut quoties symbola vident a Domino instituta, illic rei signatae veritatem adesse certo cogitent, ac sibi persuadeant. Quorsum enim corporis sui symbolum tibi Dominus in manum porrigat, nisi ut de vera eius participatione te certiorem faciat? Quod si verum est praeberi nobis signum visibile, ad obsignandam invisibilis rei donationem, accepto corporis symbolo, non minus corpus etiam ipsum nobis dari certo confidamus.

11. Dico igitur (quod et semper in ecclesia receptum fuit, et hodie docent quicunque recte sentiunt) duabus rebus constare sacrum coenae mysterium: corporeis signis, quae ob oculos proposita, res invisibiles secundum imbecillitatis nostrae captum nobis repraesentant; et spirituali veritate, quae per symbola ipsa figuratur simul et exhibetur. Ea qualis sit dum familiariter demonstrare volo, tria soleo ponere: significationem, materiam quae ex ea dependet, virtutem seu effectum qui ex utraque consequitur. Significatio in promissionibus est sita, quae quodammodo sunt signo implicitae. Materiam aut substantiam voco Christum cum sua morte et resurrectione. Per effectum autem, redemptionem, iustitiam, sanctificationem, vitamque aeternam, et quaecunque alia nobis beneficia affert Christus, intelligo. Porro, tametsi fidem haec omnia respiciunt, nullum tamen locum relinquo huic cavillo, quasi dum fide percipi Christum dico, intelligentia duntaxat ac imaginatione velim concipi. Offerunt enim illum promissiones, non ut in aspectu modo nudaque notitia haereamus, sed ut vera eius communicatione fruamur. Et sane non video quomodo in cruce Christi redemptionem ac iustitiam, in eius morte vitam habere se quis confidat, nisi vera Christi ipsius communione in primis fretus. Non enim ad nos bona illa pervenirent, nisi se prius nostrum Christus faceret. Dico igitur, in coenae mysterio per symbola panis et vini Christum vere nobis exhiberi, adeoque corpus et sanguinem eius, in quibus omnem obedientiam pro comparanda nobis iustitia adimplevit; quo scilicet primum in unum corpus cum ipso coalescamus, deinde participes substantiae eius facti in bonorum omnium communicatione virtutem quoque sentiamus.

12. *Iam ad hyperbolicas mixturas quas superstitio invexit, descendo; mira enim astutia hic lusit satan, ut mentes hominum e coelo abstractas perverso errore imbueret, ac si panis elemento affixus esset Christus. Ac primo quidem* praesentia Christi in sacramento minime talis somnianda nobis est qualem romanae curiae artifices confinxerunt: ac si locali praesentia, corpus Christi manibus attrectandum, atterendum dentibus, ore deglutiendum siste-

retur. *Hanc enim palinodiae formulam dictavit Berengario Nicolaus papa, quae poenitentiae testis foret: verbis scilicet eousque prodigiosis, ut glossae autor exclamet, periculum esse, nisi prudenter sibi caveant lectores, ne haeresin inde hauriant peiorem quam fuerit Berengarii.*[1]) *Petrus vero Lombardus, etsi in excusanda absurditate multum laborat, magis tamen inclinat in diversam sententiam.* Siquidem ut finitum esse, pro perpetua corporis humani ratione, minime ambigimus, coeloque contineri, quo semel receptum est, donec ad iudicium redeat: ita sub haec corruptibilia elementa retrahere ipsum, aut ubique praesens imaginari, prorsus ducimus nefas esse. Neque id sane opus est, quo ipsius participatione fruamur; quando hoc beneficii per spiritum suum nobis Dominus largitur, ut unum corpore, spiritu et anima secum fiamus. Vinculum ergo istius coniunctionis est spiritus Christi, cuius nexu copulamur; et quidam veluti canalis, per quem quidquid Christus ipse et est et habet, ad nos derivatur. Nam si solem conspicimus radiis in terram emicantem, ad generandos, fovendos, vegetandos eius foetus suam quodammodo substantiam ad eam traiicere: cur inferior spiritus Christi esset irradiatio, ad communionem carnis et sanguinis eius in nos traducendam? Quapropter scriptura, ubi de nostra cum Christo participatione loquitur, vim eius universam ad spiritum refert. Pro multis tamen unus locus sufficiet. Paulus enim ad Romanos, capite octavo, Christum non aliter in nobis quam per spiritum suum habitare disserit: quo tamen illam, de qua nunc sermo est carnis et sanguinis communionem non tollit, sed ab uno spiritu effici docet, ut totum Christum possideamus et habeamus in nobis manentem.

13. *Verecundius Scholastici, quos tam barbarae impietatis horror tenuit; nihil tamen ipsi quoque quam subtilioribus praestigiis ludunt.* Non circumscriptive, nec corporali modo contineri illic Christum concedunt; sed rationem deinde comminiscuntur, quam nec ipsi intelligunt, nec aliis possunt explicare, quae tamen eo recidit, ut Christus in specie panis quam vocant quaeratur. Quid enim? quum substantiam panis in Christum converti dicunt, annon affigunt albedini, quam illic reliquam faciunt? At sic continetur in sacramento ut in coelo maneat, inquiunt; nec aliam quam habitudinis praesentiam statuimus. Verum quaecunque faciendo fuco vocabula obtendant, hic omnium finis est, per consecrationem Christum fieri qui antea panis erat, ut deinde sub illo panis colore lateat Christus. *Quod etiam diserte exprimere eos non pudet. Sunt enim Lombardi verba,*[2]) *corpus Christi, quod in se visibile est, sub specie panis, facta consecratione, latere et operiri. Ita illius panis figura nihil aliud quam larva est, quae carnis conspectum auferat oculis.* Neque vero multis coniecturis opus est, ut deprehendamus quas istis verbis insidias tendere voluerint, quum res ipsa clare loquatur. Quanta enim superstitione iam saeculis aliquot, non tantum hominum vulgus, sed primores quoque ipsi detenti fuerint, ac hodie in papisticis ecclesiis detineantur, videre est. Nam de vera fide parum solliciti, qua sola et in Christi pervenimus societatem, et cum ipso cohaeremus, modo carnalem eius praesentiam habeant, quam ultra verbum[1]) fabricarunt, satis illum praesentem habere se putant. Proinde hoc in summa profectum videmus ista ingeniosa subtilitate, ut panis pro Deo haberetur.[2])

14. *Hinc prodiit fictitia illa transsubstantiatio, pro qua hodie acrius depugnant quam pro omnibus aliis fidei suae capitibus. Neque enim se expedire primi localis praesentiae architecti poterant, quomodo Christi corpus panis substantiae permixtus*[3]) *foret, quin protinus occurrerent multa absurda. Ergo ad hoc figmentum confugere necesse fuit, fieri conversionem panis in corpus: non quod proprie ex pane corpus fiat, sed quia Christus, ut sub figura se occultet, substantiam in nihilum redigit. Mirum autem est eo inscitiae imo stuporis fuisse prolapsos, ut non solum repugnante scriptura, sed etiam veteris ecclesiae consensu, monstrum illud in medium proferrent. Fateor quidem nonnullos veterum conversionis voce interdum fuisse usos: non quod abolere vellent in externis signis substantiam, sed ut docerent panem mysterio dicatum longe a vulgari distare, ac iam alium esse. Ubique autem clare praedicant omnes, sacram coenam duabus partibus constare, terrena et coelesti; ac terrenam sine controversia interpretantur panem et vinum. Certe quidquid garriant,* vetustatis patrocinio, quod evidenti Dei verbo saepe opponere audent, in confirmando isto dogmate destitui *palam est.* Nec enim ita pridem excogitatum fuit, ignoratum *quidem non* melioribus illis saeculis *modo,* quibus purior adhuc vigebat religionis doctrina; *sed quum iam admodum inquinata esset illa puritas.* Nemo est veterum qui sacra coenae symbola non fateatur disertis verbis panem et vinum esse; etsi, *ut dictum est,* variis epithetis illa interdum insigniunt, ad commendandam mysterii dignitatem. Nam quod dicunt, in consecratione fieri arcanam conversionem, ut iam aliud sit quam panis et vinum, nuper admonui eo non significare, in nihilum ipsa redigi, sed iam alio loco

---

1) Dist. 2. c. Ego Berengarius. 2) Libr. 4. Dist. 12.

1) verba 1576. 1577. 1585. 2) *Hic iterum interrumpitur praecedentis editionis tenor* (*in* §. 21). *Quae sequuntur* §§. 14 *et* 15. *referunt materiam, minime vero textum,* §§. 6—10. *supra omissarum.* 3) permixtum 1576. 1577. 1585. 1654. 1667 *et Thol. quod omnino praeferendum.*

habenda esse quam communes cibos, qui duntaxat ad pascendum ventrem sunt destinati: quum in iis nobis exhibeatur spiritualis animae cibus ac potus. Id neque nos negamus. Si conversio est, inquiunt isti, necesse est aliud ex alio fieri. Si intelligunt, fieri aliquid quod prius non erat, assentior. Si ad suam illam imaginationem trahere volunt, respondeant mihi quam mutationem fieri sentiant in baptismo. Nam patres hic quoque mirificam conversionem statuunt, quum dicunt ex corruptibili elemento fieri spirituale animae lavacrum. Aquam tamen manere nemo negat. At nihil, inquiunt, tale in baptismo habetur quale illud est in coena: hoc est corpus meum. Quasi de verbis illis agatur, quae satis expeditum sensum habent, ac non potius de illa voce conversionis, quae nihil amplius in coena significare debet quam in baptismo. Valeant igitur cum istis syllabarum aucupiis, quibus nihil aliud quam suam ieiunitatem produnt. *Nec vero significatio aliter quadraret, nisi veritas quae illic figuratur, vivam effigiem haberet in externo signo. Voluit Christus externo symbolo testari, carnem suam esse cibum. Si inane duntaxat panis spectrum, non panem verum proponeret, ubi analogia, vel similitudo, quae deducere nos a re visibili ad invisibilem debet? Nam ut omnia inter se conveniant, non longius se extendet significatio quam nos specie carnis Christi pasci. Quemadmodum si in baptismo figura aquae oculos falleret, nobis certum non esset ablutionis nostrae pignus; imo fallaci illo spectaculo vacillandi nobis occasio daretur. Evertitur ergo sacramenti natura, nisi in modo significandi terrenum signum rei coelesti respondeat. Ac proinde perit nobis mysterii huius veritas, nisi verus panis verum Christi corpus repraesentet. Iterum repeto: quum* coena *nihil aliud sit quam* conspicua eius promissionis testificatio quae Ioannis sexto habetur, nempe Christum esse panem vitae qui e coelo descendit: panem visibilem *intercedere* oportet quo spiritualis ille figuretur; nisi nobis perire volumus omnem fructum quem in hac parte sustinendae nostrae imbecillitati Deus indulget. Iam qua ratione colligeret Paulus (1 Cor. 10, 17), nos omnes panem unum ac corpus unum esse qui panem **unum** simul participamus, si spectrum panis duntaxat, ac non potius naturalis veritas maneret?

15. *Nec vero satanae praestigiis tam foede unquam delusi fuissent, nisi quia iam fascinati erant illo errore, corpus Christi sub pane inclusum ore corporeo in ventrem transmitti. Tam brutae imaginationis causa fuit, quod consecratio tantundem apud eos valebat ac magica incantatio. Principium autem illud eos latebat, panem non nisi hominibus ad quos dirigitur sermo esse sacramentum; sicuti aqua baptismi in se non mutatur, sed nobis esse incipit quod prius non erat, simul atque annexa est promissio* (Exod. 17, 6). *Exemplo similis sacramenti hoc melius liquebit. Aqua e rupe profluens in deserto eiusdem rei tessera et signum erat patribus, quam nobis figurat vinum in coena. Docet enim Paulus* (1 Cor. 10, 4), *eundem potum spiritualem eos bibisse. Atque iumentis populi et pecori communis erat aquatio. Unde facile colligitur, in elementis terrenis, dum ad spiritualem usum adhibentur, non aliam fieri conversionem quam hominum respectu, quatenus illis promissionum sunt sigilla. Ad haec quum Dei consilium sit, ut iam saepius inculco, nos commodis vehiculis sursum ad se tollere, illud impie sua pervicacia frustrantur, qui ad Christum quidem nos vocant, sed sub pane invisibiliter latentem. Neque enim fieri potest ut mens hominum, a locorum immensitate se expediens, ad Christum usque supra coelos penetret. Quod illis negabat natura, magis noxio pharmaco corrigere tentarunt: ut manendo in terris nulla coelesti Christi propinquitate egeamus. En necessitas quae ipsos adegit ad transfigurandum Christi corpus. Bernardi quidem aetate, etsi durior invaluerat loquendi ratio, transsubstantiatio tamen nondum agnita erat. Ac omnibus retro saeculis similitudo illa in ore omnium volitabat, pani et vino rem spiritualem coniunctam esse in hoc mysterio. De vocibus acute, ut sibi videntur, respondent, sed nihil afferendo causae praesenti consentaneum.* Virga, inquiunt, Mosis in serpentem conversa, quamvis asciscat nomen serpentis, pristinum tamen retinet, virgaque dicitur (Exod. 4, 3 et 7, 10). *Ita secundum eos aeque probabile est, quamvis in novam substantiam transeat panis, καταχρηστικῶς, sed tamen non inepte, vocari quod apparet oculis. Sed quid simile aut vicinum reperiunt inter illustre miraculum et fictitiam eorum illusionem cuius nullus in terra oculus testis est? Praestigiis luserant magi, ut Aegyptiis persuasum esset, divina virtute ad mutandas creaturas supra naturae ordinem pollere. Prodit Moses, ac profligatis eorum fallaciis, insuperabilem Dei potentiam a sua parte stare ostendit, quia una eius virga omnes reliquas absumit. Sed quia ocularis fuit illa conversio, nihil ad praesentem causam, ut diximus; ut exiguo post tempore visibiliter rediit virga ad suam formam. Adde quod nescitur, substantiaene fuerit illa extemporalis conversio. Spectanda etiam est allusio ad virgas magorum; quas ideo* colubros dicere noluit propheta, ne videretur innuere conversionem quae nulla erat: quia praestigiatores illi nihil aliud quam tenebras spectantium oculis offuderant. Quid autem cum eo simile habent istae loquutiones: panis quem frangimus, quoties ederitis panem hunc, communicabant in fractione panis, et alia eiusmodi? *Incantatione quidem magorum oculos tantum fuisse deceptos certum est. Quod ad Mosen, magis ambigua res est, per cuius manum Deo nihilo magis difficile fuit ex virga facere serpentem, et rursus virgam ex serpente, quam induere angelos carneis corporibus, et*

paulo post exuere. Si eadem vel affinis esset huius mysterii ratio, esset aliquis color eorum solutioni. Hoc igitur fixum maneat, non vere nec apte promitti nobis in coena carnem Christi vere esse in cibum, nisi vera externi symboli substantia respondeat. Atque (*ut error unus ex alio nascitur*) *locus Ieremiae* (11, 19) *tam insulse detortus est ad probandam transsubstantiationem, ut referre pigeat. Conqueritur propheta lignum positum in pane suo: significans hostium saevitia panem suum infectum esse amaritudine. Quemadmodum David* (Psal. 69, 22) *simili figura cibum suum fuisse felle corruptum et potum aceto deplorat. Isti allegorice corpus Christi ligno crucis fuisse affixum volunt. At ita senserunt nonnulli veterum. Quasi vero non magis ignoscendum sit eorum inscitiae, et sepeliendum dedecus, quam addenda impudentia, ut cogantur cum genuino prophetae sensu hostiliter adhuc confligere.*

16. *Alii qui vident non posse analogiam signi et rei signatae convelli quin mysterii veritas concidat, fatentur panem coenae vere substantiam esse terreni et corruptibilis elementi, nec quidquam in se pati mutationis, sed sub se habere inclusum Christi corpus. Si ita sensum suum explicarent, dum panis in mysterio porrigitur, annexam esse exhibitionem corporis, quia inseparabilis est a signo suo veritas, non valde pugnarem. Sed quia in pane corpus ipsum locantes, ubiquitatem illi affingunt naturae suae contrariam, addendo autem: sub pane, illic*[1]) *occultum latere volunt, tales astutias e suis latebris paulisper extrahere necesse est. Neque enim adhuc ex professo totam hanc causam, absolvere in animo est: sed tantum ut disputationis, quae mox suo loco sequetur, fundamenta iaciam. Volunt ergo Christi corpus invisibile esse et immensum, ut sub pane lateat: quia se cum eo communicare aliter non putant quam si in panem descendat; modum vero descensus, quo nos ad se sursum evehit, non comprehendunt. Obtendunt quoscunque possunt colores; sed ubi omnia dixerunt, satis apparet locali Christi praesentiae insistere.*[2]) Unde id? nempe quia non aliam carnis et sanguinis participationem concipere sustinent, nisi quae vel loci coniunctione atque contactu, vel crassa aliqua inclusione constet.

17. Ac quo errorem semel temere susceptum obstinate tueantur, non dubitant aliqui ex ipsis iactare, non alias unquam dimensiones habuisse Christi carnem, nisi quam longe lateque coelum et terra patent. Quod autem puer ex utero natus sit, quod creverit, quod in cruce expansus, quod sepulcro inclusus, id dispensatione quadam factum,

1) illi *plurimae inde a* 1590 (*etiam Lugd., et Amst.*).
2) *Abhinc sequuntur nonnulla e* §. 24—26 *ed. praec. deprompta.*

ut nascendi, moriendi, caeterisque humanis officiis defungeretur. Quod solita corporis specie post resurrectionem conspectus fuerit, quod in coelum assumptus, quod postremo etiam post ascensionem Stephano et Paulo visus, eadem id dispensatione factum, ut regem in coelo constitutum hominum aspectui *pateret.*[1]) Quid hoc est nisi Marcionem ex inferis excitare? *Nemo* enim dubitet, corpus Christi *phantasma vel* phantasticum fuisse, si ea conditione fuit. Alii paulo argutius elabuntur; corpus hoc quod in sacramento *datur*, gloriosum esse et immortale; itaque nihil esse absurdi si pluribus in locis, si nullo loco, si nulla forma, sub sacramento continetur. Sed quaero, quale dabat discipulis Christus pridie quam pateretur? annon verba sonant, mortale illud, quod paulo post tradendum erat, dedisse? Iam ante, inquiunt, suam gloriam tribus discipulis in monte conspiciendam *praebuerat* (Matth. 17, 1 seqq.). Verum id quidem, sed ea claritate gustum immortalitatis ad horam praebere illis *voluit. Interea non reperient illic duplex corpus, sed unum illud, quod Christus gestabat, nova gloria ornatum.* Quum vero corpus suum in *prima* coena distribueret, imminebat iam hora qua a Deo percussus et humiliatus sine decore ut leprosus iaceret: tantum abest ut tunc gloriam *resurrectionis* proferre vellet. Et hic quanta Marcioni fenestra aperitur, si Christi corpus uno in loco mortale et humile videbatur, in alio immortale et gloriosum tenebatur? *Quanquam si valeat eorum opinio, idem quotidie accidit: quia fateri coguntur, corpus Christi in se visibile invisibiliter latere sub panis symbolo. Et tamen qui eiusmodi portenta evomunt, adeo eos non pudet sui dedecoris, ut nos ultro atrocibus convitiis impetant quia non subscribimus.*

18. [2]) Age, si corpus et sanguinem Domini pani ac vino affigere libet, alterum ab altero necessario divelletur.[3]) Nam ut panis seorsum a calice porrigitur, ita corpus pani unitum a sanguine in calicem incluso divisum esse oportebit. Quum enim corpus in pane, sanguinem in calice esse affirment, panis autem et vinum locorum spatiis inter se distent, nulla tergiversatione elabi possint, quin a sanguine corpus sit secernendum. Quod autem obtendere solent, per concomitantiam, ut fingunt, in corpore esse sanguinem, et in sanguine vicissim corpus, nimis sane frivolum est; quum symbola, quibus includuntur, ita distincta sint. Caeterum si oculis animisque in coelum evehimur, ut Christum illic in regni sui gloria quaeramus, *quemadmodum symbola nos ad eum integrum invitant,* ita sub panis symbolo pascemur eius corpore, sub vini symbolo distincte eius sanguine potabimur, ut demum toto

1) *Sic.* 2) *Olim* §. 29. 3) divellitur 1617. 1654.

ipso perfruamur. Nam tametsi carnem suam a nobis sustulit, et corpore in coelum ascendit, ad dexteram tamen patris sedet: hoc est, in potentia et maiestate et gloria patris regnat. Hoc regnum nec ullis locorum spatiis limitatum, nec ullis dimensionibus circumscriptum, quin Christus virtutem suam, ubicunque placuerit, in coelo et in terra exserat; quin se praesentem potentia et virtute exhibeat; quin suis semper adsit, *vitam ipsis suam inspirans*, in iis vivat, eos sustineat, confirmet, vegetet, conservet *incolumes*, non secus ac si corpore adesset; quin denique suo ipsius corpore eos pascat, cuius communionem spiritus sui virtute in eos transfundit. Secundum hanc rationem corpus et sanguis Christi in sacramento nobis exhibetur.

19. [1] *Nos vero* talem Christi praesentiam in coena *statuere oportet*, quae nec panis elemento ipsum affigat, nec in panem includat, nec ullo modo circumscribat, quae omnia derogare coelesti eius gloriae palam est; deinde quae nec mensuram illi suam auferat, vel pluribus simul locis distrahat, vel immensam illi magnitudinem affingat, quae per coelum et terram diffundatur. Haec enim naturae humanae veritati non obscure repugnant. Istas, inquam, duas exceptiones nunquam patiamur nobis eripi: ne quid coelesti Christi gloriae derogetur, quod fit dum sub corruptibilia huius mundi elementa reducitur, vel alligatur ullis terrenis creaturis; ne quid eius corpori affingatur humanae naturae minus consentaneum: quod fit dum vel infinitum esse dicitur, vel in pluribus simul locis ponitur. Caeterum, his absurditatibus sublatis, quidquid ad exprimendam veram substantialemque corporis ac sanguinis Domini communicationem, quae sub sacris coenae symbolis fidelibus exhibetur, facere potest, libenter recipio; atque ita ut non imaginatione duntaxat aut mentis intelligentia percipere, sed ut re ipsa frui in alimentum vitae aeternae intelligantur. *Cur tam odiosa mundo sit haec sententia et tam iniquis multorum iudiciis praeripiatur eius defensio, nihil causae est, nisi quod horribili fascino satan dementavit eorum mentes.* Certe *quod docemus*, scripturis optime per omnia convenit: nihil *continet* vel absurdi, vel obscuri, vel ambigui; a vera pietate et solida aedificatione non abhorret; nihil denique in se habet quod offendat, nisi quod saeculis aliquot, quum in ecclesia regnaret illa sophistarum inscitia et barbaries, *indigne* oppressa fuit *tam perspicua lux et exposita veritas. Quia tamen satan per turbulentos spiritus hodie quoque molitur quibuscunque potest calumniis et probris foedare, nec in ullam aliam rem maiori conatu incumbit, accuratius eam tueri et asserere operae pretium est.*

1) *Olim* §. 22. 23.

20. *Porro, antequam ultra progredimur, tractanda est ipsa Christi institutio: praesertim quia adversariis haec maxime plausibilis est obiectio, nos discedere a Christi verbis. Ergo ut falsa invidia, qua nos gravant, levemur, aptissimum exordium erit a verborum interpretatione. Narrant tres evangelistae et Paulus* (Matth. 26, 26; Marc. 14, 22; 1 Cor. 11, 24; Luc. 22, 17. 19), *Christum accepisse panem, fregisse gratiis actis, dedisse suis discipulis ac dixisse: accipite, comedite; hoc est corpus meum quod pro vobis traditur, vel frangitur. De calice ita Matthaeus et Marcus: hic calix est sanguis novi testamenti, qui pro multis fundetur in remissionem peccatorum. Paulus vero et Lucas: hic calix novum testamentum est in meo sanguine. Transsubstantiationis patroni per pronomen HOC speciem panis notari volunt: quia toto complexu orationis peragitur consecratio, et nulla est substantia quae demonstrari queat. Atqui si eos tenet verborum religio,* [1] *quia Christus quod in manum porrigebat discipulis, corpus suum esse testatus est, ab eorum sane proprietate alienissimum est istud commentum, quod fuit panis, iam esse corpus. Quod in manus sumptum apostolis praebet Christus, corpus suum asseverat; sumpserat vero panem: quis ergo non intelligat, panem etiamnum ostendi, ac proinde nihil absurdius quam ad speciem transferre quod de pane praedicatur? Alii, dum particulam EST pro transsubstantiari positam interpretantur, ad glossam suffugiunt magis coactam et violenter detortam. Ideoque non est cur se verborum reverentia moveri obtendant. Est enim hoc gentibus ac linguis omnibus inauditum, ut verbum EST in hunc sensum usurpetur, nempe pro converti in aliud. Quantum ad eos spectat qui panem in coena relinquunt, et affirmant esse Christi corpus, multa illis est inter se varietas. Qui modestius loquuntur, quanquam praecise urgent literam: hoc est corpus meum, postea tamen deflectunt a rigore; ac tantundem valere dicunt atque corpus Christi esse cum pane, in pane et sub pane. De re ipsa, quam affirmant, aliquid iam attigimus, et mox plura adhuc dicenda erunt. Nunc tantum de verbis disputo, quibus se constringi dicunt, ne admittant panem vocari corpus, quia signum sit corporis. Atqui si tropum omnem refugiunt, cur a simplici Christi demonstratione transsiliunt ad suas loquutiones longe diversas? Multum enim differunt, panem esse corpus, et corpus esse cum pane. Sed quia videbant fieri non posse ut simplex haec propositio staret, panem esse corpus: per illas loquendi formas, quasi per obliquos flexus, elabi tentarunt. Alii vero audaciores asserere non dubitant, proprie loquendo, panem esse corpus: atque hoc modo vere se literales esse probant. Si obiicitur, panem igitur esse Christum et esse Deum, negabunt id qui-*

1) *Similia legebantur olim* §. 7.

dem, quia verbis Christi expressum non est. Sed nihil proficient negando: quando omnes consentiunt totum Christum nobis offerri in coena. Intolerabilis autem blasphemia est, sine figura praedicari de elemento caduco et corruptibili, quod sit Christus. Quaero iam ex ipsis, idemne valeant duae istae propositiones: Christus est filius Dei, et panis est Christi corpus. Si diversas esse concedant (quod ab invitis extorquebitur) respondeant unde differentia? Non aliam, arbitror, adducent, nisi quod sacramentali modo panis vocatur corpus. Unde sequitur, Christi verba non subiici communi regulae, nec debere ad grammaticam exigi. Ex omnibus etiam morosis et praefractis literae exactoribus quaero, ubi Lucas et Paulus calicem dicunt testamentum in sanguine, annon idem exprimant quod priore membro, ubi panem nominant corpus? Eadem certe religio fuit in una parte mysterii, quae in altera; et quia obscura est brevitas, sensum melius elucidat longior sermo. Quoties ergo ex verbo uno contendent, panem esse corpus: ego ex pluribus verbis commodam interpretationem afferam, esse testamentum in corpore. Quid enim? an quaerendus erit interpres Paulo et Luca fidelior aut certior? Neque tamen huc tendo, ut quidquam delibem de ea quam confessus sum corporis Christi communicatione; stultam modo pervicaciam, qua tam hostiliter litigant de verbis, refellere propositum est. Panem, autoribus Paulo et Luca, corpus Christi esse intelligo, quia foedus est in corpore. Quod si impugnant, non mecum, sed cum spiritu Dei certamen illis est. Utcunque verborum Christi reverentia tangi se quiritentur, quominus figurate intelligere ausint quae sunt aperte dicta, non est tamen hic satis iustus praetextus, cur omnes quas contra obiicimus rationes ita respuant. Interea quale sit istud in Christi corpore et sanguine testamentum, ut iam admonui, tenere convenit: quia non aliter prodesset nobis foedus sacrificio mortis sancitum, nisi accederet arcana illa communicatio qua in unum cum Christo coalescimus.

21. *Restat igitur ut propter affinitatem quam habent cum suis symbolis res signatae, nomen ipsum rei fateamur attributum fuisse symbolo; figurate id quidem, sed non sine aptissima analogia. Allegorias et parabolas omitto, ne quis subterfugia me quaerere, et extra praesentem causam egredi causetur. Dico metonymicum esse hunc sermonem, qui usitatus est passim in scriptura, ubi de mysteriis agitur. Neque enim aliter accipere possis quod dicitur, circumcisionem esse foedus, agnum esse transitum, sacrificia legis esse expiationes; denique petram, ex qua in deserto aqua profluebat, fuisse Christum, nisi translatitie dictum accipias. Nec modo a superiore ad inferius nomen transfertur; sed contra, etiam rei signatae tribuitur nomen signi visibilis: ut quum dicitur Deus apparuisse Mosi in rubo* (Exod. 3, 2); *arca foederis vocatur Deus et Dei facies* (Psal. 84, 8 et 42, 3), *et columba, spiritus sanctus* (Matth. 3, 16). *Nam etsi essentia symbolum a re signata differt, quod haec spiritualis est et coelestis, illud corporeum et visibile, quia tamen rem cui repraesentandae consecratum est, non figurat tantum ceu nuda et inanis tessera, sed vere etiam exhibet: cur non eius appellatio in ipsum iure competat? Quod si humanitus excogitata symbola, quae imagines sunt rerum absentium potius quam notae praesentium, quas etiam ipsas fallaciter saepissime adumbrant, earum tamen titulis interdum ornantur, quae a Deo sunt instituta, multo maiori ratione rerum nomina mutuantur, quarum et certam minimeque fallacem significationem semper gerunt, et adiunctam habent secum veritatem. Tanta est similitudo et vicinitas alterius ad alterum, ut proclivis ultro citroque sit deductio. Desinant itaque adversarii insulsas facetias in eos congerere, tropistas vocando: quando ex communi scripturae usu sacramentalem loquendi modum exponimus. Nam* quum [1]) in multis sacramenta simul conveniunt, tum in hac metonymia quaedam est ipsis omnibus inter se communitas. Ut ergo lapidem, e quo Israelitis spiritualis potus scaturiebat, Christum fuisse apostolus docet (1 Cor. 10, 4), quod visibile symbolum foret, sub quo spiritualis ille potus vere quidem, sed non ad oculum percipiebatur: ita corpus Christi panis hodie nuncupatur, quando symbolum est quo veram corporis sui manducationem offert nobis Dominus. Neque aliter vel sensit vel loquutus est Augustinus; [2]) ne quis hoc aspernetur tanquam novum commentum. Si sacramenta, inquit, quandam similitudinem earum rerum quarum sacramenta sunt, non haberent, utique sacramenta non essent; ex hac autem similitudine plerumque etiam ipsarum rerum nomina accipiunt: sicut ergo secundum quendam modum sacramentum corporis Christi corpus Christi est, sacramentum sanguinis Christi sanguis Christi est, ita sacramentum fidei fides est. Multi sunt apud eum similes loci, quos supervacuum foret congerere, quum unus ille sufficiat; *nisi quod monendi sunt lectores idem a sancto viro tradi in epistola ad Evodium. Frivola autem tergiversatio est, ubi docet Augustinus, frequentem ac tritam esse metonymiam in mysteriis, non fieri mentionem coenae. Quia hoc recepto, ratiocinari a genere ad speciem non liceret, nec valeret argumentum: omne animal motu praeditum est, ergo bos et equus motu praeditus est. Quanquam longior disceptatio alibi eiusdem sancti verbis dirimitur, ubi dicit,* [3]) *Christum non dubitasse vocare corpus suum, quum signum daret corporis sui. Et alibi:* [4]) *miranda, inquit, Christi patientia, quod Iudam adhi-*

---

1) *Haec reperies in edit. praec.* §. 11. 2) Epist. 23 ad Bonif. (98). 3) Contra Adimantum Manichaeum Cap. 12. 4) In Psal. 3.

buit ad convivium, in quo corporis et sanguinis sui figuram discipulis commendavit et tradidit.

22. [1]) *Si quis tamen morosus, ad alia omnia caecutiens, huic tantum verbo insistat, HOC EST, quasi mysterium hoc ab omnibus aliis separet, facilis solutio est. Verbi substantivi tantam esse emphasim dicunt, ut nullum schema admittat. Quod si illis concedimus, nempe in verbis Pauli* (1 Cor. 10, 16) *substantivum verbum legitur, ubi panem vocat* κοινωνίαν *corporis Christi. Aliud autem est communicatio quam corpus ipsum. Imo fere, ubi de sacramentis agitur, idem verbum occurrit: hoc erit vobis foedus mecum* (Gen. 17, 13); *agnus hic erit vobis Pesach* (Exod. 12, 43). *Ne plura, quum dicit Paulus* (1 Cor. 10, 4) *petram fuisse Christum, cur illis minus emphaticum est eo loco substantivum verbum quam in Christi sermone? Respondeant etiam, ubi dicit Ioannes:* (7, 39) *nondum erat spiritus sanctus quia Iesus nondum erat glorificatus, quid valeat substantivum verbum? Nam si regulae suae affixi manent, abolebitur aeterna spiritus essentia, quasi initium acceperit a Christi ascensione. Respondeant demum quid significet illud Pauli* (Tit. 3, 5), *baptismum esse lavacrum regenerationis et renovationis, quem constat multis esse inutilem. Sed nihil ad eos refellendos validius est quam illud Pauli* (1 Cor. 12, 12), *ecclesiam esse Christum. Nam similitudine corporis humani adducta subnectit: sic est Christus. Ubi non intelligit unigenitum Dei filium in se, sed in membris. His iam me adeptum esse arbitror, ut sanis et integris hominibus foeteant hostium nostrorum calumniae, dum spargunt, fidem nos abrogare Christi verbis: quae nos non minus obedienter amplectimur quam ipsi, et maiori religione expendimus. Imo supina eorum securitas indicio est non magnopere eos curare quid voluerit Christus, modo clypeum illis suppeditet ad tuendam obstinationem; sicuti nostra disquisitio testis esse debet, quanti sit nobis Christi autoritas. Odiose iactant, humanum sensum nobis obstare, quominus credamus quod Christus sacro suo ore protulit; sed quam improbe hanc ignominiam nobis inurant, magna ex parte iam planum feci, et clarius deinde liquescet. Nihil ergo nos impedit quominus loquenti Christo credamus, et simul ac hoc vel illud annuerit, acquiescamus. Tantum hoc agitur, an nefas sit de genuino sensu sciscitari.*

23. *Vetant boni isti magistri, ut literati appareant, vel tantillum a litera discedere. Ego contra, ubi scriptura Deum nominat virum bellicosum, quia sine translatione nimis asperam loquutionem fore video, non dubito sumptam esse ab hominibus comparationem. Et sane non alio praetextu molesti olim fuerunt orthodoxis patribus Anthropomorphitae, nisi quod vocibus illis mordicus arreptis: oculi Dei vident, ascendit ad eius aures, manus eius extenta, terra scabellum pedum eius, clamitabant eripi Deo corpus suum quod ei scriptura assignat. Hac lege recepta, immanis barbaries totam fidei lucem obruet. Quae enim absurditatum monstra fanaticis hominibus elicere non licebit, si illis permittitur singulos apices stabiliendis suis placitis obiicere? Quod obiiciunt, non esse verisimile, quum Christus apostolis singulare pararet in rebus adversis solatium, aenigmatice loquutum esse vel obscure, pro nobis facit. Nisi enim apostolis venisset in mentem, panem vocari figurate corpus, quia symbolum esset corporis, turbati haud dubie fuissent re tam prodigiosa. Eodem fere momento narrat Ioannes, in minimis quibusque difficultatibus perplexos haesisse. Qui secum disceptant, quomodo iturus sit Christus ad patrem, et quaestionem movent quomodo abiturus sit e mundo; qui de patre coelesti nihil eorum quae dicuntur intelligunt, donec eum viderint* (Ioann. 14, 5. 8 et 16, 17)*: quomodo tam faciles fuissent ad credendum quod repudiat omnis ratio, Christum discumbere in mensa sub conspectu suo, et invisibilem includi sub pane? Quod ergo panem sine dubitatione edendo consensum suum testantur, hinc apparet eodem quo nos sensu accepisse Christi verba, quia illis occurrit, quod in mysteriis non debet videri insolens, nomen rei signatae signo transscribi. Certa igitur et dilucida fuit discipulis consolatio, ut nobis est, nullo aenigmate implicita. Nec aliud causae est cur a nostra interpretatione quidam resiliant, nisi quod eos excaecavit diaboli incantatio, nempe ut aenigmatum tenebras sibi fingant, ubi obvia est concinnae figurae interpretatio. Praeterea si in verbis praecise insistitur, perperam aliud seorsum de pane praedicaret Christus quam de calice. Panem vocat corpus, vinum vocat sanguinem: aut confusa erit battologia, aut erit partitio quae corpus a sanguine dividat. Imo tam vere dicetur de calice, hoc est corpus meum, quam de pane ipso; et praedicari vicissim poterit, panem esse sanguinem. Si respondeant, spectandum esse in quem finem vel usum instituta sint symbola, fateor id quidem, sed interea minime se expedient, quin eorum error absurdum hoc secum trahat, panem esse sanguinem, et vinum corpus. Iam quid hoc sibi velit, nescio, quum res diversas esse concedant panem et corpus, asserere tamen alterum de altero proprie et sine figura praedicari; ac si quis diceret vestem quidem diversam esse ab homine, et tamen proprie vocari hominem. Interea quasi in pertinacia et convitiis victoria illis sita esset, Christum accusari mendacii dicunt, si quaeritur verborum interpretatio. Iam lectoribus iudicare promptum erit, quam iniustam nobis iniuriam faciant isti syllabarum aucupes, dum simplices imbuunt hac opinione, fidem nos detrahere Christi verbis, quae furiose ab illis perverti ac confundi, a nobis autem fideliter ac dextre explicari demonstravimus.*

1) *Haec quoque aliqua ex parte cum* §. 11. *conferre poteris.*

24. *Sed non potest huius mendacii infamia penitus abstergi nisi diluto altero crimine. Nos enim rationi humanae ita addictos esse iactant, ut nihilo plus tribuamus Dei potentiae quam naturae ordo patitur, et dictat communis sensus. A tam improbis calumniis provoco ad ipsam doctrinam quam tradidi: quae satis dilucide ostendit, me hoc mysterium minime rationis humanae modo metiri, vel naturae legibus subiicere. Obsecro, an ex physicis didicimus, Christum perinde animas nostras e coelo pascere carne sua atque corpora pane et vino aluntur? unde haec carni virtus ut animas vivificet? Naturaliter non fieri omnes dicent. Humanae rationi nihilo magis placebit, penetrare ad nos Christi carnem, ut nobis sit alimentum. Denique quisquis doctrinam nostram gustaverit, rapietur in admirationem arcanae Dei potentiae. Isti autem boni eius zelotae miraculum sibi fabricant, quo sublato evanescit Deus ipse cum sua potentia. Lectores iterum admonitos cupio, ut quid ferat nostra doctrina diligenter aestiment, pendeatne a sensu communi, an vero fidei alis, superato mundo, transscendat in coelos. Dicimus Christum tam externo symbolo quam spiritu suo ad nos descendere, ut vere substantia carnis suae et sanguinis sui animas nostras vivificet. In his paucis verbis qui non sentit multa subesse miracula, plus quam stupidus est: quando nihil magis praeter naturam, quam ut vitam spiritualem et coelestem animae mutuentur a carne quae originem suam e terra accepit, et quae morti fuit subiecta. Nihil magis incredibile quam res toto coeli et terrae spatio dissitas ac remotas, in tanta locorum distantia non solum coniungi, sed uniri, ut alimentum percipiant animae ex carne Christi. Desinant ergo praeposteri homines invidiam putida calumnia nobis facere, ac si de immensa Dei potentia maligne aliquid restringeremus. Ipsi enim* vel *nimis* stulte errant, vel *improbe* mentiuntur. [1]) Non enim hic quaeritur quid Deus potuerit, sed quid voluerit. Affirmamus autem id factum esse quod illi placitum erat. Placuit autem, Christum fratribus per omnia similem fieri, excepto peccato. Qualis est nostra caro? nonne quae certa sua dimensione constat, quae loco continetur, quae tangitur, quae videtur? Et cur, inquiunt, non faciat Deus ut caro eadem plura diversaque loca occupet, ut nullo loco contineatur, ut modo et specie careat? Insane, quid a Dei potentia postulas ut carnem faciat simul esse et non esse carnem? Perinde ac si instes ut lucem faciat simul esse lucem et tenebras. At lucem vult esse lucem; tenebras, tenebras; carnem, carnem. Convertet quidem quum volet tenebras in lucem et lucem in tenebras; sed quum exigis ut lux et tenebrae non differant, quid aliud quam ordinem sapientiae Dei pervertis? Carnem igitur carnem esse oportet; spiritum, spiritum; unumquodque qua a Deo lege et conditione creatum est. Ea vero est carnis conditio ut uno certoque loco, ut sua dimensione, ut sua forma constet. Ea conditione carnem induit Christus, cui, *teste Augustino*, [1]) incorruptionem quidem et gloriam dedit, naturam et veritatem non abstulit.

25. *Excipiunt, se verbum habere quo palam facta est Dei voluntas: nempe si illis conceditur, donum interpretationis ex ecclesia profligare quod lucem verbo afferat. Fateor illos habere verbum: sed quale olim Anthropomorphitae, quum Deum corporeum facerent; quale Marcion et Manichaei, quum fingerent Christi corpus vel coeleste, vel phantasticum. Citabant enim testimonia: primus Adam e terra terrestris, secundus Adam e coelo coelestis. Item: Christus se ipsum exinanivit forma servi accepta, et similitudine repertus ut homo. Verum crassi comestores nullam Dei potentiam esse existimant, nisi monstro in cerebris suis fabricato evertatur totus ordo naturae; quod potius est Deum circumscribere, ubi figmentis nostris appetimus experiri quid possit. Ex quo enim verbo sumpserunt, corpus Christi in coelo visibile esse, latere autem invisibile in terra sub innumeris panis frustulis? Dicent necessitatem hoc flagitare, ut Christi corpus detur in coena. Nempe quia carnalem esum ex Christi verbis elicere libuit, suo ipsorum praeiudicio abrepti necesse habuerunt argutiam hanc excudere, cui reclamat tota scriptura. Quidquam vero a nobis imminui de potentia Dei, usque eo falsum est, ut nostra doctrina apprime magnificum sit eius elogium. Sed quia semper nos insimulant, fraudari Deum suo honore, dum respuimus quod secundum communem sensum difficile est creditu, licet ore Christi promissum fuerit: iterum respondeo quod nuper, nos in fidei mysteriis sensum communem non consulere, sed placida docilitate et spiritu mansuetudinis, quem commendat Iacobus* (1, 21), *suscipere profectam e coelo doctrinam. Sed in quo ipsi perniciose errant, nos utilem moderationem sequi non diffiteor. Illi auditis Christi verbis, hoc est corpus meum, miraculum ab eius mente remotissimum imaginantur. Ubi autem ex hoc commento emergunt foedae absurditates, quia iam praecipiti festinatione laqueos induerunt, demergunt se in abyssum omnipotentiae Dei, ut hoc modo veritatis lucem exstinguant. Hinc fastuosa illa morositas: nolumus scire quomodo sub pane lateat Christus, hac ipsius voce contenti: hoc est corpus meum. Nos vero, ut in tota scriptura, sanam huius loci intelligentiam non minore obedientia quam cura consequi studemus; neque praepostero fervore temere arripimus et sine delectu quod primum se mentibus nostris ingerit; sed*

1) *Hic incidimus in* §. 27.

1) Epist. ad Dardanum.

sedula meditatione adhibita, sensum amplectimur quem spiritus Dei suggerit. Quo freti despicimus ex alto quidquid terrenae sapientiae contra opponitur. Imo captivas tenemus mentes nostras, ne verbulo duntaxat obstrepere, ac humiliamus, ne insurgere audeant. Hinc nata est expositio verborum Christi, quam ex perpetuo scripturae usu sacramentis communem esse, omnes in ea mediocriter versati norunt. Nec vero nefas esse nobis ducimus, sanctae virginis exemplo (Luc. 1, 34), *in re ardua sciscitari quomodo fieri possit.*

26. *Sed quia nihil ad confirmandam piorum fidem magis valebit, quam ubi didicerint, quam posuimus doctrinam ex puro Dei verbo sumptam esse, eiusque autoritati inniti, hoc quoque qua potero brevitate planum faciam. Corpus Christi, ex quo resurrexit, non Aristoteles, sed spiritus sanctus tradit finitum esse, ac coelo comprehendi usque ad ultimum diem. Nec me latet, locos, qui in hanc rem citantur, secure ab ipsis eludi. Quoties dicit Christus* (Ioann. 14, 12 et 28) *se abiturum relicto mundo, excipiunt, discessum illum nihil aliud esse quam mutationem mortalis status. Atqui hoc modo non substitueret Christus spiritum sanctum, supplendo, ut loquuntur, absentiae suae defectui; quando in illius locum non succedit, nec rursum descendit Christus ipse ex coelesti gloria, ut conditionem mortalis vitae susciperet. Certe adventus spiritus et ascensus Christi antitheta sunt: ideoque fieri non potest ut eodem modo secundum carnem nobiscum habitet Christus, quo spiritum suum mittit. Adde quod diserte exprimit, se cum discipulis non semper fore in mundo. Hoc etiam dictum pulchre sibi diluere videntur: quasi neget Christus se pauperem et miserum semper fore, vel necessitatibus caducae vitae obnoxium. Atqui circumstantia loci palam reclamat: quando non agitur de egestate et inopia, vel misero terrenae vitae statu, sed de cultu et honore. Unctio discipulis non placebat, quod putarent supervacuum et inutilem esse sumptum et luxuriae affinem, ideoque in pauperes impensum maluissent pretium illud, quod male profusum fuisse putabant. Respondet Christus se non semper fore praesentem ut tali honore colatur* (Matth. 26, 11). *Nec aliter exposuit Augustinus, cuius haec minime ambigua sunt verba:* [1]) Quum [2]) diceret Christus, me non semper habebitis vobiscum, loquebatur de praesentia corporis. Nam secundum maiestatem suam, secundum providentiam, secundum ineffabilem et invisibilem gratiam, impletur quod ab eo dictum est: ecce, ego vobiscum sum usque ad consummationem saeculi; secundum carnem vero quam verbum assumpsit, secundum id quod de virgine natus est, secundum id quod a Iudaeis comprehensus est, quod ligno confixus, quod de cruce depositus, quod linteis involutus, quod in sepulcro conditus, quod in resurrectione manifestatus: non semper habebitis me vobiscum. Quare? quoniam conversatus est secundum corporis praesentiam quadraginta diebus cum discipulis suis, et deducentibus eis videndo, non sequendo, ascendit. Non est hic, ibi enim sedet ad dexteram patris. Et tamen hic est, quia non recessit praesentia maiestatis. Aliter secundum praesentiam maiestatis, semper habemus Christum; secundum praesentiam carnis recte dictum est: me autem non semper habebitis. Habuit enim ecclesia secundum praesentiam carnis paucis diebus; modo fide tenet, oculis non videt. *Ubi, ut hoc quoque breviter annotem,* tribus modis eum nobis praesentem facit, maiestate, providentia, ineffabili gratia, sub qua mirificam istam corporis et sanguinis eius communionem comprehendo: modo spiritus sancti virtute fieri intelligamus, non fictitia illa corporis ipsius sub elemento inclusione. Siquidem carnem se habere et ossa Dominus noster testatus est quae palpari et videri possent. Et abire ac ascendere, non speciem ascendentis abeuntisque dare significant, sed vere id facere quod verba sonant. Ergone, dicet quispiam, certam coeli regionem Christo assignabimus? Ego autem cum Augustino [1]) respondeo, curiosissimam esse hanc et supervacaneam quaestionem, modo tamen in coelo esse credamus.

27. *Quid vero, toties repetitum ascensus nomen, annon migrationem ab uno loco in alterum significat? Negant: quia per altitudinem secundum eos tantum notatur imperii maiestas. Sed quid ipse ascendendi modus? annon spectantibus discipulis in sublime evehitur? annon clare narrant evangelistae receptum fuisse in coelos? Excipiunt acuti isti sophistae, nube interposita subductum fuisse e conspectu, ut discerent fideles non fore postea in mundo visibilem. Quasi vero non debuerit potius momento evanescere, ut fidem faceret praesentiae invisibilis; vel nubes eum colligere non debuerit antequam pedem moveret. Dum vero sublimis fertur in aerem, et subiecta nube se amplius in terra quaerendum non esse docet, tuto colligimus domicilium nunc ei in coelis esse: sicut etiam asserit Paulus* (Phil. 3, 20), *et inde a nobis exspectari iubet. Hac ratione admonent angeli* (Act. 1, 11) *discipulos, frustra eos in coelum suspicere; quia Iesus qui assumptus est in coelum, sic veniet quemadmodum eum viderant ascendere. Hic quoque faceta, ut sibi videntur, tergiversatione effugiunt sanae doctrinae adversarii, venturum tunc visibilem, qui nunquam e terra discessit, quin apud suos invisibilis maneat. Quasi vero angeli duplicem illic praesentiam insinuent, ac non*

---

1) Tract. in Ioann. 50, 13. 2) *Haec ex* §. 28. *praec. edit.*

1) Libr. de fide et symb. cap. 6.

simpliciter discipulos faciant oculatos testes ascensus, ne qua supersit dubitatio; perinde ac si dicerent: vobis videntibus in coelum receptus coeleste sibi imperium asseruit; superest ut patienter exspectetis dum rursus adveniat mundi iudex; quia nunc coelum ingressus non est, ut illud solus occupet, sed ut secum vos et omnes pios colligat.

28. *Quoniam vero patronos adulterini dogmatis veterum suffragiis nihil pudet illud ornare, ac praesertim Augustini, quam perverse id conentur, paucis expediam. Nam quum a doctis et piis viris collecta fuerint eorum testimonia, nolo rem actam agere; ex eorum lucubrationibus petat qui volet. Ne ex Augustino quidem congeram quaecunque ad rem facerent; sed contentus ero paucis ostendere, sine controversia totum esse nostrum. Quod adversarii, ut eum nobis extorqueant, praetexunt, passim in eius libris occurrere, carnem et sanguinem Christi dispensari in coena, nempe victimam semel in cruce oblatam, frivolum est: quum simul vocet vel eucharistiam, vel sacramentum corporis. Caeterum quo sensu voces carnis et sanguinis usurpet, non est quod longo circuitu quaeramus, quando se ipsum explicat, dicens,*[1]) *sacramenta ex similitudine rerum quas signant nomina accipere; ideoque secundum quendam modum sacramentum corporis esse corpus. Cui concinit alter*[2]) *locus satis vulgaris: non dubitavit Dominus dicere, hoc est corpus meum, quum signum daret. Iterum obiectant, diserte scribere Augustinum, corpus Christi cadere in terram et in os ingredi:*[3]) *nempe eodem sensu quo consumi affirmat, quia utrumque simul coniungit. Nec obstat quod dicit, peracto mysterio panem consumi, quia paulo ante dixerat: quia hominibus haec nota sunt, quando per homines fiunt, honorem tanquam religiosa possunt habere; tanquam mira, non possunt. Nec alio spectat quod adversarii nimis inconsiderate ad se trahunt, Christum se quodammodo portasse manibus suis, quum panem mysticum discipulis porrigeret.*[4]) *Nam adverbio similitudinis interposito satis declarat, non vere nec realiter fuisse sub pane inclusum. Nec mirum; quando alibi*[5]) *aperte contendit, corpora, si illis tollantur spatia locorum, nusquam fore, et quia nusquam erunt, penitus non fore. Ieiuna est cavillatio, illic non agi de coena, in qua Deus specialem virtutem exserit: quia de Christi carne mota erat quaestio, et sanctus vir ex professo respondens,* immortalitatem,[6]) *inquit,* carni suae dedit Christus, naturam non abstulit; secundum hanc formam non putandus est ubique diffusus: cavendum enim ne ita divinitatem astruamus hominis, ut veritatem corporis auferamus; non est autem consequens ut, quod in Deo est, sit ubique ut Deus. *Subiicitur mox ratio: una enim persona Deus et homo est, et utrumque unus Christus; ubique per id quod est Deus, in coelo per id quod est homo. Cuius socordiae fuisset non excipere coenae mysterium, rem adeo seriam et gravem, si quid doctrinae quam tractabat illic fuisset adversum? Et tamen si quis attente quod paulo post sequitur legat, reperiet sub illa generali doctrina coenam quoque comprehendi, Christum unigenitum Dei filium, eundemque filium hominis, ubique totum praesentem esse, tanquam Deum: in templo Dei (hoc est in ecclesia) esse tanquam inhabitantem Deum, et in loco aliquo coeli, propter veri corporis modum. Videmus ut ad Christum cum ecclesia uniendum, corpus eius e coelo non eliciat, quod certe facturus erat, si corpus Christi vere cibus nobis non esset nisi sub pane inclusum. Alibi*[1]) *definiens quomodo fideles Christum nunc possideant: habes, inquit, per signum crucis, per baptismatis sacramentum, per altaris cibum et potum. Quam recte superstitiosum ritum inter symbola praesentiae Christi numeret, non disputo; sed qui praesentiam carnis comparat crucis signo, satis ostendit se Christum bicorporem non fingere, ut occultus sub pane lateat qui in coelo visibilis sedet. Quod si explicatione indiget, continuo post illic adiungitur, secundum praesentiam maiestatis nos semper habere Christum; secundum praesentiam carnis recte dictum esse: me non semper habebitis. Excipiunt simul etiam hoc addi, secundum ineffabilem et invisibilem gratiam impletur quod ab eo dictum est: ego vobiscum sum usque ad consummationem saeculi. Sed nihil in eorum commodum: quia hoc tandem ad maiestatem restringitur, quae semper opponitur corpori, ac nominatim caro a gratia virtuteque discernitur. Sicut alibi eadem antithesis apud eum legitur, quod reliquerit Christus discipulos praesentia corporali, ut futurus sit cum illis praesentia spirituali: ubi clarum est, carnis essentiam distingui a spiritus virtute, quae nos Christo coniungit, locorum alioqui distantia procul dissitos. Eodem loquendi genere saepius utitur, ut quum dicit: venturus est ad vivos et mortuos*[2]) *praesentia itidem corporali, secundum fidei regulam sanamque doctrinam; nam praesentia spirituali ad eos utique erat venturus, et cum tota ecclesia futurus in mundo usque ad consummationem saeculi: ergo ad credentes dirigitur hic sermo, quos servare iam coeperat praesentia corporali, et quos relicturus erat absentia corporali, ut eos cum patre servaret praesentia spirituali. Corporale accipere pro visibili, nugatorium est: quando et corpus opponit divinae potentiae; et addens, cum patre servare, clare exprimit gratiam suam e coelo per spiritum ad nos diffundere.*

29. [3]) *Et quoniam tantum fiduciae ponunt in*

1) Ad Bonif. ep. 23. 2) Contra Adimantum Manich. libr. 12. 3) Libr. 3. de Trinit. cap. 10. 4) In Ps. 33. 5) Epist. ad Dardanum. 6) *Haec iam olim* §. 24 *aderant.*

1) Tract. 50. in Ioannem. 2) indicandos om. omnes. 3) *Idem argumentum paucis tractaverat* §. 26. *praeced. edit.*

hac latebra praesentiae invisibilis, agedum videamus quam bene in ea se occultent. Primo syllabam non proferent ex scripturis, qua probent invisibilem esse Christum; sed pro confesso sumunt, quod nemo sanus illis dabit, non posse aliter Christi corpus in coena dari nisi opertum panis larva. Atque hoc ipsum est de quo nobiscum litigant: tantum abest ut principii locum obtineat. Ac dum ita garriunt, coguntur duplex facere Christi corpus: quia in se visibile est in coelo secundum eos, in coena autem speciali dispensationis modo invisibile. Quam vero belle hoc conveniat, tum ex aliis scripturae locis, tum Petri testimonio facile iudicium est. Dicit Petrus (Act. 3, 21), *oportere Christum in coelo capi vel comprehendi, donec iterum adveniat. Docent isti ubique locorum esse, sed absque forma. Excipiunt, iniquum esse naturam gloriosi corporis subiicere communis naturae legibus. Atqui Serveticum illud delirium, quod piis omnibus merito detestabile est, absorptum fuisse corpus a divinitate, secum trahit haec responsio. Non dico eos ita sentire; verum si inter dotes glorificati corporis numeratur, invisibili modo omnia implere, corpoream substantiam aboleri palam est, nec discrimen ullum relinqui deitatis et humanae naturae. Deinde, si ita multiforme et varium est Christi corpus, ut uno in loco appareat, in altero sit invisibile, ubi ipsa corporis natura, quod suis dimensionibus constat? et ubi unitas? Longe rectius Tertullianus, qui verum et naturale Christi corpus fuisse contendit: quia eius in mysterio coenae figura nobis proponitur in pignus ac certitudinem vitae spiritualis. Et certe de corpore glorioso dicebat Christus* (Luc. 24, 39)*: videte et palpate, quia spiritus carnem et ossa non habet. Ecce ipsius Christi ore carnis veritas probatur, quia palpari potest ac videri. Aufer ista, iam caro esse desinet. Semper ad latibulum confugiunt suae dispensationis. quam sibi fabricarunt. Nostrum vero est, quod absolute pronuntiat Christus ita amplecti, ut sine exceptione apud nos valeat quod vult asserere. Se non spectrum esse probat: quia sit in carne sua visibilis. Tollatur quod tanquam proprium corporis sui naturae vendicat: nonne excudenda erit nova corporis definitio? Iam quocunque se circumagant, in loco illo Pauli* (Phil. 3, 21) *fictitia eorum dispensatio locum non habet, ubi dicit, nos exspectare e coelo salvatorem, qui corpus nostrum humile configurabit corpori suo glorioso. Neque enim speranda nobis est conformitas in illis, quas Christo affingunt, qualitatibus, ut cuique invisibile sit ac immensum corpus. Nec vero reperietur quisquam tam bardus cui tantam absurditatem persuadeant. Ne igitur corpori Christi glorioso hanc adscribant dotem, multis in locis simul esse, nulloque spatio contineri. Denique vel aperte negent carnis resurrectionem, vel concedant Christum vestitum coelesti gloria non exuisse carnem, qui nos in carne nostra illius eiusdem gloriae facturus est consortes ac socios, quando nobis futura est communis cum eo resurrectio. Quid enim clarius tradit tota scriptura, quam Christum, ut veram nostram carnem induit quum e virgine natus est, in vera carne nostra passus est, quum pro nobis satisfecit, ita eandem veram carnem et resurgendo recepisse, et in coelum sustulisse? Haec enim nobis nostrae resurrectionis et in coelum ascensionis spes est, quod Christus resurrexit et ascendit; atque, ut ait Tertullianus, arrham nostrae resurrectionis secum in coelos tulit. Porro quam infirma et fragilis foret spes illa, nisi haec ipsa nostra caro in Christo vere suscitata et in regnum coelorum ingressa esset? Atqui haec est propria corporis veritas, ut spatio contineatur, ut suis dimensionibus constet, ut suam faciem habeat. Facessat igitur stultum illud commentum quod tam mentes hominum quam Christum pani affigit. Quorsum enim occulta sub pane praesentia, nisi ut qui Christum sibi habere coniunctum cupiunt, in symbolo illo subsidant? Atqui Dominus ipse non oculos tantum, sed omnes sensus nostros e terra subducere voluit, se attingi a mulieribus vetans, donec ascendisset ad patrem* (Ioann. 20, 17). *Quum pio reverentiae studio Mariam videat properare ad osculandos pedes, cur tactum hunc improbet ac prohibeat, donec in coelum receptus fuerit, nulla causa est, nisi quia nusquam alibi vult quaeri. Quod obiiciunt, postea visum fuisse Stephano* (Act. 7, 55), *facilis solutio est. Neque enim ideo necesse fuit Christo locum mutare, qui servi sui oculis perspicaciam dare potuit quae coelos penetraret. Idem et de Paulo dicendum* (Act. 9, 4). *Quod Christum exiisse e sepulcro clauso* (Matth. 28, 6), *et clausis ianuis ad discipulos ingressum esse* (Ioann. 20, 19) *obiiciunt, nihilo magis eorum errori suffragatur. Nam sicut aqua non secus ac solidum pavimentum Christo iter praebuit super lacum ambulanti, ita nihil mirum si ad eius occursum se flexit lapidis durities. Etsi probabilius est, eius imperio amotum fuisse lapidem, et mox transitu dato, in suum locum rediisse. Nec ianuis clausis intrare tantundem valet ac penetrare per solidam materiam, sed sibi aditum patefacere divina virtute, ut repente steterit inter suos discipulos, plane admirabili modo, quum obseratae essent fores. Quod citant ex Luca* (24, 31), *Christum subito evanuisse ex discipulorum oculis, quibuscum Emaunta profectus erat, nihil illis prodest, et nos adiuvat. Nam ut sui conspectum illis auferret, non factus est invisibilis, sed tantum disparuit. Sicuti, eodem Luca teste, quum simul iter faceret, non induit novam faciem ne agnosceretur, sed tenuit eorum oculos. Isti vero non modo Christum transformant, ut in terra versetur, sed alium alibi suique dissimilem esse fingunt. Denique ita nugando, non uno quidem verbo, sed periphrasi, ex carne Christi spiritum faciunt, nec eo contenti qualitates ei penitus contrarias induunt. Unde necessario sequitur duplicem esse.*

30. *Iam ut illis demus quod garriunt de invisibili praesentia, nondum tamen probata erit immensitas, sine qua frustra Christum sub pane includere tentabunt. Nisi ubique simul esse possit Christi corpus nulla loci circumferentia, sub pane in coena latere credibile non erit. Qua necessitate ab illis inducta est prodigiosa ubiquitas. Atqui firmis clarisque scripturae testimoniis demonstratum est, circumscribi humani corporis mensura; deinde suo in coelum ascensu palam fecisse non omnibus se esse in locis, sed, dum in unum transit, priorem relinquere. Nec vero promissio quam adducunt, ad corpus trahenda est: ego vobiscum sum usque ad consummationem saeculi* (Matth. 28, 20). *Primum non stabit perpetua coniunctio, nisi extra coenae usum Christus in nobis corporaliter habitet; ideoque iusta ratio non est cur tam acerbe de verbis Christi litigent, ut Christum in coena includant sub pane. Deinde contextus evincit, Christum nihil minus quam de carne sua loqui, sed invictum auxilium promittere discipulis, quo eos adversus omnes satanae mundique insultus tueatur et sustineat. Nam quum difficilem provinciam iniungeret, ne eam aggredi dubitent, vel trepide obeant, praesentiae suae fiducia eos confirmat, ac si diceret, non defore illis suum praesidium, quod insuperabile erit. Nisi omnia confundere liberet, annon praesentiae modum distinguere oportuit? Et certe quidam cum magno dedecore prodere inscitiam suam malunt quam vel minimum de errore cedere. Non loquor de papistis: quorum tolerabilior, vel saltem magis verecunda est doctrina. Sed quosdam ita abripit contentio, ut dicant, propter unitas in Christo naturas, ubicunque est divinitas Christi, illic quoque esse carnem, quae ab illa separari nequit. Quasi vero unio illa conflaverit ex duabus naturis medium nescio quid, quod neque Deus esset, neque homo. Sic quidem Eutyches, et post eum Servetus. Verum ex scriptura aperte colligitur, sic unicam Christi personam constare ex duabus naturis, ut cuique tamen sua maneat salva proprietas. Ac Eutychen iure fuisse damnatum negare eos pudebit; ad damnationis causam mirum est eos non attendere: quod discrimine inter naturas sublato, personae unitatem urgens, ex Deo hominem faceret, et ex homine Deum. Cuius ergo amentiae est, coelum terrae potius miscere quam non extrahere Christi corpus e coelesti sanctuario? Nam*[1]) *quod pro se testimonia illa adducunt: nemo ascendit in coelum nisi qui descendit, filius hominis qui in coelo est* (Ioann. 3, 13); *item: filius qui est in sinu patris, ipse enarravit* (idem 1, 18), *eiusdem est stuporis spernere idiomatum κοινωνίαν quae non frustra olim a sanctis patribus inventa est. Certe quum Dominus gloriae crucifixus dicitur* (1 Cor. 2, 8), *non intelligit Paulus in sua divinitate quidquam fuisse passum; sed quia Christus, qui abiectus et contemptus in carne patiebatur, idem Deus erat et Dominus gloriae. Ad hunc modum et filius hominis in coelo erat: quia ipse idem Christus, qui secundum carnem filius hominis habitabat in terris, Deus erat in coelo. Qua ratione eo ipso loco descendisse dicitur secundum divinitatem: non quod divinitas coelum reliquerit, ut in ergastulum corporis se abderet; sed quia, tametsi omnia impleret, in ipsa tamen Christi humanitate corporaliter, id est naturaliter habitabat, et ineffabili quodam modo. Trita est in scholis distinctio, quam me referre non pudet: quamvis totus Christus ubique sit, non tamen totum quod in eo est, ubique esse. Atque utinam Scholastici ipsi vim huius sententiae probe expendissent; quia ita occursum fuisset insulso commento de carnali Christi praesentia. Mediator ergo noster quum totus ubique sit, suis semper adest; et in coena speciali modo praesentem se exhibet, sic tamen ut totus adsit, non totum: quia, ut dictum est, in carne sua coelo comprehenditur donec iudicium appareat.*

31. *Longe autem falluntur qui nullam carnis Christi praesentiam in coena concipiunt nisi in pane sistatur. Ita enim arcanae spiritus operationi, quae nobis Christum ipsum unit, nihil reliquum faciunt. Christus praesens illis non videtur nisi ad nos descendat. Quasi vero, si ad se nos evehat, non aeque potiamur eius praesentia. Ergo tantum de modo quaestio est: quia Christum ipsi in pane locant, nobis autem non ducimus fas esse eum e coelo detrahere. Utrum rectius sit iudicent lectores. Tantum facessat calumnia illa, auferri Christum a sua coena nisi sub panis integumento lateat. Nam quum mysterium hoc coeleste sit, necesse non est, Christum elicere in terras ut nobis sit coniunctus.*

32. *Porro* de modo[1]) si quis me interroget, fateri non pudebit, sublimius esse arcanum quam ut vel meo ingenio comprehendi, vel enarrari verbis queat: atque, ut apertius dicam, experior magis quam intelligam. Itaque veritatem Dei in qua acquiescere tuto licet, hic sine controversia amplector. Pronuntiat ille carnem suam esse animae meae cibum, sanguinem esse potum. Talibus alimentis animam illi meam pascendam offero. In sacra sua coena iubet me sub symbolis panis ac vini corpus ac sanguinem suum sumere, manducare ac bibere. Nihil dubito, quin et ipse vere porrigat, et ego recipiam. Tantum absurda reiicio quae aut coelesti Christi maiestate indigna, aut[2]) humanae eius naturae veritate aliena esse apparet: quando et cum Dei verbo pugnare necesse est, quod et sic in gloriam regni coelestis receptum fuisse Christum docet, ut

1) *Sequentibus similia habuisti* §. 25. *ed. praec.*

1) *Iam antiquioris textus tenorem* (§. 30 *seqq.*) *pressius sequitur, ita tamen ut nonnulla addat.* 2) *om.* ab.

supra omnem mundi conditionem eum evehat; nec minus diligenter in humana eius natura commendat, quae propria sunt verae humanitatis. Neque hoc vel incredibile vel a ratione absonum videri debet: quia ut spirituale est totum Christi regnum, ita quidquid agit cum sua ecclesia, ad rationem saeculi huius minime exigendum est. Vel, ut Augustini verbis utar, per hominem hoc mysterium peragitur, ut reliqua, sed divinitus; in terra, sed coelitus. Ea, inquam, est corporis praesentia, quam sacramenti ratio postulat: quam tanta virtute tantaque efficacia hic eminere dicimus, ut non modo indubitatam vitae aeternae fiduciam animis nostris afferat, sed de carnis etiam nostrae immortalitate securos nos reddat.[1]) Siquidem ab immortali eius carne iam vivificatur, et quodammodo eius immortalitati communicat. Qui supra haec suis hyperbolis evehuntur, nihil aliud quam talibus involucris simplicem et planam veritatem obscurant. Si cui nondum satisfactum fuerit, hic velim paulisper mecum reputet, de sacramento nunc haberi sermonem, cuius omnia ad fidem referenda sunt. Fidem vero nos ista quam enarravimus corporis participatione non minus laute affluenterque pascimus, quam qui ipsum Christum e coelo detrahunt. *Ingenue interea confiteor, mixturam carnis Christi cum anima nostra, vel transfusionem qualis ab ipsis docetur me repudiare: quia nobis sufficit Christum e carnis suae substantia vitam in animas nostras spirare, imo propriam in nos vitam diffundere, quamvis in nos non ingrediatur ipsa Christi caro.* Adde quod fidei analogiam, ad quem omnem scripturae interpretationem exigere iubet Paulus (Rom. 12, 6), hac in parte mihi praeclare constare nihil dubium est. Qui veritati adeo perspicuae reclamant, ad quam fidei amussim se forment, viderint. Qui non confitetur Iesum Christum in carne venisse, ex Deo non est (1 Ioann. 4, 3). Isti, licet dissimulent, *vel non advertant*, ipsum carne sua spoliant.

33. *De communicatione idem sentiendum: quae nulla ab ipsis agnoscitur nisi Christi carnem sub pane deglutiant. Atqui spiritui sancto non levis fit iniuria, nisi credimus fieri incomprehensibili eius virtute ut cum carne et sanguine Christi communicemus. Imo si vis mysterii, qualis a nobis traditur, et cognita fuit veteri ecclesiae ab annis quadringentis, pro dignitate expensa esset, satis superque erat unde nobis satisfieret, clausa fuisset multis foedis erroribus ianua, ex quibus accensae sunt horrendae dissensiones, quibus tum olim, tum nostra etiam aetate ecclesia misere vexata est, dum hyperbolicum praesentiae modum exigunt curiosi homines, quem scriptura nunquam ostendit. Ac de re stulte et temere concepta perinde tumultuantur ac si inclusio Christi sub pane, prora et puppis, ut aiunt, pietatis esset. Quomodo Christi corpus, ut semel pro nobis traditum est, nostrum fiat, quomodo sanguinis effusi participes fiamus, scire in primis referebat, quia id est totum Christum crucifixum possidere, ut bonis eius omnibus fruamur. Nunc his omissis, quibus tantum inerat momenti, imo neglectis et paene sepultis, haec una spinosa quaestio illis placet, quomodo sub pane, vel sub specie panis lateat Christi corpus. Falso iactant, quidquid docemus de spirituali manducatione, verae et reali* (*ut loquuntur*) *opponi: quandoquidem non nisi ad modum respicimus. Qui apud eos carnalis est, dum Christum pane includunt; nobis spiritualis, quia vis arcana spiritus nostrae cum Christo coniunctionis vinculum est. Nihilo verior est altera obiectio, nos fructum vel effectum duntaxat quem ex esu carnis Christi capiunt fideles, attingere. Diximus enim antea Christum ipsum coenae esse materiam; inde vero sequi effectum, quod sacrificio mortis eius expiamur a peccatis, sanguine abluimur, resurrectione erigimur in spem coelestis vitae. Sed stulta imaginatio, cuius autor fuit Lombardus, pervertit eorum mentes, dum esum carnis Christi sacramentum esse putant. Sic enim ille:*[1]) *sacramentum et non res, sunt species panis et vini; sacramentum et res, caro et sanguis Christi; res et non sacramentum, mystica eius caro. Item paulo post: res significata et contenta est propria caro Christi; significata et non contenta mysticum corpus. Quod inter carnem Christi distinguit et alendi efficaciam qua praedita est, assentior; quod autem sacramentum esse fingit, et quidem sub pane contentum, error est non ferendus. Hinc nata est sacramentalis manducationis falsa interpretatio: quia putarunt impios quoque et sceleratos edere Christi corpus, quamlibet sint ab eo alieni. Atqui ipsa Christi caro in mysterio coenae non minus spiritualis res est, quam aeterna salus. Unde colligimus, quicunque vacui sunt Christi spiritu, carnem Christi nihilo magis posse edere quam vinum bibere cui non sit coniunctus sapor. Certe nimis indigne laceratur Christus, quum prostituitur incredulis emortuum et nullius vigoris eius corpus; et repugnant aperta eius verba* (Ioann. 6, 56): *quisquis ederit carnem meam et biberit sanguinem meum, in me manet et ego in eo. Excipiunt, illic non agi de sacramentali esu: quod ego fateor, modo ne ad eundem scopulum subinde impingant, comedi carnem ipsam absque ullo fructu. Scire autem ex ipsis velim quamdiu eam contineant ubi manducarunt. Hic, meo iudicio, exitum non reperient. Sed obiiciunt, non posse hominum ingratitudine quidquam detrahi vel intercidere de fide promissionum Dei. Fateor sane, et vim mysterii integram manere dico, quantumvis impii eam, quoad in*

1) Irenaeus lib. 4. cap. 34 (18, 5).

1) Libr. 4. Dist. 8.

se est, exinanire studeant. Aliud tamen est offerri, aliud recipi. Spiritualem hunc cibum omnibus porrigit Christus, potumque spiritualem propinat: alii avide vescuntur, alii fastidiose respuunt. An horum reiectio faciet ut cibus et potus suam naturam perdant? Dicent hac similitudine sententiam suam iuvari, nempe carnem Christi, licet insipida sit, esse nihilominus carnem. Ego vero nego posse comedi absque fidei gustu; vel, si cum Augustino loqui magis placet, nego plus referre homines ex sacramento quam vase fidei colligunt. Ita sacramento nihil decedit: imo illibata manet eius veritas et efficacia, quamvis ab externa eius participatione inanes discedant impii. Si rursus obiiciant, derogari huic verbo, hoc est corpus meum, si panem corruptibilem et nihil praeterea impii recipiunt, in promptu solutio est, Deum nolle veracem agnosci in ipsa receptione, sed in bonitatis suae constantia, ubi indignis praestare quod reiiciunt paratus est, imo liberaliter offert. Atque haec est sacramenti integritas, quam violare totus mundus non potest, carnem et sanguinem Christi non minus vere dari indignis quam electis Dei fidelibus; simul tamen verum est, non secus atque pluvia super duram rupem decidens effluit, quia nullus in lapidem ingressus patet, ita impios sua duritie repellere Dei gratiam quominus ad ipsos penetret. Adde quod Christum absque fide recipi nihilo magis consentaneum est quam semen in igne germinare. Quod autem quaerunt, quomodo in damnationem quibusdam venerit Christus nisi cum indigne recipiant, frigidum est: quando nusquam legimus, Christum indigne recipiendo mortem sibi accersere homines, sed potius respuendo. Nec eos iuvat Christi parabola, ubi dicit (Matth. 13, 7) *semen enasci inter spinas, et postea suffocatum corrumpi: quia illic disserit quid valeat temporalis fides, quam edendae Christi carni et bibendo sanguini necessariam esse non putant qui Iudam hac in parte aequaliter faciunt socium Petri. Quin potius eadem parabola refellitur eorum error, ubi dicit Christus aliud semen cadere super viam, aliud super lapides, ac neutrum agere radicem. Unde sequitur, incredulis suam duritiem esse obstaculo quominus ad eos Christus perveniat. Quisquis salutem nostram hoc mysterio adiutam cupit, nihil aptius inveniet quam ut fideles ad fontem deducti vitam hauriant ex Dei filio. Dignitas vero satis magnifice commendatur, ubi tenemus, adminiculum esse quo inseramur in corpus Christi, vel insiti magis ac magis coalescamus, donec solide nos secum uniat in coelesti vita. Obiiciunt, non debuisse fieri a Paulo* (1 Cor. 11, 29) *reos corporis et sanguinis Christi, nisi eorum essent participes. Ego autem respondeo, non ideo damnari quod comederint, sed tantum quod mysterium profanaverint, pignus sacrae cum Deo coniunctionis, quod reverenter suscipere debebant, calcando.*

34. *Porro quia Augustinus inter vetustos scriptores praecipue asseruit caput illud doctrinae, sacramentis nihil decedere, nec evacuari quam figurant gratiam, infidelitate vel malitia hominum, utile erit ex verbis eius clare probare, quam inscite et perperam illud ad causam praesentem trahant qui canibus edendum proiiciunt Christi corpus. Sacramentalis manducatio, secundum istos, est qua impii Christi corpus et sanguinem absque virtute spiritus vel ullo gratiae effectu recipiunt. Augustinus*[1]) *contra, verba illa* (Ioann. 6, 50) *prudenter expendens: qui manducaverit carnem meam et biberit sanguinem meum, non morietur in aeternum: nempe, inquit, virtutem sacramenti, non tantum visibile sacramentum, et quidem intus, non foris; qui corde comedit, non qui premit dente. Unde tandem concludit huius rei sacramentum, id est unitatis corporis et sanguinis Christi, in coena dominica proponi, quibusdam in vitam, aliis ad exitium; rem vero ipsam cuius sacramentum est, omnibus ad vitam, nulli ad exitium, quicunque fuerit particeps. Ne quis hic cavilletur, rem vocari non corpus, sed quae ab illo separari potest, spiritus gratiam, has nebulas discutit antithesis inter epitheta visibile et invisibile: nam sub priore comprehendi non potest Christi corpus. Unde sequitur, visibili tantum symbolo incredulos communicare. Ac, quo melius tollatur dubitatio, postquam dixerat, panem hunc interioris hominis quaerere esuriem, subiicit: Moses et Aaron et Phinees, multique alii qui manna comederunt, placuerunt Deo; quare? quia visibilem cibum spiritualiter intelligebant, spiritualiter esuriebant, spiritualiter gustabant, ut spiritualiter satiarentur; nam et nos hodie accepimus visibilem cibum, sed aliud est sacramentum, aliud virtus sacramenti. Paulo post: ac per hoc, qui non manet in Christo, et in quo non manet Christus, procul dubio nec manducat spiritualiter carnem eius, nec bibit sanguinem, licet carnaliter et visibiliter premat dentibus signum corporis et sanguinis. Audimus rursum opponi visibile signum spirituali manducationi. Quo refellitur error ille, corpus Christi invisibile sacramentaliter re vera comedi, quamvis non spiritualiter. Audimus etiam profanis et impuris nihil concedi praeter visibilem signi sumptionem. Hinc celebre eius dictum,*[2]) *reliquos discipulos panem Dominum manducasse, Iudam vero panem Domini. Quo incredulos clare excludit a participatione corporis et sanguinis. Nec alio spectat quod alibi*[3]) *dicit: quid miraris si datus est Iudae panis Christi, per quem mancipare tur diabolo, quum videas e contrario* (2 Cor. 12, 7) *datum Paulo angelum diaboli per quem perficeretur in Christo? Dicit quidem alibi,*[4]) *corpus Christi fuisse illis panem coenae quibus dicebat Paulus: qui manducaverit indigne, iudicium sibi manducat et bibit; nec ideo nihil accepisse, quia male acceperint. Sed quo sensu, plenius alio loco explicat. Nam ex pro-*

---

1) Homil. in Ioann. 26. 2) Homil. in Ioann. 59. 3) Homil. 62. 4) Libr. 5. de Baptism. contra Donatist.

fesso definiendum suscipiens quomodo improbi et scelerati, qui fidem christianam ore profitentur, factis autem abnegant, Christi corpus comedant, et quidem adversus quorundam opinionem, qui non solo sacramento eos edere, sed re ipsa putabant: sed nec ipsi, inquit, [1] *dicendi sunt manducare corpus Christi, quia in membris Christi computandi non sunt; ut enim alia taceam, non possunt simul esse membra Christi et membra meretricis: denique ipse dicens: qui manducat carnem meam et bibit meum sanguinem, in me manet et ego in eo, ostendit quid sit, non sacramento tenus, sed re vera corpus Christi edere; hoc enim est in Christo manere, ut in illo Christus maneat; sic enim hoc dixit tanquam diceret: qui non manet in me, et in quo ego non maneo, non se dicat aut existimet manducare corpus meum, aut sanguinem bibere. Expendant lectores antitheta: sacramento tenus, et re vera edere, et nulla restabit dubitatio. Idem confirmat non minus clare his verbis:* [2] *nolite parare fauces, sed cor; inde commendata est ista coena; ecce credimus in Christum quum fide accipimus; in accipiendo novimus quid cogitemus; modicum accipimus et in corde saginamur; non ergo quod videtur, sed quod creditur, pascit. Hic quoque quod sumunt impii, restringit ad signum visibile; nec aliter Christum quam fide recipi docet. Sic etiam alio loco, diserte pronuntians bonos et malos signaculis communicare, hos a vera carnis Christi manducatione excludit. Nam si rem ipsam perciperent, non tacuisset omnino quod causae magis erat consentaneum. Alio etiam loco* [3] *de manducatione eiusque fructu disserens, sic concludit: tunc vita unicuique erit corpus et sanguis Christi, si quod in sacramento visibiliter sumitur, in ipsa veritate spiritualiter manducetur, spiritualiter bibatur. Ergo qui incredulos faciunt participes carnis et sanguinis Christi, ut cum Augustino consentiant, nobis repraesentent corpus Christi visibile: quando tota veritas secundum eum spiritualis est. Et certo ex eius verbis colligitur, sacramentalem esum, ubi veritati aditum claudit incredulitas, tantundem valere ac visibilem vel externum. Quod si vere nec tamen spiritualiter comedi posset Christi corpus, quid sibi vellet quod alibi tradit? Non hoc corpus quod videtis, manducaturi estis, et bibituri sanguinem quem fundent qui me crucifigent: sacramentum aliquod commendavi vobis; spiritualiter intellectum vivificabit vos. Negare certe noluit quin idem corpus quod in sacrificium Christus obtulit, in coena porrigatur; sed manducationis modum notavit: quod scilicet in coelestem gloriam receptum, arcana spiritus virtute vitam nobis inspiret. Fateor quidem, saepius apud eum occurrere istam loquendi formam, comedi corpus Christi ab infidelibus; sed se ipsum explicat, addens, in sacramento. Et alibi spiritualis manducatio ab eo describitur, in qua gratiam morsus nostri non consumunt. Ac ne congerie me pugnare dicant adversarii, scire velim quomodo ab una eius sententia se expediant, ubi dicit, sacramenta in solis electis efficere quod figurant. Certe infitiari non audebunt, quin figuret in coena panis Christi corpus. Unde sequitur, reprobos ab eius participatione arceri. Cyrillum quoque non aliter sensisse declarant haec verba: perinde ac si quis liquefactae cerae aliam ceram infuderit, alteram cum altera per totum commisceat, ita necesse est, si quis carnem et sanguinem Domini recipit, cum ipso coniungi, ut Christus in eo et ipse in Christo inveniatur. His verbis liquere arbitror, vero et reali esu privari qui sacramentaliter tantum Christi corpus comedunt, quod a sua virtute separari nequit; nec ideo labascere fidem promissionum Dei, qui non desinit e coelo pluere, quamvis pluviae liquorem saxa et rupes non concipiant.*

35. Haec cognitio nos facile a carnali etiam adoratione abstrahet, quam perversa temeritate quidam in sacramento erexerunt, quod secum subducerent: si corpus est, et anima igitur et divinitas sunt una cum corpore, quae iam divelli non possunt; igitur illic adorandus Christus. Primum, si sua illa quam obtendunt concomitantia ipsis negetur, quid facient? Nam ut maxime absurditatem urgeant, si corpus ab anima et divinitate separetur, quis tamen sanus et sobrius Christi corpus Christum esse sibi persuadeat? Videntur quidem sibi suis id syllogismis pulchre conficere. Verum quum de corpore et sanguine suo distincte loquatur Christus, modum autem praesentiae non describat, quomodo ex re ambigua certo conficient quod volunt? Quid ergo? nonne si graviore aliquo sensu eorum conscientias exerceri contigerit, protinus cum suis syllogismis dissolventur ac liquescent? nempe ubi certo Dei verbo defici se videbunt, quo uno consistunt animae nostrae quum ad rationem vocantur, et sine quo primo quoque momento labascunt, ubi apostolorum doctrinam et exempla sibi adversari, se vero solos sibi autores esse cogitabunt. Accedent ad tales impulsus et alii non leves stimuli. Quid? an res erat nullius momenti, Deum hac forma adorare ut nihil nobis praescriberetur? An quum de vero Dei cultu ageretur, tanta levitate fuerat tentandum de quo nullum usquam verbum legebatur? At si qua decet humilitate cogitationes omnes suas sub Dei verbo continuissent, auscultassent certe quod ipse dixit: accipite, manducate, bibite; huicque mandato paruissent, quo accipi sacramentum non adorari iubet. Qui vero, ut a Deo mandatum est, sine adoratione accipiunt, securi sunt se a mandato Dei non deflectere: qua securitate nihil melius est quum quid operis instituimus. Habent apostolorum exemplum, quos non legimus prostratos adorasse, sed, ut erant

1) Libr. de civit. Dei 21. c. 25. 2) Contra Faustum libr. 13. c. 16. 3) Serm. 2. de verb. Apost.

discumbentes, accepisse et manducasse. Habent apostolicae ecclesiae usum, ubi fideles non in adoratione sed in fractione panis communicasse, a Luca narratur (Act. 2, 42). Habent apostolicam doctrinam qua Paulus Corinthiorum ecclesiam instituit, professus se a Domino accepisse quod tradebat (1 Cor. 11, 23).

36. Atque haec quidem eo tendunt, ut expendant pii lectores quam non tutum sit in rebus tam arduis a simplici Dei verbo ad cerebri nostri somnia evagari. Quae autem superius dicta sunt, omni hac in re scrupulo liberare nos debent. Nam ut Christum illic rite apprehendant piae animae, in coelum erigantur necesse est. Quod si hoc sacramenti officium est, mentem hominis infirmam alioqui adiuvare, ut ad percipiendam spiritualium mysteriorum altitudinem sursum assurgat, qui in signo externo detinentur, a recta quaerendi Christi via aberrant. Quid ergo? superstitiosum esse cultum negabimus, quum sese homines coram pane prosternunt ut Christum illic adorent? Huic malo procul dubio voluit obviare nicaena synodus, quum vetuit nos humiliter attentos esse ad proposita symbola. Nec alia causa institutum olim fuit ut ante consecrationem populus alta voce admoneretur habere sursum corda. Ipsa quoque scriptura, praeterquam quod Christi ascensionem diligenter nobis enarrat, qua corporis sui praesentiam a conspectu nostro consuetudineque subduxit, quo nobis omnem de eo carnalem cogitationem excutiat, quoties ipsius meminit, mentibus sursum erigi iubet, et ipsum in coelo quaerere sedentem in patris dextera (Col. 3, 1). Secundum hanc regulam erat potius spiritualiter in coelesti gloria adorandus, quam excogitandum istud tam periculosum adorationis genus, plenum carnalis crassaeque de Deo opinionis. Quare qui sacramenti adorationem excogitarunt, eam non modo a se ipsis somniarunt citra scripturam, ubi nulla illius mentio ostendi potest (quae tamen non fuisset praetermissa si Deo accepta foret), sed reclamante scriptura, suae sibi libidinis arbitrio Deum fabricati sunt, derelicto Deo vivente. Quid enim est idololatria, si hoc non est, dona pro datore ipso colere? Ubi dupliciter peccatum est. Nam et honor Deo raptus ad creaturam traductus est, et ipse etiam in polluto ac profanato suo beneficio inhonoratus, dum ex sancto eius sacramento factum est exsecrabile idolum. Nos e converso, ne in eandem incidamus foveam, aures, oculos, corda, mentes, linguas penitus defigamus in sacra Dei doctrina. Est enim ea spiritus sancti optimi magistri schola, in qua sic proficitur, ut nihil sit aliunde asciscendum; ignorandum vero libenter quidquid in ea non docetur.

37. Iam vero, ut superstitio rectos fines semel egressa nullum peccandi finem facit, longe ulterius prolapsi sunt. Ritus enim excogitarunt a coenae institutione prorsus extraneos: in hoc tantum ut divinis honoribus signum afficerent. Christo, inquiunt, hanc venerationem deferimus. Primum, si in coena hoc fieret, dicerem adorationem *eam demum* esse legitimam quae non in signo residet, sed ad Christum in coelo sedentem dirigitur. Nunc vero quo praetextu se Christum in illo pane honorare iactant, quum nullam habeant huius rei promissionem? Consecrant hostiam, ut vocant, quam circumferant in pompa; quam spectandam, colendam, invocandam solenni spectaculo exhibeant. Quaero, qua virtute putent esse rite consecratam? Nempe verba illa proferent: hoc est corpus meum. Ego vero contra obiiciam, simul dictum esse: accipite et manducate. Neque id de nihilo faciam. Quum enim praecepto annexa sit promissio, dico hanc sub illo ita inclusam, ut separata fiat omnino nulla. Id simili exemplo fiet clarius. Mandatum dedit Deus quum diceret: invoca me; promissionem addidit: exaudiam te. Si quis invocato Petro aut Paulo, hac promissione glorietur, nonne omnes clamabunt eum perperam facere? Et quid aliud, quaeso, faciunt qui omisso mandato de manducatione, mutilam promissionem abripiunt: hoc est corpus meum, ut ea in alienos a Christi institutione ritus abutantur? Meminerimus ergo hanc promissionem iis esse datam, qui mandatum cum ea coniunctum observant; eos autem omni verbo destitui, qui sacramentum alio transferunt. *Antea* disseruimus quomodo nostrae apud Deum fidei serviat *sacrae coenae mysterium*. Quando autem tantam hic suae bonitatis largitatem, quantam prius enarravimus, *non solum* nobis in memoriam Dominus revocat, *sed quasi de manu in manum profert* et ad eam agnoscendam nos excitat, simul admonet ne tam effusae beneficentiae ingrati simus: quin potius eam quibus par est laudibus praedicemus et gratiarum actione celebremus. Itaque quum sacramenti ipsius institutum apostolis traderet, ut id in sui memoriam facerent, docuit. Quod Paulus interpretatur, mortem Domini nuntiare (1 Cor. 11, 26). Id autem est publice atque uno omnes simul ore palam fateri, totam vitae ac salutis fiduciam in morte Domini positam nobis esse: ut nostra illum confessione glorificemus, et alios nostro exemplo ad dandam illi gloriam exhortemur. Hic apparet rursum quo sacramenti scopus spectet: nempe ut nos in mortis Christi memoria exerceat. Quod enim iubemur mortem Domini annuntiare donec ad iudicandum veniat, non aliud est nisi ut oris confessione praedicemus quod fides nostra in sacramento agnovit: mortem scilicet Christi nostram esse vitam. Hic secundus est sacramenti usus, qui ad externam confessionem attinet.

38. Tertio et exhortationis vice nobis Dominus esse voluit: qua *non alia* vehementius cum ad puritatem et sanctimoniam vitae, tum vero ad ca-

ritatem, pacem, consensum animare nos inflammareque posset. Nam sic suum illic corpus nobis Dominus communicat, ut unum prorsus nobiscum fiat, nosque cum illo. Porro, quum nonnisi unum illi corpus sit, cuius nos omnes participes facit, necesse est et nos omnes unum corpus huiusmodi participatione fieri. Quam unitatem repraesentat panis qui in sacramento exhibetur, qui velut ex multis granis confectus est, sic inter se commixtis ne alterum ab altero discernere liceat: in hunc modum et nos tanta animorum consensione coniunctos connexosque esse decet, ne quid dissidii aut divisionis intercedat. Id Pauli verbis (1 Cor. 10, 16) explicari malo: calix, inquit, benedictionis, cui benedicimus, communicatio est sanguinis Christi; et panis benedictionis quem frangimus, participatio est corporis Christi. Itaque unum corpus sumus omnes, qui de uno pane participamus. Praeclare vero in sacramento profecerimus, si impressa insculptaque animis nostris fuerit haec cogitatio, non posse a nobis quemquam ex fratribus laedi, contemni, *reiici*, *violari*, aut ullo modo offendi, quin simul in eo Christum laedamus, *spernamus*, *violemus nostris iniuriis*; non posse nos a fratribus dissidere, quin simul a Christo dissideamus; Christum a nobis diligi non posse, quin diligatur in fratribus; qualem corporis nostri curam gerimus, talem fratrum quoque gerendam, qui membra sunt corporis nostri; quomodo nulla corporis nostri pars aliquo doloris sensu tangitur, qui non in alias omnes diffundatur, ita non ferendum esse fratrem malo aliquo affici, cuius non et ipsi compassione tangamur. Quamobrem non abs re Augustinus toties sacramentum hoc appellat caritatis vinculum. Quis enim acrior admoveri stimulus poterat ad excitandam mutuam inter nos caritatem, quam dum Christus se ipsum nobis donans, non modo suo nos exemplo, ut alter alteri nos mutuo devoveamus ac tradamus, invitat; sed quatenus se facit omnium communem, nos quoque omnes unum in se ipso esse facit.

39. Hinc autem optime confirmatur quod alibi dixi, rectam sacramenti administrationem *non absque* verbo *constare*. Quaecunque enim ex coena nobis provenit utilitas, verbum requirit; sive in fide confirmandi sumus, sive in confessione exercendi, sive excitandi ad officium, praedicatione opus est. Nihil ergo magis praeposterum fieri in coena potest, quam si vertatur in mutam actionem, quod sub papae tyrannide factum est. Totam siquidem vim consecrationis a sacerdotis intentione pendere voluerunt, quasi hoc nihil ad populum pertineret, cui mysterium maxime explicari oportuerat. Inde autem natus est hic error, quod non observabant promissiones illas quibus conficitur consecratio, non ad elementa ipsa, sed ad eos qui recipiunt, destinari. Atqui non panem alloquitur Christus, ut corpus suum fiat; sed discipulos iubet manducare atque illis corporis et sanguinis sui communicationem pollicetur. Nec alium ordinem docet Paulus, quam ut una cum pane et calice promissiones fidelibus offerantur. Ita est sane. Non hic magicam aliquam incantationem imaginari nos decet, ut satis sit verba demurmurasse, quasi ab elementis exaudiantur; sed verba illa vivam praedicationem esse intelligamus, quae auditores aedificet, quae intus penetret in eorum animos, quae cordibus imprimatur ac insideat, quae efficaciam in complemento eius quod promittit exserat. His rationibus clare patet, repositionem sacramenti, quam nonnulli urgent ut aegrotis extra ordinem distribuatur, inutilem esse. Aut enim sine recitatione institutionis Christi accipient, aut minister una cum signo veram mysterii explicationem coniunget. In silentio est abusus ac vitium. Si referuntur promissiones et mysterium enarratur, ut cum fructu recipiant qui recepturi sunt, non est quod dubitemus hanc esse veram consecrationem. Quorsum igitur evadet altera, cuius vis ad aegrotos usque non pervenit? Sed enim qui sic faciunt, habent veteris ecclesiae exemplum. Fateor; verum in re tanta, et in qua non sine magno periculo erratur, nihil tutius est quam ipsam veritatem sequi.

40. Porro, quemadmodum sacrum hunc panem coenae Domini spiritualem esse cibum videmus, suavem ac delicatum *non minus quam salutiferum piis Dei cultoribus*, *cuius gustu sentiunt* Christum suam esse vitam, quos ad gratiarum actionem erigit, quibus ad mutuam inter se caritatem exhortatio est, ita rursum in nocentissimum venenum omnibus vertitur quorum fidem non *alit et confirmat*, et quos ad confessionem laudis caritatemque non excitat. Non enim aliter ac cibus corporalis, ubi ventrem offendit vitiosis humoribus occupatum, ipse quoque vitiatus et corruptus nocet magis quam nutrit; cibus etiam hic spiritualis, si in animam inciderit malitia nequitiaque pollutam, maiore illam ruina praecipitat. Non suo id quidem vitio, sed quia pollutis et infidelibus nihil est mundum (Tit. 1, 15), quamlibet alioqui sanctificatum Domini benedictione. Nam, ut ait Paulus (1 Cor. 11, 29), qui indigne manducant et bibunt, rei sunt corporis et sanguinis Domini, iudiciumque sibi manducant et bibunt, non diiudicantes corpus Domini. Tale enim hominum genus, quod sine ulla fidei scintilla, sine ullo caritatis studio, ad usurpandam coenam Domini instar porcorum se proripit, minime discernit corpus Domini. Nam quatenus corpus illud suam esse vitam non credunt, qua possunt contumelia ipsum afficiunt, omni sua dignitate spoliantes; ac demum sic accipiendo profanant et contaminant. Quatenus vero alienati a fratribus ac dissidentes, sacrum corporis Christi symbolum cum suis dissidiis commiscere audent, non stat per eos quominus Christi corpus

discerpatur ac membratim dilanietur. Itaque non immerito rei sunt corporis et sanguinis Domini, quod sacrilega impietate foede adeo polluunt. Hac ergo indigna manducatione damnationem suam sibi [1]) accipiunt. Nam quum nullam in Christo fidem repositam habeant, sacramento tamen accepto profitentur non alibi quam in eo esse sibi salutem, omnemque aliam fiduciam abiurant. Quare ipsi sibi sunt accusatores, testimonium ipsi adversum se pronuntiant, damnationem ipsi suam obsignant. Deinde, quum odio ac malevolentia divisi distractique a fratribus, hoc est Christi membris, partem in Christo nullam habeant, testificantur tamen hanc unam salutem esse, Christo communicare et illi unitum esse. Eam ob rem praecipit Paulus ut probet se ipsum homo antequam de hoc pane edat, aut bibat e calice. Quo, ut ego quidem interpretor, voluit unumquemque in se descendere, et secum reputare an interiore cordis fiducia *in salutem a Christo partam recumbat;* an oris confessione agnoscat; *deinde* an innocentiae ac sanctitatis studio ad Christi imitationem aspiret; an eius exemplo sese fratribus dare paratus sit, ac se iis communicare, quibus*cum* Christum communem *habet*; an ut ipse a Christo *censetur*, ita vicissim fratres omnes pro corporis sui membris habeat; an eos instar membrorum suorum fovere, tueri, iuvare cupiat. Non quia haec tum fidei tum caritatis officia nunc perfecta in nobis esse possint; sed quia huc nos contendere et votis omnibus aspirare oportet, ut inchoatam fidem magis in dies ac magis augeamus.

41. *Vulgo* dum homines ad eam manducandi dignitatem comparare volunt, miseras conscientias torserunt ac divexarunt diris modis; nec tamen quidquam eorum quae in rem essent attulerunt. Digne manducare eos dixerunt qui in statu gratiae essent. In statu gratiae esse interpretati sunt, purum purgatumque omni peccato esse. Quo dogmate omnes, quotquot in terris unquam fuerunt et sunt homines, ab huius sacramenti usu arcebantur. Nam si hoc agitur ut nostram a nobis dignitatem petamus, actum de nobis est; *desperatio* tantum et *exitialis* ruina nos manet. Totis licet viribus adnitamur, non aliud proficiemus nisi ut tum denique indignissimi futuri simus quum de quaerenda dignitate maxime laboratum a nobis fuerit. Quo huic ulceri mederentur, modum excogitarunt acquirendae dignitatis: ut, quantum in nobis est examine habito, reposcitaque a nobis factorum omnium ratione, contritione, confessione, satisfactione, nostram indignitatem expiaremus; quae expiandi ratio qualis sit, dictum est ubi erat aptior dicendi locus. Quod ad praesens institutum attinet, dico haec nimium esse ieiuna evanidaque solatia consternatis deiectisque conscientiis et peccati sui horrore perculsis. Nam si Dominus interdicto neminem in coenae suae participationem admittit, nisi iustum et innocentem, non levi cautione opus est, quae aliquem suae iustitiae securum reddat, quam a Deo requiri audit. Unde vero haec nobis confirmatur securitas, apud Deum defunctos esse qui fecerunt quod in se est? Quod si etiam ita esset, quando tamen erit ut spondere quis sibi audeat, se fecisse quod in se erat? Ita quum nulla certa nostrae dignitatis securitas fiat, mane*bit* semper clausus aditus, horribili illo interdicto, quo edicitur iudicium sibi manducare et bibere qui indigne manducant et bibunt.

42. Nunc iudicare promptum est qualis sit haec quae in papatu regnat doctrina, et a quo autore profecta sit, quae miseros peccatores *et trepidatione moestitiaque afflictos*, huius sacramenti consolatione *immani sua austeritate* orbat et spoliat, in quo tamen omnes evangelii deliciae *illis* proponebantur. Certe diabolus nullo maiori compendio homines perdere poterat, quam sic eos infatuando, ne gustum et saporem talis alimenti perciperent, quo eos optimus pater coelestis pascere voluerat. Ne igitur in huiusmodi praecipitium ruamus, meminerimus has sacras epulas aegrotis esse pharmacum, peccatoribus solatium, pauperibus largitionem; quae sanis, iustis et divitibus, si qui reperiri possent, nullum afferrent operae pretium. Nam quum in illis Christus nobis in cibum detur, intelligimus, nos sine ipso tabescere, liqui, deficere, *qualiter inedia corporis vigorem exstinguit.* Deinde quum in vitam detur, intelligimus nos sine ipso in nobis plane mortuos esse. Quare ea est dignitas, quam unam et optimam afferre Deo possumus, si nostram ei vilitatem et, ut ita loquar, indignitatem offeramus, ut sua misericordia nos se dignos faciat; si animos in nobis despondeamus, ut nos in ipso consolemur; si nos humiliemus, ut ab ipso erigamur; si nos accusemus, ut ab ipso iustificemur; praeterea, si ad eam quam in sua coena nobis commendat unitatem aspiremus; et, quemadmodum nos omnes unum in se ipso esse facit, ita unam *omnino* [1]) animam, cor unum, linguam unam nobis omnibus optemus. Haec si perpensa et meditata habuerimus, nunquam nos illae cogitationes, *etiamsi concutiant, prosternent.* Nos bonorum omnium egeni et nudi, nos peccatorum sordibus inquinati, nos semimortui, quomodo corpus Domini digne manducaremus? Magis cogitabimus nos pauperes venire ad benignum largitorem, aegros ad medicum, peccatores ad *iustitiae autorem, mortuos denique ad eum qui vivificat*; dignitatem illam, quae

1) sibi *omitt.* 1617. 1654. 1667.

1) *Sic libri editi inde a* 1559 *omnes. Nulli tamen dubitamus quin cum antiquioribus legendum sit:* omnium.

a Deo mandatur, fide praecipue constare, quae omnia in *Christo*, nihil in nobis reponit; deinde caritate, et ea quidem ipsa quam Deo imperfectam offerre satis sit, ut ipsam in melius augeat, quando praestari solida non potest. Alii nobiscum in hoc consentientes, dignitatem ipsam in fide et caritate positam esse, in modo tamen ipso dignitatis longe aberrarunt, fidei perfectionem exigentes, cui nihil omnino accedere possit, et caritatem parem ei quam Christus erga nos declaravit. At eo ipso omnes ab huius coenae sacrosanctae accessu, non secus ac priores illi, abigunt. Si enim obtineret eorum sententia, nemo nisi indigne acciperet; quando ad unum omnes rei convictique suae imperfectionis tenerentur. Et sane nimii stuporis, ne dicam stoliditatis fuerit, eam perfectionem in recipiendo sacramento requirere, quae sacramentum irritum supervacuumque faciat: quod non perfectis institutum est, sed infirmis ac debilibus ad vellicandum, excitandum, stimulandum, exercendum fidei et caritatis affectum, defectum vero utriusque corrigendum.

43. [1])Caeterum *quod ad externum actionis ritum spectat*, in manum accipiant fideles necne, inter se dividant an singuli quod sibi datum fuerit edant, calicem in diaconi manu reponant an proximo tradant, panis sit fermentatus an azymus, vinum rubrum an album, nihil refert. Haec indifferentia sunt, et in ecclesiae libertate posita. Quanquam certum est, veteris ecclesiae ritum fuisse ut omnes in manum acciperent. Et Christus dixit: dividite inter vos. Fermentatum et vulgarem panem fuisse ante tempus Alexandri romani episcopi, narrant historiae; qui primus azymo pane delectatus est: qua id ratione, non video, nisi ut plebis oculos novo spectaculo in admirationem traheret magis quam ut animos proba religione institueret. Omnes obiuro, qui vel levi aliquo pietatis studio tanguntur, annon evidenter perspiciant, et quanto praeclarius Dei gloria hic resplendeat, et quanto affluentior spiritualis consolationis suavitas ad fideles redeat, quam in istis frigidis et histrionicis nugis, quae nullum alium usum afferunt nisi ut stupentis populi sensum fallant. Id populum religione contineri vocant, quum superstitione stolidus et infatuatus quovis trahitur. Si quis vetustate tueri huiusmodi inventiones velit, nec ipse ignoro quam vetustus sit chrismatis et exsufflationis in baptismo usus; quam non longe ab aetate apostolorum coena Domini tacta rubigine fuerit; sed isthaec scilicet humanae confidentiae procacitas est, quae se continere nequit, quin semper in Dei mysteriis ludat et lasciviat. Nos vero meminerimus tanti esse Deo verbi sui obedientiam, ut in ea et angelos suos et orbem universum iudicare nos velit. *Porro tanta caeremoniarum congerie facessere iussa*, sic administrari decentissime poterat, si saepissime et singulis ad minimum hebdomadibus proponeretur ecclesiae. Initium autem fieret a publicis precibus; haberetur deinde concio; tum minister, proposito in mensa pane et vino, institutionem coenae referret; deinde promissiones enarraret quae in ea nobis relictae sunt; simul eos omnes excommunicaret qui interdicto Domini ab ea arcentur; postea oraretur, ut qua Dominus benignitate sacrum hoc alimentum nobis largitus est, nos quoque ad id suscipiendum fide et animi gratitudine erudiret et formaret, et quando ex nobis non sumus, sua misericordia nos dignos faceret tali convivio. Hic vero aut canerentur psalmi, aut aliquid legeretur, et quo decet ordine fideles sacrosanctis epulis communicarent, ministris panem frangentibus et populo praebentibus. Finita coena exhortatio haberetur ad sinceram fidem et fidei confessionem, ad caritatem et mores Christianis dignos. Postremo gratiarum actio referretur, et laudes Deo canerentur. Quibus finitis ecclesia dimitteretur in pace.

1) *Hic inter* §. 41 *et* 42 *praecedentis editionis insertam habes totam* §. 72 *cum parte* §. 70.

44. Quae de sacramento hoc hactenus disseruimus abunde ostendunt, non institutum ideo fuisse ut semel quotannis acciperetur, idque perfunctorie, ut nunc communiter moris est, verum quo frequenti in usu Christianis omnibus esset, ut frequenti memoria passionem Christi repeterent; qua recordatione et fidem suam sustinerent ac roborarent, et sese ad confessionem laudis Deo canendam bonitatemque eius praedicandam hortarentur, et qua postremo mutuam caritatem alerent, et sibi etiam inter se testificarentur, cuius copulam in unitate corporis Christi viderent. Quoties enim symbolo corporis Domini communicamus, velut data et accepta tessera, alter alteri nos vicissim obstringimus ad omnia dilectionis officia, ut ne quid admittat nostrum quispiam quo fratrem laedat, ne quid praetermittat quo eum iuvare possit, ubi necessitas postulat *et facultas suppetit*. Talem fuisse ecclesiae apostolicae usum, Lucas in Actis (2, 42) commemorat, quum fideles ait perseverantes fuisse in doctrina apostolorum, communicatione, fractione panis et orationibus. Sic agendum omnino erat, ut nullus ecclesiae conventus fieret sine verbo, orationibus, participatione coenae et eleemosynis. Hunc et apud Corinthios fuisse institutum ordinem, satis ex Paulo coniicere licet; et multis postea saeculis in usu fuisse constat. Inde enim veteres illi canones, quos Anacleto et Calixto tribuunt, ut peracta consecratione omnes communicent, qui noluerint ecclesiasticis carere liminibus. Et in vetustis illis canonibus quos apostolorum vocant, habetur: qui non perseverant usque ad finem, et sacram communionem non percipiunt, tanquam inquietudinem ecclesiae moventes, corrigendos. In antiocheno etiam conci-

lio decretum est, ut qui ecclesiam intrant, scripturas audiunt, et a communione abstinent, ab ecclesia removeantur, donec vitium hoc correxerint. Quod tametsi in concilio toletano primo vel mitigatum fuit, vel mitioribus saltem verbis propositum, tamen illic quoque statuitur, ut qui audita concione nunquam communicare deprehensi fuerint, admoneantur; si post monitionem abstineant, arceantur.

45. His scilicet constitutionibus volebant sancti viri retinere ac tueri frequentem communionis usum, ab ipsis apostolis traditum, quem fidelibus maxime salutarem esse, vulgi autem negligentia sensim obsolescere videbant. De aetate autem sua testatur Augustinus:[1]) huius, inquit, rei sacramentum unitatis corporis Domini alicubi quotidie, alicubi certis intervallis dierum, in dominica mensa praeparatur, et de mensa illa sumitur, quibusdam ad vitam, aliis ad exitium. Et in Epistola ad Ianuarium priore:[2]) alii quotidie communicant corpori et sanguini dominico, alii certis diebus accipiunt, alibi nullus dies intermittitur quo non offeratur, alibi sabbatho tantum et dominico, alibi nonnisi dominico. Quoniam autem, ut diximus, plebs interdum remissior erat, instabant sancti viri severis obiurgationibus, ne connivere ad hanc socordiam viderentur. Tale exemplum est apud Chrysostomum in epistolam ad Ephesios:[3]) non est dictum ei qui convivium dehonestabat, quare recubuisti? sed, quare ingressus es? quisquis mysteriorum particeps non est, improbus est, et impudens quod hic adstat; quaeso, si quis ad convivium vocatus venerit, manus laverit, discubuerit, visus fuerit se ad edendum comparare, deinde nihil gustet, nonne contumelia et convivium afficiet et convivatorem? sic tu, inter eos stans qui oratione se ad sumendum sacrosanctum cibum praeparant, te unum esse ex eorum numero, eo ipso quod non abscessisti confessus es, tandem non participas: nonne satius foret te non comparuisse? indignus sum, inquis; ergo nec communione orationis dignus eras, quae est ad sumendum sacrum mysterium praeparatio.

46. Et sane haec consuetudo quae semel quotannis communicare iubet, certissimum est diaboli inventum, cuiuscunque tandem ministerio invecta fuerit. Aiunt Zepherinum[4]) eius decreti fuisse autorem, quod tale fuisse nequaquam credibile est quale nunc habemus. Ille enim suo instituto non forte pessime ecclesiae consulebat, ut tum erant tempora. Minime enim dubium est quin tum sacra coena proponeretur fidelibus quoties in coetum convenirent, nec dubium etiam quin bona eorum pars communicaret. Sed quum vix unquam eveniret ut omnes simul communicarent, esset vero necesse eos qui permixti erant profanis et idololatris, externo aliquo symbolo fidem suam testari: diem illum, ordinis et politiae causa, vir sanctus statuerat, quo totus Christianorum populus fidei confessionem participatione coenae Domini ederet. Probum alioqui Zepherini institutum male detorsit posteritas, quum certa lex de una quotannis communicatione posita est; qua factum est, ut fere omnes, quum semel communicaverunt, quasi in reliquum anni tempus pulchre defuncti, in utramque aurem securi dormiant. Longe aliter factum oportuit: singulis ad minimum hebdomadibus proponenda erat Christianorum coetui mensa Domini; declarandae promissiones quae nos in ea spiritualiter pascerent; nullus quidem necessitate cogendus, sed cohortandi omnes et stimulandi; obiurgandus etiam ignavorum torpor. Omnes gregatim, ut famelici, ad tales lautitias convenirent. Non iniuria igitur principio conquestus sum, diaboli arte intrusam hanc consuetudinem: quae, dum unum anni diem praescribit, in totum annum socordes reddit. Videmus quidem perversum hunc abusum Chrysostomi tempore iam obrepsisse; sed videre simul licet quantopere ipsi displicuerit. Conqueritur enim gravibus verbis eo quem nuper citavi loco, tantam esse huius rei inaequalitatem, quod aliis anni temporibus saepenumero, nec quum mundi essent, accederent; in paschate, etiam immundi. Deinde exclamat: o consuetudinem! o praesumptionem! frustra ergo habetur quotidiana oblatio; frustra stamus ad altare; nemo est qui simul participet. Tantum abest ut autoritate sua interposita comprobarit.

47. Ex eadem prodiit officina et altera constitutio, quae dimidiam coenae partem meliori populi Dei numero vel furata est, vel eripuit: nempe symbolum sanguinis, quod laicis et profanis (his scilicet titulis Dei haereditatem insigniunt) interdictum, paucis rasis et unctis in peculium cessit. Edictum aeterni Dei est ut omnes bibant: quod homo nova et contraria lege antiquare et abrogare audet, edicens ne omnes bibant. Ac ne sine ratione adversus Deum suum pugnent tales legislatores, pericula obtendunt quae accidere possent si omnibus passim exponeretur sacer hic calix. Ac si ab aeterna Dei sapientia prospecta ea et animadversa non essent. Deinde, argute scilicet, ratiocinantur, unum pro duobus esse satis. Nam si corpus est, inquiunt, totus Christus est, qui a suo corpore iam divelli non potest. Ergo et corpus sanguinem per concomitantiam complectitur. En sensus nostri cum Deo consensum, ubi vel tantillum laxis habenis lascivire ferocireque coepit. Dominus, panem ostendens, corpus suum esse dicit; calicem dum ostendit, sanguinem vocat. Humanae rationis audacia contra reclamat, panem esse sanguinem, vinum esse cor-

1) In c. 6. Ioann. tract. 26, 15. 2) Ep. 118 (54). 3) In c. 1. homil. 26. 4) *Vide Tom. I. p.* 109.

pus. Ac si Dominus nulla causa corpus suum a sanguine et verbis et signis distinxisset, et unquam fando auditum esset, corpus Christi, aut sanguinem, Deum et hominem appellari. Sane, si designare se totum voluisset, dicere poterat: ego sum; qualiter loqui in scripturis consuevit; non autem: hoc est corpus meum, hic est sanguis meus. *Sed fidei nostrae infirmitati succurrere volens, calicem seorsum a pane statuit, ut doceat se ad potum non minus quam cibum sufficere. Nunc tollatur pars una, non nisi dimidium alimentorum in eo reperiemus. Ergo, ut verum sit quod obtendunt, sanguinem esse in pane per concomitantiam, et corpus rursum in calice, confirmatione tamen fidei, quam Christus ut necessariam tradit, pias animas fraudant. Itaque, argutiis eorum valere iussis, retinenda nobis est utilitas quae in duplici arrha ex Christi ordinatione percipitur.*

48. Equidem scio; satanae ministros, ut solenne illis est scripturas ludibrio habere, hic cavillari. Primum causantur, ex simplici facto non esse ducendam regulam qua ecclesia ad perpetuam observationem obligetur. At mentiuntur, quum simplex factum esse dicunt: neque enim porrexit tantum calicem Christus, sed instituit ut apostoli sic in posterum facerent. Praecipientis enim verba sunt: bibite ex hoc calice omnes. Et Paulus sic factum esse commemorat, ut pro certo instituto commendet. Alterum effugium est, solos apostolos in huius coenae participationem a Christo admissos quos iam in sacrificorum ordinem allegerat et cooptaverat. Velim tamen mihi ad quinque postulata respondeant, quibus elabi non poterunt quin facile cum suis mendaciis revincantur. Primum, quo oraculo revelatam habent hanc solutionem, tam alienam a verbo Dei? Scriptura duodecim recenset qui accubuerint cum Iesu; sed non ita Christi dignitatem obscurat, ut sacrificos eos appellet. De quo nomine postea suo loco. Etsi duodecim tum dedit, praecepit tamen ut sic facerent, nempe ut sic inter se distribuerent. Secundo, cur meliore illo saeculo, ab apostolis ad mille usque annos postea, sine exceptione omnes fiebant utriusque symboli participes? Ignorabatne vetus ecclesia quos Christus convivas ad coenam suam admisisset? Perditissimae impudentiae fuerit hic restitare et tergiversari. Exstant ecclesiasticae historiae, exstant veterum libri, qui aperta huius rei testimonia suggerunt. Caro, inquit Tertullianus, [1]) corpore et sanguine Christi pascitur, ut anima de Deo saginetur. Quomodo huiusmodi manibus, dicebat Ambrosius Theodosio, [2]) sacrum Domini corpus suscipies? Qua audacia poculum sanguinis pretiosi ore tuo participabis? Hieronymus: [1]) sacerdotes, qui eucharistiam conficiunt et sanguinem Domini populo distribuunt. Chrysostomus: [2]) non sicut in veteri lege partem quidem sacerdos comedebat, partem vero populus; verum omnibus corpus unum proponitur et poculum unum. Ea quae sunt eucharistiae, communia sunt inter sacerdotem et populum. Id ipsum Augustinus plurimis locis testatur.

49. Sed quid de re notissima disputo? Legantur omnes graeci et latini scriptores: passim occurrent eiusmodi testimonia. Neque obsolevit haec consuetudo, dum aliqua integritatis gutta in ecclesia superfuit. Gregorius, quem ultimum Romae episcopum fuisse iure dicere possis, sua aetate servatum fuisse docet: quis sit sanguis agni, iam non audiendo, sed bibendo didicistis; eius sanguis in fidelium ora profunditur. Imo quadringentis post eius mortem annis, quum iam omnia degenerassent, adhuc duravit. Neque enim id pro more duntaxat, sed pro lege inviolabili habebatur. Vigebat enim tunc divinae institutionis reverentia: nec sacrilegium esse dubitabant, separare quae essent a Domino coniuncta. Sic enim loquitur Gelasius: [3]) comperimus quod quidam sumpta tantummodo corporis sacri portione, a calice abstineant; qui procul dubio, quoniam nescio qua superstitione videntur adstricti, aut integra sacramenta percipiant, aut ab integris arceantur; divisio enim istius mysterii sine grandi sacrilegio non admittitur. Audiebantur illae Cypriani [4]) rationes, quae sane christianam mentem permovere debent. Quomodo, inquit, docemus aut provocamus eos in confessione Christi sanguinem fundere, si militaturis sanguinem eius denegamus? Aut quomodo facimus ad martyrii poculum idoneos, si non eos ad bibendum Domini poculum prius in ecclesia iure communionis admittimus? Quod autem ad sacerdotes restringunt canonistae illud Gelasii decretum, magis puerile est cavillum quam ut refutari debeat.

50. Tertio, cur de pane simpliciter dixit ut ederent, de calice, ut omnes biberent? Ac si satanae calliditati ex destinato occurrere voluisset. Quarto, si sua coena Dominus solos sacrificos (ut ipsi volunt) dignatus est, quis unquam hominum ausus esset vocare in participationem extraneos, qui a Domino exclusi essent? et participationem quidem eius doni cuius penes se potestas non esset, nullo eius mandato qui solus dare poterat? Imo qua id fiducia hodie usurpant, ut plebeculae symbolum Christi corporis distribuant, si nullum habent Domini vel mandatum vel exemplum? Quinto, an

1) Libr. de resurr. carnis c. 8. 2) Refert Theodoritus l. 5. c. 18 (al. 17).

1) Hier. in 2. Malach. 2) Chrys. in 2 Cor. c. 8. homil. 18. 3) Refertur de consecr. dist. 2. c. Comperimus. 4) Serm. 5. de lapsis.

mentiebatur Paulus, quum dicebat Corinthiis, se accepisse a Domino quod illis tradiderat? Nam postea traditionem declarat, ut omnes promiscue utroque symbolo communicarent. Quod si a Domino Paulus acceperat, omnes sine discrimine admittendos, videant a quo acceperint qui universam paene Dei plebem abigunt; quando iam Deum autorem praetendere non possunt, apud quem non est est et non. Et adhuc tales abominationes nomine ecclesiae praetex*ere audent*, et hoc praetextu defend*ere*; quasi vero aut isti antichristi ecclesia sint, qui Christi doctrinam et institutiones tam ex facili proterunt, dissipant, abrogant, aut apostolica ecclesia ecclesia non fuerit, in qua tota vis religionis effloruit.

CAPUT XVIII.[1])

De missa papali, quo sacrilegio non modo profanata fuit coena Christi sed in nihilum redacta.

1. His et similibus inventis conatus est satan, velut offusis tenebris, sacram Christi coenam infuscare et inquinare, ne saltem eius puritas in ecclesia retineretur. Sed horrendae abominationis caput fuit, quum signum extulit, quo non modo obscuraretur et perverteretur, sed penitus obliterata et abolita evanesceret, et ex[2]) hominum memoria excideret: nempe quum pestilentissimo errore totum paene orbem obcaecavit, ut crederet missam sacrificium et oblationem esse ad impetrandam peccatorum remissionem. Quomodo initio dogma istud acceperint saniores Scholastici, nihil moror. Valeant ipsi cum spinosis suis argutiis: quae, utcunque cavillando defendi queant, ideo tamen repudiandae sunt bonis omnibus, quod nihil quam coenae claritatem multis tenebris inducunt. Illis ergo valere iussis, congredi me hic lectores intelligant cum ea opinione qua romanus antichristus ac eius prophetae totum orbem imbuerunt, nempe missam esse opus quo sacerdos qui Christum offert, et alii qui in oblatione participant, Deum promerentur, *vel expiatoriam esse victimam, qua sibi Deum reconcilient.* Neque id communi tantum vulgi opinione receptum est, sed ipsa quoque actio sic est instituta, ut genus sit placationis quo pro vivorum et mortuorum expiatione Deo satisfiat. Hoc quoque sonant verba quibus utuntur; nec aliud ex quotidiano usu colligere licet. Quam altas radices fixerit haec pestis, scio; quanta sub specie boni lateat; ut nomen Christi praeferat, ut uno missae nomine totam fidei summam complecti se multi credant. Sed ubi verbo Dei clarissime comprobatum fuerit, hanc quantumvis fucatam et splendidam[1]) insigni contumelia Christum afficere, crucem eius sepelire et opprimere, mortem eius in oblivionem tradere, fructum qui ex ea nobis proveniebat tollere, sacramentum, quo mortis memoria relicta erat, enervare et dissipare: an erunt ullae tam profundae radices quas non validissima haec securis, verbum inquam Dei, conscindat et evertat? An ulla tam speciosa facies sub qua latens malum lux haec non prodat?

2. Ostendamus ergo quod primo loco propositum est, intolerabilem illic blasphemiam ac contumeliam Christo irrogari. Sacerdos enim et pontifex a patre consecratus est, non ad tempus, quomodo illi in veteri testamento constituti leguntur, quorum quum vita mortalis esset, sacerdotium immortale esse non poterat. Quare et successoribus opus erat qui subinde in demortuorum locum subrogarentur. At Christo, qui immortalis est, vicarium substitui minime necesse est. Itaque a patre designatus est sacerdos in aeternum, secundum ordinem Melchisedec: ut aeternum permanente sacerdotio fungeretur (Hebr. 5, 5. 10 et 7, 17. 21 et 9, 11 et 10, 21; Psal. 110, 4; Gen. 14, 18). Hoc mysterium in Melchisedec ante multo figuratum fuerat, quem ubi scriptura semel induxit sacerdotem Dei viventis, nunquam postea eius meminit, ac si nullum vitae finem habuisset. Hac similitudine Christus secundum eius ordinem sacerdos dictus est. Iam vero qui quotidie sacrificant, oblationibus sacerdotes praeficiant necesse est, quos Christo velut successores et vicarios subrogent. Qua subrogatione non modo Christum suo honore spoliant et aeterni sacerdotii praerogativam illi rapiunt, sed e dextera patris deturbare ipsum conantur, in qua sedere immortalis non potest quin simul aeternus sacerdos maneat. Neque causentur, non sufficii suos sacrificulos Christo quasi demortuo, sed suffraganeos duntaxat esse aeterni eius sacerdotii quod propterea stare non desinit. Verbis enim apostoli (Hebr. 7, 23) fortius constringuntur quam ut sic elabi possint: nempe alios plures esse factos sacerdotes quia morte impedirentur permanere. Christus ergo, qui morte non impeditur, unus est nec consortibus indiget. *Quae tamen eorum est improbitas, ad impietatem suam tuendam exemplo Melchisedec se armant. Quia enim obtulisse dicitur panem et vinum, colli-*

1) *Est posterior pars Cap. XVIII. ed. praecedentis, inde a.* §. 49. *ad* §. 70. *sed varie mutato ordine materiarum.*
2) ex *omitt.* 1617. 1654. 1667.

1) *Adde* missam, *quod voc. iam a.* 1550 *vitiose omissum a ll. recentioribus omnibus abest.*

gunt fuisse praeludium missae suae, ac si inter eum et Christum similitudo esset in panis et vini oblatione. Quod magis ieiunum est ac frivolum quam ut refutatione egeat. Panem et vinum dedit Melchisedec Abrahae et eius comitibus, ut lassos ex itinere et proelio reficeret. Quid hoc ad sacrificium? Humanitas sancti regis laudatur a Mose; mysterium importune isti excudunt cuius nulla fit mentio. Fucant tamen suum errorem alio colore, quia sequitur continuo post: et erat sacerdos Dei altissimi. Respondeo, perperam eos trahere ad panem et vinum quod apostolus ad benedictionem refert. Quum ergo sacerdos esset Dei, benedixit Abrahae. Unde idem apostolus, quo melior non est quaerendus interpres, colligit (Hebr. 7, 7) *eius praestantiam: quia minor benedicitur a maiore. Quod si oblatio Melchisedec sacrificii missalis figura esset, an apostolus, obsecro, qui minima quaeque excutit, rem adeo seriam et gravem fuisset oblitus? Iam (quidquid nugentur) rationem quae ab ipso apostolo adducitur, frustra convellere tentabunt, cessare ius et honorem sacerdotii inter homines mortales, quia Christus, qui immortalis est, unicus ac perpetuus est sacerdos.*

3. Altera missae virtus proposita erat, quod Christi crucem et passionem opprimit et obruit. Hoc quidem certissimum est, *everti Christi crucem simul ac erigitur altare.* Nam si in cruce semet ipsum in sacrificium obtulit, quo nos in perpetuum sanctificaret, et aeternam redemptionem nobis *acquireret* (Hebr. 9, 12), haud dubie vis atque efficacia eius sacrificii nullo fine perstat. Alioqui nihilo honorificentius de Christo sentiremus quam de bobus et vitulis qui sub lege immolabantur; quorum oblationes ex eo inefficaces arguuntur et imbecillae, quod saepius iterabantur. Quare aut Christi sacrificio, quod in cruce implevit, purgationis aeternae vim defuisse fatendum erit, aut uno semel sacrificio Christum in omnia saecula defunctum esse. Id est quod dicit apostolus, summum hunc pontificem Christum semel per immolationem sui apparuisse, sub consummationem saeculi, ad peccati profligationem. Item: voluntate Dei nos sanctificatos esse per oblationem corporis Iesu Christi semel. Item: Christum una oblatione in perpetuum consummasse sanctificatos (Hebr. 9, 26 et 10, 10. 14. 16). Quibus insignem sententiam subnectit: acquisita semel peccatorum remissione, nullam amplius restare oblationem. Hoc et postrema sua voce et inter ultimos spiritus edita Christus significavit, quum dixit: consummatum est (Ioann. 19, 30). Solemus extremas morientium voces pro oraculis observare. Christus moriens testatur uno suo sacrificio perfectum esse et impletum quidquid in salutem nostram erat. Nobis huiusmodi sacrificio, cuius perfectionem luculenter adeo commendavit, quasi imperfecto, *an* innumera quotidie *assuere licebit?* Quando sacrosanctum Dei verbum non affirmat modo, sed clamat etiam et contestatur, hoc sacrificium semel peractum fuisse, eius vim aeternam permanere, qui aliud postulant, nonne ipsum imperfectionis insimulant et infirmitatis? At vero missa, quae hac lege tradita est, ut millies centena sacrificia in singulos dies peragantur, quo spectat nisi ut Christi passio, qua unicam hostiam se patri obtulit, sepulta submersaque iaceat? Quis, nisi caecus, non videat, satanae audaciam fuisse quae veritati adeo apertae ac dilucidae obluctaretur? Nec me latet quibus praestigiis hanc suam fraudem praetexere soleat pater ille mendacii, non varia esse nec diversa sacrificia, sed unum idem saepius repeti. Verum tales fumi nullo negotio discutiuntur. Tota enim disputatione contendit apostolus non modo nulla alia esse sacrificia, sed unum illud semel oblatum fuisse, nec amplius iterandum. Subtiliores occultiore etiamnum rima effugiunt, non repetitionem esse, sed applicationem. Sed nihilo difficilius hoc quoque sophisma confutatur. Neque enim hac lege se obtulit semel Christus, ut novis quotidie oblationibus ratum fieret suum sacrificium; verum ut evangelii praedicatione ac sacrae coenae administratione fructus eius nobis communicetur. Sic Paulus dicit (1 Cor. 5, 7) Christum pascha nostrum immolatum esse, ac nos epulari iubet. Haec, inquam, ratio est qua nobis rite applicatur crucis sacrificium dum fruendum nobis communicatur et nos vera fide recipimus.

4. Sed operae pretium est audire quo praeterea fundamento missarium sacrificium fulciant. Nam huc Malachiae vaticinium trahunt, quo pollicetur Dominus futurum, ut incensum per orbem universum offeratur nomini suo et oblatio munda. Quasi vero novum sit aut insolitum prophetis, quum de gentium vocatione loquuntur, spiritualem Dei cultum, ad quem illas hortantur, externo legis ritu designare, quo familiarius saeculi sui hominibus indicarent in veram religionis *societatem* esse vocandas. Qualiter etiam in universum rerum veritatem, quae per evangelium exhibita fuit, aetatis suae typis describere solent. Sic pro conversione ad Dominum, ascensum in Ierusalem; pro Dei adoratione, munerum omne genus oblationem; pro ampliore eius notitia, qua in regno Christi fideles donandi erant, somnia et visiones ponunt. Quod ergo citant, alteri *Iesaiae* (19, 21 seqq.) vaticinio simile est, ubi propheta de tribus altaribus in Assyria, Aegypto et Iudaea erigendis praedicit. Primum enim quaero, annon huius prophetiae complementum in regno Christi esse concedant? Deinde, ubi sint arae illae, aut quando unquam sint erectae? Tertio, num existiment singulis regnis destinari singula templa, quale illud hierosolymitanum fuit? Haec si perpendunt, fatebuntur, opinor, prophetam sub typis

aetati suae congruentibus de spirituali Dei cultu in totum orbem propagando vaticinari. Quam nos illis solutionem damus. Huius tamen rei quia passim obvia exempla occurrunt, non ero in enumeratione longiori sollicitus. Quanquam in hoc quoque misere hallucinantur, quod nullum agnoscunt sacrificium nisi missarium; quum re vera nunc sacrificent Domino fideles, et mundam offerant oblationem, de qua mox dicetur.

5. Nunc descendo ad tertias missae partes, ubi explicandum est quomodo veram et unam mortem Christi obliteret, et ex hominum memoria excutiat. Nam ut inter homines testamenti confirmatio a morte testatoris pendet, ita etiam testamentum, quo nos peccatorum remissione et aeterna iustitia donavit, morte sua confirmavit Dominus noster. In hoc testamento qui variare quidquam aut innovare audent, mortem eius abnegant, et tanquam nullius momenti habent. Quid vero est missa nisi novum et prorsus diversum testamentum? Quid enim? annon singulae missae novam peccatorum remissionem, novam iustitiae acquisitionem promittunt, ut iam tot sint testamenta quot missae? Veniat ergo rursum Christus, et altera morte novum hoc testamentum, vel potius infinitis mortibus innumera missarum testamenta rata faciat. Annon igitur verum principio dixi, unicam et veram Christi mortem obliterari per missas? Quid, quod eo directe spectat missa, ut rursum, si fieri possit, trucidetur Christus? Nam ubi testamentum est, inquit apostolus (Hebr. 9, 16), mortem testatoris intercedere illic necesse est: missa novum Christi testamentum prae se fert; eius ergo mortem postulat. Praeterea, hostiam quae offertur occidi et immolari necesse est. Si Christus singulis missis sacrificatur, eum singulis momentis mille in locis crudeliter interfici oportet. Non id meum est, sed apostoli argumentum: si necesse habuisset offerre saepius semetipsum, oportuisse illum frequenter pati ab origine mundi (ibid. v. 26). Fateor esse illis in promptu responsum quo nos etiam calumniae notant. Aiunt enim sibi obiici quod nec cogitarint unquam, ac ne possint quidem. Nos vero scimus, mortem ac vitam Christi nequaquam in eorum manu esse. An ipsum interficere instituant, non respicimus; tantum ostendere animus est, quale absurdum consequatur ex impio ac scelesto eorum dogmate. Quod ipsum ex ore apostoli demonstro. *Reclament centies licet, sacrificium hoc esse ἀναίματον, negabo ex hominum arbitrio pendere, ut sacrificia naturam mutent, quia hoc modo concideret sacra et inviolabilis Dei institutio. Unde sequitur, firmum esse illud principium apostoli, requiri sanguinis effusionem ne desit ablutio.*

6. Iam quartum missae munus tractandum, ut scilicet fructum qui e morte Christi ad nos redibat, nobis praeripiat, dum ne agnoscamus et cogitemus facit. Quis enim cogitet se morte Christi redemptum esse, ubi novam in missa redemptionem viderit? Quis peccata sibi remissa confidat, ubi novam remissionem viderit? Neque evadet qui dixerit, non alia causa nos peccatorum remissionem in missa obtinere, nisi quia morte Christi iam acquisita est. Non enim aliud affert quam si iactet, ea lege nos a Christo redemptos esse, ut nos ipsi redimamus; huiusmodi enim a satanae ministris doctrina sparsa est, et talem hodie clamoribus, ferro, igni tuentur. Nos quum Christum patri in missa offerimus, hoc oblationis opere assequi peccatorum remissionem et participes fieri passionis Christi. Quid iam passioni Christi superest, nisi ut sit exemplum redemptionis, quo discamus nostri esse redemptores? *Christus ipse, dum in coena veniae fiduciam obsignat, non iubet discipulos in actione illa haerere, sed ablegat eos ad mortis sacrificium; coenam monumentum vel memoriale (ut vulgo loquuntur) esse significans, ex quo discant victimam expiatricem, qua placandus erat Deus, nonnisi semel offerri debuisse. Neque enim sufficit Christum tenere unicam esse victimam, nisi et unica immolatio accedat, ut fides nostra cruci eius affixa sit.*

7. Ad coronidem nunc venio: nempe sacram coenam, in qua Dominus passionis suae memoriam insculptam formatamque reliquerat, erecta missa e medio sublatam, inductam et deperditam. Siquidem coena ipsa donum Dei est, quod cum gratiarum actione accipiendum erat. Sacrificium missae pretium Deo numerare fingitur, quod ipse in satisfactionem accipiat. Quantum interest inter dare et accipere, tantum a sacramento coenae sacrificium differt. Atque haec quidem miserrima hominis ingratitudo est, quod ubi agnoscenda erat divinae bonitatis largitas gratiaeque agendae, in eo Deum sibi debitorem facit. Sacramentum promittebat, nos Christi morte non semel duntaxat restitutos in vitam, sed assidue vivificari, quia tunc omnes nostrae salutis numeri impleti sint. Missae sacrificium longe aliam cantilenam canit: Christum oportere quotidie sacrificari, ut aliquid nobis commodet. Coena in publico ecclesiae coetu distribuenda erat, quo nos de communione doceret qua omnes cohaeremus in Christo Iesu. Hanc communitatem dissolvit ac distrahit missae sacrificium. Postquam enim error invaluit, oportere esse sacerdotes qui pro populo sacrificarent, quasi relegata esset ad eos coena, desiit iuxta Domini mandatum fidelium ecclesiae communicari. Aditus missis privatis est patefactus, quae excommunicationem quandam magis referrent quam communitatem illam a Domino institutam; quum sacrificulus, suam victimam seorsim voraturus, se a toto fidelium populo segreget. Missam privatam voco, ne quis fallatur, ubicunque nulla est inter fideles dominicae coenae participatio, etiamsi alias magna hominum multitudo intersit.

8. Ac ipsum quidem missae nomen unde natum sit nunquam certo potui iudicare; nisi quod mihi verisimile est, ab oblationibus quae conferebantur, fuisse sumptum. Unde et veteres plurali fere numero usurpant. Sed ut de nomine remittamus controversiam, dico privatas missas cum Christi institutione ex diametro pugnare, ideoque impiam esse sacrae coenae profanationem. Quid enim mandavit nobis Dominus? nonne accipere et dividere inter nos? Qualem mandati observationem docet Paulus (1 Cor. 10, 16)? nonne fractionem panis, quae communio sit corporis et sanguinis? Quum igitur unus sine distributione accipit, quid simile est? At ille unus totius ecclesiae nomine facit. Quo mandato? annon hoc aperte illudere Deo est, quum unus privatim ad se rapit quod non nisi inter plures fieri debuerat? Sed quia satis clara Christi et Pauli verba sunt, breviter concludere licet: ubicunque non est fractio panis ad communionem fidelium, illic non coenam Domini, sed falsam et praeposteram coenae imitationem esse. Falsa autem imitatio, depravatio est. Porro depravatio tanti mysterii impietate non caret. In missis ergo privatis impius est abusus. Atque, ut vitium unum in religione aliud subinde parit, postquam semel obrepsit ille mos sine communione offerendi, paulatim coeperunt in singulis templorum angulis innumerabiles missas facere, et populum huc atque illuc distrahere, quem in unum coetum coire oportuerat, ut suae unitatis mysterium recognosceret. Eant nunc et idololatriam esse negent, quod panem in suis missis ostendunt pro Christo adorandum; frustra enim promissiones illas de Christi praesentia iactant; quae, utcunque intelligantur, non ideo certe datae sunt ut homines impuri et profani, quoties velint et in quemcunque libeat abusum, corpus Christi conficiant; sed ut fideles, dum religiosa observatione sequuntur Christi mandatum in coena celebranda, vera eius participatione fruantur.

9. Adde quod haec perversitas puriori ecclesiae incognita fuit. Utcunque enim fucum hic facere conentur qui sunt inter adversarios impudentiores, certo tamen certius est, totam antiquitatem ipsis adversari, ut superius *in aliis* demonstravimus, et certius ex assidua veterum lectione iudicari poterit. Verum antequam finem dicendi faciam, missarios nostros doctores interrogo, quum sciant potiorem esse Deo obedientiam, quam victimas (1 Sam. 15, 22), et magis poscere ut voci suae auscultetur, quam ut sacrificia offerantur, quomodo hanc sacrificandi rationem Deo acceptam credant, cuius nullum illis constat mandatum, et quam ne una quidem scripturae syllaba probari vident? Praeterea quum apostolum audiant dicentem (Hebr. 5, 4), neminem sibi nomen atque honorem sacerdotii usurpare nisi qui vocatus est, ut Aaron; quin nec Christum ipsum sese ingessisse, sed obedisse patris vocationi: aut sacerdotii sui autorem Deum institutoremque proferant oportet, aut honorem non esse a Deo fateantur, in quem non vocati improba temeritate irruperunt. Atqui ne apicem quidem literae obtendere possunt qui suo sacerdotio patrocinetur. Cur non igitur sacrificia evanescent, quae sine sacerdote offerri non possunt?

10. [1]) Si quis *hinc inde concisas* veterum *sententias obtrudat, et eorum* autoritate contendat, aliter intelligendum esse quod in coena peragitur sacrificium, quam nos exponamus, huic breviter responsum sit: si de approbando sacrificii commento, quale in missa confinxerunt papistae, agitur, eiusmodi sacrilegio veteres nequaquam patrocinari. Utuntur quidem illi sacrificii vocabulo; verum simul exponunt se aliud nihil intelligere, quam memoriam veri illius et unici sacrificii quod in cruce peregit Christus, unicus (ut ipsi passim praedicant) noster sacerdos. Hebraei, inquit Augustinus, [2]) in victimis pecudum quas offerebant Deo, prophetiam celebrabant futurae victimae quam Christus obtulit; Christiani iam peracti sacrificii memoriam celebrant sacrosancta oblatione et participatione corporis Christi. Hic certe penitus idem docet quod pluribus verbis in libro de fide ad Petrum Diaconum habetur, quicunque tandem sit autor. Verba sunt: firmissime tene, et nullatenus dubites, ipsum unigenitum, carnem pro nobis factum, se pro nobis obtulisse sacrificium et hostiam Deo in odorem suavitatis; cui cum patre et spiritu sancto tempore veteris testamenti animalia sacrificabantur, et cui nunc cum patre et spiritu sancto, cum quibus una est illi divinitas, sacrificium panis et vini sancta ecclesia per universum orbem offerre non cessat. In illis enim carnalibus victimis figuratio fuit carnis Christi, quam pro peccatis nostris ipse erat oblaturus, et sanguinis, quem erat effusurus in remissionem peccatorum. In isto autem sacrificio gratiarum actio atque commemoratio est carnis Christi, quam pro nobis obtulit, et sanguinis, quem pro nobis *idem* effudit. Unde Augustinus ipse pluribus locis [3]) nihil aliud quam sacrificium laudis esse interpretatur. Denique passim apud eum reperies, non alia ratione vocari coenam Domini sacrificium, nisi quod est memoria, imago, testimonium illius singularis, veri et unici sacrificii quo nos Christus expiavit. *Memorabilis etiam locus est libri 4. de Trinitate cap. 24., ubi postquam disseruit de unico sacrificio, ita concludit: quoniam in sacrificio quatuor considerantur, cui offeratur, et a quo, quid offeratur, et pro quibus, idem*

---

1) *Omissis h. l. nonnullis quae infra recurrent transit a* §. 58. *ad* §. 65. 2) Libr. 20. contra Faustum c. 18. 3) Contra adversarium legis, saepius. Ep. 120 (140).

ipse unus verusque mediator per sacrificium pacis nos reconcilians Deo, unum cum ipso manet cui obtulit, unum in se fecit pro quibus offerebat, unus ipse est qui obtulit, et quod obtulit. In eundem quoque sensum loquitur Chrysostomus. Honorem vero sacerdotii ita Christo vendicant, ut antichristi vocem fore testetur Augustinus,[1] si quis episcopum inter Deum et homines intercessorem faciat.

11. Neque tamen diffitemur quin ita nobis *monstretur illic* Christi immolatio, ut crucis spectaculum paene ob oculos statuatur. Qualiter in oculis Galatarum Christum fuisse crucifixum dicit apostolus (Gal. 3, 1), dum illis proposita crucis praedicatio fuerat. Sed quia veteres quoque illos video alio hanc memoriam detorsisse, quam institutioni Domini conveniebat (quod nescio quam repetitae, aut saltem renovatae immolationis faciem eorum coena prae se ferebat), nihil tutius piis pectoribus fuerit quam in pura simplicique Dei ordinatione acquiescere, cuius etiam ideo vocatur coena, quoniam sola hic eius autoritas vigere debet. Equidem quum pium atque orthodoxum de toto hoc mysterio sensum retinuisse eos videam, neque deprehendam voluisse unico Domini sacrificio vel minimum derogare, ullius impietatis damnare eos non sustineo. Excusari tamen non posse arbitror, quin aliquid in actionis modo peccaverint. Imitati sunt enim propius iudaicum sacrificandi morem, quam aut ordinaverat Christus, aut evangelii ratio ferebat. Sola igitur est praepostera illa anagoge, in qua merito eos quis redarguat, quod non contenti simplici ac germana Christi institutione, ad legis umbras nimis deflexerunt.

12. Si quis diligenter expendat, hoc discrimen inter mosaica sacrificia et eucharistiam nostram verbo Domini statui observabit, quod quum illa eandem mortis Christi efficaciam populo iudaico repraesentarint, quae nobis in coena hodie exhibetur, diversa tamen fuerit repraesentationis species. Siquidem illic sacerdotes levitici, quod peracturus erat Christus sacrificium, iubebantur figurare: sistebatur hostia, quae vicem ipsius Christi subiret; erat altare, in quo immolaretur; sic denique gerebantur omnia, ut ob oculos poneretur sacrificii effigies, quod Deo in expiatione *offerendum erat*. At peracto sacrificio aliam nobis rationem Dominus instituit: nempe ut fructum oblati sibi a filio sacrificii ad populum fidelem transmittat. Mensam ergo nobis dedit in qua epulemur; non altare super quod offeratur victima. Non sacerdotes consecravit, qui immolent; sed ministros, qui sacrum epulum distribuant. Quo sublimius est ac sanctius mysterium, eo religiosius ac maiore reverentia tractari convenit. Ergo nihil tutius quam ut, ablegata omni humani sensus audacia, in eo solo quod scriptura tradit haereamus. Et certe si cogitamus, Domini, non hominum, coenam esse, non est cur ulla hominum autoritate vel annorum praescriptione patiamur nos ab illa vel latum unguem dimoveri. Itaque apostolus, dum vult eam vitiis omnibus repurgare quae iam in Corinthiorum ecclesiam irrepserant, quae ad id expeditissima via erat, ad unicam illam institutionem revocat (1 Cor. 11, 20), unde perpetuam esse petendam regulam ostendit.

13. [1] Porro, ne quis rixator ex sacrificii ac sacerdotis nominibus nobis pugnam faciat, id quoque, sed compendio, expediam, quid per sacrificium, quid per sacerdotem tota disputatione significaverim. Qui sacrificii vocabulum ad sacras omnes caeremonias et religiosas actiones extendunt, qua ratione id faciant non video. Nos perpetuo scripturae usu sacrificium appellari scimus, quod Graeci nunc *θυσίαν*, nunc *προςφορὰν*, nunc *τελετὴν* dicunt. Quod generaliter acceptum, complectitur quidquid omnino Deo offertur. Quare distinguamus oportet: sic tamen ut haec distinctio anagogen a sacrificiis legis mosaicae habeat, sub quorum umbris universam sacrificiorum veritatem populo suo repraesentare voluit Dominus. Illorum autem quanquam variae fuerunt formae, tamen ad duo membra referri omnes possunt. Aut enim pro peccato fiebat oblatio quadam satisfactionis specie, qua noxa coram Deo redimebatur; aut symbolum erat divini cultus religionisque testificatio; nunc vice supplicationis, ad favorem Dei postulandum; nunc gratiarum actionis, ad gratitudinem animi pro acceptis beneficiis testandam; nunc pro simplici pietatis exercitatione, ad renovandam foederis sanctionem. Ad quod posterius membrum holocausta et libamenta, oblationes, primitiae, pacificae victimae pertinebant. Proinde et nos in duo genera distribuamus, ac alterum, docendi causa, vocemus *λατρευτικὸν* et *σεβαστικόν*,[2] quoniam veneratione cultuque Dei constat, quem illi fideles et debent et reddunt; vel si mavis *εὐχαριστικόν*: quandoquidem a nullis Deo exhibetur nisi qui immensis eius beneficiis onusti se totos cum actionibus suis omnibus illi rependunt. Alterum propitiatorium, sive expiationis. Est autem expiationis sacrificium, cui propositum est iram Dei placare, ipsius iudicio satisfacere, eoque peccata abluere et abstergere; quo peccator eorum sordibus repurgatus, et in iustitiae puritatem restitutus, in gratiam cum Deo ipso redeat. Sic vocabantur in lege victimae quae pro peccatis expiandis offere-

1) Libr. 2. contra Parm. c. 8.

1) *Redit textus noster ad §. 60. praecedentis ed. quem sequitur deinceps usque ad §. 64.* 2) *Sic iam emendat ed. 1559 quam caeterae sequuntur.*

bantur; non quod reconciliandae Dei gratiae aut delendae iniquitati pares forent, sed quod verum huiusmodi sacrificium adumbrarent quod tandem ab uno Christo re ipsa peractum fuit; ab ipso autem uno, quia ab alio nullo poterat. Et semel, quod illius unius a Christo peracti efficacia et vis aeterna est, ut sua ipse voce (Ioann. 19, 30) testatus est, quum dixit perfectum esse et impletum: hoc est, quidquid reconciliandae patris gratiae, impetrandae peccatorum remissioni, iustitiae, saluti necessarium erat, id totum unica illa sua oblatione praestitum et consummatum, adeoque nihil deesse, ut nullus postea locus alteri hodie relinqueretur.

14. Quamobrem constituo, sceleratissimum probrum et non ferendam esse blasphemiam, tam in Christum quam in sacrificium quo per mortem suam in cruce pro nobis defunctus est, si quis, repetita oblatione, de redimenda peccatorum venia, de propitiando Deo et obtinenda iustitia cogitet. At quid aliud missando agitur, nisi ut novae oblationis merito passionis Christi fiamus participes? Et ne ullus esset insaniendi modus, parum esse putaverunt, si dicerent, commune ex aequo fieri sacrificium pro tota ecclesia, nisi adderent, sui arbitrii esse, huic aut illi, cui vellent, peculiariter applicare; vel potius cuicunque, qui talem sibi mercem numerato pretio emere vellet. Porro, quoniam ad Iudae taxationem accedere non poterant, ut tamen vel aliqua nota autoris sui exemplum referrent, numeri similitudinem retinuerunt. Vendiderat ille triginta argenteis; hi, secundum gallicam quidem supputationem, triginta nummulis aereis vendunt; sed ille, semel; hi quoties emptor occurrit. Hoc sensu et sacerdotes esse negamus, nempe qui tali oblatione apud Deum pro populo intercedant, qui propitiato Deo peccatorum expiationem peragant. Nam Christus unicus est novi testamenti pontifex et sacerdos, in quem translata sunt omnia sacerdotia, et in quo clausa ac terminata. Et si nihil scriptura de aeterno Christi sacerdotio meminisset, quia tamen Deus, abrogatis illis veteribus, nullum instituit, manet invictum apostoli argumentum, neminem sibi honorem usurpare nisi qui a Deo vocatus sit (Hebr. 5, 4). Qua ergo fiducia sacrilegi isti, qui se iactant Christi carnifices, audent se Dei viventis sacerdotes appellare?

15. Est apud Platonem libro de Republica secundo elegantissimus locus. Ubi quum de veteribus piaculis disserit, stultamque improborum ac scelestorum hominum confidentiam ridet, qui putarent his quasi velis obtegi sua flagitia, ne a diis cernerentur, et tanquam facta cum diis pactione securius sibi indulgerent, prorsus videtur ad missariae expiationis usum, qualis hodie in mundo est, alludere. Fraudare alium et circumvenire, nefas esse omnes sciunt. Vexare iniuriis viduas, pupillos expilare, molestiam inferre pauperibus, malis artibus aliorum bona ad se rapere, periuriis et fraudibus involare in cuiusquam fortunas, vi ac tyrannico terrore opprimere quemquam, impium esse fatentur omnes. Quomodo igitur haec omnia passim audent tam multi, tanquam impune ausuri? Sane, si rite expendimus, non alia causa tantum illis animi facit, nisi quia missario sacrificio, tanquam soluto pretio, satisfacturos se Deo confidunt, aut saltem hanc sibi cum eo transigendi facilem esse viam. Pergit deinde Plato crassum eorum stuporem ridere, qui talibus piaculis poenas redimi opinantur, quas alioqui apud inferos subituri essent. Et quorsum hodie spectant anniversaria et maior pars missarum, nisi ut qui tota vita crudelissimi tyranni fuerunt, aut rapacissimi praedones, aut ad omne flagitium prostituti, tanquam hac mercede redempti purgatorium ignem evadant?

16. Sub altero sacrificii genere, quod εὐχαριστικὸν diximus, continentur omnia caritatis officia, quibus dum fratres nostros complectimur, Dominum ipsum in membris suis honoramus; omnes deinde nostrae preces, laudes, gratiarum actiones, et quidquid in Dei cultum a nobis agitur. Quae demum omnia a maiore sacrificio dependent, quo anima et corpore in templum sanctum Domino consecramur. Neque enim satis est, si externae nostrae actiones ad illius obsequium applicentur; sed nos primo, deinde nostra omnia consecrari ac dedicari illi convenit: ut quidquid in nobis est, gloriae eius serviat, et eius *amplificandae studium* spiret. Haec sacrificii species nihil ad iram Dei placandam, nihil ad impetrandam peccatorum remissionem, nihil ad promerendam iustitiam pertinet; sed in magnificando duntaxat et exaltando Deo versatur. Siquidem gratum acceptumque Deo esse non potest, nisi ex eorum manu, quos iam accepta peccatorum remissione sibi aliunde reconciliavit ideoque piaculo absolvit. Est autem adeo ecclesiae necessaria ut abesse ab ea non possit. Itaque aeterna futura est quamdiu stabit populus Dei; quemadmodum iam ex propheta superius visum est; siquidem eo sensu accipere libet vaticinium istud (Mal. 1, 11): quoniam a solis ortu usque ad occasum magnum est nomen meum in gentibus, et in omni loco incensum offeretur nomine meo, atque oblatio munda; quoniam terribile est nomen meum in gentibus, dicit Dominus: tantum abest ut submoveamus. Sic Paulus (Rom. 12, 1) iubet nos offerre corpora nostra hostiam viventem, sanctam, acceptam Deo, rationalem cultum. Ubi significanter admodum loquutus est, quum hunc esse rationalem nostrum cultum subiecit. Intellexit enim spiritualem colendi Dei ritum, quem carnalibus legis mosaicae sacrificiis tacite opposuit. Sic beneficentia et communicatio victimae appellantur

quibus placetur Deo [1]) (Hebr. 13, 16). Sic Philippensium benignitas, qua Pauli inopiam sublevarant, hostia bonae fragrantiae (Phil. 4, 18). Sic omnia fidelium bona opera, spirituales hostiae.

17. Et quid multa persequor? Subinde enim in scripturis recurrit haec loquendi forma. Quin etiam dum adhuc sub externa legis paedagogia Dei populus continebatur, satis tamen exprimebant prophetae, subesse illis carnalibus sacrificiis veritatem, quae christianae ecclesiae cum iudaica gente communis est. Qua ratione precabatur David (Psal. 141, 2) ut oratio sua, sicut incensum, in conspectum Dei ascenderet. Et Oseas (14, 3) gratiarum actiones dicebat vitulos labiorum, quas alibi David (Psal. 50, 23) sacrificia laudis nuncupat. Quem apostolus imitatus, hostias laudis etiam ipse vocat (Hebr. 13, 15); et interpretatur fructum labiorum confitentium nomini eius. Huius generis sacrificio carere non potest coena Domini: in qua dum eius mortem annuntiamus, et gratiarum actionem referimus, nihil aliud quam offerimus sacrificium laudis. Ab hoc sacrificandi munere regale sacerdotium nuncupamur omnes Christiani (1 Petr. 2, 9); quod per Christum offerimus illam, de qua loquitur apostolus, hostiam laudis Deo, fructum labiorum confitentium nomini eius. Neque enim nos cum nostris muneribus, sine intercessore, in conspectum Dei apparemus. Christus est, quo mediatore intercedente, nos ac nostra patri offerimus. Ille pontifex noster, qui in sanctuarium coeli ingressus accessum nobis aperit. Ille altare, cui donaria nostra imponimus, ut in illo audeamus quidquid audemus. Ille, inquam, est qui nos patri regnum ac sacerdotes fecit (Apoc. 1, 6).

18. [2]) Quid superest, nisi ut caeci videant, surdi audiant, pueri ipsi [3]) intelligant hanc missae abominationem? quae in calice aureo propinata omnes reges terrae et populos, a summo usque ad novissimum, sic inebriavit, sic percussit sopore ac vertigine, ut brutis ipsis stupidiores proram et puppim suae salutis in hac una exitiali voragine statuerint. Certe nulla unquam validiore machina satan incubuit ad oppugnandum expugnandumque Christi regnum. Haec est Helena, pro qua veritatis hostes tanta hodie rabie, tanto furore, tanta atrocitate digladiantur. Et vere Helena, cum qua spirituali fornicatione (quae omnium est maxime exsecrabilis) *ita se conspurcant.* Non hic vel minimo digito attingo crassos illos abusus quibus sacrae suae missae profanatam puritatem praetendere possent; quam turpes nundinas exerceant, quam sordidos quaestus faciant suis missationibus, quanta rapacitate avaritiam suam expleant. Tantum indico, idque paucis et simplicibus verbis, qualis sit sanctissima ipsa missae sanctitas; ob quam adeo spectabilis esse tantaque in veneratione haberi aliquot saeculis meruit. Nam et tanta haec mysteria pro dignitate illustrari, maioris operis fuerit; et illas obscoenas sordes quae ante oculos oraque omnium versantur, admiscere nolo: ut omnes intelligant, missam in selectissima sua, et qua maxime venditari potest, integritate acceptam, sine suis appendicibus, a radice ad fastigium, omni genere impietatis, blasphemiae, idololatriae, sacrilegii scatere.

19. [1]) Habent lectores in compendium collecta ea fere omnia quae sciri de duobus istis sacramentis referre duximus, quorum usus a primordio novi testamenti ad consummationem usque saeculi christianae ecclesiae est traditus: ut scilicet baptismus quidam quasi ingressus in ipsam esset, et fidei initiatio; coena vero assiduum velut alimentum, quo Christus fidelium suorum familiam spiritualiter pascit. Quare, ut non nisi unus est Deus, una fides, unus Christus, una ecclesia eius corpus: ita baptismus non nisi unus est, nec saepe iteratur. Coena autem subinde distribuitur, ut intelligant se Christo assidue pasci, qui semel in ecclesiam allecti sunt. Praeter haec duo ut nullum aliud a Deo institutum est, ita nec ullum agnoscere debet fidelium ecclesia. Rem enim non esse humani arbitrii, erigere ac statuere nova sacramenta, facile intelliget qui meminerit quod supra satis plane explicatum fuit: sacramenta in hoc a Deo posita esse, ut de aliqua eius promissione nos edoceant, et bonam erga nos voluntatem nobis testificentur; qui praeterea cogitet, nullum fuisse Deo consiliarium, qui nobis certum aliquid de eius voluntate spondere possit, aut certiores securosque reddere quo sit in nos affectu, quid dare, quid negare velit. Simul namque constituitur, neminem signum proponere posse, quod eius voluntatis et promissionis alicuius testimonium futurum sit, solus ipse est, qui signo dato de se apud nos testari potest. Dicam brevius, et forte rudius, sed apertius: sacramentum sine salutis promissione esse nunquam potest. Omnes homines in unum simul coacti, nihil a se nobis polliceri de salute nostra possunt. Ergo nec a se edere aut erigere sacramentum.

20. His ergo duobus contenta sit christiana ecclesia; nec modo nullum aliud tertium ad praesens admittat aut agnoscat; sed ne appetat quidem, aut exspectet, ad consummationem usque saeculi. Nam quod diversa aliquot Iudaeis, pro varia temporum inclinatione, praeter sua illa ordinaria data sunt (ut man, aqua e petra profluens, serpens aeneus, et similia) hac variatione admonebantur ne

1) Deus 1590—1637. 2) *Olim* §. 59. 3) ipsi *omitt.* 1590. 1592. 1607. 1617. 1654. 1667 *et Thol. posterior.*

1) *Clausula nostri Capitis ex* §. 68 *seqq. repetita est.*

talibus figuris insisterent, quarum status parum firmus esset; sed melius aliquid a Deo exspectarent, quod nullo interitu nulloque fine perstaret. Alia longe ratio nobis est, quibus revelatus est Christus: in quo thesauri omnes scientiae et sapientiae sunt absconditi, tanta affluentia et ubertate, ut novam aliquam accessionem ad hos thesauros sperare vel postulare, vere Deum irritare sit, et adversum nos provocare. Unum duntaxat Christum esurire, quaerere, spectare, discere, ediscere nos oportet: donec magnus ille dies illuxerit, quo gloriam regni sui Dominus ad plenum manifestabit, et se qualis est, nobis spectandum ostendet (1 Ioann. 3, 2). Atque hac ratione nostrum hoc saeculum in scripturis, per novissimam horam, novissimos dies, novissima tempora designatur (1 Ioann. 2, 18; 1 Petr. 1, 20), ne quis vana novae alicuius doctrinae aut revelationis exspectatione sese fallat. Saepenumero enim multisque modis antea loquutus per prophetas, ultimis in [1]) his diebus loquutus est *coelestis pater* in dilecto filio suo (Hebr. 1, 2), qui solus patrem manifestare potest (Luc. 10; 22); et re vera ad plenum manifestavit, quantum nostra interest, dum nunc per speculum eum conspicimus (1 Cor. 13, 12). Iam vero, ut hoc hominibus ablatum est, ne nova sacramenta in ecclesia Dei condere possint, ita optandum esset, iis ipsis, quae a Deo sunt, quam minimum humanae inventionis admisceri. Perinde enim atque infusa aqua vinum fugit et diluitur, aspersoque fermento tota farinae massa acescit, sic mysteriorum Dei sinceritas nihil aliud quam inquinatur ubi homo quidquam de suo adiicit. Et tamen videmus quantum a germana sua puritate degenerarint sacramenta, ut hodie quidem tractantur. Plus satis ubique pomparum, caeremoniarum, gesticulationum: at verbi Dei interim nulla neque ratio, neque mentio, sine quo sacramenta etiam ipsa sacramenta non sunt. Quin nec caeremoniae ipsae a Deo institutae in tanta turba caput exserere possunt, sed tanquam oppressae iacent. Quantulum in baptismo aspicitur quod unum illic lucere et spectari debuerat, *ut alibi iuste conquesti sumus*, nempe baptismus ipse? Coena prorsus sepulta est quum versa fuit in missam, nisi quod semel quotannis, sed concerpta et dimidiata laceraque forma visitur. [2])

1) in *omitt.* 1590—1667. 2) *Caetera quae praecedens editio in fine capitis huius exhibuerat, iam supra habuisti XV. 19. XVII. 43.*

CAPUT XIX. [1])

De quinque falso nominatis sacramentis: ubi sacramenta non esse quinque reliqua, quae pro sacramentis hactenus vulgo habita sunt, declaratur, tum qualia sint ostenditur.

1. Poterat superior de sacramentis disputatio apud dociles et sobrios hoc obtinere, ne ultra curiosius progrederentur, nec praeter illa duo, quae a Domino instituta nossent, ulla alia sacramenta sine Dei verbo amplecterentur. Verum quoniam illa de septem sacramentis opinio, omnium fere sermone trita scholasque et conciones omnes pervagata, vetustate ipsa radices egit, ac hominum animis etiamnum insidet, visus sum mihi operae pretium facturus, si quinque reliqua, quae veris ac germanis Domini sacramentis vulgo accensentur, seorsum ac propius excuterem, omnique absterso fuco simplicibus spectanda proponerem, qualia sint, et quam falso pro sacramentis hactenus habita fuerint. Principio hic testatum volo piis omnibus, me hanc de nomine contentionem minime litigandi cupiditate suscipere, sed gravibus causis adduci ad impugnandum eius abusum. Non me latet, Christianos, ut verborum, sic rerum omnium esse dominos. Posse igitur pro suo arbitrio voces rebus accommodare, modo pius sensus retineatur, etiam si qua sit in loquendo improprietas. Hoc totum concedo; etsi melius fuerit, verba rebus subesse, quam res verbis subiici. Sed in nomine sacramenti [2]) alia est ratio. Nam qui septem ponunt, simul illam definitionem omnibus tribuunt, ut sint gratiae invisibilis visibiles formae; omnia simul faciunt vasa spiritus sancti, instrumenta conferendae iustitiae, causas obtinendae gratiae. Adeoque ipse Magister sententiarum, mosaicae legis sacramenta negat proprie vocari hoc nomine, quia non exhibuerint quod figurabant. Estne, obsecro, tolerabile, ut quae symbola Dominus ore suo consecravit, quae eximiis promissionibus insignivit, ea pro sacramentis non censeantur; interim hic honor transferatur ad eos ritus quos homines vel a se excogitarunt, vel saltem sine expresso Dei mandato observant? Ergo aut definitionem mutent, aut hac verbi usurpatione abstineant, quae falsas et absurdas opiniones post generet. Est, inquiunt, extrema unctio invisibilis gratiae figura et causa, quia est sacramentum. Quod in-

1) *Refert Cap. XIX. praecedentis editionis fere intactum.* 2) sacramentali 1617. 1654. 1667.

ferunt si nullo modo concedere oportet, in ipso certe nomine est occurrendum, ne ea mercede recipiamus ut eiusmodi errori occasionem praebeat. Rursus quum probant sacramentum esse, causam adiungunt: quia externo signo constet ac verbo. Si nec mandatum, nec promissionem invenimus, quid aliud possumus quam reclamare?

2. Iam apparet non de vocabulo nos rixari, sed de re ipsa non supervacuam controversiam movere. Proinde hoc fortiter retinendum est, quod invicta ratione prius confirmavimus: sacramenti instituendi arbitrium non nisi penes Deum unum esse. Siquidem sacramentum certa Dei promissione erigere fidelium conscientias ac consolari debet, quae eam certitudinem nunquam ab homine acciperent. Sacramentum nobis testimonium esse debet bonae erga nos Dei voluntatis, cuius nullus hominum aut angelorum testis esse potest, quando nemo Dei consiliarius fuit (Ies. 40, 13; Rom. 11, 34). Solus *ergo ipse* est qui de se nobis per verbum suum testificatur *legitima autoritate*. Sacramentum, sigillum est, quo Dei testamentum seu promissio obsignatur. Obsignari vero non posset rebus corporeis et elementis huius mundi, nisi virtute Dei ad hoc formentur et designentur. Instituere ergo sacramentum homo non potest: quia facere, ut sub rebus tam abiectis tanta Dei mysteria lateant, id vero humanae virtutis non est. Verbum Dei praeeat oportet quod sacramentum esse sacramentum faciat, ut Augustinus[1]) optime docet. Praeterea retineri aliquod discrimen utile est inter sacramenta et alias caeremonias, nisi volumus in multa absurda incidere. Apostoli orarunt genibus flexis: genua igitur non flectentur sine sacramento. Discipuli feruntur orasse versus orientem: sit nobis sacramentum orientis aspectus. Paulus vult omni loco viros tollere puras manus (1 Tim. 2, 8), et elevatis manibus oratio saepius a sanctis facta memoratur. Et manuum quoque extensio sacramentum fiat. Omnes denique sanctorum gestus in sacramenta transeant. Etsi ne haec quidem admodum morarer, modo non essent cum maioribus illis incommodis coniuncta.

3. Si veteris ecclesiae autoritate premere nos velint, dico eos fucum facere. Nusquam enim apud ecclesiasticos scriptores numerus hic septenarius invenitur. Nec satis constat quo primum tempore obrepserit. Fateor quidem, in vocabulo sacramenti esse interdum liberiores. Sed quid eo significant? nempe caeremonias omnes et externos ritus omniaque pietatis exercitia. Quum autem de iis signis loquuntur quae divinae in nos gratiae testimonia esse debent, duobus istis, baptismo et eucharistia contenti sunt. Ne quis falso iactari hoc a me putet, pauca Augustini testimonia hic referam. Ad Ianuarium:[1]) primo, inquit, tenere te volo, quod est huius disputationis caput, Dominum nostrum Christum, sicut ipse in evangelio loquitur, leni iugo nos subdidisse et sarcinae levi. Unde sacramentis numero paucissimis, observatione facillimis, significatione praestantissimis, societatem novi populi colligavit. Sicuti est baptismus trinitatis nomine consecratus, et communicatio corporis et sanguinis Domini, et si quid aliud in scripturis canonicis commendatur. Item, de doctrina christiana:[2]) a resurrectione Domini quaedam pauca signa pro multis, eademque factu facillima, intellectu augustissima, observatione castissima ipse Dominus et apostolica tradidit disciplina; sicuti est baptismus et celebratio corporis et sanguinis Domini. Cur nullam hic sacri numeri, hoc est septenarii, mentionem facit? An verisimile est praetermissurum fuisse si tunc fuisset in ecclesia institutus? praesertim quum sit alias in observandis numeris curiosior quam necesse foret? Imo quum baptismum et coenam nominat, alia subticet, annon satis innuit, haec duo mysteria singulari dignitate praestare, alias caeremonias inferiore loco subsidere? Quare sacramentarios istos doctores non tantum verbo Domini, sed veteris etiam ecclesiae consensione destitui dico, utcunque hoc praetextu maxime superbiant. Sed iam ad ipsas species descendamus.

DE CONFIRMATIONE.

4. Hic mos olim fuit ut Christianorum liberi, postquam adoleverant, coram episcopo sisterentur, ut officium illud implerent quod ab iis exigebatur qui se ad baptismum adulti offerebant. Hi enim inter catechumenos sedebant, donec rite fidei mysteriis instituti poterant fidei confessionem coram episcopo ac populo edere. Qui ergo baptismo initiati erant infantes, quia fidei confessione apud ecclesiam tunc defuncti non erant, sub finem pueritiae, aut ineunte adolescentia, repraesentabantur iterum a parentibus, ab episcopo examinabantur secundum formulam catechismi, quam tunc habebant certam ac communem. Quo autem haec actio, quae alioqui gravis sanctaque merito esse debebat, plus reverentiae haberet ac dignitatis, caeremonia quoque adhibebatur manuum impositionis. Ita puer ille, fide sua approbata, cum solenni benedictione dimittebatur. Huius moris saepe mentionem faciunt veteres. Leo papa:[3]) si quis ab haereticis redit, ne iterum baptizetur; sed quod illic ei defuit, per episcopalem manuum impositionem virtus

1) Homil. in Ioann. 80, 3.

1) Epist. 118 (54). 2) Libr. 3. c. 9. 3) Epist. 39.

spiritus ei conferatur. Clamabunt hic nostri adversarii, sacramentum iure vocari, in quo spiritus sanctus conferatur. Verum ipse Leo alibi [1]) explicat quid his verbis sibi velit. Qui apud haereticos baptizatus est, inquit, non rebaptizetur, sed spiritus sancti invocatione per manuum impositionem confirmetur: quia baptismi tantum formam sine sanctificatione accepit. Meminit et Hieronymus contra Luciferianos. Quanquam autem non infitior, in eo nonnihil hallucinari Hieronymum, quod apostolicam esse observationem dicit, longissime tamen ab istorum ineptiis abest. Et illud ipsum mitigat quum addit, hanc benedictionem solis episcopis esse datam, magis in honorem sacerdotii, quam ex legis necessitate. Talem ergo manuum impositionem, quae simpliciter loco benedictionis fiat, laudo et restitutam hodie in purum usum velim.

5. Posterior autem aetas, re prope obliterata, fictitiam nescio quam confirmationem pro Dei sacramento posuit. Confirmationis virtutem esse finxerunt, spiritum sanctum conferre ad gratiae augmentum, qui in baptismo collatus sit ad innocentiam; confirmare eos ad pugnam qui in baptismo regenerati sint ad vitam. Peragitur haec confirmatio unctione, et hac verborum formula: consigno te signo sanctae crucis, et confirmo chrismate salutis, in nomine patris, et filii, et spiritus sancti. Pulchre omnia et venuste. Sed ubi Dei verbum quod spiritus sancti praesentiam hic promittat? Ne iota quidem obtendere possunt. Unde ergo nos certiores facient, chrisma suum esse vas spiritus sancti? Videmus oleum, crassum scilicet et pinguem liquorem: praeterea nihil. Accedat, inquit Augustinus, verbum ad elementum, et fiet sacramentum. Hoc, inquam, verbum proferant, si quidquam nos intueri in oleo volunt aliud quam oleum. Quod si sacramentorum se ministros, ut par est, agnoscerent, non diutius pugnandum esset. Haec prima ministri lex est ne quid sine mandato obeat. Age, mandatum huius ministerii aliquod producant, et verbum non addam. Si mandato deficiuntur, sacrilegam audaciam excusare non possunt. Hac ratione Pharisaeos Dominus interrogabat (Matth. 21, 25), essetne baptismus Ioannis e coelo an ex hominibus. Si respondissent, ex hominibus, obtinebat, frivolum esse et vanum; si e coelo, doctrinam Ioannis agnoscere cogebantur. Itaque ne essent nimium in Ioannem contumeliosi, non ausi sunt fateri esse ex hominibus. Si itaque ex hominibus est confirmatio, vana et frivola esse convincitur, si e coelo [2]) persuadere volunt, probent.

6. Tuentur se quidem apostolorum exemplo, quos nihil temere fecisse existimant. Recte id sane: nec a nobis reprehenderentur si se apostolorum imitatores ostenderent. Sed quid fecerunt apostoli? Narrat Lucas in Actis (8, 15), apostolos, qui Hierosolymis erant, quum audissent Samariam recepisse verbum Dei, misisse illuc Petrum et Ioannem; illos pro Samaritanis orasse ut spiritum sanctum acciperent, qui nondum in quemquam [1]) illorum venerat, sed baptizati tantum erant in nomine Iesu. Oratione facta manus illis imposuisse; per quam impositionem spiritum sanctum Samaritani acceperunt. Et de hac manuum impositione aliquoties meminit. Audio quid apostoli fecerint: nempe suum ministerium fideliter exsequuti sunt. Visibiles illas et admirabiles spiritus sancti gratias, quas tunc in populum suum effundebat, voluit Dominus a suis apostolis per manuum impositionem administrari et distribui. Huic autem impositioni manuum non altius subesse mysterium cogito; sed huiusmodi caeremoniam adhibitam ab illis interpretor, ut ipso gestu significarent, se Deo commendare et velut offerre eum cui manus imponebant. Hoc ministerium quo tunc apostoli fungebantur, si adhuc in ecclesia maneret, manuum quoque impositionem oporteret servari; sed ubi gratia illa conferri desiit, quorsum pertinet manuum impositio? Adhuc certe adest populo Dei spiritus sanctus: quo nisi ductore et directore consistere nequit Dei ecclesia. Habemus enim aeternam et perpetuo constaturam promissionem, qua Christus sitientes ad se vocat, ut bibant aquas vivas (Ioann. 7, 37). Sed cessarunt illa virtutum miracula et manifestae operationes, quae per manuum impositionem distribuebantur, nec nisi ad tempus esse debuerunt. Oportuit enim novam evangelii praedicationem, novum Christi regnum, inauditis et inusitatis miraculis illustrari et magnificari. A quibus ubi cessavit Dominus, non protinus ecclesiam suam deseruit; sed regni sui magnificentiam verbique sui dignitatem satis excellenter manifestatam docuit. Qua igitur in parte histriones isti apostolos se imitari dicent? Hoc agendum erat manuum impositione, ut evidens spiritus sancti virtus statim se exsereret. Id non efficiunt. Quid igitur pro se iactant manuum impositionem, quam apostolis quidem in usu fuisse legimus, sed prorsus in alium finem?

7. Eiusdem hoc rationis est ac si quis doceret flatum illum quo Dominus discipulos suos afflavit (Ioann. 20, 22), sacramentum esse quo detur spiritus sanctus. Atqui hoc semel Dominus quum fecit, non a nobis fieri etiam voluit. Ad eum modum et apostoli manus imponebant, pro eo tempore quo visibiles spiritus sancti gratias ad eorum preces

1) Epist. 77. 2) *Sic libri nostri omnes. Adde:* esse, *ex edd. antiquioribus.*

1) quendam 1617. 1654.

administrari Domino placebat; non ut posteri vacuum et frigidum signum, quod simiae istae faciunt, mimitice tantum et sine re effingerent. Quod si manuum impositione apostolos se imitari evincant (in qua nihil cum apostolis simile habent praeter nescio quam praeposteram κακοζηλίαν), unde tamen oleum, quod vocant salutis? Quis eos in oleo salutem quaerere docuit? quis vim roborandi illi attribuere? An Paulus, qui nos ab elementis huius mundi longe abstrahit (Gal. 4, 9; Col. 2, 20), qui nihil magis damnat quam talibus observatiunculis haerere? Hoc vero non a me, sed a Domino audacter pronuntio: qui oleum vocant oleum salutis, salutem quae in Christo est abiurant, Christum abnegant, partem in regno Dei non habent. Oleum enim ventri, et venter oleo; utrumque Dominus destruet. Omnia enim ista infirma elementa quae usu ipso intereunt, nihil ad regnum Dei pertinent, quod spirituale est et nunquam interiturum. Quid igitur? dixerit aliquis: eadem linea metiris aquam qua baptizamur, et panem ac vinum sub quibus coena Domini exhibetur? Respondeo, in sacramentis *divinitus traditis* duo spectanda esse: substantiam rei corporeae quae nobis proponitur, et formam quae illi a verbo Dei impressa est, in qua tota vis iacet. Quatenus ergo substantiam suam retinent panis, vinum, aqua, quae aspectui nostro in sacramentis offeruntur, valet semper illud Pauli: esca ventri, et venter escis; Deus utrumque destruet (1 Cor. 6, 13). Praetereunt enim et evanescunt cum figura huius mundi. Quatenus autem verbo Dei sanctificantur, ut sacramenta sint, non in carne nos retinent, sed vere *et* spiritualiter docent.

8. Verum propius adhuc inspiciamus quot monstra foveat alatque haec pinguedo. Dicunt isti unctores, spiritum sanctum in baptismo ad innocentiam dari, in confirmatione, ad gratiae augmentum; in baptismo nos regenerari ad vitam, in confirmatione nos ad pugnam instrui. Et adeo nihil eos pudet, ut negent baptismum rite sine confirmatione perfici posse. O nequitiam! Annon igitur in baptismo Christo consepulti sumus, facti participes mortis eius, ut et resurrectionis simus consortes (Rom. 6, 4)? Hanc autem societatem cum morte et vita Christi Paulus interpretatur mortificationem carnis nostrae et vivificationem spiritus; quod vetus homo noster crucifixus est, quo nos in novitate vitae ambulemus. Quid est instrui ad pugnam, nisi hoc est? Quod si Dei verbum conculcare pro nihilo ducebant, cur non ecclesiam saltem reverebantur, cui tam ubique obsequentes videri volunt? Quid autem gravius in hanc ipsorum doctrinam proferri potest, quam illud milevitani concilii decretum: qui dicit, baptismum in remissionem peccatorum dari tantum, et non adiutorium futurae gratiae, anathema sit? Quod autem Lucas, eo quem citavimus loco, dicit baptizatos in nomine Iesu Christi fuisse, qui non accepissent spiritum sanctum: non simpliciter negat, uno spiritus dono praeditos, qui in Christum corde crederent et ipsum ore confiterentur; sed acceptionem spiritus intelligit, qua manifestae virtutes et visibiles gratiae percipiebantur. Sic dicuntur apostoli spiritum accepisse in die pentecostes, quum longe antea illis a Christo dictum esset (Matth. 10, 20): non vos estis qui loquimini, sed spiritus patris vestri, qui loquitur in vobis. Videte malitiosam et sonticam satanae fraudem, qui ex Deo estis. Quod vere in baptismo dabatur, in sua confirmatione dari mentitur; ut furtim incautos a baptismo abducat. Quis iam dubitet hanc satanae esse doctrinam, quae promissiones baptismi proprias, a baptismo abscissas, alio derivat et transfert? Deprehenditur, inquam, quali nitatur fundamento praeclara ista unctio. Dei verbum est: omnes, qui in Christo baptizati sunt, Christum induisse cum suis donis (Gal. 3, 27). Verbum unctorum: [1]) nullam promissionem in baptismo percepisse, qua in agonibus instruantur. Illa vox est veritatis, hanc mendacii esse oportet. Verius ergo definire hanc confirmationem possum quam ipsi hactenus definierint: nempe insignem esse baptismi contumeliam, quae usum ipsius obscurat, imo abolet; falsam esse diaboli pollicitationem, quae nos a veritate Dei abstrahit. Aut, si mavis, oleum diaboli mendacio pollutum, quod velut offusis tenebris simplicium mentes fallit.

9. Addunt praeterea, fideles omnes spiritum sanctum per manuum impositionem accipere debere post baptismum, ut pleni christiani inveniantur; quia nunquam erit christianus nisi qui confirmatione episcopali fuerit chrismatus. Haec illi ad verbum.[2]) Atqui putabam, quaecunque ad christianismum pertinent, omnia scripturis perscripta ac comprehensa esse. Nunc, ut video, aliunde quam ex scripturis, vera religionis forma petenda discendaque est. Dei ergo sapientia, coelestis veritas, tota Christi doctrina, christianos duntaxat inchoat: oleum perficit. Hac sententia damnantur omnes apostoli et tot martyres, quos nunquam fuisse chrismatos certo certius est; quando nondum erat factum[3]) oleum, quo perfusi omnes christianismi numeros implerent, vel potius christiani fierent, qui nondum erant. Verum, ut taceam, abunde se ipsi refellunt. Quotam enim populi sui partem post baptismum perungunt? cur igitur patiuntur in suo grege tales semichristianos, quorum imperfectioni

1) De consecr. dist. 5. c. spir. sanct. 2) Verba c. 1. De consecr. dist. 5. Concil. Aurel. ca. ut ieiun. De consecr. dist. 5. 3) *Vide quae annotavimus ad h. l. Tom. I. p.* 1072.

mederi facile erat? cur tam supina negligentia omittere eos sinunt quod omitti sine gravi piaculo non licebat? cur non severius exigunt rem adeo necessariam et sine qua salus obtineri non potest? nisi forte quis subita morte praepeditus fuerit. Scilicet, dum ita licenter contemni patiuntur, tacite fatentur non tanti esse quanti venditant.

10. Postremo constituunt,[1]) sacram hanc unctionem maiori in veneratione habendam esse quam baptismum, quod illa summorum pontificum manibus peculiariter administratur, baptismus ab omnibus vulgariter sacerdotibus distribuitur. Quid hic dicas nisi plane furiosos esse, qui suis inventionibus ita blandiuntur ut prae ipsis sacrosanctas Dei institutiones secure contemnant? Os sacrilegum, tune pinguedinem foetore duntaxat anhelitus tui inquinatam, et verborum murmure incantatam, audes Christi sacramento opponere, et conferre cum aqua verbo Dei sanctificata? At parum hoc ipsum erat tuae improbitati, nisi etiam praeferres. Haec sunt sanctae sedis responsa, haec apostolici tripodis oracula. Sed quidam eorum hanc, sua quoque opinione effraenem, insaniam coeperunt paulum moderari. Maiori, inquiunt,[2]) veneratione colenda est: forte non ob maiorem virtutem et utilitatem quam conferat, sed quia a dignioribus datur, et in digniori parte corporis fit, id est in fronte; vel quia maius augmentum virtutum praestat, licet baptismus plus ad remissionem valeat. Verum prima ratione nonne se Donatistas produnt, qui vim sacramenti a ministri dignitate aestimant? Faxo tamen, vocetur dignior confirmatio a dignitate episcopalis manus. Sed si quis ab illis sciscitetur unde tanta praerogativa episcopis delata fuerit, quam rationem afferent praeter suam libidinem? Soli apostoli eo iure usi sunt, qui soli spiritum sanctum distribuerunt. An soli episcopi apostoli? imo an omnino apostoli? Demus tamen et istud: cur non eodem argumento contendunt, solis episcopis sacramentum sanguinis in coena Domini attingendum esse? quod laicis ideo denegant quia solis apostolis a Domino datum fuerit. Si solis apostolis, cur non inferunt, ergo solis episcopis? Sed apostolos eo loco simplices presbyteros faciunt; nunc capitis vertigo alio eos rapit ut subito episcopos creent. Postremo non erat apostolus Ananias, ad quem tamen Paulus missus est ut visum reciperet, baptizaretur, et impleretur spiritu sancto (Act. 9, 17). Addam et hoc ad cumulum: si iure divino proprium hoc munus episcoporum fuerat, cur ausi sunt ad plebeios presbyteros transferre? quemadmodum in quadam Gregorii epistola legitur.[3])

11. Altera ratio quam frivola, inepta et stolida est: digniorem vocare suam confirmationem, quam Dei baptismum, quia in ea frons oleo inficiatur, in baptismo cranium? quasi vero baptismus oleo, et non aqua peragatur. Testor vero pios omnes, an non hoc unum admoliantur isti nebulones, ut sacramentorum puritatem fermento suo vitient? Dixi hoc alibi, vix in sacramentis per rimulas interlucere quod Dei est, inter humanarum inventionum turbam. Si quis eius rei tum fidem mihi non habebat, suis saltem magistris nunc habeat. Ecce praeterita aqua, et nullo numero habita, unum oleum in baptismo magnifaciunt. Nos ergo contra dicimus, in baptismo quoque frontem aqua tingi. Prae hac, vestrum oleum non unius stercoris facimus, sive in baptismo, sive in confirmatione. Quod si quis pluris vendi alleget, *hac pretii accessione si quid boni alioqui inesset vitiatur, tantum abest ut furto venditare liceat foedissimam imposturam.* Tertia ratione impietatem suam traducunt, dum maius virtutum augmentum conferri in confirmatione garriunt, quam in baptismo. Impositione manuum apostoli visibiles spiritus gratias administrarunt. Qua in re istorum pinguedo se foecundam ostendit? Sed valeant isti moderatores, qui sacrilegium unum multis sacrilegiis operiunt. Nodus gordianus est, quem abrumpere satius sit quam in dissolvendo tantopere laborare.

12. Iam vero quum verbo Dei et probabili ratione defici se vident, praetexunt quod solent, vetustissimam esse hanc observationem, et multorum saeculorum consensu firmatam. Etiamsi id verum esset, nihil tamen efficiunt: non e terra est sacramentum, sed e coelo; non ex hominibus, sed ab uno Deo. Deum suae confirmationis autorem probent oportet, si sacramentum haberi volunt. Sed quid vetustatem obiectant, quum veteres, dum proprie loqui volunt, nusquam plura duobus sacramentis recenseant? Si ab hominibus petendum esset fidei nostrae praesidium, habemus arcem inexpugnabilem, nunquam veteribus agnita fuisse pro sacramentis quae isti sacramenta ementiuntur. De manuum impositione loquuntur veteres; sed an sacramentum vocant? Augustinus[1]) aperte affirmat, nihil aliud esse quam orationem. Neque hic mihi putidis suis distinctionibus obganniant, non ad confirmatoriam Augustinum illud retulisse, sed curatoriam vel reconciliatoriam. Exstat liber et in hominum manibus versatur: si in alium sensum detorqueo quam Augustinus ipse scripsit, cedo, non convitiis modo, pro solenni suo more, sed sputis me obruant. Loquitur enim de iis qui a schismate ad ecclesiae unitatem redibant. Eos iteratione baptismi opus habere negat; sufficere enim manuum impositionem,

1) C. De his vero, eadem distinct. 2) Libr. 4. Sent. dist. 7. c. 2. 3) Dist. 95. ca. pervenit.

1) Libr. 3. de Baptismo contra Donatist. c. 16.

ut per vinculum pacis spiritum sanctum illis Dominus largiatur. Quoniam autem absurdum videri poterat manuum impositionem repeti potius quam baptismum, discrimen ostendit. Quid enim, inquit, aliud est manuum impositio, quam oratio super hominem? Atque hunc esse sensum ex altero loco [1]) apparet, ubi dicit, propter caritatis copulationem, quod est maximum donum spiritus sancti, sine quo non valent ad salutem quaecunque alia sancta in homine fuerint, manus haereticis correctis imponitur.

13. Utinam vero morem retineremus quem apud veteres fuisse admonui, priusquam abortiva haec sacramenti larva nasceretur; non ut [2]) esset confirmatio talis qualem isti fingunt, quae sine baptismi iniuria nec nominari potest; sed catechesis, qua pueri aut adolescentiae proximi fidei suae rationem coram ecclesia exponerent. Esset autem optima catechizandi ratio, si formula in hunc usum conscripta esset, summam continens et familiariter explicans omnium fere religionis nostrae capitum, in quae universa fidelium ecclesia consentire sine controversia debet. Puer decennis ecclesiae se offerret ad edendam fidei confessionem; rogaretur de singulis capitibus, ad singula responderet; si quid ignoraret, aut minus intelligeret, doceretur. Ita unicam, veram et sinceram fidem, qua unanimiter Deum unum colit fidelium populus, teste et spectante ecclesia profiteretur. Haec disciplina si hodie valeret, profecto parentum quorundam ignavia acueretur, qui liberorum institutionem, quasi rem nihili ad se pertinentem, secure negligunt, quam tum sine publico dedecore omittere non possent. Maior esset in populo christiano fidei consensus, nec tanta multorum inscitia et ruditas; non adeo temere quidam novis et peregrinis dogmatibus abriperentur; omnibus denique esset quaedam velut methodus doctrinae christianae.

DE POENITENTIA.

14. Proximo loco statuunt poenitentiam, de qua sic confuse et perturbate disserunt, ut nihil certi nec solidi ex eorum doctrina referre possint conscientiae. Nos alio loco, quae de poenitentia didiceramus ex scripturis, tum deinde quid et illi doceant, prolixe enarravimus; nunc id tantum nobis attingendum erit, quid rationis habuerint, qui opinionem de sacramento, quae in templis ac scholis diu antehac regnavit, excitarunt. Dicam tamen prius aliquid breviter de veteris ecclesiae ritu, cuius praetextu abusi sunt illi ad stabiliendum suum commentum. Hunc ordinem in publica poenitentia observabant, ut qui iniunctis sibi satisfactionibus defuncti erant, solenni manus impositione reconciliarentur. Symbolum illud erat absolutionis, quo et ipse peccator erigebatur coram Deo veniae fiducia, et ecclesia admonebatur ut eum benigne, abolita offensae memoria, in gratiam reciperet. Hoc Cyprianus [1]) saepenumero appellat, pacem dare. Quo autem et gravior esset, et plus commendationis apud populum haberet ista actio, constitutum fuit ut semper episcopi autoritas hic intercederet. Hinc illud decretum concilii carthaginensis secundi: reconciliare publice poenitentem in missa presbytero non liceat. Et alterum concilii arausicani: qui poenitentiae tempore ex hac vita migrant, sine reconciliatoria manus impositione ad communionem admittantur; si revaluerint ex morbo, stent in ordine poenitentium, completoque tempore reconciliatoriam manus impositionem ab episcopo accipiant. Item carthaginensis tertii: presbyter sine autoritate episcopi non reconciliet poenitentem. Haec omnia eo spectabant, ne nimia facilitate severitas quam servari in ea re volebant collaberetur. Episcopum ergo cognitorem esse voluerunt, quem verisimile erat in examine habendo circumspectiorem fore. Quanquam Cyprianus alicubi [2]) tradit, non solum episcopum manum imposuisse, sed totum etiam clerum. Sic enim loquitur: poenitentiam agunt iusto tempore; deinde ad communionem veniunt et per manuum impositionem episcopi et cleri ius communionis accipiunt. Postea successu temporis eo delapsa res est, ut extra publicam poenitentiam in privatis quoque absolutionibus hac caeremonia uterentur. Hinc illa distinctio apud Gratianum [3]) inter publicam et privatam reconciliationem. Ego veterem illam observationem, de qua Cyprianus meminit, sanctam et ecclesiae salutarem fuisse iudico, ac hodie restitutam esse cuperem. Recentiorem hanc tametsi improbare, vel saltem acrius insectari non audeo, minus tamen necessariam arbitror. Utcunque sit, videmus tamen manuum impositionem in poenitentia caeremoniam esse, ab hominibus, non a Deo institutam, quae inter res medias et externa exercitia ponenda sit: non illa quidem contemnenda, sed quae inferiore loco esse debeant quam quae Domini verbo nobis sunt commendata.

15. Romanenses autem et Scholastici, quibus solenne est omnia perperam interpretando corrumpere, anxie in reperiendo hic sacramento desudant. Nec mirum videri debet; nodum enim in scirpo quaerunt. Quod tamen optimum habent, rem implicitam, suspensam, incertam, opinionumque varietate confu-

1) Libr. 5. c. 23. 2) non enim esset: *recentiores omnes inde a* 1590.

1) Libr. epist. 1. epist. 2. 2) Libr. epist. 3. epist. 14. 3) In Decret. 26. quaest. 6.

sam ac turbatam relinquunt. Dicunt ergo,[1]) vel poenitentiam exteriorem esse sacramentum, et si ita est, existimari debere signum esse interioris poenitentiae, id est contritionis cordis, quae erit res sacramenti; vel utramque simul esse sacramentum, nec duo, sed unum completum. Verum exteriorem esse sacramentum duntaxat; interiorem, rem et sacramentum. Remissionem autem peccatorum, rem tantum, et non sacramentum. Qui sacramenti definitionem supra a nobis positam memoria tenent, ad eam exigant id quod dicunt esse sacramentum, et invenient non esse caeremoniam externam a Domino institutam ad fidei nostrae confirmationem. Quod si causentur, definitionem meam legem non esse cui parere necesse habeant, audiant Augustinum, quem sacrosanctum se habere fingunt. Sacramenta, inquit,[2]) propter carnales, visibilia instituta sunt, ut ab iis quae oculis cernuntur ad ea quae intelliguntur, sacramentorum gradibus transferantur. Quid tale aut ipsi vident, aut aliis queunt ostendere in eo quod sacramentum poenitentiae vocant? Idem alibi:[3]) sacramentum ideo dicitur quia in eo aliud videtur, aliud intelligitur; quod videtur, speciem habet corporalem; quod intelligitur, fructum habet spiritualem. Neque ullo modo sacramento poenitentiae, quale fingunt ipsi, conveniunt haec, ubi nulla species est corporalis quae spiritualem fructum repraesentet.

16. Ac (ut istas belluas in sua arena conficiam) si ullum hic sacramentum *quaeratur*, nonne longe speciosius iactari poterat, absolutionem sacerdotis sacramentum esse, quam poenitentiam vel interiorem vel exteriorem? Promptum enim erat dicere, caeremoniam esse ad confirmandam fidem nostram de peccatorum remissione, habereque promissionem clavium, ut vocant: quodcunque ligaveritis aut solveritis super terram, erit solutum et ligatum in coelis. Sed obiecisset quispiam: plerosque *solvi* a sacerdotibus, quibus nihil *tale* accedit tali absolutione; quum ex eorum dogmate sacramenta novae legis efficere debeant quod figurant. Ridiculum. Ut in eucharistia duplicem manducationem statuunt, sacramentalem, quae bonis aeque ac malis communis est; spiritualem, quae bonorum tantum est propria: cur non et absolutionem bifariam percipi fingerent? Nec tamen hactenus intelligere potui, quid sibi vellent cum illo suo dogmate; quod quam longe a Dei veritate dissideat, docuimus quum id argumentum serio tractaremus. Tantum hic ostendere volo, hunc scrupulum nihil impedire, quominus absolutionem sacerdotis sacramentum nuncupent. Respondere enim per os Augustini[1]) *licebat*, sanctificationem esse sine visibili sacramento, et visibile sacramentum sine interiori sanctificatione. Item,[2]) sacramenta in solis electis efficere quod figurant. Item,[3]) induere Christum alios usque ad sacramenti perceptionem, alios usque ad sanctificationem. Illud, bonos et malos pariter facere; istud, bonos solos. Sane hallucinati sunt plus quam pueriliter, et caeci in sole fuerunt, qui quum multa difficultate aestuarent, rem planam adeo et cuivis obviam non perspexerunt.

17. Ne tamen animos tollant, quacunque in parte sacramentum posuerint, nego iure haberi pro sacramento. Primum, quod nulla Dei promissio singularis ad hanc rem exstet, unica sacramenti hypostasis. Deinde, quod quaecunque hic caeremonia proferatur, merum sit hominum inventum: quum caeremonias sacramentorum non nisi a Deo institui posse iam definitum sit. Mendacium ergo et impostura fuit quod de sacramento poenitentiae commenti sunt. Ementitum hoc sacramentum ornarunt quo decebat elogio:[4]) secundam esse tabulam post naufragium; quia si quis vestem innocentiae in baptismo perceptam peccando corruperit, per poenitentiam reparare potest. Sed dictum est Hieronymi. Cuiuscunque sit, quin plane impium sit, excusari nequit, *si ex eorum sensu exponitur*. Quasi vero per peccatum deleatur baptismus, et non potius in memoriam revocandus sit peccatori quoties de peccati remissione cogitat, ut illic sese colligat animumque recipiat et fidem confirmet, peccatorum remissionem se impetraturum quae sibi in baptismo promissa sit. *Quod autem dure et improprie Hieronymus dixit, poenitentia reparari baptismum (a quo excidunt qui excommunicari ab ecclesia merentur) boni isti interpretes ad suam impietatem trahunt.* Aptissime itaque dixeris, si baptismum vocaveris poenitentiae sacramentum, quum in *confirmationem gratiae et fiduciae sigillum* iis datus sit qui poenitentiam meditantur. Quod ne commentum esse nostrum putes, praeterquam quod scripturae verbis conforme est, apparet in veteri ecclesia fuisse pervulgatum instar certissimi axiomatis. Nam in libello de fide ad Petrum, qui Augustino inscribitur, sacramentum fidei et poenitentiae dicitur.[5]) Et quid ad incerta confugimus? Quasi vero apertius quidpiam requirendum sit, quam quod recitat evangelista: Ioannem praedicasse baptismum poenitentiae in remissionem peccatorum (Marc. 1, 4; Luc. 3, 3).

---

1) Libr. 4. Sentent. dist. 22. c. 2. 2) Libr. 3. quaest. Vet. Test. (Lev. quaest. 84). 3) In sermone quodam de baptism. infant.

1) Libr. 5. de Bapt. contra Donatist. c. 24. 2) Libr. 3. quaest. Vet. Test. l. c. 3) De bapt. parvulorum. 4) Libr. 4. Sentent. dist. 14. c. 1. De poenit. dist. 1. c. 2. 5) Cap. 30. Citatur decret. 15. quaest. 1. ca. Firmissime.

DE ULTIMA, UT VOCANT, UNCTIONE.

18. Tertium fictitium sacramentum est extrema unctio: quae non nisi a sacerdote perficitur, idque in extremis (sic loquuntur) et oleo ab episcopo consecrato, atque hac verborum forma: per istam sanctam unctionem, et piissimam suam misericordiam, indulgeat tibi Deus quidquid peccasti per visum, per auditum, odoratum, tactum, gustum. Eius duas esse virtutes fingunt, peccatorum remissionem, et corporalis morbi levamen, si ita expediat; sin minus, animae salutem. Aiunt autem institutionem ab Iacobo positam esse, cuius verba sunt (5, 14): infirmatur quis inter vos? inducat presbyteros ecclesiae, et orent super eum, ungentes eum oleo in nomine Domini; fideique obsecratio salvum reddet laborantem, ac eriget eum Dominus; et si in peccatis fuerit, remittentur ei. Eiusdem rationis est ista unctio, cuius esse manuum impositionem supra demonstravimus: nempe histrionica hypocrisis, qua citra rationem, et sine fructu, apostolos referre volunt. Refert Marcus (6, 13), apostolos in prima sua missione, iuxta mandatum quod a Domino acceperant, mortuos suscitasse, daemonia eiecisse, leprosos mundasse, infirmos sanasse, in curatione autem aegrorum oleum adhibuisse. Ungebant, inquit, oleo multos infirmos, et sanabantur. Huc respexit Iacobus, quum iussit accersi presbyteros ad ungendum infirmum. Talibus caeremoniis nullum altius subesse mysterium facile iudicabunt qui observarint, quanta libertate et Dominus et eius apostoli versati sint in rebus istis externis. Dominus caeco redditurus visum ex pulvere et sputo lutum composuit, alios tactu sanavit, alios verbo. Ad hunc modum apostoli alios morbos solo verbo, alios tactu, alios unctione curarunt. At verisimile est unctionem istam non temere (ut nec omnia alia) fuisse usurpatam. Fateor; non tamen ut esset curationis organum, sed symbolum duntaxat, quo imperitorum ruditas admoneretur unde tanta virtus prodiret: ne scilicet eius laudem apostolis tribuerent. Oleo autem significari spiritum sanctum eiusque dona, vulgare ac tritum est. Caeterum evanuit gratia illa curationum, quemadmodum et reliqua miracula quae ad tempus edi voluit Dominus, quo novam evangelii praedicationem in aeternum admirabilem redderet. Ut igitur maxime demus, unctionem sacramentum fuisse earum virtutum quae tum per manus apostolorum administrabantur, nihil nunc ad nos pertinet, quibus virtutum administratio commissa non est.

19. Et qua maiori ratione sacramentum ex hac unctione faciunt, quam ex aliis quibusvis symbolis, quae nobis in scriptura commemorantur? Cur non aliquam natatoriam Siloah destinant, in quam certis temporum vicibus se immergant male habentes? Frustra, inquiunt, id fieret. Certe non magis frustra quam unctio. Cur non mortuis incubant, quoniam puerum mortuum illi incubando suscitavit Paulus? Cur non lutum ex sputo et pulvere sacramentum est? Sed alia singularia exempla fuerunt, hoc autem ab Iacobo praecipitur. Nempe pro eo tempore loquebatur Iacobus, quo adhuc huiusmodi Dei benedictione fruebatur ecclesia. Affirmant quidem eandem etiamnum vim suae unctioni inesse: sed aliter experimur. Nemo iam miretur quomodo animas, quas verbo Dei, hoc est vita et luce sua spoliatas, stupidas esse et caecas sciebant, tanta confidentia ludificati sint, quum nihil eos pudeat, corporis sensus, vivos ac sentientes, velle fallere. Ridiculos ergo se faciunt, dum gratia curationum praeditos sese iactant. Adest sane suis Dominus omnibus saeculis, et eorum languoribus, quoties opus est, medetur, non minus quam olim; manifestas *tamen* illas virtutes non ita exserit, *nec* miracula per apostolorum manus dispensat, *quia et temporale fuit illud donum, et aliqua etiam ex parte hominum ingratitudine statim intercidit.*

20. Itaque, ut non abs re apostoli gratiam curationum sibi demandatam, olei symbolo, *palam testati sunt* non suam, sed spiritus sancti esse virtutem, ita rursum spiritui sancto sunt iniurii, qui putidum et nullius energiae oleum faciunt eius virtutem. Perinde id est, ac si quis diceret, omne oleum virtutem esse spiritus sancti, quod eo nomine in scriptura nuncupetur; omnem columbam esse spiritum sanctum, quod ea specie apparuerit. Verum de iis viderint. Quod nobis in praesentia abunde est, certo certius perspicimus, eorum unctionem sacramentum non esse: quae nec caeremonia est a Deo instituta, nec ullam promissionem habet. Siquidem, quum duo ista in sacramento exigimus, ut caeremonia sit a Deo instituta, ut Dei promissionem habeat, simul postulamus ut caeremonia illa nobis tradita sit, et promissio ad nos spectet. Non enim circumcisionem iam sacramentum christianae ecclesiae quisquam esse contendit, tametsi et Dei institutum erat et promissionem annexam habebat: quia nec nobis mandata fuit, nec promissio, quae illi adiuncta fuerat, nobis eadem conditione data. Promissionem quam in unctione ferociter iactant, nobis non esse datam evidenter demonstravimus, et ipsi experientia declarant. Caeremonia usurpari non debuit, nisi ab iis qui curationum gratia praediti fuerant; non ab istis carnificibus, qui plus mactando ac trucidando valent, quam sanando.

21. Quanquam etiamsi obtinuerint, huic aetati convenire quod de unctione ab Iacobo praecipitur (a quo longissime absunt), ne sic quidem adhuc multum promoverint in approbanda sua unctione, qua hactenus nos illeverunt. Iacobus omnes infirmos vult inungi: isti non infirmos, sed semimortua cadavera sua pinguedine inficiunt; quum iamiam

anima in primoribus labris laborat, vel, ut ipsi loquuntur, in extremis. Si praesentem habent medicinam in suo sacramento, qua vel morborum acerbitatem leniant, vel saltem aliquod animae solatium adferant, crudeles sunt qui nunquam in tempore medentur. Iacobus vult infirmum ungi a senioribus ecclesiae: isti unctorem non admittunt nisi sacrificulum. Quod apud Iacobum presbyteros interpretantur sacerdotes, et pluralem numerum ad decorem positum nugantur, nimis frivolum est; quasi vero ecclesiae eo tempore sacrificorum examinibus abundarint, ut in longa pompa procedere potuerint ad ferendum sacri olei ferculum. Iacobus, dum simpliciter ungi infirmos iubet, non aliam unctionem mihi significat, quam vulgaris olei; nec aliud habetur in Marci narratione. Isti oleum non dignantur nisi ab episcopo consecratum, hoc est, multo halitu calefactum, multo murmure incantatum, et novies flexo genu salutatum: ter, ave sanctum oleum; ter, ave sanctum chrisma; ter, ave sanctum balsamum. A quo tales exorcismos hauserunt? Iacobus dicit (5, 15): ubi unctus oleo fuerit infirmus, et *precatio concepta* fuerit super eum, si in peccatis fuerit, *remissum iri; ut scilicet abolito reatu poenae levationem impetret;*[1]) non intelligens pinguedine deleri peccata, sed fidelium orationes quibus afflictus frater Deo commendatus fuerit, non fore irritas. Isti per sacram suam, id est abominabilem unctionem, peccata remitti impie mentiuntur. En quam pulchre proficient, ubi Iacobi testimonio pro sua libidine prolixe abuti permissi fuerint. Ac ne diutius sit nobis in probatione laborandum, hac difficultate nos eorum quoque annales liberant. Referunt enim Innocentium papam, qui Augustini aetate romanae ecclesiae praefuit, instituisse, ut non presbyteri modo, sed omnes etiam Christiani oleo uterentur, in suam suorumque necessitatem ungendo. Autor Sigebertus in chronic.

DE ORDIN*IBUS* ECCLESIASTIC*IS*.

22. Quartum locum in eorum catalogo tenet sacramentum ordinis; sed adeo foecundum, ut septem ex se sacramentula pariat. Est vero istud perquam ridiculum, quod quum affirment septem esse sacramenta, dum recensere ipsa volunt, tredecim enumerant. Neque vero causari possunt, unum esse sacramentum, quia omnia in unum sacerdotium tendunt, et velut quidam ad ipsum sunt gradus. Siquidem quum in singulis diversas esse caeremonias constet, diversas esse gratias ipsi loquantur, nemo dubitet quin septem sacramenta dici debeant, si eorum placita recipiuntur. Et quid, quasi rem ambiguam, controvertimus, quando ipsi plane distincteque septem declarant? Primum autem obiter perstringemus, quot et quam insulsas absurditates nobis ingerant, dum nobis suos ordines pro sacramentis commendare volunt: deinde, an omnino sacramentum dici debeat caeremonia, qua utuntur ecclesiae in ordinandis ministris, videbimus. Septem ergo ordines vel gradus ecclesiasticos faciunt, quos insigniunt titulo sacramenti. Sunt autem Ostiarii, Lectores, Exorcistae, Acoluthi, Subdiaconi, Diaconi, Sacerdotes. Et septem quidem esse dicunt propter septiformem spiritus sancti gratiam, qua praediti esse debent qui ad eos promoventur. Augetur autem illis et largius cumulatur in promotione. Iam numerus ipse perversa scripturae interpretatione consecratus est: quod videntur sibi apud Iesaiam (11, 2) legisse, septem spiritus sancti virtutes, quum et vere plures non referantur ab Iesaia quam sex, nec propheta omnes eo loco concludere voluerit. Tam enim alibi spiritus vitae, sanctificationis, adoptionis filiorum dicitur (Rom. 1, 4 et 8, 15), quam illic sapientiae, intelligentiae, consilii, fortitudinis, scientiae et timoris Domini. Quanquam alii acutiores, non septem ordines, sed novem faciunt, ad similitudinem, ut aiunt, triumphantis ecclesiae. Atque inter eos etiam pugna est, quod alii clericalem tonsuram volunt esse primum omnium ordinem, episcopatum ultimum; alii, exclusa tonsura, archiepiscopatum ordinibus annumerant.[1]) Isidorus[2]) aliter distinguit; facit enim diversos, psalmistas et lectores; illos cantionibus praeficit, hos legendis scripturis, quibus plebs erudiatur. Atque haec distinctio canonibus observatur. In tanta varietate quid sequi aut fugere nos volunt? Dicamusne septem esse ordines? Sic docet magister scholae; sed illuminatissimi doctores aliter determinant. Rursum inter se ipsi dissident. Praeterea sacratissimi canones alio nos vocant. Sic scilicet consentiunt homines quum de rebus divinis sine verbo Dei disceptant.

23. Verum hoc omnem stultitiam superat, quod in singulis Christum sibi collegam faciunt. Primum, inquiunt, ostiarii munere functus est, quando vendentes et ementes, flagello ex funiculis facto, e templo eiecit. Ostiarium se esse significat, quum dicit: ego sum ostium. Lectoris munus assumpsit, quum in synagoga Iesaiam legit. Exorcistae officio functus est, quum linguam et aures surdi et muti saliva tangens auditum reddidit. Acoluthum se esse his verbis testatus est: qui sequitur me, non ambulat in tenebris. Subdiaconi officio functus est, quum linteo praecinctus pedes discipulorum lavit. Diaconi

---

1) *Sic omnino legendum cum Lugd. Amst. et Thol. Caeterae omnes* (1559—1637) *habent:* impetrent.

1) Opinio haec est Hugonis; altera Guilielmi Parisiensis.
2) Isid. libr. 7. etymol. allegatur Ca. Cleros. dist. 21.; dist. 33. Ca. Lector et Ca. Ostiar.

personam sustinuit, quum corpus et sanguinem distribuit in coena. Sacerdotis partes implevit, quum in cruce patri se hostiam obtulit. Haec absque risu adeo audiri non possunt, ut mirer absque risu scripta esse: si tamen homines erant qui scribebant. Sed in primis spectabilis est argutia qua in acoluthi nomine philosophantur, ceroferarium appellantes, verbo, ut arbitror, magico, certe inaudito gentibus ac linguis omnibus, quum ἀκόλουθος Graecis simpliciter significet pedissequum. Quanquam si his serio refellendis inhaeream, iure et ipse quoque ridear: adeo frivola sunt et ludicra.

24. Ne tamen mulierculis adhuc fucum faciant, traducenda est obiter eorum vanitas. Creant eximia pompa ac solennitate suos lectores, psalmistas, ostiarios, acoluthos, ad ea ministeria exsequenda quibus vel pueros, vel certe quos vocant laicos, praeficiunt. Quis enim cereos ut plurimum accendit? quis urceolo vinum et aquam infundit, nisi puer, aut ex laicis sordidulus aliquis qui ex ea re quaestum facit? Nonne iidem canunt? nonne templorum ianuas claudunt et aperiunt? Quis enim in eorum templis unquam vidit vel acoluthum, vel ostiarium suis partibus fungentem? Quin potius qui puer acoluthi munere functus est, quum in ordinem acoluthorum cooptatur, desinit esse id quod dici incipit: ut videantur ex professo velle munus ipsum abiicere quum titulum assumunt. En, cur sacramentis consecrari et spiritum sanctum accipere necesse habeant, nempe ut nihil agant. Si praetexant, hanc esse temporum perversitatem, quod ministeria sua deserunt ac negligunt, simul fateantur nullum hodie esse in ecclesia usum nec fructum sacrorum suorum ordinum, quos mirifice depraedicant, totamque ecclesiam suam anathemate plenam; quandoquidem cereos et urceolos a pueris et profanis attrectari permittat, quibus tangendis nulli digni sunt nisi in acoluthos consecrati; quando cantiones ad pueros ablegat, quae nisi ab ore consecrato audiri non debebant. Exorcistas vero in quem tandem finem consecrant? Audio Iudaeis fuisse suos exorcistas; sed ab exorcismis dictos video, quos exercebant (Act. 19, 13). De ementitis istis exorcistis quis unquam fando audivit quod specimen unum suae professionis ediderint? Fingitur illis potestas data imponendi manus super energumenos, et catechumenos, et daemoniacos, sed tali se potestate praeditos daemonibus persuadere non possunt, non modo quia eorum imperiis non cedunt daemones, sed etiam quia ipsis imperant. Vix enim decimum quemque reperias qui non malo spiritu agatur. Quaecunque igitur de minutulis suis ordinibus balbutiunt, conflata sunt ex inscitis insulsisque mendaciis. De veteribus acoluthis et ostiariis et lectoribus alibi dictum est, quum ecclesiae ordinem exponeremus. Nobis hic propositum est duntaxat pugnare contra novitium illud inventum de septemplici sacramento in ordinibus ecclesiasticis; de quo nusquam alibi quam apud ineptos istos rabulas, sorbonistas et canonistas, legitur.

25. Iam de caeremoniis quas adhibent videamus. Principio, quoscunque in militiam suam adscribunt, communi symbolo initiant in clericatum. Radunt enim eos in vertice, ut corona regale decus significet; quia reges debent esse clerici, ut se et alios regant.[1]) De iis enim sic loquitur Petrus: vos estis genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis (1 Petr. 2, 9). At sacrilegium fuit, quod universae ecclesiae tribuitur, solis sibi arrogare, et titulo superbe gloriari quem fidelibus praeripuerant. Petrus totam ecclesiam alloquitur: isti ad pauculos rasos detorquent;[2]) quasi solis illis dictum sit, sancti estote; quasi soli illi sanguine Christi acquisiti sint; quasi soli illi per Christum facti sint regnum et sacerdotium Deo. Assignant deinde et alias rationes: summitas capitis denudatur, ut eorum mens ad Dominum libera demonstretur, quae revelata facie Dei gloriam contempletur; vel ut vitia oris et oculorum doceantur praecidenda; vel rasura capitis est temporalium depositio; circumferentia vero coronae reliquiae sunt bonorum quae ad sustentationem retinentur. Omnia in figuris: quia scilicet velum templi nondum scissum est.[3]) Itaque persuasi, se praeclare defunctos esse suis partibus quod talia per coronam suam figuraverint, nihil eorum re ipsa praestant. Quousque nos talibus fucis et praestigiis ludent? Clerici detonsis aliquot capillis significant temporalium bonorum abundantiam se abiecisse, gloriam Dei contemplari, aurium oculorumque concupiscentiam mortificasse: *at* nullum est hominum genus rapacius, stupidius, libidinosius. Cur non magis sanctitatem vere exhibent quam falsis mendacibusque signis ipsius speciem simulant?

26. Porro, quum dicunt coronam clericalem habere originem a Nazaraeis,[4]) et rationem, quid aliud adferunt quam sua mysteria a iudaicis caeremoniis nata esse, vel potius merum esse iudaismum? Quod autem addunt, Priscillam, Acylam, et Paulum ipsum suscepto voto sibi rasisse caput, ut purificarentur (Act. 18, 18), crassam suam ignorantiam produnt. Nusquam enim legitur de Priscilla; ac de Acyla etiam incertum est; siquidem tam ad Paulum referri potest tonsura illa quam ad Acylam. Ne vero illis relinquamus quod petunt, exemplum eos habere a Paulo, observandum est simplicioribus, Paulum nunquam caput sibi totondisse ad sanctificationem aliquam; sed duntaxat ut fratrum infirmi-

1) Cap. dupl. 12. quaest. 1. 2) Libr. 4. Sentent. dist. 24. cap. Duo sunt. 3) Libr. 4. Sentent. dist. 24. c. 1.
4) *Sic quoque nova recensio.*

tati serviret. Soleo eiusmodi vota appellare caritatis, non pietatis: hoc est, non suscepta ad cultum aliquem Dei, sed ad tolerandam infirmorum ruditatem; quemadmodum ipse ait, Iudaeis se Iudaeum factum, etc. Ergo hoc *fecit, et quidem semel, atque ad breve tempus*, ut Iudaeis se *tantisper* accommodaret. Isti quum Nazaraeorum purificationes nullo usu imitari volunt, quid aliud quam alterum iudaismum erigunt, *dum veterem perperam aemulari affectant?* Eadem religione decretalis illa epistola [1]) composita est, quae prohibet clericis, iuxta apostolum (1 Cor. 11, 4), ne comam nutriant, sed instar sphaerae radant; quasi apostolus, docens quid viris omnibus decorum sit de sphaerica clericorum rasura sollicitus fuerit. Hinc lectores reputent qualis sint energiae ac dignitatis alia quae sequuntur mysteria, quibus talis est ingressus.

27. Unde originem habuerit clericorum tonsura, abunde vel ex uno Augustino [2]) constat. Quum illo saeculo capillum non alerent nisi delicati, et qui nitorem elegantiamque non satis virilem affectabant, videbatur esse non boni exempli si clericis id permitteretur. Iubebantur ergo clerici vel tondere caput, vel radere, ne quam effoeminati cultus speciem prae se ferrent. Adeo autem id vulgare erat, ut monachi quidam, quo magis suam sanctimoniam notabili distinctoque ab aliis habitu venditarent, comam demitterent. Quum vero postea res ad crines rediisset, et ad christianismum accederent gentes quaedam, quae semper comatae fuerant, ut Gallia, Germania, Anglia, verisimile est clericos ubique rasisse caput, ne comae ornamentum viderentur affectare. Tandem corruptiore saeculo, quum prisca omnia instituta vel inversa forent, vel in superstitionem degenerassent, quia in rasura clericali nihil cernebant causae (neque enim quidquam retinuerant praeter stultam imitationem), ad mysterium confugerunt; quod nunc superstitiose nobis obtrudunt pro sacramenti sui approbatione. Ostiarii [3]) in consecratione claves templi accipiunt, quo sibi mandari custodiam intelligant; lectores, sacra biblia; exorcistae, formulas exorcismorum, quibus super energumenos et catechumenos utantur; acolythi, [4]) cereos et urceolum. En caeremoniae quibus (si Deo placet) tantum inest arcanae virtutis ut esse possint gratiae invisibilis non modo signa ac tesserae, sed etiam causae. Hoc enim secundum suam definitionem postulant, quum inter sacramenta haberi volunt. Verum, ut paucis absolvam, dico absurdum esse quod in scholis et canonibus minores istos ordines sacramenta faciunt; quando, eorum etiam qui hoc tradunt confessione, primitivae ecclesiae incogniti fuerunt, et multis postea annis excogitati. Sacramenta autem, quum Dei promissionem contineant, neque ab angelis, neque ab hominibus, sed a Deo solo institui debent, cuius unius est promissionem dare.

28. Supersunt tres ordines, quos maiores vocant. Ex quibus subdiaconatus, ut aiunt, in eum numerum translatus est, ex quo turba illa minorum pullulare coepit. Quia autem videntur pro his testimonium habere a verbo Dei, sacros ordines honoris causa peculiariter nominant. Sed quam oblique Domini institutis in praetextum suum abutantur, videndum est. Incipiemus autem ab ordine presbyterii sive sacerdotii. His enim duobus nominibus rem unam significant, ac sic appellant eos ad quos pertinere aiunt sacrificium corporis et sanguinis Christi in altari conficere, orationes concipere, ac benedicere dona Dei. Itaque in ordinatione patenam cum hostiis accipiunt, in symbola collatae sibi potestatis placabiles Deo hostias offerendi, manusque illis inunguntur; quo symbolo docentur datam sibi esse consecrandi potestatem. Sed de caeremoniis postea. De re ipsa dico: adeo nullum apicem *habet* a verbo Dei *quod obtendunt*, ut non potuerint improbius ordinem a Deo positum depravare. Principio quidem pro confesso esse debet (quod *de missa papali tractando* asseruimus) iniurios omnes esse Christo, qui se sacerdotes appellant, ad offerendam placationis hostiam. Constitutus ille et consecratus a patre sacerdos cum iureiurando fuit, secundum ordinem Melchisedec, nullo fine, nullo successore (Psal. 110, 4; Hebr. 5, 6 et 7, 3). Hostiam semel obtulit aeternae expiationis et reconciliationis; nunc etiam sanctuarium coeli ingressus, intercedit pro nobis. In ipso omnes sumus sacerdotes, sed ad laudes et gratiarum actiones, ad nos denique nostraque Deo offerenda. Illi uni singulare fuit, sua oblatione Deum placare et peccata expiare. Id quum sibi isti usurpent, quid superest, nisi eorum sacerdotium impium esse ac sacrilegum? Certe nimis improbi sunt, dum sacramenti titulo insignire audent. Quantum ad verum presbyterii munus attinet, quod ore Christi nobis est commendatum, libenter eo loco habeo. Illic enim caeremonia est, primum ex scripturis sumpta, deinde quam non esse inanem nec supervacuam, sed fidele spiritualis gratiae symbolum, testatur Paulus (1 Tim. 4, 14). Quod autem tertium in numero non posui, eo factum est, quod non ordinarium nec commune est apud omnes fideles, sed ad certam functionem specialis ritus. Verum quum hic honor christiano ministerio tribuitur, non est propterea quod superbiant papistici sacerdotes. Evangelii enim sui ac mysteriorum dispensatores ordinari iussit Christus, non victimarios inaugurari. Mandatum de praedicando

1) Ca. Prohib. dist. 25. 2) August. de opere monach. in fine. Item in Retract. 2, 21. 3) Libr. 4. sentent. dist. 24. c. 8. 4) *Sic.*

evangelio pascendoque grege, non de hostiis immolandis dedit (Matth. 28, 19; Marc. 16, 15; Ioann. 21, 15). Spiritus sancti gratiam promisit, non ad peragendam peccatorum expiationem, sed ad gubernationem ecclesiae rite obeundam ac sustinendam.

29. Cum re ipsa optime congruunt caeremoniae. Dominus noster quum apostolos amandaret ad evangelii praedicationem, insufflavit in eos (Ioann. 20, 22). Quo symbolo spiritus sancti virtutem, qua illos donabat, repraesentavit. Hanc insufflationem retinuerunt boni isti viri, et quasi spiritum sanctum e gutture suo egerant, super suos quos formant sacrificulos demurmurant: accipite spiritum sanctum. Adeo nihil praetereunt quod non praepostere effingant; non dico more histrionum (qui nec sine arte gesticulantur, nec sine significatione), sed instar simiarum, quae lascive et absque ullo delectu quidvis imitantur. Servamus, inquiunt, exemplum Domini. At multa egit Dominus, quae nobis exempla esse noluit. Dixit Dominus discipulis: accipite spiritum sanctum. Dixit et Lazaro: Lazare, veni foras. Dixit paralytico: surge et ambula. Cur non eadem dicunt omnibus mortuis et paralyticis? Divinae suae virtutis specimen edidit, quum insufflando in apostolos spiritus sancti gratia illos replevit. Hoc ipsum si conantur efficere, Deum aemulantur, et tantum non ad certamen provocant, sed longissime absunt ab effectu, nec aliud inepto isto gestu quam Christum illudunt. Sunt quidem adeo effrontes ut asserere ausint, conferri a se spiritum sanctum. Sed quam id verum sit, docet experientia, quae clamat ex equis fieri asinos, ex fatuis phreneticos, quicunque in sacerdotes consecrantur. Nec tamen hinc pugnam illis facio; tantum caeremoniam ipsam damno quae in exemplum trahi non debuit, quandoquidem a Christo in singulare miraculi symbolum usurpata est. Tantum abest ut illis patrocinari debeat imitationis excusatio.

30. Unctionem vero a quo tandem acceperunt? Respondent [1]) se accepisse a filiis Aaron, a quo et suus ordo sumpsit initium. Perversis igitur exemplis perpetuo se tueri malunt quam fateri a se excogitatum quod temere usurpant. Sed interim non animadvertunt, dum successores se profitentur filiorum Aaron, Christi sacerdotio se esse iniurios, quod unum omnibus veteribus sacerdotiis adumbratum figuratumque fuit. In eo igitur omnia conclusa et impleta fuerunt; in eo cessarunt, ut iam aliquoties repetitum a nobis est, et epistola ad Hebraeos nullis glossis adiuta testatur. Quod si tantopere mosaicis caeremoniis oblectantur, cur non boves, vitulos, agnos ad sacrificia rapiunt? Habent quidem bonam partem antiqui tabernaculi et totius iudaici cultus; sed hoc tamen eorum religioni deest, quod vitulos et boves non immolant. Quis non videat hanc unctionis observationem circumcisione multo esse perniciosiorem, praesertim ubi accedit superstitio et pharisaica opinio de dignitate operis? Iudaei in circumcisione fiduciam iustitiae reponebant; isti in unctione spirituales gratias. *Ergo dum levitarum aemuli esse appetunt, apostatae fiunt a Christo. seque pastorum munere abdicant.*

31. Hoc est (si Deo placet) sacrum oleum quod characterem indelebilem imprimit. Quasi vero oleum pulvere et sale abstergi non possit, aut, si tenacius adhaesit, sapone. At character ille spiritualis est. Quid oleo cum anima? An obliti sunt quod ex Augustino occinunt: si detrahatur verbum ab aqua, nihil fore nisi aquam; habere autem a verbo ut sit sacramentum? Quod verbum ostendent in sua pinguedine? an quod Mosi mandatum est de filiis Aaron ungendis (Exod. 30, 30)? At illic etiam mandatur de tunica, de ephod, de galero, de corona sanctitatis, quibus ornandus erat Aaron, de tunicis, balteis, mitris, quibus erant vestiendi eius filii. Mandatur de mactando vitulo, de adolendo eius adipe, de arietibus secandis et comburendis, de sanctificandis auriculis et vestimentis, alterius arietis sanguine; et innumerae aliae observationes, quibus praetermissis, miror cur una unctio olei illis placeat. Si autem aspergi gaudent, cur oleo potius asperguntur quam sanguine? Scilicet rem ingeniosam conantur: ex christianismo et iudaismo et paganitate, velut consutis centunculis, religionem unam conficere. Foetet igitur eorum unctio, quae sale, id est verbo Dei, destituitur. Superest impositio manuum, quam ut in veris legitimisque ordinationibus sacramentum esse concedo, ita nego locum habere in hac fabula, ubi nec Christi mandato obtemperant, nec finem respiciunt quo nos ducere debet promissio. Signum si non negari sibi volunt, ad rem ipsam, cui dedicatum est, accommodent oportet.

32. De ordine quoque diaconatus nihil pugnarem, si restitueretur in suam integritatem ministerium illud, quod sub apostolis et in puriore ecclesia fuit. At vero, quos isti fingunt diaconos, quid habent simile? Non de hominibus loquor, ne querantur inique ex hominum vitiis suam doctrinam aestimari, sed pro iis ipsis, quos sua doctrina nobis tradunt, testimonium ab eorum exemplo quos apostolica ecclesia diaconos instituit, indigne peti contendo. Aiunt ad suos diaconos pertinere, assistere sacerdotibus, ministrare in omnibus quae aguntur in sacramentis, scilicet in baptismo, in chrismate, in patena, in calice; oblationes inferre et disponere super altare, componere mensam Domini, et vestire; crucem ferre, praedicare et decantare evangelium et epistolam ad populum. An hic verbum unum de vero diaconorum ministerio? Nunc institutionem

1) Libr. 4. Sentent. dist. 24. c. 8. et in Canon. dist. 21. c. 1.

audiamus: diacono qui ordinatur, solus episcopus manum imponit. Orarium illi et stolam super laevum humerum collocat, ut intelligat se accepisse iugum Domini leve, quo ad sinistram pertinentia divino timori subiiciat. Textum evangelii praebet, ut se eius praeconem agnoscat. Et istaec quid ad diaconos? Perinde vero faciunt ac si quis apostolos se instituere diceret quos duntaxat adolendis thuribus, simulacris poliendis, converrendis templis, captandis muribus, fugandis canibus praeficeret. Quis id hominum genus vocari apostolos pateretur, et conferri cum ipsis Christi apostolis? Posthac ergo ne diaconos esse mentiantur, quos non nisi ad histrionicos suos ludos instituunt. Quin etiam ipso nomine satis declarant quale sit officium. Levitas enim appellant, eorumque rationem ac originem ad filios Levi referri volunt. Quod per me quidem licet, modo ne alienis plumis eos postea vestiant.

33. De hypodiaconis quid dicere attinet? nam quum re vera curae pauperum olim praefuerint, nugatoriam nescio quam functionem illis attribuunt, ut calicem ac patenam, urceolum cum aqua, mantile ad altare deferant, aquam fundant ad manus lavandas, etc. *Iam vero* quod de oblationibus recipiendis et inferendis dicunt, eas intelligunt quas velut anathemati destinatas ingurgitant. Huic muneri optime respondet initiandi ritus, ut ab episcopo patenam et calicem, ab archidiacono urceolum cum aqua, manuale et huiusmodi scruta accipiat. His ineptiis ut inclusum spiritum sanctum fateamur postulant. Quis pius hoc concedere sustineat? Verum, ut semel finiamus, licet de iis idem quod de reliquis statuere. Neque enim opus est longius repetere quae supra sunt explicata. Hoc satis esse poterit modestis et docilibus, quales instituendos suscepi, nullum esse Dei sacramentum nisi ubi caeremonia ostenditur annexa promissioni; aut certe potius, nisi ubi promissio in caeremonia spectatur. Hic ne syllaba quidem habetur certae alicuius promissionis; frustra igitur quaeratur caeremonia ad confirmandam promissionem. Rursum nulla caeremonia, ex iis quas usurpant, a Deo instituta legitur: sacramentum igitur nullum esse potest.

DE MATRIMONIO.

34. Postremum est matrimonium, quod ut a Deo institutum fatentur omnes, ita pro sacramento datum nemo usque ad Gregorii tempora viderat. Et cui unquam sobrio in mentem venisset? Ordinatio Dei bona est et sancta. Et agricultura, architectura, sutrina, tonstrina, ordinationes sunt Dei legitimae, nec tamen sacramenta sunt. Id enim non tantum in sacramento quaeritur ut Dei sit opus, sed ut sit caeremonia exterior a Deo posita ad confirmandam promissionem. Nihil tale esse in matrimonio pueri quoque iudicabunt. Sed signum est, inquiunt, sacrae rei, hoc est spiritualis coniunctionis Christi cum ecclesia. Si verbo signi symbolum intelligunt a Deo nobis in hoc propositum ut fidei nostrae certitudinem erigat, longe a scopo aberrant; si signum simpliciter accipiunt, quod in similitudinem adductum sit, ostendam quam acute ratiocinentur. Paulus ait (1 Cor. 15, 41): sicut stella a stella differt in claritate, sic erit resurrectio mortuorum. En unum sacramentum. Christus ait (Matth. 13, 31 et 33): simile est regnum coelorum grano sinapis. En alterum. Rursum: simile est regnum coelorum fermento. Ecce tertium. Iesaias ait (40, 11): ecce Dominus gregem suum pascet quasi pastor. Ecce quartum. Alibi (Ies. 42, 13): Dominus quasi gigas egredietur. Ecce quintum. Et quis tandem finis aut modus? nihil hac ratione sacramentum non erit: quot in scriptura parabolae sunt et similitudines, tot erunt sacramenta. Quin etiam furtum sacramentum erit, quandoquidem scriptum est (1 Thess. 5, 2): dies Domini sicut fur. Quis ferat istos sophistas tam inscite garrientes? Fateor quidem, quoties aspicitur vitis, optimum esse in memoriam revocari quod ait Christus (Ioann. 15, 1 seqq.): ego sum vitis, vos palmites, pater meus cultor. Quoties occurrit pastor cum grege, et illud etiam occurrere bonum esse (Ioann. 10, 11): ego sum pastor bonus; oves meae meam vocem audiunt. Verum si quis tales similitudines sacramentis annumeret, in Anticyram mittendus sit.

35. Verba tamen Pauli obtrudunt, quibus sacramenti nomen matrimonio attribui dicunt (Eph. 5, 29): qui uxorem diligit, se ipsum diligit; nemo unquam carnem suam odio habuit, sed nutrit et fovet eam, sicut et Christus ecclesiam; quia membra sumus corporis eius, de carne eius, et de ossibus eius; propter hoc relinquet homo patrem et matrem, et adhaerebit uxori suae, et erunt duo in carnem unam: sacramentum hoc magnum est; ego autem dico, in Christo et ecclesia. At sic tractare scripturas, terram coelo miscere est. Paulus, ut ostenderet maritis, quam singulari amore uxores suas complecti debeant, Christum illis in exemplar proponit. Ut enim ille viscera pietatis effudit in ecclesiam, quam sibi desponderat, sic unumquemque affectum esse vult erga propriam uxorem. Sequitur deinde: qui uxorem diligit, semetipsum diligit, quemadmodum Christus dilexit ecclesiam. Porro, ut doceret quomodo Christus dilexerit ecclesiam perinde atque semetipsum, imo quomodó se unum fecerit cum sponsa sua ecclesia, refert ad eum quae Moses narrat Adam de se dixisse. Quum enim adducta esset in eius conspectum Heva, quam e sua costa formatam sciebat: haec, inquit (Gen. 2, 23), est os ex ossibus meis, et caro de carne mea. Totum id spiritualiter im-

pletum in Christo et in nobis testatur Paulus, quum membra nos esse ait corporis eius, de carne eius, et de ossibus eius, adeoque unam cum ipso carnem. Tandem epiphonema subnectit: magnum hoc mysterium, et, ne quis amphibologia falleretur, exprimit se non de carnali viri et mulieris coniunctione loqui, sed de spirituali Christi et ecclesiae coniugio. Et sane vere magnum mysterium est, quod sibi Christus costam detrahi passus est unde formaremur: hoc est, quum fortis esset, debilis esse voluit, quo sua fortitudine roboraremur, ut iam non vivamus ipsi, sed vivat ipse in nobis.

36. Imposuit illis sacramenti nomen. Verum aequúmne erat ut eorum inscitiae poenas tota ecclesia penderet? Mysterium dixerat Paulus: quam dictionem quum relinquere posset interpres, latinis auribus non infrequentem, vel arcanum vertere, sacramentum ponere maluit, non tamen alio sensu quam graece a Paulo mysterium dictum erat. Eant nunc, et linguarum peritiam clamose insectentur, quarum ignorantia in re facili et cuivis obvia tamdiu foedissime hallucinati sunt. Sed cur in uno hoc loco sacramenti voculam tantopere urgent, aliquoties neglectam praetereunt? Nam et in epistola ad Timotheum priore (3, 9) a vulgari interprete posita est; ac in eadem ipsa ad Ephesios epistola (1, 9 et 3, 9), ubique pro mysterio. Condonetur tamen illis hic lapsus: saltem mendaces oportuerat esse memores. Matrimonium vero, sacramenti titulo commendatum, immunditiem postea, et pollutionem, et carnales sordes vocare quam vertiginosa est levitas? Quam absurdum est arcere a sacramento sacerdotes? Si a sacramento se arcere negent, sed a coitus tantum libidine, non ita mihi elabuntur. Nam et coitum ipsum partem esse sacramenti tradunt,[1]) eoque demum figurari unionem quae nobis est cum Christo, in naturae conformitate: quia vir et mulier non nisi carnali copula una caro fiant. Quanquam duo sacramenta quidam eorum hic repererunt, alterum Dei et animae, in sponso et sponsa: alterum Christi et ecclesiae, in marito et uxore. Utcunque, coitus tamen sacramentum est, a quo ullum Christianum arceri nefas fuit. Nisi forte Christianorum sacramenta adeo male conveniunt, stare ut simul non possint. Est et altera in eorum dogmatibus absurditas. In sacramento conferri gratiam spiritus sancti affirmant; coitum tradunt esse sacramentum: in coitu negant unquam spiritum sanctum adesse.

37. Ac ne simpliciter ecclesiam luderent, quam longam errorum, mendaciorum, fraudum, nequitiarum seriem uni errori attexuerunt? ut dicas nihil aliud quam abominationum latebram quaesiisse, dum e matrimonio sacramentum fecerunt. Ubi enim id semel obtinuere, coniugalium causarum cognitionem ad se traxerunt: quippe res spiritualis erat profanis iudicibus non attrectanda. Tum leges sanxerunt quibus tyrannidem suam firmarunt, sed partim in Deum manifeste impias, partim in homines iniquissimas. Quales sunt, ut coniugia inter adolescentulos, parentum iniussu contracta, firma rataque maneant; ne inter cognatos, ad septimum usque gradum, legitima sint matrimonia, et quae contracta sunt, dissolvantur; gradus vero ipsos, contra gentium omnium iura, et Mosis quoque politiam confingunt; ne viro qui adulteram repudiaverit, alteram inducere liceat; ne spirituales cognati matrimonio copulentur; ne a septuagesima ad octavas paschae, tribus hebdomadibus ante natalem Ioannis, ab adventu ad epiphaniam, nuptiae celebrentur, et similes innumerae, quas recensere longum fuerit. Et ex eorum coeno aliquando emergendum est, in quo iam diutius haesit oratio quam animus ferebat. Aliquantulum tamen mihi profecisse videor, quod leonis pellem istis asinis quadam ex parte detraxi.

1) Libr. 4. Sent. dist. 17. c. 4. et in Decr. 27. quaest. 2. ca. Quum societas Glossa ca. Lex divina. Ibid. Decr. libr. 4. Sent. dist. 33. c. 2. et in Decr. 32. quaest. 2. ca. Quidquid.

CAPUT XX.[1])

De politica administratione.

1. Porro, quum duplex in homine regimen superius statuerimus, et de altero illo, quod est in anima, seu interiori homine positum, aeternamque vitam respicit, satis multa verba alibi fecerimus, de altero etiam, quod ad instituendam civilem duntaxat externamque morum iustitiam pertinet, nonnihil ut disseramus, locus hic appetit. *Etsi enim a spirituali fidei doctrina, quam tractandam suscepi, separata esse videtur huius argumenti ratio, progressus tamen ostendet, merito a me coniungi, imo necessitate me impelli ut id faciam: praesertim quoniam ab una parte amentes et barbari homines ordinem hunc divinitus sancitum furiose evertere conantur, principum vero adulatores, eorum potentiam sine modo extollentes, Dei ipsius imperio opponere non dubitant. Utrique malo nisi obviam eatur, peribit fidei sinceritas. Adde quod scire, quam benigne hac in parte consuluerit Deus generi humano, non parum nostra refert, ut ad gratitudinem testandam maius in nobis vigeat pietatis studium.* Principio, antequam in rem ipsam ingrediamur, tenenda illa est distinctio ante a nobis posita, ne (quod multis vulgo accidit) haec simul duo

1) *Praecedentis editionis Cap. XX. hinc inde auctum.*

imprudenter permisceamus, quae diversam prorsus rationem habent. Illi enim, quum in evangelio promitti libertatem audiunt, quae nullum inter homines regem, nullumque magistratum agnoscat, sed in Christum unum intueatur, nullum libertatis suae fructum capere se posse putant, quamdiu aliquam supra se eminere potestatem vident. Itaque nihil fore salvum existimant, nisi totus in novam faciem orbis reformetur: ubi nec iudicia sint, nec leges, nec magistratus, et si quid simile est quod officere suae libertati opinantur. At vero qui inter corpus et animam, inter praesentem hanc fluxamque vitam et futuram illam aeternamque discernere noverit, neque difficile intelliget, spirituale Christi regnum et civilem ordinationem res esse plurimum sepositas. Quum ergo iudaica illa sit vanitas, Christi regnum sub elementis huius mundi quaerere ac includere, nos magis quod perspicue scriptura docet, spiritualem esse fructum cogitantes, qui ex Christi beneficio colligitur, totam hanc libertatem, quae in ipso nobis promittitur atque offertur, meminerimus intra suos fines continere. Nam quid est quod ipse idem apostolus, qui iubet ut stemus nec subiiciamur iugo servitutis (Gal. 5, 1), alibi sollicitos esse servos de statu suo vetat (1 Cor. 7, 21), nisi quia spiritualis libertas cum politica servitute optime stare potest? In quem etiam sensum accipiendae sunt istae eius sententiae: in regno Dei non est Iudaeus, neque Graecus, non masculus aut foemina, non servus aut liber (Gal. 3, 28). Item: non est Iudaeus nec Graecus, praeputium, circumcisio, barbarus, Scytha, servus, liber; sed omnia in omnibus Christus (Col. 3, 11). Quibus significat, nihil referre qua sis apud homines conditione, cuius gentis legibus vivas, quando in rebus istis minime situm est Christi regnum.

2. Neque tamen eo ista distinctio pertinet, quo totam politiae rationem rem esse pollutam reputemus, ad homines christianos nihil pertinentem. Sic quidem fanatici *quos delectat effraenis licentia, vociferantur ac* iactant: postquam mortui sumus per Christum elementis huius mundi, et translati in regnum Dei sedemus inter coelestes, indignum hoc nobis esse, ac infra nostram excellentiam longe positum, profanis istis ac impuris curis occupari quae circa aliena a christiano homine negotia versantur. Quorsum, inquiunt, leges sine iudiciis et tribunalibus? Quid autem cum iudiciis ipsis homini christiano? Imo si occidere non licet, quo nobis leges et iudicia? Verum ut distinctum istud regiminis genus a spirituali illo et interno Christi regno nuper monuimus: ita nec quidquam pugnare sciendum est. Nam illud quidem initia coelestis regni quaedam iam nunc super terram in nobis inchoat, et in hac mortali evanidaque vita, immortalem et incorruptibilem beatitudinem quodammodo auspicatur. At [1]) huic destinatum est, quamdiu inter homines agemus, *externum Dei cultum fovere et tueri*, *sanam pietatis doctrinam et ecclesiae statum defendere*, vitam nostram ad hominum societatem componere, ad civilem iustitiam mores nostros formare, nos inter nos conciliare, communem pacem ac tranquillitatem alere. Quae omnia supervacua esse fateor, si praesentem vitam exstinguit regnum Dei, quale nunc intra nos est. Sin ita est voluntas Dei, nos dum ad veram patriam aspiramus, peregrinari super terram, eius vero peregrinationis usus talibus subsidiis indiget: qui ipsa ab homine tollunt, suam illi eripiunt humanitatem. Nam quod tantam in ecclesia Dei perfectionem debere esse causantur, cui sua pro lege moderatio satis sit, eam stolide ipsi imaginantur, quae in hominum communitate reperiri nunquam possit. Quum enim tanta sit improborum insolentia, nequitia tam contumax, quae multa legum severitate coerceri vix possit, quid facturos exspectamus si patere suae improbitati videant impunitam licentiam? qui, ne male faciant, neque vi satis coguntur.

3. Sed de politiae usu erit alius opportunior dicendi locus. Nunc istud tantum intelligi volumus: de ea exterminanda cogitare, immanem esse barbariem; cuius usus non minor inter homines quam panis, aquae, solis et aeris; dignitas quidem multo etiam praestantior. Non enim (quae illorum omnium commoditas est) huc spectat duntaxat ut spirent homines, edant, bibant, foveantur (quanquam haec certe omnia complectitur, dum efficit ut simul vivant), non tamen, inquam, huc spectat solum: sed ne idololatria, ne in Dei nomen sacrilegia, ne adversus eius veritatem blasphemiae aliaeque religionis offensiones publice emergant ac in populum spargantur; ne publica quies perturbetur; ut suum cuique salvum sit et incolume; ut innoxia inter se commercia homines agitent; *ut honestas et modestia inter ipsos colatur.* Denique, [2]) ut inter Christianos publica religionis facies exsistat, inter homines constet humanitas. Nec quemquam moveat, quod recte constituendae religionis curam ad hominum politiam nunc refero, quam extra hominum arbitrium posuisse supra videor. Siquidem nihilo hic magis quam antea leges de religione ac Dei cultu hominibus suo arbitrio ferre permitto, quum politicam ordinationem probo, quae in hoc incumbit, ne vera religio, quae Dei lege continetur, palam publicisque sacrilegiis impune violetur ac conspurcetur. Verum ipsa ordinis perspicuitate adiuti lectores, melius quid de toto genere politicae administrationis sentiendum

---

1) Aut 1607. 1617. 1654. 1667 *et Thol. posterior.* 2) *In editione principe vitiose scriptum est:* deinque, *ex quo natum* deinde 1561 *quod servant* 1569—1585.

sit assequentur, si eius partes seorsum pertractemus. Sunt autem tres: magistratus, qui praeses est legum ac custos; leges, secundum quas ipse imperat; populus, qui legibus regitur et magistratui paret. Videamus ergo primum de ipsa magistratus functione, num legitima sit ac Deo probata vocatio; quale officium, quanta potestas; deinde quibus instituenda sit legibus christiana politia; tum postremo, quis legum usus ad populum redeat, quae magistratui obedientia debeatur.

4. Magistratuum functionem non modo sibi probari acceptamque esse testatus est Dominus, sed honorificentissimis insuper elogiis eius dignitatem prosequutus mirifice nobis commendavit. Ut pauca commemorem: quod dii nuncupantur (Exod. 22, 8; Psal. 82, 1 et 6) quicunque magistratum gerunt, ne in ea appellatione leve inesse momentum quis putet. Ea enim significatur, mandatum a Deo habere, divina autoritate praeditos esse, ac omnino Dei personam sustinere, cuius vices quodammodo agunt. Non meum hoc est cavillum, sed Christi interpretatio. Si scriptura, inquit (Ioann. 10, 35), eos vocavit deos, ad quos verbum Dei factum est. Quid hoc est, nisi demandatum illis esse a Deo negotium, ut illi in suo munere serviant? et (quod iudicibus suis dicebant Moses et Iosaphat, quos per singulas civitates Iuda constituebant) iudicium exerceant non pro homine, sed pro Deo (Deut. 1, 16; 2 Par. 19, 6)? Eodem pertinet quod sapientia Dei per os Solomonis (Prov. 8, 14) affirmat, suum esse opus, quod reges regnant et consiliarii decernunt iusta; quod principes principatum gerunt, et munifici omnes iudices terrae. Perinde enim istud valet ac si dictum esset, non humana perversitate fieri ut penes reges et praefectos alios sit in terris rerum omnium arbitrium, sed divina providentia et sancta ordinatione, cui sic visum est res hominum moderari. Quandoquidem illis adest ac etiam praeest in ferendis legibus et iudiciorum aequitate exercenda. Quod et Paulus (Rom. 12, 8) aperte docet, dum praefecturas inter Dei dona enumerat, quae secundum gratiae diversitatem varie distributa, a servis Christi in aedificationem ecclesiae conferri debeant. Tametsi enim illic proprie de senatu loquitur gravium virorum, qui in primitiva ecclesia constituebantur, ut conformandae publicae disciplinae praeessent, quod munus in epistola ad Corinthios (1 Cor. 12, 28) κυβερνήσεις vocat, quia tamen videmus eodem recidere finem civilis potestatis, non dubium quin omne iustae praefecturae genus nobis commendet. Multo vero clarius, ubi iustam ea de re disputationem instituit. Nam et potestatem Dei ordinationem esse tradit; nec potestates esse ullas, nisi a Deo ordinatas (Rom. 13, 1). Ipsos autem principes, ministros esse Dei, bene agentibus in laudem, malis, ad iram ultores. Huc accedunt et sanctorum virorum exempla; quorum alii regnis, ut David, Iosias, Ezechias; alii satrapiis, ut Ioseph et Daniel; alii civilibus praefecturis in libero populo, ut Moses, Iosue ac Iudices, functi sunt; quorum functiones sibi probatas esse Dominus declaravit. Quare nulli iam dubium esse debet quin civilis potestas vocatio sit, non modo coram Deo sancta et legitima, sed sacerrima etiam, et in tota mortalium vita longe omnium honestissima.

5. *Excipiunt, qui anarchiam inducere cuperent, quamvis olim rudi populo praefuerint reges ac iudices, hodie tamen perfectioni, quam Christus cum evangelio suo attulit, minime quadrare servile illud gubernandi genus. In quo non suam modo inscitiam, sed diabolicum fastum produnt, dum perfectionem sibi arrogant, cuius ne centesima quidem pars in illis conspicitur. Verum qualescunque sint, refutatio facilis est: quia ubi David reges et praefectos omnes ad osculandum Dei filium hortatur* (Psal. 2, 12), *non iubet imperio deposito ad privatam vitam concedere, sed potestatem qua sunt instructi Christo subiicere, ut unus supra omnes emineat. Similiter Iesaias* (49, 23), *dum promittit reges fore ecclesiae nutritios et reginas nutrices, non abdicat eos honore; quin potius honorifico elogio patronos constituit piis Dei cultoribus. Nam ad Christi adventum pertinet vaticinium illud. Plurima testimonia sciens omitto quae passim occurrunt, ac praesertim in Psalmis, quibus suum ius praefectis omnibus asseritur. Omnium vero maxime illustris est locus Pauli* (1 Tim. 2, 2), *ubi Timotheum admonens, in coetu publico concipiendas esse preces pro regibus, rationem mox subiicit: ut tranquillam vitam sub ipsis agamus cum omni pietate et honestate. Quibus verbis eorum patrocinio et tutelae statum ecclesiae commendat.*

6. Quae cogitatio magistratus ipsos assidue exercere debet, quando ingentem illis stimulum addere, quo ad officium excitentur, et singularem consolationem afferre potest, qua muneris sui difficultates, quae multae certe et graves sunt, leniant. Quantum enim integritatis, prudentiae, mansuetudinis, continentiae, innocentiae studium sibi ipsis imperare debent, qui divinae iustitiae ministros se constitutos esse norunt? Qua fiducia iniquitatem in tribunal suum admittent, quod Dei viventis thronum esse audiunt? Qua audacia iniustam sententiam pronuntiabunt, eo ore quod divinae veritati designatum esse organum intelligunt? Qua conscientia in impia decreta subscribent, ea manu quam ad perscribenda Dei acta sciunt ordinatam? In summa, si se Dei vicarios esse meminerint, omni cura, sedulitate, industria invigilent oportet, quo hominibus quandam divinae providentiae, custodiae, bonitatis, benevolentiae, iustitiae imaginem in se repraesentent. Ac perpetuo illud sibi subiiciant (Ier. 48, 10): si maledicuntur omnes qui opus vin-

dictae Dei exsequuntur in dolo, multo gravius maledici, qui in iusta vocatione fraudulenter versantur. Itaque quum suos iudices ad officium cohortari vellent Moses et Iosaphat, nihil habuerunt efficacius quo illorum animos afficerent, quam quod prius retulimus (Deut. 1, 16; 2 Par. 19, 6): videte quid agatis; non enim pro homine exercetis iudicium, sed pro Deo, quippe qui iuxta vos est in causa iudicii; nunc igitur sit pavor Domini super vos; videte, et agite, quoniam non est ulla perversitas apud Dominum Deum nostrum. Et alio loco (Psal. 82, 1) dicitur, Deum stetisse in synagoga deorum, et in medio deorum iudicem agere; quo ad officium animentur dum audiunt Dei se legatos esse, cui administratae provinciae rationem *aliquando reddere oporteat* (Ies. 3, 14). Et merito apud eos plurimum haec admonitio valere debet. Nam si quid delinquunt, non hominibus modo sunt iniurii quos scelerate vexant, sed in Deum quoque ipsum contumeliosi, cuius sacrosancta iudicia polluunt. Rursum habent et unde se praeclare consolentur, dum secum reputant, non in profanis, nec a servo Dei alienis occupationibus se versari, sed sanctissimo munere, quippe qui Dei legatione funguntur.

7. Qui vero non moventur tot scripturae testimoniis, quominus sacrum hoc ministerium insectari ausint, quasi rem a religione et pietate christiana abhorrentem, quid aliud quam Deum ipsum sugillant, cuius ignominia cum ministerii sui probro non esse coniuncta non potest? Ac prorsus non magistratus reprobant, sed Deum abiiciunt, ne super se regnet. Si enim istud vere de populo Israel a Domino dictum est (1 Sam. 8, 7), quod Samuelis imperium detrectassent: qui minus vere hodie de iis dicetur, qui in praefecturas omnes a Deo institutas debacchari sibi permittunt? At quum discipulis dictum est a Domino (Luc. 22, 25), reges gentium dominari illis, inter ipsos vero non ita esse, ubi qui primus sit, fieri minimum oporteat, hac voce interdictum est Christianis omnibus ne regna aut praefecturas capessant. O dextros interpretes! Inter discipulos orta erat contentio quis alium praecelleret; hanc vanam ambitionem ut compesceret Dominus, eorum ministerium non esse regnis simile docuit, in quibus inter caeteros unus eminet. Quae collatio, quid quaeso ad ignominiam regiae dignitatis facit? imo quid omnino evincit, nisi regium munus apostolicum non esse ministerium? Praeterea inter ipsos magistratus, tametsi variae sunt formae, nullum tamen discrimen hac in parte est, quin pro Dei ordinibus suspiciendae [1]) a nobis omnes sint. Nam et omnes simul complectitur Paulus, quum ait (Rom. 13, 1) non esse potestatem nisi a Deo; et quae omnium minime arridebat, eximio prae aliis testimonio commendata est, nempe unius potestas; quae quia publicam omnium servitutem secum fert, excepto uno illo cuius libidini omnia subiicit, heroicis et excellentioribus ingeniis minus olim approbari potuit. At scriptura, quo iniquis istis iudiciis occurrat, divinae sapientiae providentiam esse nominatim affirmat quod reges regnant, et peculiariter regem honorari praecipit (Prov. 8, 15; 1 Petr. 2, 17).

8. Et sane valde otiosum esset, quis potissimus sit politiae in eo quo vivunt loco, futurus status, a privatis hominibus disputari: quibus de constituenda re aliqua publica deliberare non licet. Tum etiam simpliciter id definiri nisi temere non posset, quum magna huius disputationis ratio in circumstantiis posita sit. Et si ipsos etiam status, citra circumstantias, inter se compares, non facile sit discernere quis utilitate praeponderet, adeo aequis conditionibus contendunt. Proclivis est a regno in tyrannidem lapsus; sed non multo difficilior ab optimatum potestate in paucorum factionem, multo vero facillimus, a populari dominatione in seditionem. Equidem si in se considerentur tres illae, quas ponunt philosophi, regiminis formae, minime negaverim vel aristocratiam, vel temperatum ex ipsa et politia statum, aliis omnibus longe excellere. *Non id quidem per se, sed quia rarissime contingit reges ita sibi moderari, ut nunquam a iusto et recto discrepet eorum voluntas; deinde tanto acumine et prudentia instructos esse, ut unusquisque videat quantum satis est. Facit ergo hominum vitium vel defectus, ut tutius sit ac magis tolerabile plures tenere gubernacula, ut alii aliis mutuo sint adiutores, doceant ac moneant alii alios, ac si quis plus aequo se efferat, plures sint ad cohibendam eius libidinem censores ac magistri.* Id cum experimento ipso semper fuit comprobatum, tum sua quoque autoritate Dominus confirmavit, quum aristocratiam politiae vicinam apud Israelitas instituit, quum optima conditione eos habere vellet, *donec imaginem Christi produceret in Davide.* Atque, ut libenter fateor nullum esse gubernationis genus isto beatius, ubi libertas ad eam quam decet moderationem est composita, et ad diuturnitatem rite constituta, sic et beatissimos censeo quibus hac conditione frui licet; et si in ea conservanda retinendaque strenue ac constanter laborant, eos nihil ab officio alienum facere concedo. Quin etiam huc summa diligentia intenti magistratus esse debent, ne qua in parte libertatem, cuius praesides sunt constituti, minui, nedum violari patiantur. Si in eo sunt segniores et parum solliciti, perfidi sunt in officio et patriae suae proditores. Verum si hoc ipsum ad se transferant, quibus Dominus aliam gubernationis speciem attribuit, ut inde ad commutationem expetendam sollicitentur, non modo stulta

1) suscipiendae 1590 *seqq. omnes exc. Thol. priore. Etiam* 1569 *in textu, verum in limine paginae* suspi-.

erit et supervacua, sed prorsus noxia etiam cogitatio. Quod si non in unam duntaxat civitatem oculos defigas, sed universum simul orbem circumspicias ac contempleris, vel aspectum in longiora saltem regionum spatia diffundas, comperies profecto divina providentia illud non abs re comparatum, ut diversis politiis regiones variae administrentur. Nam quemadmodum non nisi inaequali temperatura elementa inter se cohaerent, ita hae sua quadam inaequalitate optime continentur. Quanquam haec etiam omnia frustra his dicuntur quibus Domini voluntas satisfaciet. Nam si illi visum est, reges regnis praeficere, liberis civitatibus senatores aut decuriones, quoscunque locis praefecerit in quibus degimus, nostrum est iis nos morigeros ac obedientes praestare.

9. Iam officium magistratuum, quale verbo Dei describitur, ac quibus in rebus situm sit, obiter hoc loco indicandum est. *Extendi vero ad utramque legis tabulam si non doceret scriptura, ex profanis scriptoribus discendum esset. Nullus enim de magistratuum officio, ferendis legibus et publico statu disseruit, qui non exordium faceret a religione et divino cultu. Atque ita confessi sunt omnes, nullam politiam feliciter posse constitui, nisi prima cura pietatis sit, et praeposteras esse leges quae neglecto Dei iure tantum hominibus consulunt. Quum igitur apud omnes philosophos religio primum gradum teneat, ac universali gentium omnium consensu semper id observatum fuerit, christianos principes ac magistratus pudeat suae socordiae, nisi in hanc curam incumbant. Ac iam ostendimus has illis partes a Deo specialiter iniungi; sicuti aequum est tuendo et asserendo eius honori operam impendere, cuius vicarii sunt et cuius beneficio imperant. Hoc quoque nomine maxime laudantur sancti reges in scriptura, quod Dei cultum corruptum vel eversum restituerint, vel curam gesserint religionis, ut sub illis pura et incolumis floreret. Contra vero sacra historia inter vitia anarchias ponit, quod non esset rex in Israel, ideoque faceret quisque quod placebat* (Iud. 21, 25). *Unde coarguitur eorum stultitia qui vellent, neglecta Dei cura, iuri inter homines dicundo tantum intentos esse. Quasi vero praefectos Deus suo nomine constituerit, qui terrenas controversias deciderent; quod vero longe gravioris momenti erat praetermiserit, ut ipse pure coleretur ex legis suae praescripto. Sed huc turbulentos homines impellit impune omnia novandi cupiditas, ut omnes violatae pietatis vindices e medio sublatos cupiant. Quod ad secundam tabulam pertinet*, regibus denuntiat Ieremias (22, 3), ut faciant iudicium et iustitiam, liberent vi oppressum de manu calumniatoris, peregrinum et viduam et pupillum ne contristent, ne iniuriam faciant, et sanguinem innocentem ne effundant. *Eodem spectat quae in Psalmo* 82. *exhortatio legitur: ut ius reddant pauperi et egeno, inopem et egenum absolvant, eripiant pauperem et egenum e manu oppressoris.* Moses vero (Deut. 1, 16) principibus, quos in vices suas suffecerat, edicit, audiant causam fratrum suorum, et iudicent inter virum et fratrem eius, et peregrinum, neque facies agnoscant in iudicio; tam parvum quam magnum audiant, neque timeant ab ullo viro: quia iudicium Dei est. Illa autem omitto, ne multiplicent sibi equos reges (ibid. 17, 16), ne ad avaritiam adiiciant animum, ne eleventur super fratres suos; ut in meditanda lege Domini sint assidui cunctis diebus vitae suae; ne iudices quivis declinent ad alteram partem (ibid. 16, 19), ne munera accipiant, et quae passim in scripturis similia leguntur: quoniam in exponendo hic magistratuum officio, non tam magistratus ipsos instituere consilium est, quam alios docere quid sint magistratus et quem in finem a Deo positi. Videmus ergo publicae innocentiae, modestiae, honestatis et tranquillitatis protectores statui ac vindices, quibus studium unum sit, communi omnium saluti ac paci prospicere. *Quarum virtutum exemplar se fore David profitetur* (Psal. 101), *ubi in regale solium evectus fuerit; ne scilicet consentiat ullis sceleribus, sed detestetur impios, calumniatores et superbos; consiliarios vero probos et fidos undique accersat.* Id vero quum praestare non possint, nisi viros bonos ab improborum iniuriis prohibeant, oppressis adsint ope ac praesidio, potestate quoque armati sint, [1]) qua palam maleficos ac facinorosos (quorum nequitia perturbatur vel exagitatur publica quies) severe coerceant. Siquidem id prorsus experimur quod dicebat Solon: praemio et poena res omnes publicas consistere; iis sublatis totam civitatum disciplinam collabi ac dissipari. Friget enim in multorum animis aequi iustique cura, nisi virtuti paratus sit suus honos; nec contineri sceleratorum hominum libido, nisi severitate ac poenarum animadversione, potest. Atque hae duae partes comprehensae sunt a propheta (Ier. 21, 12 et 22, 3), dum reges aliosque praefectos iubet facere iudicium et iustitiam. Iustitia quidem est, innocentes in fidem suscipere, complecti, tueri, vindicare, liberare. Iudicium autem, impiorum audaciae obsistere, vim comprimere, delicta punire.

10. Verum ardua hic, ut videtur, et difficilis nascitur quaestio: si lege Dei (Exod. 20, 13; Deut. 5, 17; Matth. 5, 21) occidere Christiani omnes vetantur, et propheta de monte sancto Dei, hoc est ecclesia, vaticinatur (Ies. 11, 9 et 65, 25) quod non affligent in ea, neque nocebunt: quomodo magistratibus et piis simul et sanguinariis esse licet? At

1) *Sic edd. nostrae primariae. Vide quae notavimus T. I. p.* 1106. *Corrigunt vitium* 1569. *Laus. Lugd. Amst. et Thol. quae restituunt:* sunt.

si intelligamus, magistratum in exercendis suppliciis non a se agere quidquam, sed ipsissima Dei iudicia exsequi, nihil hoc scrupulo impediemur. Occidere lex Domini prohibet; at ne impunita sint homicidia, gladium in manum suis ministris dat ipse legislator, quem in homicidas omnes exserant. Affligere et nocere, piorum non est; atqui hoc nocere non est nec affligere, piorum afflictiones, Domini mandato, ulcisci. Utinam istud semper animis nostris obversaretur, nihil hic hominis temeritate, sed Dei iubentis autoritate omnia fieri, qua praeeunte a recta via nunquam aberratur. Nisi forte divinae iustitiae iniectum est fraenum, ne de sceleribus poenas sumat. Quod si illi legem dicere fas non est, cur eius ministris calumniam intendemus? Non frustra gladium gerunt, inquit Paulus (Rom. 13, 4); nam Dei ministri sunt ad iram, ultores male agentibus. Itaque, si nihil Domino sua obedientia fore acceptius norunt principes aliique praefecti, in hoc ministerium incumbant, si quidem suam Deo pietatem, iustitiam, integritatem approbare student. Hoc scilicet affectu agebatur Moses, quum se destinatum Domini virtute populi sui liberatorem cognoscens Aegyptio manus intulit (Exod. 2, 12). Deinde quum, caesis uno die tribus hominum millibus, in populi sacrilegium vindicavit (ibid. 32, 27). David quoque, quum sub vitae suae finem Solomoni filio praecepit de occidendo Ioab et Semei (1 Reg. 2, 5). *Unde etiam inter regias virtutes hanc commemorat* (Psal. 101, 8), *perimere impios terrae, ut omnes operarii iniquitatis profligentur ex urbe Dei. Quo etiam pertinet laus quae Solomoni tribuitur* (ibid. 45, 8)*: dilexisti iustitiam, et odisti iniquitatem.* Quomodo lene illud et placidum Mosis ingenium in tantam truculentiam exardet, ut fratrum suorum sanguine aspersus ac madidus per castra decurrat ad novas strages? Quomodo David, tanta in omni vita mansuetudine vir, cruentum illud testamentum inter ultimos spiritus nuncupat, ne filius suus canitiem Ioab et Semei in pace ad sepulcrum deducat? Verum uterque manus suas, quas parcendo inquinasset, sic saeviendo sanctificavit, dum ultionem sibi a Deo commissam exsequutus est. Abominatio est apud reges, inquit Solomo (Prov. 16, 12), facere iniquitatem; quoniam in iustitia solium firmatur. Rursum (ibid. 20, 8): rex qui sedet in solio iudicii, spargit oculos in omnem malum. Item (ibid. 20, 26): dissipat impios rex sapiens, et convertit eos super rotam. Item (ibid. 25, 4. 5): aufer scoriam ab argento, et egredietur vas conflatori; aufer impium a conspectu regis et statuetur in iustitia solium eius. Item (ibid. 17, 15): qui impium iustificat, et qui condemnat iustum, uterque abominatio est Domino. Item (ibid. 17, 11): rebellis acquirit sibi malum, et mittitur ad eum nuntius crudelis. Item (ibid. 24, 24): qui dicit impio, tu es iustus, huic populi maledicunt et nationes. Nunc si vera eorum est iustitia, stricto gladio sontes et impios persequi: gladium recondant et puras a sanguine manus contineant, dum perditi homines nefarie per caedes interim et strages grassantur, summa sese impietate obstringent; tantum abest ut bonitatis et iustitiae laudem inde referant. Facessat modo abscissa saevaque asperitas, et tribunal illud quod reorum scopulus iure nominetur.[1]) Non enim is sum qui aut importunae saevitiae faveam, aut aequum iudicium pronuntiari posse censeam, nisi semper assidente optima illa regum consiliaria et certissima, ut Solomo affirmat (Prov. 20, 28), regii throni conservatrice, clementia, quam primam esse principum dotem vere a quodam olim dictum est. Utrumque tamen magistratui videndum, ne aut animi[2]) severitate vulneret magis quam medeatur, aut superstitiosa clementiae affectatione in crudelissimam incidat humanitatem, si molli dissolutaque indulgentia cum multorum pernicie diffluat. Est enim et istud non abs re quondam sub Nervae imperio iactatum:[3]) malum quidem esse sub principe vivere, sub quo nihil liceat; sed multo peius, sub quo liceant omnia.

11. Quando vero regibus populisque ad exercendam huiusmodi publicam vindictam arma capere interdum necesse est, ex hac ratione simul aestimare licet, legitima esse quae sic suscipiuntur bella. Nam si tradita illis est potestas qua ditioni[4]) suae quietem tueantur, qua inquietorum hominum seditiosos motus comprimant, qua vi oppressis opitulentur, qua in maleficia animadvertant: an maiore opportunitate proferre eam possint, quam ad compescendum eius furorem, a quo et privatim singulorum otium, et communis omnium tranquillitas perturbatur, qui seditiose tumultuatur, a quo violentiae oppressiones et indigna maleficia perpetrantur? Si legum custodes esse ipsos, et assertores convenit, omnium conatus pariter evertant oportet, quorum scelere legum disciplina corrumpitur. Imo si iure eos latrones plectunt, quorum iniuriae in paucos tantum progressae fuerint, an totam latrociniis regionem impune affligi vastarique sinent? Siquidem nihil interest, rexne sit, an infima de plebe, qui in alienam regionem, in quam iuris nihil habet, irruit, eamque hostiliter vexat; omnes aeque pro latronibus habendi sunt et puniendi. Hoc ergo et naturalis aequitas et officii ratio dictat, armatos esse principes non tantum ad privata officia[5]) iu-

---

1) Tribunal Cassii. 2) *Sic editi libri inde a* 1559; *sed minime dubitamus quin legendum sit:* nimia, *ut fuerat in antiquioribus. Ita quoque emendant* 1585. 1612. 1618. 1637. 1654. 1667 *et Thol.* 3) Apud Dionem. 4) *Lege:* ditionis. 5) *Hic quoque manifestus operarum error. Cum edd. antiquioribus legendum:* maleficia, *quod restituunt* 1576. 1577. 1585. 1654. 1667 *et Thol.*

diciariis poenis coercenda, sed ad ditiones quoque fidei suae commissas bello defendendas, si quando hostiliter impetantur. Et eiusmodi bella spiritus sanctus multis scripturae testimoniis legitima esse declarat.

12. Quod si mihi obiicitur, in novo testamento nullum exstare vel testimonium vel exemplum quod doceat bellum rem esse licitam Christianis: primum respondeo, rationem gerendi belli, quae olim fuit, hodie quoque permanere, neque esse ex adverso causam quae magistratus a suorum subditorum defensione arceat. Deinde, non esse quaerendam in apostolicis literis expressam istarum rerum enarrationem, ubi non politiam formare, sed spirituale Christi regnum instituere propositum est. Postremo illic quoque obiter indicari, Christum suo adventu nihil hac in parte mutasse. Nam si christiana disciplina, ut Augustini[1]) verbis loquar, omnia bella damnaret, hoc potius militibus consilium salutis petentibus diceretur, ut arma abiicerent seque militia penitus subducerent. Dictum est autem eis: neminem concusseritis, nemini iniuriam feceritis, sufficiat vobis stipendium vestrum (Luc. 3, 14). Quibus proprium stipendium sufficere debere praecepit, militare utique non prohibuit. Verum magistratuum omnium fuerit summopere hic cavere, ne cupiditatibus suis vel tantillum obsequantur; quin magis, sive expetendae sunt poenae, non praecipiti iracundia ferantur, non rapiantur odio, non implacabili austeritate ardeant, misereantur etiam communem in eo naturam, ut Augustinus loquitur, in quo puniunt proprium delictum; sive arma in hostem, hoc est armatum latronem, induenda sunt, non ex facili occasionem captent; imo nec oblatam accipiant, nisi summa necessitate adacti. Nam si multo plus nobis praestandum est quam exegerit ethnicus ille,[2]) qui bellum videri voluit pacem quaesitam, omnia prius certe tentanda sunt quam armis decernendum. In utroque demum genere, nullo privato affectu patiantur se corripi, sed publico duntaxat sensu ducantur. Alioqui potestate sua pessime abutuntur, quae non in suum illis commodum, sed aliorum bonum ac ministerium data est. Ex eodem praeterea belligerandi iure pendet et praesidiorum, et foederum et civilium aliarum munitionum ratio. Praesidia autem voco, quae ad tuendos regionis fines per civitates disponuntur; foedera, quae a finitimis principibus in hanc legem feruntur,[3]) ut si quid turbarum in agris suis inciderit, mutuam sibi opem ferant, et vires in commune conferant ad opprimendos humani generis communes hostes; civiles munitiones, quarum in arte militari usus est.

1) Ep. ad Marcell. 5. 2) Cic. Off. l. 1. 3) feriuntur?

13. Libet istud quoque postremo adiicere, tributa et vectigalia legitimos esse principum reditus, quos ad sustinenda quidem potissimum publica muneris sui onera conferant, quibus tamen uti similiter possint ad splendorem suum domesticum, qui cum imperii, quod gerunt, dignitate quodammodo coniunctus est. Qualiter Davidem, Ezechiam, Iosiam, Iosaphat, aliosque sanctos reges, Ioseph etiam et Danielem, videmus, pro personae quam sustinebant modo, inoffensa pietate, fuisse ex publico sumptuosos, et amplissimum agri spatium regibus attributum legimus apud Ezechielem (48, 21). Ubi, tametsi Christi spirituale depingit regnum, a legitimo tamen hominum regno simulacri exemplar petit. Sic *quidem*, ut vicissim meminerint principes ipsi, fiscos suos non tam privatas esse arcas quam totius populi aeraria (sic enim Paulus testatur Rom. 13, 6), quae prodigere aut dilapidare sine manifesta iniuria non possint. Vel potius ipsum paene esse populi sanguinem, cui non parcere durissima sit inhumanitas; suas autem indictiones et oblationes aliaque tributorum genera, non nisi publicae necessitatis subsidia esse reputent, quibus miseram plebem absque causa fatigare tyrannica sit rapacitas. Haec principibus ad profusionem et luxuriam sumptuum non faciunt animos (ut certe facem eorum cupiditatibus, plus iusto sponte accensis, subiicere opus non est), sed quum plurimum referat, ipsos pura coram Deo conscientia audere quidquid audent, ne impia confidentia in Dei contemptum veniant, docendi sunt quantum sibi liceat. Neque haec doctrina privatis hominibus supervacua est, ne quosvis principum sumptus, tametsi vulgarem civilemque modum excedunt, temere ac procaciter sugillare sibi permittant.

14. Proximae sunt magistratui in politiis leges, validissimi rerum publicarum nervi; vel, quomodo *secundum Platonem* a Cicerone vocantur, animae, sine quibus consistere nequit magistratus; quemadmodum nec ipsae rursum sine magistratu quidquam vigoris habent. Proinde nihil dici verius poterat, quam mutum esse magistratum, legem; magistratum, legem esse vivam. Quod autem dicturum me recepi, quibus legibus constituenda sit christiana politia, non est cur longam de optimo legum genere disputationem quis exspectet: quae et immensa foret, nec praesentis esset argumenti *et loci*. Paucis tantum, et quasi in transcursu, notabo quibus legibus pie coram Deo uti possit, et inter homines rite administrari. Quod etiam ipsum prorsus silentio transmittere maluissem, nisi intelligerem periculose hic a multis aberrari. Sunt enim qui recte compositam esse rempublicam negent, quae neglectis Mose politicis, communibus gentium legibus regitur. Quae sententia quam periculosa sit et turbulenta, viderint alii; mihi falsam esse ac stoli-

dam, demonstrasse satis erit. Est autem observanda vulgata illa partitio, quae universam Dei legem per Mosen *promulgatam* in mores, caeremonias, iudicia distribuit, ac dispiciendae singulae partes, ut habeamus quid ex iis ad nos pertineat, quid minus. Nec interim quempiam moretur hic scrupulus, quod ad mores etiam iudicia et caeremoniae pertinent. Veteres enim qui partitionem hanc tradiderunt, tametsi duas istas posteriores partes non ignorabant circa mores versari, quia tamen salvis moribus mutari et abrogari poterant, morales non dixerunt. Primam illam partem peculiariter appellarunt eo nomine, citra quam non constet vera morum sanctitas *et immutabilis recte vivendi norma*.

15. Lex itaque moralis (ut inde primum incipiam) quum duobus capitibus contineatur, quorum alterum pura Deum fide et pietate colere, alterum sincera homines dilectione complecti simpliciter iubet, vera est aeternaque iustitiae regula, gentium omnium ac temporum hominibus praescripta, qui ad Dei voluntatem vitam suam componere volent. Siquidem haec aeterna est et immutabilis eius voluntas, ut a nobis ipse quidem omnibus colatur, nos vero mutuo inter nos diligamus. Caeremonialis Iudaeorum paedagogia fuit, qua populi illius quandam velut pueritiam exercere Domino visum est, donec veniret tempus illud plenitudinis, quo sapientiam suam terris ad plenum manifestaret, ac veritatem exhiberet earum rerum quae tum figuris adumbrabantur. Iudicialis, politiae loco illis data, certas aequitatis et iustitiae formulas tradebat, quibus innocenter et quiete inter se agerent. Atque ut illa caeremoniarum exercitatio ad pietatis quidem doctrinam proprie pertinebat (utpote quae Iudaeorum ecclesiam retinebat in Dei cultu ac religione), ab ipsa tamen pietate distingui poterat, ita haec iudiciorum forma, quanquam non alio spectabat, quam qui optime servari posset ea ipsa caritas, quae aeterna Dei lege praecipitur, ab ipso tamen dilectionis praecepto distinctum quiddam habebat. Quemadmodum ergo salva et incolumi pietate abrogari potuerunt caeremoniae, ita et iudiciariis his constitutionibus sublatis, perpetua caritatis officia et praecepta manere possunt. Quod si verum est, libertas certe singulis gentibus relicta est condendi quas sibi conducere providerint, leges: quae tamen ad perpetuam illam caritatis regulam exigantur, ut forma quidem varient, rationem habeant eandem. Nam barbaras illas et feras leges, quales fuerunt quae fures honore prosequebantur, quae promiscuos coitus permittebant, aliaeque multo tum foediores tum absurdiores, pro legibus habendas minime censeo: quandoquidem abhorrent ab omni non iustitia modo sed humanitate etiam et mansuetudine.

16. Id quod dixi planum fiet, si in legibus omnibus duo haec, ut decet, intuemur: legis constitutionem et aequitatem, cuius ratione constitutio ipsa *fundata est ac* nititur. Aequitas, quia naturalis est, non nisi una omnium esse potest, ideo et legibus omnibus, pro negotii genere, eadem proposita esse debet. Constitutiones, quia circumstantias aliquas habent a quibus pro parte pendeant, modo in eundem aequitatis scopum omnes pariter intendant, diversas esse nihil obest. Iam quum Dei legem, quam moralem vocamus, constet non aliud esse quam naturalis legis testimonium, et eius conscientiae quae hominum animis a Deo insculpta est, tota huius, de qua nunc loquimur, aequitatis ratio in ipsa praescripta est. Proinde sola quoque ipsa legum omnium et scopus et regula et terminus sit oportet. Ad eam regulam quaecunque formatae erunt leges, quae in eum scopum directae, quae eo termino limitatae, non est cur a nobis improbentur, utcunque vel a lege iudaica, vel inter se ipsae alias differant. Lex Dei furari prohibet. Quae furtis constituta fuerit poena in politia Iudaeorum, videre est in Exodo. Aliarum gentium vetustissimae leges furtum duplo puniebant; quae postea sequutae sunt, discreverunt inter manifestum et non manifestum. Aliae ad exsilium progressae sunt, aliae ad flagrum, aliae denique ad capitis supplicium. Falsum testimonium talionis poena inter Iudaeos plectebatur; alibi gravi tantum ignominia, alibi suspendio, alibi cruce. Homicidium omnes pariter leges sanguine ulciscuntur, diversis tamen mortis generibus. In adulteros alibi severiores, alibi leviores edictae sunt poenae. Videmus tamen ut eiusmodi diversitate in eundem omnes finem tendant. Nam uno simul ore poenam pronuntiant in ea quae aeterna Dei lege damnata sunt facinora, nempe homicidia, furta, adulteria, falsa testimonia; sed in poenae modo non conveniunt. Neque vero id necesse est, neque etiam expedit. Est regio quae, nisi horrendis exemplis in homicidas saeviat, caedibus statim et latrociniis perdenda sit. Est saeculum quod poenarum acerbitatem augeri postulet. *Si quid turbatum sit in statu publico, novis edictis corrigenda sunt quae inde nasci solent mala. Belli tempore, in armorum strepitu, concideret omnis humanitas, nisi insolito poenarum metu iniecto. In sterilitate, in pestilentia, nisi adhibeatur maior severitas, pessum ibunt omnia.* Est gens in vitium quoddam propensior, nisi acerrime compescatur. Quam malignus fuerit, ac publico bono invidus, qui tali diversitate offendetur, ad retinendam legis Dei observationem accommodatissima? Nam quod iactatur a quibusdam, fieri contumeliam legi Dei per Mosen latae, quum abrogata illa novae aliae illi praeferuntur, vanissimum est. Neque enim aliae illi praeferuntur, dum magis probantur, non simplici collatione, sed temporum, loci, gentis conditione; aut illa abrogatur quae nobis lata nunquam fuit. Siquidem non eam Dominus per ma-

num Mosis tradidit, quae in gentes omnes promulgaretur *et ubique vigeret:* sed quum iudaicam gentem in fidem, patrocinium, clientelam suam suscepisset, illi etiam peculiariter legislator esse voluit; ac, quod sapientis legislatoris erat, singularem quandam eius rationem in ferendis legibus habuit.

17. Superest nunc ut videamus quod postremo loco propositum erat, quis legum, iudiciorum, magistratuum usus ad communem Christianorum societatem redeat. *Cui etiam annexa est altera quaestio,* quantum magistratibus debeant privati homines deferre, *et quousque obedientia progredi debeat.* Plurimis videtur supervacaneum esse munus magistratus inter Christianos, quod scilicet implorare pie non possint, utpote quibus vindicare, in iudicium postulare, litigare, vetitum sit. At quum Paulus contra clare testetur (Rom. 13, 4), ministrum Dei nobis esse in bonum, ex eo intelligimus, *ita divinitus ordinatum esse,* ut eius manu ac praesidiis adversus flagitiosorum hominum improbitatem et iniurias defensi quietam ac securam vitam agamus. Quod si frustra in praesidium nobis a Domino datus est, nisi tali nobis beneficio uti licet, satis apparet implorari quoque et appellari non impie posse. Hic vero mihi cum duplici hominum genere agendum est. Sunt enim permulti qui tanta litigandi rabie aestuant, ut quietem nunquam habeant apud se, nisi cum aliis pugnent. Lites vero ipsas et capitali odiorum acerbitate et insana vindicandi nocendique cupiditate exsequuntur, et implacabili pertinacia persequuntur, ad sui usque adversarii ruinam. Interim ne quid nisi iure agere existimentur, iudiciorum praetextu talem perversitatem defendunt. At si cum fratre iudicio agere permissum est, non protinus odisse ipsum licet, non furioso nocendi studio in illum ferri, non pertinaciter insequi.

18. Sic ergo tales habeant: legitima esse iudicia si quis recte utatur; rectum autem esse usum, tum actori agendi, tum defendendi reo; si hic quidem postulatus ad condictam diem se sistit, et qua potest exceptione causam defendit citra acerbitatem; sed hoc tantum affectu, ut quod suum est iure tueatur; ille vero indigne, sive in capite, sive in fortunis oppressus, in magistratus fidem se conferat, querimoniam exponat, quod aequum est ac bonum postulet; sed omni procul nocendi vindicandive libidine, procul asperitate et odio, procul contentionis ardore; quin potius paratus suo cedere, et quidvis perpeti, quam inimico in adversarium animo ferri. Contra, ubi animi malevolentia suffusi, [1]) corrupti invidia, iracundia incensi, ultionem spirantes, aut sic denique ardore certaminis inflammati, ut de caritate aliquid remittant, tota etiam iustissimae causae actio non impia esse non potest. Nam hoc constitutum esse axioma Christianis omnibus convenit: nunquam quantumvis aequam litem iuste tractari a quovis posse, nisi pari adversarium dilectione benevolentiaque prosequatur, ac si iam amice, quod controvertitur negotium, transactum ac compositum esset. Iniecerit forte aliquis, talem moderationem adeo nunquam in iudicium afferri, ut instar sit prodigii futura, si qua reperta fuerit. Fateor sane, ut sunt horum temporum mores, rarum exstare probi litigatoris exemplum; sed res tamen ipsa nullius mali accessione inquinata, bona esse et pura non desinit. Caeterum quum sanctum esse Dei donum audimus auxilium magistratus, eo diligentius cavendum est ne nostro vitio polluatur.

19. Qui vero iudiciarias omnes disceptationes praecise damnant, intelligant se sanctam Dei ordinationem simul repudiare, et donum ex eorum genere quae mundis munda esse possint; nisi forte Paulum flagitii insimulare volent, qui et accusatorum calumnias, eorum quoque vafritiem et malitiam exponendo, a se depulit, et romanae civitatis praerogativam sibi in iudiciis asseruit, et ab iniquo praeside ad Caesaris tribunal, quum opus fuit, provocavit (Act. 22, 1 et 24, 12 et 25, 10). Nec obest quod Christianis omnibus interdicta est vindictae cupiditas, quam et nos a christianis subselliis longissime abigimus (Matth. 5, 39; Deut. 32, 35; Rom. 12, 19). Nam sive civiliter contenditur, non recta incedit via nisi qui innoxia simplicitate rem suam iudici tanquam publico tutori commendat; nihil minus quam mutuam mali vicem, qui est vindictae affectus, rependere cogitans; sive capitalis aut gravior aliqua intenditur actio, eum accusatorem requirimus qui nullo ulciscendi aestu correptus, nulla privatae iniuriae offensione tactus, in forum accedat; sed in animo duntaxat habens, perniciosi hominis conatus impedire, ne reipublicae noceant. Quod si vindicem animum tollis, nihil in mandatum illud delinquitur quo ultio Christianis interdicitur. At non solum vindictam appetere vetantur, sed manum quoque Domini iubentur exspectare, qui se oppressis et afflictis adfuturum ultorem pollicetur; illam autem *coelestis patroni* ultionem omnem antevertunt, qui opem aut sibi aut aliis ferri a magistratu postulant. Minime id vero; siquidem magistratus vindictam, non hominis, sed Dei esse cogitandum est, quam per hominis ministerium in bonum nostrum, ut ait Paulus (Rom. 13, 4), *exserit atque exercet.*

20. Nihilo etiam magis cum Christi verbis (Matth. 5, 39) pugnamus, quibus resistere malo prohibet, et dexteram maxillam obvertere praecipit ei qui alapam in sinistram impegerit, permittereque ei pallium qui tunicam auferat. Vult quidem illic suorum animos a retaliandi cupidine tantopere abhorrere, ut citius duplicari in se iniuriam laturi

1) *Edd. recc. omnes addunt:* sunt.

sint quam *rependere eam appetant;* a qua *quidem* patientia nec ipsi eos abducimus. Vere enim Christianos esse oportet hominum genus ad contumelias iniuriasque ferendas natum, pessimorum hominum nequitiae, imposturis, ludibriis expositum; neque id modo: sed eorum omnium malorum tolerantes esse oportet, hoc est, sic totis animis compositos, ut suscepta una offensione ad alteram se comparent, nihil sibi in totam vitam promittentes quam perpetuae crucis tolerantiam. Interim et iis qui sibi iniurii sunt, benefaciant, et maledicentibus bene precentur: et (quae unica est sua victoria) bono malum vincere contendant (Rom. 12, 21; Matth. 5, 39). Sic affecti non quaerent oculum pro oculo, dentem pro dente (qualiter suos discipulos instituebant Pharisaei, ad appetendam ultionem) sed, quomodo a Christo erudimur, et corpus suum mutilari, et malitiose sua sibi eripi sic ferent, ut eas iniurias, simul ac irrogatae sibi fuerint, remissuri sint ac ultro condonaturi. Neque isthaec tamen animorum aequitas et moderatio impediet, quin integra in suos inimicos amicitia magistratus ope ad rerum suarum conservationem utantur; aut publici boni studio sontem ac pestilentem hominem ad poenam postulent, quem emendari nisi morte non posse noverint. Vere enim Augustinus [1]) haec praecepta omnia eo tendere interpretatur, ut paratus sit homo iustus et pius eorum malitiam patienter sustinere quos fieri bonos quaerit; ut numerus potius crescat bonorum, non ut pari malitia se quoque numero addat malorum; deinde ad praeparationem cordis quae intus est magis pertinere, quam ad opus quod in aperto fit: ut teneatur in secreto animi patientia cum benevolentia; in manifesto autem id fiat, quod illis videmus prodesse posse quibus bene velle debemus.

21. Quod autem obiectari solet, lites a Paulo in universum esse damnatas, id quoque falsum est. Intelligi ex eius verbis (1 Cor. 6, 1 seqq.) facile potest, immodicum fuisse litigandi furorem in Corinthiorum ecclesia: usque eo ut Christi evangelium et totam quam profitebantur religionem, impiorum cavillis ac maledicentiae exponerent. Id primum reprehendit in illis Paulus, quod evangelium apud infideles dissensionum suarum intemperie traducerent. Deinde et hoc ipsum, quod eum in modum inter se dissiderent fratres cum fratribus. Tam enim procul a ferenda iniuria alieni erant, ut alii aliorum fortunis avide inhiarent, ultro lacesserent, et damnum inferrent. In illam ergo litigandi insaniam invehitur, non simpliciter in quasvis controversias. At omnino vitium vel infirmitatem esse pronuntiat, quod non potius damnum acciperent rerum suarum, quam pro his conservandis ad contentiones usque laborarent: nempe quum adeo facile quibuslibet damnis commoverentur, et minimis de causis ad forum et lites decurrerent, hoc indicio esse dicit, quod animo essent nimis irritabili, et ad patientiam minus comparato. Id sane Christianis agendum est, ut de suo iure decedere semper malint quam in forum progredi: unde vix exire possint nisi commotiore animo et in fratris odium accenso. Verum ubi quis citra caritatis dispendium rem suam se posse tueri viderit, cuius iactura gravi sibi dispendio futura sit, id si faciat, nihil in istam Pauli sententiam delinquit. Denique, quod initio docuimus, optimum cuique consilium dabit caritas: sine qua quaecunque suscipiuntur, et ultra quam quae progrediuntur disceptationes, iniustas esse et impias extra controversiam ponimus.

22. Subditorum erga suos magistratus officium primum est, de eorum functione quam honorificentissime sentire, quam scilicet velut delegatam a Deo iurisdictionem agnoscunt, eosque ob id suspicere ac revereri ut Dei ministros ac legatos. Quosdam enim reperias, qui suis se magistratibus valde obsequentes praebeant, ac nolint quidem non esse quibus obsequantur, quod bono publico ita expedire norunt; de ipsis tamen magistratibus non secus existiment, ac malis quibusdam necessariis. Verum plus quiddam a nobis requirit Petrus (1 Petr. 2, 17), quum regem honorari, et Solomo (Prov. 24, 21), quum Deum et regem timeri praecipit. Ille enim sub honorandi verbo sinceram ac candidam existimationem complectitur; hic regem cum Deo coniungens sanctae cuiusdam venerationis ac dignitatis plenum esse ostendit. Est et illud praeclarum apud Paulum elogium (Rom. 13, 5), ut obediamus non solum propter iram, sed propter conscientiam. Quo intelligit, non terrore modo principum ac praefectorum adduci subditos debere, ut in eorum subiectione contineantur, qualiter succumbere hosti armato solent, qui vindictam fore promptam vident si restiterint, verum quia Deo ipsi redduntur obsequia quae istis praestantur; quando eorum potestas a Deo est. *De hominibus non disputo, ac si larva dignitatis stultitiam, vel ignaviam, vel crudelitatem moresque improbos et flagitii plenos tegeret, atque ita vitiis acquireret laudem virtutum; sed dico ordinem ipsum honore et reverentia dignum esse. ut quicunque praesunt, apud nos sint in pretio, et venerationem obtineant praefecturae suae respectu.*

23. Ex eo et alterum deinde sequitur, ut propensis in eorum observationem animis suam illis obedientiam approbent: sive edictis parendum, sive tributa solvenda, sive subeunda publica munera atque onera quae ad communem defensionem spectent, sive qua alia iussa capessenda. Omnis anima, inquit Paulus (Rom. 13, 1), potestatibus sublimioribus subdita sit; qui enim potestati resistit, Dei ordinationi resistit. Admoneto illos, scribit idem Tito

1) Epist. 5. ad Marcellinum (138).

(3, 1), ut principatibus ac potestatibus subditi sint, ut magistratibus pareant, ut ad omne opus bonum sint parati. Et Petrus: subditi, inquit (1 Petr. 2, 13), estote cuivis humanae creaturae (vel potius, ut ego quidem interpretor, ordinationi) propter Dominum, sive regi tanquam praecellenti, sive praesidibus qui per eum mittuntur, ad vindictam quidem nocentium, laudem vero recte agentium. Porro, quo non subiectionem simulare, sed sincere et ex animo subiectos se esse testentur, addit Paulus (1 Tim. 2, 1), ut eorum sub quibus vivunt salutem ac prosperitatem Deo commendent. Adhortor, inquit, ut fiant deprecationes, obsecrationes, interpellationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus, pro regibus et omnibus in eminentia constitutis, ut placidam et quietam vitam degamus, cum omni pietate ac honestate. Neque hic se quisquam fallat. Quando enim resisti magistratui non potest quin simul Deo resistatur, etiamsi impune contemni videtur posse inermis magistratus, Deus tamen armatus est qui sui contemptum fortiter ulciscatur. Sub hac praeterea obedientia moderationem comprehendo, quam sibi in publico imperare debent privati homines, ne se ultro admisceant publicis negotiis, aut temere irrumpant in partes magistratus, ac ne quid omnino publice moliantur. Si quid in publica ordinatione corrigi intererit, non tumultuentur ipsi, nec admoveant operi manus, quas illis omnibus ligatas esse hac in parte decet; *sed* ad magistratus cognitionem deferant, cuius unius hic soluta est manus. Intelligo autem, ne quid iniussi audeant. Nam ubi accessit praefecti imperium, iam ipsi quoque publica autoritate praediti sunt. Ut enim aures atque oculos principis vocare vulgo solent eius consiliarios, ita non insulse principis manus quis dicat, quos rebus agendis mandato suo praefecerit.

24. Quoniam autem hactenus magistratum descripsimus qui vere sit quod dicitur, ille scilicet patriae pater, et (ut poeta loquitur) pastor populi, custos pacis, praeses iustitiae, innocentiae vindex, insanus merito iudicandus sit cui tale non probetur imperium. Ac quum omnium prope saeculorum hoc exemplum sit, ut principum alii, eorum omnium securi quibus providendis intenti esse debuerant, procul omni sollicitudine socordes delicientur; alii ad rem suam attenti, iura omnia, privilegia, iudicia, diplomata, venalia prostituant; alii plebeculam exhauriant pecunia, quam postea insanis largitionibus profundant; alii expilandis domibus, virginibus ac matronis violandis, mactandis innocentibus, mera latrocinia exerceant: eos vero pro principibus agnoscendos esse, quorum imperio quoad licet parendum sit, multis persuaderi non potest. Siquidem, dum in tanta indignitate, ac inter tam aliena, non a magistratus modo, sed hominis quoque officio, facinora, nullam speciem imaginis Dei intuentur, quae in magistratu elucere debuerat; dum nullum conspiciunt vestigium eius ministri Dei, qui in laudem bonis, malis in ultionem datus erat: ita neque etiam praefectum illum agnoscunt, cuius dignitatem atque autoritatem scriptura nobis [1]) commendat. Et sane is semper hominum animis ingenitus fuit sensus, non minore tyrannos odio atque exsecratione insectari, quam dilectione et veneratione prosequi legitimos reges.

25. Verum si in Dei verbum respicimus longius nos deducet, ut non eorum modo principum imperio subditi simus qui probe, et qua debent fide, munere suo *erga nos* defunguntur, sed omnium qui quoquo modo rerum potiuntur, etiamsi nihil minus praestent quam quod ex officio erat principum. Tametsi enim summum suae beneficentiae munus esse magistratum, ad salutem hominum conservandam, testatur Dominus, ac suos magistratibus ipsis fines praescribit, simul tamen declarat, qualescunque sint, nonnisi a se habere imperium. Eos quidem, qui publico bono imperant, vera eius suae beneficentiae exemplaria esse et specimina; qui vero iniuste et impotenter dominantur, eos ad vindicandam populi iniquitatem a se excitatos. Omnes ex aequo sancta illa maiestate esse praeditos, qua legitimam potestatem instruxit. Non ultra progrediar, donec certa eius rei aliquot testimonia subiecero (Iob. 34, 30; Oseae 13, 11; Ies. 3, 4 et 10, 5; Deut. 28, 29). Nec tamen, quo furorem Domini super terram esse impium regem, confirmemus, laborandum est, quando neminem futurum arbitror, qui reclamet, nec sic de rege plus dictum fuerit, quam de praedone qui rem tuam diripiat, et adultero qui thorum tuum polluat, de sicario qui te ad caedem appetat; quum huiusmodi calamitates omnes inter Dei maledictiones scriptura recenseat. Verum in eo probando insistamus magis, quod non ita facile in hominum mentes cadit: in homine deterrimo honoreque omni indignissimo, penes quem modo sit publica potestas, praeclaram illam et divinam potestatem residere, quam Dominus iustitiae ac iudicii sui ministris verbo suo detulit: proinde a subditis eadem in *reverentia et* dignatione habendum, quantum ad publicam obedientiam attinet, qua optimum regem, si daretur, habituri essent.

26. Principio velim animadvertant seduloque observent lectores illam, quae non sine causa toties nobis in scripturis commemoratur, Dei providentiam, ac singularem actionem in distribuendis regnis, statuendisque quos illi visum fuerit regibus. Apud Danielem (2, 21 et 37), Dominus mutat tempora et vices temporum, abiicit reges et instituit. Item: ut cognoscant viventes quod potens sit altissimus in regno hominum, *et* cui ipse voluerit, da-

1) nobis *omitt.* 1617. 1654. 1667 *et Thol. posterior.*

bit illud. Cuiusmodi sententiis quum passim abundet scriptura, illa tamen prophetia peculiariter scatet. Iam qualis rex fuerit Nabuchadnezar, is qui Ierusalem expugnavit, satis scitur; nempe strenuus *aliorum* invasor ac populator. Dominus tamen apud Ezechielem (29, 19) se illi terram Aegypti dedisse affirmat pro *obsequio quod* sibi in vastanda illa *praestiterat*. Et illi dicebat Daniel (2, 37): tu rex, rex es regum, cui Deus coelorum dedit regnum potens ac forte atque gloriosum; tibi, inquam, dedit, et omnes terras ubi habitant filii hominum, bestiae sylvestres et volucres coeli; eas tradidit in manum tuam ac fecit te dominari eis. Rursum eius filio Belsasar (Dan. 5, 18): Deus altissimus dedit Nabuchadnezar patri tuo regnum et magnificentiam, honorem et gloriam; et propter magnificentiam quam dedit illi, omnes populi, tribus et linguae fuerunt trementes et timentes a conspectu eius. Quum audimus, a Deo impositum esse regem, simul illa de honorando et timendo rege coelestia edicta animo repetamus, et nequissimum tyrannum non dubitabimus eo habere loco quo Dominus ipsum dignatus fuerit. Samuel, quum populo Israel denuntiaret qualia esset a regibus suis passurus: hoc ius erit regis, dicebat (1 Sam. 8, 11), qui regnabit super vos: filios vestros tollet et ponet eos ad currum suum, ut ponat eos pro equitibus suis, et ut arent agros suos et messem suam metant et arma fabricentur. Filias vestras tollet, ut sint pigmentariae, coquae et pistrices. Agros denique vestros, vineas vestras et oliveta optima auferet et dabit servis suis. Semina vestra et vineas vestras decimabit, et dabit eunuchis et servis suis. Servos vestros, ancillas et asinos tollet et adhibebit operi suo, quin et greges vestros decimabit, et vos eritis servi illius. Certe non id iure factturi erant reges, quos optime ad omnem continentiam lex instituebat; sed ius in populum vocabatur, cui parere ipsi necesse esset, nec obsistere liceret. Ac si dixisset Samuel: eo se proripiet licentiae regum libido, quam cohibere vestrum non erit: quibus hoc restabit unum, iussa excipere ac dicto audientes esse.

27. In primis autem insignis est et memorabilis apud Ieremiam locus (Ier. 27, 5), quem, tametsi prolixiorem, ideo non pigebit referre, quia totam hanc quaestionem clarissime definit. Ego feci terram et homines, ait Dominus, et animalia quae sunt in superficie terrae, in fortitudine mea magna et brachio extento; et ipsam trado ei qui placuerit in oculis meis. Et nunc itaque ego dedi omnes terras istas in manum Nabuchadnezar servi mei, et servient gentes ei omnes et reges magni; donec tempus veniet terrae eius. Eritque ut gens et regnum quae non servierit regi Babel, visitabo gentem illam in gladio, fame et peste: quare servite regi Babel et vivite. Videmus quanta obedientia Dominus tetrum illum ferocemque tyrannum coli voluerit, non alia ratione nisi quia regnum obtinebat. Id autem ipsum erat, *coelesti* decreto in solium regni impositum esse ac in regiam maiestatem assumptum, quam violare nefas esset. Hoc nobis si assidue ob animos et oculos obversetur, eodem decreto constitui etiam nequissimos reges, quo regum autoritas statuitur: nunquam in animum nobis seditiosae illae cogitationes venient, tractandum esse pro meritis regem, nec aequum esse ut subditos ei [1]) praestemus qui vicissim regem nobis non praestet.

28. Frustra obiiciat quis, mandatum illud fuisse Israelitis peculiare. Observandum enim est qua ratione ipsum Dominus stabiliat. Detuli, inquit (Ier. 27, 17), Nabuchadnezar regnum; quare servite illi et vivite. Cuicunque ergo delatum fuisse regnum constabit, ei serviendum esse ne dubitemus. Atque simul ac in regium fastigium quempiam evehit Dominus, testatam nobis facit suam voluntatem, quod regnare illum velit. De eo enim extant generalia scripturae testimonia. *Solomo* [2]) (Prov. 28, 2): propter iniquitatem terrae sunt multi principes. Item *Iob* (12, 18): subiectionem tollit a regibus, et rursum accingit eos cingulo. Eo autem confesso, nihil restat nisi ut serviamus et vivamus. Est apud Ieremiam prophetam (29, 7) alterum quoque Domini mandatum, quo iubet populum suum quaerere pacem Babylonis, in quam captivi abducti essent, et orare ad se pro ea: quoniam in pace eius futura esset pax eorum. Ecce, Israelitae fortunis omnibus exuti, e domibus suis avulsi, in exsilium abacti, in miseram coniecti servitutem, pro victoris prosperitate orare iubentur: non quomodo iubemur alias persecutoribus nostris bene precari; sed ut salvum illi regnum et tranquillum conservetur, ut sub eo ipsi quoque prospere agant. Sic David, iam rex Dei ordinatione designatus, sanctoque eius oleo unctus, quum nullo suo merito indigne a Saule impeteretur, insidiatoris tamen sui sacrosanctum habebat caput, quod regni honore Dominus sanctificaverat. Absit a me, dicebat (1 Sam. 24, 7 et 11), ut coram Domino faciam rem istam, domino meo, messiae Domini, ut mittam manum meam in eum, quoniam christus Domini est. Item (1 Sam. 26, 9): pepercit tibi anima mea dixique, non mittam manum meam in dominum meum, quoniam christus Domini est. Item: quis mittet manum suam in christum Domini et innocens erit? vivit Dominus, nisi Dominus percusserit

1) ei nos praestemus . . . . nobis se non praestet. *Sic recentiores omnes inde a* 1590. 2) *Ita recte* 1559. *Antea dicebatur:* Iob.

eum, aut dies eius venerit ut moriatur, aut in proelium descenderit: absit a me ut mittam manum meam in christum Domini.

29. Hunc reverentiae atque adeo pietatis affectum debemus ad extremum praefectis nostris omnibus, quales tandem cunque sint. Quod saepius ideo repeto, ut discamus non homines ipsos excutere, sed satis habeamus, quod eam, voluntate Domini, personam sustineant cui inviolabilem maiestatem impressit ipse et insculpsit. At mutuas, inquies, subditis suis vices debent praefecti. Id iam confessus sum. Verum si ex eo statuis, non nisi iustis imperiis rependenda obsequia, insulsus es ratiocinator. Nam et viri uxoribus, et liberis parentes mutuis officiis astringuntur. Discedant ab officio parentes et mariti; illi liberis, quos prohibentur ad iracundiam provocare (Eph. 6, 4), sic se duros et intractabiles praebeant, ut sua eos morositate ultra modum fatigent; hi suas uxores, quas diligere, et quibus, seu [1]) vasculis fragilibus, parcere iubentur (Eph. 5, 25; 1 Petr. 3, 7), contumeliosissime accipiant, an minus tamen et parentibus liberi et coniugibus mulieres obsequentes erunt? At improbis quoque et inofficiosis subiiciuntur. Quin, quum omnibus istud agendum sit potius, ne in manticam a tergo pendentem respectent, hoc est, ne alii in aliorum inquirant officia, sed quod sui est muneris, id sibi unum singuli subiiciant: id vero inter eos praesertim valere debet qui sub aliorum sunt potestate positi. Quare si a saevo principe crudeliter torquemur, si ab avaro aut luxurioso rapaciter expilamur, si ab ignavo negligimur, si ab impio denique et sacrilego vexamur ob pietatem, subeat primum delictorum nostrorum recordatio, quae talibus haud dubie Domini flagellis castigantur. *Inde humilitas impatientiam nostram fraenabit.* Succurrat deinde et haec cogitatio, non nostrum esse, huiusmodi malis mederi; hoc tantum esse reliquum, ut Domini opem imploremus, cuius in manu sunt regum corda (Prov. 21, 1), et regnorum inclinationes. Ille Deus est qui stabit in synagoga deorum, et in medio deos diiudicabit (Psal. 82, 1); a cuius facie concident et conterentur reges omnes, et iudices terrae quicunque non osculati fuerint Christum eius (Psal. 2, 12); qui scripserint leges iniquas, ut opprimerent in iudicio pauperes, et vim facerent causae humilium; ut viduas haberent in praedam et pupillos diriperent (Ies. 10, 1).

30. Atque hic mirabilis eius tum bonitas, tum potentia, tum providentia sese profert. Nam modo ex servis suis manifestos vindices excitat, ac mandato suo instruit qui de scelerata dominatione poenas sumant, et oppressum iniustis modis populum e misera calamitate eximant; modo furorem aliud cogitantium et aliud molientium hominum eo destinat. Sic populum Israel e tyrannide Pharaonis per Mosen; e violentia Chusam regis Syriae per Othoniel; ex aliis servitiis per alios vel reges vel indices in libertatem asseruit. Sic Tyri superbiam per Aegyptios, sic Aegyptiorum insolentiam per Assyrios, Assyriorum ferociam per Chaldaeos, confidentiam Babylonis per Medos et Persas domuit, *quum iam Medos Cyrus subiugasset.* Regum vero Iuda et Israel ingratitudinem et erga tot sua beneficia impiam contumaciam nunc per Assyrios, nunc per Babylonios contudit et afflixit, quanquam non eadem omnia ratione. Priores enim illi quando ad edenda talia facinora legitima Dei vocatione accersiti erant, in reges *arma sumendo* minime violabant eam, quae divina ordinatione regibus indita est, maiestatem; sed *e coelo armati* minorem potestatem maiore coercebant, perinde ac in suos satrapas regibus animadvertere licet. Hi tametsi Dei manu, quo illi visum erat, destinabantur, opusque eius inscientes peragebant, nihil tamen aliud animo quam scelus volutabant.

31. Verum utcunque ipsa hominum facta censeantur, Dominus tamen per ea suum aeque opus exsequebatur, quum sanguinaria regum insolentium sceptra confringeret, ac intolerandas dominationes everteret. Audiant principes, et terreantur. Nobis autem interim summopere cavendum, ne illam plenam venerandae maiestatis magistratuum autoritatem, quam Deus gravissimis edictis sanxit, etiamsi apud indignissimos resideat, et qui eam sua nequitia, quantum in se est, polluunt, spernamus aut violemus. Neque enim, si ultio Domini est effraenatae dominationis correctio, ideo protinus demandatam nobis arbitremur: quibus nullum aliud quam parendi et patiendi datum est mandatum. De privatis hominibus semper loquor. Nam si qui nunc sint populares magistratus ad moderandam regum libidinem constituti (quales olim erant qui lacedaemoniis regibus oppositi erant ephori, aut romanis consulibus tribuni plebis, aut Atheniensium senatui demarchi; et qua etiam forte potestate, ut nunc res habent, funguntur in singulis regnis tres ordines, quum primarios conventus peragunt), adeo illos ferocienti regum licentiae pro officio intercedere non veto, ut si regibus impotenter grassantibus et humili plebeculae insultantibus conniveant, eorum dissimulationem nefaria perfidia non carere affirmem: quia populi libertatem, cuius se Dei ordinatione tutores positos norunt, fraudulenter produnt.

32. At vero in ea, quam praefectorum imperiis deberi constituimus, obedientia, id semper excipiendum est, imo in primis observandum, ne ab eius obedientia nos deducat, cuius voluntati regum omnium vota subesse, cuius decretis iussa cedere, cuius maiestati fasces submitti par est. Et vero,

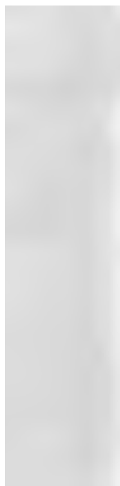
1) *Lege:* ceu.

ut hominibus satisfacias, in eius offensionem incurrere, propter quem hominibus ipsis obedias, quam praeposterum fuerit? Dominus ergo rex est regum: qui ubi sacrum os aperuit, unus pro omnibus simul [1]) et supra omnes est audiendus; iis deinde qui nobis praesunt hominibus subiecti sumus; sed non nisi in ipso. Adversus ipsum si quid imperent, nullo sit id loco nec numero. Neque hic totam illam, qua magistratus pollent, dignitatem quidquam moremur: cui iniuria nulla fit dum in ordinem, prae singulari illa vereque summa Dei potestate, cogitur. *Secundum hanc rationem Daniel* (6, 22) *se quidquam in regem peccasse negat, ubi impio eius edicto non paruit: quia excesserat ille fines suos, nec modo iniurius fuerat in homines, sed cornua tollendo adversus Deum potestatem sibi ipse abrogaverat. Ex opposito damnantur Israelitae, quod impio regis edicto nimium fuerint morigeri. Nam quum Iarobeam vitulos aureos conflasset, relicto Dei templo in eius gratiam ad novas superstitiones defecerant* (1 Reg. 12, 30). *Eadem facilitate posteri sese flexerant ad regum suorum placita. Hoc illis severe propheta* (Os. 5, 11) *exprobrat, quod regis edicta amplexi fuerint. Tantum abest ut laudem mereatur modestiae praetextus, quo aulici adulatores se tegunt et simplices decipiunt, dum sibi fas esse negant quidquam abnuere a regibus suis impositum. Quasi vero ius suum Deus resignaverit mortalibus, eos generi humano praeficiens; aut minuatur terrena potestas, dum suo autori subiicitur, coram quo coelestes etiam principatus supplices expavescunt.* Scio quantum quamque praesens huic constantiae periculum immineat: quod indignissime se contemni reges ferant; quorum indignatio nuntius est mortis, inquit Solomon (Prov. 16, 14). Sed quum istud a coelesti praecone Petro (Act. 5, 29) pronuntiatum sit edictum, obediendum Deo potius quam hominibus, hac nos cogitatione consolemur, illam tum nos praestare quam Dominus exigit obedientiam, dum quidvis perpetimur potius quam a pietate deflectamus. Et ne nobis labascant animi, alium etiam stimulum Paulus (1 Cor. 7, 23) admovet: nos ideo tanti a Christo redemptos esse, quanti illi constitit nostra redemptio, ne pravis hominum cupiditatibus *nos mancipemus in obsequium;* multo vero minus impietati *simus addicti.*

1) semel 1607. 1617. 1654. 1667.

LAUS DEO.

BRUNSVIGAE, TYPIS M. BRUHNII.

3 2044 037 978 3

